Pierson, Nikolaas Gerard

Leerboek der staathuishoudkunde...2 v.

Haarlem

1896-1902

98-84429-1
MASTER NEGATIVE #

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DIVISION

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

ORIGINAL MATERIAL AS FILMED -- EXISTING BIBLIOGRAPHIC RECORD

330
P6118 Pierson, Nikolaas Gerard, 1839-1909.
Leerboek der staathuishoudkunde, door Mr. N. G. Pierson ... 2., herziene druk. Haarlem, De erven F. Bohn, 1896-1902.
2 v. 26½ cm.

11839

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35 mm REDUCTION RATIO: 13 :1 IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB

DATE FILMED: 11/9/98 INITIALS: N.V.

TRACKING #: 33109-33110

FILMED BY PRESERVATION RESOURCES, BETHLEHEM, PA.

2.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
1234567890

2.0 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

1.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

PM-MGP
METRIC GENERAL PURPOSE TARGET
PHOTOGRAPHIC

200 mm

150 mm

100 mm

1.0 1.1 1.25 1.4 1.6 1.8 2.0 2.2 2.5 2.8 3.2 3.6 4.0 4.5 5.0 5.6

1.0 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

1.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

2.0 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz 1234567890

2.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz 1234567890

A5

A4

A3

PRECISION℠ RESOLUTION TARGETS

A & P International
612/854-0088 FAX 612/854-0482
8030 Old Cedar Ave. So., Ste. #215
Bloomington, MN 55425

4.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
1234567890

3.5 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

3.0 mm ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

Volume 1

LEERBOEK

DER

STAATHUISHOUDKUNDE

LEERBOEK

DER

STAATHUISHOUDKUNDE

DOOR

Mr. N. G. PIERSON

EERSTE DEEL

Tweede, herziene druk

HAARLEM
DE ERVEN F. BOHN
1896

VOORREDE.

De tweede uitgaaf van dit leerboek kon niet in allen deele een herdruk zijn. Nieuwe toestanden en nieuwe problemen zijn ontstaan, ook nieuwe theoriën, waaronder zeer belangrijke; en voortgezet onderzoek wijzigde mijne inzichten op enkele punten. De belangstelling, die aan dit werk is geschonken, maakte het mij tot plicht, zoowel den vorm als den inhoud daarvan te verbeteren, nu de gelegenheid zich aanbood. Vooral in de eerste afdeeling is veel veranderd. Zij werd vrij aanmerkelijk uitgebreid.

In de voorrede van den eersten druk is gezegd, dat bij het schrijven van dit leerboek inzonderheid gelet is op de behoeften van het hooger onderwijs, maar tevens beproefd werd een werk te leveren, waarin ieder beschaafd persoon licht zou kunnen vinden over moeilijke economische onderwerpen. Dit tweeledig doel is ook nu in het oog gehouden.

'S GRAVENHAGE, Juni 1896. N. G. PIERSON.

INHOUD.

INLEIDING.

EERSTE AFDEELING.

De Ruilwaarde.

HOOFDSTUK I.

DE OORSPRONG DER RUILWAARDE.

Blz.

HOOFDSTUK II.

De pachtwaarde der gronden.

Blz.

HOOFDSTUK III.

De huurwaarden.

HOOFDSTUK IV.

DE KAPITAALRENTE.

HOOFDSTUK V.

DE ONDERNEMERSWINST.

HOOFDSTUK VI.

HET ARBEIDSLOON.

TWEEDE AFDEELING.

De Ruilmiddelen.

HOOFDSTUK I.

De voornaamste muntstelsels.

HOOFDSTUK II.

Het bankwezen der voornaamste landen.

HOOFDSTUK III.

WISSELS EN WISSELKOERSEN.

HOOFDSTUK IV.

MUNTPOLITIEK.

STATISTISCHE OPGAVEN.

INLEIDING.

§ 1.

Staathuishoudkunde, economische politiek en sociale politiek.

Men pleegt de staathuishoudkunde aan te duiden als de wetenschap die ons leert, welke regels de menschheid in het belang van hare stoffelijke welvaart moet naleven. In boeken worden andere bepalingen gegeven, maar in het dagelijksch leven is deze de gangbare. Volmaakt is zij niet, om redenen die aanstonds zullen blijken. Doch zij is niet zóó verwerpelijk als meermalen is voorgesteld, en nu wij ons ten doel kiezen de taak en de grenzen der staathuishoudkunde aan te geven, willen wij beginnen met dit te bewijzen.

Naar de meening van velen zou een strenge onderscheiding noodig zijn tusschen de staathuishoudkunde als wetenschap en als kunstleer; of, zooals het gewoonlijk wordt uitgedrukt, tusschen theoretische staathuishoudkunde en economische politiek. Een der eersten, die deze onderscheiding gemaakt hebben, is de Duitsche schrijver RAU geweest. In zijn leerboek van 1826, dat gedurende tientallen van jaren in Duitschland als het leerboek bij uitnemendheid heeft gegolden, verdeelt hij de „Politische Oekonomie" in twee vakken; „Volkswirthschaftslehre" is de naam van het eerste, „Volkswirthschaftspolitik" die van het tweede. Deze indeeling heeft

veel navolging gevonden; ook de Oostenrijksche schrijver MENGER, in zijne ten jare 1883 verschenen zeer belangwekkende *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften*, neemt haar over. Wij moeten ons de vraag stellen of voor de onderscheiding van RAU grond bestaat. Tot recht begrip van den aard der economische problemen is dit onvermijdelijk.

Bij den eersten aanblik schijnt zij bijzonder aanbevelenswaard. De staathuishoudkunde verklaart alleen, de economische politiek geeft regels. De eerste zegt wat is, de tweede wat gebeuren moet; gene is zuivere wetenschap, deze toepassing van wetenschap. Hoe worden in het vrije verkeer de loonen bepaald? Dat moet de staathuishoudkunde ons ophelderen. Is het nuttig dat van overheidswege de loonen worden vastgesteld? Deze vraag behoort tot het terrein der economische politiek. Zulke vragen verschillen soortelijk van elkander, zoodat slechts verwarring kan ontstaan, indien men ze dooreenmengt. Een verwarring, niet geheel, maar toch voor een deel te vergelijken met die, welke ontstaan zou door tusschen problemen van *jus constitutum* en *jus constituendum* niet te onderscheiden.

Is dit alles juist, dan zondigt de gangbare voorstelling van de taak der staathuishoudkunde hierin, dat zij aan deze laatste den werkkring geeft toekomende aan de economische politiek. Waarin de taak der staathuishoudkunde zelve bestaan zou, bleef dan in het onzekere.

Deze kritiek evenwel ware niet billijk. Hoe eerbiedwaardig door haren ouderdom en het gezag van den man die haar voordroeg de gemaakte onderscheiding ook zij, zoodra wij haar nauwkeurig bezien blijkt zij onhoudbaar, en minstgenomen onbelangrijk. Onder economische politiek is te verstaan een politiek, waarbij staathuishoudkundige belangen niet slechts in zekere mate zijn betrokken, maar die uitsluitend op de behartiging van zulke belangen is gericht. Als een voorbeeld uit vele noemén wij muntwetgeving. Een goede muntwetgeving is noodig ten behoeve van het ruilverkeer

zij voorkomt dat beurtelings de schuldenaar en de schuldeischer worden benadeeld. Zij heeft ook andere gevolgen, op zedelijk, op staatkundig gebied; maar dit heeft zij met iedere behartiging van economische belangen gemeen en wijzigt haar karakter, hare strekking niet. Een ander voorbeeld is regeling der douane-tarieven, en dat voorbeeld is zelfs bijzonder sprekend. Bij hooge invoerrechten neemt de smokkelhandel toe, zulke rechten hebben dus een slechte zedelijke werking. Zij wekken ook ontstemming in het buitenland, zoodat hunne staatkundige werking met hunne zedelijke op eene lijn is te stellen. De protectionnist verheelt zich dit niet, maar getroost zich het kwaad, ter wille van de voordeelen, die hij aan hooge invoerrechten toekent, voor de ontwikkeling der binnenlandsche nijverheid. De „economische politiek" die hij voorstaat verdient dus wel ten volle dezen naam, en het zou veel misverstand veroorzaken, indien men de benaming ooit toepaste in anderen zin. Van economische politiek mag niet gesproken worden, tenzij een politiek wordt bedoeld, die alleen de belangen der stoffelijke welvaart tot oogmerk heeft. Wel kan de wetgever of bestuurder met dezelfde maatregelen economische en andere belangen trachten te bevorderen. Maar in dat geval draagt zijn politiek een gemengd karakter; zij is economisch, en nog iets meer.

Wordt de term aldus bepaald, dan blijkt terstond, dat geen duidelijke grenslijn te trekken is tusschen het verklaren, en het stellen van economische regels; regels namelijk, niet in den zin van volstrekte, maar van voorwaardelijke voorschriften, welke uitdrukking straks zal worden toegelicht. Een voorstander van den enkelen standaard levert een streng theoretisch betoog, waarin hij op zijne wijze de werking van den dubbelen standaard verklaart: beurtelings, zegt hij, is het eene of het andere metaal waardemeter, en altijd dat, waarvan de voortbrenging overmatig is toegenomen; stoornis op stoornis ontstaat in den handel; ook in het bankwezen, daar metaalbewegingen worden veroorzaakt, die anders waren uitgebleven. De geldmarkt is in een staat van voortdurende onzeker-

heid. De kooplieden gaan overeenkomsten sluiten, niet in geld, maar in goud bijvoorbeeld, om zich tegen verliezen te vrijwaren. De slotsom van zijn theoretisch onderzoek luidt: de dubbele standaard werkt nadeelig. Is er een diepe kloof tusschen deze formule en den regel: verhef slechts één metaal tot muntstandaard?

Een verdediger van de leer der handelsvrijheid wijst aan, hoe elke beperking van den invoer beperking van den uitvoer wordt. Bij de werking van graanrechten de aandacht bepalende, stelt hij in het licht, dat zulke rechten alleen de grondeigenaars bevoordeelen, niet de pachters, en op de volksvoeding een bedenkelijken invloed hebben. De bewering, als zou de toepassing van het beschermend stelsel de werkloosheid tegengaan, ontzenuwt hij. Kortom op ieder punt geeft hij wrange vruchten te zien van het stelsel, dat hij aan zijn zuiver theoretisch onderzoek heeft onderworpen. Het oogenblik is nu voor hem gekomen om te besluiten. Heeft het belang of hij zegt: het beschermend stelsel tast de publieke welvaart aan; of: voer dat stelsel niet in?

Het dwaalbegrip, dat strenge onderscheiding tusschen staathuishoudkunde en economische politiek wenschelijk, ja noodig zou zijn, is hieruit geboren, dat men deze laatste uitdrukking gewoonlijk in veel te ruimen zin heeft opgevat. Tot die opvatting bestaat echter geen aanleiding meer, nu een benaming in zwang is gekomen, die juist datgene te kennen geeft, wat men onder economische politiek in ruimeren zin zou willen verstaan. Deze uitdrukking is S o c i a l e P o l i t i e k, waaronder begrepen wordt politiek, die verbetering der maatschappelijke toestanden, wering van maatschappelijke misbruiken, ten doel heeft, om het even of die toestanden of misbruiken al of niet onmiddellijk betrekking hebben op de stoffelijke volkswelvaart. Tusschen problemen van staathuishoudkundigen en van sociaal-politieken aard te onderscheiden, daarvoor bestaat alle aanleiding. Doch niet, omdat de sociale politiek een kunst is, de staathuishoudkunde een wetenschap; want de uitkomsten dezer laatste hebben veelal slechts een andere

formuleering noodig om kunstregels te worden. De onderscheiding is onmisbaar, omdat sociaal-politieke vraagstukken dikwijls niet in hoofdzaak, niet in de eerste plaats, een economisch karakter dragen, ja in een geheel verkeerd daglicht zouden komen, indien zij bovenal in dat karakter werden voorgesteld. De kinderarbeid, om een voorbeeld te geven, is niet tot verhooging der s t o f f e l ij k e volkswelvaart wettelijk beperkt. Wel bestaat er alle reden om te gelooven, dat deze beperking in geen land den nationalen rijkdom heeft verminderd; doch al ware dit anders, men zou het moeten prijzen, dat te vroegtijdige arbeid en overmatige arbeid van kinderen verboden worden. Ook het belangrijk vraagstuk der armverzorging zou zeer bekrompen worden opgevat, indien het werd gerangschikt onder de problemen van economische politiek; dit zou een miskenning zijn van de veelsoortigheid der eischen, waaraan de armverzorging moet beantwoorden. Wel kan de staathuishoudkunde hier wenken geven, opmerkzaam maken op beginselen die in acht te nemen zijn, bijvoorbeeld bij kunstmatige werkverschaffing. Maar dit stempelt de vraag, hoe de armverzorging moet worden ingericht om zonder geldverspilling te voldoen aan haar oogmerk, nog niet tot een economisch vraagstuk; andere kennis, dan onze wetenschap verschaffen kan, is tot de oplossing van dit probleem even onmisbaar.

Onderzoekingen, die de economische politiek in den waren zin van dit woord betreffen, zijn te nauw verwant met theoretische om daarvan gescheiden te kunnen worden. Inderdaad zijn zij nooit daarvan gescheiden. Welke indeelingen men ook maakte, geen schrijver heeft de economische werking van muntstelsels, stelsels van grondbezit van handelspolitiek verklaard, zonder de uitkomsten zijner verklaring in zekere regels te belichamen. En waarom zou men dit nalaten, daar deze regels nooit iets meer zijn of kunnen zijn dan de s a m e n v a t t i n g der verkregen uitkomsten? De hoofddwaling van hen, wier meening wij bestrijden, is dat zij dit laatste vergeten hebben. De staathuishoudkunde zou ons leeren

wat is, de economische politiek, wat geschieden moet. Wat geschieden moet? Mag ooit de economist zich vermeten den wetgever voor te schrijven, wat hij moet doen? Het is duidelijk, dat die zoogenaamde voorschriften nooit verder kunnen reiken dan tot het volgende: gegeven, dat de staat de stoffelijke belangen tot richtsnoer wil nemen, moet hij zich alzóó gedragen. Maar zulk een uitspraak is slechts te motiveeren door een algemeene economische wet in herinnering te brengen, en in het licht te stellen, hoe zulk een wet in een bepaald geval werkt. De motiveering is hier alles, iedere toevoeging slechts aanhangsel. Wanneer men duidelijk heeft gemaakt, dat beperking der handelsvrijheid nadeelig is voor de welvaart, wint dat betoog weinig aan kracht door besloten te worden met een vermaning aan den wetgever om, voorzoover hij de stoffelijke belangen wil behartigen, de beginselen van handelsvrijheid toe te passen. Regels worden vastgesteld voor het gemak van den lezer, tot inscherping van sommige waarheden. Maar zij maken geen bestanddeel uit van de redeneering, zij resumeeren haar slechts, en de voorschriften, die zij inhouden, dragen steeds een voorwaardelijk karakter. Wij herhalen hier dit woord, dat in het bovenstaande zijne toelichting heeft gevonden.

Zijn deze beschouwingen juist, dan is de gangbare voorstelling, die de taak der economische wetenschap doet bestaan in het aangeven der regels, welke de menschheid in het belang harer stoffelijke welvaart moet naleven — waarbij dan onderscheiden kan worden tusschen de regels die een volk moet naleven in zijne mededinging met andere volken, of iedere groep of afdeeling van een volk in hare mededinging met andere groepen of afdeelingen, en de regels die voor de menschheid in haar geheel gelden — niet dermate van de waarheid verwijderd als soms wordt beweerd. Licht te doen opgaan over practische onderwerpen, betrekking hebbende op de stoffelijke welvaart, is inderdaad het einddoel, waarmede de staathuishoudkunde wordt beoefend, en het heeft aan hare ontwikkeling nooit schade toegebracht,

veeleer prikkel en voedsel gegeven, wanneer op dat einddoel werd gelet. Het klassieke werk van ADAM SMITH, zijne *Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, dat in 1776 verscheen en het uitgangspunt werd van geheel de nieuwere economie, is hoofdzakelijk een aanval op het stelsel van bescherming in al zijne vormen. De bevolkingsleer van MALTHUS, waarvan de eerste uitgaaf in 1798 het licht zag, is inzonderheid tegen het communisme gericht. Weinige jaren later, toen groote verwarring in Engelands muntwezen heerschte, schreef RICARDO zijne beroemde studie van 1809 over de waardevermindering der bankbiljetten en de verspreiding der edele metalen, een studie, die onvolkomen was in sommige harer resultaten en toch voor het eerst het ware gezichtspunt heeft aangegeven, waaruit de daarin behandelde onderwerpen beschouwd moeten worden. Na het eind van het Napoleontische tijdvak was de toestand van den landbouw in Westelijk Europa zeer treurig en om beschermende rechten werd luid gevraagd; dat is de tijd geweest, waarin over de oorzaken der pacht en haar verband met den loon-, den rentestand verrassend licht is ontstoken. Men zou bijna kunnen zeggen, dat de geschiedenis van den landbouw, den handel en de nijverheid in de negentiende eeuw zich afspiegelt in de geschiedenis der staathuishoudkunde gedurende datzelfde tijdperk. Nam het pauperisme toe, zoo werd geschreven over armwezen, over arbeidersvereenigingen, over coöperatie. Veranderde in deze of gene richting de koopkracht van het geld, zoo herleefde de muntquaestie. Bij groote bewegingen in den rentestand kwam het bankwezen aan de orde. Bij handelscrisis of depressie werd gezocht naar het ware karakter van dat zoo weinig begrepen voorval, dat men overproductie noemt.

Door licht te verspreiden over vraagstukken van practischen aard, over de regels, die de menschheid in het belang harer stoffelijke welvaart moet betrachten, dwaalt de staathuishoudkundige niet af van zijn gebied, blijft hij geheel binnen de grenzen daarvan. Het moge echter de aandacht niet ontgaan,

dat wij hier de gangbare voorstelling van de taak onzer wetenschap eenigszins gewijzigd hebben. De redenen, die dit noodig maakten, moeten thans worden blootgelegd; opdat de weg worde gebaand tot aanwijzing van de soort van kennis, die het economisch onderzoek verschaft en het wezen van dat onderzoek.

De regels te openbaren, die tot bevordering van algemeene welvaart moeten worden nageleefd, zou de taak zijn der staathuishoudkunde. *De* regels; ziedaar een eerste fout. Economische studiën kunnen nooit·âl de regels doen kennen, die hier in aanmerking komen. De formule zou in ieder geval zóó gewijzigd moeten worden, dat alleen van „regels" werd gesproken.

Vergeten wij nooit, dat de welvaart van een volk voor een zeer groot deel wordt bepaald door zijne physieke en zedelijke eigenschappen, en dat de regels te doen kennen, door welker naleving deze eigenschappen ontwikkeld worden, niet de taak van den economist kan zijn. Niet hij heeft een gezondheidsleer voor den stoffelijken en voor den moreelen mensch te ontwerpen. Niet hij heeft te onderzoeken, welk systeem van voeding, welk systeem van onderwijs het beste is, of de middelen tot bestrijding van dronkenschap op te sporen. Sommigen brengen alles onder staathuishoudkunde, wat maar eenigszins de stoffelijke welvaart raakt. Het moge hier eens en voor goed worden gezegd, dat het geen miskenning is van de hooge waarde der persoonlijke factoren voor de stoffelijke volkswelvaart, de regels die tot versterking dezer factoren betracht moeten worden buiten den kring van het economisch onderzoek te sluiten.

Hetzelfde moet geschieden ten aanzien van de natuurlijke factoren, waartoe klimaat, ligging en vruchtbaarheid van grond, kortom al die uitwendige gegevens behooren, welker aanwezigheid of gemis den rijkdom of de armoede van menig land voor een goed deel verklaart. Niet de staathuishoudkunde heeft de regels aan te wijzen, door welker toepassing een rivier, die een bevolking tot overlast is, haar tot zegen kan worden, of faecaliën, die de lucht verontreinigen, de oorzaak kunnen worden van ruimere oogsten. Zij onderzoekt evenmin den invloed van het klimaat of de gesteldheid van den bodem op 's menschen vindingrijkheid en werkkracht. Belangrijk is zulk een onderzoek ongetwijfeld; maar al wat belangrijk is, zelfs met betrekking tot de welvaart, behoort daarom nog niet tot haar terrein.

Naast de persoonlijke en natuurlijke zijn er maatschappelijke factoren van welvaart. Voor den rijkdom of de armoede van een volk is niets onverschillig; de zedelijke en lichamelijke eigenschappen zijn het niet; de natuurlijke hulpbronnen zijn het niet; de rechtsorde is het evenmin. Goede wetten, eerlijke rechtspraak, doeltreffende politie, zijn in het belang der stoffelijke welvaart onmisbaar; moet daarom de staathuishoudkunde ons leeren, hoe de artikelen der wetboeken behooren te luiden, bijvoorbeeld om bevorderlijk te zijn aan de handhaving van den eigendom? Op sommige punten, voorzeker, valt de beoefening der economie met die der rechtswetenschap samen. Daar beide zich bewegen op het gebied van het maatschappelijk leven, zijn er uit den aard der zaak juridisch-economische vraagstukken, welker gemengd karakter wel eens meer door de beoefenaars der rechtswetenschap dan door die der staathuishoudkunde wordt erkend. Men bedriegt zich echter, wanneer men het wetenschappelijk-economisch element reeds dan in een juridisch vraagstuk aanwezig acht, zoodra stoffelijke belangen bij dat vraagstuk betrokken zijn. Staat het volkomen vast, in welke richting de oplossing ter wille van deze belangen gezocht zou moeten worden, dan heeft de jurist geen economische voorlichting noodig. In zeer vele gevallen is te dien opzichte geen twijfel mogelijk; dan moet de jurist onderzoeken of stoffelijke belangen hem tot richtsnoer mogen dienen, en zoo ja, wat zijne eigene studiën hem leeren omtrent de wijze, waarop men die belangen kan bevorderen. Juridisch-economisch is een vraagstuk alleen, wanneer het nog onderzoek vereischt wat de belangen der stoffelijke welvaart voorschrijven. Slechts dan heeft de

staathuishoudkunde bij te dragen tot de oplossing van het probleem.

De gangbare bepaling van de taak onzer wetenschap is derhalve te ruim. Maar nog een andere fout kleeft haar aan: zij zegt ons wel in algemeene ja te algemeene termen, wat het doel is van het economisch onderzoek, doch niet, waarin dat onderzoek bestaat. Het is van groot belang dat wij ons van dit laatste een helder begrip pogen te vormen. Een kleine uitweiding is hier noodig.

---

§ 2.

De staathuishoudkunde en het ruilverkeer.

In de eerste volzinnen van de inleiding der *Wealth of Nations* zegt ADAM SMITH het volgende: „De jaarlijksche arbeid van ieder volk is in den grond der zaak het fonds, waaraan het alle benoodigde en geriefelijke dingen, die het jaarlijks verbruikt, ontleent. Deze dingen bestaan altijd òf uit het onmiddellijk voortbrengsel van dien arbeid, òf uit hetgeen met dat voortbrengsel van andere volken is gekocht. Naar gelang dus dit voortbrengsel in grooter of kleiner verhouding staat tot het getal der verbruikers, zal een volk beter of slechter zijn voorzien van al de noodzakelijke en geriefelijke dingen, die het kan aanwenden."

Men is over die woorden gewoonlijk heengegleden. De gedachten, die zij uitdrukken, schenen even eenvoudig als de taal, waarin zij zijn vervat. Ieder volk leeft van hetgeen zijn arbeid hem jaarlijks verschaft; een deel daarvan wordt verteerd in het eigen land, een ander deel tegen buitenlandsche goederen ingeruild. Hoe minder menschen er zijn, die van de beschikbare zaken leven moeten, des te grooter is elks aandeel. Welke bedenkingen zou men daartegen kunnen aanvoeren?

Beschouwen wij echter de aangehaalde volzinnen van naderbij, dan rijst de vraag, of niet zeer velen moesten weigeren daarmede hunne instemming te betuigen.

Kan een voorstander van het stelsel van bescherming, kan een bestrijder van MALTHUS het doen? Kan het geschieden door hen, die groote beteekenis hechten aan een ruimen geldvoorraad, of die aan overproductie gelooven, of die verkorting van den werkdag juist dan voordeelig voor de arbeiders achten, wanneer vermindering van voortbrenging daarvan het gevolg is? Zeer verbreid is de meening, dat kapitaalvorming, vergeleken bij vertering, luttel welvaart schept; bijna algemeen wordt aangenomen, dat aan gevangenen, aan werkloozen, geen arbeid mag worden opgedragen, die met de particuliere nijverheid in mededinging komt, en het dáárboven nog altijd te verkiezen zou zijn hun ijdel werk te laten verrichten. Is dit alles te rijmen met de uitspraak van ADAM SMITH? De jaarlijksche arbeid is de bron van alle welvaart; hoe milder die bron vloeit, des te beter dus. Door arbeid verkrijgen wij goederen, en met die goederen verschaffen wij ons andere in het buitenland; wij moeten dus wenschen, dat het buitenland gaarne met ons ruilt, ons met zijne goederen „overstroomt": kregen wij die goederen om niet, het zou nòg gelukkiger zijn. Hoe kleiner het getal der participanten, gegeven een zekere hoeveelheid zaken die ter verdeeling komt, des te meer welvaart voor iedereen. Aanwas van bevolking kan dus geen voordeel zijn, wanneer voortbrenging onder ongunstiger omstandigheden (op verder gelegen of onvruchtbaarder gronden of met grooter kapitaalverbruik, bijvoorbeeld) daardoor noodig wordt.

Wij hebben de woorden van onzen schrijver geen geweld aangedaan; al het hier gezegde, en veel meer nog dat levendige bestrijding vindt, ligt daarin opgesloten. Hoe vreemd derhalve, dat zij nooit wedersproken zijn! Zij bevatten in een kort bestek het geheele stelsel van ADAM SMITH en zijne school, een stelsel dat in elk zijner onderdeelen een hevige polemiek heeft uitgelokt en nog dagelijks uitlokt; juist die woorden, dus zou men meenen, moeten het doelwit zijn geweest, waarop de aanvallen zich richtten. Toch liet men ze gewoonlijk met rust; men scheen geen oog

te hebben voor de vele en ver-strekkende theorieën, die zij inhouden.

De verklaring van dit, bij den eersten aanblik, zeer opmerkelijk verschijnsel is echter eenvoudig. In de bedoelde volzinnen wordt van het ruilverkeer gezwegen; meer nog: wordt van het ruilverkeer de aandacht afgeleid. ADAM SMITH versmelt, als het ware, alle individueele belangen tot één groot nationaal belang. Van ondernemers en arbeiders, van grondeigenaars en pachters, van koopers en verkoopers, zwijgt hij. Het volksinkomen wordt opgevat als eenheid, vrucht van gemeenschappelijken arbeid. Hetgeen door allen gezamenlijk is voortgebracht gaat ten deele naar het buitenland in ruil voor „benoodigde en geriefelijke dingen", die men beter dan de voortgebrachte gebruiken kan, en wordt voor een ander deel binnenslands verteerd. Van de verdeeling gewaagt onze schrijver slechts in zoodanige bewoordingen, dat de aandacht opnieuw aan het ruilverkeer wordt onttrokken: het inkomen van elk individu is een quotient; hoe meer monden, des te kleiner ieders deel. In één woord, ADAM SMITH drukt zich hier zóó uit, dat al het karakteristieke der werkelijke maatschappij, al wat haar van een communistische maatschappij sterk onderscheidt, op den achtergrond treedt. Hierdoor verkrijgen zijne woorden een evidentie, die zij anders zouden missen, en gelukt het hem aannemelijk te maken wat geen mercantilist, geen protectionnist, geen aanhanger der oude bevolkingsleer, niemand die aan de mogelijkheid van algemeene overproductie, dus aan het nut van beperking der voortbrenging gelooft, kan beamen zonder in strijd te komen met zichzelven.

Voor een communistischen staat geldt al wat hij zegt ontwijfelbaar.

Twee zulke staten ruilen jaarlijks tegen elkander 20 millioen hectoliter tarwe en 4 millioen tonnen ijzer. Na eenigen tijd verklaart de staat die tarwe geeft zich bereid om in plaats van 20, 30 millioen hectoliter voor de 4 millioen tonnen ijzer af te staan. Wat kan de andere staat daartegen hebben? Hij

weet, dat het voordeel van zijn handel niet bij den uitvoer maar bij den invoer is te zoeken.

Een communistische maatschappij telt 20.000.000 leden. Jaarlijks komen er door immigratie en overmaat van geboorten boven sterften 200.000 bij: moet men zich hierover verheugen of bedroeven? Om het te weten, zal men ten eerste nagaan, hoeveel door die vermeerdering van bevolking, dus van werkkrachten, de voortbrenging toeneemt. Ten tweede zal men onderzoeken, hoeveel verbruikt wordt aan materiaal en levensbenoodigdheden tijdens den arbeid voor den bouw der huizen waarin die 200.000 menschen moeten wonen, der werkplaatsen waarin zij moeten arbeiden, der magazijnen tot berging hunner voortbrengselen, der nieuwe scholen, door den aanwas van bevolking vereischt; ook om de kanalen en wegen aan te leggen, de transportmiddelen te vervaardigen, de gronden te ontginnen, die noodig worden door de uitbreiding van het terrein van den arbeid. Deze en dergelijke gegevens met elkander vergelijkende, zal men tot klaarheid komen over de vraag, of 20.200.000 zielen het beter zullen hebben dan 20.000.000, 20.400.000 beter dan 20.200.000, en zoo verder. Het zal niemands aandacht ontgaan, dat naar gelang tot minder vruchtbare en slechter gelegen landerijen de toevlucht moet worden genomen, of op ongunstiger voorwaarden geruild moet worden met het buitenland, of de bevolking door hare grootere dichtheid kostbaarder publieke inrichtingen noodig heeft, of de verdeeling van arbeid reeds volkomener is geworden, dus op dat gebied minder vooruitgang mogelijk is, de aanwas van bevolking grooter kans heeft om het peil der welvaart te doen dalen dan om het te doen rijzen. In geen geval zal men dien aanwas *per se* als oorzaak van meerderen rijkdom beschouwen.

In zulk een maatschappij zijn de werkuren zeer lang. Er wordt betoogd dat zij langer zijn dan noodig is; dat bij korteren werktijd de krachtsontwikkeling toenemen en de uitkomst van den arbeid niet verminderen zal. Aan hen, die zoo spreken, zal men gaarne het oor leenen; men zal door

proefneming onderzoeken of zij waarheid spraken. Maar leidde de proefneming tot een ongunstig resultaat, dan zou niemand zeggen: juist nu is bewezen, dat verkorting van werktijd bevorderlijk is aan het stoffelijk belang der meerderheid. Men zou het stoffelijk nadeel erkennen en zich afvragen of reden bestond om zich dat nadeel te getroosten; of wel, men zou nagaan in hoever het kwaad te verhelpen ware door invoering van betere werktuigen; een maatregel, ook dit zij opgemerkt, waarvan niemand verkeerde gevolgen zou verwachten.

In een communistische maatschappij zou met betrekking tot de welvaart wel veel belangrijks voorvallen, en bestond zij ergens, dan zou het de moeite loonen haar van nabij gade te slaan. Men zou willen bespeuren, of de overheid berekend was voor haar veelomvattende taak; of zij in genoegzame mate zorgde voor kapitaalvorming, want kapitaal is onmisbaar bij iedere sociale inrichting; of zij de voortbrenging regelde naar de behoeften, de jongste uitvindingen toepaste, verspilling van tijd en krachten, verwaarloozing en diefstal door arbeiders en opzieners, wist te beletten. Men zou opmerken of de aanwas van bevolking, niet bedwongen door de oorzaken, die de vroegtijdige huwelijken en de overmatige geboorten thans nog eenigermate tegengaan, al of niet de perken te buiten ging. Maar de regels, die zulk een maatschappij zou hebben na te leven, om zóóveel stoffelijke welvaart te genieten als voor haar met behoud van hare grondslagen bereikbaar ware, zouden na eenige overpeinzing spoedig zijn gevonden; zij zouden nederkomen op een zes- of zevental, en voor verschil van meening over die regels zelve ware geen plaats, alleen over hunne toepassing. Van communistische zijde is beweerd, dat in zulk een maatschappij geen „sociale quaestie" zou bestaan. In letterlijken zin opgevat is dit juist. Er zou geen sociale quaestie zijn, evenmin als een muntquaestie, omdat de factoren zouden ontbreken, waaruit die vraagstukken zijn samengesteld.

Door welke oorzaken is dit in de werkelijke maatschappij

anders? Waarom hier zoo veel reden tot twijfel aangaande datgene, wat ginds voor tegenspraak onvatbaar bleek? De oorzaken laten zich samenvatten in het woord Ruilverkeer, dat alles onderstelt wat hier van invloed is; verdeeling der maatschappij in economische groepen: kapitalisten, arbeiders, grondeigenaars, pachters; individueel eigendom; onderlinge mededinging; regeling der voortbrenging naar de inzichten der ondernemers en door hen alleen; verdeeling der inkomsten naar de waarde van ieders dienstbetoon. In een communistische maatschappij zijn alle belangen één; het ruilverkeer brengt strijd zoowel als overeenstemming van belangen te voorschijn, en het vereischt in de meeste gevallen nauwgezet nadenken om aan te geven, waar de strijd begint, de overeenstemming eindigt. In een communistische maatschappij moet alles wat de technische uitkomsten in een bedrijf verhoogt, tot voordeel strekken van allen. Zijn dientengevolge in dat bedrijf minder werkkrachten noodig, wie kan het deren? Die werkkrachten kunnen voor andere doeleinden gebezigd worden, voorshands desnoods ongebruikt blijven: onder het communistische stelsel van verdeeling beteeken werkloosheid nog niet gemis van inkomen. Dit alles spreekt hier van zelf. Maar dat het van zelf spreekt in de werkelijke maatschappij zal niemand beweren.

De groote diensten, die ADAM SMITH aan de staathuishoudkunde bewezen heeft, zouden nòg grooter zijn, indien hij de stellingen, door hem aan den ingang van zijn werk geplaatst, niet had voorgedragen als axioma's, maar als uitkomsten, waartoe zijn onderzoek zou voeren. Hij had aan de aangehaalde woorden moeten toevoegen: „het hier gezegde geldt van een maatschappij zonder ruilverkeer, doch het ruilverkeer verandert aan de hoofdvoorwaarden van algemeene stoffelijke welvaart niets wezenlijks; dit te doen blijken is het voornaamste doel van mijn werk." Wie de *Wealth of nations* opmerkzaam leest, zal bespeuren, dat deze woorden zijne gedachte met juistheid zouden hebben teruggegeven. Als onze schrijver in het eerste hoofdstuk van zijn boek de technische

voordeelen der verdeeling van arbeid heeft bewezen, begrijpt hij terstond, dat die bewijsvoering nog een belangrijke aanvulling noodig heeft, en voorkomt hij de tegenwerping, dat technische voordeelen in de werkelijke maatschappij niet noodwendig economische voordeelen zijn, door middel van een heldere, schoon al te beknopte redeneering. Maar had hij de bedoelde woorden niet achterwege gelaten, dan zou het karakter van alle staathuishoudkundige problemen, het wezen der taak die de staathuishoudkunde volbrengen moet, duidelijker aan het licht getreden en veel ijdel twistgeschrijf voorkomen zijn.

Dan zou ook gebleken zijn, op hoedanige wijze het economisch onderzoek zich bij andere onderzoekingen, die mede de welvaart tot voorwerp kunnen hebben, aansluit. Die andere onderzoekingen vermogen op zich zelve nooit het volledig bewijs te leveren, dat een maatregel of gedragslijn aan de algemeene welvaart bevorderlijk is. Zij kunnen ons leeren, dat door bepaalde oorzaken 's menschen werkkracht toeneemt, zijn ijver klimt, zijne spaarzaamheid wordt aangemoedigd, of betere vormen ontstaan voor de samenwerking van arbeid en kapitaal of kapitalen onderling. Maar een tegenwerping als die, welke Adam Smith in zijn beroemd hoofdstuk over verdeeling van arbeid voorkwam, blijft dan nog altijd mogelijk. Wie zegt ons, dat in eene op ruilverkeer gegronde maatschappij met al hare tegenstrijdige belangen en de tallooze verwikkelingen, die daaruit volgen, vermeerdering van arbeidskracht, ijver en spaarzaamheid, of het scheppen van betere coöperatievormen, economisch heilzame vruchten geeft? Als zij eens gelijk hadden, die beweren dat al dat beter en vlugger werken, dat sparen, dat bijeenvoegen van kapitalen en stichten van grootsche ondernemingen vooral, slechts de ellende vergroot? Er moet een wetenschap zijn, die op zulke vragen het antwoord geeft, die het ruilverkeer ontleedt, in de verwikkelingen door dat verkeer te weeg gebracht ons den draad doet vinden. En deze wetenschap is die, waarover dit leerboek handelt. Hare taak is niet, alle regels, welker naleving aan het belang der stoffelijke welvaart bevorderlijk is, te doen kennen, maar over die regels het licht te verspreiden, dat de studie van het ruilverkeer verschaffen kan.

Het woord Ruilverkeer wordt hier gebezigd in zoodanige beteekenis, dat alle commercieele handelingen daaronder vallen. Zulk een handeling verricht de arbeider, die voor loon werkt, want hij bewijst zijne diensten voor geld of andere zaken; de grondbezitter, die zijn land verpacht: ook hier is wederkeerige praestatie; de kapitalist, die een deel van zijn vermogen op rente uitzet: hij verschaft aan een of meer personen hulpmiddelen van productie en laat zich voor dezen dienst bezoldigen. De staathuishoudkunde maakt deze en alle andere soorten van commercieele handelingen tot voorwerpen van onderzoek. Wij moeten thans aantoonen, wat de aard is van dat onderzoek, hoe het leidt tot de opsporing van economische wetten, en wat het karakter dezer wetten uitmaakt.

---

§ 3.

Economische wetten.

Alle economische wetten hebben op commercieele handelingen betrekking; het wezen dier handelingen moet dus worden aangeduid.

Zuiver commercieel is iedere handeling, waarbij krachtens overeenkomst een offer wordt gebracht van geld, goed of arbeid, tegen een praestatie, welke naar de schatting van hem, die het offer brengt, ten minste gelijke waarde heeft. In de meeste gevallen is de beweegreden tot het verrichten van zulk een handeling eigen stoffelijk voordeel; dikwijls echter wordt niet stoffelijk, maar ander voordeel beoogd, of is stoffelijk voordeel te verkrijgen wel het oogmerk, maar niet het einddoel. De bewijzen hiervan zijn overvloedig. Niet om stoffelijk voordeel te verkrijgen koopt men toegangskaarten tot een concert of tooneelvoorstelling; vermaak of kunstgenot

is hier het doel. Maar dat doel acht men een offer waard, en zoo blijft de handeling commercieel. Hetzelfde geschiedt, wanneer men in vrije uren voor loon eenig werk verricht, ten einde het verdiende geld te kunnen wegschenken, of wanneer men optreedt ter behartiging der belangen van anderen. Zuiver commercieele handelingen kunnen volbracht worden uit zeer hooge beweegredenen. Wie kleederen en levensmiddelen ter uitreiking aan armen koopt of woningen laat bouwen voor behoeftige lieden, kan bij het koopen en aanbesteden streng commercieel te werk gaan; maar eigen stoffelijk voordeel zal hij zoodoende niet najagen. Men heeft dikwijls beweerd, dat de economische wetten op deze onderstelling rusten: de mensch tracht alleen naar rijkdom; en sommigen zijn nog verder gegaan door reeds het uitgaan van die onderstelling op ethische gronden af te keuren: dit zou zijn verheerlijking van de zelfzucht. Wij achten dit onjuist. De economische wetten rusten niet op de onderstelling, dat de mensch alleen naar rijkdom tracht, maar op het feit, dat de mensch commercieele handelingen verricht. Zelfs dan wanneer bij die handelingen steeds eigen stoffelijk voordeel werd beoogd — hetgeen niet zoo is — zou men tusschen die beide uitspraken behooren te onderscheiden.

Want dagelijks of bij tusschenpoozen commercieele handelingen te verrichten is niet hetzelfde als door commercieele beweegredenen geleid te worden in alles wat men doet. Verkeerende in een maatschappij, welker huishouding op ruil is gegrond, volgt de mensch, zoodra hij aan het ruilverkeer deelneemt, de regels die voor dat verkeer gelden. Dit wordt van hem verwacht, gelijk de naleving van soortgelijke regels van hem verwacht wordt, wanneer hij deelneemt aan het kaartspel. Treedt hij op tot verwerving van inkomen, tot aankoop van benoodigdheden, tot belegging van kapitaal, zoo onderstelt een ieder, die met hem handelt, dat hij de belangen die hij voorstaat — zijne eigene of die van andere — zal ter harte nemen. Naar deze onderstelling gedraagt men zich jegens hem. Dit wetende zorgt hij, dat zij bewaarheid

wordt. De ervaring leert dat commercieele handelingen dagelijks en met groote opgewektheid kunnen verricht worden door personen, die het verdiende geld voor een groot, misschien wel het grootste deel zullen wegschenken. Het handelsleven trekt hen aan, en zij weten, dat hunne bedrijvigheid welvaart zal verspreiden. Men ziet ook zeer milddadige huismoeders bij hare dagelijksche inkoopen een echt commercieelen geest aan den dag leggen; zij houden philanthropie en huishouding streng uiteen, van oordeel zijnde, dat dit wenschelijk is voor beide. Het moge vreemd schijnen, dat de mensch van het eene oogenblik op het andere een geheel verschillend standpunt kan innemen; nu vlak tegenover zijn medemenschen kan staan, straks zich op het diepst één gevoelen met hen, wien de strijd om het leven moeilijk valt; wij kunnen echter niet loochenen, dat het zoo *is* en moeten aan psychologen overlaten het te verklaren.

Niet alle commercieele handelingen evenwel zijn het geheel, en er kan afwijking zijn aan twee kanten. Degeen, die bij het verrichten van zulke handelingen de tegenpartij bedriegt, ontvangt méér dan het equivalent voor hetgeen hij afstaat; doch men kan ook met minder genoegen nemen, en dan is met de commercieele handeling een schenking verbonden. Wij spraken van regels, die gelden bij het ruilverkeer; zij zijn niet altijd dezelfde. Van een welgesteld man, die grond verhuurt of personen aanneemt voor huiselijke diensten, wordt nooit verwacht, dat hij zich daarbij gedragen zal als een makelaar, die ter beurze effecten verhandelt. Hooge posten moeten in eere blijven; reeds dit zou verbieden die te begeven naar de wijze, waarop men een geldleening plaatst. Bij het nagaan van de werking, die aan economische oorzaken moet worden toegeschreven, heeft het hier gezegde dikwijls beteekenis. Wanneer men van commercieele handelingen spreekt of van hare gevolgen, moet men zich altijd afvragen, in hoever die handelingen een *zuiver* commercieel karakter dragen.

Wij komen nu tot de Economische Wetten. In weinige

woorden is te zeggen, welke rol de commercieele handelingen daarin vervullen. Geen enkele economische wet zou bestaanbaar zijn, ware het niet mogelijk te voorspellen, dat onder zekere voorwaarden bepaalde commercieele handelingen verricht of op anderen voet verricht zullen worden, of wel, hoezeer zij vroeger plaats vonden, achterwege zullen blijven.

Men kent de beteekenis der uitdrukking Wet. Een wet is een noodzakelijkheid, een wetsformule hare omschrijving. Sommige wetsformules duiden slechts een constant en daarom noodzakelijk verschijnsel aan, of de wijze waarop dat verschijnsel zich openbaren zou bij gemis van alle stoornis of belemmering. Andere duiden aan een werking, een invloed; de meeste economische wetsformules dragen dat karakter. Overmatige uitgifte van papieren geld heeft uitvoer van muntmetaal ten gevolge. — Daling der goederenprijzen bevordert den invoer en stremt den uitvoer van goederen in de landen, waartoe de daling zich nog niet heeft uitgestrekt. — Renteverhooging verlaagt de koersen der effecten. — Aanwas van bevolking doet de pachten stijgen. — De grondbelasting vermindert de koopprijzen van het land. — Hier wordt geen constant verschijnsel aangeduid, zooals de formule, die de wet van het behoud van energie doet kennen; hier wordt aangewezen wat geschieden zal na een maatregel of gebeurtenis.

Wanneer men de voorbeelden van economische wetsformules, die wij zooeven gaven, of welke andere ook, aandachtig beschouwt, zal men bespeuren, dat zij een zeer eigenaardige verklaring inhouden, Zij verklaren — wij ontleenen deze woorden aan ALFRED MARSHALL [1]) — „dat onder zekere voorwaarden een bepaalde gedragslijn van de leden eener sociale

[1]) Principles of economics, 2e druk, bl. 83. De plaats luidt in haar geheel aldus: „A law of social science, or a SOCIAL LAW, is a statement that a certain course of action may be expected under certain conditions from the members of a social group. ECONOMIC LAWS are those Social Laws which relate to branches of conduct in which the strength of the motives chiefly concerned can be measured by a money price."

groep te verwachten is." Dit blijkt ten aanzien van sommige reeds bij den eersten oogopslag. Overmatige uitgifte van papieren geld heeft uitvoer van muntmetaal ten gevolge; dat wil zeggen: wanneer te veel papieren geld in omloop komt, is van de bankiers (de leden eener sociale groep) deze gedragslijn te verwachten, dat zij muntmetaal zullen uitvoeren. In zeer vele gevallen echter blijkt het eerst bij nadenken. Renteverhooging verlaagt de effectenkoersen; aanwas van bevolking verhoogt de pachten; misgewas maakt het graan duur. Hier wordt niet gezegd dat een gedragslijn, maar dat een veranderde waardeverhouding te verwachten is. Men bedenke echter dat in deze formules slechts de eerste en de laatste schakel van een keten worden aangewezen; zoekt men de middenschakels op, zoo ontdekt men altijd wat MARSHALL heeft genoemd. Misgewas maakt het graan duur: waarom? Omdat bij misgewas de voorraad te kort schiet? Dit zou op zich zelf slechts kunnen teweegbrengen, dat op een gegeven oogenblik geen graan meer te krijgen was. Neen, misgewas maakt het graan duur, omdat het de voortbrengers noopt tot vragen, speculanten en anderen tot besteden van hoogere prijzen. Gaf men de wetsformule volledig, dan zou men daarin lezen dat van landbouwers, kooplieden, molenaars (leden van sociale groepen) bij misgewas een bepaalde gedragslijn te verwachten is. — Het zal de aandacht niet ontgaan, dat de formule nog verder reikt; zij geeft niet alleen te verstaan, dat een gedragslijn zal worden gevolgd, zij zegt ook wat daardoor gebeuren zal: het graan zal stijgen. Als bepaling van het begrip Economische Wet lijdt het door MARSHALL geschrevene aan onvolledigheid. Maar hij legde den vinger op datgene wat van iedere economische wet de kern uitmaakt. Uitgesproken of niet uitgesproken, een bepaalde gedragslijn moet door een „sociale groep" — dikwijls door meer dan éene — worden gevolgd, zal zulk een wet bestaan.

En wij kennen het karakter dezer gedragslijn. Zij bestaat niet alleen in het verrichten, of het verrichten op anderen voet, maar dikwijls ook in het opzettelijk nalaten van ge-

bruikelijke commercieele handelingen. Stijging van graanprijzen bij misgewas wordt bespoedigd, indien graanhandelaars hunne voorraden terughouden; daling van effectenkoersen bij renteverhooging, indien geldbeleggers weigeren te koopen. De gedragslijn, waarvan wij spreken, heeft altijd onmiddellijk betrekking op commercieele handelingen, maar zij kan zoowel in het doen als in het nalaten van zulke handelingen hare kracht zoeken. Gelijk zij op waardeverhoudingen invloed heeft, zoo wordt zij uit waardeverhoudingen geboren, immers door deze *gemotiveerd*. De bestaande waardeverhoudingen kunnen echter van dien aard zijn, dat tot commercieele handelingen van een bepaalde soort geen prikkel bestaat. Een artikel kan te duur zijn naar de schatting van den verbruiker, te goedkoop naar die van den houder. De gedragslijn, die in een economische wet wordt genoemd of ondersteld, is dikwerf onthouding.

Maar zij is altijd gegrond op een belang en laat zich derhalve slechts in zooverre voorspellen, als een belang is aan te wijzen. Wanneer men aandachtig kennis neemt van een economisch vertoog, van welken aard of welke strekking ook, zal men altijd bespeuren, dat daarin een zeer voorname plaats wordt ingenomen door het onderzoek naar het ontstaan, de wijziging of het te niet gaan van belangen in het ruilverkeer. Een voorstander van het beschermend stelsel zal aantoonen, dat door hooge invoerrechten te heffen van buitenlandsche goederen het belang om die goederen uit den vreemde te betrekken vermindert of verdwijnt, daarentegen een belang ontstaat om soortgelijke goederen voort te brengen binnenslands. Een voorstander van vrijen handel zal betoogen, dat hooge invoerrechten de geldloonen zullen doen stijgen, en stijging der geldloonen het belang om goederen voort te brengen voor de buitenlandsche markt verzwakken zal. Wie bewijzen wil, dat renteverhooging de effectenkoersen doet dalen, toont aan, dat zij het belang om effecten te koopen gering maakt, en dit belang eerst ten volle herleeft, wanneer de koersen gedaald zijn. Gesteld, men wilde nagaan welke

gevolgen thans in Nederland te wachten zouden zijn van heropening der Munt voor het zilver. Men zou dan onderzoeken, hoeveel op aanmaak van zilvergeld bij de bestaande zilverprijzen en wisselkoersen te verdienen ware, en na bevonden te hebben dat de winst zeer groot zou zijn, daaruit gevolgtrekkingen afleiden. Een maatregel wordt genomen, een natuurverschijnsel dat invloed heeft op de uitkomsten der voortbrenging heeft plaats, in zeden of gebruiken komt verandering; men wenscht te weten, wat daarvan op economisch gebied te wachten is. Men zal zich in de eerste en voornaamste plaats rekenschap geven van den invloed, dien het gebeurde zal hebben op allerlei belangen. Blijkt het onmogelijk dienaangaande iets te verzekeren, zoo onthoudt men zich van een oordeel; slechts in het tegenovergestelde geval zal men zich tot een oordeel gerechtigd achten. Hoofdbestanddeel van elke economische redeneering is aanwijzing van het wordings- en verwordingsproces der belangen, en wel, het zij nog eens gezegd, van belangen in het ruilverkeer. Onder belang in het ruilverkeer verstaan wij een belang, op welke overwegingen ook gegrond, om zekere commercieele handelingen al of niet te volbrengen.

Zooals men weet kwam in de laatste vijf en twintig jaren, onder den invloed van JEVONS en WALRAS (die echter door anderen, vooral door GOSSEN [1]), daarin waren voorgegaan) het bezigen van meetkunstige figuren tot verklaring van bekende economische stellingen en opsporing van nieuwe waarheden in zwang. De reden, waarom men zich van dit hulpmiddel bedienen kan, ligt in het bovenstaande opgesloten; maar tevens ligt daarin opgesloten, hoever de kennis, die door het gebruik van dit hulpmiddel verkrijgbaar is, reikt. Belangen laten zich dikwijls berekenen; hoe zij ontstaan, hoe zij gewijzigd worden — versterkt of verzwakt — en hoe zij te niet gaan, meermalen laat zich dit afbeelden. De nauw-

[1]) In zijn merkwaardig boek, dat te lang onopgemerkt is gebleven: *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs*, Braunschweig 1854.

keurigheid kan er slechts bij winnen, zoo daarbij de regels en de vormen der meetkunde worden in acht genomen, en veelal is het een uitstekende zelfkritiek, de uitkomsten die men verkreeg te onderwerpen aan de graphische proef; dat wil zeggen, te beproeven of zij graphisch kunnen worden voorgesteld. Er zijn ook gevallen — doch zeer talrijk zijn zij niet — waarin een graphische voorstelling de duidelijkste en eenvoudigste wijze is om een waarheid aan anderen mede te deelen. MARSHALL is de eerste geweest, die den invloed van verbeteringen in den landbouw op de pachtwaarde der gronden tot volkomen klaarheid heeft gebracht; hij zou daarin vermoedelijk niet geslaagd zijn, wanneer hij zich niet van meetkunstige figuren had bediend. Maar, en hierop moet nadruk vallen, die figuren brengen ons nooit verder dan tot de kennis omtrent belangen. Ware deze kennis, voor het vinden van economische wetten steeds onmisbaar, daarvoor voldoende, dan zouden schier alle economische wetten langs mathematischen weg te vinden zijn. Zij is echter voor dat oogmerk onvoldoende. Want zekerheid dat een bepaalde gedragslijn door de leden eener sociale groep zal gevolgd, met andere woorden, dat bepaalde commercieele handelingen door hen verricht zullen worden, en in genoegzame mate verricht om waardeverhoudingen te bestendigen of in een aangewezen zin te wijzigen, onderstelt tweederlei wetenschap: die waarvan zooeven is gesproken, en de wetenschap dat belangen, welker bestaan of ontstaan is aangetoond, behartigd zullen worden. Geene berekeningen of figuren kunnen ons deze wetenschap verschaffen. Daarmede is de grens aangeduid van het nut, dat door de toepassing der meetkunstige regels en vormen op economisch gebied te verkrijgen is.

Daarmede is echter tevens een moeilijkheid aangewezen van niet geringe beteekenis, waarmede men bij het staathuishoudkundig onderzoek te kampen heeft en die soms onoverwinlijk blijkt. Wij mogen die moeilijkheid niet geringschatten of verонachtzamen; wij mogen haar evenmin, zooals vaak is geschied, een beletsel achten voor het opbouwen van econo-

mische theorieën, die in wetenschappelijke waarde bij andere theoriën niet achterstaan. Trachten wij beide fouten te vermijden en beginnen wij met het bezwaar, waarop hier gedoeld wordt, in al zijn omvang te leeren kennen.

§ 4.

Bezwaren bij het opsporen van economische wetten.

Iedere economische wet onderstelt ten eerste een belang, ten tweede behartiging van dat belang. Doch niet alle belangen zijn even tastbaar en even zeker.

Daalt ergens de prijs van een artikel, terwijl het in een naburig land onveranderd bleef, en is de daling zoo belangrijk dat men voordeel kan behalen door het artikel uit te voeren, zoo laat zich gewoonlijk met zekerheid voorspellen, dat weldra het prijsverschil zal verminderd zijn tot het punt, waarop de uitvoer nauwelijks rekening geeft. Want het geldt hier een soort van handelszaken, die snel afloopen, met weinig risico verbonden zijn. Van dergelijke zaken leerden wij zoo even een ander voorbeeld kennen, toen wij spraken van heropening der Munt voor het zilver. Binnen zeer korten tijd kan zilver worden aangevoerd, en wie daaruit geld laat slaan, weet bij voorbaat hoeveel hij zal winnen.

Maar denken wij aan andere gevallen. De scheepsvrachten stijgen: is scheepsbouw nu voordeelig geworden? In een tak van nijverheid ontstaat grooter *marge* tusschen den prijs van de grondstof en dien van het fabrikaat: is het nu geraden dien tak van nijverheid uit te breiden? Een naamlooze vennootschap gaf in de laatste jaren ruimer dividenden: is het inkoopen harer aandeelen nu gewenscht? De rentestand beweegt zich in stijgende richting en daling der fondsen is dus aanstaande; men bezit obligatiën, die geregeld uitloten à pari: moet men deze nu te gelde maken? In zulke gevallen is het onzeker wat de ware belangen voorschrijven en hangt het af van de algemeene stemming, van persoonlijke indrukken, van

temperament, welke handelingen verricht zullen worden. In tijden van depressie zullen slechts weinigen aan de duurzaamheid der hooge scheepsvrachten, der ruime marges of groote dividenden geloof hechten. In tijden van opgewekten speculatiegeest daarentegen zullen er talrijke ondernemingen op gevestigd worden.

Doch laat het belang zeker en tastbaar zijn voor degenen, die weten dat het bestaat; het is zeer wel denkbaar dat deze kennis slechts tot enkelen is doorgedrongen, tot niemand zelfs. In weinig ontwikkelde landen kunnen groote handelsvoordeelen te verkrijgen zijn, terwijl dit een geheim blijft voor al de belanghebbenden. Wie durft verzekeren dat de prijzen tusschen de binnenlanden en de kusten van Afrika met nooit meer dan het bedrag der vervoerkosten van elkander kunnen verschillen? In zulke landen zou misschien menige tak van nijverheid of landbouw tot bloei kunnen komen, wist men er slechts wat de kosten van voortbrenging zijn, vergeleken met de waarde der producten. Zien wij niet zelfs in Westelijk Europa industrieele proefnemingen gelukken, die slechts uit onkunde of uit gebrek aan moed jaren lang achterwege zijn gebleven? [1]).

Ook dan, wanneer men weet dat een belang bestaat, kan de behartiging worden nagelaten, omdat het vermogen daartoe ontbreekt. Wij denken hier niet aan technische kundigheden bij hen, die de onderneming zouden moeten besturen, aan oefening bij de werklieden, kortom aan dat vele en velerlei, waaraan voldaan moet worden, zal een onderneming slagen. Wanneer dit alles ontbreekt, is een belang om haar te beginnen zeer stellig niet aanwezig, want zij zou verlies geven in plaats van winst. Wij denken aan stoffelijke middelen,

[1]) In zijn belangrijk geschrift, Die agrarischen Aufgaben der Gegenwart (Jena 1894), bl. 122—4, zegt Prof. VON DER GOLTZ, dat men in het landbouw- en veeteeltbedrijf dikwijls niet eens nauwkeurig weet, welke afdeelingen voordeelig zijn, welke niet. Hij schrijft dit toe aan die „Unlust zum rechnen", die den landbouwer eigen is en die hij noemt „eine Wunde an der die Landwirthschaft gegenwärtig besonders leidet."

aan kapitaal, waarvan het gemis allicht de stichting van meer zaken tegenhoudt dan men gewoonlijk vermoedt, daar niet alle bekwame personen vertrouwen genieten bij kapitalisten.

Eindelijk, alle voorwaarden voor het behartigen van een belang kunnen vervuld zijn, terwijl de aandrift daartoe ontbreekt. De Amerikaansche schrijver NEWCOMBE vermeldt een geval van kooplieden in Zuid-Amerika, die door prijsverdubbeling van zeker artikel een grooter aanbod bij de inlanders trachtten uit te lokken en wien juist tengevolge dezer prijsverdubbeling half zooveel werd aangeboden als vroeger. Een belang werd in dit geval geschapen, maar het leidde tot het omgekeerde van hetgeen verwacht werd. Het zou niet moeilijk zijn voorbeelden als het hier vermelde in grooten getale aan te voeren, ook zonder af te dalen tot onbeschaafde volksstammen. In de zeventiende en de achttiende eeuw was de meening zeer verbreid, dat loonsverhooging tot vermindering van arbeid voert [1]). Met nadruk kwam ADAM SMITH hiertegen op; hij betoogde het tegenovergestelde [2]): loonsverhooging zou de arbeidzaamheid doen toenemen. Doch laat zich hier een algemeenen regel geven? Hangt niet alles af van den trap van beschaving, dien een arbeidersbevolking heeft bereikt, van den omvang harer behoeften, en is het niet zeer denkbaar dat, waar deze gering zijn, ruimer betaling dezelfde gevolgen heeft als in het geval, waarvan NEWCOMBE spreekt?

Thans moet worden aangewezen, tot welke slotsom de overweging van dit alles leidt. Naar het oordeel van sommigen leidt zij tot niet meer of minder dan hiertoe, dat economische wetten onbestaanbaar zijn. Naar het oordeel van anderen zijn zij wel bestaanbaar, blijft ook het opsporen daarvan een zeer gewichtige arbeid, moet echter in het oog

[1]) Zie L. BRENTANO, Ueber das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit, 2e druk, Leipzig 1893, bl. 2.

[2]) Wealth of nations, Book I, Ch. VIII.

worden gehouden, dat die wetten slechts gelden in het afgetrokkene, dat is, onder voorwaarden, die nooit geheel zijn vervuld. Naar deze opvatting zou de staathuishoudkunde met denkbeeldige grootheden werken; hetgeen nochtans aan hare practische nuttigheid even weinig schade zou doen, als het schade doet aan de meetkunde, dat de werkelijkheid ons geen zuiver mathematisch punt, geen zuiver mathematische lijn te aanschouwen geeft. — Wij hebben na te gaan, wat hiervan te denken is; vooraf een korte opmerking van algemeene strekking.

Terecht wordt aan de uitdrukking Wet het denkbeeld verbonden van iets onomstootelijks, iets waarop men zich volkomen kan verlaten. Doch er is geen enkele wet, economische of andere, waarop men zich verlaten kan zonder voorbehoud. Bij natuurwetten is dit het voorbehoud, dat de wereldorde niet verbroken wordt; bij economische wetten, dat het wezen van den mensch, gelijk men dit overal leerde kennen, geene principieele verandering ondergaat. Brak een tijd aan, waarin de mensch, zonder daartoe gedreven te worden door godsdienstige of andere motieven, het hem onaangename boven het hem aangename verkoos, enkel omdat het hem onaangenaam ware, of waarin hij de middelen leidende tot een doel ongebruikt liet, juist ten einde zijn doel niet te bereiken en met geen andere beweegreden, dan zou geen economische wet meer gelden. Hierbij stil te staan is overbodig; doch het moest volledigheidshalve worden opgemerkt.

Wij treden nu in een beoordeeling der stelling, volgens welke de voorwaarden, waaronder economische wetten geldig zijn, nooit geheel zijn vervuld. Om de onjuistheid dezer stelling aan te toonen, behoeven wij slechts te herinneren aan de woorden van Marshall: „een sociale wetsformule is een verklaring, inhoudende dat onder zekere omstandigheden een bepaalde gedragslijn van de leden eener sociale groep te verwachten is." De leden dezer groep, ziedaar onze eerste opmerking, behoeven dikwijls niet zeer talrijk te zijn. Zoolang de Nederlandsche en Engelsche muntwetgevingen niet worden gewijzigd en de Engelsche goudstukken hun wettelijk minimum-gewicht behouden, kan de wisselkoers op Londen hier te lande niet veel verder dalen dan tot ongeveer *f* 12.04 per pond sterling, want bij dien koers wordt het voordeelig goud te ontbieden. Hoe weinigen weten dit! Maar het is genoeg, dat drie of vier bankiers het weten om het een betrouwbare waarheid te maken. Zoo kan de mededinging tusschen een zeer klein getal fabrikanten het ontstaan van een overmatig prijsverschil tusschen grondstof en fabrikaat beletten, of die tusschen een betrekkelijk klein getal winkeliers de ondernemerswinst in hun vak binnen normale grenzen houden. Voor dit laatste is het voldoende, dat een enkel groot magazijn de beginselen toepast van den *Bon Marché* te Parijs.

Een tastbaar belang is niet altijd aanwezig; is het daarom nooit aanwezig? Een belang kan bestaan zonder behartigd te worden; worden niet tallooze belangen met den meesten ijver behartigd? Er zijn gevallen, en op de waarneming daarvan rusten gewichtige economische wetten, waarin de veronachtzaming van een belang wel mogelijk is bij enkelen, maar geen algemeene regel zou kunnen worden, zonder misstanden te veroorzaken, die zich zelven zouden genezen. Indien al de voortbrengers van een artikel besloten om van nu af beneden den zoogenaamden kostprijs te verkoopen, zou na eenigen tijd van dat artikel niets meer ter markt komen; al die voortbrengers, hoe rijk zij ook waren, zouden in staat van faillissement verkeeren. Dan zou men zeer hooge prijzen voor het artikel bieden, en dit zou voor velen een lokaas zijn. Ontstond daarop een nieuwe „sociale groep" van voortbrengers, dan zouden deze slechts onder ééne voorwaarde duurzaam het gevraagde artikel kunnen leveren, en die voorwaarde zou zijn, dat zij niet verkochten beneden den kostprijs.

Er zijn ook belangen, welker behartiging boven redelijken twijfel verheven zal blijven, zoolang de menschelijke natuur niet geheel verandert. Iemand wordt door twee personen aangezocht om een werk te verrichten. Beiden willen evenveel

geld betalen, maar de een wil betalen zoodra het werk gereed is, de ander eerst na vijf jaar: wiens bod zal hij aannemen, gesteld dat vriendschap noch philanthropie in het spel is bij zijne beslissing? — Door een toevalligen samenloop van oorzaken is een artikel, dat door ettelijke maanden te liggen zeer veel in hoedanigheid verbetert, tot even lagen prijs te koop in ouden als in verschen staat: op welke soort zal de vraag zich richten? — Een boompje wordt geplant. Groeit het welig op, zoo is het, naar de bestaande prijzen geoordeeld, over een halve eeuw honderd gulden waard: zal er reeds nu die som voor geboden worden? — In geen dezer drie gevallen is het antwoord onzeker; doch wie het standaardwerk van den Oostenrijkschen schrijver von Böhm-Bawerk kent, heeft reeds opgemerkt, dat wij bouwstoffen aanwezen voor de wetten der kapitaalrente.

De invoeren van goederen nemen door hooge beschermende rechten sterk af; schepen en wagens, die de uitvoerproducten naar het buitenland brengen, komen half gevuld terug, zoodat reeders en spoorwegmaatschappijen slechte zaken maken. Verwacht men ten onrechte, dat zij eerlang de uitgaande vrachten zullen verhoogen? En die verhooging zal practische beteekenis hebben. Zooeven gaven wij bouwstoffen voor de wetten der kapitaalrente; hier is bouwstof te vinden voor die betreffende het verband tusschen uit- en invoer.

Er is zeer stellig overdrijving in het beweren, dat de gedragslijn, die gevolgd zal worden, zich nooit laat voorspellen. In tallooze gevallen laat zij zich met zekerheid voorspellen door een ieder, die òf de meest algemeene eigenschappen der menschelijke natuur, òf de heerschende zeden en gebruiken, òf de samenstelling der maatschappij genoegzaam kent. Hoe zou het anders te verklaren zijn, dat men verscheidene formules van economische wetten kan noemen, die nimmer zijn gelogenstraft? De staathuishoudkunde beweegt zich niet dermate op het gebied der hypothese als door sommigen wordt beweerd. Toch is het waar, dat de onzekerheid, waarop men doelt, in vele gevallen bestaat. Maar in die onzekerheid zijn verschillende graden. Wij willen bij elk daarvan eenige oogenblikken stilstaan, ten einde aan te wijzen welke mate van kennis bij iederen graad verkrijgbaar blijft.

Ten eerste. Het kan zijn, dat men de te volgen gedragslijn wel niet nauwkeurig, maar toch bij benadering kan aangeven. Bekend is het verschil tusschen pachtwaarde en pachtprijs: de pachtwaarde is de pachtprijs, dien de grondeigenaar zou kunnen bedingen, bijaldien hij zich op een streng commercieel standpunt stelde, maar of en in hoever hij dit doen zal, weet niemand. Men weet soms, dat het in een land niet gebruikelijk is de hoogst mogelijke pacht te vorderen — in Engeland bezigt men voor deze laatste het odieuse woord *rack rent* — maar gebruiken van dien aard kunnen verandering ondergaan. Bij dalende pachtwaarden zal de mildheid van vele eigenaars op een zware proef worden gesteld. Volgt hieruit, dat de staathuishoudkunde ons niets kan leeren omtrent de economische wetten, die de pacht beheerschen? Het tegendeel is waar. De pachtprijzen kunnen uit den aard der zaak op den duur nooit h o o g e r zijn dan de pachtwaarden, niet noemenswaard hooger althans; dat geeft reeds licht, want hiermede laat zich bijvoorbeeld de daling der pachten in de laatste jaren volkomen ophelderen. Gegeven de wetenschap dat de prijs op den duur niet hooger kan zijn dan een zeker punt, is het van beteekenis de oorzaken te kennen, die dat punt doen rijzen en dalen; en de beteekenis daarvan klimt nog, wanneer men alle reden heeft om te verwachten, dat de prijs zich in geene der beide richtingen véél van dat punt verwijderen kan.

Ten tweede. Het kan zijn, dat men nauwkeurig weet te voorspellen welke gedragslijn onder bepaalde omstandigheden zal gevolgd worden in een land, dat een hoogen trap van beschaving heeft bereikt, waar het ruilverkeer is doorgedrongen tot alle klassen der maatschappij en de vlottende kapitalen overvloedig zijn; dat echter de mogelijkheid daartoe niet bestaat, wanneer deze voorwaarden niet vervuld zijn. De economist zal steeds moeten onderzoeken, i n h o e v e r r e zij

zijn vervuld en zich onthouden van een ruimere strekking te geven aan zijne uitkomsten dan hem geoorloofd is. Een wet kan echter zoo worden geformuleerd, dat deze fout vermeden wordt. Er kan op gewezen worden, dat sociale groepen, die in Westelijk Europa, in Oostelijk Amerika, door haar krachtig optreden en de scherpe mededinging tusschen hare leden aan menige economische wet een onfeilbare werking verzekeren, elders worden gemist en ook vroeger niet hebben bestaan. Beschouwing — waar gelegenheid daartoe bestaat, aanschouwing — van andere economische toestanden dan die, waarin men verkeert, is naast de beoefening van economische geschiedenis het middel om tot volledigheid te komen in het opsommen der voorwaarden, onder welke alleen bepaalde commercieele handelingen te verwachten zijn, of te verwachten in zoodanige mate, dat bepaalde gevolgen daaruit zullen voortvloeien. Intusschen zal de volledigheid veelal slechts ten deele worden bereikt, daar zelfs de aangewezen middelen nooit geheel te gemoet komen aan ons gebrek aan verbeeldingskracht om ons alle denkbare gevallen voor den geest te roepen. Daarom is het wenschelijk, zoo vaak dit te vreezen is, scherp te doen uitkomen, dat de wet alleen van toepassing wordt verklaard op een commercieel zeer hoog ontwikkeld volk. De toepasselijkheid op andere volken wordt dan overgelaten aan verder onderzoek.

Ten derde. Het kan zijn, dat men weet: te eeniger tijd moet deze of gene gedragslijn worden gekozen. De vrachten zijn gestegen: te eeniger tijd moet vermeerdering van scheepsbouw volgen. De woninghuren zijn verlaagd: te eeniger tijd moet dit invloed hebben op de prijzen van bouwterrein. Doch men weet niet meer dan dat; of het langzaam of spoedig zal geschieden, daarover kan men niet beslissen. Zulke gevallen doen zich bij het economisch onderzoek dikwijls voor; dan is het niet mogelijk te zeggen wat zich in de naaste toekomst laat verwachten. Men zal in vele economische wetsformules de uitdrukking „op den duur" aantreffen; zij brengt de vraag op de lippen: hoe lang is die duur? Deze vraag is slechts zelden voor beantwoording vatbaar; maar daarom heeft de formule toch waarde. Zij wijst aan, wat onder bepaalde omstandigheden vroeg of laat gebeuren moet, op welke toekomst, bijaldien die omstandigheden plaats grijpen, men zich heeft voor te bereiden.

Ten vierde. Het kan zijn, dat men weet wat gebeuren zal, doch niet met welken aandrang het zal geschieden. Dan is er plaats voor een wetsformule, die een soort van commercieele handelingen aanduidt, maar omtrent de gevolgen daarvan niet in bijzonderheden treedt. Daling van prijs geeft altijd eenige vermeerdering van vraag; deze vermeerdering is echter bijwijlen zoo luttel, dat de prijs zich niet merkbaar herstelt. Prijsverhooging tempert de vraag altijd eenigermate, doch soms zoo weinig, dat de bekende Fransche spreuk: le meilleur remède contra la cherté est la cherté, niet wordt bewaarheid. Maar het economisch onderzoek is reeds nuttig, wanneer het ons verlost van ingebeelde kennis; ons doet inzien, dat sommige populaire of door oppervlakkige schrijvers verbreide meeningen niet waar zijn in volstrekten zin. Voorts kunnen ook de gevallen worden opgespoord, waarin een sterke aandrang tot handelen te verwachten is, en die waarin het omgekeerde moet worden tegemoet gezien. Men zal bijvoorbeeld kunnen nagaan, welke soorten van prijzen een groote en snelle werking hebben op de vraag, welke niet. Ook hier dus vindt het economisch onderzoek nog niet zijn grens.

Het vindt dit evenmin bij hetgeen wij ten slotte willen noemen. Verschillende gedragslijnen zijn mogelijk; doch men kan ze alle vermelden, want de keus is beperkt. Bijvoorbeeld: een algemeene verordening vermindert de werkuren, en in sommige bedrijven volgt daarop niet of niet spoedig zoodanige vermeerdering van inspanning bij de arbeiders, dat de voortbrenging op dezelfde hoogte blijft. Nu is dit te verwachten: òf de ondernemers laten het arbeidsloon per uur onveranderd, zoodat de werklieden zich met minder weekloon moeten vergenoegen; òf zij verhoogen het arbeidsloon per uur dermate, dat het weekloon op gelijke hoogte blijft en in dit

laatste geval vorderen zij voor hunne diensten of voortbrengselen al of niet hoogere prijzen; òf eindelijk, zij bewandelen een middenweg. Men kan elk dezer onderstellingen uitwerken; nagaan of de gedragslijn, die men aanneemt dat gekozen werd, houdbaar is; met andere woorden, of zij gevolgd kan worden „op den duur” en zoo ja, wat daaruit zal voortvloeien. Door aldus te redeneeren komt men dikwerf tot belangrijke uitkomsten. De slotsom kan zijn dat, welke gedragslijn op grond van een wetgevenden maatregel door de belanghebbenden ook gekozen wordt, de vruchten van dien maatregel steeds verderfelijk of steeds weldadig zullen zijn.

Eene bedenking is hier echter te beantwoorden. Hierboven werd opgemerkt, dat in iedere economische wet, die de werking van een oorzaak op een waardeverhouding aangeeft — en zulke wetten zijn talrijk — de verzekering ligt opgesloten: onder deze en gene omstandigheden zal zóó gehandeld worden. Men zou de vraag kunnen stellen: kan de slotsom nog den naam van *wet* verdienen, wanneer voor die verzekering eene hypothese in de plaats treedt. Maar de hypothese treedt daarvoor nooit geheél in de plaats. Om nog even het laatst gekozen voorbeeld te gebruiken, wettelijke beperking van arbeidsduur: Men weet niet, welke gedragslijn de ondernemers kiezen zullen; wist men evenmin welken invloed hunne gedragslijn zal hebben op die van anderen, moest men zich ook hier met hypotheses behelpen, dan zou men geen licht hoegenaamd kunnen geven. Het hulpmiddel, waarvan men zich in gevallen als de laatstgenoemde bedient, bestaat hierin, dat men het vraagstuk anders stelt. Men vraagt bijvoorbeeld: hoedanig zal de werking van verkorten arbeidsduur zijn onder de volgende omstandigheden? en brengt dan telkens onder die omstandigheden de onzekere gedragslijn. Een probleem kan nooit door middel van louter hypothesen worden opgelost; tenzij het zoodanig wordt geformuleerd, dat de oplossing reeds in die formuleering zelve is opgesloten en het probleem dus niet in waarheid dien naam verdient.

Zulke problemen komen ook op economisch gebied voor,

en eerst dan vindt onze wetenschap hare grenzen, wanneer zij die op haren weg van onderzoek ontmoet. De rentevoet stijgt: welken invloed zal dit hebben op de vraag naar meubelen? Niemand kan het ons zeggen, en deze onkunde wordt niet geringer, wanneer men omtrent de groepen van personen, van wie de levendigste vraag naar meubelen uitgaat, onderstellingen voordraagt, die volstrekt onjuist kunnen zijn. Eene staathuishoudkundige theorie, zal zij waarde hebben, zelfs bloot theoretische waarde, moet ergens haar steunpunt vinden, en dat steunpunt kan slechts de werkelijkheid geven.

Hiermede is niet in strijd wat wij ten slotte wenschen op te merken omtrent ééne hypothese, die aan geen enkele economische wet, voor zoover zij meer dan een kracht, een constant verschijnsel uitdrukt [1]), ontbreekt: de hypothese der afwezigheid van tegenwerkende oorzaken. Hetgeen wij gaan zeggen, is zoo eenvoudig, dat het overbodig zou zijn er aan te herinneren, leerde niet de ervaring, dat het telkens vergeten wordt. „Vermeerdering van bevolking doet de kapitaalrente stijgen”: dit beteekent niet, dat bij vermeerdering van bevolking de kapitaalrente stijgen z a l, maar dat deze oorzaak de strekking heeft om haar te doen stijgen. „Vermindering van ruilmiddelen doet de prijzen dalen”: dit beteekent niet, dat op elke vermindering van ruilmiddelen een algemeene prijsverlaging zal volgen; want indien de vermindering samenvalt met vooruitgang in het credietwezen, waardoor grooter bezuiniging in het gebruik van ruilmiddelen mogelijk wordt, of met achteruitgang in welvaart of verkeer, waardoor een kleinere hoeveelheid benoodigd is, zullen de prijzen niet noodwendig dalen, misschien wel stijgen. Maar die stijging zal geringer zijn dan zij anders zou wezen, de economische wet zal dus wel degelijk gegolden hebben. De Engelsche schrijver Thorold Rogers, bekend door zijne schoone studiën over de economische geschiedenis van zijn land, spreekt

---

[1]) De equatiewet der prijzen bijvoorbeeld; volgens welke iedere prijs neigt naar het punt, waarop vraag en aanbod met elkander in evenwicht zijn.

vaak met minachting over dat zoeken naar *tendencies*, naar wetten die slechts een strekking aanduiden. Het zooeven gebruikte voorbeeld kan ons doen zien, hoezeer hij daarin dwaalt. Deed het onderstelde geval zich voor, volgde na grooter bezuiniging op ruilmiddelen geene of slechts geringe algemeene prijsverhooging, dan zou dit zeer vreemd schijnen, indien men niet wist, dat hier twee oorzaken in onderling tegenstrijdige richting hadden gewerkt en men de werking van elk dezer oorzaken niet nauwkeurig kon beoordeelen. Naar *tendencies* te zoeken is, de beteekenis der verschillende factoren die invloed hebben op waardeverhoudingen, den aard van elken invloed, indien mogelijk ook zijn omvang, te leeren kennen. Is die kennis ijdel? Het cijfer der bevolking stijgt, de loonen stijgen ook: is het onbelangrijk te weten, of zij gestegen zijn door of in weerwil van den aanwas van bevolking? Het beschermend stelsel werd ingevoerd en de welvaart nam toe: moet niet onderzocht worden, of de invoering van het beschermend stelsel de toeneming der welvaart begunstigd of belemmerd heeft? De voortbrenging breidde zich uit op ongekende schaal, en het pauperisme bleef wat het was; zou het van belang ontbloot zijn na te gaan wat geschied zou zijn, ware de voortbrenging op dezelfde hoogte gebleven? Maar dergelijke onderzoekingen in te stellen wil zeggen: economische wetten op te sporen, dat is, zich bekend te maken met de werking van oorzaken, met de kracht, die daarvan uitgaat. Om die kracht te meten, moet men de hypothese stellen dat zij niet wordt tegengewerkt. Zoo doet men ook op natuurkundig gebied; om de snelheid, waarmede de lichamen vallen, te berekenen, laat men ze vallen in het luchtledig. Tot proefnemingen heeft de economist geen gelegenheid, niettemin volgt hij het voorbeeld van den natuurkundige; ook hij i s o l e e r t, niet in de werkelijkheid, maar in zijne voorstelling.

---

§ 5.

De methode der staathuishoudkunde.

Uit deze laatste opmerkingen blijkt, welke m e t h o d e bij het opsporen van economische wetten moet gevolgd worden: redeneering — of, om een kunstterm te bezigen, *deductie* — voert hier alleen tot het doel. Redeneeren, naar de juiste bepaling van JEVONS [1]), is: „Kennis af te leiden uit andere kennis". Derhalve bestaat de deductieve methode in tweederlei werkzaamheid: de bestanddeelen van reeds verkregen kennis (in het algemeen of met betrekking tot een bepaald punt van onderzoek) volledig voor te stellen; en: bekende waarheden op zoodanige wijze met elkander in verband te brengen, dat nieuwe waarheden daardoor aan het licht treden. Alle economische wetten zijn aldus gevonden, want een andere weg om zulke wetten te vinden is er niet. Zoo vaak de deductieve methode met oordeel werd toegepast, bloeide de staathuishoudkunde; werd zij verlaten, zoo verkreeg men misschien belangrijke bouwstoffen, maar die bouwstoffen werden niet verwerkt, de wetenschap als zoodanig verkeerde in een tijdperk van stilstand. Zij heeft zulk een tijdperk doorleefd en het nam eerst een einde, toen de welbeproefde methode andermaal met ijver en talent werd gebezigd. De nieuwe waardeleer is louter deductie uit bekende en op ervaring gegronde stellingen, welker rijke inhoud nooit was vermoed.

Deze uitspraken zijn niet te absoluut. Er zijn slechts twee wegen om wetten te ontdekken; de eene is de thans aangeduide, de andere is de zoogenaamde *inductie*, waarbij de werking eener oorzaak niet door redeneering gevonden, maar door waarneming geconstateerd wordt. Om de werking eener oorzaak door waarneming te constateeren moet men zekerheid hebben dat die oorzaak alléén werkt; de inductieve methode vereischt dus ongemeene voorzorgen, en die zijn onmogelijk op economisch gebied. Gesteld, wij willen induc-

[1]) Logic, bl. 23.

tief onderzoeken hoe renteverhooging op de effectenprijzen werkt; kunnen wij alle andere oorzaken, die op deze prijzen invloed hebben, dan tijdelijk tot werkeloosheid doemen? Men zegt dikwerf van een maatregel, van de gevolgen eener gebeurtenis: de ervaring heeft daarover uitspraak gedaan. In zoodanige gevallen deed niet de ervaring uitspraak, men deed het zelf, op grond van een redeneering. Men zag na die gebeurtenis zekere dingen plaats grijpen; het waren juist de dingen, die men op theoretische gronden verwachtte; nadenken bracht tot de slotsom, dat andere oorzaken deze dingen niet konden teweegbrengen, en nu lag de slotsom voor de hand. De slotsom kan juist zijn geweest; doch ervaring kon haar slechts een zekeren graad van waarschijnlijkheid geven; in hoever zij volkomen betrouwbaar was, hangt af van de nauwkeurigheid der deductie, door welke zij verkregen werd.

In de betrouwbaarheid der uitkomsten van een bloot inductief economisch onderzoek gelooft, wel bezien, niemand. De warmste voorstander der inductieve methode zal weigeren tusschen twee economische feiten verband te leggen, al zag hij tallooze malen het een op het ander volgen, zoolang hij niet weet aan te toonen, dat en hoe het tweede feit door het eerste is veroorzaakt. Waar de deductieve bewijsvoering niet is te leveren, wordt aan de inductieve nooit de allerminste waarde gehecht. In de eerste drie maanden van het jaar, van half Januari tot half April, is er altijd een sterke vermindering van credietvraag bij de Nederlandsche Bank; in dienzelfden tijd worden door winkeliers rekeningen uitgezonden en wordt een deel dezer rekeningen betaald. Bezwaarlijk zou men twee economische feiten kunnen noemen, die met grooter regelmatigheid samengaan; mocht iemand een deductief betoog leveren om te bewijzen, dat zij met elkander verband houden, zoo zal men wellicht bereid zijn van dat betoog kennis te nemen. Maar welken indruk zou de bloote verzekering maken: zij gaan samen, d u s houden zij verband met elkaar? Op economisch gebied kan slechts een redeneering overtuigen, want het bewustzijn van de menigvuldigheid

der krachten die hier werken en van de willekeur, die er in gelegen zou zijn, zonder deductief bewijs een dier krachten aan te merken als de oorzaak van een bepaald voorval, is algemeen. Zij die door een aanwijzing van opvolgingen hun pleit willen winnen, laten de poging tot zulk een bewijs nooit achterwege; tenzij door hen eene stelling wordt verkondigd, die reeds bij herhaling deductief is toegelicht, trachten zij haar vooraf aannemelijk te maken. Eerst dan, wanneer dit hun eenigermate is gelukt, volgt het beroep op de ervaring. Een beroep, dat meermalen het gebrekkige eener bewijsvoering bemantelt en daarom tot bijzondere voorzichtigheid behoort te stemmen. Nooit worde het toegelaten, alvorens de redeneering, waaraan het steun moet geven, van alle kanten bezien en onberispelijk bevonden zij.

ALFRED MARSHALL verkondigt in zijne *Principles of Economics* een andere meening. Hij acht alle methodes, die op wetenschappelijke gronden tot opsporing der betrekkingen van oorzaak en gevolg zijn aanbevolen, bruikbaar voor den economist [1]). De voorbeelden die hij geeft tot toelichting dezer stoute bewering zijn echter niet gelukkig. Zoo wijst hij op het verband, dat vroeger, toen de Engelsche arbeiders zich nog meer dan thans met brood voedden, tusschen de tarweprijzen en het percentage der huwelijken bestond. Maar het percentage der huwelijken is geen economisch feit en de stelling, volgens welke de tarweprijzen op dat percentage invloed hebben, geen economische wetsformule, naar zijne eigene eigene bepaling [2]). MARSHALL onderstelt ook, dat men zou willen onderzoeken, welk deel van het overschot der invoeren boven de uitvoeren van een volk uit remises voor geleende kapitalen bestaat; hij wijst een middel daarvoor aan, een middel waarbij louter wordt opgeteld en afgetrokken. Andermaal geen gelukkig voorbeeld. Het buitenland leent ons ka-

[1]) Tweede druk, bl. 88.

[2]) „Economic Laws are those Social Laws which relate to branches of conduct in which the strength of the motives chiefly concerned can be measured by a money price".

pitaal; het zendt ons dat kapitaal in goederen, en vandaar, afgezien van andere oorzaken, dat de invoeren de uitvoeren overtreffen. Te verklaren is hier, dat de remises niet in geld geschieden, want geschiedden zij in dezen vorm, dan zou de statistiek der goedereninvoeren niets daarvan doen blijken. Slechts een redeneering kan hierover licht geven, zoodat het voorbeeld juist tegen de bruikbaarheid der inductieve methode pleit.

Men leide uit het hier gezegde niet af, dat wanneer een wetgevende maatregel genomen of een andere gebeurtenis op economisch gebied voorgevallen is, het ijdel zou zijn om nauwkeurig op te merken wat daarna plaats vindt. Juist het tegenovergestelde is waar; opmerking kan den economist niet genoeg worden aanbevolen, want er is geen beter middel om hem gelukkige hypothesen te doen stellen en geen ander om hem de kennis te doen verzamelen, waaruit hij te deduceeren heeft. Het ware een dwaling, tegenstelling te scheppen tusschen empirisch en deductief. Maar hoe noodig, hoe volstrekt onmisbaar opmerking ook zij, nooit geeft zij den economist meer dan grondstof, waaruit alleen zijn denken een wetenschappelijk resultaat kan vormen. Zoo is het ook gesteld met de waarneming van hetgeen voorvalt na een economischen maatregel of gebeurtenis. Het is in hooge mate wenschelijk, dat die voorvallen worden gadegeslagen en opgeteekend; mits zij niet worden aangemerkt als gevolgen van datgene, welks economische werking men wenscht te kennen, zoolang niet deductief bewezen is, dat zij daarvoor mogen gelden.

De inductieve methode wordt dikwijls de bij uitstek veilige geacht. De waarheid is, dat schier alle populaire dwalingen ontstaan zijn doordien men zich op inductie meende te kunnen verlaten. Als eenvoudig doet de deductieve methode zich niet voor; zij kondigt zich juist als moeilijk, als gevaarvol aan. Dit is een van hare verdiensten.

---

§ 6.

Indeeling van dit leerboek.

Wij hebben het karakter der economische wetten doen kennen en nadruk gelegd op deze waarheid, dat zij altijd onmiddellijk op commercieele handelingen betrekking hebben of zulke handelingen onderstellen. Commercieele handelingen zijn handelingen in het ruilverkeer. Hieruit volgt, dat het economisch onderzoek allereerst op het ruilverkeer gericht en elke poging om de groote economische problemen op te lossen ijdel moet zijn, zoolang dat verkeer niet van alle kanten is toegelicht. Onder de groote economische problemen rangschikken wij vooral het vraagstuk, dat hierboven werd aangeroerd: brengt het ruilverkeer in de algemeene voorwaarden van stoffelijke welvaart verandering? Blijft datgene wat in een communistische maatschappij omtrent voortbrenging, omtrent bevolking, omtrent belemmering van den invoer zou gelden, even onomstootelijk waar in een maatschappij als die waarin wij leven? Men zou bijna kunnen zeggen, dat al de groote economische problemen zich dáárin laten samenvatten; ware het niet, dat een nòg belangrijker vraagstuk zich aan ons voordoet: mogen de grondslagen onzer hedendaagsche maatschappij behouden blijven, of moet tot de invoering van het communisme de weg worden gebaand?

De verklaring van het ruilverkeer bestaat uit twee deelen. Zij bestaat ten eerste in de toelichting van het begrip *Ruilwaarde* en in de aanwijzing der oorzaken die de ruilwaarde beheerschen. Aan algemeenheden heeft men hier niet genoeg; wij mogen bij de ruilwaarde als zoodanig niet blijven staan, maar moeten ook spreken over de vormen, waarin zij zich openbaart: de pachten, de huren, de renten, de ondernemerswinsten, de arbeidsloonen, de geldprijzen der goederen. Want hoezeer de algemeene wet, die wij bij den aanvang zullen leeren kennen, zich in al die waardeverhoudingen doet gelden, zoo moet dit in bijzonderheden worden aangetoond; te meer, omdat in de bijzondere gevallen zich dikwerf het een en

ander voordoet, dat op zich zelf reeds de aandacht verdient. De inhoud der Eerste Afdeeling is hiermede aangewezen en tevens de belangrijkheid der stof, die daarin wordt behandeld. Want in een maatschappij, waar het ruilverkeer diep is doorgedrongen, spiegelt de geheele economische toestand zich in waardeverhoudingen af: waardeverhouding van landgebruik, van woning, van ondernemers- en kapitaaldienst, van arbeid, tegenover andere zaken. Wie deze verhoudingen voor een gegeven volk kent, kent den graad van welvaart bij iedere klasse van dat volk. Wie alles doorgrondt wat deze verhoudingen schept, wijzigt of te niet doet, kan reeds op vele der moeilijkste economische vragen het antwoord geven.

Het ruilverkeer onderstelt *Ruilmiddelen;* om het te verklaren is derhalve in de tweede plaats eene beschouwing over dit laatste onderwerp noodig. Wij spraken van duisterheden, die het ruilverkeer over de voorwaarden van volkswelvaart verspreidt; zij worden grootendeels uit het geld geboren, welks beteekenis door het Mercantilisme, dat in de zeventiende eeuw ontstaan en in onze dagen nog niet bezweken is, in hooge mate werd overschat. De Tweede Afdeeling van dit werk zal aan munt- en bankwezen, aan de wisselkoersen en de wetten van de verspreiding der edele metalen gewijd zijn. De nauwe samenhang echter tusschen ruilwaarde en ruilmiddelen — een samenhang, die vooral in de geldprijzen aan het licht treedt — zal het onvermijdelijk maken om reeds in de eerste afdeeling enkele punten te behandelen, die ook in de tweede op hare plaats zouden zijn. Zoo zal men de ontleding der zoogenaamde geldmarkt, die zeer ten onrechte aldus wordt aangeduid, immers veel meer een kapitaalmarkt is, in het hoofdstuk vinden waar over de kapitaalrente wordt gesproken.

Eerst de Derde Afdeeling zal handelen over de *Voortbrenging*. Wat is zij? Kan zij ooit overmatig zijn? Kan men haar geheel overlaten aan het eigenbelang, of heeft de gemeenschap daarbij een werkzaamheid te verrichten, en zoo ja, moet die werkzaamheid misschien aanmerkelijk worden uitgebreid? Wat hebben wij te denken van MALTHUS' leer aangaande het verband tusschen voortbrenging en bevolking; wat van het beschermend stelsel, als middel om aan de nationale voortbrenging kracht te geven? Op deze en soortgelijke vragen zal het antwoord worden gezocht, terwijl, wegens de groote en rechtmatige belangstelling, die in onzen tijd aan de agrarische problemen wordt gegeven, bij de voortbrenging en het grondbezit in bijzondere mate de aandacht bepaald zal worden.

De Vierde of laatste Afdeeling is te beschouwen als een aanhangsel. Zij zal handelen over de *Inkomsten van den Staat*, een onderdeel van de leer der financiën, waarover de staathuishoudkunde veel licht kan geven, dat echter niet uitsluitend economisch mag worden beschouwd.

De hier gekozen indeeling wijkt van de gebruikelijke in menig opzicht af. Het is waar, er zijn bijkans zoovele indeelingen als er economische leerboeken zijn geschreven; doch hierin komen de meeste overeen, dat zij — al of niet na eenige inleiding — de leer der voortbrenging het eerst ter sprake brengen. Een der weinigen, die hierop een uitzondering maken, is de Fransche schrijver CHARLES GIDE, wiens voortreffelijk werk, *Principes d'économie politique*, niet slechts om deze reden hoogen lof verdient. Ook aan GIDE was het duidelijk, dat de voortbrenging in een op ruilverkeer gegronde maatschappij niet te verklaren is, tenzij vooraf over waarde is gesproken, en het eerste der vier boeken, waaruit zijn werk bestaat, heeft daarom tot inhoud *La Valeur*. Aan het nauwe verband tusschen voortbrenging en ruil blijft de schrijver indachtig, als hij de voortbrenging zelve behandelt; hij gaat zelfs zoover van den ruil, de munt, het geldswaardig papier, den internationalen handel en het credietwezen onder de leer der voortbrenging te rangschikken, te weten als *conditions sociales de la production*. Maar GIDE gaat eenerzijds niet ver genoeg, anderzijds te ver. Niet ver genoeg, omdat hij in het eerste boek slechts over de waarde in het algemeen spreekt, dus niet over de waarde der diensten; dit laatste

onderwerp stelt hij eerst in een vierde boek, dat over de verdeeling van het maatschappelijk inkomen loopt, aan de orde. Dientengevolge brengt hij zich in de noodzakelijkheid over voortbrenging te spreken, zonder vooraf de wetten der pacht, der rente, der winsten, der loonen te hebben toegelicht; met andere woorden, zonder datgene verklaard te hebben, welks nauw verband met de voortbrenging bekend is aan iederen ondernemer, al weet niet iedere ondernemer den aard van dat verband aan te wijzen. Bij voortbrenging wordt het verkrijgen van een bate beoogd, en die bate wordt niet verkregen, tenzij de waarde van het voortgebrachte de som der uitschotten overtreft. Tot die uitschotten behooren pachten, renten en loonen, zoodat alles wat over de voortbrenging wordt gezegd zeer onvolkomen moet blijven, wanneer niet is opgehelderd wat de pachten, renten en loonen regelt. Beheerschen zij de prijzen der goederen, of is de betrekking omgekeerd? Is een artikel duur, omdat het veel aan arbeidsloon kost, of kan de arbeider veel met de voortbrenging van dat artikel verdienen, omdat het duur is? In één woord, welk begrip hebben wij ons te vormen van die „productiekosten", die in de ondernemerstaal zulk een ruime plaats vervullen en waaraan bij de voortbrenging in geen mindere mate wordt gedacht dan aan de waarde, die het voortbrengsel hebben zal? Dit alles moet opgehelderd worden alvorens men de problemen der voortbrenging aanroert. Evenzoo moet de leer van het geld worden blootgelegd; ook zij eischt voorafgaande behandeling. Bij vrijheid van internationaal verkeer is er ten aanzien van menig artikel keus tusschen twee middelen van verkrijging, eigen voortbrenging of aankoop in den vreemde. Welken invloed heeft die keus op de nationale nijverheid, en wat bepaalt haar? Men behoeft zulke vragen slechts te stellen om begrijpelijk te maken, hoeveel op het gebied der voortbrenging duister moet blijven zoolang niet onderzocht is, wat de waarde van het geld, zich uitsprekende in de geldprijzen, en wat de verspreiding der edele metalen regelt. Zoo ligt de vraag voor de hand: heeft aankoop in

den vreemde uitvoer van geld of uitvoer van goederen ten gevolge? Een vraag welker practisch belang evenmin toelichting vereischt, als het noodig zou zijn op hare beteekenis voor de theorie der voortbrenging te wijzen.

Gide, dit moet erkend worden, is voor het verband tusschen deze theorie en die van het geld niet blind; maar op welke wijze toont hij dit? Door het geld op te nemen onder de „sociale voorwaarden van productie". Hierin gaat hij weder te ver, want indien de voortbrengingsleer over alles wat sociale voorwaarde van productie is moest handelen, zou zij de geheele staathuishoudkunde omvatten. Tot die voorwaarden behoort, dat er arbeiders zijn, die beloond worden; dat er kapitaal zij en van dat kapitaal rente wordt genoten; grond, en die grond wordt aangewend of verhuurd. De grenzen van een leerstuk te trekken is dikwerf moeilijk, maar hier zijn zij willekeurig getrokken. De schrijver eindigt zijne opsomming van de voorwaarden der productie op een gegeven punt, maar het is onduidelijk waarom hij haar juist daar eindigt en haar niet voortzet tot de uiterste grenzen der staathuishoudkunde.

Wij hebben over Gide's indeeling uitvoerig gesproken, omdat zij tot de in dit leerboek gevolgde nadert, en de redenen moesten worden aangewezen, waarom zij niet geheel kan worden overgenomen; tevens echter, om nog nader in het licht te stellen, dat de voortbrengingsleer tot besluit en niet tot aanvang moet dienen van het onderzoek. Waar zij tot aanvang dient komt zij nooit tot haar volle recht. Technische beschouwingen, waaruit blijkt door welke oorzaken de som der voortbrengselen klimt, terwijl de vraag onbeantwoord blijft — en voorshands moet blijven — of de welvaart bij dat klimmen baat vindt; beschouwingen over kapitaal en kapitaalvorming, die elders even goed en zelfs nog beter te plaatsen zijn; op deze en dergelijke wijze pleegt de afdeeling over de voortbrenging gevuld te worden, indien men haar den voorrang verleent. Tenzij men doe als J. B. Say, die in zijn *Traité* van 1803 deze afdeeling weinig minder uitbreidt

dan door Gide is geschied, en daardoor aanleiding geeft tot dezelfde vraag: waarom in die richting niet nog eenige stappen verder gegaan?

Op de voortbrenging moet bij geheel het economisch onderzoek de aandacht gericht blijven. Steeds moet men aan haar denken, steeds haar naderen. De lijnen loopen hier samen, de problemen ontmoeten elkander. Bij onderzoekingen omtrent waarde van goederen en diensten, munten en wisselkoersen, banken en geldverkeer, blijft dit de groote vraag: zijn de eenvoudige woorden, waarmede Adam Smith zijne *Inquiry* opent, waar of niet? Verduisteren al de verwikkelingen, die het ruilverkeer teweegbrengt, slechts den blik op eenige sobere, bijkans nuchtere waarheden, en moet al ons denken slechts hiertoe dienen ons die waarheden in haren eenvoud, maar ook in hare hooge beteekenis te doen aanschouwen?

Bij Gide wordt een afzonderlijke afdeeling aan het *Verbruik* gewijd. Ook hier volgt hij het voorbeeld van J. B. Say; een voorbeeld dat niet alleen bij hem, maar ook bij vele anderen navolging heeft gevonden, schoon op verre na niet bij allen. Say was wel verplicht aan een zijner drie afdeelingen dien titel te geven, nadat hij den werkkring der staathuishoudkunde op de volgende wijze had aangeduid: te doen zien, hoe de rijkdommen ontstaan, verdeeld worden en verbruikt worden (la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses). Maar toen hij voor de afdeeling, die over het verbruik moest handelen, naar een inhoud zocht, wist hij daaronder niets anders te brengen dan vermelding der verschillende soorten en algemeene gevolgen van het verbruik, onderscheiding tusschen improductief en reproductief verbruik met aanwijzing der werking van beide, en beschouwingen over financieele onderwerpen, die drie vierden der afdeeling in beslag nemen. Dezelfde verlegenheid is bij Gide merkbaar. De financiën verwijst hij naar een *Appendice*, maar van de drie hoofdstukken waaruit zijn korte afdeeling over

het verbruik bestaat, loopt het tweede over sparen — het tegenovergestelde van verbruiken — en het derde over belegging, *placement*. Hij bestrijdt daar de bekende voorstelling volgens welke de persoon, die zijn inkomen geheel verteert, meer welvaart schept dan degeen, die het gedeeltelijk oplegt. Een onderwerp, dat zich even goed elders laat toelichten.

Voor een afdeeling over het verbruik is geen inhoud te vinden, tenzij men andere afdeelingen verarmt, of de leer der financiën als een stuk verbruiksleer aanmerkt, wat zij niet is. Een verbruiksleer, als onderdeel der economische wetenschap bestaat niet. Daar is plaats voor een leer der verdeeling, omdat er economische wetten zijn, die haar regelen; voor een leer der voortbrenging, omdat er economische wetten zijn, die haar beheerschen. Gegeven een maatschappij, waarin bij de verdeeling geen openbaar gezag optreedt om ieder het hem toekomende aan te wijzen, waarin dus, behoudens zekere beperkingen, ieder voortbrengt wat hij wil; gegeven zulk een maatschappij is er reden om te vragen: naar welken maatstaf ontvangt ieder zijn deel, wat bepaalt richting en omvang der productie? In letterlijken zin bestaat hier de volmaaktste anarchie; is anarchie hier in ieder opzicht aanwezig? Men weet, langs welken weg op deze vragen het antwoord wordt gevonden; doch ten aanzien van het verbruik zijn soortgelijke vragen slechts dan te stellen, wanneer men treedt buiten het staathuishoudkundig terrein. Een economische wet voorspelt dat onder zekere voorwaarden een bepaalde gedragslijn zal gevolgd worden met betrekking tot commercieele handelingen. Maar het verbruik (in gewonen zin) is geen commercieele handeling. Het geeft tot commercieele handelingen aanleiding en heeft daarom invloed op de voortbrenging; het maakt de voorraden geringer en heeft daarom invloed op waardeverhoudingen; het kan overmatig zijn en voert dan tot kapitaalvernietiging. Bij het staathuishoudkundig onderzoek het verbruik uit het oog te verliezen zou zijn, datgene te veronachtzamen, bij gemis waarvan geen economische wetenschap bestaan zou. Maar dit alles geeft nog

geen inhoud aan een verbruiksleer. Voor zulk een leer zoeke men elders de plaats die haar toekomt: op anthropologisch gebied, waar zij kan aantoonen, hoe uit de keus der verbruikte goederen de trap van beschaving blijkt; op hygiënisch en moreel gebied, waar zij kan wijzen op de beteekenis dier keus voor den mensch; op het gebied der individueele huishoudkunde, waar zij regels kan geven voor het bereiken van verbruiksdoeleinden met de minste offers.

De fout van SAY is het gevolg van zijne verkeerde omschrijving van den werkkring der staathuishoudkunde, die geen wetenschap is van goederen of van rijkdommen, maar van handelingen in het ruilverkeer en van de werking dezer handelingen op waardeverhoudingen.

EERSTE AFDEELING.

DE RUILWAARDE.

HOOFDSTUK I.

De Oorsprong der Ruilwaarde.

§ 1.

Economische en Niet-economische goederen.

Niet alle zaken, waarover de mensch te beschikken heeft of beschikking kan erlangen, zijn goederen. Goederen zijn slechts die zaken, die middellijk of onmiddellijk kunnen dienen ter voorziening in een behoefte. Of een zaak een goed voor ons is, hangt niet alleen af van hare eigenschappen, maar ook van onze kennis, den graad en den aard onzer beschaving, het klimaat waarin wij leven, het bedrijf dat wij uitoefenen, de eigenaardigheden van onzen smaak; zelfs van onzen leeftijd of den leeftijd dergenen die wij verzorgen. Het hangt ook meermalen af van de mate, waarin onze behoeften aan andere goederen kunnen bevredigd worden. Want vele dingen zijn slechts in vereeniging met andere bruikbaar. Een onderdeel van een werktuig, bijvoorbeeld, is slechts een goed, wanneer ook de overige deelen beschikbaar zijn; en een werktuig in zijn geheel, wanneer zekere grondstoffen niet ontbreken.

Men kan de goederen naar meer dan eenen maatstaf verdeelen: in dezulke, die bestemd zijn duurzaam genot te geven, als woningen en meubelen, en andere, die bestemd zijn

verbruikt te worden, als graan en thee; in voortbrengingsmiddelen, en zaken ter verkrijging waarvan zoodanige middelen worden aangewend; in kapitaal en inkomen.

Deze onderscheidingen zijn alle van belang en zullen alle ter sprake komen. Doch men kan de goederen nog verdeelen uit een geheel ander oogpunt, door te letten op hunne hoeveelheid, in verband met den omvang der behoeften, waarin zij moeten voorzien. Uit dit oogpunt bezien vallen zij in twee hoofdafdeelingen:

Goederen, waarvan steeds meer aanwezig is dan de vereischte hoeveelheid, en

Goederen, waarvan steeds minder aanwezig is, of wel juist genoeg.

De woorden *behoefte*, *vereischte hoeveelheid*, moeten hier letterlijk worden opgevat. Een koopman of fabrikant klaagt dikwijls over gemis aan „behoefte" aan zijn artikel. Er is geen vraag, zegt hij, want de „behoefte" is bevredigd. Doch hiermede bedoelt hij niet, dat in aller nooddruft is voorzien, dat er niemand meer is, die zijn artikel nog zou wenschen te bezitten. Hij denkt uitsluitend aan bereidwilligheid tot koopen. De behoefte, waarvan hij spreekt, is die, welke zich openbaart in het besteden van den marktprijs. Gaf hij zijne goederen om niet, terstond zou het blijken, dat er naast deze behoefte nog een andere is van veel grooter omvang. Zulke uitdrukkingen zijn elliptisch. De „vereischte hoeveelheid", waarvan de fabrikant en de koopman spreken, is niet de werkelijk vereischte, maar slechts een gedeelte, soms een klein gedeelte daarvan; zij is niet meer dan de *verkoopbare* hoeveelheid. De behoefte echter, waaraan te dezer plaatse wordt gedacht, is de begeerte, het verlangen, dat naar een zaak zou bestaan, indien zij te geef ware. Onder de benoodigde hoeveelheden begrijpen wij dus niet alleen die, welke aangekocht of onmiddellijk door arbeid verkregen worden, maar de hoeveelheden, die men zich tot gebruik of verbruik zou toeëigenen, indien de dingen niets kostten.

Wij verhelen niet, dat ook na deze toelichting eenige

onvastheid in de getrokken grenslijn overblijft. De behoeften zijn rekbaar; wanneer een zaak duur wordt, blijkt het meestal, dat men met een mindere hoeveelheid van die zaak kan volstaan dan men dacht. Maar deze overweging heeft hier geen belang, gelijk men weldra zal bespeuren. Goederen, waarvan steeds meer aanwezig is dan de vereischte hoeveelheid, zijn doorgaans in zulk een overvloed voorhanden, dat men er zonder bezwaar het een en ander van verspillen kan.

Ter vereenvoudiging zullen wij thans aan elke der beide groepen een naam geven. De eerste groep noemen wij die der *Niet-economische*, de tweede, die der *Economische* goederen. Deze benamingen, bij de Duitsche economisten reeds lang in gebruik, zijn niet willekeurig. Zij beteekenen, dat de goederen der eerste groep niet, die der tweede wel, een economische behandeling plegen te ondergaan. Wat hieronder te verstaan valt, willen wij kortelijk uiteen zetten.

Is de behoefte aan een artikel grooter dan de voorraad, behoort het dus tot de tweede onzer groepen, en is deze toestand niet voorbijgaand, niet een gevolg van toevallige gebeurtenissen, maar blijvend, normaal, zoo sluit dit in, dat een gedeelte der behoefte aan dat artikel niet vervuld kan worden. In hoever de beperking van genot gelijkmatig zal zijn of ongelijkmatig, laat zich moeilijk voorspellen. Bij de bestaande inrichting der maatschappij gebeurt het menigmaal, dat een zaak, waarvan te weinig is ter voorziening in de som van aller behoeften, door enkelen in het geheel niet of slechts in geringe hoeveelheden, door anderen in zeer ruime mate wordt verkregen. Maar dit is het gevolg van de ongelijke verdeeling der inkomsten, niet van de omstandigheid, dat het artikel tot de groep der economische behoort [1]). In een communistische maatschappij zou ieder zijn verbruik in dezelfde mate moeten inkrimpen, niet de een veel, de ander weinig. Toch zou ook hier inkrimping onvermijdelijk wezen. Is de som der behoeften a en de voorraad $a-b$, zoo spreekt het

[1]) Het is vreemd, dat MENGER (*Grundsätze* bl. 59) dit voorbij ziet.

van zelf, dat een behoefte gelijk *b* onvervuld moet blijven.

Even duidelijk is het, en deze opmerking geldt ook van zaken, waarvan niet te weinig, maar juist genoeg is, dat geene hoeveelheid, hoe gering ook, van goederen die in dezen toestand verkeeren, kan verloren gaan, of dit verlies doet een gemis, een leemte gevoelen. Zulke goederen zijn dus het voorwerp van zorg. Men bewaart ze tegen bederf; men wendt ze met spaarzaamheid en oordeel aan; men staat ze niet af, zonder dit aan te merken als een dienst, zij het een liefdedienst; als een offer, zij het ook een offer, dat men gaarne brengt. Tevens zal er veelal naar getracht worden, elke leemte van eenigen omvang, die verbruik en andere oorzaken in den voorraad dezer goederen deden ontstaan, door arbeid aan te vullen. Natuurlijk zal dit alles in ruimere mate geschieden, naar gelang het verschil tusschen de vereischte en de aanwezige hoeveelheden grooter is; doch zoodra zulk een verschil bestaat, heeft dit invloed op 's menschen beschouwing en behandeling der dingen. Hoe plegen wij om te gaan met het water, hoe met de bloemen des velds, hoe met alles, in één woord, waarvan een overvloed voorhanden is? Hoe gedraagt men zich in boschrijke streken ten aanzien van den houtkap, en in landen als het *Far West* van Noord-Amerika ten aanzien van den grond? Met betrekking tot zaken, waarvan de voorraad onze behoeften zeer verre overschrijdt en naar verwachting zal blijven overschrijden, zijn wij allen communisten. Wij brengen zulke goederen niet voort, wij koopen en verkoopen ze niet, wij regelen niet met eenige voorzorg het gebruik er van. Wij nemen ze eenvoudig tot ons, zoodra wij ze noodig hebben, en niemand heeft er belang bij ons dit te beletten.

Men meent wellicht, dat het verschil tusschen economische en niet-economische goederen volkomen samenvalt met het verschil tusschen voortbrengselen en natuurgaven. Daargelaten echter, dat het woord natuurgaven een moeilijk te omschrijven beteekenis heeft — in zekeren zin behooren alle grondstoffen daartoe, voor zoover niet verkregen op toebereide aarde — moeten wij doen opmerken, dat vele zaken, die ontwijfelbaar natuurgaven zijn, onder de economische goederen zijn te rangschikken. Drinkwater, bijvoorbeeld, meestal geen economisch goed, is het nochtans op vele plaatsen. Van den anderen kant is het zeer mogelijk niet alleen, maar zelfs meermalen voorgekomen, dat voortbrengselen van arbeid, ja van langdurigen arbeid, tot de klasse der niet-economische goederen vervallen; huizen in een verlaten stad, bijvoorbeeld. De dingen behooren niet tot de eene of tot de andere groep naar gelang zij op deze of gene wijze zijn ontstaan, maar uitsluitend naar gelang van de aanwezige hoeveelheid in verband met den omvang onzer behoeften. Geen artikel bijna, of het kan, in het afgetrokkene gesproken, van de eene groep in de andere overgaan. Zaken, welker eigenschappen men slechts ten halve kent en die daarom slechts weinig begeerd zijn, worden soms door een ontdekking of uitvinding op eens in den rang der economische goederen verheven; van overvloedig, in verhouding tot de vereischte hoeveelheid, worden zij door het stijgen der behoefte plotseling schaarsch. Dezelfde ontdekking of uitvinding kan echter op andere zaken juist in tegenovergestelde richting werken.

---

§ 2.

De waarde, onafhankelijk van het ruilverkeer.

Indien een zaak tot de economische goederen behoort, heeft een bepaalde hoeveelheid daarvan *Waarde*. Wij moeten, eer wij verder gaan, bij dat woord eenige oogenblikken onze aandacht bepalen. Het heeft aanleiding gegeven tot zooveel twistgeschrijf en misverstand, dat sommigen gemeend hebben te moeten voorstellen, het in staathuishoudkundige vertoogen geheel ongebruikt te laten. Maar een der schrijvers, die hierop het meest hebben aangedrongen, W. Stanley Jevons, heeft zich aan zijn eigen raad niet gehouden; in vele zijner latere geschriften spreekt hij van de Waarde der dingen,

hetgeen wel een bewijs is, dat hij deze uitdrukking niet kon missen.

Zij is volstrekt onontbeerlijk. Allerminst zou het aanbeveling verdienen, gelijk JEVONS voorstelt, om Waarde door Ruilvoet te vervangen. Waarde en Ruilvoet zijn twee begrippen, die wij streng van elkander moeten onderscheiden. Op de evenredigheid, waarin de dingen tegen elkander worden verruild, heeft hunne betrekkelijke waarde zeer veel invloed. Wij zullen echter weldra bespeuren, dat er in het geheel geen ruilverkeer zou kunnen plaats vinden, indien niet aan bepaalde hoeveelheden van dezelfde zaak door verschillende personen ongelijke waarde werd toegekend. Daar echter op dezelfde markt en op hetzelfde tijdstip slechts één ruilvoet bestaanbaar is, zoo blijkt reeds hieruit, dat Waarde en Ruilvoet niet hetzelfde kunnen beteekenen. De oorzaken, die de ruilverhouding tusschen de dingen bepalen, verdienen in hooge mate onze aandacht; doch om ze te doorgronden geve men zich vooraf rekenschap van de waarde der dingen onafhankelijk van alle ruilverkeer. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat bij JEVONS zelf de gegevens zijn te vinden om hierover licht te verkrijgen [1]).

Wat bedoelen wij, wanneer wij verklaren waarde te hechten aan een zaak? De uitdrukking kan een tweeledige strekking hebben. Zij kan slaan op een soort van zaken. Kent men waarde toe aan de lucht, het zonlicht, het drinkwater, de vriendschap, de kunst, zoo verklaart men eenvoudig die zaken te rangschikken onder de goederen. Waarde aan iets te hechten, is: iets ongaarne te missen, het gaarne te verkrijgen. Er is nauwe verwantschap tusschen de begrippen waarde en geliefdheid; van daar de dubbele beteekenis der woorden *carus*, *cher*, *dear*, *theuer* [2]). Waarde te hechten aan de kunst, beteekent in dit

[1]) Nog meer echter bij MENGER, wiens *Grundsätze der Volkswirthschaftslehre* (Wien 1872) een der uitnemendste werken over staathuishoudkunde is, die in de Duitsche taal zijn verschenen. Zie verder Dr. EUGEN VON BÖHM-BAWERK, Kapital und Kapitalzins, Insbrück 1889, Deel II, bl. 135—248.

[2]) Mr. W. C. MEES maakt hieraan indachtig in zijn bijzonder lezenswaardige *Poging tot verduidelijking van eenige begrippen in de staathuishoudkunde.*

verband: de kunst lief te hebben, het als een nadeel te beschouwen, van het genot, dat zij schenkt, verstoken te zijn.

Doch men kan de uitdrukking waarde ook in een anderen zin bezigen, zoodat zij niet slaat op een soort, maar op een bepaalde hoeveelheid zaken. Wanneer men bijvoorbeeld zegt, dat water en lucht geen waarde hebben, doet men zonder twijfel dit laatste; men geeft dan te kennen, niet dat water en lucht overtollig zijn, maar dat men niets hecht aan een *hectoliter* water, of aan een *kubieken meter* lucht. Dikwijls hechten wij groote waarde aan een soort van zaken, maar niet de minste aan een bepaalde hoeveelheid van die soort. Het omgekeerde, dit vereischt geen betoog, kan niet plaats vinden: is de soort onbruikbaar, zoo is elke hoeveelheid van die soort het evenzeer. Maar indien wij van een artikel zoo ruim zijn voorzien, dat het behoort tot de klasse van goederen, waaraan hierboven de naam van niet-economische is gegeven, heeft een kilogram, een liter, of een kubieke meter daarvan geen waarde hoegenaamd.

Het is volstrekt noodzakelijk, bij het bezigen der uitdrukking Waarde duidelijk te verklaren, wáárop men dit woord doet slaan, op soorten of op hoeveelheden. Dienaangaande mag niet de allerminste onzekerheid heerschen, want met evenveel recht laat zich soms beweren, dat een zaak waarde heeft en geen waarde. Lucht, kan men zeggen, heeft waarde, want wij stellen prijs op lucht in het algemeen. Doch onder gewone omstandigheden wordt het door niemand als een verlies beschouwd, indien de bestaande voorraad lucht met eenige kubieke meters vermindert, en op dien grond is men bevoegd aan lucht alle waarde te ontzeggen.

Het is bekend, dat bij het gebruik der woordverbinding ruilwaarde nooit aan een soort, altijd aan een hoeveelheid wordt gedacht; de ruilwaarde van koffie is de ruilwaarde van een pond koffie. Het schijnt ons daarom wenschelijk, wan-

neer wij van de waarde der dingen onafhankelijk van alle ruilverkeer spreken, het woord insgelijks en uitsluitend in dien zin te gebruiken. Met nadruk zij opgemerkt, dat de uitdrukking Waarde, in welk verband ook voorkomende, hier steeds zal slaan op bepaalde hoeveelheden. Onder Waarde onafhankelijk van het ruilverkeer heeft men te verstaan: de beteekenis, welke bepaalde goederen of hoeveelheden van goederen voor ons hebben, doordien wij weten, dat wij ze noodig hebben voor de bevrediging onzer behoeften [1]).

Na deze toelichting spreekt het van zelf, dat waarde toe te kennen aan een zaak, of die zaak te rangschikken onder de economische goederen, twee uitdrukkingen zijn voor ééne gedachte. De dingen zijn goederen, omdat zij bruikbaar voor ons zijn; zij hebben waarde, omdat wij er niets van kunnen missen. Klimt hunne bruikbaarheid, zoo stijgen zij hierdoor in waarde; maar worden zij tegelijk overvloediger, zoo wordt hunne waarde geringer of verdwijnt misschien geheel. Uit de betrekkelijke waarde, die wij hechten aan een pond goud en een pond brood, blijkt dus niet, in welke mate wij deze goederensoorten waardeeren. Daaruit blijkt alleen, in welke mate, de omvang onzer behoeften aan goud en aan brood, in verband met de hoeveelheden, die ons van beide ter beschikking staan, ons het verlies van een pond goud of een pond brood als een nadeel, het verkrijgen daarvan als een voordeel doet beschouwen.

---

[1]) Deze bepaling is van Dr. MENGER. Zij luidt in het oorspronkelijk aldus: „Die Bedentung, welche concrete Güter oder Güterquantitäten für uns dadurch erlangen, dass wir in der Befriedigung unserer Bedürfnisse von der Verfügung über dieselben abhängig zu sein uns bewusst sind." (*Grundsätse* bl. 78.) Ziehier nog eene andere bepaling, door VON MANGOLDT gegeven: „Der Werth ist die gewissen Gegenständen in Hinblick auf die aus ihrem Wegfall hervorgehenden Uebel beigelegte Bedeutung." *Volkswirthschaftslehre*, 1868, bl. 132.

§ 3.

De hoegrootheid der waarde.

Het schijnt nu eene lichte taak, de oorzaken aan te wijzen, die de hoegrootheid der waarde bepalen. Welke voordeelen schenkt ons het bezit, of belooft ons de verkrijging van een bepaalde hoeveelheid goederen? Is deze vraag beantwoord, dan schijnt het niet twijfelachtig meer, hoe groot de waarde dier hoeveelheid moet zijn. Zij moet, dus zou men meenen, aan het licht komen, zoodra men op de eene of andere wijze die voordeelen schat. Deze meening is juist; doch bij de schatting van het nut, dat het bezit van een bepaalde hoeveelheid goederen ons oplevert, doet een moeilijkheid zich voor, waarop thans de aandacht moet gevestigd worden. Men zal daardoor gelegenheid vinden om zich bekend te maken met een der eenvoudigste, maar tevens een der belangrijkste economische waarheden.

Er is geen genot, waarvan de mensch niet kan verzadigd worden. Voedingsmiddelen hebben wij allen noodig; doch bezitten wij eens zooveel daarvan, als wij voor levensonderhoud en versnapering behoeven, zoo verlangen wij niets meer. Kleeding is onmisbaar; maar wie ruim van kleederen is voorzien, verlangt voorshands geen nieuwe. Onbeperkte behoefte aan een bepaalde soort van goederen bestaat bij niemand. Juist daarom kan de voorraad eener zaak de vereischte hoeveelheid te boven gaan, want de vereischte hoeveelheid is een, zij het ook in afwisselende mate, begrensde hoeveelheid.

Maar het gebeurt menigmaal, dat het punt, waarop de verzadiging intreedt, eerst van lieverlede, niet plotseling, wordt bereikt. Niet altijd, niet noodzakelijk is dit het geval. „Er ligt geen ongerijmdheid in de onderstelling," zegt J. S. MILL [1]), „dat van een gegeven soort goederen slechts een bepaalde hoeveelheid wordt verlangd." Zoo weinig is dit een ongerijmdheid, dat elk onzer in zijn woonkamer een aantal

---

[1]) *Principles*, Book III, Ch. 18 § 2, p. 355 (People's Edition).

zulke goederen zou kunnen aanwijzen. Wie een piano, of een eettafel, of een pendule, of een sopha bezit, verlangt er doorgaans in hetzelfde vertrek geen tweede. Doch er zijn andere goederen, waarvan men gaarne zijn voorraad zou vermeerderen, en van de zoodanige kan het volgende worden getuigd.

Een zekere hoeveelheid van die zaken, een kilogram, een liter, hebben wij dringend noodig, een tweede iets minder dringend, een derde nòg minder; een vierde kunnen wij juist nog gebruiken, een vijfde in het geheel niet. De waarheid dezer opmerking zal erkend worden, zoodra men bedenkt, dat menig artikel voor verschillende doeleinden bruikbaar is en die doeleinden niet allen even gewichtig zijn. Water, bijvoorbeeld, wordt gedronken, maar ook tot begieting van bloemen en tot reiniging gebezigd. Van graan maakt men brood, maar ook gebak en jenever. En vele dingen hebben in verband met andere dingen slechts nut voor ons. Worden die andere dingen schaarsch, zoo vervalt van lieverlede de aanleiding om de zaken, die slechts in vereeniging daarmede bruikbaar zijn, te begeeren.

Naar het voorbeeld van een schrijver, wiens naam hierboven werd vermeld, W. Stanley Jevons, geven wij aan de hier uitgesproken gedachte een graphischen vorm, doch eerst na uitdrukkelijk te hebben opgemerkt, dat de figuur, die wij gaan afteekenen, in geenen deele den toestand uitdrukt, waarin zich alle soorten van goederen bevinden.

De lijn AB, in zeven vakken verdeeld, is de denkbeeldige voorraad van een artikel; de figuren, die zich boven elk dezer vakken verheffen, geven het nut te kennen, dat iedere hoeveelheid aan een bepaald persoon verschaft. Dat nut wordt steeds kleiner; bij B eindigt het geheel. Ware de voorraad grooter dan AB, dan zou het artikel voor die persoon tot de nieteconomische goederen behooren.

Nog eens: de stand van zaken is niet noodwendig aldus, maar hij kàn zoo zijn en hij is zoo menigmaal. Het is zeer denkbaar, dat iemand de zeven hoeveelheden in gelijke mate noodig heeft en een achtste in het geheel niet of nauwelijks. Het verband tusschen prijs en navraag zou soms geheel anders zijn dan het werkelijk is, indien dit onmogelijk ware. Maar het valt niet te ontkennen, dat het in onze figuur beschreven geval zich dikwijls voordoet, even dikwijls misschien als het andere, zoo niet meer.

Nog veelvuldiger, intusschen, openbaart zich verschil in de waardeering derzelfde zaken bij onderscheidene personen. „Ieder mensch", zegt Ricardo, „heeft in zijn geest een zekeren maatstaf, waarnaar hij de waarde zijner genietingen beoordeelt, doch die maatstaf toont evenveel verscheidenheid, als het menschelijk karakter" [1]). Niet alleen het menschelijk karakter, evenwel, is oorzaak dezer verscheidenheid; de behoeften zelve zijn verschillend. Wat de een dringend noodig heeft, kan de ander te nauwernood gebruiken. Een gezin, dat voor een groot gedeelte uit jonge kinderen bestaat, zal sommige voedingsmiddelen en kleedingstukken verlangen, die voor een even talrijk gezin, maar uit volwassen personen bestaande, overtollig zijn. Wie den dag meest op zijn studeerkamer doorbrengt, stelt een schrijftafel op hoogen prijs; wie slechts zelden schrijft of leest, begeert zulk een meubel te nauwernood. Men herinnert zich wat in het begin van dit hoofdstuk over de goederen is gezegd: dit woord duidt een betrekking aan tusschen ons en de dingen; de dingen zijn niet goederen wegens hunne eigenschappen alleen, maar wegens deze laatsten, in verband met de behoeften, welker prikkels wij gevoelen; iets is een goed

[1]) *Works*, Ed. Mc Culloch p. 145.

voor den een, niet voor den ander. Doch er zijn hier trappen. Een bepaalde hoeveelheid van zeker artikel is een groot goed voor A, een minder goed voor B, een nog minder voor C. Een dergelijk verschil kan zelfs dan bestaan, wanneer A, B en C de soort, waartoe het artikel behoort, in gelijke mate waardeeren; want het is mogelijk dat A er in het geheel niet, B een weinig, C zeer ruim van voorzien is, en in dat geval zal elk hunner in òngelijke mate aan de verkrijging van een bepaalde hoeveelheid waarde hechten.

Niets belet ons om een groep van personen als éénheid op te vatten en den toestand na te gaan, waarin de goederen tegenover die éénheid verkeeren. Doen wij dit, zoo zal ons blijken, dat de bovenstaande figuur, die reeds in vele gevallen den toestand uitdrukt, waarin de goederen verkeeren tegenover een enkel persoon, in een nog veel grooter aantal gevallen hun toestand tegenover een groep van personen moet uitdrukken. En hoe uitgebreider de groep is, des te meer zal dit waar zijn. Het moge denkbaar zijn, dat een individu aan elk onderdeel van zijn voorraad even sterk is gehecht; bij een maatschappij, bestaande uit lieden van allerlei rang en stand, met allerlei neigingen en werkzaamheden, zal dit niet dikwijls voorkomen. Van bijkans alle voorraden, waarover de maatschappij beschikt, zal een gedeelte onmisbaar zijn, een ander gedeelte zeer begeerlijk, een derde tamelijk gewenscht. En hoe minder de leden der maatschappij elkander in stand en welvaart evenaren, des te geleidelijker zal de afdaling zijn; dan inzonderheid, wanneer ook in de graden van stand en welvaart een geleidelijke afdaling valt waar te nemen.

Daaruit ontstaat de moeilijkheid, waarvan gesproken is. De waarde, die wij hechten aan een bepaalde hoeveelheid eener zaak, hangt af van het nut, dat het bezit dier hoeveelheid voor ons heeft. Maar gelijke hoeveelheden van hetzelfde goed kunnen ongelijke nuttigheid voor ons bezitten. Die van het eerste kilogram schatten wij op 100, die van het tweede op 95, die van het derde op 90, die van het twintigste op 5; wat zal dan de waarde zijn, die wij aan een enkel kilogram van die 20 toekennen? Met andere woorden, grondt zich onze waardeering der dingen op de nuttigheid van het volstrekt onmisbare, op die van het moeilijk te ontberen, of op die van het bijkans overtollige gedeelte onzer voorraden? Ziedaar de vraag, die thans een duidelijk antwoord vordert.

Het antwoord is spoedig gevonden. De schade, die wij in het hierboven ondersteld geval lijden, indien van de twintig kilogrammen ons één ontvalt, wordt gemeten door het getal 5. Wanneer een beschikbare hoeveelheid voorziet in behoeften van ongelijken graad, zal men, bij vermindering van die hoeveelheid, het eerst de behoeften onvervuld laten, aan welker bevrediging men het minste hecht. Werd het water schaarsch, dan zou men het eerst bezuinigen op de hoeveelheid, die voor reiniging of voor begieting van bloemen wordt gebezigd; slechts daarna op de hoeveelheden, die voor het levensonderhoud worden vereischt. De waarde van een bepaalde hoeveelheid goederen hangt dus af van het minimum der voordeelen, die het bezit van zulk een hoeveelheid verschaft. Zoo men spreekt in de onderstelling, dat de voorraden geleidelijk aangroeien — een onderstelling, die niet altijd met de werkelijkheid overeenkomt — kan men dit aldus uitdrukken: de waarde der dingen wordt bepaald door de nuttigheid van het *Laatste Toevoegsel*, door hetgeen JEVONS de *Final Utility*, andere Engelsche schrijvers de *Marginal*[1]) *Utility* der dingen noemen. Men zou deze laatste uitdrukking (waarvoor in het Duitsch de term *Grenznutzen* is gevonden) kunnen overnemen. De marginale nuttigheid ware dan de nuttigheid van het minst onontbeerlijk deel van den voorraad; van het deel, dat de grens onzer behoeften het meest nadert.

Het blijkt nu andermaal, dat de waarde der goederen geen zuivere maatstaf is voor de beteekenis, die zij als soort voor ons hebben. De som der voordeelen, die een goed ons oplevert, kan zeer groot zijn, terwijl nochtans het Laatste Toe-

[1]) Van het Latijnsche *margo*, rand, grens.

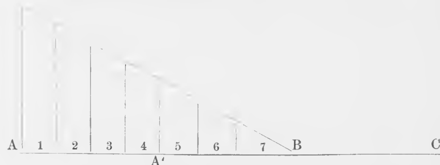
voegsel, ja het voorlaatste en het daaraan voorafgaande, geenerlei nut voor ons heeft. Daarentegen kan de som der voordeelen, die het genot eener soort van zaken ons geeft, gering zijn, terwijl het Laatste Toevoegsel hoog door ons wordt gewaardeerd. Men denke zich twee artikelen, A en B. Een eerste kilogram van A zou ons voordeelen geven, die wij op 100, een eerste kilogram van B zou ons voordeelen geven, die wij op 50 schatten; terwijl wij de voordeelen, die elk volgend kilogram ons aanbiedt, in beide gevallen 10 lager stellen. Men krijgt nu dezen toestand:

	A	B
Nut van het 1e Kilogram:	100	50
2e	90	40
3e	80	30
4e	70	20
5e	60	10
6e	50	nihil.
7e	40	„
8e	30	„
9e	20	„
10e	10	„
11e enz.	nihil.	„

Indien wij reeds *negen* kilogrammen van A en slechts *één* van B bezitten, zal een nieuw toevoegsel van 1 kilogram de waarde van A op 10, die van B op 40 brengen. Hoewel dus A als soort veel nuttiger is dan B — hetgeen blijkt uit de schatting der eerste hoeveelheden — heeft B nochtans een viervoudige waarde. Of van A bezitten wij *elf*, van B *zes* kilogrammen. Nu zal geen der beide artikelen waarde hebben; maar het eene zal ons veel meer voordeel opleveren dan het andere. De waarde der dingen per eenheid drukt niet uit, in welke mate een *soort* van goederen onmisbaar is, maar in welke mate een bepaalde *hoeveelheid* goederen nog kan gemist worden. Is de waarde van een last tarwe gelijk aan die van 150 gram goud (*f* 248), zoo wil dit niets meer of niets minder zeggen, dan dat de nadeelen, die uit het verlies van één last

tarwe en die, welke uit het verlies van 150 grammen goud zouden ontstaan, even hoog worden aangeslagen.

Door hieraan indachtig te zijn, leert men de tastbare ongerijmdheid kennen van een stelling, die wel eens is voorgedragen, volgens welke de rijkdom van een land zou toenemen, indien de helft der bronnen en putten werd verstopt: het drinkwater, zeide men, zou dan waarde verkrijgen, hetgeen het thans niet heeft. De figuur, die ons hierboven heeft gediend, behoeft slechts een kleine wijziging te ondergaan om tot wederlegging dezer wonderlijke leer gebruikt te kunnen worden. Men onderstelle namelijk, dat de *vereischte* hoeveelheid door de lijn AB, de *aanwezige* door de lijn AC wordt uitgedrukt, terwijl de vakken 1, 2, 3, enz. te kennen geven, welk nut elk onderdeel van AB verschaft.

Zoolang de voorraad de behoefte overschrijdt, dat is, zoolang de horizontale lijn, die bij A begint, zich verder dan tot B uitstrekt, heeft het artikel geen waarde, is het een nieteconomisch goed. Worden echter de bronnen verstopt en vermindert de beschikbare hoeveelheid tot het punt, dat met A' is aangeduid, dan zal het artikel waarde erlangen, maar het menschdom niet verrijkt zijn. De voordeelen, afgebeeld door de vakken 5—7, vervallen thans geheel; slechts die, welke door 1—4 zijn aangeduid, worden nog genoten.

„Vele dwalingen in de staathuishoudkunde," zegt RICARDO [1]),

[1]) Principles, Ch. XX, *Value and riches, their distinctive properties.*

„zijn daaruit geboren, dat men vermeerdering van waarde en vermeerdering van rijkdom heeft aangemerkt als woorden van dezelfde beteekenis.” Zoo weinig zijn zij van dezelfde beteekenis, dat zij meermalen juist het tegenovergestelde aanduiden.

Hoe overvloediger de dingen worden, des te meer verminderen zij in waarde, en in den overvloed zal toch wel de rijkdom bestaan. Om een hooge waarde te hebben, moet een artikel wel als soort zeer nuttig worden geacht, maar moet er tevens, vergeleken met den omvang der behoeften, een veel te geringe voorraad van aanwezig zijn.

Hiermede is tevens de verklaring gevonden van een algemeen bekend feit, te weten, dat de waarde der dingen afneemt bij vermeerdering hunner hoeveelheid. Dit zou volkomen raadselachtig zijn — laat ons liever zeggen: dit zou nooit voorkomen — indien elk nieuw toevoegsel aan een bepaalden voorraad steeds evenveel genot verschafte, of geacht werd te verschaffen, als het daaraan voorafgaande. Bij vermeerdering der hoeveelheid zou dan de loop van zaken aldus wezen: aanvankelijk zou het artikel zijn volle waarde behouden; maar ging de vermeerdering gestadig voort, dan zou het plotseling zijn waarde geheel verliezen; van een (misschien hoog gewaardeerd) economisch goed zou het op eens een niet-economisch goed worden. Wij gaan niet zoover van te beweren, dat zulk een loop van zaken ondenkbaar is; maar dat hij, indien ooit, hoogst zelden voorkomt, is van algemeene bekendheid. Het eene artikel moge bij vermeerdering van hoeveelheid sneller dalen dan het andere, doorgaans merken wij een zekere geleidelijkheid in de waardevermindering op. Dit zou ten eenenmale onverklaarbaar wezen, indien niet de nuttigheid van elke nieuwe hoeveelheid goederen, althans voor de maatschappij in haar geheel beschouwd, meestal geringer ware dan die van de voorafgaande hoeveelheid; anders gezegd, zoo niet bij het klimmen der voorraden de marginale nuttigheid gestadig afnam.

---

§ 4.

Waarde en kostprijs.

Wij hebben nu gezien, wat te verstaan is onder Waarde. Maar in dit verband eischt nog een ander woord toelichting; het is de uitdrukking *kostprijs*. Het ruilverkeer vervult zulk een belangrijke rol in ’s menschen werkzaamheid tot bevrediging zijner stoffelijke behoeften, dat ook dit woord terstond de gedachte aan geld en handel wekt. Maar even als de dingen een waarde hebben onafhankelijk van het ruilverkeer, hebben zij ook onafhankelijk van dat verkeer een kostprijs, en het is noodig, dat men zich helder voor oogen stelle, waarin die prijs bestaat.

De kostprijs is juist het tegenovergestelde van de waarde; hij is de som der offers, die men brengt om een zaak te verkrijgen; terwijl de waarde te kennen geeft, in welke mate een zaak een goed voor ons is, hoe hoog wij de voordeelen schatten, die haar bezit ons oplevert. Doch waarin bestaat de prijs, dien de menschheid, in haar geheel beschouwd, voor het verkrijgen der dingen betaalt? Ziedaar een vraag, die sommige economisten [1]) zich niet genoeg moeite hebben gegeven nauwkeurig te beantwoorden. Ten gevolge van het ruilverkeer schijnt de kostprijs der dingen veelal een geheel andere te zijn, dan hij in werkelijkheid is.

In het dagelijksch leven geeft de *kostprijs* de som der uitgaven te kennen, die een ondernemer zich tot verkrijging van een bepaalde hoeveelheid goederen moet getroosten. En al die uitgaven stelt een ondernemer gewoonlijk op ééne lijn: de loonen, die hij betaalt aan zijne arbeiders, zoowel als het waardebedrag van de verbruikte steenkolen en de voeding zijner werkpaarden, dit alles, en hoe veel meer nog, noemt hij zijne kosten. Om te weten, hoe duur ieder kilogram van zijn voortbrengsel hem te staan komt, telt hij die verschillende uitgaven

[1]) Dit geldt bovenal van de Physiocraten.

bij elkander op en deelt de som door het aantal verkregen kilogrammen. Op zijn standpunt heeft hij recht alzoo te rekenen, want of hij *f* 10,000 aan loon besteedt en *f* 5000 aan brandstoffen en voeder, of *f* 10,000 aan deze laatsten en *f* 5000 aan loon, is hem voor zijn doel volkomen onverschillig; in beide gevallen moet hij *f* 15,000 betalen, en wat hij betalen moet, ziedaar het eenige wat hem als ondernemer belang inboezemt, wanneer hij den kostprijs van zijn fabrikaat wil leeren kennen. Maar de economist, zoodra hij zich rekenschap wil geven van de voorwaarden van welvaart der maatschappij in haar geheel, moet zorgen, dat hij zich niet op het ondernemers-standpunt plaatse. Voor hem zijn loonen en uitgaven voor brandstoffen en veevoeder volstrekt geen gelijksoortige grootheden; het woord *kosten* moet door hem in veel engeren zin worden aangewend, wanneer hij aan den prijs denkt, waarvoor de menschheid haar inkomen verwerft.

Om dien zin recht te vatten, denke men zich eenige personen, die stoffelijke goederen voortbrengen, tot een coöperatieve vennootschap vereenigd; de een levert zijn kapitaal en grond, de ander zijn kunde, een derde zijn spierkracht: en aan het eind van het jaar wordt de rekening opgemaakt. Wat zijn nu de kosten? Aan velen is in den loop van het jaar een *a conto* verleend; zij konden niet wachten, totdat de zuivere uitkomst van den gemeenschappelijk ondernomen arbeid zou bekend zijn en daarom werd hun reeds bij voorraad uitgekeerd, zooveel als naar schatting hun later zou toekomen. Zijn deze uitkeeringen kosten? Immers neen, zij zijn aandeelen in het gemeenschappelijk verworven inkomen, vruchten der onderneming. Tot de kosten behooren slechts het verbruikte zaaikoren, het gestorven vee, alles wat in de onderneming zelve te niet ging, vermeerderd met het waardeverlies door afslijting en bederf. Brengen wij thans in onze onderstelling eene wijziging. De arbeiders, die deel uitmaken van de vennootschap, verlangen in plaats van een wekelijksch *a conto* een vast loon, de grondeigenaars een vaste pacht. Het gevolg hiervan is, dat de onderneming haar coöperatief karakter verliest, daar voortaan de risico der zaak slechts door enkelen wordt gedragen. Maar hierdoor verandert niet het economisch karakter van hetgeen de arbeiders en de grondeigenaars ontvangen; het zijn nog altijd vruchten der onderneming, die hun worden uitgekeerd.

Hetgeen de ondernemer zijn *kosten* noemt, is derhalve een zeer gemengd bedrag. Er zijn wel kosten in engeren, in maatschappelijken zin, onder begrepen; maar een groot gedeelte, ja het grootste gemeenlijk, is zuiver inkomen. Een fabrikant, die een arbeider tegen vast loon in dienst neemt, noodigt dien arbeider uit om mede te werken tot het scheppen van zekere inkomsten en belooft hem, omdat de arbeider wil weten, hoeveel hij kan verteren, niet een zeker percentage dezer inkomsten, maar zóóveel per dag of per taak. Leent de fabrikant een zeker kapitaal tegen vooraf bedongen rente, dan handelt hij evenzoo jegens den kapitalist; ook aan dezen keert hij een aandeel in het te verwerven inkomen uit en ook hier is de hoegrootheid van dat aandeel niet onzeker, maar vooraf bepaald. Het staat den ondernemer vrij, al die vooraf bepaalde uitkeeringen onder zijne *kosten* te brengen; doch wij weten zeer goed, en de ondernemer weet het ook, dat die zoogenaamde kosten, bij elkander opgeteld, slechts de som uitmaken, welke hij van het door hem verworven inkomen tot belooning van genoten medewerking moet afstaan.

Het leidt tot zonderlinge begripsverwarring, indien men het verschil tusschen kosten in den ondernemers- en kosten in socialen zin voorbij ziet. Elke ondernemer stelt hoogen prijs op vermindering zijner kosten, en voor den bloei zijner zaak is het geheel onverschillig, of zulk een vermindering verkregen wordt door daling der arbeidsloonen, dan wel door verbetering der productie. Maar voor het welzijn der maatschappij is dit volstrekt niet onverschillig; want daling der arbeidsloonen beteekent vermindering van het inkomen der talrijkste volksklasse; verbetering der productie, daarentegen, vermeerdering van nuttige goederen. Men hoort wel eens klagen over de onmogelijkheid om een tak van nijverheid tot bloei te brengen in een

bepaalde streek, wegens den hoogen stand, dien de loonen daar hebben bereikt. Zonder twijfel is die hooge stand der loonen een bezwaar voor hen, voor wie loonen kosten zijn; maar wachten wij ons wel, de belangen van enkele personen aan te zien voor de belangen der meerderheid. Kan ergens een bepaalde tak van nijverheid wegens de genoemde oorzaak niet tot bloei komen, zoo bewijst dit eenvoudig, dat andere soorten van bedrijf er meer welvaart verspreiden dan deze zou kunnen verschaffen [1]).

De vraag keert nu weder, wat de prijs is, waarvoor de menschheid hare benoodigdheden verkrijgt. Het is niet loon, maar arbeid; niet kapitaal-rente, maar kapitaal-aanwending; niet winst, maar zorg en beleid. Loon, rente en winst, in socialen zin gesproken, zijn geen kosten, maar vruchten; geen offers, maar baten. Wie het zuiver maatschappelijk inkomen, in onderscheiding van het onzuivere, wil berekenen, moet niet van de som der verkregen goederen aftrekken wat aan loonen en interesten door de verschillende ondernemers is besteed. Het eenige, dat hij heeft af te trekken, is: hetgeen dienen moet tot herstel en aanvulling van goederen, die ten gevolge der voortbrenging zelve geheel of gedeeltelijk zijn verloren gegaan.

Maar die goederen zijn op hunne beurt de vrucht van arbeid, en zoo komen wij tot de slotsom, dat arbeid, voortbrengingsmoeite, de eenige prijs is, dien de menschheid tot verkrijging van hetgeen zij noodig acht besteedt. Namelijk de eenig *positieve* prijs. Er is ook, indien wij ons aldus mogen uitdrukken, een *negatieve* prijs, in onthouding van onmiddellijk genot bestaande. Geene voortbrenging van eenige beteekenis kan geschieden zonder hulpmiddelen; terwijl men aan die hulpmiddelen of hunne verbetering arbeidt, kan men niet tegelijk werkzaam zijn ter bevrediging van onmiddellijke behoeften. Er moet dus in die behoeften reeds vroeger zijn voorzien; er moet een voorraad zijn gevormd, en die voorraad

[1]) Met nadruk wordt hier verwezen naar J. E. Cairnes, *Some leading principles of political economy* (London 1874) bl. 46 en vv.

kan slechts de vrucht zijn van spaarzaamheid, althans van onthouding. Een onthouding, die later hare belooning zal vinden, maar die toch een offer is voor hem, die haar zich getroost; een prijs, een negatieve prijs, zoo men wil, dien de mensch betaalt om de goederen te verkrijgen, op welker bezit hij is gesteld.

Tusschen de beteekenis der uitdrukkingen Waarde en Kostprijs bestaat dus niet alleen een groot verschil; het eene woord duidt juist het tegenovergestelde van het ander aan. Toch is het een bekende waarheid, dat de waardeverhouding, waarin de dingen tot elkander staan, in de meeste gevallen nagenoeg overeenkomt met hunne onderlinge kostprijsverhouding. Hoe laat zich dit verklaren?

De reden is, dat ieders arbeid zich bij voorkeur richt op die zaken, door welker voortbrenging hij zich het meeste genot kan verschaffen. De waarde, om zoo te spreken, is de *régulatrice* van den arbeid; zij bepaalt de richting, waarin men werkt, de voorwerpen, waaraan men arbeid besteedt. Zóólang, in het algemeen gesproken, wordt iedere arbeid voortgezet, totdat hij even loonend is geworden als elke andere arbeid. Hierdoor verkrijgen de meeste goederen van zelf een onderlinge waardeverhouding, die ongeveer overeenstemt met de evenredigheid, waarin zij arbeid hebben gekost.

Een voorbeeld moge dit toelichten. In een bepaalde streek, nemen wij aan, wordt een half last tarwe verkregen met evenveel moeite, als een last rogge. De kostprijsverhouding tusschen tarwe en rogge is dus 2 : 1. Gesteld nu, de voordeelen, die men van gelijke hoeveelheden tarwe en rogge verwacht, zijn in die streek als volgt:

	Tarwe	Rogge
Eerste hoeveelheid	10	10
Tweede „	9	8
Derde „	8	6
Vierde „	7	4
Vijfde „	6	3½
Zesde „	5	3

Het is duidelijk, dat men in den beginne slechts rogge zal voortbrengen; want bracht men tarwe voort, dan zou men zich met een dubbele hoeveelheid arbeids slechts evenveel genot verschaffen. Maar in dezen stand van zaken komt verandering, zoodra van rogge vier hoeveelheden zijn verkregen. Dan wordt het voordeeliger om tarwe voort te brengen, want de waarde der rogge — afhankelijk, zooals de waarde van alle goederen, van de marginale nuttigheid — zal nu van 10 op 4 zijn gedaald en alzoo tot die der tarwe in een ongunstiger verhouding staan dan als 1 : 2. Eerst dan, wanneer van tarwe drie hoeveelheden zijn verkregen, de waarde der tarwe dus tot 8 is verminderd, levert het, naar onze onderstelling, geen voordeel meer op, het eene artikel in sterker mate voort te brengen dan het ander. De voortbrenging van beide zal gelijken tred houden.

Het verband tusschen waarde en kostprijs, of waarde en productiekosten, is dikwerf voorgesteld op een wijze, die aanleiding kan geven tot misverstand. De waarde der dingen, zoo zeide men, *hangt af* van hunne productiekosten, of wordt daardoor *bepaald.* Zulke uitdrukkingen, schoon voor een geoefend lezer zeer verstaanbaar, zijn bedenkelijk. De dingen hebben geen waarde, omdat zij arbeid kosten, maar arbeid wordt er aan ten koste gelegd, omdat zij waarde hebben; de waarde eener hoeveelheid goederen wordt niet bepaald door de voortbrengingsmoeite, die noodig is geweest om haar te verkrijgen, maar door de nadeelen, die het gemis van deze hoeveelheid, naar de algemeene schatting, zou doen ontstaan. Nauwkeuriger schijnt ons de voorstelling, die hierboven is gegeven. Zeggen wij dus niet: de waarde der dingen *hangt af* van hunne kostprijzen; maar veeleer: de onderlinge waardeverhouding tusschen goederen, die door arbeid kunnen vermeerderd worden, moet op den duur met de verhouding tusschen hunne kostprijzen samenvallen.

Over het onderwerp, dat hier in het voorbijgaan werd aangestipt, de onderlinge waardeverhouding der dingen benevens het verband tusschen deze verhouding en die der kostprijzen, valt nóg veel meer op te merken. De kostprijs van een artikel is gewoonlijk niet voor alle onderdeelen, waaruit de voortgebrachte hoeveelheid bestaat, dezelfde. Hoeveel arbeid kost de voortbrenging van een last tarwe? Dit hangt, men begrijpt het, grootendeels af van de ligging en de hoedanigheid der gronden, waarop de tarwe wordt verbouwd. Hoeveel arbeid is noodig om honderd balen ruwe katoen tot garen te verspinnen? In een groote fabriek zal het minder zijn dan in een kleine. Ten gevolge van deze ongelijkheden ontstaan verwikkelingen, waarop wij later de aandacht zullen vestigen. Hier was het ons alleen te doen om de toelichting van het begrip Kostprijs en om een zeer algemeene aanwijzing van de betrekkingen tusschen kostprijs en waarde.

§ 5.

De ruilwaarde.

Tot dusver hebben wij steeds gesproken over de waarde der dingen onafhankelijk van alle ruilverkeer. Wij willen nu dit verkeer in onze beschouwingen opnemen en in de eerste plaats de vraag stellen, uit welke oorzaken het ontstaat?

Op deze vraag kan een zeer eenvoudig antwoord volgen. Het ruilverkeer ontstaat hieruit, dat de goederen niet altijd in het bezit zijn van hen, die ze het meest noodig hebben en er dus de hoogste waarde aan hechten. Adam Smith poogt den ruil te verklaren uit een behoefte tot ruilen, die den mensch zou zijn ingeschapen. De ondervinding leert echter, dat van zoodanige behoefte nooit iets blijkt, zoo vaak er omstandigheden zijn, die den ruil onvoordeelig maken. Niemand geeft iets in ruil, of hij moet hooger waarde toekennen aan hetgeen hij ontvangt dan aan hetgeen hij afstaat. Onze bereidwilligheid om bepaalde zaken te koopen of te verkoopen is derhalve niet altijd even groot, want de dingen hebben niet altijd voor ons dezelfde waarde. Wie bezig is met een wetenschappelijk onderzoek, heeft soms een hoogen prijs over voor boeken, die

hij anders gering zou schatten. Wie zich in een woestenij bevindt, geeft, als het noodig is, gouden sieraden voor een beker water. De lust tot ruilen wordt eerst geboren, wanneer een belang tot ruilen ontstaat; zoodra het belang verloren is gegaan, verdwijnt die lust terstond.

Het heeft lang geduurd, eer men zich recht kon voorstellen, dat bij den ruil beide partijen kunnen winnen. Vooral ten aanzien van het internationaal verkeer is dikwijls de mogelijkheid daarvan ontkend. Het valt echter licht aan te toonen, dat de ruil, wanneer hij niet geschiedt onder den invloed eener dwaling, steeds voordeel voor beide partijen tot gevolg moet hebben. A bezit te weinig van het eene artikel, te veel van het andere; B verkeert juist in het tegenovergestelde geval. Nu moet de ruil tot beider voordeel strekken, want beiden staan voor iets, dat zij noodig hebben, iets af, dat zij kunnen missen.

Er is ook over getwist, in hoever bij den ruil gelijke waarde wordt gegeven en verkregen. Het vraagstuk is niet moeilijker dan het vorige. Indien gij evenveel gehecht zijt aan hetgeen men u afvraagt als aan hetgeen men u daarvoor in de plaats wil geven, zoo veroorzaakt u de ruil slechts overtollige moeite; de waarde van hetgeen men ontvangt is dus bij een ruil, die aan zijn doel beantwoordt, altijd grooter dan die van hetgeen men geeft. En dit geldt van beide partijen, omdat de waarde, die beide hechten aan een bepaalde hoeveelheid van hetzelfde goed, ongelijk is. Gelijkheid kan alleen bestaan tusschen de waarde van hetgeen de eene partij geeft en hetgeen de andere geeft, of wel tusschen hetgeen de eene ontvangt en hetgeen de andere ontvangt, naar de schatting van elke partij zelve. Doch ook dit, hoezeer mogelijk, is niet noodzakelijk. Er hebben vele ruilingen plaats, waarbij wel aan de twee kanten wordt gewonnen, doch aan den eenen kant meer dan aan den anderen.

Hoe meer de waarde van hetgeen men ontvangt die van hetgeen men afstaat overtreft, des te sterker zal men tot ruilen geneigd zijn; daar echter bij ieder toevoegsel de waarde van het ontvangene daalt, bij elke vermindering in den voor-

raad van hetgeen men afstaat de waarde van het overschot stijgt, zoo is er een strekking, niet om volstrekte gelijkheid van waarde tusschen hetgeen elk der ruilenden geeft en ontvangt teweeg te brengen, maar om de ongelijkheid aanhoudend te verminderen. Men denke zich twee personen, die beiden in dezelfde mate op twee artikelen zijn gesteld, maar A heeft zes hoeveelheden van artikel 1, niets van artikel 2, B zes hoeveelheden van artikel 2, niets van artikel 1. Onderstellen wij voorts, dat de voordeelen, die de verschillende hoeveelheden van deze artikelen hun geven, door beiden aldus worden geschat:

	Artikel 1 (alleen in het bezit van A)	Artikel 2 (alleen in het bezit van B).
Eerste hoeveelheid	100	100
Tweede „	90	90
Derde „	80	80
Vierde „	70	70
Vijfde „	60	60
Zesde „	50	50

Nu zal één hoeveelheid van artikel 1 voor A een waarde hebben van 50, voor B een waarde van 100, en ten aanzien van artikel 2 zal de toestand juist omgekeerd zijn. Doch na elken ruil zal dit verschil kleiner worden. Want als A ééne hoeveelheid van artikel 1 heeft afgestaan, hecht hij aan het overschot een waarde van 60; een tweede ruil maakt het 70, een derde 80 waard. Middelerwijl daalde voor hem de waarde van artikel 2. Zoolang hij daarvan slechts ééne hoeveelheid had verkregen, schatte hij deze nog altijd op 100, maar de tweede ruil bracht zijne schatting op 90, de derde op 80. Na dien laatsten ruil is voor hem (ook voor B) de waarde van het eene artikel aan die van het andere gelijk, zoodat ruilen geen voordeel meer kan geven.

Het gebeurt vaak dat iemand er nog belang bij heeft den ruil voort te zetten, terwijl degeen met wien hij ruilde daarin geen voordeel ziet. In dat geval zal hij voor die persoon een belang tot voortzetting van den ruil moeten scheppen, hij zal

meer dan vroeger moeten aanbieden voor dezelfde hoeveelheid zaken, of evenveel, doch met een kleinere hoeveelheid van die zaken genoegen nemen. Dit geldt ook van het internationaal verkeer, dat, naar ons later blijken zal, voor verre het grootste deel een ruil is van goederen tegen goederen, en daarom hier tot voorbeeld kan dienen. Een volk, is gewoon X nijverheidsproducten te verruilen voor Y voedingsmiddelen Door uitvindingen wordt het in staat gesteld om met evenveel arbeid en kosten 2 X nijverheidsproducten voort te brengen als waarmede het destijds X verkreeg. Onder deze omstandigheden zal het den ruilvoet voor de volken, met welke het handel drijft, voordeeliger kunnen maken en zelf daarbij nog winst behalen; het zal bijvoorbeeld 2 X kunnen aanbieden voor $1^1/_2$ Y, zoodat de ruilvoet niet meer is 1 X = 1 Y, maar 1 X = $^3/_4$ Y. Het ruilen heeft altijd ten doel, in het bezit te komen van iets dan men hooger schat dat hetgeen men zelf kan leveren, en het vindt eerst zijn grens, wanneer geen ruilvoet kan worden voorgesteld, die de bereiking van dat doel mogelijk maakt voor beide partijen.

Het ruilverkeer heeft invloed op onze waardeering der dingen; het wijzigt in vele gevallen den maatstaf daarvan; het heeft ten gevolge, dat wij sommige dingen hooger, andere minder hoog schatten dan wij zouden doen, indien het ruilverkeer niet bestond. Hoogere schatting heeft plaats, zoo vaak voor goederen, die wij zelve niet of slechts in geringe mate noodig hebben, bij anderen een levendige vraag blijkt te bestaan. Wij bespeuren in zoodanig geval dat die goederen ons nog op andere wijze kunnen dienen dan tot bevrediging onzer behoeften; wij zien, dat wij ze kunnen aanbieden aan dezulken, wier behoeften luider dan de onze spreken en die daarom bereid zijn er dingen voor af te staan, die wij zelve missen of waarvan onze voorraad gering is. Wij waardeeren dan de goederen in ons bezit niet langer naar hunne eigene nuttigheid voor ons, maar naar de nuttigheid der zaken, die men ons in ruil daarvoor wil geven. De mate waarin wij aan onze goederen gehecht zijn, de bereidwilligheid waarmede wij ge-

negen zijn er van te scheiden, wordt dan niet meer bepaald door het kleine genot, dat hun gebruik of verbruik ons verschaffen kan, maar door hetgeen zij voor ons zijn als middelen tot verkrijging van iets anders, dat ons grooter genot belooft. De waarde is de *directe* beteekenis, die de dingen voor ons hebben; dank zij het ruilverkeer hebben zij daarnevens eene *indirecte*.

Deze laatste moet altijd de eerste overtreffen, zal een zaak door ons in ruil worden aangeboden. Een welgesteld man verkoopt niet zijne boeken, zijne sieraden, zijne schilderijen, zoolang zij hem evenzeer als vroeger behagen; maar wie tot minderen welstand is vervallen gaat soms daartoe over, en waar diepe armoede is ontstaan ziet men voorwerpen in het verkeer komen, die onder gunstiger omstandigheden nooit door hunne eigenaars werden afgestaan. De directe beteekenis dezer voorwerpen is in zulke gevallen dezelfde gebleven, maar die der zaken, welke daarvoor in ruil zijn te verkrijgen, steeg belangrijk, omdat deze zaken bij haren eigenaar schaarsch werden. De arme, die des winters een wollen deken te gelde maakt, toont daarmede niet, dat hij op het bezit van een wollen deken minder dan vroeger gesteld is; hij toont daarmede alleen, dat hij geen geld genoeg heeft om brood te koopen of huishuur te voldoen. Ontvangt hij op het oogenblik, dat hij den deken zal afstaan, een ruime aalmoes, dan komt hij terstond op zijn besluit terug. De indirecte waarde van het voorwerp is dan beneden de directe gedaald, dus het belang bij den ruil verdwenen.

Maar het ruilverkeer verlaagt ook dikwerf onze schatting dier dingen. Ieder maakt dagelijks gebruik van voorwerpen, die hij dringend noodig heeft, welker verlies evenwel hem slechts zeer weinig leed zou berokkenen, omdat zij tot lagen prijs te koop zijn. De geringe waardeering heeft in dit geval dezelfde oorzaak als de hooge in het vorige: maatstaf is ook nu de nuttigheid voor ons, niet van de dingen zelve, maar van iets anders. Dank zij ook hier het ruilverkeer, is er behalve den voorraad, dien wij van die zaken in eigendom

hebben, nog een ruime voorraad daarvan voor ons beschikbaar; mits wij een zekere geldsom willen afstaan, kunnen wij daarvan zooveel krijgen als wij behoeven. Dientengevolge wordt de mate van ons leedgevoel bij het verlies van die zaken niet bepaald door het genot of voordeel dat zij ons verschaften, maar door het genot of voordeel, dat wij zullen missen bij het afstand doen van datgene, waarvoor zij te koop zijn; is dit laatste gering, zoo is onze schatting van die zaken het evenzeer. Wanneer door de eene of andere oorzaak de voorraad, die gewoonlijk voor ons beschikbaar is, buiten ons bereik wordt gebracht, kan deze maatstaf van waardeering niet langer worden aangewend; maar dan is ook het leedgevoel bij het verlies van diezelfde zaken veel grooter, want dan worden zij door ons geschat naar hunne eigene nuttigheid, die aan volstrekte onmisbaarheid zeer nabij kan komen.

Wij zeiden in de inleiding van dit werk, dat het ruilverkeer onzen blik op de algemeene voorwaarden van stoffelijke welvaart verandert; reeds hier zien wij daarvan een voorbeeld. In een maatschappij zonder ruilverkeer zouden alle dingen uitsluitend geschat worden naar hunne directe beteekenis, dus naar het genot of voordeel, dat een bepaalde hoeveelheid daarvan verschaffen kan; om nog eens de technische uitdrukking te bezigen, waarmede wij ons vertrouwd moeten maken: naar hunne marginale nuttigheid. In de werkelijke maatschappij worden zij vaak geschat naar hunne *ruilwaarde*, dat is, naar hunne beteekenis als voorwerpen van handel. Toch, hoewel men zich hiervan niet altijd bewust is, blijft de andere wijze van schatting voortbestaan; zij wordt toegepast bij iederen ruil. Want iedere ruil is gegrond op eene vergelijking. Wij vergelijken het genot of voordeel, dat het bezit van het ons aangbodene kan verschaffen, met het genot of voordeel, dat wij hebben van hetgeen ons wordt afgevraagd, en van de uitkomst dezer vergelijking hangt onze beslissing af.

---

§ 6.

De hoegrootheid der ruilwaarde.

Men behoeft deze laatste gedachte slechts uit te werken en in verband te brengen met al het voorafgaande om de oorzaken, die in het algemeen de hoegrootheid der ruilwaarde bepalen, te leeren kennen. Twee punten komen bij iederen ruil in aanmerking: de waarde van hetgeen men krijgt en die van hetgeen men afstaat. Wij weten hoe de eerste wordt geregeld. Worden aan een groep van personen eenige hoeveelheden van een artikel in ruil aangeboden, zoo zullen niet al die personen op de verkrijging daarvan evenveel prijs stellen; de een heeft het zeer dringend, de ander in vrij sterke mate, een derde slechts weinig noodig. Maar de ruilwaarde op dezelfde markt van hetzelfde artikel moet voor alle hoeveelheden daarvan gelijk zijn. Gegeven een zeker aanbod, zal derhalve de ruilwaarde afhangen van de geringste marginale nuttigheid, die aan het artikel wordt toegekend door dezulken, die allen als koopers moeten optreden, zal het aangebodene plaatsing vinden. De wet, die de waarde der dingen onafhankelijk van het ruilverkeer beheerscht, is hier volkomen van toepassing.

Dit moet noodwendig zoo zijn. Denken wij ons een land, waar 100 menschen geneigd zijn een bepaalde hoeveelheid van een artikel te koopen, met dien verstande, dat de eerste persoon er desnoods *f* 100 voor over heeft, de tweede *f* 99, de derde *f* 98, de honderdste slechts *f* 1. Worden in zoodanig land 100 hoeveelheden in ruil aangeboden, zoo is het duidelijk, dat zij slechts tot *f* 1 per hoeveelheid koopers zullen vinden; want zoo de prijs op *f* 2 werd gesteld, zou de honderdste kooper zich terugtrekken. Het is waar, dat al de andere koopers nu op zeer voordeeligen voet zullen ruilen, en misschien zal dit voor velen onder hen een reden zijn om zelfs tot hooger prijs dan *f* 1 meer te koopen dan eene enkele hoeveelheid. Hierdoor kan de ruilwaarde van het artikel ver-

hinderd worden zeer laag te dalen. Maar indien dit plaats vindt, zal het niet in strijd zijn met de hierboven uitgesproken stelling. Het zal dan blijken, dat de geringste nuttigheid, die éene der honderd hoeveelheden aan deze groep van personen kon verschaffen, meer bedroeg dan wij zooeven hebben aangenomen; geenszins, dat zij de ruilwaarde van het artikel niet bepaalt.

Het kan zelfs gebeuren, dat verschillende personen aan een zaak evenveel nuttigheid toekennen en nochtans de een bereid is er veel voor te geven, de ander slechts weinig.

Want de ruilwaarde der dingen — en hiermede zijn wij indachtig aan het tweede der zooeven genoemde punten — hangt niet alleen af van de voordeelen, die hun bezit ons belooft, maar ook van die, welke wij prijs geven door de dingen te koopen. Wij kennen niet alleen waarde toe aan hetgeen de ruil ons aanbrengt, maar ook aan hetgeen hij ons afneemt. Wordt een zaak door verschillende personen in gelijke mate gewaardeerd, doch is er ongelijkheid bij hen in de schatting der offers, die tot verkrijging dier zaak van hen worden gevergd, zoo zal de een er meer voor willen afstaan dan de ander.

Hoe grooter ons vermogen is, des te minder waarde plegen wij te hechten aan vermogensdeelen van een bepaalden omvang. Dit bevestigt de ervaring van elken dag. Een millionair zal over een verlies van *f* 100 niet treuren; voor een ambachtsman ware het een bron van bitter leed. Een zeer welgesteld man is niet bijzonder verheugd, wanneer hem een paar kwartjes worden geschonken; een dienstbode neemt ze dankbaar aan. Is men ruim met aardsche goederen gezegend, zoo zal men, door een kleine hoeveelheid van die goederen af te staan, zich geenerlei ontbering behoeven op te leggen; maar bezit men weinig, zoo heeft alles, ook het geringste, beteekenis. Wie een inkomen heeft van *f* 6000 en daarvan *f* 1000 voor huishuur besteedt, houdt nog *f* 5000 over voor andere doeleinden. Maar verwoont een ander, die *f* 1500 inkomen heeft, dezelfde som, zoo blijven hem slechts *f* 500 over voor voeding, kleeding en wat hij verder noodig heeft.

Daaruit volgt, dat een uitgaaf van *f* 1000 niet voor allen hetzelfde offer is. Voor den een beteekent deze uitgaaf zeer weinig, voor den ander zeer veel. Den rijke kost zij iets minder opleg misschien; den arme — indien hij er reeds toe in staat is! — het prijsgeven van veel levensgenot.

Houdt men dit in het oog, zoo zal men begrijpen, dat de ruilwaarde der dingen, op hoedanige wijze ook uitgedrukt, in nog veel sterker mate dan hunne directe waarde moet afnemen bij vermeerdering van hunne hoeveelheid. Want bij de laatstgenoemde is slechts éene oorzaak werkzaam om deze uitkomst teweeg te brengen: de afnemende nuttigheid van ieder nieuw toevoegsel aan den voorraad van het artikel zelf, dat men waardeert. Bij de ruilwaarde daarentegen werkt bovendien de ongelijkheid in de waardeering der offers. Welke gevolgen deze ongelijkheid heeft, bespeurt men eerst recht, wanneer men bedenkt, dat de rijke lieden veel minder talrijk zijn dan de gegoede, deze weder veel minder talrijk dan degenen, die in welvaart op hen volgen, terwijl voor de armste klassen alle andere in talrijkheid onderdoen. Er zijn dikwijls berekeningen gemaakt van het inkomen der maatschappij; zulke berekeningen leeren ons, dat hoe lager men afdaalt op den maatschappelijken ladder, des te grooter bevolking men aantreft. De Rothschilds telt men bij tientallen, de daglooners bij millioenen. Daar het grootendeels van ieders koopvermogen afhangt, hoeveel hij voor een bepaald artikel veil heeft en het koopvermogen der talrijkste volksklassen het geringst is, zoo kan een zaak slechts dan een hooge ruilwaarde bezitten, wanneer een betrekkelijk kleine hoeveelheid daarvan wordt aangeboden. Wil men een grootere hoeveelheid verkoopen, zoo moet men zich richten tot eene klasse der burgerij, die minder welvarend is, en bij elke vermeerdering van hoeveelheid moet men in deze richting voortgaan; totdat men eindelijk de klasse bereikt, die zeer talrijk is, doch zeer weinig koopvermogen bezit, dus slechts een lagen prijs kan besteden.

Het ligt niet in onze bedoeling, over de oorzaken die den ruilvoet der dingen bepalen (oorzaken die zich kenmerken door

groote verscheidenheid) reeds nu uitvoerig te spreken. Intusschen mag uit het voorgaande een stelling worden afgeleid, die ons van groot nut kan zijn bij de verdere behandeling van ons onderwerp. Indien de ruilwaarde der dingen meestal afneemt bij vermeerdering van hunne hoeveelheid, met andere woorden, indien doorgaans een bepaalde ruilvoet niet voor allen een even sterk belang, ja in vele gevallen in het geheel geen belang tot ruilen doet ontstaan, zoo moet het ook een zeer algemeene regel zijn, dat de vraag naar een zaak afhangt van den koopprijs, die voor die zaak wordt gevorderd. Vraag is niet alleen begeerte om een voorwerp te erlangen, maar ook bereidwilligheid om iets daarvoor af te staan. Is de een tot een groot offer bereid, de ander slechts tot een klein, zoo is de vraag niet volstrekt, niet onafhankelijk van den prijs, die voor de dingen wordt verlangd, maar integendeel op het nauwst daarmede verbonden. De stelling, die wij willen betoogen, kan aldus worden uitgedrukt: Zoo vaak bepaalde hoeveelheden van een aangeboden artikel, of bepaalde hoeveelheden van hetgeen in ruil daarvoor wordt geëischt, het voorwerp zijn van ongelijke waardeering, zal de navraag voor dat artikel toenemen of verminderen, naar gelang de verkoopers zich inschikkelijk betoonen op het punt van den prijs. Anders gezegd: Wanneer de voorwaarde is vervuld, die hier werd ondersteld, zal de prijs de verkoopbare hoeveelheid regelen; dat is, prijsverhooging zal haar verminderen, prijsverlaging zal haar doen aangroeien.

En hoe dikwijls deze voorwaarde is vervuld, hoe zelden het gebeurt, dat allen, wien een artikel wordt aangeboden, dezelfde hoeveelheid geld, arbeid of goederen daarvoor veil hebben, zal ons in den loop van ons onderzoek blijken. De ongelijke nuttigheid der dingen, die den sleutel geeft tot de verklaring van het ruilverkeer, geeft tevens, omdat zij zulk een gewoon verschijnsel is, de oplossing van de meeste raadselen, die zich met betrekking tot het ruilverkeer voordoen.

---

§ 7.

De ruilwaarde en de verdeeling der inkomsten.

Deze beschouwingen hadden niet ten doel, eenige algemeene begrippen of formules vast te stellen, waaruit de leer der ruilwaarde in al hare vertakkingen kon worden afgeleid, maar uitsluitend, den lezer eenigszins vertrouwd te maken met het onderwerp, dat ons in deze afdeeling zal bezig houden, hem den zin te doen verstaan van sommige termen, die daarbij herhaaldelijk gebruikt zullen worden, en vooral hem te doen inzien, dat er een waarde der dingen is onafhankelijk van alle verkeer, waarin de ruilwaarde haar oorsprong vindt.

Wij willen ten slotte nog eenige woorden zeggen over de strekking van het onderzoek, waarin wij ons gaan begeven. In de Inleiding werd reeds te verstaan gegeven dat iedere poging tot verklaring der ruilwaarde tegelijk een poging is om licht te verspreiden over de verdeeling van het maatschappelijk inkomen. Onder maatschappelijk inkomen verstaan wij de som der economische goederen, waarover een volk in een gegeven tijdsbestek te beschikken heeft, de zuivere vruchten van zijn voortbrengenden arbeid in dat tijdsbestek. De voet, waarop dat inkomen zich verdeelt, hangt af van velerlei oorzaken, maar onder die oorzaken bekleedt een voorname plaats al hetgeen van invloed is op de ruilwaarde der dingen. Want voor zoover iemand de zaken, die hij heeft voortgebracht, verhandelt, zal de mate, waarin zijn arbeid wordt beloond, bepaald worden door de waarde der goederen die hij in ruil ontvangt. Worden de door hem aangeboden zaken hoog gewaardeerd, zoo ontvangt hij veel, worden zij laag gewaardeerd, zoo ontvangt hij weinig. De ruilwaarde zijner voortbrengselen is dus een der gegevens, waarvan zijn aandeel in het algemeene inkomen afhangt.

Nog beter zal het blijken, hoezeer een onderzoek naar de ruilwaarde tevens een onderzoek is naar de verdeeling der inkomsten, wanneer wij ons herinneren, dat niet alleen de goe-

deren, maar ook de diensten ruilwaarde hebben. Wat is pacht? De grondeigenaar, in plaats van zijn land zelf te bebouwen, verhuurt het; staat dus aan een zeker persoon zijn land ten gebruike af, bewijst hem daardoor een dienst. Deze dienst heeft een waarde, die zich in de pacht uitspreekt. Wat is rente voor geleend kapitaal, wat loon? Een kapitalist, in plaats van zijn kapitaal persoonlijk aan te wenden, draagt het tijdelijk over aan een ander; een arbeider, in plaats van voor zich zelf te werken, stelt zijn tijd en krachten ter beschikking van een ondernemer. Deze diensten hebben directe waarde voor hen, wien zij bewezen worden, en dus voor hen, die ze bewijzen, ruilwaarde. Na te gaan, welke oorzaken het bedrag dezer ruilwaarde bepalen, is te onderzoeken, naar welke regels, onder den invloed van het verkeer, de verschillende klassen der maatschappij in het maatschappelijk inkomen deelen.

„De gezamenlijke voortbrengselen der gansche maatschappij," zegt Mr. W. C. Mees in de tweede afdeeling van zijn *Overzicht van eenige hoofdstukken der Staathuishoudkunde* [1]), „vormen als het ware eene groote gemeenschap, waartoe elk deelnemer aan de nijverheid zijne bijdrage levert, en de beschikking over welke gemeenschap zich tusschen dezelfde bijdragers verdeelt; wat hoegrootheid van aandeel betreft, naar de waarde van elks bijdragen, en wat soort van voorwerpen aanbelangt, naar elks keuze. Dit geschiedt door ruil, of wat hetzelfde is, door verkoop en koop. Een ieder verkoopt zijne bijdrage en brengt die alzoo in de gemeenschap in, tegen zekeren prijs, welken prijs hij naar goedvinden tot aankoop van de hem welgevalligste bijdragen van anderen kan besteden."

„Was nu de nijverheid zoodanig ingericht, dat een ieder de door hem zelf en door hem alléén op datzelfde oogenblik voortgebrachte voorwerpen in het verkeer bracht, de toedracht der zaak zou zeer eenvoudig zijn. Het geheel van een ieders voortbrengsel zou dan blijkbaar zijn inkomen zijn. Juist in dezelfde mate, waarin de waarde van zijn voortbrengsel grooter ware

[1]) bl. 46.

dan die van de voortbrengselen van anderen, zou ook zijn inkomen grooter zijn... De inrichting der nijverheid is echter feitelijk veel ingewikkelder. De voorwerpen, die in het verkeer komen, zijn gewoonlijk de vruchten eener gedurende geruimen tijd en met samenwerking van velen uitgeoefende nijverheid, en zijn ten aanzien van hen, die ze in het verkeer brengen, grootendeels weinig anders dan omgezet kapitaal, maar geenszins eigen voortbrengsel en evenmin eigen inkomen."

Dientengevolge hangt de verdeeling der goederen niet alleen van hunne onderlinge ruilwaarde af, maar ook van de waarde der diensten, die tot hunne voortbrenging zijn aangewend; dat is van den stand der pachten, der huren, der kapitaalrenten, der ondernemerswinsten, der arbeidsloonen. Want daarin drukt de waarde dezer diensten, zoowel tegenover de goederen, als ten opzichte van elkander, zich uit.

Het is ons voornemen over deze laatste, de ruilwaarde der diensten, het eerst in beschouwingen te treden; over de geldprijzen der goederen spreken wij eerst later. De belangrijkste vragen met betrekking tot de geldprijzen der goederen kunnen eerst beantwoord worden, wanneer men is ingelicht omtrent de oorzaken, die de ruilwaarde der diensten bepalen. Voor een groot deel vinden zij reeds bij het opsporen van die oorzaken hunne beantwoording.

HOOFDSTUK II.

De pachtwaarde der gronden.

§ 1.

De bronnen en het wezen der pachtwaarde.

Overeenkomstig het hierboven aangeduide plan zullen wij in de eerste plaats de pachtwaarde der gronden aan een beschouwing onderwerpen Van gronden sprekende, denken wij uitsluitend aan die, welke als bouw- of weiland worden aangewend. Wij denken dus niet aan zoogenaamde bouwterreinen. In het volgende hoofdstuk zal over de huurwaarde der woningen worden gehandeld, en dan zal er gelegenheid zijn om over de bouwterreinen, welker huurwaarde doorgaans met die der woningen vereenigd is, het noodige op te merken.

Het gebeurt menigmaal, dat ook met de pacht van landerijen woninghuur is versmolten. Wanneer een boerderij, bestaande uit een hofstede met land, wordt verpacht, is de pachtsom de betaling voor alles wat den huurder ten gebruike wordt gegeven, dus ook voor het gebruik van de woning en de schuren. Dikwijls zou het niet licht vallen de twee bestanddeelen: huur der gebouwen en pacht van het land, die tezamen de som uitmaken, welke de boer aan den eigenaar moet opbrengen, rekenkundig van elkaar te onderscheiden. Doch moge een

rekenkundige onderscheiding soms moeilijk zijn, het staat altijd vast, dat de boer in een mindere pacht zou hebben bewilligd, indien hem alleen het land ware overgedragen. Het beste middel om in zoodanige gevallen de pachtwaarde van dit laatste op te sporen, schijnt ons hierin gelegen, dat men zich afvraagt, hoeveel pacht de boer voor het land zou betalen, indien de hofstede hem in eigendom toebehoorde. Het verschil tusschen de som, die hij in dat geval zou opbrengen en die, welke hij inderdaad opbrengt, drukt dan de huur der gebouwen uit.

Over het ontstaan der pachtwaarde en de oorzaken, die haar doen stijgen en dalen, treden wij straks in bijzonderheden. Vooraf moet men zich een heldere voorstelling trachten te vormen van hetgeen de uitdrukking: pachtwaarde der gronden, beteekent. Door hetgeen zooeven werd opgemerkt is dit reeds eenigermate mogelijk geworden. Doch er valt nog iets toe te voegen aan hetgeen hierboven is gezegd.

Wij herinneren hier andermaal — reeds in de Inleiding werd daarop gewezen — dat de pachtwaarde niet altijd hare uitdrukking vindt in de werkelijk betaalde pachtsommen. De pachtwaarde is datgene, wat de eigenaar zou kunnen verkrijgen, indien hij zich op een streng commercieel standpunt plaatste, op het standpunt dat de effectenmakelaar inneemt, wanneer hij ter beurze werkzaam is. Dan inzonderheid, wanneer de eigenaar zijn goed niet door aankoop, maar door erfenis heeft verkregen, plaatst hij zich zelden op dit standpunt. Tusschen hem en den pachter bestaan dan nog andere dan louter commercieele betrekkingen. Hij wil de bevolking, die op zijn grond is gevestigd, welvarend zien; misschien ook kunnen rekenen op hun steun voor staatkundige oogmerken. In vele landen is grondbezit een krachtig middel om invloed te hebben. Maar een eigenaar zou van dit middel geen partij trekken, indien hij zijne pachters niet door welwillende bejegening aan zich verbond.

Nog om een andere reden valt de pachtsom niet altijd met de pachtwaarde samen. Vele landerijen zijn voor ettelijke

jaren verhuurd; in Schotland bijvoorbeeld zijn lange pachttermijnen van een en twintig jaar zeer gebruikelijk. In Sicilie vindt men pachtovereenkomsten (waarbij de huurder zich verbindt tot het aanplanten van vruchtboomen) van negen en twintig jaren en langer [1]). Waar zulke overeenkomsten zijn aangegaan, kan de pachtwaarde der gronden belangrijk wisselen, terwijl de pachtsom dezelfde blijft. Hierop te letten is van veel beteekenis, opdat men niet elke uitkomst, waartoe het economisch onderzoek met betrekking tot de pachtwaarde heeft geleid, van toepassing verklare op de pachtsommen, die werkelijk worden opgebracht.

Voorts is het noodig, dat wij een oogenblik stilstaan bij een uitdrukking, die in vertoogen over ons onderwerp dikwijls voorkomt: *grondrente*. Grondrente is een woord, dat in onze taal een zeer bepaalde beteekenis heeft: die van een jaarlijksche geldsom, welke de eigenaar van den grond moet betalen. In vroegere tijden, toen het kanonieke recht door zijn verbod van interest nemen aan de opkomst van het hypotheekstelsel in den weg stond, was het zeer gebruikelijk, dat een eigenaar van vast goed, die behoefte had aan kapitaal, een zoogenaamde *grondrente* op zijn goed vestigde; dat wil zeggen, hij waarborgde den geldschieter, die hem bijvoorbeeld *f* 20.000 leende, een jaarlijksche uitkeering uit de opbrengst van het goed ten bedrage van *f* 1000. Het was geen persoonlijke schuld, die hij aanging, waarvoor het goed slechts werd verbonden; het was een last, die er voortaan op kleefde, gelijk het vruchtgebruik, waarmede een inschrijving op het Grootboek is bezwaard, zoodat degeen, die door erfenis of aankoop eigenaar werd van het goed, tot de jaarlijksche uitkeering der grondrente werd verplicht. De kanonieke rechtsleer, die het nemen van interest verbood, liet het nemen van grondrente toe; van daar de groote uitbreiding, die deze laatste in vroegere eeuwen heeft verkregen [2]).

[1]) Contratti a miglioria. Zie S. SONNINO, I contadini in Sicilia, Firenze 1877, bl. 157 en 167.

[2]) Men zie hierover Dr. W. ENDEMANN, *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre, bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*, Deel II, bl. 103—119.

Grondrente is een som, die de eigenaar van den grond moet b e t a l e n. In onzen tijd, evenwel, is het gebruikelijk geworden onder grondrente ook datgene te verstaan, wat de grondeigenaar als zoodanig o n t v a n g t: het woord is een equivalent geworden van pachtwaarde. De oorzaak hiervan is het volgende. Toen MALTHUS en RICARDO in het begin dezer eeuw hunne bekende pachtleer ontwikkelden, gebruikten zij natuurlijk om het begrip *pacht* aan te duiden het woord, dat in de Engelsche taal dit begrip uitdrukt, en dat woord is *rent*. Men heeft in Duitschland, Frankrijk en Nederland deze Engelsche uitdrukking in de eigen taal overgeplant en de termen *Grund-* of *Bodenrente*, *rente du sol*, *grondrente* doen ontstaan. Middelerwijl ging de oude beteekenis van het woord niet verloren, zoodat men een uitdrukking heeft, die twee tegenstrijdige zaken aanduidt: een som die de eigenaar als zoodanig betaalt, en een som die hij ontvangt, een last en een bate. Niemand drage tot het bestendigen dezer taalverwarring bij; zij is reeds oorzaak geworden van groote begripsverwarring. Bij sommige schrijvers vindt men twijfel uitgesproken aangaande het b e s t a a n eener grondrente (in den nieuweren zin). Ware het Engelsche woord *rent* steeds behoorlijk vertolkt, dan zou ten minste daarover geen verschil van meening zijn geboren: wie twijfelt aan het bestaan der pacht? Het is ons voornemen, zoo vaak wij de uitdrukking Grondrente bezigen, daaronder steeds te begrijpen, wat er altijd onder begrepen is: een last, klevende op den grond, terwijl wij voor het Engelsche *rent* de twee woorden zullen gebruiken, die onze taal — in dit opzicht rijker dan de Engelsche — daarvoor heeft, *pacht* en *huur*.

Gelijk alles wat waarde heeft, is de grond zijne pachtwaarde in de eerste plaats verschuldigd aan zijne nuttige eigenschappen, die zich laten samenvatten in het woord vruchtbaarheid. Vele gronden ontleenen hunne vruchtbaarheid bijna uitslui-

tend aan de natuur; andere daarentegen voor een zeer belangrijk deel aan den arbeid. Door draineering, door gestadige bemesting, door al die werkzaamheden, in één woord, die verbetering van den grond ten doel hebben, heeft menige akker of weide, die anders slechts in geringe mate bruikbaar zou zijn, een groote nuttigheid en daardoor een groote pachtwaarde verkregen.

Enkelen, zooals de Amerikaan CAREY, zijn zoover gegaan van te beweren, dat de grond, in het algemeen genomen, geen andere pachtwaarde bezit, dan die hij ontleent aan de nuttige eigenschappen welke door arbeid daaraan zijn toegevoegd. Dit is kennelijke overdrijving [1]). De grond van Nederland heeft naar de laatste schatting een pachtwaarde van *f* 96.000.000, dus een koopwaarde, die wel niet veel minder dan drie milliarden zal bedragen. CAREY zou dus moeten bewijzen, dat arbeid ter waarde van dat bedrag is aangewend om den Nederlandschen bodem in een bebouwbaren toestand te brengen. Het zou moeilijk zijn dit bewijs te leveren; een statistiek van al hetgeen sedert de vroegste tijden tot verbetering van den grond in Nederland is uitgegeven, bestaat niet. Doch bestond zij, dan zou zij naar alle waarschijnlijkheid een veel lager cijfer aanwijzen dan *f* 3000 millioen, want in den loop dezer eeuw is de grond aanmerkelijk in waarde gestegen. Daar wel niemand zal ontkennen, dat deze waardevermeerdering het bedrag van hetgeen in denzelfden tijd tot verbetering van den grond is uitgegeven verre overtreft, zoo moet, is CAREY's bewering juist, de grond van Nederland, alvorens de rijzing in deze eeuw begon, minder waard zijn geweest dan eraan ten koste was gelegd. Met andere woorden, degenen, die kapitaal hebben uitgegeven tot verbetering van den grond, moeten, tot vóór betrekkelijk korten tijd, dooreengenomen met verlies hebben gewerkt, ja met groot verlies. Dit laat zich niet onderstellen. De uitspraak van CAREY is in

[1]) Gelijk reeds door JOHN STUART MILL, *Principles*, Book II, Ch. XVI § 5, bl. 260, is aangetoond.

ieder geval slechts een losse bewering, daar zij door niets wordt gestaafd.

Zonder aarzeling kan echter worden toegestemd, dat er weinig gronden zijn, die niet aan menschelijken arbeid althans een gedeelte hunner nuttige eigenschappen hebben te danken. Dit laatste is voor sommigen een reden geweest om in datgene, wat gemeenlijk pacht wordt genoemd, twee bestanddeelen te onderscheiden. Alleen wat de vrucht is van de natuurlijke eigenschappen des lands, zou werkelijke pacht of pacht in engeren zin mogen heeten; het overschot zou als kapitaalrente moeten worden aangemerkt. Men redeneerde aldus. Een akker brengt jaarlijks aan zijn eigenaar *f* 200 op. Ware die akker nooit verbeterd, dan zou hij slechts *f* 150 opbrengen. Het verschil tusschen die beide sommen, bedragende *f* 50, is geen pacht in den strengen zin des woords, maar interest over het tot verbetering van den grond aangewende kapitaal. Het ware in elk bijzonder geval onmogelijk aan te wijzen, dit erkende men steeds volmondig, welk gedeelte van de zoogenaamde pacht werkelijke pacht is en welk gedeelte kapitaalrente. Men achtte dit echter geen reden om de bedoelde onderscheiding niet te maken.

Zij is nochtans verwerpelijk, omdat zij aanleiding moet geven tot de verkeerde voorstelling, als zouden de oorzaken, die de pachtwaarde der gronden doen stijgen en dalen, slechts op een onderdeel der pacht van invloed zijn, en de oorzaken, die den rentestand bepalen, van zelf bewegingen in de pachtwaarde te voorschijn brengen. Dat noch het een, noch het ander juist is, dat bij een daling in de pachtwaarde, die gepaard gaat met een verhooging van den rentestand, niet een deel der pacht een dalende, een ander deel een rijzende beweging aanneemt, maar de geheele pacht een vermindering ondergaat, is van algemeene bekendheid en ook nooit tegengesproken. Wat rechtvaardigt dan de onderscheiding en waartoe kan zij strekken, tenzij om misverstand te veroorzaken? [1])

[1]) Zij die deze onderscheiding maken — zooals TH. MITHOFF in het artikel

Neen, de bronnen der pachtwaarde zijn wel verschillend en daaraan te denken is zeer nuttig, doch haar wezen is één. Om het even of de natuur of de arbeid den grond geschikt heeft gemaakt voor landbouw en veeteelt, zoodra de behoefte aan vruchtbaar land vermeerdert, zal de pachtwaarde van dat land stijgen. De gewone uitdrukking: kapitaal te brengen in den grond, is zeer oneigenlijk. Kapitalen, die men aanwendt tot verbetering van den grond, worden niet verplaatst of vervormd, maar houden op te bestaan. Wel mag dit kapitaalverlies geen schadepost heeten, want juist zooveel, als aan kapitaal te loor gaat, wordt door vermeerdering van de nuttige eigenschappen des lands gewonnen. Een volk, dat kapitaal uitgeeft om het voortbrengend vermogen van den grond te doen toenemen, zal minder kapitaal, maar beter land bezitten. Doch hij die zegt, dat het verbruikte kapitaal „zijn rente opbrengt", bezigt een uitdrukking die, streng genomen, onnauwkeurig is. Verbruikt kapitaal kan geen rente meer opbrengen; maar wel kan verbeterd land meer vruchten leveren, en dat is het wat hier geschiedt [1]).

Men onderscheidt in de taal van het dagelijksch leven tusschen zuivere en onzuivere pachtwaarde. De eigenaar van een stuk gronds moet vaak een gedeelte van de pacht, die hij ontvangt, besteden om zijn eigendom in goeden staat te houden. De Nederlandsche wet van 1879 „tot herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen" noemt dat gedeelte — waaronder zij ook de polderlasten begrijpt,

---

Grundrente van het *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* — heroepen zich op Ricardo's woorden: „Rent is that portion of the prodnce of the earth, which is paid to the landlord for the use of the original and indestructible powers of the soil." Maar men moet die (voorzeker niet gelukkig gekozen) woorden in verhand brengen met het hetgeen volgt, en dan hlijkt het vrij duidelijk, dat Ricardo met de „original and indestructible powers of the soil" den grond op zich zelven hedoelt, afgescheiden van de meststoffen, de draineerbuizen, de heggen, de gebouwen, kortom van datgene wat òf slechts dient voor den eerstvolgenden oogst, òf daarvan verwijderd zou kunnen worden.

[1]) Verg. de zeer juiste opmerkingen van Dr. C. Menger, *Grundsätze der Volkswirthschaftslehre*, hl. 145—146.

maar geen renten van hypotheekschulden — „noodzakelijke kosten van onderhoud". Wanneer men zich op het standpunt van den grondeigenaar plaatst, vindt men inderdaad reden om te onderscheiden tusschen het bruto inkomen, dat iemand door verhuring van zijn goed kan verwerven, en het netto inkomen, dat hij na aftrek der zooeven genoemde „kosten" hiervan overhoudt. Men vergete echter niet, dat het bruto inkomen de werkelijke pachtwaarde uitmaakt en dat de kosten van onderhoud slechts den prijs vertegenwoordigen, dien de eigenaar verplicht is te betalen om in het duurzaam genot van dat inkomen te blijven. Ook uit dit oogpunt bezien blijkt de pachtwaarde niet uit twee bestanddeelen te zijn samengesteld; maar gelijk zij een tweeledige bron heeft, heeft zij ook meestal een tweeledige bestemming. De bestemming van een gedeelte der pacht is gewoonlijk niet, den eigenaar te verrijken, maar zijn eigendom tegen vermindering van nuttige eigenschappen te vrijwaren, of wel zekere lasten te voldoen, die er op kleven.

---

§ 2.

Algemeene oorzaken, die het bedrag der pachtwaarde bepalen. De leer van Ricardo.

De pachtwaarde van het land is het inkomen, dat de eigenaar door verhuring of verpachting van het land kan bedingen.

Op de vraag welke oorzaken de hoegrootheid van dat inkomen bepalen, heeft de Engelsche schrijver David Ricardo een antwoord gegeven, dat door groote duidelijkheid uitmunt. Het luidt ongeveer aldus:

In een onbewoonde streek vestigt zich een kolonie. Er is land in overvloed; voor het gebruik ervan betaalt dus niemand eenige pacht. Deze toestand zal echter veranderen bij aanwas van bevolking. Nemen wij aan, dat er drie soorten van gronden zijn; de beste noemen wij No. 1. Men begint met alleende ze

te bebouwen; tot het bewerken van No. 2 gaat men eerst over, als No. 1 niet meer kan voorzien in alle behoeften. Doch zoodra dit het geval is, krijgt No. 1 een pachtwaarde, welker bedrag zich nauwkeurig laat aanwijzen. Stellen wij dat het beste land over een bepaalde uitgestrektheid oplevert 100 mud tarwe; land van de tweede soort slechts 90 mud. Nu zal het voor een boer hetzelfde zijn, land van de tweede soort om niet in gebruik te ontvangen, of wel land van de eerste soort in huur te nemen en daarvoor een pacht te voldoen van 10 mud. — Andermaal breidt de bevolking zich uit; de gronden No. 1 en No. 2 leveren te weinig op en tot de bebouwing van land No. 3 moet worden overgegaan. Men stelle, dat de tot maatstaf aangenomen uitgestrektheid van dit laatste 80 mud oplevert. Daardoor stijgt de pachtwaarde van No. 1 tot 20, en No. 2 erlangt een pachtwaarde van 10 mud. Want grond van 80 mud om niet, grond van 90 voor 10, of grond van 100 voor 20 mud pacht in gebruik te ontvangen levert dezelfde voordeelen op.

Hiermede, volgens RICARDO, is in hoofdzaak aangewezen, hoe de pachtwaarde der gronden ontstaat, en van welke oorzaken, in het algemeen gesproken, haar bedrag afhangt. De grond is een natuurgave. Ware die natuurgave even ruim aanwezig als lucht en water, dan zou elkeen er partij van trekken naar gelang van zijne behoeften. Deze toestand is echter niet die, welken men op de meeste plaatsen van den aardbodem vindt. Goede grond wordt bij aanwas van bevolking schaarsch en dan moet men, om geen honger te lijden, tot slechtere gronden de toevlucht nemen. Zoo gaat men altijd voort, steeds afdalende, wat de hoedanigheid der gronden betreft, waarvan men zich bedient. En hoe dieper men daalt, des te meer pachtwaarde krijgt het reeds vroeger in gebruik genomen land. De pachtwaarde van een bepaalde uitgestrektheid lands is dus het verschil tusschen de opbrengst van dat land zelf en de opbrengst van een gelijke uitgestrektheid van het slechtste land, welks bebouwing noodzakelijk is geworden.

Maar is het wel altijd noodig, dat men tot minder vruchtbaren grond de toevlucht neemt? Kan men op den goeden grond niet meer kapitaal en arbeid aanwenden? Natuurlijk is dit mogelijk, en het geschiedt ook vaak, blijkens de vele gronden die in ieder land onbebouwd blijven en het toenemen der zoogenaamd intensieve cultuur. Maar de ondervinding leert, dat de nieuwe hoeveelheden kapitaal en arbeid, die men op oude gronden aanwendt, nooit een evenredige vermeerdering van opbrengst geven. Hier openbaart zich de wet, die door Engelsche schrijvers pleegt genoemd te worden de wet der *diminishing returns*. Geeft een eerste hoeveelheid kapitaal en arbeid op land N°. 1 100 mud tarwe, dan zal een tweede hoeveelheid bijvoorbeeld 95 geven; een derde 90. Thans is het onverschillig geworden of men de derde hoeveelheid op land N°. 1, dan wel een eerste op land N°. 3 aanwendt; straks wordt de bebouwing van nieuw land zelfs voordeeliger. Gold de wet der verminderende opbrengsten niet, dan zou een enkele hectare rijk land in de behoefte van een geheele streek kunnen voorzien. Uit de omstandigheid, dat de landbouw en veeteelt een groot, en bij aanwas van behoefte een zich steeds uitbreidend terrein in beslag nemen, blijkt genoegzaam, dat de bedoelde wet hier van kracht is.

Zoodra een belang ontstaat om een tweede hoeveelheid kapitaal en arbeid op grond N°. 1 aan te wenden, heeft deze reeds eenige pachtwaarde verkregen. Want het zal nu voor een boer op dien grond hetzelfde zijn om nieuw land van die soort te huren en van de opbrengst, die naar onze onderstelling 100 is, 5 mud af te staan, of wel van zijn eigen grond op de aangeduide wijze 95 mud meer te oogsten.

Naast ongelijkheid van vruchtbaarheid is er een andere oorzaak van pachtwaarde. De eene grond ligt vlak bij de markt, de andere op een grooten afstand daarvan. De huurder van den eenen grond moet zich veel meer arbeid getroosten, of veel meer arbeid bezoldigen, om zijn oogst ter markt te bren-

gen dan de huurder van den anderen. De pachtwaarde van die beide gronden zal niet gelijk zijn.

Behalve op verschil in vruchtbaarheid, moet dus gelet worden op verschil in ligging. Zijn in de streek, waar onze kolonisten zich hebben gevestigd, al de gronden even deugdelijk, dan zal niettemin een verdeeling in soorten tusschen die gronden mogelijk zijn, welke verdeeling door het verschil in hunne ligging met betrekking tot de markt zal worden bepaald. Eerst zal men den best gelegen grond bebouwen, dan den minder goed gelegenen, en naar gelang men verplicht is verder te gaan, zal de eerstbebouwde hooger pachtwaarde erlangen. Het vereischt echter geen betoog, dat verschil in vruchtbaarheid een veel blijvender oorzaak van ongelijkheid van pachtwaarde is dan verschil van ligging; want door verspreiding van bevolking vestigt zich dikwijls een markt op een plaats, waar vroeger geen markt bestond.

Ziedaar in hare hoofdtrekken de pachtleer van RICARDO. Zij is slechts de toepassing der welbekende waarheid, dat een zaak meer wordt op prijs gesteld, naar gelang zij voorziet in een dringender behoefte. Om voedingsmiddelen en grondstoffen te verkrijgen heeft men land noodig; men zal voor het gebruik van dat land iets willen betalen, wanneer het meer oplevert dan land dat te geef is. En het maximum der betaling zal het verschil tusschen de zuivere opbrengsten zijn. Door grond A te bebouwen krijgt men 100, door grond B te bebouwen 95, en deze laatste moet bebouwd worden, omdat anders gebrek zou ontstaan; het voordeel op de bebouwing van A is dus 5; en dat voordeel wordt door den eigenaar verkregen om het even of hij zijn grond verpacht dan wel bebouwt.

Van alle bijkomstige zaken ontdaan, komt de leer van RICARDO daarop neder.

---

§ 3.

De bedenkingen tegen Ricardo's pachtleer.

Tegen deze leer zijn bedenkingen gerezen, die wij willen vermelden en beantwoorden.

Ten eerste is gevraagd, met welk recht RICARDO beweert, dat de beste gronden altijd het eerst worden bebouwd? Ziedaar, zeide men, een geschiedkundige uitspraak, die een geschiedkundig bewijs vorderde. Inzonderheid de Amerikaansche Schrijver CAREY, eerst in zijn werk, *The past, the present and the future* (1854), later in zijn *Principles of social science* (1859), heeft de onmogelijkheid om dit bewijs te leveren met nadruk betoogd. Men is meestal begonnen, zegt hij, met het ontginnen van bergland; eerst later heeft de cultuur zich tot de vruchtbaarder gronden in de dalen uitgestrekt. CAREY ontziet geen moeite om dit geschiedkundig aan te toonen.

Onderstellen wij, dat hij zijn pleit heeft gewonnen, wat is dan nog bewezen? Men begint met grond te bebouwen, die 90 opbrengt; maar na eenigen tijd is die grond uitgeput en nu bebouwt men landerijen die opbrengen 95, 100. Zoodra deze drie soorten van gronden in cultuur zijn gebracht, is er verschil in de hoeveelheden der voortbrengselen, die een hectare van elke soort oplevert en zal het voor een landbouwer hetzelfde zijn, land N°. 3 te huren voor 10, of land N°. 2 voor 5, of land N°. 1 om niet in gebruik te ontvangen. Met andere woorden, de pachtwaarde van al het land, dat beter is dan het slechtste, zal later ontstaan, maar niet anders, en evenmin wat haar bedrag aangaat bepaald worden door andere oorzaken. Er schuilt in CAREY's bedenking inderdaad geen kracht. Men zou kunnen toegeven, dat RICARDO's voorstelling geschiedkundig onjuist is, zonder daarom verplicht te zijn iets af te doen van zijn leer.

Doch is zij onjuist? Zeer waar is de opmerking van Mr. H. B. GREVEN, in zijn academisch proefschrift, *De ontwikkeling*

der bevolkingsleer [1]), over de veel te beperkte opvatting van de uitdrukking „vruchtbare grond" bij CAREY. „Verstaat men onder vruchtbaren grond dien grond, waarop organische stoffen zich van zelf het weelderigst ontwikkelen, dan heeft CAREY tegen RICARDO recht. Maar RICARDO bedoelde iets anders. Hij ging van deze onderstelling uit, waarvan de geheele staathuishoudkunde uitgaat, dat de menschen altijd een doel op de minst kostbare wijze, met de minste inspanning, zullen trachten te bereiken, dat zij dien weg zullen kiezen, waarop zij met den geringsten arbeid het grootste resultaat zullen verkrijgen. Hieruit volgt, dat zij ook bij het bebouwen van den grond dien grond het eerst in gebruik zullen nemen, die met den minsten arbeid de meeste producten oplevert, en dat zij langzamerhand de cultuur tot landen, waar de verhouding tusschen arbeid en productie ongunstiger is, zullen uitstrekken, naarmate de toeneming der bevolking eene grootere hoeveelheid grondstoffen en voedingsmiddelen vereischt dan op de vroeger bebouwde landen kan verkregen worden. Nu deed RICARDO verkeerd, dit feit zóó uit te drukken, dat steeds minder vruchtbare landen in gebruik genomen zullen worden. Dit zal dikwijls, maar niet altijd het geval zijn. Ook landen, even vruchtbaar, zelfs vruchtbaarder dan de vroeger gebruikte, kunnen toch eerst later in cultuur gebracht worden, omdat de kosten van ontginning te groot zijn. Dit is de verklaring van het feit, dat de kolonisten zich meestal vestigen in de hoogere, onvruchtbaarder streken. De oever der rivier moge vruchtbaarder zijn, wanneer zij poogden de moerassen te vervormen tot bebouwbaren grond, zouden zij minder producten verkrijgen in verhouding tot den besteden arbeid. Het zou ook kunnen zijn, dat de grond, eenmaal ontgonnen, den arbeid, aan de ontginning besteed, ruimschoots zou vergoeden, maar dat gebrek aan kapitaal belet te werken voor een doel, dat eerst na jaren kan bereikt worden. Dit zal zeker dikwijls het geval zijn, maar men lette er op, dat het hier niet het

[1]) Leiden, 1875, bl. 32.

gebrek aan handen, de dunne bevolking, maar het gebrek aan kapitaal is, dat de ontginning tot eene latere periode doet uitstellen. . . .

„Het gebruik door RICARDO van de uitdrukking vruchtbaarheid gemaakt... moge dus aanleiding tot misverstand kunnen geven, opgevat van al de voordeelen, die het eene land boven het andere kan bezitten, is zijne theorie onweêrlegbaar" [1]).

Een tweede bedenking tegen RICARDO's leer bestaat hierin, dat de slechtste grond, die bebouwd wordt, nog wel degelijk eenige pacht oplevert, hoe gering die pacht dan ook mag zijn. Bij deze bedenking behoeven wij niet lang te verwijlen; JOHN STUART MILL heeft duidelijk aangetoond, dat zij onjuist is. Iemand huurt 50 hectaren lands. Hiervan zijn 40 hectaren vruchtbare grond; de 10 andere zijn van zulk een geringe hoedanigheid, dat niemand er een pacht voor zou willen geven, indien zij afzonderlijk werden aangeboden. De huurder nam ze mede in den koop, en schoon nu de pacht, die hij opbrengt, schijnbaar door hem betaald wordt voor het goed in zijn geheel, wordt zij inderdaad slechts betaald voor een gedeelte daarvan, namelijk voor het vruchtbare land.

De opmerking is daarenboven gezocht. Er wordt soms land verkocht voor *f* 20 de hectare en minder. Zulk een koopprijs kan nauwelijks een pachtwaarde van *f* 1 de hectare uitdrukken; geen noemenswaardig bedrag alzoo.

Eene derde bedenking. Zoo de leer van RICARDO waarheid behelsde, heeft men gezegd, zouden de pachten onafgebroken moeten gestegen zijn. De statistiek toont ons echter, dat zij dikwijls gedaald zijn. In de laatste jaren was die daling zelfs belangrijk.

Maar RICARDO's leer behelst omtrent den loop der pachten

[1]) Soortgelijke opmerkingen zijn te vinden in het voortreffelijk geschrift van Dr. E. NAZZANI, Sulla rendita fondiaria, Forli 1872, bl. 82. Zie ook E. BERENS, Versuch einer kritischen Dogmengeschichte der Grundrente, Leipzig 1868, bl. 303—8.

geenerlei voorspelling. Zij zegt ons onder welke omstandigheden de pachten zullen stijgen; dit zal geschieden, als behoefte aan voortbrengselen van den grond de noodzakelijkheid schept om minder vruchtbare of ongunstiger gelegen gronden in cultuur te brengen; dat deze omstandigheden zich steeds zullen voordoen heeft RICARDO nooit verzekerd, al is het hem dikwijls in den mond gelegd. Hij wijst zelfs op oorzaken, waarover wij later zullen spreken, die tot daling der pacht moeten leiden; hetgeen in den allerjongsten tijd is voorgevallen bevestigt zijne theorie, wel verre van daarmede in strijd te zijn. Door spoorwegbouw en andere oorzaken werd de ligging van vele gronden, die vroeger zeer ongunstig was, aanmerkelijk verbeterd. Dientengevolge werd de voortbrenging van graan voordeelig op plaatsen, waar zij eertijds geen winst kon geven; de graanprijzen moesten dalen, de pachtwaarden verminderen. Juist datgene is geschied wat men naar RICARDO's leer verwachten kon, want verbetering van ligging werkt evenzoo als vermeerdering van vruchtbaarheid. Gesteld, om RICARDO's eigen voorbeeld te gebruiken, het land N°. 3, dat 90 mud oplevert en door de noodzakelijkheid van welks bebouwing een pachtwaarde ontstaat van 10 mud voor land N°. 1, van 5 mud voor land N°. 2, levert onverwachts 100 mud op; zal dit geen invloed hebben? De invloed zal zoo sterk kunnen zijn, dat de pacht van land N°. 1 aanzienlijk daalt en die van N°. 2 geheel verdwijnt.

De hier vermelde bedenking is nog in een anderen vorm voorgedragen, en daarbij werd aan de reeds aangewezen dwaling een tweede toegevoegd. Indien RICARDO waarheid had gesproken, zeide men, zouden de prijzen der landbouwvoortbrengselen aanhoudend gestegen zijn, want de bevolking breidde zich gestadig uit; in den loop der negentiende eeuw is zij meer dan verdubbeld. Toch nam men geen andere rijzing waar, dan die zich laat verklaren uit waardevermindering van het geld, en sedert de zeventiende eeuw heeft zelfs die waardevermindering geen prijsverhooging kunnen teweeg brengen. Blijkens daarvan in Engeland opgemaakte

tabellen [1]) gold de tarwe aldaar (per *quarter* van 2.907 hectoliters) gemiddeld in

1650—1699	44 sh.	2	pence
1700—1749	35 „	10	„
1750—1799	45 „	5	„
1800—1849	69 „	9	„
1850—1879	52 „	1	„
1880—1884	42 „	5	„
1885—1890	31 „	7	„
1891	37 „	—	„
1892	30 „	4	„
1893	26 „	4	„
1894	22 „	10	„

De middenprijs van 1894 was dus ongeveer de helft van hetgeen hij in 1650—1699 bedroeg!

Maar wie in dezen loop van zaken een bezwaar tegen de leer van RICARDO ziet, vergeet, behalve het reeds zooeven gezegde, dat rijzing der pacht zeer wel vereenigbaar is met daling der prijzen van landbouwvoortbrengselen. Wanneer door vermeerderde oogsten per hectare grootere hoeveelheden worden verkregen en tevens de kosten van vervoer aanzienlijk afnemen, kan de boer meer pacht betalen dan vroeger, al stijgen de prijzen niet, al dalen zij zelfs; alles hangt hier af van de mate, waarin deze verschillende oorzaken werken. Eene daarvan heeft in den loop der eeuwen zeer krachtig gewerkt. Wij zullen straks een voorbeeld geven van de belangrijke toeneming in het getal hectoliters koren dat in Westelijk Europa van iedere hectare verkregen werd, en daaruit zal te verklaren zijn, dat de pachten, schoon niet meer zoo hoog als twintig jaren geleden, thans aanmerkelijk meer bedragen dan in de zeventiende eeuw.

Nog een v i e r d e bedenking tegen RICARDO's leer moeten wij vermelden. Zij is de eenige, die juist mag heeten, doch practische beteekenis heeft zij niet. Zij bewijst, dat RICARDO's verklaring der pacht geen licht doet opgaan in een geval, dat

---

[1]) Zie het *Corn Trade Year Book*, Londen 1894.

wel denkbaar is, maar denkbaar slechts in het afgetrokkene, niet bij de gesteldheid van den aardbodem.

Waren alle gronden, zegt Dr. MENGER [1]), even vruchtbaar en even goed gelegen, dan zou volgens de leer van RICARDO geen enkel grondstuk pachtwaarde kunnen hebben, want de verschillen, waarvan hij spreekt, zouden dan niet bestaan. Evenmin is het volgens deze leer mogelijk, dat ooit de allerslechtste grond in een land pachtwaarde bezit; ook dan niet, wanneer zich, nadat die grond is bebouwd, nog behoefte aan uitbreiding der cultuur doet gevoelen. MENGER wil de oorzaken, die de pachtwaarde regelen, gezocht hebben bij de oorzaken, die in het algemeen de waarde der hulpmiddelen van voortbrenging regelen. Een hulpmiddel van voortbrenging heeft waarde, naar gelang het moeilijker gemist kan worden voor het doel, ter bereiking waarvan het wordt aangewend, en naar gelang aan dat doel zelf meer beteekenis wordt gehecht. Deze gedachte uitwerkende, meent hij, komt men van zelf tot een juiste leer der pachtwaarde.

MENGER's opmerkingen zijn onwederlegbaar. Waren alle gronden even vruchtbaar en goed gelegen, of vermochten de allerslechtste gronden, die er zijn, nog een inkomen op te leveren, waarvan de arbeiders die ze bebouwden konden bestaan, ja, dan zou inderdaad op het gebied der pachtwaarde soms het een of ander voorkomen, dat door RICARDO's leer niet werd opgehelderd. Maar alle gronden zijn nu eenmaal niet even vruchtbaar en goed gelegen, en in iedere streek vindt men land, dat niet genoeg zou kunnen opleveren om in het onderhoud dergenen, die het bebouwden, zelfs op den meest bescheiden voet te voorzien. RICARDO's verklaring der pachtwaarde, het moet gaaf worden toegestemd, geeft geen licht voor zekere gevallen, die in het afgetrokkene denkbaar zijn; maar wel voor de werkelijke toestanden, en daarom is zij wetenschappelijk zeer bruikbaar. Men loopt geen oogenblik gevaar, omtrent de oorzaken, die de hoegrootheid der pacht-

[1]) Grundsätze, bl. 146.

waarde bepalen, tot dwaling te vervallen, indien men de pacht uitsluitend opvat als ontstaande uit verschillen in de opbrengsten der landerijen.

§ 4.

De pachtwaarde en de prijzen der landbouwvoortbrengselen.

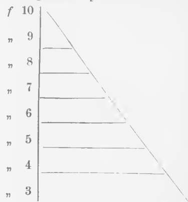
Ten einde in ons onderwerp nog dieper door te dringen, willen wij thans nasporen, welk verband er is tusschen de pachtwaarde der gronden en de prijzen der landbouwvoortbrengselen. Zouden die prijzen eenige vermindering ondergaan, indien er geen pacht werd geheven? De schrijver, wiens naam in dit hoofdstuk reeds meermalen is genoemd, heeft zich aangaande dit punt met beslistheid uitgesproken. „Het graan is niet duur, omdat er pacht wordt betaald, maar pacht wordt betaald, omdat het graan duur is; en terecht is opgemerkt, dat de graanprijzen niet zouden dalen, al deden de eigenaars van de geheele pacht afstand." [1]) Is dit juist? Men heeft het wel eens tegengesproken.

Ons onderzoek is niet alleen nuttig, omdat het een gewichtig punt betreft; maar ook, omdat vragen betreffende den invloed van bepaalde voorvallen op de prijzen der goederen zich dikwijls zullen voordoen en wij ons van stonde aan de methode moeten eigen maken, naar welke de oplossing daarvan moet worden beproefd. Niet altijd is de toepassing dezer methode gemakkelijk, maar hetgeen zij ons voorschrijft is nooit onzeker.

Men herinnert zich de slotsom, waartoe wij in het vorige hoofdstuk zijn gekomen. Toen is, meenen wij, gebleken, dat met betrekking tot de meeste zaken de verkoopbare hoeveelheid geheel afhangt van den prijs, die er voor verlangd wordt: bij een hoogen prijs is er minder debiet dan bij een lagen. Deze waarheid kan graphisch aldus worden voorgesteld.

[1]) RICARDO, Works, Ed. Mc. Culloch, bl. 39.

In de hier volgende figuur is de verticale lijn een schaal van prijzen (per stuk of per kilogram); de horizontale lijnen rechts van elk getal zijn verkoopbare hoeveelheden. Bij een prijs van *f* 3 zal het debiet ruim zijn, bij een prijs van *f* 4 iets minder ruim; bij *f* 9 is het zeer gering; bij *f* 10 houdt het geheel op. Wat de *werkelijke* prijs zal wezen, hangt af

van het aanbod. Indien de hoeveelheid wordt aangeboden, die naast het getal 6 staat afgebeeld, is dit de prijs, dien de verkoopers kunnen bedingen; bieden zij minder aan, zoo zal de prijs 7, misschien 8 of 9 kunnen zijn.

Deze toestand kan veranderen; het is zeer denkbaar, dat een hoeveelheid, die heden slechts *f* 3 per stuk of per kilogram opbrengt, over eenigen tijd voor *f* 4 of 5 wordt verkocht. Bij de onderscheidene oorzaken, die zoodanige verandering kunnen teweegbrengen, behoeft men thans de aandacht niet te bepalen; de gelegenheid daartoe zal zich later voordoen. Het eenige, waarop men in dit verband te letten heeft, is de mogelijkheid der verandering zelve. Het blijkt nu, dat er slechts twee oorzaken denkbaar zijn, die verhooging of verlaging in den prijs van een artikel kunnen teweegbrengen; altijd, wanneer het artikel tot die goederen behoort, waarop deze geheele redeneering van toepassing is, dat wil zeggen tot de goederen van algemeen verbruik. Deze twee oorzaken zijn de volgende:

I. veranderingen in de prijsschaal; waaronder wij verstaan, dat bij dezelfde prijzen meer of minder debiet mogelijk wordt, en

II. veranderingen in de aangeboden hoeveelheden.

Heeft een gebeurtenis een van die beide gevolgen, zoo laat zich verzekeren, dat zij op den werkelijken prijs invloed zal hebben. Maar zoodanige invloed kan nooit bestaan, wanneer

noch een verandering in de prijsschaal, noch een verandering in de aangeboden hoeveelheid ten gevolge van die gebeurtenis verwacht mag worden. Want de twee oorzaken, die wij genoemd hebben, zijn de eenige. Welke afspraken of overeenkomsten ook tot stand komen tusschen de verkoopers van een artikel, beijveren zich deze laatsten om evenveel van de hand te zetten als voorheen, zoo kan de prijs niet stijgen, tenzij eerst de prijsschaal in hun voordeel verandert.

Deze stelling is, wel beschouwd, een axioma; maar juist daarom mag zij tot uitgangspunt dienen voor elk onderzoek nopens de prijzen der goederen; van die talrijke, ja schier alles omvattende klasse van goederen, wel te verstaan, waarvan gelijke hoeveelheden in ongelijke mate worden begeerd, of die koopers plegen te vinden bij personen van ongelijke welvaart.

De methode, die men te volgen heeft om te beoordeelen of een bepaald voorval den prijs van een artikel zal veranderen, laat zich nu gemakkelijk aanwijzen. Heeft dat voorval invloed op de prijsschaal? Zoo neen, heeft het dan invloed op de aangeboden hoeveelheid? Ziedaar de te stellen vragen. Is in een bepaald geval geen antwoord daarop mogelijk, dan moet men afzien van elke poging om over den toekomstigen loop der prijzen, voor zoover die met het bedoelde voorval verband kan houden, licht te doen opgaan. Meermalen echter is het antwoord niet twijfelachtig. Het is dit allerminst in het geval, dat ons nu bezig houdt.

Ondersteld werd, dat de landeigenaars besluiten geen pacht meer te vorderen, en gevraagd, of de prijzen der landbouwproducten daardoor zullen dalen?

Naar de aangewezen methode onderzoeken wij eerst, of de *prijsschaal* zal veranderen en wel ten nadeele der verkoopers? Zal men voortaan dezelfde hoeveelheden graan niet meer tot dezelfde prijzen van de hand kunnen zetten?

Er is geen enkele reden om het te denken. Meer reden zou er bestaan om het tegenovergestelde te verwachten; want als de pacht niet wordt ingevorderd, genieten de boeren meer

inkomen, kunnen zij dus meer koopen dan vroeger; hetgeen, daar zij talrijker zijn dan de eigenaars, op het debiet niet ongunstig kan werken. Verandering der prijsschaal ten nadeele der verkoopers zal dus door de genoemde oorzaak stellig niet intreden.

Thans komt de tweede vraag aan de orde: zal de aangeboden hoeveelheid toenemen? Anders gezegd; zal er meer worden voortgebracht? Ook hierop moet het antwoord ontkennend luiden, en wel om de volgende reden.

Dat de eigenaars geen pacht meer verlangen, is geen voordeel voor allen, en allerminst voor allen een even groot voordeel. Het verschaft een belangrijke winst aan hen, die zeer vruchtbaren en goed gelegen grond bebouwen; een mindere aan hen, wier gronden niet zoo voortreffelijk zijn; en zoo wordt de bate steeds geringer, totdat zij eindelijk voor hen, die den slechtsten grond bebouwen, geheel verdwijnt. Het wegvallen der pacht heeft dus geen beteekenis met het oog op de bebouwing van die gronden, welke uithoofde hunner geringe vruchtbaarheid of slechte ligging het laatst in cultuur zijn gebracht. Maar zal de voortbrenging vermeerderen, zoo moet het juist geschieden op gronden van deze of van nog geringer hoedanigheid. Daar echter in de voorwaarden, waaronder het bebouwen van die gronden een normale winst belooft, geen verandering is gekomen — want noch de prijs is gestegen, noch het arbeidsloon gedaald — zoo bestaat er geen enkele reden om uitbreiding der cultuur te gemoet te zien,

Nemen wij voor een oogenblik aan, dat de prijzen na het wegvallen der pacht inderdaad verminderen. Nu kan de bebouwing der slechtste en slechtst gelegen gronden geen rekening meer geven. Zij worden verlaten, de aangeboden hoeveelheid landbouwproducten neemt af, en de prijzen stijgen tot het oude peil, zoo niet daarboven.

De slotsom van ons onderzoek stemt geheel overeen met RICARDO's uitspraak. „Corn is not high because a rent is paid, but a rent is paid because corn is high; and it has been justly observed, that no reduction would take place in

the price of corn, though all landlords should forego the whole of their rent." De pacht, gelijk MILL terecht aanmerkt [1]), heeft geen ander gevolg dan dat zij de winsten in het landbouwbedrijf aan elkander gelijk maakt, doordien zij alle bijzondere baten, die te danken zijn aan de voortreffelijkheid van het eene land boven het andere, den grondeigenaar doet toevloeien. Deden de grondeigenaars afstand van die baten, dan zou dit voor de boeren zeer gelukkig zijn, maar de verbruikers zouden er niets bij winnen; want om de hoeveelheid te verkrijgen, die hun thans wordt aangeboden, moeten zij een prijs besteden, die de voortbrengingsmoeite, aangewend onder de ongunstigste omstandigheden, beloont. En die omstandigheden worden door het wegvallen der pacht niet verbeterd, daar van den grond, die in hoedanigheid en ligging de slechtste is, geen of althans geen noemenswaardige pacht wordt geheven.

Gelijk schier alles wat RICARDO geschreven heeft, zoo is ook de waarheid dezer theorie betwist. Men heeft haar te onvoorwaardelijk genoemd: zij zou geen rekening houden met de geschiktheid van den grond voor onderscheidene gewassen. Op een bepaald stuk land ware met voordeel haver te verbouwen, indien voor het gebruik van dat land geen pacht werd geëischt; nu dit laatste wel geschiedt, moet besloten worden tot een andere cultuur, zoodat minder haver ter markt komt dan er komen zou, indien de pacht niet bestond. Heeft dit geen invloed op de haverprijzen? RICARDO's stelling is waar voor de geldelijke opbrengst van alle gronden te zamen genomen; deze beheerscht de pacht en is nooit gevolg daarvan. Maar zij is onwaar voor de prijzen van bepaalde voortbrengselen, en daarom moet zij eenige beperking ondergaan.

Men kan de onjuistheid dezer redeneering niet beter aantoonen dan door het argument, dat zij behelst, onder cijfers te brengen. Een stuk land, met haver bezaaid, kan *f* 2000

---

[1]) *Principles*, Book III, Ch. V. § 2, bl. 287 der *People's Edition.*

opbrengen, met tarwe bezaaid *f* 2500; de pacht is *f* 500 en de verdere uitgaven van den boer zijn *f* 1800. Het is duidelijk, dat onder deze omstandigheden op dat land geen haver verbouwd zal worden, want de boer zou daarbij *f* 300 verliezen. Maar het is even duidelijk, dat haver daar evenmin verbouwd zal worden, bijaldien g e e n pacht werd geheven, want ook dan zou tarwe worden verkozen. Niet omdat de havercultuur dan verlies zou geven, want verlies zou er niet zijn, zelfs nog eenige winst (*f* 200); maar omdat met tarwecultuur méér winst zou zijn te behalen (*f* 700) en iedere boer de voorkeur geeft aan het verbouwen van een artikel, dat *f* 2500 waard is, boven het verbouwen van een artikel, dat slechts *f* 2000 zal opbrengen, indien de kosten dezelfde zijn. De bewering, dat in het gegeven geval minder haver ter markt komt dan er komen zou, indien de pacht niet bestond, is dus onjuist, en RICARDO's stelling heeft geene beperking noodig.

Hetgeen hier van de pacht is gezegd heeft een algemeener strekking, het geldt van alle inkomsten. De leer, volgens welke de prijzen door de voortbrengingskosten worden bepaald en tot deze laatsten pachten, loonen en renten behooren, is zeer verbreid; het schijnt moeite te kosten zich daaraan te ontworstelen. Men neemt dikwijls waar, dat eene onderneming niet tot stand komt, het een of ander goed niet wordt besteld, van wege „de kosten": dat is, van wege de groote uitbetalingen aan pachten, loonen en renten, die daarvoor gevorderd zouden zijn. De gevolgtrekking ligt dan voor de hand, dat bijaldien deze uitbetalingen geheel of ten deele konden vervallen, de voortbrenging soms een geheel anderen loop zou nemen. Tot zekere hoogte is die gevolgtrekking juist. Dank zij hetgeen de boer zijne „productiekosten" noemt, is hij thans tot eene vergelijking g e d w o n g e n; het zou hem duur te staan komen, indien hij haver verbouwde, waar hij tarwe had moeten telen; niet winstderving, verlies zou het hem berokkenen. Waren land, arbeid en kapitaal gratis verkrijgbaar, dan zou meermalen door willekeur worden bepaald, hoe zij

werden aangewend; men zou niet altijd vragen wat het noodigst is, welke behoeften der maatschappij het meest voorziening eischen, maar wat ieder het aangenaamst vond voor zich zelf. Verspilling van krachten en hulpmiddelen, onoordeelkundige ondernemingen, nu reeds verre van zeldzaam, zouden dan veel talrijker zijn, daar zij door niets zouden worden bedwongen of ingetoomd. Wanneer het normale loon van een arbeider *f* 10 per week bedraagt, zoo blijkt daaruit dat een arbeider ten minste voor een waarde van *f* 10 per week kan voortbrengen, anders zou het loon op een lager peil staan. Maar is dit zoo, dan kan het geldelijk belang van een ondernemer nooit medebrengen dat hij den arbeider werk laat verrichten, waardoor slechts voor een waarde van *f* 8 per week wordt verkregen, en de belangen der maatschappij zouden er stellig niet door gebaat zijn. Eischte de arbeider geen loon, ook dan zou de ondernemer zoeken naar de voordeeligste aanwending zijner productiemiddelen; maar bij dat zoeken zou minder ernst worden betracht, daar de gevolgen eener verkeerde keus minder bedenkelijk zouden zijn; en wat dezulken betreft, die ter bevrediging van persoonlijke behoeften arbeiders in dienst nemen, zij zouden aan iedere invallende gedachte kunnen gevolg geven, hetgeen hun thans, zoo niet belet, bemoeilijkt wordt. Hier ligt in het algemeen gesproken en behoudens die aanvullingen en verbeteringen, die allengs noodig zullen blijken, de beteekenis van de pacht, het loon, de rente, ten aanzien van de voortbrenging. Alleen in zóóverre hebben zij invloed op de prijzen, als zij een zeer sterken spoorslag geven tot een onderzoek, waaraan de verstandige ondernemer zich nooit onttrekt: het onderzoek naar de keus der voorwerpen, waaraan de menschheid op een gegeven oogenblik het meest behoefte gevoelt en waarvoor zij daarom, in verhouding tot de aangewende moeite, de hoogste prijzen wil besteden.

Wij zullen op het hier gezegde meer dan eens terug komen. Tot recht verstand van gewichtige economische waarheden is het noodig, dat zoowel de juistheid van RICARDO's stelling

omtrent het verband tusschen pachten en prijzen, als de algemeene strekking van hetgeen hij in die stelling betoogt, goed begrepen worde.

---

§ 5.

De pachtwaarde en de belastingen.

Zoowel van pachters als van grondeigenaren worden in alle beschaafde landen belastingen geheven, en die belastingen zijn van twee soorten; sommige treffen den landgebruiker of eigenaar als zoodanig, andere treffen hem als ingezetene van staat, provincie of gemeente. Ofschoon het onderwerp van de *incidentie* der belastingen in de laatste afdeeling van dit werk breedvoerig zal behandeld worden, mogen wij niet nalaten het hier voor een deel ter sprake te brengen. Van sommige belastingen moet worden nagegaan of, zoo ja in welken zin en welke mate, zij op de pachten invloed hebben. Achtereenvolgens bepalen wij de aandacht bij de werking der plaatselijke heffingen in Engeland (der zoogenaamde *local rates*); bij die van buitengewoon hooge, naar welken maatstaf ook berekende, plaatselijke belastingen in het algemeen; en bij de werking der grondbelasting.

Wij beginnen met de *local rates*, omdat zij een zeer eigenaardig karakter dragen. In Engeland, naar men weet, worden door plaatselijke besturen, nooit inkomstenbelastingen of hoofdelijke omslagen geheven; ieder betaalt naar de huurwaarde der vaste goederen, van welken aard die ook zijn, bij hem in gebruik. Indien onze Personeele Belasting alleen geheven werd naar den eersten grondslag en niet slechts de huurwaarde van woningen, kantoren en winkelhuizen, maar ook die der gepachte of door den eigenaar voor zijne rekening beheerde landerijen tot maatstaf werd genomen, zou deze belasting op den voet der Engelsche *rates* zijn ingericht. De *rates* zijn dus niet afhankelijk van ieders welstand, want men kan betrekkelijk weinig middelen bezitten en toch een tamelijk

groote uitgestrektheid lands in gebruik hebben. Dientengevolge is het duidelijk, dat de *rates*, voor zoover zij naar de huurwaarde van den grond en niet slechts naar die van de woning zijn berekend, moeten worden aangemerkt als een bijzondere belasting op het landbouwbedrijf, voor plaatselijke doeleinden. Wie in Engeland grond wil huren, vindt twee personen tegenover zich, den eigenaar en den ontvanger; elk van die beiden vraagt hem zijn deel als prijs van het landgebruik; en daar de prijs op den duur de waarde niet kan te boven gaan, zoo is het duidelijk, dat de twee deelen tezamen den prijs zullen uitmaken. Met andere woorden, de pacht, die den grondeigenaar geboden wordt, zal verminderd worden met de som, die de ontvanger eischt. Verlangt deze bij voorbeeld *f* 100, en zou de pacht, indien er geen *rates* geheven werden, *f* 1000 bedragen, zoo zal de grondeigenaar niet meer trekken dan *f* 900, en door hem, niet door den boer, zullen ten slotte de *rates* worden betaald.

Men zou zich kunnen voorstellen, dat de *rates* werden opgevoerd tot een hoogte, die het den boer onmogelijk maakte om eenige pacht te betalen, en dit is werkelijk in vele gemeenten van Engeland voorgekomen. In het welbekende verslag van 1834 van de commissie voor de herziening der Engelsche armenwetten, welk verslag tot groote verbetering dezer wetgeving heeft gevoerd, vindt men vermeld, dat in het dorp Gransden grond, die 30 *bushels* tarwe per *acre*, dus 27 hectoliters per hectare opbracht, geen huurder vond, hoewel geen hoogere pacht werd geëischt dan 5 shillings per *acre*, *f* 7.40 per hectare. In de nabijheid van een ander dorp, Aylesbury, stonden niet minder dan 42 boerderijen ledig, en in Cholesbury was op 16 *acres* of 39 hectaren na al de grond verlaten [1]).

Men zou kunnen vragen, hoe deze feiten te rijmen zijn met RICARDO's leer, volgens welke de pachtwaarde afhangt van het verschil in opbrengst tusschen de minst vruchtbare en on-

---

[1]) Report of Her Majesty's commissioners for inquiring into the administration and practical operation of the poor laws, London 1834, bl. 65—67.

gunstigst gelegen der in cultuur genomen gronden en alle betere of gunstiger gelegene: daar dit verschil door de werking der *rates* toch geenerlei verandering ondergaat. Maar het antwoord zou niet moeilijk zijn. De eigenlijke pachtwaarde werd in de hier bedoelde gevallen niet verminderd, de fiscus nam alleen van die pachtwaarde een belangrijk deel tot zich, zoo dat voor den eigenaar weinig of niets overbleef en zijn pacht*som* uitermate gering werd, somtijds geheel verdween. Een nieuw voorbeeld, ten bewijze dat tusschen pachtwaarde en pachtsom moet worden onderscheiden.

Dezelfde onderscheiding is in dit verband nog om een andere reden van gewicht. Dikwijls is in Engeland het denkbeeld ter sprake gekomen om de *rates* — die thans zoo zwaar niet meer drukken als vroeger [1]) — tusschen eigenaars en pachters te verdeelen, zoodat ieder bijvoorbeeld de helft betaalde. Door anderen is dit bestreden op dezen grond, dat de pachter daarbij op den duur niets winnen zou: zijn pacht zou stijgen met het volle bedrag der *rates*, die hem werden afgenomen. Deze laatste uitspraak evenwel bevat meer dan men bewijzen kan. Stelde iedere grondeigenaar zich op het streng commercieele standpunt, dan zou het niet twijfelachtig zijn, dat iedere vermindering van *rates* ten laste van den boer moet voeren tot gelijke verhooging van pachtprijs ten bate van den eigenaar. Nu het streng commercieele standpunt in den regel n i e t wordt ingenomen, zou die slotsom voorbarig zijn. Het ware zeer wel mogelijk, dat de pachters van de verandering eenig voordeel hadden. In hoever zij op dat voordeel aanspraak mogen maken, is een andere vraag.

Wij komen nu tot de werking van buitengewoon hooge plaatselijke belastingen, hoe ook geheven, in het algemeen.

[1]) Blijkens een officieele opgave (*Return* van 1893) werd in 1891 een som van £ 27.820.000 in Engeland aan *local rates* geheven. Slechts £ 4.260.000 hiervan (15.31 pCt.) kwamen ten laste van het land, £ 23.560.000 (84.69 pCt.) ten laste van „houses and other properties". Gemiddeld werd geheven 3 sh. 8 d. per pond sterling, of 18 1/3 percent der *rateable value*.

Er zijn voorbeelden genoeg van plattelandsgemeenten in ons vaderland, waar aan hoofdelijke omslagen bijzonder veel wordt betaald, en meermalen verneemt men de klacht, dat de uitwonende eigenaren van gronden in zulke gemeenten daarin niets bijdragen. Wij vermijden hier zorgvuldig een terrein te betreden, dat te dezer plaatse nog niet aan de orde is, dat van het financiewezen. Maar zonder af te wijken van ons onderwerp kunnen wij doen opmerken, dat men zich bedriegt, door uitwonende eigenaars van gronden in zwaar belaste gemeenten bevrijd te achten van allen druk uit die zware belastingen ontstaande. Op de door hen bedongen pachtsommen hebben deze laatsten een onmiskenbaren invloed. Wanneer de hoofdelijke omslagen in niet ver van elkander gelegen dorpen zeer ongelijk zijn, zal dit aan de vraag naar boerderijen in die dorpen, dus ook aan de daarvoor betaalde pachten, merkbaar zijn. De huurders zullen zoo zwaar gedrukt niet zijn als zij het schijnen of het zich verbeelden; de eigenaars, al werden zij in de hoofdelijke omslagen niet begrepen, betalen daarin hun deel. En wel op dezelfde indirecte wijze als die waarop de Engelsche grondeigenaars hun aandeel in de *rates* betalen.

Uitvoeriger hebben wij te spreken van de grondbelasting: heeft zij invloed op de pachtwaarde der landerijen? Bij de behandeling der wet van 1879 op de „herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen" in onze Staten-Generaal, zijn aangaande dit punt tegenstrijdige meeningen verkondigd. Sommigen hebben toen het gevoelen geuit, dat elke verandering in de aanslagen voor de grondbelasting veranderingen in de pachtwaarden tengevolge moet hebben. Anderen daarentegen hebben iederen invloed van de grondbelasting op de pachtwaarde van het land ontkend. Wij willen zien, wat hiervan is. Het onderwerp heeft inzonderheid belang met het oog op een vraagstuk, dat er nauw mede samenhangt, te weten, of de grondbelasting beschouwd mag worden als een accijns op alle voortbrengselen van landbouw. Door

den Duitschen sociaal-democraat LASSALLE, in een ten jare 1862 door hem uitgesproken rede, wordt die beschouwing gehuldigd. Als hij de belastingen opsomt, die de *bourgeoisie* wel niet bepaald „uitgevonden", maar toch tot een „ongehoord systeem ontwikkeld" heeft, ten einde de uitgaven van den staat op de arbeiders over te dragen, aarzelt hij niet de grondlasten daaronder te begrijpen, die „wel is waar van de grondbezitters onmiddellijk ingevorderd, maar door hen op de graanprijzen overgebracht en dus ten slotte door de graanverbruikers betaald worden" [1]). De toenmalige kanselier van het Duitsche rijk, de prins VON BISMARCK, heeft in 1881 een meening verkondigd, die hiermede in hoofdzaak overeenstemt: rechten op buitenlandsch graan zouden noodig zijn, ten einde dat graan evenveel te doen betalen, als aan het binnenlandsche door middel van de grondbelasting is opgelegd [2]). Het onderwerp, naar men ziet, heeft practische beteekenis.

Zooveel staat vast: indien het niet waar is, dat de grondbelasting invloed heeft op de pachten, dan is het ook niet waar, dat zij invloed heeft op de graanprijzen. De redeneering van LASSALLE en VON BISMARCK moet deze zijn geweest:

I. de grondbelasting wordt door den eigenaar overgedragen op den pachter;

II. de pachter draagt haar over op den verbruiker.

Is de eerste stelling niet juist, zoo is de tweede het evenmin. Is er op den pachter niets overgedragen, zoo valt er van zijn kant niets te verhalen op anderen.

Bij ons onderzoek nemen wij aan dat de grondbelasting wordt betaald door den eigenaar, niet (gelijk wel eens in het zuiden der provincie Zeeland en sommige gedeelten van Italie [3]) voorkomt) door den gebruiker; voorts, dat zij verband houdt met de pachtwaarde, dus niet bestaat in een vaste som per hectare, onafhankelijk van de soort en de ligging der lande-

[1]) Arbeiterprogramm bl. 26.

[2]) Zie zijne rede van 4 Februari 1881, medegedeeld in het *Bulletin de Statistique et de législation comparée*, 1881, I, 148—153.

[3]) SONNINO, I contadini in Sicilia, bl. 231—6.

rijen. De vraag is, of zulk een grondbelasting op de pachtwaarde invloed heeft.

Met beslistheid mag het ontkend worden.

Men denke zich drie gronden, alle nog onbelast. Zij hebben gelijke uitgestrektheid, maar ongelijke vruchtbaarheid, zoodat de oogst van den eersten, A, een waarde heeft van *f* 4000, die van den tweeden, B, van *f* 2500, die van den derden, C, van *f* 1000. Daar de normale winst en alle kosten of uitschotten van den pachter *f* 1000 voor elk bedragen, is de toestand aldus:

	A	B	C
Opbrengsten	*f* 4000	*f* 2500	*f* 1000
Af: voor den pachter . . .	„ 1000	„ 1000	„ 1000
Pachtwaarde	*f* 3000	*f* 1500	nihil.

Thans wordt de belasting ingevoerd, tot een bedrag van 10 percent der pachtwaarde; zoodat grond A met *f* 300, grond B met *f* 150 wordt getroffen. De eigenaars trachten die belasting op de boeren te verhalen: voor grond A wordt door hen in plaats van *f* 3000, *f* 3300, voor grond B, in plaats van *f* 1500, *f* 1650 geëischt. Doch zullen de boeren hierin bewilligen? Deden zij het, dan zou de bebouwing

van grond A opleveren *f* 4000 — *f* 3300 = *f* 700
„ „ „ B . . . . . . „ 2500 — „ 1650 = „ 850

terwijl de boer op grond C nog altijd *f* 1000 zou trekken. Met andere woorden, de pachters zouden aan de eigenaars meer geven dan het gebruik van den grond hun waard was; voordeelen uitkeeren, die zij zelve niet genoten; en dat nog wel in ongelijke mate: de vruchtbaarste grond zou den arbeid het schraalst beloonen! Dit is ondenkbaar. Uit onwetendheid of andere oorzaken moge een landbouwer tijdelijk een pacht betalen, die de som der voordeelen, welke het gebruik van den grond hem verschaft, te boven gaat, op den duur zal hij daartoe niet te bewegen zijn.

Men miskent het karakter der grondbelasting, wanneer men, gelijk LASSALLE, in deze een soort van indirecten accijns op de voortbrengselen van landbouw meent te zien. Dit zou

zij wezen, indien zij in een vaste heffing per hectare bestond, dus ook geheven werd van land, dat geen pacht opbrengt. Nu zij, hoe onevenredig dan ook soms, alleen de baten treft, die den eigenaar toevloeien, is haar eenig onmiddellijk gevolg, dat zij deze baten vermindert. Hoeveel de landheer van de door hem gebeurde pachtgelden aan rijk, provincie of gemeente moet afstaan, is den boer volkomen onverschillig. Dat bedrag zij groot of klein, op de betrekkelijke vruchtbaarheid en ligging van den grond heeft het geen invloed, en door vruchtbaarheid en ligging alleen wordt de betrekkelijke pachtwaarde der landerijen bepaald.

Doch, zoo werpt men ons tegen, indien de grondbelasting geen verandering brengt in de pacht*waarde* van het land, zij kan toch invloed hebben op de werkelijk geeischte pacht*sommen*. Grond A, in het zoo even gebruikte voorbeeld, heeft een pachtwaarde van *f* 3000; doch niets belet ons aan te nemen, dat die grond slechts voor *f* 2700 is verhuurd. Nu komt de belasting. De eigenaar, daardoor in zijn inkomen verkort, verhoogt de pachtsom tot *f* 3000, brengt haar dus met de pachtwaarde in overeenstemming, en zoo gelukt het hem de belasting op den boer te verhalen.

Maar wat bewijst deze redeneering? Wie zijn goed voor minder verpacht dan het waard is, zal deze daad van welwillendheid na het einde der pachtovereenkomst herhalen of niet herhalen, naar het hem goeddunkt. Verschillende oorzaken kunnen een grondeigenaar tot minder vrijgevigheid stemmen: toeneming van uitgaven door aangroeiing van gezin, verliezen op effecten, noodzakelijkheid om tot herstel van gezondheid een buitenlandsche reis te doen; ook invoering en verhooging van grondlasten bekleeden daaronder een plaats. Maar die plaats is geen andere, noch heeft zij meer beteekenis, dan die van alle overige oorzaken. Voor zoover de grondlasten de pachtsommen verhoogen, doet vermeerdering van gezin of van weelde bij den landheer hetzelfde; wij zoeken te vergeefs naar een reden, waarom de psychologische werking der eerstgenoemde oorzaak krachtiger zou zijn dan die der laatste.

Bij eenig nadenken zal men inzien, dat verhooging der grondbelasting met vermeerdering van de particuliere uitgaven der landheeren geheel op ééne lijn is te stellen. Noch soortelijk, noch in eenig ander opzicht verschilt zij daarvan in hare gevolgen ten aanzien van hetgeen ons hier bezig houdt. In geen geval kan een rijzing der pacht invloed hebben op de prijzen der producten. Wordt de pachtsom opgevoerd tot de volle pachtwaarde der gronden, zoo verliest de landbouwer een bate, die hij placht te genieten. Maar noch de prijsschaal, noch de aangeboden hoeveelheden zijner voortbrengselen worden daardoor gewijzigd, en wij hebben gezien dat ten minste een van deze beide moet veranderen, zal prijsverhooging mogelijk zijn.

Maar juist dit laatste wijst er op, dat tusschen de grondbelasting en de prijzen der landbouwproducten eenige, zij het ook een zeer zwakke en verwijderde betrekking bestaat. Een der voornaamste oorzaken van vermeerdering in het aanbod van landbouwproducten is: kapitaalaanwending tot verbetering van den grond, en de grondbelasting kan geregeld zijn op een wijze, ook opgevoerd tot een hoogte, die kapitaalaanwending voor dat doel belemmert. Laat de rentestand 5 percent zijn en het waarschijnlijk wezen, dat gij, door *f* 10.000 te besteden tot verbetering van uw grond, *f* 750 meer pacht zult bedingen. Het is in uw belang deze uitgaaf te doen, want zij vermeerdert uw inkomen met *f* 750 min *f* 500, dus met *f* 250 per jaar. Gesteld echter, de staat heft een grondbelasting van één derde der pachtwaarde en laat u bij elke verhooging, die de pacht, uit welke oorzaak ook, ondergaat, terstond naar evenredigheid meer betalen. Nu is het uw belang niet meer uw grond te verbeteren, want een derde van *f* 750 is juist *f* 250: de som, waarmede gij uw jaarlijksch inkomen dacht te vermeerderen.

Het hier aangeduide bezwaar treft elke grondbelasting, die niet in een *fixum* bestaat, die dus, wanneer de pachtwaarden stijgen, na eenigen tijd wordt verhoogd. Het behoeft echter nauwelijks gezegd te worden, dat dit bezwaar zich slechts in

geringe mate doet gevoelen, indien de percentage van heffing laag is (stel 6 percent) en daarenboven de herschatting van de belastbare opbrengsten der gronden niet plaats vindt ieder jaar, maar slechts om de 10 of 20 jaar. Dan zal de nadeelige werking van de grondbelasting op de verbetering van het land nauwelijks merkbaar zijn; want — om nog eens het hierboven gebruikte voorbeeld tot opheldering te doen strekken — van de *f* 750, die de grond na de aanwending der *f* 10.000 meer zal opbrengen, wordt dan niet een derde, of *f* 250, maar slechts 6 ten honderd, dus *f* 45 afgenomen; de prikkel tot verbetering zal niet verdwijnen, zelfs niet in sterke mate worden verzwakt. In plaats van 7.5 percent te genieten zal de eigenaar zich met 7.05 percent moeten te vreden stellen; geen aanzienlijke vermindering, geene die zijn belang bij de verbetering doet te niet gaan. Daarenboven zal de verhooging van belasting niet terstond intreden, maar eerst na een zeker tijdsverloop.

In een latere afdeeling van dit werk, in die welke handelen zal over de Voortbrenging, komen wij op dit onderwerp terug. Wij zullen dan gelegenheid vinden om te spreken over het denkbeeld van den Amerikaan HENRY GEORGE, schrijver van het bekende werk *Progress and Poverty* [1]), waarin wordt voorgesteld, de grondbelasting tot niet minder dan 100 percent der pachtwaarde op te voeren, ten einde al de inkomsten, die de grond aan den eigenaar verschaft, te doen strekken tot vermeerdering der algemeene welvaart. Welke nadeelen hierdoor zouden ontstaan — afgezien van het gepleegde onrecht aan een klasse der burgerij, die geen mindere aanspraken heeft op erkenning van hare eigendomsrechten dan elke andere klasse — laat zich uit het boven gezegde reeds afleiden. Om te begrijpen, hoe gevaarlijk het zou zijn, door wettelijke maatregelen de pachtwaarde van het land geheel te vernietigen, moet men letten op de beteekenis der pachtwaarde in verband met de voortbrenging. Die beteekenis is zeer groot en wordt menigmaal voorbijgezien. Beschouwt men de pachtwaarde uitsluitend in verband met de verdeeling der inkomsten, zoo beschouwt men haar slechts van ééne en niet van hare gunstigste zijde. Deze laatste treedt eerst aan het licht, als men nagaat, hoezeer het bestaan der pachtwaarde bevorderlijk is aan een zorgvuldige behandeling van den grond; en dan blijkt eerst recht, wat wij uit een zuiver economisch oogpunt van plannen als dat van GEORGE te denken hebben.

[1]) In onze taal verschenen onder den titel *Vooruitgang en Armoede*. De vertaler is Dr. STRAATMAN.

Men stelt zich de grondeigenaars wel eens voor als een klasse, die niets bijdraagt tot het maatschappelijk inkomen. Deze voorstelling is onjuist. Aan hen, om zoo te spreken, is een der belangrijkste hulpmiddelen van voortbrenging toevertrouwd. Te zorgen, dat dit hulpmiddel niet door roofbouw in waarde vermindert, veeleer in waarde toeneemt, zoodat het erfgoed der vaderen in onbedorven, ja zoo mogelijk in veel verbeterden staat aan het volgend geslacht wordt overgedragen, ziedaar de taak van den grondeigenaar. Niet altijd vervult hij die taak naar eisch; doch hem den prikkel tot hare vervulling te ontnemen, kan nooit in het belang der algemeene welvaart zijn.

---

§ 6.

Verbetering der cultuur. Vermindering der kosten van vervoer. Aanwas van bevolking.

Het is nu ons voornemen achtereenvolgens van een drietal oorzaken, die invloed hebben op de pachtwaarde, na te gaan, waarin die invloed bestaat. Het eerst bepalen wij de aandacht bij verbetering der cultuur.

De werking dezer oorzaak is niet altijd dezelfde; men heeft te onderscheiden tusschen verbetering der cultuur op een klein en op een zeer groot gebied. Wanneer een enkele grondeigenaar, die zelf zijn land bebouwt of het voor zijne

rekening laat bebouwen, door betere bewerking meer voortbrengselen verkrijgt, zal zijn inkomen toenemen. Wordt zijn voorbeeld door velen in zijne omgeving gevolgd, worden daar ten slotte door allen die zelfde verbeteringen toegepast, dan rijst daar op den duur de pachtwaarde van het land. Landbouwvoortbrengselen hebben zulk een uitgebreide markt en de hoeveelheden, die daarvan worden aangeboden, zijn zoo talrijk, dat wij ons de streek, waar de verbeteringen worden toegepast, als tamelijk groot kunnen voorstellen, zonder verplicht te zijn aan een noemenswaardige prijsverlaging te denken. Maakte bijvoorbeeld in Nederland de landbouw groote vorderingen, dan zou de invloed daarvan op de pachtwaarde der Nederlandsche gronden schier onvermengd gunstig zijn. De landbouwproducten, die Nederland uitvoert, zouden wel in ruimer mate worden aangeboden, maar dat meerdere aanbod zou de prijzen dezer producten niet merkbaar doen dalen. Aan invoer zou wel minder dan vroeger behoefte zijn, maar de mindere vraag van een klein land als het onze zou geen beteekenis hebben in verhouding tot de algemeene vraag op de wereldmarkt. De pachtwaarde van het land hangt af van de verkregen oogsten en van de prijzen, die voor de verkregen oogsten worden bedongen. Nemen de oogsten toe, terwijl de prijzen niet verminderen, zoo is er voor den grondeigenaar louter voordeel. En door hem zal op den duur het voordeel genoten worden; door den pachter slechts zoolang, als geen hoogere pacht wordt geeischt. Want de winsten van den pachter worden geregeld door de oorzaken, die het algemeene peil der ondernemerswinst bepalen, en naar onze onderstelling is daarin niets veranderd.

Maar zoodra de cultuur verbeterd wordt op een zeer groot terrein, ontstaan twee werkingen, waarvan de eene gunstig, de andere ongunstig is voor de pachtwaarden. De eerste is de vermeerdering der oogsten, de tweede, de daaruit volgende prijsverlaging. Stuart Mill, bij zijne bespreking van het onderwerp dat ons bezig houdt, stelt de mogelijkheid, dat de oogsten dezelfde blijven en de verbeteringen zich alleen

openbaren in vermindering der aangewende voortbrengingsmoeite [1]). Dit komt ons onaannemelijk voor. Wanneer met aanwending van gelijke hoeveelheden arbeid en kapitaal meer producten te verkrijgen zijn dan vroeger, zal de bebouwing van grond, die vroeger niet met voordeel in cultuur gebracht kon worden, rekening geven; reeds dit zal tot nieuwe voortbrenging leiden, en het individueel belang van ieder die grond in gebruik heeft zal werken in dezelfde richting. Een pachter, of een eigenaar die zelf zijn grond bebouwt, laat, wanneer hij met gelijke moeite grootere oogsten of de vroegere oogsten met minder moeite kan verkrijgen, een deel zijner werkkrachten en hulpmiddelen niet ongebruikt; van de twee gedragslijnen, die hier in het afgetrokkene mogelijk zijn, zal hij die verkiezen, welke tot grootere oogsten voert. Men zal ons misschien tegenwerpen, dat dit laatste niet voorspeld kan worden van een weinig ondernemend volk; maar de tegenwerping zou geringe kracht hebben, daar bij zulk een volk belangrijke verbeteringen der cultuur in het geheel niet te verwachten zijn. De drijfkracht tot verbeteringen is juist de wensch om meer dan vroeger van dezelfde oppervlakte te verkrijgen, om bijvoorbeeld de noodzakelijkheid tot het geregeld braak leggen der landerijen te doen vervallen. Verbetering der cultuur, die niet tot vermeerdering der voortbrenging leidde, zal wel nooit zijn voorgekomen.

Mocht zij nochtans op groote schaal mogelijk wezen, dan zou hare werking op de pacht gelijk zijn aan die van verbeteringen op een betrekkelijk klein gebied. Ook hier wijken wij af van Mill, die, naar het ons voorkomt, te dezer plaatse in de fout vervalt, waartoe een onnauwkeurige voorstelling van het verband tusschen waarde en kostprijs zoo lichtelijk aanleiding geeft [2]). In het door hem onderstelde geval — vermindering van voortbrengingsmoeite, zonder vermeerdering

---

[1]) Principles of political economy, People's edition. London 1865, Book IV, Ch. III § 4, bl. 434.

[2]) Zie het slot van Hoofdstuk I, § 4 dezer afdeeling.

van oogsten — zullen, meent hij, de prijzen der landbouwproducten dalen [1]). Dit is nog minder aannemelijk dan het eerst door hem gezegde. Blijft het aanbod onveranderd, terwijl in de vraag geen wijziging is gekomen, dan zal geen prijsverlaging te verwachten zijn. En dan is evenmin de daling van pachtwaarden te verwachten, die hij in zoodanig geval te gemoet ziet.

Na deze uitweiding meenen wij de stelling te mogen herhalen, dat verbetering der cultuur op zeer groote schaal tweederlei werking heeft. Doch welke zal de sterkste zijn? Noord-Amerika weet zijne katoenproductie belangrijk uit te breiden, doordien de voortbrengingsmoeite van katoen er verminderde van 5 op 3. De katoenprijzen zullen nu dalen; maar hoevéél? Dit is beslissend. Dalen zij slechts in de verhouding van 5 op 4, dan zullen de pachtwaarden der Amerikaansche katoenlanden stijgen; want 5 dagen arbeids werden vroeger met 5 beloond, thans wordt voor 3 dagen arbeids een bedrag van 4 genoten. Zelfs dan, wanneer de daling der prijzen in de verhouding is van 5 tot 3, zal voor de pachtwaarden het eindresultaat gunstig zijn, en wel om deze reden. De vermeerdering van productie is vermoedelijk voor een deel verkregen door het bebouwen van gronden, waarop de katoencultuur vroeger geen rekening gaf en waarop zij evenmin rekening kan geven, zoodra het voordeel der cultuurverbetering geheel door prijsverlaging wordt opgewogen. De minst vruchtbare dezer gronden zullen dus verlaten worden, en dit zal het aanbod van katoen eenigszins temperen, den prijs doen rijzen boven het lage punt, waartoe hij aanvankelijk was gezonken: na gedaald te zijn tot 3, zal hij zich verheffen tot $3^1/_2$ bijvoorbeeld.

Deze cijfers zijn louter hypothetisch. Zij dienen alleen om aan het licht te brengen, van welke oorzaak het afhangt, of verbetering der cultuur op zeer groote schaal de pachtwaarden doet stijgen, doet dalen of onveranderd laat: het hangt

[1]) Principles, t. a. p., bl. 434.

van den loop der prijzen af. Nauwkeuriger uitgedrukt, want prijsverlaging is onder zulke omstandigheden nooit te ontgaan: van de mate, waarin de prijzen door het vermeerderd aanbod dalen. En deze zal weder afhangen eenerzijds van de uitgestrektheid der gronden, waarop de verbeteringen zijn toegepast, anderzijds van de vraag naar landbouwproducten. Deze laatste neemt ten gevolge van prijsverlaging wel altijd en overal toe, maar niet altijd en overal in gelijke evenredigheid.

Daaruit blijkt, dat landbouwverbeteringen op groote schaal steeds in ruime mate tot voordeel der verbruikers strekken; in hoever zij de grondeigenaars zullen bevoordeelen is altijd min of meer onzeker. Mochten wij ons geheel op RICARDO verlaten, dan zouden wij nog stelliger kunnen spreken en zelfs beweren, dat zij de grondeigenaars altijd in zeer sterke mate benadeelen. Maar hierin gaat RICARDO te ver. Ten eerste neemt hij aan, dat landbouwverbeteringen de oogsten per hectare op alle soorten van gronden doen stijgen met gelijke hoeveelheden; MARSHALL heeft door middel van een graphische voorstelling bewezen, dat zoodra men evenredige vermeerderingen aanneemt, aan den grondslag van RICARDO's betoog alle vastheid ontbreekt [1]). Ten tweede schijnt hij te gelooven, dat de vraag naar landbouwartikelen voor geen uitbreiding door prijsverlaging vatbaar is, zoodat, wanneer de grond meer producten met gelijke moeite oplevert, niets anders overblijft dan inkrimping van het landbouwgebied en verminderde kapitaalaanwending, om onverkoopbare overmaat van voortbrengselen te verhoeden; een theorie, die vooral in onze dagen wordt gelogenstraft, nu men tarwe zelfs tot veevoeder ziet aangewend. Maar RICARDO begaat nog een derde en veel grootere fout. Terecht beweert hij dat de minst vruchtbare der bebouwde gronden onder geenerlei omstandigheden

[1]) Principles of Economics, 2e druk, London 1891, bl. 676–679. Zie ook E. C. K. GONNER's editie van RICARDO met aanteekeningen, London 1891, Appendix B.

pachtwaarde kunnen hebben, de opbrengst dezer gronden steeds ten volle ter belooning zal strekken van de aangewende kapitalen en arbeidskrachten. Deze bewering is daarom juist, omdat aan samenspaningen tusschen de grondeigenaars, ten einde de uitbreiding der cultuur tot het punt, waar zij ophoudt winstgevend te zijn, te beletten, niet gedacht kan worden. Waren zulke samenspanningen mogelijk, en grepen zij werkelijk plaats, dan zouden de minst vruchtbare der bebouwde gronden wel degelijk een pachtwaarde hebben. Wat doet nu Ricardo? Zonder zich hiervan bewust te zijn, neemt hij een samenspanning tusschen de grondeigenaars aan; hij voorspelt iets, dat door het vrije spel van vraag en aanbod nooit gebeuren zal. Hij redeneert dan verder, als hadden vraag en aanbod hun vrijen loop gehad.

Cijfers mogen dit ophelderen. Er zijn drie klassen van landerijen van gelijke oppervlakte, A, B en C. Klasse A brengt op 100, B 80, C 60 gelijke hoeveelheden. De belooning van kapitaal en arbeid (de winst van den boer, zijn arbeidsloon en verdere uitschotten) bedraagt 60, zoodat de toestand deze is:

	A	B	C	Totaal
Opbrengst . . .	100	80	60	240
Hiervan voor kapitaal en arbeid.	60	60	60	
Pachtwaarde . . .	40	20	0	60

Door verbetering der cultuur weet men elke opbrengst met 30 te vermeerderen, maar volgens Ricardo zal hieruit geen grootere productie volgen, want de landbouw zal zich nu beperken tot A, waar voortaan 130 hoeveelheden
en B „ „ 110 „
worden verkregen.

Het is duidelijk dat alleen samenspanning dit resultaat zou kunnen te weeg brengen, want naar den gewonen loop der dingen moet men iets anders verwachten. Men moet verwachten, dat de voortbrenging toeneemt, de prijzen dalen, de hoeveelheden, die aan kapitaal en arbeid gaan, omdat zij een mindere waarde vertegenwoordigen, eenigszins klim-

men, en na eenige slingeringen het punt gevonden wordt, waarop alles weder in evenwicht is.

Nog iets anders in Ricardo's voorstelling is geheel willekeurig. Volgens hem wordt de toestand voortaan aldus:

	A	B	Totaal
Opbrengst . . .	130	110	240
Hiervan voor kapitaal en arbeid.	110	110	
Pachtwaarde . . .	20	0	

Van waar die rijzing van 60 op 110 hoeveelheden bij de belooning van kapitaal en arbeid, schoon de productie onveranderd bleef, de prijzen derhalve niet daalden, en bovendien van de gronden C al de pachters en arbeiders zijn weggezonden? Ricardo zou hierop geen bevredigend antwoord kunnen geven, en wij meenen te mogen volharden bij onze meening, dat hij de ongunstige werking van uitgebreide cultuurverbeteringen op de pachtwaarden overschat. Zij kunnen ongunstig zijn, maar zijn het niet noodwendig, zooals hij te verstaan geeft.

Men zal vragen, of reeds de mogelijkheid dezer ongunstige werking niet vele grondeigenaars van verbeteringen terughoudt? Dit is echter niet te vreezen.

Verbeteringen der cultuur nemen gewoonlijk op een klein gebied een aanvang; eerst van lieverlede worden zij algemeen. Er is derhalve voor de grondeigenaars steeds een krachtige drangreden om verbeteringen in de hand te werken; want zoolang zij niet op zulk een groote schaal zijn toegepast, dat zij geleid hebben tot verlaging der prijzen, kunnen zij hun louter voordeel verschaffen. En treedt prijsverlaging eenmaal in, zoo wordt de prikkel tot verbetering der cultuur niet verzwakt, maar veeleer versterkt; omdat voor elken individueelen eigenaar slechts in vermeerdering der oogsten vergoeding is te vinden voor de schade, die de prijsverlaging hem veroorzaakt. In het voorbijgaan zij echter opgemerkt, hoe sterk zich hier de lichtzijde vertoont van het zoogenaamde stelsel van boereneigenaars. De persoon, die bij een duurzame vermeerdering der opbrengst het meest belang heeft, is bij dit stelsel tevens de persoon, die daarop den grootsten invloed

kan hebben. Het is zonder twijfel een schaduwzijde van het pachtstelsel, dat het eigendom en gebruik van elkander scheidt. De grondeigenaar, die zijn goed heeft verpacht, is wel niet van alle middelen om aan de wijze van bebouwing een zekere richting te geven ontbloot, maar zijn invloed op de voortbrenging is geringer dan die van den boereneigenaar.

Wij komen nu tot een andere oorzaak, die invloed heeft op de pachtwaarden: vermindering der kosten van vervoer. Ook hier is tweederlei werking te bespeuren, want hooge vervoerkosten werken evenzoo als onvoldoende vruchtbaarheid. De bebouwing van den besten grond kan geen voordeel geven, wanneer die grond gelegen is op zoo grooten afstand van de markt, of de vervoermiddelen, die het verkeer met de markt onderhouden zoo kostbaar zijn, dat de opbrengst van het grootste deel aan vrachtpenningen besteed zou moeten worden. Komt hierin verbetering, dan zal het gebied van den landbouw zich uitbreiden, en die uitbreiding zal ten gevolge hebben, dat meer voortbrengselen dan vroeger ter markt komen, dus de prijzen dalen.

Ziedaar de werking, die voor de pachtwaarde óngunstig is, en hoe krachtig zij kan zijn is sedert 1883 gebleken, want de daling der graanprijzen, die toen een aanvang genomen en den middenprijs der tarwe in 1894 gebracht heeft op minder dan de helft van hetgeen hij twaalf jaren te voren was, moet nagenoeg uitsluitend worden toegeschreven aan den aanleg van spoorwegen in verre streken en de vermindering der scheepsvrachten. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men slechts na te gaan welke thans de groote graanuitvoerende landen zijn: het zijn Rusland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Britsch-Indië, en sedert den allerjongsten tijd ook Argentinië. Rusland exporteerde jaarlijks in 1851—55 6.671.000 hectoliters tarwe en 2.137.000 hectoliters rogge; in 1890—94 waren deze cijfers geklommen tot 32.480.000 en 10.220.000. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika brachten in 1850 36 millioen hl. tarwe en 215 millioen hl. mais voort; in 1892—94 gemiddeld

166 millioen hl. tarwe en 541 millioen hl. mais per jaar. Britsch-Indië had in 1870 nog in het geheel geen tarwe-uitvoer; in 1889—94 exporteerde het dooréén bijna 11 millioen hl. Argentinië's tarwe-uitvoer, in 1884 nauwelijks 1 millioen, was in 1893 tot 12 à 13 millioen hl. gestegen. Juist in dezelfde landen verkreeg destijds de spoorwegbouw een zeer groote uitbreiding. In exploitatie waren:

	1850	1870	1892
in Europeesch Rusland	601	11,243	31,104
„ de Ver. Staten van N. Amerika	13,828	85,288	281,228
„ Britsch-Indië	—	7,665	28,266
„ Argentinië	—	980	12,281 [1]

kilometers. De daling der graanprijzen, waarvan in een vorige paragraaf [2]) een overzicht is gegeven vindt ongetwijfeld in dit een en ander zijne hoofdoorzaak.

Maar hieruit mag niet worden afgeleid, dat verbetering der vervoermiddelen het totale bedrag der pachtwaarde noodwendig vermindert. Deze slotsom zou geen rekening houden met de andere werking, waarvan wij gesproken hebben en die zich hierin openbaart, dat allicht op de minst gunstig gelegen gronden de pachtwaarde rijst, terwijl zij ontstaat op gronden, die vroeger alle pachtwaarde misten. Om dit toe te lichten willen wij eenvoudigheidshalve aannemen, dat alle gronden in een land dezelfde vruchtbaarheid hebben, en dat het getal 100 de geldsom uitdrukt, die de van elke gelijke uitgestrektheid verkregen oogsten op de marktplaats kunnen of zouden kunnen opbrengen. De gronden zijn niet alle even gunstig gelegen; de uitschotten van den landbouwer, daaronder begrepen zijn normale winst, maar ook de vrachten, die op zijn product vallen, zijn dus veel minder in het eene geval dan in het andere. Wij drukken dit uit door de cijfers 60, 70 enz. De toestand is dan als volgt:

[1]) 1891.
[2]) Bl. 103.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K
Bruto opbrengst	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Uitschotten, enz.	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150
Pachtwaarde	40	30	20	10	0, te zamen 100.					

De productie kan nu niet verder gaan dan tot E; al de overige grond moet onbebouwd blijven.

Maar door aanleg van spoorwegen en kanalen worden die 60, 70, 80 enz. verlaagd tot 60, 63, 66, enz. Dientengevolge verandert de toestand belangrijk. Dank zij de vermeerdering van productie, die nu mogelijk is geworden, dalen de prijzen, laten wij zeggen van 100 op 84. Op sommige pachtwaarden werkt dit een en ander ongunstig; doch in weerwil hiervan klimt het totaal der pachtwaarden eenigszins.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K
Bruto opbrengst	84	84	84	84	84	84	84	84	84	84
Uitschotten, enz.	60	63	66	69	72	75	78	81	84	87
Pachtwaarden	24	21	18	15	12	9	6	3	0, te zamen 108.	

De gronden A, B en C hebben verloren, maar D heeft gewonnen en E, F, G en H, die vroeger geen pachtwaarde hadden, hebben deze thans verkregen.

Onze hypothese — gelijke vruchtbaarheid van al het land — strookt niet met de werkelijkheid; de uitkomst zou echter dezelfde, alleen de voorstelling minder duidelijk zijn geweest, indien wij ook ongelijke vruchtbaarheid der gronden hadden aangenomen.

De aanzienlijke verbetering, die de vervoermiddelen hebben ondergaan, is zeker wel een der gelukkigste gebeurtenissen op economisch gebied, die in onzen tijd hebben plaats gegrepen. Niet alleen heeft zij verhoed, dat de oorzaak van prijsverhooging der landbouwvoortbrengselen, die wij straks zullen noemen en die in de negentiende eeuw machtiger is geweest dan ooit, het overwicht verkreeg, maar zij heeft ook groote afwisselingen in de prijzen dier voortbrengselen onmogelijk, althans zeer onwaarschijnlijk gemaakt. Eertijds kon het gebeuren — in Britsch-Indië is het nog voorgekomen ten jare 1878 — dat in de eene streek overvloed was, terwijl in de

andere hongersnood werd geleden. Van daar plaatselijke prijsverhoogingen, die thans niet meer te verwachten zijn. Volgens ROGERS [1]) was de gemiddelde prijs der tarwe 2 *sh.* 10½ *d.* per *quarter* in 1287, 16 *sh.* in 1316. ROSCHER [2]) verzekert, dat men in 1361 dertig groschen betaalde voor de hoeveelheid graan, die vroeger slechts drie groschen gold. De wetgeving dier dagen was rijk aan bepalingen, welke het voorkomen van hongersnood ten doel hadden [3]). Verstandig waren die bepalingen gewoonlijk niet, maar het moet erkend worden, dat de regeeringen destijds voor een moeilijkheid stonden, die onze tijd niet kent: hoe de ingezetenen van land of stad tegen gebrek aan voedingsmiddelen te vrijwaren.

Het terrein, waarop de landbouw ten behoeve van de wereldmarkt kan worden uitgeoefend, is, nu de vervoerkosten sterk verminderd zijn, zoozeer toegenomen, dat plaatselijk misgewas op de prijzen slechts geringen invloed heeft. De jaarlijksche behoefte van alle landen aan tarwe bijvoorbeeld, die op ongeveer 900 millioen hectoliters per jaar wordt geschat, werd in 1894 bevredigd door Rusland voor 104, door Noord- en Zuid-Amerika voor 258, door Azië, Afrika en Australië voor 142 millioen hectoliters. Het meeste daarvan diende voor eigen verbruik, doch een groot deel, gelijk wij zoo even hebben gezien, diende voor uitvoer, en het is nauwelijks denkbaar, dat alom en gelijktijdig slechte oogsten het gewoonlijk voor uitvoer beschikbare deel aanzienlijk zouden verminderen. Rusland, dat van 1 Juli 1887 tot 30 Juni 1891 gemiddeld per jaar 40 millioen hectoliters tarwe kon verzenden, verzond in het jaar 1891—92 daarvan slechts 18.400.000. Toch is de tarwe,

[1]) Six centures of work and wages, London 1884, 1, 215.

[2]) National-Oekonomik des Ackerbaues, bl. 413. Vergelijk ook de prijsopgaven in den Annuaire de l'économie politique van 1849, bl. 334—6, loopende over de jaren 1447—1846.

[3]) Zie o. a. Dr. P. J. BLOK. Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen bl. 321, en Eene Hollandsche stad onder de Bourgondische- Oosteurijksche heerschappij, bl. 345 en 400. Voorts TURGOT, Oeuvres (Ed. Guillaumin) II, 215—8, maar bovenal het boekje van ROSCHER, Theuerungspolitik.

die in 1890 te Londen dooreen 31 *sh.* 9 *d.* per *quarter* gold, in 1891 gemiddeld niet hooger geweest dan 37 shillings, en in 1892 was hij 30 *sh.* 4 *d.* Want met het misgewas in Rusland viel in 1891 samen een zeer overvloedige oogst in de Vereenigde Staten; bijna 250 millioen hectoliters tarwe werden daar verkregen, tegen 156 millioen in 1890. In de daarop volgende jaren werden de tarwe-oogsten der Noord-Amerikaansche republiek geringer; maar toen breidde de cultuur zich uit in Argentinië, dat in 1894 ruim 36 millioen hectoliters geoogst moet hebben. In één woord, geen beschaafd volk is thans, wat de bevrediging zijner behoeften aan voedingsmiddelen betreft, meer afhankelijk van zijn eigen bodem en dien zijner allernaaste omgeving. Er is een wereldhandel in granen ontstaan, en het terrein van dien handel breidt zich nog gestadig uit [1]).

Het hooge belang hiervan zal nog duidelijker worden, wanneer wij ons rekenschap geven van den aanzienlijken aanwas van bevolking in onzen tijd. Over de bevolkingsleer zal in het tweede deel van dit werk breedvoerig gesproken worden; doch reeds nu mag worden opgemerkt, hoe nauw dat onderwerp in verband staat met de leer der pachtwaarde.

Van de verbeteringen in cultuur en de vermindering der vervoerkosten konden wij getuigen, dat zij tweederlei werking hebben; aanwas van bevolking echter heeft altijd en onvoorwaardelijk de strekking om de pacht te doen stijgen. Dat is de gewichtige, de ernstige waarheid, door Ricardo aan het licht gebracht, en die nog niets van hare beteekenis heeft verloren, al deed zij het schijnbaar onder den invloed der gebeurtenissen van den jongsten tijd.

Velen zijn van oordeel, dat ook aanwas van bevolking

[1]) Om zich van dien handel een denkbeeld te vormen raadplege men Neumann-Spallart's Uebersichten der Volkswirthschaft, voortgezet door F. von Juraschek, en het jaarlijks te Londen verschijnende Corn Trade Year Book, uitgegeven door den redacteur van The Corn Trade News.

tweederlei werking heeft. De mensch is verbruiker, maar tevens brengt hij voort; aanwas van bevolking vermindert dus niet alleen de vraag, maar ook het aanbod en neutraliseert daardoor zijn eigen invloed op de prijzen, op de pachtwaarden. Aan Ricardo's hand leeren wij de zwakke zijde van dit betoog inzien, daar wij nu weten, dat tot steeds minder vruchtbare of steeds minder goed gelegen gronden de toevlucht moet worden genomen, zoo vaak de behoefte aan landbouwproducten aangroeit. Dit aangroeien kan gepaard gaan met vermeerdering der oogsten per hectare. Zoo leert ons de landbouw-statistiek dat gemiddeld per hectare verkregen werd in Frankrijk:

	1815—35	1879—88
Tarwe	11.57 H.L.	15.04 HL.
Rogge	10.50 „	13.95 „
Gerst	13.50 „	18.21 „
Haver	16. „	23.36 „ [1]).

Zoo wijst ook de Nederlandsche landbouw-statistiek der laatste jaren een opmerkelijke vermeerdering van opbrengsten aan in ons vaderland.

	1876—80		1886—90	
Tarwe	21.2	H.L.	24.4	HL.
Rogge	17.4	„	19.7	„
Wintergerst . .	36.1	„	40.5	„
Zomergerst . .	27.1	„	30.3	„
Haver	37	„	39.9	„
Aardappelen . .	112	„	147	„
Vlas	429	K.G.	489	KG.
Suikerbieten . .	23360	„	24098	„ [2]).

Evenzeer kan de aanwas van bevolking vergezeld gaan van een zoodanig ongewone verbetering en uitbreiding der middelen van vervoer als waarvan de negentiende eeuw getuige

[1]) Zeitschrift des Kön. Preuss.-Stat. Bureaus, 1878, II, bl. XXIII der stat.-Correspondenz, en Juraschek's Uebersichten der Weltwirthschaft, bl. 120.

[2]) Jaarcijfers, 1893, bl. 105.

was. In die gevallen is het mogelijk, dat in weerwil der sterk toegenomen behoefte aan landbouwvoortbrengselen de prijzen daarvan eene daling ondergaan. Deze daling zal dan echter niet te beschouwen zijn als de indirecte of verwijderde werking van den bevolkingsaanwas zelven, maar als teweeggebracht door oorzaken, onafhankelijk daarvan. De wet van RICARDO is door de gebeurtenissen van den jongsten tijd ook hierin bewaarheid, dat men het veld van den landbouw al verder en verder heeft moeten uitstrekken om geen gebrek te lijden. Toen de noodzakelijkheid daartoe geboren werd, hadden kort te voren uitvindingen plaats gehad, die het gemakkelijker maakten dan ooit was voorzien om daaraan te voldoen; van die uitvindingen is op groote schaal partij getrokken, de nieuwe behoeften zijn ruim bevredigd. Vergeten wij echter niet dat zij slechts bevredigd zijn geworden tot den prijs van veel kapitaalaanwending. Eene nauwkeurige becijfering van hetgeen de landbouwvoortbrengselen, die wij ontvangen uit de binnenlanden van Rusland, Amerika en Britsch-Indië, aan de menschheid kosten, zou rekening moeten houden met hetgeen in die landen aan spoorwegen en kanalen is besteed en met hetgeen ten koste is gelegd aan de schepen, die het graan herwaarts brengen. De aanwas van bevolking heeft dit alles noodig gemaakt; ware hij achterwege gebleven, dan zou die kapitaalaanwending voor andere oogmerken geschied kunnen zijn. Dank zij de vorderingen der techniek heeft het menschdom een groote moeilijkheid, waarvoor het stond, op zeer gelukkige wijze kunnen overwinnen. De meer dan 364 millioen menschen, die thans in Europa wonen, zijn beter gevoed en betalen hun voedsel minder duur dan de ruim 170 millioen, die de bevolking van ons werelddeel uitmaakten bij het begin der negentiende eeuw. Maar hieruit af te leiden, dat aanwas van bevolking zijn eigen correctief schept, zou een dwaling zijn. Het correctief is gekomen doch het kwam van elders. De aanwas op zichzelf maakte juist datgene onvermijdelijk, waarop RICARDO ons gewezen heeft.

§ 7.
De loop der pachtwaarden.

Met de pachtwaarden in vroegere eeuwen is men eerst in den jongsten tijd eenigermate bekend geworden door de onderzoekingen van G. D' AVENEL [1]), die zich echter tot Frankrijk bepalen en, hoe belangrijk zij ook zijn, nog veel aanvulling noodig hebben. Om over pachtcijfers te oordeelen moet men weten op welke soorten van land zij betrekking hebben en welke lasten de pachter heeft te dragen; inzonderheid wanneer de cijfers betrekking hebben op lang vervlogen tijden is het zeer moeilijk daarvan onderricht te worden. De gebrekkige toestand der verkeersmiddelen moet ook dikwerf veel ongelijkheid hebben gebracht in de pachtwaarden van gronden, die dezelfde mate van vruchtbaarheid bezaten, zelfs tusschen plaatsen, die men thans zou beschouwen als dicht bij elkander gelegen. Van meer beteekenis dan getallen uit oude archieven geput zouden mededeelingen van tijdgenooten zijn omtrent pachtprijzen van goed bouw- of weiland, onder gewone voorwaarden verhuurd, maar zulke mededeelingen zijn ons uit de Middeleeuwen niet bekend. Om iets in dezen geest te vinden moet men afdalen tot het jaar 1699; voor welk jaar wij een opgave bezitten van den Engelschman CH. DAVENANT. Hij stelt de pachtwaarde van goed bouwland in zijn tijd op $5^1/_2$ shillings per *acre* of *f* 8.25 per hectare; van weiland op $8^2/_3$ shillings, of *f* 13 per hectare [2]). Geringe bedragen, vergeleken met de pachtwaarden van onzen tijd, maar gemakkelijk te verklaren, wanneer men weet, dat destijds 10 à 14 hectoliters per hectare in Engeland als een goede tarwe-oogst werd beschouwd [3]). Thans is de normale oogst ruim 26.

[1]) *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées, et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800*, in twee deelen in 1894 te Parijs verschenen.

[2]) *Works*, Ed. 1771, Deel II, bl. 216.

[3]) Zie ROGERS, *A history of agriculture and prices in England*, Deel V, bl. 58.

Uitvoeriger gegevens staan ons ten dienst voor de laatste veertig of vijftig jaren. Omtrent Pruisen, waar de staat groote domeingoederen heeft, wordt ons bericht, dat deze in de acht oude provinciën waren verhuurd:

in	1849	voor	13.90	Mark
„	1869	„	31.18	„
„	1879	„	35.63	„
„	1890—91	„	38.95	„ per bebouwbare hectare.

Het eerste cijfer 100 noemende verkrijgt men de volgende zeer sterke opklimming:

1849	100
1869	224.3
1879	256.3
1890—91	280.2 [1])

In Frankrijk is de belastbare opbrengst der landerijen herhaaldelijk geschat. De schattingen van 1851 met die van 1879 vergelijkende, vindt men de volgende vermeerderingen:

	1851	1879
Grond van de beste soort, per hectare	*fr.* 119,61	*fr.* 166.04
Bouwland. . . . . „ . „	„ 42.49	„ 56.74
Wei- en hooiland . . . . . „ . „	„ 72.60	„ 96.67
Wijnbergen. . . . . . . „ . „	„ 69.38	„ 129.95
Bosschen. . . . . „ . „	„ 20.18	„ 22.50
Alles dooreengenomen . . „ . .	„ 38.04	„ 52.87

Het totaal was in 1879 *fr.* 2655 millioen, tegen *fr.* 1824 millioen in 1851 [2]).

In Nederland is de eerste algemeene schatting der pachtwaarden (ten behoeve van de grondbelasting, afdeeling ongebouwde eigendommen) voltooid omstreeks 1830. Bij een wet van 25 April 1879 is een herschatting bevolen, welker uitkomsten de volgende zijn geweest:

[1]) Von der Goltz, Die agrarischen Aufgaben der Gegenwart, Iena 1894, bl. 38 en 39.

[2]) Bulletin de statistique et de législation comparée, 1879, II, 111 en 119, en 1883, I, 583, 605, II, 43.

	Oude schatting	Nieuwe schatting
Noordbrabant . .	*f* 6.210.183,90^{5}	*f* 10.589.277,55
Gelderland . . .	„ 5.553.129,72	„ 12.362.006,17
Zuidholland. . .	„ 7.145.389,23^{5}	„ 16.232.012,59
Noordholland . .	„ 4.844.393,72^{5}	„ 12.004.404,35
Zeeland	„ 3.841.139,58	„ 6.901.344,20
Utrecht	„ 2.418.737,84^{5}	„ 5.155.102,48
Friesland . . .	„ 5.556.287,73	„ 13.058.460,74
Overijsel	„ 2.549.679,75	„ 5.400.330,42
Groningen . . .	„ 4.354.995,57	„ 8.419.532,43
Drenthe	„ 869.187,32^{5}	„ 1.794.433,70
Limburg	„ 3.131.019,38	„ 4.229.734,17
	f 46.474.143,76^{5}	*f* 96.146.688,80

Ofschoon hierbij in aanmerking is te nemen, dat de oude schattingen op sommige plaatsen zeer gebrekkig waren en dat door ontginningen en droogmakingen de uitgestrektheid is toegenomen, zoo blijkt niettemin ook uit deze cijfers van rijzing der pachtwaarden. In geen mindere mate blijkt daarvan uit de volgende opgaven betreffende pachtprijzen bedongen voor domeingoederen in Noordbrabant en voor gemeente-eigendommen (van Kampen) in Overijssel, welke opgaven aan de *Bijdragen van het Statistisch Instituut* [1]) zijn ontleend.

Noordbrabant.	Jaren	Bouwland	Wei- en hooiland
	1835—39	*f* 26.55 . .	*f* 27.33 per hectare
	1840—44	„ 26.27 . .	„ 28.53
	1845—49	„ 44.54 . .	„ 35.67
	1850—54	„ 52.16 . .	„ 43.89
	1855—59	„ 67.04 . .	„ 45.91
	1860—64	„ 65.83 . .	„ 48.23
	1865—69	„ 62.79 . .	„ 52.25
	1870—74	„ 74.97 . .	„ 57.10
	1875—79	„ 80.68 . .	„ 62.65
	1880—84	„ 74.26 . .	„ 64.02

[1]) Tweede jaargang, bl. 58 en 67.

Gemiddelde jaarlijksche pachtsom per hectare bedongen door de gemeente Kampen (Kampereiland).

1820—24 . . .	*f* 26.69
1825—29 . . .	„ 26.52
1830—34 . . .	„ 25.39
1835—39 . . .	„ 25.19
1840—44 . . .	„ 30.89
1845—49 . . .	„ 32.81
1850—54 . . .	„ 39.83
1855—59 . . .	„ 46.57
1860—64 . . .	„ 73.51
1865—69 . . .	„ 76.50
1870—75 . . .	„ 88.50 [1]).

Deze mededeelingen en opgaven zijn onvolledig, fragmentarisch, maar zij wijzen alle denzelfden loop der pachtwaarden aan. Behoudens wisselingen, was de beweging in het algemeen rijzend, en daarin ligt niets wat ons behoeft te verwonderen. De opbrengsten vermeerderden, de vervoerkosten werden geringer, maar tot vóór zeer korten tijd was de invloed van dit een en ander niet krachtig genoeg om de prijzen aanmerkelijk te verlagen, dank zij den aanwas van bevolking. Daardoor gaven de vermeerdering der opbrengsten en de vermindering der vervoerkosten den grondeigenaars louter voordeel.

Geen wonder, dat de voorstelling ingang heeft gevonden, als zou de pachtwaarde van het land de natuurlijke strekking hebben om onafgebroken te stijgen. Er is een tijd geweest, waarin niemand over den loop der pachtwaarden spreken of schrijven kon, zonder te denken aan die „onverdiende bate" (dat *unearned increment*, gelijk John Stuart Mill haar noemde) die door de toeneming der bevolking, de vorderingen der wetenschap en de verbetering der verkeersmidddelen den grondeigenaar als in den schoot werd geworpen. Zoo men thans daaraan nog denkt, geschiedt dit vaak met een glimlach. Niemand voorzag toen, dat in den wedstrijd tusschen landbouw-

[1]) De opgaven loopen slechts tot 1875 en vermelden den aard der gronden niet.

productie en behoefte gene het winnen zou, en dat jaren zouden aanbreken, als die wij thans beleven, van sterk dalende graanprijzen en pachten. De grondeigenaars werden voorgesteld als een klasse der maatschappij, die het zeldzame geluk hebben van „slapende rijk te worden." Thans kost het hun groote moeite om met inspanning van alle krachten hun vermogen tegen belangrijke waardevermindering te behoeden, en in de meeste gevallen slagen zij daarin niet.

In de vroegere voorstelling lag overdrijving; maar daarin lag ook een kern van waarheid, die men in onze dagen gevaar loopt te miskennen. Dooreengenomen zijn de pachten wel degelijk gestegen; haar gang was niet altijd, maar toch doorgaans een rijzing. Tijdperken van daling zijn meermalen ingetreden, maar zij werden steeds door tijdperken van nog sterkere verhooging achtervolgd, en vermogens, die eeuwen achtereen in land zijn belegd, zijn niet verminderd, maar toegenomen. Is het ondenkbaar, dat een tijdperk van rijzing terugkeert? Europa brengt aan verschillende graansoorten ongeveer 1900 millioen hectoliters voort en voert jaarlijks nog 60 à 70 millioen hectoliters in, zoodat de geheele behoefte van Europa bijna 2000 millioen hectoliters bedraagt. Door aanwas der bevolking met gemiddeld 1 percent in het jaar zou dit cijfer reeds na veertig jaren met ongeveer de helft zijn aangegroeid, dus met 1000 millioen hectoliters, en dat is bijna de hoeveelheid, die in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika dooreen in de jaren 1885—1889 van alle graansoorten werd geoogst. De voortbrenging in Noord-Amerika en elders is voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar. Maar daar en elders neemt de bevolking in nog veel sterker mate dan in ons werelddeel toe, zoodat over veertig jaren niet alleen Europa's behoefte met de helft zal zijn vermeerderd, indien de aanwas van bevolking stand houdt. De vorige toestand werd ten onrechte door velen aangemerkt als blijvend in dezen zin, dat hij zelfs tijdelijk niet zou kunnen veranderen. Doch het zou een nieuwe dwaling zijn ook den bestaanden toestand als onveranderlijk te beschouwen. Wat is na-

tuurlijker dan dat in den wedstrijd tusschen landbouwproductie en behoefte beurtelings de eene en de andere een voorsprong heeft? Thans is de productie de behoefte vooruit. Niets waarborgt ons, dat dit altijd zoo blijven zal, en daar de grond beperkt is, terwijl de bevolking nog zeer belangrijk kan aangroeien, moet het zelfs waarschijnlijk worden genoemd, dat te eeniger tijd de behoefte weder de productie vooruit zal zijn. De beschouwingen over het *unearned increment* hebben niet alle waarde verloren. De dagen kunnen komen, waarin zij met klimmende belangstelling herlezen worden en hare practische beteekenis diep wordt gevoeld.

Mocht dat geschieden, dan zal ook de theoretische vraag belangstelling wekken, die wij tot besluit van dit hoofdstuk willen aanroeren en beantwoorden, de vraag of de rijzing der pachtwaarde ergens hare grenzen vindt? Een hectare vruchtbaar bouwland in de nabijheid der markt brengt thans, willen wij aannemen, *f* 100 per hectare op. Is het denkbaar, dat die *f* 100 eenmaal *f* 300, *f* 3000 worden, of behoort dit tot de onmogelijkheden? Wij onderstellen natuurlijk, dat de waarde van het geld onveranderd blijft, want alleen naar die onderstelling heeft de vraag belang; ook wordt niet gedacht aan gronden, die een monopoliewaarde hebben, zooals dezulke, waarop zeer gewilde wijn- of tabaksoorten worden geteeld, maar aan gewoon bouwland. Kan van zoodanig land de pachtwaarde in het onbepaalde stijgen?

De pachtwaarden, zooals wij gezien hebben, kunnen stijgen door twee oorzaken: door prijsverhooging der landbouwproducten, maar ook door vermeerdering der oogsten bij gelijkblijvende of althans niet naar evenredigheid teruggaande prijzen. Ware de eerstgenoemde oorzaak de eenige, dan zou de rijzing der pachtwaarden hare grens vinden in het koopvermogen der verbruikers, en dit laatste, hoewel voor uitbreiding vatbaar, is bij de meerderheid der bevolking zeer beperkt. Het is statistisch bewijsbaar, dat bij hooge broodprijzen het broodverbruik gering is. De duurte van het graan schept dus haar eigen correctief. Ware zij de eenige oorzaak van hooge pachtwaarden, dan

zouden deze laatste nooit aanzienlijk kunnen worden; dan hadden zij zelfs het peil niet kunnen bereiken, waarop zij staan.

Anders moet de slotsom luiden, nu de pachtwaarden kunnen stijgen, hoewel geen prijsverhooging, terwijl zelfs prijsverlaging plaats vindt. De grens der rijzing wordt nu bepaald door het voortbrengend vermogen van den grond, en daar niemand in staat is te voorspellen, hoe ver dit reikt, is het hoogste punt, waartoe de pachtwaarde van goed gelegen grond bij voldoende vraag naar landbouwproducten kan worden opgevoerd, niet aan te geven. Wie weet hoeveel verbeteringen de vruchtwisseling, de keuze van het zaad, die der meststoffen, de bewerking van het land, nog kunnen ondergaan! Verrassende uitkomsten zijn reeds verkregen. Gemiddeld oogst men in Duitschland niet meer dan acht of negenmaal de uitgezaaide hoeveelheid tarwe. Doch men is er reeds in geslaagd het vijftigvoud te verkrijgen, en verdere vermeerdering wordt mogelijk geacht [1]).

De vraag, die wij stelden, is hiermede beantwoord. De grond is een voortbrengingsmiddel. Het peil, waartoe de waarde van dat voortbrengingsmiddel kan stijgen, wordt bepaald door zijne eigenschappen; door de mate namelijk, waarin men deze weet te ontdekken en aan te wenden. Er ligt niets ongerijmds in de onderstelling, dat over enkele eeuwen de pachten drie- of vijfmaal hooger zullen zijn dan thans. Maar zal deze onderstelling worden verwezenlijkt, dan moet de landbouw vorderingen maken, die thans nog in een ver verschiet liggen. Prijsverhooging alleen kan de pachtwaarden slechts in betrekkelijk geringe mate doen stijgen. Belangrijke stijging kan slechts komen door de oorzaak, die wij in de tweede plaats hebben genoemd. De grenzen echter, waartoe zij de pachtwaarden kan opvoeren, zijn niet aan te geven.

[1]) Zie *De Economist* van 1894, bl. 775.

HOOFDSTUK III.

De Huurwaarde.

§ 1.

Huurprijs en woningvraag.

Ons onderwerp is ditmaal de huurwaarde van gebouwen en, daar de meeste gebouwen tot huisvesting dienen, bovenal die van woningen. Alleen voor zoover daartoe aanleiding ontstaat, zullen wij ook van andere huurwaarden spreken. De oorzaken, die de woninghuren bepalen, vallen grootendeels samen met die, waardoor de overige huren worden geregeld, zoodat deze laatste slechts weinig bijzondere toelichting zullen vorderen.

De behoefte aan woning zoekt in zeer ongelijke mate bevrediging. In 1883 heeft onze regeering een uitvoerige tabel gegeven [1]) van de perceelen of gedeelten van perceelen, welker bewoners destijds waren aangeslagen in de Personeele belasting. Het bleek toen, dat in de hoofdstad des Rijks, te Amsterdam, 33240 woningen van belasting vrij vielen, omdat zij eene huurwaarde hadden van *f* 67 of minder [2]) en een

[1]) *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, achtste stuk.

[2]) Bij de beoordeeling dezer cijfers is in aanmerking te nemen dat naar de wet op de Personeele belasting weekhuren door vermenigvuldiging met 33, maandhuren door vermenigvuldiging met 10, tot jaarhuren worden herleid.

geschatte huurwaarde van

f 67	tot ben. *f* 100	8980 woningen [1])
„ 100	. . „ 200	9507 [1])
„ 200	. . „ 400	7004
„ 400	. . „ 700	3549
„ 700	. . „ 1000	1831
„ 1000	. . „ 1400	969
„ 1400	. . „ 1800	413
„ 1800	. . „ 2500	228
„ 2500	en meer	187
		32668

Van welke groote stad een dergelijke tabel zou worden samengesteld, steeds zou men gelijksoortige uitkomsten verkrijgen. Niet altijd zou men verschillen waarnemen zoo belangrijk als deze — hoewel op sommige plaatsen nog belangrijker [2]) —, doch verscheidenheid zou nergens ontbreken.

De oorzaken daarvan zijn welbekend; ongelijke talrijkheid der gezinnen en dergelijke oorzaken verklaren veel, maar niet alles, zelfs het meeste niet. De voornaamste zijn wel o n g e l ij k h e i d v a n w e l v a a r t en o n g e l ij k e w a a r d e e r i n g d e r v o o r d e e l e n, d i e e e n g o e d e w o n i n g v e r s c h a f t. Wij willen bij elk dezer beide punten eenige oogenblikken stil staan, om aan te toonen, dat reeds door aandachtige overweging daarvan licht wordt verkregen tot oplossing van gewichtige vragen, die zich met betrekking tot de huurwaarden voordoen.

Er is o n g e l ij k h e i d v a n w e l v a a r t, zoodat niet ieder i n s t a a t is een voor hem geriefelijke woning te betrekken. Wij

[1]) Zie noot 2 op de vorige bladzijde.

[2]) Te Parijs, van welke gemeente een zeer uitvoerige huurwaardestatistiek is bewerkt, waarvan de uitkomsten vermeld zijn in het *Bulletin de Statistique et de législation comparée* van 1890, deel II, bl. 338—342, vond men in 1889 459 woningen van *fr.* 20.000 en hooger. Men heeft daar ook berekend, hoeveel de gemiddelde huurwaarde per hoofd der bevolking bedroeg in elk der 80 *quartiers*. Het minste cijfer, *fr.* 55,13, werd gevonden in het *quartier de la gare;* het hoogste, *fr.* 1024.93, in het *quartier des Champs-Elysées*.

gaven zooeven een tabel van de huurwaarden te Amsterdam in 1882—83; nemen wij de opgaven met betrekking tot hetzelfde jaar omtrent de plaatselijke inkomstenbelasting in oogenschouw [1]), zoo vinden wij cijfers, die terstond denzelfden indruk geven. In de personeele belasting waren destijds aangeslagen 32668 perceelen of perceelsgedeelten, in de inkomstenbelasting 38460 personen. Van die 38460 personen hadden een inkomen van

f 600	tot ben.	*f* 1000	49.86	percent
„ 1000	. . .	„ 2200	29.26	„
„ 2200	. . .	„ 5100	12.36	„
„ 5100	. . .	„ 10000	4.87	„
„ 10000	. . .	„ 20000	2.27	„
„ 20000	. . .	„ 51000	1.13	„
	boven	„ 51000	0.25	„

Bijna de helft der aangeslagenen had dus minder dan *f* 1000, en van de overigen genoten slechts twee vijfden een inkomen van *f* 2200 of meer.

In de meeste huishoudingen is de uitgaaf voor huur een zeer belangrijke post op het budget. Een onderzoek, in 1874 te Hamburg ingesteld en loopende over 14691 gevallen, leerde, dat van inkomens boven 6000 mark ongeveer 3 à 10, van die tusschen 1200 en 6000 mark 17 à 21, van die beneden 1200 mark niet minder dan 21 à 32 percent aan huur werd besteed [2]). Ook te Amsterdam berekende men het percentage van huur op inkomen; men vond (voor 1890—91) bij inkomsten van *f* 10.000—*f* 11.000 13.8, van *f* 4600—*f* 5100 22.6,

[1]) Zie *Bijdragen van het Statistisch Instituut*, 1887, bl. 373—410.

[2]) *Bulletin de statistique*, 1883, I, 770—772. Voor andere Duitsche steden vindt men cijfers bij Dr. G. Berthold, *Die Wohnungsverhältnisse in Berlin*, N°. XIV van deu bundel, in 1886 door het Verein für Social-politik uitgegeven: *Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen in deutschen Grossstädten*, Deel II, bl. 219 en verv. Zie ook het opstel van H. Freese, *Wohnungnot und Absatzkrisis*, in Jaargang 1893 (Deel 61) der *Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik*, bl. 645. Voor de gezinnen van 31 arbeiders, in dienst bij Freese zelven, vond hij een middencijfer van 21.83 percent, indien men de ontvangsten wegens onderverhuring niet, van 18.07, indien men die wèl van de huur aftrekt.

van *f* 2200—*f* 2400 23.9, van *f* 600—*f* 700 26.9 percent [1]). Het is duidelijk, dat percentages van 20 tot 30 bij inkomsten van laag bedrag niet vermeerderd kunnen worden, tenzij door bezuiniging op uitgaven minstgenomen even dringend als die voor woning. Al wordt door een gezin op ruime huisvesting prijs gesteld, indien zijn inkomen gering is zal het zich niettemin met een goedkoope woning moeten vergenoegen.

Ook in de waardeering der voordeelen, die een woning verschaft, heerscht veel ongelijkheid. Van voordeelen sprekende denken wij niet alleen aan geldelijke; hoewel ook deze in aanmerking komen, want menigeen kiest zijne woning in verband met zijn bedrijf; wij denken in de eerste plaats, aan genot, aan geriefelijkheid. Er is bij personen van gelijke welvaart veel verschil in graad van beschaving, en bij een hooge beschaving heeft men doorgaans meer voor een goede woning veil dan bij een lage. De levensstandaard van een volk wordt veelal het best gekend uit de gesteldheid zijner huisvesting. Wie het peil van den landbouwersstand in Ierland, op Sicilië, wil kenschetsen, begint met de boerenwoningen aldaar te beschrijven. De ongelijkheid van welvaart alleen verklaart niet de ongelijke mate, waarin de behoefte aan een geriefelijke woning zich doet gelden; de behoefte zelve is niet bij allen even levendig. En zij kan ook verschillend zijn onafhankelijk van den graad van beschaving; de weelde neemt verschillende vormen aan. Menigeen getroost zich het gemis van een ruim winterverblijf in de stad, ten einde zich het genot van een zomerverblijf op het land te kunnen veroorloven.

De slotsom, waartoe de overweging dezer welbekende zaken voert, is tweederlei. Ten eerste, dat de huurprijzen niet altijd hooger kunnen zijn naar gelang de woningen, waarvoor zij betaald werden, door hare eigenschappen boven andere uitmunten. Het is denkbaar, dat in een bepaalde buurt de één-

[1]) De berekening is gemaakt door den Heer C. T. Knottenbelt. Zie *De Economist*, 1894, bl. 467. Er is echter geen constante rijzing in het percentage.

kamers-woningen *f* 2, de tweekamers-woningen *f* 3 of *f* 3.50 per week huur doen, schoon deze laatste tweemaal zooveel ruimte aanbieden; of dat een huis *f* 1500 huur opbrengt en een onmiddellijk daarnaast gelegen tweemaal grooter huis slechts *f* 2400. Want de huurder vraagt niet naar de eigenschappen eener woning op zich zelve, maar naar de eigenschappen in verband met zijne geldmiddelen en behoeften. De tweekamers-woning moge ruimer zijn dan de éénkamers-, wanneer een arbeider voor die dubbele ruimte geen dubbelen prijs wil besteden en de meeste zijner standgenooten evenzoo oordeelen als hij, zal zij naar evenredigheid minder huurwaarde hebben. Ten slotte zal de hier bedoelde ongelijkheid wel verdwijnen. Brengen groote huizen, vergeleken met kleine, naar evenredigheid minder op, dan zullen geen groote, maar wel kleine worden bijgebouwd, totdat de evenredigheid zich heeft hersteld; misschien ook zullen groote huizen in kleine, tweekamers- in éénkamers-woningen worden veranderd Maar tijdelijk kunnen onevenredigheden voortbestaan, en het tijdelijke duurt hier soms zeer lang. Bij voorbeeld in een stad, welker bloei voor kwijning heeft plaats gemaakt; daar zullen groote huizen en ruime arbeiderswoningen zijn verrezen, waarvoor geen huurprijzen te bedingen zijn, geëvenredigd aan hunne voortreffelijkheid boven woningen van minder soort. Perceelen, door vroegere bewoners verbeterd en verfraaid, bedingen om die reden in menig geval slechts weinig meer huur. Het goede, dat door de verbeteringen is aangebracht, wordt erkend, doch niemand heeft er geld voor over om daarvan te genieten, omdat het perceel, onafhankelijk van hetgeen er later aan ten koste is gelegd, reeds aan alle behoeften voldoet.

Onze tweede en belangrijkste slotsom is, dat er ten aanzien van woningen een even nauw verband moet bestaan tusschen prijzen en gevraagde hoeveelheden, als zich ten aanzien der meeste andere zaken pleegt te openbaren. Verhooging van huurprijs heeft de strekking om de vraag naar woningruimte te verminderen, terwijl verlaging haar prikkelt.

Ten onrechte zou men hiertegen aanvoeren, dat een wel-

gesteld man zijne woning niet verlaat, indien zij hem voldoet, om een huurverhooging te ontgaan, die voor hem geen groote beteekenis kan hebben. Wanneer men zegt, dat prijsverhooging de vraag vermindert, bedoelt men daarmede niet, dat zij ieders-vraag vermindert, maar het totaal der vraag. Hoe duur moet het tarwebrood wel worden, eer een millionnair zich het genot daarvan ontzegt? Hoe duur de haver, eer dit voor iemand, die equipage houdt, een reden is om paarden af te schaffen? Gesteld, het invoerrecht op de thee werd verdubbeld, zou vermindering van het theeverbruik bij de hoogste standen daarop volgen? Bij prijsverhooging, zoo zij matig is, blijft de vraag van sommigen, zelfs van velen, onveranderd; het totaal der vraag wordt nochtans geringer, omdat er altijd personen zijn, die den hoogeren prijs niet kunnen of niet willen betalen.

Niet kunnen. Wanneer honderd woningen elk voor *f* 800 zijn verhuurd, zullen er onder de bewoners zonder twijfel enkele zijn, die zich door deze huursom in het minst niet bezwaard gevoelen. Maar voor andere onder hen zal zij reeds eenige, voor nòg andere meer belang hebben, ja voor sommige zooveel, dat zij zich tot betaling van een hoogeren huurprijs niet in staat gevoelen. En bij het niet kunnen voegt zich het niet willen. Dank zij de verscheidenheid in smaak, behoefte, beschaving, kan het niet anders, of gelijkwaardige perceelen moeten personen herbergen, die in zeer ongelijke mate aan hunne woning zijn gehecht. Op hen, die er slechts in geringe mate aan gehecht zijn, zal verhooging van huurprijs een geheel andere uitwerking hebben dan op de overigen. Zij zullen een geringere buurt opzoeken, een fraaie woning verlaten voor een minder fraaie, of een ruime voor een enge; misschien ook een hoogere verdieping betrekken. Men kan door velerlei middelen op huur bezuinigen, verhuizing is daartoe niet eens onvermijdelijk; te Berlijn hadden in 1885 5.87 percent der gezinnen onderhuurders, 17.09 percent slaapgasten [1]).

[1]) *Stat. Jahrbuch Deutscher Städte*, 1890, bl. 80.

In steden als Parijs, waar de huren zeer hoog zijn, woont slechts de welgestelde zoo ruim als hier te lande degeen, die een matig inkomen geniet. Een nieuw bewijs voor de stelling die wij hier verdedigen en die ons voorkomt uitgangspunt te moeten zijn van een bruikbare theorie der huurwaarden.

Deze stelling wordt echter nog niet algemeen beaamd. Er is een tijd geweest, waarin elke verhooging der broodprijzen werd toegeschreven aan de hebzucht der bakkers of den speculatiegeest der graanhandelaars; elke stijging der rente aan den onwil der kapitalisten om hun „geld" op billijke voorwaarden uit te leenen; zelfs is het gebeurd — in Napels, in het begin der zeventiende eeuw — dat men van overheidswege een maximum koers bepaalde, waarvoor een wissel op het buitenland mocht worden verkocht. Allengs heeft zich de overtuiging gevestigd, dat prijsverhoogingen, die alleen het gevolg zijn van willekeur, geen stand kunnen houden. Doch hoezeer dit in het algemeen wordt begrepen, zijn velen nog geneigd deze waarheid in twijfel te trekken ten aanzien van woningen. Bij stijging der huurprijzen wordt dikwijls de oorzaak gezocht bij velerlei, behalve juist daar, waar zij, indien de rijzing stand houdt, alleen te vinden is: verbreking van het evenwicht tusschen vraag en aanbod. Gelijk bij alles wat op een ruime markt verhandeld wordt, is er in iedere groote gemeente voor elke soort van woningen een punt, waar de gevraagde hoeveelheden aan de aangebodene minst genomen gelijk zijn; dit punt — wij bezigen nog eens den technischen term uit de nieuwere waardeleer — wordt bepaald door de *marginale nuttigheid* dier woningen. Het aanbod zij 100, en 60 personen willen *f* 1000 besteden, 25 *f* 900, 10 *f* 800, 5 (of meer) *f* 700. Nu wordt de marginale nuttigheid door het getal *f* 700 aangewezen, en zoolang noch het aanbod vermindert, noch (bijvoorbeeld) de 10 personen die *f* 800 willen geven, tot 15 vermeerderen, blijft dit de huur w a a r d e dier woningen. De eigenaars kunnen de huur p r ij z e n zoo hoog stellen als hun goeddunkt, maar dan zullen er woningen onverhuurd blijven; 5, indien zij *f* 800 verlangen; 15, indien zij met niet minder dan *f* 900 willen genoegen nemen; 40, indien zij *f* 1000 eischen.

Op den duur blijven geene woningen open staan; het aanbod — immers zoolang de huurprijs de kosten van onderhoud en de grondlasten overtreft — is hier onvoorwaardelijk. Men is derhalve bevoegd tot het besluit, dat de „marginale nuttigheid" in dit geval niet alleen de waarde, maar ook de prijzen regelt.

Hetgeen hier van woningen is gezegd, geldt evenzeer van winkelhuizen, te meer omdat zij dikwijls met woningen zijn verbonden. Wel is ten aanzien van deze perceelen de o o r s p r o n g der vraag een andere; men huurt een winkelhuis gelijk men een stuk land huurt, tot verwerving van een inkomen. Het verband tusschen prijs en vraag wordt echter daardoor niet verzwakt, maar versterkt; want de huurprijs is voor den winkelier een deel zijner kosten, aan welker gezamenlijk bedrag hij den eisch stelt, dat het genoegzaam beneden de som zijner baten blijve om hem in het genot van een in zijn oog voldoende winst te laten. Hetzelfde kan gezegd worden van kantoren, van pakhuizen. Alleen op kleine plaatsen, waar sommige soorten van woningen slechts door één, hoogstens twee exemplaren vertegenwoordigd zijn, vindt de algemeene wet, waaraan zooeven werd herinnerd, niet altijd toepassing, omdat de gegevens daar ontbreken, waaronder zij werken kan: daar is niet ten aanzien van alle woningen een voorraad, splitsbaar in een aantal deelen. Van een huur w a a r d e dier enkele perceelen kan nauwelijks gesproken worden; de huur p r ij z e n, die zij bedingen, hangen af van zeer afwisselende omstandigheden. Het toeval speelt daarbij soms een voorname rol.

---

§ 2.

De grondhuur.

Wij moeten nu de huurwaarde aan een ontleding onderwerpen; dit zal ons doen zien, dat zij in zeer vele gevallen

twee bestanddeelen bevat, grondhuur en huishuur in engeren zin. Onder grondhuur verstaan wij niet de pachtwaarde, die het terrein, waarop een huis gebouwd is, hebben zou, indien het voor landbouw of veeteelt werd gebezigd; deze pachtwaarde is zoo gering, dat men haar, van de huren sprekende, veilig kan verwaarloozen. Laat het land van uitmuntende hoedanigheid en dientengevolge een pacht van *f* 150 de hectare waard zijn. Zelfs dit is niet meer dan 1.5 cent de vierkante meter; het maximum dat aan pachtwaarde in woninghuur kan begrepen zijn, bedraagt dus stellig nooit meer dan zóóvele malen anderhalve cent als het perceel vierkante meters beslaat. Wij zullen bij alle volgende beschouwingen en berekeningen de pachtwaarde der bouwterreinen voor oogmerken van landbouw en veeteelt als *quantité négligeable* aanmerken. Het zooeven opgemerkte geeft daartoe recht.

Onder grondhuur verstaan wij de huurwaarde, die een bebouwd of voor bebouwing geschikt terrein ontleent aan zijne ligging in een volkrijke gemeente; ontleent aan de omstandigheid, dat ieder gebouwd eigendom grond noodig heeft, en goed gelegen gronden dikwijls schaarsch zijn. Gekapitaliseerde grondhuur is prijs van bouwterrein, gelijk gekapitaliseerde pacht prijs van land. Wanneer in een gezochte buurt een huis te niet gaat en grond daardoor vrij komt, zijn velen terstond bereid voor dien grond een zekere, dikwijls een hooge som te betalen, want zij weten, dat het daarop te stichten gebouw meer huurwaarde zal hebben dan de rente van het bouwkapitaal — de aankoop van het terrein daaronder niet begrepen — bedragen zal, na aftrek van de onderhoudskosten en zakelijke lasten. Die meerdere huurwaarde is de grondhuur. De Nederlandsche wet op de grondbelasting, die tusschen gebouwde en ongebouwde eigendommen onderscheidt, brengt de grondhuur onder het inkomen, dat de eerstgenoemde verschaffen; onder dat uit de laatstgenoemde verkregen brengt zij alleen het luttele bedrag aan pachtwaarde, waarvan hierboven melding werd gemaakt. Een streng wetenschappelijke verdeeling zou eischen, dat anders werd gehandeld, en een

onderzoek dat vóór eenige jaren te Berlijn is ingesteld geeft aanleiding tot het vermoeden, dat de practische bezwaren daartegen niet onoverkomelijk zouden zijn. Bekend waren de huurwaarden, bekend evenzeer de verzekerde bedragen der gebouwen, onder welke bedragen natuurlijk geen waarden van terreinen begrepen waren. De uitkomst der berekening was, dat te Berlijn in de huren gemiddeld 40 percent grondhuur werd gevonden [1]). Het is in de meeste gevallen vrij wel te schatten, welken prijs een opengevallen bouwterrein zou kunnen bedingen. Rekent men daarvan een zeker percentage, 4 of 5 percent bijvoorbeeld, dan zal men de grondhuur vinden, die in de huishuren begrepen is.

Het wetenschappelijk belang der onderscheiding tusschen grondhuur en huishuur in engeren zin zal blijken bij ons verder onderzoek; men zal bespeuren, dat het zeer groot is. Voorshands bepalen wij ons tot opmerkingen, die ten doel hebben het wezen der grondhuur nader te doen kennen, en het voornaamste, dat in dit verband moet worden aangewezen is wel de nauwe verwantschap dezer laatste met de pacht. De pacht heeft haar ontstaan te danken aan de vruchtbaarheid van den grond, maar ook aan zijne ligging; de grondhuur ontstaat uit de ligging alleen. Maar dit daargelaten is zeer veel van hetgeen omtrent de pacht is gezegd op de grondhuur toepasselijk. Men herinnert zich RICARDO's uitspraak: „Corn is not high, because a rent is paid, but a rent is paid because corn is high." Iets dergelijks kan verklaard worden van de grondhuur. De huurprijzen der huizen zijn niet hoog, omdat de terreinen, waarop zij gebouwd zijn, veel waarde hebben, maar die terreinen hebben veel waarde, omdat voor de huizen die er op staan, of kunnen staan, hooge huurprijzen worden geboden. RICARDO zegt verder, dat het graan niet goedkooper zou worden, indien de landeigenaars geen pacht verlangden, en ook deze woorden drukken een

[1]) Zie het artikel van J. LEHR, getiteld *Wohnungsfrage*, in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, deel VI, bl. 732.

waarheid uit, waarvan hier partij is te trekken. Te Londen zijn vele bouwterreinen in erfpacht uitgegeven: de huishuren zouden niet dalen, indien de erfpachtsgelden niet langer werden geïnd. Meermalen worden de hooge prijzen, die op sommige plaatsen de bouwgrond kost, als de oorzaak der hooge huurwaarden genoemd. Wij moeten leeren inzien, dat dit een verwarring is van oorzaak en gevolg, en dat het tot de huurwaarden niets afdoet, of de grond verkocht dan wel ten geschenke gegeven wordt.

Ook hierin toont de grondhuur hare verwantschap met de pachtwaarde, dat zij op een gegeven oogenblik onvernietigbaar is. De landheer kan zijn goed beneden de pachtwaarde verhuren, maar dan doet hij afstand van een gedeelte dier pachtwaarde ten bate van den landgebruiker. Zoo kan ook een gedeelte der grondhuur den eigenaar van bouwgrond ontgaan; dit zal geschieden, wanneer hij op dien grond niet voor eigen rekening een gebouw sticht en dat verhuurt, maar het terrein aan ondernemers verkoopt: die ondernemers zullen met een zeer matige rente van het door hen aan te wenden kapitaal niet tevreden zijn, zij zullen eenige percenten meer willen bedingen. Dat meerdere zal een deel der grondhuur zijn, waarvan hun de eigenaar van het terrein, om zich van alle risico te bevrijden, het genot heeft moeten laten. En wilden de bouwondernemers — zij kunnen aandeelhouders van een met philanthropische bedoelingen opgerichte vereeniging zijn — zich dat genot ontzeggen door de huurprijzen laag te stellen, ook dan zou de grondhuur niet verloren gaan. De bewoner van een beneden den marktprijs verhuurde woning is te vergelijken met den boer, die van zijn landheer grond beneden de pachtwaarde ten gebruike heeft ontvangen.

De dwaling, waarop hier gewezen wordt, is zoo algemeen, dat het niet overtollig is hare bron op te sporen. Er zijn twee redenen, waarom aan de prijzen van bouwgrond — dus aan de grondhuur — soms invloed op de huishuren wordt toegeschreven. De eerste reden is, dat bouwondernemers bij hunne berekeningen geen verschil plegen te maken tusschen hunne

uitgaven voor terrein en voor andere doeleinden; beide brengen zij onder hunne „kosten”. Toch verschillen die tweederlei uitgaven soortelijk veel van elkander. Op de prijzen der materialen, op den stand der loonen in een gemeente, heeft de onderlinge mededinging van bouwondernemers aldaar wel eenigen, maar op verre na geen zoodanigen invloed, dat daardoor die prijzen en loonen volkomen worden beheerscht. Daarentegen bepaalt deze oorzaak geheel de prijzen der bouwterreinen, die hooger of lager zullen zijn, naar gelang de ondernemers hooger of lager huren denken te bedingen. De arbeid en de materialen hebben een waarde, die van zuiver plaatselijke omstandigheden grootendeels onafhankelijk is; toeneming of vermindering der plaatselijke vraag in het bouwvak heeft daarop slechts eën beperkten invloed. De terreinen echter ontleenen aan plaatselijke oorzaken al hunne waarde, want geen bouwondernemer zal voor grond iets besteden, zoo niet een redelijk uitzicht bestaat, dat de uitgaaf hem ruim vergoed zal worden. De mate, waarin zoodanige vergoeding wordt verwacht, regelt de hoogte van ieders bod, stelt daaraan een grens, en zij hangt van den stand der huurwaarden af. Bepaalt alzoo de stand der huurwaarden de som, die een ondernemer van bouwterrein bieden zal, hoe kan die som dan invloed hebben op de huurwaarden zelve of met de eigenlijke bouwkosten op ééne lijn zijn te stellen?

De andere oorzaak der dwaling, waartegen gewaarschuwd wordt, ligt hierin, dat het aanbod van bouwterrein niet altijd onvoorwaardelijk is. Gronden, waarvan men verwacht, dat zij eerlang aanmerkelijk zullen stijgen, worden slechts aangeboden tot prijzen, die de bouwondernemers vooralsnog te hoog achten. Doch aanbod tot een prijs, die de waarde te boven gaat, is geen werkelijk aanbod, het is slechts aanbod in schijn, en hetgeen in schijn wordt aangeboden wordt inderdaad aan de markt onttrokken. Het heeft nooit in onze bedoeling gelegen te beweren, dat het voor den stand der huurwaarden onverschillig zou zijn, in hoever bouwterreinen beschikbaar worden gesteld. De huurwaarden moeten stij-

gen, wanneer bij toenemende behoefte aan woningen de gelegenheid tot bouwen ontbreekt, en het is onverschillig of het ontbreken dier gelegenheid te wijten is aan gemis aan geschikten grond, dan wel zijn oorsprong vindt in speculatiezucht bij hen, die zoodanigen grond in eigendom hebben. Alleen zal in het laatste geval de werking een tijdelijk karakter dragen, daar het nooit gebeurt, dat geschikte en daarvoor bestemde bouwgrond op den duur aan het verkeer wordt onttrokken. Ten slotte komt er een oogenblik, waarop het renteverlies dat de eigenaar zich door langer wachten getroosten moet, te groot wordt in zijn schatting, en dan wordt de grond, dien hij uit speculatie heeft teruggehouden, aan de markt gebracht. Het is geen uitzondering op dien regel, dat voor het publiek bestemde wandelplaatsen, parken behoorende bij paleizen of bij woningen van zeer welgestelde personen, erven, die de eigenaar niet zou kunnen te gelde maken zonder de waarde van andere hem toebehoorende perceelen aanzienlijk te verminderen, onverkocht blijven; zulke gronden zijn voor goed onttrokken aan het verkeer. Ter beoordeeling van de vraag, welke gelegenheid tot bouwen bestaat of bestaan zal, moeten zij geheel buiten aanmerking worden gelaten. Wij spraken slechts van de eigenlijke speculatie in bouwgrond, en van deze geldt, dat zij alleen het onmiddellijk aanbod verhindert. Zij belemmert den groei eener gemeente nooit duurzaam, maar houdt dien op een gegeven tijdstip tegen. En dat tegenhouden bestaat niet daarin, dat voor den grond een prijs wordt verlangd; het is uitsluitend hieraan te wijten, dat voor den grond een hoogere prijs wordt verlangd, dan hij vooralsnog waard is; een prijs, die de gekapitaliseerde grondhuur overtreft, of haar te zeer nabij komt om den bouwondernemer een voldoende winst te verschaffen. Met andere woorden, het tegenhouden bestaat in tijdelijke onttrekking van grond aan het verkeer.

Ten slotte, eer wij verder gaan, nog dit. Wij merkten aan, dat de grondhuur onvernietigbaar is op een gegeven oogenblik. Zij kan echter tijdelijk *latent* worden gemaakt, en ook dit

heeft zij met de pachtwaarde gemeen. Wanneer een landheer den pachter verbood de meest voordeel gevende gewassen te telen, of den grond eens in de zóóvele jaren, zonder dat dit noodig ware, braak te laten liggen, zou hij zich met een geringe pachtsom te vreden moeten stellen. Zoo kan ook een eigenaar van bouwterrein aan hen, die daarop huizen willen stichten, bij den verkoop bepalingen opleggen, waardoor niet de hoogst mogelijke huurprijzen verkregen worden. Te Londen, bijvoorbeeld, heeft de *Metropolitan Board of Works*, gebruik makende van wettelijke bevoegdheden in 1875 en 1879 verkregen, 17 hectaren gronds, bewoond door 20335 menschen, met de daarop staande huizen aangekocht, die huizen geslecht, en de terreinen te koop aangeboden onder deze voorwaarde, dat daarop slechts goede arbeiderswoningen zouden mogen verrijzen. Het gevolg hiervan was, dat niet meer dan *f* 24 per vierk. meter werd bedongen — een prijs ver beneden hetgeen de *Board* had kunnen verkrijgen, indien hij den grond onvoorwaardelijk ter markt had gebracht — en een verlies werd geleden van £ 1.211.336 [1]). In dit geval werd grondhuur *latent* gemaakt. Kwamen de terreinen andermaal vrij en werden zij onvoorwaardelijk verkocht, dan zou de volle grondhuur, gesteld zij ware middelerwijl niet veranderd, aan het daglicht treden.

De grondhuur maakt een bestanddeel uit van vele huurwaarden, echter niet van alle. Men kan de gemeenten van ieder beschaafd, en ook die van menig half beschaafd land, verdeelen in vier groepen. Wij zullen elk dezer groepen aanwijzen en bij ons onderzoek omtrent de oorzaken, die de huurwaarden regelen, de hier volgende verdeeling steeds in acht nemen: in dien zin, dat wij zullen nagaan, of oorzaken, die invloed hebben op de huurwaarden der eene groep, ook invloed oefenen, en zoo ja denzelfden of een soortgelijken, op de huurwaarden der andere.

[1]) M. T. Reynolds, *The housing of the poor in American Cities.* (Vol. VIII der Publications of the American Economic Association) bl. 46.

In de eerste brengen wij de gemeenten, in welker huurwaarden wegens overvloed van bouwterrein op ieder punt geen grondhuur hoegenaamd begrepen is. Zulke gemeenten vindt men uitsluitend ten platten lande, en daar alleen onder dezulke, waar de huizen door open erven van elkander gescheiden, gedeelten dier erven steeds tot den prijs der gekapitaliseerde pachtwaarde verkrijgbaar zijn. Om niet in casuïstiek te vervallen brengen wij echter in deze groep ook de gemeenten, waar bouwterrein als zoodanig wel een zekere waarde heeft, maar zoo weinig, dat de rente daarvan slechts enkele guldens bedraagt.

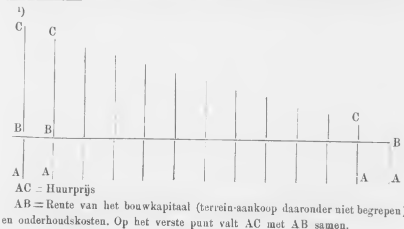
Ook in de huurwaarden van de gemeenten der tweede groep is geen grondhuur begrepen, maar om een geheel andere reden. Vroeger bloeiden die gemeenten en werden er vele huizen gebouwd; maar de bloei is geweken, de huurwaarden daalden aanmerkelijk, en hoewel misschien op het tijdperk van kwijning een tijdperk van nieuwe welvaart is gevolgd, geeft het geen voordeel daar een huis te bouwen. Men woont goedkoop en ruim in zulke gemeenten; de huurprijzen zijn er belangrijk minder dan de rente van het kapitaal bedraagt, dat voor den bouw der perceelen, waarvan zij gelden, besteed zou moeten worden. Voegt men bij die rente de onderhoudskosten en zakelijke lasten, dan vindt men zelfs een zeer aanmerkelijk verschil.

Anders is het gesteld met de huurwaarden in gemeenten van de derde groep. Men zou hier den toestand kunnen afbeelden door in horizontale richting een aantal punten naast elkander te stellen, aanduidende de ligging van gelijksoortige huizen; met dien verstande, dat de ligging geacht werd steeds ongunstiger te worden, naar gelang de punten meer rechts waren geplaatst. Trok men boven elk dezer punten een verticale lijn, aanwijzende de rente van het bouwkapitaal en de onderhoudskosten, dan zou, daar de afbeelding (behoudens de ligging) gelijksoortige perceelen zou betreffen, iedere lijn even lang moeten zijn. Maar verlengde men iedere lijn om te kennen te geven, hoeveel op elk punt de huurwaarden méér

bedragen dan het zooeven genoemde, dan zou men, van links naar rechts gaande, de verlengstukken al korter en korter moeten maken, en de lijn boven het laatste punt moeten laten gelijk zij was. De verlengstukken zouden de grondhuren zijn, en de grafische voorstelling zou ten doel hebben aan te toonen, dat deze bij ongunstiger wordende ligging afnemen, ja ten slotte geheel verdwijnen [1]). Kortom, wij denken hier aan gemeenten met bouwterrein, dat zich in een afgelegen buurt bevindt, waar men zich desnoods zal vestigen, maar niet bij voorkeur, niet tenzij men elders in de gemeente tot een redelijken huurprijs geen goede woning krijgen kan, of beperktheid van inkomsten tot bezuiniging noodzaakt. In de meeste huurwaarden van zulke gemeenten schuilt grondhuur, doch niet in alle. Er is een gedeelte der stad — zeggen wij liever, want aldus is gewoonlijk de toestand, er zijn verschillende plekken op haar gebied — waar het bouwen juist nog rekening geeft, doch grondhuur niet te bedingen is. In de taal onzer figuur gesproken: de lijn AC (huurprijs) en de lijn AB (rente van bouwkapitaal en onderhoudskosten) zijn hier aan elkander gelijk.

En nu de vierde groep. Zij bevat de gemeenten, waar alle bouwterrein ontbreekt, hetzij omdat de plaats door muren is ingesloten, hetzij omdat hooge bergen of diepe wateren haar omringen. Zulke gemeenten zijn niet talrijk; maar hier en

[1])

AC = Huurprijs

AB = Rente van het bouwkapitaal (terrein-aankoop daaronder niet begrepen) en onderhoudskosten. Op het verste punt valt AC met AB samen.

daar vindt men gedeelten van gemeenten, die, economisch gesproken, als op een eiland liggen, welker huurwaarden dientengevolge slechts zeer in de verte verband houden met die der overige wijken. Wie te Londen bepaalde soorten van zaken wil drijven, moet in de *City* een kantoor hebben; restaurants, groote magazijnen, kunnen niet gevestigd worden in iedere buurt; vele bedrijven, die met scheepvaart verband houden, moeten worden uitgeoefend in de nabijheid der havens. Men heeft in zulke bijzondere gevallen geen keus. En ook dan, wanneer men door niets uitwendigs gebonden is, kan men gebonden zijn op andere wijze: zeer welgestelde lieden achten het aan hun rang en stand verschuldigd in bepaalde wijken te wonen. Door aanleg van nieuwe straten en pleinen worden die wijken soms vergroot of vermeerderd, maar zoolang dit niet geschiedt is er een band, door maatschappelijke invloeden gelegd, waaraan men zich, wanneer men tot de hoogste kringen behoort, nauwelijks kan onttrekken, en waarmede bij het nagaan der oorzaken, die de huurwaarden bepalen, rekening moet worden gehouden.

Trachten wij achtereenvolgens de werking op te sporen van plaatselijke vermeerdering der inkomsten; van veranderingen in de bouwkosten of den rentestand; van zakelijke lasten die de eigenaars, en van persoonlijke lasten die de gebruikers van gebouwen als zoodanig treffen.

---

§ 3.

Vermeerdering der inkomsten.

Hoe werkt plaatselijke vermeerdering van inkomsten — dat is, van winsten en loonen — op de huurwaarden in gemeenten der eerste groep? Bouwterrein is hier, naar onze onderstelling, in zoo ruimen overvloed aanwezig, dat zelfs belangrijke aanwas van bevolking er geen schaarschte van grond voor het plaatsen van goed gelegen gebouwen kan doen ontstaan.

Dit zoo zijnde, is het duidelijk dat de huurwaarden, zoolang deze stand van zaken onveranderd blijft, er niet verder kunnen stijgen dan tot het peil, waarop aanbouw een normale rente verschaft. Stonden zij reeds op dat peil, toen de beweging begon, dan heeft zelfs in het geheel geen rijzing plaats.

In gemeenten der tweede groep, waar door vroegere kwijning de huren zoo laag staan, dat van aanbouw in den eersten tijd geen sprake kan zijn, zal de rijzing der winsten en loonen, evenals in de gemeenten der eerste groep, het bevolkingscijfer doen aangroeien. Echter niet in dezelfde mate, want zoodra de bevolking aangroeit stijgen hier de huurwaarden en dit geeft een tegenwicht. Wie er over denkt zich in zulk een gemeente te vestigen, zal in overweging nemen, dat het wonen er allengs duurder is geworden. Doch zeer sterk kan het tegenwicht niet zijn, indien de kom van zulk een gemeente omringd is van geschikt bouwterrein, want de rijzing der huren vindt dan spoedig een grens.

Wij namen aan, dat in gemeenten der derde groep schier op alle punten grondhuur wordt betaald, en bouwgrond daar slechts in afgelegen buurten verkrijgbaar is. Vermeerdering van inkomsten zal ook hier bevolking trekken en rijzing der huren moet daarop volgen. De lijnen AC — men wende nog eens den blik naar onze figuur — zullen alle worden verlengd en het indifferente punt — zoo noemen wij het punt, waar bouwen juist rekening geeft — zal naar een meer verwijderde plaats worden verschoven. Houdt de vermeerdering der inkomsten aan, vermenigvuldigen zich de gelegenheden om geld te verdienen, dan ziet men terreinen, die vóór weinige jaren aan den zoom lagen, deel uitmaken van het middendeel der stad, daar deze laatste een groote uitbreiding heeft verkregen. Noord-Amerika geeft ons hiervan de merkwaardigste voorbeelden, maar ook in Europa is menige stad in betrekkelijk korten tijd tot grooten wasdom gekomen. De gelegenheden om een beter inkomen te verwerven dan elders moeten zich in de negen grootste steden van Europa in den loop der negentiende eeuw al zeer snel vermenigvuldigd hebben; hoe anders te verklaren,

dat hare bevolking van 1833 tot 1873, dus in 40 jaren tijds, bijna verdubbeld, immers van 5.582.000 tot 10.595.000 zielen gestegen is? Vooral Berlijn is in den jongsten tijd belangrijk in bevolking toegenomen. In 1852 had het minder inwoners dan thans Amsterdam: 432.000; in 1891 1.579.000. Londen is in ongeveer hetzelfde tijdsbestek (1851—1891) van 2.373.000 tot 4.211.000, Parijs van 1.227.000 tot 2.424.000 inwoners aangegroeid.

Het tegenwicht, waarvan wij spraken, ontbrak hier niet. De huurwaarden rezen belangrijk [1]); vergelijkt men ze met die der achttiende eeuw, dan vooral staat men verbaasd over de verschillen. In 1716 deed te Parijs een groot huis met porte cochère, Rue Mauconseil, slechts 1700 francs huur [2]); in 1889 was in zes van de tachtig *quartiers* dezer stad de middenprijs per woning reeds hooger en bereikte die in het *quartier* der Champs-Elysées *fr.* 2984.92, terwijl 2719 woningen een huurwaarde van 10000 francs en meer hadden. Niet overal was de rijzing zoo aanmerkelijk, maar in geen enkele groote stad bleef zij achterwege, en onvoorwaardelijk betreuren moet men dit niet. Bij stijging der loonen kan het deel der

[1]) Dr. G. Berthold geeft in den bundel: *Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen*, uitgegeven door het Verein für Socialpolitik, Deel II, bl. 219, voor Berlijn de volgende cijfers:

	1840—41	1860	1880
Huren tot 90 Mark	18.69 pct.	9.70 pct.	3.68 pct.
90 - 150 „	31.98 „	26.09 „	13.32 „
150—300 „	24.52 „	32.15 „	37.95 „
hooger	24.81 „	32.06 „	45.05 „

Eene andere opgave van denzelfden schrijver in MAYR's Allgemeines Statistisches Archiv, Jaarg. 1892, bl. 486, leert ons dat de woningen tot 200 Mark huur in 1886 nog 30.2 percent van het totaal uitmaakten, in 1890 slechts 19 percent.

Men zie ook de belangrijke cijfers, die H. FREESE in de *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 1893, bl. 652—3 betreffende Berlijn mededeelt. Zij hebben betrekking op de jaren 1868 en 1877.

[2]) Zie G. d'AVENEL, *Histoire Economique de la propriété*, Deel I, Hoofdst. IX en X waar een geschiedkundig overzicht van de huurwaarden in Frankrijk wordt gegeven van het jaar 1200 af.

inkomsten, dat voor huur bestemd moet worden, zoowel absoluut als percentsgewijs toenemen, terwijl de toestand van den arbeider gestadig verbetert. Bedraagt bij voorbeeld

zijn inkomen *f* 500, zijn huur *f* 100, of 20 pct. daarvan en wordt
zijn inkomen „ 700, zijn huur „ 210, „ 30 „ „

dan zal hij na die veranderingen nog *f* 90 gewonnen hebben. Maar hoe zouden de woningstoestanden in de groote steden zijn, indien de huren op dezelfde hoogte waren gebleven! Reeds nu is de opeenhooping er ontzettend. Te Amsterdam woonden in 1890 12,548, te Londen 13,500, te Berlijn 24,900, te Parijs 31,000 menschen per □ kilometer. Binnen 500 meters van het centrum der stad vond men per □ kilometer: te Amsterdam 55,416, te Breslau 60,639 menschen [1]). Wat deze cijfers beteekenen begrijpt men eerst ten volle, wanneer men zich herinnert, dat Nederland ruim 150, de dichtst bevolkte residentie van Java, Bagelen, ongeveer 400 inwoners per □ kilometer heeft. De rijzing der huurprijzen hield den aanwas van bevolking in de groote steden wel niet tegen, maar belemmerde dien, en dit was hare onmiskenbare lichtzijde. Gelijk de duurte van het brood bij misgewas belet dat de voorraden van graan worden uitgeput, zoo tempert de rijzing der huren de opeenhooping van menschenmassa's op plaatsen,

[1]) Zie het opstel van E. HASSE in Mayr's Statistisches Archiv, Jaargang 1892, bl. 615 en verv.: Die Intensität grosser Menschenanhäufungen. De dichtheid der bevolking van Amsterdam wordt in de *Bijdragen van het Statistisch Instituut*, Achtste Jaargang (1892) bl. 88—89 „bij benadering" aldus opgegeven. (Het stadhuis is genomen als middelpunt).

Kilometers	Oppervlakte der ringen	Daarvan stedelijk gebied	Totale bevolking	Daarvan op stedelijk gebied	Op elke □ kilometer komen inwoners
0—0.5	0.7854 □ kilom.	0.7854 □ kilom.	43524	43524	55416
0.5— 1	2.3562 „	2.3562 „	94893	94893	40273
1— 2	9.4248 „	8.5991 „	230984	230473	24508
2— 3	15.7080 „	1.9427 „	56722	54904	3611
3— 4	21.9911 „	0.0968 „	9735	5793	442
4— 5	28.2743 „	—	1299	—	45

waar de gelegenheden tot verkrijging van inkomsten zijn vermeerderd en die daardoor een groote aantrekkingskracht voor bevolking uit andere deelen des lands, misschien wel uit vergelegen oorden, verkregen hebben.

Het hier gezegde is evenzeer van toepassing op gemeenten der vierde groep, die niet in staat zijn zich uit te breiden. Wij behoeven dit niet in bijzonderheden aan te toonen en kunnen thans een algemeene formule geven, die de uitkomst van ons onderzoek in deze paragraaf samenvat. Zij luidt aldus: Bij rijzing van loonen en winsten in een gemeente zal er het peil der woninghuren klimmen, de bevolking toenemen. Zoowel het een als het ander heeft de strekking om de voordeelen, aan het wonen in die gemeente verbonden, gelijk te maken aan de voordeelen van het wonen in andere gemeenten. Hoe uitgebreider de gunstig gelegen onbebouwde gronden er zijn, des te meer zal de gelijkmaking door aanwas van bevolking geschieden; naar gelang die gronden ontbreken zal zij meer geschieden door huurverhooging. Eene verhooging, die in de meeste gevallen verhooging van het bestanddeel grondhuur zal zijn.

Bij dit betoog gingen wij van de stelling uit, dat vermeerdering van bloei in een gemeente steeds oorzaak, nooit gevolg is van toestrooming van menschen daarheen. De dwaling, die in aanwas van bevolking een bron van meer „vertier", dus van grooter welvaart doet zien, kan te dezer plaatse nog niet bestreden worden; wij bewaren dit voor een later hoofdstuk. De opmerking zou echter gemaakt kunnen worden, dat toch zeker in één geval door toestrooming van menschen bloei ontstaat, namelijk wanneer deze menschen tot de gegoede klassen behooren. Terstond moet worden toegegeven, dat de plaatselijke welvaart in hooge mate wordt bevorderd door vestigingen van personen, die een ruim inkomen genieten; maar deze vestigingen zijn te rangschikken onder de oorzaken, die in een gemeente het peil der winsten en loonen doen stijgen, er de gelegenheden tot verkrijging van inkomsten vermeerderen; niet onder dezulke die onmiddellijk tot sterken aanwas van

bevolking krachtig bijdragen. Voor dit laatste zijn zij doorgaans niet talrijk genoeg. In de meeste gevallen bestaat de invloed der vestiging van gegoede personen in een gemeente hoofdzakelijk hierin, dat zij er min-gegoeden heen lokt.

De grootste en snelste vermeerderingen van bevolking neemt men waar in steden, die door hare ligging bijzonder geschikt zijn geworden voor de uitoefening van nijverheid of handel. Wilhelm Roscher heeft dit met groote klaarheid aangetoond in eene studie, die hij in den derden druk zijner *Ansichten der Volkswirthschaft* heeft opgenomen [1]). Hij bewijst daarin, dat de opkomst van zeer groote steden zich altijd uit de door hem genoemde oorzaak laat verklaren. Mogen enkele zijner opmerkingen den toets eener scherpe kritiek niet kunnen doorstaan, de algemeene strekking van zijn betoog is juist. De sterke toeneming der bevolking van Parijs schijnt hiermede in tegenspraak, maar Roscher doet ons zien, dat zijne stelling daardoor bevestigd wordt. Parijs is allengs een groot middelpunt geworden van handel en van nijverheid voor uitvoer. Dit, veel meer dan de bezoeken van vreemdelingen en de vestigingen van renteniers, is de oorzaak van den bloei dezer stad.

---

§ 4.

Veranderingen in de bouwkosten en den rentestand.

Ook de oorzaak, waarvan wij nu gaan spreken, werkt verschillend, naar gelang van de groepen der gemeenten. In die der tweede groep, waar aanbouw niet met voordeel geschieden kan, en in die der vierde — of in daarmede gelijk te stellen buurten — ontbreekt hare werking op de huurwaarden meestal geheel. Om voorbeelden te geven. Een huis, dat voor *f* 200 wordt verhuurd, zou bij aanbouw *f* 20000

[1]) Deel I, bl. 317—362. *Betrachtungen über die geographische Lage der grossen Städte.*

kosten en jaarlijks *f* 150 aan onderhoud. Nu mogen de bouwkosten dalen van *f* 20000 tot *f* 10000 en de rentestand van 5 op $2^1/_2$ percent, nog altijd zal er geen voordeel te behalen zijn, zulk een huis te laten bouwen. Ziedaar een voorbeeld, dat betrekking heeft op de tweede groep. Gesteld echter de huurwaarde bedroeg niet *f* 200, maar *f* 2000, terwijl de plaatsruimte tot bouwen ontbrak en juist dit de hooge huurwaarde veroorzaakt had. Ook dan zou verandering van bouwkosten of rentestand zonder invloed blijven. En de toestand, die hier beschreven wordt, is die, waarin de gemeenten der vierde groep verkeeren.

Groot, ja in de meeste gevallen beslissend voor de huurwaarden, is daarentegen de werking der oorzaak, die ons bezig houdt, in gemeenten waar overvloed van bouwterrein op ieder punt bestaat. Hier is een huis met elk ander voortbrengsel gelijk te stellen, dus onderworpen aan de algemeene wet, die kostprijzen en waarden op den duur doet samenvallen. Daar een gebouw vele jaren achtereen genot kan verschaffen, werkt deze wet hier somwijlen trager dan met betrekking tot andere goederen; maar zij werkt toch, en bij aangroeiende bevolking zelfs met een zekere snelheid. Naar gelang de bouwkosten geringer zijn en de rente lager is, zal men dan tot minder huurprijs een woning kunnen erlangen; naar gelang zij hooger zijn, zal de aangroeiende bevolking het zich moeten getroosten duurder te wonen. Vermoedelijk zal het in de meeste gevallen meer aan de rente dan aan de bouwkosten toegeschreven moeten worden, dat in koloniën en nieuw bevolkte landen de woninghuren bijzonder hoog zijn. Het kapitaal is schaarsch in zulke streken en zelden beneden 7 of 8 percent verkrijgbaar; dikwijls moet men nog meer betalen. Dit verhoogt er in sterke mate de huurprijzen, waartoe woningen kunnen geleverd worden. Het maakt een belangrijk verschil, of het aangewende bouwkapitaal slechts $3^1/_2$ of 4 percent, dan wel het dubbel daarvan moet opbrengen; in het eerste geval zal er reeds een woning van *f* 10.000 kunnen verrijzen bij een huur van (netto) *f* 350 of *f* 400, in

het tweede geval zal de huurprijs *f* 700 of *f* 800 moeten zijn.

Dit alles is te eenvoudig om verdere toelichting te vereischen; de invloed van veranderingen in de bouwkosten en den rentestand is voor huurwaarden van gemeenten der eerste, tweede en vierde groepen gemakkelijk aan te wijzen. Men stuit eerst op moeilijkheden, wanneer men die der derde groep in oogenschouw neemt. Want hier is grondhuur in de meeste huurprijzen begrepen, echter niet in alle. Hier is gelegenheid tot aanbouw, doch in hoofdzaak slechts aan den zoom der stad. Dientengevolge doen zich hier problemen voor, welker oplossing eenige oplettendheid vordert.

Spreken wij eerst over den rentestand. Bij een oppervlakkige beschouwing zou men geneigd kunnen zijn te denken, dat een renteverlaging van 5 op $2^1/_2$ percent, bijvoorbeeld, al de netto-huurprijzen — waaronder de huurprijzen na aftrek der onderhoudskosten zijn te verstaan — met de helft moet verlagen. Men zou ook kunnen besluiten tot het lijnrecht daartegen overstaande; de huren, dus zou men kunnen spreken, zullen niet veranderen maar de k o o pprijzen van huizen en bouwterreinen zullen verdubbelen, evenals men den koopprijs van een solied fonds ziet verdubbelen, wanneer de rentekoers wordt gehalveerd. Noch de eene, noch de andere meening ware echter nauwkeurig. Renteverlaging heeft een veel minder eenvoudige werking in de gemeenten, waarop thans onze aandacht is gevestigd, en welker toestand met betrekking tot de huurwaarden hierboven grafisch is voorgesteld.

Letten wij nog eens op onze figuur; op die verticale lijnen van ongelijke lengte, huurwaarden voorstellende van woningen, die, afgezien van hare ligging, even deugdelijk zijn. Staan de lijnen, wat hare lengte betreft, in een noodzakelijke v e r h o u d i n g tot elkander, of moeten er alleen zekere v e r s c h i l l e n tusschen haar bestaan? Duidelijkheidshalve wordt de vraag in anderen vorm herhaald. Twee woningen hebben dezelfde afmetingen, zijn even goed onderhouden, bieden, in één woord, dezelfde geriefelijkheden aan; de eene, gelegen op het punt, waar bouwterrein geen waarde heeft,

doet *f* 600, de andere *f* 1200 huur. Tusschen die twee getallen bestaat

een verhouding van 1 tot 2,
een verschil van *f* 600.

Wat is hier noodzakelijk, wat toevallig? Indien de huurwaarde, die *f* 600 bedraagt, tot *f* 300 vermindert, zal dan de huurwaarde van *f* 1200 moeten dalen:

tot 2 × *f* 300 = *f* 600
of: tot *f* 300 + *f* 600 = *f* 900?

In deze vraag ligt de geheele quaestie opgesloten. Wij meenen haar aldus te moeten beantwoorden:

Bloot toevallig is de verhouding; te vergeefs zou men zoeken naar een oorzaak, die haar het karakter van noodzakelijkheid verleende. Een huis in een gezochte buurt is meer waard dan een huis aan den zoom der stad, omdat het wonen in de gezochte buurt maatschappelijke of andere voordeelen aanbiedt. Waardeert men deze voordeelen op een gegeven tijdstip en in een bepaald geval op *f* 600, zoo bestaat er geen reden, waarom men ze hooger of lager zou waardeeren, nadat de huizen aan den zoom der stad in huurprijs zijn gedaald. Deze daling zal op den algemeenen stand der huurwaarden invloed hebben, maar de invloed zal zich hiertoe bepalen, dat de huurwaarden van alleen door hunne ligging ongelijksoortige woningen alle met een gelijk bedrag verminderen; om de taal onzer figuur te spreken: dat van elk der lijnen AC een voor alle even groot gedeelte der lijn AB wordt afgenomen.

De werking van renteverlaging is hiermede aangeduid. Haar onmiddellijk gevolg is geen ander dan vermindering der huursom, waarvoor op het „indifferente punt" een woning kan geleverd worden. Nu volgt aanbouw op grooter schaal dan vroeger; aan den zoom der stad dalen de huurwaarden en de daling wordt allengs algemeen. Maar de verschillen blijven stand houden, dus de grondhuren, want zij bestaan uit die verschillen. Gedaald is uitsluitend het bestanddeel huishuur in engeren zin.

Men zou tegen deze voorstelling twee bedenkingen kunnen opperen. De eene zou hierin bestaan, dat wel is waar vermindering der huurprijzen, waarvoor aan den zoom der stad woningen kunnen geleverd worden, de waardeering der voordeelen van het wonen op gunstiger punten onaangeroerd laat, maar dat tevens door een algemeene daling der huurprijzen de vraag naar beter gelegen woningen wordt versterkt. Is een artikel duur geworden, dan stellen vele verbruikers der hoogere soorten van dat artikel zich met mindere soorten tevreden, en de waardeverschillen tusschen de soorten nemen af. Is een artikel goedkoop geworden, dan gebeurt het omgekeerde: de mindere soorten en de surrogaten dalen gewoonlijk het meest. Zou dit voor woningen ook niet gelden? Men behoeft tusschen de huurwaarden op de onderscheidene punten nog geen vaste verhouding te zoeken, men kan in het algemeen toegeven dat hier de verschillen beslissend zijn, zonder daarom verplicht te zijn tot het aannemen van een zoodanige onafhankelijkheid dezer verschillen van de cijfers waarop zij betrekking hebben, als hierboven werd ondersteld.

De kracht dezer bedenking is niet te loochenen. Alleen zij opgemerkt, dat de oorzaak, die in het ondersteld geval de huurwaarden verlaagt, ook vermindering brengt in het inkomen der kapitalisten, dus in hun vermogen om hooge huurprijzen te betalen. Maar in een stad waar de inkomsten uit betrekkingen en bedrijven de inkomsten uit kapitaal ver te boven gaan, zal dit weinig invloed hebben; de bedenking blijft dus waarde behouden. Inderdaad zal bij daling van het algemeene peil der huren door andere oorzaken dan vermindering van welvaart de vraag naar goedgelegen woningen toenemen. Dientengevolge zullen de verschillen, waarvan hier sprake is, eenigszins grooter worden dan zij vroeger waren.

Een tweede bedenking zou hierin kunnen bestaan, dat alles wat het algemeene peil der huren in een gemeente verlaagt, tot meerdere toestrooming van bevolking daarheen aanleiding geeft. Deze bedenking heeft echter minder gewicht dan de vorige, omdat renteverlaging nooit een plaatselijk, steeds een

algemeen verschijnsel is. Daalt de rente, zoo daalt zij in alle beschaafde landen, en daar zij buiten de steden het krachtigst op de huren werkt, kan zij moeilijk verplaatsingen naar de steden zelve bevorderen.

Na deze uiteenzetting zal het onnoodig wezen hetzij van renteverhooging, hetzij van verandering in de bouwkosten uitvoerig te spreken; van de eerste niet, omdat zij juist het tegenovergestelde teweegbrengt van renteverlaging, van de tweede niet, omdat hare werking aan die van verandering in den rentestand gelijk moet zijn. Het maakt geen verschil, of een huis tot billijker huurprijs dan vroeger kan geleverd worden, doordien de aanbouw 30 percent minder kosten vereischt, dan wel doordien de kapitalist, die het liet bouwen, met $3^1/_2$ in plaats van 5 percent rente genoegen neemt. In beide gevallen zal de invloed op de huurwaarden, voor zoover die bestaat, even groot zijn.

Vatten wij de uitkomsten van ons onderzoek in deze paragraaf tezamen, zoo komen wij tot het volgende:

Veranderingen in den rentestand en in de bouwkosten hebben een overwegenden invloed op de huurwaarden in gemeenten, waar gestadig behoefte is aan nieuwe woningen, doch waar door overvloed van bouwterrein op ieder punt die behoefte kan bevredigd worden;

zij missen allen invloed in gemeenten, waar de huurwaarden ver staan beneden de rente der som, die het bouwen zou kosten, verhoogd met de onderhoudskosten; maar ook in gemeenten waar alle bouwgrond ontbreekt;

haar invloed op de huurwaarden in gemeenten, waar terrein alleen beschikbaar is aan den zoom en in welker bebouwde kom grondhuur wordt bedongen, bepaalt zich tot het bestanddeel: huishuur in engeren zin. De huren van elke soort van huizen dalen of rijzen er slechts zóóveel, als zij dalen of rijzen zouden, indien geen grondhuur in de huurwaarden begrepen ware. Met dien verstande evenwel, dat de algemeene economische wet, die de prijsverschillen tusschen hoogere en lagere qualiteiten van hetzelfde artikel doet toenemen, wanneer het artikel daalt, doet afnemen wanneer het stijgt, zich ook hier laat gelden.

---

§ 5.

Zakelijke lasten.

Het vorige onderwerp is ook daarom met eenige uitvoerigheid behandeld, omdat het dezelfde problemen bevat als die, welke wij thans moeten oplossen, en de oplossing nagenoeg geheel dezelfde kan zijn. Wanneer een evenredige belasting der bruto-huurwaarden ten laste van den eigenaar wordt geheven, zal dit evenzoo werken, als waren de bouwkosten of de rentekoers naar evenredigheid verhoogd. Gesteld, de heffing is 10 percent; dan zal dit daarmede gelijk staan, of het bouwen één tiende meer kostte, of wel de rente gestegen ware van 5 op $5^1/_2$ percent.

Ten aanzien van huurwaarden in gemeenten der eerste groep, met overvloedig bouwterrein op ieder punt, is dit terstond duidelijk. De bouwondernemer wil een huur bedingen, die hem een zeker inkomen verschaft; ontneemt hem de fiscus een gedeelte der huur, zoo wacht hij tot deze laatste met dat gedeelte gestegen is, alvorens tot bouwen te besluiten. Men heeft de belasting der gebouwde eigendommen een accijns op het wonen genoemd. Voor gemeenten als de thans bedoelde geldt die benaming ten volle; ten minste, indien hare bevolking zich uitbreidt, dus aan nieuwe woningen telkens of gestadig behoefte is.

Zeer onjuist echter zou de benaming zijn, wilde men haar aanwenden tot kenschetsing van den invloed der belasting in gemeenten, waar van aanbouw geen sprake kan zijn, hetzij omdat de huren daarvoor te laag staan, hetzij omdat bouwgronden er ontbreken. Hoe zal de eigenaar hier de belasting verhalen? Verhoogde hij de huur, dan zouden de bewoners weigeren daarin te bewilligen, en niets zou hem in staat stellen hun tegenstand te breken. In de gemeenten, waarvan wij het

eerst spraken, ontstaat schaarschte van woningruimte, indien de huurwaarden niet rijzen met het volle bedrag der zakelijke lasten; maar in gemeenten, waar reeds vóór de invoering der belasting het bouwen òf geen rekening gaf, òf onmogelijk was, blijft het aanbod geheel onveranderd, al stijgen de huurwaarden niet. Beperking van aanbod is het eenige dwangmiddel voor hen, die een artikel ter markt brengen, om den verbruikers op het punt der prijzen de wet te stellen; dit geldt van de woninghuren evenzeer als van de koopprijzen der handelsartikelen.

Over de groepen I, II en IV is hiermede het noodige gezegd; gelijk bij het vorige onderwerp is groep III, waarop de bekende grafische voorstelling betrekking heeft, de eenige, die hier moeilijkheden baart. Moeilijkheden echter, die van zelf verdwijnen, zoodra men weet, dat de verschillen tusschen de huurwaarden van alleen door hare ligging ongelijksoortige woningen bepaald worden door de waardeering der voordeelen, die een gunstige ligging boven een ongunstige aanbiedt. De beteekenis der slotsom, waartoe wij kwamen, toen wij vroegen of aan de verhoudingen tusschen de huurwaarden eenigerlei noodzakelijkheid ten grondslag ligt, treedt nu andermaal te voorschijn. Hadden wij op deze vraag een bevestigend antwoord gevonden, dan zou men thans moeten aannemen, dat een percentsgewijs geregelde zakelijke belasting van de huur óók in gemeenten als die van onze derde groep ten volle op de bewoners moet nederkomen. Nu het antwoord ontkennend bleek te zijn, laat zich bewijzen, dat de bewoners slechts in zóóver de belasting zullen dragen, als zij de woninghuur in engeren zin, niet de grondhuur betreft. Om een voorbeeld te geven: in een huurwaarde van *f* 2000 is het bestanddeel grondhuur *f* 1400, en eene zakelijke belasting wordt ingevoerd ten bedrage van 10 percent. Nu zal niet de huur met *f* 200 stijgen, maar slechts met 10 percent van *f* 600 = *f* 60. De eigenaar zal het overige deel der belasting (*f* 140) dragen.

De bewijsvoering kan slechts herhaling zijn van het in de

vorige paragraaf gezegde. Twee gelijksoortige perceelen hebben een huurwaarde:

het eene, aan den zoom der stad gelegen, van *f* 600;
het andere, gelegen in een gezochte buurt, van *f* 2000;
waaruit volgt, dat men de voordeelen van het wonen in die buurt schat op *f* 1400. Om geheel op de bewoners verhaald te worden, zou een nieuw ingevoerde zakelijke belasting, de huur

van *f* 600 tot *f* 660
van *f* 2000 tot *f* 2200

moeten doen stijgen. Het verschil tusschen die beide getallen is *f* 1540, terwijl *f* 1400 de som is, die men voor het wonen in de gezochte buurt over heeft, en de belasting toch stellig niet tot uitwerking heeft die som te vergrooten. Het dure perceel kan derhalve slechts stijgen van *f* 2000 op *f* 2060 (*f* 660 + *f* 1400). Maar dan treft ook het grootste deel der belasting, *f* 140, den eigenaar, en die *f* 140 zijn juist 10 pct. van de grondhuur.

Doch men herinnert ons misschien aan de twee bedenkingen, die wij zelven hebben geopperd, toen de werking van veranderingen in de bouwkosten en de rentekoersen werd onderzocht. De herinnering komt aan het geleverd betoog te stade, want zij doet ons inzien, dat het aandeel van den bewoner in de zakelijke lasten hier nog overschat kan zijn. De prijsverschillen tusschen hoogere en lagere qualiteiten van hetzelfde artikel nemen af, wanneer het artikel in het algemeen duurder wordt: als dat zoo is, zal het huurprijsverschil van *f* 1400, wel verre van tot *f* 1540 te stijgen, iets minder worden en de eigenaar een nog grooter deel van de zakelijke lasten moeten dragen dan door ons werd aangenomen. Bij daling der huurprijzen in een gemeente wordt de toestrooming van bevolking daarheen aangewakkerd: maar dan werkt stijging juist andersom en is er een nieuwe reden om te gelooven dat de eigenaar een grooter deel zal dragen dan uit onze becijfering volgt. Het blijkt nu, dat deze slechts het maximum aanwijst, dat den bewoner treffen kan. De eigenaar betaalt stellig de belasting

voor zoover zij over het bestanddeel grondhuur is berekend; maar het kan gebeuren, dat hij nog meer betaalt.

Deze uitkomst schijnt ons belangrijk om meer dan ééne reden. Ten eerste doet zij nadruk vallen op het gewicht der onderscheiding tusschen woninghuur en grondhuur in engeren zin, stelt zij de beteekenis dezer onderscheiding in een nieuw licht. Voorts doet zij ons opmerken, dat zakelijke belastingen op huurwaarden, waarin grondhuur voor een belangrijk deel begrepen is, bovenal te beschouwen zijn als belastingen op de bijzondere baten, die de eigenaars van gunstig gelegen perceelen aan die gunstige ligging ontleenen; de benaming „accijns op het wonen" zou ook in deze gevallen de werking van zulke belastingen zeer onvolkomen uitdrukken. Eindelijk: dank zij het verkregen resultaat weten wij thans, dat de huurders alleen belang hebben bij lage belasting der perceelen, die nog gebouwd moeten worden, want slechts door de opvoering der huurprijzen van deze ontstaat eene algemeene verhooging. Het is voor de huurders onverschillig, of, en zoo ja tot welke bedragen de reeds bestaande woningen worden aangeslagen; zoolang de aanslag niet wordt opgevoerd tot een zoodanig cijfer, dat lasten en onderhoudskosten de geheele huursom evenaren of zeer nabij komen, deert hen dit niet. Ranke verhaalt in zijne *Zwölf Bücher Preusischer Geschichte*, dat de Groote Keurvorst in 1667, om de uitbreiding der steden in zijn land te bevorderen, de belasting op de gebouwde eigendommen, die zeer zwaar was, veel verminderd en door accijnzen vervangen heeft; een maatregel, die gunstig heeft gewerkt, want reeds na twee jaren was het aantal huizen te Berlijn met 150 vermeerderd. De Keurvorst zou zijn doel even goed hebben bereikt, indien hij op de bestaande gebouwen de oude grondlasten had laten kleven en de nieuwe gedeeltelijk had vrijgesteld. Hij had dan zijn oogmerk zelfs nog beter bereikt, want de door hem ingevoerde accijnzen moeten de vraag naar woningen eenigszins getemperd hebben. Of wel hij had vrijstelling kunnen geven ten behoeve van nieuwe gebouwen voor een lange reeks van jaren.

De Nederlandsche wet op de grondbelasting (wet van 26 Mei 1870, Staatsblad n°. 82) bevatte in hare vijfde afdeeling vele zulke vrijstellingen. Zij bepaalde, dat de belastbare opbrengst eerst na verloop van 18 jaren zou worden geregeld voor de gebouwde eigendommen op woeste en nieuw ontgonnen gronden; eerst na 13 jaren voor gebouwen op gronden ter droogmaking, bekading of bedijking aangegeven; eerst na 6 jaren voor gebouwen op andere gronden gesticht. Maar bij wet van 20 Juli 1884 (Staatsblad n° 149) is aan deze tijdelijke vrijstellingen (voor zoover zij geen gebouwen betreffen bestemd tot „landbouw, tuinbouw, veehouderij of soortgelijke middelen van nijverheid om den ontgonnen of drooggemaakten grond zelven vruchten te doen afwerpen") van 1 Januari 1885 af een eind gemaakt. Voor de schatkist van het rijk (en ook voor die der gemeenten, welke van de belasting der gebouwde eigendommen 40 opcenten mogen heffen) was dit zeer voordeelig. In 1876 was de belastbare opbrengst dezer eigendommen *f* 74.501.000; in 1884 *f* 85.037.000 zijnde een vermeerdering van slechts *f* 10.536.000 in acht jaren tijds. De volgende acht jaren wezen een vermeerdering aan aan van *f* 24.637.000, en hoeveel de nieuwe wet daartoe heeft bijgedragen, blijkt wel hieruit, dat in 1884 voor stichting 9002, voor herbouw 2926 en voor bijbouw 2333 vrijdommen werden verleend, daarentegen in 1892 slechts 422, voor stichting alleen. Maar de maatregel zal inzonderheid op die plaatsen, in welker nabijheid gronden lagen, waar nieuwe gebouwen een vrijstelling van achttien jaren genoten, nadeelig hebben gewerkt. Een grondbelasting, die eerst zal intreden over ettelijke jaren, wordt door de belanghebbenden minder bezwarend geacht dan eene die ingaat, zoodra het huis is voltooid. In den eersten tijd na den aanbouw kost ieder perceel veel aan onderhoud; en menigeen ziet op tegen de ongemakken der eerste bewoning, zoodat de eigenaar zich dientengevolge allicht een offer getroosten moet. De tijdelijke vrijstelling kwam hieraan te gemoet; zij gaf aan het bouwen een prikkel, dien nu slechts verdere rijzing der huurwaarden geven kan.

Men begrijpt, dat deze opmerkingen geen ander doel hebben dan de schaduwzijde aan te toonen van een wetswijziging, welker volledige beoordeeling uitgebreider onderzoek zou vorderen.

---

§ 6.

Belastingen wegens het gebruik van gebouwen.

Er worden belastingen geheven niet alleen wegens het bezit, maar ook wegens het gebruik van gebouwen. De Engelsche *rates*, die slechts naar de huurwaarde worden berekend, ons *Personeel*, dat nog verschillende andere „grondslagen" tot maatstaf heeft, zijn daarvan voorbeelden. Daar zulke belastingen door den gebruiker worden betaald, dus als een vermeerdering van den huurprijs werken, is er reden om haar invloed op den stand der huurwaarden toe te kennen. Niemand ontzegt aan den suikeraccijns een zekeren invloed op de prijzen, die de suikerfabrikanten voor hun product ontvangen; welk verschil bestaat er tusschen dien accijns en de belastingen, waarvan hier sprake is, wat beider werking op de prijzen aangaat? Er is verschil in de wijze van heffing, doch kan dit beteekenis hebben? Werd de suikeraccijns niet door den raffinadeur op den koopman en door dezen op den verbruiker overgedragen, maar door laatstgenoemden in de schatkist gestort, het zou ons oordeel over den invloed dezer belasting in geen enkel opzicht wijzigen. Even als nu zouden wij meenen, dat de vraag naar suiker door den accijns getemperd wordt, de producent zich dientengevolge met lager prijzen moet tevreden stellen dan hij anders zou weten te bedingen. Bij zulk een regeling zou het den verbruiker nog minder dan thans ontgaan, dat een tweeledig offer van hem gevergd wordt, en gelijk nu zou hij dat tweeledig offer vergelijken met het genot, dat het verbruik van het artikel hem geven kan. Zoo vaak die vergelijking ongunstig uitviel, zou hij, daar op de eischen van den fiscus niet kan worden afgedongen, een lageren prijs bieden aan den producent, en wanneer daarmede geen

genoegen werd genomen, zich van verbruik onthouden of een kleinere hoeveelheid koopen.

De Engelsche *rates* en onze Personeele belasting worden geheven op de hier onderstelde wijze. De bewoner of verbruiker voldoet de belasting doorgaans onmiddellijk; de tweeledige prijs, dien het bewonen of gebruiken van een perceel hem kost, betaalt hij in twee deelen: bij den eigenaar stort hij de huursom, bij den rijksontvanger de belasting. Maar evenmin als in het zoo even ondersteld geval, heeft dit invloed op de werking die van de belasting uitgaat. De huurder telt de beide posten samen. Hij weet zeer goed dat, zoodra hij zich tevreden stelt met een mindere woning, een dubbele besparing daaruit voor hem zal volgen: niet alleen de huur, ook de belasting zal geringer zijn. In de omstandigheid, dat deze laatste niet op den prijs geslagen, maar door den bewoner direct betaald wordt, ligt een reden te meer om haar een werking gelijksoortig aan die der accijnzen toe te kennen. Daardoor wordt die werking niet verzwakt, maar versterkt, naar het ons voorkomt.

Ten onrechte zou men dit betoog wederlegd achten door de opmerking, dat een welgesteld man een woning, waaraan hij gehecht is, niet verlaat om enkele tientallen guldens belasting te ontgaan. Toen wij spraken over het verband tusschen huurprijzen en woningvraag, hebben wij een soortgelijke bedenking reeds beantwoord, door te wijzen op de groote verscheidenheid van inkomsten, smaken en behoeften bij personen, die in woningen van dezelfde huurprijzen zijn gehuisvest. Ook hier kan men zeggen: trof de bedenking doel, dan zou geen enkel invoerrecht, geen enkele accijns, de vraag naar het belaste artikel drukken, want verbruikers, die tengevolge der belasting hunne vraag niet verminderen, ontbreken nooit; steeds zullen er personen zijn, die desgevorderd voor het hun aangebodene veel meer zouden betalen dan van hen geëischt wordt. Dank zij het ruime aanbod, en de hoogere waardeering van het offer of de lagere waardeering van het genot bij hunne medegegadigden, worden zij daartoe niet geroepen; zij genieten

daardoor een voordeel, dat door MARSHALL [1]) *consumer's surplus* of *consumer's rent* wordt genoemd. Wil men den invloed van een accijns of andere belasting nagaan, zoo moet men dezulken, die dit *surplus* genieten, buiten beschouwing laten, want niet hunne vraag regelt de prijzen. Maar wij hebben dit punt reeds toegelicht en behoeven er niet langer bij stil te staan.

Alleen zij nog aangeteekend dat de ondervinding van hen, die arbeiderswoningen verhuren in naast elkander gelegen gemeenten, voor welke de bepalingen omtrent de Personeele belasting verschillend zijn, de waarheid der voorgedragen theorie bevestigt. Amsterdam behoort naar de thans nog bestaande wet op het Personeel, tot de eerste, het daaraan grenzend Nieuwer-Amstel tot de vijfde klasse; hetgeen beteekent dat een woning van *f* 2.50 weekhuur te Amsterdam één derde remissie geniet, te Nieuwer-Amstel geene, en dat een woning van *f* 2 weekhuur te Amsterdam geheel onbelast blijft, te Nieuwer-Amstel ten volle wordt getroffen. In de verslagen der te Amsterdam gevestigde Woning-Maatschappij [2]) kan men nalezen, hoe zeer dit invloed heeft gehad, toen deze maatschappij dicht bij de hoofdstad, maar op grondgebied van Nieuwer-Amstel, woningen had gesticht en die poogde te verhuren. Zij moest zich met matige huurprijzen tevreden stellen.

Hoever strekt de werking van belastingen als deze, wanneer zij worden ingevoerd, zich uit? Is zij tijdelijk of duurzaam? Daalt de huurwaarde met de volle belasting of slechts met een gedeelte daarvan? Wij willen die vragen weder voor elke onzer vier groepen van gemeenten afzonderlijk pogen te beantwoorden, beginnende met de eerste groep: gemeenten met overvloedig bouwterrein op ieder deel van haar gebied. Daarbij gaan wij van de onderstelling uit, dat de ingevoerde belasting 25 percent van de huurwaarde bedraagt en niet

[1]) *Principles of economics*, 2e Druk, Deel I. bl. 181 en verv.
[2]) Zie het verslag van 5 Maart 1894.

een andere vervangt, maar geheel moet dienen tot versterking der Rijks- of plaatselijke inkomsten. Vervangt zij een andere belasting, zoo heeft een dubbele werking plaats, want geen enkele algemeene persoonlijke belasting laat de huurwaarden ongedeerd. Wij komen later hierop terug.

In gemeenten der eerste groep moet, naar ons bleek, de huurwaarde van elk nieuw gebouwd perceel zoodanig zijn, dat haar zuiver bedrag een normale rente geeft, en de aanwas van bevolking maakt hier voortgezetten aanbouw noodig. Daaruit kan reeds worden afgeleid, dat voor zoover de belasting in zulke gemeenten invloed heeft op de huurwaarden, deze invloed slechts een tijdelijk karakter zal dragen. Het beloop is vermoedelijk aldus. Aanvankelijk dalen de huren, het bouwen wordt daardoor gestremd. Maar van lieverlede brengt de aanwas van bevolking ze weder op het oude peil, en dan wordt het bouwen hervat; echter niet op de oude schaal. Want door het duurdere wonen zal de trek naar deze gemeenten minder groot zijn dan vroeger, zoodat de bevolking er minder snel zal aangroeien dan te voren. Tenzij de nieuw aangekomenen — of een deel van hen en een deel der oude bevolking — met kleinere woningen genoegen nemen, in welk geval de toestrooming niet verminderen zal. Onder de werking van oorzaken, die het wonen duurder maken, worden de aan huisvesting gestelde eischen, soms verzwakt, naar men weet.

In gemeenten der tweede groep, waar het bouwen geen voordeel geeft, omdat de vraag naar woningen daar gering is, zal die vraag na de invoering der belasting nog geringer worden. Het getal dergenen, die er woningen willen huren, zal misschien niet verminderen; indien de belasting met gelijken druk over het geheele land werkt, is dit zelfs niet waarschijnlijk. Maar de huurders zullen lagere prijzen bieden, en niets belet ons te verzekeren, dat die prijzen zóóveel lager zullen zijn, als noodig is om de kosten van het wonen onveranderd te doen blijven. Er was vroeger evenwicht tusschen vraag en aanbod; door de belasting van 25 percent wordt het verbroken. De huurprijzen moeten dientengevolge

tot vier vijfden van de vroegere bedragen verminderen, zal er opnieuw evenwicht zijn. Huursommen hebben met goederenprijzen dit gemeen, dat hare hoogte niet bepaald wordt door het getal der gegadigden alleen, maar ook door hetgeen deze laatsten bereid zijn te besteden. Indien in een gemeente door een algemeene ramp ieders inkomen werd gehalveerd, zou het aantal der personen, die er huisvesting zoeken, niet noodzakelijk afnemen; maar de meesten dezer personen zouden lagere huurprijzen bieden. Hetzelfde is te verwachten tengevolge van de belasting.

Om redenen, soortgelijk aan de hier genoemde, zal in gemeenten der vierde groep, waar tot aanbouw geen gelegenheid bestaat, de belasting evenzeer op de eigenaars worden verhaald. Met zulke gemeenten hebben wij in een vroegere paragraaf zekere buurten in groote steden gelijk gesteld, zooals de *City* van Londen. De verbazend hooge huurprijzen, die daar worden betaald en die er aan bouwterrein een bijzonder hooge waarde geven (anderhalf tot twee ponden sterling per vierkanten voet, gelijkstaande met *f* 197 tot *f* 263 per vierkanten meter, jaarlijks, is daar niets ongewoons[1]) zouden nòg hooger zijn, indien er geen *rates* werden geheven. Ook in dit geval meenen wij bevoegd te zijn aan de belasting de werking toe te kennen van de huren met haar volle bedrag te verminderen. Want uit de bedragen, die aan huurprijzen en *rates* tezamen worden geboden, blijkt, welke de offers zijn, die men voor het gebruik van kantoren, winkellokalen enz. in de *City* over heeft, op welke cijfers de equatie van vraag en aanbod hier tot stand komt. Werden de *rates* afgeschaft, dan zouden de eigenaars hoogere huurprijzen kunnen bedingen, voor zoover namelijk niet zij, maar de gebruikers de belasting voldoen, en juist zóóveel meer als nu door de gebruikers aan belasting wordt opgebracht.

Maar hoe is de werking in de derde groep? Twee huizen van ongelijke ligging, en alleen daarom in huurwaarde ver-

[1]) W. H. Dawson, The unearned increment, London 1890, bl. 6.

schillend, doen een huur, het eene, in een gezochte buurt, van *f* 2000, het andere, op het punt waar geen grondhuur wordt bedongen van *f* 600. Het verschil tusschen die beide sommen is *f* 1400. Na de invoering der belasting zal het gebruik van het eerste *f* 750, dat van het tweede *f* 2500 kosten, een verschil van *f* 1750. Men gevoelt, dat thans eene anomalie is geschapen, die op de eene of andere wijze verdwijnen moet; en daar het ondenkbaar is dat zij verdwijnt door rijzing in huur van het goedkoope perceel, kan het alleen geschieden door daling van het dure. Bovendien, bij huurprijzen van *f* 600 en *f* 2000 bestond vroeger evenwicht tusschen vraag en aanbod ten aanzien van beide soorten van woningen; het evenwicht moet verbroken zijn, nu het gebruik dier perceelen, inclusief belasting, *f* 750 en *f* 2500 kost. Men mag aannemen, dat eerlang die beide bedragen tot *f* 600 en *f* 2000 zullen verminderd zijn; met andere woorden, dat de huur van het dure perceel zal dalen tot *f* 1600, die van het goedkoope tot *f* 480. Dat zal voor beide een daling zijn van het geheele bedrag der belasting.

Indien ons voorbeeld betrekking had op een gemeente, welker bevolking niet meer toenam, ware hier niets bij te voegen; de belasting zou dan weder geheel op de eigenaars vallen. Niet terstond, want menig huurcontract zou moeten afloopen, menige tegenstribbeling van de zijde der huisheeren overwonnen moeten worden, eer alles zich naar den nieuwen toestand had geschikt; maar indien middelerwijl de prijsschaal van de vraag naar woningen niet ware veranderd, dus *f* 2000 en *f* 600 nog altijd de „marginale nuttigheid" der beide soorten van woningen uitdrukten, zou het ten slotte daartoe komen. En niets belet ons aan hetgeen hier gezegd is van woningen, die alleen door ongelijkheid van ligging in huurwaarde van elkander verschillen, een algemeener strekking te geven; want voor iedere soort van woningen zou de belasting een toestand scheppen, die niet meer houdbaar ware; al de huurwaarden zonder onderscheid zouden dalen tot een zoodanig peil, dat aan huur en belasting evenveel werd betaald als vroeger aan huur alleen.

De gang van zaken wordt anders, indien de bevolking blijft toenemen. Lokte eertijds een huurprijs van *f* 600 op het „indifferente punt” een gestadige vermeerdering van aanbod uit, dan zal een huurprijs van *f* 480 daarvoor te gering zijn. Derhalve wordt het bouwen gestaakt, het aanbod houdt geen tred meer met de steeds toenemende vraag, en de woningen, die tengevolge der belasting op *f* 480 zijn gekomen, vinden na eenigen tijd weder voor *f* 600 huurders. Maar die, welke oorspronkelijk op *f* 2000 stonden, zullen niet hooger komen dan tot *f* 1720, immers zoolang het waardeverschil, gevolg van de betere ligging, juist *f* 1400 blijft bedragen [1]). De invoering der belasting heeft dus sommige huiseigenaars duurzaam benadeeld, die namelijk, in de huurwaarde van wier perceelen grondhuur is begrepen. Deze grondhuur was vroeger *f* 1400, nu is zij gedaald tot *f* 1120; een vermindering van *f* 280, juist 25 percent van het nieuwe bedrag. Waaruit volgt, dat de belasting, voor zoover zij het bestanddeel grondhuur tot maatstaf heeft, op den eigenaar wordt verhaald.

Dezelfde slotsom, naar men ziet, als die, waartoe wij bij het nagaan der werking van zakelijke lasten gekomen zijn. En het liet zich verwachten, dat de slotsommen van dit tweederlei onderzoek eensluidend zouden zijn. Wat is de grondhuur? Een bate, die den eigenaar ten deel valt. Neemt de fiscus eenige percenten daarvan door middel van een zakelijke belasting tot zich, de eigenaar zal te vergeefs naar een schadeloosstelling omzien. Gaat de fiscus nog een stap verder, door ook hem die de premie uitkeert naar den maatstaf van haar bedrag te belasten, zoo kan de eigenaar niet verwachten dat de premie onveranderd zal blijven, want het zal zijn of de fiscus den huurder bevolen had voortaan een deel der grondhuur bij den rijks- of gemeente-ontvanger te storten. Maar poogden de gebruikers ook af te dingen op het andere bestanddeel der huur, dan zouden zij bespeuren, dat geen nieuwe

¹) *f* 600 + 25 pCt. = *f* 750. Het duurdere perceel moet dus aan huur en belasting *f* 750 + *f* 1400 of *f* 2150 kosten; dat is *f* 1720 + 25 percent.

huizen meer werden gesticht. Indien hun dit onverschillig ware, zou ook deze korting hun gelukken; doch ware het hun niet onverschillig, dan zouden zij de belasting der huishuur in engeren zin voor hunne rekening moeten nemen, daar anders de aanbouw onvoldoende zou zijn.

Het verlies aan grondhuur kan zelfs nog iets meer bedragen dan zooeven werd aangenomen. Wij hebben reeds opgemerkt, dat onder de werking van oorzaken, die het wonen duurder maken, de eischen aan de huisvesting gesteld soms verminderen. Daardoor kan aldus het beloop zijn. Nadat de daling der huren het bouwen heeft gestremd, volgt wel een rijzing, maar eer zij belangrijk genoeg is geworden om de huren, ter plaatse waar nog bouwterrein is, tot het vorige peil terug te brengen, openbaart zich vraag naar woningen van kleinere afmetingen of minder geriefelijkheden aanbiedende. Aan deze vraag wordt voldaan, en dit houdt verdere rijzing tegen; even als prijsverhooging van een schaarsch geworden artikel binnen engere grenzen wordt beperkt, indien er voor dat artikel een surrogaat is, dat aftrek vindt. Het laat zich wel niet verzekeren, dat aldus het beloop zal zijn. Te Berlijn stegen de huurprijzen aanmerkelijk; toch vond men daar bij de volkstellingen geen achteruitgang van beteekenis in de woningstoestanden. Het percentage der bevolking was

			1867	1885
in woningen zonder stookplaats			0.9	0.59
„ 1	kamers	woningen ¹)	42.9	44.06
„ 2	„	„	26.8	28.60
„ 3	„	„	12.8	11.57
„ 4	„	„	6.0	5.52
„ 5—7	„	„	7.4	7.14
„ 8 en meer	„	„	3.2	2.47

Maar de gang van zaken kan toch ook zoo wezen als hier-

¹) Als een kamer wordt beschouwd een vertrek waar gelegenheid tot stoken is. Van de 44.06 éénkamerswoningen waren in 1885 „ohne Zubehör” 5.15, „mit Zubehör” 38.91. Uitvoeriger opgaven vindt men in het *Statistisches Jahrbuch deutscher Städte*, waarvan in 1890 te Breslau de eerste jaargang is verschenen.

boven is ondersteld, en dan zullen de aanvankelijk gedaalde huurprijzen der oude woningen aan den zoom der stad niet tot het vroegere peil terugkeeren, terwijl zij op gunstiger gelegen punten nog iets verder beneden dat peil zullen blijven, dan anders het geval zou zijn. De werking van belastingen naar de huurwaarde, van de gebruikers geheven, moet zich ten aanzien der grondhuren minst genomen zoo sterk doen gevoelen als uit onze becijfering volgt, maar zij kan sterker zijn.

Twee opmerkingen zijn hier echter noodig. Wij gingen den invloed na van een belasting, die alléén de huurwaarde tot grondslag heeft en aan deze streng geëvenredigd is; men weet bij ervaring dat er ook andere grondslagen kunnen zijn, welker toepassing nauwkeurige wetskennis en bekendheid met administratieve voorschriften vordert; men weet ook, dat schattingen van huurwaarden zeer gebrekkig kunnen wezen. Ten gevolge van dit een en ander kan de belastingplichtige niet altijd vooraf nauwkeurig berekenen, wat de fiscus van hem eischen zal, slechts ongeveer zal hij dit kunnen nagaan. Deze en dergelijke oorzaken zijn voor de werking der economische wetten, die wij hier trachtten op te sporen, soms hinderlijk, maar soms ook bevorderlijk. Men kan ze niet vergelijken met de stoornis, die de wederstand der lucht in de werking der natuurwetten betreffende de bewegingen der lichamen brengt, want datgene, waarvan wij spreken, is niet altijd stoornis. Wie niet nauwkeurig weet, hoeveel hij zal moeten betalen, kan het bedrag daarvan ook overschatten. Wanneer het bekend is, dat in een oude wijk der stad de huurwaarden anders zijn gewaardeerd dan in een nieuwe, kan de publieke meening, die vaak naar enkele sprekende gevallen oordeelt, de verschillen te hoog aanslaan. Doch erkend moet worden, dat een belasting als de hier bedoelde niet op de huurwaarden werkt met de mathemathische nauwkeurigheid van een goed ingericht stoomwerktuig, en bovenal, dat hare werking tijd noodig heeft, soms geruimen tijd.

Voorts zij herinnerd aan het reeds vroeger gezegde: zulk

een belasting kan in de plaats treden van een andere, en dan heeft een dubbele werking plaats, eene die de huurwaarden drukt, eene die haar verheft. Welke van die beide werkingen de krachtigste is hangt af van den aard en het bedrag der afgeschafte belasting; het kan dus gebeuren, dat de eene categorie van huurwaarden rijst, de andere daalt. Zoo zal de afschaffing van een zwaren accijns op levensmiddelen, gepaard gaande met de invoering van een woningbelasting, gunstig werken op de lagere huurwaarden, want de nieuwe belasting zal voor de arbeidersklasse wel veel minder drukkend zijn dan de oude; daarentegen niet voor de hoogere standen, zoodat de huurwaarden van duurdere woningen de strekking zullen hebben om te dalen. Dalen zullen zij eveneens, wanneer de woningbelasting een inkomstenbelasting vervangt. Al heeft de verandering voor velen geen financieele gevolgen, omdat de fiscus hun geen lichtere of zwaardere lasten oplegt, toch zal het vastknoopen der belasting aan het wonen, terwijl zij vroeger daarvan onafhankelijk was, een ongunstigen invloed op de huurwaarden hebben.

Wij spraken tot dusver van de gevolgen die het invoeren van een belasting op het gebruik van gebouwen met zich brengt; staan wij nog eenige oogenblikken stil bij den invloed die aan partieele vrijstellingen van zulk een belasting moet worden toegeschreven.

Ten einde ons daarvan rekenschap te geven, behoeven wij slechts te vragen wie er bij winnen zouden, indien zulk een vrijstelling verleend werd aan alle bewoners van bepaalde wijken of straten? Het vordert geen betoog, dat na verloop van eenige jaren de huurprijzen in de bevoorrechte deelen der gemeente met het volle bedrag der belasting zouden gestegen zijn en niet meer de gebruikers, maar de eigenaars der vrijgestelde perceelen van den maatregel voordeel zouden trekken. Men komt tot geen andere slotsom, wanneer men de werking onderzoekt van een vrijstelling, die niet door de ligging, maar door de bestemming der gebouwen wordt bepaald. Werd bij-

voorbeeld vrijstelling gegeven voor winkellokalen, dan zouden deze lokalen na eenigen tijd in huurwaarde gestegen zijn, en juist zóóveel gestegen als eertijds de belasting bedroeg.

Wie hieraan twijfelt roepe zich voor den geest, hoe scherp de mededinging der winkeliers, zoowel onderling als tegenover derden nu reeds is, ter verkrijging van gebouwen of gedeelten van gebouwen, die voor de uitoefening van het winkelbedrijf geschikt worden geacht. Er zijn talrijke straten waar in de benedenverdiepingen niets tegen die mededinging bestand was, schier de geheele bevolking op bovenhuizen woont. Op plaatsen, waar de winkellokalen in de belasting worden aangeslagen, is aldus de toestand, hoewel de belasting zonder twijfel als een tegenwicht moest werken. Wat zal dan gebeuren, wanneer dit tegenwicht verdwijnt? Dan wordt de mededinging nog levendiger; dan betwisten degenen, die het winkelbedrijf willen uitoefenen, elkander nog scherper iedere plek, die zich daartoe leent. Huur is niet de eenige uitgaaf, die een winkelier voor het gebruik van een lokaal heeft te doen, ook de fiscus stelt hem eischen. Het vervallen van die eischen, terwijl zij in het algemeen gehandhaafd worden, kan de huur slechts doen stijgen.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat de bate, die de vrijstelling verschaft, niet noodzakelijkerwijs verdwijnen moet door rijzing van huur, maar ook langs een anderen weg kan te niet gaan. Zou de vrijstelling niet ten gevolge kunnen hebben, dat een grooter getal winkels ontstond en de nieuwe winkels koopers lokten door de prijzen te verlagen? In dat geval zou de maatregel voordeelen verschaffen aan velen, immers een algemeene prijsverlaging van winkelgoederen teweeg brengen. Hierop is echter te antwoorden, dat in menige buurt voor nieuwe winkels geen plaats meer is. Wel zijn er andere buurten, waar hun getal nog belangrijk zou kunnen aangroeien; maar dat zijn niet de zoodanige, waar men het winkelbedrijf bij voorkeur uitoefent, en de vrijstelling van belasting is een te zwakke prikkel om iemand te bewegen tot het openen van een magazijn op een plaats, die hij anders nooit zou gekozen hebben. In de deelen eener stad, waar de winkels schaarsch

zijn, worden ook niet alle soorten van goederen te koop aangeboden; gewoonlijk alleen dezulke, die men dagelijks noodig heeft. Het is daarbij waarschijnlijk, dat de eigenaars der perceelen van de vrijstelling gebruik zullen maken om hoogere huurprijzen te vorderen, zoodra zij door het verstrijken van loopende overeenkomsten daartoe in de gelegenheid zijn; en dat zij dit met goed gevolg zullen doen, schijnt moeilijk betwist te kunnen worden.

Men zou ons ook kunnen tegenwerpen, dat vele winkeliers hunne gebouwen in eigendom bezitten; in dat geval geeft de vrijstelling hun toch een bate, die hun niet meer ontvalt! Zonder twijfel, maar een bate als eigenaars, niet als winkeliers, en die later, wanneer zij of hunne erfgenamen de gebouwen verkoopen, door hunne opvolgers niet meer genoten zal worden; want de verkoopprijzen zullen dan zooveel hooger zijn als de gekapitaliseerde som der belasting bedraagt.

Partieele vrijstellingen doen de huurwaarden der perceelen, waarvoor zij worden toegekend, stijgen en zijn dus op den duur geen bate voor de gebruikers, maar voor de eigenaars alleen. Is in de huurwaarde grondhuur begrepen — en waar de belasting een hooge geldsom bedraagt zal dit meestal zoo zijn — dan wordt die grondhuur vermeerderd; hetgeen zich, indien het perceel werd vernield, zou openbaren in hoogeren prijs van het vrijgekomen bouwterrein.

---

§ 7.

Maatregelen tot verbetering der woningstoestanden.

Wij mogen dit hoofdstuk niet besluiten alvorens de vraag te hebben beantwoord, wat het ingestelde onderzoek ons leert omtrent maatregelen tot verbetering der woningstoestanden. Het gebrekkige dezer toestanden, in de groote steden vooral, trekt meer en meer de aandacht. Uit de cijfers, die in de eerste paragraaf zijn medegedeeld, is gebleken, dat in 1883

te Amsterdam ruim de helft der woningen bestond uit zulke, waaraan bij de schatting voor het Personeel geen hoogere huurwaarde dan ongeveer twee gulden per week kon worden toegekend, en aangaande Berlijn vonden wij opgeteekend, dat ongeveer 43 percent van de bevolking dier stad is gehuisvest in woningen, die slechts ééne kamer met stookplaats bevatten.

Het ware een lichte taak aan deze mededeelingen vele andere van even treurigen aard toe te voegen[1]). Wel ontbreekt het niet aan gunstige uitzonderingen, maar over het geheel zijn de arbeidersklassen in de groote steden gehuisvest op een wijze, die voor een belangrijk deel van de tot deze klasse behoorende gezinnen hoogst onbevredigend moet worden geacht. De nadeelen, die daaruit voortvloeien, zijn van velerlei aard. Overbevolkte woningen kweeken onzedelijkheid aan, onreine en ongezonde zijn brandpunten van besmettelijke ziekten. Terecht wordt in onze dagen de „woningquaestie" als een hoofdbestanddeel van het sociale vraagstuk aangemerkt en ernstig getracht naar hare oplossing. Doch waar is die te vinden, en waar ligt de hoofdoorzaak der kwaal, welker genezing men wenscht?

Volgens sommigen, en hunne meening is zeer verbreid, zijn de arbeidersgezinnen alleen daarom slecht gehuisvest, omdat goede woningen duur zijn. Oogenschijnlijk is er veel, dat voor de juistheid dezer meening pleit. Welvarende personen vindt men in ruime en gezonde perceelen, en het eerste, dat iemand, wiens inkomen belangrijk is toegenomen, ter besteding van dat

[1]) De litteratuur over dit onderwerp is zeer uitgebreid. Tot de belangrijkste geschriften uit lateren tijd daarover behooren:

Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen in deutschen Grossstädten und Vorschläge zu deren Abhülfe. Gutachten und Berichte herausgegeben im Auftrage des Vereins für Socialpolitik. Leipzig 1886.

M. T. Reynolds, *The housing of the poor in American Cities* (Vol. VIII der *Publications of the American Economic Association*).

Dr. J. Bertillon, *Essai de statistique comparée du surpeuplement des habitations à Paris et dans les grandes capitales européennes*, Paris 1895.

Dr. J. Lehr, het artikel *Wohnungsfrage*, in het *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Deel VI, bl. 727—753.

inkomen doet, is gemeenlijk een betere woning te kiezen. Er is niets, dat de welvaart van een gezin meer kenteekent dan de wijze, waarop het is gehuisvest. Het schijnt dus voor de hand te liggen om aan te nemen, dat de woningquaestie uitsluitend een geldquaestie is. Daaruit zou volgen, dat hare oplossing te beproeven ware van twee kanten: verhooging van inkomsten, verlaging van huurprijzen voor goede woningen. Het eerste kan niet door een enkelen maatregel verkregen worden, wel het tweede. Men zou van overheidswege den bouw van goede en goedkoope woningen kunnen bevorderen, des noods met geldelijke opofferingen; de verwachting schijnt niet ongegrond, dat de arbeiders, die dan de keus zouden hebben tusschen goede en gebrekkige woningen, de eerste zouden verkiezen.

Wij kunnen ons met deze beschouwing niet vereenigen. Bij de woningquaestie is niet bovenal het geld, maar bovenal de levensstandaard betrokken. Laat een beschaafd en ordelijk arbeidersgezin een gebrekkige woning moeten betrekken; na eenigen tijd zal die gebrekkige woning een ander aanzien hebben verkregen. Bij het binnentreden daarvan zal men geen afzichtelijken indruk ontvangen. Geef daarentegen een uitmuntende woning aan een onbeschaafd en wanordelijk gezin; spoedig zal zij veel van hare bekoorlijkheid verloren hebben. En de best ingerichte woning wordt gebrekkig door overbevolkt te zijn. Bertillon geeft in zijn *Essai de statistique comparée du surpeuplement des habitations* eene kaart, waaruit het percentage der overbevolkte woningen in de verschillende arrondissementen van Parijs kan worden nagegaan. Zijne cijfers hebben betrekking op de jaren 1886—1890; wij plaatsen de middencijfers der geboorten van 1888, geput uit den *Annuaire statistique de la ville de Paris* voor dat jaar, daarnaast.

Arrondissementen	Percentage der overbevolkte woningen [1]). (1886—90)	Middencijfers der geboorten per 10000 zielen in het Arrondissement. (1888)
VIII, IX	12.7 à 15.4	147 à 200.7
I, II	15.5 „ 18.1	188.9 „ 236.3
III, VI, VII, X, XVI, XVII	18.2 „ 20.8	197.4 „ 263.7
IV, V	20.9 „ 23.5	240.6 „ 247.9
XI, XII, XVIII	23.6 „ 26.2	277.1 „ 297.7
XV, XIX	26.3 „ 28.9	281.3 „ 311.5
XIII, XIV, XX	29.0 „ 32.0	288.9 „ 323.1

Uit deze tabel mag niet worden afgeleid, dat de hooge geboortecijfers zelve de overbevolking verklaren; gezinnen, waarin veel kinderen worden geboren, zijn niet altijd de talkrijkste. Maar een hoog geboortecijfer, naar men weet, is kenteeken van een lagen levensstandaard, en in dit licht beschouwd is de tabel zeer belangrijk.

Er is meer dat in de redeneering, die wij hier bestrijden, wordt veronachtzaamd. Goede woningen zijn duur, zegt men. Wij antwoorden: zij zijn het alleen, waar betrekkelijk veel te verdienen is. De duurte der woningen op zulke plaatsen is het gevolg der gelegenheid tot ruime verdiensten, die er gevonden wordt; om daarvan partij te trekken, trok men er in grooten getale heen. Ten platten lande of in de kleine steden vindt de steeds aangroeiende bevolking geen voldoende middelen van bestaan meer; een deel van haar begeeft zich naar die plaatsen, waar door een samenloop van gunstige oorzaken de vraag naar arbeidskrachten toegenomen en het peil der loonen gestegen is. Daar verdringt men nu elkander, daar ontstaat in den vollen zin des woords een „woningquaestie". Zal men haar oplossen door betere en ruimere woningen tot lage prijzen beschikbaar te stellen? Wij onderstellen het gunstigste geval, dat hier denkbaar is: er worden zóóveel goede woningen ge-

1) Overbevolkt noemt BERTILLON iedere woning, die meer dan twee personen per vertrek herbergt; vertrek (pièce) iedere besloten ruimte van ten minste 1.5 bij 2 meters.

bouwd, tot zulke lage huurprijzen worden zij aangeboden, dat na korten tijd allen, die gebrekkig gehuisvest waren, er zijn gevestigd. Wat zullen dan de eigenaars der door hen verlaten woningen doen? Zij zullen niet dulden, dat die perceelen onbewoond blijven en ze aanbieden tot lage huren. Moge dit voor de vertrokkenen geen beweegreden zijn om tot de oude verblijfplaatsen terug te keeren, stellig zal het bevolking van naburige gemeenten tot vestiging aanmoedigen. Niets is dan gewonnen. Eerlang staat men voor dezelfde moeilijkheid, en lost men haar op dezelfde wijze op, zoo vertoont zij zich weldra opnieuw. Ja, de toestand zal verergerd zijn, want op de plaatselijke arbeidsmarkt zal het getal dergenen, die naar werk zoeken, zijn vergroot.

Zoolang de levensstandaard laag en de aanwas van bevolking groot blijft, kan verbetering der woningstoestanden niet verwacht worden van maatregelen als de hier bedoelde. Rijst echter de levensstandaard en wordt de aanwas van bevolking belangrijk geringer, dan zijn dergelijke maatregelen niet meer noodig; de woningquaestie lost zich zelve op. Want hierin ligt haar diepste oorzaak: men neemt in sommige kringen der maatschappij genoegen met eene huisvesting, die in hoogere louter afschuw zou wekken. Men treedt in het huwelijk en vestigt zich in gebrekkige ruimten, wel wetende, dat die ruimten nog veel gebrekkiger zullen worden, wanneer kinderen worden geboren. Overmaat der geboorten vermeerdert nog de kwaal, waarin kindersterfte niet altijd een voldoend correctief aanbrengt. De eene ellende tempert wel de andere, maar de uitkomst blijft bedroevend.

Het is de eerste, maar het zal niet de laatste maal zijn, dat het vraagstuk van den levensstandaard ons blijkt de ware kern te zijn van een probleem. Daarvoor de oogen te sluiten, wanneer het zoo is, doet naar verkeerde of onvoldoende middelen grijpen ter oplossing der moeilijkheden, waarvoor men staat; naar middelen, die nauwelijks pleisters leggen op gapende wonden, misschien ze verergeren. Bij geen enkel probleem echter is het zoo tastbaar als hier, dat lage levensstandaard en daarmede

verband houdende overmaat in den aanwas van bevolking de toestanden hebben veroorzaakt, die men wenscht te verbeteren. Toch wordt dit maar zelden erkend en uitgesproken. Is het wonder, dat de lezing van geschriften over het woningvraagstuk zoo dikwijls een onbevredigenden indruk achterlaat?

Wie de oorzaken van het kwaad doorziet, bespeurt terstond, welke weg behoort te worden ingeslagen om het krachtig te bestrijden. Het ware middel bestaat in onteigening of onbewoonbaarverklaring van overheidswege der perceelen, die om de eene of andere reden voor bewoning ongeschikt zijn; voorts, in strenge voorschriften op den bouw van nieuwe woningen; voor zoover mogelijk, in beperking van het getal der personen, die in een zekere ruimte mogen gehuisvest zijn.

Sluit dit in, dat de overheid tevens voor goede woningen moet zorgen, opdat zij, wien ergens het verblijf is ontzegd, behoorlijke huisvesting kunnen vinden tot huurprijzen, die hunne krachten niet te boven gaan? Deze practische vraag moge beslist worden naar plaatselijke omstandigheden. De gemeente Glasgow heeft in 1866 ruim 35 hectaren grond in het midden der stad onteigend, de talrijke huizen die er stonden geslecht, nieuwe straten aangelegd, de bouwterreinen aan de meestbiedenden verkocht en, aanvankelijk althans, het stichten van woningen aan de particuliere nijverheid overgelaten [1]). Elders volgde men een ander stelsel. Hetgeen in Londen is geschied werd reeds hierboven medegedeeld: aan de bouwondernemers op de daar verkregen terreinen (17 hectaren) werd de verplichting opgelegd om er arbeiderswoningen te doen verrijzen. En weder een ander stelsel bracht voor

[1]) Na den val der City of GlasgowBank (1878), toen de verkoop der terreinen niet vlot meer ging, zijn toch van gemeentewege enkele gebouwen verrezen, namelijk 7 *model lodging-houses*, waar voor 3 à $4^1/_2$ stuivers per nacht logies wordt verschaft; en drie blokken woningen, 8 met 3 vertrekken, 58 met 2, 60 met 1. De *lodging-houses* hebben £ 86.000, de woningen £ 100.000 gekost. Zie over deze geheele zaak M. T. REYNOLDS, *The housing of the poor* enz., bl. 47, en het opstel van W. SMART, *The municipal work and finance of Glasgow*, in *The Economic Journal* van 1895, bl. 40—42.

eenige jaren de gemeente Amsterdam in practijk. In 1874 bleek uit een verslag der Gezondheidscommissie, hoe gebrekkig er de toestand der bewoonde kelders was [1]). Men vond er 20644 menschen, 7.48 percent van het cijfer der bevolking. De kelders waren 4985 in getal, en daarvan waren 1315 wegens hooge mate van vochtigheid, 2335 om andere redenen ongeschikt voor huisvesting. Aan onteigening kon in dit geval niet gedacht worden, daar in de meeste perceelen alleen tegen de kelders bezwaren bestonden; onbewoonbaarverklaring was het eenige middel, dat hier kon worden toegepast. Om vrijheid te vinden daartoe over te gaan, heeft destijds de gemeente de oprichting bevorderd van een vereeniging, aan welke achtereenvolgens, naar gelang der behoeften, een kapitaal zou worden verstrekt van *f* 1800.000 tegen $4^1/_2$ percent rente [2]). De grond zou om niet worden afgestaan, maar de vereeniging al hare overwinsten tot aflossing moeten besteden en na delging der schuld den grond met het daarop gebouwde in eigendom overdragen aan de gemeente. Haar kapitaal zou bestaan in een som, ingeschreven op het Grootboek der $2^1/_2$ percents Nationale Schuld, verbonden voor de nakoming harer verbintenissen.

De uitvoering van dit plan heeft geenerlei moeilijkheden opgeleverd. Van de zijde der gemeente bestond het eenige offer in kosteloozen afstand van grond; van de zijde der aandeelhouders in het verbinden van een inschrijving op het Grootboek; hetgeen hun niets heeft gekost, want de rente is altijd zonder korting uitgekeerd. Het was een samenwerking van philanthropisch gezinde kapitalisten met het stadsbestuur, waarbij de eerstgenoemden, zonder dat eenig voordeel daartegenover stond, risico aanvaardden, en de gemeente zich eenig renteverlies getroostte, met veel kans echter, dat haar dit later ruim zou worden vergoed.

[1]) *Gemeenteblad van Amsterdam*, 1874, Afd I, Bijlage 8.

[2]) Deze rente is in 1894 voor de toen nog resteerende *f* 550.000 tot $3^1/_2$ percent verlaagd.

Slechts op doctrinaire gronden kan zulk een regeling, kan in het algemeen het optreden der overheid ter voorziening in woningsbehoeften, die zij door onteigening of onbewoonbaarverklaring zelve heeft doen ontstaan, onvoorwaardelijk worden afgekeurd. Maar zal dat optreden in de meeste gevallen wel noodig zijn? Men wil gebrek aan woningen of verhooging der huurprijzen daarmede voorkomen, doch welke redenen bestaan er om dit een en ander te verwachten? Wij verlaten ons op de wet van vraag en aanbod ter voorziening in alle benoodigdheden, slechts enkele uitgezonderd; waarom zouden wij ons op die wet niet mogen verlaten met betrekking tot woningen; een belegging die het kapitaal niet schuwt, blijkens den talrijken aanbouw op ieder punt, waar het bouwen maar eenigszins voordeel geeft. Indien de huurders der afgekeurde woningen slechts tijdig zijn gewaarschuwd, zullen de bouwondernemers wel zorgen, dat nieuwe woningen voor hen gereed staan, zoodra het noodig is. Of vreest men, dat geschikte terreinen hun zullen ontbreken? Aan den zoom der stad is daaraan zelden gebrek, en de sterke opeenhooping der bevolking in de centrale buurten maakt het wenschelijk, dat juist aan den zoom gebouwd wordt. De gemeente zou des noods vrijgevig kunnen zijn met het aanleggen van straten in de buitenwijken, ten einde het wonen daar aantrekkelijk te maken en velen, wier bedrijf hun niet de centrale buurten doet verkiezen, derwaarts te lokken. Zoo komt daar ruimte voor anderen. Hetgeen te Amsterdam is gedaan was volkomen onschuldig; doch wanneer men, na twintig jaren, de zaak overweegt, heeft men reden om te vragen of het noodig is geweest en niet volstaan had kunnen worden met het onbewoonbaar verklaren.

De omstandigheden kunnen echter van dien aard zijn, dat een krachtdadige werkzaamheid der bouwondernemers niet met zekerheid te verwachten is, en dan zijn maatregelen als de genoemde gerechtvaardigd. Het verstrekken van kapitaal tegen billijke rente voor het bouwen van arbeiderswoningen aan solicde vereenigingen door staat of gemeente is niet onvoorwaardelijk af te keuren; af te keuren is het slechts dan, wanneer daarmede niet de ontruiming van slechte of de toepassing van strenge bepalingen op overbevolkte woningen gepaard gaat.

Hetgeen hier van den staat of gemeente is gezegd, geeft tegelijk een richtsnoer aan de particuliere werkzaamheid. Er zijn in de laatste veertig of vijftig jaren op verschillende plaatsen vereenigingen opgericht, die zich ten doel stellen goede en goedkoope woningen te bouwen; het nut, dat zij hebben gesticht, zouden wij bovenal hierin willen zoeken, dat zij de eischen, waaraan een arbeiderswoning moet en kan voldoen, beter deden kennen. De particuliere bouwondernemers vonden in de vereenigingswoningen voorbeelden ter navolging, en vele arbeiders hebben er geleerd, wat een goede huisvesting waard is. Weldadig werkte ook het scherpe toezicht der besturen, dan inzonderheid, wanneer het werd uitgeoefend door personen van tact en beschaving, die hunne bezoeken in de woningen wisten dienstbaar te maken aan het bevorderen van de zedelijke belangen der gezinnen [1]). Maar zal de philanthropie op het gebied, dat wij thans in oogenschouw nemen, het beste leveren waartoe zij in staat is, zoo bepale zij zich niet tot het stichten van arbeiderswoningen, zij poge het tevens daarheen te leiden, dat deze voor gebrekkige in de plaats treden. De besturen der vereenigingen, waarvan wij spreken, moeten haren invloed aanwenden om evenveel slechte woningen te doen ontruimen als zij goede bouwen. Zij mogen ook trachten kapitaal bijeen te brengen voor het opkoopen en vernieuwen van perceelen, die, hoewel niet slecht genoeg om onbewoonbaar te worden verklaard, veel te wenschen overlaten! Het kwaad der gebrekkige woningstoestanden moet r e c h t s t r e e k s bestreden worden, zal men het meester worden. Men heeft dit te veel uit het oog verloren en van daar, dat in weerwil

---

[1]) Wie denkt hier niet in de eerste plaats aan de werkzaamheid van OCTAVIA HILL te Londen, in het *Sociaal Weekblad* van 1894, bl. 214—216 en 222—224, en in de biographie van Mej. H. M e r c i e r (Mannen en Vrouwen van beteekenis) zoo aantrekkelijk beschreven!

van alles wat tot verbetering dezer toestanden werd verricht, het doel nog weinig is genaderd.

Gebrekkige woningen moeten niet langer verkrijgbaar zijn; dat zij het ideaal, waarnaar men tracht. Het is zeer wel mogelijk, dat dit ideaal niet verwezenlijkt kan worden met behoud van de lage huurprijzen, waarvoor thans menig gezin huisvesting vindt; maar hierin ligt geen overwegend bezwaar. Het zal ten gevolge hebben, dat de huwelijken plaats hebben op lateren leeftijd dan thans, de overmatige geboorten in de arbeiderskringen minder overmatig worden, kortom de levensstandaard zich verheft. Een verheffing die men nog om andere redenen wenschen moet, gelijk nader blijken zal, wanneer wij in de oorzaken van armoede dieper doordringen. Het peil van zedelijkheid en beschaving moet rijzen: daar ligt de oplossing van het vraagstuk der woningen, gelijk van het sociale vraagstuk in al zijne overige onderdeelen.

HOOFDSTUK IV.

De Kapitaalrente.

§ 1.

Vermogen, Kapitaal, Verbruiksvoorraad.

In het vorig hoofdstuk is bij herhaling van de kapitaalrente gesproken. Deze belangrijke tak van inkomsten moet thans aan een nauwkeurige beschouwing worden onderworpen; te dien einde zal het noodig zijn eerst te onderzoeken, wat te verstaan is onder kapitaal.

In het dagelijksch leven heeft dit woord een zeer ruime beteekenis. Men brengt daaronder alle soorten van vermogen, zoowel individueel vermogen, als vermogen in algemeener zin. Een inschrijving op een van de Grootboeken der Nationale Schuld geeft hem, wien zij toebehoort, de bevoegdheid om van het geld, door de belastingschuldigen in de schatkist gestort, ieder half jaar een zeker bedrag te innen; daar het crediet van den Staat dit recht boven allen redelijken twijfel verheft, heeft zulk een inschrijving koopwaarde en wordt zij in de taal van het dagelijksch leven kapitaal genoemd. Weinig nadenken is echter voldoende om te doen inzien, dat zulk „kapitaal" een geheel ander karakter draagt dan een werktuig, of de bedrijfsvoorraad van een winkelier. Voldeed de Neder-

landsche Staat niet langer aan zijn verplichtingen, dan zou dit voor de eigenaars der inschrijvingen een verlies zijn, maar niet voor het Nederlandsche volk, dat juist zooveel minder aan belastingen zou hebben op te brengen als thans aan rente van nationale schuld wordt betaald. Daarentegen is het verbranden van een fabriek of een welgevuld pakhuis, al wordt den belanghebbende door assurantie-maatschappijen alles vergoed, een werkelijke schade voor het menschdom. Door zulk een voorval wordt niet de een ten bate van den ander benadeeld, verdwijnt niet slechts een rechtsvordering, een titel op de periodieke ontvangst van zekere inkomsten, maar verdwijnt een vrucht van menschelijken arbeid. Wij wilden doen opmerken, dat alleen vermogen der laatstbedoelde soort kapitaal is in wetenschappelijken zin, en geven daarmede aan het gewone kapitaalbegrip een groote beperking.

Een tweede, nauwelijks minder groote, bestaat hierin, dat wij den grond buiten sluiten. Grond heeft met kapitaal oogenschijnlijk veel verwantschap, daar beide een inkomen verschaffen. Maar het inkomen uit den grond wordt door andere wetten dan de kapitaalrente beheerscht, en afgezien van alle overige redenen is dit voldoende om tusschen grond en kapitaal te onderscheiden. Van inkomsten uit gebouwen, naar ons bleek, geldt niet hetzelfde. De huur in engeren zin, de huur ontdaan van het bestanddeel grondhuur, is in sterke mate van de kapitaalrente afhankelijk.

Daarentegen moeten wij in één opzicht het spraakgebruik volgen. Sommige schrijvers rangschikken ook bekwaamheden en vaardigheden onder het kapitaal, onder het „onstoffelijke". Het doel, dat zij daarmede beoogen, is bestrijding van het denkbeeld, als zou het een verlies voor de menschheid zijn, wanneer vele personen een deel van hun vermogen besteden tot het aanleeren van nuttige kundigheden. Maar om deze dwaling te bestrijden behoeft men geen onnauwkeurige termen te bezigen. Inkomen uit kapitaal is rente, inkomen uit arbeid loon. Welk een begripsverwarring moet niet ontstaan, wanneer men de geestelijke voorwaarden der hoogere soorten van arbeid

kapitaal noemt! Die benaming behoort alleen te worden toegekend aan s t o f f e l i j k e v o o r t b r e n g s e l e n.

Van het hier gezegde is het eerste het gewichtigste, omdat het ons de oogen opent voor de noodzakelijkheid eener onderscheiding, die veel beteekenis heeft. Zeer belangrijk is de som der vermogensdeelen, die uit louter vorderingen bestaan, en de kapitalen, uit welker overdracht die vorderingen ontsproten, zijn in menig geval reeds lang verbruikt. Trekt men van de milliarden der staats- en gemeenteschulden de waarde der publieke eigendommen af, zoo blijft nog een groot bedrag over, dat niet door eenig actief is gedekt. De obligatiën, die dat bedrag vertegenwoordigen, worden door hare eigenaars als bestanddeelen hunner bezittingen aangemerkt, en terecht; maar door de menschheid in haar geheel mogen zij niet aldus genoemd worden. Eene juiste bepaling van het begrip kapitaal voert tot het inzicht, dat de menschheid armer is dan zij schijnt. En straks zal ons blijken, dat alleen langs dezen weg omtrent kapitaal v o r m i n g nauwkeurige inzichten zijn te verkrijgen. Sommige oorzaken doen v e r m o g e n ontstaan, echter geen kapitaal, en worden nochtans voor oorzaken van kapitaalvorming aangezien.

Maar is onze bepaling volledig? Indien zij het ware, zou ieder stoffelijk voortbrengsel kapitaal mogen heeten, en dat is zoo niet. Men heeft te onderscheiden tusschen kapitaal en vertering- of v e r b r u i k s v o o r r a a d; wij verstaan onder dit laatste de goederen, die het individu bestemt om tot zijn onderhoud of genot en dat van zijn gezin te dienen. Ware de maatschappij ingericht op communistischen voet, dan zou de verbruiksvoorraad alle zaken omvatten, die niet, zooals werktuigen, hulpmiddelen van voortbrenging zijn; aan deze laatste alleen zou de benaming kapitaal toekomen. Thans echter heeft deze uitdrukking een ruimeren inhoud, want tusschen de goederen, die de m e n s c h h e i d bestemt tot verbruik en die, aan welke het i n d i v i d u deze bestemming geeft, wordt een grenslijn getrokken. De winkelier kent zeer wel, ten aanzien der goederen die hij in voorraad heeft, de beteekenis dezer

grenslijn en het gevaar van haar uit het oog te verliezen. Kapitaal of verbruiksvoorraad: alle stoffelijke voortbrengselen zijn òf het een, òf het ander. Men heeft zich die beide voor te stellen als twee groepen, waartoe de goederen beurtelings kunnen behooren. Eene zaak kan overgaan van het kapitaal in den verbruiksvoorraad, maar hetgeen verbruiksvoorraad was kan ook kapitaal worden, na dit misschien reeds vroeger geweest te zijn. Deze bewering — die straks nader zal worden toegelicht — zal reeds nu aannemelijk worden geacht, wanneer wij opmerken, dat het woord Verbruiksvoorraad, in wetenschappelijken zin, ook de zaken aanduidt, die men zich voorneemt tegen verbruiksvoorraad te verruilen. Uit een economisch oogpunt bezien maakt het geen verschil of de dingen zelve tot genot worden bestemd, of de dingen, die men daardoor in ruil verkrijgt; in beide gevallen zal een zekere waarde te niet gaan. Naar deze opvatting kan ook het geld tot den verbruiksvoorraad behooren, zooals het weekloon, dat een arbeider van zijn patroon heeft ontvangen en dat hij zich voorneemt te verteren. Het was kapitaal, zoolang het zich in handen van den patroon bevond, en over eenige dagen, wanneer het bij winkeliers en anderen is besteed, zal het in hunne handen op nieuw kapitaal kunnen zijn. Het geld verandert voortdurend van staat; telkens gaat het over van de eene groep in de andere.

Er is getwist over de vraag, in welke rubriek men woonhuizen en soortgelijke zaken moet rangschikken, die uit het kapitaal zijn voortgekomen en door verhuring rente kunnen opbrengen. Door Duitsche schrijvers worden zij veelal *Nutz-Kapitalien* genoemd, een benaming die hun een bijzondere plaats aanwijst naast kapitalen in gewonen zin. Met deze classificatie kan men vrede hebben. Hoewel woonhuizen evengoed als de meeste andere zaken na verloop van tijd te niet gaan en evenmin als verbruiksvoorraden middellijk of onmiddellijk tot voortbrenging worden aangewend, dragen zij niettemin door hunne duurzaamheid een eigenaardig karakter, dat door de Duitsche benaming goed worden aangewezen. Doch naar

een zeer strenge opvatting van het kapitaalbegrip vallen zij daaronder niet.

---

§. 2.

Vast en vlottend kapitaal.

Men onderscheidt verder tusschen *vast* en *vlottend* kapitaal. De maatstaf, naar welken deze zeer gewichtige verdeeling moet geschieden, laat zich aanwijzen, na hetgeen zoo even is opgemerkt. Wij hebben gezien, dat men zich het kapitaal en den verbruiksvoorraad te denken heeft als groepen, waarvan de goederen beurtelings deel kunnen uitmaken. Maar niet alle goederen, wanneer zij eenmaal in de kapitaalgroep gekomen zijn, verlaten die weder spoedig; vele hunner blijven kapitaal, tot dat zij onbruikbaar zijn geworden voor het doel, waarvoor zij plegen te worden aangewend. In dat karakter kunnen zij de meeste diensten bewijzen. Welk grooter nut kan men verwachten van een productiemiddel, een werktuig bijvoorbeeld, dan de productie te vereenvoudigen, of ons zaken te verschaffen, die anders in het geheel niet verkrijgbaar zouden zijn? Zoodanig kapitaal noemt men *vast*, en de benaming is goed gekozen. De vastheid ligt niet in stoffelijke eigenschappen dezer goederen, maar in hun „staat”, als wij dat woord ook hier mogen bezigen. Zij behouden dien staat; het oogenblik, waarop zij niet meer deel van de kapitaalgroep zullen uitmaken, zal het oogenblik wezen, waarop zij ongeschikt zijn geworden voor hun werk, of waarop dat werk niet meer verlangd wordt. Vast kapitaal kan verbruiksvoorraad worden, maar dan voldoet het niet meer aan zijn bestemming; dan hebben de goederen, waaruit het bestaat, hunne beste eigenschappen verloren, dan zijn zij misschien bijna waardeloos geworden.

Vlottend of *omloopend* heeten de kapitalen, waarvan, uit het hier gekozen oogpunt bezien, schier in allen deele het tegenovergestelde kan worden gezegd. Vlottend kapitaal gaat niet

eerst dan voor goed in den verbruiksvoorraad over, wanneer het bijna waardeloos is geworden, maar juist wanneer het zijn hoogste waarde heeft verkregen. De overgang is hier niet min of meer toevallig, bijkomstig, altijd ongewenscht, maar van stonde aan bedoeld. Graan, suiker, koffie, katoen, worden met geen ander oogmerk voortgebracht dan om ten slotte deel uit te maken van den verbruiksvoorraad; bestond er geen ruilverkeer, bracht ieder persoon of iedere groep van personen datgene voort, wat zijzelve noodig heeft, dan zouden die goederen nooit iets anders dan verbruiksvoorraad zijn, immers nooit voor productieve doeleinden in iemands bezit verkeeren. Voor de zaken, die tot het vaste kapitaal behooren, is de kapitaalstaat de normale, de door hare natuurlijke eigenschappen als van zelf aangewezene. Van de dingen, die tot het vlottend kapitaal behooren, is het òf onzeker wat hun normale toestand is, namelijk indien zij voor verschillende oogmerken kunnen dienen; òf zij hebben in het geheel geen normalen toestand, gelijk het geld, dat slechts diensten bewijst door aanhoudend van eigenaar te veranderen en bij die wisselingen allicht, schoon niet noodwendig, van staat verandert; of eindelijk, tot het kapitaal te behooren is voor hen slechts een staat van overgang, zooals het geval is met alle tot verbruik bestemde goederen.

Ook de middelen, die de eigenaars van beide kapitaalsoorten moeten aanwenden om de waarde van hun vermogen in stand te houden, zijn zeer verschillend. De eigenaar van vast kapitaal bereikt dit doel door een middel, dat zich op tweederlei wijze laat toepassen. Ten eerste door zoogenaamde *afschrijving*. Iedere fabrikant, elke reeder, weet dat, hoe zorgvuldig hij zijn gebouwen en werktuigen, zijn schepen en hun toebehooren, ook laat onderhouden, door verslijting jaarlijks een gedeelte hunner waarde te niet gaat. De ondervinding heeft hem geleerd, hoeveel dat jaarlijksch verlies dooreengenomen bedraagt; daarom schrijft hij telkens op zijn vast kapitaal een zekere som af; dat is, hij beschouwt de winst, die zijne onderneming heeft opgeleverd, als m i n d e r te hebben bedragen dan zijn boeken aanwijzen, minder voor het beloop van die som. Daar in den regel iemands verbruik niet verder reikt dan tot zijn inkomen, zoo heeft lagere raming van het inkomen doorgaans beperking van het verbruik ten gevolge. In het algemeen gesproken kan afschrijving gezegd worden te bestaan in toevoeging aan het kapitaal van een hoeveelheid goederen, die in waarde overeenstemt met het waardeverlies der eigendommen, waarop de afschrijving heeft plaats gevonden.

De tweede weg, dien de eigenaar van een vast kapitaal pleegt in te slaan om te waken tegen vermindering van zijn bezit, is onderhoud, herstel. De werking hiervan is soortgelijk aan het eerstgenoemde. Dat onderhoud of herstel, althans wanneer het niet door den eigenaar zelf geschiedt, moet bekostigd worden; met andere woorden, de kapitalist moet een gedeelte van zijn inkomen besteden tot loon van arbeid, die aan zijn eigendom ten goede komt. Hij moet dus een zoodanig gedeelte onverbruikt laten. Hieruit volgt, dat b e p e r k i n g v a n v e r b r u i k, en wel tot een bedrag gelijk staande met dat der waardevermindering en der kosten van onderhoud, het op tweederlei wijze toegepaste middel is, dat de eigenaar van een vast kapitaal te baat neemt om te voorkomen, dat zijn vermogen door afslijting en bederf wordt aangetast.

Geheel anders gaat de eigenaar van een vlottend kapitaal te werk, voor zoover namelijk dat kapitaal niet evenzeer onderhoud vereischt. Zijn vermogen ontvalt hem op eens geheel; het gaat in den verbruiksvoorraad over en houdt dan op kapitaal te zijn. Welk middel moet hij aanwenden om te verhoeden, dat die overgang hem schade toebrengt? Hij moet zich een *equivalent* laten geven, welk equivalent in de plaats treedt van de door hem afgestane goederen. Onder gewone omstandigheden is het beloop aldus: iemand heeft een zekere som aan rente, pacht of loon ontvangen en hij neemt zich voor die som te verteren. Van dat oogenblik af maakt zij deel uit van zijn verterings- of verbruiksvoorraad, naar de beteekenis, die hierboven aan dat woord is toegekend. Hij verruilt

die som tegen een zekere hoeveelheid goederen, welke zich als kapitaal in de handen van een winkelier bevinden. Nu vermindert het kapitaal met de waarde dezer goederen; maar tevens groeit het aan door hetgeen de kooper er voor in betaling gaf. De winkelier heeft andere goederen dan voorheen, maar geen kleiner waardebedrag; hij is niet verarmd; zijn kapitaal bleef onaangetast.

De zorg der kapitalisten voor het behoud van hun vermogen is in hooge mate bevorderlijk aan zooveel beperking van het verbruik, als noodig is om te beletten, dat de grenzen der voortbrenging ook zelfs voor korten tijd worden overschreden; of wel aan zooveel uitbreiding der voortbrenging, als noodig is om haar met het verbruik gelijken tred te doen houden. Wij willen dit door een onderstelling toelichten. Onderstellen wij dat alle handelsvoorraden onder het toezicht van rijksambtenaren waren geplaatst en aan deze streng was verboden iets af te geven, tenzij in ruil voor goederen van gelijke of grootere waarde; voorts dat alle gebouwen en schepen, alle werktuigen en gereedschappen, alle pakhuizen en schuren jaarlijks van overheidswege werden nagezien en aan hunne eigenaars de verplichting ware opgelegd te bewijzen, dat zij in het afgeloopen jaar een hoeveelheid goederen hadden gekapitaliseerd van ten minste gelijke waarde als die werktuigen en schepen door het gebruik hadden verloren. Ware dit alles zoo verordend en zulk een regeling uitvoerbaar, dan zouden de voorraden nog wel verbruikt, de schepen en werktuigen nog wel versleten kunnen worden, maar voor al het verbruikte en door slijting teloor gegane zou iets anders in de plaats treden; de voortbrenging zou steeds het verbruik ten minste moeten evenaren. De onderscheiding, die elke kapitalist pleegt te maken tusschen zijn kapitaal en zijn inkomen, tusschen datgene wat hij niet en wel jaarlijks kan verteren zonder te verarmen, maakt zulk een regeling in de overgroote meerderheid der gevallen overbodig. De rol, in onze onderstelling aan ambtenaren toegedacht, wordt vrijwillig vervuld door den kapitalist; alleen met dit onderscheid, dat de equivalenten

voor de afgestane goederen niet altijd terstond worden ingeleverd, maar, dank zij het credietwezen, dikwijls eerst na eenigen tijd. Elke ondernemer verlangt, dat voor de dingen, die hij in eigendom aan anderen overdraagt, ten minste evenveel tot hem terugkeert. Slechts door voortbrenging kan aan dat verlangen worden voldaan. Zoo wordt aan deze laatste een uitbreiding gegeven, die haar met het verbruik ten minste gelijken tred doet houden: en kan dit niet geschieden, zoo wordt het verbruik verplicht zich naar de voortbrenging te schikken.

Deze regeling intusschen, hoe bewonderenswaardig in het algemeen, laat in de bijzonderheden soms te wenschen over. Er is één geval, waarin zij geheel ophoudt te werken; het is dan, wanneer den kapitalist iets wordt aangeboden, dat al de eigenschappen van kapitaal bezit voor hem als individu, schoon niet voor de menschheid, en waarvoor hij dus gaarne zijn kapitaal in ruil afstaat. Wij denken aan het maar al te dikwijls voorkomende geval, waarin een staat een leening sluit tot dekking van een te kort op zijne gewone uitgaven of tot bestrijding van oorlogskosten. Dan gaat er kapitaal te niet, want voor de goederen, die in den verbruiksvoorraad worden overgebracht (voeding en kleeding van soldaten, krijgsmaterieel) komt geen equivalent in de plaats. Maar de kapitalist zelf bespeurt dit niet. Het deert hem niet, dat de rentetitels, die hem worden terhand gesteld, slechts bewijzen zijn, recht gevend op een deel van het inkomen van derden, en dat een zeker kapitaal, waarvan hij vroeger eigenaar was, te gronde is gegaan: die rentetitels mogen geen kapitaal vertegenwoordigen, hij kan er iederen dag kapitaal voor krijgen. Ziedaar een geval, waarin de regeling, die wij leerden kennen, onvoldoende blijkt. Het persoonlijk eigenbelang werkt hier niet in de goede richting. Het verhindert niet, dat langs den aangeduiden weg de vruchten van jarenlange besparing verloren gaan en daardoor nadeelen worden toegebracht aan de menschheid, welker beteekenis eerst recht kan blijken, wanneer men de oorzaken, die het peil der arbeidsloonen doen dalen, overweegt.

Het is van groot belang, dat men zich duidelijk voorstelt, op hoedanige wijze de kapitaalvernietiging in het bedoelde geval plaats grijpt. Men hoort wel eens vragen, of door staatsleeningen tot dekking van gewone uitgaven inderdaad kapitaal te gronde gaat: de geldstukken, die de staat ontvangt, blijven toch in wezen, zelfs in het land! Deze bedenking doet niets ter zake. Men noeme de goederen, die de staat uit de opbrengst zijner leening heeft betaald, G, het geleend bedrag B. Alvorens de goederen in handen van den staat overgingen, waren er twee kapitalen, G en B. Maar de kapitalisten, die G bezaten, zijn nu eigenaars van B geworden; de voormalige eigenaars van B hebben slechts rentetitels: het kapitaal G ging dus verloren. Verloren gaat ieder kapitaal, dat in den verbruiksvoorraad wordt overgebracht en waarvoor degeen, die het ontvangt, geen equivalent geeft, dat door voortbrenging is verkregen. Een fabrikant betaalt loon aan zijne arbeiders; dat loon voldoet hij uit zijn kapitaal. Een staat betaalt soldij aan zijne troepen; die soldij voldoet hij uit opgenomen gelden. Tot dusver geen verschil. Doch men lette op de overige omstandigheden. De arbeiders gaven den fabrikant een equivalent; maar de staat ontving van zijne troepen geen equivalent in economischen zin.

---

§ 3.

Kapitaalvorming.

Leeren wij thans het proces der kapitaalvorming kennen. Ons doel moet daarbij inzonderheid wezen: te leeren onderscheiden tusschen werkelijke en schijnbare kapitaalvorming.

Zooveel als het kapitaal afstaat aan den verbruiksvoorraad behoort het van hen, voor wie deze voorraad is bestemd, aan nieuwe voortbrengselen terug te ontvangen. Niet altijd geschiedt dit; het gebeurt soms, dat de kapitaalgroep afstaat, maar niet ontvangt; dan is er kapitaalvernietiging. Doch het gebeurt ook dat de kapitaalgroep wel nieuwe voortbrengselen

ontvangt, maar in ruil daarvoor niets behoeft te geven; dan is er kapitaalvorming. Een zeer eenvoudig voorbeeld moge tot toelichting dienen. Neemt de winkelier eenige zijner winkelgoederen voor eigen gebruik tot zich, zonder een som van gelijke waarde in zijn winkellade te brengen, dan heeft er kapitaalvernietiging plaats. Maar brengt hij geld, dat door arbeid is verkregen, in zijn winkellade, zonder een equivalent in goederen tot zich te nemen, zoo is er kapitaalvorming.

Een arbeider heeft loon ontvangen en besteedt een gedeelte daarvan tot aankoop van gereedschappen. Een koopman heeft winst gemaakt en brengt die winst in zijne onderneming. Een landbouwer heeft graan geoogst en gebruikt een gedeelte der som, die dat graan hem opbrengt, tot vermeerdering van zijn veestapel. Een katoenspinner heeft voordeelig gewerkt en trekt daarvan partij om zijn fabriek uit te breiden of een schuld te delgen, die er op kleefde. Ziedaar voorbeelden van kapitaalvorming. Men kan zijn inkomen op tweederlei wijze gebruiken; anders gezegd, men kan aan de goederen, die men heeft voortgebracht of helpen voortbrengen, of wel aan hetgeen men voor deze diensten heeft ontvangen, tweederlei bestemming geven: men kan het aanwenden tot onmiddellijk genot, maar ook tot rentegevend vermogen maken. Doet men dit laatste, zoo is er kapitaalvorming. Kapitaal vormen is: voortbrengselen onttrekken aan den verbruiksvoorraad. Men zou dit *sparen* kunnen noemen, indien dit woord niet min of meer de beteekenis had van *bezuiniging*, van beperking van het verbruik binnen enge grenzen. Zeer dikwijls ontstaat kapitaal inderdaad op deze wijze. Maar in een groot aantal gevallen wordt kapitaal gevormd uit overvloed van middelen; het inkomen gaat dan de vertering niet daarom te boven, omdat de verteringen gering, maar omdat de inkomsten groot zijn. Voor zoover echter „sparen" hetzelfde beteekent als „onverteerd laten", kan men zeggen, dat kapitaal altijd en uitsluitend van besparing de vrucht is.

Er is in dat alles niets geheimzinnigs, maar gewoonlijk gaat kapitaalvorming vergezeld van eenige bijkomende omstandigheden, die men gevaar loopt voor gewichtiger te houden dan zij zijn.

Daar de verdeeling van arbeid zeer algemeen is, komt het zelden voor, dat de zaken, waaruit iemands inkomen bestaat, tevens de goederen zijn, waarin hij bij voorkeur zijn kapitaal belegt. Een landbouwer brengt graan voort; maar uit graan bestaat het bedrijfskapitaal van den korenhandelaar, ook dat van den molenaar voor een deel. Een katoenspinner brengt garens voort; maar garens behooren tot het bedrijfskapitaal van den wever; de spinner tracht ze zoo spoedig mogelijk van de hand te zetten. Een arbeider ontvangt zijn inkomen in ruilmiddelen; maar de personen, die voor hun bedrijf het meest aan ruilmiddelen behoefte hebben, vindt men niet onder den arbeidersstand. Wie een deel zijner inkomsten wil besparen, zal in den regel de zaken, waaruit die inkomsten bestaan, in andere zaken willen omzeten. Hetzelfde — wij vonden reeds gelegenheid hierop te wijzen — geldt van het gedeelte der inkomsten, dat bestemd wordt tot verbruiksvoorraad: gewoonlijk zullen ook deze goederen niet beantwoorden aan de behoeften van hen, die ze voortgebracht of tot loon voor hunne medewerking ontvangen hebben. Hetzij de dingen waaruit het inkomen bestaat, kapitaal dan wel verbruiksvoorraad worden, in beide gevallen zullen ze meestal vooraf tegen andere dingen worden verruild. Dit verruilen heeft echter geen invloed op het waardebedrag der voorwerpen, waarmede het kapitaal wordt vermeerderd of de verbruiksvoorraad aangevuld; het brengt dus geen verandering in de gegevens, waaronder kapitaalvorming plaats grijpt, noch in de wijze waarop zij geschiedt, maar doet alleen den economischen toestand van sommige voorwerpen een wisseling ondergaan. Het gekapitaliseerde koren wordt verbruiksvoorraad; de katoenen garens, die de spinner in verbruiksgoederen omzet, worden in handen van anderen kapitaal.

Dit is het eerste punt, waarop wij de aandacht wilden vestigen. Het tweede staat daarmede in verband.

Zeer vele inkomsten worden genoten in geld, of in papier recht gevende op geld. Andere worden wel genoten in goederen, maar die goederen worden veelal tegen geld verkocht.

Daardoor geschiedt het meermalen, schoon op verre na niet altijd of zelfs in de meeste gevallen, dat nieuw gevormd kapitaal de gedaante van geld verkrijgt, en dit zal wel een der redenen zijn, waarom het woord sparen bij velen de gedachte wekt van geld opstapelen. Men moet echter deze twee begrippen: kapitaalaanwas en vermeerdering van geldvoorraad, volkomen van elkander weten los te maken. Wanneer iemand aan zijn nieuw gevormd kapitaal aanvankelijk de gedaante van geld heeft gegeven, staat het niet vast, dat het die gedaante zál behouden. Integendeel; heeft onze kapitalist geen behoefte aan doorgaande versterking van zijn kas, zoo laat zich voorspellen, dat zijn kapitaal na korten tijd een geheel anderen vorm zal hebben. Is hij veefokker, dan zal het eerlang in runderen, is hij fabrikant, dan zal het weldra in werktuigen of grondstof bestaan. Men schat de geheele hoeveelheid metalliek geld, die Nederland bezit, op ruim *f* 200 millioen. Welk een klein gedeelte maakt dit uit van het geheele in Nederland aanwezige kapitaal! Kapitaalaanwas kan wel met geldvermeerdering gepaard gaan; maar wanneer dit geschiedt is het meestal hiervan het gevolg, dat de toeneming van welvaart, die het nieuw gevormde kapitaal hielp teweeg brengen, de ruilingen talrijker deed worden, waardoor dan aan vermeerdering van ruilmiddelen behoefte ontstond.

In een beschaafd land, waar men de muntstukken niet begraaft, is de rol, die het geld bij de kapitaalvorming vervult, hoogst onbelangrijk. De meeste kapitaalvorming, gelijk het meeste ruilverkeer, heeft daar plaats zonder dat het geld een anderen dienst verricht dan dien van waardemeter. En voor zoover het meer doet, voor zoover het nieuwe kapitaal de gedaante van geld erlangt — wat inzonderheid voorkomt bij besparingen der arbeidersklasse — mogen wij gerust aannemen, dat de muntstukken, die dan worden gebezigd, datzelfde werk ettelijke malen zullen volbrengen. Men zou dit werk kunnen vergelijken bij dat van een locomotief op een rangeerterrein. Telkens ziet men denzelfden locomotief voorbij trekken om andere wagens naar hunne bestemming te brengen.

Zoo kunnen het steeds dezelfde geldstukken zijn, welke nu de een, dan de ander naar de spaarbank brengt; want de spaarbank, zoodra zij die stukken heeft ontvangen, verruilt ze tegen andere zaken, en zoo wordt het geld spoedig in de gelegenheid gebracht zijn loopbaan te hervatten.

Wanneer kapitaalaanwas gepaard gaat met een krachtige ontwikkeling op het gebied van het bankwezen, vermindert zelfs de geldvoorraad. De kenteekenen, waaraan zich laat waarnemen, of het kapitaal van een land aangroeit, zijn dus niet toeneming van de hoeveelheid goud of zilver, maar van geheel anderen aard. Ziet men de kooplieden en winkeliers steeds bereidwilliger om op tijd te verkoopen, den veestapel zich uitbreiden, verbeteringen van den grond op ruime schaal ondernomen; ziet men fabrieken en andere gebouwen ontstaan, de werktuigen, waarvan zich nijverheid en landbouw bedienen, kostbaarder en talrijker worden, spoorwegen aangelegd en, indien het volk dat men gadeslaat, zeevarend is, de reederijen zich vermenigvuldigen; ziet men eindelijk, dat de handel met het buitenland steeds minder behoefte heeft aan buitenlandsche hulp, dat crediet wordt gegeven, waar het vroeger werd gevraagd; neemt men dit alles waar, of ook slechts een gedeelte van het opgesomde, zoo is men bevoegd tot kapitaalaanwas te besluiten.

Het zou onnoodig zijn over dit onderwerp verder uit te weiden, ware de thans voorgedragen leer omtrent den oorsprong van het kapitaal niet met nadruk bestreden, en bleek het niet dagelijks dat de denkbeelden, waarvan die bestrijding uitgaat, door velen worden gehuldigd. Wij denken hier aan hetgeen Ferdinand Lassalle over kapitaalvorming heeft gezegd. In een polemisch geschrift, gericht tegen een man van groote verdiensten, tegen Schulze-Delitsch, den vader der Duitsche co-operatieve vereenigingen, ontwikkelt hij naast meer paradoxale stellingen ook deze, dat kapitaal niet altijd, zelfs niet inzonderheid, wordt gevormd door de voortbrenging boven het verbruik op te voeren of het verbruik bij de voortbrenging te doen achterblijven. Kapitaal ontstaat naar zijn

bewering vooral door „Conjunctur", en wat dit aan de Duitsche handelstaal ontleende woord in zijn mond beteekent, heldert hij met eenige voorbeelden op. Een stuk gronds, voor 100.000 thalers door mij aangekocht, is na tien jaren tijds door vermeerderde vraag naar landbouwproducten in waarde verdubbeld: ik maak er 200.000 thalers voor. Al heb ik in die jaren 20.000 thalers boven mijn inkomen verteerd, dan ben ik ten slotte 80.000 thalers rijker geworden. Van waar dat nieuwe kapitaal van 80.000 thalers? Niet door mijn vlijt of spaarzaamheid is het ontstaan, maar door de werking van allerlei sociale oorzaken: door „Conjunctur".

Een ander voorbeeld. Iemand neemt voor 100.000 thalers deel in een spoorweg, die goede winsten maakt, zoodat de beursprijs der actiën weldra 75 percent boven pari staat. Voor 100.000 thalers, die hij heeft besteed, krijgt onze kapitalist, indien hij zijn eigendom verkoopt, 175.000 thalers terug. Andermaal een bewijs, hoe veelal niet door zuinigheid en arbeid kapitalen ontstaan, maar door een samenloop van omstandigheden — door „Conjunctur" [1]).

Deze redeneering heeft eenigen opgang gemaakt. Volgens sommigen bewijst zij overtuigend, dat de oude leer der kapitaalvorming, indien geen volledige herziening, toch belangrijke aanvulling noodig heeft. Wij kunnen echter in Lassalle's betoog slechts een der vele blijken zien van de koortsachtige overhaasting, waarmede hij zijn boek heeft opgesteld [2]). In de gevallen, die hij noemt, grijpt in het geheel geen kapitaalvorming plaats, verandert alleen de voet van ruiling tusschen zekere bestanddeelen van het nationaal vermogen, wordt slechts het vermogen van enkele personen tegen meer kapitaal verwisselbaar.

Het eerste geval, door Lassalle bedoeld, zou men kunnen terugvinden in het voorbeeld, waarvan Ricardo zich heeft

[1]) *Herr Bastiat-Schulze von Delitsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit*, Berlin 1864.

[2]) Zie Lassalle's eigen woorden bij Franz Mehring, *Die Deutsche Socialdemokratie*, 3e Ed. Bremen 1879, bl. 52.

bediend tot verklaring van het ontstaan der pachtwaarde. In een nieuwe streek vestigt zich een bevolking; zij begint met grond te bebouwen, die, laten wij zeggen, 25 hectoliters tarwe per hectare opbrengt; maar omdat het zielental zich uitbreidt, moet zij eerlang de toevlucht nemen tot minderen grond, opbrengende 20 hectoliters. Nu krijgt die eerste grond een pachtwaarde van 5 hectoliters; dat is, als een hectoliter tarwe *f* 6 waard is, *f* 30 per hectare. Maar grond, die pacht opbrengt, heeft ook koopwaarde, welker bedrag zal afhangen van den rentestand. Is deze 4 percent, zoo zal de koopwaarde in dit geval $f\,30 \times \frac{100}{4} = f\,750$ zijn; is hij 3 percent, dan een derde meer: *f* 1000. Verruilen thans de eigenaars der goede gronden hun land tegen andere zaken, zoo bedingen zij per hectare *f* 750 of *f* 1000. Maar volgt daaruit, dat er nieuw kapitaal is gevormd? Er volgt slechts uit, dat goed land schaarsch is geworden en de eigenaars van dat land op een voor hen veel gunstiger voet dan te voren deelen in het maatschappelijk inkomen, waardoor hun bezit een ruilwaarde heeft verkregen, die het vroeger miste.

Tot welke zonderlinge besluiten komt men niet door LASSALLE's bewering over te nemen! Kapitaalvorming zal toch wel beteekenen, dat het menschdom is verrijkt. Maar in het onderstelde geval zou men moeten aannemen, dat het tot nadeel van de bevolking der nieuw bewoonde streek zou hebben gestrekt, indien grond van de tweede soort, in plaats van 20, 22 of 23 hectoliters had opgebracht; of de rentestand, in plaats van 3 of 4, 12 of 15 percent had bedragen!

Op soortgelijke wijze kan men aantoonen, dat ook geen kapitaalvorming ontstond door het rijzen der spoorwegactiën. Waarom is een spoorwegonderneming soms meer waard dan het daarin belegde kapitaal? Zijn het de rails, de uitgevoerde kunstwerken, de wagens, waarvan de waarde is gestegen? Allerminst; maar de eigenaars van den spoorweg hebben een feitelijk of wettelijk monopolie. Er mag, ingevolge de concessie, onmiddellijk naast deze lijn geen andere lijn worden aangelegd; of het zou moeite kosten daarvoor de noodige onteigeningswetten te verkrijgen; of men ziet er geen voordeel in pogingen daartoe aan te wenden, omdat de winsten, over twee ondernemingen verdeeld, niet voldoende zouden zijn voor beide. Maar ontstaat er kapitaal, wanneer het recht tot het drijven van een bepaalde zaak, die slechts gedreven kan worden door bepaalde personen, door die personen aan anderen met winst wordt verkocht? Ware dit zoo, dan zou men van overheidswege zooveel kapitaal kunnen scheppen, als men wilde; men behoefde slechts een aantal monopoliën te verleenen!

Indien de regeering zich de bevoegdheid had voorbehouden de tarieven naar goedvinden te verlagen en daarvan een zoodanig gebruik had gemaakt, dat het stijgen der aandeelen ware voorkomen, zou er volgens LASSALLE geen kapitaal zijn gevormd. Evenmin, indien de rentevoet in gelijke mate ware gestegen als de dividenden der onderneming, sedert de aandeelen op *pari* stonden, want ook dan zou elke prijsverhooging dezer laatste zijn uitgebleven! Men ziet, hoe gebrekkig de theorie is, die LASSALLE heeft voorgedragen. Ware zijne beschouwing juist, dan zou kapitaal worden gevormd, zoodra door aanwas van de bevolking eener stad het omliggende bouwterrein duur wordt; of zoodra ten gevolge van een langdurige droogte de putten hooger waarde verkrijgen! Voor deze en soortgelijke vergissingen wordt men beveiligd, wanneer men standvastig weigert aan kapitaalvorming te gelooven, zoo lang niet bewezen kan worden, dat de goederen, waaraan een productieve bestemming is gegeven, in aantal zijn vermeerderd of in nuttige eigenschappen hebben gewonnen.

---

§ 4.

De credietmarkt.

Wij willen thans het kapitaal beschouwen als voorwerp van credietverkeer, om tot recht verstand van den oorsprong der rente den weg te banen. Rente in engeren zin is het inkomen, dat door kapitaalverstrekking wordt genoten en kapitaalver-

strekking is credietverleening. De credietverleening geschiedt echter meermalen in zoodanige vormen, dat het eenige inspanning vereischt haar karakter, en bovenal haar voorwerp, te herkennen.

De eenvoudigste en meest gebruikelijke wijze van kapitaalverstrekking, daargelaten verhuring, is verkoop op tijd. Een koopman, die katoen verkoopt aan een spinner en zich eerst over drie maanden laat betalen, een grossier, die op nieuwjaarsrekening koopwaren levert aan een winkelier of ambachtsman, verschaft aan hem, die op deze voorwaarden van hem koopt, voor een zekeren tijd kapitaal. Een verkoop op tijd is een zaak, die een gemengd karakter draagt; het is geen gewone verkoop, maar een verkoop, waarmede een credietoperatie is versmolten. En bij deze credietoperatie wordt rente berekend; de rente ligt verscholen in den prijs. Men kan wel zeggen, dat de winsten, die een grossier behaalt, nagenoeg geheel uit rente voor kapitaalverstrekking zijn samengesteld; maar steeds hebben zij den vorm van prijsverschillen.

Indien kapitaalverstrekking nooit op andere wijze plaats had, zou het credietverkeer geen aanleiding kunnen geven tot eenige duisterheid. Ieder zou begrijpen, wat het voorwerp is van dat verkeer — kapitaal, uit alle denkbare goederen bestaande — en het zou bij niemand opkomen de woorden credietverleening en geldverstrekking aan te merken als van ééne beteekenis. Doch vermoedelijk wordt reeds veel bijgedragen tot recht verstand van ons onderwerp, indien men met eenigen nadruk op den voorgrond stelt, dat de credietvorm, die hier is beschreven, gebruikelijker is dan eenig andere en dat de meeste rente, die voor uitgeleend kapitaal wordt opgebracht, betaald wordt op de aangeduide wijze. Om zich hiervan te overtuigen, ga men slechts na hoe de internationale handel wordt gedreven. Een koopman te Amsterdam, die goederen levert aan een koopman te Londen, trekt voor het bedrag een tweemaands wissel. Doch hoe groot is de som, waarvoor hij trekt? Slechts het equivalent van den kontanten aankoopsprijs der goederen? Natuurlijk niet; hij trekt voor zooveel meer als

de rente bedraagt. En heeft er geen wisseltrekking plaats, wacht de Amsterdamsche koopman op remise, ook dan zal de rentevergoeding niet ontbreken. Om kort te gaan, er worden elken dag een aantal credietoperatiën uitgevoerd, zoo tusschen personen van verschillende landen, als tusschen personen van hetzelfde land, die, omdat zij met koop en verkoop zijn versmolten, zich niet als credietoperatiën voordoen. Zij zijn het nochtans en overtreffen in aantal zeer verre alle andere.

Maar die meest gebruikelijke en hoogst eenvoudige wijze van kapitaalverstrekking is niet altijd mogelijk. Vele goederen worden steeds kontant verkocht, omdat de handelsgebruiken dit medebrengen, en menig verkooper heeft bezwaar tegen het afleveren zijner goederen op tijd, wegens het gevaar van zijn kapitaal te verliezen. Wanneer deze omstandigheden zich voordoen, is het tevens denkbaar, dat de verkooper voorshands geen behoefte heeft aan zijn kapitaal, en de kooper niet bij machte is terstond het equivalent er voor te leveren. Slechts om bijkomende redenen, om die, welke wij vermeld hebben, kan een gewone verkoop op tijd in dat geval geen plaats vinden. Beide partijen hebben dan echter hetzelfde belang. Voor den kapitalist, die zijn kapitaal niet kan aanwenden, is het voordeelig, wanneer hij het tijdelijk aan een ander kan verstrekken tegen rente; voor dengeen, die de goederen wil koopen, maar ze nog niet kan betalen, is het voordeelig, wanneer hij er de beschikking over krijgt; en gaarne wil hij daarvoor een rente voldoen, want het bezit van het kapitaal is hem die rente waard. Er moet dus gezocht worden naar een middel om die twee personen tot elkander te brengen en alzoo de moeilijkheid uit den weg te ruimen, die de kapitaalverstrekking belemmert.

Zorgvuldig willen wij nagaan hoe dit geschiedt, want de wijze, waarop deze verwikkeling wordt opgelost, is in den grond der zaak volkomen dezelfde als die, waarop alle andere soortgelijke verwikkelingen worden opgelost. Ook zullen wij nu voor het eerst kennis maken met de zoogenaamde „geldmarkt". Men heeft in deze markt — een klein onderdeel der

kredietmarkt — niet de plaats te zien, waar alle of zelfs de meerderheid der tijdelijk beschikbare kapitalen op crediet worden verstrekt; maar inzonderheid de plaats, waar men de regelingen treft, die somtijds wegens bijkomende omstandigheden voor het op crediet overdragen van kapitaal noodig zijn.

Ziehier de oplossing. De persoon, die het kapitaal noodig heeft, wendt zich tot iemand, die geld bezit en vraagt dit geld tegen onderpand, tegen borgstelling of in blanco, ter leen. Zijn verzoek wordt ingewilligd en hij betaalt de goederen kontant. Hiermede is hij zelf geholpen; tot schuldeischer heeft hij een ander dan hij zou gehad hebben, indien hij op tijd had gekocht, maar dit is voor hem van geen aanbelang. De verkooper, evenwel, is nu nog niet gereed; hij wilde zijn kapitaal, daar hij het voorloopig niet kon gebruiken, op rente uitzetten; daarin zou hij geslaagd zijn, indien hij de goederen had afgeleverd op crediet; hij moet dus naar een middel zoeken om alsnog zijn doel te bereiken. Dat middel bestaat hierin, dat hij het ontvangen geld ter leen aanbiedt, en maakt hij van dit middel gebruik, zoo keert de som, die zoo even aan de geldmarkt werd onttrokken, reeds na eenige dagen, misschien reeds na eenige uren, derwaarts terug. Het is zelfs mogelijk, dat bij de geheele transactie geen enkel geldstuk, zelfs geen bankbillet, dienst doet. Onderstellen wij, dat de kooper en de verkooper beiden rekeninghouders zijn bij ééne depositobank; dat gene zich tot die Bank heeft gewend om een voorschot, en de Bank hem voor het verlangde bedrag in rekening-courant heeft goedgeschreven; dat hij vervolgens met een aanwijzing op de Bank, een *cheque*, de goederen heeft betaald en de verkooper deze *cheque* aan de Bank in deposito heeft gegeven. Nu is alles door eenige boekingen gevonden; feitelijk zal de toestand ongeveer dezelfde zijn, als had de verkoop op tijd plaats gehad en de Bank onzen kapitalist tegen verlies gewaarborgd.

Wanneer men de balans van een depositobank in oogenschouw neemt, zal men steeds aan de eene zijde vermeld vinden, wat de Bank aan allerlei personen, die haar, gelijk

het heet, „geld" hebben toevertrouwd, schuldig is; aan de tegenovergestelde zijde vindt men dan opgegeven, hoeveel de Bank te vorderen heeft van andere personen, aan wie zij, gelijk het wederom heet, „geld" heeft uitgeleend. Men kan zich overtuigd houden, dat in de meeste gevallen geld ontvangen noch uitbetaald, maar alles door overschrijvingen gevonden is. Een koopman bezat katoen; hij wilde die katoen verkoopen, ten einde zich den prijs te verzekeren, en kontant verkoopen om allen risico te ontgaan; maar het equivalent zijner goederen had hij voorshands niet noodig. Een spinner wilde zich van katoen voorzien, maar kontante betaling was hem onmogelijk. Nu leende de Bank hare bemiddeling op den hier aangeduiden voet. De koopman werd krediet*gever*, hetgeen hij ook zou geworden zijn, indien hij op tijd had verkocht; doch hij werd het aan de Bank, niet aan den spinner. Deze laatste werd krediet*nemer*, gelijk hij zou geworden zijn, indien hem de katoen op tijd ware afgeleverd; doch hij werd het van de Bank, niet van den koopman.

De gezamenlijke deposito's en rekening-courant saldo's van de Engelsche *Joint Stock Banks* worden geacht ongeveer 500 millioen ponden sterling te bedragen, en daartegenover staat een som, die niet veel kleiner is, bestaande uit voorschotten aan allerlei personen. Veilig mag men aannemen, dat van die beide posten een groot gedeelte is ontstaan door zoodanige operatiën, als wij thans leerden kennen. Het is kapitaal in den meest verschillenden vorm, dat uit handen van hen, die het bezaten, door bemiddeling der Banken in handen van hen, die het noodig hadden, is overgegaan, zonder dat het geld daarbij een andere rol heeft vervuld dan die van waardemeter.

Het zou een grenzenlooze verwarring teweeg brengen, maar tot bestrijding van sommige wanbegrippen nuttig zijn, indien al de personen, van wie de Banken iets te eischen hebben, eensklaps werden verplicht hunne schulden af te doen, onder bevoegdheid om het door hen opgenomen kapitaal terug te geven in den vorm, waarin het zich tijdelijk bevond, en

al dat kapitaal in denzelfden vorm werd uitgekeerd aan degenen, die in de boeken der Banken voor eenig bedrag zijn goedgeschreven. Deze crediteuren zouden dan waarschijnlijk zeer verwonderd staan. Wij hebben u geld verstrekt, zouden zij tot de Banken zeggen, en gij geeft ons vee, grondstoffen, fabrikaten, werktuigen, terug. Doch volkomen naar waarheid zouden de Banken kunnen antwoorden: wij hebben nooit eenig geld van u ontvangen. Gij hebt katoen ingevoerd, tarwe voortgebracht, runderen aangefokt; die katoen, die tarwe, die runderen, hebt gij overgedragen aan andere personen; gij hebt dit gedaan door onze tusschenkomst; voor een geldsom, overeenstemmend met de waarde van het door u overgedragen kapitaal, hebben wij u telkens goedgeschreven in onze boeken. Thans krijgt gij terug, wat gij gegeven hebt: goederen van allerlei soort.

Wij hebben nu eene der verwikkelingen leeren kennen, die bij kapitaaloverdracht op crediet kunnen ontstaan, en gezien hoe men haar oplost. Hoe minder in een tak van handel het verkoopen op crediet gebruikelijk is of hoe korter de credieten zijn, die men er pleegt te verleenen, des te veelvuldiger zal deze verwikkeling zich voordoen. Vandaar dat de effectenhandel zooveel beweging op de geldmarkt veroorzaakt. Het is geen gewoonte, effecten op tijd te verkoopen; men heeft wel de zoogenaamde tijd-affaire, maar dat is een verkoop, waarbij de levering wordt uitgesteld tot een overeengekomen dag, niet de betaling van hetgeen reeds geleverd is. De effectenhandel is bij uitnemendheid een kontante handel. Dientengevolge verkeert degeen, die effecten wil koopen, doch de middelen daartoe niet beschikbaar heeft, altijd in het geval, waarin soms de kooper van goederen verkeert. Het gebeurt echter tallooze malen, dat een verkooper van effecten het equivalent daarvan in den eersten tijd niet noodig heeft. Wat zal dan gebeuren? Mogelijk wordt de verkooper geldschieter van zijn eigen kooper; of hij wordt het van een anderen kooper en eene derde persoon van den zijnen. Hij verkoopt dan wel niet op crediet, maar hij doet iets dat

op hetzelfde nederkomt. Want de geldsom — indien het al een geldsom is en niet het een of ander bewijsstuk rechtgevende op een geldsom — die hij in betaling voor de verkochte effecten heeft ontvangen, zet hij terstond op rente uit, misschien wel bij den speculant zelf, van wien hij ze kreeg. Ware het gebruikelijk, dat effecten, evenals goederen, op drie maanden of langer werden verkocht, dan zou al deze omslag onnoodig zijn. Het geldgeven en geldnemen op prolongatie en beleening zou veel minder voorkomen dan thans het geval is.

Nog andere verwikkelingen kunnen bij kapitaalverstrekking ontstaan.

Goederen zijn op tijd verkocht, maar de kooper zou op den vervaldag nog gaarne eenigen tijd de beschikking houden over het hem verstrekte kapitaal, en de verkooper heeft dit kapitaal ook thans niet noodig. De eenvoudigste oplossing zou zijn, dat de termijn van betaling werd verlengd. Maar geen koopman, die prijs stelt op zijn goeden naam, vraagt zoodanige verlenging. Nu is een toestand geboren, vrij wel overeenkomende met dien, welken wij het eerst hebben gadegeslagen, en de oplossing kan op dezelfde wijze geschieden. Er moet ook ditmaal gezocht worden naar een tusschenpersoon, die credietgever wordt tegenover den kooper, credietnemer tegenover den verkooper, en alzoo de twee partijen tot elkander brengt.

Maar een derde geval is mogelijk en door hierbij stil te staan zullen wij de geldmarkt nog van een andere zijde leeren kennen.

Iemand heeft een partij goederen op tijd verkocht en zich door den kooper een schuldbekentenis laten geven, een zoogenaamde *promesse*. Vóór den vervaldag echter heeft hij kapitaal noodig; hij heeft bijvoorbeeld een aankoop gedaan van artikelen, die kontant plegen verhandeld te worden. Andermaal zou er een hoogst eenvoudig middel zijn om de zaak ten einde te brengen; het zou daarin bestaan, dat door de persoon, die in dit geval verkeert, de promesse zelve in be-

taling werd gegeven. Wel is deze oplossing alleen dan mogelijk, wanneer degeen, die hem de goederen levert, van zijnen kant nog geen kapitaalbehoefte heeft; maar dit is zeer denkbaar en wij willen onderstellen, dat het zoo is. Inderdaad hebben kapitaalverstrekkingen tegen schuldbekentenissen van derden tallooze malen plaats. Een koopman levert katoen aan een spinner; de spinner betaalt met een acceptatie van iemand, die hem garens heeft afgekocht, en deze laatste krijgt den koopman in stede van den spinner tot schuldeischer; daarmede is alles geregeld en de geldmarkt wordt in de zaak niet gemoeid. Intusschen, zulke handelingen zijn alleen gebruikelijk tusschen personen, die in verschillende landen, of ten minste in verschillende steden wonen. Wie koffie zendt naar Duitschland, ijzerwaren naar Amerika, of manufacturen naar Indië, wordt schier nooit anders dan met wissels, dat is met schuldvorderingen op derden, betaald. Tusschen personen echter, die dezelfde stad bewonen, geschiedt dit hoogst zelden. Heeft een koopman te Londen aan een anderen koopman te Londen goederen geleverd en is de tijd van betaling aangebroken, zoo verwacht hij geen promessen, geen wissels, maar kontant geld, of een stuk dat daarop recht geeft.

Men ziet, waarin de verwikkeling bestaat. Aan de eene zijde een kapitalist, die — zoo luidde de onderstelling — zijn kapitaal nog niet noodig heeft en niets liever verlangt dan het op een soliede wijze in leen te geven om er zoodoende nog eenige rente van te maken, tot tijd en wijle, dat hij het persoonlijk zal kunnen aanwenden; aan de andere zijde iemand die een acceptatie heeft en in ruil daarvoor kapitaal wenscht te ontvangen. Men begrijpt, dat de partijen tot elkander zullen komen, want ook nu is er in den grond der zaak eenheid van belangen. Misschien zal de kapitalist de acceptatie zelf in disconto nemen, en dan ontvangt hij straks voor de verkochte goederen zijn eigen geld in betaling; het zal wezen, als had de ruil toch plaats gevonden op den voet van goederen tegen eene schuldbekentenis. Misschien echter leent ook een Bank hare bemiddeling op de ons bekende wijze.

Wat hebben wij hier telkens gezien? Verwikkelingen, maar die zich gemakkelijk lieten oplossen; moeilijkheden — meestal voortspruitende uit de gewoonten van den handel — maar die zich zonder veel moeite lieten overwinnen. Doch waarom lieten zij zich overwinnen? Omdat er in al deze gevallen kapitaal aanwezig en voor uitleening beschikbaar was. Degeen, die kontant verkocht, had het equivalent zijner goederen tijdelijk niet noodig, verlangde zelfs het op rente uit te zetten. Degeen, bij wien men geen credietverlenging wilde aanvragen, had daarin zonder ongerief te ondervinden kunnen bewilligen. En de acceptatie, die men den verkooper van zekere goederen niet in betaling durfde aanbieden, werd straks tot geldbelegging opgenomen door hem zelf, of door een Bank waaraan hij zijn geld had toevertrouwd. Er was in al die moeilijkheden niets wezenlijks, niets dat niet met een weinig overleg kon worden uit den weg geruimd.

Wij leggen hierop nadruk, ten einde te doen uitkomen, wat onder schaarschte, wat onder ruimte aan de geldmarkt is te verstaan: doorgaans hetzelfde, als hetgeen verstaan moet worden onder gebrek of overvloed van gelegenheid om goederen op tijd te koopen; dus geen schaarschte of ruimte van g e l d, maar van k a p i t a a l in allerlei vorm. Men kan zich hiervan spoedig overtuigen. Laat de reden, waarom kontant wordt verkocht of geen schuldbekentenis in betaling voor goederen wordt aangenomen, niet gelegen zijn in de oorzaken, die wij hebben ondersteld, maar daarin, dat de verkooper zijn kapitaal wil aanwenden; goederen, bijvoorbeeld, van een gelijk bedrag, als de door hem verkochte, wil uitvoeren; of het geld, dat hem toekomt, wil besteden aan arbeidsloonen tot verbetering van grond. Nu verandert alles. Ook ditmaal zullen de Banken tot het verleenen van voorschotten worden aangezocht, maar de deposito's, die haar dit anders gemakkelijk maken, blijven achterwege. De Banken moeten dus putten uit eigen middelen. Zij zijn niet meer de trechters, waardoor het kapitaal van de eene hand in de andere overgaat; zij moeten aan een kapitaalvraag voldoen, tot welker

bevrediging hun de middelen niet tegelijk worden verstrekt. Gebeurt dit op kleine schaal, zoo heeft het geen invloed van beteekenis; maar is de kapitaalvraag zeer levendig, zijn er vele personen, die kapitaal in allerlei vorm noodig hebben en slechts weinigen, die het kunnen leveren, zoo wordt een bezwaar geboren van veel ernstiger aard dan het zoo even genoemde. Want niet daaruit zal het zijn ontsproten, dat credietgevers en credietnemers zich niet met elkaar wisten te verstaan over den vorm, waarin zij hunne wederzijdsche belangen zouden behartigen, maar hieruit, dat er kapitaalbehoeften waren, waaraan niet kon worden voldaan.

Tot voorkoming van misverstand intusschen nog een enkele opmerking. Voor het bankbedrijf is geld noodig. Wanneer bij een Bank aanzienlijke aanvragen om voorschotten inkomen, maar tegelijkertijd deposito's en rekening-courant saldo's van hetzelfde bedrag, zou men allicht meenen, dat haar evenveel middelen toevloeien, als zij noodig heeft tot bevrediging van ieders behoefte. Dit is echter zoo niet; een gedeelte van het kapitaal, tot welks overdracht zij haar tusschenkomst verleent, moet zij terughouden, en wel in ruilmiddelen. Die ruilmiddelen behoeven niet uit goud en zilver te bestaan; zij kunnen ook biljetten zijn, door een centrale credietinstelling in omloop gebracht; maar iedere Bank moet een zekere kas hebben, geëvenredigd aan het bedrag van hare verbintenissen.

Uit deze geldbehoefte ontstaat veel handel tusschen de Banken onderling. De eene Bank is soms zeer ruim, de andere schraal voorzien; dan doet degene, die te veel heeft, een gedeelte van hare kas over aan degene, die te weinig heeft en ontvangt zij van deze laatste acceptatiën — onvervallen schuldvorderingen — daarvoor in ruil. Doorgaans gebeurt dit niet onmiddellijk, maar door bemiddeling van makelaars. (Men denke aan de Londensche *bill-brokers*.) Doch afgezien van bijkomende omstandigheden is aldus het beloop. Die handel tusschen de Banken onderling heeft op het totaal der geldvraag geen invloed en verdient alleen volledigheidshalve vermelding.

Belangrijker is de geldbehoefte der Banken in haar geheel beschouwd. In gewone tijden is zij niet aan groote wisselingen onderhevig, merkwaardig weinig zelfs; doch er kunnen zich omstandigheden voordoen, waaronder zij sterk toeneemt. Want de hoeveelheid geld, die een Bank noodig heeft om behoorlijk gedekt te zijn, is altijd min of meer een zaak van schatting; van waardeering, en men kan zich voorstellen, dat de benoodigde som hooger wordt aangeslagen onder den indruk van zorgwekkende gebeurtenissen, dan wanneer zich aan den gezichteinder geen wolken vertoonen.

Maar ook buiten de geldmarkt, bij den eigenlijken handel, is de geldbehoefte aan wisselingen onderhevig. Bij die takken van handel inzonderheid, waar kontante betaling regel is, kan geen verlevendiging van zaken zich voordoen, of terstond zijn meer ruilmiddelen noodig. En tot wie zou de handel in zulke gevallen zich eerder wenden dan tot de Banken, welke laatste dientengevolge soms een geldvraag zien verrijzen, die zij niet hadden verwacht en die haar niet altijd gelegen komt.

Deze opmerkingen hebben ten doel, gelijk wij zeiden, een misverstand te voorkomen; dit misverstand, namelijk, als zouden wij ontkennen, dat een beweging op de geldmarkt enkel uit behoefte aan ruilmiddelen kan ontstaan. Zij kan wel degelijk hierin en hierin uitsluitend haren oorsprong vinden. Wij noemden de geldmarkt de plaats, waar men de regelingen treft, die door bijkomende oorzaken voor het op crediet overdragen van kapitalen noodig kunnen zijn. Maar voor het treffen van die regelingen wordt een zekere hoeveelheid ruilmiddelen gevorderd; een hoeveelheid, die wel is waar in geen verhouding staat tot het omgezette kapitaal, maar die toch onder bepaalde omstandigheden op bedenkelijke wijze kan aangroeien. *Black Friday* — 11 Mei 1866 — is een datum, die in de geschiedenis van het Engelsche bankwezen steeds zal worden vermeld. Het is de dag, waarop het groote bankiershuis Overend Gurney & Co. zijne betalingen heeft gestaakt, met een passief van bijna honderd millioen gulden.

De beweging, die reeds vroeger op de Engelsche geldmarkt was ontstaan, bereikte toen haar hoogste punt, omdat zich nu bij de gewone kapitaalbehoefte vraag naar ruilmiddelen voegde. Van het oogenblik af, dat door een bijzonderen maatregel der regeering aan die vraag kon worden voldaan, was de crisis gebroken.

Het is zeker een groote dwaling in iedere kapitaalbehoefte een kasbehoefte te zien. In de meeste gevallen van zoogenaamde geldvraag is kasversterking niet het doel, maar slechts het zeer tijdelijke middel ter bereiking van een ander doel; een middel dat meestal overbodig zou zijn, indien de handelsgebruiken toelieten, dat in het plaatselijk verkeer betaald werd met wissels en promessen van derden en dat onder kooplieden credietverlenging werd aangevraagd, indien daarenboven alle zaken op tijd werden verkocht. Dit neemt niet weg, dat geld juist de soort van kapitaal kan zijn, die de credietnemer verlangt. Ter beoordeeling van bewegingen op de geldmarkt zal men steeds moeten nagaan wat het ware voorwerp der credietvraag is. Daar het zich dikwijls verbergt, eischt dit nauwkeurig onderzoek.

§ 5.

De oorsprong der kapitaalrente.

Wij naderen thans tot ons eigenlijk onderwerp, de kapitaalrente. Wat is onder dit woord te verstaan?

Men mag r e n t e niet vereenzelvigen met h u u r. Het woord huur wordt altijd gebezigd met betrekking tot vast kapitaal of andere vaste goederen. Wie een zaak verhuurt blijft haar eigenaar; na het verstrijken der overeenkomst krijgt hij over die zaak de vrije beschikking. Doch wie aan iemand een geldsom of een zekere hoeveelheid tarwe leent (gelijk in sommige landen tusschen grondeigenaars en landgebruikers voorkomt) verwacht niet, dat hij dezelfde muntstukken of dezelfde tarwe zal terug ontvangen, hij verwacht juist het tegendeel. Rente

is het inkomen dat bedongen wordt voor verstrekking van vlottend kapitaal, en dat kapitaal wordt het eigendom van hem, aan wien het verstrekt is. De onderscheiding tusschen huur en rente heeft niet alleen juridische, maar ook economische beteekenis. Het economisch karakter der rente wordt verduisterd, wanneer men haar als een huur opvat.

De verhuring is nooit een ruil; de kapitaalverstrekking is het altijd. Zij is echter een ruil van een zeer eigenaardige soort, een ruil van a a n w e z i g e tegen t o e k o m s t i g e zaken. Is bij de overeenkomst rente bedongen, dan zullen de laatste talrijker moeten zijn dan de eerste. De kapitaalrente — en met deze woorden beschrijven wij nog niet haar oorsprong, maar wijzen wij de richting aan, waarin die te zoeken is — de kapitaalrente is een opgeld, een *agio*, van aanwezige op toekomstige zaken, die overigens gelijke waarde hebben.

Het gebeurt wel, dat een credietnemer zich niet verbindt tot teruggave van het kapitaal, maar tot voldoening van een perpetueele rente. Ten onrechte zou men meenen, dat in zoodanig geval onze bepaling niet opgaat. Is die perpetueele rente 4 percent, dan zal de credietgever reeds na 25 jaren evenveel hebben terugontvangen als hij verstrekt heeft, maar nog altijd recht hebben op het genot van dezelfde jaarlijksche som. Ook in dit geval is er een ruil van aanwezige tegen toekomstige zaken. De geldschieter geeft bijvoorbeeld *f* 1000 en hem wordt *f* 40 vermenigvuldigd met een onbepaald cijfer toegezegd.

Voor kapitaal is altijd rente te bedingen; ruilingen als de beschrevene komen dagelijks tot stand. Steeds zijn er personen, die voor aanwezige gelden of goederen een grooter bedrag aan toekomstige willen beloven. De slotsom ligt dus voor de hand, schoon de Oostenrijksche schrijver VON BÖHM-BAWERK [1]), in zijne monographie over de kapitaalrente, haar voor het eerst heeft uitgesproken: indien aanwezige tegenover toekomstige zaken opgeld doen, moeten zij tegenover toekomstige zaken

[1]) *Positive Theorie des Kapitales*, Innsbrück 1889, bl. 248 en verv.

in het algemeen meer waard zijn. Den oorsprong der rente na te gaan is: dit waardeverschil te verklaren.

Een fabrikant verkoopt goederen op drie maanden en verklaart zich bereid om bij kontante betaling één percent van den prijs te korten; reeds uit deze bereidverklaring, wanneer zij geschiedt tegenover een credietwaardig persoon, volgt, dat hij het aanwezige hooger dan het toekomstige schat. Een spoorwegmaatschappij sluit een drie percents leening van *f* 5.000.000 tegen een koers van 90 percent en verbindt zich tot een jaarlijksche aflossing van *f* 100.000 a pari. Zij ontvangt dus *f* 4.500.000 en zal een half millioen meer, benevens *f* 150,000 rente in het eerste, *f* 147,000 in het tweede, *f* 3000 in het vijftigste, teruggeven: een onvoordeelige zaak, indien voor deze maatschappij VON BÖHM-BAWERK's stelling geen waarheid behelst! Een huis kan voor *f* 1400 per jaar verhuurd worden en de jaarlijksche lasten en onderhoudskosten bedragen *f* 400, zoodat de zuivere huurwaarde *f* 1000 is. Had voor den bezitter van vaste goederen het toekomstige geld gelijke waarde als het actueele, welk een voordeel zou niet te behalen zijn door zulk een huis te laten bouwen! Het zou te verkoopen zijn voor zooveel maal *f* 1000 als het getal der jaren bedroeg, gedurende welke het huis verwacht kon worden netto *f* 1000 te zullen opbrengen.

De stelling, die wij voordroegen, is niet veel anders dan toepassing van deze waarheid, dat iedere marktprijs die stand houdt een waarde aanduidt, waarin hij zijn oorsprong vindt. Het zou niet denkbaar zijn, dat voor aanwezig goed of geld steeds een premie werd bedongen tegenover toekomstig, indien het eerstgenoemde niet hooger gewaardeerd werd. Gaven beide evenveel genot — om nog eens de bekende technische uitdrukking te bezigen: hadden zij beide gelijke marginale nuttigheid — dan zou de vraag zich uitsluitend richten op het toekomstige goed, en de premie spoedig verdwijnen. Inderdaad verdwijnt zij in een bepaalde afdeeling der credietmarkt, die wij later afzonderlijk in oogenschouw zullen nemen, soms bijna. Wanneer zeer vele kapitalisten aan hun vlottend kapitaal, of een deel

daarvan, voor het oogenblik geen bestemming weten te geven, daalt de rente voor korte credieten tot een zeer laag minimum. In Juli 1895 kon men te Londen drie maands wissels, mits van den eersten rang, tot een rente van een half percent in het jaar te gelde maken!

Het mag verbazing wekken, dat VON BÖHM-BAWERK's stelling door sommigen is bestreden. De bestrijding kon slechts hierin bestaan, dat men een aantal gevallen opsomde, waarin toekomstige goederen boven aanwezige worden verkozen. Die gevallen, het moet terstond worden toegegeven, zijn niet zeldzaam. Wij willen iederen dag beschikken over de voedingsmiddelen, die wij op dien dag of kort daarna zullen verbruiken; bereikten zij ons eerder, dan zouden de meeste daarvan in een treurigen toestand verkeeren, wanneer wij ze wilden nuttigen. Wij wenschen te rechter tijd onze kleeding te vernieuwen, maar steeds naar de eischen van het oogenblik. Zelfs goederen, die niet onderhevig zijn aan bederf of mode, ontvangen wij liefst niet te vroeg: wie zou op eens voorzien willen worden van al de brandstoffen, al den wijn, al het water, waaraan hij in zijn verder leven behoefte denkt te hebben? Geld is voor uitleening vatbaar en kan dus nooit onwelkom zijn; ware dit zoo niet, dan zouden wij ook geen geld willen ontvangen eer wij het noodig hadden, want een volmaakt veilige bergplaats ontbreekt in de meeste woningen. Onze wenschen en begeerten moeten bevredigd worden op het rechte tijdstip. Dit kan ten gevolge hebben, dat wij op een gegeven oogenblik het aanwezige boven het toekomstige verkiezen, maar ook het omgekeerde is mogelijk en komt meermalen voor.

Wat bewijst echter deze redeneering? Het getal der tabaksverbruikers is stellig veel geringer dan dat der personen, die geen tabak verbruiken; tabak heeft nochtans waarde. Graanboeren koopen geen graan, brengen het zelfs ter markt; graan brengt niettemin geld op. Een artikel kan waarde hebben, al bestaat daaraan slechts bij een deel der menschheid behoefte, al wenscht zelfs een ander deel zich ervan te ontdoen. Zoo kan ook het aanwezige goed of geld meer waard zijn dan het toe-

komstige, al verkiezen velen dit laatste. Alles komt hier aan op de kracht en den omvang der vraag in de eene of de andere richting, en in ons geval is het niet onzeker aan welken kant zij het sterkst is. Stond tegenover hen, die aanwezige zaken in ruil voor toekomstige begeeren, een even talrijke schaar van dezulken, die aanwezige zaken voor toekomstige aanbieden, en ware het aanbod even omvangrijk en even nadrukkelijk als de vraag, dan zou geen rente kunnen ontstaan. Het opgeld, dat bij den ruil tusschen aanwezig en toekomstig kapitaal voor het aanwezige wordt bedongen, bewijst ontegenzeggelijk, dat het eerste, in verhouding tot het tweede, schaarsch is.

Het is nuttig hier een oogenblik stil te staan om een dwaling aan te wijzen, waarin sommige socialisten zijn vervallen. De rente is door schrijvers, die de nauwkeurigheid aan de duidelijkheid ten offer brachten, wel eens verkeerd voorgesteld; gelijk de appel de natuurlijke vrucht is van den appelboom, gelijk van hoenderen eieren worden verkregen, evenzoo ware de rente aan te merken als de natuurlijke vrucht van het kapitaal. Het spraakgebruik, dat gaarne de uitdrukking „rente kweeken" bezigt, geeft voedsel aan deze voorstelling, die tegen kritiek niet bestand is. Men behoeft slechts weinig na te denken om in te zien, dat het inkomen, waaruit kapitaalrente wordt betaald, steeds door arbeid wordt verkregen. Een som gelds, een voorraad grondstoffen, zelfs een werktuig, is als zoodanig onvruchtbaar. Vruchtbaar is de arbeid, die met geld wordt beloond, die de grondstoffen in fabrikaten omzet of het werktuig aanwendt, maar niet het kapitaal zelf, dat daarbij dienst doet. De socialisten hebben terecht hierop gewezen, maar soms onjuiste beschouwingen aan hunne kritiek vastgeknoopt.

Indien, zoo spraken zij, arbeid al den rijkdom schept, heeft alleen de arbeid op den voortgebrachten rijkdom aanspraak. De kapitaalrente is een onrechtmatige cijns, door den kapitalist geheven. Hij wordt tot deze heffing in staat gesteld door de inrichting der maatschappij, die de leiding der productie

aan hem overgeeft, den eigendom der voortbrengingsmiddelen in zijne handen laat, hem dus vergunt den arbeider de wet te stellen. Maar de heffing, hoezeer toegelaten, is onbillijk. Het kapitaal als zoodanig brengt niets voort, derhalve behoort het niets te ontvangen.

Ter beoordeeling van dit betoog onderscheide men tusschen hetgeen de arbeider levert en hetgeen hij ontvangt. Hij bewerkt den grond — voor een oogst die nog groeien moet. Hij metselt aan een huis — dat eerst na maanden gereed zal zijn. Hij spint garen — dat tot grondstof voor weverijen zal dienen. Zelfs dan, wanneer hij de laatste hand legt aan goederen van dagelijksche behoefte, zullen die goederen nog verpakt en vervoerd moeten worden, vervoerd misschien naar verre streken, en in handen gebracht van winkeliers, die ze moeten sorteeren en aan den man brengen. In één woord, hij levert of bereidt de levering voor van goederen, die eerst in de toekomst aan hunne bestemming zullen voldoen. Daarentegen ontvangt hij louter afgewerkte voortbrengselen. Door deze tweederlei dingen op ééne lijn te stellen, als waren zij ten opzichte van elkander gelijkwaardig, begaat men een grove fout. Een tweede is hierin gelegen, dat de zéér belangrijke arbeid van den ondernemer niet als arbeid wordt aangemerkt; doch daarbij willen wij niet stil staan, ten einde op die der gelijkstelling van toekomstige met aanwezige goederen al den nadruk te doen vallen.

Er vormt zich een coöperatieve productie-vereeniging. Hare leden zijn volkomen berekend voor hunne taak; zelfs de gebouwen en de werktuigen kunnen zij vervaardigen, dank zij de veelsoortigheid der arbeiders, die tot haar zijn toegetreden. Maar kapitaal bezitten zij niet. Zij wenden zich dus tot iemand, die bereid is hun dit te leenen en slagen daarin naar wensch. Een ronde som wordt hun voorgeschoten, waarvoor zij de fabriek zullen bouwen, een afwisselende som wordt hun beloofd als voorschot op de producten, die nadat deze voltooid zijn steeds aan den geldschieter geleverd moeten worden. Uit de overwinsten moet het eerstgenoemde bedrag worden terugbe-

taald: het tweede keert telkens uit den verkoop der producten tot den geldschieter weder. Deze laatste eischt voor zijne kapitalen een rente. Onrechtmatige cijns, wordt die rente genoemd, verkorting van hetgeen den arbeider toekomt! Niet onrechtmatiger evenwel dan het prijsverschil dat de koopman vordert, wanneer hij zaken van geringe voor zaken van goede hoedanigheid in ruil neemt, of het hoogere loon, dat de arbeider verlangt, wanneer hij beter werkt dan een ander. De kapitalist gaat met de vereeniging een overeenkomst aan, krachtens welke van beide kanten iets zal geleverd worden. Doch hetgeen de kapitalist levert is er reeds; hetgeen de vereeniging zal leveren moet nog ontstaan, ten deele eerst na jaren. Hier is geen gelijkheid van waarde, en zoo de kapitalist verlangt, dat de zaken, die hem geleverd zullen worden, talrijker zijn dan de aanwezige zaken, die hij beschikbaar stelt, verlangt hij slechts wat hem toekomt.

Er is nog iets, van geheel anderen aard, waarop wij in dit verband de aandacht moeten vestigen. De werkzaamheid der eigenaren van vlottend kapitaal is, vooral door Engelsche economen, dikwijls voorgesteld als hierin te bestaan: de arbeiders gedurende het werk te voeden, te onderhouden. Deze voorstelling, die stuitend is door haren vorm, omdat zij vrije arbeiders op éène lijn stelt met slaven, ja met vee, is daarenboven onjuist. De loontrekkende arbeider voorziet zelf in zijn onderhoud; hij bekostigt zijn onderhoud uit de opbrengst van zijn werk. Maar hij levert — om weder een term van von Böhm-Bawerk te gebruiken — economisch onrijpe vruchten; men zal, na hetgeen zoo even is gezegd, den zin dezer uitdrukking verstaan. Economisch rijp zijn voortbrengselen eerst dan, wanneer zij in den verbruiksvoorraad kunnen overgaan; de werkzaamheid van den kapitalist bestaat hierin, den arbeider zoodanige voortbrengselen in ruil voor andere te verschaffen. De kapitalist voedt hem niet, maar koopt hem, als het ware, de dingen in hun onvoltooiden toestand af en geeft hem daarvoor in de plaats wat onmiddellijk kan verbruikt of gebezigd worden. Door aldus de werkzaamheid van den

kapitalist te beschrijven ontgaat men niet alleen het bezwaar van termen te bezigen, die ontleend zijn aan de slavenhouderstaal, maar stelt men bovendien veel duidelijker aan het licht, voor welke doeleinden vlottend kapitaal gebezigd wordt en uit welke bron de rente ontspringt.

Trachten wij nu het opgeld van aanwezige goederen te verklaren. Men vindt de verklaring ten eerste hierin, dat inkomsten en andere ontvangsten den mensch niet altijd bereiken op het oogenblik, waarop hij ze dringend noodig heeft. Het heden kan zeer zware eischen stellen. De koopman moet zijn wissels betalen; de oogst van den landbouwer is vertraagd of mislukt; de arbeider is door ziekte of andere oorzaken buiten werk; de ambtenaar heeft rekeningen af te doen, die geen uitstel lijden, en eerst na eenige weken ontvangt hij tractement. Personen, die in zulke omstandigheden verkeeren, zijn van nature geneigd om aan te nemen, dat de moeilijkheden eerlang zullen geweken zijn, en meermalen gelooven zij dit op goede gronden. De koopman neemt aan, dat hij eerlang zijne voorraden zal hebben opgeruimd; de landbouwer, dat zijne akkers het volgend jaar tijdiger of ruimer oogsten zullen geven; de arbeider, dat hij werk zal vinden; de ambtenaar, dat weldra zijn kas gevuld zal zijn. Men schat uit dien hoofde het toekomstige goed of geld lager dan het aanwezige. Men is bereid voor dit laatste een opgeld te betalen.

Toekomstig goed kan slechts dienen voor toekomstige behoeften; de behoeften van het oogenblik laten zich slechts bevredigen door hetgeen in voorraad is. Ook is het niet voldoende dat er voorraad zij van goederen in het algemeen; er moet voorraad zijn van die bepaalde goederen, die verlangd worden; de graanboer wil zijn graan, de suikerfabrikant zijn suiker tegen andere zaken verruilen, en die andere zaken moeten aanwezig zijn, zal de ruil kunnen geschieden. Daarvoor zorgt de handel. De handel heeft dus veel „aanwezig goed” noodig, die met overzeesche gewesten inzonderheid. Uit den gang van het wisselverkeer laat zich bewijzen, dat

buiten-Europeesche volken het equivalent der hun verkochte goederen eerst lang daarna leveren [1]). Onze werktuigen, onze manufacturen, en wat Europa verder naar andere werelddeelen zenden mag, worden ten slotte met voortbrengselen van die werelddeelen betaald, maar eerst na ettelijke maanden, want slechts op dezen voet is men ginds in staat met ons te ruilen. Van de Europeesche zijde bezien is het een ruil van aanwezige tegen toekomstige goederen, waarbij de eerstgenoemde reeds daarom opgeld kunnen doen, omdat hun bestaan de voorwaarde is van den ruil.

Doch de hoofdoorzaak van het verschijnsel, dat wij pogen te verklaren, ligt hierin, dat alle voortbrenging tijd kost. Wie voortbrengt, moet òf zelf datgene bezitten wat noodig is ter voorziening in zijne behoeften tijdens den duur van het werk, òf iemand weten te vinden, die zijne diensten bezoldigt. En hoe omvangrijker het werk is, des te meer aanwezig goed, anders gezegd, des te meer vlottend kapitaal, wordt vereischt. Nu weten wij, dat werken van langen adem dikwijls zeer productief zijn. Wie op plaatsen met toenemende bevolking huizen bouwt, zal daarvoor goede huurprijzen kunnen bedingen. Spoorweg-ondernemingen, landverbeteringen, verschaffen dikwijls groote winsten. In die gevallen kan men zonder eenig bezwaar voor aanwezig geld of goed een opgeld bieden, in toekomstig geld of goed uitgedrukt, daar men verwacht, dat dit laatste in overvloedige mate komen zal.

Tijd vordert ook het vervaardigen van gereedschappen en werktuigen; maar ook hierdoor worden menigmaal groote voordeelen behaald. Niet noodwendig; in hoever het voordeelig is zich van een werktuig te bedienen, hangt af van de kosten en den duur van het werktuig en van de arbeidsbezuiniging, die het gebruik ervan mogelijk maakt; anders uitgedrukt, van de vermeerderde productie, die door dat gebruik wordt verkregen. Maar de ondervinding leert ons, dat de voorwaarden, waaronder het aanwenden van kostbare gereedschappen en

[1]) Zie het opstel van schrijver dezes: *Kapitaalbehoefte en internationaal verkeer*, in *De Economist* van Januari 1876.

werktuigen goede uitkomsten levert, in een zeer groot aantal gevallen zijn vervuld, en zoo vaak dit zoo is, ontstaat een belang om aanwezig goed, des noods tegen opgeld, te verkrijgen. Ook in die gevallen belooft het toekomstige goed overvloedig te zijn, zoodat men zonder bezwaar daarvan iets missen kan. Von Böhm-Bawerk noemt het vervaardigen en aanwenden van werktuigen en gereedschappen: voortbrengen langs omwegen. Niet onmiddellijk wordt daarbij afgegaan op het doel; men brengt eerst een tusschenproduct voort, iets dat op zich zelf geen waarde heeft, daar het alleen als hulpmiddel kan dienen. De uitdrukking is goed gekozen, omdat zij herinnert aan de kapitaalbehoefte, die het gebruik van werktuigen doet ontstaan.

Is met dat alles de oorsprong der kapitaalrente volkomen opgehelderd; is geheel verklaard, waarom aanwezig geld of goed tegenover toekomstig opgeld doet? Dit te meenen zou een dwaling zijn. Aangetoond is, dat de eischen van het oogenblik zeer sterk kunnen spreken; dat de handel behoefte heeft aan vlottend kapitaal; dat het voordeelig kan zijn om werken van langen adem te ondernemen, dat het gebruik van werktuigen dikwijls voordeelen geeft. Dit alles bewijst echter alleen, dat er ten allen tijde vraag moet zijn naar aanwezig in ruil voor toekomstig goed; niet, dat die vraag moet leiden tot een opgeld. Men zou aldus kunnen redeneeren. Water is onmisbaar tot het leven. Zonder water geen lessching van onzen dorst, geen vruchtbaarheid van onzen grond, geen drijfkracht voor onze werktuigen, geen reinheid. Derhalve moet water zeer duur zijn. Wij weten nochtans, dat het op de meeste plaatsen om niet verkrijgbaar is, en wij kennen de reden daarvan: zijn overvloed. Dit voorbeeld moge toelichten, wat aan onze uiteenzetting ontbrak. De laatste reden, waarom kapitaal een rente bedingt, is hierin te zoeken, dat kapitaal betrekkelijk schaarsch is. Het opgeld van aanwezige op toekomstige zaken, zoo merkten wij aan, wijst op een hoogere waarde der eerstgenoemde. Maar alle waarde vindt haren grond in zeldzaamheid. Waarde heeft alleen een „economisch

goed" [1]), dat is een goed, waarvan de voorraad geringer is dan de verlangde hoeveelheid. Deze stelling van algemeene strekking moet hier van toepassing zijn. Al het hierboven genoemde verklaart het wordingsproces der rente eerst dan, wanneer mag worden aangenomen, dat de vraag naar kapitaal het aanbod daarvan overtreft. Doch het bestaan der rente bewijst, dat men bevoegd is dit aan te nemen.

---

§ 6.

Oorzaken van hooge en lage rente.

De oorzaken, die den rentestand bepalen, vorderen nu onze aandacht. Onderzoeken wij vooraf, uit welk deel van het maatschappelijk inkomen de kapitalist zijne rente verkrijgt.

Hij verkrijgt haar uit het deel dat beschikbaar is, nadat de pacht (of de pachtwaarde) is genoten. Daaruit volgt al dadelijk deze belangrijke waarheid, dat de rente het hoogst kan zijn in die landen, waar door overvloed van vruchtbare en goed gelegen gronden de pachten het laagst zijn. Men vindt dit bevestigd door den blik te wenden naar Noord-Amerika, waar de rente doorgaans veel hooger is dan in Europa. Het maakt niet alleen voor den arbeider, maar ook voor den kapitalist een groot verschil uit, of hij deelen kan in nagenoeg de geheele opbrengst van den oogst, dan wel in het betrekkelijk klein gedeelte daarvan dat overblijft, nadat een hooge pachtsom is voldaan. Anders uitgedrukt: de boer zal hooger rente kunnen betalen, wanneer nagenoeg de geheele oogst zijn eigendom blijft, dan wanneer het belangrijkste deel daarvan door hem verkocht moet worden voor pachtbetaling.

Maar wij hebben ook te denken aan een anderen tak van het maatschappelijk inkomen, waarover in het volgende hoofdstuk uitvoerig zal gesproken worden, de ondernemerswinst. Geen ondernemer, welke voordeelen de kapitaalaanwending hem ook kan opleveren, zal deze voordeelen geheel willen uitkeeren aan den kapitalist; zijn moeite en risico zouden dan onbeloond blijven. Doch hier doet zich een vraag voor, uit welker beantwoording blijken zal, dat het deel der inkomsten, waaruit de kapitalist zijne rente geniet, nog kleiner is dan het zich aanvankelijk voordeed.

[1]) Zie bl. 53.

De baten, die de aanwending van een zeker kapitaal den een kan verschaffen, zijn niet altijd gelijk aan die, welke zij den ander kan opleveren. Wat regelt dan den rentestand? Zijn het de hoogste of de geringste baten? A zou 10 percent kunnen geven en nog een behoorlijke winst maken, B $9^3/_4$ percent, Z slechts 3 percent. Hoe zal de rente nu zijn?

Zij zal moeten dalen tot het punt, waarop vraag is voor de *geheele* aangeboden hoeveelheid. Strekt de behoefte van hen, die een hooge rente kunnen betalen zich zóóver uit, dat alle aangeboden kapitalen reeds bij hen plaatsing kunnen vinden, zoo is een hooge rentestand mogelijk; maar blijft, nadat in deze behoefte werd voorzien, nog kapitaal beschikbaar, zoo moet de rente dalen tot een lager peil. Hetzelfde doet zich hier voor als bij verhuring van woningen. De rente hangt niet af van de hoogste of gemiddelde, maar van de *marginale* nuttigheid der kapitalen, waarvoor belegging wordt gezocht. Wij zullen later zien wat met de voordeelen geschiedt, die de economisch bevoorrechte ondernemers, wanneer zij met geleende kapitalen werken, niet aan den kapitalist behoeven af te staan. Voorshands bepalen wij ons tot beschrijving der wet zelve, die, men heeft het reeds begrepen, slechts een concreete uitdrukking is van de algemeene wet, waaraan de waardeverschijnselen zijn onderworpen.

De welbekende waarheid: hoe overvloediger het kapitaal wordt, des te lager — voor zoover alle overige dingen gelijk zijn — daalt de rentestand, vindt eerst hier hare verklaring. Hoe meer het kapitaal aangroeit, des te ongunstiger zijn de voorwaarden, waaronder een deel daarvan moet worden aangewend, zal voor al het aanwezige plaatsing zijn te vinden. Men zal landontginningen en verbeteringen moeten uitvoeren, spoor-

wegen moeten aanleggen, die minder winst geven dan de vroegere. Men zal werkzaamheden van langen duur moeten ondernemen om voordeelen te verkrijgen die niet naar evenredigheid grooter zijn dan werkzaamheden van korteren duur tot dusverre verschaften. Men zal huizen moeten bouwen, waardoor de huurwaarden zullen dalen. En daar het in landbouw en nijverheid belegde kapitaal geen vruchten kan geven, tenzij arbeiders hunne medewerking verleenen, zal die medewerking hooger betaald moeten worden, zal dus voor den kapitalist minder overblijven.

Dit laatste wordt in de volgende paragraaf, waar over het verband tusschen rente en prijs wordt gesproken, nader toegelicht; doch bewijsgronden zijn reeds te vinden in hetgeen over den oorsprong der kapitaalrente is gezegd. De bruto winst van den ondernemer, waaruit hij zijn rente betaalt of (indien hij zelf kapitalist is) zijn rente geniet, ontspruit ten eerste hieruit, dat hij van zijne arbeiders voortbrengselen ontvangt, die eerst na een zekeren tijd economisch „rijp" zullen zijn, en goederen, die alle stadiën hebben doorloopen, daarvoor in ruil geeft. Het waardeverschil tusschen toekomstige en aanwezige goederen, het opgeld der laatstgenoemde, moet uit den aard der zaak afnemen, naar gelang de aanwezige talrijker worden. De bruto winst, waarvan wij spreken, ontstaat in de tweede plaats uit het gebruik van werktuigen. Maar het gebruik van werktuigen is niet noodwendig, niet uit den aard der zaak voordeelig. In hoever het voordeelig is zich van werktuigen te bedienen en daarenboven de vaak zeer kostbare inrichtingen tot stand te brengen, die het gebruik daarvan noodig maakt, hangt af van verschillende zaken, waaronder de rentestand een voorname rol vervult. Gesteld nu, een zeker aantal werktuigen en daarbij behoorende inrichtingen is in gebruik, en het kapitaal groeit aan, zoodat men vraag moet scheppen naar meerdere. Dit kan slechts geschieden door een b e l a n g tot het gebruik van die voortbrengingsmiddelen te doen ontstaan, dat is, door het kapitaal tot lagere rente aan te bieden. Zoo wordt het „voortbrengen langs omwegen" aangemoedigd,

Bij het nagaan der gevolgen van kapitaalvermeerdering moet men in het oog houden, dat nieuw kapitaal in de meeste gevallen vlottend kapitaal is. De behoefte aan deze kapitaalsoort is wel groot, ook rekbaar, maar niet onbeperkt. Een zekere hoeveelheid is noodig voor de behoeften van den handel; een andere hoeveelheid wordt vereischt tot uitbetaling van loonen; een deel verkeert in den toestand van grondstoffen; er zijn credietbehoeften te bevredigen van personen, die hunne inkomsten niet tijdig genoeg ontvangen. Maar hoe uitgebreid men zich de vraag naar aanwezige tegen toekomstige goederen ook denke, ten slotte zou tegenover die vraag een overmatig aanbod staan, indien de voorraden steeds aangroeiden. Het kapitaal kan nooit te overvloedig en de voortbrenging in haar geheel nooit overmatig zijn, maar wel kan overmaat ontstaan in de voortbrenging van b e p a a l d e goederen; zoo kan ook een der beide s o o r t e n van kapitaal dermate zijn vermeerderd, dat voor het gebruik daarvan geen prijs te bedingen is. Een altijd voortgaande sterke aanwas van vlottend kapitaal zou ten slotte de rente doen verdwijnen. Waardoor wordt dit belet? Het wordt hierdoor belet, dat een deel van het vlottend kapitaal improductief wordt verbruikt, bijvoorbeeld door staten en gemeenten, die gewone tekorten door leeningen dekken; dat een ander deel evenzeer wordt verbruikt, maar productief, bijvoorbeeld door landverbetering, of door uitvoering van openbare werken: havens en diergelijken. Een derde deel wordt omgezet in woningen, scholen, en andere gebouwen, die zeer nuttig zijn, maar niet tot voortbrenging in economischen zin worden gebezigd. Een vierde deel, eindelijk, wordt vast kapitaal. Maar om voor landverbetering, voor woningen, voor vast kapitaal vraag te doen ontstaan en de uitvoering van openbare werken voordeelig te maken, moet de kapitalist zich renteverlaging getroosten.

Tenzij de behoefte aan kapitaal toeneemt. Wij onderstelden hier dat nieuw kapitaal werd gevormd, terwijl verder alles bij

het oude bleef. Er kunnen echter gebeurtenissen plaats grijpen, die den toestand voor den kapitalist verbeteren. De bevolking kan toenemen; dit zal wel gunstig werken op de pachten, maar niet ten koste der kapitaalrente, want voor landbouw op tot dusver onbebouwde gronden is kapitaal noodig, zoodat alleen het arbeidsloon de nadeelen der pachtverhooging ondervinden zal. Voor de vraag naar kapitaal is het bevolkingscijfer van het allerhoogste belang, want iedere nieuwe behoefte aan voortbrengselen, aan woningen, aan verkeersmiddelen, leidt uit den aard der zaak tot nieuwe kapitaalbehoefte. Men moet dit wel in het oog houden. Soms is beweerd, dat de rente een natuurlijke strekking heeft om te dalen; maar zij die dit beweren letten alleen op het vermeerderend aanbod van kapitaal, niet op de vermeerderende vraag, die door den aanwas van bevolking wordt teweeggebracht, en er bestaat geen reden om te gelooven, dat het aanbod van kapitaal een „natuurlijke strekking" heeft om de vraag te boven te gaan. De toeneming van bevolking is in alle beschaafde landen, met uitzondering van Frankrijk, sterk. Wel verminderen hier en daar de geboorten, maar dank zij de verbeterde gezondheidstoestanden vermindert de sterfte evenzeer. In Nederland was het gemiddeld cijfer der jaarlijksche levendgeborenen in 1880—1889 3,44 percent der bevolking, tegen 3,63 percent in 1870—1879. Toch was de aanwas in 1880—1889 12,43 percent, tegen 11,21 in het voorafgaande tienjarig tijdvak, want de sterfte daalde van 2,44 op 2,12 percent.

Een natuurlijke strekking tot daling zou slechts dan aan de kapitaalrente mogen worden toegeschreven, indien men voor de toekomst matiger aanwas mocht verwachten. Een zeer belangrijke daling ware zelfs te voorspellen, indien men mocht aannemen, dat het bevolkingscijfer zal verminderen; want een veel kleiner hoeveelheid voortbrengselen zou dan benoodigd zijn, dus een veel kleiner hoeveelheid kapitaal. Wij zouden niet als nu een gestadige uitbreiding hebben te geven aan landbouw, fabriekswezen, vervoermiddelen, en de vergrooting onzer steden en dorpen, die zooveel kapitaal verslindt, zou achter-

wege kunnen blijven. Maar hoe nuttig het voor de welvaart der arbeidersklasse zou zijn, indien door afneming der geboorten het bevolkingscijfer geringer werd, er bestaat geen zekerheid dat het gebeuren zal. Daarom mist de bewering, volgens welke de kapitaalrente een natuurlijke strekking tot dalen heeft, een vasten grond.

Aan die bewering is in den laatsten tijd een schijn van steun gegeven door de daling die men werkelijk zag plaats grijpen. Men is altijd geneigd om datgene, wat reeds jaren achtereen aanhield, te beschouwen als de openbaring van blijvende oorzaken, als bestemd om nooit te eindigen. Toen, omstreeks 1864, de rente zeer hoog was, konden velen niet gelooven aan de mogelijkheid harer daling; evenmin kunnen velen thans aan hare rijzing gelooven. Er is een tijd geweest, waarin de pachtwaarden aanhoudend stegen; het denkbeeld, dat zij bestemd waren onafgebroken te stijgen, heeft toen bij menigeen post gevat; toch was men in de laatste jaren van een sterke daling der pachtwaarden getuige. Voortbrenging en bevolking vermeerderen niet altijd met gelijke snelheid; beurtelings heeft de eene en de andere een voorsprong. Van kapitaal en bevolking kan hetzelfde worden verklaard. Is het kapitaal door groote winsten en besparingen aanmerkelijk toegenomen, dan blijft de rente laag, totdat de bevolking op haar beurt sterk vermeerderd is; en hoe snel óók haar aanwas zij, daarmede verloopen altijd eenige jaren. Dat ondervinden wij thans; doch wie zegt ons dat het zoo blijven zal?

Het is juist, dat bij vermeerdering van kapitaal, wanneer verder niets verandert, de rente gestadig dalen moet; maar tusschen de erkenning dezer waarheid en het toeschrijven van een natuurlijke neiging tot daling aan den rentestand ligt een kloof. Tegelijk met kapitaalvorming kan het een en ander voorvallen, dat gunstig werkt, hetzij op den voet van deeling der kapitalisten met de arbeiders, hetzij op de uitkomsten hunner samenwerking. Oorzaken, die de samenwerking van kapitaal en arbeid ruimer vruchten doen dragen, zijn niet altijd terstond voordeelig voor beide. Het kan ge-

beuren, dat het voordeel alleen door de arbeiders wordt genoten, zoolang hun getal niet is aangegroeid; maar het is evenzeer mogelijk, dat het voordeel alleen wordt genoten door het kapitaal, zoolang het niet belangrijk is vermeerderd. Of en in welke mate de eene of de andere partij zal winnen, hangt ten eerste af van de richting, die na de daling het verbruik neemt; vraagt het goederen, tot welker voortbrenging veel kapitaal wordt vereischt, dan zal de rente der prijzen meer stijgen dan het loon, of de rente stijgt alleen. De evenredigheid, waarin kapitaal en arbeid tot de voortbrenging bijdragen, is voor de verschillende artikelen zeer ongelijk, en ofschoon de ondernemer op die evenredigheid veel invloed heeft, is zijn invloed hier niet onbeperkt. Tot de voortbrenging van sommige zaken zal de aanwending van een betrekkelijk groote hoeveelheid kapitaal steeds onmisbaar blijken; het zijn de goederen, welker voortbrenging of bereiding veel tijd of het gebruik van dure gereedschappen en werktuigen vordert, of die zeer lange reizen hebben te maken, eer zij op hunne plaats van bestemming zijn. Heeft de vermeerdering van inkomsten door vooruitgang in landbouw of nijverheid ten gevolge, dat inzonderheid naar zulke goederen levendige vraag wordt geboren, dan zal dit ten voordeele strekken van den kapitalist; gelijk in het andere geval de arbeider zal gebaat worden.

Of en in welke mate de eene of de andere partij zal winnen hangt nog van iets anders af. Vooruitgang in landbouw en nijverheid bestaat altijd in besparing van voortbrengingsmoeite; hetgeen slechts een andere uitdrukking is voor vermeerdering der uitkomsten, met aanwending van dezelfde moeite verkregen. De besparing echter kan zich evenredig uitstrekken over kapitaal en arbeid, maar ook inzonderheid het kapitaal of inzonderheid den arbeid betreffen. Voor den voet, waarop het voortbrengsel verdeeld zal worden, is het niet onverschillig, in welke van deze drie zaken zij bestaat. Men tracht allerwege naar uitvindingen, en geslaagde uitvindingen zijn altijd bezuinigingen. Doch in landen, waar

de loonen zeer hoog zijn in verhouding tot den rentestand, zullen die bezuinigingen het voordeeligst blijken, die het mogelijk maken met een kleiner getal arbeiders te volstaan, zij het ook, dat dan meer vast kapitaal moet worden aangewend; daarentegen zal men in landen met lage loonen en hooge rente de voorkeur geven aan bezuinigingen op het kapitaal, zij het ook, dat hare toepassing de aanstelling van meer arbeiders noodig maakt. Noord-Amerika levert ons een voorbeeld van het eerste. De rente is er hoog, maar niet in verhouding tot de arbeidsloonen; deze zijn naar evenredigheid nòg hooger dan op het vasteland van Europa; nergens wordt dan ook aan verbetering van werktuigen meer dan in Noord-Amerika aandacht geschonken. De tropische landen geven ons een voorbeeld van het tweede. De arbeidsloonen zijn hier laag; wel niet altijd zoo laag als zij schijnen, want de hoeveelheid arbeids, die in de tropen voor een zeer laag dagloon wordt verricht, is dikwijls even gering als dat dagloon zelf, maar over het geheel toch lager dan in Europa; daarentegen is er de rentestand doorgaans hooger. Bezuinigingen in die landen zullen, om doeltreffend te zijn, vooral het kapitaal moeten betreffen.

In welke richting de ondernemer ook zijn voordeel zoekt, het laat zich verwachten, dat de arbeiders bij vooruitgang in de nijverheid op den duur zullen winnen; hoe meer vruchten de aanwending van kapitaal en arbeid verschaft, des te beter voor de algemeene welvaart. Maar bezuinigingen als de hierboven genoemde kunnen aanvankelijk ten gevolge hebben, dat een deel van het kapitaal of een deel der arbeiders overbodig wordt. Voor den kapitalist is het voordeeliger, dat de besparing op voortbrengingsmoeite uitsluitend den arbeid betreft; zoolang het kapitaal niet aanmerkelijk is toegenomen, zal de rente dan hoog blijven. In het hoofdstuk over de arbeidsloonen zal dit alles nader worden toegelicht.

Gunstig voor de kapitaalrente — hoewel andermaal niet voor haar uitsluitend — is ook opheffing der kunstmatige

belemmeringen van het internationaal verkeer. De nadeelige gevolgen van het beschermend stelsel voor de algemeene welvaart zullen in een latere afdeeling worden aangewezen; het is nu de plaats om aan te wijzen, waarin zij voor den kapitalist bestaan. Zij bestaan hierin, dat hij verhinderd wordt zijn kapitaal op de voordeeligste wijze aan te wenden. Om dit in het licht te stellen behoeven wij nog niet door te dringen in de wetenschappelijke vragen, die betrekking hebben op het verband tusschen uit- en invoer; wij kunnen volstaan met in herinnering te brengen, dat verhooging van invoerrechten door groote staten altijd tot tarievenoorlog leidt. Reeds daarvoor worden in die staten de uitvoeren belemmerd en kapitalen verhinderd de voordeeligste belegging te vinden.

Hiertoe bepaalt de ongunstige werking zich niet. Hoe meer handel tusschen de volken gedreven wordt, des te meer vervoermiddelen zijn noodig en des te grooter is de behoefte aan kapitaal bij de kooplieden. Beperking van het internationaal verkeer heeft reeds op zich zelve, afgezien van hetgeen zij verder teweegbrengt, de strekking om de vraag naar kapitaal te verminderen. Zou de uitbreiding, die het protectiestelsel in de laatst verloopen jaren heeft ondergaan, dan niet gerangschikt moeten worden onder de oorzaken die tot de daling van den rentestand hebben bijgedragen? De vraag laat geen ontkennend antwoord toe, zoo men zich rekenschap geeft van de verlevendiging der productie en de vermeerdering der handelszaken, die bij toepassing door alle volken van vrijgevige tarieven allerwege zouden ontstaan.

Ten slotte nog een woord over vermindering in den duur en de kosten van vervoer. Aanvankelijk moet ook daardoor de behoefte aan kapitaal verminderen: de koopman ziet het equivalent der door hem uitgezonden goederen spoediger verschijnen; daarenboven vereischt de handel in goederen, die op verwijderde plaatsen zijn verkregen, kleiner voorraden. Maar op den duur is de werking anders. De verlaging der vrachten doet het verkeer belangrijk toenemen. Ondernemingen worden mogelijk, die het vroeger niet waren. Op verwaarloosde streken van den aardbodem, rijk aan hulpbronnen misschien, wordt de opmerkzaamheid gevestigd. Dank zij dit alles wordt de vraag naar kapitaal geprikkeld, en het is waarschijnlijk dat zij door daling der vrachten en versnelling van het verkeer meer wint dan verliest.

De voornaamste oorzaken, die invloed hebben op den rentestand, zijn nu opgesomd of aangeduid. Verder is gebleken, dat er een nauw verband bestaat tusschen rente en arbeidsloon. Zoolang de voortbrenging onder de ongunstigste omstandigheden, waaronder zij gedreven moet worden om aan alle arbeidskrachten en alle kapitalen werk te geven, niet ruimer inkomsten verschaft, kan renteverhooging slechts ten koste van het arbeidsloon (daaronder begrepen het ondernemersloon) plaats vinden. Deze slotsom, belangrijk voor de loontheorie, is het niet minder voor de leer der kapitaalrente. Wij willen dit aantoonen.

§ 7.

De equatie van vraag en aanbod van kapitaal door de veranderingen van loon en rentestand.

Tot dusver is de uitdrukking *rente* schier altijd door ons gebezigd in den gebruikelijken zin van hetgeen betaald wordt voor kapitaalverstrekking. Maar zeer vele ondernemingen worden gedreven met eigen middelen, en een kapitalist die zijn kapitaal zelf aanwendt blijft daardoor niet van een inkomen, equivaleerend met rentegenot, verstoken. Gelijk de grondeigenaar voordeel kan hebben van de pachtwaarde zijner landerijen, ook dan wanneer hij deze zelf beheert; gelijk een timmerman partij kan trekken van zijne bekwaamheden als zoodanig, al werkt hij niet voor loon, zoo kan de kapitalist een inkomen genieten, boven en behalve zijn ondernemerswinst, doordien hij de noodzakelijkheid ontgaat van kapitaal op te nemen. Wij doen de taal geen geweld aan door ook

zoodanig inkomen *rente* te noemen, want zeer dikwijls wordt deze benaming daaraan gegeven. Is de rentestand bijvoorbeeld 4 percent en heeft een ondernemer, die met eigen middelen werkt, juist zóóveel in een jaar verdiend, dan zal hij allicht zeggen dat hij slechts een rente, geen winst heeft gemaakt.

Wordt aan de beteekenis van het woord deze uitbreiding gegeven, dan zijn wij bevoegd tot de verklaring dat in de prijzen van alle goederen, welker voortbrenging normale inkomsten heeft verschaft of meer, rente is begrepen. En indien deze inkomsten verkregen zijn onder de minst gunstige omstandigheden, bestaan zij, behalve uit loon, alléén uit rente. Men werpe niet tegen, dat hier de winst vergeten wordt, want nagenoeg het eenige bestanddeel dezer laatste, dat door economisch onbevoorrechte ondernemers wordt genoten, is het reeds vermelde ondernemersl o o n, dat (zooals later blijken zal) met a r b e i dsloon op ééne lijn is te stellen. Wanneer men den prijs van een voortbrengsel ontleedt en dat voortbrengsel verkregen is door een ondernemer, die juist nog zooveel verdienen kon als noodig was om hem een normale belooning te verschaffen voor zijne moeite en kapitaalaanwending, of van grond, die geen of geen noemenswaardige pachtwaarde heeft, zal men alleen r e n t e en l o o n daarin terugvinden.

Het voortbrengsel kan ook verkregen zijn onder gunstiger omstandigheden; door een ondernemer, die meer verdient dan anderen, of van zeer vruchtbaren en goedgelegen grond. Dan schuilen in den prijs nog meer bestanddeelen, doch waarom? De prijs van het artikel moet hoog genoeg zijn om aanbod van een bepaalde hoeveelheid uit te lokken; die hoeveelheid kan slechts aangeboden worden bij een prijs van bijvoorbeeld $l + r$. Dank zij de gunstige omstandigheden, waarin sommigen verkeeren, zouden zij reeds winst maken bij drie vierden of de helft van dien prijs. In hetgeen z ij ontvangen is dus méér dan $l + r$ begrepen. Dat meerdere is een bate, die hun toevalt en die voor velen onder hen verminderen, voor anderen zelfs verdwijnen zou, indien de verlangde hoeveelheid reeds door hunne voortbrenging alleen kon geleverd worden.

Loon en rente zijn de eenige bestanddeelen van de prijzen der producten, verkregen op het e c o n o m i s c h g r e n s g e b i e d van iedere voortbrenging. Doch men kent reeds genoeg van de waardeleer om te weten, dat juist de stand van zaken op dat grensgebied belangrijk is. Hoe ver moet het zich, in verband met de behoefte, uitstrekken? En hoeveel arbeid, hoeveel kapitaalaanwending zijn daar noodig? De cijfers, die daar ter plaatse voor $l + r$ zijn in te vullen, beslissen niet uitsluitend over den stand der prijzen, want nog andere factoren hebben daarop invloed; niettemin is hunne beteekenis zeer groot en gewichtig derhalve de vraag, die wij nu gaan stellen.

Zoo even bleek ons, dat zoolang de voortbrenging onder de ongunstigste omstandigheden, waaronder zij gedreven moet worden om aan alle arbeidskrachten en alle kapitalen werk te verschaffen — naar de nu gekozen terminologie zouden wij zeggen: zoolang de voortbrenging op haar economisch grensgebied — geen betere uitkomsten geeft, de rente slechts stijgen kan ten koste van het loon. Sluit dit in, ziedaar onze vraag, dat verhooging of verlaging van rente of loon allen invloed op de prijzen mist? Het antwoord moet ontkennend zijn, doch het is van groot gewicht te weten waarom. Ontkennend moet het zijn, omdat in den eenen prijs veel loon en weinig rente, in den anderen veel rente en weinig loon is begrepen. Dit is de eenige reden; gold zij niet, dan zou men van veranderingen in loon- of rentestanden aan de prijzen niets bemerken. De voet van verdeeling der producten of hunner opbrengsten zou een huishoudelijke zaak blijven tusschen degenen, die aan de voortbrenging deelnemen, voor anderen van geen belang, en de goederen zouden tegenover elkander waard zijn, wat zij op het grensgebied van iedere voortbrenging aan arbeid hadden gekost.

Ricardo is de eerste geweest, die dit heeft aangetoond. Zijn betoog heeft aanleiding gegeven tot een zonderling en zeer verbreid misverstand [1]): op grond daarvan is hij de

[1]) Zie over dit onderwerp het belangrijk academisch proefschrift van Dr. C. A. Verrijn Stuart, Ricardo en Marx, 's Gravenhage 1890.

geestelijke stamvader genoemd van den socialist Marx, die de rechtmatigheid der kapitaalrente heeft geloochend. Maar welk verband bestaat er tusschen de hierboven vermelde redeneering en de rechtmatigheid der kapitaalrente? In den prijs van artikel A is begrepen 30 cents rente en 70 cents loon, dit laatste voor 4 uren arbeids; in den prijs van artikel B 60 cents rente en 140 cents loon, dit laatste voor 8 uren arbeids. Die beide artikelen zullen dus tegen elkander verruild worden op den voet van 2 A tegen 1 B; juist dezelfde verhouding, als die bestaat tusschen de hoeveelheden arbeids tot hunne voortbrenging benoodigd, want ook tusschen de kapitaalaanwending voor beide bestaat deze evenredigheid. Blijft daarom die kapitaalaanwending onbeloond? Al werden de goederen uitsluitend naar den maatstaf der hoeveelheden arbeids, die zij kosten, verruild, dan zou daaruit niet volgen, dat de rente verdween, allerminst dat zij onrechtmatig ware. Het zou alleen een belangrijk verschijnsel zijn, door de waardeleer op te helderen.

Veel vreemder nog wordt het misverstand, wanneer men in aanmerking neemt, dat Ricardo juist het tegenoverstelde heeft verkondigd van hetgeen hem in den mond is gelegd. Hij heeft *niet* gezegd, dat veranderingen in den stand der loonen en der kapitaalrente allen invloed op de ruilverhouding tusschen de goederen missen. Hij heeft aangetoond, dat zij dien *zouden* missen in het zooeven ondersteld en niet aanwezig geval. Daardoor heeft hij licht doen vallen op de oorzaak van dien invloed: *de ongelijke evenredigheid, waarin loon en rente in de prijzen begrepen zijn.*

Hoe die oorzaak werkt kan uit voorbeelden blijken. Bij ontleding hunner prijzen blijkt begrepen te zijn in dien van

	Artikel A	Artikel B	Artikel C
Loon	*f* 0.70	*f* 1.05	*f* 1.40
Rente	„ 0.30	„ 0.45	„ 0.60
	f 1.—	*f* 1.50	*f* 2.—

Wordt door daling van loon en verhooging van rente de prijs van artikel A *f* 0.60 + *f* 0.40, dan komt die van B op *f* 0.90 en *f* 0.60, die van C op *f* 1.20 en *f* 0.80, zoodat A

f 1.—, B *f* 1.50, C *f* 2.— waard blijft. De reden hiervan is dat de verhouding tusschen loon en rente oorspronkelijk dezelfde was bij elk dezer artikelen, en dat, toen een nieuwe verhouding (6 tot 4, in plaats van 7 tot 3) was ontstaan, ook deze in elk der drie prijzen werd teruggevonden.

Veranderen wij de hypothese; onderstellen wij bij de drie artikelen verschillende verhoudingen; onderstellen wij voorts dat de som der loonen daalt ten bate van de som der kapitaalrenten. De eerstgenoemde som, die der gezamenlijke loonen, zouden wij bijvoorbeeld kunnen uitdrukken door het getal 70; de tweede, die der gezamenlijke renten, door het getal 30 [1]. Een vermindering van het loon ten bate van de kapitaalrente tot een bedrag van 10, zal dan de loonen op 60, de renten op 40 brengen; hetgeen zou zijn een verlaging van het loon met één zevende een verhooging van de rente met één derde.

Nemen wij verder aan, dat in de prijzen der volgende artikelen loon en rente aldus vertegenwoordigd zijn

	Artikel A	Artikel B	Artikel C
Loon	*f* 0.70	*f* 0.50	*f* 0.30
Rente	„ 0.30	„ 0.50	„ 0.70
	f 1.—	*f* 1.—	*f* 1.—

Daalt het loon met *één zevende*, terwijl de rente met *één derde* stijgt, zoo brengt dit de volgende veranderingen in de prijzen, die voor deze artikelen bedongen moeten worden, zal op het „economisch grensgebied" van ieders voortbrenging een normaal inkomen te verkrijgen zijn:

	Artikel A	Artikel B	Artikel C
Loon	60 Cents	43 Cents	26 Cents
Rente	40 „	67 „	93 „
	f 1.—	*f* 1.10	*f* 1.19

Maar zal het voor de artikelen B en C gelukken deze prijzen te maken? Tot dus ver kon daarvoor niet meer worden bedongen dan *f* 1.—; thans wordt *f* 1.10 voor B, *f* 1.19 voor C verlangd. Er is geen grond om aan te nemen, dat de ver-

[1] Deze cijfers worden later toegelicht.

bruikers deze prijzen besteden zullen. Vroeger waren zij daartoe ongenegen, en in onze hypothese is niets dat aanleiding geeft om te onderstellen, dat hun koopkracht of kooplust is toegenomen.

De slotsom ligt voor de hand: de vraag naar B en C, die naar C vooral, zal geringer worden. Zoodra echter de vraag naar producten, die veel aan rente kosten, geringer wordt, vermindert de behoefte aan kapitaal. Volgt hieruit niet, dat een onhoudbare toestand is geschapen, immers evenwichten verbroken zijn?

Niet noodzakelijk. Wanneer de loonsverlaging kunstmatig is te weeg gebracht, niet door aanwas van bevolking; wanneer de renteverhooging is toe te schrijven aan samenspanning tusschen de kapitalisten, niet aan de zooeven genoemde oorzaak of aan vermindering van kapitaal; dan, zeer zeker, is de toestand onhoudbaar geworden. Maar indien het gebeurde door de vrije werking van vraag en aanbod heeft plaats gehad, zal de verzwakking der vraag naar kapitaal geen evenwicht verbreken, zij zal juist een verbroken evenwicht herstellen. Met andere woorden, de daling van het loon en de daarmede in verband staande renteverhooging zullen in dat geval tusschen vraag en aanbod van kapitaal de vroegere gelijkheid doen terugkeeren.

Hoofdzakelijk langs den thans aangeduiden weg komt hier het evenwicht tot stand en herleeft het, zoo vaak het verdwenen is. Al de rente en al het loon, in landbouw, nijverheid en andere voortbrenging verdiend, worden in de prijzen teruggevonden; het hangt dus van deze laatsten af, hoeveel aan rente en loon te zamen in de voortbrenging genoten wordt. Maar dank zij de oorzaken, die wij genoemd hebben, hangt het voor een groot deel tevens van de prijzen af, hoeveel genoten wordt aan rente en hoeveel aan loon. Ware in elken prijs de verhouding tusschen rente en loon dezelfde, dan zou allicht bij de verdeeling der inkomsten tusschen kapitaal en arbeid de nadruk, waarmede iedere partij voor hare belangen opkwam, beteekenis hebben. Het misbruik, waarvoor onze

Duitsche naburen het woord „Ausbeutung” bezigen, ware dan misschien op groote schaal mogelijk. Thans echter brengt dit misbruik, wanneer het zich niet tot individueele gevallen beperkt, vermindering van kapitaalbehoefte te weeg, straft het dus zich zelf. Er wordt een zekere hoeveelheid kapitaal overvloedig, en zij blijft overvloedig zoolang niet rente en loon zijn teruggekeerd tot het peil, waarop zij behooren te staan.

Men wordt in deze opvatting versterkt, zoo men zijne aandacht schenkt aan een punt, waarover wij, om den gang van het betoog niet te breken, zijn heengegleden, maar dat in dit verband overweging verdient. In ons voorbeeld werd een verplaatsing van arbeids- naar kapitaalinkomsten aldus aangeduid, dat de eerstgenoemde geacht werden te komen van 70 op 60, de andere van 30 op 40; daaruit volgde een daling der loonen van slechts één zevende tegenover een stijging der rente van één derde. Beide getallen zijn hypothetisch, want een statistiek, waaruit blijkt, hoeveel bij de geheele voortbrenging aan loon en hoeveel aan rente wordt genoten, is niet te leveren. Maar de arbeiders zijn zoo talrijk, en het kapitaal — wij zeggen niet het vermogen, waaronder grond en schuldvorderingen op staten en gemeenten zijn begrepen, maar het kapitaal — is zoo schaarsch, dat de som der loonen geacht moet worden die der renten verre te overtreffen. Men kan niet verzekeren, dat een vermindering der arbeidsinkomsten met één zevende juist een vermeerdering der rente van één derde zou moeten teweegbrengen, maar wel, dat de laatste breuk grooter zou moeten zijn dan de eerste. Wat daaruit volgt ten aanzien van de vraag, of een kunstmatige verlaging van het peil der loonen denkbaar is, moge het volgende ophelderen.

Een daling der loonen met één zevende zou de bouwkosten van een huis in een veel kleiner evenredigheid verminderen, want onder die uitgaven zijn niet enkel loonen begrepen. Doch al bedroeg de vermindering zooveel, zelfs dan nog zou zij, gepaard gaande met een verhooging der rente van één derde, het belang om te bouwen verzwakken. Waren de bouwkosten

vroeger *f* 21000 en was de rente $4^1/_2$ percent, dan zou men het eerste bedrag op *f* 18000, het tweede op 6 percent zien komen, hetgeen ten gevolge zou hebben, dat het rente-offer grooter werd; immers:

f 21000 à $4^1/_2$ percent = *f* 945
„ 18000 „ 6 „ = „ 1080

Het is derhalve waarschijnlijk, dat menige bouwonderneming, die anders zou hebben plaats gehad, achterwege zal blijven.

Hetgeen hier van huizen is gezegd, geldt evenzeer van spoorwegen en andere publieke werken, ook van landverbetering. De prikkel tot het ondernemen van zulke werken wordt wel door het dalen der loonen versterkt, maar door het stijgen der rente wordt zij verzwakt. Stijgt nu de rente in grooter evenredigheid dan die, waarin de stand der loonen daalt, zoo is de laatstgenoemde werking overwegend.

Eindelijk nog dit. Reeds de loonsverlaging op zich zelve vermindert de kapitaalbehoefte. Hierboven, over de leer van sommige socialisten sprekende, toonden wij aan, dat de werkzaamheid van den kapitalist tegenover de arbeiders voor een groot deel hierin bestaat: aanwezige goederen te verschaffen, in ruil voor toekomstige en technisch of economisch onvoltooide. Hoe minder aanwezige goederen den arbeiders worden verstrekt, des te geringer kapitaal wordt voor die werkzaamheid vereischt. Daaruit blijkt andermaal dat, indien de rente door kunstmiddelen ten koste van het loon werd opgedreven, verbreking van het evenwicht tusschen vraag en aanbod van kapitaal spoedig zou moeten volgen. Opnieuw besluiten wij: het misbruik zou zich zelf straffen. Renteverhooging werkt langs allerlei wegen op de behoefte aan kapitaal nadeelig. Die nadeelige werking herstelt het evenwicht tusschen vraag en aanbod, wanneer de som der kapitalen geringer geworden, of de kapitaalbehoefte overmatig gestegen is. Zij stoort het in andere gevallen.

Bij de vele verkeerdheden in deze gebrekkige wereld is het verblijdend althans tot de slotsom te kunnen komen, die hier

is uitgesproken. Het is een lichtpunt, dat niet onopgemerkt mag blijven, nu op zoo menig duister punt te wijzen is.

---

§ 8.

De rente voor korte credieten.

Thans blijft nog over te spreken over de verschillen tusschen gelijktijdige rentekoersen in hetzelfde land. Slechts ten deele hebben zij verklaring noodig. Dat op plaatsen, waar het zoogenaamde *Report*-stelsel in zwang is (een stelsel van voorschotten op effecten zonder surplus), de rente afhangt van de soort der in pand gegeven fondsen; dat wissels, die drie of meer handteekeningen dragen, zich gewoonlijk voor een half percent minder laten disconteeren dan andere; dat kleine winkeliers een veel hoogere rente in den vorm van crediet-prijzen moeten betalen dan groothandelaars; kortom, dat de rente altijd meer bedraagt, naar gelang de waarborgen, die de credietnemer aanbiedt, geringer schijnen; dat alles spreekt van zelf. Een enkele opmerking slechts in het voorbijgaan. Wanneer de rente zeer hoog is wegens het weinige vertrouwen, dat den credietnemer wordt geschonken, pleegt men te zeggen, dat zij veel „assurantiepremie” bevat. Dit is onnauwkeurig. Hetgeen de credietnemer in zulke gevallen betaalt, is niet uit twee bestanddeelen samengesteld, uit rente en iets anders; het is alleen rente; maar die rente is hooger dan zij zijn zou, indien de credietnemer hooger stond aangeschreven.

Doch er zijn ongelijkheden in de rentekoersen, die zich niet uit deze en soortgelijke oorzaken laten verklaren. Het zijn die, welke men dikwijls waarneemt tusschen den rentevoet voor *korte* en *lange* credieten. Soms is de eene hooger, soms de andere, en in het gemeen is de eerste veel wisselvalliger dan de tweede. Wij willen trachten dit op te helderen.

De hoeveelheid der kapitalen, die beschikbaar zijn om voor een kort tijdsverloop te worden uitgeleend of verstrekt, is niet altijd even groot, en niet altijd even levendig is de

vraag daarnaar. Stellen wij, dat in een land buitengewoon veel personen zijn, die goederen willen uitvoeren; het equivalent voor die goederen zal hen betrekkelijk spoedig bereiken; voor zoover zij crediet verlangen, zal dit bijgevolg slechts voor korten tijd zijn. Of nemen wij aan, dat er bijzonder veel vraag is voor buitenlandsche effecten. Nu zal men veel kapitaal in den vorm van goederen of goud tot betaling van zulke effecten naar den vreemde zien gaan, en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit kapitaal aanvankelijk zal worden onttrokken aan de hoeveelheid, die gewoonlijk voor korte credieten beschikbaar is. Deze hoeveelheid is daarom zoo afwisselend, omdat zij bij plotseling opkomende kapitaalbehoefte schier altijd het eerst wordt aangesproken. Wanneer, bijvoorbeeld, een staat een leening sluit, verloopt er altijd een zekere tijd, alvorens de uitgegeven obligatiën „in vaste handen zijn", naar het heet; de eerste houders zijn dikwijls personen, die de stukken genomen hebben op speculatie en de stortingen uit geleende middelen volbrengen. Dientengevolge is de rente wegens korte credieten aan veranderingen onderhevig, die men ten onrechte zou aanzien voor veranderingen in de rente wegens kapitaalverstrekking in het algemeen. Het is waar, op den duur kan deze laatste niet stijgen of dalen, of de rente voor korte credieten verandert evenzeer; tusschen de hypotheekrente, bijvoorbeeld, en den prolongatiekoers, tusschen den rentekoers, waarvoor een solide spoorwegmaatschappij kapitaal kan leenen voor 40 of 50 jaar en het wisseldisconto, bestaat op den duur nauw verband. Maar tijdelijk kan dit verband worden verbroken, en dikwerf heeft dit plaats.

De rente voor korte credieten is gewoonlijk het laagst, wanneer de ondernemingsgeest gering is. Velen willen dan hun kapitaal niet aanwenden; maar zij willen het evenmin uitleenen voor een lang tijdsverloop, omdat zij een spoedige herleving van zaken, zoo al niet te gemoet zien, dan toch mogelijk achten. Daarom bieden zij het aan op korten termijn; doch degenen, wien zij het aanbieden, zijn al even moedeloos als zij zelven en willen het slechts nemen tot lagen

interest. Inzonderheid na een handelscrisis is zulk een toestand aanwezig. Wegens de voorafgegane kapitaalvernietiging zou men juist dan een hooge rente verwachten; maar de ondernemingsgeest is dan zoo gering, dat het op korten termijn aangeboden kapitaal de vraag nog verre overtreft.

In dit verband moet een onderwerp worden behandeld, ten aanzien waarvan veel onklaarheid heerscht. Wij bedoelen de vraag, in hoever de geldvoorraad invloed heeft op de rente van uitgeleend kapitaal.

Er is een tijd geweest, waarin men dien invloed overwegend achtte. Gebrekkige ontleding der verschijnselen op de credietmarkt leidde tot de meening, dat bij alle credietzaken geld het gevraagde en aangeboden voorwerp is; derhalve, zoo besloot men, moet de rentestand van den geldvoorraad afhangen. De school der zoogenaamde mercantilisten, waartoe in meerdere of mindere mate nagenoeg alle economische schrijvers van de zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw hebben behoord, aanvaardde deze slotsom met bijzondere ingenomenheid. Doordrongen van de beteekenis, die aan een lage rente tot bevordering van ondernemingen moet worden toegekend, werd zij bevestigd in de leer, die zij predikte, volgens welke de handelspolitiek van ieder land op vermeerdering van den geldvoorraad moet zijn gericht. Het is wel zonderling, dat deze misvatting omtrent den rentestand zoo lang heeft bestaan, daar verkoop op tijd een veel gebruikelijker middel is van kapitaalverstrekking dan uitleening, en veel meer rente door de toepassing van dat middel dan door die van het andere wordt genoten. Doch hiervoor was men blind. Het mercantilisme is op verschillende wijzen bestreden; de meeste afdoende bestrijding schijnt ons te zijn: nauwkeurige aanwijzing van hetgeen op de credietmarkt voorvalt. Zoodra men begrijpt, dat „vraag naar geld" in negen tienden van de gevallen niets anders is dan vraag naar goederen of effecten op dezen voet, dat men ze terstond wil hebben en eerst later betalen, of behoefte aan credietverlenging, die zich slechts

langs een omweg laat bevredigen: zoodra men dit begrijpt, heeft men alle ontvankelijkheid voor het mercantilisme verloren. Deze leer kan slechts vat hebben op hen, die de voorvallen op de credietmarkt zonder veel aandacht hebben gadegeslagen.

Blijvenden invloed tot verlaging van den rentestand heeft geldvermeerdering dus nooit; integendeel, door duurzame geldvermindering wordt de rente juist verlaagd. Een volk, dat door een goede regeling van zijn bankwezen en door verstandige handelsgebruiken aan te nemen zijne behoefte aan goud en zilver weet te beperken, ondervindt daarvan gelijke voordeelen, als had het een kapitaal gevormd, in waardebedrag overeenkomende met de hoeveelheid edel metaal, die het zich in staat heeft gezien te bezuinigen. Wanneer het crediet metalen ruilmiddelen ontbeerlijk maakt, bewijst het een dienst, dien men anders van het kapitaal zou moeten vergen, zoodat een deel van dit laatste tot nuttiger doeleinden kan worden aangewend.

Doch er bestaat aangaande het verband tusschen rente en geldvoorraad nog een andere leer, van nieuweren oorsprong dan het mercantilisme en meer onze aandacht waardig. Volgens deze heeft het bedrag van den geldvoorraad wel geen duurzamen invloed op de rente van uitgeleend kapitaal, maar een voorbijgaande werking op de rente voor korte credieten. Men meent, dat de feiten dit aantoonen. Stijgt niet de rente bij uitvoer van edel metaal en daalt zij niet wanneer dit metaal wordt ingevoerd? Wat is het punt, waarop door financieele bladen steeds de aandacht wordt gevestigd, zoo vaak zij hunne lezers over den vermoedelijken gang van het disconto onderhouden; is het niet de metaalvoorraad bij de banken? Dit alles, meent men, strekt ten bewijze dat de leer der mercantilisten, hoezeer zij in het algemeen gesproken onjuist is te achten, nochtans een kern van waarheid bevat. Die kern zou zijn: dat vermindering van de hoeveelheid ruilmiddelen in een land er tijdelijk de rente doet stijgen van kapitaal, dat op korte termijnen is uitgeleend, en vermeerdering van die hoeveelheid de hieraan tegenovergestelde werking geeft.

Wat hebben wij van deze leer te denken? Wij moeten beginnen met op te merken, dat zij niet vrij is van groote onduidelijkheid. Wat bedoelt men? Dat aanwas of vermindering der hoeveelheid ruilmiddelen van elke soort, papieren en andere, den invloed heeft, waarvan gesproken is? Zoo ja, dan kunnen de bewijsgronden, die men heeft aangevoerd, moeilijk als zoodanig gelden. Want uitvoer van edel metaal gaat meestal gepaard met een daaraan geëvenredigde vermeerdering in de uitgifte van ongedekte bankbiljetten; en stroomt het goud of zilver toe, zoo ziet men doorgaans, dat die uitgifte in gelijke mate inkrimpt. In beide gevallen blijft dus gewoonlijk de hoeveelheid ruilmiddelen — papieren en metalen te zamen genomen — dezelfde. Dit is een punt, dat wij later in het breede zullen toelichten en hier slechts kunnen aanstippen. Maar de beteekenis, die het heeft voor de vraag, die ons bezig houdt, zal duidelijk zijn. Stijgt bij metaaluitvoer de rente, en treden biljetten in de plaats van het uitgevoerde metaal, zoo kan de renteverhooging niet het gevolg zijn van vermindering in de hoeveelheid ruilmiddelen, want er zal geen vermindering in die hoeveelheid hebben plaats gegrepen.

Of hebben wij de leer, welker juistheid wij onderzoeken, zoo op te vatten, dat niet ruilmiddelen in het algemeen, maar goud en zilver worden bedoeld? Ook dan echter zijn de bewijsgronden, die men aanvoert om haar te staven, onvoldoende. Want ten eerste is het niet waar, dat uitvoer van edel metaal steeds gepaard gaat met renteverhooging; wanneer de dekking der banken zeer ruim is, laten deze het metaal rustig wegstroomen, zonder aan de rente iets te veranderen. En ten tweede brengt uitvoer van goud of zilver dikwijls een vermindering, invoer een vermeerdering, in de aanwezige hoeveelheid kapitaal, en wanneer dat het geval is, behoeft het geen verbazing te wekken, dat de rentevoet niet dezelfde blijft. Om een voorbeeld te geven. De oogst is mislukt en in het buitenland moet graan worden aangekocht. Een vreemde mogendheid sluit een leening en laat zich het bedrag toezenden. Er hebben groote aanvoeren van effecten plaats, waarvoor

moet worden betaald. Aan buitenlandsche huizen zijn aanzienlijke voorschotten toegezegd en men komt het toegezegde opeischen. Dat onder zulke omstandigheden juist goud of zilver moet worden uitgevoerd, staat, gelijk wij gelegenheid zullen vinden aan te toonen, geenszins vast; maar iets moet worden uitgevoerd, en het kan gebeuren, dat de uitvoer uit goud of zilver bestaat. Indien dit zoo is en de rente daarop stijgt, mogen wij dan besluiten, dat vermindering van edel metaal, afgezien van alle andere oorzaken, reeds voldoende is om renteverhooging te weeg te brengen? Immers neen, want in de opgenoemde gevallen is uitvoer van goud of zilver vermindering van kapitaal, en zoodanige vermindering verklaart steeds een renteverhooging ten volle.

Onze bedoeling met dit alles is niet, alle verband tusschen geldvoorraad en rentekoers te ontkennen. Wij wilden slechts aantoonen, dat van zoodanig verband niets blijkt uit de feiten, waarop men zich beroept, en voorts, dat er groote duisterheid heerscht in de leer zelve, die men op grond van deze feiten voordraagt.

Er is inderdaad eenig tijdelijk verband tusschen de hoeveelheid ruilmiddelen (van iedere soort), die in een land aanwezig is, en de voorwaarden, waaronder in dat land kapitaal te verkrijgen is op korten termijn. En het openbaart zich in twee richtingen. Soms groeit eerst de hoeveelheid ruilmiddelen aan, en daalt ten gevolge daarvan de rente; maar soms ook is de loop van zaken juist andersom: treedt eerst renteverlaging in, en volgt daarop een vermeerdering der ruilmiddelen.

Geld — en wij denken hierbij aan gemunt geld zoowel als aan bankbiljetten — is een koopwaar, die een bijzondere eigenschap bezit, deze namelijk van voorwerp te kunnen zijn van een crediet-, zonder tevens voorwerp te zijn van een koopovereenkomst. Het zou niet ondenkbaar wezen, dat gewone handelsartikelen even als geld werden uitgeleend; dat namelijk de eene koopman aan den anderen een partij goederen verstrekte, onder beding van later een gelijke partij terug te

ontvangen. Maar het is onder kooplieden niet gebruikelijk, en dit heeft hier invloed.

Iemand voert koffie uit en ontvangt daarvoor wol in de plaats. Die wol zal opgeslagen, gesorteerd, geschat, verhandeld moeten worden: hoeveel tijd kan er verloopen, eer zij deel uitmaakt van het werkelijk aangewende kapitaal! Iemand voert koffie uit en krijgt daarvoor goud in de plaats: terstond vindt dat goud zijn weg in het verkeer. Heeft de eigenaar het eerst over een maand noodig, gedurende die eene maand zal hij het rentegevend maken. Hij zal een wissel in disconto nemen en dien later herdisconteeren; hij zal zijn geld op prolongatie uitzetten; of hij zal het à deposito geven aan een bank, en dan doet die bank, wat anders hij zelf had gedaan. Ja, zij doet nog veel meer. Want hoe ruimer de banken van kasmiddelen zijn voorzien, des te veelvuldiger zijn de diensten, die zij kunnen bewijzen. In een land, welks bankwezen een hoogen trap van ontwikkeling heeft bereikt, is de invloed, dien toevloeiing van edel metaal op den rentestand uitoefent, uit den aard der zaak veel sterker dan in een land, waar geen banken zijn, of geene, die een belangrijke plaats vervullen in het verkeer.

Men begrijpt, dat renteverlaging, die op zulke wijze is tot stand gekomen, tijdelijk moet zijn. Er is geen nieuw kapitaal gevormd of uit den vreemde ingevoerd, slechts het aanbod van kapitaal is vervroegd; een equivalent van aan het buitenland verkochte goederen kwam eerder dan gewoonlijk in het verkeer; ziedaar alles. Met zekerheid laat zich dus voorspellen, dat de rente weldra tot het oude peil zal terugkeeren; met waarschijnlijkheid, dat zij dit peil zal te boven gaan. Want door de renteverlaging zal de kapitaalvraag zijn geprikkeld, en tegenover de vermeerderde behoefte zal geen vermeerderd aanbod staan.

In dit voorbeeld was de uitbreiding der hoeveelheid ruilmiddelen oorzaak; doch zij kan ook gevolg zijn van een renteverlaging.

Voor een groot deel hangt het van de banken zelve af, in

hoever men voor de overdracht van kapitaal gebruik zal maken van hare tusschenkomst. Een koopman heeft een partij goederen verkocht en is genegen zijn kooper drie maanden crediet te geven. Deze laatste is echter niet verplicht hiervan gebruik te maken en stellig zal hij het niet doen, indien de rente, die hem bij kontante betaling wordt gekort, meer bedraagt dan die, welke hij aan een bank voor het een of ander voorschot moet betalen. Hieruit blijkt, dat de banken door hare rentekoersen laag te stellen credietvraag kunnen uitlokken; dit is zelfs het gewone middel, dat zij aanwenden tot bereiking van dat doel. Maar een bank geeft hare voorschotten altijd in den vorm van biljetten of boekcredieten; uitbreiding van de credietzaken der banken heeft dus tot onmiddellijk gevolg, dat de ruilmiddelen — de fiduciaire namelijk — overvloediger worden. Die overvloed zal wel zeer tijdelijk wezen; zooveel fiduciaire ruilmiddelen als de banken in het verkeer brengen, zooveel edel metaal zal ten slotte het land verlaten; maar voor hoe korten tijd het moge wezen, door de renteverlaging op de geldmarkt zal toch buiten twijfel eenige vermeerdering van ruilmiddelen zijn veroorzaakt.

Men ziet hieruit, dat er inderdaad eenig verband is tusschen geldvoorraad en rente voor kort crediet, maar tevens, dat dit verband zich op tweederlei wijze openbaart; de vermeerdering der ruilmiddelen is beurtelings oorzaak en gevolg der renteverlaging.

Wij meenen echter deze beschouwingen hier niet verder te moeten voortzetten; zij zouden ons brengen op een terrein, dat eerst later volledig kan worden onderzocht. Alle economische waarheden hangen met andere samen; doch van die, welke betrekking hebben op kapitaal en rente, geldt dit inzonderheid. De reden hiervan ligt in de belangrijke en veelzijdige rol, die het kapitaal vervult, en de verscheidenheid van vormen, die de rente aanneemt. De stof, die wij ons in dit hoofdstuk ter behandeling kozen, kon dus hier niet worden uitgeput; slechts de voornaamste punten konden wij aanwijzen.

HOOFDSTUK V.

De ondernemerswinst.

§ 1.

De ondernemersdienst.

De uitdrukking Winst heeft in de taal van het dagelijksch leven geen vaste beteekenis; nu eens omvat zij veel, dan weinig. Denken wij ons een naamlooze vennootschap, die met een kapitaal van *f* 1.000.000 in een gegeven jaar *f* 60.000 heeft verdiend. Wanneer het kapitaal van die vennootschap geheel haar eigendom is, zal het heeten, dat hare zuivere winst *f* 60.000 bedraagt. Is echter de helft van het kapitaal verkregen door uitgifte van obligatiën en moet over die obligatiën een rente van *f* 25000 worden uitgekeerd, zoo zal men zeggen, dat de zuivere winst der vennootschap niet *f* 60.000, maar slechts *f* 35.000 bedraagt. Toch zullen in beide gevallen de uitkomsten dezelfde zijn geweest.

Een koopman of industrieel verdient jaarlijks *f* 25.000; hij maakt van zijne onderneming een maatschappij, waarvan hij zelf nagenoeg de eenige aandeelhouder en tevens de directeur is; in deze laatste hoedanigheid geniet hij volgens de statuten een jaarwedde van *f* 10.000. Wanneer de onderneming *f* 25.000 blijft geven, zal het nochtans heeten, dat zij een zuivere winst geeft van slechts *f* 15.000. Want de bezoldi-

ging van den directeur, eertijds winst genoemd, zal nu loon heeten.

Genoeg om te doen zien, dat aan elke beschouwing der ondernemerswinst een bepaling van dit woord moet voorafgaan. De volgende uiteenzetting moge daartoe strekken [1]).

Grond, kapitaal en arbeid zijn de voornaamste factoren van voortbrenging; maar zij moeten ter voorziening in de behoeften der menschheid op doelmatige wijze met elkander in betrekking worden gesteld. De persoon, die deze taak op zich neemt, is de ondernemer, de dienst, dien hij bewijst, ondernemersdienst. De arbeid van den ondernemer is regelen, leiden, samenvoegen. Hij houdt oppertoezicht over het werk en zorgt, dat het geschiedt met de minst mogelijke kosten. Hij koopt de grondstoffen, kiest de werktuigen, de plaats waar men zal arbeiden; dikwijls ook, dan namelijk wanneer hij niet op bestelling werkt, bepaalt hij welke goederen zullen worden voortgebracht. De personen, die elk onderdeel van den arbeid zullen verrichten, worden door hem aangesteld en ontslagen. Zijn er tusschenhandelaars noodig om de voortbrengselen in het klein aan de verbruikers te verkoopen, ondernemers zullen zich met die taak belasten. Is er tijdelijk overvloed van een artikel, ondernemers zullen een gedeelte van den voorraad aan het verbruik onttrekken en later, wanneer overvloed voor schaarschte heeft plaats gemaakt, ter markt brengen. Hoewel de ondernemer als zoodanig geen handenarbeid verricht, vervult hij een gewichtige rol. Zijn taak kan veelomvattend zijn en vermoeiender dan die van den vlijtigsten daglooner.

Welke is de reden, dat die taak hem wordt overgelaten? Waarom verzet zich niemand tegen zijn besluiten en wordt hem vrijheid gegund om de factoren van productie op zoodanige wijze met elkander in betrekking te stellen, voor

[1]) De beste werken over de ondernemerswinst zijn: Dr. H. von Mangoldt, *Die Lehre von dem Unternehmergewinn*, Leipzig 1855; Dr. G. Gross, *Die Lehre vom Unternehmergewinn*, Leipzig 1884; en Dr. V. Mataja, *Der Unternehmergewinn*, Wien 1884. Geen dezer schrijvers wordt hier volkomen gevolgd; het meest Von Mangoldt.

zulke doeleinden aan te wenden, als hem goeddunkt? Geen kapitaal, geen grond, geen arbeid, wordt den solieden ondernemer geweigerd; gebruikt hij ze onverstandig, men zal hem bespotten of beklagen, maar niet verhinderen in de uitvoering zijner plannen. De reden is, dat de uitslag der onderneming slechts hem onmiddellijk aangaat. De grondeigenaar krijgt zijn pacht, de kapitaalschieter zijn rente, de arbeider zijn loon; aan die verschillende personen wordt dus een inkomen verzekerd, geëvenredigd aan hunne diensten, maar onafhankelijk van den uitslag der zaak, waarvoor men ze vroeg. Of er verlies zal zijn of winst, of de factoren van productie in een gegeven geval op de slechtste of op de nuttigste wijze worden aangewend, heeft geen directen invloed op hunne belooning. Maar wel op die des ondernemers, want voor zijne rekening wordt de zaak gedreven. Ziedaar de reden, waarom de beslissing over zooveel gewichtige belangen hem wordt toevertrouwd. Nu elke misgreep hem schade zal berokkenen, daarentegen voorzichtigheid, gepaard met moed en beleid, hem tot voordeel zal strekken, rekent men op de juistheid van zijn oordeel.

Derhalve, de ondernemer doet nog iets meer dan leiden en besturen; hij loopt ook gevaar. Heeft hij een winkel opgezet, die winkel kan onbeklant blijven; heeft hij een fabriek gebouwd, het kan gebeuren dat hij geen aftrek vindt voor zijne fabrikaten; heeft hij goederen ontboden of uitgevoerd, zoo stelde hij zich bloot aan kapitaalverlies. De slechte kansen kunnen talrijk of gering zijn, geene onderneming is denkbaar, waaraan niet eenige ondernemersrisico is verbonden. Wie daarvan geheel bevrijd wil blijven, moet zijn kapitaal op rente uitzetten en zijn diensten tegen loon of salaris verhuren.

De ondernemersrisico is dus van een bepaalde soort. Ook de rentenier loopt gevaren; zijn debiteur kan insolvent, het onderpand, waarvoor hij geld heeft gegeven, onvoldoende blijken. Zelfs de arbeider is er niet altijd zeker van, dat het bedongen loon hem ten volle zal worden uitbetaald. Maar aan soortgelijke gevaren staat ook de ondernemer bloot, terwijl hij

daarenboven een ander gevaar loopt, waarvan de renteniers en de arbeiders zijn bevrijd. Zijne moeite en zorgen blijven onbeloond, berokkenen hem zelfs nadeel, niet alleen wanneer de een of ander zijner debiteuren ophoudt te betalen, maar ook wanneer zijn onderneming niet gestrekt heeft tot bevrediging van behoeften der maatschappij. Een koopman zendt manufacturen naar Java: die handelsoperatie zal verlies geven, indien de Java-markt dermate met manufacturen is overladen, dat het artikel in prijs gedaald, of de rijstoogst op Java dermate tegengevallen is, dat voedingsmiddelen er veel meer dan kleedingstukken worden verlangd. Een spinner maakt garen van ruwe katoen: die werkzaamheid zal verlies geven, indien de behoeften der maatschappij geen vermeerderden omzet van katoen in garen vereischen. Een reeder laat een nieuw schip bouwen: dat schip zal geen rekening geven, als de vrachten zeer laag zijn, dat is wanneer het aanbod van scheepsruimte reeds zeer groot, vermeerdering daarvan niet noodzakelijk is. De prijzen der dingen geven te kennen, wat de maatschappij begeert en hoeveel zij betalen wil aan hem, die haar het begeerde levert; maar alle prijzen zijn aan wisseling onderhevig en menig artikel, welks voortbrenging door hooge prijzen is uitgelokt, vindt een slechte markt. Ziedaar wat den ondernemersrisico doet ontstaan. De koopman, de fabrikant, bedingt niet vooraf een zeker loon voor zijn werk. Al staat het vast, eer hij zijne goederen aflevert, welken prijs hij er voor zal ontvangen, gelijk het geval is bij een gewone aanneming, ook dan nog blijft het onzeker, of de zaak hem winst zal geven of verlies, want de omstandigheden kunnen hem gunstig of ongunstig zijn. Zelfs een ondernemer, die alleen op bestelling werkt, loopt gevaren. Want om te kunnen werken, moet hij productiemiddelen gereed hebben, waarschijnlijk ook eenige arbeiders in vasten dienst, en blijven de bestellingen achterwege zoo veroorzaakt dit alles hem schade.

Bedriegen wij ons niet, zoo is nu het karakter van den ondernemersdienst genoegzaam toegelicht. Ondernemersdienst is

arbeid, schoon arbeid van een bepaalde soort, immers verbonden met eigenaardige moeilijkheden. De winst strekt tot bezoldiging van dien arbeid; zij is het loon voor de inspanning en de zorgen, die de ondernemer zich getroost. Wij hebben bij een vroegere gelegenheid gezien, dat in de uitkomsten der voortbrenging loon en rente zijn begrepen. Welnu, wat de ondernemer als zoodanig geniet, is, indien het woord loon zeer ruim wordt opgevat, een deel van de eerste, niet van de laatste dezer groepen.

Sommige schrijvers hebben geweigerd de winst een belooning van arbeid te noemen, omdat dikwijls winst wordt genoten door personen, die geen arbeid hebben verricht; bij voorbeeld door de aandeelhouders van een naamlooze vennootschap, die hooge dividenden geeft. In die gevallen echter laten de ondernemers hun werk verrichten door derden, wien zij een gedeelte hunner winst uitkeeren, hetzij in den vorm van vast loon, hetzij in dien van tantièmes, hetzij in beide vormen. Streng wetenschappelijk gesproken, bestaat de winst eener naamlooze vennootschap uit een geheel ander cijfer dan gewoonlijk daarvoor geldt; zij bestaat uit de som, die voor dividend beschikbaar is, verminderd met hetgeen daarvan geacht kan worden zuivere kapitaalrente te zijn, maar vermeerderd met alles wat het bestuur geniet. Ten gevolge van oorzaken, die wij straks zullen noemen, zijn sommige ondernemerswinsten veel hooger dan andere. Waar dit het geval is, kan de ondernemer er steeds in slagen zijn arbeid door anderen tegen loon te laten volbrengen en toch winst over te houden.

Zal iemand weigeren courtage arbeidsloon te noemen, omdat menige makelaar een groot deel van zijn courtage verdient door middel van gehuurden arbeid? Zoo blijft ook de ondernemerswinst belooning van ondernemersmoeite, in weerwil van het feit, dat vele ondernemers zich aan die moeite weten te onttrekken [1]).

[1]) Deze opmerkingen zijn inzonderheid gericht tegen Dr. MATAJA, wiens opvatting der ondernemerswinst veel te eng is.

De ondernemerswinst laat zich splitsen in drie afdeelingen: *vergoeding voor ondernemersrisico*, *ondernemersloon* in engeren zin en *ondernemerspremie.* Soortelijk verschillen die afdeelingen niet van elkaar; alles wat de ondernemer als zoodanig geniet is winst. Maar de ongelijkheden in de winsten der ondernemers laten zich op de eenvoudigste wijze verklaren, wanneer men achtereenvolgens op elk onderdeel van die winsten het oog richt en dan de oorzaken tracht te ontdekken, die het bedrag daarvan bepalen.

---

§ 2.

De vergoeding voor ondernemersrisico.

Denken wij het eerst aan de geringste klasse van ondernemers, die der rondventers van koopwaren op straat. De knaap, die aan een spoorwegstation week- en dagbladen te koop aanbiedt, de man of vrouw, die rondgaat met lucifers, groenten of fruit, zij kunnen niet alleen, zij moeten ondernemers heeten, want er is niets dat hun bedrijf soortelijk van dat der kooplieden, fabrikanten, reeders of landbouwers doet verschillen. Gelijk de groote winkelier, koopen zij goederen en trachten die af te zetten tot hooger prijs, dan zij zelven er voor gegeven hebben. Voor zoover zij geen loontrekkende arbeiders zijn, loopen zij, zoo goed als de grootste koopman, eenigen risico. Zij kunnen veel verkoopen of weinig en moeten zich in het laatste geval eenig verlies getroosten. Zij genieten geen vooraf bedongen inkomen, maar een winst, waarvan het bedrag eerst blijkt, nadat zij hunne waren hebben verkocht.

Tot die geringste klasse behooren ook de arbeiders, die in hunne vrije uren het een en ander vervaardigen, dat zij later trachten te verkoopen. Gaat het hun goed en kunnen zij eenig kapitaal machtig worden, dan verlaten zij dikwerf hun patroons en klimmen tot bazen op: de timmermansknecht wordt timmerman, de schoenmakersknecht schoen- en laarzenmaker, en daardoor treedt hij nog meer dan vroeger in

de klasse der ondernemers. Hij zal zich grondstoffen hebben aan te schaffen en daarbij gelukkig of ongelukkig kunnen zijn; hij zal misschien een jongen en een knecht in dienst nemen, wien hij een vast loon moet betalen; hij zal een kleinen winkel huren ter uitoefening van zijn bedrijf. Dit alles stelt hem bloot aan verlies. Zijn inkomen is niet geheel en al vooraf bedongen, maar grootendeels afhankelijk van den loop zijner zaak.

Wij zeiden: hij is m e e r d a n v r o e g e r getreden in de klasse der ondernemers en gaven daardoor te kennen, dat hij niet geheel heeft opgehouden een gewone arbeider te zijn. En inderdaad, in niet geringe mate zal hij dit zijn gebleven. Hij leidt en bestuurt niet alleen, gaat niet enkel rond bij zijn begunstigers om hunne bestellingen te ontvangen, maar voert ze ten deele ook persoonlijk uit. Ook zal hij menigmaal iets te verbeteren of te herstellen hebben en daarvoor een inkomen genieten, dat in den vollen zin des woords arbeidsloon kan heeten. Het inkomen van zulk een kleinen baas is dus zeer gemengd: het bestaat uit arbeidsloon en ondernemerswinst, en in vele gevallen is het moeilijk die twee elementen van elkaar te onderscheiden.

Vooral in de steden zijn de kleine ondernemers zeer talrijk; maar ook ten platte lande is deze klasse van lieden soms sterk vertegenwoordigd, dáár inzonderheid, waar de landbouw meest in het klein, hetzij door pachters of boereneigenaars, wordt uitgeoefend. De groep der ondernemers is derhalve van die der arbeiders niet door een scherp geteekende grenslijn gescheiden; integendeel, er is een punt, waarop de twee groepen in elkander vloeien en de ondernemer, zoo min sociaal als economisch, van den loontrekkenden arbeider te onderkennen is. En waarvan zou het afhangen, of die nauwelijks merkbare grenslijn hetzij in de eene, hetzij in de andere richting door velen wordt overschreden? Wat kan den arbeider bewegen ondernemer te worden, den kleinen ondernemer om geheel tot den arbeidersstand over te gaan of terug te keeren? Door op deze vraag te antwoorden, zullen wij den

eersten stap hebben gedaan tot verklaring der wetten, die de ondernemerswinst beheerschen.

Verplaatsen wij ons met onze gedachten achtereenvolgens in het huisgezin van een werkman, die sedert eenigen tijd in overweging heeft genomen een eigen zaak te beginnen, en in dat van een kleinen baas, die, omdat hij weinig voorspoedig was, er over denkt zijn affaire te verkoopen. Beider overleggingen zullen veel met elkaar gemeen hebben. De werkman vraagt zich af, hoeveel hij als ondernemer kan verdienen; de kleine baas, op dit punt reeds ingelicht, velt over het bedrag zijner verdiensten een oordeel; maar beiden trekken een parallel, waarvan de termen zijn: ondernemerswinst en arbeidsloon. Zij vergelijken die met elkander. Vermoedt de werkman, dat hij als ondernemer minder inkomen zal genieten dan als loontrekkend arbeider, zoo blijft hij wat hij was; komt de kleine ondernemer, die met moeite in zijn onderhoud kan voorzien, tot de slotsom, dat hij door loontrekkend arbeider te worden zijn toestand zal verbeteren, zoo gaat hij daartoe over. Er bestaat dus een nauw verband tusschen de winsten der kleine ondernemers en den stand der loonen. Stijgen de winsten en dalen de loonen, dan zal menige arbeider ondernemer worden; dalen de winsten en stijgen de loonen, dan zal dikwijls het omgekeerde geschieden; stellig zal dan het aantal kleine ondernemers niet noemenswaardig vermeerderen.

Er is derhalve voor deze laatsten een zeker minimum van winsten, waarvan het bedrag wordt aangegeven door het loon, dat een kleine ondernemer, met de talenten, die hij bezit, als arbeider zou kunnen verdienen. De kleine bakker kan bakkersknecht worden, de kleine timmermansbaas bij een grooten in dienst treden, de kleine pachter kan daglooner worden en de kleine winkelier winkelbediende. De inkomsten, die elk dezer personen zal genieten, indien hij loontrekkend arbeider wordt, ziedaar het minimum, waartoe zijn winst op den duur vermag te dalen.

Maar zij zal doorgaans een weinig *boven* dit minimum

blijven. Indien men evenveel kan verdienen als loontrekkend arbeider als door ondernemer te zijn, waar blijft dan de vergoeding voor den risico, die aan elke onderneming is verbonden? Het bedoelde minimum geldt dus, wel beschouwd, alleen van het dusgenaamde ondernemers*loon*. Het bezoldigt den arbeid, de moeite, maar laat de zorgen, die den ondernemer hebben gekweld, de gevaren, waaraan zijn kapitaaltje heeft bloot gestaan, zonder eenige vergoeding. Die zorgen, die gevaren, zijn groot en talrijk genoeg om menigen werkman af te schrikken van het ondernemersbedrijf. En hoe grooter en talrijker zij zijn, hoe sterker hun afschrikkend vermogen is, des te meer zullen zij den arbeider *beletten* om ondernemer te worden, al wilde hij het ook; want het ondernemersbedrijf vordert kapitaal, en kapitaal te verkrijgen voor een zaak, die aan veel slechte kansen is blootgesteld, kost moeite. Ook zal een werkman, die er in geslaagd is het benoodigde kapitaal voor een onderneming bijeen te brengen, er niet licht toe besluiten veel te wagen; want een werkman, die spaart, is een voorzichtig, een overleggend man. Wij mogen dus aannemen, dat de laagste winsten in ieder bedrijf gemiddeld *iets boven* het straks genoemde minimum zullen blijven, en des te meer, naar gelang de ondernemersrisico hooger wordt geschat.

Het verschil tusschen de ondernemerswinst in haar geheel en het ondernemersloon is natuurlijk het grootst in die bedrijven, die, naar het algemeene oordeel, veel slechte kansen opleveren. Daarom zal alles, wat den ondernemersrisico vermindert, de strekking hebben om het totaal bedrag der winst te doen dalen. Toen het assurantiewezen nog niet zoo goed ontwikkeld was als in onzen tijd, was overzeesche handel een gevaarlijk bedrijf; de koopman, die zich daarmede inliet, kon destijds veel grooter verliezen ondergaan, dan die hem thans kunnen treffen. Voor kleine kapitalisten was deze handel dus weinig uitlokkend; slechts de groote kapitalist, die in staat was zijne risico's zeer te verdeelen, kon zich daarmede bezig houden. Bijgevolg zal de overzeesche handel in vroegere eeuwen

veel meer winsten hebben opgeleverd dan nu; maar die winsten zullen niet daarom hooger zijn geweest, omdat zij meer ondernemers l o o n bevatten; de vergoeding voor ondernemers r i s i c o zal meer hebben bedragen.

Deze vergoeding is in onze dagen gewoonlijk niet zeer groot; in schier alle bedrijven is zij teruggebracht tot een minimum, dat in sommige gevallen zelfs te laag kan heeten. Behalve het reeds genoemde werkten nog verschillende oorzaken daartoe mede; zooals uitbreiding van het credietwezen, strenger toepassing en rechtvaardiger uitvoering der landswetten; toenemende zucht bij velen om zich te verheffen boven den stand, waarin zij geboren zijn. Een ondernemer, of hij moet behooren tot die klasse van lucifers- en groenteverkoopers, waarvan wij zoo even hebben gesproken, geldt gewoonlijk in de maatschappij voor iets meer dan de loontrekkende arbeider, en de zucht om op te klimmen, de vrees om af te dalen tot lager kring, doet menigeen de gevaren klein achten, waaraan een onderneming bloot staat, kleiner dan zij werkelijk zijn. Bij deze oorzaken voegt zich een andere, die ten alle tijde heeft bestaan en welker invloed nog niet schijnt te verminderen: overschatting van eigen krachten en begaafdheden. Men gaat een bedrijf uitoefenen, dat velen slechts een schraal inkomen geeft, maar wijt het aan hun onverstand, hun gebrek aan ijver en ondernemingsgeest, dat zij niet meer verdienen. En dan beproeft men nog eens, wat anderen reeds tallooze malen hebben beproefd, doch met even slecht gevolg. Hiermede is niet gezegd, dat vergoeding voor risico heeft opgehouden een onderdeel der winst te zijn; maar alleen, dat zij heeft opgehouden een zeer belangrijk deel daarvan uit te maken.

In onzen tijd is ondernemersloon — want de ondernemers p r e m i e houden wij vooralsnog buiten rekening — het hoofdbestanddeel van de meerderheid der winsten. De vergoeding van risico, dank zij de oorzaken, die wij hebben opgenoemd, daalt hoe langer hoe meer tot een minimum. Wie ondernemerswinst in den eigenlijken zin des woords wil genieten, moet zich persoonlijk met de leiding zijner zaken belasten; draagt hij haar op aan bezoldigde personen, zoodat hij van ondernemersloon verstoken blijft, dan zal hij op weinig meer dan een matigen intrest kunnen rekenen. Het is waar, de omstandigheden kunnen hem gunstig zijn; hij kan er misschien in slagen met minder kosten te werken dan die, waarin zijne concurrenten noodzakelijkerwijs vervallen. Maar werkt hij op gelijken voet met de minst bevoorrechte zijner mededingers, zoo moet hij kiezen; òf zelf leiden en besturen, en dan ondernemers l o o n trekken, òf leiding en bestuur aan bezoldigde personen toevertrouwen, maar dan ook geen noemenswaardige winst genieten en zich met een kapitaalrente tevreden stellen.

---

§. 3.

Het ondernemersloon.

Richten wij nu onze aandacht op de vraag, van welke oorzaken het ondernemersloon afhangt. Ondernemersloon is de prijs van ondernemersdienst, en wij weten, dat slechts die prijs kan stand houden, waarop tusschen vraag en aanbod volstrekte equatie wordt verkregen. Wij zullen dus achtereenvolgens onze aandacht moeten vestigen op de v r a a g naar ondernemersdienst en op het a a n b o d daarvan, ten einde zoodoende de wetten te vinden, die het equatiepunt van beiden bepalen.

I. De v r a a g naar ondernemersdienst hangt ten eerste af van de u i t g e b r e i d h e i d der bevolking; van daar dat er veel meer ondernemers noodig zijn in een groote stad dan in een kleine. Zij hangt ook af van de w e l v a a r t der bevolking; waar veel armoede heerscht, vinden kooplieden, winkeliers en industrieelen een slechte markt. Van grooten invloed op de behoefte aan ondernemers van een bepaalde soort, namelijk aan kooplieden die in staat zijn buitenlandschen handel te drijven, is al mede de omstandigheid, of een land veel producten oplevert, die geschikt zijn voor uitvoer; is dit het geval, dan zijn er personen noodig, die zich met dien uitvoer

belasten. Daar verbetering der middelen van gemeenschap en verlaging van invoerrechten zeer bevorderlijk zijn aan het internationale handelsverkeer, mogen wij besluiten, dat zij evenzeer bevorderlijk zijn aan de vraag naar ondernemersdiensten van kooplieden en reeders. Toen Engeland zijne graanwetten afschafte, zijn tarief van invoer op buitenlandsche fabrikaten verlaagde en daarna zijn scheepvaartwetgeving hervormde; toen de andere landen van Europa van lieverlede Engelands voorbeeld volgden en de vrije-handelsbeginselen meer in praktijk brachten, toen werd niet alleen de algemeene welvaart gebaat, maar tevens een nieuw veld geopend aan de ondernemers, wier diensten van nu af gevraagd werden voor den uit- en invoer van menig artikel, dat vroeger geen voorwerp kon zijn van internationaal verkeer.

Maar tevens valt op te merken, dat het toenemen der voortbrenging in het groot ondernemers overtollig maakt, wier diensten men vroeger niet kon ontberen. En nog sterker in dezelfde richting werkt een neiging, die zich op menig gebied vertoont: men ziet voortbrengers en verbruikers zoo dicht mogelijk tot elkander naderen, de tusschenpersonen, die hen scheiden, tot het kleinst mogelijke aantal verminderen. Het kan niet geloochend worden, dat het betrekkelijk aandeel der gezamenlijke ondernemers in het geheele inkomen der maatschappij hierdoor de strekking heeft om steeds te dalen, daar in toenemende mate op ondernemersdienst wordt bezuinigd. Maar de belangen van den ondernemersstand zijn niet in ieder opzicht dezelfde als de algemeene belangen. Wij zullen genoeg gelegenheid vinden om dit toe te lichten.

Omtrent de behoefte aan ondernemersdienst zij voorts nog opgemerkt, dat er niet alleen verschillende soorten van ondernemers noodig zijn, maar ook in iedere soort nog allerlei groepen. De arme koopt zijne meubelen liefst in een eenvoudig magazijn; de rijke daarentegen wil ontvangen worden door een goed gekleed persoon in een netten winkel, gelegen in een fatsoenlijke buurt. Maar hierin stemmen rijken en armen met elkander overeen, dat zij de goederen, die zij schier

dagelijksch moeten koopen, liefst in hun onmiddellijke nabijheid vinden. Dit verklaart de behoefte aan die veelheid van kleine winkels, die vooral in groote steden de aandacht trekt. Goederen, die men slechts zelden noodig heeft, koopt men waar zij het best en het laagst in prijs zijn, maar de kruidenier, de bakker, de slachter, moeten in de buurt wonen, niet op een half uur afstands. Een broodfabriek, die veel wil verkoopen, is verplicht in alle hoeken der stad depôts op te richten; liet zij het na, haar aftrek zou gering wezen. Van daar ook, dat groote magazijnen, waarin goederen van dagelijksch verbruik worden verkocht, zelfs in sterk bevolkte steden niet zeer talrijk zijn.

II. Letten wij thans op het aanbod van ondernemersdienst; het is afhankelijk van de oorzaken, die alle aanbod van diensten bepalen. Ondernemersloon is bezoldiging van arbeid, en ieder, die ter voorziening in zijn behoeften werkt, verlangt voor zijn arbeid een normale belooning. Schoon niet aan allen, toch is het aan velen vergund om te werken op tweederlei wijze: voor eigen rekening of voor rekening van anderen; in het eerste geval heet de bezoldiging, die men voor zijn moeite ontvangt, winst, in het tweede, loon of salaris. Wat bepaalt de keuze? Hier kunnen allerlei beweegredenen in het spel komen: eerzucht, gemakzucht, ingenomenheid met een bepaald bedrijf of weerzin daartegen; maar zoo die verschillende beweegredenen evenveel personen doen besluiten in den eenen als in den anderen zin, zal vermoedelijk voordeel een beslissenden invloed oefenen. Gemiddeld moet hij, die ondernemersloon trekt, niet minder verdienen dan degeen, die met gelijke krachten en talenten voor rekening van anderen werkt. Gebeurt dit niet, dan zal op den duur het aanbod van ondernemersdienst verminderen, totdat gelijkheid van bezoldiging is verkregen.

Ten deele is de waarheid dezer stelling reeds vroeger door ons aangetoond. Wij hebben gezien, dat er een minimum van winst is, waarbij het aanbod der geringste soort van ondernemersdiensten geheel ophoudt, en dat dit minimum wordt

bepaald door het inkomen, dat een kleine baas of winkelier als bezoldigd arbeider zou kunnen verdienen. Maar dit geldt van alle ondernemersdiensten. Wie handelskennis heeft, kan koopman worden, maar ook makelaar of agent, des noods boekhouder of bureauchef; wie technische kennis heeft, kan fabrikant worden, maar ook bestuurder van een fabriek of ingenieur; wie van bank- en wisselzaken verstand heeft, kan, als hij rijk genoeg is, bankier worden, maar ook directeur of onderdirecteur van een bankinstelling. Kortom, in onze dagen is er geen persoon van eenige bekwaamheid, die niet in dienst van anderen een zeker loon of salaris zou kunnen genieten. Met dat loon of salaris vergelijkt degeen, die een eigen zaak drijft, zijn inkomen, terwijl omgekeerd de persoon, die loon of salaris trekt, zijn inkomen vergelijkt met de winsten van hen, die hij in stand en talenten niet boven zich acht. De uitslag dezer laatste vergelijking bepaalt, of vele gesalarieerden ondernemers zullen worden.

Dan inzonderheid worden winsten en vaste bezoldigingen nauwkeurig met elkander vergeleken, wanneer iemand een beroep heeft te kiezen. Een jong mensch heeft zijne studiën aan een polytechnische school voltooid en kan in een fabriekszaak komen, met het uitzicht om er spoedig tot deelgenoot op te klimmen; maar hij kan ook bij een spoorwegonderneming een betrekking krijgen als ingenieur. Na lang wikken en wegen neemt hij een besluit; doch waarin bestaat dat wikken en wegen, zoo niet in een nauwkeurig vergelijken van winst met loon; en wat geeft den doorslag, zoo niet de hoegrootheid van het vermoedelijk inkomen, dat de fabriekszaak zou opleveren, in verhouding tot het salaris, dat de ingenieursbetrekking zou verschaffen? Of wel, om een ander voorbeeld te gebruiken, iemand, die zich voor den handel heeft bekwaamd, zal zich vestigen. Hij heeft kapitaal genoeg om op bescheiden voet een zaak te beginnen, maar aarzelt daartoe over te gaan, wegens de ongunstige resultaten, door anderen in den handel verkregen. Nu wordt hem een post aangeboden als correspondent op een groot kantoor. Zal hij

toeslaan? Niet alvorens een parallel te hebben getrokken tusschen de inkomsten, die deze post hem kan geven en die, welke hij, naar zijne schatting, als koopman zal genieten; een parallel, waarbij natuurlijk ook wordt gelet op risico. Het ondernemersloon kan dus op den duur en dooreengenomen niet geringer zijn dan de belooning van anderen arbeid, die evenveel moeite en inspanning kost en evenveel persoonlijke eigenschappen vordert.

Niet geringer; maar ook niet belangrijk hooger: het minimum is hier tevens maximum. Want de uitslag derzelfde vergelijking, die bepaalt of velen in plaats van ondernemers gesalarieerden, bepaalt ook of velen in plaats van gesalarieerden ondernemers zullen worden. Is het ondernemersloon aanmerkelijk hooger dan de bezoldiging van arbeid met gelijksoortige krachten voor rekening van anderen aangewend, zoo moet het aanbod van ondernemersdienst belangrijk klimmen. Voor iemand, die een eigen zaak wil beginnen, is het wel eens moeilijk de noodige kapitalen daarvoor bijeen te brengen, en deze moeilijkheid heeft de strekking om de concurrentie in enkele bedrijven te beperken; daarentegen hebben velen een te hoogen dunk van hun talenten, een te gunstigen blik op de toekomst, en dit heeft de strekking om de concurrentie te vermeerderen. Men zal voorbeelden kunnen aanvoeren van takken van bedrijf, waar zelfs de economisch minst bevoorrechte ondernemer meer verdient dan zijn gelijke in stand en bekwaamheid, die voor vast loon of salaris werkt; maar voorbeelden te geven van het omgekeerde zal even weinig moeite kosten. Hoe menig koopman zou boekhouder of correspondent worden op eens anders kantoor, als zijn eergevoel het maar gedoogde!

Het hangt geheel af van den omvang der behoefte aan ondernemersdienst, hoeveel daarvan tot het bedoelde cijfer van belooning gevraagd zal worden; maar zoolang de winst, die te bedingen is, behalve de vergoeding voor risico dit cijfer bedraagt, zal een voldoend aanbod van ondernemersdienst niet ontbreken. Houden wij echter wel in het oog, dat het cijfer zelf kan rijzen en dalen. Het eerste zal geschieden, als

de stand der loonen en salarissen een verhooging, het tweede, als hij een verlaging ondergaat. Want zoo de loonen en salarissen stegen, terwijl het ondernemersloon onveranderd bleef, zou de aantrekkelijkheid van het ondernemersbedrijf bij velen verminderen; daalden zij echter, terwijl het ondernemersloon stand hield, dan zou het tegenovergestelde gebeuren. Het ondernemersloon wordt derhalve beheerscht door dezelfde wetten, als die de loonen beheerschen.

Volledigheidshalve zij nog opgemerkt, dat men te onderscheiden heeft tusschen de winst, die een koopman of fabrikant ten deel valt in een bepaald tijdvak en de winst, die hij geniet op een bepaald artikel. Deze laatste kan groot zijn, terwijl gene gering is; gelijk omgekeerd de winst op elken post gering en toch het totaal der jaarlijksche winsten zeer belangrijk kan wezen. Dit raadsel wordt opgelost, zoodra men bedenkt, dat het getal der omzettingen groot of klein kan wezen: hoe geringer het is, des te meer moet de ondernemer op elken post verdienen. Men kan veel verkoopen met een kleine, maar ook weinig met een groote winst per stuk, terwijl in beide gevallen de uitkomst dezelfde kan wezen. Aan deze opmerking laat zich een andere vastknoopen, die van eenig gewicht is. Er bestaat onder de winkeliers veelal een stilzwijgende overeenkomst aangaande de winst, die zij, ten einde zich een behoorlijk minimum van inkomen te verschaffen, op iedere hoeveelheid moeten nemen. Men kan er gewoonlijk zeker van zijn — de vrije concurrentie staat ons daarvoor borg — dat het totale ondernemersloon van een winkelier op den duur niet meer zal bedragen dan het straks bedoelde cijfer; wat enkelen meer ontvangen is ondernemerspremie, waarover straks nader. Doch men kan er niet volkomen zeker van zijn, dat de winkeliers hunne prijzen altijd zóó zullen stellen, als het meest in overeenstemming is met hunne belangen en tevens met die van het publiek. Het kan gebeuren, dat zij evenveel zouden verdienen, zoolang

de concurrentie niet ware toegenomen zelfs meer, door op den kostprijs van elke hoeveelheid, die zij verkoopen, minder winst te leggen. Men wordt zelden winkelier, zonder vooraf winkelbediende te zijn geweest; dat is, zonder eenige jaren verkeerd te hebben onder den invloed der denkbeelden van hen, die het bedrijf, waarin men zich begeeft, reeds lang hebben uitgeoefend. In die denkbeelden ligt menigmaal de slotsom van nauwkeurige waarneming, maar ook dikwijls vooroordeel, bekrompenheid, onverstand; het is zeer denkbaar dat degeen, die ze blindelings volgt, soms een dwaalspoor betreedt. Zoolang er niets is, dat iemand dwingt zijne denkbeelden te herzien, loopt hij gevaar dit na te laten, en de klasse van personen, waartoe de winkeliersstand behoort, is niet die, welke in den regel het minst is blootgesteld aan den invloed der sleur. Daarmede is niet gezegd, dat de klachten, die men dikwijls verneemt, over te hooge winkelprijzen, altijd gegrond zijn; maar wel, dat men deze klachten niet ongegrond kan noemen met een beroep op de leer, die hier is voorgedragen. Het totale ondernemersloon van een winkelier kan zeer matig wezen, ofschoon de winst, die hij op ieder voorwerp neemt, belangrijk zou kunnen dalen, zonder dat hieruit voor hem eenig nadeel zou ontstaan.

---

§ 4.

De ondernemerspremie.

Met de verkregen kennis kunnen wij de groote ongelijkheid, die in de verschillende winsten wordt aangetroffen, slechts ten deele verklaren. In vele winsten is een bestanddeel begrepen, waarbij de aandacht nog niet werd bepaald: de ondernemerspremie; of ondernemersrente, gelijk sommigen haar noemen [1].

[1] Hier vooral zij herinnerd aan het voortreffelijke werkje van Dr. H. von Mangoldt, *Die Lehre vom Unternehmergewinn*, Leipzig 1855.

Winst is voor een deel vergoeding van risico, en daar de risico zeer verschillend kan zijn, zoo ligt reeds hier een bron van ongelijkheid. Zij is ook belooning van ondernemersarbeid, en daar de arbeid van allen niet gelijksoortig is, zoo bevreemdt het wel niemand, dat de een meer winst behaalt dan de ander. De vlijtige werkman krijgt een hooger loon dan de luiaard, de bekwame kantoorbediende meer salaris dan de onbekwame; zoo spreekt het ook van zelf, dat de arbeidzame en kundige ondernemer zijn winst- en verliesrekening met een grooter batig saldo kan sluiten, dan zijn minder vlijtige en minder bekwame mededinger. Wij kunnen dus, indien wij slechts de twee bestanddeelen: vergoeding van risico en ondernemersloon, in aanmerking nemen, reeds veel ongelijkheid van winsten ophelderen. Doch niet alle. Er zijn tallooze voorbeelden van ondernemers, die evenveel en even goed werken als andere, en toch belangrijk minder verdienen.

Want de omstandigheden, waaronder men werkt, zijn niet voor allen gelijk. De een drijft een oude, welbeklante zaak, de ander heeft zijn zaak van den grond af moeten opwerken. De een voert een firma, die algemeen vertrouwen inboezemt; de ander, even credietwaardig, is geheel onbekend. De een bezit een goed kapitaal en is daardoor bij machte met geringe kosten te werken; de ander bezit een kleiner kapitaal en is daardoor verhinderd zich de beste werktuigen aan te schaffen, de beste verdeeling van arbeid toe te passen. Twee personen richten beiden een winkel op, en aanvankelijk is er geen reden te noemen, waarom hunne winsten ongelijk zullen zijn: toch maakt de een fortuin en de ander wordt arm. Want nauwelijks was de eene winkel geopend, of er gebeurde iets, waardoor zijn ligging zeer gunstig werd, terwijl de buurt, waarin de andere was gelegen, in verval kwam. Misschien heeft van die beide ondernemers hij het meest gewerkt, die arm is geworden.

Alles, wat een ondernemer meer verdient dan zijn minst bevoorrechte mededingers, juister gezegd, alles wat hij meer

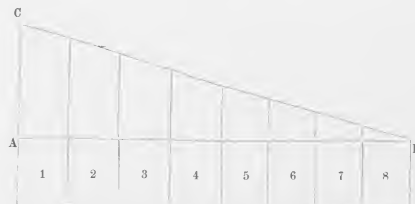
verdient dan ondernemersloon en vergoeding van risico, is ondernemerspremie. Men heeft dikwijls een parallel getrokken tusschen deze premie en de pacht; het kan niet geloochend worden, dat zij zeer veel op elkander gelijken. Evenals goede grond, bij aanwending van een bepaalde hoeveelheid kapitaal en arbeid, meer oplevert dan slechte, zoo verkrijgt de fabrikant, die onder zeer gunstige omstandigheden werkt, bij gelijke kosten meer voortbrengselen dan een ander, die dit voordeel mist. Tusschen de pacht en de ondernemerspremie bestaat echter ook verschil; want bij aanwas van bevolking moet de eerstgenoemde altijd vermeerderen, hetgeen van de laatste volstrekt niet kan gezegd worden. Hoe grooter de ondernemerspremie is, hoe meer gevaar zij loopt van geheel te verdwijnen. Een fabrikant, bijvoorbeeld, maakt bijzondere winsten, omdat hij werkt met een aanzienlijk kapitaal: nu zullen de kleinere fabrikanten al hunne krachten inspannen om ieder een even groot kapitaal bijeen te brengen als hun gelukkige mededinger bezit, en voor zij zoover daarin slagen, zal zijn winst hierdoor verminderen. Een winkel is door gunstige ligging zeer beklant: nu zullen de eigenaars van andere winkels al het mogelijke doen om hun afzet te vermeerderen, bijvoorbeeld, door zich met minder winst te vergenoegen. Een koopman of bankier heeft uitstekende relatiën, zoodat hij met weinig moeite veel verdient: nu zullen anderen trachten hem die relatiën afhandig te maken, men weet door welke middelen. De landeigenaar heeft slechts hiervoor te zorgen, dat zijn grond goed wordt onderhouden; maar den ondernemer, die niet op de hoogte van zijn tijd blijft en er vast op rekent, dat zijn premie niet zal dalen, wacht bittere teleurstelling. De ondernemerspremie, schoon zij veel overeenkomst heeft met de pachtwaarde, wordt dus niet geheel en al door dezelfde wetten als deze beheerscht.

Ondernemerspremie te verdienen tracht bijkans ieder die een zaak drijft, en voor zoover dit met eerlijke middelen geschiedt, is het voor de menschheid zeer gelukkig. Immers, die eerlijke middelen bestaan hierin, dat men tracht te be-

zuinigen op de voortbrengingsmoeite, de beste goederen tracht te leveren tot den minsten prijs. Hield de ondernemerspremie op te bestaan, moest bijvoorbeeld ieder, die ze trok, haar afgeven aan het Rijk, waar bleef de prikkel tot betere aanwending van kapitaal en arbeid, tot het aanknoopen van nieuwe handelsbetrekkingen? Het wegvallen dezer premie zou wel een gelijkmatiger verdeeling van het maatschappelijk inkomen bevorderen, maar zeer ongunstig werken op de voortbrenging. Ditzelfde moet gezegd worden van een groot getal andere maatregelen, welker invloed op de verdeeling even gunstig zou zijn; hetgeen maar al te dikwijls wordt vergeten. Men verbeeldt zich vaak, dat een voorstel tot hervorming der maatschappij reeds voldoende is bepleit, zoodra bewezen is, dat het de strekking heeft om de ongelijkheid der inkomsten en fortuinen belangrijk te verminderen. Als ware dit het eenige, waarop men te letten heeft!

Is het denkbaar, dat in een tak van bedrijf ondernemerspremie wordt genoten door allen? Het slechtste land, naar wij weten, werpt geen pacht af: zijn de economisch onbevoorrechte ondernemingen niet te vergelijken met de onvruchtbaarste der bebouwde akkers en moeten wij niet besluiten, dat aan hen, die deze ondernemingen drijven, alle premie ontgaat? In den regel, ja; de onbevoorrechte koopman, winkelier of fabrikant, moet gewoonlijk reeds tevreden zijn, wanneer zijn risico wordt vergoed, zijn arbeid beloond. Het inkomen van tallooze kleine ondernemers bedraagt nauwelijks dat van een meesterknecht in hun vak, schoon het hun noch aan ijver, noch aan bekwaamheid ontbreekt. Hoevelen houden slechts met moeite den strijd om het leven vol, hetzij omdat hun kapitaal te gering is, hetzij omdat zij met andere bezwaren hebben te kampen!

In de meeste gevallen zal men de uitkomsten der verschillende ondernemingen in hetzelfde bedrijf als volgt kunnen afbeelden:

Het geheele vlak stelt de geldelijke opbrengst voor van al de producten eener bepaalde nijverheid; wat beneden de lijn AB valt, vergoedt de loonen en renten, die de ondernemer heeft betaald; wat daarboven ligt, is winst. Deze laatste vermindert voor elke afdeeling van het vlak, naar gelang het grenspunt B wordt genaderd; voor afdeeling 1 is zij belangrijk, voor afdeeling 8 niet noemenswaard. Bedrijven, welker toestand door deze figuur naar waarheid wordt voorgesteld, zijn niet voor uitbreiding vatbaar, tenzij de voortbrengingsmoeite vermindert of de vraag naar het product toeneemt. Want bij vermeerdering van aanbod daalt de prijs, en als de prijs daalt, wordt de bruto-opbrengst kleiner; hetgeen wij graphisch kunnen voorstellen, door in onze figuur de lijn CB iets lager te doen vallen. Doch wanneer de lijn CB lager valt, wordt de toestand der onbevoorrechte ondernemers, die van afdeeling 8, onhoudbaar; hun winst verkeert in verlies. — Evenmin zou in een dergelijken tak van nijverheid de som der loonen en kapitaalrenten duurzaam kunnen stijgen; want daardoor zou de lijn AB een verhooging ondergaan, wat hetzelfde gevolg zou teweeg brengen. Kortom, in zoodanige bedrijven is de winst der ondernemers, die geenerlei voorrechten genieten, uitermate gering; de minste daling der prijzen of rijzing der loonen en renten is voldoende om haar geheel te doen verdwijnen.

In de meeste takken van bedrijf is aldus de toestand. Bij

de levendige mededinging, die algemeen bestaat, wordt de productie gewoonlijk voortgezet tot het uiterste punt, waarop zij rekening kan geven. Zoodra nog ergens een normale winst te behalen is, zijn er meestal personen, die haar willen verkrijgen. Ja, hoe vaak wordt het grenspunt niet overschreden [1])! Vele ondernemingen zijn verrezen op de puinhoopen van andere, welker gebouwen en werktuigen zij ver beneden den kostprijs hebben gekocht En de weêrzin tegen verandering, de gehechtheid aan oude gewoonten, is zoo sterk en algemeen, dat menigeen zijn bedrijf voortzet, terwijl het zijn moeite nauwelijks beloont, misschien nauwelijks een rente verschaft aan het door hem aangewende kapitaal. In achteruitgaande bedrijven of in bedrijven, waarvan het groote kapitaal zich meester maakt, vindt men tallooze voorbeelden hiervan, gelijk reeds vroeger is opgemerkt.

Desniettemin zou men te ver gaan, indien men de gestelde vraag volstrekt ontkennend beantwoordde, want geheel ondenkbaar is het niet, dat aan allen, die een tak van bedrijf uitoefenen, een zekere ondernemerspremie ten deel valt. Zij kunnen ten eerste een monopolie genieten. In geen land van Europa bijvoorbeeld is het aan ieder vergund een circulatiebank op te richten; van daar dat weinig circulatiebanken in Europa van ondernemerspremie verstoken zijn. Ten tweede is het mogelijk dat de voordeelen, die in een tak van bedrijf verkregen worden, niet bekend genoeg zijn om voldoende concurrentie uittelokken. Wie durft ons verzekeren, dat niet in enkele bedrijven nog een meer dan normale winst wordt behaald? Zij, die haar trekken, zullen de laatsten zijn om dit wereldkundig te maken. Eindelijk is het ondergestelde geval niet alleen denkbaar, maar moet het zelfs plaats vinden, zij het ook voor korten tijd, in een

[1]) Volgens Leroy-Beaulieu, *Essai sur la répartition des richesses*, hebben in Frankrijk op $1^1/_2$ millioen patentplichtigen jaarlijks 5 à 6000 faillissementen plaats. Rekent men, zegt deze schrijver, dat iedere zaak gemiddeld 20 jaren bestaat, dan moet hieruit volgen, dat 8 à 10 percent der ondernemingen te gronde gaan. (Zie 2e Ed., bl. 304).

tak van nijverheid, die sterk vooruitgaat. Men werpe op nieuw een blik op onze teekening en neme aan, dat de lijn CB door prijsverhooging van het product aanmerkelijk rijst. Nu zullen de producenten van afdeeling 8, die zich voorheen met een schraal ondernemersloon en een nauwelijks toereikende vergoeding van risico moesten tevreden stellen, in het genot van een premie komen. Lang zal dit waarschijnlijk niet duren, want de productie zal weldra toenemen; aan de acht afdeelingen zal een negende, wellicht een tiende worden toegevoegd en de lijn CB zal dientengevolge, na gestegen te zijn, een daling ondergaan, waardoor zij, die dan in de ongunstige omstandigheden verkeeren, van premie verstoken worden. Maar tijdelijk zal de premie toch genoten zijn door allen, die hun onderhoud zochten in denzelfden tak van bedrijf.

Wij hebben zoo even een parallel getrokken tusschen de ondernemerspremie en de pacht; ook hierin is overeenkomst tusschen die beide, dat zoowel de eerste als de laatstgenoemde vatbaar is om kapitaliseerd te worden. Om in het genot te komen van een jaarlijksch inkomen uit grondbezit, betaalt men gaarne een zekere som, van daar dat goed en gunstig gelegen land altijd waarde heeft: zoo betaalt men ook gaarne een zekere som, ten einde in het genot te komen van een jaarlijksche ondernemerspremie, en van daar dat menige *stand*, menige *affaire*, waarde heeft. De eigenaar van een welbeklanten winkel, bijvoorbeeld, die van zijne rente wil gaan leven, slaagt er dikwijls in zijn zaak te verkoopen voor een prijs, waarin meer begrepen is dan de waarde der goederen die hij overdoet; dat meerdere is gekapitaliseerde ondernemerspremie. De kooper rekent er op dat die premie ook hem zal toevloeien. In plaats van elders een winkel op te richten, acht hij het voordeeliger een bestaanden winkel over te nemen met opoffering van een zeker kapitaal. Zoo koopt menige boer liever duren grond, dan zich neder te zetten op een stuk lands, dat bijkans te geef is.

Er is nog een trek van overeenkomst tusschen pacht en ondernemerspremie: gelijk de eigenaar door zijn land te verbeteren zijn pacht kan verhoogen, zoo kan soms een ondernemer, door op een gegeven oogenblik een verstandige daad te verrichten, zich zelf en hun die na hem komen een duurzame ondernemerspremie verzekeren. Menige zoon trekt voordeel van de wijsheid zijns vaders, die juist op dat punt een winkelzaak begon, juist op die plaats een fabriek heeft gevestigd, waar zij het meest kon bloeien. En even als de landeigenaar, door een goed beheer van zijn grond tot de waardevermeerdering daarvan aanmerkelijk kan bijdragen, zoo kan ook een ondernemer de zaak, die hij drijft, derwijze besturen, dat zij een goeden naam verwerft en waarde verkrijgt als zoodanig. De bijzondere voordeelen, die hem persoonlijk daardoor ten deel vallen, zullen slechts verhoogd ondernemersloon mogen heeten; maar de vruchten, die zijne opvolgers van zijn nauwgezetheid en ijver plukken, zullen ondernemerspremie zijn. Men ziet hieruit, dat deze premie niet enkel door het toeval wordt geboren, maar dikwijls haar oorsprong vindt in 's menschen werkzaamheid en overleg.

Om de parallel tusschen pacht en ondernemerspremie te voltooien, willen wij ten slotte doen opmerken, dat geen van beide invloed kan hebben op de prijzen der goederen. Wanneer iemand een zaak heeft overgenomen en een zekere som heeft betaald voor het recht om haar te drijven, kan het hem nooit gelukken de rente dezer som op anderen te verhalen. Wordt hij teleurgesteld, brengt de onderneming, boven en behalve de gowone winst die in zoodanig bedrijf wordt verkregen, de bedoelde rente niet op, dan zal het eenig gevolg daarvan zijn, dat hij verlies lijdt, niet dat zijne onderneming wordt gestaakt. Het kan wel zijn, dat hij persoonlijk haar staakt; maar dan zal terstond een ander in zijn plaats treden. Ook een belasting der ondernemerspremie kan geen invloed hebben op de prijzen der goederen, evenmin als de grondbelasting, voor zoover zij alleen de pachten treft, de prijzen der landbouwproducten kan verhoogen. Zij vermindert de baten der ondernemers, op wie zij gelegd wordt, maar andere gevolgen heeft zij nooit.

Na deze aanvulling van hetgeen in de vorige paragrafen is gezegd, behoeft geen ongelijkheid in de ondernemerswinsten meer onverklaard te blijven. Waar doorgaans buitengewone winsten worden behaald, worden òf bijzondere gevaren met goed gevolg getrotseerd, òf bijzondere talenten en kundigheden, gepaard met grooten ijver en nauwgezetheid, aan den dag gelegd, of eindelijk, wordt partij getrokken van gunstige omstandigheden, waardoor men voordeelen geniet boven de meerderheid zijner mededingers. Het is niet altijd gemakkelijk te beslissen, welke van deze drie oorzaken het meest heeft bijgedragen tot de winst van een bepaald persoon; beschouwen wij echter de ondernemerswinst in haar geheel, als een afdeeling van het maatschappelijk inkomen, dan zien wij spoedig dat ondernemersloon haar kern moet zijn. De premie voor risico is slechts gering, en die, welke haar ontstaan te danken heeft aan de aanwezigheid van gunstige omstandigheden, wordt op ruime schaal slechts door een minderheid genoten, daar de zeer bevoorrechten nooit talrijk kunnen zijn. Zoo blijft de belooning van arbeid als hoofdbestanddeel der ondernemerswinst over.

De vraag is dikwijls gesteld, of de leer der winsten niet als een onderdeel van de leer der arbeidsloonen moet worden aangemerkt; inderdaad zijn er goede redenen om haar als zoodanig te beschouwen. Tusschen arbeid voor winst en arbeid voor loon bestaat geen principieel verschil: zoowel het een als het ander is dienstbetoon door aanwending van persoonlijke krachten en begaafdheden. De voorname reden, waarom ons onderwerp een zelfstandige behandeling vereischt, ligt daarin, dat de winst niet enkel uit ondernemersloon bestaat, maar ook uit de twee andere afdeelingen, die wij hebben aangewezen.

HOOFDSTUK VI.

Het arbeidsloon.

§ 1.

Algemeene wetten, die het loon bepalen.

Toen wij de oorzaken onderzochten, die den rentestand bepalen, zijn wij begonnen met na te gaan, uit welk deel van het maatschappelijk inkomen de kapitalist zijne rente verkrijgt: hij verkrijgt haar uit het deel dat beschikbaar komt nadat de pacht (of de pachtwaarde) is genoten en de ondernemer zijn winst heeft gehad. De onderscheiding, die in het laatste hoofdstuk tusschen de bestanddeelen der ondernemerswinst is gemaakt, de toelichting inzonderheid, die van het ontstaan der ondernemers p r e m i e is gegeven, zal deze voorstelling nog nader hebben opgehelderd. De figuur op bl. 277 heeft betrekking op de uitkomsten van een bepaalden tak van nijverheid, maar zij kan ook dienen om in het algemeen de verdeeling tusschen de grondeigenaars en de ondernemers eenerzijds, de overige deelhebbers in de uitkomsten der voortbrenging anderzijds, te doen kennen. Alles wat boven de lijn A B valt is pacht of ondernemerspremie; slechts in het deel dat beneden die lijn valt is de eigenlijke kapitaalrente begrepen. Deze laatste moet dalen tot het punt, waarop vraag

is voor de g e h e e l e aangeboden hoeveelheid, en aan dezen eisch wordt slechts voldaan, zoo de kapitalist zich vergenoegt met te deelen in het inkomen, dat beschikbaar komt, nadat zij, die tot de economisch bevoorrechten behooren, de baten hebben gehad, die uit hunne bevoorrechting ontspruiten.

Hetgeen hier van de rente is gezegd geldt evenzeer van het arbeidsloon. De som, die de ondernemer aan loon zal betalen, vindt hare grens in de voordeelen, die het werk van den arbeider hem verschaft. Een boer, die door eigen inspanning 40 hectoliters per jaar van zijn grond kan oogsten, berekent dat hij die 40 zal opvoeren tot 100, wanneer hij een vasten daglooner in dienst neemt. Het verschil tusschen de twee bedragen is 60 hectoliters: derhalve moet in de opbrengst van deze hoeveelheid het arbeidsloon ruim worden teruggevonden, zal de boer bij het huren van een daglooner belang hebben. Een fabrikant acht het mogelijk door de aanstelling van 100 nieuwe werklieden voortbrengselen te verkrijgen ter waarde — na aftrek van de waarde der grondstoffen en verdere benoodigdheden — van *f* 70.000. Dat is *f* 700 per man, en uit die *f* 700 moet rente worden voldaan, moet ook de afslijting der werktuigen worden bekostigd, terwijl de fabrikant, zal de uitbreiding zijner onderneming aantrekkelijk voor hem zijn, daarbij winnen moet. Het loon zal dus minder dan *f* 700 moeten bedragen.

Deze voorbeelden doen ons in grove trekken zien, hoe het loon zich vormt, maar geven geen licht voor de vraag, wat geschieden zal, indien de inkomsten, die gehuurde arbeid aan de ondernemers kan verschaffen, verschillend zijn. Wij weten, dat zij verschillend moeten wezen. Dezelfde arbeider, die van schralen grond slechts een kleine hoeveelheid landbouwproducten zal verkrijgen, verkrijgt een veel grootere, indien hij werken mag op zeer vruchtbaren grond; en soortgelijke verschillen neemt men waar in de nijverheid. Wat regelt dan het loon, wat bepaalt zijn maximum? Zijn het de hoogste of de laagste voordeelen, die ondernemers uit het werk van den arbeider trekken? Dezelfde vraag, naar men ziet, als die voor

de rente werd gesteld; en zij is op gelijke wijze te beantwoorden. Het loon moet in ieder bedrijf dalen tot het punt, waarop alle aangeboden arbeidskrachten werk kunnen vinden. Men lette er wel op, dat wij niet zeggen: alle aanwezige, maar alle aangebodene; de beteekenis dezer onderscheiding zal later blijken. Hoofdzaak is thans dat de algemeene wet, die de waardeverschijnselen beheerscht, erkend worde ook het loon te beheerschen. De waarde der diensten hangt af van hunne *marginale* nuttigheid. Dit wil zeggen, dat de waarde der diensten in de voortbrenging afhangt van hunne nuttigheid op het gebied, dat wij in een vroeger hoofdstuk [1]) het „economisch grensgebied der voortbrenging" hebben genoemd. Op dat grensgebied wordt geen pacht of ondernemerspremie genoten, slechts rente en loon (arbeids- en ondernemersloon). En even als de rentestand, zoo wordt ook daar het peil der loonen bepaald; het peil der loonen, wel te verstaan, die de arbeiders met goed gevolg kunnen eischen. Beneden dat peil zou men de loonen niet kunnen drukken, zonder een onhoudbaren toestand te scheppen. In § 7 van het hoofdstuk over de kapitaalrente is dit breedvoerig aangetoond, zoodat volstaan kan worden met een verwijzing naar het daar geleverd betoog.

Op het nauwst, zoo hebben wij gezien, hangen rente en loon met elkander samen, en in vele gevallen stijgen zij door dezelfde oorzaken. Alles wat op het economisch grensgebied der voortbrenging het totaal der inkomsten verhoogt, voor zoover het geen wijziging brengt in de betrekkelijke vraag naar kapitaal en naar arbeid, is nuttig voor beide, en hoe minder ver dat grensgebied behoeft verschoven te worden, des te grooter zal dat totaal zijn. Kapitaal en arbeid hebben dus in menig opzicht één belang. Maar hunne belangen strijden met elkander hierin, dat de kapitalist een gering, de arbeider een levendig aanbod van kapitaal moet wenschen; gene gebaat wordt door groote staatsleeningen voor improductieve

[1]) Zie bl. 243.

oogmerken, deze daarvan louter nadeel ondervindt; de kapitalist, voor zoover hij alleen zijn belang laat spreken, zich verheugen moet, wanneer bovenal vraag ontstaat naar goederen, welker voortbrenging veel kapitaal vereischt, of technische verbeteringen tot stand komen, die het meest in bezuiniging op arbeid bestaan, of aanwas van bevolking de behoefte aan kapitaal op allerlei wijze doet klimmen; de arbeider daarentegen belang heeft bij vraag naar goederen, welker voortbrenging bovenal arbeid vereischt, bij technische verbeteringen die vooral in bezuiniging op kapitaal bestaan, en bij geringen aanwas van bevolking.

In breede trekken is hier de loontheorie geteekend; men zie in deze teekening niets méér dan een teekening, geen apologie van de bestaande maatschappelijke orde. Wanneer wij vernemen, dat de kapitaalrente moet dalen tot het peil, waarop vraag is naar al de aangeboden kapitalen, zoo is daarin niets dat ons stuit; doch vernemen wij, dat het loon moet dalen tot het peil, waarop vraag is naar al de aangeboden arbeidkrachten, zoodat de bijzondere baten ontstaande uit vruchtbaarheid en goede ligging van gronden of gunstige voorwaarden, waaronder de nijverheid wordt uitgeoefend, ten voordeele komen van anderen dan de arbeiders, zoo kunnen wij ons daarin niet verblijden. Wij meenen dan een schaduwzijde der maatschappelijke inrichting op te merken, en dwalen daarin niet. Dwaling zou echter ontstaan, wanneer men het een en ander voorbij zag, dat hier aan de aandacht niet ontsnappen mag.

Ten eerste ontgaan den arbeider niet àl de bijzondere baten, waarvan hier gesproken is. De ondernemer, die groote winsten behaalt, zal door het bouwen van goede en goedkoope woningen, door het stichten van fondsen, door het uitkeeren van winstaandeelen, in menig geval zijne arbeiders bevoordeelen. In de wet van vraag en aanbod is niets dat hem daartoe dringt, maar wel in de publieke meening, die niet gedoogt dat het commercieele beginsel onbepaald tot richtsnoer wordt verheven voor de regeling der betrekkingen tus-

schen ondernemers en werklieden. Weldadig was de invloed derzulken, die door het woord, en nog weldadiger de invloed van hen, die door hun voorbeeld, aan de publieke meening in onzen tijd zooveel nadruk gaven, dat geen ondernemer, die ruime winsten behaalt, kan weigeren zijn personeel daarin op eenigerlei wijze te doen deelen, zonder zich bloot te stellen aan minachting. De wet van het loon, die zoo even in groote trekken is voorgedragen, behelst geen voorschrift of verbod; zij wijst slechts aan, hoe de ruilwaarde van den arbeid zich regelt en doet allerminst een blaam vallen op hen, die den arbeid naar een hoogeren maatstaf bezoldigen. Evenmin als de wet der pachtwaarde den grondeigenaar verhindert om zijn land tot lagen prijs te verhuren, staat de loonwet een regeling van het arbeidsloon in den weg, waarbij van den kant der ondernemers naar iets beters dan naar het maximum van dienst voor het minimum van geld wordt getracht.

Ten tweede zij herinnerd aan hetgeen in het laatste hoofdstuk is opgemerkt over den spoorslag, die de ondernemerspremie aan de nijverheid geeft. De heilzame werking daarvan kan moeilijk worden overschat. In landen of streken, waar de ondernemingsgeest gering is, wordt van de bestaande hulpbronnen te weinig partij getrokken. Goederen, die tot lage prijzen konden worden voortgebracht, laat men tot hooge prijzen van elders komen. Landbouw en nijverheid volgen den ouden sleur, nergens is vooruitgang, ontwikkeling. De loonen zijn er laag, en zij zouden het nog meer zijn, indien niet vele arbeiders zich tijdelijk of duurzaam naar andere streken begaven. Zulke toestanden doen ons zien, hoeveel voor een land gelegen is aan het bezit van een wakkeren ondernemersstand. Maar zulk een stand vormt zich niet, waar geen bijzondere baten te behalen zijn; gelijk de grond niet zou verbeterd worden, leidde zijn verbetering niet tot verhooging van pachtwaarde.

Ten derde zij gewezen op den tegenhanger der ondernemerspremie, het verlies, en op de tegenhangster der pachtverhooging, de daling der pacht- en koopprijzen van het land.

De arbeider kan krachtens de wet van vraag en aanbod geen aandeel eischen in bijzondere winsten; maar hem treft ook geen aandeel in verliezen, die geleden worden, en hoe belangrijk kunnen die niet zijn! De figuur op blz. 277 moest ter wille van de duidelijkheid een groote plaatsruimte aan de ondernemerspremie geven; maar strekte zij tot afbeelding van de uitkomsten van alle ondernemingen tezamen in een tijdperk van niet al te korten duur, dan zou zij een geheel anderen vorm moeten hebben. Ware het saldo der winsten na aftrek der verliezen zeer groot, dan zou het kapitaal veel sterker aangroeien dan thans het geval is. Het feit bijvoorbeeld, dat Nederland slechts 115 vermogens van *f* 2,000,000 en meer, slechts 1309 van *f* 500,000 en hooger telt, zou onverklaarbaar zijn [1]).

Eindelijk nog dit. De economische wetten hebben met de natuurwetten dit gemeen, dat zij slechts onder bepaalde voorwaarden zekere gevolgen teweeg brengen en het den mensch in vele gevallen mogelijk is die voorwaarden te wijzigen. Er is een wet der zwaartekracht; daaruit volgt niet, dat iedere bergbeklimmer vallen moet; de kennis der natuurwetten is juist daarom van belang, omdat zij den mensch tot richtsnoer kan dienen voor zijn doen en laten. Aldus ook op economisch terrein. De noodzakelijkheden, die hier bestaan, dragen mede een voorwaardelijk karakter. Aanwas van bevolking op zich zelf heeft de strekking om het grensgebied der voortbrenging steeds verder te doen verschuiven, dus de pachten en de ondernemerspremiën steeds te doen aangroeien. Is er niets, dat het tegengaat, dan zal bij het toenemen der bevolking een gestadige vermindering zijn waar te nemen in het maatschappelijk inkomen per hoofd en daarenboven de voet van deeling voor den arbeider steeds ongunstiger worden. Volgt daaruit, dat die voet van deeling voor den arbeider steeds ongunstiger worden m o e t? Men zou de economische wet,

[1]) Het verdient ook opmerking, dat van de 224,594 personen in 1894/5 aangeslagen in de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten niet minder dan 214,005 waren aangeslagen naar een inkomen beneden *f* 3500.

waarvan hier gesproken wordt, geheel verkeerd begrijpen door het te meenen.

Want er is geen enkele reden om een voortdurenden aanwas van bevolking in den strengen zin des woords noodzakelijk te achten. De bevolking van Frankrijk is sedert eenige jaren nagenoeg stationnair, hetgeen bovenal aan de vermindering der geboorten is toe te schrijven [1]). Hetgeen in Frankrijk mogelijk is, is het ook elders. Er bestaat geen economische, zelfs geen physiologische wet, die het cijfer der geboorten zou noodzaken jaarlijks het sterftecijfer te overtreffen.

Er is bovendien geen reden om te twijfelen aan den vooruitgang van landbouw en nijverheid. Het maximum van loon, dat de arbeider eischen kan, hangt af van de waarde zijner diensten op het grensgebied der voortbrenging; maar de uitkomsten op dat grensgebied verkregen zijn voor vermeerdering vatbaar. Uitvindingen kunnen de productiviteit van kapitaal en arbeid doen toenemen. Grootere vaardigheid en kennis, betere voeding, verheffing van het zedelijk peil, waarop hij staat, kunnen de diensten van den arbeider hooger doen waardeeren. Verbetering der verkeersmiddelen en opheffing van kunstmatige belemmeringen kunnen hetzelfde teweegbrengen. Men zal ons tegenwerpen, dat al deze dingen misschien uitsluitend tot verhooging der kapitaalrente zullen strekken; maar bij een stilstaande bevolking, of een bevolking die minder snel aangroeit dan het kapitaal, is dit ondenkbaar; en groote kapitaalvorming is in de ondersteldegevallen daarom te verwachten, omdat de oorzaken, die wij hebben opgenoemd, ook elders gewerkt, en zoolang het loon onveranderd bleef op vele punten vermeerdering van winsten veroorzaakt zullen hebben. Bij de mededinging tusschen kapitaal en arbeid is de talrijkste partij de zwakste; alles wat de strekking heeft om den kapitalist te bevoordeelen werkt dus in

---

[1]) De geboorten waren per jaar in 1883—'87 922,486, in 1888—'92 864,700. In datzelfde tijdsverloop namen de sterften slechts toe van 847,968 tot 852,415. Dus: per jaar 57,786 minder geboorten, 4,447 meer sterfgevallen.

de toekomst — immers voor zoover hij zijn hooger inkomen niet geheel verteert — tot zijn nadeel.

Evenmin als tegenover de natuurwetten staat de mensch tegenover de economische wetten altijd machteloos. Hij moet ze eerbiedigen; doch soms kan hij de voorwaarden, waaronder zij heerschen, beletten te ontstaan; soms ook brengt zijn belang juist mede het ontstaan dier voorwaarden uittelokken, omdat de werking der wet hem gunstig zou zijn.

De slotsom van dit alles, dat louter samenvatting of toepassing van reeds verkregen resultaten is, moet aldus luiden. Het arbeidsloon kan op den duur niet lager zijn dan de ruilwaarde van den arbeid, en deze wordt door vier oorzaken beheerscht. Ten eerste, door het cijfer der bevolking; hoe geringer dit is, des te hooger zal de waarde van den arbeid zijn, want des te minder ver zal men het economisch grensgebied der voortbrenging behoeven uit te strekken. Ten tweede, door de productiviteit der samenwerking tusschen kapitaal en arbeid in het algemeen: hare verhooging werkt meestal evenzoo als vermindering van bevolking. Ten derde, door de productiviteit der samenwerking tusschen kapitaal en arbeid op het economisch grensgebied der voortbrenging: hoe grooter zij in evenredigheid tot de productiviteit op andere punten is, des te minder zullen de pachten en de ondernemerspremiën bedragen. Ten vierde, door de hoeveelheid kapitaal, die plaatsing zoekt in de voortbrenging.

Ziedaar, wat redeneering omtrent de hoofdtrekken der loontheorie leeren kan, en door de ervaring in de ruimste mate wordt bevestigd. De gunstige werking van een laag bevolkingscijfer blijkt in Noord-Amerika, in Zuid-Afrika, in Australië, waar de arbeidsloonen hoog zijn. De klimmende productiviteit van door toenemend kapitaal gesteunden en door bekwame ondernemers geleiden arbeid heeft vruchten gedragen, waar zij zich vertoonde. En de overvloed van kapitaal, die in den loop der negentiende eeuw ontstond, heeft een uitbreiding gegeven aan de verkeersmiddelen, de ontginningen, den intensieven landbouw, de fabrieken, die de armoede veel heeft verminderd; de

rente is gedaald, het loon, in goederen berekend, gestegen. Al wat theoretisch onderzoek moest doen verwachten, heeft werkelijk plaats gevonden. Men heeft echter onafgebroken kunnen bespeuren, dat naast de oorzaken, die gunstig werkten op het loon, een andere en machtige oorzaak werkzaam was in tegenovergestelde richting. Het is die welke wij reeds bij herhaling hebben genoemd en op welker beteekenis MALTHUS heeft gewezen, toen hij, maar vruchteloos, zijn *Essay on population* schreef.

Toch vindt de leer, die hier is voorgedragen geen algemeene instemming. Door sommigen wordt zij principieel bestreden; anderen, en deze vormen de meerderheid, bestrijden haar niet, maar kleven meeningen aan, die met haar onvereenigbaar zijn. Wij zullen beginnen met kennis te nemen van de principieele bestrijding, doch alleen in zoover als zij niet het verband tusschen loonen en bevolking of den invloed van hooge invoerrechten op de loonen betreft, daar deze beide onderwerpen eerst later kunnen behandeld worden. Vervolgens zullen wij de onjuistheid pogen aan te wijzen van eenige zeer verbreide begrippen omtrent oorzaken, die op het loon gunstig werken. Dit een en ander zal gepaard gaan met de toelichting van eenige waarheden, die in het bovenstaande algemeene overzicht der loontheorie niet tot haar recht konden komen.

---

§ 2.

De loonen en de werkstakingen.

In 1869 is een boek verschenen van W. T. THORNTON, *On labour*, dat een scherpe kritiek behelst van enkele destijds gangbare leerstellingen. JEVONS had zijne *Theory of political economy*, MENGER zijne *Grundsätze* nog niet uitgegeven, zoodat de waardeleer in een zeer onvolkomen toestand verkeerde. De zoogenaamde loonfonds-theorie, volgens welke het loon — men liet in onzekerheid of dag-, week-, of jaarloon werd bedoeld — bepaald zou worden door de evenredigheid tusschen het in de voortbrenging aangewende kapitaal en het getal der arbeiders, telde nog aanhangers, hoewel zij reeds bestrijding had ondervonden. Het kon een man als THORNTON niet moeilijk vallen in de leerstellingen, waartegen hij zich kantte, fouten aan te wijzen, en daarin is hij geslaagd. Hij bepaalde zich echter niet tot kritiek en gaf ook zelfstandige meeningen, van welke deze de voornaamste was, dat het arbeidsloon voor een groot deel afhangt van den nadruk, waarmede de arbeiders hunne belangen tegenover de werkgevers weten voor te staan, van de kracht hunner organisatie. THORNTON heeft zijn hoofdargument voor deze meening samengevat in de volgende woorden, die wij onvertaald teruggeven: *labour will not keep.* De bedoeling van die woorden is deze. De koopman of industrieel kan zijne goederen bewaren; is de prijs naar zijn oordeel te laag, zoo wacht hij een beter tijdstip af. Maar arbeid laat zich niet bewaren. Indien de arbeider zijn tijd ongebruikt laat, staat zijn werkkracht tijdelijk stil. Hij verkeert in den toestand van iemand, die zijne goederen tot elken prijs moet te gelde maken, en die toestand is voor hem niet voorbijgaand, niet buitengewoon, maar normaal. Hier openbaart zich het nut der ambachts- of vakvereenigingen. Door werkstaking of door bedreiging daarmede weten zij den arbeid op prijs te houden, de patroons te dwingen tot uitbetaling van een loon, dat hooger is dan het op gewone wijze door vraag en aanbod bepaalde.

Aldus de theorie van THORNTON. Alvorens hare fouten aan te toonen, moeten wij drie waarheden in het licht stellen, die de overweging van haren inhoud ons leert opmerken. In hetgeen hierboven omtrent de oorzaken van het loon is gezegd zijn zij alle begrepen, echter niet op zoo duidelijk zichtbare wijze, dat het overbodig zou zijn ze uittespreken.

Ten eerste. Het loon wordt voor een groot deel bepaald door de productiviteit der samenwerking van kapitaal en arbeid; deze productiviteit kan echter in sommige gevallen door de loonsverhooging zelve stijgen. Men denke hier nog niet aan den invloed van het loon op de hoedanigheid en de hoeveelheid van den arbeid; een moeilijk punt, waarover wij

straks zullen spreken. Men denke aan de macht der traagheid, aan den sleur, die goede dingen in stand, maar ook tegenhoudt. Afgedwongen loonsverhoogingen scheppen niet altijd onhoudbare toestanden; zij geven soms een prikkel tot het invoeren van verbeteringen, die anders achterwege zouden zijn gebleven. Wat leert ons de geschiedenis van het beschermend stelsel? Beschermde industriën zijn meestal achterlijk. Wat die der accijnswetgeving? Ongeloofelijk was steeds de vindingrijkheid van fabrikanten om van een nieuwe accijnsregeling voordeel te trekken. Leerzaam is ook de geschiedenis der wetgeving op den arbeid in fabrieken en werkplaatsen. Hoe vaak is niet door deskundigen voorspeld, dat beperking der vrijheid van patroons tegenover hunne werklieden een wissen ondergang zou bereiden aan de fabrikanten! Deze wisten zich niettemin te schikken in nieuwe toestanden.

Het is moeilijk te bepalen, in welke mate ook afgedwongen loonsverhoogingen den invloed kunnen hebben, dien opheffing van bescherming, accijnsregeling en fabriekswetgeving zoo dikwijls op de vindingskracht der ondernemers hebben uitgeoefend. Er zijn takken van bedrijf, waarin schier op gezette tijden groote depressie heerscht. Dan wordt de vindingskracht der ondernemers reeds zoodanig geprikkeld door den loop der prijzen, dat afgedwongen loonsverhooging daartoe zeer weinig meer kan bijdragen. In zulke bedrijven, bovendien, zijn werkstakingen het veelvuldigst, wanneer de depressie een aanvang neemt. Zij hebben dan ten doel, niet loonsverhooging uittelokken, maar loonsverlaging te beletten; een doel, dat zelden wordt bereikt. Doch er zijn andere bedrijven, waarin steeds een matige voorspoed heerscht. Men wordt er niet rijk, maar ook niet arm. Tijden van buitengewonen bloei komen er zelden voor, tijden van sterken achteruitgang evenmin. Aan mededinging is er geen gebrek, maar zij is bovenal plaatselijk, en allen die het bedrijf uitoefenen zijn personen van eenerlei slag. Men zal niet kunnen loochenen dat de sleur hier een terrein vindt, waarop zij tieren kan.

Dit is de eerste waarheid, die wij hebben op te merken.

De tweede is deze. Het arbeidsloon kan wel op den duur niet lager zijn dan de ruilwaarde van den arbeid; tijdelijke afwijkingen zijn echter denkbaar, en werkstakingen kunnen ze verkorten. Stijgt door vermeerdering van buitenlandsche vraag of andere oorzaken de winst van den ondernemer, ook op het grensgebied der voortbrenging, dan zal de ondernemer zijne zaken uitbreiden, of mededingers zullen opkomen, zoodat de vraag naar arbeidskrachten klimt. Doch hoe snel dit geschiedt, hangt af van vele oorzaken. In het hoofdstuk over de winsten is aangetoond [1]), dat tijdelijk zeer wel een ondernemerspremie bestaanbaar is voor allen, die een bedrijf uitoefenen, dan namelijk, wanneer dat bedrijf sterk vooruitgaat. Hier vindt men weder een gebied, waar de organisatie der arbeiders beteekenis kan hebben; is zij doeltreffend, dan wordt soms een loonsverhooging bespoedigd.

De duurzaamheid der verhooging echter is alleen dan verzekerd, wanneer de voorspoed dien wij onderstelden aanhoudt en bovendien een algemeen, of nagenoeg algemeen, karakter draagt, zoodat geen vermeerdering in het aanbod van werkkrachten door het verhoogde loon wordt uitgelokt.

Er zijn ook bedrijven, die wettelijk of feitelijk een monopolie genieten, en wij mochten de waarschijnlijkheid niet uitsluiten, dat in andere de mededinging te klein is door onbekendheid met de winsten, die er worden behaald. Zal ook in deze gevallen door het middel van organisatie het loon duurzaam verhoogd kunnen worden? Tenzij de organisatie zoo volkomen is, dat zij het aanbod van werkkrachten geheel beheerscht, of de uitoefening van het vak er slechts mogelijk is aan arbeiders toegerust met zeer bijzondere kennis of vaardigheden, moet het antwoord ontkennend luiden. Zijn deze voorwaarden niet vervuld, dan zal ook hier de invloed der organisatie op het loon een tijdelijk karakter dragen.

En nu de derde waarheid, die de overweging van THORNTON's theorie ons doet erkennen; door hetgeen zoo even is gezegd,

---

[1]) Zie bl. 276—279.

maar ook door de reeds vroeger gemaakte onderscheiding tusschen aanwezige en aangeboden werkkrachten, vermoedt men reeds waarin zij bestaat. Wanneer een bedrijf slechts door arbeiders vau groote physieke kracht of bekwaamheid kan worden uitgeoefend en die arbeiders, hoewel talrijk misschien in volstrekten zin, een betrekkelijk klein gedeelte uitmaken van de geheele arbeidersbevolking; wanneer deze arbeiders daarenboven hooge bijdragen vorderen van de leden hunner vakvereeniging en die vereeniging dus rijk is aan middelen, tevens invloedrijk; wanneer al deze voorwaarden zijn vervuld, is het verre van ondenkbaar, dat THORNTON's leer wordt bewaarheid. Krachtige organisatie der arbeiders kan er toe bijdragen, dat in hun vak het peil der loonen hooger wordt gehouden dan het anders zou zijn, niet slechts tijdelijk, maar duurzaam. Er is niets in de waardeleer, dat ons beletten zou daartoe te besluiten. De vakvereeniging, dit nemen wij aan, is sterk genoeg om hen, die niet tot haar behooren, te weren, althans hun aantal zeer te beperken, en andere dan bekwame arbeiders kunnen de hooge bijdragen niet betalen, die zij van hare leden eischt, worden zelfs niet toegelaten. Onder zulke omstandigheden beheerscht zij de markt, omdat zij het aanbod beheerscht. Hare heerschappij is niet onbeperkt. Drijft zij het loon zoodanig op, dat zelfs voor hare leden die op de middaghoogte des levens staan geen volledige plaatsing is te vinden, of vermindert de vraag door langdurige depressie, of wordt door werkstaking op werkstaking de kas der vereeniging uitgeput, dan zullen de patroons geen levendig verzet te vreezen hebben, wanneer zij het loon willen verlagen. De geschiedenis der Engelsche *trade unions* levert talrijke voorbeelden op van uitmuntend georganiseerde vereenigingen, die den strijd moesten opgeven, zoodat gedurende een zekeren tijd de werkstakingen bij deze vereenigingen zelfs in discrediet zijn gekomen. Maar binnen bepaalde grenzen hebben zij invloed op het loon, en het zoo even gezegde leert ons die grenzen aanwijzen. De vakvereeniging beheerscht de arbeidsmarkt, v o o r z o o v e r zij daar het aanbod in zijne be-

trekking tot de vraag beheerscht. Tempert zij deze laatste door het loon te hoog op te voeren, of vermindert de vraag door andere oorzaken, dan is de heerschappij ten einde. Noem het aanbod, gelijk het door de vakvereeniging geregeld is, 100 en de vraag 100, het loon x. Door opdrijving van het loon boven x zal de vraag beneden 100 dalen, en door vermindering der behoefte aan het voortgebracht artikel of door buitenlandsche mededinging zal hetzelfde geschieden. Dan zal tegenover een aanbod van 100 een vraag van slechts 90 of 80 staan, en na zulk een verbreking van het evenwicht kan het loon geen stand houden.

Wij noemden de Engelsche *trade unions*. Uit hare eigene mededeelingen blijkt, dat in kunstmatige beperking van het aanbod hare ware kracht is gelegen. Daarvan zijn zij zich bewust. Welke wisselingen de politiek die zij volgden ook onderging, op twee punten bleven zij altijd standvastig: beperking der leerlingen, en wering, zooveel mogelijk, uit het bedrijf van personen die buiten haren kring staan. Een blad, dat zich overigens door groote gematigdheid onderscheidde, het in 1880 opgerichte orgaan eener glazenmakers-vereeniging, placht te zeggen; look to the rule and keep the boys back; en WILLIAM CRAWFORD, die lang een hooge plaats onder de aanvoerders der *trade unions*, vooral onder die der mijnwerkers, heeft bekleed, schreef vóór eenige jaren een brief, waarin hij zich aldus uitliet: „De tijd is gekomen om klaren wijn te schenken.... Een van beiden: òf gij moet met deze menschen (de niet-leden) èn in de mijn, èn overal elders omgaan, of gij moet ze op alle tijden en plaatsen uit uw omgeving verbannen. Beschouwt hen als ongeschikte metgezellen voor u en uwe zonen, als ongeschikte echtgenooten voor uwe dochters. Laten zij als het ware met het Caïnsteeken gebrandmerkt worden, als niet passend voor gewone brave en fatsoenlijke gezelschappen" [1]). Men neme ook kennis van de belang-

[1]) SIDNEY and BEATRICE WEBB, The history of Trade Unionism, London 1894, bl. 280.

rijke verklaring door WHITTAKER, vertegenwoordiger van de voornaamste Engelsche vakvereeniging, de Amalgamated Society of Engineers, in 1892 voor de Royal Commission on Labour afgelegd [1]). Daaruit blijkt, dat de minimum-loonen, door de *trade unions* bepaald, slechts verdiend kunnen worden door mannen, die den leeftijd van 40 tot 50 jaar nog niet hebben bereikt. De *Union* verbiedt hare leden voor minder te werken, zoodat de arbeiders, die ouder zijn dan gemiddeld 45 jaren, tot werkloosheid in hun vak zijn gedoemd. De vereeniging geeft hun wat aan werkloozen toekomt, totdat zij den leeftijd hebben, waarop zij een ouderdomspensioen kunnen genieten. Maar, zoo blijkt uit de mededeeling, dit alles helpt niet genoeg; er zijn nog altijd „too many in the trade". Er zijn altijd „too many in the trade", waar men de loonen heeft opgevoerd boven het peil, waar equatie is tusschen vraag en aanbod.

Dit vergeten dezulken, die aan de organisatie der arbeiders een groote waarde voor de loonsbepaling (men begrijpt, dat wij hier alleen van deze spreken) toekennen. Binnen zekere grenzen kan men het loon zoo hoog stellen als men wil. Maar stelt men het hooger dan het equatie-loon, zoo vermeerdert het getal der werkloozen. Uit den omvang der werkloosheid

[1]) Group A, vraag 22973. De verklaring in haar geheel luidt aldus: „We find that the surplus number are never altogether absorbed, and also that the difficulty of men getting employment brings them on our superannuation fund earlier than what they wonld otherwise go; because there is snch a quantity of yonng men in the market in competition for work that the men who are abont forty or fitty years of age have no chance whatever. Therefore the only result is that they remain for a number of years on the ont-of-work benefit of the Society, and as soon as they arrive at the age at which they become entitled to superannuation, they go to our superannuation fund, and we find that the nnmber that are going on to the superannuation fund, although we have extended the age at which they become entitled to it, is getting more and more every year. That is a very clear indication that there are too many in the trade". De „superannuation benefit" — dit blijkt uit het antwoord op Vraag 22975 — wordt alleen genoten door werklieden, die 55 jaren oud en sedert ten minste 25 jaren leden der *Union* zijn.

laat zich afleiden, of het loon kunstmatig is gedrukt, gelijk uit de hoeveelheid der onverkocht gebleven winkelgoederen na het eind van een seizoen is af te leiden, of de winkeliers hunne prijzen te laag hebben gesteld. Hadden zij dit laatste werkelijk gedaan, dan zou er geen overschot zijn, dan zouden zij tekort zijn gekomen. Zoo kan men ook zeggen: wisten de patroons het loon kunstmatig te drukken, dan ware de werkloosheid, als chronisch verschijnsel, onbestaanbaar.

„Labour will not keep", zegt THORNTON, daarom maakt de arbeider doorgaans een te lagen prijs voor zijne diensten. Maar van gist, brood, vruchten, visch en tallooze andere goederen, geldt hetzelfde. Ook de diensten, die een werktuig, een vlottend kapitaal bewijst „will not keep": iedere dag, ieder uur, waarin het werktuig niet gebezigd, het vlottend kapitaal niet aangewend wordt, zijn onherroepelijk verloren. De arbeider kan niet speculeeren met zijn koopwaar: zou het vaststaan dat zij, die dagelijks een zekere hoeveelheid van een artikel voortbrengen, onverstandig handelen door van alle speculatie af te zien en op gezette tijden te verkoopen wat zij beschikbaar hebben? Wie goederen bezit, niet onderhevig aan bederf, kan een gunstig tijdstip afwachten; doch als velen een afwachtende houding aannemen, zal op een later tijdstip de mededinging tusschen de verkoopers scherp zijn. THORNTON's argument is onvoldoende. Kon arbeid bewaard worden, dan zou dit het aanbod niet verminderen, slechts verschuiven. Op een gegeven oogenblik zou minder worden aangeboden, op een later zooveel te meer. Organisatie in een bepaald vak is doeltreffend, omdat zij in een bepaald vak het aanbod duurzaam kan beperken. Maar die beperking leidt tot vergrooting van het aanbod in andere vakken; waren alle arbeiders georganiseerd, dan zou nergens de voorwaarde zijn vervuld, die vervuld moet worden, zal organisatie een duurzamen invloed hebben op het peil der loonen. Daarmede is niet gezegd, dat de organisatie dan nutteloos zou zijn, doch alleen, dat haar nut in iets anders zou bestaan dan in werking op den loonstandaard. Wij komen in een latere afdeeling op de

vakvereenigingen terug en zullen dan aantoonen, hoezeer zij te waardeeren zijn.

Men heeft beweerd, dat dit betoog geen rekening houdt met de feiten. Maar is het geen feit, dat in alle vakken van eenigen omvang de mededinging tusschen de ondernemers zeer scherp is, en dat op het grensgebied van iedere voortbrenging waarin vele arbeiders werkzaam zijn luttel wordt verdiend, dikwijls verloren? Indien het loon, dat den arbeiders wordt uitbetaald, minder is dan de ruilwaarde hunner diensten, waar blijft dan het voordeel dat daaruit ontstaat? Men zou het niet alleen bij dezulken, die ondernemerspremie genieten, maar ook bij de anderen moeten terugvinden; het ondernemers l o o n — daarop komt de stelling, die men tracht te bepleiten, neder — zou in de meeste bedrijven overmatig moeten zijn. Maar in welk vak van beteekenis is in onze dagen het ondernemers l o o n overmatig? In het landbouwbedrijf, waar velen slechts met groote inspanning den strijd om het bestaan kunnen volhouden? In de nijverheid, waar teleurstellingen niet zeldzaam zijn? In de reederij, die zoo menig kapitaal heeft verslonden? In den handel, waar faillissementen dikwijls voorkomen? Of strekken de voordeelen, die door beknibbeling op het loon zouden ontstaan, tot verhooging der kapitaalrente? De lage rentestand geeft het antwoord op de vraag.

Men verbeeldt zich vaak, dat loonsverhooging bij gemis aan organisatie onder de arbeiders niet kan plaats vinden; men vreest dat de werking der gewone wetten van vraag en aanbod ontoereikend is voor dat doel. Ook dit strookt niet met de feiten. In de Fransche nijverheid, waar werkstakingen destijds zeldzaam waren — nog in 1874 bedroeg het getal niet meer dan 21 — is de loonstandaard in de jaren 1853—1877 ongeveer 52 percent gestegen [1]). Het loon der timmerlieden steeg te Amsterdam van 1869 tot 1876 met ruim één

[1]) Zie de belangrijke tabel in het Bulletin du Ministère des travaux publics van Maart 1881, bl. 218—9.

vierde [1]). In den Belgischen landbouw werd het loon van 1830 tot 1880 ongeveer verdubbeld; voor de mannen steeg het van fr. 1.08 tot fr. 2.40, voor de vrouwen van fr. 0.67 tot fr. 1.25 [2]). Niet onbelangrijk was in de laatst verloopen jaren de rijzing van het dienstbodenloon in Nederland; van organisatie onder de dienstboden is echter niets vernomen. Toen in de Preanger-Regentschappen op Java spoorwegen werden aangelegd, steeg er in 1880 het loon ruim 100 percent [3]); waren de Javaansche arbeiders georganiseerd op den voet der *trade unions?* Deze voorbeelden zou men schier in het onbepaalde kunnen vermeerderen. Wanneer de ruilwaarde van den arbeid klimt, stijgt het arbeidsloon onvermijdelijk, omdat door die oorzaak op het economisch grensgebied der voortbrenging een ondernemerspremie ontstaat en slechts in bijzondere gevallen zulk een premie daar stand kan houden. De onderlinge mededinging van hen, die haar genieten willen, doet haar van zelf verdwijnen.

Lossen wij nog eenige bedenkingen op. Duurzame loonsverhooging door werkstakingen is mogelijk, zoo verneemt men vaak, wanneer deze in het vak, waar zij plaats grijpen een algemeen karakter draagt. De verhooging treft dan alle ondernemers, dientengevolge kunnen allen hoogere prijzen verlangen. V e r l a n g e n, zeer zeker, maar ook bedingen? Ondernemers verlangen altijd hooge prijzen, om het even of zij veel of weinig loon betalen; maar de geldprijzen der dingen

[1]) De volgende zeer betrouwbare opgave vermeldt de inkomsten van twee timmerlieden bij denzelfden patroon in die jaren.

	N°. 1	N°. 2		N°. 1	N°. 2
1869	*f* 488.49	*f* 473.89	1873	*f* 720.68	*f* 682.26
1870	„ 493.99	„ 495.90	1874	„ 613.52	„ 695 96
1871	„ 527.39	„ 551.08	1875	„ 645.88	„ 683.54
1872	„ 661.37	„ 679.36	1876	„ 655.09	„ 716.25

[2]) Bulletin de Statistique van het Fransche Ministère des finances, Jaargang 1886, Deel II, bl. 68.

[3]) Zie Mr. N. P. VAN DEN BERG, The financial and economical condition of Netherlands India, 3e druk, bl. 28.

worden niet geregeld door de wenschen der ondernemers, zij hangen af van de waardeverhouding tusschen geld en goederen. En deze verhouding wordt bepaald door een samenstel van oorzaken, waartoe de wenschen der ondernemers niet behooren.

De stand der loonen heeft slechts daarom invloed op de geldprijzen, omdat, gelijk wij vroeger hebben toegelicht, loon en rente niet in alle prijzen in gelijke onderlinge evenredigheid begrepen zijn. Ware dit niet zoo, dan zou men onvoorwaardelijk kunnen zeggen: de goederenprijzen zijn niet hoog of laag, omdat de geldloonen hoog of laag zijn, maar de geldloonen zijn hoog of laag, omdat de goederenprijzen het zijn. Verandert de ruilvoet tusschen geld en goederen, dan zal ook die tusschen geld en arbeid veranderen; doch eerst daarna, als gevolg, als uitvloeisel van die verandering. De schilderij van een beroemden levenden meester is niet duur, omdat de kunstkooper dien schilder veel voor zijn arbeid betalen moest; maar de schilder zal bij den kunstkooper veel verdienen, omdat zijn schilderij een hooge waarde heeft. Hetgeen van de rente is gezegd geldt ook van het loon: ware in iederen prijs de verhouding tusschen loon en rente dezelfde, dan zou de deeling tusschen kapitaal en arbeid een huishoudelijke zaak blijven tusschen die beiden, voor anderen van geen belang. De ongelijkheid der verhouding brengt hierin wijziging, naar wij weten; de kostprijzen van artikelen, die veel arbeid kosten, stijgen door loonsverhooging in evenredigheid tot de andere. Maar hierdoor wordt een kunstmatige loonsverhooging niet gemakkelijk gemaakt; integendeel, juist bemoeilijkt, niet minder dan een kunstmatige renteverhooging. Alles wat van deze laatste is gezegd [1]), is ook op de eerstgenoemde van toepassing.

Onderstellen wij, dat het loon werd uitgekeerd, niet in geld, maar in goederen; dat bijvoorbeeld een arbeider, werkzaam in een katoenspinnerij, niet zóóveel gulden, maar

[1]) Zie bl. 247.

zóóveel pond garen per dag of per week ontving. Wat, indien wij aannemen, dat hij bij den verkoop der garens geene moeilijkheden ondervond, zou dan zijn geldloon bepalen? Juist wat het nu bepaalt: de hoegrootheid van zijn aandeel in de voortgebrachte goederen en de geldswaarde dezer goederen. Niemand zou hem de macht toekennen die geldswaarde kunstmatig te verhoogen. Maar hetgeen hem in dat geval niet gelukken zou, kan hem evenmin gelukken, nu de fabrikant zich met den verkoop belast en hem zijn aandeel bij voorbaat in geld uitkeert.

Er is een tweede bedenking te wederleggen. Zij wordt vermeld, niet omdat zij op zich zelve belangrijk is, maar omdat hare beantwoording ons brengt op een punt, dat hier niet voorbijgegaan mag worden, de buitenlandsche mededinging. In een opstel van Prof. Brentano [1]) las men vóór eenige jaren een betoog, dat zich aldus laat samenvatten. In een belangrijken tak van bedrijf, zeggen wij den landbouw, heeft in Engeland een door werkstaking verkregen loonsverhooging plaats. Nu zal de bebouwing der slechtste gronden in Engeland geen rekening meer geven, en de arbeiders, die daar werkzaam waren, worden afgedankt. Doch hierover verontruste men zich niet, want na de inkrimping van den landbouw zal meer buitenlandsch graan noodig zijn, en het ingevoerde graan zal betaald moeten worden. Waarmede zal de betaling geschieden? Met goud? Dit zou Engeland niet lang kunnen volhouden, want het is geen goud produceerend land. De betaling zal geschieden met voortbrengselen van Engelsche nijverheid. Naar deze zal de vraag dus toenemen, en daardoor vinden de afgedankte arbeiders plaatsing. Het kunstmatig opgevoerde loon houdt wel degelijk stand, en behalve de grondeigenaars, wier pachten zullen gedaald zijn, lijdt niemand schade.

Waar ligt de fout dezer redeneering? Dat zij niet juist kan zijn, blijkt uit de slotsom, waartoe zij voert. Deze slotsom

[1]) Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Jaargang 32, bl. 469—471.

is, dat men het loon zou kunnen opvoeren tot een hoogte, waarbij geen stuk gronds, hoe vruchtbaar of goed gelegen ook, met voordeel bebouwd konde worden. De invoer van buitenlandsch graan, dus de vraag naar Engelsche nijverheidsproducten, zou dan nog veel sterker toenemen dan in het hierboven ondersteld geval; niet een deel, maar het totaal der pachtwaarde zou verdwijnen, ten bate der arbeiders! De fout der redeneering ligt hierin. Wanneer twee volken met elkander ruilen, kan een van hen de wederpartij wel bewegen tot een grooteren ruil, maar slechts door een belang daartoe te scheppen; dat is, door den ruilvoet ten gunste der wederpartij te wijzigen. In de taal van ons voorbeeld gesproken: Engeland kan het buitenland wel overhalen tot levering van meer graan, tot inkoop van meer nijverheidsproducten; doch alleen, door voor het graan hooger prijs te bieden en voor de nijverheidsproducten een lageren prijs te vorderen. De loop van zaken zal deze zijn. De afgedankte veldarbeiders zullen werk zoeken in de nijverheid en daar het loon doen dalen. Volharden zij bij hun besluit om niet tot den landbouw terug te keeren, dan is die daling blijvend. De voortbrengers van goederen, in welker kostprijzen veel loon is begrepen, zullen dan wel de vraag naar die goederen zien aangroeien, ook de buitenlandsche vraag, maar slechts zóóveel als noodig is om aan de tot lager loon verkregen goederen ruimer afzet te verzekeren. Voorts zal door de toeneming van Engeland's vraag eenige rijzing komen in de graanprijzen; men zal in Engeland iets duurder en daardoor iets minder brood eten. Wat heeft de gansche beweging nu opgeleverd? De nieuwe toestand kan niet blijvend zijn. In den veldarbeid is het loon gestegen, in de nijverheid is het gedaald. Er zal na eenigen tijd een even sterke verhuizing van de fabriek naar het land plaats grijpen, als zich vroeger in omgekeerde richting heeft vertoond, en dit zal voortduren, totdat alles weder in de oude voegen is gebracht.

BRENTANO's betoog is gegrond op een stelling welker hooge beteekenis ons later blijken zal: meer aanbod van buitenlandsche brengt meer vraag naar eigen voortbrengselen te weeg, en tot een gelijk waardebedrag. Doch BRENTANO geeft aan die stelling een ongeoorloofde uitbreiding. Wanneer het buitenland tot o n s komt om meer te ruilen, kunnen wij zelven onze voorwaarden stellen; maar zijn de rollen omgekeerd, zoo moeten wij de voorwaarden aannemen, die ons worden gesteld.

In de wetten van het internationaal verkeer is geen waarborg te vinden voor het duurzaam slagen van werkstakingen. Eerder een hinderpaal te meer. Want zoodra kunstmatige loonsverhooging de voortbrenging van goederen, in welker prijzen loon een voorname plaats bekleedt, doet afnemen, zal toevoer van buiten verhinderen, dat deze goederen duurder worden. En de buitenlandsche vraag, door dien toevoer verlevendigd, zal zich richten op de artikelen, van welker prijzen loon een minder voornaam bestanddeel is. Zoo komt door een nieuwe oorzaak overmaat in het aanbod van werkkrachten. Zich voegende bij de overmaat, die reeds uit anderen hoofde was ontstaan, zal zij de werkloosheid vermeerderen. Ziedaar het eenige resultaat, waartoe de kritiek van BRENTANO's betoog ons voeren kan.

---

§ 3.

De loonen en de verteringen.

Het loon, zeggen sommigen, hangt af van de organisatie der arbeiders. Anderen zeggen dat het afhangt van de verteringen. Zelfs een kundig en scherpzinnig schrijver als I. A. HOBSON [1]) huldigt deze leer, en zij is zeer verbreid. Bij het beoordeelen van economische maatregelen, bij het nagaan der gevolgen van economische gebeurtenissen, is dit de maatstaf, dien men pleegt aan te leggen, welken invloed zij op de verteringen zullen hebben. Om redenen, die tot dusver niet zijn

[1]) The evolution of modern capitalism, London 1894, bl. 284. Volgens GIDE, Principes, 4e druk, bl. 390, schreef reeds MONTESQUIEU: „Si les riches ne dépensent pas beaucoup, les pauvres meurent de faim".

medegedeeld, wordt inzonderheid waarde gehecht aan die van particuliere personen. Belastingen hebben de strekking om ze te verminderen; daarvoor komen echter staats- en gemeente-uitgaven in de plaats, zoodat de belastingen het totaal der verteringen nooit geringer maken. Deze waarheid ligt zoozeer voor de hand, dat zij ook het minst geoefend oog niet kan ontgaan. Toch wordt aan belastingen een nadeelige invloed op de „verteringen" toegeschreven.

Is de gangbare meening juist, dan zal menige economische theorie gewijzigd moeten worden. RICARDO betoogt, dat het te betreuren is, indien vermeerdering van staatsuitgaven niet tot inkrimping van particuliere uitgaven leidt; hij grondt dit betoog op de wenschelijkheid van kapitaalvorming. Naar de gangbare voorstelling is niet alleen RICARDO's leer, maar alles wat hierboven over de rol van het kapitaal bij de loonsbepaling werd gezegd, in strijd met de waarheid. Hoe meer gespaard wordt, des te minder wordt verbruikt, en omgekeerd. Doet vertering den loonstandaard rijzen, zoo moet hij door kapitaalvorming dalen.

Het is van groot belang dat wij omtrent dit punt tot klaarheid komen [1]). In de inleiding werd aangetoond, wat de kern is van het stelsel van ADAM SMITH; hoe de stelling luidt, waarin men zijn geheele leer kan samenvatten, al heeft hij zelf haar niet uitgesproken: door het ruilverkeer worden de algemeene voorwaarden van maatschappelijke welvaart niet veranderd. Maar indien de gangbare voorstelling omtrent de verteringen juist is, moet deze stelling onaannemelijk worden geacht. Ware de maatschappij communistisch ingericht, dan zou het niemand in de gedachte komen het verbruik een bron van algemeene welvaart te noemen; de eenvoudige waarheid: hoe meer men verbruikt, des te minder blijft over, zou door elkeen als axioma worden aangenomen. Maken het bijzonder eigendomsrecht en de ruil deze axioma tot een onwaarheid,

[1]) „It is no wonder," zegt I. S. MILL, „that political economy advances slowly, when such a question as this still remains open at its very threshold". Principles (People's edition) bl. 50.

dan wijzigen zij de algemeene voorwaarden van maatschappelijke welvaart op een zeer gewichtig punt, en dan moet de leer, die ADAM SMITH aan het begin van zijn werk uiteenzette, belangrijk worden beperkt. Zoo belangrijk, dat men zou kunnen vragen, hoe weinig daarvan nog overblijft.

Ook daarom is het noodig het punt dat ons bezig houdt, nauwkeurig te bezien, omdat velen, schoon het hun bekend is, hoe over de werking van verteringen op de loonen moet geoordeeld worden, de ware gronden van dit oordeel niet kunnen aangeven. Het gevolg hiervan is, dat zij straks op hunne beurt tot dwaling vervallen, wanneer een onderwerp ter sprake komt, met het hier genoemde nauw verwant, dat der werkverschaffing. Bij de behandeling van beide onderwerpen wordt soms dezelfde fout begaan: te vergeten, dat de eenige werkverschaffer het kapitaal is.

Vertering zou vraag naar arbeid scheppen: wat valt hier onder vertering te verstaan? De gangbare theorie, gelijk wij zagen, laat dit in het midden; doch zij gebruikt een term die het begrijpelijk maakt, om welke reden zij aan vertering beteekenis hecht: daardoor wordt „geld onder de menschen gebracht." Hierop komt het dus in de populaire voorstelling aan: het geld moet niet worden opgestapeld, maar uitgegeven. De theorie hangt klaarblijkelijk samen met een opvatting, waarvoor in vroegere tijden, toen het crediet nog weinig ontwikkeld was, grond werd gegeven, volgens welke kapitaalvormen in het vergaderen en wegbergen van muntstukken zou bestaan. De meeste kapitaalvorming heeft altijd een ander karakter gedragen; dit is zeker, dat het opstapelen van geld in onze dagen een zeldzaamheid is geworden.

Het verschil tusschen dengeen die verteert en dengeen die oplegt is niet hierin gelegen, dat de eerste zijn geld besteedt, de tweede niet; het ligt in de soort of bestemming der goederen, die beiden zich aanschaffen. Wij merken dit gewoonlijk niet op, omdat kapitaalvorming in vele gevallen aankoop van effecten tot onmiddellijk gevolg heeft; wij moeten echter bij dit onmiddellijk gevolg niet blijven staan, maar ons afvragen:

wat geschiedt met het kapitaal, dat tot aankoop der effecten gebezigd werd? Iemand heeft *f* 10.000 opgelegd en daarvoor Nederlandsche staatsschuld gekocht. Nu zijn *f* 10,000 in handen gekomen van een persoon, die vroeger staatsschuld bezat, en deze persoon zal dat kapitaal niet ongebruikt laten. Koopt hij er andere fondsen voor, dan wordt een derde persoon bezitter van het kapitaal; maar hoe lang het ook ronddwale op de fondsenmarkt, ten slotte moet het daarbuiten belegging vinden. Het zal in handen komen van een fabrikant, die er een werktuig voor laat maken, van een grondeigenaar, die het aanwendt tot verbetering van zijn land. Is in deze gevallen het geld niet „onder de menschen" gekomen? Waarom zou de algemeene welvaart meer gebaat zijn door aankoop van spijzen voor een feest, dan door aankoop van stoomwerktuigen? Waarom meer door het bestellen van kleederen dan door het bouwen van een pakhuis? De spijzen zullen straks verbruikt, de kleederen eerlang versleten zijn, maar stoomwerktuigen en pakhuizen kunnen jaren achtereen gebezigd worden.

Wij willen achtereenvolgens op eenige bedenkingen en vragen antwoorden, waartoe opmerkingen als deze aanleiding plegen te geven.

Ten eerste wordt gezegd: indien de verteringen geringer werden, zou ook de voortbrenging verminderen. Het is niet aannemelijk dat kooplieden en fabrikanten zich groote inspanning getroosten, belangrijke risico's loopen zouden, indien het hun op zedelijke gronden verboden ware de daaruit verkregen winsten tot verhooging van hun levensgenot en dat hunner gezinnen te gebruiken. De behoefte — dit woord in den ruimsten zin genomen, zoodat ook stoffelijke behoeften van hoogeren aard daaronder vallen — is de voorname prikkel tot arbeid; een volk, welks behoeften gering zijn, is een onbeschaafd, een arm volk. Leefden de rijken gelijk de armen, dan zouden er na eenige geslachten geen rijken meer zijn.

Wij staan bij deze tegenwerping stil, niet omdat zij veel

gewicht in de schaal legt, maar omdat zij opmerkingen behelst, die op zichzelve, buiten verband met het zeer speciale probleem dat ons bezig houdt, alle aandacht verdienen. Wanneer op economische gronden wordt betoogd, dat de verteringen niet gunstig werken op het loon — of, zooals Gide [1]) het zegt: „que la dépense règle la production, mais ne l'alimente pas" — zien velen daarin de poging om een leefregel samen te stellen, een leefregel die hierin zou bestaan, dat ieder mensch zedelijk verplicht is om zoo weinig mogelijk uit te geven, zoo veel mogelijk op te leggen. Het bekrompene, het vulgaire, dat een leven enkel aan het verzamelen van schatten gewijd zou kenmerken, wordt aan de economische theorie, waarop die leefregel, naar men meent, gegrond zou zijn, ten laste gelegd. Geheel ten onrechte evenwel. Staathuishoudkunde is geen moraal; een moraal, die uitsluitend op staathuishoudkundige overwegingen rustte, zou laag bij den grond blijven. Zij zou daarenboven hoogst eenzijdig wezen. Staathuishoudkundige overwegingen kunnen slechts betrekking hebben op de stoffelijke welvaart, en de mensch heeft nog een andere roeping dan de stoffelijke welvaart te bevorderen. Wij hebben plichten jegens ons gezin. Wij willen door de regeling onzer uitgaven iets bijdragen tot verhooging van het peil der beschaving. Ook de vriendschap en het gezellig verkeer stellen ons eischen, waaraan wij willen voldoen naar de mate onzer krachten. En waarom het verzwegen of verbloemd, als gold het iets misdadigs? Wie een ruim inkomen bezit wil daarvan ook genot hebben voor zich zelven. Hoe hooger iemands karakter staat en hoe verder zijn gezichtskring reikt, des te edeler genietingen zal hij verkiezen. Maar ook de edelste genietingen, deze vaak het meest, zijn kostbaar, en zich die te veroorlooven gaat niet altijd samen met ruime kapitaalvorming.

Indirect geeft de vertering, wanneer zij waardige voorwerpen kiest, wel degelijk vruchten voor de stoffelijke welvaart. On-

[1]) Principes, 4e druk, bl. 393.

tegenzeggelijk is een volk met geringe behoeften onbeschaafd en arm; door het peil der behoeften te verlagen, zou men het algemeen belang niet dienen. Men dient het wel is waar nog veel minder door de behoeften in een verkeerde richting te leiden en op te schroeven. De prikkel tot arbeid, die in de zucht tot weeldegenot gelegen is, kan overprikkeling worden, en dan zijn de gevolgen wilde speculatie, ondergang van fortuinen. Doch in een land, waar gestadig en bij alle klassen der maatschappij de levensstandaard zich verheft, zal de werkzaamheid toenemen. Er zal meer worden verteerd, maar ook meer voortgebracht, en voor de kapitaalvorming zal de uitkomst niet ongunstig zijn.

Deze enkele woorden lossen het ethische vraagpunt niet op, dat zoo menigeen tot telkens terugkeerende overpeinzingen stemt: hoever de verteringen zich naar de eischen van het zedelijk leven mogen uitstrekken? Zij geven evenmin genoegzaam licht over de indirecte werking der uitgaven van weelde op de voortbrenging; een onderwerp, dat wegens zijne vele bestanddeelen — economische, psychologische, physiologische — wel nooit geheel tot klaarheid zal komen. Zij hebben uitsluitend ten doel te beletten dat de vraag, die ons in deze paragraaf ter beantwoording is gesteld, vermengd wordt met een andere van geheel verschillende strekking. De stelling, waartegen wij in verzet kwamen, houdt niet in, dat verteringen een prikkel geven aan de productie van hem die verteert, maar van hem, die de voor verbruik bestemde goederen levert. Het probleem, dat wij hebben op te lossen, betreft niet datgene, wat zooeven is aangeroerd, het is veel beperkter. Twee personen werken beiden even vlijtig en beider inkomsten zijn even groot. De een verteert alles wat hij verdient, de ander legt het meerendeel op; wie van hen draagt door het gebruik, dat hij van zijn inkomen maakt, tot de stijging der loonen bij? Naar de gangbare voorstelling, de eerste; ons betoog voert tot de slotsom, dat juist hij het is, die zich matigt in zijne uitgaven.

Een tweede bedenking. In een plaats vestigen zich vele

gegoede personen; zij laten er huizen bouwen en maken groote verteringen. Nu zal daar welvaart ontstaan, ook onder de arbeiders. Verbreidt zich naast die welvaart armoede, dan zal dit hieraan zijn te wijten, dat armoedige personen bij voorkeur de gemeenten opzoeken, waar vele welvarenden bijeen zijn. Doch ware de toevloed van arme lieden minder sterk geweest, dan zouden de voordeelen, die groote verteringen aan den arbeidersstand verschaffen, duidelijk aan het licht zijn getreden.

Om deze bedenking op te lossen maken wij eene onderstelling. De gegoede bevolking, die zich in de gemeente heeft gevestigd, bracht niets van haar kapitaal mede, en door een bijzonderen samenloop van omstandigheden is geen enkel ondernemer in voldoende mate van productiemiddelen voorzien om eenige uitbreiding te kunnen geven aan de zaken die hij drijft. De winkeliers hebben hunne voorraden, maar die te vergrooten is hun onmogelijk. De bouwondernemers zouden niets liever wenschen dan krachtig aan het werk te gaan, doch al hunne kapitalen zijn belegd en niemand wil hun crediet geven. De hypothese, wij erkennen het, is zonderling, doch men moet haar stellen om te leeren inzien, wááruit de bloei ontstaat, die men ontegenzeggelijk bij het toenemen der verteringen op een plaats waarneemt. Ten eerste brengen de gegoede lieden meestal wèl eenig kapitaal mede, zij het ook slechts zooveel als noodig is om hunne verteringen gedurende de eerste maanden te bekostigen. Ten tweede stroomt naar een punt, waar veel te verdienen zal zijn, kapitaal uit alle oorden des lands, zelfs uit het buitenland, hetzij in den vorm van remises in geld, hetzij in den vorm van goederen, die op langen termijn worden geleverd. Geen wonder, dat op zulk een punt welvaart ontstaat; maar niet door de verteringen, door het kapitaal zal die welvaart zijn aangebracht, en even als de armoede zal zij louter verplaatsing zijn. Om te bewijzen, dat het kapitaal de welvaart schept en niet de vertering keeren wij de hypothese om; zooeven werd ondersteld, dat de laatste kwam, zonder de

eerste, thans onderstellen wij, dat de vertering achterwege blijft doch niet het kapitaal. In een gemeente vestigt zich een groot industriëel; hij laat er een fabriek bouwen en gebruikt al zijne winsten tot uitbreiding van zijn zaak, welker personeel jaarlijks talrijker wordt. Wat zal nu de uitkomst wezen? Men zegt misschien: maar dan moeten de producten van die fabriek ergens afzet vinden, en zoo landt men ten slotte bij de vertering aan, als laatste voorwaarde van loonsbetaling! Maar wat is afzet? Ruil tegen andere goederen, en andere goederen zullen er niet zijn, als zij niet worden voortgebracht. De laatste voorwaarde, waarvan men spreekt, is dus niet vertering, maar productie; die weder de aanwezigheid van kapitaal onderstelt.

Door alzoo te spreken loochenen wij niet dat het voordeelig is voor een land, wanneer vele gegoede vreemdelingen zich er vestigen of er jaarlijks eenigen tijd vertoeven. Wie zal ontkennen dat Zwitserland voordeel heeft van de tallooze reizigers, die er elken zomer, op sommige punten elken winter, eenige maanden komen doorbrengen? De baten mogen zoo groot niet zijn als zij zich voordoen; want de kapitalen, die tot voorziening in de behoeften der vreemdelingen moeten dienen, worden, voor zoover zij niet door het buitenland zijn geleverd, aan andere bestemmingen onttrokken. Alleen aan de hotels met hunne meubelen had Zwitserland op het eind van 1893 een som van *fr.* 494,353,000 ten koste gelegd, en de daarvan verkregen rente, waaruit assurantie, onderhoud en afschrijving moesten bestreden worden, was in dat jaar gemiddeld slechts 6.81 percent [1]). Niettemin zijn de voordeelen onloochenbaar; wij zouden bijna zeggen, soms met het oog waar te nemen. Indien een land als Zwitserland zijn vreemdelingenbezoek verloor, zou dit ongetwijfeld voor dat land nadeelig zijn.

In die gevallen werkt een oorzaak van nationale welvaartsverhooging, waarover wij later, wanneer wij spreken over

[1]) De Economist, 1894, bl. 776.

het internationaal verkeer, nog veel zullen te zeggen hebben: de ruilvoet met het buitenland wordt gunstiger. Men neme de handelsstatistiek van Zwitserland in oogenschouw [1]); daaruit blijkt, dat in 1893 zijn ingevoerd:

aan koopwaren	voor	*fr.*	827,522,000
„ gemunt geld	„	„	33,879,000
		fr.	861,401,000

en uitgevoerd:

aan koopwaren	voor	*fr.*	646,451,000
„ gemunt geld	„	„	48,696,000
		fr.	695,147,000

Men ziet hieruit, dat de invoeren van koopwaren de uitvoeren met *fr.* 181,071,000 hebben overtroffen; voorts dat de bekende uitvoer van gemunt geld den bekenden invoer daarvan nog met bijna *fr.* 15,000,000 heeft overtroffen. Naast den bekenden in- en uitvoer is er een andere geweest, die aan de douanestatistiek ontsnappen moest: het geld, dat de vreemdelingen medebrachten of terugvoerden. Er bestaat geen reden om te denken, dat de geldvoorraad van Zwitserland in 1893 verminderd is; maar wel geven de medegedeelde cijfers aanleiding om tot iets anders te besluiten. Wat het buitenland door het vreemdelingenbezoek jaarlijks aan Zwitserland schuldig is, betaalt het ten slotte niet in geld, maar in koopwaren, die de vreemdelingen zelven wel niet medebrengen, maar die in Zwitserland komen in ruil voor het geld, of tegen de wissels en credietbrieven die de vreemdelingen medebrengen of ontvangen. Het excedent der goedereninvoeren [2]) bewijst dit.

Het gekozen voorbeeld is typisch. Een land, waar vreemdelingen vele verteringen maken, laat zijn geldvoorraad niet in het onbepaalde aangroeien, het voert meer goederen in dan het uitvoert voor het bedrag dier verteringen; de remises, die de vreemdelingen ontvangen, zullen meestal bestaan in wissels, tegen toezending van goederen afgegeven. Hadden de vreemdelingen, in plaats van gemunt geld en bankbiljetten,

[1]) Annuaire de l'économie politique, 1895, bl. 832.
[2]) Dat nog andere oorzaken kan hebben bovendien.

wissels of credietbrieven, goederen medegebracht of ontboden, dan zou de economische werking hunner verteringen geen andere zijn geweest. En wat kregen zij voor hunne betalingen — voor die indirecte leveringen — in de plaats? Voor een gedeelte, diensten van allerlei soort; voor een ander gedeelte, spijzen, dranken en andere goederen. Het land, waar verteringen van vreemdelingen gemaakt worden, ruilt dus, als het ware, met het buitenland, maar het ruilt op zeer voordeeligen voet. Ten eerste omdat het zich ruim laat betalen; ten tweede, omdat het uitgaande vrachten bespaart. Nederland voert boter, kaas en runderen uit; het moet die leveren ter plaatse, waar zij verbruikt zullen worden. Zou ons land er niet bij winnen, indien de buitenlanders herwaarts kwamen om die boter, kaas en runderen tot winkelprijzen van ons te koopen? Het voordeel zou hierin bestaan, dat wij in ruil voor die artikelen een grootere hoeveelheid andere goederen zouden verkrijgen; en dat is het voordeel, welks oorsprong en wezen wij trachtten te verklaren.

Niettemin komt het ons waarschijnlijk voor, dat in zulke gevallen het kapitaal meer wint dan de arbeid. Wanneer vreemdelingen een land bezoeken, brengen zij wel contante penningen mede of stukken daarop rechtgevende; toch zal de voorziening in hunne behoeften gebouwen, productiemiddelen en voorraden vereischen, hetgeen de kapitaalbehoefte doet klimmen. Bij duurzame vestiging van vreemdelingen is dit evenzoo, ja nog meer het geval, omdat contante betaling dan in mindere mate te verwachten is. En hetgeen hier is opgemerkt heeft nog een ruimer strekking. Bepalen wij daarbij een oogenblik de aandacht.

Stuart Mill gaf aan een paragraaf zijner *Principles* [1]) den volgenden titel: *Demand for commodities is not demand for labour.* Terecht is deze uitspraak paradoxaal genoemd; vraag naar goederen is wel degelijk vraag naar arbeid. Mill had die zonderlinge stelling niet noodig om te bewijzen wat hij

[1]) Boek I, Ch. V, § 9.

wilde aantoonen, te weten — in zijne eigene woorden — dat „de vraag naar goederen bepaalt, in welke afdeeling der nijverheid kapitaal en arbeid gebruikt zullen worden, dus de richting waarin de arbeider zal werkzaam zijn, maar niet den omvang van zijn werk of zijn loon.” Hij had aldus kunnen redeneeren: vraag naar goederen is vraag naar arbeid, toegestemd; maar dan is ook aanbod van goederen, aanbod van arbeid, en daar nagenoeg alle vertering een aanbod van goederen onderstelt — hoe zou men anders aan de noodige middelen komen? — zoo is het duidelijk, dat vertering de vraag naar arbeid niet doet aangroeien. Aan dit betoog had hij nog iets zeer gewichtigs kunnen toevoegen, dat aan zijne opmerzaamheid wel niet ontsnapte, maar veel duidelijker aan het licht zou zijn getreden, indien het geplaatst ware in dit verband.

Vraag naar goederen is vraag naar arbeid; zonder twijfel, Maar ook vraag naar kapitaal, en juist die verteringen, waaraan men de gunstigste werking op het loon pleegt toe te schrijven, versterken de kapitaalbehoeften het meest. Ruime woningen, prachtige hotels, rijke schouwburgen, weelderig ingerichte restaurants, winkels die een overvloedige keus van goederen in ruimen voorraad te aanschouwen geven, om dit alles te scheppen heeft men kapitaal noodig. Men spreekt van welvaart die de verteringen zouden aanbrengen; indien het geen verteringen van vreemdelingen zijn, die een gedeelte van hun inkomen aan het onze doen toevoegen, kan deze welvaart zich toch nooit verder uitstrekken dan tot een bepaalde klasse der ondernemers en tot die der kapitalisten. Niet al het vlottend kapitaal van een volk dient tot loonbetaling, een gedeelte slechts, schoon het grootste, heeft die bestemming. Doch hoe meer vlottend kapitaal in vast wordt omgezet en hoe meer op andere wijze aan dat kapitaal onttrokken wordt, des te minder zal voor loonbetaling beschikbaar blijven. Dit is een punt, waaraan gewoonlijk te weinig aandacht wordt geschonken. Men wil betoogen dat de verteringen gunstig werken op het loon en geeft bewijsgronden, waaruit slechts

een gunstige werking op de vraag naar kapitaal kan worden afgeleid! Laat het evenmin vergeten worden, hoezeer door opeenhooping van bevolking in groote steden de eigenaars van bouwterreinen worden bevoordeeld; wij zeggen niet, ten koste van het loon, maar toch zeker niet ten bate daarvan.

De bijzondere beteekenis die wij hechten aan een recht verstand van dit onderwerp noopt ons om nog een derde bedenking te wederleggen. Indien verteringen niet gunstig werken op het loon, zoo vraagt men soms, van waar dan dat bij vermindering der verteringen altijd armoede ontstaat? Van waar, dat hetzelfde gebeurt, wanneer een modeartikel niet meer gevraagd wordt?

De oplossing is gemakkelijk. Wie zich door koop- of voortbrenging goederen heeft verschaft met het doel om ze te verruilen, vindt zich teleurgesteld, indien hij zijn doel niet bereiken kan. Het zal zijn, als had hij zijn kapitaal verbruikt onder het verrichten van ijdel werk. Nog grooter is zijn schade, indien de behoefte zich heeft verplaatst. Hij bezit misschien kostbare inrichtingen voor den verkoop, indien hij winkelier, voor de vervaardiging van het artikel, indien hij fabrikant is, en dat alles wordt nu waardeloos. Maar wat volgt daaruit voor het beoordeelen der verteringen? Een van beide: degenen, die het artikel plachten te koopen, zijn tot voortzetting hunner aankoopen buiten staat of ongezind. In het eerste geval is hun inkomen gedaald, in het tweede richt zich hun vraag op andere voorwerpen. De maatschappij is gegrond op verdeeling van arbeid en, in verband daarmede, op een zekere continuïteit der behoeften. Wijzigen zich deze, of ontbreken aan sommigen de middelen tot hare bevrediging, zoo is de organisatie van den arbeid, de groepeering van arbeid en kapitaal, niet meer in overeenstemming met datgene wat op het gegeven oogenblik verlangd wordt. De verterings-theorie ontleent aan deze eenvoudige opmerking geen steun. Gesteld, alle fabrikanten waren gewoon hunne winsten voor de helft aan te wenden tot verbetering of vernieuwing hunner werktuigen en dientengevolge bestonden talrijke

machinefabrieken. Werd dan door allen besloten om voortaan hunne winsten geheel te verteren, dan zou in de nijverheid der machinefabricatie groote werkloosheid ontstaan. Een bewijs, dat de stoornis het gevolg is van verandering der vraag, onverschillig of de nieuwe vraag zich richt op verbruiks- of op andere goederen.

Voorts nog een woord over een leer, die in onzen tijd zeer dikwijls wordt verkondigd en die wij nergens beter dan hier kunnen bestrijden. Willekeurige loonsverhooging, zoo spreken sommigen, strekt ten voordeele van den ondernemersstand, want zij vermeerdert de vraag naar goederen. De ondernemers zouden met hunne producten, die altijd talrijker worden, geen weg weten, indien zij geen koopers daarvoor wisten te vinden onder de arbeidersklasse. Want de gegoeden zijn te nauwernood één tiende der bevolking; en zij koopen geen grootere hoeveelheden levensbenoodigheden, al dalen deze in prijs of al klimmen hunne inkomsten. Anders is het gesteld met de arbeiders. Zoodra zij meer verdienen verbruiken zij ook meer, en zoo vinden de voortbrengselen een markt [1]).

Deze redeneering is zeer gebrekkig. De som, die de arbeiders tot nieuwe aankoopen zullen besteden, kan nooit meer bedragen dan de som, die zij aan hooger loon hebben ontvangen. De ondernemers krijgen nooit iets anders terug dan hun eigen geld. Zij zullen grondstoffen aangekocht, brandstoffen verbruikt, werktuigen versleten, hunne fabrieken vergroot hebben; en waar is dan hun winst? Aan hooger loon keeren zij, onverplicht, *f* 10,000,000 uit, en *f* 10,000,000 ontvangen zij weder; echter niet ten geschenke, maar als prijs voor allerlei leveringen. Het is duidelijk, dat zij slechts verliezen kunnen. En deze rekening is nog veel te gunstig; want als de ondernemers — dat zijn in dit geval de fabriekanten en de boeren — *f* 10,000,000 aan hooger loon betalen, zullen zij niet datzelfde bedrag terug ontvangen, maar een kleiner

[1]) J. Schoenhof, The economy of high wages, New-York 1893, bl. 64.

som; zooveel minder namelijk als het verschil uitmaakt tusschen de prijzen in het groot en de winkelprijzen. Hierbij langer stil te staan kan wel overbodig worden geacht; het wekt verbazing, zulk een redeneering in een wetenschappelijk werk als dat van SCHOENHOF aan te treffen.

Eindelijk nog dit. De verteringen — die van vreemdelingen nu daargelaten — zijn geen oorzaak van welvaart voor de arbeiders, maar kunnen zij geen oorzaak van welvaart voor de ondernemers zijn? Verstaat men onder deze laatsten de producenten in engeren zin, dan is ook dit niet zoo. Wordt door minder vertering meer kapitaal gevormd dan vroeger, dan zullen meer ondernemers noodig zijn om het aan te wenden; aan de nijverheid zal een andere richting worden gegeven, doch geen kleinere omvang, een grootere veeleer. Onjuist zou ook de bewering zijn, dat in een land, waar veel wordt opgelegd, aan kleine industrie minder behoefte is dan in een land, waar de besparingen geringer, de verteringen grooter zijn; fabrieken en landbouw-ondernemingen verschaffen werk aan allerlei kleine bedrijven, zooals ieder dagelijks kan opmerken. Zelfs kan niet worden toegegeven, dat op den duur in zulk een land minder winkeliers noodig zullen zijn; want zoodra de kapitaalvorming geleid heeft tot vermeerdering der totale inkomsten, zal het getal der winkels zich vermenigvuldigen. Dit alleen is juist, dat aanvankelijk de behoefte aan winkels en andere inrichtingen ten dienste der gegoede burgerij geringer zal wezen. Er zullen minder groote magazijnen worden opgericht; in het algemeen gesproken: de plaatsen, waar gegoede personen hun inkomen verteren, zullen minder talrijk zijn. Wij vermelden dit niet alleen volledigheidshalve, maar ook om het ontstaan der verteringstheorie nader te verklaren. Wie een stad binnen komt en er vele prachtige woonhuizen, schitterend verlichte magazijnen en restaurants opmerkt, is geneigd zulk een stad voor welvarend te houden. Men ziet zoo licht oorzaken en kenteekenen van individueelen rijkdom voor oorzaken en kenteekenen van volksrijkdom aan. Oorzaak van individueelen rijkdom

kan de vertering zijn; zij is het hoofdkanaal, waardoor van groote inkomsten een gedeelte zich verplaatst. Doch waarheen verplaatst het zich? Alleen naar een bepaalde groep van ondernemers, en voorts naar die enkelen, ten wier bate de bekende spreuk bewaarheid wordt: de winnende hand is mild.

BASTIAT gaf aan een zijner geschriften tot titel: Ce qu'on voit, et ce qu'on ne voit pas. Wetenschappelijk onderzoek dient bovenal om dit laatste aan het daglicht te brengen.

---

§ 4.

Werkverschaffing.

Uit de voorafgaande beschouwingen zijn wenken af te leiden voor de bestrijding van een kwaal, die ten onrechte als bij uitnemendheid een kwaal van onzen tijd zou worden aangemerkt, die der werkloosheid.

Niet onder alle omstandigheden moet zij door maatregelen van liefdadigheid bestreden worden. In vele gevallen bestaan daartoe andere middelen, welker aanwending de liefdadigheid slechts vertragen zou. Wanneer de arbeiders door werkstakingen het loon kunstmatig hebben opgedreven en dientengevolge verscheidene ondernemers hunne zaken hebben ingekrompen; wanneer de bevolking overmatig is toegenomen, sterker dan het kapitaal; wanneer door beschermende rechten in het buitenland of andere oorzaken onze uitvoeren zijn verminderd; wanneer de graanprijzen duurzaam zijn gestegen, zoodat jaarlijks een grooter deel van het maatschappelijk inkomen naar den vreemde moet gaan tot betaling van het benoodigde koren; in deze en alle soortgelijke gevallen zal op de arbeidsmarkt het evenwicht tusschen vraag en aanbod verbroken worden en verlaging van den loonstandaard het pijnlijke, maar eenige middel zijn om het te herstellen. Die verlaging tegen te gaan sticht meer kwaad dan goed, en de liefdadigheid, hoewel zij in zulke gevallen een taak heeft te vervullen,

mag dáártoe de hand niet leenen. Aan alle liefdadigheid kleeft dit bezwaar, dat zij bij velen die haar uitoefenen de besparingen min of meer beperkt, en onder omstandigheden, als die wij beschreven hebben, is kapitaalvorming meer dan ooit noodig tot verlevendiging der vraag naar arbeid.

Gewoonlijk wordt aan de liefdadigheid geheel iets anders verweten. Zij beperkt, zoo hoort men dikwijls, de verteringen, en dáárdoor schept zij werkloosheid. Deze voorstelling is onnauwkeurig en het daaraan ontleende argument zelfs voor dezulken onbruikbaar, die in weerwil van al de daartegen aangevoerde bedenkingen aan een gunstigen invloed der verteringen op het loon gelooven. Want de som der verteringen wordt door de liefdadigheid nooit verminderd, slechts op andere wijze verdeeld. Indien eenige personen te zamen een zeker bedrag op hunne jaarlijksche uitgaven bezuinigen en daarmede aalmoezen doen, temperen zij wel de vraag naar sommige goederen; en tijdelijk, eer alles zich naar den nieuwen toestand heeft geschikt, zal dit in bepaalde bedrijven stoornis veroorzaken. De ondernemingen richten zich in naar de behoeften; wijzigen zich deze, dan voldoet die inrichting niet meer. Maar de verzwakking van vraag naar sommige goederen gaat terstond gepaard met verlevendiging der vraag naar andere goederen, daar zij, die de aalmoezen ontvangen, aan het geld zeer zeker een bestemming zullen geven.

Neen, liefdadigheid — afgezien van hare zedelijke werking — sticht juist dan economisch kwaad, wanneer zij niet ten koste der verteringen van hen die haar uitoefenen geschiedt. Hare nadeelige gevolgen openbaren zich, wanneer zij de besparingen aantast; en dat doet zij gewoonlijk in zekere mate. Wil men een philanthropie uitoefenen, waaraan niet terstond een groote schaduwzijde is op te merken, dan moet men zich zelven juist zóóveel verbruik of genot ontzeggen, als men anderen door zijne mildheid verschaft. De hoogste ethische eischen vallen hier, gelijk op menig ander punt, met de economische samen.

Te vergeefs zou men trachten aan deze slotsom te ontkomen

door op te merken, dat opleg bestaan kan in aankoop van buitenlandsche effecten, door welker vermeerdering wel het vermogen, maar niet het kapitaal van een volk aangroeit. Het ware een treurige vaderlandsliefde, die zich om het lot der arbeidersklasse buiten de grenzen niet bekommerde; aan zulke bekrompen gevoelens mag geen voet worden gegeven. Te minder, omdat wij zelven voor vreemde volken tot het buitenland behooren, zoodat verkeerde beginselen, die allen toepassen, ook bij ons hunne schadelijke werking zullen openbaren. Bovendien staat het om geen enkele reden vast, dat opleg uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk tot aanvoer van buitenlandsche fondsen leidt, want een deel van het nieuw gevormde kapitaal zoekt altijd plaatsing in de binnenlandsche nijverheid. En elke verslapping in den aanwas van rentegevend vermogen, onverschillig waarin het bestaat, is reeds op zich zelve oorzaak van zwakker kapitaalvorming in de toekomst.

Maar de hooge ethische eischen, waarvan wij spraken, zullen wel nooit ten volle worden nageleefd, daar de naleving velen niet gemakkelijk valt. Wie eenmaal een zekeren voet van leven heeft aangenomen, brengt daarin niet zonder veel moeite, of zonder ontberingen op te leggen aan personen in zijn naasten kring, verandering. Uitbreiding der liefdadigheid zal wel steeds tot inkorting der besparingen blijven voeren, en daarom moet zij nooit worden ingeroepen ter bestrijding van duurzame werkloosheid. Waar deze is ontstaan, kan slechts daling van den loonstandaard genezing aanbrengen, en elke poging om die te beletten of te vertragen is in zoodanig geval af te keuren. Zij is het reeds, onafhankelijk van hetgeen hierboven werd betoogd. Een groot aantal valiede werkkrachten moet niet blijvend van liefdadigheid, zij het ook in den vorm van kunstmatige werkverschaffing, leven. Wie zulk een toestand helpt bevorderen, draagt bij tot demoralisatie der arbeidersklasse. Hij vermeerdert de schaar dergenen, in wie het eergevoel is verdoofd.

Met philanthropische middelen moet de werkloosheid evenmin bestreden worden, wanneer zij zich plaatselijk openbaart; in

een gemeente welker arbeidersbevolking te sterk is toegenomen, of waar de welvaart is verminderd, zoodat niet evenveel personen als vroeger daar hun brood kunnen verdienen. Het eenige afdoende correctief is hier, dat de overmatige bevolking zich elders vestigt, of indien hare verhuizing elders even groote armoede zou verbreiden, dat het loon daalt. Wij zouden in herhalingen treden door dit aan te toonen. Chronische werkloosheid is altijd kenteeken van een ongelijkheid tusschen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt die slechts wijken kan door prikkeling van de vraag, dat is door loonsverlaging, of door vermindering van het aanbod.

Uit het hier gezegde volgt niet, dat iedere tusschenkomst der philanthropie in zulke gevallen te misprijzen is. Ook dan wanneer de arbeiders in een noodzakelijke loonsverlaging bewilligen, vinden zij niet allen terstond werk, daar het kapitaal zekere vormen moet aannemen om met arbeid tot nieuwe voortbrenging te kunnen samenwerken. En het vertrek van eenige duizende personen uit een gemeente, waar dit noodig is, kan en mag niet met spoed gaan. Er zullen dus tijdperken van overgang zijn, en in deze kan de philanthropie uitnemende diensten bewijzen. Geen duurzame bestrijding van werkloosheid zij haar oogmerk; maar hulpverleening zoolang de middelen, die de arbeiders zelven moeten aangrijpen en welker nuttige werking in sommige, welker aanwending in andere gevallen tijd vordert, nog geen genezing hebben aangebracht.

Wij kunnen dit ook zoo uitdrukken, dat een wel georganiseerde en naar goede beginselen bestuurde philanthropie onder zoodanige omstandigheden een schoon veld van tijdelijke werkzaamheid vindt, terwijl een niet-georganiseerde, die alleen naar indrukken van het oogenblik handelt, schier onvermengd kwaad sticht.

Tegenover gevallen, waarin niet door philanthropische middelen de werkloosheid bestreden, maar alleen in de bezwaren van een overgangstoestand voorzien moet worden, staan an-

dere, waarin hoofdzakelijk van zulke middelen heil te verwachten is: economische onderzoekingen leiden niet tot geringschatting van den arbeid der liefdadigheid, maar alleen tot scherper afbakening van haar gebied. Er komen tijdperken voor, waarin het kapitaal, door zware verliezen ontmoedigd, zich terug trekt. Het gewone verlangen van den kapitalist om rente te genieten wordt dan onderdrukt door zijn vrees voor verderen teruggang in de waarde van zijn vermogen. Er zijn ook tijdperken, waarin de noodige grondstof ontbreekt. Wij herinneren aan de welbekende *cotton famine*, zooals zij in Engeland genoemd wordt, het gebrek aan katoen tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog, waardoor groote armoede is ontstaan in sommige fabrieksdistricten. Onder zulke omstandigheden aan de wet van vraag en aanbod vrij spel te gunnen, ware onmenschelijk, omdat het den hongerdood van duizenden zou veroorzaken, en onverstandig daarenboven, omdat zich eerlang een betere toestand laat verwachten. Men zal in zulke tijden de daling der loonen niet geheel moeten of zelfs kunnen tegengaan; doch men zal haar behooren te beperken, door een groot getal arbeiders onafhankelijk te maken van het industrieele loon. Op zedelijke en economische gronden is werkverschaffing daartoe het beste middel.

Doch waarin moet zij bestaan? Hier komen wij tot een gewichtig punt. Bij werkverschaffing, zoo gelooft men vrij algemeen, mag geen afbreuk worden gedaan aan de particuliere nijverheid; anders, zoo zegt men, wordt evenveel werkloosheid veroorzaakt als weggenomen. Wij geven de juistheid dezer meening toe, wanneer gesproken wordt van exceptionneele gevallen als de hierboven bedoelde; maar die gevallen zijn niet de eenige, waarin werkverschaffing wordt en moet worden toegepast. Ten gevolge van de wisseling der seizoenen en van andere oorzaken is er in sommige bedrijven periodieke werkloosheid, en de liefdadigheid kan zich aan de taak om hierin te voorzien niet onttrekken. Wel beweren sommigen dat zij hier louter gebrekkige toestanden in het leven houdt, door de spaarzaamheid in de maanden van ruime

verdiensten te verzwakken en het aanbod van arbeidskracht in bepaalde bedrijven te vergrooten. Trok de liefdadigheid zich hier terug, dan zou wel tijdelijk veel armoede geleden, maar op den duur het kwaad geringer worden. Lichtzinnigen en brooddronkenen zouden al de nadeelen hunner ondeugden ondervinden, terwijl anderen het bedrijf, dat hun zoo dikwijls geen werk geeft, voor een nieuw zouden verwisselen en zoodoende voor de overgeblevenen de markt verbeteren. Daartegen valt echter op te merken, dat al zulke uitspraken, met hoeveel nadruk soms ook voorgedragen, louter hypothesen zijn. In een beschaafde Europeesche maatschappij werden zij nog nooit op de proef gesteld, en het is zeer de vraag, indien dit geschiedde, of die proef bevredigend zou uitvallen. Wij komen in een later hoofdstuk op dit punt terug, en zullen dan tegen de toepassing der afschrikkingstheorie als middel tegen de armoede het een en ander in het midden brengen.

Voorshands zij alleen hierop gewezen, dat, naar een opmerking van Charles Booth in zijn Labour and life of the people in London, de nieuwere industrie een zekere „unemployed margin, some reserve of labour", noodig heeft. Zal niet op bepaalde tijden groote verlegenheid ontstaan, dan moeten er op andere tijden in sommige vakken werkloozen zijn, want de behoeften zijn niet altijd even sterk. En verlegenheid als de hier bedoelde schept niet alleen moeilijkheden voor den ondernemer, maar voor de geheele maatschappij. Komen op een gegeven oogenblik werkkrachten te kort, zoo bederven grondstoffen, oogsten kunnen niet binnenkomen, schepen niet laden of lossen. Stoornissen in allerlei bedrijven moeten daaruit voortvloeien, stoornissen die weder oorzaken van werkloosheid zullen zijn.

De philanthropie zal zich dus aan den arbeid, waarvan wij spraken, niet kunnen onttrekken, schoon oordeelkundig handelen haar in dit geval meer dan ooit moet worden aanbevolen. Zij zal te onderscheiden hebben tusschen arbeiders met groote en met kleine gezinnen, met normale of met abnormale verdiensten op dagen dat er werk is. Maar ook dan, wanneer

zij uitzondert wie niet in aanmerking mogen komen zal zij veel te doen vinden.

De stelling, die wij thans willen trachten te bewijzen is, dat bij periodieke werkverschaffing gezocht moet worden naar het (in commercieelen zin) productiefste werk; dat de algemeene economische belangen — ook hier met de zedelijke in overeenstemming — niet voorschrijven daarbij de particuliere nijverheid te ontzien. Hetzelfde meenen wij van toepassing te mogen verklaren op een derde soort van werkverschaffing, die nog niet is aangeroerd, de werkverschaffing aan zedelijk en maatschappelijk verdorvenen, die den arbeid zijn ontwend, indien zij de gewoonte daarvan al ooit hebben gehad, en die men tot een beteren toestand verheffen wil. Bij de poging daartoe heeft men zich veelal beklemd gevoeld door een vermeend economisch bezwaar. Op pedagogische gronden, dit was duidelijk, moest arbeid worden gekozen, die den mensch niet vernedert maar verheft; ijdel werk te doen verrichten of werk, waardoor niets wordt aangeleerd, zorgvuldig moest het worden vermeden. Maar koos men ander werk, zoo vreesde men de nijverheid te benadeelen, aan sommigen „brood uit den mond te nemen". De uitkomst der overweging was meestal òf een transactie, òf een toegeven aan de economische bedenking. Aldus kwamen die rampzalige vormen van werkverschaffing in zwang, die zooveel kwaad hebben gesticht en waartegen de mannen van het Leger des Heils [1]) zoo volkomen terecht zijn opgetreden; zoo kwam men ook bij de regeling van den arbeid der gevangenen op een dwaalspoor. Met de aanwijzing der zedelijke nadeelen, die hieruit volgen, is echter niet genoeg gedaan. Men moet ook leeren inzien, dat het economisch bezwaar denkbeeldig is te achten.

Al dadelijk valt op te merken, dat werkverschaffing, die in het doen verrichten van ijdel of weinig productief werk

[1]) Zie o.a. Bramwell Booth, Work in darkest England, 1894, 3e druk bl. 20-23. Verg. Mr. H. W. Methorst, Werkinrichtingen voor behoeftigen, Utrecht 1895, bl. 66.

bestaat, zeer duur is. Heeft men, naar een goede methode handelende, een som noodig, die wij *a* willen noemen, dan zal de toepassing der andere methode een som van $a + b$ vereischen. Deze methode is uitgedacht, omdat men de vraag naar voortbrengselen van de gewone nijverheid niet wil verzwakken; het blijkt nu, dat de maatregel geen doel treft, want de vraag zal met een bedrag gelijk aan *b* verminderen.

De fout ligt echter dieper; zij bestaat in miskenning der waarheid, dat alle werkverschaffing uitgaat van het kapitaal. Wanneer de behoefte aan zekere goederen voor een gedeelte wordt bevredigd door werkverschaffing aan arme lieden of aan gevangenen, zal de gewone nijverheid wel eenigermate worden ingekrompen; maar het daarin gebezigde kapitaal zal vrij komen, en dat kapitaal zal op den duur niet ongebruikt blijven, het zal in een anderen tak van bedrijf worden aangewend en aan evenveel arbeiders als vroeger brood geven. Drukken wij ons nauwkeuriger uit, ten einde geen steun te geven aan de dwaling, alsof uit de gewone nijverheid kapitaal moet verdrongen worden; slechts dan zal dit noodzakelijk wezen, wanneer het verkeerde stelsel op groote schaal is toegepast en op éèns voor een beter verlaten wordt. Plotselinge overgangen, al zijn het overgangen naar een beteren toestand, baren aan bepaalde personen gewoonlijk moeilijkheden. Invoering van nieuwe werktuigen, aanleg van spoorwegen, opheffing of verlaging van beschermende rechten, wanneer dit plotseling geschiedt, brengt altijd individueel leed te voorschijn. Daarin ligt echter geen reden om invoering van nieuwe werktuigen te verbieden, aanleg van spoorwegen na te laten, beschermende rechten in stand te houden; er ligt alleen een wenk in besloten om, waar het noodig en mogelijk is, overhaasting te mijden. Zoo in dit geval. Bij aanwas der bevolking en vermeerdering van haar inkomen klimt de behoefte aan voortbrengselen aanhoudend. Geleidelijke overgang tot het betere stelsel van werkverschaffing zal dus niet bestaande ondernemingen overtollig maken, maar aan nieuwe een andere bestemming doen geven dan gekozen zou zijn,

indien het oude stelsel behouden ware. In een gedeelte der aangroeiende behoeften zal voortaan door den arbeid van hen, aan wie de liefdadigheid werk heeft verschaft, worden voorzien. Hierdoor wordt het gebied, waarop de gewone nijverheid zich kan ontwikkelen, wel aan éénen kant ingekrompen; maar aan een anderen kant zal het uitbreiding erlangen. Daarvoor zorgt wel de ondernemingsgeest, geprikkeld door het beschikbare kapitaal.

Van werkinrichtingen voor behoeftigen sprekende, zegt Mr. H. W. METHORST in zijn overigens uitmuntend proefschrift over dit onderwerp het volgende [1]. „Het grootste bezwaar, dat niet geheel te vermijden is, bestaat hierin, dat alle werkinrichtingen, door de vervaardigde goederen te brengen op de wereldmarkt, concurreeren met de vrije nijverheid. Op zich zelf kan het nimmer eenige gegronde kritiek uitlokken dat de opgenomenen, die toch feitelijk in de maatschappij thuis hooren, een handwerk uitoefenen en de producten hiervan verkoopen. Wanneer in de werkinrichting niets anders gebeurde, zou het ook gewone industrie zijn; doch er gebeurt wel iets anders. De voorwerpen, die in de inrichting gemaakt worden, zouden, wanneer ze de kosten moesten goedmaken, die er aan besteed zijn aan grondstoffen, loon en administratie, dikwijls twee- en driemaal meer dienen op te brengen dan diezelfde goederen in de vrije nijverheid waard zijn. Om die voorwerpen te kunnen verkoopen moet de prijs niet alleen kunstmatig gelijk gesteld worden met den marktprijs, waardoor reeds onnatuurlijke concurrentie zou worden aangedaan, maar de goederen moeten dikwijls *onder* marktprijs verkocht worden". — Gevoelt men niet, dat deze redeneering, indien zij klemmend ware, slechts een geringe wijziging noodig zou hebben om een krachtig pleidooi tegen het invoeren van werktuigen en voor het beschermend stelsel te zijn? Een van beide: óf het bezwaar geldt alleen de moeilijkheden in het tijdperk van overgang, en dan is het vooral

---

[1] Bl. 215.

in gemeenten die zich sterk uitbreiden gemakkelijk te ondervangen, òf het is principieel, maar dan is het een bezwaar tegen het toelaten van elke nieuwe mededinging, binnen- of buitenlandsche, door personen die goedkooper kunnen werken dan zij, welke tot dusver het bedrijf uitoefenden.

„De goederen moeten dikwijls onder marktprijs worden verkocht". In de taal van het dagelijksch leven sprekende kan men hierop antwoorden: dan zullen de afnemers dier goederen meer andere artikelen vragen. Dit is het eerste voordeel. En de werkinrichting zal minder offers vergen van de gegoede ingezetenen, zoodat deze laatsten meer verteringen kunnen maken; ziedaar het tweede voordeel, dat mede aan de particuliere nijverheid ten goede komt. — In de taal der wetenschap kan dit aldus worden uitgedrukt: Voortbrenging is de bron van alle welvaart. Hoe duurder de dingen zijn en hoe meer armoede er heerscht, des te noodiger blijkt zij. Dwingt de loop van zaken sommigen tot het ongebruikt laten hunner krachten en moet de liefdadigheid tusschen beide treden om hierin te voorzien, of moeten sommigen in gevangenissen opgesloten en daardoor aan de nijverheid onttrokken worden, zoo is dit reeds treurig genoeg. De arbeid, dien men aan dezulken verschaft of oplegt, zal nooit een waardebedrag kunnen opleveren gelijk aan hetgeen hun onderhoud kost. Doch men make het verlies zoo gering mogelijk. De menschheid leeft van hetgeen zij voortbrengt. IJdel werk te doen verrichten zal hare welvaart nooit bevorderen.

Wat is werkverschaffing in den besten zin? Een arbeider kan op een gegeven oogenblik in zijn vak geen diensten bewijzen, die genoegzame waarde hebben. In zijn vak; maar zijn arbeid kan waarde hebben voor andere doeleinden, zij het ook een mindere dan aangewezen wordt door het normale loon. Nu treedt de liefdadigheid tusschen beide. Zij neemt den werklooze op in een inrichting, door bekwame mannen bestuurd, die beginnen met na te gaan voor welke taak hij geschikt is. Deze taak dragen zij hem op, na hem voor zooveel noodig daartoe bekwaamd te hebben. Zij constateeren, om zoo te spreken, de maximum-waarde, die zijn arbeid buiten zijn gewone vak nog heeft, en maken zich de uitkomsten van dat onderzoek in zijn belang ten nutte. Zij prikkelen hem daarbij tot inspanning van al zijne krachten, door hem bij een ruime productie belang te geven. Een inrichting als deze moet zooveel mogelijk naar de beginselen van een industrieele onderneming beheerd worden. De daarin opgenomenen behooren de overtuiging te erlangen, dat zij, schoon op andere wijze dan gewoonlijk, deel nemen aan het groote maatschappelijke werk der voortbrenging. Mede om het economisch bezwaar, dat wij vermeld hebben, te ontgaan, heeft men soms in werkinrichtingen goederen laten vervaardigen bestemd om aan behoeftigen te worden weggeschonken. Deze vereeniging van twee onderling zoo verschillende soorten van liefdadigheid — verschaffing van inkomsten aan werkloozen, van meubelen en andere voorwerpen aan arme lieden — is reeds daarom niet verkieselijk, omdat zij geheel onderscheiden eischen stellen en omdat zij de werkverschaffing duur maakt. Doch het hoofdbezwaar is, dat zij de beste regeling der werkverschaffing belet. De goederen moeten verkocht worden, opdat den arbeider zelven blijke, wat zijn arbeid waard is; ook, om hem te doen beseffen, dat ernst wordt gemaakt met het industrieel karakter der inrichting. Vergeleken met hetgeen in vroegere jaren wel eens is toegepast — uitzoeken van opzettelijk dooreengemengde veldvruchten; steenen verwijderen van land, waarop men die steenen had verspreid; verbetering van wegen en slooten, die men vooraf in slechten toestand had gebracht — verdient het hier bedoelde stelsel verre de voorkeur. Het heeft een pedagogisch doel. Doch bij het zoeken naar de beste middelen tot bereiking van dit doel blijft het halverwege staan. Werkverschaffing kan en moet een der hoogste vormen van liefdadigheid zijn, en slechts dan zal zij dit wezen, wanneer zij aan industrieele eischen het meest voldoet.

Men zou ons kunnen tegenwerpen dat een aldus ingerichte periodieke werkverschaffing bedenkelijke gevolgen kan hebben.

Leverden bijvoorbeeld de inrichtingen voor werkloozen ons brood, en ware dit voor sommige bakkers een reden om een ander bedrijf te kiezen, dan zoude bij verlevendiging der vraag op de arbeidsmarkt te weinig brood worden gemaakt. Dit is juist, maar het geldt niet van alle artikelen; het geldt alleen van dezulke, die onvatbaar zijn om bewaard te worden. Van de andere kan wel degelijk een regelmatig aanbod plaats vinden, al wordt, door het intermittent karakter der werkloosheid, de voortbrenging niet regelmatig gedreven. Intusschen zien wij dat de toepassing van het algemeene beginsel — die voorwerpen te kiezen, waarop het minst verlies wordt geleden — éénige beperking noodig heeft. De beperking moet hierin bestaan, dat aan bederf onderhevige artikelen van de keus worden uitgesloten.

Maar de aangevoerde bedenking leert ons nog iets meer. Bij den aanvang van ons vertoog over het beste stelsel van werkverschaffing is gezegd, dat buitengewone werkloosheid anders moet bestreden worden dan periodieke. De grond dezer onderscheiding ligt nu, naar wij meenen, bloot. Bij periodiek terugkeerende werkloosheid zal een werkverschaffing, die zich op streng commercieel standpunt plaatst, daarom te verkiezen zijn, omdat het kapitaal, dat zij aan bepaalde afdeelingen der particuliere nijverheid doet onttrekken, duurzaam aan die afdeelingen kan onttrokken blijven. En bij geleidelijke toepassing van het zuiver commercieele stelsel zal, naar ons bleek, van onttrekking niet eens sprake behoeven te zijn, alleen van verhindering om zich een nieuw terrein toe te eigenen. Van de buitengewone geldt noch het een, noch het ander. De behoefte, die haar noodig maakt, openbaart zich meestal plotseling. De oogst is mislukt; onlusten zijn ergens uitgebroken; een tentoonstelling heeft duizende personen naar een plaats gelokt, en toen zij gesloten was brak de winter aan. In zulke gevallen moet terstond gehandeld worden; aan geleidelijke invoering van eenig stelsel valt niet te denken. Maar na eenigen tijd zal geen werkverschaffing meer noodig zijn; welke toestand ware dan geboren, indien middelerwijl

de kapitalen zich. met groote opofferingen misschien, van het eene vak naar het andere hadden verplaatst? En hadden zij zich niet verplaatst, dan zouden zij ten deele tot werkloosheid zijn gedoemd, indien de werkverschaffing op het gebied der gewone nijverheid ware getreden. Werkloosheid bij het kapitaal beteekent gemis aan loon bij de arbeiders. Door het stelsel, dat voor periodiek terugkeerende werkverschaffing alle aanbeveling verdient, ook op de buitengewone toe te passen, zou men een kwaad bestrijden met middelen, die op andere punten een soortgelijk kwaad, vermoedelijk van even grooten omvang, deden ontstaan.

Bijzondere gevallen vereischen bijzondere maatregelen. In het hier bedoelde moet wel gezocht worden naar zooveel mogelijk nuttigen arbeid, doch tevens naar arbeid, die niet door anderen wordt verricht. Wij zullen in een latere afdeeling zien, dat de commercieele productiviteit der ondernemingen doorgaans, doch niet altijd een zuivere maatstaf is van hare productiviteit in economischen zin. Er zijn werkzaamheden, welker uitkomsten geene of geringe koopwaarde hebben, en die toch het menschdom verrijken. Deze late men bij voorkeur volbrengen. De particuliere nijverheid, tenzij gesteund door subsidiën, volbrengt ze nooit, omdat daarbij niets te verdienen is; reden te meer voor de liefdadigheid om ze op te dragen aan hen, over wie zij zich ontfermt.

In dezen geest is reeds meermalen gehandeld, vooral door het aanleggen van publieke wegen. Een publieke weg, waarop geen tol wordt geheven, kan nooit geldelijke voordeelen verschaffen aan dengeen die hem bekostigt, tenzij dan dat hij zelf bij het tot stand komen van den weg een bijzonder groot belang heeft. Maar de algemeene welvaart van een streek wordt door den aanleg van wegen soms zeer gebaat, zoodat een werkverschaffing, die daartoe strekt, economisch zeer nuttig kan zijn. Ziedaar de algemeene richting aangewezen, waarin men de oplossing van het probleem der werkloosheid in het thans bedoelde geval te zoeken heeft. Is zij ten gevolge van plaatselijke omstandigheden daar niet te vinden, zoo kan het

stelsel worden toegepast, waarvan zoo even gesproken is: voortbrengselen te doen vervaardigen, die bruikbaar zijn voor arme lieden, maar te duur om door hen gekocht te worden, zoodat de particuliere nijverheid ze aan deze personen nooit levert. Voor periodieke werkverschaffing mogen wij dit niet aanbevelen, maar voor exceptionneele, heeft het groote verdiensten.

---

§ 5.

Verkorting van arbeidsduur als middel tegen werkloosheid.

Wij hebben thans de waarde te onderzoeken van een andere meening, die in onze dagen veel aanhangers vindt, en die insgelijks de werkloosheid betreft.

Meer en meer, gelijk men weet, wordt geijverd voor verkorting van den arbeidsdag. Proefnemingen hebben geleerd, dat daartoe in zeer vele gevallen kan worden overgegaan, zonder dat vermindering der voortbrenging behoeft te volgen [1]). Toch erkent de ijverigste voorstander van den maatregel, dat niet in alle bedrijven beperking der werkuren vergezeld kan gaan van grootere, althans evenredig grootere praestatie van den arbeider per uur. Dit mag echter, zoo oordeelen sommigen, niet weerhouden van het aanprijzen dier beperking. Laat het zijn, zoo spreken zij, dat verkorting van den arbeidsdag de voortbrenging hier en daar vermindert; dan ontstaat een ander voordeel: de werkloosheid zal geringer worden. Want één van beide: òf meer arbeiders zullen aan het werk gezet worden, òf het werk zal langer duren. In elk dezer twee gevallen zal de invloed op de werkloosheid gunstig zijn.

Deze meening is juist; doch zij is het alleen onder een bepaalde voorwaarde, en welke die is kan uit het volgende blijken. Gesteld, er zijn in een nieuw ontgonnen streek 100 landbouwers en 100 ambachtslieden, die hunne producten tegen elkander verruilen. Om plaats te maken voor 10 nieuw aangekomenen

---

[1]) Zie Mr. G. M. den Tex, Verkorting van den arbeidsdag, Amsterdam 1895.

van elke soort beperken zij allen hunne arbeidsuren met één tiende. Dit zal inderdaad tengevolge hebben, dat werkloosheid bij de nieuw aangekomenen wordt verhoed. De maatregel zal doeltreffend zijn, omdat ieder zich een vermindering van inkomen geëvenredigd aan zijne mindere praestatie laat welgevallen. Indien de oude bevolking de nieuwe laat deelen in het gebruik van hare voortbrengingsmiddelen en andere kapitalen, verhoedt zij werkelijk, dat die nieuwe bevolking gebrek lijdt.

Wij zien uit dit voorbeeld, wat aan de voorstanders der leer die wij beoordeelen mag, maar ook moet worden toegegeven. Zij keuren het af, dat de een 12 of 14 uren daags werkt, terwijl de ander bijna niets kan verdienen; werden die lange dagen ingekort, dan zou de schaar der werkloozen geringer worden. Van een zuiver theoretisch standpunt gesproken — in de practijk kunnen zich moeilijkheden voordoen [1]) — is tegen dit laatste niets in te brengen. Mits erkend worde, en ziedaar de voorwaarde, waarvan gesproken is, dat de toepassing van dit middel tegen werkloosheid slechts v e r p l a a t s i n g van arbeidsloon tengevolge kan hebben. De man, die minder werkt, zal minder verdienen, ten bate van dengeen die hem vervangt.

Met de erkenning dezer eenvoudige waarheid zijn echter

---

[1]) Ten einde geen nienw element in de qnaestie te brengen lieten wij dit punt onaangeroerd. Volgens sommigen zijn de practische moeilijkheden onoverkomelijk. Prof. Munro, in een opstel over „The probable effects on wages of a general reduction in the hours of labour", opgenomen in het *Report of the 60th meeting of the British association for the advancement of science*, London 1891, bl. 473, zegt: „It has been suggested that the net production could and would be maintained (if not increased) by the employment of the unemployed. Such a suggestion implies that there is a class of unemployed possessing the requisite physical powers, mental intelligence, and technical skill required in the indnstries where the hours of labonr are reduced. No such assnmption can be granted. Indeed, there is ample gronnd for contending that, as far as skilled industries are concerned, the bulk of the nnemployed do not possess the necessary skill to engage in them."

Het hangt af van de uitbreiding, die men aan het begrip „skilled iudustries" wil geven, in hoever deze opmerkingeu juist zijn.

sommigen niet tevreden. Neen, zoo spreken zij, het is onwaar, dat vermindering van arbeidsduur, die met verminderde voortbrenging gepaard gaat, slechts op kosten van hen, die thans overmatig arbeiden, de werkloosheid kan beperken. In die verminderde voortbrenging zelve ligt het correctief, want zij maakt de goederen schaarsch, derhalve duur. De ondernemers zullen voor de kleinere hoeveelheid evenveel geld bedingen als vroeger voor de grootere, zoodat zij het loon, al wordt daarvoor minder gepraesteerd, onveranderd kunnen laten. En men vreeze niet, dat wanneer door aanneming van nieuwe arbeiders de productie op de oude hoeveelheid is teruggebracht, de prijzen zullen dalen op het oude peil. Men zou dan iets zeer gewichtigs vergeten: de uitbreiding die de vraag heeft ondergaan, doordien vele werkloozen loontrekkenden zijn geworden. Die uitbreiding houdt de prijzen staande, wanneer zij door herstel van het vroegere productiecijfer gevaar loopen te dalen. Zoo zal het mogelijk wezen, dat werkloozen in den kring der loontrekkenden worden opgenomen, terwijl de stand der loonen onveranderd blijft.

Er zijn in deze redeneering drie fouten. Ten eerste bewijst zij juist het tegenovergestelde van hetgeen zij bewijzen moet. Indien de geldloonen stand houden, maar alles duurder wordt, heeft dan de arbeider niets verloren? Zijn werkelijk loon — waaronder wij de som der goederen en genietingen verstaan, die hij zich verschaffen kan — zal, blijkens het betoog dat men ons leverde, verminderd zijn, en dat is hier de hoofdzaak. Naar onze voorstelling daalt het geldloon, maar blijven de prijzen onveranderd. Neen, zegt men, het geldloon daalt niet, maar de prijzen worden verhoogd. Waar ligt het verschil?

Ten tweede is de redeneering gebouwd op de gebrekkige formuleering van een ware stelling. Men zegt: schaarschte brengt duurte te weeg. Dit is dan alleen juist, wanneer de schaarschte niet vergezeld gaat van vermindering in het koopvermogen, en zoodanige vermindering is hier te verwachten. Vraag is slechts een ander woord voor aanbod; vermindering der productie wil zeggen: vermindering der vraag naar voortbrengselen. Worden de werkuren verkort, dan zullen minder goederen ter markt komen; maar juist daardoor zullen er minder koopers zijn, of de bestaande koopers zullen zich minder kunnen aanschaffen. Wel is het denkbaar, dat de prijs van een enkel artikel stijgt, wanneer het aanbod daarvan door beperking van arbeidsduur geringer wordt; ofschoon het zelfs dan niet zeker is, dat de tot hoogeren prijs verkochte kleinere hoeveelheid evenveel geld zal opbrengen als de grootere opbracht bij lageren prijs. Doch met iedere uitbreiding van het aantal vakken van nijverheid, waarin de beperking der arbeidsuren met het onderstelde gevolg wordt toegepast, wordt de mogelijkheid kleiner dat minder aanbod tot prijsverhooging leiden zal. Daarentegen doet bij beperking van den arbeidsduur tot de voortbrenging van weinige artikelen een nieuw bezwaar zich voor. De prijs moet niet alleen verhoogd worden, maar die verhooging moet stand houden, als de productie zich herstelt. Men zegt ons, dat dit geschieden zal door de vraag der vroegere werkloozen. Maar wat waarborgt ons, dat hunne vraag zich zal richten op de enkele artikelen, waarvan nu sprake is? Wij mogen het volgende dilemma stellen: òf de beperking van arbeidsduur met vermindering van praestatie heeft plaats op groote schaal; dan blijft de prijsverhooging achterwege, daar veler koopvermogen is ververzwakt; of wel, zij heeft plaats op kleine schaal, maar dan houdt de prijsverhooging, die nu inderdaad waarschijnlijk is, geen stand, zoodra de productie door den arbeid van vroegere werkloozen op het oude peil terugkomt.

In de derde plaats vergeet men zoowel het internationaal verkeer, als de werking van loonsverhooging op de vraag naar kapitaal. Het internationaal verkeer zal door vermeerdering der invoeren, vermindering der uitvoeren, van goederen die veel arbeid kosten, aan de stijging der prijzen, waarvan men droomt, wel spoedig een eind maken; en de vraag naar kapitaal zal de rente opvoeren tot een punt, waarop sommige ondernemingen niet langer met voordeel gedreven kunnen worden, zoodat afdanking van arbeiders onvermijdelijk is. Dan

herleeft de werkloosheid die men bestreden achtte en die slechts beperkt kan worden door datgene waaraan men niet gelooven wilde: daling van het dagloon.

Het is jammer, dat men de hier bestreden zeer gebrekkige redeneering heeft voorgedragen, want daardoor viel op de theorie: verkorting van arbeidsduur kan tot vermindering van werkloosheid strekken, een veel te ongunstig licht. Het zou wel zeer gelukkig zijn, indien het loon onveranderd kon blijven, terwijl de voor dat loon verrichte arbeid geringer werd, maar dit is niet te verwachten. In bijzondere gevallen moge het denkbaar zijn, dank zij de welwillendheid van voorspoedige ondernemers, niet als algemeene regel. Doch waarom het noodzakelijke verbloemd? Te betreuren is het zeker, dat werkloosheid door het hier bedoelde middel slechts bestreden kan worden ten koste van het dagloon dergenen, wier arbeidsduur vermindert. Maar te betreuren is het nog veel meer, dat zoo vele arbeiders soms geen werk vinden in hun vak, en indien deze toestand slechts verbeteren kan met beperking van inkomsten, die door overmatigen arbeidsduur boven het normale peil zijn aangegroeid, zal dit geen te hooge prijs zijn voor het te verkrijgen voordeel. Te meer, omdat die beperking van inkomsten op den duur voor elk individu geringer zou worden; het verlies zou zich vermoedelijk na eenigen tijd over een veel grooter aantal personen, dan die het vroeger te dragen hadden, verdeelen. Immers, indien als waar mag worden aangenomen, wat door deskundigen is verzekerd en door menige proef reeds bewezen schijnt, dat in een groot aantal gevallen vermindering van arbeidsduur geen noemenswaardige vermindering van productie ten gevolge heeft.

Om deze uitspraak toe te lichten geven wij andermaal een voorbeeld. In een land zijn arbeiders, die elk *f* 2 per dag verdienen. Voor allen zonder onderscheid wordt de werktijd met één vierde verkort; maar 75 pct. dezer arbeiders blijven evenveel voortbrengen als vroeger, voor de overigen is dit, wegens den aard hunner werkzaamheden, onmogelijk; de uitkomsten van hun arbeid verminderen dus in dezelfde mate als hun werktijd is ingekort. Het loon van deze laatsten daalt nu met *f* 0.50 daags; in plaats van *f* 2 verdienen zij voortaan slechts *f* 1.50. Maar kan dit zoo blijven? Arbeiders met gelijke werkkrachten en bekwaamheden zullen een loon hebben, de eenen van *f* 2, de anderen van *f* 1.50; zal dit verschil niet worden uitgewischt? Het is in hooge mate waarschijnlijk dat dit na verloop van eenigen tijd zal gebeuren. Nauwkeurig is moeilijk te berekenen, hoe dan het loon zijn zal, doch zooveel mag geacht worden vast te staan, dat het verlies aan inkomen, door de vermindering van werkuren, die niet door vermeerderde voortbrenging per uur kon worden vergoed, aan een deel der arbeiders berokkend, ten slotte door al de hier genoemden zal gedragen worden; echter zoo, dat voor elk van hen de last geringer wordt dan hij eerst voor sommigen was.

De theorie, die wij beoordeeld hebben, is dus niet verwerpelijk te achten, mits zij ontdaan worde van de dwaling, die men daaraan heeft toegevoegd. Evenwel mag nooit worden voorbijgezien, dat hoe grooter het aantal gevallen is, waarin de arbeidspraestatie bij vermindering van den werktijd stand houdt, in des te geringer mate deze vermindering tot bestrijding der werkloosheid kan bijdragen.

---

§ 6.

De werktuigen en de loonen.

Tot de middelen van werkverschaffing zou, naar een voorstelling die zeer is verbreid, ook het vernietigen van alle werktuigen behooren. Het werktuig, eigendom van den patroon, wel te onderscheiden van het gereedschap, eigendom van den arbeider, is de groote mededinger van dezen laatsten. Het maakt hem overbodig; hoe meer het werktuig doet, des te kleiner is de behoefte aan handenarbeid. Verdwenen alle

werktuigen, dan zouden de loonen belangrijk hooger zijn.

Niets valt lichter dan aan te toonen, dat in deze redeneering een fout moet schuilen, want hare uitkomst wordt door de ervaring gelogenstraft. Het werktuig, dit stemt ieder toe, draagt belangrijk bij tot vermeerdering der voortbrenging, en uit voortbrengselen bestaat het maatschappelijk inkomen. In een eeuw als de onze, waarin van werktuigen een groot en toenemend gebruik wordt gemaakt, moet dat inkomen zeer aanmerkelijk vermeerderd zijn. Wie is daardoor bevoordeeld? De arbeider, zoo beweert men, is het niet; kan het gestrekt hebben tot vergrooting der ondernemerswinsten? Maar hoe dan verklaard, dat voor het gebruik van kapitaal steeds minder rente wordt geboden, schoon kapitaalaanwending het middel is om ondernemerswinst te behalen! Of strekt het tot vergrooting van de inkomsten der landeigenaars? Een schrijver, wiens werken tot de meest gelezene op economisch gebied behooren, Henry George, heeft vóór eenige jaren betoogd, dat „onafhankelijk van het toenemen der bevolking, elke verbetering in de wijze van voortbrenging en ruil verhooging van pacht moet veroorzaken" [1]). Werden middelen uitgevonden om op den arbeid meer te bezuinigen, dan zal men meer willen voortbrengen. „Maar alle voortbrenging vereischt twee zaken, arbeid en land. Door verbeteringen, die in bezuiniging op arbeid bestaan, zal dus de vraag naar land toenemen, en zoodra geen land van gelijke hoedanigheid als het reeds bebouwde meer beschikbaar is, wordt land van minder natuurlijke vruchtbaarheid in cultuur gebracht. Terwijl het eerste gevolg der bedoelde verbeteringen is, dat het voortbrengend vermogen van den arbeid aangroeit, is haar tweede gevolg uitbreiding van den landbouw en, wanneer dit gepaard moet gaan met bebouwing van slechter gronden, verhooging der pacht..... Derhalve, wanneer het land geheel toebehoort aan bijzondere personen, gelijk in Engeland, of wanneer het bijzonder eigendom wordt of kan worden, zoodra het benoodigd

[1]) Progress and poverty, London 1881, bl. 220 en 227.

is, gelijk in de Vereenigde Staten, moet de toepassing van werktuigen of verbeteringen, waardoor op den arbeid wordt bezuinigd, deze zijn, dat de pacht stijgt, maar niet het loon of de rente."

George acht het van belang, dat men dit goed begrijpt, want nu zou de verklaring gegeven zijn van het „feit", dat de invoering van werktuigen, waardoor op arbeid wordt bezuinigd, „overal heeft nagelaten den arbeiders tot voordeel te strekken" [1]).

Toen George zijne boeken in het licht zond, kon het nuttig worden geacht dit betoog te wederleggen [2]), want de pachten waren destijds nog niet gedaald. Maar sedert dien tijd daalden zij belangrijk, hoewel de verbetering der werktuigen voortgezet en het gebruik, dat daarvan gemaakt wordt, toegenomen is. De vraag, waar het nieuwe inkomen, vrucht der ruimere voortbrenging, gebleven is, kan nu althans geen vraag meer heeten. De loonen in geld werden niet geringer, zij stegen zelfs; maar vele levensbenoodigdheden werden goedkooper, zoodat de toestand der arbeiders is verbeterd. Niet de hunne uitsluitend; allen wier geldelijk inkomen stand hield of toenam, of niet daalde in gelijke mate als vele prijzen, hebben door de prijsvermindering gewonnen. Daar echter deze vermindering inzonderheid betrekking had op goederen van dagelijksch verbruik, moet wel bij de arbeidersklasse de winst naar evenredigheid het grootst zijn geweest.

Reeds toen George schreef, was zijne stelling onhoudbaar, Een feit zou het zijn, dat de invoering van werktuigen, waardoor op arbeid wordt bezuinigd „overal heeft nagelaten den arbeiders tot voordeel te strekken." Tot toelichting daarvan zij als voorbeeld het volgende vermeld. Katoenen garens n°. 40 kostten per Engelsch pond

[1]) Progress and poverty, bl. 220. Verg. Social Problems, bl. 187 en verv.
[2]) Eene voortreffelijke wederlegging is gegeven door J. A. Walker, Land and its rent, London 1883, bl. 141—182. Ook in de eerste uitgave van dit werk, bl. 261—263 is een wederlegging beproefd.

in 1779 . . .	16	shillings.		
„ 1784 . . .	10	„	11	pence.
„ 1799 . . .	7	„	6	„
„ 1812 . . .	2	„	6	„
„ 1830 . . .	1	„	2½	„
„ 1882 . . .	0	„	10½	„

Het laat zich gemakkelijk bewijzen, dat deze prijsverlaging bovenal aan verbeteringen in de nijverheid is te danken. Een Engelsch pond garen n°. 40 wordt gesponnen uit 18 ons katoen, en 18 ons katoen hebben gekost: in 1789 2 shillings, in 1812 1½ shilling, in 1882 7⅛ pence; zoodat de prijsverlaging der grondstof slechts van 100 tot 30 was, terwijl de garens van 100 tot 5,4 daalden. Nog iets anders is hier opmerkelijk. Voor kapitaal en arbeid bleven over per pond garen: in 1779 14 shillings, in 1882 3⅜ pence [1]); toch zijn de loonen gestegen, en van 111,000 in 1819—21 is het getal der arbeiders in de Engelsche spinnerijen geklommen tot 240,000 in 1880—82, terwijl de volwassenen naar verhouding talrijker waren in het tweede cijfer dan in het eerste. Maar dank zij de betere werktuigen leverde elke arbeider jaarlijks in 1880—82 5520 Engelsche ponden af, tegen 968 in 1819—21 [2]). Daar ligt de verklaring van het bij den eersten oogopslag vreemde verschijnsel, dat de verdiensten van kapitaal en arbeid op ieder pond garen veel kleiner geworden en toch de loonen gestegen zijn. Daar ligt ook de verklaring van zoovele soortgelijke verschijnselen op het gebied der hedendaagsche nijverheid, die alle getuigenis afleggen tegen de bewering van George.

De redeneering, die tot een ongunstige slotsom voor den invloed van het werktuig op de loonen voert, kan derhalve niet juist zijn. Doch waarin faalt zij? Het is toch niet te loochenen, dat wanneer de fabrikanten hunne vaste kapitalen vermeerderen, de hoeveelheid vlottend kapitaal geringer wordt, en dikwijls kon men opmerken, dat arbeiders werden weg-

[1]) Hobson, The evolution of modern capitalism, bl. 76.

[2]) Schulze-Gavernitz, Der Grossbetrieb, ein wirthschaftlicher und socialer Fortschritt, Leipzig 1892 blz. 132.

gezonden, omdat een werktuig hen overtollig maakte. Over het verband tusschen rente en loon sprekende, hebben wij herinnerd aan het belang der ondernemers om, bij betrekkelijk hooge loonen en betrekkelijk lage rente, arbeiders door werktuigen te vervangen, en het is van algemeene bekendheid, dat de Noord-Amerikaansche nijverheid daarin bijzonder is geslaagd [1]). Heeft dan de arbeider ongelijk, wanneer hij in het werktuig niet zijn besten bondgenoot, maar zijn gevaarlijksten concurrent ziet?

De oplossing van het probleem is — wij zeggen niet, moeilijker dan zij schijnt, want straks zal blijken, dat zij zeer eenvoudig is — maar belangrijker dan zij gewoonlijk wordt voorgesteld. Zij geeft meer te denken. Terecht wordt beweerd, dat invoering en verbetering van werktuigen den arbeidersstand op den duur bevoordeelen; geheel ten onrechte, dat dit van zelf geschiedt, krachtens een economische wet. Invoering en verbetering van werktuigen zijn voor de groote meerderheid der bevolking alleen onder eene bepaalde voorwaarde heilzaam. Deze voorwaarde werd, voor zoover wij het kunnen nagaan, steeds vervuld; doch op economische gronden kan men niet verzekeren, dat zij steeds vervuld zal worden, al moge dit op andere gronden waarschijnlijk heeten. Door zoo te spreken wijkt men af van een theorie, die door vele beoefenaars onzer wetenschap als onomstootelijk is aangemerkt [2]);

[1]) „The pressure of high wages", zegt Hobson, The evolution of modern capitalism, bl. 81, „is an economic force more powerfully operative than any other in stimulating the adoption of elaborate machinery." En de Amerikaan Schoenhof, in zijn werk The economy of high wages, New-York 1893, bl. 33, zegt: „The law of gravitation is not more absolute than this, that where, as in America, the rate of wages per diem is a high one, the first object of the employer is to economize its employment. The result is that in no country is the organisation of labor in mills and factories so complete as in the United States. In no country is the application of machinery carried to the extent to which it is carried in the United States". Bl. 84 zegt hij: „We are inventors by compulsion".

[2]) Echter niet door J. Stuart Mill. Zie Principles, People's edition; bl. 59.

wij meenen echter, dat de afwijking noodig en gerechtvaardigd is.

Men stelle een hypothese, die met de werkelijkheid gelukkigerwijs nooit overeenkomt; men neme aan, dat in een land, waar alle kapitalen zijn belegd, op groote schaal nieuwe werktuigen worden ingevoerd, die een groote bezuiniging op arbeid mogelijk maken; dat de industrieelen dientengevolge aanzienlijke winsten maken; eindelijk — hierop komt het aan — dat die winsten geheel en terstond door hen verteerd worden. Het laatste, de onmiddellijke vertering, is bijna ondenkbaar; want tusschen het tijdstip, waarop de winsten gemaakt zijn, en dat waarop de ingekochte zaken worden betaald, verloopen schier noodwendig enkele weken of maanden, en in die weken of maanden vermeerderen de winsten het kapitaalaanbod. Doch ter wille van de redeneering worde het bijna ondenkbare ondersteld. En geheel ondenkbaar is het niet, want de zaken, die de industrieelen zich voor genot of gebruik aanschaffen, kunnen door hen besteld zijn alvorens zij over hunne winsten konden beschikken, en dan ontstaat zelfs geen tijdelijke vermeerdering van kapitaal.

Wij vragen nu, van waar onder zoodanige omstandigheden loonsverhooging moet komen? Men vindt hier slechts een oorzaak van loonsverlaging, ten bate der ondernemerswinst, en daardoor indirect ten bate der kapitaalrente. Er zal wel levendiger mededinging ontstaan in bepaalde bedrijven, namelijk in die, waarin veel te verdienen is; maar dit moet ten gevolge hebben, dat aan andere bedrijven kapitaal wordt onttrokken, en het loon zal zich daardoor niet herstellen, integendeel. Want in de bedrijven, die zeer winstgevend zijn geworden, worden naar evenredigheid meer werktuigen gebezigd, minder arbeiders, zoodat de verandering ongunstig zal zijn voor de laatstgenoemden. Al verlevendigen de rijzing der kapitaalrente en de daling van het loon de vraag naar arbeid eenigszins, het is duidelijk, dat daardoor het loon niet op het vroegere peil kan komen.

Natuurlijk zullen sommigen ons tegenwerpen: loonsver-

hooging moet volgen krachtens de oorzaak zelve, die hier is genoemd, de grootere verteringen der industrieelen. Maar juist dit wilden wij aantoonen, dat zij, die aan een gunstigen invloed van invoering en verbetering van werktuigen *per se* gelooven, op de verteringstheorie een beroep moeten doen. Even weinig als elders zal hier dit beroep hun baten. De winst, zoo spreekt men, kan niet verteerd worden, of dit schept meer vraag naar arbeid. Neen, meer vraag naar goederen van bepaalde soorten, en die vraag kan slechts bevredigd worden door kapitaalaanwending. Onze hypothese echter sluit in, dat alle kapitalen zijn geplaatst: er moet dus ook uit dezen hoofde kapitaal aan andere bedrijven worden onttrokken. Het kost geen moeite die andere bedrijven aan te duiden: het zijn dezulke waardoor voorzien werd in de behoeften der arbeiders, die nu zonder werk of wier loonen gedaald zijn. De ondernemers, die voor de industrieelen werken, zullen zoodanige prijzen weten te bedingen, dat zij aan kapitalisten een rente kunnen bieden, die anderen overmatig schijnt. Zoo verplaatsen zich kapitaal en arbeid voor een deel; dit is ongeveer het eenige, dat van de verteringen te wachten is.

Doch men zou een krachtiger tegenwerping kunnen maken. Het nationaal vermogen van een rijk en welvarend volk pleegt voor een gedeelte uit buitenslands verkoopbare effecten te bestaan. De verhooging van den rentestand zal een prikkel geven om zich van vele dezer fondsen te ontdoen, en het daarvoor uit het buitenland verkregen kapitaal zal plaatsing vinden in de nijverheid. Inderdaad, dat zal geschieden; maar deze tegenwerping brengt ons op het punt, waar wij wilden komen. Zoolang geen nieuw kapitaal in de nijverheid wordt aangewend — onverschillig of het zijn oorsprong vindt in eigen of in anderer besparing, of het gevormd zij in het land zelf, of door verkoop van effecten uit andere landen zij verkregen — is het gebeurde voor de arbeiders een bron van onvermengd leed. Zullen dooreengenomen de voortbrengselen goedkooper zijn geworden? Er is geen enkele reden om het

noodzakelijk te achten, want de vervanging van arbeiders door werktuigen behoeft geen vermeerdering van voortbrengselen te hebben aangebracht. Er zal wel vermeerdering zijn in de voortbrenging van die artikelen, op welker productiekosten is bezuinigd, want kapitalen die vroeger tot verkrijging van andere goederen werden aangewend, zullen gelokt worden naar den tak van nijverheid, waarin, naar onze onderstelling, nu veel te verdienen is. Maar dan werden die andere artikelen schaarscher. Zij werden het reeds doordien kapitalen en arbeidskrachten noodig waren tot vervaardiging van werktuigen.

De gewone redeneering, waaruit de weldadige invloed van de invoering en verbetering der werktuigen moet blijken, onderstelt juist datgene, wat dien weldadigen invloed doet ontstaan; onderstelt het, maar zegt het niet, legt allerminst daarop nadruk. De groote winsten, die het gevolg zijn van vermindering der voortbrengingsmoeite in een bedrijf, lokken kapitalen daarheen, zoo wordt ons herinnerd. Ja, d a a r h e e n, dat valt niet te loochenen. Daarheen, om voor een deel in werktuigen te worden omgezet, die arbeiders overvloedig maken. En de slotsom luidt: nu zal de vraag naar arbeid, die aanvankelijk verminderd is, toenemen, terwijl, dank zij de onderlinge mededinging der fabrikanten, de prijzen der met werktuigen voortgebrachte goederen zullen dalen. Er ontbreekt hier een schakel, want uit de premisse volgt niets anders dan een daling van het loon, die wel met daling der prijzen van sommige goederen gepaard gaat, doch met vermindering der voortbrenging, dus verhooging der prijzen, van andere. De ontbrekende schakel is toevoer van n i e u w kapitaal; en zal deze toevoer niet elders armoede veroorzaken, dan moet hij zijn oorsprong vinden in besparingen. De verkregen winsten moeten voor een deel onverteerd blijven; daar alleen ligt het correctief.

De ervaring leert, dat aan dien eisch altijd wordt voldaan. Wie veel verdient, legt doorgaans op, en hoe sneller, hoe onverwachter de groote verdiensten komen, des te geringer

is het gevaar, dat zij geheel, of zelfs voor het meerendeel verbruikt zullen worden. Men verandert niet zijn levensvoet van den eenen dag op den anderen; al zou men het willen doen, men zou het niet altijd kunnen. Er zijn bedachtzame lieden genoeg, die, alvorens meer te verteren, willen zien of de groote winsten bestendigd worden. Sterk is ook bij velen de prikkel om zich zoo te gedragen, dat er iets beschikbaar zij in dagen van tegenspoed, of bij hun overlijden voor de leden van hun gezin. Daarbij komt, dat juist de voorspoedige industrieel de voordeelen van kapitaalbezit in ruime mate heeft leeren kennen; hij heeft grond om te verwachten, dat aanschaffing van meer werktuigen, uitbreiding der zaak in het algemeen, de winsten zelfs percentsgewijs zal doen toenemen. De bloei der onderneming gaat hem, wiens geheele bestaan daarmede samenhangt en die zijn leven daaraan wijdt, ter harte, onafhankelijk van de stoffelijke voordeelen, die zij hem verschaft. IJdelheid speelt hier een rol, maar niet de eenige en niet de hoofdrol. De liefde van den mensch voor zijn werk is een zijner beste eigenschappen. Bij den fabrikant openbaart zij zich hierin, dat hij zijne fabriek steeds grooter en beter ingericht wil zien.

Zullen deze oorzaken van kapitaalvorming verzwakken? Volkomen ongegrond kan in één opzicht de vrees daarvoor niet worden genoemd: de naamlooze vennootschap breidde zich in de tweede helft dezer eeuw aanmerkelijk uit, en zij, die alleen in juridischen zin persoonlijkheid heeft, bespaart hare winsten niet, zij verspreidt ze. Hare deugd is, dat zij de kapitalen, die eenmaal aan een onderneming zijn toegevoegd, duurzaam daarmede verbindt; hare zwakke zijde, dat zij de kapitalen, die tot uitbreiding der onderneming vereischt worden, niet zelve vormt. Bedachtzame bestuurders voorzien daarin eenigermate door ruime afschrijving, vorming van fondsen, maar dit zijn palliatieven. Hier ligt onmiskenbaar een gevaar; men mag het niet overschatten, doch evenmin voorbijzien. Een economische wet, krachtens welke het vervangen van handenarbeid door werktuigen van

zelf tot voordeel strekt van de arbeidersklasse, zij het ook na een „tijd van overgang", bestaat alleen in de verbeelding van sommige optimisten; wil men hier van een wet spreken, zoo kan zij op geen hoogeren titel dan dien van empirische wet aanspraak maken. Denkbeeldig is wel niet het voordeel, dat de verbetering of uitbreiding der werktuigen gaf, het is zeer groot; zoo groot zelfs, dat indien het ideaal van hen, die alle werktuigen zouden verdwenen willen zien, werd verwezenlijkt, deze kapitaalvernietiging op groote schaal niet een rijzing der loonen, maar den hongerdood van millioenen en millioenen arbeiders zou veroorzaken. Doch waarom was het voordeel niet denkbeeldig? Uitsluitend, omdat èn de omstandigheden, èn de wijsheid der menschen, èn de andere factoren die hierboven zijn genoemd, de toepassing hebben belet van de verteringstheorie; een theorie van welke getuigd kan worden, dat zij meer dan éénige andere populaire dwaling in allen deele het tegenovergestelde leert van hetgeen werkelijk is, en in dit bepaalde geval het omgekeerde voorschrijft van hetgeen de belangen der menschheid gebieden.

De ontbrekende schakel is nu aangevuld en hiermede, zoo wij ons niet bedriegen, veel verzoend, dat anders vol onderlinge tegenstrijdigheid zou zijn. Inderdaad is het werktuig de mededinger van den arbeider, maar indien de winsten die het verschaft worden opgelegd, schept het den arbeider krachtige bondgenooten. Dan gaan de werktuigen elkander concurrentie aandoen; dan wordt het vlottend kapitaal, waarin eerst pijnlijke leemten zijn ontstaan, grootelijks vermeerderd; dan daalt de ondernemerswinst tot haar vroegeren stand, zoo niet tot een lageren, en de rente evenzeer. En de uitkomst der geheele beweging is algemeene verspreiding van welvaart. Tenzij de arbeiders door overmatigen aanwas veel verijdeld hebben van hetgeen in hun voordeel door den loop der dingen geschiedde. In welke mate dit laatste sedert de invoering van het stoomwerktuig heeft plaats gevonden, is van algemeene bekendheid.

Gemakkelijk echter is het nu te begrijpen, dat name-

looze ellende moet geleden worden, wanneer aan het gebruik van werktuigen plotseling eene aanzienlijke uitbreiding wordt gegeven in een land, dat geen groote hoeveelheden buitenslands verkoopbare effecten bezit. Zulk een land was het Engeland van het eind der achttiende en het begin der negentiende eeuw; en de toestand werd zeer verergerd door den langdurigen oorlog met Frankrijk, die schatten verslond en het verkeer stremde. Wordt in onze dagen in een afdeeling der nijverheid groote bezuiniging op arbeid mogelijk, zoodat in die afdeeling aanzienlijke winsten ontstaan, dan behoeven de kapitalen, die zij tot zich trekt, niet ontnomen te worden aan bedrijven van datzelfde land; men redt zich aanvankelijk door verkoop van effecten. Hoewel dit elders de kapitaalaanwending vermindert, zoo verspreidt zich het kwaad zoodanig, dat het nergens in hevige mate wordt gevoeld. Weldadig werkt hier ook de nauwe band tusschen de verschillende „geldmarkten", om den gebruikelijken term te bezigen. Er bestaat niet alleen een „reserve of labour" [1]), er bestaat ook een kapitaalreserve: niet alle kapitalen zijn definitief belegd. Die reserve vindt haar weg naar de zoogenaamde geldmarkt, waar zij tot lage rente plaatsing zoekt op korte termijnen. Bij nieuwe kapitaalbehoefte wordt zij voor een deel aan die tijdelijke bestemming onttrokken; schept dit ter plaatse waar het geschiedt een tekort, zoo kan dit te kort spoedig worden aangevuld uit het buitenland. De disconto- en beleeningrenten stijgen dan op zulk een plaats, hetgeen een reden wordt om aan de geldmarkten op andere plaatsen kapitaal te onttrekken. Dank zij dit alles heeft de invoering van werktuigen in een tak van industrie, zelfs wanneer zij plotseling geschiedt, veel van haar bedenkelijk karakter verloren. Al zeer spoedig doet zij haren nuttigen invloed gevoelen. Maar vóór honderd of honderd twintig jaren was dit alles zoo niet. Werklieden werden overbodig, en door het gemis van een strenge wetgeving op den kinderarbeid in nog sterker mate

[1]) Zie boven bl. 322.

dan anders het geval zou zijn geweest. De omzetting van de groote winsten der fabrikanten in nieuwe fabrieken heeft ten slotte het kwaad gekeerd. Maar ettelijke jaren zijn verloopen, eer het zoover gekomen was.

De smarten, die de geboorte der nieuwere industrie heeft doen lijden, behooren nu tot de geschiedenis, en wij genieten de voordeelen tot den prijs van die smarten verkregen. Vele buitengewone winsten moesten verdwijnen: het is gebeurd. Nieuw kapitaal moest gevormd worden: het is gevormd. Het gebruik van werktuigen moest zoo toenemen, dat ieder werktuig mededingers vond in een groot aantal andere: het vindt die op ruime schaal. Zoo herleefde de vraag naar arbeid, zij nam zelfs in sterke mate toe. Inderdaad wordt door niemand aan het verdelgen van alle werktuigen gedacht, maar wel wordt het soms met leede oogen aangezien, wanneer opnieuw een tak van bedrijf aan den gewonen handenarbeid ontgaat. Dit leedgevoel is misplaatst, zoolang grond bestaat om te verwachten, dat de winsten, die uit de verandering voor de ondernemers voortvloeien, even als vroeger is geschied, voor een groot deel gekapitaliseerd zullen worden.

---

§ 7.

Loon en arbeid.

Twee stellingen zijn meermalen als axioma's beschouwd: de eene is dat bezuinigingen op den arbeid het loon, na een tijd van overgang, automatisch doen stijgen; de andere kent dezelfde werking toe aan vermeerdering van ijver en vaardigheid bij den arbeider. Nu van de eerste stelling gebleken is, dat zij slechts een empirische waarheid behelst, worden wij tot behoedzaamheid gestemd ten aanzien van de tweede. Moet ook de vermeerdering van arbeidspraestatie gerangschikt worden onder de oorzaken, die dan alleen gunstig werken op het loon, wanneer een bepaalde voorwaarde wordt ver-

vuld; zoo ja, welke is die voorwaarde? Of is haar invloed altijd en onvoorwaardelijk gunstig?

Om hierover licht te verkrijgen, stellen wij andermaal een hypothese. Wij nemen aan, dat een technische uitvinding wordt gedaan en toegepast, die niet, als in het vorige geval, arbeiders door werktuigen doet vervangen, maar eenvoudig de hoeveelheid der voortbrengselen vermeerdert; eene uitvinding, waardoor men, zonder meer kosten, beter partij leert trekken van de grondstoffen, of een grooter werking leert geven aan de productiemiddelen. Men zal begrijpen, dat de invloed hiervan op het loon nooit ongunstiger kan zijn dan die van vermeerdering van ijver en vaardigheid bij de werklieden; doch gunstiger evenmin, de gevallen staan met elkander gelijk.

Vermoedelijk zullen de bestaande ondernemers van de uitvinding gebruik maken om meer voort te brengen. Volstrekt zeker is dit niet, doch wij beginnen met het aan te nemen. Indien dit gebeurt, zal het loon niet dalen, maar het voortgebrachte artikel goedkooper worden, en dan hangt het af van de groep, waartoe het artikel behoort, of de arbeiders winnen. Behoort het tot hunne verbruiksgoederen, dan winnen zij zeer bepaaldelijk. Behoort het daartoe niet, dan zal de uitvinding hun voor- noch nadeel geven, hetgeen hieraan zal te wijten zijn, dat de vermeerdering in de uitkomsten der voortbrenging zich tot een klein gebied heeft beperkt.

Onderstellen wij thans, dat de bestaande ondernemers hunne productie **niet** uitbreiden. Dit is denkbaar, want de prijsverlaging, die van hun vermeerderd aanbod te wachten is, kan zoo belangrijk zijn, dat zij de noodzakelijkheid beseffen van het aanbod te beperken, en hunne organisatie kan zoo voortreffelijk wezen, dat hun dit gelukt. (Men denke aan een land, waar hooge beschermende rechten worden geheven, zoodat toevoer van buiten er niet te duchten is.) Wordt dan niet een toestand geschapen, gelijksoortig aan dien, welken wij beschreven hebben, toen wij over de invoering van werktuigen spraken? En laat zich de slotsom niet aldus genera-

liseeren: Zoovaak, door welke oorzaak ook, het voortbrengend vermogen van den arbeid toeneemt en geene evenredige uitbreiding van productie daarop volgt, omdat de ondernemers prijsverlaging vreezen, moeten werklieden worden afgedankt en loonen dalen?

Nauwkeurige onderlinge vergelijking van de twee gevallen leert ons echter een zeer belangrijk verschilpunt opmerken. In het geval met de werktuigen doet het afdanken van arbeiders geen overmaat van kapitaal ontstaan, want vlottend kapitaal is door vast vervangen. In het geval, dat wij nu beschouwen, is het ontstaan van zoodanige overmaat noodzakelijk. Noem het getal der werklieden 100,000 en het product 10,000. Dank zij de ingevoerde verbetering kunnen thans 100,000 werklieden een product leveren van 20,000; doch de ondernemers willen dit vermijden, zij wenschen de voortbrenging onveranderd te laten. Daaruit volgt wel, dat zij 50,000 werklieden afdanken, maar ook dat het kapitaal, vroeger tot bezoldiging dezer werklieden benoodigd, overvloedig wordt. Laat het nu zijn, dat de ondernemers al hunne nieuwe winsten verteren en toevoer van kapitaal uit den vreemde onmogelijk is, zelfs dan is het evenwicht tusschen vraag en aanbod van kapitaal verbroken. Door de afdanking van werkvolk daalde het loon; door dezelfde oorzaak, wegens de overmaat van kapitaal die zij schiep, daalde de rente. Welk een prikkel is hierdoor gegeven aan den ondernemingsgeest! De productie, welker uitbreiding kunstmatig was tegengegaan, zal vermeerderen, zoolang totdat geldloon en rente op het vroegere peil zijn teruggebracht. Maar dan zullen èn arbeiders èn kapitalisten door prijsverlaging van het eerst nog duur gebleven artikel gebaat worden, en daarin zal hun voordeel bestaan. Een voordeel, dat toeneemt, naar gelang in meer takken van nijverheid verbeteringen worden ingevoerd, of, wat op hetzelfde nederkomt, naar gelang de arbeid meer vruchten geeft op ruimer gebied.

Grootere arbeidspraestatie is dus in hare onmiddellijke gevolgen niet met bezuiniging op arbeid door werktuigen

gelijk te stellen; ook dan moet haar invloed gunstig zijn, wanneer de winsten, die zij den ondernemers aanvankelijk verschaft, niet worden opgelegd, maar verteerd. Wel is ook in dit geval opleg wenschelijk te achten, maar blijft hij achterwege, dan zal dit de nuttige werking der grootere arbeidspraestatie op het in goederen berekend loon — en dat alleen is het ware loon — geenszins te niet doen. Toch moet erkend worden, dat gevallen bestaanbaar zijn, waarin de oorzaak, die wij noemden, tijdelijk stoornis teweegbrengt.

Want de gevoeligheid der goederenprijzen voor vermeerdering van aanbod is zeer verschillend. Niets belet ons te onderstellen, dat in een bepaald geval verdubbeling van het aanbod méér dan halveering van den prijs zou veroorzaken, ja dat de prijs reeds gehalveerd zou worden door een mindere vergrooting der aangeboden hoeveelheid. Dientengevolge kan vermeerdering van productie in een bepaalden tak van bedrijf betrekkelijk spoedig hare grenzen vinden. Is de som der loonen bijvoorbeeld *f* 500,000, en de zuivere opbrengst van het product (alles, met uitzondering der loonen, daarbij in aanmerking genomen) door daling van den prijs tot *f* 500,000 geslonken, zoo blijft geen winst meer over voor den ondernemer. Er zal in dat bedrijf wat men noemt „overproductie" zijn ontstaan.

Langs twee wegen kan die misstand worden opgeheven. Het geldloon kan dalen, en indien de hier beschreven toestand zich uitstrekt tot zéér vele artikelen is dat even onvermijdelijk, als onschadelijk voor den werkman; want bij zulk een algemeene of nagenoeg algemeene prijsverlaging kan het geldloon dalen, terwijl het ware loon zich verheft. Is echter de beschreven toestand niet zeer algemeen, bepaalt hij zich tot enkele takken van nijverheid, dan zal het geldloon onveranderd blijven, maar dan moet de arbeid geringer worden. Door het gewone spel van vraag en aanbod gebeurt dan, schoon in minderen graad, wat in onze hypothese gebeurde door afspraken tusschen de ondernemers: afdanking van werkvolk heeft plaats. Ziedaar de stoornis, die wij in bepaalde geval-

len mogelijk noemden. De ruimere praestatie van arbeid vernietigt in dat geval inderdaad een zekere hoeveelheid arbeidsvraag.

Doch elders zal de vraag naar arbeid worden verlevendigd. Want ook nu zal de afdanking van werkvolk een anderen toestand scheppen, dan wanneer zij het gevolg is van bezuiniging op arbeid door invoering van machines. Er is geen vlottend in vast kapitaal omgezet, maar een zekere hoeveelheid vlottend kapitaal, tot dusver voor loonbetaling aangewend, werd aan die bestemming onttrokken. Andermaal ligt hierin een waarborg, daar niets reden geeft tot de onderstelling, dat het beschikbaar gekomene blijvend onttrokken zal worden aan de nijverheid. Men kan zich het verder beloop nu voorstellen. Het loon daalt, want meer arbeidskrachten worden aangeboden. De rente daalt, want meer kapitalen zijn beschikbaar, en juist zóóvele als vereischt worden om de afgedankten aan het werk te stellen. Als zeker kan worden aangenomen, dat het overvloedige kapitaal en de overvloedige arbeidskrachten zich met elkander zullen verstaan.

Doch niet, dat juist dezelfde arbeiders, die broodeloos zijn geworden, werk zullen vinden, want ouden en zwakken stelt men niet gaarne aan. In de „arbeidsreserve" — om nog eens het woord van Charles Booth te gebruiken — zijn allicht betere krachten dan de hunne beschikbaar, en aan deze zal men de voorkeur geven. Stoornissen als de nu bedoelde, al dragen zij een zeer tijdelijk karakter, gaan altijd van blijvend individueel leed vergezeld. Het moet dus een schaduwzijde van vermeerdering der arbeidspraestatie worden genoemd, wanneer zij in bepaalde artikelen overproductie schept; gelijk het evenzeer een schaduwzijde is, wanneer zij niet terstond tot vermeerdering der productie leidt, want ook dan vertoont zich het bezwaar, waarvan zooeven is gesproken. Herinneren wij ons daarbij, dat de arbeider niets wint door prijsverlaging van het door hem voortgebrachte artikel, wanneer hij niet gewoon is zich daarvan iets aan te schaffen, zoo komen wij tot het besluit, dat de gevolgen van verhoogde arbeidspraestatie, die zich bepaalt tot enkele bedrijven, niet onvoorwaardelijk gunstig voor de loontrekkenden zijn te noemen. Zij kúnnen gunstig voor hen wezen, doch zijn het niet noodzakelijk.

Een veel zonniger beeld doet zich aan ons voor, wanneer de werking der genoemde oorzaak zich niet tot enkele bedrijven bepaalt, maar zich tot zeer vele uitstrekt. Vergeten wij nimmer, dat de stoornissen, waarvan zooeven is gesproken, zijn te wijten aan de beperktheid van het gebied, waarop de arbeidspraestatie is toegenomen. Hoe grooter dit gebied is, des te minder tijdelijke stoornissen zullen te duchten zijn. Aanbod van goederen is vraag naar goederen; in den grond der zaak is alle handel ruil. Het geld verbreekt niet den band tusschen inkoop en verkoop, het verwijdt dien slechts. Breidt allerwege de voortbrenging zich uit, dan zal allerwege de vraag naar goederen toenemen. De landbouwer zal meer graan afleveren, maar ook beter gekleed en gehuisvest willen zijn. De ambachtsman zal meer meubelen vervaardigen, doch prijs stellen op betere voeding. En ofschoon ook bij algemeenen vooruitgang het gevaar van stoornissen niet geheel verdwijnt — door toeneming der welvaart vermeerdert de vraag naar de onderscheidene soorten van goederen meestal ongelijkmatig, zelfs kan die oorzaak te weeg brengen, dat voor mindere soorten nagenoeg alle vraag ophoudt — toch moet verhooging der arbeidspraestatie op velerlei gebied erkend worden als een ware zegen voor den werkman.

Men is in arbeiderskringen van deze waarheid niet ten volle overtuigd. Vandaar dat groote euvel, dat zoo eigenaardig wordt aangeduid met het woord „dagdieverij". Vandaar in Engeland bij de *trade unions* het verzet tegen taak- of stukwerk [1]); een verzet dat gegrond is op de vrees, dat de patroons,

[1]) Whittaker, van de Amalgamated Society of engineers, sprak zich op 14 Juni 1892 voor de *Royal Commission on labour* aldus daarover uit: „So far as onr rules are concerned, we do not recognise piecework, that is, we do not allow it being introdnced... We allow onr members to work it in shops where it does exist, however; we should not do it if we could help it, but we do not approve of it, because we find from practical experience

als zij eenmaal door toepassing van dit stelsel geleerd hebben hoeveel de arbeider wel kan werken, in hun eigen voordeel van deze wetenschap partij zullen trekken en grooter inspanning voor hetzelfde loon het eenig gevolg zal zijn. Is dit laatste echter aannemelijk? Bij voldoende mededinging tusschen de ondernemers k a n het kapitaal zich al de voordeelen der meerdere arbeidspraestatie niet toeëigenen; dit zou slechts mogelijk zijn door kunstmatige beperking van het aanbod, op de wijze als in ons voorbeeld is toegelicht, maar dan ook met de gevolgen die daar zijn aangewezen. Men beroept zich gaarne op het feit, dat tarieven van taak- en stukloonen in sommige vakken langen tijd onveranderd blijven, zelfs verlaagd worden; maar wat bewijst dit? Hoe meer de techniek vorderingen maakt, des te meer zal een doorgaande verlaging van het stukloon regel zijn; daaruit volgt echter niet, dat de arbeiders steeds minder zullen verdienen, hunne verdiensten kunnen tegelijkertijd belangrijk toenemen. Wij hebben gezien dat tusschen 1819—21 en 1880—82 de jaarlijksche productie van katoenen garens in Engeland gestegen is van 968 tot 5520 pond per arbeider. Gesteld nu — de juiste cijfers zijn ons niet bekend — dat het stukloon in die jaren in de verhouding van 285 tot 100 is gedaald; dan zal, daar de voortbrenging per arbeider in de verhouding van 100 tot 570 toenam, het loon nog verdubbeld zijn.

De bestrijders van het stukloon letten ook te uitsluitend op hetgeen voorvalt in hunne onmiddellijke omgeving. Wanneer de toepassing van het stelsel ten gevolge heeft dat, bij voorbeeld, locomotieven goedkooper worden, vragen zij: wat baat ons dit? Wij zijn niet gewoon ons locomotieven aan te schaffen! Neen, maar wel schaft de arbeider zich andere goederen aan, bij welker voortbrenging het stelsel van taak- of stukloon wordt toegepast, en wanneer deze goedkooper worden wint hij wel degelijk. — Steeds harder moeten wij werken, zoo luidt de klacht. Maar zoodra a l g e m e e n harder wordt gewerkt, zal de uitkomst van ieders voortbrenging toenemen, zal elk uur arbeids den werkman meer levensgenot verschaffen dan hem vroeger ten deel viel. — De patroons eigenen zich de vruchten onzer meerdere inspanning toe! Maar verdween dan onder hen de mededinging, of werd zij minder scherp?

Door alzoo te spreken vergeten wij niet, wat in het hoofdstuk over de kapitaalrente is betoogd, dat algemeene verbetering van de uitkomsten der voortbrenging ook den kapitalist ten goede komt. Voorzoover zij verlaging van prijzen ten gevolge heeft, strekt zij tot voordeel van allen, wier geldelijke inkomsten niet verminderd zijn, en zoolang het kapitaal niet is aangegroeid zal de kapitalist tot dezulken behooren. Hij wint dan zelfs onafhankelijk van de prijsverlaging. Hoe meer de loonen stijgen, des te meer kapitaal wordt voor loon gevorderd, want, gelijk wij reeds meermalen deden opmerken, de uitkomsten der voortbrenging zijn altijd „toekomstige goederen", terwijl het loon uit „aanwezige" bestaat; wordt van deze meer verlangd, dan stijgt de rente. Zoo deelt de kapitalist in de voordeelen van het meerdere werk, dat de arbeider verricht. Maar deze laatste deelt ook in de voordeelen van verbeteringen der techniek; en indien de voortbrengselen door den ijver of de handelskennis der ondernemers meer afzet vinden in verre landen of in ruimer kring aan de behoeften voldoen, omdat tijdiger wordt gelet op de wisselingen van den smaak, ook dan zullen de arbeiders gebaat worden. Het kapitaal heeft er belang bij dat veel en goed werk wordt verricht, maar de arbeiders — en zij niet alleen — hebben belang bij een oordeelkundig beheer van het kapitaal.

Zijn de hier voorgedragen beschouwingen juist, dan moet men de hoogste loonen vinden in die landen en streken, waar de arbeiders het meeste en het beste werk leveren. Voor

that it reduces wages. It has always a downward tendency, and I know of no instance in which employers have raised the piece prices. I might say that at one locomotive shop in Manchester during these past 15 years, the piece prices have been reduced 10 per cent on three different occasions, so that in 15 years the piece prices have been reduced 30 percent altogether. (Zie Group A, Qu. 22797.) Zie ook het antwoord op de volgende vraag.

zoover het kan worden nagegaan, is dit werkelijk zoo. Er zijn omtrent dit punt vele vergelijkende onderzoekingen gedaan, en zij hebben alle tot deze slotsom gevoerd, dat hoog loon en dure arbeid geen woorden zijn van eenerlei beteekenis, ja dat de schijnbaar duurste arbeid in vele gevallen de goedkoopste is. Reeds ADAM SMITH maakt hieraan aandachtig. „Waar de loonen hoog zijn, vinden wij de arbeiders steeds werkzamer, nauwgezetter en vlugger dan waar zij laag zijn", merkt hij op [1]). Maar bovenal door THOMAS BRASSEY is dit punt tot klaarheid gebracht, in een ten jare 1872 verschenen werk, *Work and wages practically illustrated*. De schrijver, zoon van een der grootste spoorwegaannemers van zijn tijd, deelt uit den rijken schat van ervaring, door zijn vader opgedaan, vele bijzonderheden mede. Toen de Grand Trunk Railway in Canada werd aangelegd, moest aan Engelsche arbeiders een loon van 5 à 6 shillings daags worden gegeven; lieden van de plaats namen met 3¹/₂ shilling genoegen; toch waren de Engelschen het goedkoopst. In Britsch-Indië is het dagloon 4¹/₂ à 6 pence; maar de aanleg van een mijl spoorweg kostte er evenveel als in Engeland. BRASSEY noemt een werk, in Frankrijk verricht, waar Franschen voor 3, Ieren voor 4 en Engelschen voor 6 franken daags naast elkander arbeidden; de uitkomst was wederom: laag loon kan dure arbeid zijn. Men heeft ook loonen in verschillende deelen van hetzelfde land met elkander vergeleken. BRODRICK, in zijn werk over den landbouw en het grondbezit in Engeland [2]), wijst op de groote verschillen tusschen de weekloonen der veldarbeiders in het Zuiden, het Noord-Oosten en het Noorden; men betaalde daar in zijn tijd 13, 18 en 21 shillings. Hij verzekert, dat die groote verschillen nagenoeg geheel uit ongelijke arbeidspraestatie ontspruiten. Talrijke andere gegevens van dezelfde strekking zijn te vinden in het reeds aangehaalde werk van den Amerikaan J. SCHOENHOF, *The economy of high wages*, dat op een uitgebreid plaatselijk onderzoek met betrekking zoowel tot Noord-Amerika als tot andere landen rust; voorts in het boekje van L. BRENTANO, *Ueber das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung*, waarvan de tweede druk in 1893 is verschenen. Er valt niet langer aan te twijfelen: wat de theorie ons leert omtrent den invloed der arbeidspraestatie op het loon, wordt door de ervaring in alle werelddeelen bevestigd. Ziedaar de zeer belangrijke uitkomst der onderzoekingen, waarvan de uitgebreidheid onzer stof ons slechts vergunt in deze weinige woorden melding te maken.

[1]) Wealth of nations, Book I, Ch. VIII.
[2]) English land and English landlords, London 1881, bl. 229.

Belangrijk echter is die uitkomst nog om een andere reden; zij geeft aanleiding tot een vraag, die om theoretische, maar vooral om practische redenen in bijzondere mate onze aandacht verdient. De arbeidspraestatie heeft invloed op het loon; maar heeft niet het loon invloed op de arbeidspraestatie? Werklieden, die in weinig tijds veel tot stand brengen, voeden zich krachtig; dat leert de ervaring overal, en het kan geen toevallig samentreffen van twee verschijnselen worden geacht, want krachtige voeding stelt tot groote inspanning in staat. Maar krachtige voeding is zonder een hoog loon ondenkbaar. Indien BRASSEY aan zijne Engelsche arbeiders de drie franken daags had gegeven, waarmede de Franschen genoegen namen, zou hun arbeid weldra niet meer dan drie franken per dag waard zijn geweest. Men nadert hier, naar men ziet, een nieuwe zijde van het loonprobleem. Op grond van de omstandigheid, dat zoowel voor koopwaren als voor diensten een prijs wordt betaald, is dikwijls de arbeid onder de koopwaren gerangschikt. Er zijn gevallen, waarin die fout onschadelijk is, maar hier is zij het niet. Een paard verliest geen arbeidsvermogen door tot lagen prijs verhuurd te worden; maar een krachtige en vlijtige werkman, wanneer hij belangrijk minder wordt bezoldigd, zal na eenigen tijd zijn werkkracht zien verslappen. Door den arbeid onder de koopwaren te rangschikken — hetgeen voor een duidelijke uiteenzetting der loontheorie volstrekt onnoodig is — verduistert men den blik op meer dan eene zijner kenmerkende eigenschappen. Arbeid heeft met koopwaren veel gemeen; maar

ook aan verschilpunten ontbreekt het niet [1]), en op een daarvan is hier gewezen.

Doch welke theorie kan nu worden voorgedragen? Sommigen, die over dit onderwerp geschreven hebben, oordeelden zeer voorbarig, en ADAM SMITH is de eerste geweest, die in deze fout verviel. „Waar wij de loonen hoog vinden, vinden wij steeds de arbeiders werkzamer, nauwgezetter en vlugger dan waar zij laag zijn." Deze waarneming dient hem tot bewijs, niet van den gunstigen invloed die de arbeidspraestatie op het loon, maar omgekeerd, van den gunstigen invloed dien het loon op de arbeidspraestatie heeft. „Een ruim onderhoud, zegt hij, verhoogt de lichaamskracht van den arbeider; de aangename verwachting van zijn toestand te verbeteren, zijne dagen misschien in welvaart en overvloed te eindigen, beweegt hem tot de uiterste krachtsinspanning." Wat geeft ADAM SMITH recht tot die bewering, waarop steunt zij? Het kan zijn, dat zij juist is, maar uit de waargenomen feiten volgt dit niet.

Het volgt evenmin uit hetgeen zoo even werd opgemerkt omtrent de noodzakelijkheid van bestendiging der hooge loonen tot bestendiging der hooge arbeidspraestatie; want tusschen bestendiging en opwekking is te onderscheiden. Een arbeidersbevolking heeft van lieverlede een hoogen levensstandaard aangenomen; tegelijk met haar loon klom hare werkkracht. Het is duidelijk, dat deze geen stand kan houden, wanneer het loon daalt; maar hieruit mag niet worden afgeleid, dat loonsverhooging steeds en onder alle omstandigheden de werkkracht zal doen toenemen. Door aldus te besluiten zou men als bewezen aannemen, dat hooger loon onder alle omstandigheden zal besteed worden op een wijze, die voor de verhooging der werkkracht gunstig is. Hoog loon is stellig een voorwaarde van veel en deugdelijken arbeid; maar zonder bewijs mag niet worden aangenomen, dat het de éénige voorwaarde is. Er bestaat zelfs alle reden om dit in twijfel te trekken.

[1]) Verg. de *Nota* over het arbeidscontract van Mr. E. FOKKER, in de Handelingen der Juristen-Vereeniging, 1894, I, bl. 173 en verv.

Men heeft beweerd, dat arbeiders met geringe werkkracht, wanneer zij zich te midden van een zeer arbeidzame en goed beloonde bevolking vestigen, na korten tijd evenveel kunnen verdienen als deze [1]). Wij nemen voor een oogenblik aan, dat er op dezen regel geen talrijke en belangrijke uitzonderingen bestaan; ook dan geeft dit geen genoegzamen steun aan de leer, die de hooge belooning tot oorzaak der groote werkkracht verheft. In weinig uren veel af te doen is ten deele een gewoonte, en nieuw aangekomen arbeiders volgen allicht zeer spoedig de gewoonten hunner nieuwe omgeving. Wordt echter groote lichaamskracht daartoe vereischt, dan zal het hooge loon slechts verdiend worden door hen die deze kracht bezitten of door steviger voeding weten te verkrijgen. Waar het loon naar het afgeleverde werk wordt berekend is dit vanzelf alzoo; waar het berekend wordt naar den duur van het werk, laat zich niet verwachten, dat zwakke personen evenveel zullen genieten als sterke. Wanneer men de berichten omtrent dit onderwerp met oordeel leest, zal men daarin bewijzen vinden voor den invloed der arbeidspraestatie op het loon, maar niet voor een zoodanige werking van het loon op de arbeidspraestatie als sommigen bewezen achten.

Laat het eerlijk worden erkend: wij zijn hier genaderd tot een der belangrijkste zijden van het loonprobleem, maar tevens tot eene, waarover nog weinig licht is opgegaan. Stond het vast, dat loonsverhooging steeds en onvoorwaardelijk een middel is om de hoeveelheid en de hoedanigheid

[1]) „In England I frequently heard it said that laborers brought from Ireland usually break down after the first week's trial; had then, living with friends, to first get used to the English standard of life, and feed up in order to be able to do work at the English rate. Gradually, in keeping with their better feeding and living, they become good and as strong workmen as the English. Now, in American mills the very same holds good." J. SCHOENHOF, t. a. p. bl. 30.

Daarentegen zegt BRODRICK (English land and English landlords, bl. 229) „dat arbeiders die men in staat heeft gesteld naar het Noorden te verhuizen, ten einde hun gelegenheid te geven meer loon te verdienen, dikwijls verplicht zijn geweest terug te keeren, omdat zij niet bij machte waren het dagwerk te volbrengen, dat van hen werd verlangd".

van het geleverde werk naar evenredigheid te doen rijzen, dan zou een groot deel van het sociale vraagstuk zijn opgelost. Maar het is er ver van af, dat dit het geval zou wezen. Aan waarnemingen, die bewijzen dat de arbeidspraestatie het loon bepaalt, ontbreekt het niet, maar wel aan soortgelijke ervaringen, waaruit met zekerheid tot een werking van het loon op de arbeidspraestatie kan besloten worden. BRASSEY vond de Canadeesche werklieden duur tegen $3^1/_2$ shillings: hij gaf de voorkeur aan Engelschen, wien hij 5 à 6 shillings moest betalen. De Britsch-Indische arbeiders kostten hem slechts $4^1/_2$ à 6 pence daags, maar het bleek hem niet, dat hij daardoor goedkoop werk kreeg. Om ons licht te geven over het onderwerp, dat ons nu bezig houdt, had hij al die laag bezoldigden naar het hoogste tarief moeten betalen, maar tot zulk een proefneming vond hij uit den aard der zaak geen aanleiding [1]).

---

[1]) Het is waar, dat BRASSEY op bl. 67 van zijn boek het volgende schrijft: „At the commencement of the constrnction of the North Devon Railway, the wages of the labourers were 2 *s.* a day. During the progress of the work their wages were raised to 2 *s.* 6 *d.* and 3 *s.* a day. Nevertheless, it was found that the work was execnted more cheaply when the men were earning the higher rate of wage than when they were paid at the lower rate. Again in London, in carrying ont a part of the Metropolitan Drainage Works in Oxford Street, the wages of the bricklayers were gradually raised from 6 *s.* to 10 *s.* a day; yet it was found that the brickwork was constructed at a cheaper rate per cubic yard, after the wages of the workmen had been raised to 10 *s.*, than when they were paid at the rate of 6 *s.* a day".

Moet deze mededeeling aldns worden opgevat dat het hoogere loon werd uitgekeerd aan dezelfde lieden, en dat hun meerder inkomen niet het gevolg was van de toepassing van taakwerk of eenige andere verbetering in het loonstelsel, dan behelst zij inderdaad de uitkomsten van een merkwaardige proef. Maar staat dit een en ander vast? Al de volgende mededeelingen slaan op verschillende arbeiders. Rnssen worden met Engelschen, deze laatsten met Ieren vergeleken, en op bl. 74 zegt de schrijver: „This I say, that all experience shows that, with proper supervision, *and with an equitable scheme of prices for piece work*, the best paid workman does more work for a given sum of money than the nnderpaid and therefere nnderfed labonrer can by possibility accomplish." Aan de gunstige werking op de arbeidspraestatie van het taakwerk valt niet te twijfelen; maar dat is niet het duistere punt, dat hier opgehelderd moet worden.

Evenmin is in de gegevens van SCHOENHOF, van BRENTANO, iets te vinden, dat ons verder brengt. Nooit behelzen zij meer dan het bewijs, dat ruime praestatie met hoog loon samengaat; wat hier oorzaak is, wat gevolg, blijkt niet uit hunne mededeelingen. Men zou talrijke voorbeelden willen kennen van loonsverhoogingen, hetzij bij wijze van proefneming tot oplossing van ons vraagstuk toegepast, hetzij door het vrije spel van vraag en aanbod veroorzaakt, die de arbeidspraestatie hadden doen klimmen. De voorbeelden zouden, om voldoende klaarheid te verschaffen, van zoodanigen aard moeten zijn, dat aan de werking der loonsverhooging en van deze alléén niet kon getwijfeld worden. Waren gelijktijdig nieuwe werktuigen ingevoerd, of ware tot een nieuw loonstelsel overgegaan, dan zou men geen zekerheid hebben, dat juist de verhooging van het loon het gewenscht gevolg had teweeggebracht. Zulke voorbeelden ontbreken echter, en het is te vreezen, dat zij steeds zullen ontbreken. Tot proefnemingen in zake den arbeidsduur werden verscheidene ondernemers bereid gevonden; het is niet te verwachten, dat de bereidwilligheid even groot zal zijn tot proefnemingen als de thans bedoelde. Een ondernemer, die een grooter bedrag voor arbeidsloon beschikbaar wil stellen om beter werk te verkrijgen, zal dien maatregel nemen op zoodanigen voet, dat hij de beste krachten aan zijne onderneming verbindt. Zijne proef zal niet ten doel hebben over een wetenschappelijke waarheid licht te verspreiden, maar na te gaan, of het tot dusver door hem toegepaste loontarief verstandig was. Daarbij komt nog dit. Verkorting van den arbeidsdag kan onmiddellijk goede uitkomsten geven. Indien de laatste uren van een langen werktijd niet veel opleveren, en de eerste uren van een vroeg begonnen dag evenmin, zal dit terstond blijken. Misschien zal menige ondernemer geloof hechten aan de bewering, dat lage bezoldiging even ongunstig werkt als overmatige arbeidsduur; doch er zullen niet vele ondernemers zijn, die aan loonsverhooging een onmiddellijk gunstigen invloed op den omvang en de hoedanigheid van den arbeid durven toeschrijven. Stellig

zullen de meesten onder hen niet verder gaan dan ALFRED MARSHALL deed, toen hij zeide „that an increase of wages, unless earned under unwholesome conditions, almost always increases the strength, physical and mental, and even moral, of the coming generation".

Tasten wij hier dan geheel in het duister? Stelt ervaring noch nadenken ons in staat, over den invloed van het loon op de arbeidspraestatie iets te zeggen? Hetgeen gezegd kan worden bestaat, naar wij meenen, hoofdzakelijk in hetgeen zoo even aan MARSHALL werd ontleend. Wij achten deze waarheid van zeer groot belang. Er komen tijdperken in het leven van ieder volk, waarin het loon stijgt, en dan vraagt men zich af: zal de loonsverbetering stand houden? De omstandigheden kunnen gewijzigd, de geboorten door vroege huwelijken talrijker worden; zeker zal de sterfte, de kindersterfte inzonderheid, afnemen door het klimmen der welvaart. Het geeft een zekere geruststelling te mogen aannemen, dat naast de aanwezige of mogelijke oorzaken, die de strekking hebben om het loon terug te brengen op het lage peil, een andere oorzaak langzaam, maar aanhoudend, in een betere richting werkt. De levensstandaard verheft zich. De bevolking wordt krachtiger, in iederen zin. Wat de technische uitkomsten betreft verkrijgt hare arbeid een hoogere waarde.

MARSHALL's uitspraak is niet te sterk. Loonsverhooging kan plaats vinden in drie vormen: de geldloonen kunnen stijgen bij gelijk gebleven prijzen van levensbenoodigdheden; zij kunnen onveranderd blijven, terwijl de prijzen dalen; zij kunnen ook stijgen — en dat is wel het gelukkigst — terwijl de meeste zaken goedkooper worden. In ons vaderland was in de tweede helft der negentiende eeuw het beloop niet overal hetzelfde; de geldloonen stegen niet duurzaam in alle deelen van het rijk; maar wel zijn de levensbenoodigdheden alom in prijs gedaald. In de groote steden stond hiertegenover een rijzing der woninghuren, maar in die steden verhief zich tevens het geldloon aanmerkelijk, zoodat ook daar de toestand verbeterde. Wij mogen dus besluiten, dat in ons land het

werkelijke loon gestegen is. Welk gebruik heeft de arbeidersbevolking daarvan gemaakt? Men hoort zoo dikwijls verklaren: loonsverhooging leidt alleen tot grooter dronkenschap: wordt deze uitspraak door de statistiek bevestigd? Het verbruik van gedistilleerd per hoofd was hier te lande in 1870 7.46 liters; toen klom het, onder den onmiddellijken invloed der loonsverhooging, die kort daarna aanzienlijk werd, tot 9.93 in 1876. Maar sedert dien tijd is er dooreengenomen geen stijging meer; het verbruik was gemiddeld in 1877—81 9.91, 1882—86 9.30, 1887—91 8.92 liters (van 50°/₀ sterkte) per hoofd der bevolking. Men vergelijke hiermede wat een onlangs door de Centrale Commissie voor de Statistiek ingesteld onderzoek [1]) geleerd heeft omtrent het jaarlijksch verbruik van voedingsmiddelen, na aftrek van hetgeen voor branderijen, brouwerijen en veevoeder werd gebezigd. Verbruikt werden per hoofd:

	Tarwe.	Rogge.	Gort.	Boekweitemeel.	Rijst.
1852—56...	0.43 hect.	1.08 hect.	15.23 kilogr.	17.20 kilogr.	6.65 kilogr.
1867—71...	0.77 „	— „	17.69 „	16.40 „	6.26 „
1887—91...	1.29 „	1.15 „	16.21 „	10.— „	12.09 „

Van boekweitemeel werd het verbruik geringer, naar men ziet; het werd hoofdzakelijk vervangen door dat van rijst. Maar welk een vermeerdering in het tarweverbruik! Gevoegd bij dat van rogge vindt men

voor 1852—56 . . . 151 liters
„ 1887—91 . . . 244 „ ,

eene rijzing van 60 percent sedert 1852—56, van 30 percent sedert 1867—71, terwijl het verbruik van gedistilleerd tusschen 1870 en 1887—91 slechts met 19 percent is toegenomen [2]).

---

[1]) *Bijdragen* dezer Commissie, Deel II, 's Gravenhage 1895.

[2]) Men brengt de verbetering der volksvoeding in Nederland onwillekeurig in verband met het steeds gunstiger worden van de nitkomsten der jaarlijksche metingen van lotelingen. Op 100 gemetenen waren:

	ben. 1.55 M.	1.55—159 M.	1.60—169 M.	1.70 M. en daarb.
1870	9.32	13 91	51.78	24.99
1894	3.92	9.16	51.84	35.08

Maar hiertoe zullen wel andere oorzaken hebben medegewerkt.

De hier te lande verkregen ervaring, waaraan men die van andere landen zou kunnen toevoegen, pleit voor MARSHALL's stelling. Evenmin als hij, evenwel, zouden wij aan die stelling het karakter durven toekennen van een wet. MARSHALL drukt zich zeer behoedzaam uit, en daartoe bestaat alle reden. Bij een laag ontwikkeld volk zou de rijzing van het dagloon tot niets anders dan grooter verkwisting kunnen voeren; het zou ook denkbaar zijn, dat zij in het geheel geen verhooging van inkomsten ten gevolge had, omdat de arbeiders, na op enkele dagen der week veel verdiend te hebben, op de overige zich aan ledigheid overgaven. En wie durft verklaren, dat zoowel het een als het ander onder alle omstandigheden onmogelijk zou zijn bij eene Europeesche bevolking? Zal loonsverhooging leiden tot grooter of beter arbeidspraestatie, dan moet zij gepaard gaan met verheffing van den levensstandaard, en deze, wij weten het, hangt op het nauwst met den zedelijken toestand en het peil der beschaving samen. Gaat zij daarmede niet gepaard, dan is zij noch economisch, noch in eenig ander opzicht nuttig; dan voert zij tot verwildering, tot demoralisatie, en het bedenkelijke der theorie, die aan stijging van het loon een automatisch goede werking toeschrijft, ligt in de miskenning dezer waarheid. Een automatisch nuttige werking bestaat hier niet, men kan er zich dagelijks van overtuigen. In menig bijzonder geval brengt loonsverhooging onvermengd kwaad te weeg; geen rijzing, maar daling van het zedelijk peil en dat der beschaving. Waarom deed zij het niet op groote schaal in onzen tijd en onze omgeving? Waarom zag men hier den arbeidersstand allengs meer zorg besteden aan woning en kleeding, meer indachtig zijn aan eigen toekomst en die van het gezin, meer belang stellen in zaken, die het algemeen welzijn betreffen? Er vormde zich een talrijke keurbende van werklieden, mannen en vrouwen, op de duidelijkste wijze te onderkennen van de overigen, toch van dezen niet door een diepe kloof gescheiden. Hoe ontstond zij en waaraan is het te danken, dat zij klaarblijkelijk steeds grooter wordt? Hier mogen de zedelijke krachten niet worden voorbijgezien, die in onze maatschappij ten algemeenen nutte werkzaam zijn en die, bij groote verscheidenheid van drijfveer, van aangewende middelen, te zamen ertoe bijdragen om met den economischen vooruitgang iets hoogers te verbinden. Juist dat hoogere is onontbeerlijk, voor de duurzaamheid van den economischen vooruitgang zelven.

Het loonprobleem heeft verschillende kanten. Bijwijlen doet het zich voor als een wiskunstig vraagstuk, en dat is het ook werkelijk; er zijn hier factoren, welker beteekenis slechts door meten en cijferen wordt doorgrond. Doch met dit meten en cijferen komt men niet gereed; het loonprobleem heeft nog een andere zijde, die aan de wiskunde ontsnapt, den economist als zoodanig louter verlegenheid baart, die hij echter niet onvermeld kan laten zonder een groote leemte te doen overblijven in de uitkomsten van zijn onderzoek. De arbeid heeft met koopwaren veel gemeen; het moet herhaald worden tegenover dezulken, die in het streng economisch gedeelte der loonquaestie allerlei nevelachtige, wij schreven bijna, half-mystieke elementen willen doen binnendringen en, onder het voorwendsel van de wetenschap met nieuw leven te bezielen, oude dwaalbegrippen herstellen. Doch er is een punt, waar de vergelijking met de koopwaar een hinderpaal wordt voor het diep besef der oorzaken, die het loon beheerschen. Wij hebben getracht dat punt aan te wijzen. Men vindt het daar, waar de stoffelijke welvaart hare afhankelijkheid toont van het welzijn in hoogeren zin.

Onder hen, die door den aard van hun bedrijf op het stoffelijk en zedelijk welzijn der arbeiders grooten invloed hebben, zijn velen, wier oog voor het nauw verband tusschen die beide geopend is. Niet zeldzaam meer zijn de fabrikanten, die zich een gestadige verheffing van het arbeidsloon tot doel hebben gekozen, en dat doel met de ware middelen trachten te bereiken. Wetende dat de arbeidspraestatie het loon bepaalt, passen zij een regeling van het stuk- en dagloon toe, waarbij de prikkel tot arbeid steeds aanwezig is. Tegelijk

trachten zij door onderwijs, door het verschaffen van goede woningen, van gelegenheid tot ontspanning, langs allerlei wegen, de kennis, de ontwikkeling, den levensstandaard hunner werklieden te verhoogen. Zij verhinderen daardoor dat het vermeerderd inkomen op schadelijke wijze wordt aangewend. Nu zet dat inkomen zich voor een deel in nieuwe werkkracht om en wordt die keurbende, waarvan zoo even werd gesproken, in welker gestadige uitbreiding de oplossing van het sociale vraagstuk bovenal te zoeken is, versterkt. Aller belangen worden hierdoor gebaat. De kortzichtigheid van den ondernemer, die in den arbeid louter gewone koopwaar ziet, straft niet alleen zich zelve. Tevens treft zij dikwijls anderen, daar zij bij stijgende loonen verlaging van den levensstandaard ten gevolge kan hebben.

Dit alles samenvattende bespeuren wij dat de theorie van ADAM SMITH en enkele nieuwere schrijvers, die aan het loon een grooten invloed toekennen op de hoeveelheid en de hoedanigheid van den arbeid, niet onvoorwaardelijk kan worden aangenomen. SMITH zelf heeft haar slechts uitgesproken, met geen enkel deugdelijk argument bewezen, en zoodra wij die leemte pogen aan te vullen, stuiten wij op ervaringen, waaruit blijkt, dat zij niet in volstrekten zin waar kan zijn. Wij vinden dan echter tevens het een en ander, dat haar steun geeft. De stelling van ADAM SMITH is op ééne lijn te stellen met die, volgens welke door uitvinding en invoering van werktuigen op den duur het loon moet rijzen. Beide stellingen zijn waar onder het beding, dat zekere voorwaarden worden nageleefd. Automatisch verhoogen de werktuigen het loon nimmer; automatisch evenmin klimt door loonsverhooging de hoeveelheid of hoedanigheid van den arbeid.

---

§ 8.

De ongelijkheden der loonen.

Thans blijft nog over een verklaring te geven van de ongelijkheden der loonen op hetzelfde tijdstip. Zij zijn van drievoudigen aard. Er is verschil in de belooning van gelijksoortigen arbeid, van ongelijksoortigen, en van arbeid op onderscheidene plaatsen.

Ten aanzien van de eerste groep werden de verschillen reeds voor een groot deel opgehelderd door hetgeen in de vorige paragraaf is gezegd over den invloed der arbeidspraestatie op het loon. Nu deze invloed bestaat en niet alle arbeiders, die hetzelfde vak in denzelfden rang uitoefenen, even veel of even goed werk leveren, kunnen de loonen slechts ongelijk zijn. Zoolang men uitsluitend aan handwerkslieden denkt of aan dezulken die lager staan, is hier weinig meer bij te voegen. Volledigheidshalve kan nog worden opgemerkt, dat voorspoedige ondernemers allicht hoogere loonen geven dan anderen; maar dit daargelaten hangt voor degenen, op wie wij thans het oog gevestigd hebben, het individueele loon van ieders bekwaamheid en werkvermogen af. Er bestaat alle reden om aan te nemen, dat hier ook de verklaring is te zoeken van ongelijke loonen van mannen en vrouwen in de nijverheid. Het is niet denkbaar, dat aan mannen meer zou betaald worden dan aan vrouwen, indien hun arbeid geen hoogere waarde had voor den ondernemer. Ware beider praestatie in allen deele dezelfde, dan zou de vraag naar vrouwenarbeid noodwendig toenemen, zoolang totdat het punt ware bereikt, waarop alle voordeel op het aanwenden van zoodanige arbeidskrachten verdwenen ware.

Iets minder eenvoudig is de verklaring der verschillen, indien zij niet op handen-, maar op geestelijken arbeid betrekking hebben. De waarde van zoodanigen arbeid laat zich niet door weging, meting of telling bepalen; hier is veel meer plaats voor subjectieve opvatting, en bij die subjectieve opvatting spelen vele zaken een rol. Een onderwijzer, een

schrijver, een kunstenaar, wordt niet ruimer beloond, naar gelang hij inderdaad beter werk verricht dan een ander, maar naar gelang hij beter werk verricht in de schatting van het publiek; en ieder weet, hoe gebrekkig, ja hoe geheel onjuist die schatting zijn kan. Schilders, wier werken thans hooge prijzen opbrengen, hebben bij hun leven nooit waardeering gevonden en daardoor broodsgebrek geleden; onbeduidende geschriften vinden tallooze koopers, terwijl degelijke boeken soms onverkocht blijven. De kunst- of wetenschappelijke waarde van een arbeid bepaalt niet altijd zijne commercieele waarde, en slechts van deze hangt de belooning af. De diensten worden bezoldigd, naarmate van de beteekenis die zij hebben, volgens het oordeel dergenen, wien zij worden aangeboden. Ook de tijd en moeite, die zij kosten, heeft geen invloed. Een makelaar heeft dikwijls meer werk te verrichten, wanneer hij een kleine, dan wanneer hij een groote partij goederen verkoopt; toch zal hij, daar de courtage naar de geldswaarde der verkochte zaken wordt berekend, in het tweede geval meer verdienen dan in het eerste, want in het tweede heeft zijn arbeid hoogere commercieele waarde.

Wij wijzen hier geen lichtzijde van de maatschappelijke inrichting aan. De toepassing van het commercieele beginsel op de belooning van geestelijken arbeid leidt soms tot de droevigste uitkomsten, tot overmatige betaling hier, tot veel te geringe betaling ginds. Premiën, als het ware, worden uitgeloofd voor het smakelooze, het zedebedervende, boeten gesteld op het ernst maken met de eischen der wetenschap, der kunst. Niets is gemakkelijker, dan de ongelijke belooning van geestelijken arbeid economisch te verklaren; zij past volkomen in een correcte uiteenzetting der waardeleer. De laag beloonde arbeid heeft werkelijk een geringe „marginale nuttigheid"; de eigenaardige economische beteekenis der uitdrukking „nuttigheid" wordt zelfs met bijzondere klaarheid aangewezen, wanneer men dit zegt. Maar niets valt moeilijker, nadat men deze verklaring der feiten gegeven heeft, met die feiten zelve vrede te hebben.

Tot verklaring der ongelijke belooning van ongelijksoortigen arbeid kan nagenoeg alles dienen wat hierboven is opgemerkt. Het hoogst worden de diensten beloond, naar welke een levendige en slechts in beperkte mate te bevredigen navraag bestaat. Is de vraag gering, het aanbod ruim, zoo kan slechts door welwillendheid van den loongever de bezoldiging ruim zijn. Menige boekhouder verdient meer dan een rechter, menige onderwijzer meer dan een burgemeester. Hooge betrekkingen zijn ten eerste schaarsch, en ten tweede bieden zich personen daarvoor aan, die ongenegen zijn om lagere te bekleeden, al worden die beter betaald. Geldelijk voordeel is niet het eenige wat zulke personen begeeren, zij zoeken een werkkring passende bij hun rang en stand. Ook de publieke meening speelt hierbij een rol, en dikwijls een zeer vreemde. Men zou een wonderlijke classificatie verkrijgen, indien men een lijst samenstelde van de posten, die een man van goeden huize niet, en die hij wèl bekleeden kan, zonder af te dalen tot een lageren maatschappelijken kring. Nog iets anders komt hier in aanmerking. De regeling van het loon geschiedt niet altijd door loven en bieden. Het komt zeer dikwijls voor, dat bij besluit van een of ander college, bij een wet of bij plaatselijke verordening, de som wordt bepaald, die voor het volbrengen van zeker werk of het bekleeden van zeker ambt zal worden uitgekeerd, en daarna gezocht wordt naar personen, die tot het verrichten van dat werk, het bekleeden van dat ambt, genegen zijn. De belooning moet al zeer laag zijn, zullen geene personen zich aanmelden; maar hoe gering zijn soms hunne bekwaamheden! Daar echter degenen, door wie de aanstelling moet geschieden, gebonden zijn aan een bepaalde som, moeten zij den beste nemen, dien zij kunnen krijgen. Hieraan is het te wijten, dat vele posten in het bestuur van land, provincie of gemeente, of in de rechterlijke macht, bezet zijn door lieden, die een veel nederiger plaats moesten innemen. De oorzaak der lage bezoldiging van sommige gewichtige ambten is geen andere dan het onverstand dergenen, die deze bezoldigingen hebben vast-

gesteld, een onverstand, waarvan de gevolgen wel eens dieper reiken dan bij een oppervlakkige beschouwing wordt ingezien. Er zijn landen, waar zeer invloedrijke betrekkingen soms begeven worden aan personen, wien het aan de noodige kunde ontbreekt, en waar dit voor een groot deel te wijten is aan de schrale bezoldiging, die voor het bekleeden dezer betrekkingen wordt genoten. In zulke landen komt het bij herhaling voor, dat een bekwaam man alleen om financieele redenen weigert een staatkundig, administratief of rechterlijk ambt te aanvaarden; men moet zich dan behelpen met een minder bekwamen, en zoo gebeurt het, dat menschen zonder kennis of ondervinding geroepen worden plaatsen te vervullen, waarvoor kennis en ondervinding eerste vereischten zijn. Het hierdoor gestichte nadeel laat zich moeilijk overschatten; vooral in onzen tijd, nu het aan gelegenheden om eer en aanzien buiten den staatsdienst te verwerven niet ontbreekt.

Wanneer de regeling van het loon geschiedt op de hier aangeduide wijze, kan ook een te hoog cijfer worden vastgesteld. De nadeelen, die dit oplevert, zijn tastbaar, maar van een anderen aard dan de zoo even vermelde. Zij bestaan hierin, dat enkele personen meer genieten dan hun naar evenredigheid der diensten, die zij bewijzen, toekomt. Daartegenover staat het voordeel, dat men steeds bruikbare personen vindt, wanneer een vacature vervuld moet worden. Moesten wij voorbeelden noemen van landen, die in het eene en die in het andere euvel zijn vervallen, dan zouden wij kunnen wijzen op Nederland en op Engeland. Hier te lande zondigt men bij het bezoldigen van hooge ambten meestal door overdreven zuinigheid; in Engeland zijn de bezoldigingen soms onmatig hoog.

Keeren wij tot de arbeidsloonen in engeren zin, tot de loonen der handwerkslieden terug; hier vinden wij minder verschillen tusschen ongelijksoortigen arbeid dan men verwachten zou. Timmerlieden, metselaars, schilders, smeden, van onderling gelijken rang, verdienen wel niet altijd evenveel, doch het moet bevreemding wekken, dat hunne verdiensten

niet nog veel meer uiteenloopen dan inderdaad het geval is. Want, zooals MARSHALL terecht heeft opgemerkt, wie bij de keus van een ambacht terade gaat met de gesteldheid der markt, gaat met de actueele gesteldheid der markt terade, en hoe kan die veranderen! Wij mogen er bijvoegen, dat de keus van een ambacht plaats heeft op een leeftijd, waarop meer gedacht wordt aan andere zaken dan aan toekomstige verdiensten; een knaap kiest het vak van zijn vader of het vak, dat hem het meest bekoort, of dat waar hij toevallig een plaats kan vinden. Misschien werken de oorzaken, die groote verschillen zouden brengen in de loonen, met een zekere standvastigheid in onderling tegenstrijdige richting. Overal, waar gelegenheid is tot statistisch onderzoek, vindt men gelijkmatigheden, een zekere standvastigheid in de verschijnselen, hetgeen tot de onderstelling leidt, dat er evenveel betrekkelijke standvastigheid is in de dingen, die aan statistische waarneming ontsnappen. Of moet de verklaring van hetgeen wij opmerkten worden gezocht bij den korten duur der leerjaren, zoodat het aanbod zich veel meer richt naar de behoefte dan men bij oppervlakkige beschouwing denken zou? Het zou ook kunnen zijn, dat de vraag naar arbeid zeer gevoelig ware voor den prijs, zoodat iedere partieele loonsverhooging, die groote ongelijkheid schept tusschen de vakken, spoedig hare grens vindt. Wij kunnen de ware oplossing niet geven en noemen slechts wat mogelijk is te achten.

Ten slotte een woord over de plaatselijke verschillen. Zij vinden, wat de geldloonen betreft, ten eerste hunne verklaring in de ongelijke kosten van woning en levensonderhoud. Wanneer een arbeider *f* 2 per week meer op de eene plaats dan op de andere kan verdienen, maar de woninghuur daar ook *f* 2 per week meer bedraagt, is het duidelijk dat alle aandrang voor hem ontbreekt om de plaats, waar het loon hooger is, boven de andere te verkiezen. Ten onrechte evenwel zou men meenen, dat alle plaatselijke loonverschillen slechts de hier genoemde oorzaak hebben. De verschillen zijn grooter en

anders dan zich daaruit alleen laat ophelderen. Ook de werkelijke loonen, de loonen in goederen en levensgenot berekend, zijn voor arbeiders van gelijke werkkracht niet overal even hoog.

Dit is daarom opmerkelijk, omdat langs twee wegen alle verschil zou kunnen verdwijnen: het kapitaal zou den laagbeloonden arbeid kunnen opzoeken, maar ook de laagbeloonde arbeid het kapitaal. In streken, waar het peil der loonen betrekkelijk laag is, zouden nieuwe ondernemingen zich kunnen vestigen; tevens zouden vele bewoners dier streken kunnen verhuizen naar plaatsen, waar meer te verdienen is. Zoowel het een als het ander zou tot nivelleering strekken. Werkelijk is langs die beide wegen reeds menig loonverschil geringer geworden; lage arbeidsloonen zijn inderdaad een lokaas voor het kapitaal, en hooge loonen trekken bevolking aan. De opkomst der Twentsche nijverheid geeft ons eén voorbeeld van het eerste; de aanzienlijke uitbreiding van sommige steden, waarvan in ons hoofdstuk over de huurwaarde is gewaagd, geeft talrijke bewijzen van het tweede: stippen wij slechts aan, dat de bevolking van Manchester tusschen 1801 en 1861 van 94,000 tot 460,000 zielen is geklommen, die van geheel Lancashire van 1831 tot 1861, dus in dertig jaren tijds, nagenoeg verdubbeld is. Doch waarom werken deze twee oorzaken niet altijd met zoodanige kracht, dat iedere ongelijkheid als de nu bedoelde verdwijnt?

Men zal, om dit te verklaren, eerst hebben acht te geven op de beweegredenen, die den k a p i t a l i s t, en vervolgens op die, welke den a r b e i d e r weerhouden van zich te verplaatsen.

Wat den kapitalist betreft: voor den uitslag eener onderneming is het niet onverschillig, waar en te midden van welke soort van bevolking zij is gevestigd. Niet ieder oord is even geschikt voor den aanvoer van grondstoffen, den afvoer van voortbrengselen, de verkrijging van steenkolen en andere hulpmiddelen. Zoodra het lage arbeidsloon wordt opgewogen door nadeelen van anderen aard, biedt het den ondernemer geen voordeel aan, daarvan partij te trekken. Ook op de soort van bevolking, hare eigenschappen en kundigheden, pleegt

de ondernemer te letten. Er zijn streken, waar zekere talenten als het ware inheemsch en erfelijk zijn; men denke aan de Amsterdamsche diamantslijpers, de Zwitsersche horlogemakers, de houtsnijders van Siena. En naar verafgelegen landen verplaatst het kapitaal zich nooit gemakkelijk; om het daar aan te wenden, nog meer om het daar aan anderen toe te vertrouwen, heeft de kapitalist bijzondere prikkels noodig. Hij stelt zich liever met matige winsten in zijn vaderland tevreden, dan zijn vermogen te wagen aan een onderneming, die iets grootere voordeelen belooft, maar gedreven zou moeten worden in een ander werelddeel. Wel vermindert de tegenzin tegen kapitaalverplaatsing naar verre streken aanmerkelijk in onzen tijd; toch moeten bijzondere baten nog altijd te verwachten zijn, en zoolang dit zoo is, werkt de thans bedoelde oorzaak van gelijkmaking der arbeidsloonen gebrekkig.

De redenen, die den arbeider van verplaatsing weerhouden, zijn niet minder sterk. De statistiek leert ons, dat er zeer bijzondere omstandigheden noodig zijn, omstandigheden, bijvoorbeeld, gelijk zich in Ierland hebben voorgedaan na 1845, om landverhuizing op groote schaal te veroorzaken. De bevolking verplaatst zich wel, maar gewoonlijk slechts binnen een betrekkelijk kleinen kring. Zoo vond men bij de Pruisische volkstelling van 1890, op 100 inwoners:

53.9 [1]) geboren in de gemeente, waar zij woonden;
15.8 „ „ een andere gemeente, maar in hetzelfde district;
17.4 „ „ een ander district, maar in dezelfde provincie;
9.7 „ „ een andere provincie, maar in Pruisen zelf;
3.2 „ buiten Pruisen.

[1]) Ziehier nog eenige cijfers omtrent andere landen:

	Oostenrijk (1890).	Hongarije (1891).	Frankrijk (1891).
Geboren in de gemeente waar zij woonden	65.2	73.6	56.3
In een andere gemeente van hetzelfde district . . .	15.0	15.6	25.0
In een ander district . .	18.1	9.3	16.4
Bnitenslands.	1.7	1.5	2.3

Soortgelijke uitkomsten leverde de Nederlandsche volkstelling van 1889 op. Men vond op de 100 inwoners, welker geboorteplaats bekend was:

65.40 geboren in de gemeente, waar zij woonden;
21.67 „ „ een andere gemeente derzelfde provincie;
11.03 „ „ een andere provincie des rijks;
1.90 „ buiten het rijk.

Hieruit blijkt, dat gehechtheid aan geboorteplaats, schoon geen hinderpaal van aanbelang tegen verhuizing naar een nabijgelegen oord, een ernstig beletsel is van verhuizing naar verwijderde plaatsen. Om die reden kunnen de loonsverschillen tusschen de verschillende landen, maar ook tusschen de deelen van hetzelfde land, grooter zijn bij grooter afstanden.

Nog een derde oorzaak van gelijkmaking der loonen moet genoemd worden: verschil in aanwas van bevolking, maar ook deze oorzaak werkt onvolkomen. Men zou zich kunnen voorstellen, dat overal waar de loonen — de werkelijke — hooger zijn, ook de geboorten talrijker, de sterften geringer moeten zijn dan elders. Wat de sterften betreft, is dit in zoover juist als vermeerdering van welvaart betere voeding, kleeding en huisvesting ten gevolge heeft. Maar de geboorten zijn dikwijls talrijker in streken met lage dan met hooge arbeidsloonen. In Zwitserland is het algemeene peil der loonen stellig hooger dan in Italië; doch het cijfer der levendgeborenen was er in 1884—90 dooreen slechts 277 per 10,000 inwoners, tegen 379 gedurende hetzelfde tijdperk in Italië. En van het laatstgenoemde rijk is geen gedeelte zoo armoedig als Sicilië, waar juist de aanwas van bevolking dien van elk ander gedeelte van Italië overtreft [1]). Er is verschil van levensstandaard, zelfs in onderdeelen van een klein land als het onze; daardoor verdwijnen plaatselijke ongelijkheden der loonen niet zoo spoedig, als men op grond van het verband tusschen armoede en sterfte verwachten zou.

[1]) Zie *De Economist*, 1895, bl. 478.

Wij zien uit dit alles, dat geen der drie oorzaken, welker strekking het is de plaatselijke loonverschillen op te heffen, op zich zelve daartoe voldoende is. Veel vermag hare samenwerking, doch alleen tusschen landen en streken, die niet ver van elkander verwijderd zijn en waar dezelfde taal gesproken, dezelfde godsdienst beleden wordt, de zeden en gewoonten met elkander overeenkomst hebben. Verbetering der middelen van verkeer, zooals van zelf spreekt, werkt tot gelijkmaking mede. Bij de Pruisische volkstelling van 1871 vond men nog 56.83 percent der inwoners ter plaatse waar zij geboren waren; in 1890 slechts 53.9 percent. Van 1879 tot 1889 daalde hetzelfde percentage in Nederland van 67.25 op 65.40. Maar de buiten Pruisen geborenen waren in 1871 2.49, in 1890 nog slechts 3.2 percent der Pruisische, de buiten Nederland geborenen in 1879 1.88, in 1889 niet meer dan 1.90 percent der Nederlandsche bevolking. Ook deze oorzaak schijnt dus van land tot land niet veel krachtiger te werken dan vroeger. Nog altijd geschieden de meeste verhuizingen binnenslands en uit nabij gelegen plaatsen. Te Bazel vond men in 1888 van de honderd elders geborenen 16.7 van plaatsen binnen 2 mijlen, 50.2 van plaatsen op 2—10 mijlen afstands, slechts 33.1 van verder gelegen plaatsen afkomstig. Te Oldenburg waren deze cijfers 21.8, 42.1 en 36.1 percent. Voor zoover het kon worden waargenomen, bleken de afstanden, van waar de personen kwamen die zich in d o r p e n vestigden, voor de groote meerderheid nog veel geringer te zijn. Men heeft het van drie landsgemeenten in het hertogdom Oldenburg onderzocht en gevonden dat 95.6, 60.1 en 83.5 percent der nieuwe bewoners afkomstig waren van gemeenten, die ten hoogste op twee Duitsche mijlen afstands liggen [1]).

[1]) Deze cijfers zijn ontleend aan Dr. Karl Bücher, Die Entstehung der Volkswirthschaft, Sechs Vorträge, Tubingen 1893, het zesde stuk. — Verg. verder: Dr. A. Wirminghaus, Stadt und Land unter dem Einfluss des Binnenwanderungen, Hildebrand's Jahrbücher, Deel 64, bl. 1—34 en 161—182, en A. Markow, Das Wachtsthum der Bevölkerung und die Entwicklung der Aus- und Einwanderungen, Ab- und Zuzüge in Preussen und Preussens ein-

Alles tezamen nemende achten wij het niettemin waarschijnlijk, dat onder de oorzaken van vermindering der plaatselijke loonverschillen tusschen gedeelten van hetzelfde land verhuizingen de hoofdrol vervullen. Men mag dit hieruit afleiden, dat in streken met achteruitgaande welvaart de dichtheid van bevolking altijd geringer wordt, terwijl zij toeneemt waar de bronnen van inkomsten ruimer vloeien. In een later gedeelte van dit werk zullen wij op dit onderwerp terug komen en statistische bewijzen geven van hetgeen hier is gezegd [1].

zelnen Provinzen, Bezirken und Kreisgruppen von 1824 bis 1885, Tubingen 1889.

[1]) Den inhoud van Hoofdstuk VI § 5 der eerste uitgaaf, handelende over de vormen van loonsverandering, zal men terug vinden in § 6 van het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK VII.

De geldprijzen der goederen.

§ 1.

Inleiding.

Tot besluit dezer afdeeling en tot overgang naar de volgende begeven wij ons thans in een onderzoek naar de oorzaken, die de geldprijzen der goederen bepalen.

De vraag, waarin deze oorzaken bestaan, is voor tweederlei opvatting vatbaar. Naar de eerste onderzoekt men uitsluitend wat de prijzen der dingen regelt met betrekking tot elkander. Men tracht alleen op te helderen, waarom, indien artikel A één gulden kost, artikel B twee gulden moet kosten; zonder zich in te laten met de vraag, waarom artikel A juist één gulden kost en niet twee of drie; met andere woorden, zonder te vragen naar de oorzaken, die invloed hebben op den ruilvoet tusschen geld en goederen.

Maar dezelfde vraag kan ook aldus worden opgevat: wat regelt den stand der prijzen in het algemeen, wat regelt het koopvermogen, de ruilwaarde, van het geld? In sommige landen van Europa reikt een gulden even ver als in andere een daalder; de koopkracht van het geld is niet overal dezelfde. Hoe laat zich dit alles verklaren? En waaraan is het toe te schrijven, dat er tijdperken zijn, waarin de algemeene stand der geldprijzen daalt, andere waarin hij stijgt? Deze vragen brengen ons in een kring van denkbeelden, welke

van dien, waarin wij ons zoo even hebben bewogen, nauwkeurig moet worden onderscheiden. Zij betreffen niet de onderlinge prijsverhouding der dingen, een verhouding, die geen wijziging behoeft te ondergaan, wanneer alle zaken tegenover geld in gelijke mate duurder worden; zij betreffen de ruilverhouding tusschen goederen en geld, die in den stand der prijzen hare uitdrukking vindt.

Het is ons voornemen, eerst te spreken over de prijzen der dingen met betrekking tot elkander, dus over de ruilwaarde der goederen. Reeds meermalen werd dit onderwerp door ons aangeroerd. Wij vroegen naar den oorsprong der ruilwaarde; naar de werking der pacht op de graanprijzen; naar den invloed van veranderingen in den rentestand en in den stand der loonen op de goederenprijzen in het algemeen; naar het verband tusschen de prijzen der dingen en de gevraagde hoeveelheid; ook naar de oorzaken van dit verband. De stof, die wij gaan behandelen, is den lezer dus niet meer vreemd en een volledige uiteenzetting van alles, wat tot verklaring daarvan kan dienen, overbodig. Ons doel zij hier uitsluitend, enkele waarheden in het licht te stellen, waarop nog niet, of nog niet in voldoende mate opmerkzaam is gemaakt, aan te vullen wat tot dus ver aan onze behandeling van het onderwerp heeft ontbroken.

Naar een formule, waarin al de oorzaken, die op de onderlinge prijsverhouding der dingen invloed hebben, zijn saamgevat, moet niet worden gezocht. Zulk een formule is wel te vinden, doch wie haar gevonden heeft, heeft niets bereikt. Om juist te zijn, moet zij volledig wezen, maar indien volledig, is zij wegens haren omvang onbruikbaar. Tenzij men haar opstelt in bewoordingen, zoo rekbaar, zoo onbepaald, dat zij geen licht geeft over eenig bijzonder geval, waarvoor zij tot verklaring wordt aangewend.

Men komt over het geheel met algemeene formules op economisch gebied niet ver. De inrichting der maatschappij is nu eenmaal niet eenvoudig. De verwikkelingen, die het ruilverkeer schept, zijn nu eenmaal talrijk en veelsoortig. En

geene, welker invloed bij een aandachtige beschouwing der geldprijzen niet merkbaar is. Hier, om zoo te spreken, ziet men den knoop, waar al de draden bij elkander zijn. Geen korte formule leert ons het middel kennen om dien knoop te ontwarren.

De voornaamste reden, waarom een algemeene stelling, die de wetten der prijsvorming volledig zou aanduiden, zeer uitgebreid zou moeten zijn, ligt in de verscheidenheid der omstandigheden, waaronder het aanbod geschiedt, en in het verband, dat dikwijls bestaat, tusschen de vraag naar verschillende goederen. Sommige zijn voorwerpen van feitelijk of wettelijk monopolie; andere kunnen vrij door ieder worden voortgebracht. Van sommige is de kostprijs in arbeid en kapitaalaanwending voor alle producenten nagenoeg dezelfde; van andere is de kostprijs voor de verschillende producenten hoogst ongelijk. Sommige worden voortgebracht in hetzelfde land; andere zijn voortbrengselen van verschillende landen. Al het hier genoemde heeft invloed, en waarin die invloed bestaat, moet worden nagegaan.

Voorts is er menigmaal verband tusschen de vraag naar onderscheidene artikelen. Er is verband tusschen de vraag naar wol en naar katoen, naar tarwe en naar rijst, naar effecten en naar land; er kan verband zijn, een zeer nauw verband zelfs, tusschen de vraag naar goud en naar zilver. Ook hiermede heeft men rekening te houden. Twee artikelen kunnen onder volkomen dezelfde voorwaarden door arbeid verkrijgbaar zijn en toch zeer ongelijke geldprijzen bedingen, alleen wegens de genoemde oorzaak.

Geen algemeene formule alzoo, maar een reeks van waarheden willen wij opsporen. Door dezen weg niet te bewandelen, door niet indachtig te zijn aan de veelheid der oorzaken, die op de prijsverhoudingen invloed hebben, heeft men dikwijls zeer onjuist geoordeeld over gewichtige economische onderwerpen. De algemeene invoering van het bimetallisme bijvoorbeeld is, toen zij nog mogelijk was, afgestuit op een zeer gebrekkige prijstheorie, in welker kader toevallig geen plaats was voor deze waarheid, dat het zeer wel mogelijk is

een vaste waardeverhouding te doen ontstaan tusschen tweederlei muntmetaal.

---

§ 2.

Monopolieprijzen.

Spreken wij eerst over de prijzen van goederen, die slechts één persoon of corporatie bevoegd of in staat is te leveren, over monopolieprijzen. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de willekeur van hen, die de dingen voortbrengen, op deze prijzen een grooten invloed hebben. Maar hoever reikt die invloed, en is het waarschijnlijk, dat de monopolist van de betrekkelijke vrijheid, die hij bezit, gebruik zal maken op een wijze, die strookt met de belangen der maatschappij?

Hoever zijn invloed reikt, is spoedig gezegd; bij een zekeren prijs, die echter voor sommige artikelen zeer hoog kan zijn, houdt alle vraag op. Doch men kan er vast op rekenen, dat in zeer vele gevallen de monopolist belangrijk minder dan dien hoogen prijs zal vorderen. Dan inzonderheid, wanneer zijn artikel behoort tot dezulke, waarvan het debiet zeer gevoelig is voor prijsverandering.

Hij kan verlangen wat hem goeddunkt, maar welke hoeveelheid hij tot den verlangden prijs zal verkoopen, hangt niet af van zijne beslissing. Hij moet kiezen. Wenscht hij een bepaalde hoeveelheid te verkoopen, zoo moet hij geen invloed trachten uit te oefenen op den prijs; wenscht hij invloed uit te oefenen op den prijs, zoo moet hij afwachten, hoeveel hij zal te gelde maken. Slechts een van beide kan de monopolist beheerschen, den prijs of het debiet, nooit deze twee tezamen.

Hierin is een waarborg gelegen tegen overmatige duurte van sommige goederen, die geen voorwerpen zijn van mededinging, of althans van zeer levendige mededinging. Wat in zoodanige gevallen deze laatste niet uitwerkt, omdat zij ontbreekt, wordt dan verkregen door het welbegrepen eigenbelang van hen, die het artikel aanbieden. Zij zouden veel

meer kunnen vragen dan zij doen, maar hierdoor zou het totaalbedrag hunner winst verminderen.

Wettelijke monopoliën bestaan er niet vele, allerminst in ons vaderland, sedert de octrooien van uitvinding er zijn afgeschaft. Doch er zijn natuurlijke monopoliën, die hierin hun oorsprong vinden, dat op een bepaald punt ter uitoefening van een bepaald bedrijf slechts ruimte is voor één persoon; of slechts voor een klein getal ondernemers, die zich gemakkelijk met elkaar kunnen verstaan en dit gewoonlijk ook doen. In die gevallen zijn de prijzen daarom niet altijd onmatig hoog, omdat hooge prijzen zeer wel kunnen samengaan met lage winsten, en de ondernemers dit weten.

Maar om twee redenen kan de waarborg, waarvan wij gesproken hebben, niet onder alle omstandigheden voldoende worden geacht. Ten eerste is het niet zeker, dat de monopolist zijn belang goed zal begrijpen, want de sleur is een macht, welker beteekenis men niet gering mag schatten. Hoe lang, bijvoorbeeld, heeft het geduurd, eer de Engelsche spoorwegbesturen hebben begrepen, dat in het derde-klas-vervoer een bron van winst was gelegen! Men maakt zich geen juiste voorstelling van de wereld van zaken, wanneer men zich inbeeldt, dat allen, die zich daarin bewegen, met scherpen blik weten te onderscheiden, wat hun stoffelijk belang medebrengt.

Ten tweede valt het den monopolist niet altijd licht te berekenen, of prijsverlaging hem voordeelig zou zijn. Groote lof is dikwijls toegekend aan den bekenden SIR ROWLAND HILL, op wiens aanbeveling het laag en uniform briefporto is ingevoerd. Maar sterk heeft HILL zich vergist omtrent de financieele gevolgen, die deze maatregel zou teweegbrengen. In zijne brochure van 1837, *Post-office reform, its importance and practicability*, sprak hij de verwachting uit, dat het getal der verzonden brieven zeer spoedig tot het vijf- of zesvoud zou klimmen, de staat dus geen nadeel zou lijden door de verlaging van het porto. Doch eerst in 1854, veertien jaren nadat de maatregel in werking was getreden, heeft het brievenverkeer die uitbreiding erlangd, en nog in 1873 waren de

netto ontvangsten minder dan in 1839, het jaar dat aan de hervorming voorafging [1]). Prijsverlaging werkt schier altijd gunstig op het debiet; doch in welke mate en hoe spoedig zal zij dit doen? Ziedaar de vraag, waarop de monopolist antwoord verlangt, en luidt dit antwoord onbevredigend een antwoord verlangt, en luidt dit antwoord onbevredigend of onzeker, zoo is het zeer verklaarbaar, dat hij zijne prijzen hoog stelt. Men moet bij de overweging van dit punt de vermeerdering van uitgaven niet vergeten, die met uitbreiding van debiet meestal noodwendig samengaat. Het kan zijn, dat een spoorwegmaatschappij, door hare tarieven lager te stellen, hare bruto-ontvangsten belangrijk zou doen toenemen, en zij toch bij dien maatregel geen baat zou vinden, omdat hare kosten in nog sterker mate zouden aangroeien.

Gerechtvaardigd niet alleen, maar volstrekt noodzakelijk is het daarom, dat de staat, wanneer hij in het algemeen belang voorrechten verleent, zich de bevoegdheid toekent om er steeds voor te zorgen, dat van die voorrechten wordt gebruik gemaakt op een wijze, die met het algemeen belang overeenkomt. Met name geldt dit bij spoorweg-concessiën. Een spoorweg-onderneming heeft altijd, zij het ook soms in geringe mate, een monopolie. Het getal der ondernemingen, waarmede zij concurreert, is dikwijls zoo gering, dat het haar licht valt zich daarmede te verstaan, indien al niet te versmelten; de acht grootste Engelsche spoorweg-maatschappijen zijn ontstaan uit niet minder dan 226 kleinere vennootschappen. Het is dus zeer noodig, dat de staat zich rechten voorbehoudt om te verhoeden, dat de regeling der vrachten uitsluitend overeenkomstig de belangen der aandeelhouders geschiedt. In streken, waar geen concurrentie is van waterwegen, kan het zelfs plichtmatig zijn, den bouw en de exploitatie der spoorwegen in het geheel niet aan particulieren over te laten [2]).

Tot de monopolieprijzen moet men ook de prijzen rekenen van goederen, tot welker voortbrenging bijzondere bekwaamheden worden gevorderd. In een vorig hoofdstuk is reeds aangewezen, dat deze artikelen niet daarom naar evenredigheid duurder zijn dan andere, omdat de arbeiders, die ze vervaardigen, hooge loonen genieten, maar dat, omgekeerd, die arbeiders hooge loonen genieten, omdat de zaken, welke zij voortbrengen, betrekkelijk duur zijn. En zij zijn betrekkelijk duur, omdat zij betrekkelijk schaarsch zijn. Konden alle arbeiders iedere soort van werk verrichten en waren zij daarbij tot iedere soort van werkzaamheid genegen, dan zouden de voorwerpen van kunstnijverheid goedkooper zijn dan nu. De verhouding tusschen de prijzen dezer voorwerpen en die van andere zaken zou zich ongeveer regelen naar de aangewende voortbrengingsmoeite. Thans is hunne ruilwaarde hooger, soms belangrijk hooger, wegens de min of meer beperkte hoeveelheden, waarin zij worden aangeboden. Vereischt een zaak slechts tweemaal meer arbeid en kapitaaldienst dan een andere en brengt zij toch vier- of zesmaal meer op, zoo moet dit hieraan worden toegeschreven, dat eerst bij dien hoogeren prijs gelijkheid tusschen vraag en aanbod wordt verkregen.

[1]) Zie Dr. E. Sax, *Die Verkehrsmittel*, Wien 1878, I, 307.

[2]) Zie R. A. J. Snethlage, Indische spoorwegpolitiek in *De Economist* van 1891, bl. 241—286.

---

§ 3.

De prijzen van goederen, die door de voortbrengers van hetzelfde artikel onder gelijke omstandigheden worden verkregen.

Ten aanzien van goederen, tot welker voortbrenging geen bijzondere kundigheden of vaardigheden worden vereischt en welker hoeveelheid door elkeen naar willekeur kan vermeerderd worden, is het noodig te onderscheiden. Er kan groote ongelijkheid zijn in de omstandigheden, waaronder hetzelfde artikel door verschillende producenten wordt voortgebracht. De een, bijvoorbeeld, kan beschikken over vruchtbaren en goed gelegen grond, terwijl de ander moet werken op land, dat schrale oogsten geeft en ongunstig is gelegen. Van de goederen, waarop dit van toepassing is, spreken wij hier niet.

Wij onderstellen, dat er volstrekte gelijkheid is in de hulpmiddelen van voortbrenging; dat de eene ondernemer niet beter is geplaatst, hetzij voor de verkrijging, hetzij voor het vervoer, hetzij voor den afzet zijner goederen, dan de ander. Dit aannemende, vragen wij, hoe de prijsverhoudingen zich zullen regelen.

Zij zullen de strekking hebben om zich zóó te regelen, dat de voortbrenging van iedere zaak de daarbij verrichte werkzaamheden of vermogensdiensten op normalen voet beloont. Wij beweren niet, dat de toestand steeds aldus zal zijn; maar is hij zoo niet, dan zal hij moeten veranderen wegens een oorzaak in den prijs zelven gelegen. Zoodra de voortbrenging van zekere goederen inkomsten verschaft, die het normale peil te boven gaan, ontstaat voor velen een belang om zulke goederen te leveren, en zoodra het tegenovergestelde plaats heeft, om de voortbrenging daarvan te staken. Iedere afwijking van den genoemden regel moet dus tijdelijk wezen, daar zij handelingen voordeelig maakt, die haar zullen doen eindigen.

Wij mogen wijzen op een omstandigheid, die dit krachtig in de hand werkt, namelijk hierop, dat aan de arbeiders meestal een vooraf bedongen loon, dikwijls ook aan het kapitaal een vooraf bedongen rente, wordt uitgekeerd. Daardoor treedt iedere afwijking van den gestelden regel veel scherper aan het licht [1]). Men denke zich twee zaken, waarvan de eene 200, de andere 100 dagen arbeids kost, beide van 50 werklieden. Brengt de eene van die zaken *f* 10,000 op en de andere niet het dubbel, of *f* 20,000, maar slechts *f* 18,000, zoo zal de afwijking niet groot zijn. Toch kan zij reeds ten gevolge hebben, dat de tweede ondernemer geheel zonder voordeel werkt; want indien het dagloon van elken arbeider 90 cents bedraagt, zal de een *f* 9000 aan loon te betalen hebben, dus nog *f* 1000 overhouden, de ander *f* 18,000 loon en dus niets overhouden. Door het loonstelsel erlangt de regel, dien wij gevonden hebben, meer kracht. Werden alle ondernemingen op coöperatieven voet gedreven, dan zouden de ongelijkheden in de uitkomsten zich over vele personen verdeelen. Thans treffen zij alleen of hoofdzakelijk de ondernemerswinst, maar deze dan ook in bijzondere mate.

[1]) Verg. hierboven bl. 110—111.

Het ontbreekt hier echter evenmin aan oorzaken, die ongelijkheden scheppen of bestendigen. De voornaamste daaronder is deze. Wanneer tot de voortbrenging van een artikel of tot het verrichten van zekere diensten dure gebouwen of werktuigen noodig zijn, is het zeer wel mogelijk, dat die gebouwen of werktuigen jaren achtereen geen normale rente geven en toch niet worden afgebroken of tot andere doeleinden ingericht. De reden is, dat men op betere tijden hoopt, of wel, dat men nog grooter schade zou lijden door die zaken ongebruikt te laten of te veranderen. Hoe meer vast kapitaal een soort van onderneming vordert, des te langer kan het duren, dat ondernemingen van die soort niet winstgevend zijn. Zoo zijn bijvoorbeeld de scheepsvrachten soms geruimen tijd achtereen zeer laag. De bestaande schepen worden gebruikt, zoolang het voordeeliger is ze aan te wenden dan ze te sloopen; daardoor vermindert het aanbod niet snel genoeg om een spoedig herstel der vrachten tot het normale peil te veroorzaken.

Men zou de wet van de gelijkheid der inkomsten voor gelijksoortige diensten op dezelfde plaats de wet van den economischen waterpas kunnen noemen. Aan het bestaan dezer wet valt evenmin te twijfelen, als aan dat der stoornissen, die hare werking soms ondervindt.

Men vermijde echter de fout van stoornissen te noemen wat bij een aandachtige beschouwing geen stoornis blijkt te wezen. De wet, waarvan wij spreken, is dikwijls aldus geformuleerd: de prijzen der in elke verlangde hoeveelheid verkrijgbare goederen richten zich naar de tot hunne verkrijging gevorderde voortbrengingsmoeite. In gevallen, waarin volstrekte nauwkeurigheid — het bezigen van *words of precion*, zooals BAGEHOT zeide — overbodig is, kan men zich van deze formule bedienen. Maar op juistheid kan zij geen

aanspraak maken, en het zou een dwaling zijn te meenen. dat ieder voorbeeld van prijzen, die niet in verhouding tot de aangewende voortbrengingsmoeite staan, een voorbeeld is van afwijking der wet, die wij leerden kennen.

Vooreerst is er groote ongelijkheid in de mate, waarin kapitaal en arbeid tot de voortbrenging medewerken. Dit heeft ten gevolge, dat de prijsverhouding tusschen de dingen niet geheel samenvalt met de verhouding tusschen de hoeveelheden arbeids, die hunne voortbrenging heeft vereischt, maar, gelijk wij reeds hebben aangetoond, mede wordt bepaald door den stand der loonen en der kapitaalrente. Een voorwerp, dat zes dagen arbeids heeft gekost, zal niet juist driemaal duurder zijn dan een voorwerp dat twee dagen arbeids heeft gekost, indien de zes dagen niet zijn gepaard gegaan met juist evenveel kapitaalaanwending per dag als de twee.

Er is ook ongelijkheid in de loonen en rentestanden van verschillende streken, en de oorzaken, die binnen den kring van een enkel land, vooral wanneer het van kleinen omvang is, nivelleering van het peil der verdiensten teweegbrengen, zijn veel minder krachtig ten aanzien van verschillende landen. Daardoor is het zeer denkbaar, dat twee ver van elkander gelegen landen goederen tegen elkaar verruilen, die de vruchten zijn van ongelijke moeite, zoodat de eene partij op veel gunstiger voet ruilt dan de andere. Land A, bijvoorbeeld, zal voortbrengselen afstaan, die het verkregen heeft met X arbeid en IJ kapitaal, en hiervoor van land B zaken terug ontvangen, die daar met $1\frac{1}{2}$ X arbeid en $1\frac{1}{2}$ IJ kapitaal zijn verkregen. In beide landen zal dan iedere arbeider, iedere kapitalist, op den d a a r gebruikelijken voet zijn beloond, maar de voet van belooning zal niet in beide landen dezelfde wezen.

Wanneer een volk op minder gunstigen voet met andere volken ruilt, sluit dit niet in, dat de ruil voor dat volk onvoordeelig is te achten. De ruil is altijd voordeelig, wanneer hij ten gevolge heeft, dat men een grooter hoeveelheid van zekere goederen verkrijgt, dan men verkregen zou hebben door die goederen zelf voort te brengen. Ja, het is zeer wel

mogelijk, dat het volk, welks ruilvoet het ongunstigst is, van zijn internationaal verkeer de meeste voordeelen plukt; door aan dat verkeer deel te nemen zijn inkomsten veel meer doet aangroeien, dan eenig ander volk. Want de voordeelen, die het ruilverkeer verschaft, hangen niet af van den meerderen of minderen arbeid, die aan de ons geleverde zaken besteed is, maar van den arbeid, die de verkrijging dezer zaken door middel van aankoop, vergeleken met hetgeen zij ons bij eigen productie aan arbeid kosten zouden, ons bespaart.

Ten slotte zij gewezen op een blijvend bezwaar, dat de werking der wet van den economischen waterpas — indien wij deze uitdrukking nog eens mogen bezigen — in den weg staat. Ieder land voert zekere goederen uit; die goederen moeten er dus minder duur zijn dan elders. Ieder land voert zekere goederen in; die goederen moeten er dus duurder zijn dan op de plaatsen van herkomst. Reeds hieruit volgt, dat men niet overal evenveel genot zal kunnen hebben van dezelfde geldsom, wanneer men die overal en in gelijke evenredigheid tot aankoop van dezelfde goederen zal willen besteden. Voor een bepaalde geldsom zal men zich van het eene artikel betrekkelijk meer kunnen aanschaffen hier, van het andere ginds. En dit zal zoo blijven, zoolang tot ruilverkeer aanleiding blijft bestaan.

Doch genoeg over dit onderwerp [1]). Het zal nu zijn gebleken, welke algemeene wet de prijsverhoudingen tusschen de goederen, waarvan in deze paragraaf gesproken is, regelt. Zij zullen de strekking hebben om zich zoo te regelen, dat de voortbrenging van iedere zaak de daarbij bewezen diensten op den (ter plaatse waar deze diensten verricht worden) normalen voet beloont. Deze formule, wanneer men nauwkeurigheid wil betrachten, laat zich door geen andere vervangen.

[1]) Uitvoeriger is dit alles uiteengezet door Mr. W. C MEES, *Hoofdstukken*, blz. 164—171.

§ 4.

De prijzen van goederen, die onder ongelijke omstandigheden worden verkregen.

Het voorgaande betreft alleen die goederen, welke door allen, die hetzelfde artikel voortbrengen, onder gelijke omstandigheden worden verkregen. Wij weten echter, dat zoodanige gelijkheid doorgaans niet aanwezig is. Bij de voortbrenging van grondstoffen is er verschil in de hoedanigheid en de ligging der landerijen. Bij de nijverheid is er verschil in den omvang en de hoedanigheid der hulpmiddelen, in de vaardigheid der arbeiders, in de bekwaamheid der beheerders. Er is ook verschil in den omvang van het debiet, hetgeen een punt kan zijn van veel beteekenis. Voor een fabrikant maakt het een groot onderscheid, of hij zijne werkkrachten en hulpmiddelen onafgebroken en ten volle kan aanwenden, dan wel verplicht is ze ten deele ongebruikt te laten. Ten gevolge van al deze ongelijkheden is het in de meeste gevallen ondoenlijk den prijs te bepalen, waarvoor een artikel met normale winst kan geleverd worden. Dezelfde prijs zal ruim voldoende zijn voor den een, juist genoeg voor den ander, ontoereikend voor een derde. Men hoort wel eens vragen, hoeveel de productiekosten zijn van een artikel, waaronder men dan de som der loonen en andere noodzakelijke uitschotten verstaat, die een ondernemer ter verkrijging van een bepaald artikel moet betalen. Maar hoe laat die vraag zich beantwoorden, wanneer de voortbrengingsmoeite voor verschillende producenten van hetzelfde goed zeer ongelijk is? Wie kan de productiekosten van tarwe aangeven, nu er gronden zijn die zestig, andere die vijftien hectoliters per hectare opbrengen? De prijs van het zilver te Londen is thans ongeveer 30 pence per ons trooisch gewicht; doch men verzekert, dat er in Amerika zilvermijnen bestaan, die nog met voordeel bewerkt zouden worden, indien de prijs tot 14 pence daalde.

De vraag doet zich voor, wat bij zooveel ongelijkheid den prijs van een voortbrengsel in verhouding tot andere zaken regelt?

Hierop heeft de Engelsche schrijver Ricardo een antwoord gegeven, dat aldus luidt. „De ruilwaarde van alle goederen, om het even of zij het voortbrengsel zijn van mijnen of van land, wordt altijd geregeld, niet door de mindere hoeveelheid arbeids, die tot hunne voortbrenging voldoende is onder omstandigheden, welke zeer gunstig zijn en uitsluitend ten goede komen aan hen, wien bijzondere hulpmiddelen bij de productie ten dienste staan, maar door de grootere hoeveelheid arbeids, welke noodzakelijkerwijs tot de voortbrenging wordt aangewend door hen, die dat voordeel missen; door hen, die voortbrengen onder de ongunstigste omstandigheden. Onder de ongunstigste omstandigheden wordt hier verstaan: de ongunstigste, waaronder ter verkrijging der vereischte hoeveelheid de voortbrenging moet geschieden" [1]).

Geen uitspraak van Ricardo heeft meer aanstoot gegeven. De arbeid onder de ongunstigste omstandigheden zou den prijs bepalen! Wanneer dus iemand in een koud klimaat met behulp van broeikassen vruchten van een warme luchtstreek gaat teelen, zullen deze vruchten terstond zoo duur worden, dat zij den arbeid beloonen! Indien een verbetering in een tak van nijverheid wordt ingevoerd, dalen de prijzen van het voortgebrachte artikel eerst dan, wanneer alle fabrikanten zonder onderscheid de verbetering hebben toegepast!

Deze kritiek is echter ongegrond. Ricardo onderstelt, dat er behoefte is aan een bepaalde hoeveelheid en dat in deze behoefte niet kan worden voorzien door hen, die onder gunstige omstandigheden werken. Nu, zegt hij, moet ook arbeid worden verricht onder ongunstige omstandigheden, en dit zal niet geschieden, tenzij de prijs dien arbeid beloont. In een land wonen 4,000,000 menschen, die jaarlijks ieder $2^1/_2$ hectoliters tarwe, dus in het geheel tien millioen hectoliters verbruiken. Van deze hoeveelheid kunnen vijf millioen met een normale winst geleverd worden tot een prijs van *f* 7 de hec-

---

[1]) *Works*, Ed. McCulloch, bl. 37—38.

toliter, drie millioen tot een prijs van *f* 9, twee millioen tot een prijs van *f* 10. Hoe zal de werkelijke prijs nu zijn? — *f* 10, zou RICARDO antwoorden, want bij *f* 9 komen slechts acht millioen hectoliters ter markt, bij *f* 7 slechts vijf millioen, terwijl er tien millioen noodig zijn.

Wij zullen straks bespeuren, dat deze leer een gewichtige aanvulling noodig heeft, doch onjuist is zij niet. Hoe degenen, die haar bestrijden, de pacht, hoe zij de ondernemerspremie verklaren, is moeilijk te vatten; want de pacht en de ondernemerspremie ontstaan juist hierdoor, dat de prijs van ieder voortbrengsel op den duur een normale belooning moet geven aan hen, die onder de ongunstigste omstandigheden tot de voortbrenging medewerken, aangenomen dat hunne medewerking onmisbaar is. Zij, die met minder arbeid kunnen volstaan, genieten dientengevolge bijzondere baten, welke bij den landbouw zich omzetten in pacht, bij het winkelbedrijf in hoogere huren. Evenmin is het duidelijk, hoe een bestrijding van RICARDO's leer kan samengaan met de erkenning van het onloochenbare feit, dat op weinig vruchtbare en afgelegen velden landbouw en veeteelt worden gedreven, ook de nijverheid vaak wordt uitgeoefend onder weinig gunstige voorwaarden. Werd deze arbeid beloond naar den maatstaf der voortbrengingsmoeite van hen, wier velden bijzonder vruchtbaar en goed gelegen zijn of wier fabrieken bijzonder voordeelig kunnen werken, dan zou de belooning vaak zóó gering zijn, dat niemand er van kon leven.

Maar RICARDO's leer, schoon onbetwistbaar, is onvolledig. RICARDO slaat geen acht op het verband, dat in de meeste gevallen tusschen prijs en vraag bestaat en verspreidt daardoor geen licht over de grootste der verwikkelingen, waartoe de ongelijkheden in de voortbrengingsmoeite van hetzelfde artikel aanleiding geven. Zoodra de vereischte hoeveelheid niet onafhankelijk is van den prijs, maar zich uitzet bij prijsverlaging, inkrimpt bij prijsverhooging, brengt de stelling van RICARDO ons in een cirkelbetoog. In die stelling toch speelt de vereischte hoeveelheid een hoofdrol. Niet de

arbeid onder de ongunstigste omstandigheden regelt den prijs, vernemen wij, maar die arbeid, voor zoover hij ter verkrijging der vereischte hoeveelheid noodzakelijk is. Hangt deze hoeveelheid zelve van den prijs af, zoo komt de stelling eigenlijk hierop neder, dat de prijs den prijs regelt [1]). RICARDO heeft deze leemte niet aangevuld. Zijne stelling diende hem inzonderheid tot verklaring der pacht, en hij was de meening toegedaan, dat bij zaken van levensbehoefte geen verband tusschen prijs en vraag is waar te nemen. Elkeen, zoo oordeelde hij, heeft van die goederen een bepaalde hoeveelheid noodig; deze hoeveelheid blijft ieder zich aanschaffen, zoolang hij daartoe in staat is; kost zij meer, dan bezuinigt hij op andere zaken, niet op deze [2]). Daar de pacht grootendeels betaald wordt voor land, dat tot voortbrenging van voedingsmiddelen wordt aangewend, zoo meende RICARDO klaarblijkelijk dat een prijstheorie, die alleen tot verklaring der pacht moet dienen, van het verband tusschen prijs en vraag geen melding heeft te maken.

Ten onrechte evenwel. Zeker is het verband tusschen prijs en vraag bij goederen, waarvan de mensch zich hoogst ongaarne het verbruik ontzegt, veel minder eng dan bij andere zaken; van daar, dat bij groot misgewas de graanprijzen altijd een aanmerkelijke hoogte bereiken. Zal het graanverbruik belangrijk afnemen, zoo moet het graan zeer duur worden; maar wordt het zeer duur, dan neemt het verbruik ook af. Ware dit zoo niet, hoe zou dan te verhoeden zijn, dat bij sterk misgewas, lang eer de nieuwe oogst beschikbaar komt, de geheele voorraad wordt uitgeput? [3])

[1]) Gelijk terecht is opgemerkt door Dr. V. MATTAJA, *Der Unternehmergewinn*, Wien 1884, bl. 24.

[2]) Zie *Works*, Ed. MCCULLOCH, bl. 114, 142, 145 en 207.

[3]) Terecht schrijft MALTHUS: „It has been asserted by some people that high prices do not diminish consumption. If this were really true, we should see the price of a bushel of corn at a hundred pounds or more in every deficiency which conld not be fully and completely remedied by importation. But the fact is that high prices do nltimately diminish consumption; but on account of the riches of the country, the unwillingness of the people to resort to sub-

Katoen is in onzen tijd een artikel van levensbehoefte geworden, dat als zoodanig met graan bijna op eene lijn kan worden gesteld, en men weet hoe belangrijk de aanvoeren daarvan zijn verminderd gedurende den burgeroorlog in Amerika. Toch is de katoenvoorraad in Engeland op het eind van geen der oorlogsjaren beneden het cijfer van 377,000 balen gedaald; altijd is er katoen verkrijgbaar geweest. De sterke prijsverhooging, die het artikel heeft ondergaan, verklaart dit geheel; maar die verhooging zou niets hebben uitgewerkt, indien er ten aanzien van noodzakelijke goederen geen verband tusschen prijs en vraag viel waar te nemen.

De aanvulling van RICARDO's leer moet dus hierin bestaan, dat men met dit verband rekening houdt. Slechts op die wijze ontsnapt men aan het cirkelbetoog. Om te doen zien, hoe dit kan geschieden, beginnen wij met aan te toonen, wat de ongelijkheid der voortbrengingsmoeite ten gevolge heeft.

Zij heeft ten gevolge, dat doorgaans bij een hoogen prijs meer zal worden aangeboden dan bij een lagen.

Van een bepaald artikel kan tot *f* 1.— per stuk een hoeveelheid worden geleverd, die wij A noemen; van een andere hoeveelheid, B, kan de voortbrenging slechts rekening geven, als de prijs *f* 1.25 bedraagt. Voor C moet hij tot *f* 1.50 stijgen, voor D tot *f* 1.75, voor E tot *f* 2. Nu spreekt het van zelf, dat wanneer A met voordeel kan geleverd worden voor *f* 1, die hoeveelheid ook met voordeel kan geleverd tot een prijs van *f* 1.25. Bij dezen laatsten prijs zal dus het aanbod niet B, maar A + B bedragen. En bij iedere duurzame prijsverhooging zal het aanzwellen. Bij

f 2 zal het A + B + C + D + E bedragen, terwijl het slechts bedroeg bij

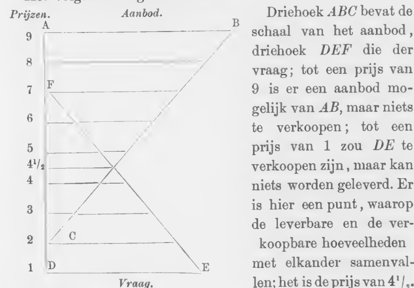
stitutes, and the immense sums which are distributed by parishes, this object cannot be attained till the prices become excessive, and force even the middle classes of society, or at least those immediately above the poor, to save in the article of bread from the actual inability of purchasing it in the usual quantity." *An Essay on the principle of population*, Book III, Ch. V, bl. 296 (7th Ed.).

f 1.75 . . . . . A + B + C + D
„ 1.50 . . . . . A + B + C
„ 1.25 . . . . . A + B
„ 1.— . . . . . A

Wij zouden dit graphisch kunnen voorstellen, en dan zou een figuur ontstaan, die juist den omgekeerden vorm had van dien, waarmede vroeger het verband tusschen den prijs en de gevraagde hoeveelheid is toegelicht [1]). Inderdaad is het verband tusschen den prijs en de gevraagde hoeveelheid juist het tegenovergestelde van het verband tusschen den prijs en de leverbare hoeveelheid. Bij een hoogen prijs wordt minder gevraagd dan bij een lagen, doch kan meer worden voortgebracht.

De prijs zal zich richten naar het punt, waar de leverbare en de verkoopbare hoeveelheden zooveel mogelijk aan elkander gelijk zijn. Hier vindt hij zijn rustpunt. Staat hij hooger, zoo moet hij dalen; staat hij lager, zoo moet hij rijzen; maar is noch het een, noch het ander het geval, zoo bestaat er geen reden om prijsverhooging of verlaging tegemoet te zien, tenzij veranderingen ontstaan in de prijsschaal van het aanbod of in die der vraag.

Het volgende moge dit toelichten.

Driehoek *ABC* bevat de schaal van het aanbod, driehoek *DEF* die der vraag; tot een prijs van 9 is er een aanbod mogelijk van *AB*, maar niets te verkoopen; tot een prijs van 1 zou *DE* te verkoopen zijn, maar kan niets worden geleverd. Er is hier een punt, waarop de leverbare en de verkoopbare hoeveelheden met elkander samenvallen; het is de prijs van $4^1/_2$.

[1]) Zie blz. 106.

Dit punt hebben wij het rustpunt genoemd. Gesteld, dat de marktprijs hooger is, of lager, wat zal dan geschieden? Is hij hooger, 6 bijvoorbeeld, zoo zal een aanbod worden uitgelokt, dat slechts op een prijs van ongeveer 3 met de vraag in evenwicht kan komen. Is hij lager, 3 bijvoorbeeld, zoo zal een vraag worden uitgelokt, die slechts tot een prijs van ongeveer 6 kan worden bevredigd. Maar staat de prijs op $4^1/_2$, zoo is een voortbrenging mogelijk, die juist overeenkomt met de verkoopbare hoeveelheid. Hier alleen geeft de prijs zelf geen aanleiding tot handelingen, die hem òf zullen verhoogen, òf verlagen.

Men moet nu drie zaken wel in het oog houden. Ten eerste, dat de toestand, die in onze graphische voorstelling wordt afgebeeld, zeer eenvoudig is. *BC* en *EF* zijn hier rechte lijnen; zij behoeven dit echter niet te zijn. Het is geenszins noodzakelijk, dat bij prijsverhooging de verkoopbare, bij prijsverlaging de leverbare hoeveelheid geleidelijk afneemt; beide kunnen ook afnemen trapsgewijze en op een bepaald punt plotseling eindigen. Geschiedt dit, zoo kan het zeer wel gebeuren, dat er bij geen prijs volstrekte gelijkheid tusschen beide hoeveelheden wordt verkregen; maar ook, dat zoodanige gelijkheid wordt verkregen bij verschillende prijzen. In die gevallen zal er geen aanwijsbaar rustpunt zijn. Men zal niet verder kunnen gaan dan tot de verklaring, dat de prijs de strekking heeft om zich te richten naar een punt binnen zekere grenzen gelegen, en licht moeten zoeken bij andere waarheden, dan die wij hier leerden kennen, om een nauwkeuriger aanwijzing te kunnen geven.

Ten tweede zij opgemerkt, dat wel doorgaans, maar niet altijd, bij een lagen prijs minder kan worden aangeboden dan bij een hoogen. Voortbrenging in het groot gaat dikwijls naar evenredigheid met minder kosten gepaard dan voortbrenging in het klein. Wanneer de vraag tot dusverre zoo gering was, dat zij geen voortbrenging in het groot toeliet, zal deze toestand door toeneming der behoefte veranderen, en dit kan ten gevolge hebben, dat het artikel tot lager prijs

verkrijgbaar wordt. Het opmerkelijke verschijnsel zal zich dan voordoen, dat vermeerdering van vraag tot prijsverlaging voert.

De derde zaak, die men in het oog heeft te houden, is reeds in het voorbijgaan vermeld: de omstandigheden, waaronder de voortbrenging geschiedt, kunnen veranderen en de vraag kan het evenzeer. Het is mogelijk, dat die veranderingen elkanders werking te niet doen; dan blijft het rustpunt van den prijs waar het vroeger stond. Maar dit is toevallig; gewoonlijk zullen veranderingen met betrekking tot het aanbod of tot de vraag, of tot beide, de verkoopbare en de leverbare hoeveelheden niet meer op hetzelfde punt aan elkaar gelijk doen blijven.

Wat het aanbod betreft: er kunnen veranderingen komen in de voortbrengingsmoeite. Wij denken hier inzonderheid aan verbeteringen in den landbouw, de nijverheid, het vervoerwezen. Ook de verhouding tusschen loon en rente kan veranderen, men weet hoe dit werkt. Voorts kunnen accijnzen en invoerrechten worden afgeschaft of verminderd, maar ook verhoogd. Door dit alles worden de hoeveelheden, die men tot bepaalde prijzen met voordeel kan leveren, gewijzigd. De schaal van het aanbod krijgt een andere gestalte, en meestal, zooals gezegd is, verplaatst zich dan het rustpunt van den prijs. Hoever die verplaatsing zich zal uitstrekken, hangt van velerlei oorzaken af; de meerdere of mindere gevoeligheid der vraag voor prijsveranderingen heeft daarop grooten invloed. Wordt bij voorbeeld een artikel, dat aan accijns was onderworpen, daarvan ontheven, zoo is het zeer denkbaar, dat de hierdoor veroorzaakte prijsverlaging een vermeerdering van vraag uitlokt, die tot den verlaagden prijs niet geheel kan bevredigd worden. Dan zal de prijs niet dalen met het volle bedrag van den afgeschaften accijns, maar iets minder. Dikwerf is dit waargenomen, en evenzoo, dat bij invoering van een accijns de prijs niet met het volle bedrag daarvan steeg; de verkoopers konden tot den verhoogden prijs de oude hoeveelheid niet plaatsen en moesten zich daarom met

een minderen opslag vergenoegen. De voortbrenging onderging in het eerste geval een zekere uitbreiding, in het tweede een zekere inkrimping. Doch in beide gevallen verplaatste zich het rustpunt van den prijs niet met het geheele bedrag der belasting.

Wat de oorzaken der veranderingen betreft, die de schaal der vraag kan ondergaan, ook deze zijn velerlei. Koude en warmte; uitvindingen, waardoor een nieuw artikel in gebruik komt; wijzigingen in smaak of mode; aanwas of vermindering van bevolking; rijzingen en dalingen in het peil der welvaart; ziedaar de voornaamste oorzaken, aan welker invloed het is toe te schrijven, dat de hoeveelheden, die van een artikel tot verschillende prijzen te plaatsen zijn, afnemen of vermeerderen. Dit alles werkt samen om het punt, waarheen de prijzen zich richten, telkens te verplaatsen. Slechts in zeer betrekkelijken zin, derhalve, mag dit punt een rustpunt heeten. Het is dit alleen op een bepaald oogenblik. Dezelfde prijs, die heden vraag en aanbod tot evenwicht zou brengen, kan over een jaar dat evenwicht, indien het is bereikt, verbreken.

Ziedaar wat tot aanvulling van RICARDO's leer moest worden opgemerkt. Hetgeen die leer bevat is even juist als belangrijk, maar onvolledig. Terecht beweert RICARDO, dat geen prijs kan stand houden, die niet een normale belooning verschaft aan de moeite en kapitaaldienst, welke onder de ongunstigste omstandigheden ter verkrijging der begeerde hoeveelheid zijn aangewend. Op deze stelling valt niets af te dingen. Maar zij moet in verband worden gebracht met een andere waarheid, die ons leert, dat de begeerde hoeveelheid doorgaans van den prijs afhangt.

---

§ 5.

De prijsverhouding tusschen goederen, die bruikbaar zijn voor hetzelfde doel.

Eer wij van dit gedeelte van ons onderwerp scheiden, moet nog een punt ter sprake komen, dat in verband met zekere practische vraagstukken van aanbelang opmerkzaamheid verdient. Naar welken maatstaf wordt de prijsverhouding geregeld tusschen goederen, die hetzij in gelijke, hetzij in ongelijke mate, voor hetzelfde oogmerk bruikbaar zijn? De vraag moet zeer nauwkeurig worden opgevat. Er zijn vele goederen, die ongeveer voor hetzelfde oogmerk kunnen dienen. Tarwe en rogge, bijvoorbeeld, dienen beide tot voeding, linnen en katoen tot kleeding. Doch niet ieder, die tarwe begeert, wil in de plaats daarvan ook rogge koopen; niet ieder, die linnen begeert, ook katoen. Er zijn wel personen, wier keus tusschen het eene en het andere artikel hoofdzakelijk door de prijsverhouding wordt bepaald, doch er zijn ook velen, die slechts bij volstrekte noodzakelijkheid tot het mindere artikel de toevlucht nemen; ook is de prijsverhouding, die de keus bepaalt van den een, niet altijd dezelfde als die, welke de keus bepaalt van den ander. De goederen, waarvan wij thans gaan spreken, zijn slechts dezulke, die tot elkander in een zekere nuttigheidsverhouding staan; gebruikt men zóóveel van het eene, of zóóveel van het andere goed, zoo verkrijgt men in beide gevallen dezelfde uitkomsten. Hetgeen wij willen nagaan is, hoe de prijsverhouding tusschen zulke goederen moet zijn.

Maar door de vraag aldus te stellen, hebben wij haar reeds beantwoord. De prijsverhouding moet juist met de nuttigheidsverhouding overeenkomen. Een bepaalde zaak kost *f* 2 het pond en met één pond daarvan komt men even ver, als met twee pond van een andere. Nu zal niemand voor deze laatste meer besteden dan *f* 1. Wordt het mindere artikel overvloedig, zoodat het verkrijgbaar is voor 90 cents, dan zal het betere insgelijks dalen, en wel tot *f* 1,80. Zoolang de prijsverhouding tusschen die zaken 2 tot 1 is, zal de vraag zich over beide verdeelen; maar wordt zij anders, zoo richt de vraag zich uitsluitend op het artikel, dat naar evenredigheid goedkoop is geworden. Het duurdere wordt dan geheel verlaten en daalt dientengevolge.

Sprekende over monopolieprijzen hebben wij aangemerkt,

dat de monopolist niet zooveel kan bedingen als hem goeddunkt; dan vooral zal zijne vrijheid zeer beperkt zijn, wanneer het artikel, dat hij voortbrengt, in een bepaalde nuttigheidsverhouding staat tot andere goederen, welker hoeveelheid naar willekeur kan vermeerderd worden. Hetzelfde geldt van diensten. Spoorwegen, die met waterwegen in concurrentie staan, zijn wel verplicht hunne vrachten zoo te regelen, dat de voordeelen van het snellere vervoer voor hen, die van den spoorweg gebruik maken, niet geheel verloren gaan.

Men zal waarschijnlijk gereed zijn dit alles te beamen, want de juistheid daarvan spreekt schier van zelf. Wie geeft *f* 3 uit voor een doel, dat hij even goed kan bereiken door *f* 2.50 te besteden, en wie zal vervoerdiensten hooger bezoldigen dan zij hem waard zijn? Hetgeen wij hebben opgemerkt strookt met de ervaring. Uit riet- en uit beetwortelsuiker laat zich hetzelfde fabrikaat vervaardigen; het eene artikel daalt dan ook nooit, of het andere daalt mede. Zelfs tusschen de prijzen van zaken, die elkander niet zoo goed kunnen vervangen als de hier genoemde, neemt men verband waar. Stijgt de Amerikaansche katoen in prijs, dan stijgen tevens alle andere katoensoorten, schoon niet altijd in dezelfde mate. Worden de aardappelen duur, dan wordt de rijst het ook.

Toch doet zich hier een moeilijkheid voor, en zoolang die niet is overwonnen, schijnt het ongeraden uit het bovenstaande practische gevolgen af te leiden. De moeilijkheid is deze. Aangaande de oorzaken, die de prijsverhouding tusschen de dingen regelen, is ons reeds het een en ander bekend geworden. Wij hebben gezien, hoe deze verhouding wordt bepaald voor goederen, die door elken producent van hetzelfde artikel onder gelijke omstandigheden worden voortgebracht, en hoe zij bepaald wordt voor goederen, welke de een onder gunstiger omstandigheden voortbrengt dan de ander. De vraag mag niet onbeantwoord blijven of de thans verkregen uitkomst met de vroeger verkregene in overeenstemming is, en zoo neen, welke dan aanvulling of verbetering noodig heeft.

Stellen wij eerst, dat twee zaken, die tot elkander in een nuttigheidsverhouding staan van 2 tot 1, beide in dezelfde streek met evenveel arbeid en kapitaal te verkrijgen zijn. Naar den vroeger gevonden regel, zullen nu hunne prijzen aan elkaar gelijk wezen; doch naar hetgeen ons thans is gebleken, zal het eene voortbrengsel tweemaal zooveel gelden als het ander. Welke prijsverhouding zal tusschen die beide voortbrengselen ontstaan?

Er zal tusschen hen in het geheel geen prijsverhouding ontstaan, omdat het eene, het beste, uitsluitend zal geleverd worden. Dikwijls komt dit voor; er zijn vele goederen, die men zeer wel zou kunnen leveren en die ook zeer wel te gebruiken zijn, maar die, omdat zij minder bruikbaar worden geacht dan andere, welker voortbrenging evenveel moeite kost, slechts in verzamelingen worden aangetroffen. Met een zekere hoeveelheid arbeids verkrijgt men een bepaalde zaak; met een gelijke hoeveelheid arbeids verkrijgt men een andere zaak, die tweemaal beter is. Wie zal nu de eerstgenoemde voortbrengen? Geen ondernemer kan daarmede winst behalen.

Wij gaan hier van de onderstelling uit, dat het betere artikel te verkrijgen is in elke verlangde hoeveelheid. Mocht dit anders wezen, dan zou het artikel niet behooren tot de klasse van goederen, waarvan nu gesproken wordt, maar tot de voorwerpen van monopolie. Het is zeer denkbaar, dat een behoefte, waarin door twee artikelen van ongelijke hoedanigheid kan worden voorzien, zich niet geheel laat bevredigen door hetgeen van het betere artikel wordt aangeboden. Dan stijgt de prijs van het betere artikel zoolang, totdat het mindere met een normale winst kan worden voortgebracht. Daaruit volgt dan, dat zij, die het betere voortbrengen, bijzondere winsten genieten. Maar het voorrecht van den monopolist is niet altijd hierin gelegen, dat hij een zaak kan aanbieden, die niemand anders levert; het ligt meermalen ook in de hulpmiddelen, waarover hij beschikt, omdat zij hem in staat stellen met gelijke kosten en inspanning een artikel te leveren van betere hoedanigheid.

Keeren wij tot ons voorbeeld terug, maar brengen wij daarin

thans een wijziging. Twee zaken staan tot elkander in een nuttigheidsverhouding van 2 tot 1; zij worden beide in dezelfde streek verkregen; maar elk artikel wordt door de verschillende personen, die het voortbrengen, verkregen onder zeer ongelijke omstandigheden. Ten einde ons de taak niet gemakkelijk te maken, willen wij aannemen, dat de hoeveelheden, die tot onderscheidene prijzen met voordeel kunnen geleverd worden, voor beide artikelen juist even groot zijn. Het zal nu blijken, dat nochtans de prijsverhouding tusschen hen als 2 tot 1 zal zijn en dat dit geheel zal strooken met den regel, dien wij voor de prijzen van goederen, welke onder ongelijke omstandigheden worden voortgebracht, leerden kennen.

Herinneren wij ons, hoe die regel luidt. Er is voor de prijzen van zulke goederen een rustpunt, waarheen de prijs zich richt. Om dat rustpunt te vinden, heeft men niet alleen noodig te weten, welke hoeveelheden tot verschillende prijzen geleverd, maar ook, welke hoeveelheden tot verschillende prijzen verkocht kunnen worden; niet alleen de prijsschaal van het aanbod, ook die van de vraag komt in aanmerking. Indien voor twee artikelen de schaal van het aanbod gelijk is, volgt daaruit niet, dat hunne prijzen zich zullen richten naar hetzelfde punt. Slechts dan gebeurt dit, wanneer ook de schaal van de vraag voor die twee artikelen dezelfde is. Is zij niet dezelfde, zoo volgt uit de gelijkheid der schaal van het aanbod juist het tegenovergestelde, namelijk, dat hunne prijzen zich zullen richten naar verschillende punten.

Dit geval is hier aanwezig. Het staat vast, dat met een enkele hoeveelheid van A en een dubbele hoeveelheid van B in dezelfde behoeften wordt voorzien; derhalve, dat A niet langer gevraagd wordt, zoodra zijn prijs hooger is dan 2 B, daarentegen uitsluitend wordt gevraagd, zoodra zijn prijs tot een lager punt is gedaald. Ieder kan nagaan wat nu gebeuren moet. Men zal beginnen met — onder de gunstigste omstandigheden — A voort te brengen, en zoolang de omvang der behoefte niet groot is, kan men hiermede vermoedelijk vol-

staan. De voortbrenging van B geeft dan nog geen rekening; zij zal eerst met voordeel geschieden, wanneer A tot het dubbel van zijn vroegeren prijs is gestegen. Dan neemt de voortbrenging van B een begin, mede onder de gunstigste omstandigheden; en de eerste producenten van A zullen bijzondere voordeelen genieten, terwijl die van B slechts een normale belooning ontvangen voor hunne moeite. Op nieuw erlangt de vereischte hoeveelheid een uitbreiding; er is tot een prijs, stel van *f* 2 het pond voor A en *f* 1 het pond voor B, meer te plaatsen dan tot die prijzen kan geleverd worden; andermaal heeft dus prijsverhooging plaats. Nu gaan de eerste voortbrengers van B op hunne beurt bijzondere winsten genieten, welke echter die der eerste voortbrengers van A niet evenaren en nooit zullen evenaren. Want hoe duur B ook wordt, boven de helft van den prijs, dien A bedingt, zal B nimmer stijgen. Tusschen die beide artikelen blijft altijd dezelfde prijsverhouding bestaan, in weerwil van het feit, dat de voorwaarden, waaronder zij verkregen worden, voor beide volkomen gelijk zijn. En dit zal geen inbreuk maken op den regel, waaraan de prijzen van goederen, welker voortbrengingsmoeite niet voor alle producenten dezelfde is, beantwoordt; integendeel, het zal zoo geschieden *ingevolge* dezen regel.

Na deze uitweiding meenen wij de stelling, volgens welke de prijsverhouding tusschen goederen, die voor hetzelfde doel worden aangewend, bepaald wordt door hunne betrekkelijke bruikbaarheid voor dat doel, als bewezen te mogen aannemen. Uit die stelling kunnen gevolgtrekkingen worden afgeleid van practische beteekenis.

Ten eerste verspreidt zij een merkwaardig licht over de werking van *zakelijke belastingen*.

Tot de zaken, die in een bepaalde nuttigheidsverhouding tot elkander staan, behooren dezulke, die voor geldbelegging dienen: landerijen, soliede effecten. Hunne betrekkelijke nuttigheid als zoodanig wordt bepaald door de inkomsten, die

zij geven; zij hebben dus een hoogere ruilwaarde, naar gelang deze inkomsten meer bedragen. Zijn alle andere dingen gelijk, dan moet een bezitting, die *f* 1000 in het jaar zuiver inkomen geeft, tweemaal zooveel waard zijn als een andere, waarvan slechts *f* 500 wordt verkregen. Wat zal nu geschieden, indien de staat door zakelijke belastingen de inkomsten, die een soort van bezitting afwerpt, vermindert? In dat geval verandert de nuttigheidsverhouding tusschen die bezitting en andere bezittingen; dus, naar den gevonden regel, ook de prijsverhouding. Wij zullen op dit punt terugkomen, als wij de werking van zakelijke belastingen nader toelichten. Hier zij het slechts aangestipt.

En hetzelfde zal geschieden ten aanzien van een ander punt: op de waarheid, die wij gevonden hebben, is ook de theorie gegrond, volgens welke het tot de mogelijkheden behoort, door invoering van den dubbelen standaard op eenparigen voet in een groot getal staten vastheid te geven aan de waardeverhouding tusschen goud en zilver. De mogelijkheid daartoe is lang betwist; haar aan te nemen zou zijn, te loochenen dat de waarde der dingen afhangt van vraag en aanbod. Wij zullen later aantoonen, dat dit een dwaling en de leer van het bimetallisme louter toepassing is van hetgeen een aandachtige beschouwing der oorzaken, die de prijzen en prijsverhoudingen regelen, ons doet opmerken.

Wordt tusschen de voornaamste landen overeengekomen, dat in elk van hen een schuld zal kunnen gekweten worden zoowel in goud als in zilver, met dien verstande, bijvoorbeeld, dat daarbij 1 kilogram van het eerstgenoemde metaal voor evenveel zal gelden als 15½ kilogrammen van het andere, zoo verkrijgen goud en zilver, als ruilmiddelen, op een zeer groot gebied een vaste nuttigheidsverhouding tegenover elkaar. Het bimetallisme is niets anders dan de uitwerking van deze gedachte.

---

§ 6.

De waarde van het geld in de verschillende landen.

Men kan, dus hebben wij opgemerkt, de geldprijzen uit twee oogpunten beschouwen: men kan letten op de onderlinge verhouding, maar ook op den algemeenen stand der prijzen. In het eerste geval denkt men aan de ruilwaarde der goederen, in het tweede aan de ruilwaarde van het geld. In het eerste poogt men te verklaren, waarom, als A één gulden kost, B drie gulden kost; in het tweede tracht men op te helderen, waarom A en B juist één en drie gulden kosten en de geldprijzen van alle zaken niet twee- of zesmaal hooger of lager zijn. In het eerste geval stelt men de goederen tegenover elkander, in het tweede tegenover het ruilmiddel.

Wij willen van nu af uitsluitend spreken over de waarde van het geld; maar ten einde niet meer dan noodig is te treden op een gebied, dat eerst later volledig kan worden behandeld, zullen wij daarbij uitgaan van een bepaalde onderstelling. De waarde van een muntstuk is meestal iets grooter dan die der hoeveelheid edel metaal, waaruit het bestaat; voor een tienguldenstuk, bijvoorbeeld, koopt men gewoonlijk iets meer dan voor 6.048 gram goud. Bij een goed geregeld muntwezen is dat waardeverschil (de pasmunt daargelaten) altijd zeer gering, immers nooit meer dan het muntloon bedraagt, dus een zesde tot een derde percent. De onderstelling, waarvan wij uitgaan, is deze, dat het muntwezen overal goed is geregeld. Wij nemen aan, dat het geld nergens een belangrijk hoogere waarde heeft dan het metaal, waaruit het is geslagen.

Men beginne met zich af te vragen, hoe de ruilwaarde van het geld wordt bepaald in een landstreek, die haar muntmetaal voortbrengt. Het is niet moeilijk op deze vraag te antwoorden. De waarde van het geld wordt in zulk een landstreek bepaald door dezelfde oorzaken, als die de waarde bepalen van alle overige dingen. Het geld is daar een gewoon voortbrengsel van binnenlandsche nijverheid. Men bezigt goud

en zilver voor allerlei oogmerken; men bezigt ze ook tot ruilmiddelen. Wordt door hen, die deze metalen voortbrengen, geen normale belooning genoten, zoo staken zij den arbeid en gebruiken hunne kapitalen voor andere doeleinden, hetgeen van zelf tot vermindering van aanbod, tot schaarschte, hoogere waarde van het geld, dus lagere prijzen, heenvoert. Want hoe lager de prijzen zijn, des te meer goederen en diensten kan men voor geld verkrijgen.

Wordt daarentegen in zulk een landstreek het geld overvloedig, zoo neemt men een algemeene verhooging der geldprijzen waar. Zulk een verhooging heeft op groote schaal in Australië plaats gevonden, tengevolge der goudontdekkingen in 1851. Nadat de eerste tijd van opwinding voorbij was, is het goudzoeken daar een gewone tak van bedrijf geworden, welks goede en slechte kansen men vrij nauwkeurig wist te berekenen. De ervaring had geleerd, dat gemiddeld door één persoon elken dag een hoeveelheid van ongeveer $3^1/_2$ grammen werd gevonden, dat is bijna *f* 6 in Nederlandsch geld. Naar den maatstaf der voortbrengingsmoeite moest derhalve iedere zaak, die één dag arbeids kostte, tot *f* 6 stijgen: hetgeen vijf dagen kostte werd *f* 30, hetgeen tien dagen kostte, *f* 60 waard. Deze hooge prijzen hebben wel is waar voor alle goederen geen stand gehouden, want het werd nu voor Australië voordeelig om een aantal zaken, die het vroeger zelf voortbracht, buitenslands met zijn gemakkelijk verkregen goud te koopen; maar zij hebben stand gehouden voor die artikelen, die niet of niet met voordeel konden worden aangevoerd; immers, zoolang de voortbrengingsmoeite van het goud niet was gestegen.

Het is misschien niet overbodig hier te waarschuwen voor een fout, die dikwijls wordt begaan. Men zegt wel eens, dat daling in de waarde van het geld prijsverhooging veroorzaakt. Dit is niet juist. Daling in de waarde van het geld en prijsverhooging zijn niet twee voorvallen, twee voorvallen nog wel, die met elkander in een verband van oorzaak en gevolg staan, maar één voorval, op twee verschillende wijzen

beschreven. Zoolang de prijzen niet gestegen zijn, is er geen daling in de ruilwaarde van het geld. Eerst dan, wanneer voor een bepaalde geldsom niet evenveel goederen van allerlei soort te verkrijgen zijn als vroeger, kan de ruilwaarde van het geld geacht worden te zijn verminderd. Maar zoodra die toestand aanwezig is, op hoedanige wijze ook veroorzaakt, heeft het koopvermogen van het geld een daling ondergaan. Want zulk een daling beteekent: verandering in den ruilvoet tusschen goederen en geld, ten nadeele van het laatstgenoemde.

Een verandering, als de hier bedoelde, is onvermijdelijk, wanneer de voortbrenging van muntmetaal zeer voordeelig wordt. In landstreken, die haar muntmetaal door eigen productie verkrijgen, is, wij herhalen het, de voortbrenging van geld een gewone tak van bedrijf. Geeft die tak van bedrijf bijzondere baten aan hen, die onder de ongunstigste omstandigheden werken, zoo worden kapitaal en arbeid aan andere bedrijven onttrokken en naar deze overgebracht, totdat die bijzondere baten hebben opgehouden te bestaan; met andere woorden, totdat de prijzen in voldoende mate gestegen zijn om geld- en goederenproductie gelijke inkomsten te doen verschaffen.

Hetgeen hieraan moet worden toegevoegd tot verklaring van de waarde van het geld in streken, die haar muntmetaal niet door eigen voortbrenging, maar door aanvoer verkrijgen, schijnt, oppervlakkig bezien, voor de hand te liggen. Gelijk koloniale suiker minder duur is op Java dan in Nederland, gelijk Amerikaansche katoen minder duur is te New-Orleans dan te Liverpool, zoo moet ook muntmetaal een geringere waarde hebben ter plaatse waar het wordt voortgebracht, dan ter plaatse waar het wordt aangevoerd, en het verschil kan nooit meer dan de vracht bedragen. Aldus zou men geneigd kunnen zijn te spreken. Maar de vracht van goud en zilver is uitermate gering; ware de bovenstaande redeneering juist, dan zou dus het geld alom nagenoeg evenveel waard moeten zijn, hetgeen, zooals ieder weet, niet zoo is.

Om dit punt tot klaarheid te brengen, zullen wij eerst een

reeds vroeger uitgesproken opmerking herhalen en toelichten. Eene zuivere vergelijking tusschen de koopkracht van het geld tegenover goederen in de verschillende landen is onmogelijk. De kostprijs in geld van elk artikel, dat op de plaats zelve wordt verkregen, hangt af van twee factoren: van het aantal dagen, dat aan de voortbrenging van het artikel moet worden besteed, en van de geldelijke inkomsten, die voor elken dag arbeids, door hen die aan de voortbrenging deel nemen, kan worden bedongen. Er is in ieder land een schaal van „arbeidsprijzen". De arbeidsprijs (eene technische uitdrukking) is niet het geldloon alleen, maar het geldloon vermeerderd met de normale ondernemerswinst en de normale kapitaalrente. Laat die arbeidsprijs voor een bepaalde soort van diensten 60 centen daags zijn en het getal dagen, benoodigd voor de productie van een zekere hoeveelheid goederen, 300; dan zal de kostprijs in geld van die hoeveelheid goederen *f* 180 bedragen.

Het spreekt van zelf, dat de eerste dezer twee factoren, dien wij kortheidshalve als de voortbrengingsmoeite zullen aanduiden, niet alom voor alle artikelen gelijk kan zijn. Ook bij gelijkheid van arbeidsprijzen zal men dus groote verschillen waarnemen in de goederenprijzen, en de handel zal die verschillen nooit geheel kunnen uitwisschen, daar sommige zaken niet voor verplaatsing vatbaar zijn, voor andere de verplaatsing met te veel kosten gepaard zou gaan. Hoe laat zich dan een zuivere vergelijking maken tusschen de koopkracht van het geld in het eene land en in het andere? Bij iedere vergelijking van dien aard zullen individueele ervaringen een groote rol vervullen, en individueele ervaringen hangen hier af van individueele behoeften. Twee personen zullen met hetzelfde recht een land onder de dure en onder de goedkoope rangschikken.

Het eenige middel om hier aan willekeur te ontkomen bestaat daarin, dat men de plaatselijke waarde van het geld uitsluitend afmeet naar den arbeidsprijs, dat is, naar de koopkracht van het geld niet tegenover goederen, maar

tegenover diensten. Men zal daarbij in gedachte moeten houden, dat hooge arbeidsprijzen zeer wel met lage goederenprijzen kunnen samengaan, daar in een land met hooge arbeidsprijzen de voortbrengingsmoeite ten aanzien van vele artikelen geringer kan zijn dan elders. Dit alleen staat vast, dat, waar de arbeidsprijs hoog is, voor diensten van allerlei aard veel betaald zal moeten worden, en ook datgene, wat evenveel voortbrengingsmoeite kost als elders en niet van buiten kan worden aangevoerd, er duurder zal wezen.

De vraag, wat de plaatselijke waarde van het geld regelt, wordt dan aldus opgevat: wat regelt in ieder land of iedere streek den arbeidsprijs in geld uitgedrukt? Daarover is inderdaad licht te verspreiden. De arbeidsprijs — juister gezegd, de schaal van arbeidsprijzen in ieder land — hangt af van de hoeveelheid standaardmetaal (in Nederland goud), die men er voor de goederen van uitvoer kan bedingen.

Laat tarwe het eenige artikel van uitvoer zijn en door dichtheid van bevolking de productie van dat artikel zóóver voortgezet moeten worden, dat onder de ongunstigste omstandigheden ter verkrijging van 30 hectoliters 300 dagen arbeids noodig zijn, terwijl na aftrek van vracht, dus op de plaats zelve, een prijs van *f* 6 per hectoliter wordt bedongen. Nu zal de schaal van arbeidsprijzen bij dat volk hierop zijn gegrond, dat veldarbeid (inclusief de belooning van den ondernemer en den kapitalist) 60 centen per dag waard is. Een voorwerp, dat 100 dagen gelijkwaardigen arbeid vereischt, zal dan *f* 60 kosten. Ware de arbeid aan dat voorwerp besteed tweemaal zooveel waard als veldarbeid, dan zou de kostprijs in geld *f* 120 zijn geweest. De geldsom, verkregen voor iederen dag arbeids aan de voortbrenging van het uitvoerartikel besteed, dient tot maatstaf. En of nu een volk slechts één uitvoerartikel heeft of honderd, dit maakt voor de theorie, die hier wordt toegelicht, geen verschil; steeds zal het benoodigde muntmetaal zoo duur of goedkoop aan dat volk te staan komen als de goederen, waarvoor het dat muntmetaal verkrijgt, aan diensten van allerlei aard vorderen.

Een schaal van arbeidsprijzen vloeit van zelf hieruit voort, en bij deze schaal sluiten de kostprijzen in geld van alle binnenslands voortgebrachte goederen zich aan.

Een hooge arbeidsprijs, wanneer hij van zelf, dus niet door beschermende rechten, is ontstaan, is altijd een gunstig teeken voor de volkswelvaart. Om dit aan te toonen onderstellen wij achtereenvolgens deze vijf toestanden in een land: een laag bevolkingscijfer; vooruitgang in den landbouw, terwijl landbouwproducten worden uitgevoerd; krachtige ontwikkeling der nijverheid; levendige buitenlandsche vraag naar de voortbrengselen van het land; en dalende vrachten voor uitvoerartikelen. Dit alles is gunstig voor de welvaart, maar tevens voor den arbeidsprijs.

Bij een laag bevolkingscijfer behoeven de weinig vruchtbare gronden niet in cultuur te worden gebracht, behoeft in het algemeen niet onder zeer ongunstige omstandigheden te worden gewerkt. Het last tarwe, dat anders 300 dagen arbeids kostte, zal nu misschien slechts de helft daarvan vereischen. Op den verkoopsprijs buitenslands heeft dit geen invloed. Maar op *f* 180 gedeeld geeft 300 een quotient van 60 cents, 150 een quotient van *f* 1.20.

Hoe vooruitgang in den landbouw werkt, blijkt reeds uit het zooeven gekozen voorbeeld. Ook daardoor wordt de deeler kleiner. Alleen moet worden opgemerkt, dat door ruimer aanbod ook de prijs van het product kan dalen. Dan gaat het voordeel, dat het uitvoerend land geniet, tot op zekere hoogte verloren, komt het aan buitenlandsche verbruikers voor een deel ten nutte. Maar ook dan wordt onze theorie bewaarheid: de arbeidsprijs zal nauwelijks kunnen rijzen, wanneer het beloop zoo is als nu wordt ondersteld.

Krachtige ontwikkeling der nijverheid is slechts mogelijk in een land met rijke hulpbronnen, waarvan met oordeel en met vlijt wordt partij getrokken. Vinden de nijverheidsproducten op de wereldmarkt ruimen afzet, dan zullen zij den daaraan besteden arbeid goed beloonen en een hoogen arbeidsprijs te voorschijn brengen.

Levendige vraag naar de voortbrengselen van een land heeft dezelfde gevolgen als vermindering der voortbrengingsmoeite. Om opnieuw in de taal van ons voorbeeld te spreken: in het laatste geval vermindert de deeler, het cijfer dat de dagen arbeids vermeldt; in het tweede stijgt het deeltal, het cijfer dat de opbrengst in geld aanwijst. In beide gevallen klimt het quotient, de arbeidsprijs.

Eindelijk een woord over verlaging der vrachten van uitvoerartikelen. Door welk volk die vrachten betaald worden, of zij in mindering komen van den verkoopsprijs, dus gedragen worden door het land van uitvoer, of de kosten van verkrijging doen klimmen, dus ten laste komen van het land van invoer, laat zich in het algemeen niet zeggen. Een klein volk, dat artikelen van algemeen verbruik uitvoert en koopt, oefent noch door zijn aanbod, noch door zijn vraag een merkbaren invloed op de prijzen. Met een groot volk is dit anders, en wanneer verlaging der vrachten ten gevolge heeft, dat het zijne uitvoeren vermeerdert, kan het niet verwachten, dat het de volle vrachtreductie besparen zal. Wij stellen ons de zaken aldus voor. Tot een prijs per kilogram van $10a$ zal zulk een volk buitenslands een zekere hoeveelheid goederen kunnen plaatsen; om een grootere hoeveelheid te plaatsen zal het zich moeten vergenoegen met $8a$ per kilogram. Is de vrachtvermindering $3a$ per kilogram, dan zal de daaruit ontstaande netto winst a zijn.

Wat hiervan zij, vrachtvermindering is altijd een voordeel; maar zij werkt ook altijd verheffend op den arbeidsprijs, zoodat nu andermaal blijkt, welk een gunstig kenteeken in een hoogen arbeidsprijs gelegen is. Tevens bespeuren wij hier een nieuw voordeel, dat een bloeiende nijverheid verschaft. In verhouding tot de waarde is de vracht altijd geringer voor fabrikaten dan voor grondstoffen. De lage arbeidsprijs in landen, wier hoofdartikelen van uitvoer landbouwproducten zijn, vindt in het bovenstaande evenzeer zijn verklaring, als het meermalen opgemerkte feit, dat op plaatsen, die vroeger weinig verkeer konden hebben met andere, het leven duurder

werd, zoodra spoorwegaanleg hare bevolking in de gelegenheid stelde om aan het verkeer deel te nemen. Wel maakten de spoorwegen al het van elders komende goedkooper, maar de eigen producten stegen, ten gevolge van de verhooging der arbeidsprijzen. Men staat dikwijls verwonderd, wanneer men opgaven leest van tractementen, door hoogleeraren en anderen in de vorige eeuw op sommige universiteitsplaatsen van Duitschland genoten; de bedragen zijn zoo luttel, dat men niet begrijpt, hoe iemand daarvan leven kon. Maar die kleine geldsommen vertegenwoordigden destijds tegenover plaatselijke voortbrengselen — en van de meeste andere zal ieder, behalve het zeer gegoede deel der burgerij zich wel onthouden hebben — een veel hoogere koopkracht dan thans. De arbeidsprijs was er buitengemeen laag, omdat, ten gevolge der gebrekkige verkeersmiddelen, voor het product van iederen dag arbeids slechts een kleine geldsom te bedingen was. Het geld had er dus plaatselijk een zeer hooge waarde.

Trachten wij thans een formule te vinden, waarin al het bovenstaande wordt samengevat. Wanneer een volk voor zijne producten veel geld kan bedingen, kan het ook ruime betaling krijgen in alles wat voor geld te koop is. Voor een picol koffie bedingt Java, willen wij aannemen, in Nederland *f* 60, en *f* 60 is de prijs van een hoeveelheid Nederlandsche voortbrengselen, die wij X noemen. Het is duidelijk, dat Java dan in Nederland X voortbrengselen voor een picol koffie kan krijgen; terwijl het twee picols zou moeten geven, indien de koffie in plaats van *f* 60 slechts *f* 30 waard was. De ruilvoet tusschen Java en Nederland ware in dat geval voor Java minder gunstig. Men behoeft dit voorbeeld slechts te generaliseeren om de formule te vinden, die wij zoeken. De waarde van het geld in iedere streek hangt samen met den ruilvoet tusschen die streek en de streken of landen, waarmede zij handel drijft. Deze formule mag niet zoo worden opgevat, dat elke verbetering van den ruilvoet den arbeidsprijs doet stijgen; maar stijgt de arbeidsprijs, terwijl hij elders onveranderd blijft,

dan zal dit bewijzen, dat de ruilvoet gunstiger is geworden. Voor zoover men landen met een hooge schaal van arbeidsprijzen dure landen kan noemen, komt men derhalve tot deze opmerkelijke slotsom, dat het een kenteeken van welvaart is voor een land, wanneer het tot de dure behoort, wanneer dus het geld er, vergelijkenderwijs gesproken, in betrekking tot andere landen, geringe waarde heeft [1]).

Wij kunnen van deze gelegenheid gebruik maken om een aanvulling te geven van de beschouwingen over het arbeidsloon. De oorzaken, die het werkelijke loon — de som der genietingen, die den arbeider ten deel valt — bepalen, zijn toegelicht, maar niet de vormen, waarin de loonsveranderingen moeten plaats vinden. Die vormen zijn tweederlei: het geldloon kan stijgen of dalen, terwijl de prijzen der goederen, die de arbeider noodig heeft, stand houden; maar deze prijzen kunnen ook dalen of stijgen, terwijl de geldloonen dezelfde blijven. Voor den arbeider maakt het geen verschil of het een, dan wel het ander gebeurt; in beide gevallen wordt de ruilvoet tusschen goederen en arbeid gewijzigd. Toch is het belangrijk na te gaan, welke economische wetten de vormen der loonsverandering beheerschen, en de verkregen uitkomsten stellen ons in staat deze wetten aldus te formuleeren: I. Een loonsverandering zal een verandering in het geldloon zijn, wanneer zij ontstaat uit oorzaken, die invloed hebben op den arbeidsprijs. II. Ontstaat zij uit oorzaken, die op den arbeidsprijs geen invloed hebben, dan zal zij zich openbaren in rijzing of daling der goederenprijzen. III. Met deze uitzondering evenwel, dat wanneer het loon verandert ten bate of ten koste der kapitaalrente, zoowel de geldloonen als sommige goederenprijzen eene wijziging zullen ondergaan.

[1]) Deze leer is het eerst voorgedragen door Ricardo, Principles Ch. VII, On foreign trade. Zij is nader toegelicht door Senior, Three lectures on the cost of obtaining money, London 1830, en zeer veel verbeterd door Mr. W. C. Mees, Overzicht van eenige hoofdstukken der staathuishoudkunde, Amsterdam 1866, Hoofdstuk III.

I. Men denke zich een land, dat zijn eigen muntmetaal voortbrengt en niet deelneemt aan het internationaal verkeer. Men stelle zich voor dat in zoodanig land alle zaken zonder onderscheid, muntmetaal daaronder begrepen, in gelijke evenredigheid met minder inspanning worden verkregen; dezelfde arbeid en kapitaalaanwending dus in iederen tak van bedrijf ruimer vruchten geven dan te voren. Het gevolg hiervan zal zijn, dat het geldloon stijgt; maar voorts, dat de goederenprijzen onveranderd blijven. Want daar de vermeerdering van de uitkomsten der voortbrenging algemeen is, kan zij geen invloed hebben op de waardeverhouding tusschen de goederen onderling: in dezelfde mate, waarin zij A goedkoop maakt tegenover B, maakt zij B goedkoop tegenover A. Toen wij spraken over den oorsprong der ruilwaarde, hebben wij gezien, dat de waardeverhouding tusschen de dingen de strekking heeft om samen te vallen met de verhouding tusschen de moeite, die hunne voortbrenging kost. Deze stelling is hier van toepassing. Het is waar, dat er storende invloeden zijn; die zullen echter in het onderstelde geval niet noodwendig meer beteekenis verkrijgen dan zij gewoonlijk bezitten.

In de waardeverhouding tusschen de goederen onderling komt dus door de genoemde oorzaak geen verandering; doch evenmin in de geldprijzen der goederen, dat is — zoo wij aannemen, dat het muntwezen in een normalen toestand verkeert — in de waardeverhouding tusschen goederen en muntmetaal. Indien onder de gegeven omstandigheden een algemeene prijsverlaging intrad, zou men groote voordeelen kunnen behalen door zich op de voortbrenging van muntmetaal toe te leggen en die van andere zaken zou tijdelijk eenigszins worden verwaarloosd. Gesteld, dat men voor *drie vierden* van een kilogram goud dezelfde hoeveelheid goederen kon verkrijgen als vroeger voor *een* kilogram, schoon de goudproductie gedeeld had in een algemeene vermindering der voortbrengingsmoeite. Dit zou dan voor vele ondernemers een reden zijn om hunne kapitalen aan den landbouw en de nijverheid

te onttrekken en naar de goudwinning over te brengen. Zoo lang zou dit aanhouden, totdat alle goederen hunne vroegere geldswaarde hadden herwonnen.

Vraagt men zich af hoe het mogelijk is dat in het hier onderstelde geval de geldloonen stijgen, zoo make men de volgende berekening. Een fabrikant, die met 100 arbeiders werkt, kreeg vroeger een product, dat na aftrek van de geldswaarde der grondstoffen *f* 40,000 opbracht. Hij keerde van die *f* 40,000 aan elken arbeider *f* 300, dus in het geheel *f* 30,000, uit: het overschot beloonde zijn ondernemersdienst, zijn kapitaalaanwending. Thans verkrijgt hij uit evenveel grondstoffen meer producten; de uitkomsten zijner onderneming stijgen, laten wij zeggen 25 percent. Nu kan hij het loon zijner arbeiders met 25 percent verhoogen en zelf nog 25 percent meer genieten dan vroeger. Juist dit, dat de hoeveelheid der voortbrengselen bij aanwending van gelijke moeite is gestegen, hunne geldprijzen echter niet zijn gedaald, maakt een verhooging van het geldloon mogelijk.

Brengen wij thans in onze hypothese een verandering. De vermeerdering in de uitkomsten der voortbrenging bepaalt zich tot goederen in engeren zin: het geld deelt daarin niet. Nu zal juist het omgekeerde plaats vinden van hetgeen zoo even werd genoemd: alle geldprijzen dalen, maar het loon houdt stand. De ondernemers zullen meer voortbrengselen verkrijgen, doch wegens de lagere prijzen, die zij bedingen, zullen de geldelijke uitkomsten hunner ondernemingen onveranderd zijn gebleven, zoodat het hun onmogelijk zal zijn meer uit te keeren. Toch zal de arbeider in dit geval evenveel winnen als in het vorige: hij zal van zijn loon veel meer genot hebben.

Een vermeerdering in de uitkomsten der voortbrenging zal den arbeiders ten nutte komen in den eenen of in den anderen vorm, naar gelang zij al of niet zich uitstrekt tot de voortbrenging van geld. Vermindert de kostprijs van het geld in gelijke mate als de kostprijs van alle goederen, zoo blijft de ruilvoet tusschen geld en goederen geheel dezelfde en stijgt

het geldloon der arbeiders. Maar bepaalt zich de vermeerdering in de uitkomsten der voortbrenging tot de goederen, zoo dalen de prijzen en blijft het geldloon op het oude peil. Het is ook denkbaar, dat èn het geldloon stijgt, èn de prijzen dalen. Dit zal het geval zijn, wanneer de vermindering in de voortbrengingsmoeite van het geld niet zoo groot is als die, welke in de voortbrengingsmoeite der goederen heeft plaats gevonden.

Uit ons betoog over den arbeidsprijs kan worden afgeleid, dat deze slotsom een verdere strekking heeft dan oppervlakkig schijnt. Ook in landen, die hun muntmetaal niet voortbrengen, maar aanvoeren, heeft het muntmetaal een kostprijs, wordt het door voortbrengingsmoeite verkregen. Naar ons bleek is hier de kostprijs: de hoeveelheden arbeid en kapitaalaanwending benoodigd tot voortbrenging der goederen, in ruil waarvoor het buitenland muntmetaal afstaat. Om het reeds gezegde in anderen vorm te herhalen: door 1000 dagen arbeids, aangewend met behulp van een zeker kapitaal, kan men zooveel goederen verkrijgen, als noodig zijn om 1 kilogram goud (dat is, naar onzen muntslag, *f* 1653.44) in het land te brengen. Nu zal de kostprijs van een gram goud, of *f* 1.65, één dag arbeids van een bepaalde soort benevens de aanwending gedurende éénen dag van een bepaalde hoeveelheid kapitaal zijn. Ondergaat thans de voortbrengingsmoeite van alle goederen — derhalve ook die van alle uitvoerartikelen — een daling, zoo vermindert tevens de kostprijs van het geld. Het staat wel niet vast, dat deze laatste in dezelfde evenredigheid als die der goederen zal verminderen; want het is mogelijk, dat men, door meer zaken in het buitenland aan te bieden, voor elke zaak niet zóóveel muntmetaal zal erlangen als vroeger; maar dat het geld in waarde zal afnemen, dat de geldprijzen niet zullen dalen in evenredigheid tot de vermindering der voortbrengingsmoeite der goederen, is aan geen twijfel onderhevig. Men zal dus ook onder deze omstandigheden het geldloon zien stijgen. De arbeider zal meer inkomen hebben, niet of althans niet alleen, doordien hij zich

voor zijn geld meer zaken kan aanschaffen, maar hetzij uitsluitend, hetzij inzonderheid, doordien hij voor zijn arbeid meer geld ontvangt.

Wat zou gebeuren, indien op een algemeene verlaging der voortbrengingsmoeite in een land, dat zijn muntmetaal door aanvoer van buiten verkrijgt, werkelijk een evenredige daling van alle geldprijzen volgde? De invoeren van zulk een land zouden verminderen, zijne uitvoeren toenemen. Daardoor zou de betalingsbalans zich wijzigen; edel metaal zou binnenstroomen; en dit zou voortgaan, zoolang de prijzen niet gestegen waren tot een punt, waarop de verhouding tusschen uit- en invoer weder normaal ware geworden.

II. Wij geven nu een voorbeeld van loonsverandering uit oorzaken, die met den arbeidsprijs niets te maken hebben. In het buitenland worden goederen, die men gewoon is op groote schaal van daar in te voeren, overvloedig, dus goedkoop. Het is zeer denkbaar, dat de arbeidsprijs in het buitenland daardoor wordt verlaagd, maar die van het land, waarover wij spreken, zal er niet door stijgen. De eenige uitwerking van het gebeurde zal zijn, dat de aangevoerde goederen minder geld kosten; en behooren deze goederen tot dezulke, die de arbeider gewoon is zich aan te schaffen, dan zal de arbeider meer genot hebben van zijn loon.

III. Dit alles zal wel geen verdere toelichting noodig hebben; doch eenige verwikkelingen ontstaan bij een loonsverbetering, die door aanwas van kapitaal is teweeggebracht, dus ten koste der kapitaalrente plaats heeft. Werkten kapitaal en arbeid altijd in dezelfde verhouding tot de voortbrenging samen, dan zou loonsverhooging door daling van den rentestand zich slechts in den vorm van een stijging der geldloonen kunnen openbaren. Maar deze onderstelling, naar men weet, sluit niet met de werkelijkheid. Sommige zaken vereischen veel kapitaal en weinig arbeid, andere veel arbeid en weinig kapitaal. Dit verschil heeft ten gevolge, dat wanneer de arbeid duur wordt, doordien het kapitaal tot lagere rente verkrijgbaar is, de voortbrenging van het

eene artikel bijzondere winsten zal geven en daardoor zal toenemen, terwijl die van het andere minder voordeelig en daardoor geringer zal worden. De invloed hiervan moet zich openbaren in een rijzing van de geldprijzen der dingen, die betrekkelijk veel arbeid, in een daling van de geldprijzen der dingen, die betrekkelijk veel kapitaalaanwending vorderen. Maar hooge prijzen verminderen het debiet, lage doen het vermeerderen. Men zal dus waarnemen, dat de vraag naar dingen, die veel arbeid kosten, eenigszins getemperd, de vraag naar dingen, die veel kapitaalaanwending vorderen, eenigszins geprikkeld wordt. Ook het internationaal verkeer zal door de ingetreden verandering der prijsverhoudingen worden aangedaan: zaken, die veel arbeid kosten, zullen door het buitenland minder gevraagd en sterker aangeboden, zaken, die veel kapitaalaanwending vorderen, juist minder aangeboden en sterker gevraagd worden. Door dit alles en door de neiging, die zich zal vertoonen om arbeid door kapitaaldienst te vervangen, zal het geldloon zich niet kunnen handhaven op het aanvankelijk bereikte peil; het zal dalen — en de rente zal zich verheffen — tot een punt, tusschen dat peil en het vroegere gelegen. Hoe zullen de arbeiders nu betere inkomsten genieten? Welken vorm zal de rijzing van hun zakelijk loon ten slotte aannemen?

Ten eerste zullen de huurprijzen van woningen dalen. Bedroeg de rente vroeger 5 percent en is zij verminderd tot 4, dan zal op alle plaatsen, waar de zuivere woninghuur een normale rente van het bedrag der bouwkosten pleegde te bevatten, die huur ongeveer 1 percent [1]) van het bouwkapitaal geringer worden. Ten tweede zullen de arbeiders gebaat worden door een daling in de geldprijzen van vele hunner benoodigdheden, van die namelijk, in welker geldprijzen veel rente is begrepen. Eindelijk zal de rijzing der geldloonen hun gelegenheid geven om zich van alle goederen, die noch gedaald, noch gestegen zijn, of die niet gestegen zijn in verhouding tot dat geldloon zelf, meer te koopen. Wel zal de prijsverhooging der dingen, die veel arbeid kosten, deze voordeelen verminderen; daar echter niet alle goederen tot die klasse behooren, kunnen de arbeiders in het onderstelde geval nooit zooveel verliezen als zij winnen.

[1]) Ongeveer, want de bouwkosten zullen evenzeer een verandering hebben ondergaan.

Om te besluiten: werkten bij de voortbrenging kapitaal en arbeid steeds in dezelfde verhouding samen en bestond dan woninghuur in gelijke evenredigheid als de geldprijzen van alle koopwaren uit loon en rente, dan zou loonsverhooging door kapitaalaanwas alleen geschieden in den vorm van een stijging der geldloonen. Thans echter stijgen wel de geldloonen, maar in mindere mate dan anders het geval zou wezen. De voordeelen der arbeiders bestaan nu ook hierin, dat de woninghuren dalen en sommige goederen op billijker voorwaarden voor hen verkrijgbaar zijn.

---

§ 7.

De waarde van het geld in verschillende tijdperken. De methode der „index-numbers".

In de vorige paragraaf werd gehandeld over de gelijktijdige waarde van het geld in verschillende streken; wij ondervonden daarbij een moeilijkheid, hieruit ontstaande, dat dezelfde artikelen duur kunnen zijn in het eene, goedkoop in het andere land. Wij gaan nu spreken over de waarde van het geld in dezelfde streken, doch in verschillende tijdperken, en hier ontmoeten wij een soortgelijk bezwaar, zelfs in veel sterker mate. Verhooging of verlaging van den algemeenen stand der prijzen is nooit evenredige verhooging of verlaging van elken prijs: sommige artikelen zullen altijd meer stijgen of dalen dan andere; sommige zullen dalen, terwijl andere stijgen. Naar welken maatstaf moet nu de vergelijking tusschen de prijzen van twee tijdperken geschieden? Hoe komen wij tot een oordeel, niet alleen over het feit der waardeveran-

dering van het geld — in sommige gevallen zal hierover geen twijfel kunnen bestaan — maar over haren omvang? Hoe vinden wij een rekenkunstige formule, die haar uitdrukt?

Naar het oordeel van velen is dit de weg, dien wij hebben in te slaan: wij moeten rekening houden met de „betrekkelijke belangrijkheid" van elk artikel. Daalt de thee 25 percent, terwijl het vleesch 25 percent duurder wordt, zoo blijft de middenprijs van die beide artikelen — indien zij oorspronkelijk evenveel hebben gekost — onveranderd; maar wie 20 pond vleesch tegen 1 pond thee verbruikt, zal veel meer dan vroeger te betalen hebben. Dit voorbeeld, zoo meent men, geeft hier licht. Wij mogen niet alle goederen op eene lijn stellen; wij moeten nagaan, hoeveel van elk artikel pleegt verbruikt te worden; aan de „betrekkelijke belangrijkheid" van iedere zaak moet worden gedacht. Op verschillende wijzen is beproefd aan dezen eisch te voldoen; den meesten arbeid voor dat doel getroostte zich de Amerikaansche statisticus R. P. FALKNER [1]). Hij ging de uitgaven na van 2561 Noord-Amerikaansche gezinnen (normal families) en verdeelde deze uitgaven in rubrieken. Daarop gaf hij een rangorde van coëfficienten aan elk der 223 goederensoorten, waaruit een door hem samengestelde uitvoerige prijsstatistiek bestond; zoodoende poogde hij rekening te houden met de ongelijke economische beteekenis der goederen.

Maar de gevolgen van prijsveranderingen, die zich niet gelijkmatig tot alle artikelen uitstrekken, zijn nooit voor iedere klasse der maatschappij, ja voor alle personen van gelijke welvaart, dezelfde. Hoe veelvuldiger de gevallen zijn, waarin de gemiddelden werden verkregen na optelling van zeer kleine bij zeer groote verbruikshoeveelheden — kleine in den eenen kring, groote in den anderen — des te minder typisch zullen die gemiddelden zijn. Een rangorde als die van FALKNER zal ten hoogste voor een bepaalde groep van gezinnen, wier be-

[1]) Wholesale prices, wages and transportation, Washington 1893, Deel I, bl. 23 en verv.

hoeften en levenswijze op elkander gelijken, maar nooit voor iedereen kunnen gelden. De Amerikaansche statisticus koos „normal families" uit. Wat zijn „normal families"? Tot welken stand der maatschappij behooren zij? Hoe talrijk zijn er de kinderen? Hoe zijn hunne leeftijden? De „betrekkelijke belangrijkheid" van ieder artikel is voor gezinnen van ongelijke welvaart en getalsterkte uit den aard der zaak verschillend. Hoe laat zij zich dan uitdrukken in een formule, die tot richtsnoer moet dienen bij de berekening van veranderingen in de waarde van het geld?

De vraag zou ook gesteld kunnen worden, of zij, die de „betrekkelijke belangrijkheid" in aanmerking willen nemen, niet twee problemen met elkander verwarren. Men behoort te onderscheiden tusschen een gebeurtenis en hare werking. Zoodra voor gelijke hoeveelheden suiker, katoen, tarwe en wat verder te koop is, meer of minder geld moet worden gegeven dan vroeger, zal de waarde van het ruilmiddel gewijzigd zijn. Maar welke gevolgen heeft zoodanige wijziging voor ieders welvaart? Dit probleem brengt ons in een nieuwen kring van denkbeelden, die niet met den eersten vereenzelvigd mag worden. FALKNER's methode, indien zij juist ware, zou ons kunnen brengen tot de kennis van den economischen invloed der waardeveranderingen van het geld, terwijl het ons hier om de kennis der veranderingen zelve is te doen.

Hebben wij dan voor ons oogmerk aan nauwkeurige en volledige prijsstatistieken genoeg? Zoolang wij niets meer verlangen dan onderricht te worden omtrent het feit en de richting van een verandering in de waarde van het geld kunnen wij daarmede inderdaad volstaan. Ieder weet, dat in de tweede helft der zestiende eeuw de koopkracht van het geld aanzienlijk is verminderd; reeds een vluchtige blik op de tabellen, die Dr. G. WIEBE in zijn werk: *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts* [1]) heeft opgenomen, is voldoende om ons van die vermindering een

[1]) Leipzig, 1895.

algemeenen indruk te geven. Doch met een algemeenen indruk zijn wij meestal niet te vreden, en vaak loopen de prijsbewegingen zoozeer uiteen, dat men zelfs dien niet ontvangt. Dan willen wij nauwkeurig cijferen, om na te gaan wat overwegend was, de daling of de rijzing, en in welke mate overwegend. Hoe moet dat cijferen geschieden, naar welke methode? Hier doen zich groote moeilijkheden voor, en het is zeer de vraag, of hij die van prijstabellen ten deze meer verlangt dan een algemeene inlichting omtrent de richting eener verandering in de waarde van het geld, niet meer verlangt dan zij ons kunnen geven.

De meest gebruikelijke methode om gemiddelde prijsbewegingen te meten is die der zoogenaamde *index-numbers*, in Engeland het eerst in toepassing gebracht. Index-numbers zijn prijsopgaven in zoodanigen vorm, dat zij niet de werkelijke prijzen, alleen de prijsverhoogingen en verlagingen doen kennen. Bijvoorbeeld: in de jaren 1867—77 was de middenprijs van Amerikaansch middling Upland katoen in Engeland 9 pence per pond. Wil men alle vroegere of lagere katoenprijzen in Engeland vergelijken met dien middenprijs van 1867—77, zoo noemt men die 9 pence 100. De middenprijs van 1878—87 was 6 pence; dit wordt dan uitgedrukt door het getal 66.66. Zoo handelt men met alle artikelen, die men opneemt in de tabel, en het resultaat is, dat de loop van iederen prijs zeer aanschouwelijk wordt voorgesteld. WIEBE heeft deze methode toegepast in het zoo even vermelde werk. De prijzen die hij 100 noemt zijn de middenprijzen van de tweede helft (of het laatste derde deel) der vijftiende eeuw; vergeleken daarmede stond bijvoorbeeld in 1551—60 te Munster rogge op 201, tarwe op 173, gerst op 189, haver op 191, bier op 148. Wie een beeld wil geven van de prijsveranderingen der verschillende artikelen, kan geen eenvoudiger middel aanwenden.

Voor den nieuweren tijd zijn de meest bekende tabellen, die van Dr. A. SOETBEER, tot 1891 voortgezet door den heer HEINZ, directeur van het bureau van handelsstatistiek te

Hamburg [1]); die van den Engelschen statisticus A. SAUERBECK [2]); en die van den Oostenrijkschen schrijver Dr. F. KRAL [3]). De tabellen van SOETBEER loopen over 100 goederensoorten, waaraan nog 14 „Britsche export-artikelen" zijn toegevoegd; die van SAUERBECK over 45; die van KRAL over 265. Volledigheidshalve zij ook melding gemaakt van de Index-numbers, die het Engelsche weekblad *The Economist* jaarlijks doet verschijnen, die echter slechts op 22 artikelen — onder welke katoen viermaal voorkomt! — betrekking hebben. Opgaven omtrent loonen en prijzen van vaste goederen worden in geen van deze tabellen aangetroffen; zij bevatten louter prijzen van handelsartikelen.

Zoolang men zich bepaalt tot de opgave van index-numbers voor elk artikel op zichzelf, is men op een veiligen weg. Maar gewoonlijk geeft men meer, geeft men ook gemiddelde index-numbers. Bij SOETBEER en de meeste anderen zijn die gemiddelden op de eenvoudigste wijze berekend: de som der index-numbers in ieder jaar werd gedeeld door het aantal artikelen. Zij die de „betrekkelijke belangrijkheid" der goederen in aanmerking wilden nemen, vermenigvuldigden elk index-number met een cijfer, dat die „belangrijkheid" moest aanduiden, maar eindigden toch met optelling en deeling. JEVONS, die in 1863 een brochure schreef, getiteld: *A serious fall in the value of gold ascertained* [4]), bracht bij de berekening der gemiddelden een andere methode dan de hier vermelde in practijk (de geometrische in plaats van de arithmetische), doch gemiddelden gaf ook hij. Het staat echter niet vast, dat het stelsel van gemiddelden hier tot betrouwbare uitkomsten voert; daarover bestaat verschil van meening.

[1]) Materialien zur Erläuterung und Beurtheilung der wirthschaftlichen Edelmetallverhältnisse nnd der Währungsfrage, Berlin 1886. Over hare samenstelling vindt men bijzonderheden in *De Economist* van 1894, bl. 557—560.

[2]) Zie zijn opstel in *The Economic Journal* van 1895, bl. 161—174.

[3]) Geldwerth und Preisbewegung im deutschen Reiche, Jena 1887.

[4]) Later opgenomen in zijne *Investigations in currency and finance*, London 1884.

Om aangaande dit punt al het noodige te zeggen, zouden wij in vele bijzonderheden moeten treden, en nauwelijks loont dit de moeite. Al bleek ten slotte het stelsel der gemiddelde index-numbers in beginsel juist te zijn, ook dan nog zou het bedenkelijk blijven zich op de gemiddelden, die ons worden voorgelegd, ter beoordeeling van wisselingen in de koopkracht van het geld te verlaten; want de nauwkeurigste prijstabellen, waaruit zij berekend zijn — als zoodanig mogen wel die van SOETBEER en die van SAUERBECK gelden, de laatste vooral — zijn juist de minst volledige.

Behalve om een zeer algemeenen indruk van den gang der prijzen te ontvangen, dien zij bij groote veranderingen in de koopkracht van het geld altijd geven, moet men prijsstatistieken uitsluitend raadplegen om de prijsbewegingen der verschillende artikelen te leeren kennen. En juist die bewegingen, wanneer men ze onderling vergelijkt, verdienen gemeenlijk onze hoogste belangstelling. Wij maakten reeds melding van WIEBE's *Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, een werk, waarin alles wordt medegedeeld wat door ROGERS, D'AVENEL en anderen omtrent prijzen in die eeuwen is verzameld, onder bijvoeging van een groot aantal gegevens, door den schrijver zelf uit Duitsche archieven geput. Daaruit blijkt, dat in de 16e eeuw granen wel goedkooper waren dan thans, maar op verre na niet zóóveel goedkooper als dierlijk voedsel. In het bisdom Munster bijvoorbeeld gold tusschen 1531 en 1540 een hectoliter rogge (in hedendaagsche Nederlandsche munt uitgedrukt) *f* 3.42, een hectoliter tarwe *f* 3.94. Daarentegen was een kip voor ruim 10 cents, een kilogram boter voor 29 cents verkrijgbaar en betaalde men 57 cents voor 100 eieren, *f* 27 voor een vetten os. Soortgelijke verhoudingen vindt men voor Engeland, waar in 1561—70 een hectoliter tarwe *f* 2.78, een kilogram rundvleesch bijna 15 cents, een kip ruim 7½ cents, een kilogram boter ruim 33½ cents, 100 eieren *f* 1.71 kostten. (Een kilogram suiker kostte *f* 1.06.) In Frankrijk gold de tarwe van 1531 tot 1540 ruim *f* 3 per hectoliter, de boter 22 cents

per kilogram. Wat wint men er bij, van zulke prijzen gemiddelden te berekenen? Juist het belangrijkste ontsnapt hier aan de aandacht, wanneer men niet de bijzonderheden vermeldt, en tot de vermelding van deze behoort men zich te bepalen.

Onder die bijzonderheden verdient het loon een voorname plaats te bekleeden; vroegere prijzen spreken een onverstaanbare taal voor ons, wanneer zij niet met geldloonen in verband worden gebracht. WIEBE's boek vermeldt er vele. Hij weet ons te zeggen, dat een timmermansknecht in Munster omstreeks 1531—40 des zomers 42, des winters 27 centen daags verdiende zonder den kost; dat dezelfde loonen in den Elzas omstreeks 1526—50 43 en 33 centen bedroegen, en dat in Engeland in 1531—40 aan een timmerman dooreen 47 centen werd gegeven; deze cijfers stemmen ten deele nagenoeg overeen met die, welke Dr. J. P. BLOK van de timmermansloonen in 1520 en 1550 te Leiden gaf [1]). De loonsopgaven vullen ook de prijsopgaven aan. Zij helpen ons de vraag beantwoorden of de koopkracht van het geld veranderd is; hoewel zij, evenmin als de prijstabellen, ons nauwkeurig omtrent de mate dier verandering kunnen onderrichten.

Een bezwaar bij vergelijking van hedendaagsche prijzen met prijzen van vroegere eeuwen is altijd hierin gelegen, dat vele artikelen, die thans op menige lijst van uitgaven een voorname plaats innemen, destijds geheel ontbraken; men denke aan koffie, thee, tabak, petroleum; aan dagbladen, telegrammen, postzegels en briefkaarten; aan spoorwegbiljetten en tramkaarten. Daarentegen voldeden sommige zaken, die nu slechts in verzamelingen van oudheden worden gevonden, destijds aan een levendige behoefte, zooals wapenrustingen. Maar dit bezwaar heeft minder beteekenis, naar gelang men afziet van het denkbeeld om de waarde van het

[1]) Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, 's Gravenhage 1884, bl. 399. De daar opgegeven loonen zijn 4½ en 5 stuivers per dag. De gulden van 20 stuivers (nu 9.45 gram) bevatte in 1520 19.27, in 1550 ongeveer 17½ gram zilver.

geld in vroegere tijden nauwkeurig te meten en zich meer vergenoegt met datgene wat hier is aanbevolen.

---

§ 8.

Prijsveranderingen veroorzaakt door overvloed en schaarschte van ruilmiddelen.

Wanneer de koopkracht van het geld verandert en dit gebleken is, voor zoover het blijken kan, blijft nog de vraag ter beantwoording over, waar de oorzaak dezer verandering ligt: bij de goederen of bij het ruilmiddel. Langs statistischen weg kan dit nooit worden uitgemaakt. Wel doet iedere prijsverandering, die zich tot een groote menigte van goederen en tot nagenoeg alle arbeidsloonen uitstrekt, het vermoeden ontstaan, dat de oorzaak bij het geld is gelegen; maar de zekerheid dat dit vermoeden juist is ontbreekt. Er kunnen technische verbeteringen hebben plaats gevonden, en wel in zoo vele vakken tegelijk, dat de voortbrengingsmoeite van alle artikelen, welker prijzen gedaald zijn, daardoor verminderd is. Grooter is de waarschijnlijkheid, dat de oorzaak bij het geld ligt, in het geval van verhooging der prijzen. Toch zou men moeten aarzelen om de schier algemeene prijsverhooging, die in Europa na 1550 werd waargenomen, aan veranderingen met betrekking tot het geld toe te schrijven, wist men niet, dat juist omstreeks dien tijd de zilvertoevoeren uit Amerika belangrijk waren geworden en de zilverproductie van Europa met 40 percent boven haar jaarlijksch bedrag in het begin der 16de eeuw gestegen was[1]). Slechts zelden is de oorzaak, die men zoekt, zonder veel nadenken te vinden. Indien hier te lande oninwisselbaar papieren geld ware uitgegeven en thans voor *f* 100 in goud *f* 150 in biljetten werd betaald, zou iedere prijsverlaging sedert het nemen van dien maatregel terecht aan oorzaken gelegen bij het in prijs gedaalde

[1]) Zie Wiebe, t. a. p. bl. 268 en 270.

artikel, niet aan schaarschte van ruilmiddelen worden toegeschreven. En ware hetzelfde gebeurd, niet in één klein land, maar in een talrijke groep van groote landen, dan zou het nog waarschijnlijker zijn, dat wel het artikel gedaald, maar niet het geld gestegen ware; want overmatige uitgifte van biljetten maakt standaardmetaal overvloedig. Zoo eenvoudig als in deze gevallen is echter de stand van zaken bijna nooit. Sedert twintig jaren wordt een warme strijd gevoerd over de vraag of in onzen tijd het evenwicht tusschen het aanbod van goud en de behoefte aan dat metaal verbroken is; of tegenover de toeneming der bevolking, de uitbreiding van het terrein van den gouden standaard en de vermeerdering van het gebruik van gouden voorwerpen, wel een genoegzame goudproductie staat. Door velen wordt het verzekerd, door velen geloochend, en van beide kanten worden argumenten aangevoerd, welker kracht geen onpartijdig beoordeelaar gering kan schatten.

De moeilijkheid om zulke problemen op te lossen blijkt nog grooter dan zij algemeen reeds geacht wordt te zijn, nu wij weten, dat een formule om veranderingen in de koopkracht van het geld te meten niet kan geleverd worden. Het vraagstuk, dat wij zoo even vermeldden, eischt een tweeledig onderzoek, een statistisch en een economisch: eerst moet worden nagegaan of en in hoever de koopkracht van het goud is gestegen; voorts, indien zij gestegen is, of de oorzaak van die stijging bij het goud dan wel bij de goederen ligt. Wie meent dat gemiddelde index-numbers omtrent het eerste punt voldoend licht geven, zal tot de behandeling van het tweede overgaan, zoodra hem een tabel wordt voorgelegd, die een dalende beweging dezer cijfers in de jongstverloopen twintig jaren aanwijst. Wie daarentegen het stelsel der gemiddelde index-numbers onbetrouwbaar acht, staat reeds bij de eerste vraag verlegen. Hij ziet dat vele prijzen gedaald, vele gestegen zijn, doch weet uit dit een en ander niets af te leiden voor de koopkracht van het goud.

Trachten wij thans de methode op te sporen, waarvan men

zich bedienen moet om na te gaan of de oorzaak van een prijsverandering bij de goederen dan wel bij het ruilmiddel ligt. Men behoeft bij het stellen dezer vraag niet uitsluitend te denken aan algemeene prijsveranderingen; want met betrekking tot elke goederensoort kan zij gedaan worden. Tarwe werd goedkoop in onze dagen; dat is, de ruilvoet tusschen tarwe en goud werd ongunstiger voor de tarwe, gunstiger voor het goud; is dit te verklaren uit voorvallen betrekking hebbende op de tarwe, op het goud of op beide? Het komt ons voor, dat de minst onbetrouwbare methode om zoodanige vraagstukken op te lossen de methode is der onverklaarde rest. Deze heeft de Amerikaansche schrijver D. A. Wells in zijn werk *Recent economic changes* [1]) toegepast, doch zonder haar te formuleeren. Om te beoordeelen of er goudschaarschte is, gaat hij den loop van verschillende prijzen na en tracht dien te verklaren uit oorzaken onafhankelijk van het ruilmiddel. Dit gelukt hem, naar hij meent, telkens. Nu ligt zijne slotsom voor de hand: schaarschte van goud bestaat niet. Ware de volledige verklaring hem nergens gelukt, had hij ten aanzien van elken gedaalden prijs een „onverklaarde rest" gevonden — een prijsvermindering, die zich niet uit gebeurtenissen met betrekking tot het artikel lieten ophelderen — dan zou hij gedwongen zijn geweest naar een oorzaak te zoeken, die verband hield met het geld.

Wij achten deze methode de minst onbetrouwbare; hooger lof mag haar niet worden toegekend. Wij willen dit beweren rechtvaardigen door de methode toe te passen op een werkelijk geval. De in goud uitgedrukte prijs van het zilver is sedert 1872 gehalveerd [2]). Wij wenschen te weten of de oorzaak daarvan uitsluitend bij het zilver kan liggen? Te dien einde maken wij eerst een tabel der van dat metaal voortgebrachte hoeveelheden.

[1]) London 1890.

[2]) De goudprijs van het zilver te London wordt nitgedrukt in *pence* per ons troy gewicht van 31.1 gram en $^{222}/_{240}$ fijn. Een prijs van 60 pence per ons is dus: $^{60}/_{240}$ van een pond sterling = 28.77 gram fijn zilver. Daar het pond sterling in Nederlandsch goud ruim *f* 12.10 waard is, komt dit uit op *f* 105.14 per kilo. De volgende tabel geeft den loop der prijzen sedert 1851 aan.

	L. — H.		L. — H.
1851–55. . .	60 —$62^3/_8$	1881—85. . .	$47^1/_4$—$52^7/_8$
1856—60. . .	$60^1/_2$—$62^3/_4$	1886—90. . .	$41^5/_8$—$54^5/_8$
1861—65. . .	$60^1/_8$—$62^1/_2$	1891	$43^1/_2$—$48^3/_4$
1866—70. . .	60 —$62^1/_4$	1892	$37^7/_8$–$43^3/_4$
1871–75. . .	$55^1/_2$—$61^1/_8$	1893	$30^1/_2$—$38^3/_4$
1876—80. . .	$46^3/_4$—$58^1/_2$	1894	27 —$31^3/_4$

brachte hoeveelheden. Zij leert ons, dat (voor zoover men dit heeft kunnen nagaan) per jaar in kilogrammen aan zilver is voortgebracht:

in 1851—55 . .	886,115	1881—85 . .	2,778,071
1856—60 . .	904,990	1886—90 . .	3,472,163
1861—65 . .	1,101,150	1891	4,479,649
1866—70 . .	1,339,085	1892	4,730,647
1871—75 . .	1,969,425	1893	5,031,799
1876—80 . .	2,450,252	1894	4,637,531

Wij onderzoeken daarna, of het zilver als muntmetaal thans in ruimer mate dan vroeger wordt gebezigd. Het tegenovergestelde hiervan blijkt ons; sedert 1872 is het in geen enkel hoog beschaafd land standaardmetaal. Wel heeft Noord-Amerika van 1878 tot 1893 nog groote hoeveelheden zilver aangekocht en vermunt, doch na 31 October 1893 niet meer, en in datzelfde jaar werd ook in Britsch-Indië de aanmunting gestaakt.

Men zou nu kunnen zeggen: de loop der zilverprijzen wordt door de gebeurtenissen ten volle verklaard; zijne bewegingen waren in volmaakte overeenstemming met hetgeen zich liet verwachten. Van 1,339,000 kg. per jaar in 1866—70 klimt de productie tot 2,388,000 in 1877, en de prijs daalt van 60 à 62 op $53^1/_2$ à $58^1/_4$. Daarop beginnen de aanmuntingen in Noord-Amerika, die een jaarlijksche behoefte scheppen van 670,000 kg., terwijl de productie allengs tot 2,746,000 kg. vermeerdert; de prijs daalt nu, doch niet sterk: van gemiddeld $52^9/_{16}$ in 1878 tot gemiddeld $50^5/_8$ in 1884. Opnieuw

neemt de productie een vlucht. In 1885 zien wij haar op 2,993,000, in 1888 op 3,385,000, in 1890 op 4,180,000, in 1892 op 4,700,000 kg.; maar nu wordt de daling van den prijs ook hevig: van gemiddeld $50^5/_8$ in 1884, valt hij op $48^1/_2$ in 1885, $42^{11}/_{16}$ in 1888, $39^3/_4$ in 1892; en als in 1893 (bij een productie van ruim 5,000,000 kg.) de Britsch-Indische en Noord-Amerikaansche Munten voor het zilver gesloten worden, ontstaat een ware debâcle: de middenprijs is in 1893 $35^9/_{16}$, in 1894 $28^{15}/_{16}$. Maar de verlaagde prijs stremt de voortbrenging, die in 1894 beneden het bedrag van 1892 komt; thans herstelt zich de prijs een paar pence. Wat, mag men vragen, blijft hier nog op te helderen? Indien buiten de genoemde oorzaken nog een andere in het spel ware geweest, een oorzaak niet bij het zilver, maar bij het goud gelegen, zou een veel sterkere daling zijn waargenomen. De onverklaarde rest ontbreekt ten volle, zoodat aan goudschaarschte niet gedacht mag worden.

Bedriegen wij ons niet, dan vertoont de methode der onverklaarde rest zich hier in hare kracht. De slotsom schijnt overtuigend. Maar is zij het werkelijk, volkomen? De reden, waarom eene verklaring ons voldoende schijnt, kan in hare voortreffelijkheid zijn gelegen, maar ook in onze onkunde, of in de overhaasting waarmede wij ons nederleggen bij hetgeen zich als volledige verklaring voordoet. Gesteld eens, wij wisten niets omtrent de prijsveranderingen, die het zilver na 1872 heeft ondergaan; zouden dan de hierboven omtrent productie en vraag medegedeelde cijfers ons in staat stellen om den loop der prijzen nauwkeurig aan te geven? Slechts dit zouden wij kunnen verzekeren: het artikel moet gedaald zijn, na 1892 vooral; maar niet in welke mate. Hoe kunnen wij dan verzekeren dat een onverklaarde rest niet ontbreekt? Wij kunnen slechts verzekeren, dat wij haar niet opmerken, hetgeen liggen kan aan de beperktheid onzer kennis. De methode is niet onbruikbaar, doch men kan zich niet volstrekt op haar verlaten, zoodat hare uitkomsten nooit anders mogen beschouwd worden dan als voorloopige, die scherpe

controle vereischen. De methode moet daarenboven met ongemeene zorg worden aangewend, opdat geen onverklaarde rest, die door onderzoek te vinden ware geweest, ons ontsnappe.

Buitengewone zorg is hier nog om een andere reden noodig. Voorvallen betrekking hebbende op het ruilmiddel kunnen invloed hebben op de vraag naar g o e d e r e n, ook op het aanbod daarvan. Vindt dit plaats, dan zal men als naaste oorzaak van een prijsbeweging steeds een verbroken evenwicht ten aanzien van het in prijs veranderde artikel ontdekken, terwijl een gebeurtenis betrekking hebbende op het ruilmiddel de ware oorzaak is. Voorbeelden hiervan zou men in grooten getale kunnen geven, doch wij noemen hier slechts een, dat zeer sprekend is. Toen in Australië schier elk, die daartoe in staat was, naar de goudvelden liep, verminderde de voortbrenging van levensbenoodigdheden en werden deze overmatig duur. Zij moesten met goud in Europa worden aangekocht; er is een tijd geweest, waarin het zelfs rekening gaf balken uit Zweden te ontbieden. Dus in Australië zelf minder aanbod, in Europa levendiger vraag, terwijl van het een zoowel als van het ander het ontstaan der Australische goudindustrie de reden was.

De controle op de uitkomsten, die door de toepassing onzer methode verkregen worden, moet inzonderheid hierin bestaan, dat men zich afvraagt, of deze uitkomsten aannemelijk zijn te achten op grond van hetgeen omtrent de werking van bepaalde oorzaken, die invloed hebben op de prijzen, bekend is. Hoe verder op dit gebied onze kennis reikt en hoe nauwkeuriger zij is, des te geringer zal onze kans van dwaling zijn. Met andere woorden, een der beste controlemiddelen is een volledige prijstheorie. De voornaamste bouwstoffen voor zulk een theorie zijn in deze afdeeling verzameld, maar enkele ontbreken nog. Het volgende moge dienen om deze leemten aan te vullen en tevens bekende zaken nader in het licht stellen.

Meer dan eens hebben wij gezien, dat een der hoofdoorzaken van populaire dwalingen op staathuishoudkundig gebied gelegen is in de miskenning der eenvoudige waarheid, dat onderling tegenstrijdige werkingen elkander te niet doen. De bevolking neemt toe; op zich zelf heeft dit de strekking om het graan duur te maken tegenover arbeid; toch wordt het niet duur, maar goedkoop. Men meent daarin het bewijs te zien van de onjuistheid der stelling: aanwas van bevolking maakt het graan duur. Dezelfde gebrekkige logica heeft aanleiding gegeven tot verwarde voorstellingen omtrent het verband tusschen geldvermeerdering en prijzen. Het ruilmiddel werd overvloedig, toch stegen de prijzen niet. Men vond daarin aanleiding om te loochenen, dat overvloed van ruilmiddelen de prijzen verhoogt. Of wel, men loochende niet de waarheid dezer theorie, maar loochende den overvloed, schoon het tastbaar was dat deze bestond.

Inderdaad is de merkbare invloed van vermeerdering der hoeveelheid ruilmiddelen op de prijzen soms zeer gering geweest. In de jaren 1831—40 was de algemeene goudproductie — voor zoover men weet — slechts *f* 33,000,000 per jaar. Omstreeks 1850 werd in Californië en Australië goud gevonden, en weldra bereikte de voortbrenging het tienvoud van hetgeen zij in 1831—40 had bedragen:

1851—55	. . . .	*f* 329,000,000 per jaar,
1856—61	. . . .	„ 334,000,000
1861—65	. . . .	„ 305,000,000
1866—70	. . . .	„ 322,000,000

Hierop volgde wel een vermindering; men raamt de jaarlijksche goudproductie in de jaren 1871—85 als volgt:

1871—75	. . . .	*f* 287,000,000
1876—80	. . . .	„ 285,000,000
1881—85	. . . .	„ 252,000,000

Voor het jaar 1883 vinden wij zelfs het bedrag van *f* 239 millioen genoteerd. Maar juist omstreeks dien tijd werd goud

gevonden in Zuid-Afrika, en in de jaren 1885 tot 1894 steeg de productie van Australië, Tasmanië en Nieuw-Zeeland met 50 percent[1]). Dank zij dit een en ander heeft de goudproductie der geheele wereld in 1894 het ongekende cijfer van *f* 450 millioen bereikt. Men mag aannemen, dat zij thans de helft meer bedraagt, dan een kwart eeuw geleden.

Maar het is nog altijd een onopgelost probleem of men in de eerste twintig jaren na 1850 van die kolossale vermeerdering der goudproductie aan de prijzen veel heeft kunnen bespeuren. In 1872 en 1873 had door bijzondere oorzaken eene sterke rijzing plaats, doch zij heeft een zeer tijdelijk karakter gedragen, en zij is door een groote daling achtervolgd. Wat de toeneming der goudproductie na 1883 betreft (schier een verdubbeling), daarvan was tot heden aan de prijzen zeer stellig niets merkbaar. Wij willen nu aantoonen, dat zulke waarnemingen geen twijfel bij ons mogen wekken aangaande de juistheid der theorie, die het geld een gewone koopwaar noemt, welker waarde bepaald wordt door dezelfde oorzaken als die van alle handelsartikelen.

Men houde wel in het oog, dat de voorraad goudgeld in de wereld hoogst aanzienlijk is; gelijk de toevoer van een hoeveelheid water geringer invloed heeft op het peil van een vijver, naar gelang deze grooter is, moet ook de invloed der goudproductie op de prijzen geringer zijn, naarmate er meer goudgeld bestaat. En de vijver is hier nog veel grooter dan hij schijnt. Straks, wanneer wij de verschillende muntstelsels in oogenschouw nemen, zullen wij kennis maken met een soort van zilvergeld, dat een eigenaardige rol vervult, met die der pasmunt te vergelijken. Onze rijksdaalder behoort daartoe; zijne waarde wordt niet bepaald door zijn gehalte aan zilver en door den prijs van dat metaal op de wereldmarkt; de rijksdaalder vertegenwoordigt goud, doet „gouddienst", als wij het zoo eens mogen uitdrukken. Dit gouddienst verrichtend zilvergeld moet men medetellen.

[1]) Blijkens de opgaven in het Engelsche Muntverslag over 1894, bl. 146.

Om een voorbeeld te geven. Volgens de laatstbekende cijfers had Nederland aan munt en muntmateriaal:

een goudvoorraad van.	*f* 47,581,000
een voorraad zilver en pasmunt van.	„ 141,610,000
tezamen . . .	*f* 189,191,000

Werd voor een bedrag van *f* 10,000,000 aan goud in Nederland ingevoerd, vermunt en in omloop gebracht, dan zou men, om de beteekenis van dit feit te waardeeren, deze *f* 10,000,000 niet moeten stellen tegenover de *f* 47,581,000, maar tegenover de *f* 189,191,030. Een gezaghebbend schrijver [1]) raamt de hoeveelheid goud in Europa, de Vereenigde Staten en Australië op 17400 millioen francs, maar de hoeveelheid gouddienst verrichtend zilver op 10500 millioen francs. Men ziet hieruit, van hoeveel belang het is de muntsoort, waarvan wij melding maakten, niet te verwaarloozen bij onze berekeningen. Nu de beteekenis der goudproductie voor een groot deel bepaald wordt door den omvang van den voorraad, waarbij het nieuwe goud zich voegt, is het noodig zich dien omvang juist voor te stellen.

Er zijn nog andere factoren, die den loop der prijzen in de tweede helft dezer eeuw verklaren. Het aanbod van goud nam sterk toe, doch de vraag naar goud insgelijks. Het industrieel verbruik moet door de toeneming der bevolking en der welvaart wel zeer gestegen zijn. Soetbeer raamde het in 1886 op ruim *f* 148,000,000 per jaar [2]); geen onaannemelijk cijfer, wanneer men weet dat het hier te lande, blijkens de gegevens van den Waarborg, in 1872—1891 jaarlijks 0.35 gram of *f* 0.57 per hoofd heeft bedragen [3]). Voorts is sedert den tijd, dat de goudtoevoeren begonnen zijn, het terrein van den gouden standaard al grooter en grooter geworden.

[1]) G. M. Bossevain, Le problème monétaire et sa solution, Paris 1894, bl. 78.

[2]) Materialien, bl. 38.

[3]) Bijdragen tot de Statistiek van Nederland, uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek, II, bl. 38.

Eindelijk — en dit is misschien het voornaamste — heeft de voortbrengingsmoeite van een groot aantal goederensoorten in de tweede helft dezer eeuw groote vermindering ondergaan. Vroegere uitvindingen vonden toepassing in ruimer kring of werden verbeterd; men leerde sterk bezuinigen op het verbruik van steenkolen; bovenal, men bouwde spoorwegen, aanvankelijk schier alleen in Europa, later ook in andere werelddeelen. In de landen met gouden standaard zijn de geldloonen gestegen; men kan daaruit tot een rijzing van den arbeidsprijs besluiten. Maar de vermindering der voortbrengingsmoeite was in een aantal gevallen nog grooter. Neemt men dit alles in aanmerking, dan zal men in de toenemende goudproductie een der vele oorzaken leeren zien, die op de prijzen hebben gewerkt. Op zich zelve zou zij de prijzen verhoogd hebben, doch zij werkte niet op zich zelve.

Wij willen nog een tweede voorbeeld geven van geldvermeerdering, die geen merkbaren invloed op de prijzen heeft gehad: de aanzienlijke toevoeren van zilver in de laatste jaren brachten in Britsch-Indië — waar tot in 1893 de zilveren standaard in alle zuiverheid is gehandhaafd — geen verhooging van prijzen en loonen teweeg, die in de verte geëvenredigd was aan de daling van den goudprijs van het zilver te Londen. Ook dit verschijnsel is niet altijd juist begrepen. Velen hebben daarin een klaar bewijs gezien voor de aanwezigheid van goudschaarschte: nagenoeg die geheele waardeverlaging van het zilver vóór het jaar 1893 zou uit oorzaken betrekking hebbende op het goud verklaard moeten worden. Met de mededeelingen, die in de vorige paragraaf omtrent de zilverproductie en de behoefte aan zilver zijn gegeven, is deze opvatting moeilijk overeen te brengen; waar ligt dan de verklaring van het gebeurde? Andermaal bij tegenwerkende oorzaken. De voornaamste uitvoerartikelen van Britsch-Indië (behalve opium) zijn katoen, jute, rijst, tarwe, zaden, thee en huiden. Al deze artikelen zijn op de wereldmarkt in waarde gedaald, sommige zelfs zeer belangrijk. Volgens Sauerbeck's opgaven was de loop aldus:

	1867/77.	1878/87.	1885/94.	1893	1894
Fair Suratte katoen, in pence per pond	$6^3/_4$	$4^1/_4$	$3^9/_{16}$	$3^9/_{16}$	$2^5/_8$
Jute, in £ per ton	19	15	13	13	$12^1/_2$
Rijst, in shillings per cwt. . . .	10	8	$6^7/_8$	$6^1/_6$	$5^5/_6$
Tarwe, in „ „ quarter . .	$54^1/_2$	40	$30^1/_2$	$26^1/_3$	$22^{11}/_{12}$
Zaden (lijnzaad) in sh. per quarter.	60	46	41	42	38
Thee (Common Congo), in pence, per pond	$11^1/_4$	$6^3/_4$	5	$5^3/_8$	$4^1/_4$
Droge huiden, in pence per pond .	9	$8^5/_8$	$6^1/_2$	$5^1/_2$	$5^1/_2$

Vooral het artikel katoen verdient onze aandacht, wanneer wij den gang van zaken in Britsch-Indië willen begrijpen. In de jaren 1857—61 bedroeg de waarde der Britsch-Indische katoenuitvoeren jaarlijks £ 4,561,000, op een totaal bedrag aan goederenuitvoeren van £ 28,717,000. Toen kwam de Amerikaansche burgeroorlog, die de katoenprijzen aanmerkelijk deed stijgen. Indische katoen (fair Surat) kostte te Liverpool in 1861 gemiddeld $6^9/_{16}$ pence per pond, maar in 1862 $18^7/_8$, in 1863 $19^1/_4$, in 1864 $21^1/_2$, in 1865 nog $14^1/_2$. De waarde der Britsch-Indische katoenuitvoeren steeg in die jaren tot 10, 18, 35 en 37 millioen ponden sterling! Men herinnert zich wat wij hierboven over den arbeidsprijs hebben gezegd; hoe hij voor ieder volk verband houdt met den ruilvoet tegenover het buitenland. Het gebeurde bestond dus hierin, dat Indië's ruilvoet aanmerkelijk verbeterde, dat een oorzaak was ontstaan, welker strekking was in Indië den arbeidsprijs belangrijk te verhoogen, terwijl die strekking zich reeds op menig punt openbaarde. Maar het was alles tijdelijk. Reeds in 1868 daalde de gemiddelde katoenprijs tot $8^3/_4$ pence, in 1876 tot 5 pence, en nog verdere daling is gevolgd, terwijl de prijzen der andere voorname export-artikelen insgelijks verminderden. Had deze daling alléén gewerkt, dan zou men in Britsch-Indië eene algemeene verlaging van prijzen en loonen hebben waargenomen; maar zij werkte niet alleen, tegelijkertijd daalde het zilver op de wereldmarkt. Er waren dus twee stroomingen, in onderling tegenstrijdige richting. Het resultaat was, dat de Indische prijzen en loonen, in zilver uitgedrukt, tamelijk standvastig bleven. De waardevermindering

der export-artikelen had de strekking om de prijzen en loonen te doen dalen, die van het zilver om ze te doen stijgen, en de eene kracht bleek nagenoeg even sterk als de andere. Het was, als had men ongeveer gelijke zwaarte gelegd op elk der beide schalen van een balans. Het evenwicht bleef vrij wel bewaard.

Een belangrijke vraag, in verband met het onderwerp dat ons bezig houdt, betreft den invloed, die op de koopkracht van het geld door het gebruik van bank- en muntbiljetten wordt uitgeoefend. Hier is geen zwarigheid te overwinnen, maar een, zelfs in wetenschappelijke kringen, zeer verbreide dwaling te bestrijden. Men is het hierover eens, dat niet alle uitgifte van papieren geld invloed heeft op de behoefte aan goud en zilver. Velen echter zoeken ten onrechte het criterium in de inwisselbaarheid; waar deze bestaat zou de invloed ontbreken, waar zij ontbreekt, zou de invloed bestaan. Maar de inwisselbaarheid of onwisselbaarheid doet hier niets ter zake; uitsluitend op de *dekking* komt het aan. Alleen *ongedekte* biljetten treden in de plaats van goud en zilver; maar dan ook alle, de inwisselbare even goed als de andere.

De reeds vroeger door ons gebezigde[1]) woorden: gedekte en ongedekte biljetten, ofschoon kunsttermen, zijn zoo gebruikelijk, dat zij niet veel toelichting zullen noodig hebben. Men weet dat een Bank langs drie wegen biljetten in omloop brengt: in ruil voor goud en zilver, door credietoperatiën, en door aankoop van effecten. Ziedaar althans de hoofdwegen. Wanneer een Bank kantoorlokalen laat bouwen, salarissen uitkeert, geeft zij evenzeer biljetten uit, maar hetgeen op die wijzen in omloop komt is onbelangrijk, vergeleken met het overige.

Wanneer niet, gelijk in Engeland, bij de wet omtrent deze zaak ingewikkelde voorschriften zijn gegeven en de Bank haar dus naar eigen eigen inzichten kan regelen, is de balans eener

[1]) Zie bl. 253.

circulatiebank, die alleen biljetten uitgeeft, de eenvoudigste die men zich kan voorstellen. Vóór 1864 was de Nederlandsche Bank niet gewoon iets anders bekend te maken dan haar voorraad munt en muntmateriaal en het bedrag van hare uitgegeven biljetten [1]); zij deelde niet mede, hoe veel zij had uitstaan aan disconto's en beleeningen. Maar het was gemakkelijk de som daarvan te berekenen, want credietoperatiën kan een zuivere circulatiebank slechts doen uit haar eigen kapitaal en door biljetten in omloop te brengen. Men behoefde dus de som der ongedekte — dat is, niet door edel metaal gedekte — uitgegeven biljetten slechts door middel van een aftreksom te berekenen, om te weten hoeveel de Bank, uit andere middelen dan haar eigen kapitaal, had gedisconteerd en beleend. Een kleine verwikkeling gaf alleen het bedrag der rekening-courant saldo's. De Nederlandsche Bank is geen *zuivere* circulatiebank; zij is tevens kassier; dientengevolge keert een deel van hare biljetten in dier voege tot haar weder, dat voor het bedrag daarvan bepaalde personen of instellingen worden goedgeschreven. De saldo's van rekening-courant zijn met de bankbiljetten op ééne lijn te stellen. Niet oneigenaardig worden zij soms genoemd: biljetten toebehoorende aan het publiek en door de Bank ter beschikking der rechthebbenden gehouden.

Hoofdzaak in dit betoog is het bewijs van de identiteit dezer twee begrippen: I totaal der ongedekte circulatie en saldo's, II totaal der niet uit eigen stam- en reservekapitaal door de Bank verleende voorschotten, in disconto genomen wissels en promessen, en aangekochte effecten. Later, wanneer wij over de wisselkoersen spreken, zullen wij het hier gezegde als bekend aannemen en tot uitgangspunt van meer dan ééne beschouwing over munt- en credietwezen doen strekken.

Keeren wij nu terug tot den invloed van het bankbiljet op de behoefte aan metalen ruilmiddelen. Zoolang een Bank

[1]) Benevens dat der rekening-courant saldo's, waarover aanstonds nader.

slechts biljetten uitreikt aan hen, die haar munt of muntmetaal brengen, doet zij als een pakhuismeester, die cedullen afgeeft voor hem toevertrouwde goederen. Maar verleent zij voorschotten, neemt zij wissels of promessen in disconto, koopt zij effecten (een en ander tot een bedrag boven haar stam- en reservekapitaal), zoo vermeerdert zij de hoeveelheid ruilmiddelen. Dan zijn twee dingen mogelijk: het publiek heeft meer ruilmiddelen noodig of niet noodig. In het eerste geval zal een behoefte, die anders met goud of zilver zou bevredigd zijn, bevredigd worden met ongedekt papier. In het tweede geval zal een gelijke hoeveelheid goud of zilver, als de Bank aan ongedekt papier in omloop bracht, het land verlaten. In beide gevallen is de invloed der uitgifte onmiskenbaar; het ongedekte biljet doet zijne werking juist dan het snelst, het volledigst, wanneer aan zijne inwisselbaarheid niets ontbreekt.

Om dit toe te lichten geven wij een denkbeeldige balans van een zuivere circulatiebank.

Op disconto en beleening uitstaande gelden	*f* 110,000,000	Stamkapitaal	*f* 20,000,000
Effecten	„ 10,000,000	Bankbiljetten in omloop	„ 200,000,000
Goudvoorraad	„ 100,000,000		
	f 220,000,000		*f* 220,000,000

Laat zulk een Bank de som van hare op disconto en beleening uitstaande gelden met *f* 20 millioen vermeerderen, en dat op een tijdstip, waarop door het verkeer geen vermeerdering der hoeveelheid ruilmiddelen wordt verlangd; in die hoeveelheid ontstaat dan een overcompleet van *f* 20 millioen, dat verdwijnen moet. De eenvoudigste wijze om het te doen verdwijnen is, voor *f* 20 millioen aan biljetten bij de Bank ter verwisseling tegen goud aan te bieden of tot inkoop van gouden muntmateriaal te besteden en het verkregene naar het buitenland te zenden; bij de behandeling van de leer der wisselkoersen zal blijken dat een belang daartoe ontstaan zal. Nu keert de som der uitgegeven biljetten, tijdelijk op *f* 220 millioen gebracht, tot haar oorspronkelijk bedrag terug; niettemin toont de balans der Bank een belangrijke wijziging

aan: de ongedekte circulatie, vroeger *f* 200 — *f* 100 is nu *f* 200 — *f* 120 millioen. Ongedekt papier verdrong goud, en juist daarom zoo snel, omdat het papier inwisselbaar was.

Had de uitbreiding der credietzaken plaats gevonden, terwijl het biljet oninwisselbaar was, ook dan zou een overcompleet in de hoeveelheid ruilmiddelen zijn ontstaan; men zou dan getracht hebben goud bijeen te verzamelen uit den geldsomloop. Ware dit zonder moeite gelukt, dan zou, even als in het eerste geval, goud naar het buitenland gegaan, maar tevens gebleken zijn, dat oninwisselbaarheid den invloed van het ongedekte biljet niet verhoogt. Nog duidelijker zou dit zijn gebleken, indien het bijeen verzamelen van goud mislukt ware. Het overcompleet zou dan verdwenen zijn door depreciatie van het bankpapier, zoodat wel het nominaal, maar niet het werkelijk bedrag daarvan, in goud berekend, op *f* 220 millioen ware gebleven. Men ziet hieruit, dat de leer, die wij bestrijden, nog verder van de waarheid afwijkt dan het aanvankelijk scheen. Slechts oninwisselbaar papier zou invloed hebben; in waarheid heeft het soms nog minder invloed dan het andere, omdat het aan waardevermindering onderhevig is.

Uit hetgeen zooeven over de rekening-courant saldo's werd opgemerkt blijkt genoegzaam, dat tusschen deze en de bankbiljetten slechts een verschil van vorm bestaat. De handelsgebruiken zijn niet overal dezelfde; in het eene land bewaart men zijn kas gaarne in eigen woning of kantoor, in het andere vertrouwt men haar bij voorkeur aan een kassiershuis toe. Dit verschil is niet onbelangrijk, maar het heeft geen beteekenis voor de bezuiniging op metalen geld, die door allerlei middelen kan geschieden. Ongedekte bank- en muntbiljetten zijn niet de eenige geldsurrogaten.

In plaats van hierbij stil te staan, wijzen wij liever de practische beteekenis aan van een der thans verkregen uitkomsten. Door overvloedig te zijn deprecieert een ruilmiddel; deze stelling kan worden omgekeerd en luidt dan aldus: depreciatie van een ruilmiddel bewijst dat het overvloedig is. Wanneer in een land met gouden standaard het goud opgeld

doet tegenover biljetten, dan bewijst dit, dat er te veel biljetten in verhouding tot de behoefte zijn uitgegeven. Wanneer in zulk een land pasmunten of zilveren teekenmunten tegenover het goudgeld niet waard zijn, wat zij behooren te gelden, dan bewijst dit, dat daarvan te veel in omloop is gekomen. Het geneesmiddel kan, naar omstandigheden, tweederlei zijn: beperking van het overmatige ruilmiddel, of wel: verwijdering van ander ruilmiddel, zoodat voor het gedeprecieerde wordt plaats gemaakt. Maar een van beide zal moeten geschieden, wil men het kwaad meester worden.

Deze eenvoudige waarheden vinden telkens tegenspraak of worden vergeten. Toch kan men aantoonen, dat iedere bank- en muntpolitiek, die van andere denkbeelden is uitgegaan, louter verwarring heeft gesticht. Zij vormen de kern der zoogenaamde hoeveelheids-theorie; een theorie, die op de verschijnselen betreffende het ruilmiddel de algemeene begrippen der waardeleer toepast, dus uitgaat van deze gedachte: bij gelijk gebleven behoefte — maar deze zelve kan wisselen! — beslist de aangeboden hoeveelheid over de waarde van het ruilmiddel.

De bedenkingen, die daartegen worden aangevoerd, vinden grootendeels in het bovenstaande hare beantwoording. Zij zijn over het geheel niet zeer gewichtig. Men stelde tabellen samen, waaruit blijken moest dat in landen met oninwisselbaar papier de depreciatie niet altijd tred hield met de hoeveelheden, die van dit papier in omloop waren; waarbij men vergat te vragen, hoe het op de verschillende tijdstippen met de behoefte aan ruilmiddelen was gesteld en of het vertrouwen, dat de biljetten genoten, steeds even groot was. Of wel, men trachtte aan te toonen, dat behalve de hoeveelheid ook de snelheid, waarmede het geld van hand tot hand gaat, in aanmerking moet worden genomen. Doch die snelheid neemt men reeds van zelf in aanmerking, zoodra men het woord behoefte uitspreekt. Een trage geldsomloop doet de behoefte aan ruilmiddelen aangroeien; hij is slechts een der vele factoren, waardoor deze wordt bepaald. Bovendien geeft de uitdrukking „omloop van

het geld", hoewel zeer geoorloofd in de meeste gevallen, de functiën van het geld niet zoo nauwkeurig aan, dat men haar onder alle omstandigheden kan gebruiken. Het geld loopt niet om, maar wordt ontvangen, bewaard en besteed. Een trage geldsomloop beteekent, dat de personen, die geld ontvangen, het lang in kas houden, hetzij omdat zij opeischbare verbintenissen hebben aangegaan, hetzij omdat zij aan hun geld nog geen bestemming weten te geven, of het onveilig achten daarvan te scheiden. Bij een goed geregeld bankwezen — waarbij ook aan het spaarbankwezen worde gedacht — worden alle reservekassen, alle gelden welker bestemming nog onzeker is, toevertrouwd aan credietinstellingen, die ze spoedig in het verkeer brengen. Een trage geldsomloop is dus een gebrekkige uitdrukking voor een onvoldoende inrichting van het bankwezen, of wel voor een voldoende inrichting, waarvan door onkunde, sleur of misplaatst wantrouwen te weinig partij wordt getrokken.

Wij kwamen hiermede aan het eind van onze beschouwingen over de ruilwaarde, die nu in al hare openbaringen — pachtwaarde, huurwaarde, kapitaalrente, ondernemerswinst, arbeidsloon, geldprijzen — is onderzocht. Het laatst behandeld onderwerp legt als het ware een band tusschen de stof, waarvan wij afscheid nemen, en die welke ons gaat bezig houden, de leer der ruilmiddelen. De overweging der moeilijke en gewichtige problemen, die zich bij de behandeling dezer leer voordoen, kan niet met vrucht geschieden, tenzij men in het ruilmiddel een gewone koopwaar heeft leeren zien, dat, gelijk alle koopwaren, beurtelings overvloedig en schaarsch kan zijn, en in zijne waardewisselingen onderworpen is aan de bekende wetten van vraag en aanbod.

Wij beginnen met eene historische verklaring der verschillende muntstelsels en knoopen aan de vermelding hunner lotgevallen theoretische beschouwingen vast.

TWEEDE AFDEELING.

DE RUILMIDDELEN.

HOOFDSTUK I.

De voornaamste muntstelsels.

§ 1.

Groot-Brittannië en Britsch-Indië.

Wie zich een beeld wil vormen van den oorsprong der muntstelsels van Westelijk-Europa, neme eerst het Britsche van onzen tijd in oogenschouw. Het heeft vele wijzigingen ondergaan en sommige daarvan waren van ingrijpenden aard, doch in één opzicht is het onveranderd gebleven: nog altijd rekent men in Engeland, gelijk in de dagen van Willem den Veroveraar, in *ponden* van 20 *shillings* en *shillings* van 12 *pence*. Aldus rekende men vroeger ook in Frankrijk, in de Noordelijke Nederlanden. De Fransche *livre* was verdeeld in 20 *sols*, de *sol* in 12 *deniers*; het pond grooten, in 20 schellingen van 12 *grooten*; het pond Hollandsch in 20 schellingen van 12 *penningen*. Eerst in de vijftiende eeuw zijn in ons vaderland andere ponden in zwang gekomen, ponden die verdeeld waren in 20 *stuivers*, ieder van 16 *penningen*. Maar dit is daarvan het gevolg geweest, dat twee geldrekeningen, die hier te lande naast elkander bestonden, met elkaar zijn versmolten. Wij zullen dit later toelichten.

De beteekenis van het woord *pond* is echter in den loop

der tijden aanmerkelijk gewijzigd. Oorspronkelijk was het een gewichtsbenaming; nog onder de eerste vorsten van het Normandische huis was een pond sterling inderdaad een pond penningen. Men gebruikte destijds het zoogenaamde *tower-pound*, dat ongeveer 350 gram woog, en de penningen (volgens sommigen *sterlingen* geheeten, omdat er een ster op was afgebeeld) hadden een gehalte van 0.925 fijn [1]). Derhalve vertegenwoordigde een pond sterling 323⅘ gram zilver (*f* 34.25 in Nederlandsche munt) en een schelling een twintigste deel hiervan, of 16.18 gram.

Doch van lieverlede is men lichtere stukken gaan slaan. Eduard I maakte in 1299 schellingen van 15.99 gram, Eduard III in 1344 van 12.95, Hendrik IV in 1412 van 10.79, Eduard IV in 1464 van 8.63. Vooral onder Hendrik VIII is de muntverzwakking zeer sterk toegenomen. Kort na zijne troonsbestijging bevatte de schelling nog 7.67 gram zilver, maar door vermindering zoowel van het gewicht, als van het gehalte der stukken zijn die 7.67 gram tot 2.26 teruggebracht, en later is men nog verder gegaan: in 1551 zijn schellingen geslagen, die slechts 1.18 gram zilver bevatten. Daar 20 schellingen altijd een pond sterling werden genoemd, zoo is de hoeveelheid zilver, die het *pond* aanvankelijk vertegenwoordigde, allengs belangrijk verminderderd. In 1551 was zij niet meer dan 23.7 gram (20 × ruim 1.18) dus ongeveer één dertiende van hetgeen zij oorspronkelijk was geweest.

Onder Koningin Elisabeth is het muntwezen op nieuw geregeld. Men bracht toen den schelling op 5.56⁸, dus het pond sterling op 111.36 gram zilver (*f* 11.78), en deze regeling heeft stand gehouden tot het jaar 1816.

Uit het voorgaande blijkt, dat Engeland in de Middeleeuwen, ja nog veel later, den zilveren standaard had. De zilveren standaard heerschte destijds alom; bij de hooge waarde, die de edele metalen toen bezaten, laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat aan goud weinig behoefte bestond. Toch zijn

[1]) Volgens ROGERS, *Six centuries of work and wages*, bl. 342.

in Engeland sedert 1344 gouden muntstukken vervaardigd en ook vreemd goud had er koers. De welbekende florijnen, die hun naam ontleenden aan de de stad Florence en 3.765 gram goud inhielden [1]) (*f* 6.22), waren in omloop naast de Nobels, Rosenobels en Sovereigns, die in Engeland zelf waren geslagen. Doch het goud nam een ondergeschikte plaats in, het zilver speelde een hoofdrol. Hierin is eerst verandering gekomen in de achttiende eeuw, ten gevolge van een merkwaardigen samenloop van oorzaken, dien wij nu gaan beschrijven.

Het Engelsche zilvergeld verkeerde ten tijde van Willem III weder in een treurigen toestand. Slecht aangemunt, had het daarenboven door verslijting en besnoeiing zooveel geleden, dat het dikwijls tot de helft van het wettelijk gewicht was verminderd. Toen heeft men nieuwe muntstukken geslagen, die even voortreffelijk waren van vorm, als van gewicht en gehalte, maar die juist daarom — want het oude geld was niet ingetrokken — met groote snelheid uit den omloop verdwenen. Het was veel, zoo destijds op een betaling van honderd pond sterling voor tien schellingen aan nieuw geld voorkwam. Wanneer men goede stukken naast slechte in het verkeer brengt, verschaft men wel voordeelen aan de geldbesnoeiers, maar verbetert men den toestand van het muntwezen niet. Het eenige middel om de besnoeiing van het geld tegen te gaan is, al het slechte geld in te trekken en alle verminkte stukken ongangbaar te verklaren.

Dit heeft de Engelsche wetgever ook ingezien. Bij de *Recoinage Act* van 1696 werd het oude zilvergeld buiten koers gesteld en aan elkeen gelegenheid gegeven het tegen nieuw te verwisselen [2]). Toch zou het niet lang duren, eer ook dit

[1]) Volgens G. CAPPONI, Storia di Firenze, Deel I, bl. 38, werden namelijk 8 *fiorini d'oro* geslagen nit één ons, dat is uit 1/16 van 492.1677 gram „fijn goud". Dat fijne gond was echter in werkelijkheid 23½/24.

[2]) Men leze de beschrijving van dit alles bij MACAULAY, *History of England*, Tauchn. Ed. VIII, 87 en verv. Zie ook THOROLD ROGERS, The first nine years of the Bank of England, Oxford 1887.

zilvergeld grootendeels uit den omloop was verdrongen. Wij hebben reeds opgemerkt, dat sedert de helft der veertiende eeuw in Engeland ook goud is aangemunt. Het stuk, dat ten tijde van Willem III werd geslagen, heette *guinea* en bevatte 7.688 gram fijn goud; het had echter geen vasten koers, maar een koers, die telkens bij de wet werd bepaald. In het jaar der *Recoinage Act* is hij gesteld op 22 schellingen. De wettelijk aangenomen verhouding tusschen de beide metalen was dus toen: 15.93 [1]).

Maar in de eerste helft der achttiende eeuw is de voortbrenging van goud belangrijk vermeerderd, terwijl die van zilver geen daaraan geëvenredigde uitbreiding onderging. Het gevolg hiervan was, dat de waardeverhouding tusschen de beide metalen in den loop dier eeuw steeds daalde. Daarom is op voorstel van NEWTON in 1717 de *guinea* tot 21 schellingen verlaagd, hetgeen een verhouding gaf van 15.21. Ware men hiermede voortgegaan, had men bij elke daling in de waardeverhouding tusschen goud en zilver de *guinea* naar evenredigheid lager getarifeerd, dan zou in Engeland het eene metaal naast het andere in omloop zijn gebleven. Doch men heeft dit niet gedaan. Na 1717 is de *guinea* altijd op 21 schellingen gebleven, schoon de betrekkelijke waarde van het goud steeds geringer werd en in 1760 zelfs tot 14.14 maal die van het zilver verminderde.

Thans moest een economische wet zich doen gelden, die tot de oudst bekende op het gebied van het muntwezen behoort en die men de WET VAN GRESHAM noemt, daar zij door GRESHAM, agent van financiën van Koningin Elizabeth van Engeland, is ontdekt. Zij luidt aldus. Wanneer de dubbele standaard wordt toegepast met een waardeverhouding tusschen de twee metalen, die van de werkelijke verhouding afwijkt, *verdringt het overschatte metaal het andere*. Laat bijvoorbeeld op de wereldmarkt het goud 14.14 maal zooveel waard zijn

[1]) Want 20 schellingen in zilver (zie bl. 442) waren 111,36 gram, dus 22 schellingen 122.50 gram, en 122.50 gedeeld door 7.688 geeft 15.93.

als het zilver, doch de gouden munt op zoodanig gewicht en gehalte tegenover het zilvergeld geslagen zijn, dat daaruit een verhouding van 15.21 : 1 volgt, dan zal zij ruim 7½ percent overschat zijn. Overeenkomstig de wet van GRESHAM zal dan een belang ontstaan om alleen goud te doen aanmunten, en het zilvergeld zal allengs verdwijnen uit het verkeer.

Behalve op de ervaring, die haar ten allen tijde heeft bevestigd, steunt deze leer hierop, dat wanneer twee wegen openstaan ter bereiking van eenig doel, een goedkoope en een dure, de goedkoope zal verkozen worden. Gij hebt een schuld te kwijten van 100 *guinea's* en de wet vergunt u dit te doen met 100 goudstukken van die soort, maar ook met 2100 *schellingen*. Wij willen aannemen, dat uw kas zoowel van het een als van het ander is voorzien. Maar als gij uw 2100 *schellingen* laat versmelten tot een zilveren staaf kunt gij daarvoor 107.5 *guinea's* verkrijgen, want op de wereldmarkt is goud tegenover zilver goedkoop, dus zilver tegenover goud duur geworden. Onder deze omstandigheden zal uw keus niet twijfelachtig zijn. De 2100 *schellingen* worden versmolten en de 100 *guinea's* tot kwijting der schuld gebruikt.

De Wet van GRESHAM onderstelt, dat van beide metalen de aanmunting tot onbepaalde bedragen geoorloofd is; alleen onder die voorwaarde is zij geldig. In Nederland zou thans groote winst te behalen zijn door rijksdaalders te doen aanmunten, doch om redenen, die wij straks zullen bloot leggen, is het niet toegestaan. Het gevolg hiervan is, dat hoewel tusschen de *metalen* goud en zilver thans een waardeverhouding bestaat van ongeveer 31 tot 1, de waardeverhouding tusschen Nederlandsch goud- en *zilvergeld* slechts 15.62^{5} tot 1 bedraagt. Met andere woorden, het zilvergeld is hier te lande veel meer waard, dan de 9.45 gram zilver, waaruit het geslagen is. Had men in de vorige eeuw, toen het goud tegenover het zilver daalde, de aanmunting van *guinea's* geschorst of beperkt, dan zouden deze allicht op prijs zijn gebleven. Wanneer de grondstof van een artikel in waarde vermindert, vermindert door die oorzaak de waarde van dat artikel zelf slechts dan,

als aan de verwerking der grondstof geen moeilijkheden in den weg staan. Dit is ook op het geld van toepassing. De *guinea* was vroeger een 15.21 maal grootere hoeveelheid zilver waard geweest; de reden, dat zij na de daling van het goud slechts 14.14 maal die hoeveelheid gold, was niet alléén in die daling gelegen, maar ook hierin, dat elkeen *guinea's* mocht laten slaan. Onvermijdelijk werd thans het goud het eenige standaardmetaal. Wel bleef in de wetgeving de zoogenaamde „dubbele standaard" gehandhaafd. Doch wanneer de officieele verhouding tusschen de beide metalen niet meer met de werkelijke overeenkomt, bestaat de dubbele standaard alleen in naam, wordt tusschen de beide metalen door den handel een keus gedaan; en die keus was in Engeland gevallen op het goud, men weet nu waarom.

De dubbele standaard is terecht den alternatieven genoemd. Bij een officiëele verhouding van 15.21 betaalt men in goud, als dit metaal minder dan 15.21 tegenover zilver waard is; de keus verandert, zoodra van het minder een meer wordt. Engeland — men ziet hoezeer zijne muntgeschiedenis onze aandacht verdient — heeft dit ondervonden. Het zou op nieuw van standaard verwisseld hebben, ware het Parlement niet tijdig tusschen beide getreden om het te verhinderen. De daling van het goud in de eerste helft dier eeuw was het gevolg geweest van sterk toegenomen goud-, bij geringer vermeerdering van zilverproductie; thans nam deze laatste belangrijk toe, terwijl de goudproductie kleiner werd[1]). Daardoor is van 1760 af de waardeverhouding tusschen de twee metalen voortdurend gestegen: omstreeks het jaar 1800 bedroeg zij 15.68. Had nu de Engelsche regeering aan de zaken

---

[1]) Soetbeer's Materialiën geven de volgende cijfers, die de geraamde jaarlijksche productie in kilogrammen aanduiden:

	Goud	Zilver		Goud	Zilver
1618–1700	10,765	341,900	1741—1760	24,610	533,145
1701–1720	12,820	355,600	1761—1780	20,705	652,740
1721–1740	19,080	431,200	1781—1800	17,790	879,060

haar vrijen loop gelaten, dan zou de Wet van Gresham andermaal haar werk hebben verricht; gelijk zij het zilver had verwijderd, toen het goud was overschat, zou zij het goud hebben verwijderd, toen het zilver was overschat. Men zag dit in Engeland zeer goed in, maar het was juist, wat men niet verkoos dat gebeuren zou; want, nu de gouden standaard er eenmaal was, wilde men daarvan niet scheiden. Bij een wet van 21 Juni 1798 is de aanmunting van zilvergeld „voorloopig" verboden [1]). Nu kon de Wet van Gresham niets meer uitrichten, want hoe voordeelig de aanmunting van zilvergeld ook mocht worden, de regeering liet haar niet toe. Achttien jaar later werd het voorloopige verbod definitief. Bij de muntregeling van 1816 is het goud wettelijk tot enkelen standaard verheven en het zilver verlaagd tot pasmunt, waarvan niemand voor een waarde van meer dan twee pond sterling in betaling zou behoeven aan te nemen. De schelling, onder Elizabeth op 1/62 van een pond troy of 5.56 gram fijn zilver gebracht, is toen verminderd op 1/66 van een pond troy, of 5.23 gram, en het andere zilvergeld naar evenredigheid. Tevens is bij die gelegenheid bepaald, dat voortaan geen *guineas* van 21 schellingen en 7.688 gram goud, maar *sovereigns* van 20 schellingen en 7.322 gram goud zouden geslagen worden.

Aldus is het Britsche muntwezen thans geregeld, wat het rijk in Europa betreft; want Schotland [2]) heeft sedert 1707, Ierland sedert 1825, dezelfde munt als Engeland en Wales. In

---

[1]) 38 George III, c. 59. „Whereas from the present low price of silver bullion . . . . a small qnantity of silver bullion has been brought to the mint to be coined, and it is therefore necessary to suspend the coinage of silver for the present: Be it therefore enacted, enz. Zie Dana Horton, Silver and gold, Cincinnati, 1877, bl. 75 en 196.

Over Engelands overgang van den zilveren tot den gouden standaard heeft dezelfde schrijver later een uitvoerig werk geleverd onder den titel: The Silver Ponnd.

[2]) De Schotsche ponden waren dermate gedeprecieerd, dat twaalf daarvan gelijk stonden met een pond sterling. Zie Kerr, *History of banking in Scotland*, Glasgow 1884, bl. 23.

de koloniën bestaan verschillende stelsels. In Canada rekent men in goud-dollars, terwijl de sovereign er een vasten koers heeft. Australië en Zuid-Afrika hebben hetzelfde geld als het moederland. Britsch-Indië daarentegen heeft zijn eigen muntstelsel, dat zich niet meer met een enkel woord laat kenschetsen, na de belangrijke wijziging die het in 1893 heeft ondergaan.

Tot dusverre had Britsch-Indië den enkelen zilveren standaard gehad, gegrond op de zilveren *Ropy* (verdeeld in 12 *annas*), die 10.69 gram zilver inhoudt; 1.24 gram meer dan onze gulden. Zoolang de verhouding tusschen goud en zilver $15^1/_2$ was, gold dus een *ropy* in Engelsch geld ruim 1 shilling en $10^1/_2$ pence [1]); een waarde, die echter dalen moest, zoodra de verhouding ongunstiger werd voor het zilver, daar de aanmunting van ropijen onbeperkt was toegestaan. Uit hetgeen reeds is medegedeeld weet men, dat zulk een daling heeft plaats gevonden. De gemiddelde verhouding tusschen de beide metalen, in 1872 15.56, werd in 1882 18.17, in 1892 23.72, en de koers der ropij kwam steeds lager en lager. Om hieraan paal en perk te stellen nam de Britsch-Indische regeering een maatregel, die allerwege de aandacht getrokken en groote gevolgen teweeg gebracht heeft, daar de Vereenigde Staten er door genoopt zijn om hunne aankoopen van zilver te beeindigen. Onder goedkeuring van het opperbestuur in het moederland verbood zij den 26 Juni 1893 de verdere aanmunting van ropijen, anders dan voor rekening der regeering [2]).

Dientengevolge heeft het zilver in Britsch-Indië opgehouden standaardmetaal te zijn, want naar zijne waarde richt zich niet meer die der ropij. Grondstof en fabrikaat zijn van elkander losgemaakt. Wel niet geheel, want indien het zilver belangrijk

[1]) X shillings = 1 ropy
1 ropij = 10.69 gram zilver
$15^1/_2$ gram zilver = 1 gram goud
7.322 gram goud = 20 shillings
X = 1 *sh.* 10.6 *pence.*

[2]) Zie het opstel van den Heer G. M. Boissevain in *De Economist* van 1894, bl. 503—523.

steeg, of de ropij belangrijk daalde, zou het voordeel kunnen geven ropijen te versmelten. Maar zoolang dat niet gebeurt, ontbreekt iedere band. In December 1894 daalde het zilver tot ongeveer $27^1/_2$ pence, hetgeen een waardeverhouding tusschen de twee metalen van 34.3 gaf en de 10.69 gram zilver, waaruit de ropij bestaat, tot ruim 10 pence deed dalen. Maar de ropij zelve is nooit zoo laag gezonken. Op het einde van 1894 stond zij nog bijkans 3 pence hooger: 1 *sh.* $0^3/_8$ *d.*

De maatregel heeft dus in zekere mate doel getroffen, maar volkomen is datgene wat beoogd werd toch niet bereikt. Door aanmunting van gangbare stukken kan de ropij thans niet meer dalen, maar daling door tijdelijke of duurzame vermindering der behoefte aan ruilmiddelen is niet belet, en zulk een vermindering kan altijd ontstaan. Zij moet zich reeds geopenbaard hebben, daar de ropij nagenoeg 1 *sh.* 4 *d.* waard was toen de maatregel werd genomen en zich op dien koers niet heeft kunnen handhaven. Men wenschte, dat het muntstuk tegenover goud niet meer deprecieeren zou, doch verwijderde van de twee oorzaken, die hare depreciatie konden ten gevolge hebben, slechts ééne. Om aan het Britsch-Indische ruilmiddel waardevastheid tegenover het goud te geven, had de regeering meer moeten doen; zij had ook op eene of andere wijze een uitweg moeten verschaffen aan de ropijen, die door vermindering van behoefte tijdelijk of duurzaam overvloedig zouden worden. Men heeft nu half werk verricht.

Tegen een ander gevaar, dat zich echter tot heden niet heeft vertoond, is beter gewaakt. Wanneer de aanmaak van een artikel verboden wordt, kan het artikel in weerwil van dit verbod goedkoop, maar tengevolge daarvan ook duur worden. Door de aanmunting van ropijen te verbieden liet men de mogelijkheid ontstaan, dat zij in prijs zouden stijgen, en ofschoon tot dusver nog niet is gebleken, dat daarop kans bestond, was het toch denkbaar, dat dit te eeniger tijd zou gebeuren. Daarom is bepaald, dat Engelsch goudgeld voor 1 *sh.* 4 *d.* per ropij in de Britsch-Indische staats-

kassen zou worden aangenomen, terwijl de regeering gemachtigd bleef om voor hare rekening zilver te koopen en aan te munten. Men kan nu voorshands 1 *sh.* 4 *d.* als de maximum-waarde der ropij beschouwen; hare minimum-waarde hangt af van den prijs, dien het zilver als metaal op de wereldmarkt geldt.

Het Britsch-Indische muntstelsel, zeiden wij, is nu niet meer met een eenvoudigen term te kenschetsen; maar wel kan de algemeene muntsoort worden aangewezen, waartoe de ropij thans behoort. Men is gewoon om geld, dat ieder voor een zeer laag muntloon tot onbeperkt bedrag kan laten aanmaken, standaardgeld te noemen, omdat dit geld, wat zijne waardeveranderingen betreft, aan een der beide edele metalen is vastgehecht. Ons tienguldenstuk, de Engelsche sovereign, het twintigfrankstuk, de gouden dollar, het twintigmarkstuk, al het goudgeld, in één woord, dat thans in Europa en Noord-Amerika in omloop is, valt onder die benaming. Geld daarentegen, waarvan de vrije aanmunting niet is toegelaten en waarvan ook van regeeringswege niet zooveel wordt aangemunt als noodig is om zijne waarde tred te doen houden met die van het metaal waaruit het is geslagen, heet teekengeld of teekenmunt. Tot het teekengeld behoorde tot vóór weinige jaren alleen de pasmunt; maar sedert de aanmunting van zilvergeld, dat voor alle betalingen mag gebezigd worden, in de landen, waar die munt in omloop was, schier alom is verboden, heeft de hoeveelheid teekengeld een groote uitbreiding verkregen. De benaming teekengeld zal wel geen verklaring noodig hebben. Wanneer wij een Engelschen *shilling* teekengeld noemen, geven wij daarmede te kennen, dat een *shilling* niet zóóveel gram zilver, maar een twintigste deel van een pond sterling aanduidt. Wanneer wij een rijksdaalder teekengeld noemen, geven wij daarmede te kennen, dat een rijksdaalder juist één vierde aanduidt van hetgeen een tienguldenstuk geldt. Zoo is ook de ropij teekenmunt geworden; zij is niet langer een andere uitdrukking voor 10.69 gram zilver, maar vertegenwoordigt zooveel *shillings* en *pence* als voor een ropij te bedingen zijn.

De sterke vermeerdering van het teekengeld in onzen tijd is als een ware achteruitgang op het gebied van het muntwezen te beschouwen. In het muntwezen van ieder land behoorde het teekengeld een zeer ondergeschikte rol te vervullen; nagenoeg al het geld moest standaardgeld zijn. De rol der regeering moest zich in hoofdzaak kunnen bepalen tot het waarborgen der identiteit van het muntstuk met een zekere hoeveelheid edel metaal van een bepaald gehalte. Op de nabootsing van teekengeld is een voordeel gelegen, grooter, naar gelang die muntsoort aan hare hoedanigheid van teekengeld meer waarde ontleent. Het gevaar, dat velen zullen trachten van deze omstandigheid partij te trekken, is bij pasmunt gering, daar van pasmunt slechts beperkte hoeveelheden wettig betaalmiddel zijn. Maar ander teekengeld is wettig betaalmiddel voor elk bedrag, tot het nabootsen daarvan bestaat dus veel sterker prikkel. Gebeurt dit op groote schaal, dan wordt het doel, dat den wetgever voor oogen stond, toen hij de aanmunting verbood, voor een deel verijdeld. Om het geld op waarde te houden ontnam hij daaraan het karakter van standaardgeld. Maar komt uit onwettige bron meer van dat geld in omloop, zoo wordt het overvloedig.

Van nabootsing is in de meeste landen nog betrekkelijk weinig gebleken, ja in sommige landen met groote hoeveelheden teekengeld zoo goed als niets. Men mag echter ook daar voor het gevaar niet blind zijn. De gebeurtenissen, die de noodzakelijkheid deden ontstaan om groote hoeveelheden standaardmunt tot teekengeld te verlagen, zijn zeer te betreuren. Zij hebben op het gebied van het muntwezen toestanden teweeg gebracht, die den een meer zorg mogen baren dan den ander, die echter door niemand als gezond kunnen worden aangemerkt.

De sluiting der Britsch-Indische Munt in den zomer van 1893 — de Munten der *Native States* zijn open gebleven,

doch de ropijen, welke zij uitgeven, zijn op het gebied dat onder onmiddellijk Engelsch bestuur staat niet geldig — is een maatregel van groote algemeene beteekenis geweest.

Tot dusver had overvloedig zilver in Britsch-Indië altijd op ruime schaal aftrek gevonden; het is belangrijk dit aan te toonen, omdat op nieuw daaruit blijkt, dat de handel in muntmetaal aan dezelfde economische wetten is onderworpen als de handel in alle koopwaren. Men heeft uit de statistieken der Britsch-Indische zilveraanvoeren wel eens iets anders willen afleiden, maar aandachtige beschouwing der cijfers geeft daartoe geen reden. Toen, na de Californische en Australische goudontdekkingen, het goud in Europa overvloedig werd en er veel zilver verdrong, liet zich verwachten, dat Britsch-Indië groote hoeveelheden van dit metaal trekken zou. Dat is ook geschied: de netto zilverinvoeren — waaronder men de invoeren, na aftrek van de uitvoeren verstaat — bedroegen er van 1854/55 tot 1860/61 gemiddeld 82,457,000 ropijen per jaar. Nog veel grooter werden zij in de jaren der hooge katoenprijzen [1]); in 1861/62 tot 1865/66 stegen zij tot 126,361,000 ropijen per jaar. Indië was nu zoodanig met zilver verzadigd en de katoenprijzen daalden zoo belangrijk, dat thans eenige vermindering moest volgen [2]). De netto-invoeren bedroegen gemiddeld per jaar

1866/67—1868/69	. . . .	70,053,000 ropijen.
1869/70—1875/76	. . . .	26,588,000 „

Ware na 1872 het zilver niet in waarde gedaald, dan zou hoogstwaarschijnlijk terugvloeiing van zilver uit Indië zijn waargenomen. De daling was vóór 1875 — de middenprijs van dat jaar was $56^7/_8$ *pence* — nog niet zeer belangrijk; zij kon onder de gegeven omstandigheden de terugvloeiing van zilver wel tegengaan, niet den uitvoer daarvan naar Indië in sterke mate bevorderen. Thans echter werd dit anders. De middenprijs van het zilver was in

[1]) Zie bl. 432.

[2]) Op dit punt, dat eenige toelichting vereischt, komen wij later terug.

1876—82	. . .	52.33 *pence*.
1883—89	. . .	46.44 „
1890—92	. . .	44.17 „

En nu kregen de Britsch-Indische zilveraanvoeren ook groote beteekenis; zij bedroegen gemiddeld per jaar

van 1 April—31 Maart	1867/77—1882/83	72,076,000 ropijen.
	1883/84—1889/90	88.323,000 „
	1890/91—1892/93	120,203,000 „

Na den maatregel van 26 Juni 1893 kon dit niet zoo voortgaan. Door bijzondere omstandigheden — in de eerste drie maanden van 1893/94 was ook de Munt voor het zilver nog niet gesloten — zijn de netto-invoeren aanvankelijk nog hoog gebleven; van 1 April 1893 tot 31 Maart 1894 bedroegen zij 137,198,000 ropijen. Doch in het volgende jaar, 1894/95, daalden zij tot 63.292,000 en in de eerste acht maanden van 1895/96 tot 34,571,747 ropijen. Het overvloedige zilver zal voortaan niet meer zooveel aftrek vinden in Britsch-Indië als dit vroeger het geval kon zijn. Daarin, maar ook in zijn invloed op de muntwetgeving der Vereenigde Staten, dien wij straks zullen vermelden, ligt de algemeene beteekenis van het gewichtige besluit, waarbij de aandacht is bepaald.

---

§ 2.

Frankrijk en de Latijnsche Unie.

De oorsprong van het Fransche muntstelsel is ongeveer gelijk aan dien van het Engelsche en nog herkenbaar zoowel aan het woord *livre*, dat dikwijls in de plaats van *franc* wordt gebezegd, als aan de verdeeling van den franc in 20 *sous*. De *livre*, die vermoedelijk eerst een gewicht van 367 gram [1]) heeft aangeduid, is evenals het Engelsche pond een verkorte benaming geworden voor 20 stukken van 12 pen-

[1]) Men neemt gewoonlijk aan, dat het aloude Romeinsche pond onder Karel den Groote door het zwaardere Germaansche, dat 367.129 gram woog, is vervangen. Zie Mr. Ch. M. Dozy, Het verzamelen van munten en penningen, bl. 57.

ningen. Maar de muntverzwakking is in Frankrijk eerder begonnen en veel verder gegaan. Reeds in de dertiende eeuw had zij zich zoover uitgestrekt, dat het als een herstel van het muntwezen werd beschouwd, toen Lodewijk IX, door *gros tournois* te laten slaan van ruim 4 gram zilver en daaraan koers te geven voor één *sol*, de *livre* op ruim 80 gram bracht. Ten slotte is zij op $4\frac{1}{2}$ gram gekomen. Neemt men aan, dat het eerste Fransche geld geslagen is uit zilver van $\frac{11}{12}$ fijn, zoo volgt hieruit een vermindering van bijna 75 op 1.

Een enkel woord over de twee vormen, waarin de muntverzwakking, zoowel in Frankrijk als elders, gewoonlijk heeft plaats gegrepen.

De eene vorm was deze, dat men bestaande munten hooger tarifeerde. Daar de *livre* met hare onderdeelen geen werkelijk geld, maar slechts rekenmunt was, kon dit zeer gemakkelijk geschieden. Aan den *gros tournois*, bijvoorbeeld, die vroeger 1 *sol* had gegolden, of één twintigste van een *livre*, werd een waarde toegekend van 1 *sol* en 6 *deniers*, of drie veertigsten van een *livre;* hierdoor kwam de *livre*, indien namelijk de *gros tournois* nog steeds 4 gram zilver inhield, van 80 op $53\frac{1}{3}$ gram. Deze methode was eenvoudig en daarom zeer gebruikelijk; nog in de zestiende en zeventiende eeuw is zij in ons vaderland veelvuldig toegepast. Zoo vinden wij in een plakkaat der Staten van Holland van 1579 den *zilveren Carolus*, die in 1542 voor *f* 1.— was uitgegeven, op *f* 1 : 8 *st.* gesteld. In 1581 wordt hij gesteld op *f* 1 : 10, in 1586 op *f* 1 : 13. De *zilveren Carolus* bevatte ruim 19 gram fijn zilver en de gulden was toen, evenals de Fransche livre, een rekenmunt. Uit die verschillende tarifeeringen volgt dus, dat de gulden, in 1542 ongeveer 19 gram, in 1568 $\frac{19}{1,40}$, in 1581 $\frac{19}{1,50}$, in 1586 $\frac{19}{1,65}$ gram zilver vertegenwoordigde. Men noemde een verzwakking der rekenmunt in dezen vorm: het geld opzetten (in het Fransch: augmenter la valeur des espèces), en het tegenovergestelde: het geld afzetten. Onder Maximiliaan, bij voorbeeld, in 1489, is de metaalwaarde van het pond Hollandsch van 14.47 op 22.64 gram v e r h o o g d; maar dit werd door de tijdgenooten

zoo uitgedrukt, dat de keizer het geld had „afgezet". [1]) Het geschiedde dan ook door lagere tarifeering. Ieder muntstuk werd voor minder ponden en onderdeelen van ponden aangenomen, hetgeen van zelf een hoogere metaalwaarde van het pond ten gevolge had [2]).

Doch er was nog een andere methode, hierin bestaande, dat men de tarifeering onveranderd liet, maar aan de stukken zelve een minder gewicht of een minder gehalte gaf. Als de *gros tournois* van 1 *sol* op 1 *sol* en 6 *deniers* werd gebracht, daalde de metaalwaarde der *livre* op twee derden; maar hetzelfde had plaats, wanneer dat muntstuk op 1 *sol* gewaardeerd bleef, terwijl de hoeveelheid zilver, die het bevatte, met één derde werd verminderd. In beide gevallen werd de hoeveelheid zilver, die de *livre* met hare onderdeelen vertegenwoordigde, kleiner dan te voren.

Zulk een verzwakking van de metaalwaarde der rekenmunt had niet altijd terstond een evenredige verhooging der geldprijzen tengevolge; ook hierom niet, omdat zij dikwijls gepaard ging met een aanzienlijke verhooging van het muntloon. In onzen tijd is dit loon steeds zeer matig; Engeland heft zelfs in het geheel geen muntloon. Maar in de Middeleeuwen was het soms zeer belangrijk; in Frankrijk is in de veertiende eeuw wel eens een muntloon (*seigneuriage*) geheven van 50 ja 60 percent [3]). Dientengevolge kon de waarde van het ruilmiddel zich zelfs bij benadering niet altijd richten naar die

---

[1]) Zie WAGENAAR, *Vad. Hist.* IV, 260, waar den Keizer wordt verweten, dat hij dit zoo grof en schielijk heeft gedaan.

[2]) Er is veel begripsverwarring ontstaan, doordien men het eigenaardig karakter der rekenmunt niet altijd begrepen heeft. Om zich van dit karakter een juiste voorstelling te vormen, verbeelde men zich, dat de hedendaagsche gulden een anderen naam droeg, bijvoorbeeld dien van *Wilhelmus*, en het woord *gulden* slechts eene andere benaming ware van 20 stuivers. Indien dan een wet bepaalde, dat de *Wilhelmus* voortaan 30 stuivers zou gelden (de rijksdaalder dus 75) zou dit eene verzwakking van het geld zijn. De gulden zou dan slechts twee derden van zijne vroegere waarde vertegenwoordigen.

[3]) Zie VUITRY, *Etudes sur le régime financier de la France*, *Nouvelle Série*, II, 300 en elders.

van het metaal, waaruit het geslagen was. Wij hebben hierboven een onderscheiding gemaakt tusschen standaard- en teekengeld. Het middeleeuwsche geld was dikwijls noch het een, noch het ander: geen standaardgeld wegens de hooge muntloonen, geen teekengeld, omdat het meestal in onbepaalde hoeveelheden kon worden aangemunt. Daaruit laat zich verklaren, dat zijn waarde wel op den duur voor muntverzwakking gevoelig is gebleken, en toch niet zoo gevoelig, of menige verzwakking kon haar tijdelijk ongedeerd laten. In werken, die over middeleeuwsche prijzen handelen, worden die prijzen soms opgegeven in grammen zilver. Dit is niet af te keuren, mits men de waarde van het zilver als metaal niet uit deze opgaven poge af te leiden. Behalve de bezwaren, die wij reeds genoemd hebben, bestaat daartegen nog deze bedenking, dat menige muntsoort tijdelijk een veel hoogere waarde kan hebben gehad dan de hoeveelheid zilver die zij inhield.

De oudere geschiedenis van het Fransche muntwezen verdient inzonderheid de aandacht om hetgeen zoo even is vermeld; nergens zijn de veranderingen in de metaalwaarde der rekenmunt zoo talrijk en zoo sterk geweest. In den nieuweren tijd is die geschiedenis belangrijk geworden om een andere reden: in de jaren 1803—1873 heeft Frankrijk een zuiverder proef genomen met het stelsel van den dubbelen standaard dan ooit te voren.

Men weet wat deze woorden: d u b b e l e s t a n d a a r d, beteekenen. Wanneer in een land zoowel gouden als zilveren ruilmiddelen in omloop en voor alle betalingen geldig zijn, volgt daaruit nog niet, dat er de dubbele standaard heerscht; want het zilver kan teekengeld zijn, doordien de aanmunting daarvan zeer beperkt of zelfs geheel verboden is. Men hoort wel eens spreken van den „dubbelen standaard met verbod van aanmunting van zilver." De uitdrukking is ten eenemale verwerpelijk, een *contradictio in terminis*. Is de aanmunting van zilver verboden, die van goud alleen toegestaan, zoo heeft dit immers ten doel, de waarde van het ruilmiddel te v e r-

h i n d e r e n zich naar het zilver te richten. Toen Engeland in 1798 de aanmunting van zilver tegenging, gaf het metterdaad den dubbelen standaard prijs; het wilde niet, dat zilver het goud zou verdringen, gelijk vroeger goud het zilver had verdrongen. Het pond sterling mocht niet langer beurtelings 111.36 gram zilver en 7.322 gram goud vertegenwoordigen, naarmate het voordeeliger was in het eene of in het andere metaal een schuld te kwijten; het moest altijd gelijk zijn aan 7.322 gram goud. De vrije aanmunting — het is schier overtollig hierbij te voegen: tegen een gering muntloon — behoort tot het wezen van den dubbelen standaard. Het kenmerkende van dit stelsel is hierin gelegen, dat het aan den loop der gebeurtenissen wordt overgelaten, of de rekenmunt zóóveel gram zal vertegenwoordigen van het eene, dan wel zóóveel gram van het andere metaal en de regeering geen invloed hoegenaamd daarop poogt uitteoefenen.

Aan al die vereischten voldeed de muntregeling van 1803. Zij behield den *franc* als rekenings-eenheid, vergunde de aanmunting van zilvergeld op den grondslag van 4.5 gram zilver, van goudgeld, op dien van 0.2903 gram goud per *franc*, en nam dus den dubbelen standaard aan met een wettelijke verhouding van 15.5. Tevens werd het muntloon, dat vroeger 2.53 percent voor het goud, 1.12 percent voor het zilver bedroeg, op 2.90 per mille voor het goud en 1½ percent voor het zilver bepaald. Of nu voortaan het woord *franc* 4.5 gram zilver, 0.2903 gram goud of beide tegelijk zou beteekenen, hing af van de toekomstige waardeverhouding tusschen de twee metalen. Bij een verhouding van 15½ zouden de twee geldsoorten naast elkander in omloop blijven; bij een hoogere verhouding zou het zilver het goud, bij een lagere het goud het zilver verdringen.

Aldus zou de gang van zaken zijn naar de Wet van GRESHAM en aldus is hij ook inderdaad geweest. Het loont de moeite dit in bijzonderheden na te gaan. Van 1803—1820 was de verhouding negen jaren hooger en negen jaren lager dan 15½; men verwacht dus, dat van de beide geldsoorten nagenoeg evenveel zal zijn aangemunt. Juist wat geschied is: in dat

tijdvak zijn geslagen *fr.* 875 millioen goud tegen *fr.* 1018 millioen zilver, de zilveren pasmunt daaronder begrepen. In 1821—1847 werd het goud steeds duurder: bijgevolg moest toen de aanmunting schier geheel uit zilver bestaan: zij bedroeg *fr.* 301 millioen goud en *fr.* 2778 millioen zilver. Maar nu kwam het Californische en Australische goud opdagen; de waardeverhouding tusschen de twee metalen daalde weder, en opmerkelijk is het om te zien, welken invloed dit heeft gehad op de aanmuntingen. Zij bedroegen:

	Bij een gemiddelde waardeverhouding van	*Goud*	*Zilver.*
in 1848—1852	15,67	*fr.* 448 millioen	*fr.* 543 millioen
„ 1853—1856	15,35	„ 1795 „	„ 102 „
„ 1857—1866	15,35	„ 3516 „	„ 55 „

Thans nam de zilverproductie toe, terwijl die van goud verminderde, en de zilvervraag van Britsch-Indië, die tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog zeer belangrijk was geweest, werd kleiner. Het goud werd hierdoor betrekkelijk iets duurder; de waardeverhouding tusschen de twee metalen bereikte voor de jaren 1867—1873 het middencijfer van 15.62. Terstond kreeg nu de aanmunting van zilver weder beteekenis: in die jaren is geslagen voor *fr.* 878 millioen aan goud, tegen *fr.* 587 millioen aan zilver. Had men destijds aan de onbeperkte aanmunting van zilver niet een einde gemaakt, dan zou het fransche muntwezen zijn teruggekeerd tot den toestand, waarin het zich vóór 1848 bevond.

Om welke reden een verandering in de wetgeving van 1803 heeft plaats gevonden, zal straks worden vermeld; vooraf moet onze aandacht vallen op den weldadigen invloed, dien het bestaan van den dubbelen standaard in Frankrijk in de jaren 1848 tot 1866 heeft uitgeoefend. Men geve zich andermaal rekenschap van hetgeen is voorgevallen. Van 1831—40 had de jaarlijksche voortbrenging der edele metalen *f* 33,000,000 aan goud en *f* 62,620,000 aan zilver bedragen; de zilverproductie was dus toen sterk overwegend. Hierin komt nu bij het naderen van het jaar 1850, eerst door de goudwinning in

Rusland, later door die van Californië en Australië een ommekeer. Er wordt verkregen per jaar:

	Goud	*Zilver.*
van 1851—1855	*f* 329 millioen	*f* 93 millioen
„ 1856—1860	„ 334 „	„ 95 „
„ 1861—1865	„ 305 „	„ 118 „
in het geheel:		
van 1851—1865	*f* 4840 millioen	*f* 1530 millioen.

Wat anders liet zich nu verwachten dan een sterke daling van het goud tegenover het zilver? Inderdaad hebben velen zulk een daling te gemoet gezien en de wijsheid van den Nederlandschen wetgever, die reeds in 1847 tot ontmunting van het goud had besloten, luid geroemd. Het nu levende geslacht kan zich moeilijk meer voorstellen, dat nog kort na het midden der negentiende eeuw het goud evenveel bezorgdheid heeft gewekt, als nu het zilver baart aan die landen, welks ruilmiddel daaruit grootendeels bestaat. Zelfs door mannen van erkende bekwaamheid is destijds voorspeld, dat indien Amerika en Australië voortgingen jaarlijks zeer groote hoeveelheden goud ter markt te brengen, de waarde van dit metaal tegenover zilver zeer gering zou worden.

Hun vrees is niet bewaarheid. In April 1847 had goud tegenover zilver een waarde van ongeveer 16, in Maart 1859 van ruim 15; en daarop is spoedig een rijzing gevolgd: het middencijfer der waardeverhouding voor 1857—1866, heeft 15,35 bedragen. Voor een groot gedeelte is dit zonder twijfel te danken aan oorzaken, die reeds in het vorige hoofdstuk zijn vermeld. Maar die oorzaken zouden toch niet voldoende zijn geweest om een waardevermindering van het goud tegenover het zilver met enkele percenten te verhinderen, ware Frankrijk niet ter hulp gekomen. Bij millioenen en millioenen stootte het zilver uit, nam het goud op [1]). Het hoofdbestanddeel zijner standpenningen was vroeger zilvergeld; nu werd het goudgeld.

[1]) Volgens officieele opgaven heeft Frankrijk van 1853 tot 1870 voor *fr.* 4990 millioen aan goud meer in- dan uitgevoerd, voor *fr.* 2285 millioen aan zilver meer uit- dan ingevoerd. O. Haupt, Währungspolitik nnd Münzstatistik, Berlin 1884, bl. 54.

Zoo steunde Frankrijk de waarde van het metaal, welks voortbrenging was toegenomen, en van het andere bood het groote hoeveelheden aan. De meerdere voortbrenging van goud moest nu wel ten gevolge hebben, dat niet dit metaal alleen, maar tegelijk het zilver daalde. Doch vereenigd daalden de twee metalen niet zoozeer, als het goud alleen zou zijn gedaald, had in Frankrijk destijds niet de dubbele, maar de enkele zilveren standaard geheerscht. En zoo is het geschied, dat de verhouding tusschen goud en zilver in de jaren 1867—1870 weder het middencijfer heeft bereikt, dat in de jaren 1803—1820 had gegolden: 15.58.

Bestond nog twijfel aan de juistheid der Wet van GRESHAM, een aandachtige overweging der gebeurtenissen op het gebied van het muntwezen in Frankrijk gedurende den loop dezer eeuw zou genoeg zijn om dien twijfel op te heffen; niet luider kunnen de feiten spreken dan zij daar in de jaren 1803—1873 hebben gedaan. Maar ter waardeering van den dubbelen standaard zijn toen ook gegevens verschaft, waarvan bij de beoordeeling van dit stelsel partij is te trekken.

Zij leeren duidelijk dat, hoedanig de werking van den dubbelen standaard ook zij op een zeer uitgebreid grondgebied, een enkel land of een klein getal landen door de toepassing van dit stelsel slechts nadeel ondervindt. Zonder twijfel is het voor de menschheid zeer gelukkig geweest, dat Frankrijk het overvloedig geworden goud opgenomen en daarvoor zilver in de plaats gegeven heeft; doch niemand zal kunnen beweren, dat Frankrijk zelf daarbij wel is gevaren. Groote bewegingen op de geldmarkt zijn er dikwijls uit voortgevloeid. Het goud kwam niet altijd opdagen, wanneer het zilver wegging; het zilver ging niet altijd weg, zoodra het goud verscheen; sterke afwisselingen in den metaalvoorraad waren dus onvermijdelijk, en zulke afwisselingen zijn nooit gelukkig voor een land. Maar een gewichtige bedenking tegen den dubbelen standaard, wanneer hij op een betrekkelijk klein gebied wordt toegepast, is hierin gelegen. Het overschatte metaal verjaagt altijd het andere, naar ons bleek. Daaruit volgt, dat zoodra de waarde

van een der twee metalen sterk vermindert, het ruilmiddel terstond in die waardevermindering zal deelen. Wat gedeprecieerd is blijft; het andere wordt geweerd of uitgestooten. Een regeling van het muntwezen, waaraan dit nadeel kleeft, is stellig niet verkieselijk.

Men heeft dit in Frankrijk begrepen en allengs een zekeren weerzin tegen den dubbelen standaard opgevat. Zeer sterk kwam deze gezindheid aan het licht in 1867. In dat jaar is te Parijs een internationale muntconferentie gehouden, waarin met algemeene stemmen, behalve die van Nederland, een votum is uitgebracht ten gunste van den enkelen gouden standaard. De gebeurtenissen van 1870 en 1871 hebben Frankrijk belet, ingevolge dit votum te handelen. Toen echter kort daarop Duitschland maatregelen beraamde om den zilveren door den gouden standaard te vervangen, zoodat de toevoer van belangrijke hoeveelheden zilver uit Duitschland te wachten stond, toen begreep men in Frankrijk, dat een wijziging van het muntstelsel niet langer kon worden verschoven. Immers, bij handhaving van den dubbelen standaard zou nu het omgekeerde gebeuren van hetgeen geschied was na 1848: het goud zou thans op zijn beurt uit den omloop verdwijnen en plaats maken voor het zilver.

In dien tijd was Frankrijk niet meer vrij om zijn muntwezen naar goedvinden te regelen. Den 23 December 1865 had het een verdrag aangegaan met België, Zwitserland en Italië — Griekenland is eerst in 1868 toegetreden — tot eenparige regeling der muntzaken. De hoofdbepalingen van dat verdrag, dat den 1 Augustus 1866 in werking komen en 1 Januari 1880 ophouden zou verbindend te zijn, waren de volgende. Tot grondslag diende het Fransche stelsel van 1803, behoudens deze beperking, dat al het zilver beneden de 5 francs pasmunt werd. De munten van het eene land werden niet gangbaar verklaard in de andere landen, maar zij zouden daar in de rijkskassen worden aangenomen, zoodat zij feitelijk gangbaar zouden wezen. Iedere staat zou pasmunt mogen slaan tot een bedrag van 6 francs per hoofd zijner bevolking, en de pas-

munt zou wettig betaalmiddel zijn tot een som van 50 francs voor iedere betaling. Men noemt de staten, die tot het verdrag zijn toegetreden, die der Latijnsche Munt-Unie. Spanje maakt van deze Unie geen deel uit, doch het heeft zijn muntwezen in 1868 op gelijken voet als dat der Unie geregeld.

Het stelsel van den dubbelen standaard is door de Latijnsche Unie niet lang gehandhaafd. Bij overeenkomst van 31 Januari 1874 heeft zij de aanmunting van groot zilvergeld tot een jaarlijks voor iederen staat vast te stellen som beperkt, en toen op 5 November 1878 tot verlenging der Unie voor een tijd van zes jaren besloten werd, haar geheel verboden. Wij behoeven de verdere regelingen, die achtereenvolgens zijn gemaakt en die de aansprakelijkheid van iederen staat ten opzichte van het zilvergeld, dat zijn stempel draagt, als ook de pasmunt betreffen, niet mede te deelen [1]). Hoofdzaak is hier, dat de maatregel van 1874, en nog meer die van 1878, het stelsel van den dubbelen standaard prijs gaf. Een maatregel gelijk aan dien, welken Engeland reeds in 1798 had genomen. Ook daar gold de dubbele standaard, ook daar was zilver door goud verdreven. Zoodra het omgekeerde dreigde te geschieden, heeft zoowel Engeland als de Latijnsche Unie dit belet.

Maar toen Engeland de aanmunting van zilver verbood, had het bijkans geen zilvergeld meer, buiten de pasmunt; de Latijnsche Unie daarentegen bezat daarvan nog belangrijke hoeveelheden. Veel was weggevloeid, maar men mag aannemen dat van het uitgevoerde een gedeelte na de daling van het zilver is teruggekomen, en de aanmuntingen seder 1866 zijn op zich zelve beschouwd niet gering geweest. Zij hebben bedragen

fr.	625	millioen	in	Frankrijk	(1866—78)
„	359	„	„	Italië	(1866—79)
„	350	„	„	België	(1866—76)
„	8	„	„	Zwitserland	(1866—76)
„	15	„	„	Griekenland	(1866—76)

dus te zamen 1357 millioen francs. Deze som komt nagenoeg

[1]) Men vindt daarover bijzonderheden in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel IV, bl. 1246—1248 en Erster Supplementband, bl. 677—678.

overeen met die der zilvervoorraden bij het begin van 1896 in de centrale banken der Unie [1]). De hoeveelheden, die in omloop zijn, moeten belangrijk meer bedragen.

Al dit geld is nu teekengeld geworden, evenals sedert 1893 de ropij; met dit verschil echter, dat terwijl de ropij in Britsch-Indië het eenige wettige betaalmiddel is, het teekengeld der Latijnsche Unie standaardgeld naast zich heeft. Tusschen die beide muntsoorten een vaste waardeverhouding te bestendigen moest natuurlijk beoogd worden, en behoudens kleine afwijkingen — die men had kunnen voorkomen — is dit doel tot heden bereikt. Wij zullen later zien, dat centrale banken tot zekere hoogte in staat zijn daarvoor te zorgen; daar vooral waar de goudvoorraden groote sommen bedragen, zoodat uitputting dezer voorraden er niet te duchten is.

---

§ 3.

Duitschland en Oostenrijk-Hongarijë.

Eerst sedert korten tijd kan men van een Duitsch muntstelsel spreken, want Duitschland was vroeger op het gebied van het muntwezen niet minder verdeeld dan op staatkundig gebied. En even als de staatkundige eenheid is de munteenheid langzaam voorbereid. Reeds in 1837 is een stap gedaan, die daaraan bevorderlijk was.

Den 25 Augustus van dat jaar is namelijk een verdrag gesloten tusschen Beieren, Wurtemberg, Baden, het Groothertogdom Hessen, Nassau en Frankfort, waarbij de Gulden van 24½ stuks op het mark zilver eenparig werd aangenomen. Een mark is 233.85 gram, zoodat de Zuid-duitsche gulden van 1837 9.54 gram zilver inhield; iets meer dan de onze, die sedert 1839 9.45 gram bevat. In het volgende jaar, den 30

[1])

	Zilver		*Goud*	
Bank van Frankrijk	*fr.* 1237	millioen	*fr.* 1937	millioen
Belgische Nationale Bank	„ 20	„	„ 82	„
Bank van Italië	„ 53	„	„ 299	„
Zwitsersche Banken	„ 12	„	„ 84	„
	fr. 1322	„	*fr.* 2402	„

Juli 1838, ontstond een soortgelijke Unie in het Noorden. Gelijk de conventie van 1837 een einde had gemaakt aan de verscheidenheid der guldens, zoo maakte die van 1838 een eind aan de verscheidenheid der thalers: de *Vereinsthaler* zou één veertiende van een mark, dus 16.70 gram zilver inhouden. Bij een overeenkomst, die den 24 Januari 1857 is aangegaan, zijn deze beide stelsels met elkander en tevens met het Oostenrijksche in verband gebracht. Men heeft bepaald, dat de gulden, in plaats van 9.54, voortaan 9.52 gram, de thaler, in plaats van 16.70, 16.66 gram zilver zou bevatten. Daardoor kreeg men deze verhouding, en op dien voet zouden de stukken, die wij gaan noemen, in geheel Duitschland en Oostenrijk ook gangbaar zijn: 1 Vereinsthaler = 1¾ Zuid-duitsche gulden = 1½ Oostenrijksche gulden. Hamburg behield echter zijn *Courant-mark* van 6.66, zijn *Mark-banco* van 8.42 gram zilver, en Bremen zijn *Louis d'or thaler* van 1.10 gram goud. De munteenheid was derhalve nog zeer onvolkomen.

Zij is eerst verkregen na de stichting van het Duitsche Rijk, welks grondwet de regeling van het muntwezen geheel aan de macht der verschillende staten onttrokken en aan den rijkswetgever opgedragen heeft. Den 4 December 1871 is voor het eerst van die bevoegdheid gebruik gemaakt. Toen is bij een rijkswet bepaald, dat de aanmunting van zilver geschorst en een nieuw muntstuk geslagen zou worden, dat 7.1685 gram goud bevatten en 20 *Marken* gelden zou; want voortaan zou niet meer in thalers of in guldens worden gerekend, maar in *Marken*, waarvan drie met een thaler werden gelijk gesteld. De 9 Juli 1873 bracht een tweede wet, tot aanvulling der eerste. Daarbij is bepaald, dat er in het geheel geen zilvergeld, tenzij tot pasmunt, meer zou worden aangemaakt en het bestaande van lieverlede zou worden ingetrokken en versmolten. Bij deze wet is dus tot volledige invoering van den enkelen gouden standaard besloten, schoon aan de regeering eenige vrijheid is gelaten met betrekking tot het oude geld. Dat geld bestond uit twee soorten: uit munten, die pasten in het nieuwe stelsel, zooals de thalers, en uit munten, die daarmede niet in overeenstemming waren: guldens, Hamburgsche marken en Bremer Louis d'or thalers. Met de opruiming dezer laatste geldsoorten is een begin gemaakt, en weldra waren zij geheel uit den omloop verdwenen. Verdwenen is ook de oude pasmunt in alle deelen van het Rijk; het daardoor verkregen zilver is door de Duitsche regeering voor een bedrag van 382 millioen mark in nieuwe pasmunt omgezet, het overige is verkocht. Van 30 September 1875 tot 31 December 1878 zijn niet minder dan 3,363,575 en later nog 188,873 kilo's zilver, dus in het geheel zijn 3,552,448 kilo's, ter waarde van ruim *f* 300 millioen, door Duitschland ter markt gebracht.

Maar sedert Mei 1879 is weinig zilver meer ingetrokken en te gelde gemaakt [1]). Nadat van de thalers ruim 200 millioen stuks waren ontmunt, heeft de Duitsche regeering besloten de ontmunting van hetgeen nog over was voorloopig uit te stellen. De prijs van het zilver was aanmerkelijk gedaald, de verdere ontmunting der thalers zou dus een groot verlies hebben veroorzaakt. Vermoedelijk hebben nog andere redenen medegewerkt: vrees om de behoefte aan goud nog meer te doen aangroeien, vrees ook om de voorstanders van den dubbelen standaard, die allengs veel talrijker waren geworden, te ontstemmen. Wat hiervan zij, sedert het voorjaar van 1879 zijn alle pogingen, in den Rijksdag aangewend, om de regeering tot het voortzetten der ontmunting, dat is, tot volledige uitvoering der wet van 9 Juli 1873, over te halen, mislukt. Dientengevolge verkeert nu het Duitsche muntwezen in denzelfden halfslachtigen toestand als het Fransche. Slechts een gedeelte der ruilmiddelen bestaat uit standaardmunt; al het overige, dat op 400 à 450 millioen mark wordt geschat, is teekenmunt. Daarvan ligt echter het meerendeel in de kelders der Reichsbank, die in Januari 1896, tegenover onge-

[1]) In 1884 waren nog 188,936 ponden zilver (Zollpfunde) in baren beschikbaar. Hiervan zijn 102,770 vermunt tot één-mark stukken; de overige 86,166 zijn in 1886 (met $1^1/_4$ millioen mark aan thalers) grootendeels aan de Egyptische regeering verkocht.

veer 560 millioen aan goud, 240 millioen mark aan zilvergeld in voorraad had.

Van de vele gebeurtenissen, die in de laatste vijf en twintig jaren op het gebied van het muntwezen hebben plaats gevonden, was de hier beschreven hervorming een der gewichtigste, omdat zij het sein gaf tot de sluiting der Munten voor het zilver in alle landen van Europa, waar de onbeperkte aanmunting van dit metaal tot dusver was vergund. Doch heeft zij meer gedaan dan het sein daartoe te geven, en zou niet hetzelfde zijn gebeurd, indien Duitschland in 1871 den zilveren standaard had behouden? De zilverproductie nam destijds belangrijk toe; reeds daardoor alleen zou de waardeverhouding tusschen de twee metalen in voldoende mate boven de 15.5 gestegen zijn om teweeg te brengen, dat voortaan slechts zilver in de landen der Latijnsche Unie werd aangeboden. Is het waarschijnlijk, dat men dit in die landen, waar een neiging tot den enkelen gouden standaard reeds vroeger merkbaar was, rustig zou hebben aangezien? En indien de Latijnsche Unie het zilver had geweerd, zou ook dan nog het Duitsche Rijk bij den zilveren standaard hebben volhard? Men begaat eene onbillijkheid, wanneer men Duitschlands munthervorming de oorzaak noemt van al de stoornissen, die zich sedert 1871—73 op het gebied van het geldwezen der wereld hebben vertoond. De ware schuldige is niet Duitschland geweest, maar de onvolkomen toestand der economische wetenschap in die dagen.

Want met uitzondering van Nederland werd destijds de dubbele standaard nagenoeg overal veroordeeld. Men had nog niet leeren inzien, dat dit stelsel alleen dan gebrekkig werkt, indien het wordt toegepast op een betrekkelijk klein terrein en een zeer bruikbaar stelsel is, indien het algemeene toepassing vindt. Het bewijs voor de juistheid dezer bewering kan hier nog niet geleverd worden; wij wilden nu slechts aantoonen, dat hare miskenning, en zij alleen, het kwaad heeft gesticht, waarover men zich thans beklaagt. Men meende destijds een keus te moeten doen tusschen de beide metalen;

dit meende men in de landen der Latijnsche Unie zoowel als in Duitschland, en eenmaal die meening toegedaan zijnde, gevoelde men zich gedrongen tot de keus van het goud. Duitschland heeft daartoe het initiatief genomen, de Latijnsche Unie is gevolgd. Maar indien niet Duitschland het initiatief genomen had, zou dit vermoedelijk kort daarna door de Latijnsche Unie zijn geschied. De ware oorzaak van den verwarden toestand, waarin men gekomen is, ligt bij de verblinding van hen, die destijds het stelsel van den dubbelen standaard onvoorwaardelijk afkeurden. Had Duitschland na het einde van den oorlog een muntverdrag met de landen der Latijnsche Unie willen sluiten, of wel, zonder zoover te gaan, zijn muntwezen ingericht op den grondslag van onbeperkte aanmunting der beide metalen met een gelijke waardeverhouding als in die landen bestond, dan, maar ook dan alleen, zou het kwaad vermeden zijn, dat later is ontstaan en waarin wij ons thans te schikken hebben. Nu dit niet geschiedde, moest bij de toenemende zilverproductie de neiging tot een beweging ten gunste van den enkelen gouden standaard aangroeien en sterk genoeg worden om althans aan onze zijde van den Oceaan alle verzet te onderdrukken. Van lieverlede werd de waarde van het zilver zoo onvast, dat voor staten, die op een goed geregeld muntwezen prijs stelden, geen keus meer overbleef.

Dit laatste heeft *Oostenrijk-Hongarije* ingezien, toen het vóór weinige jaren zijn sedert lang ontredderd geldwezen poogde te herstellen. In naam had dit rijk tot 1879 den zilveren standaard; uit 1000 gram werden 90 florijnen geslagen, zoodat iedere florijn 11.11 gram fijn bevatte; maar feitelijk was er slechts oninwisselbaar bank- en muntpapier in omloop, en toen in het genoemde jaar 1879 de aanmunting van zilvergeld verboden werd, daar dit geld door de daling van het zilver op de wereldmarkt tot een nog veel geringer waarde dreigde te zinken dan het reeds zoo sterk gedepreciëerde papier [1]),

[1]) In 1878 hadden de papieren guldens werkelijk reeds *agio* gedaan op de

had Oostenrijk-Hongarije in het geheel geen standaard meer. In 1892 — de toestand der financiën gedoogde het niet eerder — werden middelen beraamd om het ruilmiddel in een gezonden staat te brengen. Inwisselbaarverklaring tegen zilvergeld met vrije aanmunting van dit laatste kon daartoe niet het middel zijn, daar het zilver sedert 1879 nog verder was gedaald; bij een wet van 2 Augustus 1892 werd dus tot invoering van den gouden standaard besloten. De rekeningseenheid zou zijn de *kroon*; het gouden twintig kronenstuk zou 6.09756 gram fijn bevatten, iets meer dan het Nederlandsche tienguldenstuk, dat 6.048 gram goud bevat. Op dezen voet is het Oostenrijksche muntwezen thans geregeld. Voor den overgang van den ouden tot den nieuwen toestand werd bepaald, dat twee kronen zouden gelijk zijn aan één Oostenrijkschen florijn.

Tot de inwisselbaarverklaring van het in omloop zijnde papier is echter tot heden niet overgegaan, dientengevolge doet het goud in Oostenrijk-Hongarije somtijds nog *agio*. Dit agio is zelfs, kort geleden, vrij belangrijk geweest. Naar de nieuwe muntregeling moet een 10-Markstuk 11.75 kronen gelden; het gold in November 1894 12.18 à 12.54 kronen. Het papieren ruilmiddel was toen klaarblijkelijk zeer overvloedig, al heeft men destijds in Oostenrijk getracht met cijfers aan te toonen, dat dit niet zoo zijn kon. Cijfers bewijzen hier niets, omdat zij alleen het aanbod, niet de vraag doen kennen [1]); een ruilmiddel kan overvloedig worden, al neemt het niet toe in hoeveelheid. Wanneer standaardmetaal tegenover ander geld *agio* doet — men kan deze eenvoudige waarheid niet dikwijls genoeg herhalen — is dit een k e n t e e k e n van overmaat bij dat andere geld. Het waardeverschil tusschen goud en papier is thans (einde Maart 1896) zoo goed als verdwenen,

zilveren. Zie Mr. M. MEES, De toestand van het muntwezen in Oostenrijk-Hongarije, in *De Economist* van 1892, bl. 427.

[1]) In dit geval geven zij zelfs over het aanbod geen voldoend licht, blijkens de mededeeling van Dr. ZUCKERKANDL in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Erster Supplementband, bl. 665.

doch zekerheid, dat het niet herleven zal, ontbreekt, zoolang de biljetten niet inwisselbaar zijn verklaard, en wel, voor zooveel noodig, tegen goud. Het is in het belang van Oostenrijk-Hongarije te hopen, dat de voorbereidende maatregelen, die daartoe werkelijk gevorderd worden, niet te lang zullen duren. Van die maatregelen is intrekking van het muntpapier de voornaamste. Een drietal wetten van 9 Juli 1894 geeft daartoe bevoegdheid, echter niet voor het volle bedrag van het in omloop zijnde papier, slechts voor het grootste deel daarvan. Is al het muntpapier ingetrokken, dan zal het verder van de Bank afhangen of nog een goud-agio ontstaan zal. Wij hebben reeds opgemerkt, dat hier een verstandige bankpolitiek, zelfs bij een onvolkomen toestand van het ruilmiddel, veel vermag.

---

§ 4.

Nederland en zijne koloniën.

Ook het muntwezen van Nederland heeft vele lotswisselingen gehad, ten deele door eigen schuld, ten deele door gebeurtenissen, waarop de wetgever geen invloed had, veroorzaakt. Geven wij eerst de verklaring van ons rekengeld: hoe is Nederland gekomen aan zijn gulden van twintig stuivers, vroeger in 8 duiten of 16 penningen, thans in 5 centen verdeeld?

Even als elders rekende men in het graafschap Holland eertijds in ponden, schellingen en penningen; er gingen 20 schellingen op een p o n d H o l l a n d s c h en 12 penningen op een schelling. Doch er was nog een andere rekenmunt in gebruik, de *groot*, die men v l a a m s c h e groot is gaan noemen, en die gelijk stond met 8 penningen. Het pond Hollandsch was dus ook een andere benaming van 30 grooten.

Reeds in de veertiende en de vijftiende eeuw zijn d u b b e l e grooten in gebruik gekomen, die achtereenvolgens plakken, cromstaerten en s t u i v e r s hebben geheeten. Daar de groot 8 penningen Hollandsch gold, gold de dubbele groot of stuiver

16 penningen. Men herkent hier reeds het muntstelsel der Republiek, en het eenige dat nog te verklaren valt is, hoe de uitdrukking *gulden* voor 20 stuivers is aangenomen.

Dit vindt zijne verklaring hierin, dat Hertog Albrecht in het jaar 1388 een goudstuk, een gulden, heeft laten slaan, genaamd het Dortsche schild, dat de waarde had van 40 groot. Naar gelang de rekenmunt is verzwakt, heeft dat stuk meer gegolden; doch de gewoonte om guldens te slaan van 40 groot heeft stand gehouden; telkens komen nieuwe guldens van 40 groot, die natuurlijk telkens een mindere hoeveelheid goud bevatten, voor den dag. Het Dordtsche schild bevatte ruim 4 gram goud; de gouden florijn, die onder Maximiliaan is geslagen, ongeveer 2.52 gram; de gouden Carolus van 1520 1.77 gram. Al deze stukken zijn voor 40 groot uitgegeven. Door deze gewoonte om goudstukken in het verkeer te brengen, die bij hunne uitgifte juist gelijk waren aan 40 grooten, zal het gebruikelijk zijn geworden de uitdrukking „40 grooten" door de kortere benaming „gulden" te vervangen. Eerst in 1542, is men een zilveren penning van 20 stuivers of 40 grooten gaan slaan, vermoedelijk omdat het goudstuk van die waarde te klein was geworden voor het verkeer: het was de zilveren Carolus. Dit is de eerste verschijning der zilveren guldens.

De oude muntrekening leeft nog voort in onze taal. Men spreekt van *schellingen*, waarmede men zes stuivers bedoelt, en zes stuivers zijn gelijk aan 12 groot. Men spreekt ook van *ponden Vlaamsch*, voor *f* 6. Zes gulden of 120 stuivers zijn gelijk aan 240 grooten, en het is lang gebruikelijk geweest om in „ponden grooten", verdeeld in 20 schellingen van 12 grooten te rekenen. In het voorbijgaan zij aangeteekend, dat men bij de kennisneming van Middeleeuwsche geldsommen, die in „ponden" zijn uitgedrukt, nauwkeurig moet nagaan, welke ponden bedoeld worden, ponden grooten of ponden Hollandsch. Er was zelfs nog een derde pond, het pond zwarte tornoyzen, waarvan twee op een pond Hollandsch gingen. En op het eind der Middeleeuwen

kwam een vierde pond in gebruik, het pond van 40 grooten, dat het pond Hollandsch van 30 grooten omstreeks het midden der 16e eeuw geheel heeft verdrongen.

Wij laten nu een opgave volgen van de hoeveelheid zilver, die een pond Hollandsch van 30 grooten in verschillende jaren heeft vertegenwoordigd.

1336	85.80 gram	1489	14.47 gram
1371	61.30 „	1490	23.11 [1]) „
1388	32.07 „	1494	16.39 „
1396	29.19 „	1500	15.51 „
1432	24.29 „	1519	14.63 „
1450	25.91 „	1520	14.45 „
1480	17.17 „	1542	14.25 „

Hierboven werd reeds medegedeeld, dat in het laatstgenoemde jaar de *zilveren Carolus* is geslagen, die voor 40 grooten werd uitgegeven. Dit stuk bevatte 19 gram fijn zilver, dus bijna zooveel als *f* 2.02 in hedendaagsch Nederlandsch zilvergeld.

Na 1542 is men nog lang met verzwakking der rekenmunt voortgegaan; op hoedanige wijze dit geschiedde, hebben wij reeds vroeger medegedeeld. Men tarifeerde de bestaande muntstukken altijd hooger, waardoor dan van zelf de hoeveelheid zilver, die door een gulden van 20 stuivers werd vertegenwoordigd, steeds geringer werd. De zilveren Carolus, die 19 gram zilver inhield en oorspronkelijk, naar wij gezien hebben, voor *f* 1 was uitgegeven, is in 1579 op *f* 1 : 8, in 1581 op *f* 1 : 10, in 1586 op *f* 1 : 13, in 1610 op *f* 1 : 15 gesteld, door welke laatste schatting de gulden gebracht werd op 10 gram zilver. Maar nu was het tijdperk der verzwakking zijn einde ook nabij; na het jaar 1645 is de gulden ongeveer op zijn metaalwaarde gebleven [2]). Zilveren penningen, die juist 20 stuivers golden, zijn van 1542 tot 1681

[1]) Deze tijdelijke verbetering was het gevolg der „afzetting" van het geld door Maximiliaan. Verg. bl. 455.

[2]) Zie de opgaven bij W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland gedurende den tijd der Republiek*, Rotterdam, 1838, bl. 275.

niet geslagen; al dien tijd is de gulden enkel rekenmunt geweest, gelijk weleer het pond Hollandsch en thans nog het pond Vlaamsch. Maar bij een resolutie der Staten van Holland is den 25 September 1681 tot het aanmunten van guldens besloten. Daarop heeft in 1686 de provincie Holland met de provinciën Gelderland, Utrecht en Overijssel een overeenkomst aangegaan („gemeen concert"), tengevolge waarvan de gulden ook daar gangbaar werd, en bij een plakkaat der Staten-Generaal van 17 Maart 1694 is verordend, dat alom de gulden op denzelfden voet, als bij die overeenkomst was aangenomen, zou worden gemunt. Het gewicht aan fijn zilver moest dientengevolge 200 azen [1]) of 9.61 gram zijn. Deze regeling heeft stand gehouden tot het jaar 1839, toen, om redenen, die wij straks zullen vermelden, een lichtere gulden van 9.45 gram zilver is ingevoerd. Dit is de gulden, dien wij thans nog hebben. Herinnert men zich, dat in 1336 het pond van 30 grooten een metaalwaarde had van 85.8 gram zilver, dat dus 40 grooten toen gelijk stonden met 141.4 gram, zoo blijkt het, dat sedert het genoemde jaar het Nederlandsche geld in de verhouding van ruim 12 tot 1 is verzwakt.

Zilver, naar men bespeurt, was hier te lande, zoowel in de Middeleeuwen als tijdens de Republiek, het eenige standaardmetaal. Gouden munten werden wel geslagen, maar òf zij hadden een afwisselenden koers, òf zij waren geen wettig betaalmiddel, òf zij zijn in zulke kleine hoeveelheden aangemunt, gelijk de Gouden Rijder, dat hunne aanwezigheid geen invloed had op de waarde van het ruilmiddel. Omstreeks het midden der achttiende eeuw heeft het nochtans een oogenblik

[1]) Men rekende vroeger aldus:

1 pond Hollandsch Trooisch	=	2 Mark.
1 mark	=	8 Ons.
1 ons	=	20 Engelsen.
1 engels	=	32 Azen.

Volgens Van Swinden (*Goud en Zilver*, 1811) was het pond gelijk 492.16772 gram; dus 1 Aas = 0.04806 gram.

geschenen, of ons muntwezen de verandering zou ondergaan, die in datzelfde tijdperk in het Engelsche muntwezen heeft plaats gegrepen. De dukaat, schoon geen wettig betaalmiddel, had door het gebruik koers gekregen voor *f* 5 : 5*st.*, hetgeen, bij de sterk toenemende daling van het goud tegenover het zilver, van lieverlede veel te hoog was geworden; want uit dezen koers vloeide een verhouding voort van 14.71 [1]), terwijl, gelijk men zich herinnert, de waardeverhouding tusschen de twee metalen in de eerste zestig jaren der achttiende eeuw achtereenvolgens tot 14.14 is verminderd. De wet van Gresham begon reeds te werken; veel goud stroomde toe, veel zilver stroomde weg. Om hieraan een eind te maken, heeft in 1749 en 1750 de regeering verschillende maatregelen genomen. Zij heeft den uitvoer van zilver verboden, den volke met nadruk herinnerd, dat de dukaat slechts negotiepenning was, en een vasten koers van *f* 14 toegekend aan den Gouden Rijder [2]), in de hoop, dat dit muntstuk den dukaat zou verdringen. Meer echter dan deze maatregelen heeft de rijzing in de waarde van het goud, die, gelijk men weet, kort daarop is gevolgd, aan den loop der zaken de toen gewenschte richting gegeven. Onze standaard is tot het einde der Republiek zilver gebleven, hetgeen hij van de vroegste tijden af was geweest.

Hierin is echter verandering gekomen. De inlijving bij Frankrijk had ook voor ons muntwezen gevolgen, daar nu het Fransche geld hier gangbaar werd [3]); Napoléon liet de Nederlandsche munten bestaan, op den grondslag van *fr.* 2.10 = *f* 1. Na het herstel onzer onafhankelijkheid was een muntwet noodig; 28 September 1816 kwam zij tot stand. Zij liet al het in omloop zijnde Nederlandsche geld wettig betaalmid-

[1]) Want de dukaat hield in 71.42 azen, en 71.42 : 200 × 5.25 = 14.71.

[2]) Volgens Mr. Ch. M. Dozy, Het verzamelen van munten en penningen, bl. 111, was ditzelfde reeds veel vroeger geschied en in 1644 zelfs de koers van *f* 14 op den Gouden Rijder nitgedrukt.

[3]) Over de geschiedenis van ons muntwezen tusschen 1795 en 1816 vindt men eenige bijzonderheden in het Verslag van het Muntcollege over 1884.

del blijven en voerde daarnaast een gouden tien- en vijfguldenstuk in. Een zuivere toepassing van den dubbelen standaard was dit aanvankelijk niet, want om goud te laten aanmunten zou men telkenreize een bijzondere vergunning noodig hebben. Van lieverlede is echter de regeering zeer mild geworden met het verleenen van die vergunning; zoolang de wet van 1816 onveranderd is gebleven, heeft hier te lande de dubbele standaard geheerscht.

Het zou geen uitvoerbare taak zijn, nauwkeurig aan te wijzen, hoeveel in 1816 en nog lang daarna de metaalwaarde van onzen gulden heeft bedragen.

Ons land was destijds vereenigd met België, waar men gewoon was in francs te rekenen. Bij artikel 15 der wet van 1816 werd bepaald, dat in Zuid-Nederland 47¼ cents gelijk zouden zijn aan 1 franc. De franc was toen zoowel 4.5 gram zilver als 0.2903 gram goud. Dit bracht onzen gulden op 9.52 gram zilver en 0.6144 gram goud.

Maar bij diezelfde wet werd de zilveren gulden der Republiek, de gulden van 200 azen of 9.61 gram zilver, gehandhaafd, en het daarnaast ingevoerde tienguldenstuk hield 6.056 gram goud in. De wet van 1816 bracht dus den gulden voor Zuid-Nederland op 9.51 gram zilver en 0.6144 gram goud, voor Noord-Nederland op 9.61 gram zilver en 0.6056 gram goud. En nog een andere metaalwaarde van den toenmaligen gulden laat zich berekenen, wanneer men de gangbare stukken tot maatstaf neemt. Want ons zilvergeld verkeerde destijds in denzelfden staat als het Engelsche vóór de *Recoinage Act* van 1696: het was versleten en besnoeid. In 1820 is van 5 tot 7½ percent opgeld voor wichtige guldens betaald. De Zeeuwsche rijksdaalders bevatten doorgaans, blijkens een in 1822 ingesteld onderzoek, slechts 9.14 gram zilver per gulden. De wetgeving van 1816 deed niets om den geschonden staat van het geld te verbeteren. Van de vierderlei guldens, die zij schiep, zou de meest goedkoope worden aangemunt, om naast den vijfden, dien zij niet ingevoerd, maar ten onrechte in omloop gelaten had, dienst te doen.

De werkelijke verhouding tusschen goud en zilver stemde ongeveer overeen met die, welke bij de Fransche wet van 1803 was aangenomen, 15.5. Maar voor Noord-Nederland was een verhouding aangenomen van $\frac{9.61}{0.6056}$ of 15.87; derhalve waren de goudstukken, die ingevolge de muntregeling van 1816 zouden geslagen worden, ruim 2 percent te licht; het tienguldenstuk had niet 6.056, maar 6.2 gram goud moeten bevatten. De Wet van GRESHAM laat zulke fouten nooit ongestraft begaan; ook ditmaal zou zij al het niet overschatte geld verjagen. Overschat was ten eerste het goud; ten tweede het besnoeide en versleten zilver. De gave zilveren muntstukken zijn dus uitgevoerd, en een tijdlang heeft ons metalen ruilmiddel alleen bestaan uit tien- en vijfguldenstukken en min wichtig zilvergeld.

Het mishaagde den Nederlandschen wetgever, dat de zaken dezen loop namen; den zilveren standaard prijs te geven was nooit zijn oogmerk geweest. Hij begreep, dat de in 1816 aangenomen verhouding van 15.87 moest verlaagd worden en koos daartoe niet den besten, maar den goedkoopsten weg. De beste weg zou zijn geweest, de bestaande goudstukken in te trekken en door zwaardere te vervangen; die stukken waren te licht en daardoor alleen was het gave zilver weggestroomd. Doch tot uitgaven, die te vermijden waren, was destijds de regeering bij den berooiden toestand onzer financiën ongezind. Nog een andere weg leidde tot hetzelfde doel. Bij een wet van 22 Maart 1839 is de gulden van 9.61 gram zilver op 9.45 gebracht, waardoor de officieele waardeverhouding tusschen de twee metalen van 15.87 op 15.60 daalde [1]).

Wie eenigszins bekend is met onze financiëele geschiedenis, weet dat omstreeks het jaar 1844, dank zij de maatregelen van den Minister VAN HALL en de Indische baten, een groote verandering ten goede in den toestand onzer financiën heeft

---

[1]) Over hetgeen aan dit besluit is voorafgegaan vindt men belangrijke mededeelingen bij Mr. W. F. SCHIMMEL, *Geschiedkundig overzicht van het Muntwezen in Nederland*, Amsterdam 1882, bl. 109—129.

plaats gegrepen. Aan herstel van ons muntwezen kon dus toen ernstig worden gedacht. Nog altijd was het oude zilvergeld in omloop; tot de intrekking daarvan is bij een wet van 22 Mei 1845 besloten: er is ingetrokken voor een bedrag van niet minder dan *f* 86 millioen. Daarop heeft men weinige jaren later een nieuwen maatregel genomen, ingrijpender nog dan den vorigen. Nog altijd hadden wij den dubbelen standaard en van lieverlede was de overtuiging doorgedrongen, dat dit stelsel, inzonderheid voor een klein land als het onze, kwalijk paste. Maar welk metaal zou men prijs geven, het zilver of het goud? Na lange aarzeling en veel strijd is met een kleine meerderheid tot het laatste besloten. Bij wet van 26 November 1847 werd de enkele zilveren standaard in Nederland hersteld en in Juni 1850 is door ontmunting van het goud aan die wet volledige uitvoering gegeven [1]).

Gedurende een tijdvak van ruim 25 jaren heeft de regeling van 1847 onafgebroken bestaan, zonder dat iemand heeft voorgesteld daaraan iets te veranderen. De gevolgen der verkeerde keus, die de wetgever had gedaan en die toen niet waren te voorzien, zouden eerst later blijken; zoolang het zilver tegenover het goud een vaste waarde behield, was het Nederlandsche geld, hoewel niet handelbaar, in den besten toestand. Er was eenheid van standaard, de in omloop zijnde stukken waren gaaf en schoon van uiterlijk, want ook voor nieuwe pasmunt was in 1847 gezorgd; voorts hebben wij reeds in de eerste jaren van dat tijdperk gelijkheid van munt verkregen met onze Oost-Indische koloniën, waar bij een wet van 1 Mei 1854 het muntwezen op gelijke grondslagen als het Nederlandsche is ingericht. Aan verbetering van het Indische muntwezen bestond dringend behoefte, want nog nooit had Indië zich mogen verheugen in het bezit van een deugdelijk ruilmiddel. Tot de zonden, die ons vaderland tegenover zijne Oost-Indische koloniën heeft begaan, behoort ook deze, dat het Indië

[1]) De gezamenlijke kosten der hervormingen van 1845 en 1847 hebben ruim *f* 10 millioen bedragen. Zie Dr. A. Vrolik, *Verslag van al het verrigte tot herstel van het Nederlandsche muntwezen*, Utrecht 1853, bl. 185.

overstroomd heeft met kopergeld: alleen van 1816—1843 zijn ten behoeve van Java en de buitenbezittingen niet minder dan 4700 millioen duiten geslagen! Belangrijk is dat kopergeld in waarde gedaald; het zilver deed 12, 16, soms 32 percent agio. Door een maatregel van den Gouverneur-Generaal Rochussen, in 1846 genomen, is ten slotte wel verdere depreciatie tegengegaan; maar schoon hierdoor verbeterd, was de toestand van het Indische muntwezen nog zeer onvolmaakt gebleven. Eerst de wet van 1854 bracht het in een gewenschten staat. Ingevolge deze wet is gelegenheid gegeven tot inwisseling der duiten tegen zilvergeld, en van die gelegenheid is gebruik gemaakt voor een nominale waarde van *f* 32,844,685. Het herstel van het Indische muntwezen heeft aan de schatkist een som van *f* 19,801,169 gekost; maar de zaak was dit offer waard. Dat Indië thans een goed ruilmiddel verkreeg en dit ruilmiddel in hoofdzaak hetzelfde was als het onze, strekte zoowel aan het moederland als aan de koloniën tot voordeel [1]).

Nog een andere lichtzijde had de regeling van 1847; zij schonk ons niet alleen, nadat de laatstgenoemde hervorming was tot stand gekomen, eenheid van munt met Indië, maar zij gaf ons reeds dadelijk eenheid van standaard met bijna alle landen van Europa.

[1]) Intusschen moet worden opgemerkt, dat de inwisseling van het Indische kopergeld zich nog niet ver genoeg heeft uitgestrekt. Er zijn veel dniten in het verkeer gebleven, hetgeen soms ten gevolge heeft, dat de inlander zich opofferingen moet getroosten om zilvergeld te verkrijgen. De termijnen van inwisseling zijn te kort gesteld, de wisselkantoren waren niet talrijk genoeg en niet alle residenten hebben de zaak goed ter harte genomen. Men beraamt thans maaatregelen om deze fouten te herstellen. Zie het belangrijke opstel van Mr. S. C. W. Nederburch, in het *Tijdschrift voor Ned. Indië* van Juni 1876; de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende het Wetsontwerp tot verhooging van het maximum bedrag der in Indië nit te geven zilveren pasmnnt (zitting 1889—90, Gedrukte stukken N°. 154—5); en het Koloniaal Verslag van 1895, bl. 207.

Voor de geschiedenis van het Indische mnntwezen zijn de beste bronnen: Mr. W. C. Mees, Het *Muntwezen van Nederlandsch-Indië* (1851), Rochussen, *Toelichting en Verdediging van enkele daden van mijn bestuur*, (1853) en Mr. J. de Louter, *Handleiding tot de kennis van het Staats- en Adm. Recht van Ned. Indië*, 4e druk (1895) bl. 435—443.

Want Groot-Brittannië en Portugal niet medegerekend, bezat omstreeks het midden dezer eeuw geen land den enkelen gouden standaard; en ook in die landen, waar in naam de dubbele standaard heerschte, was inderdaad slechts zilver in omloop. Uit dit oogpunt bezien was de in 1847 gedane keus zeer te billijken. Zij bracht ons ruilmiddel in een vaste pariteit met dat der meeste volken.

Reeds spoedig evenwel is hierin verandering gekomen; men kent de omwenteling in het muntwezen van Frankrijk na 1850. In de tweede helft dezer eeuw zag men het zilver aanhoudend terrein verliezen; het votum der Muntconferentie van 1867, waarvan hierboven melding is gemaakt, deed het oogenblik te gemoet zien, waarop het nergens in Europa meer standaardmetaal zou zijn. De omstandigheden zijn ons niet gunstig geweest. Wij hebben ons muntwezen in 1847 voortreffelijk ingericht; maar onverwachte gebeurtenissen hebben ons genoodzaakt het op nieuw te wijzigen. Nederland heeft daardoor naar buiten den indruk gemaakt van wispelturigheid in muntzaken; toch is er vastheid te bespeuren in de gedragslijn, die het heeft gevolgd. Aan de overlevering getrouw, heeft het den zilveren standaard niet losgelaten, alvorens het daartoe letterlijk was gedwongen. Zijn fout is alleen geweest, dat het de teekenen der tijden niet eerder heeft verstaan, zich aan het oude te lang heeft vastgeklemd en niet bij tijds een hervorming heeft ingevoerd, die toen nog met geringe kosten kon geschieden, maar thans tientallen milioenen zou vorderen.

De regeering heeft hieraan geen schuld gehad. Reeds den 30 October 1872 benoemde zij een Staats-commissie [1]), die haar taak terstond zeer ernstig opvatte. Achtereenvolgens bracht zij twee verslagen uit. Bij haar eerste verslag, van 28 December 1872, beval zij aan, voorloopig nog niet meer te doen dan op dat oogenblik gedaan was door Duitschland: de aanmunting van zilver te verbieden en die van goud toe te staan.

[1]) Leden waren: Mr. P. P. van Bosse, Dr. A. Vrolik, Mr. W. C. Mees, Mr. S. Vissering, en Jhr. Mr. A. D. van Riemsdijk.

Maar nauwelijks stond het vast, dat Duitschland tot afschaffing van den zilveren standaard had besloten, of bij een tweede verslag, van 26 Juni 1873, gaf de Commissie in overweging ook hierin Duitschland te volgen. Zij toonde aan, dat het zilver een belangrijke waardevermindering te gemoet ging en daarbij aan veel sterker waardeveranderingen dan vroeger zou zijn blootgesteld. Door het als standaardmetaal te behouden, zouden wij de deugdelijkheid van ons ruilmiddel in gevaar brengen, want vastheid van waarde is een eerste vereischte van den waarde*meter*. De commissie liet haar verslag vergezeld gaan van wetsontwerpen, die een geheel nieuwe muntregeling bevatten.

In hoever is overeenkomstig deze voorstellen gehandeld?

Een gedeelte van hetgeen de commissie bij haar eerste verslag had aanbevolen is terstond in uitvoering gebracht. Bij een wet van 21 Mei 1873 is de regeering gemachtigd om tot 1 November van dat jaar de aanmunting van zilver te verbieden, welke termijn later is verlengd tot 1 Mei 1874. Hoe onbelangrijk deze maatregel schijnbaar ook was, metterdaad had hij groote beteekenis. Nu toch werd met het zilver als muntstandaard gebroken; verhinderd werd, dat ons ruilmiddel dat metaal, wat zijne waarde betreft, zou blijven volgen. Ons zilvergeld hield op standaardgeld te zijn; het werd teekengeld, even als de vijffrankstukken en de thalers het zijn geworden. Maar den zilveren standaard los te laten, zonder iets anders daarvoor in de plaats te stellen, ging niet aan. De regeering nam dus het ontwerp der commissie tot invoering van den gouden standaard met ontmunting van het zilver over. Op het eind van Februari 1874 kwam dit voorstel bij de Tweede Kamer in openbare behandeling.

Met een kleine meerderheid is het den 2 Maart verworpen. De redenen van die verwerping zijn velerlei geweest; de wensch om den band met Indië, die tot zoo hoogen prijs was verkregen, niet los te maken, heeft daaronder stellig een plaats ingenomen. Het is waar, de regeering had zich een nadere regeling van het Indische muntwezen voorbehouden; doch in

het verslag der Staatscommissie was het met nadruk uitgesproken en door velen in den lande was het beaamd, dat de enkele gouden standaard voor een land als Indië niet past, en zelfs de mogelijkheid van verbreking der munteenheid tusschen het moederland en zijne koloniën wilden velen niet toelaten.

Door deze ongunstige uitkomst ontmoedigd, heeft de regeering den termijn voor de schorsing der aanmunting van zilver laten verstrijken, zonder onmiddellijk een verlenging daarvan voor te stellen. Dientengevolge was de aanmunting op 1 Mei 1874 weder vergund. En volkomen is toen bewaarheid wat de staatscommissie had voorspeld dat geschieden zou, wanneer men het zilver als standaardmetaal behield: tot 20 December van dat jaar is zilver aangemunt voor een bedrag van bijna *f* 32 millioen. Gelukkig was dit voor *f* 25 millioen zilver, dat de Nederlandsche Bank onder de vroegere wetgeving had aangekocht en welks vermunting, daar het terstond tot de Bankkelders terugkeerde, geen invloed had op de hoeveelheid der in omloop zijnde ruilmiddelen. Maar het overschot, ten bedrage van bijna *f* 7 millioen, was nieuw metaal, aangevoerd met het doel om vermunt te worden, en zoo de wetgever niet tusschenbeide ware gekomen, zou dit cijfer nog belangrijk zijn vermeerderd. De vermunting zou zijn voortgegaan, zoolang de Nederlandsche gulden een hoeveelheid onvermunt zilver ten bedrage van 9.45 gram in waarde te boven ging. De daling van den zilverprijs heeft, naar men weet, lang aangehouden; het is dus moeilijk te zeggen, voor hoeveel millioen naar ons land zou zijn gevloeid.

Men begreep algemeen, dat deze toestand voorziening eischte. Bij een wet van 3 December 1874 is daarom de Munt andermaal voor het zilver gesloten. En sedert deze wet in werking is getreden, heeft geen heropening der Munt voor het zilver meer plaats gevonden. Als de termijn op het punt was te verstrijken, is hij telkens verlengd. Eerst den 9 December 1877 is „de bevoegdheid tot aanmunting van zilveren standaardpenningen, anders dan voor rekening van den staat, geschorst, totdat daaromtrent nader bij de wet zal zijn voorzien".

Doch met de hernieuwde sluiting der Munt was nog niet al het noodige gedaan. Den zilveren standaard hadden wij den rug toegekeerd, den gouden niet aangenomen; wij hadden dus in het geheel geen standaard meer; er was geen metaal, naar hetwelk de waarde van ons ruilmiddel zich moest richten. Ons teekengeld was een artikel op zich zelf geworden, in zijne waardewisselingen door niets gebreideld of begrensd. Alleen zou het niet in het onbepaalde kunnen dalen; de gulden zou nooit een m i n d e r e waarde kunnen erlangen dan 9.45 gram zilver; maar afgezien van dit ééne, was ons ruilmiddel geheel aan zich zelf overgelaten. Weldra deden de nadeelen hiervan zich gevoelen. Er heeft in het begin van 1875 een feit plaats gegrepen dat destijds velen heeft verbaasd: de waarde van het Nederlandsche geld is toen, blijkens de bewegingen in de wisselkoersen, g e s t e g e n, en dat, terwijl het metaal, waaruit dat geld was geslagen, een schier onafgebroken daling onderging! Wel een bewijs, hoe volkomen de twee artikelen, het fabrikaat en de grondstof, wat hunne waarde betreft, van elkander waren losgemaakt; maar tevens een bewijs voor de noodzakelijkheid, die toen bestond, om de wetgeving aan te vullen.

Die aanvulling gaf de wet van 6 Juni 1875. Daarbij is het gouden tienguldenstuk weder ingevoerd; doch niet een stuk gelijk aan het vroegere van 1816; het goudstuk, dat thans wordt aangemunt, bevat niet 6.056, maar slechts 6.048 gram. Onze wetgever heeft namelijk in 1875 drie mogelijkheden ondersteld; te weten, dat Engeland te eeniger tijd den sovereign van 7.32 op 7.25 zal verminderen, Duitschland de 20-markstukken van 7.15 op 7.25 zal verhoogen, en de Latijnsche Unie in plaats van 20-, 25-francstukken zal slaan, die dan evenzeer 7.25 gram goud zullen bevatten. Worden deze drie wenschen verwezenlijkt en laat dan Nederland goudstukken slaan van *f* 12, zoo zullen deze twaalfguldenstukken gelijk zijn aan één pond sterling, twintig marken en vijf en

twintig franken. Welk voordeel van eenig aanbelang dan echter verkregen is, heeft men verzuimd kenbaar te maken.

De invoering der wet van 6 Juni 1875 vond plaats in een tijdperk van steeds toenemende vraag naar ruilmiddelen. Men mag aannemen, dat de behoefte aan ruilmiddelen hier te lande tusschen 1866 en 1876 van *f* 200 tot *f* 300 millioen is gestegen. Zoolang deze vermeerdering van behoefte aanhield, bedreigde geen ernstig gevaar ons muntwezen. Het teekengeld kon niet overvloedig worden, daar het niet eens toereikend was, en schaarschte kon evenmin ontstaan, daar tot aanmunting van goud gelegenheid was gegeven. Op het eind van Augustus 1880 bezat de Nederlandsche Bank een goudvoorraad van *f* 80 millioen en wat hadden wij met zulk een voorraad te vreezen? Indien de vraag naar ruilmiddelen weder afnam, zouden *f* 80 millioen aan goud voor uitvoer beschikbaar zijn.

Doch ruim twee jaren later, in Januari 1883, was deze voorraad tot beneden de *f* 5 millioen geslonken. Verschillende oorzaken hadden daartoe medegewerkt. De vermeerdering der behoefte aan ruilmiddelen was eindelijk tot staan gekomen; de zilvervoorraad der Bank, op 11 Juli 1878 nog *f* 70 millioen, was tot *f* 92 millioen aangegroeid; de regeering had aanzienlijke bedragen aan schatkistpromissen uitgegeven en die promessen waren voor het meerendeel bij de Bank gedisconteerd, hetgeen de ongedekte circulatie van biljetten had doen toenemen. Wegens dit een en ander was voor een bedrag van *f* 75 millioen aan goud uitgevoerd.

Het werd nu duidelijk, dat de wetgever zich andermaal den toestand van het geldwezen moest aantrekken. Den 6 Juni 1875 was gewaakt tegen schaarschte, tegen appreciatie der munt; er was voor gezorgd, dat de gulden nooit meer zou waard zijn dan 0.6048 goud. Thans dreigde weder het andere gevaar, dat van depreciatie: waren eens de overgebleven *f* 4 à 5 millioen goud uit de Bank verdwenen en bleef dan nog overvloed van ruilmiddelen bestaan (bijvoorbeeld, door toestrooming van zilver uit Indië), hoe zou dit

gevaar dan te keeren zijn? Het eenige middel zou wezen, dat de Bank hare ongedekte circulatie intoomde. Maar een bank kan hare ongedekte circulatie slechts intoomen door hare credieten te verminderen; dus òf door voorschotten te weigeren, òf door zulk een hooge rente te eischen, dat velen zich onthouden, van hare diensten gebruik te maken. Zoowel het een als het ander strekt tot nadeel der publieke welvaart.

Onze regeering heeft dit na eenige weifeling ingezien. Den 27 April 1884 is dientengevolge een wet tot stand gekomen, die beschouwd kan worden als aanvulling der wet van 1875. Daarbij is bepaald, dat zoodra de toestand van ons muntwezen dit noodig maakt, de regeering bevoegd is een bedrag van *f* 25 millioen aan zilvergeld te ontmunten en te verkoopen. Na hetgeen hierboven is opgemerkt, vereischt deze wet geen toelichting meer. Indien de noodzakelijkheid daartoe ontstaat, geeft zij een waarborg tegen depreciatie van het Nederlandsche ruilmiddel. Tot heden echter heeft die noodzakelijkheid zich niet voorgedaan. De voorraad zilvergeld bij de Nederlandsche Bank, na een oogenblik het cijfer van *f* 100 millioen bereikt te hebben, bedraagt thans ongeveer *f* 80 millioen, en hoe hoog dit bedrag ook zij, overmatig is het niet. Zoolang het niet belangrijk toeneemt, is geen depreciatie van het zilvergeld te vreezen.

Den 27 April 1884 is nog een andere wet bekrachtigd, die insgelijks op ons geldwezen betrekking heeft. Zij betreft de uitgifte van Muntbiljetten door den staat.

De eerste Muntbiljetten zijn in Nederland uitgegeven bij gelegenheid der hervorming van ons muntwezen in 1845—50. Eerst om de intrekking van het oude zilvergeld, later om die van het goudgeld op een voor de regeering weinig kostbare wijze te doen geschieden, heeft de wet toen vergunning verleend, beperkte hoeveelheden van die biljetten in omloop te brengen. Zij werden in betaling gegeven aan hen, die het te ontmunten geld afleverden, doch zouden binnen korten tijd uit den omloop moeten verdwijnen. Na de ont-

munting van het goud bleken echter de muntbiljetten een zeer gewild ruilmiddel te zijn. Traag kwamen zij terug. Men heeft toen besloten hun een blijvende plaats in ons geldwezen te verschaffen. De oude biljetten moesten ingevolge de voorschriften der wet worden ingetrokken; maar den 26 April 1852 is de regeering gemachtigd tot het uitgeven van nieuwe, ten bedrage van *f* 10, *f* 50 en *f* 100, en tot een maximum van *f* 10 millioen. Dit maximum is bij de zoo even vermelde wet van 27 April 1883 tot *f* 15 millioen verhoogd.

Omtrent de muntbiljetten is thans het volgende bepaald. Zij zijn betaalbaar bij de Nederlandsche Bank, die echter door de regeering tot de inwisseling moet worden in staat gesteld. Opdat de regeering daartoe steeds bij machte zij, is een som van *f* 4,344,700 op het 3 percents, en van *f* 18,788,000 op het 2½ percents Grootboek der Nationale Schuld ingeschreven ten name van een *Fonds tot verzekering van de verwisseling der Muntbiljetten tegen standpenningen.* De Minister van Financiën mag deze inschrijvingen beleenen, wanneer de toestand der schatkist dat „ten gevolge van de inwisseling der muntbiljetten tegen specie" vordert. Later, bij de vernieuwing van het Bankoctrooi (wet van 7 Augustus 1888), is de Nederlandsche Bank bevoegd verklaard om aan den Staat op het bedoelde onderpand de noodige voorschotten te doen.

Men zou tegen dit een en ander vele bedenkingen in het midden kunnen brengen, indien niet de laatstgenoemde wet — die van 7 Augustus 1888 — twee gewichtige bepalingen behelsde, die in werking treden, zoodra de Staat besluiten mocht, voor meer dan vijftien millioen gulden aan muntpapier uit te geven. Als dat gebeurt, is de Bank onbevoegd om den Staat voor de inwisseling der Muntbiljetten voorschotten te verleenen, en vervalt het aandeel van den Staat in de winsten der Bank. Dientengevolge is het zeer onwaarschijnlijk geworden, dat het nu vastgestelde bedrag andermaal zal worden verhoogd; en tegen een omloop van *f* 15,000,000 aan muntbiljetten kunnen geen ernstige bezwaren worden aangevoerd.

Zonderling, intusschen, was het besluit tot uitbreiding der

ongedekte papiercirculatie op hetzelfde tijdstip, waarop een maatregel noodig bleek om te voorzien in den overvloed van ruilmiddelen. Door velen is destijds de verwachting uitgesproken, dat de nieuwe biljetten in de plaats zouden treden van even zooveel papier uitgegeven door de Nederlandsche Bank, en dat zij om die reden geen goud of zilver zouden verdringen. Maar om te verhoeden dat muntbiljetten goud of zilver verdringen, is het niet voldoende, dat zij in de plaats treden van bankpapier; zij moeten in de plaats treden van ongedekt bankpapier. Daar zoodanig papier hoofdzakelijk in omloop komt door disconteering en beleening, en de credietvraag niet geringer werd door de uitgifte van muntbiljetten, maakte het nieuwe papier het ruilmiddel in Nederland wel degelijk overvloediger. Alleen het kleine bedrag, waarmede dit geschiedde, rechtvaardigde de uitbreiding van 1884.

---

§ 5.

Noord-Amerika.

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika bekleeden een veel te belangrijke plaats in het handelsverkeer, dan dat hunne muntwetgeving onopgemerkt zou mogen blijven. Welk land heeft meer invloed gehad op den algemeenen toestand van het muntwezen in den loop dezer eeuw! De toeneming der goudproductie in Amerika na 1848, die der zilverproductie in onzen tijd, de uitgifte van papieren geld gedurende den burgeroorlog, de inwisselbaarstelling van dat papier eenige jaren na het einde van dien oorlog, al deze feiten hebben beteekenis gehad voor het muntwezen der geheele wereld.

Eerst sedert 1792 bezit Amerika een eigen muntinrichting, bij welker vestiging tevens de regeling van het geldwezen op nieuw heeft plaats gehad, en wel op dezen voet. Tot rekeningseenheid werd aangenomen de *dollar.* Er zouden geslagen worden zilveren dollars van 24.05 gram, en goudstukken van 1.60 gram per dollar. Bijgevolg werd de dubbele standaard aangenomen, met een verhouding van 1 tot 15.03.

Deze verhouding was echter veel te laag, en door de schier onafgebroken rijzing van het goud in den loop der negentiende eeuw werd zij het in toenemende mate. Ten einde hierin te voorzien, heeft men een besluit genomen, dat sprekend gelijkt op hetgeen in 1839 geschied is door den Nederlandschen wetgever. Bij ons was de verhouding te hoog, en toen heeft men het zilvergeld verzwakt. In Amerika was zij te laag, en toen heeft men het goudgeld verzwakt. Dit is voorgevallen in 1834. Den 28 Juni van dat jaar is de dollar gebracht van 1.60 op 1.503 gram goud, welke 1.503 bij gelegenheid der muntregeling van 18 Januari 1837 verhoogd zijn tot 1.504. Tusschen 1.504 en 24.05 bestaat eene evenredigheid van 1 tot 15.99, en de waardeverhouding tusschen goud en zilver op de wereldmarkt was in 1831—40 gemiddeld 15.75, in 1841—50 15.83. Het verschil tusschen de aangenomene en de werkelijke verhouding was niet groot genoeg om te verhinderen, dat van 1834—1846 nog betrekkelijk veel zilver werd aangemunt; maar dit werd anders toen de goudproductie toenam en de waardeverhouding tusschen de beide metalen dientengevolge steeds geringer werd. De goudaanmunting werd sterk overwegend.

Toen kwam met den burgeroorlog de uitgifte van muntpapier, welk papier in Januari 1862 oninwisselbaar is verklaard. Belangrijk is het in waarde verminderd: op 11 Juli 1864 waren 100 dollars in goud gelijk aan 285 dollars in biljetten. Na het einde van den oorlog is hierin wel verbetering gekomen, toch heeft het lang geduurd, eer het papieren geld weder pari stond; met andere woorden, eer het goudagio was verdwenen. Want eerst bij een wet van 14 Januari 1875 is bepaald, dat de muntbiljetten — de *greenbacks*, zooals zij genoemd werden — inwisselbaar zouden zijn tegen specie, en met de inwisseling zou niet vóór 1 Januari 1879 worden begonnen.

Maar keeren wij tot het muntwezen terug. Nog altijd gold de wet van 18 Januari 1837, die den dubbelen standaard had gehandhaafd. De daling der waardeverhouding tusschen de twee

metalen beneden het aangenomen cijfer van 15.99 had vroeger het zilver uit den omloop verbannen; maar reeds in 1873 steeg die verhouding tot 16.29 [1]) en verdere stijging was te verwachten. Toen heeft men in Noord-Amerika hetzelfde gedaan wat in vele andere landen is geschied; bij wet van 12 Februari 1873 is de aanmunting van zilver anders dan voor pasmunt en negotiepenningen (trade-dollars) verboden.

Doch er ontstond weldra in de Vereenigde Staten een partij die met deze beslissing geen vrede had. Haar kwelde de vrees, die niet ongerijmd is gebleken, dat de sterke vraag naar goud, die van lieverlede zou ontstaan, waardeverhooging van dat metaal, daling van alle prijzen, zou veroorzaken. Want Amerika, zoo spraken de woordvoerders dezer partij, is niet het eenige land, dat goud noodig heeft. Ook Duitschland vraagt goud, ook Nederland, ook de Latijnsche Unie; alom in Europa is de zilveren standaard afgeschaft of voorloopig buiten werking gesteld. Zal er wel goud genoeg zijn om al die behoeften te bevredigen? Ware het niet verkieselijk aan het zilver weder een plaats, zij het ook een bescheiden plaats, te geven in den geldsomloop?

Deze taal heeft indruk gemaakt, te meer daar de Vereenigde Staten, als zilverproduceerend land, bij het bevorderen van maatregelen, die tot strekking hadden de daling van het zilver tegen te gaan, veel belang hadden. Het gevolg is geweest de aanneming — 21 Februari 1878 — der zoogenaamde *Bland-bill* die aan de regeering de verplichting oplegde om maandelijks ten minste twee en ten hoogste vier millioen zilveren dollars, in gewicht en gehalte aan de vroegere ge-

[1]) Men berekent de waardeverhonding tusschen goud en zilver door den Londenschen zilverprijs, die in *pence* wordt uitgedrukt, te deelen op het getal 943. Dit getal wordt aldus verkregen. Uit een ons gond, trooisch gewicht, worden £ 3.17 $10^{1}/_{2}$, dns $934^{1}/_{2}$ *pence*, in sovereigns geslagen. Het gehalte der sovereigns is $^{220}/_{240}$. Doch een ons zilver beteekent niet een ons fijn zilver, maar een ons zilver van het gehalte der shillings, zijnde $^{222}/_{240}$. Men moet dns het getal $934^{1}/_{2}$ met $^{222}/_{220}$ vermenigvuldigen en dan verkrijgt men 943. Een zilverprijs van $57^{7}/_{8}$ pence geeft — en dit is de laagste die in 1873 voorkwam — eene verhouding van 16.29.

lijk, te doen aanmunten; voorts, zich met de landen der Latijnsche Unie en andere landen te verstaan tot het houden eener Muntconferentie, waarin getracht zou worden internationale invoering van den dubbelen standaard op eenparigen voet te verkrijgen.

Een Muntconferentie heeft in 1878 te Parijs plaats gevonden; zij is zelfs door een tweede in 1881, en een derde, in 1892 te Brussel gehouden, gevolgd. In geen dezer bijeenkomsten is eenige uitkomst verkregen, wat den Amerikaanschen wetgever echter niet belet heeft op den ingeslagen weg voort te gaan. De wet van 1878 is den 14 Juli 1890 door de zoogenaamde *Sherman-Act* ontvangen, die de zilveraankoopen nog belangrijk uitbreidde. De verplichte aanmunting volgens de vorige wet bepaalde zich tot een hoeveelheid zilver van 577,200 kilogram per jaar, die tot 1,154,400 kon stijgen; thans echter moesten jaarlijks 54 millioen oncen of 1,679,400 kilogram zilver worden aangekocht, dus bijna het drievoud van het minimum van 1878. De geheele hoeveelheid zilver, die de regeering der Vereenigde Staten ingevolge deze beide wetten heeft gekocht, bedraagt 13,340,683 kilogrammen [1]). De zilverproductie der geheele wereld wordt voor de jaren 1878 tot 1893 op 53 millioen kilogrammen geraamd, zoodat door de toepassing der *Bland-* en der *Sherman-Act* juist voor één vierde dier productie kunstmatig vraag is geschapen.

Niet al het ingevolge deze beide wetten vermunte zilver is in omloop gebracht, en van het zilver dat gekocht werd ingevolge de Sherman-Act is slechts ruim een zesde in dollars omgezet. Maar indirect kwam toch schier al dat metaal in het verkeer, namelijk in den vorm van twee bijzondere soorten staatsbiljetten — *Silver Certificates* en *Treasury Notes.* Van deze biljetten was op 1 Juli 1894 een bedrag van niet minder dan $ 461,672,165 in omloop.

Afkeurenswaardiger muntpolitiek is in de tweede helft der

[1]) Berekend uit de opgaven voorkomende op blz. XXXI en XXXII van het Anual report of the Secretary of the Treasury on the State of the finances for the year 1894.

negentiende eeuw wel nergens toegepast. Men begrijpt, dat een land, door den loop der omstandigheden eenmaal in het bezit van een groote hoeveelheid teekengeld gekomen, daarin niet met zware kosten vermindering brengt; maar welke andere Staat denkt er aan zulk geld te scheppen? Juist dit echter heeft men in Amerika gedaan. Waarom, indien men de beweging ten gunste van het goud krachtdadig wilde tegengaan, den enkelen zilveren standaard niet ingevoerd? Daarin had een beginsel gelegen. De nu gevolgde politiek daarentegen was beginselloos, omdat zij met den gouden standaard niet brak, immers den vrijen aanmaak van zilveren dollars niet toestond, en tegelijk datgene deed wat de handhaving van dien standaard ernstig in gevaar moest brengen.

Aan den snellen aanwas van bevolking en de aanzienlijke uitbreiding van het bewoonde gebied der Vereenigde Staten in die jaren is het te danken, dat de werking dezer verkeerde muntpolitiek niet zoo nadeelig is geweest als zich onder andere omstandigheden had laten verwachten. Werden in Frankrijk jaarlijks 20 of 30 millioen vijffrankstukken aangemunt, dan zou vandaar al zeer spoedig het goud wegstroomen, indien de Bank het a pari wilde afstaan, en anders zou het opgeld doen. Maar de behoefte aan ruilmiddelen in de Vereenigde Staten klom destijds belangrijk. Mag men aan de met zorg bewerkte opgaven van het *Treasury-Report* [1]) geloof hechten — en vele cijfers, die het behelst, konden met genoegzame zekerheid bij benadering worden vastgesteld — dan was in omloop

in 1878	$ 15.32	per	hoofd,	bij	een	bevolking	van	47,598,000	zielen
„ 1882	„ 22.37	„	„	„	„	„	„	52,495,000	„
„ 1894	„ 24.28	„	„	„	„	„	„	68,397,000	„

Vooral tusschen 1878 en 1882 (jaren van veel ontwikkeling) was de toeneming zeer sterk [2]). De geldsomloop had vroeger een zeer klein cijfer bedragen (die van Nederland is ruim

[1]) Zie dat van 1894, bl. CXV.

[2]) Zulk een snelle toeneming in korten tijd is iets ongewoons, doch niet zonder voorbeeld. Hierboven is reeds vermeld, dat van 1866—1876 de geldsomloop van Nederland met 50 percent is vermeerderd, te weten van *f* 200 op *f* 300 millioen.

f 62 per hoofd); zij klom nu tot een normaler bedrag. Het totaal was 1 Juli 1878 $ 729,132,634, 1 Juli 1882 $ 1,174,290 1 Juli 1894 $ 1,660,808,708. Eene vermeerdering van ruim $ 900 millioen in 16 jaren tijds, terwijl de hoeveelheid zilveren munt, *Silver Certificates* en *Treasury Notes*, die ingevolge de wetten van 1878 en 1892 in omloop was gekomen, hoe aanzienlijk op zichzelve, een veel kleiner cijfer bedroeg: ruim $ 524 millioen.

Toch is er een oogenblik gekomen, waarop de gevolgde muntpolitiek groote bezorgdheid begon te baren; dit is gebeurd in den zomer van 1893, nadat de aanmunting van ropijen in Britsch-Indië gestaakt en daardoor de zilverprijs zeer sterk gedaald was. Bij den schrik door deze daling verwekt voegde zich iets anders, dat nog veel meer ongerustheid gaf: de aanzienlijke vermeerdering van ruilmiddelen, die de *Sherman-Act* bleef veroorzaken, begon eindelijk te werken op den goudvoorraad. De zilveren dollars, voor een veel hoogere dan hunne metaalwaarde in omloop gebracht, konden evenmin worden uitgevoerd als de munt- en bankbiljetten; men zou die in het buitenland niet als betaalmiddelen hebben aangenomen. Zoodra overmaat van circulatie ontstond, moest derhalve het goud wegstroomen. En dat wegstroomen had invloed op een cijfer, welks bewegingen men gewoon was met bijzondere belangstelling gade te slaan. Van de $ 449 millioen aan muntbiljetten, die de regeering tijdens den burgeroorlog had uitgegeven, waren op 1 Januari 1879, den dag, waarop die biljetten inwisselbaar werden, nog $ 346,681,016 over. De regeering trok ze niet in, maar nam tot regel aan steeds ten minste $ 100 millioen in goud beschikbaar te houden in de *Treasury* om hunne inwisselbaarheid te verzekeren. In de *Treasury* ligt nog ander goud, in groote bedragen zelfs; daarvan zou den $ 100 millioen uitsluitend voor het genoemde doel worden bestemd. Bij een wet is dit niet bepaald, doch in de volksovertuiging gold het als een wet, en aanvankelijk is dienovereenkomstig gehandeld. In het reeds meermalen genoemde *Report* van 1894 [1])

[1]) Bl. 45.

vindt men vermeld, hoeveel goud de *Treasury* sedert Juni 1878 op het eind van iedere maand voor het genoemde oogmerk in voorraad heeft gehad; aanvankelijk was het $ 103 millioen, doch na eenige schommelingen is die som meer dan verdubbeld, zoodat zij in April 1888 $ 213 millioen bedroeg. Maar nu begon een tijdperk van daling.

April	1889	$ 197	millioen
„	1890	„ 186	„
„	1891	„ 141	„
„	1892	„ 119	„
„	1893	„ 97	„
September	1893	„ 93	„

Door dit een en ander werd een ware paniek verwekt, te meer, omdat het plaats greep in een tijd, waarin door de gevolgen van overdreven speculatie het vertrouwen reeds zeer was geschokt. Niet ieder begreep met welke gevaren men werd bedreigd; maar de overtuiging, dat de toestand ongezond en de *Sherman-Act* daarvan de oorzaak was, verbreidde zich in alle kringen der maatschappij. Op intrekking dier wet werd krachtig aangedrongen. Zij is dan ook, na hevig en langdurig verzet van den kant harer voorstanders, op 1 October 1893 gevolgd. Hoe noodig het was, dat daarmede niet langer gedraald werd, blijkt wel hieruit, dat in weerwil van de staking der zilveraanmuntingen, het voor inwisseling van biljetten in de *Treasury* beschikbaar bedrag op het eind van Juli 1894 tot $ 54,975,607 verminderd is. Het bedrag der excedentgouduitvoeren steeg in 1894 tot $ 80 millioen, in 1895 tot $ 70 millioen [1]). Wij moeten ook nu herhalen, dat zelfs

[1]) De volgende staat wijst het excedent der uit- of invoeren van goud sedert 1870 aan; + is excedent-uitvoer, — excedent-invoer,

1870....	+	42,673,184	1876....	+	7,555,643
1871....	+	39,074,184	1877....	+	7,352,983
1872....	+	57,524,835	1878....	—	1,821,911
1873....	+	4,958,864	1879....	—	74,652.495
1874....	+	35,726,285	1880....	—	70,582,239
1875....	+	39,065,166	1881....	—	57,795,077

f 62 per hoofd); zij klom nu tot een normaler bedrag. Het totaal was 1 Juli 1878 $ 729,132,634, 1 Juli 1882 $ 1,174,290 1 Juli 1894 $ 1,660,808,708. Eene vermeerdering van ruim $ 900 millioen in 16 jaren tijds, terwijl de hoeveelheid zilveren munt, *Silver Certificates* en *Treasury Notes*, die ingevolge de wetten van 1878 en 1892 in omloop was gekomen, hoe aanzienlijk op zichzelve, een veel kleiner cijfer bedroeg: ruim $ 524 millioen.

Toch is er een oogenblik gekomen, waarop de gevolgde muntpolitiek groote bezorgdheid begon te baren; dit is gebeurd in den zomer van 1893, nadat de aanmunting van ropijen in Britsch-Indië gestaakt en daardoor de zilverprijs zeer sterk gedaald was. Bij den schrik door deze daling verwekt voegde zich iets anders, dat nog veel meer ongerustheid gaf: de aanzienlijke vermeerdering van ruilmiddelen, die de *Sherman-Act* bleef veroorzaken, begon eindelijk te werken op den goudvoorraad. De zilveren dollars, voor een veel hoogere dan hunne metaalwaarde in omloop gebracht, konden evenmin worden uitgevoerd als de munt- en bankbiljetten; men zou die in het buitenland niet als betaalmiddelen hebben aangenomen. Zoodra overmaat van circulatie ontstond, moest derhalve het goud wegstroomen. En dat wegstroomen had invloed op een cijfer, welks bewegingen men gewoon was met bijzondere belangstelling gade te slaan. Van de $ 449 millioen aan muntbiljetten, die de regeering tijdens den burgeroorlog had uitgegeven, waren op 1 Januari 1879, den dag, waarop die biljetten inwisselbaar werden, nog $ 346,681,016 over. De regeering trok ze niet in, maar nam tot regel aan steeds ten minste $ 100 millioen in goud beschikbaar te houden in de *Treasury* om hunne inwisselbaarheid te verzekeren. In de *Treasury* ligt nog ander goud, in groote bedragen zelfs; daarvan zou den $ 100 millioen uitsluitend voor het genoemde doel worden bestemd. Bij een wet is dit niet bepaald, doch in de volksovertuiging gold het als een wet, en aanvankelijk is dienovereenkomstig gehandeld. In het reeds meermalen genoemde *Report* van 1894 [1])

[1]) Bl. 45.

vindt men vermeld, hoeveel goud de *Treasury* sedert Juni 1878 op het eind van iedere maand voor het genoemde oogmerk in voorraad heeft gehad; aanvankelijk was het $ 103 millioen, doch na eenige schommelingen is die som meer dan verdubbeld, zoodat zij in April 1888 $ 213 millioen bedroeg. Maar nu begon een tijdperk van daling.

April 1889	$ 197	millioen
„ 1890	„ 186	„
„ 1891	„ 141	„
„ 1892	„ 119	„
„ 1893	„ 97	„
September 1893	„ 93	„

Door dit een en ander werd een ware paniek verwekt, te meer, omdat het plaats greep in een tijd, waarin door de gevolgen van overdreven speculatie het vertrouwen reeds zeer was geschokt. Niet ieder begreep met welke gevaren men werd bedreigd; maar de overtuiging, dat de toestand ongezond en de *Sherman-Act* daarvan de oorzaak was, verbreidde zich in alle kringen der maatschappij. Op intrekking dier wet werd krachtig aangedrongen. Zij is dan ook, na hevig en langdurig verzet van den kant harer voorstanders, op 1 October 1893 gevolgd. Hoe noodig het was, dat daarmede niet langer gedraald werd, blijkt wel hieruit, dat in weerwil van de staking der zilveraanmuntingen, het voor inwisseling van biljetten in de *Treasury* beschikbaar bedrag op het eind van Juli 1894 tot $ 54,975,607 verminderd is. Het bedrag der excedentgouduitvoeren steeg in 1894 tot $ 80 millioen, in 1895 tot $ 70 millioen [1]). Wij moeten ook nu herhalen, dat zelfs

[1]) De volgende staat wijst het excedent der uit- of invoeren van goud sedert 1870 aan; + is excedent-uitvoer, — excedent-invoer,

1870....	+	42,673,184	1876....	+	7,555,643
1871....	+	39,074,184	1877.,..	+	7,352,983
1872....	+	57,524,835	1878....	—	1,821,911
1873....	+	4,958,864	1879....	—	74,652.495
1874....	+	35,726,285	1880....	—	70,582,239
1875....	+	39,065,166	1881....	—	57,795,077

een niet-toenemende hoeveelheid ruilmiddelen tegen overmaat niet gewaarborgd is, tenzij het geheel uit standaardgeld of tegen standaardgeld inwisselbaar papier bestaat; want de behoefte aan ruilmiddelen kan, tijdelijk of duurzaam, geringer worden [1]). De intrekking der *Sherman-Act* was een nuttige maatregel, maar die niet ongedaan maakte wat van 1878 tot 1893 was misdreven.

De zilverpartij is door al het gebeurde niet ontmoedigd; vooral in den Senaat blijft zij sterk vertegenwoordigd, waar nog op 1 Februari 1896 een voorstel ten gunste der onbeperkte aanmunting van zilver werd aangenomen, dat echter reeds den 14 Februari in den anderen tak der wetgevende macht met 216 tegen 91 stemmen is verworpen.

1882....	+	25,318,551	1889....	+	38,928,827
1883...	—	16,007,191	1899....	+	3,832,984
1884....	+	12,990,589	1891....	+	34,116,471
1885....	—	12,225,619	1892....	+	59,081,110
1886....	—	27,905	1893....	+	6,703,151
1887....	–	35,744,873	1894....	+	80,409,128
1888....	+	23,565,676	1895....	+	70,586,645

[1]) De jongste opgaven geven inderdaad van eenige vermindering blijk. Den 1 December 1895 werd de hoeveelheid der in omloop zijnde ruilmiddelen berekend op $ 22,61 per hoofd, bij eene bevolking van 70,504,000 zielen.

HOOFDSTUK II.

Het Bankwezen der voornaamste landen.

§ 1.

Groot-Brittannië. De Engelsche Bank tot 1844.

Men kent den geldsomloop van een land, dat een zekeren trap van beschaving heeft bereikt, nog maar zeer gebrekkig, wanneer men slechts weet, welke munten er gangbaar zijn. Want in onzen tijd geschieden de meeste betalingen niet in specie, maar in biljetten of kassierspapier; zelfs zijn er middelen uitgedacht om deze laatste te vervangen. Het totaal van alle kassen in Groot-Britannië wordt op ettelijke honderde millioenen ponden sterling geraamd; het meerendeel daarvan bestaat uit banksaldo's. De som der hier te lande in omloop zijnde ruilmiddelen wordt op *f* 300 millioen begroot, en twee derden dezer som zijn biljetten der Nederlandsche Bank.

Op onze beschrijving van het muntwezen moet dus een beschrijving van het bankwezen in de voornaamste landen volgen. Vooraf echter een woord over den zin, die hier aan de uitdrukkingen Bank en Bankwezen wordt gehecht.

Er zijn vele soorten van banken: circulatiebanken, depositobanken, spaarbanken, banken van leening, handelsbanken, hypotheekbanken, ook banken van levensverzekering. Deze

verschillende soorten van instellingen hebben dit met elkander gemeen, dat zij alle creditinstellingen zijn, doch daarmede houdt de verwantschap tusschen de meeste van haar ook op. Wij zullen hier ter plaatse alleen van die banken spreken, welker voornaamste werkkring bestaat in het vereenvoudigen der betalingen; die de maatschappij van ruilmiddelen voorzien, of haar in staat stellen de aanwezige ruilmiddelen beter aan te wenden; met andere woorden, wij spreken alleen van circulatie- en depositobanken. Maar het getal van laatstgenoemde is grooter dan het oppervlakkig schijnt. Vooral in ons land vindt men tal van inrichtingen, die in den vollen zin des woords depositobanken verdienen te heeten en toch onder andere namen bekend staan. De Associatie Cassa, de Rente Cassa, de Ontvang- en Betaalkas, de Kasvereeniging, — allen te Amsterdam gevestigd — de vele kassiersinrichtingen, die men aantreft in de voornaamste steden van ons land, zijn alle Rekening-Courant- of depositobanken. Het kassiersbedrijf is een der belangrijkste onderdeelen van het bankbedrijf. Want een bank is niet bovenal een inrichting, die crediet verleent, maar een inrichting, die crediet ontvangt. De Nederlandsche Bank zou niet ophouden bank te zijn, al verleende zij geen enkel voorschot. Een kassier doet bankzaken, al bewaart hij zorgvuldig iederen gulden, die hem wordt toevertrouwd.

Gelijk in het vorige hoofdstuk, beginnen wij met Groot-Britannië. Niet omdat dit land de bakermat van het bankwezen zou zijn: de eerste banken na het begin onzer jaartelling zijn ontstaan in Italië, in de dertiende eeuw [1]); en reeds het oude Griekenland heeft depositobanken gekend, die, naar het schijnt, over belangrijke middelen konden beschikken. Maar nergens buiten Groot-Brittannië heeft het bankwezen zulk een vlucht genomen, nergens toont het zulk een verscheidenheid van vormen, nergens ook is zijne geschiedenis zoo leerrijk.

In de geschiedenis van het Engelsche bankwezen — over die van het Schotsche spreken wij straks — is het eerste meldenswaardige feit de oprichting der *Bank of England* in 1694. Op dat oogenblik bestond nog nergens een circulatiebank, behalve in Zweden, waar zulk een instelling in 1658 was verrezen. Of daarom papier, dat de plaats van bankbiljetten vervulde, in Engeland volkomen onbekend was gebleven, laat zich moeilijk beslissen. Lang eer de Nederlandsche Bank is opgericht, gaven de Rotterdamsche kassiers soms briefjes uit, die gaarne in betaling werden aangenomen, vooral in het Overmaasche, en sprekend op bankbiljetten geleken. Het wordt nergens vermeld, dat iets dergelijks vóór de oprichting der Bank in 1694 ook in Engeland gebruikelijk was; het is echter niet onwaarschijnlijk. Er bestonden destijds te Londen reeds groote bankkantoren; het bankbedrijf werd namelijk uitgeoefend door goudsmeden, van welke een — blijkens mededeeling van een tijdgenoot, JOHN LOCKE [1]) — saldo's en deposito's had ten bedrage van £ 1,100.000. Dat hiervoor soms bewijzen aan toonder zijn afgegeven, is niet ondenkbaar.

Aan de goudsmeden was de oprichting der *Bank of England* niet welgevallig [2]), want een gevaarlijke mededinger was nu verschenen op hun terrein. De Bank had wel geen monopolie; dit heeft zij eerst in 1833 verkregen en ook toen nog maar binnen een beperkten kring. Doch in 1708 is haar een voorrecht verleend, dat veel invloed heeft gehad op de ontwikkeling van het Engelsche bankwezen. Toen is namelijk aan elke andere vennootschap, bestaande uit meer dan zes personen, verboden biljetten uit te geven. Dit had ten gevolge, dat in Engeland wel circulatiebanken konden tot stand komen, doch slechts kleine, wat den omvang van haar kapitaal betreft. En gelijk wij later zullen zien, is de wet nog in ruimer

[1]) Zie LATTES, *La libertà della banche a Venezia dal secolo XIII ad XVII* (Milaan 1869); ROTA, *Storia delle banche* (Milaan 1874); en NASSE's opstel naar aanleiding van het eerstgenoemde werk in de *Jährbücher für National-Oekonomie* XXXVI, bl. 329 en verv.

[1]) Ed. McCulloch, bl. 223.

[2]) FRANCIS, *History of the Bank of England*, bl. 73.

zin uitgelegd, dan de bewoordingen, waarin zij was opgesteld, toelieten. Gedurende een tijdvak van 125 jaren is in Engeland geen bankkantoor op groote schaal, van welken aard ook, naast de *Bank of England* verrezen.

Heeft deze instelling zich het vertrouwen waardig getoond, dat haar door den wetgever was bewezen? Is zij goed bestuurd? Het antwoord op deze vragen kan niet onverdeeld gunstig luiden. Van stonde aan was zij veel te afhankelijk van de regeering, die reeds bij hare oprichting haar geheele kapitaal van £ 1.200.000 tot eene rente van 8 percent in leen nam; en zoo gebrekkig zorgde zij in den beginne voor de dekking van hare biljetten, dat deze weldra oninwisselbaar en slechts voor 20 percent onder hun nominaal bedrag gangbaar waren. In dit laatste is echter spoedig verbetering gekomen; vermoedelijk was gebrek aan ondervinding bij het Bankbestuur de oorzaak der begane fout. Maar de nauwe band met de regeering is lang blijven bestaan, en op het eind der achttiende eeuw zijn daaruit noodlottige gevolgen ontsproten.

Engeland, zooals men weet, was destijds met Frankrijk in een oorlog gewikkeld. Om in de kosten van dien oorlog te voorzien, heeft toen de Engelsche regeering van de Bank aanzienlijke sommen ter leen gevraagd, en de Bank is zwak genoeg geweest, in die aanvragen tot een bedrag van ruim £ 10 millioen te bewilligen. Men begrijpt, welken invloed dit moest hebben op haren goudvoorraad. Een bank kan hare ongedekte circulatie niet uitbreiden — wanneer althans die uitbreiding niet samenvalt met een even sterke vermeerding van de vraag naar ruilmiddelen — of het door haar in omloop gebrachte papier maakt even zooveel papier, als zij reeds vroeger heeft uitgegeven, overtollig. Er ontstaat een te veel in den geldsomloop; inwisseling van biljetten, uitvoer der daardoor verkregen specie, dus vermindering van de metaaldekking der Bank, is daarvan het gevolg. Zoo geschiedde het ook nu in Engeland. Tegenover een som van £ 13 millioen aan saldo's en biljetten, had de Bank in het begin van 1797 slechts een goudvoorraad van £ 1,272.000.

Wat nu te doen? De circulatie verder uit te breiden scheen onraadzaam en daarom besloot de Bank, geen voorschotten meer te verleenen aan den handel. Maar de handel kon hare hulp niet missen; er ontstond een paniek aan de Beurs. Toen heeft de regeering den 26 Februari 1797 bij een besluit, dat later door de wet is bekrachtigd, aan de Bank verboden hare biljetten tegen specie te verwisselen. Hiermede was de handel geholpen; reeds den volgenden dag vaardigde de Bank een circulaire uit, waarin zij berichtte, dat zij zou voortgaan met op den gewonen voet wissels in disconto te nemen. Doch het Engelsche ruilmiddel was in een staat van verwarring gebracht, waaruit het eerst in 1821 zou worden hersteld.

Immers het bankbiljet was oninwisselbaar geworden, en weldra was het in waarde gedaald. In welke mate dit is geschied, moge uit de volgende cijfers blijken. Uit een ons goud, Trooisch gewicht en standaardgehalte [1]) worden 3 *l.* 17 *s.* 10½ *d.*, dus ruim 3.89 sovereigns geslagen; daar men in Engeland geen muntloon heft, is derhalve een ons goud steeds voor 3 *l.* 17 *s.* 10½ *d.* in bankpapier verkrijgbaar. Het verschil kan slechts zooveel bedragen als de muntstukken door afslijting aan gewicht verloren hebben. Maar in het tijdperk, waarvan wij spreken, heeft men 4 tot 5⅕ pond sterling in papier voor een ons goud moeten geven. [2]) Opzet-

[1]) Dat is uit 11/12 deelen van 31.1 gram.

[2]) Jevons geeft in zijne Investigations in Currency and finance, London 1884, bl. 139 de volgende cijfers:

1801	4 *l.*	5 *s.*	
1802	4 „	4 „	
1810	4 „	10 „	
1811	4 „	4 „	6 *d.*
1812	4 „	15 „	6 „
1813	5 „	1 „	
1814	5 „	4 „	
1815	4 „	13 „	6 „
1816	4 „	13 „	6 „
1817	4 „		
1818	4 „		
1819	4 „	1 „	6 „
1820	3 „	19 „	11 „
1821	3 „	17 „	10½ „

telijk vermelden wij de depreciatie in dezen vorm, omdat zij in dezen vorm werd uitgedrukt, hetgeen veel misverstand heeft veroorzaakt. Het papier, zoo spraken destijds velen, is niet gedaald, maar het goud is gestegen. RICARDO heeft een lijvige brochure moeten schrijven om dit zonderlinge dwaalbegrip te wederleggen. Doch beklagen wij ons daarover niet. Het was zijn bekend geschrift van 1809, ten vierden male en met een belangrijk bijvoegsel door hem uitgegeven in 1811: *The high price of bullion a proof of the depreciation of banknotes*, waarin een verrassend licht wordt verspreid over de leer van het geld en die der wisselkoersen.

Lang heeft het geduurd, eer door het Parlement maatregelen zijn beraamd tot herstel van het Engelsche ruilmiddel. Wel is een commissie met een onderzoek aangaande dit punt belast en heeft deze commissie een verslag uitgebracht — het beroemde *Bullion-rapport* van 1810 — waarin hervatting der speciebetaling is voorgesteld; doch het Parlement heeft dit voorstel in 1811 met groote meerderheid van stemmen verworpen. Acht jaren moesten nog verloopen, eer men tot betere inzichten zou komen. Eerst bij een wet van 1819 is aan de Bank de verplichting opgelegd hare biljetten inwisselbaar te stellen: in 1820 op den voet van £ 4.1 per ons goud, in 1821 op dien van £ 3.19.6, eindelijk den 1 Mei 1823 op den pari koers van £ 3.17.10½. Zij bereikten echter dien koers reeds eerder, daarom is de laatstvermelde termijn met twee jaren vervroegd. Sedert 1 Mei 1821 zijn de biljetten der Engelsche Bank weder inwisselbaar.

Doch weinig heeft er aan ontbroken, of de oude toestand ware na een betrekkelijk kort tijdsverloop teruggekeerd: het beheer der Bank is vóór 1844 — dat is, vóór zij aan wettelijke regels werd gebonden — niet voortreffelijk geweest. In die jaren is de Engelsche handel meer dan eens door crisis geteisterd, en het gedrag der Bank heeft niet gestrekt om de crisis tegen te gaan, wanneer zij in aantocht was, of te temperen, wanneer zij was uitgebroken. Door roekelooze uitbreiding van hare ongedekte circulatie, dat is, door veel te

sterke credietverleening, liet zij haren metaalvoorraad in 1825 tot £ 1,260,000 (tegen £ 25,000,000 biljetten) afloopen; waarop een snelle intooming moest volgen, die, even als in 1797, een ware paniek heeft teweeggebracht. Tot verontschuldiging der Bank kan men aanvoeren, dat zij destijds gebonden was door de bepalingen der woekerwet, hare rentekoersen dus niet naar goedvinden kon regelen. Maar in 1834 is zij van dien band ontheven, en haar gedrag bleef toen niet minder onverantwoordelijk. In 1839 is het zoover gekomen, dat zij de hulp heeft moeten inroepen van de bankiers BARING, die haar, in overleg met twaalf Parijsche huizen, een voorschot van de *Banque de France* hebben verschaft ten bedrage van £ 2,000,000. Op gelijke wijze zijn nog £ 900,000 uit Hamburg verkregen, en aldus, met vreemde hulp, is de Bank uit haren nood gered.

Tengevolge van dit alles ontstond bij velen de krachtige overtuiging, dat de Engelsche Bank door duidelijke voorschriften tot een betere gedragslijn moest worden genoodzaakt. En niet voor haar alleen waren zulke voorschriften noodig. Van lieverlede waren vele particuliere circulatiebanken ontstaan; meest kleine lichamen, want eerst in 1826 is de bepaling omtrent de zes vennooten in zoover gewijzigd, dat zij voortaan slechts van toepassing zou zijn op banken binnen 65 mijlen van Londen gevestigd. Haar getal was zoo groot en de wijze, waarop zij beheerd werden, dikwijls zoo gebrekkig, dat ook aangaande deze banken het een of ander moest worden bepaald.

Doch waarin moesten de wettelijke voorschriften bestaan en hoever moesten zij zich uitstrekken? Daarover is een levendige strijd gevoerd, waarvan wij kennis moeten nemen, omdat hij een belangrijke plaats inneemt in de geschiedenis onzer wetenschap [1]). Aan den eenen kant stond de school der

[1]) De voornaamste bronnen, waaruit deze strijd kan worden gekend, zijn: LORD OVERSTONE, *Tracts and other publications*, Ed. Mc. Culloch; R. TORRENS, *A letter to Lord Melbourne*, en *Sir R. Peel's Act explained and defended*; TOOKE, *History of prices* en *An Inquiry into the Currency principle*;

Currency-theory, aan den anderen die van het *Banking-principle*. Tot de eerste groep behoorden JOHN LOYD, meer bekend onder zijn lateren naam van Lord OVERSTONE, voorts NORMAN en TORRENS, tot de tweede TOOKE, WILSON, FULLARTON. De zegepraal is geheel aan ééne zijde gebleven, aan die der *Currency-theory*. Op haar is de Engelsche Bankwet van 1844 gegrondvest.

---

§ 2.

Voortzetting. — Currency-theory en Banking-principle.

De *Currency-theory* — waarvan ten onrechte het vaderschap is toegekend aan DAVID RICARDO; alleen de kern van waarheid, die zij bevat, is van RICARDO afkomstig — bestaat in het volgende.

Indien er, zoo vroeg Lord OVERSTONE, die haar het eerst heeft verkondigd, in een land geen bankbiljetten in omloop zijn, kan in dat land dan ooit schaarschte van metalliek geld ontstaan? Kan namelijk de betalingsbalans er ooit zoo ongunstig worden, dat al het muntmetaal wegvloeit? Onmogelijk, want bij schaarschte van ruilmiddelen stijgt de waarde van het geld, dalen de prijzen. En dalen de prijzen, zoo neemt de uitvoer toe, de invoer af, totdat er weder genoeg muntmetaal in het land is. Een volk, dat geen bankbiljetten gebruikt, kan op den duur nooit te weinig metalliek geld hebben, in verhouding tot andere zaken. Het kan wel een arm volk zijn; maar zijn kapitaal zal steeds voor een zoodanig gedeelte als noodig is uit gemunt geld bestaan.

Anders is het bij een volk, dat naast gemunt geld ook bankbiljetten gebruikt, want uitvoer van gemunt geld brengt daar niet noodzakelijk schaarschte van ruilmiddelen teweeg. De betalingsbalans wordt ongunstig; belangrijke hoeveelheden

---

FULLARTON, *On the regulation of currencies;* maar vooral ook, *Extraits des Enquêtes parlementaires anglaises sur les questions de banque, etc.* Paris, 1865 (in 8 deelen.)

goud gaan naar het buitenland; maar tegelijkertijd geven de banken door credietverleening een groote uitbreiding aan hare ongedekte circulatie. Zullen ook nu de prijzen dalen? Zal ook nu de betalingsbalans veranderen en het toegestroomde goud doen wederkeeren? Het is niet te verwachten, want er ontstaat geen te kort in den geldsomloop. In het eerst beschreven geval genas het kwaad zich zelf; in het tweede daarentegen wordt het steeds erger. Bij een gemengde circulatie, dat is, bij een circulatie, die ten deele uit metaal, ten deele uit papier bestaat, kan al het metaal verdwijnen, zonder dat eenig spoor van prijsverlaging is waar te nemen.

Wat is dan het middel om te voorkomen, dat in een land, waar bankbiljetten worden gebezigd, het goud niet geheel wegvloeit? Het bestaat hierin, dat men de banken verhindert om het uitgevoerde metaal door papier te vervangen; nog beter, dat men ze noodzaakt, naarmate metaal wordt uitgevoerd, hare ongedekte circulatie in te krimpen. Laat de benoodigde hoeveelheid ruilmiddelen 100 zijn en geheel uit metaal bestaan: gaan hiervan 10 weg, zoo blijven er 90 over, dus te weing voor de behoefte, hetgeen van zelf de prijzen doet dalen. Laat daarentegen de benoodigde hoeveelheid van 100 voor 50 uit metaal en voor 50 uit papier bestaan: gaan er nu 10 weg, maar klimt tegelijk de papiercirculatie tot 60 zoo blijft de voorraad 100, dus nog altijd toereikend. Gaan er andermaal 10 weg, en nog eens, en wederom, maar klimt telkens de papiercirculatie, eerst van 60 tot 70, dan van 70 tot 80, daarop van 80 tot 90, zoo zullen er steeds genoeg ruilmiddelen zijn, en het uitgevoerde metaal zal niet wederkeeren. Dit moet men beletten. Door papier mag niet een leemte in den geldsomloop worden aangevuld. Men moet een regeling maken, die voorkomt, dat te eeniger tijd al het gemunte geld en muntmetaal verdwijnen, het bankbiljet dus oninwisselbaar wordt.

Ziedaar de *Currency-theory*; letten wij thans op hare fouten. Het is ten eerste niet waar, dat de banken altijd verkeerd doen, wanneer zij in een leemte van den geldsom-

loop door uitgifte van biljetten voorzien. Een der grootste voordeelen van een goed geregeld bankwezen gaat verloren, wanneer de currency-theory streng wordt nageleefd. Bijvoorbeeld: er is een crisis en de behoefte aan ruilmiddelen groeit daardoor plotseling in sterke mate aan. Is het niet heilzaam, zoo de circulatiebank aan die behoefte kan voldoen, en ware het niet de ongerijmdheid zelve haar daarin te dwarsboomen? Of nemen wij aan, dat in een land de oogst is mislukt en belangrijke graaninvoeren noodig zijn tot dekking van het te kort. Is het niet weldadig voor zulk een land, dat het tot betaling dezer aanvoeren geen rentegevende fondsen, geen vee, geen werktuigen of andere benoodigdheden op een gegeven oogenblik in groote hoeveelheden behoefte af te staan, maar voorloopig alles kan gevonden worden door uitvoer van edel metaal, welk metaal dan tijdelijk door papier wordt vervangen? Men zal maatregelen moeten nemen om het weggevloeide te doen terugkeeren; maar dit behoeft niet op eens te geschieden. Een goed bestuurde bank heeft altijd een metaalvoorraad, die in gewone tijden te ruim is, waarvan zij dus in buitengewone tijden een gedeelte kan missen. Is de nood voorbij, zoo krimpt zij hare credieten langzaam in; van zelf groeit dan haar voorraad weder aan. Middelerwijl echter heeft zij groote diensten bewezen aan de maatschappij, immers de nadeelige werking van het te kort in den oogst getemperd, door de gevolgen daarvan over een grooter tijdsverloop te verspreiden.

Er is een tweede fout in de currency-theory. Het is niet waar, dat in een land, waar geen bankbiljetten in omloop zijn, uitvoer van munt terstond verlaging van prijzen, dus een omkeering der betalingsbalans ten gevolge heeft. Dit zou zoo wezen, indien slechts bank*biljetten* in de plaats konden treden van gemunt geld; maar bank*saldo's* kunnen het evenzeer. Reeds in ons hoofdstuk over de prijzen hebben wij aangetoond, dat tusschen biljetten en saldo's slechts een verschil van vorm bestaat, daar beide, wanneer zij niet door edel metaal zijn gedekt, het gemunte geld vervangen. Laat

de kasbehoefte 100 zijn, waarin voorzien is voor 50 door muntspecie, voor 50 door banksaldo's. Wordt nu een hoeveelheid specie ter waarde van 10 uitgevoerd, maar verleenen de banken tegelijkertijd credieten aan hunne rekeninghouders voor hetzelfde bedrag, hoe zal dan de prijsverlaging intreden, die de mannen der currency-theory als een noodwendig gevolg van metaaluitvoer uit een land, waar geen bankbiljetten in omloop zijn, voorstellen? Een circulatiebank geeft bewijzen aan toonder af, waarmede men elkander betaalt. Een depositobank schrijft hare rekeninghouders goed in hare boeken, en met de aldus ontstane saldo's betaalt men elkander evenzeer. Waarin is het onderscheid gelegen? Nog eens, het is een bloot verschil van vorm.

Dit hebben de woordvoerders der currency-theory (met uitzondering misschien van TORRENS) nooit ingezien. Bankbiljetten, zoo spraken zij, zijn geld, saldo's boekposten. Het doet echter weinig ter zake, hoe men biljetten en saldo's noemt; de vraag is hier alleen, welke diensten zij bewijzen; of zij niet beide in de plaats treden van specie; of niet een leemte in den omloop van gemunt geld door beide kan worden aangevuld, namelijk, in een land, waar de *cheque* een zeer gebruikelijk betaalmiddel is. Zich dienaangaande geen klare voorstellingen te hebben gevormd, is wel de grootste fout geweest van Lord OVERSTONE en zijne medestanders. Hunne leer was niet gegrond op een juist begrip van het banksaldo. Tusschen dit laatste en het bankbiljet hebben zij een verschil in wezen gezocht, dat niet bestaat. [1])

Tot eer van hunne tegenpartij, de mannen van het *Banking-*

[1]) Intusschen mag niet onopgemerkt blijven, wat GEORGE CLARE zegt in zijn Money-market primer, London 1893, bl. 14. „To understand how differently the note was then regarded, it must be borne in mind that in those days a banker's circulation was his principal liability, and that deposits were in comparison but a very small item. In February 1820, to give an instance, the circulation of the Bank of England amounted to £ 23,000,000, and the total deposits to £ 4,000,000; while in February 1890 the figures are: circulation £ 23,000,000; deposits, £ 35,000,000.

principle, moet worden verklaard, dat zij in deze fout niet zijn vervallen. Duidelijk stond het hun voor oogen, hoe nauw de verwantschap is tusschen het biljet en het banksaldo; het mag hun als een verdienste worden toegerekend, dat zij die verwantschap in een helder licht hebben geplaatst. Had de strijd tusschen de twee scholen alleen dit punt betroffen, men zou geen oogenblik behoeven te aarzelen, zich onvoorwaardelijk bij de laatstgenoemde aan te sluiten. Doch de aanhangers van het *Banking-principle* hebben op een ander punt, waarover geschil bestond, zoo grof gedwaald, dat men ten slotte niet weet, door wie men zich het meest aangetrokken gevoelt, door hen of door de volgelingen van OVERSTONE.

Het punt, waarop hier gedoeld wordt, betreft de vraag, in hoever een bank door overmatige papieruitgifte zich zelve en de maatschappij in gevaar kan brengen. Volgens het *Banking-principle* is dit onmogelijk, zoolang het uitgegeven papier inwisselbaar blijft. [1]) Houdt het op dit te zijn, dan voorzeker kan te veel daarvan in omloop komen, gelijk van muntbiljetten met gedwongen koers, uitgegeven door den staat. Maar is het bankpapier inwisselbaar, hoe kan het dan ooit overvloedig worden? Wat het publiek niet kan gebruiken, zendt het immers terug naar de bank, welker kantoren steeds openstaan om het tegen specie in ontvangst te nemen! Een bank kan slechts een bepaalde hoeveelheid biljetten in omloop brengen; brengt zij meer in omloop, als door een ijzeren natuurwet keert het tot haar weder. De statistiek bewijst het. Haar raadplegende, bespeurt men eerst recht, welk een vastheid er gewoonlijk is in de som der omloopende biljetten. — Dit laatste is vooral door TOOKE zeer duidelijk in het licht gesteld, en de onderzoekingen van jongeren tijd bevestigen zijne statistische uitkomsten ten volle. Er is inderdaad een opmerkelijke regelmaat in de behoefte aan bankbiljetten; het mag aan de voorstanders van het *Banking-principle* worden

---

[1]) Het duidelijkst komt de dwaling aan het licht bij FULLARTON, *On the regulation of currencies*, London, 1844. Zie vooral bl. 63—65.

toegestemd, dat, zoolang bankpapier inwisselbaar is, nooit meer daarvan kan worden uitgegeven dan een zeker bedrag, of terstond keert dat meerdere tot de bank weder.

Maar het is vreemd, dat men hierin een waarborg heeft gemeend te zien tegen de gevolgen van onvoorzichtig bankbeheer. Juist dáárin, in het terugkeeren der biljetten, ligt het gevaar. Keerden de biljetten niet terug, dan zouden de banken, die ze in omloop hadden gebracht, nooit in moeilijkheden kunnen geraken. Thans echter scheppen deze instellingen door overmatige papieruitgifte een zeer bedenkelijken toestand.

Want hoe keeren de biljetten terug? Door terugbetaling van voorschotten? Leeren ons de statistieken, die TOOKE en anderen met zooveel zorg hebben samengesteld dat, wanneer een bank door credietverleening op ruime schaal meer papier in omloop brengt dan het verkeer noodig heeft, vroegere credieten door het publiek worden opgezegd, afloopende disconto's niet worden vervangen, en langs dezen weg de circulatie weder afneemt? Zij leeren geheel iets anders; zij leeren, dat de overvloedige biljetten ter verwisseling worden aangeboden tegen specie, of bij de bank besteed worden tot inkoop van baren, welke specie of baren dan naar het buitenland gaan. Zoo blijft wel de circulatie dezelfde, doch hare bestanddeelen veranderen: „ongedekte" circulatie komt voor „gedekte" in de plaats, en de evenredigheid tusschen metaalvoorraad en omloopende biljetten wordt ongunstiger. Wij hebben dit punt reeds vroeger toegelicht, maar willen om het groote belang der zaak er nog even bij stilstaan.

Een bank heeft — behalve uit haar eigen kapitaal — voor *f* 100 millioen voorschotten gegeven; voorts heeft zij voor *f* 80 millioen aan biljetten in omloop gebracht tegen munt en muntmetaal. Haar toestand zal nu deze zijn:

f 100 millioen ongedekte circulatie,
„ 80 „ gedekte „

Dus *f* 180 millioen is de som van hare uitgegeven biljetten, waartegen voor *f* 80 millioen munt en muntmetaal aanwezig

is. Zij breidt hare credietzaken met *f* 20 millioen uit, maar het publiek heeft slechts *f* 180 millioen aan bankbiljetten noodig; de in omloop gebrachte *f* 20 millioen maken dus het ruilmiddel overvloedig. Het wordt voordeelig munt of muntmetaal naar het buitenland te zenden, en men verkrijgt dat metaal bij de bank zelve, tegen aanbieding van biljetten. Inderdaad keeren thans de *f* 20 millioen tot haar terug, geheel in overeenstemming met het *Banking-principle;* maar zal dit op den toestand der bank geen invloed hebben? Hare circulatie zal eerlang aldus zijn samengesteld:

f 120 millioen ongedekt,
f 60 „ gedekt.

Er zullen, gelijk vroeger, *f* 180 millioen in omloop zijn, maar in plaats van door *f* 80 millioen, zullen zij slechts door *f* 60 millioen munt- en muntmetaal zijn gedekt. Zoo kan de bank nog lang voortgaan. Zij kan des noods hare credieten tot *f* 180 millioen opvoeren, in welk geval het bedrag der door haar uitgegeven biljetten nog altijd op het oude cijfer blijft. Maar hoe is het dan gesteld met de dekking, dus met de inwisselbaarheid? De geheele metaalvoorraad werd uitgeput.

De statistieken van Tooke spreken niet voor, maar tegen hem. Juist omdat de hoeveelheid biljetten, die een bank in omloop kan houden, een beperkt bedrag is, behoort overmatige papieruitgifte tot de mogelijkheden. Want overmaat in de papieruitgifte is aanwezig, zoodra wanverhouding bestaat tusschen het bedrag der omloopende biljetten en dat der metaaldekking.

„Het vraagstuk van de circulatiebanken blijft onbegrepen en alle discussie daarover een schermen met groote woorden", zoo schreef een Nederlandsch aanhanger van het *Banking-principle* vóor ettelijke jaren [1]), zoolang men niet inziet, „dat de bank bij het uitgeven van papier slechts een werktuig is in handen van het publiek." Voorzeker is de bank, wat het bedrag van hare circulatie betreft, een werktuig in handen

[1]) *De Gids*, 1863, III, bl. 39.

van het publiek; maar zij is het niet wat de samenstelling van dit bedrag betreft; en daarop komt het tot beoordeeling der vraag, of er overmaat is in de som der uitgegeven biljetten, inzonderheid aan.

Van de twee scholen, die der *Curency-theory* en die van het *Banking-principle*, is er geen, waaraan wij onze onverdeelde sympathie mogen schenken; doch het gevaarlijkst was de dwaling der laatstgenoemde. Indien deze school in Engeland had gezegevierd, zou er gewis een veel minder omslachtige regeling van het bankwezen zijn tot stand gekomen dan er nu bestaat; aan de Bank van Engeland zou meer vrijheid van beweging zijn gegund dan zij bezit, en het valt niet te ontkennen, dat dit voordeelen zou hebben opgeleverd in tijden van crisis. Maar zou die vrijheid van beweging nimmer zijn misbruikt? Zouden de gebeurtenissen van 1826 en 1839 zich nooit hebben herhaald? Walter Bagehot, de voormalige redacteur van het Engelsche weekblad *The Economist*, was geen aanhanger der currency-leer en dus evenmin bewonderaar der bankwet, die onder haren invloed in 1844 is ontstaan; doch herhaaldelijk schreef hij in zijn blad: de wet van 1844 gaf geen voortreffelijke voorschriften, maar zij liet de bij het bankbeheer te volgen regels niet over aan de willekeur der bestuurders, en dat was hare goede zijde.

---

§ 3.

Voortzetting. — De Bankwet van 1844.

Leeren wij thans de wet van 1844 — de *Peel-acte*, gelijk zij meestal wordt genoemd — in hare hoofdtrekken kennen. Zij bevat alleen bepalingen betreffende de *Bank of England*, daaraan zijn echter in het volgende jaar bepalingen betreffende de andere circulatiebanken toegevoegd. Beginnen wij met de eerstgenoemde, de bepalingen betreffende de *Bank of England*. De uitvoerigheid, waarmede wij dit gedeelte van ons onderwerp behandelen, moge hierin hare rechtvaardi-

ging vinden, dat de Londensche geldmarkt groote beteekenis heeft en haar toestand zich doorgaans afspiegelt in den weekstaat der Engelsche Bank. Die weekstaat is zijn hoogst eigenaardigen vorm aan de wetsvoorschriften van 1844 verschuldigd.

Het aangenomen beginsel is het volgende. De Bank geeft biljetten uit, en zij drijft andere bankzaken; in het eerste is zij volstrekt gebonden, in het tweede volkomen vrij gelaten. Met andere woorden: de Bank is circulatiebank en tevens depositobank. In hare eerste eigenschap is zij verplicht naar strenge regels te handelen; in haar tweede mag zij doen, wat haar goeddunkt.

De Bank is namelijk gesplitst in twee afdeelingen, een *Issue* en een *Banking department.* Het *Issue department* is een zuivere circulatiebank; maar een circulatiebank, die hare ongedekte papieruitgifte slechts tot een bepaald bedrag mag opvoeren. Tegen goud mag het *Issue department* zooveel biljetten uitgeven als het wil, doch credietzaken mag het slechts drijven tot een zeker maximum. Dat maximum, oorspronkelijk vastgesteld op £ 14,000,000, vermeerdert, zoodra de eene of andere circulatiebank in Engeland of Wales haar recht van emissie prijs geeft of verliest, en wel met twee derden van het bedrag der ongedekte papieruitgifte, waartoe die bank was gerechtigd. Daardoor is het thans — Februari 1896 — tot £ 16,800,000 geklommen. Een som van £ 16,800,000 mag dus door het *Issue department* rentegevend worden aangewend. Overeenkomstig de vrijgevige bepalingen der wet, die aangaande dit punt niets hoegenaamd voorschrijft, is het in de keus zijner beleggingen geheel vrij. Het kan effecten koopen, wissels disconteeren, beleeningen sluiten, volkomen naar eigen goedvinden.

Maar het bedrag, waarover het *Issue department* voor al deze doeleinden beschikken mag, is minder groot dan het schijnt. Er is een onvervreemdbare schuldvordering van £ 11,015,000 ten laste van het Rijk, en daarin is het grootste deel der £ 16,800,000 belegd. Het overschot bedraagt slechts £ 5,785,000. Laten wij zien, wat daarmede gebeurt. Het gekunstelde der geheele regeling zal nu aan het licht treden.

Het *Issue department* geeft die som aan de zuster-afdeeling, het *Banking department*, in ruil voor £ 5,785,000 aan verschillende waarden. Op den bankstaat heeten die waarden *other securities*; zij volgen er onmiddellijk op den *Government debt.* Met dezen ruil zijn beide departementen gediend: het eene heeft het overschot van zijn £ 16,800,000 belegd, het andere heeft bankbiljetten ten bedrage van £ 5,785,000 in handen gekregen. Het kan die gebruiken in zijn zaak, gelijk iedere depositobank, die geld bij een credietinstelling heeft opgenomen. Men zou ook deze voorstelling kunnen geven: het *banking department* herdisconteert bij het andere departement een gedeelte zijner wissels, doet daaraan een bedrag zijner beleeningen over; een en ander voor £ 5,785,000.

Maar het *Banking department* ontvangt nog andere biljetten. Het is kassier der regeering, aan wie het meestal £ 4 à 9 millioen (*public deposits*), kassier ook van vele particuliere personen en lichamen, aan wie het zeer afwisselende bedragen (*other deposits*) [1]) schuldig is. Van al die sommen belegt het zooveel of zoo weinig, als het verstandig oordeelt en op allerlei wijzen. Het koopt staatsfondsen (*government securities*), het disconteert wissels en doet voorschotten (wat het uit dezen hoofde van derden te vorderen heeft, komt op de balans voor als *other securities*); maar als een verstandig kassier tracht het steeds hiervoor te zorgen, dat het van de ontvangen biljetten (*notes*) een gedeelte onbelegd houdt. Want, daargelaten een betrekkelijk klein bedrag aan muntspecie, dat altijd bij het

---

[1]) De „other deposits", ook „private deposits" genoemd, bedroegen op het eind van 1885 25, op het eind van 1895 48.5 millioen pond sterling. Zij bestaan voor een zeer groot deel uit geld van de particuliere banken, welke laatste gewoon zijn de kasmiddelen, die zij niet op hare eigen kantoren beschikbaar moeten houden en evenmin op rente willen uitzetten, te doen bestaan uit saldo's bij de Bank of England. Hoe groot het aandeel der particuliere banksaldo's in de „private deposits" is, weet men niet, want sedert 1877 geschiedt daarvan geen opgave: het moet echter zeer belangrijk zijn. In 1877 waren slechts £ 11 millioen saldo's van andere rekeninghouders.

Banking department aanwezig is, heeft het geen andere dekking voor zijne schulden. Beschikt het Rijk of een particuliere rekeninghouder over een deel van hetgeen hem toekomt, zoo zal het *Banking department* ter voldoening hieraan slechts zijn voorraad biljetten kunnen gebruiken. Te vergeefs zou het bij het *Issue department* om kasversterking vragen. Zooveel papier als dit laatste bevoegd was, anders dan tegen edel metaal, in omloop te brengen, heeft het reeds aan het *Banking department* afgegeven, en hieraan mag geen pond sterling worden toegevoegd. Dit is het eenmaal aangenomen beginsel, toepassing der leer van Lord OVERSTONE [1]).

[1]) Voor het gemak van den lezer volgt hier een balans der Engelsche Bank met eenige toelichtingen. Het is de weekstaat van 24 December 1894. Vergelijkt men dezen staat met den weekstaat van banken in andere landen, zoo houde men in het oog, dat op Engelsche balansen de Activa altijd rechts, de Passiva links staan. Juist andersom als elders.

ISSUE DEPARTEMENT.

Notes Issued	£ 58,367,000	*Government debt*	£ 11,015,000
		Other securities (de van het Banking department in ruil voor biljetten overgenomen waarden)	„ 5,785,000
		Gold coin and bullion	„ 41,567,000
	£ 58,367,000		£ 58,367,000

BANKING DEPARTEMENT.

Proprietors' capital (Stamkapitaal der Bank)	£ 14,553,000	*Government securities* (wel te onderscheiden van de *Government debt* van het *Issue department*	£ 14,936,000
Rest (Onverdeelde winst)	„ 3,090,000	*Other Securities* (meest gedisconteerd papier)	„ 26,616,000
Public deposits (Saldo's van het Rijk enz) . .	„ 9,451,000	*Notes* (Bankbiljetten in kas)	„ 32,093,000
Other deposits (Saldo's van anderen)	„ 48,498,000	*Gold and Silver coin* (Kleine speciekas) . .	„ 2,065,000
Seven day and other bills (Bankassignatiën) . .	„ 118,000		
	£ 75,710,000		£ 75,710,000

De uitdrukking *Notes issued* zou zeer onjuist zijn, indien zij betrekking had op de Bank in haar geheel, die blijkens dezen staat van de £ 58,367,000 niet minder dan £ 32,093,000 in voorraad had, zoodat het werkelijk bedrag der *Notes issued* slechts £ 26,274,000 was. Maar de uitdrukking heeft alleen betrekking op het *Issue department*, dat geacht wordt zich om de zaken van het *Banking department* even weinig te bekommeren als ware dit een afzonderlijk lichaam.

Men pleegt den kasvoorraad van het *Banking department* de *Reserve* te noemen, [1]) en vermoedelijk is er geen bankcijfer dat in zoo ruimen kring belangstelling wekt. Nauwelijks heeft de Bank haren weekstaat openbaar gemaakt, of naar alle deelen der beschaafde wereld wordt het bedrag der *Reserve* — meestal ook de verhouding tusschen dit bedrag en dat der saldo's — geseind. Geen blad, dat gewoon is over den stand der geldmarkt berichten te geven, onthoudt die mededeeling aan zijne lezers. Haar gewicht is dan ook groot. In welk een toestand zou de Londensche geldmarkt geraken, werd de *Reverve* uitgeput! Dan zouden de biljetten der Engelsche Bank misschien nog wel inwisselbaar zijn; [2]) maar de Bank zou aan geen opvordering van saldo's kunnen voldoen en ook niet de allerminste uitbreiding durven geven aan hare credieten. Dit zou verlegenheid berokkenen aan allen, die op hare hulp hadden gerekend. In gewone tijden beschouwt men soliede wissels bijna als geld, omdat men er altijd geld voor kan krijgen. Vindt men zich hierin teleurgesteld, zoo kan het geschieden, dat men in groote moeilijkheden geraakt.

Nauwelijks drie jaren was de Peel-acte in werking, of dit geval had zich bijkans voorgedaan. In het najaar van 1847 ontstond in Engeland een handelscrisis. Het eigenaardige van een handelscrisis bestaat in de levendige vraag naar ruilmiddelen, die zich dan altijd vertoont. Velen verkoopen dan hunne goederen en bij voorkeur kontant; daarna bewaren zij het

[1]) Men spreekt ook wel van den *Stock of Notes* (Voorraad Biljetten), maar telt dan de kleine speciekas niet mede.

[2]) Indien men namelijk aanneemt, dat het *Issue department* de biljetten nog mag inwisselen, wanneer het *Banking department* niet meer in staat is zijne verplichtingen na te komen; hetgeen, rechtskundig gesproken, aan redelijken twijfel onderhevig is.

geld, omdat zij er geen bestemming voor weten. Hierdoor stijgt de geldbehoefte in bijzondere mate. In zulk een tijd kan een centrale bank de uitnemendste diensten bewijzen, want door het ongeschokt vertrouwen, waarvan zij ook dan meestal het voorwerp blijft, kan zij de vraag naar ruilmiddelen door uitgifte van biljetten gemakkelijk bevredigen. Vermeerdert een bank onder gewone omstandigheden hare ongedekte circulatie, zoo vermindert zij haren metaalvoorraad, dus hare dekking. Maar in een tijd van crisis worden de biljetten eenvoudig bewaard, opgestapeld; zij dienen dan minder tot ruil dan wel tot vermogensbelegging; door ze in zulk een tijd op groote schaal uit te geven, doet de Bank geen gevaren ontstaan, maar brengt zij beangstigde gemoederen tot rust. Nergens is gewoonlijk een crisis zoo hevig als daar, waar een centrale bank òf ontbreekt, òf, wat de uitzetting harer circulatie betreft, aan te strenge regels is gebonden.

Dit laatste was het geval in Engeland in October 1847, en toen is gebleken, in welk een keurslijf de Peel-acte de Bank had geplaatst. Of zeggen wij liever, hoe wonderlijk het mengsel is van vrijgevigheid en onvrijgevigheid, dat die wet behelst. Aangaande de saldo's schrijft zij niets voor; de Bank kan in den tijd voorafgaande aan een crisis, op ruime schaal credieten verleenen; mits zij deze verleent in den vorm van boekcredieten, niet van bankbiljetten. Maar breekt de crisis los en verlangen hare rekeninghouders hunne saldo's in biljetten te verwisselen, of verlangen zij nieuwe credieten, ditmaal in den biljettenvorm, credieten, die in zulk een tijd met meer gerustheid dan ooit door de Bank verleend kunnen worden; zoo treedt de wet tusschenbeide en zegt: geen biljet zal er ongedekt in omloop komen boven zóóveel millioen pond sterling.

Behoeft het gezegd te worden, dat men zulk een regeling niet heeft kunnen handhaven, toen hare nadeelige gevolgen aan het licht traden? Den 25 October 1847 is door de regeering aan de Bank vergund, onder zekere voorwaarden tijdelijk hare ongedekte papieruitgifte boven het wettelijk cijfer

op te voeren. Den 13 November 1857, nadat op nieuw een crisis was uitgebroken, is dit andermaal geschied. En den 12 Mei 1866 — na den val van Overend Gurney & Co. — nog eens. Drie malen alzoo is de Peel-acte buiten werking gesteld en telkens was dit het einde der paniek. Welk een wetgeving, is men geneigd uit te roepen, die slechts kan stand houden, doordien de regeering haar op de kritiekste oogenblikken onuitgevoerd laat!

Doch men oordeelt over de Peel-acte te ongunstig, wanneer men alleen nagaat, hoe zij werkt in tijden van crisis. Hare goede zijde is, dat zij de Bank verplicht voor metaaldekking te zorgen. Ook is de wet van lieverlede door de gewoonte aangevuld. Hoewel niets is voorgeschreven omtrent de dekking in het *Banking department*, dat is: omtrent de verhouding tusschen de *Reserve* en de *Deposits*, zoo wordt het algemeen als de plicht der Bank beschouwd, die verhouding doorgaans niet beneden twee vijfden te laten afdalen. Gewoonlijk bedraagt zij veel meer [1]). Dreigt de *Reserve* gering te worden, dan heffen de financieele bladen alarmkreten aan en herinneren de Bank aan hare roeping. Dit werkt weldadig. De wet zegt: het *Banking department* zal van het *Issue department* niet meer biljetten ontvangen dan een bepaald som, thans £ 5,785,000; de gewoonte: van die som en van de biljetten, die het *Banking department* uit het verkeer ontvangt, zal het steeds een zoodanig bedrag onuitgegeven laten, als ongeveer met twee vijfden der saldo's overeenkomt. Wet en gewoonte tezamen scheppen dus een toestand, die zeer dragelijk is te achten. Sedert 12 Mei 1866 heeft de regeering geen overtreding der Peel-acte behoeven toe te staan.

---

[1]) Van 1844 tot 1878 was het middencijfer 39.4, maar in den laatsten tijd is de reserve veel ruimer geweest. Zij bedroeg op het einde van 1892 44 percent
1893 45 „
1894 63 „
1895 58 „

Van 1881—1890 bedroeg zij nooit minder dan £ 9,200,000 en gemiddeld £ 13,100,000.

De wet van 1844 bevat ook bepalingen betreffende het Engelsche bankwezen in het algemeen. Om die te doen kennen, beginnen wij met den toestand der wetgeving na 1826 te schetsen.

Door de regeling van dat jaar had de Bank van Engeland nog altijd geen monopolie verkregen. Alom konden circulatiebanken worden opgericht; maar binnen een afstand van 65 mijlen (ruim 20 uur gaans) van Londen gold nog de oude bepaling van 1708. Hier mocht geen vennootschap van meer dan zes personen een bank, die biljetten zou uitgeven, stichten.

Geen circulatiebank alzoo op groote schaal kon op dit belangrijk terrein, brandpunt van Engelands geldhandel, verrijzen. Maar ook geen depositobank? Naar de algemeene opvatting te oordeelen, evenmin. Toen JOHN GILBART in 1833 het prospectus verspreidde van zijn *London and Westminster Bank* en daarmede het voornemen te kennen gaf, binnen Londen een depositobank op aandeelen — een zoogenaamde *Joint Stock Bank* — te vestigen, ging er een kreet van verbazing op. De wet van 1708 verbood dit immers!

Maar JOHN GILBART hield vol, dat de wet het niet verbood, en de raadslieden der kroon stelden hem in het gelijk. Men heeft daarop de wetgeving verduidelijkt en aangevuld. In 1833 is bepaald, dat binnen een afstand van 65 mijlen van Londen slechts de *Bank of England* recht van papieruitgifte zou bezitten, dus binnen dien kring ook zelfs geen kleine banken biljetten zouden mogen uitgeven. Daarentegen zijn alle beperkende voorschriften met betrekking tot de depositobanken, voor zoover zij geacht konden worden te bestaan, uitdrukkelijk opgeheven. Bijgevolg werd in 1833 de toestand aldus: voor Londen en 65 mijlen daarbuiten kreeg de *Bank of England* een monopolie, doch alleen wat de uitgifte van bankbiljetten betrof. Verder heerschte volstrekte vrijheid.

Die volstrekte vrijheid is echter in 1844 beperkt. Sedert dat jaar mogen in het geheel geen nieuwe circulatiebanken, waar ook, in Engeland worden opgericht. De bestaande hebben haar recht van emissie behouden, doch aan elk van haar is

slechts vergund een bepaald bedrag aan ongedekte biljetten in omloop te brengen. Wij hebben reeds vermeld, dat zoodra een bank wordt opgeheven of haar recht van emissie prijsgeeft, dat recht voor twee derden op de Bank van Engeland overgaat. De strekking der wet van 1844 blijkt daaruit: deze instelling moet ten slotte de eenige circulatiebank worden in geheel Engeland en Wales.

§ 4.

Voortzetting. — De Joint Stock Banks.

Bij de bank, die het middelpunt der geldbeweging is en die, omdat zij het hoofddepôt van goud bezit, steeds een zeer eigenaardige rol zal blijven vervullen, moest het eerst de aandacht worden bepaald. Letten wij thans ook op de *Joint Stock Banks*, of banken op aandeelen, die in den loop dezer eeuw naast de Bank van Engeland zijn verrezen en dreigen haar te overschaduwen. Men telde op het eind van 1894 [1]) in Engeland en Wales 103 zulke instellingen. Het zijn meest depositobanken, want slechts 36 bezitten recht van emissie, en de papieruitgifte van deze is zeer gering: einde December 1894 bedroeg zij niet meer dan £ 1,061,745. Daarentegen bedroegen toen de *deposits* van al de *Joint Stock Banks* buiten de Bank van Engeland voor zoover zij opgaven hadden gedaan — 100 van de 103 — niet minder dan £ 419 025 893 [2]). Wij vinden daaronder de *London Joint Stock Bank* met £ 14 443 000, de *London and Westminster Bank* — John Gilbart's schepping — met £ 25 722 000, de *London and County Bank* met £ 36 075 000, de *National Provincial Bank of England* met £ 42 743 000 vermeld. Naast deze banken op aandeelen bestaan nog vele banken van firma's (*private banks*), doch zij zijn niet zoo

[1]) Supplement to The Economist van 18 Mei 1895.

[2]) Op het eind van 1881 £ 241,500,000
1885 „ 294,200,000
1890 „ 380,700,000.

belangrijk meer als vroeger; de Joint Stock Banks hebben ze overvleugeld. Omtrent 40 van deze banken heeft men opgaven; hare deposito's worden vermeld op het eind van 1894 £ 65,831,159 te hebben bedragen, terwijl twintig banken, die nog het recht bezitten van biljetten uit te geven, voor £ 434,790 daarvan in omloop hadden. Hoe dit gebeurd is, vindt men uiteengezet in een zeer lezenswaardige studie van WALTER BAGEHOT, getiteld *Lombard Street*. Met de opkomst der Joint Stock Banks valt een krachtige ontwikkeling van het Engelsche bankwezen samen, de nieuwe instellingen hebben op het gebied van hare werkzaamheid een nieuw leven gebracht. Voorzien van groote kapitalen, hebben zij op vele plaatsen van het land, ja soms op vele plaatsen van dezelfde stad, agentschappen gevestigd en door kundige mannen bestuurd, de onderscheidene behoeften van hare rekeninghouders zoo goed weten te raden, dat zij onmisbaar zijn geworden. De Bank van Engeland niet mede geteld, bezitten al de *Joint Stock Banks* in Engeland en Wales te zamen thans een gestort kapitaal van bijna £ 75.000.000 en het getal harer agentschappen is 2624. De *National Provincial* alleen heeft er 170.

Het is geen overdrijving, wanneer men den bloei van Engelands handel en nijverheid voor een gedeelte aan de ontwikkeling van zijn bankwezen toeschrijft. Want een krachtig ontwikkeld bankwezen geeft twee voordeelen, die beide van groote beteekenis zijn te achten: gemakkelijke overdracht van kapitaal, en veel bezuiniging op het gebruik van gemunt geld. Over het eerste hebben wij reeds in ons hoofdstuk over de kapitaalrente gesproken. Wij hebben toen aangetoond, dat wel is waar de meeste credieten zonder tusschenkomst van banken worden verleend, dat echter die tusschenkomst in vele gevallen zeer noodig is. De banken brengen kapitaalbezitters en kapitaalbehoevenden tot elkander, vlechten als het ware een band tusschen hen. Vooral de rekening-courant- en depositobank bewijst in dit opzicht uitnemende diensten. De dagelijksche betrekkingen, waarin zij met hare rekeninghouders staat, vergunnen haar een blik te werpen in hunne zaken,

hunne credietwaardigheid en die van het papier, dat dezen ter disconto aanbieden, te beoordeelen, in hunne credietbehoeften op zoodanige wijze te voorzien, als het meest met hunne bijzondere omstandigheden overeenkomt. Menige koop en verkoop zou onmogelijk zijn, leende de bank niet hare bemiddeling. Wie goederen ter markt brengt, verlangt òf kontante betaling, òf een debiteur, die algemeen vertrouwen geniet. In de plaats van geld neemt hij in den regel met geen persoonlijke of zakelijke borgstellingen, met geen acceptatiën van andere personen genoegen. De bank echter geeft crediet op allerlei wijzen. Zoo treedt zij tusschen den verkooper en den kooper. Die onderpanden, die wissels, waarmede doorgaans een verkooper niet gediend is, voor haar zijn zij een welkom bezit. Dikwijls ook kent zij den kooper van nabij en weet zij, dat, schoon de handelswereld hem gering schat, zijn vermogen voldoende is om hem op een flink crediet aanspraak te geven. Nu wordt de een haar schuldeischer, de ander haar debiteur. Er ontstaat een deposito of rekening-courant saldo in hare boeken, waarover zij wellicht een kleine rente zal voldoen, welke rente haar ruimschoots wordt vergoed door hetgeen de persoon, wien zij crediet heeft geschonken, haar betaalt. Wij hebben dit alles breedvoerig uiteengezet [1]) en het zou dus overbodig zijn daarover in verdere bijzonderheden te treden. Maar hier moest er aan herinnerd worden. Wij moesten er op wijzen, dat een krachtige en veelzijdige ontwikkeling van het bankwezen geen onverschillige zaak is voor de verspreiding der kapitalen. Een groote centrale credietinstelling te bezitten is voorzeker een onwaardeerbaar nut voor een land; doch geen centrale instelling kan zoodanig alle behoeften bevredigen als een aantal deposito-banken, die, alom gevestigd, met lieden van allerlei soort in betrekking staande, door geen wetsvoorschriften of reglementen te zeer gebonden in de uitoefening van haar bedrijf, zich weten te voegen naar plaatselijke gebruiken en behoeften.

---

[1]) Zie bl. 211 en verv.

belangrijk meer als vroeger; de Joint Stock Banks hebben ze overvleugeld. Omtrent 40 van deze banken heeft men opgaven; hare deposito's worden vermeld op het eind van 1894 £ 65,831,159 te hebben bedragen, terwijl twintig banken, die nog het recht bezitten van biljetten uit te geven, voor £ 434,790 daarvan in omloop hadden. Hoe dit gebeurd is, vindt men uiteengezet in een zeer lezenswaardige studie van WALTER BAGEHOT, getiteld *Lombard Street*. Met de opkomst der Joint Stock Banks valt een krachtige ontwikkeling van het Engelsche bankwezen samen, de nieuwe instellingen hebben op het gebied van hare werkzaamheid een nieuw leven gebracht. Voorzien van groote kapitalen, hebben zij op vele plaatsen van het land, ja soms op vele plaatsen van dezelfde stad, agentschappen gevestigd en door kundige mannen bestuurd, de onderscheidene behoeften van hare rekeninghouders zoo goed weten te raden, dat zij onmisbaar zijn geworden. De Bank van Engeland niet mede geteld, bezitten al de *Joint Stock Banks* in Engeland en Wales te zamen thans een gestort kapitaal van bijna £ 75.000.000 en het getal harer agentschappen is 2624. De *National Provincial* alleen heeft er 170.

Het is geen overdrijving, wanneer men den bloei van Engelands handel en nijverheid voor een gedeelte aan de ontwikkeling van zijn bankwezen toeschrijft. Want een krachtig ontwikkeld bankwezen geeft twee voordeelen, die beide van groote beteekenis zijn te achten: gemakkelijke overdracht van kapitaal, en veel bezuiniging op het gebruik van gemunt geld. Over het eerste hebben wij reeds in ons hoofdstuk over de kapitaalrente gesproken. Wij hebben toen aangetoond, dat wel is waar de meeste credieten zonder tusschenkomst van banken worden verleend, dat echter die tusschenkomst in vele gevallen zeer noodig is. De banken brengen kapitaalbezitters en kapitaalbehoevenden tot elkander, vlechten als het ware een band tusschen hen. Vooral de rekening-courant- en depositobank bewijst in dit opzicht uitnemende diensten. De dagelijksche betrekkingen, waarin zij met hare rekeninghouders staat, vergunnen haar een blik te werpen in hunne zaken, hunne credietwaardigheid en die van het papier, dat dezen ter disconto aanbieden, te beoordeelen, in hunne credietbehoeften op zoodanige wijze te voorzien, als het meest met hunne bijzondere omstandigheden overeenkomt. Menige koop en verkoop zou onmogelijk zijn, leende de bank niet hare bemiddeling. Wie goederen ter markt brengt, verlangt òf kontante betaling, òf een debiteur, die algemeen vertrouwen geniet. In de plaats van geld neemt hij in den regel met geen persoonlijke of zakelijke borgstellingen, met geen acceptatiën van andere personen genoegen. De bank echter geeft crediet op allerlei wijzen. Zoo treedt zij tusschen den verkooper en den kooper. Die onderpanden, die wissels, waarmede doorgaans een verkooper niet gediend is, voor haar zijn zij een welkom bezit. Dikwijls ook kent zij den kooper van nabij en weet zij, dat, schoon de handelswereld hem gering schat, zijn vermogen voldoende is om hem op een flink crediet aanspraak te geven. Nu wordt de een haar schuldeischer, de ander haar debiteur. Er ontstaat een deposito of rekening-courant saldo in hare boeken, waarover zij wellicht een kleine rente zal voldoen, welke rente haar ruimschoots wordt vergoed door hetgeen de persoon, wien zij crediet heeft geschonken, haar betaalt. Wij hebben dit alles breedvoerig uiteengezet [1]) en het zou dus overbodig zijn daarover in verdere bijzonderheden te treden. Maar hier moest er aan herinnerd worden. Wij moesten er op wijzen, dat een krachtige en veelzijdige ontwikkeling van het bankwezen geen onverschillige zaak is voor de verspreiding der kapitalen. Een groote centrale credietinstelling te bezitten is voorzeker een onwaardeerbaar nut voor een land; doch geen centrale instelling kan zoodanig alle behoeften bevredigen als een aantal deposito-banken, die, alom gevestigd, met lieden van allerlei soort in betrekking staande, door geen wetsvoorschriften of reglementen te zeer gebonden in de uitoefening van haar bedrijf, zich weten te voegen naar plaatselijke gebruiken en behoeften.

---

1) Zie bl. 211 en verv.

Behalve de overdracht der kapitalen bevordert een veelzijdig ontwikkeld bankwezen ook in hooge mate de bezuiniging op het gebruik van gemunt geld. De Engelsche banken putten hare winsten hoofdzakelijk uit interest. Haar belang brengt dus mede, met de kleinst mogelijke kas te werken en bewonderenswaardig is de vindingrijkheid, waarmede zij dit doel najagen.

Zij trachten in de eerste plaats te voorkomen, dat belangrijke sommen onverwachts worden opgevraagd. Te dien einde bepalen zij gewoonlijk de rente voor de haar toevertrouwde deposito's in dezer voege, dat hooger rente wordt uitgekeerd, naarmate de termijn van opzegging langer is. Dit heeft ten gevolge, dat de som der terstond opeischbare gelden veel geringer wordt dan anders het geval zou zijn en de bank met minder dekking kan volstaan.

Een tweede middel biedt het *Clearing-House*. Iedere bank ontvangt dagelijks wissels of kassierpapier, betaalbaar bij een andere. Moest elke bank datgene, wat zij uit dien hoofde schuldig is, in geld voldoen, dan zou hare kas zeer ruim voorzien moeten wezen. Doch men verrekent de schuldvorderingen tegen elkander; de plaats, waar dit geschiedt, is het *Clearing House*. Dat van Londen — ook Manchester, Newcastle, Edinburg en Glasgow bezitten zulke inrichtingen — is gesticht in 1775. Het bedrag, dat er jaarlijks wordt omgezet, is ongeveer £ 7000 millioen [1]).

De plaatsing der gelden geschiedt op verschillende wijzen. Een gedeelte wordt belegd in voorschotten aan rekeninghouders en disconto van wissels door hen aangeboden. Een ander deel wordt op rente uitgezet aan de Beurs op onderpand van effecten, waarbij het de regel is dat de geldnemer 10 percent surplus geeft. Maar ook een belangrijk deel wordt belegd door het in disconto nemen van wissels aangeboden door zoogenaamde

[1]) Over hare inrichting en die van andere clearing-house vindt men bijzonderheden in het werkje van W. Howarth, Our clearing-system and clearing houses, London 1884.

bill brokers, of door bij deze laatsten geld à deposito te geven.

De *bill brokers* — bill merchants zou een betere benaming voor hen zijn, gelijk terecht is opgemerkt [1]) — vervullen op de Engelsche geldmarkt een zeer voorname rol. Zij zijn veel meer dan tusschenpersonen, want zij drijven handel in wissels. Op een groote plaats als Londen is de credietwaardigheid van iedere firma niet door elkeen te beoordeelen; de *bill brokers* zijn daarmede beter dan anderen bekend. De banken geven er de voorkeur aan, iets minder discontorente te verdienen, indien zij tot dien prijs van alle risico ontheven kunnen zijn; zij nemen dus liefst papier, dat door een solieden *bill broker* is geindosseerd. Dank zij de werkzaamheden dezer klasse van personen wordt voorkomen, dat de eene bank te ruim, de andere te schraal van kasmiddelen is voorzien; want de *bill brokers* zijn zoowel geldnemers als geldgevers op disconto, de aard van hun bedrijf brengt dat mede. Zooals reeds gezegd is, nemen zij ook deposito's aan van banken, tegen een matige rente, onder de verplichting om die gelden terug te geven, zoodra zij benoodigd zijn. Een bill brokers-kantoor of discount-house is een soort van bank ten behoeve van de gewone banken; daar melden deze laatsten zich aan, wanneer hare kasmiddelen overvloedig zijn, en evenzeer, wanneer zij in den tegenovergestelden toestand verkeeren. Men begrijpt, dat er oogenblikken kunnen zijn, waarin de vraag naar geld bij de *bill brokers* het aanbod overtreft; onder zulke omstandigheden is de *Bank of England* hun eenig toevluchtsoord. In gewone tijden concurrenten dezer instelling, moeten zij in buitengewone steun bij haar zoeken.

Zoowel het een als het ander heeft ten gevolge, dat de Bank van Engeland jegens de *bill brokers* niet gunstig gezind is. Hen die geregeld bij haar disconteeren bedient zij vaak tot een rente beneden haar zoogenaamd „minimum"; maar voor de *bill brokers* wijkt zij van dat maximum niet af, en vóór weinige jaren nam zij hun papier zelfs nooit in disconto, alleen

[1]) G. Clare, A money-market primer, 2e druk, London 1893, bl. 141.

als onderpand van tijdelijke voorschotten aan. Eerst in Juli 1890 is hierin verandering gekomen, en de looptijd van het papier, aanvankelijk tot een halve maand beperkt[1]), mag zich nu tot 60 dagen uitstrekken. Maar de Engelsche Bank moge bepalen wat haar goeddunkt, zij weet zeer wel, en de *bill brokers* weten het ook, dat zij in moeilijke tijden aan deze laatsten geen hulp kan weigeren. Ten slotte leunt alles op de Bank van Engeland, in dien zin, dat van haar kasversterking wordt verwacht, als de gewone voorraden zijn uitgeput. Men heeft het Engelsche stelsel een omgekeerde pyramide genoemd, waarvan de punt wordt aangeduid door de Bank-*reserve*. Tot zekere hoogte past deze benaming op ieder gecentraliseerd credietstelsel, op het Nederlandsche, zoo goed als op het Fransche, het Duitsche en het Oostenrijksche. Maar in Engeland is de last, die op het éene punt rust, bijzonder groot. De depositobanken hebben in normale tijden zeer geringe kassen, en hetgeen zij zoo noemen bestaat ten deele uit saldo's bij de *bill brokers*, door dezen op hun beurt voor het grootste deel belegd. De last loopt altijd gevaar overmatig te worden, en reeds meermalen is dat gevaar gebleken ernstig te zijn. Geen geldmarkt is in gewone tijden zoo ruim voorzien als de Engelsche, doch geene is het tooneel van heviger stormen; op het onverwachtst wordt de Bank van Engeland soms geroepen tot aanzienlijke vermeerdering van hare voorschotten. Deze klommen tusschen 7 en 16 Mei 1866 van £ 20.8 op £ 30.9 millioen; na den val der City of Glasgow Bank, tusschen 25 September en 16 October 1878, van £ 17.3 op £ 23 millioen; in November 1890, toen het huis Baring in moeilijkheden geraakte, die slechts door het energieke optreden van den toenmaligen gouverneur der Bank LIDDERDALE een zeer tijdelijke crisis hebben veroorzaakt, van £ 25.1 tot £ 32.1 millioen in den tijd van éene week.

Het moet nochtans erkend worden, dat de stormen niet toenemen in aantal of in kracht. In de laatste zestig jaren

[1]) Zie *The Statist* van 26 Juli 1890, bl. 92.

heeft het Engelsche bankwezen, naar ons bleek, een groote vlucht genomen; naar evenredigheid daarvan zijn de handelscrises niet vermeerderd; integendeel, zij zijn minder talrijk geworden dan vroeger. Men leert, naar het schijnt, de onheilspellende teekenen beter opmerken; te veel en te groote belangen staan op het spel, dan dat men dit straffeloos zou kunnen nalaten. Zooals reeds werd medegedeeld, houdt ook de Engelsche Bank thans een grootere *reserve* dan vroeger; door tijdige renteverhooging en, zoo deze niet snel genoeg helpt, door geld op te nemen aan de Beurs, waakt zij tegen te sterke vermindering van het bedrag daarvan. Er is veel bekwaamheid bij de mannen, aan wie de leiding der banken is opgedragen. Met hun stelsel opgegroeid, zijn zij daarmede vertrouwd geraakt, en slechts zelden wordt de goede gang van zaken gestoord. Wie zou het ooit gewaagd hebben, zulk een stelsel als het reeds sedert vele jaren in Engeland bestaande in te voeren? Nu het er eenmaal is, dwingt het bewondering af, want een onpartijdig opmerker kan slechts verklaren, dat het in den regel, ja bij toeneming, uitstekend werkt.

Men zou de plaats, die de Bank van Engeland in dat stelsel bekleedt, bezwaarlijk met een enkel woord kunnen aanduiden; de rol, die zij daar vervult, is zeer eigenaardig, omdat zij zich kenmerkt door groote verscheidenheid. Nu leidend, dan volgend: beurtelings krachtig ingrijpend en niet meer dan spiegel of barometer van den toestand; vaak het onmisbaar steunpunt der geldbeweging, maar soms alleen haar middelpunt, blijft de Bank van Engeland steeds het doelwit van aller blikken, hare gedragslijn het voorwerp van aller beschouwingen op de geldmarkt. Aan de kracht, waarmede zij is toegerust en de voorrechten, die haar zijn verleend, is het te danken, dat het Engelsche credietwezen een geheel vormt. Dit laatste is de vrucht der wetgeving van 1844—45, die men niet alleen naar hare zonderlinge bepalingen omtrent de dekking en de inrichting der werkbalansen mag beoordeelen. Door de zorg voor den goudvoorraad hoofdzakelijk aan een enkele bankinstelling op te dragen, heeft

de wetgever verband gebracht tusschen alle bankinstellingen onderling, en door aan die instelling strenge voorschriften te geven met betrekking tot het vervullen van haar taak, als het ware ieder uitgelokt om toezicht op haar te oefenen. Maar dit toezicht op het beheer der Bank van Engeland wordt voor de bijzondere banken een toezicht op eigen beheer, een zich rekenschap geven van den algemeenen stand van zaken. Zoo wordt iedere bank genoopt, zich aan te merken als lid van een groot geheel. Het Engelsche bankwezen is ook daarom zoo krachtig, omdat het meer is dan een verzameling van op zich zelf staande inrichtingen, omdat het een stelsel vormt.

---

§ 5.

Voortzetting. — De Schotsche Banken.

Al het voorgaande heeft uitsluitend op Engeland betrekking. Schotland heeft op het gebied van het bankwezen zijn eigen geschiedenis, die zeer merkwaardig is [1]).

De eerste circulatiebank is in Schotland verrezen in 1695. Zij heeft bij hare oprichting een monopolie gekregen voor den tijd van een en twintig jaren, maar van den beginne af stond het bij den wetgever vast, dat dit monopolie niet vernieuwd zou worden, en toen in 1716 de tijd was verstreken is dienovereenkomstig gehandeld. Van 1716 tot 1845 heeft in Schotland volkomen vrijheid tot oprichting van circulatiebanken bestaan. Er was zelfs gedurende een groot gedeelte van dien tijd geen bijzondere wetgeving betreffende het bankwezen; ieder kon het bankbedrijf uitoefenen op zoodanigen voet als hem goed scheen. Het gebeurde soms, dat koffiehuis-

[1]) Zie SOMERS, The Scotch Banks and their system of issue, Edinburgh, 1873; Mr. J. LUDEN, De Schotsche banken en haar arbeidsveld, Economist, 1882, I, 329—350; KERR, History of banking in Scotland, Glasgow, 1884, en W. GRAHAM, The one pound note in the rise and progress of banking in Scotland, Edinburgh, 1886.

houders biljetten uitgaven van weinige schellingen, „betaalbaar aan den houder op vertoon in geld of in drank"; of wel, hetgeen meer practische beteekenis had, dat de groote banken biljetten in omloop brachten, die zij naar goeddunken zoowel kontant, als eerst na zes maanden onder bijvoeging van rente konden inwisselen (*optional notes*) [1]). Aan deze misbruiken heeft een Parlementsacte van het jaar 1765 een einde gemaakt, door de uitgifte van biljetten, die niet onmiddellijk in specie betaalbaar zouden zijn, alsook van papier beneden £ 1, te verbieden [2]). Maar dit daargelaten heeft tot 1845 de meest volledige vrijheid geheerscht. En ruim is daarvan gebruik gemaakt: er zijn achtereenvolgens 95 circulatiebanken verrezen [3]).

Thans echter bedraagt het getal slechts 10. Van de 85 overige hebben 33 zich met bestaande inrichtingen versmolten, terwijl niet minder dan 52 fout gegaan of op andere wijze van het tooneel verdwenen zijn. Meest waren dit kleine kantoren van particuliere firma's, waaronder vele, die het bankbedrijf met het gewone handelsbedrijf vereenigden; doch ook enkele groote instellingen kwamen daaronder voor. De *Western Bank*, die in de crisis van 1857 is bezweken, had 101 agentschappen en £ 5,300,000 *deposits*; de *City of Glasgow bank*, die in 1878 te gronde is gegaan, had *deposits* ten bedrage van £ 8,000,000. De geschiedenis van het Schotsche bankwezen kan dus niet in alle opzichten glansrijk heeten.

[1]) GRAHAM geeft een fac-simile van een *optional note*, gedagteekend te Dundee, 8 Augustus 1763; het bedrag is £ 1, „or, in the option of the Directors, one pound and six pence sterling at the end of six months", en betaalbaar „either in cash or in notes of the Royal Bank or Bank of Scotland".

[2]) Later, in 1826, toen voor Engeland het minimum werd gesteld op £ 5, heeft men ditzelfde voor Schotland willen bepalen, doch daarbij zooveel tegenstand ontmoet, dat het plan is prijsgegeven. Zelfs WALTER SCOTT sprong (in zijne brieven van Malachi Malagrowther) voor de biljetten van £ 1 in de bres.

[3]) Volgens KERR 96, maar hij rekent daaronder de *North British Bank*, die geen biljetten uitgeeft.

Zij strekt ten bewijze, dat aan het stelsel van vrije mededinging tusschen de circulatiebanken, naast onmiskenbare voordeelen, groote bezwaren kleven.

Bij een wet van 1845 is, in overeenstemming met de beginselen der Peel-acte, de oprichting van nieuwe circulatiebanken in Schotland verboden en de hoeveelheid ongedekte biljetten, die elke bank zou mogen uitgeven, bepaald. De invloed dezer wet is niet ongunstig geweest [1]). Zij heeft de ontwikkeling van het Schotsche bankwezen niet belemmerd, want in geen tijdperk hebben de banken zich dermate over het gansche land verbreid en zich zoo volkomen met het volksleven vereenzelvigd, als in de laatste vijftig jaren; maar zij heeft ten gevolge gehad, dat de banken zich beter dan vroeger met elkander hebben verstaan, op gewichtige punten eenparigheid van gedragslijn tot regel hebben gekozen. Alle tarieven, bijvoorbeeld, worden thans in gemeen overleg vastgesteld. Daar het getal der banken klein is en zij alle in zeer bloeienden toestand verkeeren, bestaat er voor haar geen aanleiding om de onderlinge mededinging te ver te drijven. Zij kunnen hare gemeenschappelijke belangen naar eisch behartigen.

Werpen wij thans een vluchtigen blik op het Schotsche bankwezen in zijn bestaanden vorm; niet minder dan het Engelsche verdient het onze belangstelling, ja in sommige opzichten nog meer. Het getal der deposanten bij de Schotsche banken bedroeg omstreeks 1884 420,000. Daar de bevolking van Schotland toen 3,825,000 zielen sterk was en het volwassen gedeelte daarvan nauwelijks het cijfer van 2,000,000 kon bereiken, vond men dus in Schotland ongeveer 1 deposant op 5 volwassen personen. Hieruit blijkt reeds, dat de banken daar te lande geen instellingen zijn, die alleen voor den groothandel dienen, maar in den waren zin des woords volksbanken. Zoowel de kleine winkelier, als de millionnair brengt zijn overvloedig geld bij de bank, want het geringste bedrag,

[1]) Opmerkelijk zijn dienaangaande de verklaringen van KERR, *History of banking in Scotland*, bl. 176.

waarvoor deposito's worden aangenomen, is niet hooger dan £ 10. Verwonderlijk groot zijn dan ook de middelen, waarover de Schotsche banken kunnen beschikken. Het totale bedrag van hare deposito's was op 31 December 1894 niet minder dan £ 93,296,038.

Tegenover dit cijfer zinkt dat der in omloop zijnde biljetten in het niet; het bedroeg op het eind van 1894 slechts £ 6,648,158 [1]). Uit dien hoofde is dikwijls beweerd, dat het recht van biljetten uit te geven voor de Schotsche banken weinig of geen beteekenis zou hebben. Maar luide wordt dit door de banken zelve weersproken. Het recht van papieruitgifte, zoo beweren zij, heeft daarom voor haar beteekenis, omdat het haar in staat stelt tot de oprichting van bijkantoren op de kleinste plaatsen. Immers de kassen dezer kantoren kunnen nu grootendeels uit eigen biljetten bestaan, hetgeen besparing van rente geeft. Inderdaad is het getal der bijkantoren in Schotland hoogst aanzienlijk: op 31 December 1894 bedroeg het 1007. Mag men dit niet geheel toeschrijven aan de genoemde oorzaak, zeker toch voor een gedeelte. Het is ten minste een feit, dat sedert de wet van 1845 de oprichting van nieuwe circulatiebanken heeft verboden, geen andere banken in Schotland zijn verrezen. Instellingen zonder het recht van papieruitgifte schijnen er naast de bestaande, die dit recht wel bezitten, niet te kunnen bloeien. Maar misschien ook is het arbeidsveld reeds zoodanig in beslag genomen, dat er voor nieuwe mededingers geen plaats zou zijn.

Men lette ten slotte op een merkwaardigen trek in het Schotsche bankwezen, op het stelsel der zoogenaamde *cash credits*, dat het eerst in 1728 door de een jaar te voren opgerichte *Royal Bank of Scotland* in practijk is gebracht. Een *cash credit* is een voorschot in rekening-courant, waarbij den debiteur slechts rente wordt berekend over zijn debet-saldo van elken dag. Ook hier te lande kent men zulke voorschotten, doch

[1]) Op 2 December 1876 was het nog £ 7,069,074 (waaronder £ 4,509,853 biljetten onder £ 5). Echter op 31 December 1883 £ 5,902,595.

alleen op de groote plaatsen en tegen zakelijk onderpand. In Schotland worden zij overal verleend en gewoonlijk zonder onderpand, dus in blanco of onder borgstelling. Een landbouwer, bijvoorbeeld, heeft zaaikoren of vee noodig, doch geen middelen om het zich aan te schaffen; nu erlangt hij van de bank, waarmede hij in betrekking staat, een *cash credit*; en straks, wanneer zijne kas verruimd is, stort hij bij de bank weder eenig geld, dat terstond in mindering komt van de som, waarover hij rente betaalt. Het is een voor alle partijen zeer voordeelig stelsel. Aan de banken berokkent het weinig verliezen, want *cash credits* verleenen zij slechts aan hen, met wie zij in dagelijksche betrekking staan, wier credietwaardigheid zij daardoor kunnen beoordeelen; en in de behoefte dergenen, die crediet noodig hebben, wordt op een voor hen even gemakkelijke als goedkoope wijze voorzien.

Hiermede is aangewezen welk een hoogte het Schotsche bankwezen heeft bereikt en welk een voorname plaats het bekleedt in het volksbestaan. Intusschen moet bij de vergelijking van dit stelsel met dat van andere landen een gewichtig punt niet vergeten worden. Er zijn behoeften, waarin de Schotsche banken ruim voorzien, andere banken niet; die behoeften blijven elders niet onbevredigd, maar worden er bevredigd op andere wijze. In Nederland, bijvoorbeeld, worden overvloedige gelden meestal op *prolongatie*, dat is op onderpand van effecten, door bemiddeling van effectenmakelaars ter beurze uitgezet; of wel, zij worden belegd in fondsen, die hier te lande, naar men weet, door allen een zeer gewenschte bezitting worden geacht. In Schotland bestaat nergens een groote effectenbeurs; overvloedige kas wordt daar op veel grooter schaal dan hier te lande aan de banken toevertrouwd. Zoo zijn er meer punten te noemen. Wij merken dit niet aan om de beteekenis der Schotsche banken te verkleinen — het blijkt nu veeleer, in welke mate zij de spil zijn der kapitaalbeweging — maar alleen om een dwaling te voorkomen, die anders licht zou kunnen ontstaan.

---

§ 6.

Frankrijk.

Voor de kennis van het bankwezen in het algemeen is het zeer nuttig, aan dat van Groot-Brittannië meer dan gewone opmerkzaamheid te schenken. Minder uitvoerig willen wij thans ook de voornaamste bijzonderheden betreffende het bankwezen in eenige andere landen vermelden.

In Frankrijk is de eerste circulatiebank gesticht in 1716, door John Law. Na bij edict van 4 December 1718 tot staatsbank te zijn verheven, heeft de *Banque Royale* — zoo heette zij toen — hare papieruitgifte zoo snel en onberaden uitgebreid, dat zij spoedig hare betalingen heeft moeten staken. Men weet, welk een speculatiekoorts door haar is opgewekt en in welk een crisis die is geeindigd. [1]) Lang heeft het daarop geduurd, eer op nieuw een circulatiebank in Frankrijk is verrezen; dit is eerst geschied in 1776, onder het ministerie van Turgot. Een monopolie heeft deze bank — een commanditaire vennootschap, *Caisse d'escompte* genaamd — eerst verkregen in 1787, toen haar einde reeds nabij was. Want om plaatsruimte te maken voor de Assignaten, het bekende muntpapier uit het tijdvak der Revolutie, heeft men in 1792 alle andere uitgifte van biljetten in Frankrijk verboden, en in overeenstemming met dit besluit is den 24 Augustus 1793 de *Caisse d'escompte* opgeheven. Roemvol was hare geschiedenis niet. Twee malen heeft zij de inwisseling harer biljetten moeten schorsen; ook heeft zij aan de regeering belangrijke voorschotten gedaan, die haar later in sterk gedepreciëerde Assignaten zijn terugbetaald.

Het verbod tot uitgifte van bankpapier is in 1796 ingetrokken en toen zijn eenige kleine circulatiebanken in Frankrijk ontstaan, die echter weldra zijn overvleugeld door de *Banque*

[1]) Zie E. Levasseur, *Recherches historiques sur le système de Law*, Paris, 1854.

de France, opgericht den 13 Februari 1800 [1]). In 1803 is aan deze instelling, thans de grootste circulatiebank der wereld, het uitsluitend recht verleend om bankbiljetten uit te geven, met dien verstande echter, dat de regeering zich voorbehield buiten Parijs de oprichting van circulatiebanken te vergunnen. Van dit voorbehoud is gebruik gemaakt; in 1817 en 1818 zijn drie, in 1835 tot 1838 nog zes, dus in het geheel negen departementale banken tot stand gekomen. Maar in 1848 zijn al deze banken met de *Banque de France* versmolten, zoodat seder dat jaar slechts ééne circulatiebank in Frankrijk bestaat [2]). Haar octrooi, in 1857 voor het laatst vernieuwd, eindigt met 1897.

Omtrent de dekking der biljetten zijn aan de Fransche Bank nooit voorschriften gegeven; doch sedert eenigen tijd is er een maximum gesteld voor het bedrag, dat door de Bank mag worden uitgegeven. Deze regeling vindt haar oorsprong in de gebeurtenissen van 1870. Ten einde de Bank gedurende den oorlog in staat te stellen om zoowel aan particulieren als aan de schatkist ruime credieten te verleenen, is zij den 12 Augustus 1870 tijdelijk van de inwisseling harer biljetten ontheven. Maar om te voorkomen, dat het door haar uitgegeven papier te overvloedig zou worden en daardoor in waarde zou verminderen, is tevens bepaald, dat de Bank niet meer biljetten in omloop zou mogen brengen dan voor een bedrag van *fr.* 1800 millioen. Dit maximum is achtereenvolgens verhoogd; eerst tot *fr.* 2400, toen tot *fr.* 2800, daarna, den 15 Juli 1872, tot *fr.* 3200 millioen. In November 1874 heeft de Bank hare speciebetaling hervat; tot haar lof moet worden gezegd, dat zij van 1873 af niets onbeproefd heeft gelaten

[1]) De geschiedenis dezer bank is geschreven door A. Courtois, *Histoire des banques en France*, 2e Ed., Paris, 1881. Men vergelijke verder het artikel *Banques* in den *Dictionnaire des finances*, van Léon Say, waarvan de eerste aflevering in 1884 is verschenen.

[2]) Over hetgeen aanleiding heeft gegeven tot die versmelting vindt men belangrijke kritische opmerkingen bij Mr. P. Verloren, *De verhouding van den staat tot het bankwezen*, Utrecht, 1864, bl. 407—412.

om zoo spoedig mogelijk daartoe over te gaan: haren metaalvoorraad, die in 1873 gemiddeld *fr.* 762 millioen bedroeg, wist zij in 1874 tot gemiddeld *fr.* 1130, in 1875 tot *fr.* 1511, in 1876 tot *fr.* 1987 millioen op te voeren. Toen de Bank op 1 Januari 1878 gehouden was de inwisseling der biljetten te hervatten, was deze reeds lang een feit geworden. Maar de maximumbepaling is gebleven. De *fr.* 3200 millioen zijn wel is waar op het eind van 1883 tot *fr.* 3500 millioen verhoogd, doch aan het voorstel der regeering om het maximum af te schaffen is toen niet voldaan. Den 25 Januari 1893 werd het gebracht op *fr.* 4000 millioen.

Dat deze bepaling vrij zonderling is te achten, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Welk nut kan gelegen zijn in het stellen eener grens aan de uitgifte van bankpapier? Uit het bedrag der omloopende biljetten kan nooit gevaar ontstaan; gevaar kan alleen ontstaan uit een onvoldoende dekking. Een bank is niet beter in staat ruime credieten te verleenen en toch voor de inwisseling van haar papier te zorgen, naar gelang hare circulatie geringer is, maar naar gelang die geringer is in verhouding tot haar metaalvoorraad. Zelfs de Peel-acte, zoo streng in hare voorschriften betreffende het bankpapier, beperkt niet de som der biljetten, maar de som der ongedekte biljetten. Aan de Fransche regeling kleeft de fout van de meeste regelingen omtrent dit onderwerp: te beperken wat vrij moet blijven en vrij te laten wat beperkt moet worden. Er is slechts één voorschrift noodig met betrekking tot de uitgifte van bankbiljetten; het maximum der verhouding tusschen het gezamenlijk bedrag van al de opeischbare schulden der Bank en den voorraad munt en muntmateriaal moet van overheidswege worden vastgesteld. Gaat men verder, zoo belemmert men het bankbedrijf; verzuimt men dit voorschrift te geven, zoo ontbreekt een zeer nuttige bepaling.

Spreken wij thans nog een woord over het beheer der Fransche Bank. Het heeft dikwijls aanleiding gegeven tot kritiek. Twee dingen inzonderheid zijn aan de Bank verweten:

te groote dienstvaardigheid jegens den staat, te geringe dienstvaardigheid jegens den handel.

Afgezien van de vraag, in hoever de Fransche Bank deze verwijten verdient, moet het erkend worden, dat de genoemde gebreken juist die zijn, waarin bevoorrechte circulatiebanken het meest gevaar loopen te vervallen.

Te groote dienstvaardigheid jegens den staat. Minder uit dankbaarheid voor de voorrechten, die men geniet, dan wegens een verkeerde opvatting van de plichten, die men te vervullen heeft. De bevoorrechte bank is een publieke instelling, zij moet dus beheerd worden overeenkomstig het publiek belang; en wie meer dan de staat vertegenwoordigt dat belang? Is de schatkist ledig en het crediet gering, ligt het dan niet op den weg der bank, met haar crediet den staat ter hulp te komen, inzonderheid wanneer de tijden moeilijk zijn, de vijand misschien aan de grenzen staat en tot behoud der nationale eer, zoo niet der nationale onafhankelijkheid, samenwerking van alle krachten noodig is? Vele centrale banken hebben zich door overwegingen van dien aard laten verlokken om aan de regeering belangrijke voorschotten te doen; het gevolg daarvan is menigmaal geweest, dat de ongedekte circulatie onmatig werd uitgebreid en de bank van de verplichting tot inwisseling harer biljetten werd ontheven. In Engeland heeft dit plaats gevonden, in Oostenrijk, in Rusland, in Italië, ook in Frankrijk. Gedurende den oorlog met Duitschland en kort daarna heeft de Fransche Bank aan den staat voorschotten verleend, welker gezamenlijk bedrag de aanzienlijke som van *fr.* 1530 millioen heeft bereikt, ongerekend een voorschot van *fr.* 200 millioen, dat den 11 Februari 1871 verleend is aan de stad Parijs. Dank zij het doorgaans zeer goede bestuur der Fransche financiën is de schuld aan de Bank spoedig binnen enge grenzen teruggebracht en de Bank zelve, naar ons bleek, heeft gedaan wat in haar vermogen lag om binnen korten tijd hare betalingen te hervatten. Toch was het een fout van de regeering, zulke groote voorschotten te verlangen en van de Bank, daarin te

bewilligen. Vooral in moeilijke tijden moet men waken tegen verwarring in het ruilmiddel. Is het crediet van den staat tijdelijk gering, zoo schrijve men leeningen uit, die spoedig aflosbaar zijn en veel rente geven; en houdt zelfs daarop het kapitaal zich schuil, welnu dan moet tot het heroieke redmiddel der gedwongen leening de toevlucht worden genomen. Doch men vergrijpe zich niet aan het geldwezen. Men voege bij de jammeren van den oorlog niet die van een bedorven ruilmiddel.

De tweede fout, die men aan de Fransche Bank heeft verweten, te geringe dienstvaardigheid jegens het publiek, behoort ook tot de zoodanige, waarin een bevoorrechte circulatiebank licht kan vervallen, dan inzonderheid, wanneer zij geen talrijke depositobanken naast zich heeft, zoodat zij aan geen levendige mededinging het hoofd moet bieden. Juist omdat zulk een instelling weet, hoeveel aan de deugdelijkheid van haar beheer is gelegen, hoe onverantwoordelijk dus elke door haar gepleegde handeling zou zijn, die het algemeen vertrouwen in haar papier zou schokken, is conservatisme een klip, waarop zij kan verzeilen. Niet genoegzaam rekening te houden met de verscheidenheid, ook met de verandering der behoeften, waarin zij geroepen is te voorzien, doortrokken te worden van routine-geest, schier te versteenen in hare reglementen, ziedaar de gevaren, waaraan een centrale bank bloot staat. De vrije mededinging geeft minder waarborgen, doch soms meer leven; de centralisatie grooter zekerheid, maar soms tot den prijs van minder ontwikkeling.

De Fransche Bank is langen tijd zeer achterlijk gebleven. Volgens artikel 10 van hare statuten moest zij bijkantoren oprichten ter plaatse waar dit noodig zou blijken; in 1808 en 1810 zijn dan ook drie zulke kantoren gevestigd. Doch de uitkomsten daarvan waren onbevredigend en in 1817 zijn de bijkantoren opgeheven. Eerst in 1836 heeft de Bank weder ernstig aan de naleving van het statutaire voorschrift gedacht; van 1836 tot 1846 kwamen 15 bijkantoren tot stand, welk getal in 1848 na de opheffing der departementale banken

tot 24 aangroeide. De wet van 1857, die het octrooi der Bank vernieuwde, hield in, dat de regeering van 1867 af bevoegd zou zijn in elk departement de oprichting van een bijkantoor te vorderen, doch eerst nadat een nieuwe wet, van 27 Januari 1873, aan de regeering de verplichting had opgelegd om uiterlijk 1 Januari 1877 van die bevoegdheid gebruik te maken, is het geschied. Het getal der *succursales* is nu 94, en de Bank heeft in 1881, door het stelsel der *villes rattachées* en der *bureaux auxiliaires*, aan hare werkzaamheden verdere uitbreiding gegeven; in de *villes rattachées* is gelegenheid tot disconteering; in de steden der *bureaux auxiliaires* wordt vijf maal per maand papier geïncasseerd. Men kan nu bij de *Banque de France* wissels aanbieden betaalbaar op 261 plaatsen; nog altijd een klein getal, want de Nederlandsche Bank neemt papier aan op 92 plaatsen, schoon de bevolking van ons land acht maal geringer is dan die van Frankrijk.

Gering bleef ook aanvankelijk de omloop van biljetten. Het ware middel om dien te bevorderen — op vele plaatsen van het land gelegenheid te geven tot inwisseling van biljetten tegen specie, en omgekeerd — was door de Bank niet aangegrepen, en vóór 1867 heeft de circulatie het bedrag van 840 millioen francs nooit overschreden. Thans bedraagt zij ruim 3600 millioen, terwijl ook het rekening-courantwezen zich in de laatste jaren krachtig ontwikkeld heeft. Het getal der rekening-couranthouders bedroeg volgens het jongste verslag ruim 20,000, waarvan twee derden buiten Parijs [1]).

---

§ 7.

Duitschland.

Centralisatie — in te sterke mate misschien — bleek de

[1]) Veel van het hier vermelde is ontleend aan het werk van G. Bousquet, La Banque de France et les institutions de crédit, Paris 1885. Zie ook den Annuaire de l'économie politique van 1882 en van 1895.

voornaamste karaktertrek te zijn van het Fransche bankwezen. Sedert de Rijkswet van 14 Maart 1875 in werking kwam, wordt ditzelfde ook bij toeneming de voornaamste karaktertrek van het bankwezen in Duitschland.

In Duitschland bestonden eertijds bijkans evenveel bankwetten als er staten waren; de meeste staten van eenig aanbelang hadden een eigen circulatiebank, zoo niet meer dan ééne. Maar bij artikel 4 der *Reichs-Verfassung* is de regeling van het bankwezen opgedragen aan den algemeenen wetgever, die bij de hierboven genoemde wet van 14 Maart 1875 aan de opdracht heeft voldaan. [1]) Het loont de moeite van den inhoud dezer wet kennis te nemen. Zij herinnert aan de Engelsche bankwet van 1844, zonder daarvan een afschrift te zijn.

In Engeland, naar men weet, is de oprichting van nieuwe circulatiebanken verboden. In Duitschland is zij niet geheel uitgesloten, maar slechts toegelaten onder goedkeuring van den wetgever. In de practijk komt dit echter voorshands op hetzelfde neder. Het is niet waarschijnlijk, dat in de eerste jaren de regeering een wet zal indienen, waarbij aan een nieuwe bank wordt toegestaan biljetten uit te geven. Maar verkregen rechten zijn in Duitschland, gelijk in Engeland, geëerbiedigd. Er bestonden in 1875 33 circulatiebanken en deze hebben alle haar recht van papieruitgifte behouden. Alleen is de Pruisische Bank opgelost in een *Reichsbank*, omtrent welker beheer de wet belangrijke bepalingen bevat.

Ook wat de voorschriften aangaande de uitgifte van ongedekte biljetten betreft, stemt de Duitsche wet in beginsel met de Engelsche overeen. Doch ook hier is zij minder absoluut.

Voor iedere bank is namelijk bepaald, hoeveel ongedekt papier zij mag uitgeven. Aan de *Reichsbank* is toegestaan voor 250 millioen mark, aan de 32 andere banken te zamen voor 135 millioen in omloop te brengen. En verliest een bank

[1]) Uitvoerig toegelicht door Dr. A. Soetbeer, *Deutsche Bankverfassung*, Erlangen, 1875.

haar recht van emissie, of geeft zij dit prijs, zoo gaat het op de Reichsbank over. Sedert het jaar 1875 hebben 25 circulatiebanken hare bevoegdheid om biljetten uittegeven laten varen. Dientengevolge zijn nu de 250 millioen der *Reichsbank* geklommen tot 293,400,000 en de 135 millioen der 7 overige banken verminderd tot 91,600,000 mark. [1])

Tot zoover geheel overeenkomstig de Peel-acte. Doch men lette op een belangrijk punt van verschil. Aan de Engelsche banken is volstrekt verboden, ongedekt papier uit te geven boven de bij de wet genoemde cijfers; aan de Duitsche banken is dit alleen bemoeilijkt: geven zij meer uit dan de wettelijke bedragen, zoo betalen zij over dat meerdere 5 percent belasting. Men noemt dat in Duitschland het stelsel der *Indirecte Contingentirung*; in onderscheiding van het Engelsche stelsel, waaraan de naam van *Directe Contingentirung* is gegeven. En nog op een ander punt betreffende de dekking is de Duitsche regeling anders: er is bepaald, dat in ieder geval de som der uitgegeven biljetten voor één derde door edel metaal, voor twee derden door wissels, voorzien van twee of meer handteekeningen en geen langeren looptijd hebbende dan drie maanden, moet vertegenwoordigd zijn. Ten aanzien der saldo's echter stemmen de beide wetten met elkander overeen; omtrent hunne dekking bevat noch de Peel-acte, noch de Rijkswet van 1875 eenige voorschriften.

Ook deze regeling verdient geen lof. Waartoe een beperking, zij het dan ook eene „indirecte", der ongedekte circulatie? Haar bedrag kan belangrijk stijgen, zonder dat hieruit eenig gevaar ontstaat, indien de metaalvoorraad der Bank naar evenredigheid toeneemt. Het Contingent der Duitsche Reichs-

[1]) Van dit zevental zijn de Bayerische Notenbank tot 32,000,000 Mark
de Sächsische Bank tot . . . . 16,770,000 „
de Frankfurter Bank, de Wurttembergische Notenbank, de Badische Bank en de Bank fur Süddentschland elk tot . . . . 10,000,000 „
de Braunschweigische Bank tot . . . . . . 2,830,000 „
ongedekte papieruitgifte bevoegd.

bank is thans op 293,400,000 mark bepaald; groeide de metaalvoorraad aan tot 2000 millioen mark — thans bedraagt hij ongeveer de helft dezer som — dan zou de circulatie niet hooger dan tot 2293 millioen mogen klimmen! Welk nut kan er in gelegen zijn een verschil te bepalen tusschen twee bankcijfers, die tot elkander in een zekere verhouding moeten staan, zal de bank in veiligen toestand verkeeren?

Een verhouding is wel voorgeschreven, echter niet uitsluitend, en evenmin de rechte verhouding. De metaaldekking moet altijd ten minste één derde zijn, niet van alles wat de Bank schuldig is, maar alleen van de biljetten; de saldo's kunnen in het onbepaalde aangroeien, zonder dat hieruit voor de Bank de verplichting tot ruimere dekking ontstaat. Zoo even namen wij kennis van een voorschrift dat onnoodig bindt, thans leerden wij een voorschrift kennen dat de deuren veel te wijd open zet. Men schrijve voor alle verbintenissen een metaaldekking voor of men verlate zich te dien aanzien op het beleid der Bank. De Duitsche wet doet noch het een, noch het ander.

Ook de bepaling, dat de overige twee derden der circulatie moeten vertegenwoordigd zijn door wissels is kwalijk te verdedigen. Het gevolg hiervan is, dat de Bank, behalve uit haar kapitaal, slechts uit hare saldo's voorschotten op onderpand van goederen en fondsen kan doen. Waarom dit zoo geregeld? Zijn voorschotten op onderpand minder solide? Dan passen zij ook voor de saldo's niet. Of is de bedoeling, het bedrag dezer voorschotten binnen zekere grenzen te beperken? Maar de Rijkswet mag zooveel saldo's aannemen, als men haar wil toevertrouwen.

De Duitsche wet van 1875, naar men bespeurt, levert veel stof tot kritiek. Daarentegen moet de wijze, waarop de centrale instelling, die zij geschapen heeft, hare taak heeft opgevat, in menig opzicht met lof worden vermeld. De *Reichsbank* tracht werkelijk te voldoen aan hare bestemming. Reeds heeft zij 242 agentschappen en onder-agentschappen, en zij trekt hiervan inzonderheid partij om het zoogenaamde „giro-verkeer"

te bevorderen. De Reichsbank is bovenal een giro-bank.

Iedere solide firma, gevestigd op een der plaatsen, waar de Bank een kantoor heeft, kan namelijk een rekening bij haar openen, en zich laten goedschrijven voor gestorte gelden of de opbrengst van disconto en beleening. Hiervoor wordt geen provisie belast; alleen de incasseering van wissels en coupons is aan een matig recht onderworpen. Men kan op drieerlei wijze over zijn te goed bij de Bank beschikken. Men kan accepten bij haar betaalbaar stellen, *cheques* op haar afgeven, en van zijn rekening laten overschrijven op die van anderen, wáár ook woonachtig, dus zonder risico of kosten ieder bedrag naar elders verzenden. Van dit alles wordt ruim gebruik gemaakt. In het jaar 1895 heeft de Bank een som van niet minder dan 46,862 millioen mark van hare rekeninghouders in ontvangst genomen, en daarvan heeft zij 10,237 millioen in kontanten uitbetaald, 23,925 millioen op verschillende wijzen verrekend, 12,672 millioen mark overgeschreven in het credit van rekeninghouders op andere plaatsen [1]). Men zou bezwaarlijk een voorbeeld kunnen noemen van een bank, die in dit opzicht den handel meer diensten bewijst. Het „giro-verkeer" bij de Duitsche Rijksbank maakt een der gewichtigste afdeelingen van haren werkkring uit. Betrekkelijk klein, daarentegen, is het bedrag van hare circulatie; 1000 à 1100 millioen mark, naast 180 à 200 millioen bij de andere banken [2]).

---

§ 8.

Nederland.

Voortgaande met deze schetsen, richten wij thans de aandacht op ons eigen vaderland.

[1]) In deze 12672 millioen deelt Frankfort a/M voor 1179, Hamburg voor 1194, Berlijn voor 3154 millioen mark.

[2]) Bij F. Thorwart, *Die Entwicklung des Banknotenumlaufs in Deutsch-*

De eerste groote bank, die hier te lande is verrezen, was de *Amsterdamsche Wisselbank*, een stedelijke instelling, opgericht in het jaar 1609 [1]). Zij is gesticht met een zeer eigenaardig doel. Het muntwezen verkeerde destijds in een gebrekkigen toestand; er was veel besnoeid geld in omloop en gave stukken waren zoo zeldzaam, dat zij gewoonlijk eenig opgeld bedongen. Terecht zag de Amsterdamsche overheid hierin een kwaad; doch in plaats van dit kwaad te verklaren uit de hierboven genoemde oorzaak, schreef zij het toe aan de handelingen der wisselaars en kassiers, die immers de gave stukken terughielden, alleen de slechte uitgaven en alzoo den geldsomloop bedierven. Kon aan die wanbedrijven een eind worden gemaakt, dan zou alles wel in orde komen; de „steijgeringhe" van het geld, de „confusie in 't stuck van de munte" zou dan niet meer plaats vinden. Bijgevolg zijn bij Keuren van 1608 en 1609 alle wisselaars en kassiers van hun ambt ontzet en heeft de overheid in het laatstgenoemde jaar een eigen bank opgericht, dat een vereenigd wissel- en kassierskantoor zou zijn. Aan ieder werd bevoegdheid verleend bij deze bank een rekening te openen en geld of ongemunt metaal bij haar over te brengen; men werd dan goedgeschreven voor de waarde daarvan, naar de wettelijke (niet altijd

---

land von 1851—1880 (Jahrbücher für Nat. Ock. und Statistik, XLI bl. 193—250) vindt men de volgende opgaven, waaruit blijkt, hoe traag die ontwikkeling is geweest. Wij voegen het eindcijfer van 1895 voor de Reichsbank er bij:

	Alle banken in Duitschland:				*Reichsbank alleen:*		
	Biljetten		Saldo's		Biljetten		Saldo's
Op het eind van							
1844	116,150,000	Mark	145,750,000	1876	766,100,000	Mark	182,610,000
1860	321,990,000	„	164,060,000	1877	715,820,000	„	167,350,000
1865	578,630,000	„	190,680,000	1878	663,730,000	„	160,700,000
1870	854,100,000	„	210,710,000	1879	792,800,000	„	185,450.000
1875	1038,420,000	„	441,200,000	1880	806,110,000	„	173,250,000
1880	1007,650,000	„	238,340,000	1895	1,320,089,000	„	138,700,000

[1]) Zie W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland*, Rotterdam, 1838, aan welke bron het volgende betreffende de Wisselbank is ontleend. Ook voor de geschiedenis van ons muntwezen ten tijde der repnbliek vindt men hier talrijke bijzonderheden.

even juiste!) tarifeering. Over hetgeen men bij de Bank te goed had, kon men beschikken door het geld te laten overschrijven op een andere rekening. Verscheidene bepalingen zijn gemaakt om te bevorderen, dat van deze inrichting veel partij werd getrokken. De stad stelde zich borg voor de gestorte gelden; alle wissels van *f* 600 en hooger moesten door tusschenkomst der bank verhandeld en betaald worden.

Was nu het doel bereikt? De regeering had willen tegengaan, dat de eene munt boven de andere agio deed; alle munten van dezelfde nominale waarde, goede en slechte, zouden voortaan evenveel moeten gelden. Tot de vastgestelde prijzen nam de Wisselbank slechts gave stukken aan, en zelfs ten opzichte der pasmunt ging zij bijzonder streng te werk; alleen schellingen liet zij toe en tot geen hooger bedrag dan 3 percent der gestorte sommen. Het noodzakelijk gevolg daarvan was, dat het publiek ging onderscheiden tusschen *kas-* en *bankgeld*, en dat de „steijgeringhe", die men dacht te weren, in een nieuwen vorm werd bestendigd. Hoe nauwgezetter de Wisselbank hare taak opvatte, des te beter was het geld, waarvoor zij hare rekeninghouders had goedgeschreven, vergeleken met de in omloop zijnde munt. Gedurende bijkans den geheelen tijd van haar bestaan heeft het bankgeld *agio* bedongen.

Maar in 1790 vernam men ongunstige geruchten omtrent het beheer der Bank. Volgens hare regels moest zij de haar toevertrouwde gelden ongeschonden bewaren; credietverleening, tenzij op onderpand van muntmetaal, behoorde niet tot haar werkkring. Men begon echter te verzekeren, dat zij belangrijke sommen had uitgeleend, meest aan de Oost-Indische Compagnie, en toen daarop velen hun geld terug verlangden, bleek dit waar te zijn. Op 3 Februari 1791 schorste de Bank hare betalingen; in plaats van *agio* te bedingen, daalde het bankgeld beneden pari. Uit het verslag eener commissie benoemd om onderzoek te doen naar haren toestand, welk verslag den 5 Februari 1795 is ingeleverd, blijkt, dat het te kort op dat tijdstip *f* 9,247,793 bedroeg en vroeger nog veel

meer had bedragen: in 1760 waren van *f* 30 millioen nauwelijks *f* 10 millioen in voorraad geweest! Door deze onthullingen verloor de Bank alle vertrouwen. Hare schuldeischers zijn later afbetaald, doch haar werkkring was geëindigd. De formeele opheffing der Amsterdamsche Wisselbank heeft plaats gevonden bij Koninklijk Besluit van 19 December 1819.

Op soortgelijken voet als te Amsterdam zijn ten tijde der Republiek nog elders Wisselbanken opgericht, met name in 1616 te Middelburg en in 1635 te Rotterdam. Maar geen van die beide instellingen heeft veel beteekenis gehad. De Rotterdamsche is nooit opgeheven, maar weggekwijnd; de Middelburgsche heeft met veranderden werkkring voortgeleefd tot 1 Juli 1878 [1]).

In de nieuwe geschiedenis van het bankwezen hier te lande is het belangrijkste feit de oprichting der *Nederlandsche Bank*, die hare werkzaamheden heeft aangevangen 1 April 1814. Zij is de eerste en de eenige circulatiebank, die ooit in Nederland is ontstaan. Een kort overzicht van hare lotgevallen mag hier niet ontbreken [2]).

De Bank is opgericht krachtens een Souverein besluit van 25 Maart 1814, dat haar voor een tijdvak van vijf en twintig jaren octrooi verleende voor de uitgifte van biljetten. De oprichting heeft plaats gehad met medewerking van den staat, die voor *f* 1,000,000 deelnam; een medewerking, die zeer noodig was, want het publiek stelde aanvankelijk weinig vertrouwen in de nieuwe onderneming; van de aangeboden

[1]) Een beter lot onderging de *Hamburgsche giro-bank*, naar hetzelfde model in 1619 gesticht. Hare geschiedenis is geschreven door Dr. A. Soetbeer, *Vierteljahrsschrift für Volkswirthschaft und Culturgeschichte*, Jaargang 1866 en 1867. In Februari 1873 is zij herschapen in een gewone depositobank.

[2]) Zie het opstel van Mr. S. Vissering, *De Nederlandsche Bank gedurende haar vijftigjarig bestaan*, De Gids, 1863, II, 193—251; voorts de statistieken medegedeeld door Mr. H. E. Moltzer, in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* van 1864. bl. 296—308; de *Mededeelingen betreffende de Ned. Bank* van Mr. J. F. B. Baert, in het *Jaarboekje* van 1864, 1869, 1877 en 1882; en de *Jaarverslagen* sedert 1864 door den President der Bank uitgebracht.

f 5,000,000 had het na een jaar slechts voor *f* 1,000,000 ingeschreven. Eerst bij de sluiting van het tweede boekjaar, 31 Maart 1816, bleek het kapitaal volteekend. Men ziet hieruit, hoe weinig bijval de oprichting der Bank heeft ontmoet. Gelijk later, bij den aanleg van spoorwegen, zag de Koning toen verder dan de meeste zijner onderdanen.

Het duurde lang alvorens de Nederlandsche Bank een werkkring verkreeg van eenigen omvang. De omloop van hare biljetten bedroeg op het eind van

1814	*f*	1,333,215
1824	„	16,663,990
1834	„	23,399,615
1844	„	33,092,795

Toen heeft op eens een sterke vermeerdering plaats gegrepen, die waarschijnlijk te danken was aan de ontmunting van het goud: de circulatie bedroeg op het eind van 1854 *f* 93,807,110.

Nog minder snel was de vermeerdering van de credietoperatiën der Bank. Haar Opereerend Kapitaal — dat is, de som der disconto's en beleeningen — bedroeg op het eind van

1814	*f*	7,421,011
1824	„	18,662,074
1834	„	21,653,454
1844	„	38,804,471
1854	„	29,865,936

Voor een gedeelte is die trage ontwikkeling zeker hieraan te wijten, dat de gewoonte van te disconteeren en te beleenen destijds nog weinig algemeen was. Langen tijd, gelijk Mr. Vissering het uitdrukt, „gold nog ter beurze van Amsterdam de meening, dat de hulp der Bank eigenlijk niet anders was dan een laatste redmiddel in den nood, alleen bestemd voor hem, die op 't vallen stond en bij de gewone geldschieters moeilijk meer terecht kon." Ook de regeering had schuld. Volgens het oorspronkelijk octrooi mocht de Bank geen beleeningen sluiten op buitenlandsche fondsen, geen papier disconteeren voorzien van minder dan drie handteekeningen, ook geen promessen; voorts moesten alle beleeningen notarieel worden opgemaakt.

Slechts van lieverlede zijn de bepalingen vrijgeviger geworden. Bij het tweede Octrooi, van 21 Augustus 1838, is de beleening van buitenlandsche fondsen toegestaan, mits die fondsen hier te lande waren „genegotieerd en gedomicilieerd en door alhier gevestigde geaccrediteerde handelshuizen geteekend"; ook de verplichting om de beleeningen notarieel te sluiten komt in dit Octrooi niet meer voor; daarbij vergunt het de Bank, zoowel promessen met slechts twee teekeningen als wissels in disconto te nemen. Den 9 Juli 1852 deed de regeering een nieuwe stap, door iedere beperking aangaande de buitenlandsche effecten op te heffen en aan de Bank toe te staan haar reservefonds „in nationale schuld, hypotheken en actiën der Bank" te beleggen. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat toen voor het eerst inbreuk is gemaakt op het zonderlinge stelsel van geheimhouding, dat tot dusver was gevolgd: den eersten van elke maand zou voortaan in de Staats-Courant een opgave moeten geschieden van de biljetten, de saldo's en den voorraad munt- en muntmateriaal.

Doch niet alleen aan het publiek en aan de regeering moet de geringe ontwikkeling der Bank in den eersten tijd van haar bestaan worden toegeschreven. Ook aan haar zelve was dit te wijten. Van de twee fouten, die men aan de Fransche Bank heeft ten laste gelegd, wist zij de eene, te groote dienstvaardigheid jegens de regeering, steeds te ontgaan. Schoon onder medewerking van den staat opgericht en zeer bevoorrecht, heeft zij ook dan, wanneer de nood der schatkist ten toppunt was gestegen, hare onafhankelijkheid bewaard. De standvastigheid, waarmede haar toenmalig bestuur heeft weerstand geboden aan elken aandrang tot het verleenen van voorschotten aan den staat, kan niet genoeg worden geroemd; hieraan is het te danken, dat het financieele wanbeheer dier dagen niet geleid heeft tot oninwisselbaarheid der biljetten. Doch van de tweede fout is zij minder vrij te pleiten. Het octrooi van 1814 vergunde aan de Bank hulpkantoren te stichten te Rotterdam, te Dordrecht en in andere handelssteden: van deze vergunning heeft zij geen gebruik gemaakt.

Het tweede octrooi, dat van 1838, schreef haar voor te Rotterdam een bijbank te vestigen: aan dit voorschrift werd niet voldaan. Van daar dat bij de nadering van het tijdstip, waarop het tweede octrooi ten einde liep — 31 Maart 1864 — bij velen in den lande ernstige twijfel was gerezen aangaande de wenschelijkheid om de Nederlandsche Bank op nieuw een uitsluitend recht tot het uitgeven van bankpapier te verleenen. Zij had wel altijd gezorgd voor een voldoende metaaldekking; men bezat in haar een instelling van de grootst mogelijke soliditeit; doch waren die voordeelen niet te duur gekocht? Zou onder het stelsel van beperking ons bankwezen ooit de ontwikkeling verkrijgen, waarvoor het vatbaar scheen? Er is destijds in Nederland een *bankquaestie* ontstaan; met nadruk en talent is aangedrongen op de niet hernieuwing van het monopolie der Nederlandsche Bank. De uitgifte van biljetten moest aan ieder worden toegestaan, behoudens zekere door de wet te stellen voorwaarden. Deze denkbeelden evenwel, hebben ook warme bestrijding ondervonden. Men deed opmerken, dat de gebreken, die tot dus ver ons bankwezen hadden aangekleefd, door een goede wetgeving konden verwijderd worden en dat het stelsel van centralisatie voordeelen aanbood, die het bedenkelijk zou zijn, buiten dringende noodzakelijkheid prijs te geven.

Ruim dertig jaren zijn verloopen, sedert deze strijd is gevoerd, en wie thans naleest wat toen is geschreven,[1] zal opmerken, dat van beide kanten overdrijving heeft plaats gevonden. De stelsels van eenheid en veelheid van banken staan niet tegenover elkander als licht en schaduw, of als schaduw en licht; zoowel aan het eene als aan het andere zijn voordeelen en nadeelen verbonden; of de eerste dan

[1]) Een overzicht daarvan is gegeven door Mr. J. F. B. Baert, in het *Jaarboekje* van 1864, bl. 279—292. Aan de daar vermelde geschriften moet nog worden toegevoegd het reeds hierboven vermelde en met groote zaakkennis geschreven werk van Mr. P. Verloren, *De verhouding van den staat tot het bankwezen*, Utrecht, 1864. Een beoordeeling van dit werk is door mij geleverd in *De Gids*, 1865, IV, bl. 57—90.

wel de tweede overwegend zijn te achten, hangt af van omstandigheden. Een bevoorrechte circulatiebank kan zich zoodanig gedragen, dat haar bestaan een ware ramp is voor het land, waar zij werkt. Zij kan zoo afhankelijk zijn van de regeering, dat zij de inwisselbaarheid harer biljetten telkens in gevaar brengt; zoo bekrompen in de opvatting van hare plichten jegens het algemeen, dat het een weldaad zou wezen, indien zij aan mededinging werd blootgesteld. Maar evenzeer is het mogelijk, dat zij hare taak volbrengt op een wijze, die aan alle rechtmatige eischen bevrediging schenkt; door zich te vestigen ook in kleine, afgelegen plaatsen, het geheele land in de gelegenheid stelt om gebruik te maken van hare diensten; door bij hare operatiën aan kloekheid bedachtzaamheid te paren, een ruime maar tevens gezonde ontwikkeling geeft aan het credietwezen. Bij de keus tusschen de twee stelsels moet ook gelet worden op tijd en plaats. Het stelsel van vrije circulatiebanken heeft buiten eenigen twijfel bijgedragen tot den bloei van Noord-Amerika; bezwaren heeft het wel opgeleverd: in een tijd van crisis wordt het gemis van een krachtige centrale bank in Amerika steeds levendig ondervonden; maar die bezwaren komen in geen vergelijking met de voordeelen, die er door verkregen zijn en nog verkregen worden. Daarentegen heeft Zwitserland door de toepassing van het vrije stelsel geen bankwezen verkregen, dat in eenig opzicht uitmunt; waaruit blijkt, dat ontwikkeling niet de noodzakelijke vrucht is van dit stelsel. Het is met deze zaak gelegen als met zoo vele andere op het gebied van economische politiek. Is *laisser faire* of staatsinmenging te verkiezen? Nu het een, straks het ander. Men moet acht geven op de geaardheid der bevolking, op hare uitgebreidheid, ook op het historisch gewordene. Men moet wikken en wegen; vermoedelijke voordeelen vergelijken met vermoedelijke nadeelen. In vele gevallen is het niet twijfelachtig, hoe de keus moet zijn. Wie zal betwisten dat de munt moet geregeld worden door den staat, of het wenschelijk noemen, dat het postwezen in particuliere handen overga? Doch de meeste gevallen zijn niet zoo een-

voudig, en tot deze behoort de regeling van het bankwezen. Tot dusver heeft Nederland het stelsel van beperking gehuldigd, en nog minder dan vroeger schijnt men thans gezind, dat stelsel los te laten. Toch zou het niet wenschelijk zijn, indien de deur onherroepelijk voor mededinging werd gesloten.

Dit heeft onze wetgever ook begrepen: de wet van 22 December 1863, „houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank", heeft deze instelling „gerechtigd" verklaard, voor een tijdperk van vijf en twintig jaren „als circulatiebank werkzaam te zijn," doch de mogelijkheid opengelaten, dat evenveel rechten, als haar zijn verleend, aan anderen worden toegestaan. „Geen circulatiebank," zoo luidt het eerste deel van artikel 1, „kan worden opgericht en geen buitenlandsche circulatiebank mag hare biljetten hier te lande in omloop brengen anders dan krachtens eene bijzondere wet en op den voet en op de voorwaarden bij zoodanige wet te stellen". Ongeveer dezelfde regeling, naar men ziet, als op 14 Maart 1875 in Duitschland is tot stand gebracht; doch met veel meer beslistheid heeft hier te lande de wetgever getoond, zich aan het stelsel van centralisatie niet te willen binden. Hij is daarin aanvankelijk zeer ver gegaan; de Nederlandsche Bank werd zelfs tot geenerlei uitkeering aan het Rijk verplicht. Alleen „de kostelooze waarneming der functiën van Agent van 's Rijks schatkist te Amsterdam" werd haar opgedragen, terwijl de regeering zich voorbehield, haar ook te belasten „met de evenzeer kostelooze waarneming van de functiën van Rijkskassier te Rotterdam en in alle plaatsen, waar zij agentschappen vestigt"; eindelijk zou bij een wet bepaald kunnen „of, en op welke voorwaarden zij met de geheele dienst van 's Rijks schatkist in het Rijk zal worden belast." Van dit laatste werd de Bank later, krachtens een op 24 Juli 1871 bij de wet bekrachtigde overeenkomst met het Rijk, tegen een jaarlijksche uitkeering van *f* 100,000 ontheven. Deze *f* 100,000 per jaar, ziedaar dus het eenige, dat door de Bank gedurende de jaren 1864—1889 tegenover de haar toegekende voorrechten is betaald. Het wordt thans door niemand meer

betwist, dat deze vrijgevigheid een fout is geweest en de staat reeds in 1863 wel zou hebben gedaan door een gedeelte van de winsten der Bank voor zich te bedingen. Doch slechts uit overdrijving van een goed beginsel is dit destijds nagelaten. Het monopolie der Bank mocht enkel feitelijk, niet wettelijk zijn; de staat moest volkomen vrij blijven om de oprichting van andere circulatiebanken te vergunnen, zoodra hem dit wenschelijk zou schijnen.

De algemeene geest der wet van 1863 — de eerste bankwet van Nederland, want zoowel in 1814 als in 1838 en in 1852 heeft men de zaak bij besluit afgedaan — blijkt genoegzaam uit het voorgaande Wij willen thans ook de overige hoofdbepalingen dezer wet doen kennen, en daarbij tevens mededeelen, hoe zij zijn uitgevoerd.

Een der belangrijkste is artikel 5. Bij dat artikel is aan de Bank voorgeschreven te Rotterdam een Bijbank, in elke provincie ten minste één Agentschap, en voorts Correspondentschappen „naar de bestaande behoeften" te vestigen. Aan dit voorschrift is als volgt voldaan. Behalve de Bijbank te Rotterdam zijn er nu 18 Agentschappen en Sub-Agentschappen [1]), voorts 48 eerste, 14 tweede en 10 derde klas Correspondentschappen. Een Correspondentschap der derde klas belast zich alleen met incasseering van wissels en andere stukken; maar bij al de overige kantoren, die hier zijn opgenoemd — de Hoofdbank medegerekend, 82 in getal — is gelegenheid tot disconteeren en beleenen en tot inwisseling van biljetten tegen specie, van specie tegen biljetten, en van de eene soort bankpapier tegen de andere.

De credietoperatiën der Bank bepalen zich, volgens artikel 7, tot het disconteeren van handelspapier en van binnen drie maanden betaalbare schuldbrieven, en tot het beleenen van effecten en goederen. Het geldschieten op hypotheek, onder verband van schepen of in blanco is verboden; evenzeer de aankoop van effecten of goederen; alleen mag het reservefonds

---

[1]) Tusschen die beide bestaat voor het publiek geen verschil.

in Nederlandsche Staatsschuld en in pandbrieven van hypotheekbanken worden belegd. Een zeer begrensde werkkring, naar men ziet. De wetgever heeft zich hierbij laten besturen door de overweging, dat een circulatiebank hare middelen niet moet beleggen voor te langen tijd; dat zij, wanneer biljetten of saldo's haar worden opgevraagd, zeer spoedig een aanzienlijke vermindering moet kunnen brengen in de som der door haar verleende credieten. Disconto's en op korten termijn verleende voorschotten op goederen en fondsen voldoen geheel aan dezen eisch. Een bank, die bijvoorbeeld *f* 90,000,000 heeft uitstaan op disconto en beleening, zal, indien 90 dagen de uiterste vervaltijd is van iederen post, dooreengenomen dagelijks ten minste *f* 1,000,000 zien binnen komen; wordt daarvan slechts de helft door nieuwe posten vervangen, zoo vermindert de ongedekte circulatie elken dag met *f* 500,000 of meer. Hoe langer de duur der verleende credieten is, des te geringer is de som, die de bank dagelijks terug ontvangt; hoe korter zij zijn, des te meer ligt het in hare macht, binnen weinig tijd hare metaaldekking te versterken.

Het beoogde doel, intusschen, had zeer wel bereikt kunnen worden, ook wanneer een eenigszins ruimere werkkring aan de Bank ware toegestaan. Veilig had men haar kunnen veroorloven, behalve de reserve, een deel van haar stamkapitaal in solide effecten te beleggen; want het kapitaal eener bank voldoet evenzeer aan zijn hoofdbestemming — te verhoeden, dat verliezen, door de Bank geleden, ooit ten nadeele komen van hare schuldeischers — wanneer het belegd is op die wijze, als wanneer het onbelegd blijft of plaatsing vindt in disconto en beleening. En nog iets anders had men zonder gevaar, met eenig voordeel zelfs, aan de Bank kunnen toelaten. Sommige circulatiebanken zijn bevoegd en gewoon, een gedeelte harer wissels uit papier op het buitenland te doen bestaan. Zoodanig papier, als belegging beschouwd, is nog te verkiezen boven gewone wissels, want de bank kan het iederen dag te gelde maken. Het zou hoegenaamd geen bezwaar hebben opgeleverd, indien aan de Nederlandsche Bank ver-

gunning ware verleend, buitenlandsche wissels aan te koopen.

Bij de vernieuwing van het octrooi (Wet van 7 Augustus 1888) is dit ingezien. Het stamkapitaal werd toen gebracht op *f* 20,000,000; daarvan zou de Bank één vijfde mogen beleggen in zekere soorten van effecten, terwijl haar mede het koopen en verkoopen is toegestaan „van wisselbrieven en ander handelspapier, buitenslands betaalbaar, met twee of meer solidair verbondenen en met geen langeren looptijd dan de gebruiken des handels medebrengen".

Dit alles betreft de credietoperatiën. Letten wij thans op hetgeen bepaald is aangaande de metaaldekking; de even eenvoudige als doelmatige wijze, waarop dit punt in 1863 is geregeld, verdient zeer de aandacht [1]). Ten eerste zij opgemerkt, dat de wet zelve niet voorschrijft, hoeveel de dekking moet bedragen, maar alleen bepaalt, dat er een Koninklijk besluit moet zijn, op voordracht van de directie der Bank te nemen, waarbij de dekking wordt vastgesteld. Dit besluit, zegt artikel 16, wordt „voor zooveel noodig van tijd tot tijd gewijzigd". Indien de omstandigheden het wenschelijk maken, kan dus binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop in hetgeen bepaald is verandering worden gebracht. Toch is de regeering, en dit moet in de tweede plaats worden opgemerkt, niet vrij om de dekking naar goeddunken te regelen; het beginsel is aangegeven: „de verhouding, waarin het gezamenlijke bedrag van bankbiljetten, bankassignatiën en rekening-courant saldo's door munt of muntmateriaal moet zijn gedekt, wordt bepaald bij Koninklijk besluit". Er moet dus een verhouding worden voorgeschreven tusschen de zoogenaamde opeischbare schuld der Bank — de som der biljetten, der saldo's en der loopende assignatiën — en den metaalvoorraad. Geen

[1]) Over vroegere regelingen van dit onderwerp, waarin men al de welbekende fouten — maximum-bepaling, dekking der biljetten alleen — terug vindt, zijn uitvoerige bijzonderheden gegeven door Mr. N. P. VAN DEN BERG, in zijn opstel: De regeling van de bankbiljetten-emissie hier te lande, Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 3de Reeks, Deel XII, bl. 225—261.

directe of *indirecte Contingentirung* derhalve, maar een verhouding. En geen dekking voor de biljetten alleen, maar dekking voor alles.

Bij Koninklijk besluit van 16 April 1864 is bepaald, dat de bedoelde verhouding twee vijfden of 40 percent moet bedragen. Dit wetende, kan men gemakkelijk nagaan, in welken toestand de Nederlandsche Bank verkeert. Zijn bijvoorbeeld de uitgegeven biljetten *f* 194,000,000, de nog niet opgekomen bankassignatiën *f* 600,000, de rekening-courant saldo's *f* 5,400,000, te zamen *f* 200,000,000, dan moet de goud- en zilvervoorraad *f* 80,000,000 bedragen. Bedraagt deze werkelijk *f* 110,000,000 dan is er een „surplus-metaaldekking" of „beschikbaar saldo" van *f* 30,000,000.

Na de vernieuwing van het octrooi bij de wet van 7 Augustus 1888 (Staatsblad N°. 122) — eene vernieuwing, die in dezer voege is geschied, „dat het tijdperk, waarvoor de Bank.... gerechtigd is om als circulatiebank werkzaam te zijn" tot 31 Maart 1904 is verlengd en geacht wordt „stilzwijgend telkens op nieuw met tien jaren verlengd te zijn", indien niet van de zijde der regeering of van die der Bank ten minste twee jaren te voren „door opzegging van ongeneigdheid tot die verlenging blijk zij gegeven" — na de vernieuwing van het octrooi met ingang van 1 April 1889 is omtrent de metaaldekking niets naders voorgeschreven; maar de wet zelve bevat, behalve hetgeen reeds vermeld is omtrent aankoop van effecten en buitenlandsche wissels, eenige gewichtige bepalingen. Ten eerste is den Staat een groot aandeel in de winsten toegekend. Deze worden nu aldus verdeeld. De eerste 5 percent van het kapitaal komen aan de Bank; daar het kapitaal *f* 20,000,000 bedraagt, is dit een som van *f* 1,000,000. Van het overschot gaat één tiende in het reservefonds, zoolang dit fonds geen *f* 5,000,000 bedraagt. Van hetgeen daarna overblijft komt de helft aan de Bank, de wederhelft aan den Staat, totdat de Bank 7 percent heeft genoten, ongerekend wat naar het reservefonds ging. Het meerdere wordt voor *een* derde door de Bank, voor *twee* derden door den Staat genoten. Met andere woorden: is het reservefonds eenmaal vol, dan

geniet de Staat bij een winst van 9 percent 2 percent of 400,000, bij een winst van 10 percent $2^2/_3$, bij een winst van 12 percent, 4 percent of *f* 800,000 [1]). Voorts, maar dat was een bate voor eens, heeft de Staat bij de vergrooting van het kapitaal van *f* 16 op *f* 20 millioen, door de wet van 1888 bevolen, een uitkeering van *f* 1,000,000 geëischt.

Ten tweede zijn de werkzaamheden der Bank ten behoeve van het Rijk duidelijker begrensd. Zij „blijft zich belasten met de kostelooze bewaring der algemeene Rijkskas te Amsterdam. Zij belast zich evenzeer kosteloos met de waarneming der functiën van Rijkskassier aldaar, alsmede te Rotterdam en in alle plaatsen, waar zij agentschappen heeft of vestigt", alsook „met het kassierschap der Rijkspostspaarbank en met de bewaring van alle geldswaarden dier spaarbank en van de door deze in pand genomen waarden".

Ten derde is de Bank verplicht om aan den Staat desgevorderd en tegen de gewone beleeningrente voorschotten te verstrekken op voldoend onderpand van schatkistbiljetten, tot een maximum van *f* 5,000,000. Deze verplichting houdt op zoodra en voor zoolang als het beschikbaar metaalsaldo der Bank beneden *f* 10,000,000 is gedaald. Zij vervalt in zoover dit saldo door die voorschotten beneden dat bedrag dalen zou [2]).

Ten vierde verdient een bepaling omtrent den aankoop van buitenlandsche wissels onze aandacht. Om te verhoeden, dat de Bank aan dezen tak van werkzaamheden een te groote uitbreiding zou geven, is voorgeschreven, dat de som der in zoodanig papier belegde gelden nooit langer achtereen dan

1) Het winstaandeel van den staat heeft bedragen over

1 April	1889–90	*f*	923.774.15
„	1890—91	„	1,530,292.33
„	1891—92	„	1,225,997.13
„	1892—93	„	754,436.58
„	1893—94	„	1,347,715.71
„	1894—95	„	496,401.70
„	1895—96	„	886,781.97

2) Omtrent de voorschotten tot inwisseling der muntbiljetten is hierboven (bl. 484) reeds het noodige vermeld.

gedurende een tijdperk van 14 dagen het bedrag van het beschikbaar metaalsaldo mag te boven gaan. Het gevolg hiervan is, dat zoodra door uitvoer van goud of zilver of vermeerdering der disconto's en beleeningen het Beschikbaar Saldo geringer wordt, de Bank een deel van hare buitenslands betaalbare wissels, indien de som daarvan het maximum heeft bereikt, moet te gelde maken. Maar de bepaling leidt er van zelf toe, dat het bedrag der buitenlandsche wissels altijd beneden dat maximum blijft en de inkoop dier wissels nooit een belemmering wordt van ruime credietverleening in Nederland.

De Nederlandsche Bank is niet het eenige lichaam dat hier te lande het bankbedrijf uitoefent, al is zij het eenige, dat biljetten uitgeeft. Nevens haar wordt dit bedrijf uitgeoefend door vele instellingen, personen en firma's, en op allerlei wijze. Overvloedige kassen worden dikwijls, vooral ten platten lande, toevertrouwd aan notarissen, die daarvan een rente maken door voorschotten te geven in hun naasten kring. Zij vinden ook haren weg naar de Amsterdamsche Beurs, waar zij, gelijk reeds werd vermeld, door bemiddeling van makelaars en commissionnairs in effecten op onderpand, meest van publieke fondsen, worden uitgezet. Men noemt dit: geld geven op prolongatie, omdat, bijaldien niets anders is bedongen, de posten elke maand tegen de loopende rente worden „geprolongeerd". De algemeene regel is, dat de geldnemer een surplus geeft van 10 percent; bij daling in de waarde van het onderpand, is hij gehouden het surplus aan te zuiveren. Welk bedrag dooreengenomen op prolongatie uitstaat, is moeilijk te ramen, doch het moet een belangrijke som zijn. Ook de deposito's van bankinstellingen zijn voor een groot deel op dien voet belegd, even als een deel der geldsommen, die bankiers, ten gevolge hunner betrekkingen met het buitenland bijvoorbeeld, soms onder zich hebben.

Om althans eenigermate een beeld te geven van het Nederlandsche particuliere bankwezen willen wij eerst over de kassierskantoren spreken.

Naar de zeer gestrenge bepalingen van ons wetboek van koophandel bestaat het kassiersbedrijf uitsluitend in het incasseeren of ontvangen en het voor rekening der rechthebbenden uitbetalen of aan hen teruggeven van gelden, toebehoorende aan personen of instellingen. Doch voor zoover ons bekend is wordt hier te lande nog slechts door ééne vennootschap, de Associatie Cassa te Amsterdam, het kassiersbedrijf op dezen voet uitgeoefend; de voorschotten, die dit lichaam verleent, hebben geen andere bron dan het eigen kapitaal en de gelden, die het speciaal ter uitzetting op rente heeft ontvangen. Alle overige kantoren, die tot de kassierskantoren kunnen gerekend worden, vatten hunne taak anders op. Zij houden van de hun toevertrouwde kassen slechts zooveel beschikbaar, als zij rekenen noodig te hebben voor de betalingen van iederen dag en beleggen het andere deel op dusdanigen voet, dat zij het terstond in geld kunnen omzetten of geld daarop kunnen krijgen. Dank zij de krachten der Nederlandsche Bank en de faciliteiten, die deze door credietopening op goede onderpanden verleent, is hun dit niet moeilijk. In één woord, de kassierskantoren hebben zich van lieverlede ontwikkeld tot rekening-courant- en depositobanken, naar Engelsch model. Hunne statuten zijn soms zeer bindend, door het geld schieten op vaste goederen, het verleenen van blanco credieten, het aankoopen van effecten voor eigen rekening, tenzij tot een zeer beperkt bedrag, te verbieden. Als voorbeelden noemen wij de Kasvereeniging en de Ontvang- en Betaalkas te Amsterdam, alsook de Rente Cassa aldaar, die echter uitsluitend depositobank is, daar zij geen rekening-couranten opent, dus geen kassierswerkzaamheden in engeren zin verricht. Wanneer echter zulk een kantoor geen naamlooze of commanditaire vennootschap en dus door geen statuten gebonden is, doet het met de beschikbare gelden wat het wil. Te Rotterdam geven de kassiers op vrij groote schaal voorschotten in blanco; tegenover de verliezen, die daaruit bij wijlen ontspruiten, staan winsten die ze ruim goed maken.

Adam Smith heeft gezegd, dat de verdeeling van arbeid

grooter is, naar gelang de markt, waar zij wordt toegepast, meer uitgebreidheid heeft verkregen. Volstrekt juist is dit niet, want op plaatsen als Parijs vindt men hetzelfde als in kleine dorpen: winkels waar de meest verschillende goederen verkrijgbaar zijn; maar ten aanzien van het bankwezen is het tot zekere hoogte waar. Buiten Amsterdam en Rotterdam bijvoorbeeld zoekt men te vergeefs naar zuivere kassierskantoren. De kassier is daar de commissionnair in effecten, soms ook de credietvereeniging of haar agentschap.

De Nederlandsche Credietvereenigingen zijn geheel andere instellingen, dan de Duitsche instellingen van dien naam; zij zijn niet uitsluitend, zelfs niet hoofdzakelijk bestemd tot bevrediging der kapitaalbehoeften van zeer kleine lieden, zij werken meer in het groot; ook kennen zij niet de solidaire verantwoordelijkheid van alle leden; ieder lid is slechts aansprakelijk voor de som zijner deelneming. Die som wijst tevens aan, voor welk maximum-bedrag ieder lid — tegen borgstelling, op onderpand, of in blanco — voorschotten kan erlangen. De vereeniging verleent deze voorschotten uit allerlei bronnen. Zij heeft ten eerste haar eigen kapitaal: bij elke credietvereeniging zijn „niet-credietrekkende" leden (gewone aandeelhouders); voorts moet ieder lid, dat tot de credietrekkenden wenscht te behooren, een zeker percentage van het bedrag zijner deelneming storten. Zij heeft ten tweede een krachtig hulpmiddel hierin, dat zij zich voor hare voorschotten promessen aan order met 3 of 3½ maand looptijd laat geven, welke stukken zij bij de Bank of elders disconteeren kan. Eindelijk heeft zij hare rekening-courant saldo's en deposito's, ingevolge hare werkzaamheden als rekening-courant- en depositobank. De credietvereenigingen hier te lande breiden zich, ook door vestiging van agentschappen, belangrijk uit. De Jaarcijfers der Centrale Commissie voor de Statistiek vermelden een twaalftal, welker saldo's en deposito's op 31 December 1894 *f* 16,600,000 bedroegen, terwijl zij op dien datum voorschotten hadden verleend voor een som van *f* 25,400,000.

Onder dit twaalftal is niet begrepen de credietvereeniging der Twentsche Bank. Met deze laatste komen wij in een nieuwe categorie van bankinstellingen, waaraan wij, bij gebreke van een beteren, slechts den naam van algemeene banken kunnen geven. In de algemeenheid van haren werkkring ligt haar karakter. Zij geven voorschotten op connossementen, drijven handel in effecten, wissels en coupons, belasten zich met de uitvoering van financieele commissiën, kortom, zij doen alles wat een gewoon bankierskantoor pleegt te doen, op ruime of minder ruime schaal. Sommige dezer instellingen zijn tevens kassierskantoren, in den gebruikelijken zin; dat is, zij openen rekeningen-courant en ontvangen deposito's.

Ware het onze taak om van het Nederlandsche bankwezen in zijn geheelen omvang een overzicht te geven, dan zouden wij nog uitvoerig melding hebben te maken van de koloniale banken, welker werkkring voornamelijk bestaat in het geven van voorschotten op ondernemingen in overzeesche gewesten en in den wisselhandel tusschen de koloniën en het moederland; van de spaarbanken, welker taak genoegzaam bekend is; en van de hypotheekbanken, die zich door uitgifte van zoogenaamde pandbrieven de middelen verschaffen tot het verleenen van crediet op onderpand van vaste goederen op langen termijn. Maar over bankwezen wordt hier alleen gesproken, in zoover het verband houdt met de bezuiniging op het gebruik van ruilmiddelen in het binnenlandsch verkeer, en van de laatstelijk genoemde instellingen kan slechts die, welke in de tweede plaats is genoemd, de spaarbank, geacht worden daartoe bij te dragen. Zoo krachtig als in Engeland en Schotland is hier te lande het stelsel der rekening-courant- en depositobanken niet ontwikkeld. Het breidt zich uit, maar de gewoonte om met *cheques* te betalen is nog weinig doorgedrongen. Van daar de groote omloop van bankbiljetten, die in de jaren 1891—96 gemiddeld ruim *f* 201 millioen heeft bedragen; dat is ongeveer *f* 41 per hoofd der bevolking, een cijfer, dat behalve in Frankrijk, waar de

circulatie in den laatsten tijd tot *fr.* 93 per hoofd gestegen is, in geen ander land der wereld werd bereikt. Ten deele is dit voor ons een gunstig teeken. Het bewijst, dat de bankbiljetten zich in wijden kring hebben verspreid. Maar het bewijst tevens, dat hier te lande het bankbiljet niet in gelijke mate als elders is verdrongen door andere credietmiddelen, die nog meer gemak aanbieden en blijkens de ondervinding nog grooter bezuiniging op het metallieke geld toelaten.

In den ontwikkelingsgang der volken neemt men, wat het gebruik van gemunt geld betreft, vier tijdperken waar. In het eerste tijdperk is gemunt geld een onbekende zaak; alle handel is dan zoogenaamde ruilhandel, of men bedient zich van geldsurrogaten. Het tweede is dat, waarin het geld in zwang komt; een vooruitgang, die eerst mogelijk wordt bij vermeerdering van vlottend kapitaal, want het gebruik van gemunt geld maakt betrekkelijk veel kapitaal noodig. Wordt met de invoering van credietpapier een begin gemaakt, zoo neemt het derde tijdperk een aanvang. Eindelijk opent zich een vierde, wanneer men het grootste deel der betalingen leert bewerkstellingen door overschrijvingen, en het geld in de meeste gevallen een zuiver ideëele rol gaat vervullen. Men is dan, als het ware, tot den eersten toestand teruggekeerd; de handel is op nieuw, immers voor het grootste gedeelte, ruilhandel geworden. Behoudens dit belangrijk verschil evenwel, dat bij den ruilhandel het geld in het geheel niet wordt gebruikt, terwijl het nu wordt gebezigd als waardemeter: betaalt men elkander niet met geld, men r e k e n t toch in geld. Ook wordt de muntspecie niet volkomen verdrongen. Zij dient nog bij de meeste kleine betalingen en voorts tot dekking van bankschulden.

Om tot de Nederlandsche Bank terug te keeren, vermelden wij nog een tak van hare werkzaamheden, die, al is zij voor de Bank geen bron van noemenswaardige inkomsten, aan het verkeer veél gerief geeft en de verrekeningen van plaats tot plaats zeer vereenvoudigt. Wij bedoelen de uitgifte van Bankassignatiën, die, hoe groot de daarop uitgedrukte som ook

zij, tegen betaling van die som en dertig cents per assignatie bij elk Bankkantoor en elk Correspondentschap der eerste en tweede klasse verkrijgbaar zijn. Voor meer dan *f* 250 millioen per jaar wordt op die wijze van de eene gemeente naar de andere overgemaakt. En nog door een ander middel, dat evenzeer op ruime schaal wordt aangewend, vereenvoudigt de Bank die overmakingen: ieder Rekening-Couranthouder kan kosteloos van zijn saldo in het credit van elken anderen rekeninghouder laten overboeken zooveel hem goeddunkt; ook kan elkeen in het credit van elders gevestigde rekeninghouders stortingen doen bij een Bankkantoor. Het bedrag dier overschrijvingen en stortingen is jaarlijks *f* 140 à *f* 150 millioen. De geheele som, die door Bankassignatiën, overschrijvingen en stortingen tusschen personen of instellingen werd verevend, heeft in het boekjaar 1895/96 *f* 409 millioen bedragen [1]).

---

§ 9.

Zwitserland. — Noord-Amerika.

Ten slotte nog een kort woord over twee landen, waar het ieder vrij staat een circulatiebank op te richten, mits voldoende aan zekere bepalingen: Zwitserland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Zwitserland heeft vóór 1881 geen algemeene wet op het bankwezen gehad, schoon de Bondsconstitutie van 1874 een artikel behelsde [2]), waarbij de uitvaardiging van zulk een wet uitdrukkelijk was vergund, onder voorwaarde, dat daarbij noch monopolie verleend, noch eenig bankbiljet tot wettig betaalmiddel verheven zou worden. De regeling van dit onderwerp was toen overgelaten aan de cantons, en van die vrijheid was niet overal op gelijke wijze gebruik gemaakt. In het eene

[1]) Voor verdere statistische bijzonderheden raadplege men de *Jaarcijfers* der Centrale Commissie voor de Statistiek en de Bankverslagen.

[2]) Artikel 39.

canton was het bankbedrijf buiten alle verband met de regeering gebleven; in het andere waren de biljetten door deze gewaarborgd; in sommige cantons vond men zelfs staatsbanken. Van de 26 circulatiebanken, die Zwitserland in 1881 bezat en waarvan de oudste, die van Bern, eerst in 1834 was opgericht, werden niet minder dan 11 beheerd voor rekening van het cantonaal bestuur. Tot vóór korten tijd heeft de omloop van bankpapier in Zwitserland niet veel te beteekenen gehad; nog in 1871 bedroeg zij slechts *fr.* 24,823,000, of *fr.* 9,25 per hoofd der bevolking. In 1873 was zij gemiddeld *fr.* 57,800,000, in 1875 *fr.* 77,290,000, in 1883 *fr.* 102,228,000, of *fr.* 35,35 per hoofd der bevolking Nog altijd een klein cijfer, want in Nederland was destijds de circulatie bijna *fr.* 100 per hoofd. Maar de vermeerdering is voortgegaan en thans (Mei 1896) is voor 180 à 190 millioen francs in omloop.

Een groot bezwaar tegen de ontwikkeling van het Zwitsersche bankwezen was eertijds het gemis van alle verband tusschen de banken onderling; de biljetten van het eene canton waren niet geldig in het andere. Hieraan is te gemoet gekomen door het op 1 September 1876 in werking gebrachte *Concordaat*, welks hoofdbepaling de banken, die daaraan deel namen, verplichtte om, „voor zoover hare middelen het toelaten en de bank, die de biljetten heeft uitgegeven, aan hare verplichtingen voldoet", elkanders papier in te wisselen. Het Concordaat is in stand gebleven, ook na de invoering der wet van 1881. Het is toen hernieuwd.

Wat deze wet zelve betreft, zij onderwerpt alle circulatiebanken in Zwitserland, zoowel de reeds bestaande als degene die in vervolg van tijd worden opgericht, aan een reeks van voorschriften.

Een bank, die biljetten uitgeeft, moet een gestort kapitaal bezitten van ten minste 500,000 francs. Zij is gehouden haar eigen papier binnen twee dagen na vertoon in te wisselen, zich met de kostelooze inwisseling der biljetten van andere banken binnen drie dagen na vertoon te belasten, en voorts het papier dezer laatste in betaling aan te nemen, zoolang de instellingen, die het hebben uitgegeven, hare verplichtingen nakomen.

Eigenaardig zijn de voorschriften betreffende de dekking. Veertig percent van het bedrag der in omloop zijnde biljetten moeten steeds aanwezig zijn in edel metaal, en deze metaalvoorraad mag niet dienen voor de overige zaken der bank; zij is uitsluitend bestemd en verbonden voor de inwisseling der biljetten. De overige zestig percent moeten bestaan òf in fondsen, goedgekeurd door den bondsraad en gedeponeerd bij een cantonaal regeeringskantoor, òf in wissels, voorzien van ten minste twee handteekeningen en vervallende uiterlijk binnen vier maanden. Deze wissels strekken dan, evenals het metaal, aan de houders der biljetten tot „speciaal onderpand". Intusschen kan ook voor die 60 percent garantie worden verleend door het canton, waarin de bank haar hoofdzetel heeft, en dan vervallen de laatstgenoemde bepalingen. Maar één voorschrift geldt voor alle banken zonder onderscheid: nooit mag het bedrag der omloopende biljetten grooter zijn dan tweemaal het gestorte en nog aanwezige kapitaal.

In de keus van haren werkkring zijn de banken door niets beperkt, indien hare ongedekte circulatie gewaarborgd is door depot van effecten of door garantie van een canton. Maar wordt de ongedekte circulatie slechts door wissels vertegenwoordigd, zoo zijn allerlei zaken van den werkkring der bank uitgesloten. Dan mag zij geen blanco credieten verleenen; voor eigen of vreemde rekening geen fondsenhandel drijven op termijn; geen grond bezitten, tenzij voor haar bankbedrijf; geen deel nemen aan industrieele of handelszaken, met uitzondering van handel in edel metaal; ook geen naamlooze vennootschappen oprichten of aandeelen en obligatiën ter markt brengen, voor zoover zij daarbij verbintenissen aangaat, dan alleen ten behoeve van Zwitsersche staats- en gemeentebesturen. Eindelijk is haar dan verboden assurantiezaken te drijven, of vennootschappen aan te gaan met firma's, die zich bezig houden met hetgeen haar zelve is ontzegd.

Opdat alle bepalingen der wet getrouw worden nagekomen,

moeten de banken, naar daarvoor vastgestelde modellen, week-, maand- en jaarstaten aan den bondsraad opzenden en gedoogen, dat deze hare boeken laat nazien, hare kassen en portefeuilles laat verifieeren. Tot dekking der inspectiekosten betalen zij jaarlijks 1 per mille van het bedrag harer circulatie aan den Bond; en hebben zij effecten in depot gegeven, zoo zijn zij jaarlijks 1 per mille daarvan schuldig aan het canton, dat die effecten bewaart. Doch de cantons mogen de banken aan geene belasting van meer dan 6 per mille over het bedrag van hare circulatie onderwerpen.

Aldus is in 1881 het bankwezen in Zwitserland geregeld. Bewonderenswaardig is deze regeling niet. Gaat te eeniger tijd in Zwitserland een circulatiebank te gronde, dan is de toestand harer rekening-couranthouders weinig te benijden; want de eigenaars der biljetten zullen een preferent recht hebben op den metaalvoorraad en op de wissels of het effecten-depot, zoodat de overige schuldeischers zich moeten vergenoegen met hetgeen daarna overblijft. Toen men deze regeling — die ook in andere opzichten gebrekkig is[1]) — in werking zag, gaf zij geen voldoening, maar werd integendeel de wensch, dat Zwitserland met een even krachtige centrale crediet-instelling, als die in andere landen van Europa bestaat, begiftigd mocht worden, levendiger dan ooit. Artikel 39 der grondwet stond aan de bevrediging van dat billijk verlangen in den weg; een door 80,000 personen onderteekend adres aan den Bondsraad drong op wijziging van dat artikel aan.

De Bondsraad, aanvankelijk daartoe ongezind, heeft aan het verzoek toegegeven en een voorstel tot wijziging van het bedoelde artikel ingediend. De Nationale en de Standenraad hebben zich met het voorstel vereenigd en op 18 October 1891 is het door een volksstemming tot wet verheven. De nieuwe bepaling luidt aldus, dat uitsluitend aan den Bond het recht tot uitgifte van bankbiljetten toekomt, en de Bond

[1]) Zie het opstel van den Heer G. M. BOISSEVAIN, De circulatiebanken in Zwitserland, in *De Economist* van 1888, bl. 19—37.

dat recht kan laten uitoefenen, hetzij door een afzonderlijk beheerde Staatsbank, hetzij door een Centrale Bank op aandeelen, die onder zijne medewerking en onder zijn toezicht wordt beheerd[1]).

Deze laatste woorden — „onder zijne medewerking" — zijn zeer gewichtig. Hier te lande heeft van 1814 af het beginsel gegolden, en zoomin de wet van 22 December 1863 als die van 7 Augustus 1888 week in het minst daarvan af, dat de staat zich van „medewerking" tot het beheer der Bank zorgvuldig moet onthouden. Men heeft in die onthouding, en naar onze meening terecht, een waarborg gezocht tegen vermenging van politiek met bankzaken, tegen een beheer, dat niet uitsluitend zou gericht zijn op de bevordering der belangen, ten behoeve waarvan de Bank bestaat. Volstrekte onafhankelijkheid van de regeering, schoon onderwerping aan haar toezicht, is door de Bank niet toevallig verworven; de wetgever zelf achtte haar onmisbaar. Alleen de benoeming van den president en den secretaris geschiedt hier te lande van regeeringswege, maar de vijf overige directeuren worden door de aandeelhouders gekozen; en de president en secretaris ontvangen van de regeering geenerlei instructiën, noch algemeene, noch bijzondere. In Zwitserland, naar men bespeurt, werd een geheel ander beginsel aangenomen; bij de beoordeeling der regeeringsvoordracht, die daar later met betrekking tot het bankwezen is gedaan, mag men dit niet uit het oog verliezen.

Deze voordracht strekt tot oprichting van een Staatsbank, en in de gegeven omstandigheden heeft de regeering hiermede een wijze keus gedaan. Van de twee vormen, tusschen welke zij te kiezen had tot uitvoering van het nieuwe artikel 39 der Grond-

[1]) „Das Recht zur Ausgabe von Banknoten nnd anderen gleichartigen Geldzeichen steht ausschleisslich dem Bunde zn.

„Der Bnnd kann das ausschliessliche Recht znr Ausgabe von Banknoten durch eine nnter gesonderter Verwaltung stehende Staatsbank ausüben oder es volbehaltlich des Rückkaufsrechts einer zn errichtenden zentralen Aktienbank übertragen, die unter seiner Mitwirkung und Aufsicht verwaltet wird". enz.

wet, was stellig die der Staatsbank de minst bedenkelijke. Vooral in het beheer van een centrale credietinstelling moet eenheid zijn, en hoe is die te verkrijgen, wanneer het bestuur is samengesteld eensdeels uit particuliere personen, door de aandeelhouders benoemd, bevoegd tot alle handelingen binnen de grenzen der statuten, anderdeels door vertegenwoordigers der regeering, voorzien van openbare en geheime instructiën, dus in hunne beslissingen gebonden? Wie moeten van zulk een bestuur de meerderheid uitmaken; de gekozenen der aandeelhouders? Dan beteekent de medewerking der overheid zeer weinig. De ambtenaren? Dan berust bij hen de verantwoordelijkheid. Zeker ware het beter geweest, indien men in Zwitserland het Nederlandsche stelsel, dat ook het Fransche en het Engelsche stelsel is, en dat menige proef glansrijk heeft doorstaan, had toegepast. Maar een halfslachtige toepassing verdient geen aanbeveling. Een afzonderlijk beheerde Staatsbank zal een zelfstandiger lichaam zijn, dan een met medewerking der regeering beheerde particuliere instelling ooit zou kunnen wezen.

In Zwitserland echter is men daarvan niet algemeen overtuigd, en hoewel de Nationale Raad en de Standenraad hunne goedkeuring aan het beginsel der wetsvoordracht hebben geschonken, is het nog onzeker of zij niet zal afstuiten op een ongunstig votum, wanneer zij aan een volksstemming wordt onderworpen [1]).

Wij komen nu tot de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Vóór 1863 is daar de regeling van het bankwezen geheel overgelaten aan de bijzondere Staten; eerst toen heeft de algemeene wetgever zich de zaak aangetrokken. De Staten zijn wel niet beperkt in hunne vrijheid om hun bankwezen naar

[1]) Bijzonderheden over den strijd aangaande dit onderwerp zijn te vinden in een opstel van A. Regely, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Band 65, bl. 418–445. Zie ook de regeeringspublicatie: Art. 39 der Bundesverfassung: Materialiën zur Entscheidung der Frage Staatsbank oder Privatbank; en vooral: Protokoll der Kommission des Nationalrates betreffend Bundesbankgesetz, Bern 1895.

goedvinden te regelen; maar door het Rijk is een nieuwe klasse van banken geschapen, Nationale Banken geheeten, waaraan bijzondere voorrechten zijn toegekend. Van toen af onderscheidde men tusschen *State banks* en *National banks*. De eerste zijn geen staatsinstellingen, gelijk de naam zou doen vermoeden, maar banken, die zich niet gevoegd hebben naar de bepalingen van den algemeenen wetgever.

Het was in 1863 niet voor de eerste maal, dat van Rijkswege aan een bank voorrechten werden toegekend, maar eertijds waren zij verleend aan een bepaalde instelling, thans werden zij verkrijgbaar gesteld voor allen. Wij denken hierbij aan de Bank der Vereenigde Staten, die in 1791 is opgericht; wier octrooi, na in 1836 te zijn vervallen, door den Staat Pennsylvanië is vernieuwd, maar die reeds kort daarna, in 1841, met groot verlies voor hare aandeelhouders is te gronde gegaan. Een monopolie heeft zij nooit bezeten; doch hare biljetten werden in alle rijkskassen aangenomen. In weerwil van deze gunstige bepaling is hare circulatie steeds gering gebleven; in 1836, bedroeg deze slechts 23,000,000 dollars. Belangrijk waren evenmin hare saldo's; in 1832 bereikten zij hun maximum: 22,700,000 dollars, welk cijfer in 1836 tot 5,000,000 was geslonken [1]). Over het beheer van de Bank der Vereenigde Staten, zoolang zij een rijksoctrooi bezat, is verschillend geoordeeld; veel lof is haar toegekend, veel blaam was ook haar deel. Doch de omvang van hare zaken was niet zóó groot, dat zij een zeer machtigen invloed, hetzij ten goede, hetzij ten kwade, kan hebben uitgeoefend.

Gewichtiger was de maatregel van 1863. Aan verbetering van het bankstelsel bestond reeds lang behoefte, want de stand van zaken was over het geheel zeer gebrekkig. Een som van gemiddeld 5 percent der circulatie ging jaarlijks door wanbetaling van banken voor het publiek verloren [2]). In 1841 waren

[1]) Zie *Bulletin de Statistique*, 1884, I, 731, waar men opgaven vindt loopende over de jaren 1817—40.

[2]) Zie het belangrijke opstel van R. W. Barnett, *The National Banks of the United States of America*, in het *Journal of the Institute of bankers*,

55 banken, ongeveer een vijfde van het geheele bankkapitaal van Noord-Amerika vertegenwoordigend, gefailleerd. In 1856 was in den staat Ohio het papier van 36 banken waardeloos geworden, terwijl 18 andere banken in staat van liquidatie verkeerden. In Indiana hadden gedurende datzelfde jaar van de 94 aanwezige banken 51 hare betalingen gestaakt; hare biljetten werden met 25 tot 75 percent verlies verhandeld. Ja, het was voorgekomen, dat al de banken in het geheele land, zij het ook tijdelijk, de inwisseling van haar papier hadden geschorst. Niet in alle staten, wel is waar, liet de inrichting van het bankwezen zooveel te wenschen over. De staat New-York, bij voorbeeld, bezat sedert April 1838 een vrij goede bankwet, die later nog was verbeterd en welker bepalingen door elf staten waren overgenomen [1]). Doch één bezwaar kleefde aan het bankwezen in geheel Amerika en slechts van rijkswege kon daarin worden voorzien: er bestond geen bankpapier, dat koers had in al de deelen van het land.

Wij willen van de regeling van 1863, met inachtneming van de wijzigingen, die zij heeft ondergaan, een kort verslag geven. Iedere Nationale Bank moet een gestort kapitaal hebben van 100,000 tot 200,000 dollars, naar gelang van het cijfer der bevolking ter plaatse, waar zij is gevestigd. Zij mag biljetten uitgeven voor een bedrag, dat van haar kapitaal afhankelijk is; bezit zij 500,000 dollars of minder, bijvoorbeeld, dan mag zij papier uitgeven voor 90 percent, bezit zij meer dan 3,000,000 dollars, zoo mag zij biljetten in omloop brengen voor 60 percent van haar kapitaal. Zij ontvangt de biljetten van rijkswege; doch deze worden haar slechts verstrekt tegen een depôt van schuldbrieven der Vereenigde Staten: voor elke

III, 381–414. Vergelijk ook het niet minder goed bewerkte opstel in het *Bulletin de Statistique*, 1884, I, 707—736, waarvan reeds hierboven melding is gemaakt.

[1]) Een overzicht van die wet vindt men o. a. in het opstel van PHILIPPOVITCH over de banken der Vereenigde Staten, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Deel II, bl. 170.

90 dollars moet zij fondsen geven ter waarde van 100 dollars; met dien verstande, dat die fondsen, welke het eigendom der Bank blijven, nooit geacht worden meer te gelden, hoedanig hun beursprijs ook zij, dan de parikoers. Gaat een Nationale Bank te niet, zoo kunnen de houders der biljetten zich tot de regeering wenden, die dan bevoegd is deze fondsen voor rekening der bank te verkoopen en uit de opbrengst de biljetten in te wisselen.

In onderscheiding van alle andere bankwetten is geen metaaldekking voorgeschreven betreffende de biljetten, maar alleen aangaande de deposito's, en zij is niet voor alle plaatsen dezelfde. De wet noemt achttien steden — *Redemption Cities* — waar de dekking 25 percent moet bedragen; elders behoeft zij niet meer dan 15 percent te zijn, en daarvan mag nog een gedeelte bij de banken der *Redemption Cities* in deposito worden gegeven. De dekking moet bestaan in wettige betaalmiddelen; dus in specie of muntpapier.

In haren werkkring zijn de Nationale Banken aan enkele regels gebonden. Zij mogen geen vaste goederen bezitten, geen geld schieten op hypotheek, geen crediet geven aan een enkel persoon voor een bedrag boven 10 percent van haar eigen kapitaal. Voorts moeten zij zich onderwerpen aan het toezicht van een rijksambtenaar, *Comptroller of the Currency* geheeten, die alle inlichtingen mag eischen, welke hij noodig acht.

Tegenover deze lasten staan de volgende voordeelen. Ten eerste zijn de Nationale banken veel minder zwaar dan de overige belast; zij betalen één percent in het jaar over het bedrag van hare in omloop zijnde biljetten, terwijl de *State banks* bij een wet van 5 Maart 1865 aan een belasting van 10 percent over dat bedrag zijn onderworpen. Voorts worden de biljetten der Nationale banken voor alle betalingen aan het Rijk, met uitzondering van invoerrechten, in de publieke kassen aangenomen. De regeering is ook bevoegd om alle uitgaven, behalve voor den dienst der Staatsschuld, in biljetten dezer banken te voldoen. Zij belast zich tevens met de inwisseling van dit papier en ontvangt te dien einde van de

banken een som in depot, gelijk staande met 5 percent van hare circulatie.

Deze regeling heeft ten gevolge gehad, dat na eenigen tijd geen andere dan Nationale banken biljetten meer uitgaven. Wel zijn de *State banks* niet verdwenen; men telde er in 1894 nog 4359; doch zij zijn alle depositobanken. De winsten echter, die de uitgifte van biljetten aan de Nationale banken verschaffen, zijn in den laatsten tijd zeer geslonken, doordien het aan den Staat gelukt is tot lagere rente dan vroeger te leenen en oude schuld op groote schaal af te lossen. In October 1894 bedroegen de waarborgfondsen die de banken bij den Staat ingevolge de bepalingen der wet hadden gedeponeerd, een som van $ 199 millioen; hiervan bestonden $ 155 millioen uit 4 percents obligatiën. Neemt men verder de belasting van 1 percent in aanmerking — vroeger betaalden de banken bovendien een half percent 's jaars over hare deposito's en eigen kapitalen, maar daarvan zijn zij bij een wet van 3 Maart 1883 ontheven — dan begrijpt men, dat er voor deze instellingen geen groote winst meer te behalen is door biljetten in omloop te brengen, en dat haar belang medebrengt veeleer uitbreiding te geven aan het rekening-courantwezen. In de volgende cijfers spiegelt dit zich af

	Aantal Nationale banken	Gestort kapitaal	Uitgegeven biljetten	Saldo's van rekening-courant
1864	508	$ 86,800,000	$ 45,300,000	$ 122,200,000
1874	2027	„ 495,800,000	„ 315,700,000	„ 629,400,000
1884	2664	„ 524,100,000	„ 280,400,000	„ 1002,000,000
1894	3755	„ 668,900,000	„ 172,300,000	„ 1742,100,000

Het bankbiljet treedt op den achtergrond; de Nationale banken, worden even als de overige, meer en meer depositobanken. Hetgeen haar van de *State banks* onderscheidt verliest dagelijks aan beteekenis. Het cheque-stelsel breidt zich gestadig uit. Noord-Amerika bezit thans 62 *clearing-houses*, waar jaarlijks voor ongeveer $ 60 milliarden dollars verrekend wordt. In 1894 is een onderzoek gedaan naar de mate,

waarin de *cheque* tot het kleine verkeer is doorgedrongen. De opgaven zijn niet volledig geweest, maar zooveel is duidelijk gebleken, dat ook in den kleinhandel de betaling met aanwijzingen op banken een zeer voorname plaats bekleedt [1]). Ongerekend de gelden bij de 1024 spaarbanken (ten bedrage van bijna $ 1748 millioen, toebehoorende aan 4,777,689 deposanten) bedroegen de saldo's en deposito's bij de verschillende bankinstellingen der Vereenigde Staten, voor zoover bekend is, in 1894 de belangrijke som van $ 2967 millioen.

In weerwil van al het goede, dat omtrent het Amerikaansche bankwezen getuigd kan worden, is de toestand van dat bankwezen nog niet in allen deele bevredigend. Wel zijn de biljetten volkomen gewaarborgd, maar van de overige obligo's geldt dit niet. Gedurende eenige jaren na de invoering der wet van 1863 ontving men den indruk, dat althans de Nationale banken goed werden bestuurd en vroegere rampen niet zouden terug keeren. Maar van lieverlede is die indruk verzwakt. Van 1863 tot 1874 zijn slechts 37 dezer banken insolvent geworden, maar van 1875 tot 1884 65 en van 1885 tot 1894 158. Dit maakt te zamen een getal van 260, waarbij men nog 975 heeft te voegen, die hare zaken hebben geliquideerd. Vooral de gebeurtenissen van 1893, waarvan de toestand van het ruilmiddel niet de eenige oorzaak was, hebben vele banken ten val gebracht. In de eerste helft van dat jaar verminderden de saldo's bij de Nationale banken met ruim $ 200 millioen, en verscheidene van haar kwamen in moeilijkheden. Als een toonbeeld van soliditeit kan het credietwezen der Vereenigde Staten nog niet gelden, en het gemis van een centrale instelling in ieder groot middelpunt van verkeer doet zich daar bij oogenblikken zeer sterk gevoelen. Ook de bestaande rijkswetgeving voldoet niet in allen deele; van verschillende kanten wordt aangedrongen op hare verbetering [2]). De daartoe in het werk gestelde pogingen zijn echter

[1]) Zie het Annual Report of the Comptroller of the Currency, Washington, 1894, bl. 17.

[2]) Zie de regeeringspublicatie: Report of the Committee on banking and

tot heden mislukt, en alles wat op het geldwezen betrekking heeft, is in Noord-Amerika zoodanig een voorwerp van meeningsverschil, dat zij wel niet spoedig met een gewenschten uitslag bekroond zullen worden.

Wij eindigen hiermede ons overzicht van het bankwezen in de voornaamste landen. Slechts de hoofdtrekken zijn aangewezen, gelijk men bespeurt; ook bepaalden wij ons tot die landen, welker bankwezen om de eene of andere reden bijzondere opmerkzaamheid verdient. Wij gaan nu spreken over een soort van credietpapier, dat vooral bij het internationaal verkeer gewichtige diensten bewijst, over den wisselbrief; en over de wisselkoersen, een onderwerp, dat met het muntwezen in zeer nauw verband staat.

currency, together with hearings thereof, on Bill H. R. 8149, Washington 1894. De „bill", waarvan hier sprake is, is een ontwerp bij het House of representatives in 1894 ingediend „to amend the laws relative to national banking".

HOOFDSTUK VIII.

Wissels en Wisselkoersen.

§ 1.

Het doel van den wissel.

Onder een handeldrijvend volk bevinden zich altijd personen, die geld naar het buitenland wenschen over te maken. Zij hebben goederen gekocht of effecten; zij zijn rente schuldig over opgenomen kapitaal, of het oogenblik is gekomen, waarop zij dat kapitaal moeten teruggeven; de rentevoet is buitenslands hooger dan ter plaatse, waar zij woonachtig zijn en zij willen daarvan partij trekken; of eindelijk, zij hebben geld gebeurd voor personen, die in den vreemde zijn gevestigd. Men begrijpt, dat de oorzaken menigvuldig kunnen zijn, waarom iemand, die met het buitenland in betrekking staat, derwaarts een remise heeft te doen.

Maar onder een handeldrijvend volk verkeeren ook altijd eenige personen in het tegenovergestelde geval. Zij hebben goederen of fondsen naar het buitenland gezonden; zij bezitten coupons, in het buitenland betaalbaar; een crediet is hun geopend en zij wenschen daarover te beschikken; een zeker kapitaal is in den vreemde op rente door hen uitgezet en zij willen het terug erlangen.

Wat is natuurlijker, dan dat die beide groepen van per-

sonen zich met elkander verstaan? Beider belang brengt het mede. Zoo degenen, die in het buitenland geld hebben te innen, aan de anderen hunne vorderingen overdragen, besparen zij elkander moeite en kosten.

De wissel is het papier, met behulp waarvan zulke overdrachten geschieden; het verplaatst niet de kapitalen, maar stelt ze ter beschikking van andere personen. De wissel is een lastgeving om eene som gelds uit te betalen aan een derde of aan diens order; dat is, aan hem dien de rechthebbende zal aanwijzen. Zulk een lastgeving op te stellen, noemt men een wissel te trekken; degeen, die tot betaling wordt geroepen, is de betrokkene en, zoodra hij zich, door zijne naamteekening op de voorzijde van het stuk te plaatsen, tot betaling verbindt, de acceptant. De handeling, waardoor men zijn recht op een wissel aan een ander overdraagt, heet endossement, omdat zij geschiedt door een schriftelijke verklaring op de keerzijde. Voorts is de wissel een *traite* voor den betrokkene, een *remise* voor dengeen, wien hij wordt toegezonden.

De economische beteekenis van den wissel houdt met zijn rechtskundig karakter verband. Naar de wetgeving van alle staten is ieder, die zijne naamteekening op een wissel plaatst, in welke hoedanigheid ook, tot de volledige betaling der op den wissel uitgedrukte geldsom tegenover elken rechtmatigen houder verplicht. Ziedaar den algemeenen regel, waarop in sommige wetgevingen wel uitzonderingen zijn toegelaten, maar die toch alom als regel wordt gehuldigd. Heeft iemand een wissel gekocht en verzonden en keert dit stuk onbetaald tot hem weder, zoo is hij bevoegd het geld terug te vragen van ieder, wiens naamteekening op den wissel voorkomt. Dientengevolge is de wissel een betaalmiddel. In het internationaal verkeer betaalt men elkander met wissels, gelijk in het binnenlandsch verkeer met gemunt geld, bankbiljetten en kassierspapier. Nochtans bestaat er tusschen geld en wissels een belangrijk onderscheid. Bij een goed geordend muntwezen is het geld niet aan koersverandering onderhevig; *f* 1000 in bankpapier

en *f* 1000 in zilver hebben altijd dezelfde waarde tegenover elkander. Maar de wisselkoersen veranderen aanhoudend. Een wissel op Parijs kost niet altijd *f* 48 per 100 francs, maar soms *f* 47.90, soms *f* 48.10. Een wissel op Londen is niet altijd voor *f* 12.10, maar soms voor meer, soms voor minder verkrijgbaar. Dit te verklaren en zoowel de grenzen als de oorzaken dezer veranderingen aan te geven, is het doel, waarmede men de leer der wisselkoersen beoefent. Daarover spreken wij later. Voorloopig bepalen wij de aandacht uitsluitend bij den wissel zelf, ten einde zijn karakter en zijn bestemming duidelijk te maken.

Er valt dienaangaande nog iets op te merken. De vraag ligt voor de hand, hoe de persoon, die in het buitenland geld heeft te storten, tot de wetenschap geraakt, dat een ander juist op dezelfde plaats geld heeft te innen. En is het geen bloote toevalligheid, zoo de som, die men heeft te betalen, juist overeenstemt met die, welke een ander heeft te vorderen? Kan het niet voorkomen, dat velen moeten remitteeren naar Parijs, terwijl de aangeboden wissels voor het meerendeel bestaan uit papier op Londen, Berlijn en andere plaatsen?

Hierop is het volgende te antwoorden. Vraag en aanbod worden tot elkander gebracht door bemiddeling van wisselmakelaars. Wie een remise heeft te doen of een wissel wil verkoopen, geeft zijn makelaar daarvan kennis en deze tracht zijn wenschen te bevredigen. Men drijft handel in wissels op het buitenland, gelijk men handel drijft in goederen, in fondsen. Wissels zijn in iedere groote handelsplaats altijd te verkrijgen en te plaatsen, zoo men slechts een koers wil bieden, of met een koers genoegen nemen, die aan de bankiers een behoorlijke winst verzekert. Bij gemis aan bankiers zou inderdaad de wisselhandel met groote moeilijkheden gepaard gaan. Werpen wij een blik op hunne werkzaamheid, namelijk op dat gedeelte daarvan, dat voor ons onderwerp belang heeft.

Ieder bankierskantoor staat in betrekking met bankierskan-

toren in het buitenland en houdt zich gestadig onderricht aangaande de wissel- en effectenkoersen op vreemde plaatsen. Weet een bankier te Amsterdam, dat wissels op Londen te Parijs zeer gevraagd zijn, terwijl hem blijkt, dat zoodanig papier te Amsterdam zeer sterk is aangeboden, dan koopt hij Londensche wissels en zendt die aan zijn correspondent te Parijs. Het gevolg hiervan is, dat hij thans van dien correspondent geld heeft te vorderen, en langs verschillende wegen kan hij die vordering innen. Het eenvoudigste is, dat hij een wissel trekt, maar iets anders kan voordeeliger zijn. Terwijl papier op Londen te Amsterdam zeer aangeboden, te Parijs zeer gevraagd is, kan papier op Berlijn te Amsterdam zeer gevraagd, te Parijs zeer aangeboden zijn; in dat geval zal hij zijn correspondent gelasten hem het equivalent der Londensche wissels in wissels op Berlijn te doen toekomen. De handel, die daaruit ontspruit, heet w i s s e l a r b i t r a g e. Gelijk de koopman zijn voordeel doet met prijsverschillen van goederen, zoo doet de bankier zijn voordeel met prijsverschillen van wisselbrieven, en beider handelingen hebben dit heilzaam gevolg, dat die verschillen zeer klein worden. De kosten op wisselarbitrage zijn gering: een weinig courtage, zegels en porto's; maar de voordeelen bedragen gewoonlijk slechts een kleinigheid meer dan die kosten, wegens de sterke mededinging tusschen de bankiers. Slechts dan, wanneer door bijzondere oorzaken het crediet hevig is geschokt, ontstaan in de koersen van gelijksoortige wissels op onderscheidene markten, of in de koersen van wissels, die tusschen twee plaatsen op elkander worden afgegeven, belangrijke verschillen. Dit is onder anderen voorgekomen bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog, in Juli 1870. Maar lang heeft het niet geduurd of het vertrouwen was hersteld, en toen hernamen de zaken haar ouden loop. Op vertrouwen rust de geheele wisselhandel. Vertrouwen de bankiers op de verschillende plaatsen elkander niet, of stellen zij geen vertrouwen in de firma's, die hun papier te koop aanbieden, dan is de wisselhandel onmogelijk.

Zoo even leerden wij een geval van zuiveren wisselarbitrage kennen; maar wisselhandel laat zich ook met effectenhandel verbinden en met handel in edel metaal. Er is levendige vraag naar papier op Parijs, doch weinig aanbod. Nu stijgt de Fransche koers en kan het voor de bankiers voordeelig worden, effecten naar Parijs te zenden, wissels daartegen af te geven. Levert de remise van effecten geen winst op, dan zal men goud kunnen zenden. Er is altijd een koers, waarbij het voordeel geeft wissels te trekken, gelijk er altijd een koers is, waarbij het voordeel geeft wissels te koopen. Een zeer geringe koersverhooging is vaak voldoende om wisselaanbod uit te lokken, een zeer geringe koersverlaging om wisselvraag te doen ontstaan.

Dit laatste is ook waar, onafhankelijk van de medewerking der bankiers. Men stelle zich voor, dat een partij goederen, hier te lande voor *f* 12000 aangekocht, te Londen, na aftrek van vracht en alle overige kosten, £ 1000 kan opbrengen. Zal het voordeelig zijn, die goederen te koopen en naar Londen te zenden? Niet zoolang de koers op *f* 12 staat. Maar stijgt hij tot *f* 12.15, dan levert die handeling reeds *f* 150 winst op, want £ 1000 à *f* 12.15, is *f* 12150. Elke rijzing van de wisselkoersen heeft de strekking om uitvoerzaken voordeelig te maken, die vroeger niet met voordeel konden geschieden, en uitvoer van goederen veroorzaakt aanbod van wissels. Want zoodra een koopman goederen naar het buitenland heeft gezonden, trekt hij voor het bedrag daarvan; tenzij hij met zijn correspondent is overeengekomen, of zijn belang het medebrengt, remises af te wachten.

Zoo heeft ook elke daling van de wisselkoersen de strekking om invoerzaken mogelijk te maken, die vroeger geen winst geven. Een partij goederen, te Londen voor £ 1000 aangekocht, kan hier te lande *netto* *f* 12150 opbrengen. Zoolang de Engelsche koers op *f* 12.15 staat, met andere woorden, zoolang de £ 1000 aan wissels, die men naar Londen moet zenden tot betaling der aangekochte goederen, *f* 12150 kosten, geeft de invoer van die goederen geen rekening. Maar daalt de wisselkoers, heeft men geen *f* 12150, maar slechts *f* 12000 te besteden, zoo verandert de toestand onmidellijk. Het is

met wissels evenzoo gesteld als met de meeste andere zaken: bij prijsverhooging neemt het aanbod toe en de vraag af, bij prijsverlaging gebeurt het omgekeerde.

Dit alles heeft inzonderheid ten doel, den wisselhandel te verklaren; duidelijk te maken, hoe zij, die geld te storten en zij, die geld te innen hebben, met elkander in betrekking worden gebracht; hoe zij ook dan, wanneer tusschen beider wenschen geen volkomen overeenstemming heerscht, door bemiddeling van bankiers elkanders behoeften helpen bevredigen; hoe voorts de wisselvraag en het wisselaanbod afhankelijk zijn van de koersen. De wissel is een betaalmiddel, maar een betaalmiddel, dat men koopt met geld. Hoe duurder het is, des te minder voordeelig worden de invoerzaken, tot afdoening waarvan men zich dit betaalmiddel moet verschaffen; des te meer winst daarentegen bieden de uitvoerzaken, waardoor men in de gelegenheid komt het aan anderen te leveren.

Nog dit zij hieraan toegevoegd.

Sommige streken voeren slechts goederen in van weinige landen, drijven daarentegen uitvoerhandel met vele. Britsch-Indië, bijvoorbeeld, ontvangt schier alles, wat het van Europa betrekt, uit Engeland, maar een niet onbelangrijk gedeelte zijner uitvoeren geschiedt naar elders. Het gevolg hiervan is, dat een koopman te Bombay of Calcutta, die goederen naar Hamburg heeft gezonden, niet gemakkelijk iemand aantreft, bij wien hij een wissel op die plaats kan te gelde maken; voor een wissel op Londen zou hij veel spoediger nemers vinden. Hier ligt een moeilijkheid, die men overwint door de tusschenkomst van Londensche bankiers in te roepen. Wie uit Hamburg of Amsterdam een order naar Bombay of Calcutta zendt, laat zulk een order altijd vergezeld gaan van een zoogenaamd „geconfirmeerd crediet op Londen". Met andere woorden, hij machtigt het Indische huis om voor het bedrag der door hem verlangde goederen op een Engelschen bankier te trekken, welke machtiging door dezen bankier wordt „geconfirmeerd". Wordt alzoo gehandeld, dan zal de Londensche

bankier eerlang een vordering hebben op den Hamburgschen of Amsterdamschen koopman; het is, als ware de vordering van het Indische huis aan dien bankier overgedragen. Doch onze koopman zal met weinig moeite zijn schuld kunnen delgen, want wissels op Londen zijn zoowel te Hamburg als te Amsterdam steeds verkrijgbaar, daar Nederland en Duitschland, gelijk bekend is, vele goederen naar Engeland uitvoeren. De regeling komt dus hierop neder, dat Duitschland en Nederland de zaken, die zij uit Britsch-Indië ontvangen, niet aan Indië zelf, maar aan Engeland betalen. Hunne invoeren uit het eene land dekken zij door uitvoeren naar het andere; en wat Engeland betreft, voor de goederen, die het naar Britsch-Indië zendt, krijgt het een equivalent uit Duitschland en Nederland terug. Daar het stelsel van geconfirmeerde credieten op Londen in zeer ruime mate wordt toegepast — niet met betrekking tot Britsch-Indië alleen, maar ook met betrekking tot China, Australië en Amerika, en niet alleen ten behoeve van Amsterdam en Hamburg, maar ten behoeve van een zeer groot getal plaatsen — zoo mag men aannemen, dat een belangrijk deel van Engelands invoeren daarmede samenhangt. Engeland ontvangt graan uit New-York, wijn uit Frankrijk, vee en zuivelproducten uit Nederland, in ruil voor manufacturen en ijzerwaren, die het naar Azië heeft gezonden.

Door den wisselhandel wordt dit alles mogelijk. Een land kan nu uitvoeren naar een enkele plaats en invoeren van honderd andere, of uitvoerhandel drijven met vele landen en slechts met weinige invoerhandel, terwijl nochtans de ingevoerde goederen met de uitgevoerde worden betaald. Nog veel meer dan bij het binnenlandsch verkeer wordt bij het internationale op het gebruik van goud en zilver bezuinigd. Er verloopen soms maanden, waarin geen kilogram muntmetaal over onze grenzen gaat, schoon de buitenlandsche handel, dien wij drijven, de effectenhandel daaronder begrepen, hoogst aanzienlijk is. Maar schier alles wordt verrekend met wissels; zoo al niet door overschrijvingen en telegra-

fische orders tot uitbetaling, die zelfs den wissel overbodig maken.

Is hiermede alles gezegd omtrent het doel van den wissel? Dient de wissel gelijk het bankbiljet, gelijk het boekcrediet, alleen tot betaalmiddel? De korte wissel, de wissel, die binnen weinige dagen, nadat hij is getrokken, vervalt, zonder twijfel; zulk papier heeft inderdaad geen andere bestemming dan het zooeven genoemde. Doch er zijn ook lange wissels, betaalbaar twee, drie, zes maanden na de dagteekening, die zij dragen, of na den dag, waarop zij ter acceptatie zijn aangeboden; in deze wissels heeft men nog iets meer te zien dan een soort van internationale ruilmiddelen. Zij zijn tegelijkertijd middelen tot kapitaalverschaffing. Een koopman te Manchester zendt manufacturen aan een koopman te Amsterdam en geeft voor het bedrag een driemaands traite af, die hij terstond verkoopt. Dadelijk ontvangt hij nu het equivalent voor de door hem uitgezonden goederen; hij zal zijn voorraad manufacturen reeds denzelfden dag kunnen aanvullen met zooveel als daaraan is onttrokken. En door wien werd hem het equivalent geleverd? Niet door den koopman in Nederland, want deze ontvangt de manufacturen op crediet. Het wordt hem geleverd door den nemer van den wissel. Deze heeft een deel van zijn kapitaal tijdelijk belegd in een schuldvordering op Amsterdam; nauwkeuriger uitgedrukt: in ruil voor een schuldvordering op Amsterdam heeft hij een gedeelte van zijn kapitaal afgestaan.

Als middel tot kapitaalverschaffing wordt de wissel veelvuldig gebezigd, ook onafhankelijk van goederenuitvoer. Het gebeurt dikwijls, dat een bankier een crediet opent aan een handelshuis, ten einde dat huis van kapitaal te voorzien ten behoeve van zijne zaken in het algemeen, dus buiten verband met een bepaalde onderneming. Zulke credieten dragen een eigenaardig karakter. De bankier leent enkel zijn naam, want eer de vervaltijd daar is, wacht hij dekking. Degeen, die den wissel koopt, draagt het stuk allicht na zeer korten tijd aan een

derde over, en dan blijft hij niet lang in uitschot. Misschien zal de wissel gedurende den looptijd van hand tot hand gaan en dan zal nu de een, dan de ander, kapitaalschieter zijn. Ook zal het opgenomen kapitaal misschien tallooze malen van gedaante veranderen, daar de trekker van den wissel nu de eene, dan de andere soort van goederen in voorraad heeft. Er zijn personen, wier vermogen steeds voor het grootste deel uit wissels bestaat; nauwelijks is een stuk vervallen of verkocht, of zij nemen een ander er voor in de plaats. Zulke personen hebben, als het ware, hun kapitaal aan de maatschappij in haar geheel afgestaan en daarvoor allerlei schuldvorderingen op leden der maatschappij in ruil gekregen; maar hunne debiteuren veranderen gestadig. Heden zijn het Duitschers, morgen Engelschen of Franschen, straks Nederlanders of Belgen.

Ieder weet, dat van den wissel als middel tot kapitaalverschaffing vaak misbruik wordt gemaakt; doch het zou moeilijk zijn de grenslijn aan te geven, waar het misbruik begint en het rechtmatig gebruik eindigt. Men geeft aan wissels, die niet getrokken zijn tegen uitzending van goederen of effecten, wel eens den naam van schoorsteenpapier, of *papier de complaisance*. Doch met welk recht wordt een handeling gebrandmerkt, waarin op zich zelve niets verkeerds is gelegen? Het verkeerde ligt alleen in de overdaad. Iemand, die zich links en rechts credieten liet openen, ten einde handel te drijven ver boven zijne krachten, zou daardoor anderen aan verliezen blootstellen en dus verkeerd doen. Doch waarom is het afkeurenswaardig, zoo een koopman, die vast heeft gerekend op het inkomen eener remise en daarin wordt teleurgesteld, zich een crediet laat openen door een zijner handelsvrienden? Misbruik is hier mogelijk, niet noodzakelijk.

Als middel tot kapitaalverschaffing dient ook de binnenlandsche wissel. Waar het bankwezen nog in gebrekkigen toestand verkeert, vervult de wissel als betaalmiddel dezelfde rol bij het binnenlandsch als bij het buitenlandsch verkeer. Vóór 1863, toen in Noord-Amerika nog geen Nationale Banken

bestonden, werd papier op New-York te Chicago, New-Orleans en elders tot afwisselende koersen verhandeld; want degeen, die naar New-York een remise had te doen, betaalde liever een kleine premie voor een wissel, dan zich te onderwerpen aan de moeite en kosten eener goudzending; en degeen, die in New-York geld had te vorderen, gaf liever een traite af met een klein verlies, dan geldspecie te laten komen. Bijgevolg kon de koers zoowel boven als beneden pari staan, naar gelang de vraag of het aanbod de overhand had. Thans zijn die koerswisselingen onmogelijk, omdat men elkander biljetten kan toezenden. Waar het bankwezen sterk ontwikkeld is, en vooral, waar zich een centrale instelling bevindt, die het giroverkeer zeer gemakkelijk maakt, is de binnenlandsche wissel als betaalmiddel wel niet overbodig, doch evenmin volstrekt onmisbaar.

Maar als middel tot kapitaalverschaffing behoudt de wissel ook in het binnenlandsch verkeer nog altijd zijn beteekenis. En het laat zich aanzien, dat die beteekenis zal vermeerderen, nu van lieverlede de zonderlinge bepaling verdwijnt, die vroeger in het wisselrecht van alle volken voorkwam, volgens welke een wissel noodzakelijk op een andere plaats dan de plaats van trekking betaalbaar moest wezen. Deze bepaling, die haar oorsprong vindt in het kanonieke recht [1]), bestaat nog in het Nederlandsche Wetboek van Koophandel, zoodat een Amsterdamsche firma, bijvoorbeeld, zich door een andere Amsterdamsche firma wel een orderbriefje kan laten geven, doch geen wissel op haar kan trekken, tenzij die wissel te Rotterdam of te 's Gravenhage wordt gedomicilieerd. Komt hierin verandering, dan zal waarschijnlijk de wissel het orderbriefje grootendeels verdringen; maar dan zullen wissels tusschen kooplieden van dezelfde plaats slechts gebezigd worden voor het doel, waarvoor thans het orderbriefje wordt aangewend: niet tot betaalmiddelen, maar alleen om de kooplieden

[1]) Door Dr. Endemann is dit in het eerste deel zijner *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre* zeer duidelijk aangetoond.

in staat te stellen elkander goederen te leveren op tijd en zich het equivalent daarvan te verschaffen, zoodat zij het noodig hebben.

---

§ 2.

Het koersverschil tusschen korte en lange wissels.

Wij gaan nu spreken over de prijzen der wissels; over de wisselkoersen, gelijk de technische benaming luidt. Vooraf een woord over den vorm, waarin zij meestal worden uitgedrukt.

De meest gebruikelijke vorm is de in Nederland gebezigde, hierin bestaande, dat men den koers uitdrukt in de muntsoort van het land, waar de wissel wordt verhandeld. Een wissel op Londen wordt gezegd *f* 12.05 of *f* 12.10 per pond sterling waard te zijn; een wissel op Parijs *f* 47.95 of *f* 48.05 per 100 francs; een wissel op Berlijn *f* 59.20 of *f* 59.40 per 100 marken. Deze methode is eenvoudig en doelmatig; eenvoudig, omdat alle prijzen zoo worden uitgedrukt; doelmatig, omdat een koersverhooging nu inderdaad beteekent, dat de wissels duurder zijn geworden.

Maar in Engeland gaat men anders te werk; men noteert daar den koers in de muntsoort, waarin de wissel betaald zal worden. Een wissel op Parijs wordt te Londen niet gezegd £ 4 of £ 3.17.6 per 100 *francs* waard te zijn, maar *fr.* 25 of *fr.* 25.25 per *pond sterling*. Het is, of men zeide: suiker kost 5 of 6 pond per gulden. Zoo rekent men ook te Batavia. Staat de koers op Nederland daar *f* 99 genoteerd, dan beteekent dit niet, dat voor een wissel op Nederland groot *f* 100 een som van *f* 99 te bedingen is, maar dat men te Batavia voor een som van *f* 100 een wissel op Nederland, groot *f* 99, kan verkrijgen. Een lage noteering, naar het Engelsche en het Nederlandsch-Indische stelsel, geeft dus een hoogen prijs te kennen. Daalt bijvoorbeeld de Fransche koers te Londen van *fr.* 25.25 op 25.10, of de Nederlandsche koers te Batavia van *f* 101 op 100, zoo is dit inderdaad een rijzing.

Deze kleine bijzonderheid moest hier vermeld worden, want tot recht verstand van Engelsche geschriften over ons onderwerp is het noodig daarmede bekend te zijn. Te dezer plaatse zal de Nederlandsche methode worden gevolgd. Rijzing der koersen zal hier dus altijd beteekenen: prijsverhooging der wissels op het buitenland.

Bij het zoeken naar de oorzaken, die de wisselkoersen bepalen, zijn twee vragen wel van elkander te onderscheiden. Wat bepaalt den koers van lang papier vergeleken met kort, en wat bepaalt den koers van het korte papier zelf? De eerste vraag is voor een spoedige beantwoording vatbaar.

Het prijsverschil tusschen lange en korte wissels is een rente. De bevoegdheid om terstond over een geldsom te beschikken, vergeleken met de bevoegdheid om dit eerst over twee maanden te doen, wordt juist zóóveel hooger gewaardeerd, als de interest van twee maanden over de getrokken som bedraagt. Het zou overtollig zijn hier iets bij te voegen, indien niet vaak een omstandigheid zich voordeed, die een kleine verwikkeling kan doen ontstaan. De rentestand is niet overal gelijk. Te New-York kan hij 8 percent zijn, terwijl hij te Londen 3 is, en dan rijst de vraag, welke rente het koersverschil tusschen lang en kort papier van Amerika op Engeland zal bepalen, de Amerikaansche of de Engelsche?

In dit geval zal het de laatstgenoemde zijn, want het prijsverschil tusschen lang en kort papier kan nooit grooter zijn dan de rente ter plaatse van den betrokkene gedurende den looptijd van het papier. De reden is, dat voor elken solieden wissel, ter plaatse, waar hij voldaan moet worden, altijd terstond geld is te krijgen onder korting van interest, berekend naar den rentestand van den dag. Zulke korting heet *disconto*. Is het Londensche disconto 3 percent, zoo beteekent dit, dat men bij de Londensche banken onmiddellijk geld kan ontvangen voor lang papier in Engeland betaalbaar, indien men zich een korting naar den maatstaf van 3 percent in het jaar wil getroosten. Daar het Londensche

disconto overal bekend is, zal geen houder van lang papier op Engeland met minder genoegen nemen dan met den koers voor kort papier, na aftrek van rente berekend op Engelschen voet. En wat den kooper van wissels aangaat, voor hem komt het op hetzelfde neder, lang papier tot dezen prijs of kort papier tot den koers van den dag te nemen, want in beide gevallen verkrijgt hij een gelijke waarde. Men kan dus verzekeren, dat het koersverschil tusschen lang en kort papier zijn *maximum* vindt in den bekenden rentestand ter betalingsplaats van den wissel. Met rentestand bedoelt men in dit verband altijd *disconto*.

Het verschil kan nooit meer bedragen; maar ook nooit minder? Hierop mogen wij niet bevestigend antwoorden. Het disconto ter plaatse van den trekker heeft geen invloed, zoodra het hooger is dan het disconto bij den betrokkene. Of te New-York de rente 8, 9 ja 20 percent is, doet voor de betrekkelijke waarde van lang papier op Engeland niets af, zoolang men te Londen voor 3 percent kan disconteeren. Maar is de toestand omgekeerd, is de rente bij den trekker lager dan bij den betrokkene, zoo verkrijgt de rente in de plaats van trekking soms een invloed, dien zij onder gewone omstandigheden mist.

Onder gewone omstandigheden; een toestand als de hier beschrevene is inderdaad zeer ongewoon. Wanneer twee landen, waar de rente doorgaans verschillend is, met elkander handel drijven, wordt het voor dien handel benoodigde kapitaal meestal ten volle geleverd door het land, waar de rente het laagst pleegt te zijn; hetgeen wil zeggen, dat dit land bij uitvoer van goederen geen onmiddellijke toezending van equivalent vordert, maar genoegen neemt met latere toezending [1]). Hiermede hangt samen, dat de lange wissels tusschen die beide landen gewoonlijk in ééne richting loopen, te weten, van het land met de hooge op het land met de lage rente. Een Nederlandsche fabrikant, bijvoorbeeld, die manufacturen

[1]) Zie bl. 229—230.

uitvoert naar Batavia, trekt geen drie- of zesmaandswissel op Batavia, maar wacht af, dat hem na aankomst en verkoop van het goed remises worden toegezonden. Heeft hij middelerwijl kapitaal noodig, zoo verschaft hij zich dit door tusschenkomst van de eene of andere firma of credietinstelling in Europa. Er zijn kantoren, die er hun bedrijf van maken, in kapitaalbehoeften, die op deze wijze zijn ontstaan, te voorzien. Het zijn sommige dier „algemeene banken”, waarvan hierboven gesproken is [1]).

Maar het gebeurt menigmaal, dat de rente in een land, waar zij doorgaans lager is, tijdelijk hooger is dan elders. Engeland heeft gewoonlijk een lager disconto dan de meeste landen, waarmede het handel drijft; toch stond het Engelsche Bank-disconto in 1866 maanden achtereen op 10 percent. In zoodanig geval kan het koersverschil tusschen lang en kort papier geringer zijn dan door de rente ter betalingsplaats wordt aangewezen; want de buitenlandsche kapitalisten, ten einde met de hooge rente hun voordeel te doen, koopen dan gaarne lange wissels, die op zulk een plaats zijn getrokken. De mededinging van velen heeft ten gevolge, dat de koers van dat papier een weinig stijgt. Laat de rente te Amsterdam 3 percent zijn, te Londen 10; nu zal men door „lang Londen” te koopen geen 10 percent in het jaar verdienen, maar slechts 7 of 8.

Men vraagt misschien, waarom de mededinging in dat geval het voordeel niet nog veel lager brengt, bijvoorbeeld tot $3\frac{1}{2}$ of 4. De reden is hierin gelegen, dat kapitaalbelegging in wissels op het buitenland altijd eenige kosten veroorzaakt, en ook — dit is het voornaamste — met eenige schade kan gepaard gaan. Koopt men lang Londen, als de noteering voor kort *f* 12.15 is, maar is zij *f* 12.05 wanneer het lange kort is geworden, dan verliest men *f* 0.10 per £ op den koers, hetgeen in mindering komt van de verdiende rente. Was deze laatste 8 percent in het jaar, dus 2 percent in de drie maanden, zoo wordt door den achteruitgang der korte noteering, indien men

[1]) Zie bl. 553.

namelijk driemaandspapier heeft gekocht, het voordeel tot $1\frac{1}{6}$ percent ($4\frac{2}{3}$ percent in het jaar) teruggebracht. Op deze mogelijkheid rekent de kapitalist, die zich lange wissels op het buitenland ter belegging aanschaft, en daardoor wordt een belangrijke vermindering van het koersverschil tusschen lang en kort papier voorkomen. Deze oorzaak werkt krachtiger, naarmate de noteering van het korte papier hooger is, want des te meer gevaar bestaat er dan voor teruggang. Maar om redenen, die later zullen blijken, is kort papier op een land, waar het disconto een aanmerkelijke verhooging heeft ondergaan, meestal duur, zoodat het een zeldzaamheid mag heeten, wanneer de genoemde oorzaak zich niet in sterke mate doet gelden.

De regel, volgens welken het prijsverschil tusschen lange en korte wissels wordt bepaald door het disconto ter plaatse van den betrokkene, is derhalve in het algemeen gesproken juist. Slechts dit moet worden opgemerkt, dat, wanneer de rente ter betalingsplaats h o o g e r is dan ter plaatse van den trekker, het verschil kleiner kan wezen. Maar belangrijk kleiner is het nooit.

---

§ 3.

De grenzen der wisselkoersen.

Meer stof tot denken geeft de vraag: wat de prijzen der k o r t e wissels regelt. Wanneer in het vervolg van Wisselkoersen wordt gesproken, zullen wij daaronder, tenzij uitdrukkelijk het tegendeel wordt gezegd, alléén de koersen van wissels op korten termijn verstaan.

Onderzoeken wij eerst, binnen welke grenzen de koersen zich kunnen bewegen. Verschillende gevallen zijn hier denkbaar; om niet te uitvoerig te worden bepalen wij ons tot een drietal. Wij stellen ons achtereenvolgens voor, dat in het land van trekking — dus in het land, waar de wisselkoersen, welker grenzen wij willen opsporen, worden genoteerd — (I) de enkele gouden, (II) de enkele zilveren, en (III) de

„hinkende” standaard heerscht. Onder deze laatste uitdrukking (een vertolking van het Fransche *étalon boiteux*) verstaat men een muntregeling, waarbij naast standaardgeld ook teekengeld als algemeen betaalmiddel in omloop is, terwijl geen wettelijke maatregelen zijn genomen om dit teekengeld voor depreciatie te behoeden. In het buitenland, nemen wij aan, heerscht de enkele gouden standaard. Eenvoudigheidshalve denken wij ons Nederland achtereenvolgens in deze drie toestanden, terwijl wij Engeland kiezen als vertegenwoordiger van het buitenland. Het op te lossen vraagstuk is dus het volgende: binnen welke grenzen kan de koers op Londen hier te lande stijgen en dalen, indien hier de enkele gouden, de enkele zilveren, of de „hinkende” standaard heerscht?

(I) Ware hier te lande slechts goud als algemeen betaalmiddel in omloop, dan zou de prijs van het Engelsche geld, uitgedrukt in Nederlandsche munt, niet veel kunnen veranderen; want sovereigns in tienguldenstukken om te zetten kost slechts ongeveer een derde percent, en van tienguldenstukken sovereigns te maken kost niets, want in Engeland betaalt men geen muntloon. Hieruit volgt, dat ook de korte wisselkoers op Londen in het bedoelde geval niet veel zou kunnen veranderen, in geen der beide richtingen.

De sovereign, gelijk men weet, bevat 7.322 gram, het tienguldenstuk 6.048 gram goud; de zoogenaamde muntpariteit is dus ruim *f* 12,10 per £. Stelt men voor munt- en vervoerkosten en bankierswinst 8 cents per £, zoo volgt daaruit, dat de koers op Londen niet beneden *f* 12.02 per pond sterling kan dalen, zoolang hier te lande de gouden standaard heerscht. Inderdaad staat het grenspunt niet zoo laag. Want de Nederlandsche Bank is gewoon voor buitenlandsch goud nog iets meer te geven, dan het bij vermunting zou opbrengen [1]); gewoonlijk ziet men reeds bij een noteering van *f* 12.04 het goud in groote hoeveelheden binnenstroomen.

[1]) Uit een kilo goud worden *f* 1653.44 geslagen; het muntloon is *f* 5.55, De Bank zou dus *f* 1647.89 kunnen geven. Zij geeft echter *f* 1648 voor baren, en nog iets meer voor Sovereigns.

Naar dezelfde methode laat zich het uiterste grenspunt voor de rijzing vinden; zoodra de wissel op Londen het punt bereikt, waarop het voordeelig wordt goud te zenden, is aan de rijzing van zelf een eind gekomen. De Engelsche Bank is bij de wet verplicht, voor al het goud, dat men haar aanbiedt, £ 3.17.9 per ons troy te betalen. Dit is 1½ *penny* of 1.6 per mille minder dan er bij vermunting voor te bedingen is; doch de bankier verliest dan ook geen rente, zoodat hij er altijd de voorkeur aan geeft, die kleine winst aan de Bank te gunnen, tenzij er buiten de Bank een ander is, die meer biedt. Men moet dus bij de muntpariteit, of ruim *f* 12.10, deze 1.6 per mille voegen, benevens de kosten van vervoer en de bankierswinst, om het punt te vinden, dat de wissel op Londen nooit zou kunnen overschrijden, indien hier te lande de enkele gouden standaard heerschte. Zoo komt men op ongeveer *f* 12.15 per pond sterling.

Tusschen *f* 12.04 en *f* 12.15 — volkomen nauwkeurig laat het zich niet aangeven, want de Engelsche goudstukken hebben soms door slijting aan gewicht verloren, en daarvan maakt de Bank van Engeland gebruik om voor baren iets meer te vragen dan £ 3.17.10½ — moet dus in het onderstelde geval de werkelijke kort-koers [1]) op Londen zich bewegen. De grenspunten staan niet ver van elkander, naar men ziet; doch de afstand ware nog geringer, zoo hier te lande het muntloon niet *f* 5.55, maar, gelijk in België, *f* 2 64 bedroeg; want de Bank zou dan ruim *f* 1650.80 voor het kilo goud kunnen geven, en het laagste grenspunt der koersen op het buitenland zoo ruim 1½ per mille hooger zijn. Voorts blijve niet onopgemerkt, hoezeer het tot de vastheid der wisselkoersen bijdraagt, wanneer de centrale banken tot onveranderlijke prijzen standaardmetaal aankoopen. In tijden van sterken aanvoer zouden de bankiers veel renteverlies lijden en zeer veel kapitaal noodig hebben, indien zij het door hen inge-

[1]) Hetgeen men kort pleegt te noemen heeft soms nog een looptijd van enkele dagen. Werkelijk kort is zicht-papier.

voerde goud voor eigen rekening lieten vermunten, want de hoeveelheid specie, die de Munt elken dag kan afleveren, is beperkt. Thans worden zij terstond betaald in biljetten, zoodat hun kapitaal onmiddellijk voor een nieuwen aanvoer beschikbaar is. In Engeland, Duitschland en Oostenrijk is de aankoop van goud tot een vasten prijs aan de Bank als een wettelijke verplichting opgelegd. Wij vermeldden reeds, dat de *Bank of England* £ 3.17.9 per ons troy moet geven, terwijl uit een ons troy £ 3.17.10½ worden geslagen. De Duitsche *Reichsbank* besteedt 1392 mark per Zollpfund, waaruit 1395 mark aan goudstukken worden vervaardigd; de Oostenrijksche, 3276 kronen per kilogram, waaruit geslagen wordt voor 3280 kronen. In Nederland bestaat zoodanige verplichting niet, maar de Bank handelt, alsof zij bestond.

(II) Men heeft nu gezien, dat ter berekening van het hoogste punt, waartoe in Nederland de wisselkoers vermag te stijgen, hoofdzakelijk gevraagd moet worden naar de geldswaarde onzer muntspecie in het buitenland; en ter berekening van het laagste punt, waartoe in Nederland de wisselkoers kan dalen, naar de geldswaarde der vreemde muntspeciën hier te lande. Die geldswaarde is zoo goed als onveranderlijk, wanneer de Nederlandsche en de buitenlandsche muntspeciën beide uit goud bestaan; er is dan een vaste muntpariteit, die het middelpunt vormt, waarom de wisselkoersen zich bewegen. Doch geen vastheid van pariteit is denkbaar tusschen munten van verschillende metalen, zoolang die metalen zelve tot elkander in een wisselende verhouding staan. Een sovereign moet in Nederlandsch goud altijd ongeveer *f* 12.10 waard zijn, omdat 12.10 het quotient is tusschen 0.6048 en 7.322. Doch wat is het quotient tusschen 9.45 gram zilver en 7.322 gram goud? Van 1847 tot 1873, toen Nederland den enkelen zilveren standaard had, op den grondslag van 9.45 gram per gulden, of *f* 105.82 per kilo fijn, waren wel onze koersen op landen, waar evenzeer de enkele zilveren standaard heerschte, aan vaste grenspunten gebonden, maar niet onze koersen op landen, waar het goud standaard was.

Wij hadden een onveranderlijke muntpariteit met Hamburg, met Berlijn, met Frankfort, doch niet met Londen, niet met Brussel, niet met Parijs.

Daarom was er tusschen Nederland en die plaatsen wel een muntpariteit, maar geen vaste; er waren grenspunten, maar veranderlijke. Het zilver gold te Londen bijvoorbeeld 60 pence per ons troy standaard gehalte. Dit beteekende, dat voor 31.1 gram zilver van 222/240 fijn 60/240 van een pond sterling was te bedingen; met andere woorden, dat een pond sterling gelijk was aan *f* 12.17 in Nederlandsche munt. Steeg nu de koers belangrijk hooger, tot *f* 12.23 bijvoorbeeld, zoo was er winst te behalen door zilver naar Londen te zenden en daartegen te trekken; hierdoor nam de rijzing van den wisselkoers van zelf een einde. Het zooeven genoemde cijfer was dus het hoogste grenspunt, zoolang het zilver op 60 pence stond. En daar men tot dien prijs ook zilver koopen kon, was er evenzeer een grens voor de daling. Onder de vroegere wetgeving betaalde de Nederlandsche Bank een vasten prijs van *f* 104.65 voor al het zilver, dat men haar aanbood, gelijk zij thans een vasten prijs van *f* 1648 voor het goud in baren betaalt. Bij een noteering van 60 pence bracht dus de hoeveelheid zilver, die te Londen voor een pond sterling te verkrijgen was, in Nederland *f* 12.04 op [1]), of, na aftrek van kosten en bankierswinst, *f* 11.98. Deze grenzen van *f* 12.23 en *f* 11.98 verplaatsten zich echter bij elke verandering der Londensche zilvernoteering. Ware onze muntregeling van 1847 niet gewijzigd, dan zou thans, bij een zilvernoteering van 30 pence, het hoogste grenspunt *f* 24.46 het

---

[1]) Immers:

f x = £ 1
£ 1 = 240 pence
60 pence = 1 ons troy standaard gehalte
240 standaard = 222 fijn
1 ons troy = 31.1 gram
1000 gram = *f* 104.65.
Dus x = *f* 12.04.

laagste *f* 23.96 zijn, wanneer men namelijk een half percent voor kosten en bankierwinst rekent; een bedrag, in het voorbijgaan gezegd, dat ruim is genomen.

Wij herhalen alzoo, dat tusschen landen met verschillenden muntstandaard wel een pariteit bestaat, maar geen vaste. De wisselkoersen tusschen zulke landen hebben wel grenzen, doch die grenzen zijn niet altijd dezelfde. Zoolang de waardeverhouding tusschen de twee metalen vrij standvastig bleef, ondervond men hiervan weinig nadeel. Van 1860 tot 1870 is de Londensche zilvernoteering nooit gestegen boven 62½, noch gedaald beneden 60 pence, en het eerste dezer cijfers is in Januari 1864, het tweede in Mei en Juni 1869 bereikt, zoodat tusschen die uiterste punten een tijdsruimte ligt van meer dan vijf jaren. Men weet echter, welke groote verandering hierin gekomen zijn. In 1894 is het zilver tot 27 pence gedaald.

(III) En nu de derde onderstelling: in Nederland bestaat de „hinkende standaard", en wij vragen ons af, waar, in die onderstelling, de grenzen liggen van den wisselkoers op Engeland. Men vergete bij hetgeen volgt het bestaan der wet van 27 April 1884 en evenzeer, dat de Nederlandsche Bank zich tot regel heeft gesteld om goud *a pari* af te geven, zoodra dit tot breideling der wisselkoersen noodig is. Dit een en ander heeft juist ten doel het kwaad te keeren, dat wij thans gaan aanwijzen.

Bij den hinkenden standaard is er wel een vaste grens voor de daling der wisselkoersen op landen, waar het metaal, dat vrij kan worden aangemunt, standaardmetaal is, maar voor de rijzing der koersen op diezelfde landen slechts een onzekere. Anders uitgedrukt: bestond de wet van 27 April 1884 niet en volgde de Nederlandsche Bank een andere gedragslijn, dan zou onze wisselkoers op Londen, evenals nu het geval is, nooit beneden *f* 12.02 of *f* 12.04 kunnen dalen; doch tot welk peil hij zich zou kunnen verheffen, zou afhangen van verschillende oorzaken.

Om dit te begrijpen, verplaatse men zich eerst op het standpunt van iemand, die geld in Engeland te vorderen en dus op Engeland wissels te trekken heeft. Hij behoeft niet iederen koers aan te nemen, dien men hem biedt, want hij kan goud laten komen, dat hem bruto *f* 12.10 per pond sterling zal opbrengen. Bezaten wij in Nederland den enkelen gouden standaard, dan zou, wat de daling onzer wisselkoersen op Engeland betreft, de toestand niet gunstiger worden dan hij sedert 1875 is.

Doch men stelle zich nu op het standpunt van hem, die geld naar Engeland remitteeren, dus wissels op Engeland koopen moet. Welk metaal kan hij zenden, indien de koers, dien men hem vordert, zeer hoog is? Goud? Het staat niet vast, dat hij goud zal kunnen krijgen, en allerminst, dat hij het zal kunnen krijgen zonder opgeld te betalen. Hij kan uit de circulatie goud trachten op te zamelen; doch zoo hij geen premie biedt, zal hem dit niet gelukken, althans niet voor aanzienlijke bedragen. Voorts kan hij zilvergeld naar Londen zenden; maar bij een noteering van 30 pence komt dit op *f* 24.46 per pond sterling uit. Men ziet, aan welke onzekerheden bij den hinkenden standaard de rijzing van den wisselkoers is bloot gesteld. Die onzekerheden vinden hierin haren oorsprong, dat het in omloop zijnde geld voor een gedeelte teekengeld is. En teekengeld, welke waarde het moge bezitten in het land, waar het wettige munt is, is buitenslands in groote hoeveelheden nooit meer waard dan de hoeveelheid metaal, die het bevat.

Nog beter dan vroeger zal men nu de strekking der wet van 27 April 1884 begrijpen. Bezit te eeniger tijd de Nederlandsche Bank geen goud meer, zoodat zij onmachtig is om overmatige rijzing der wisselkoersen tegen te gaan, zoo is de regeering krachtens deze wet bevoegd om zilvergeld te doen versmelten en de aldus verkregen baren tot den marktprijs te verkoopen. Wordt van deze bevoegdheid tijdig gebruik gemaakt en blijkt ook het bedrag, dat versmolten en verkocht mag worden (*f* 25 millioen), niet te gering te zijn, zoo zal inderdaad het kwaad worden gekeerd. Bij behoefte aan remise

naar het buitenland zal men voor *f* 12.10 juist zóóveel zilver kunnen erlangen, als waarvoor op de wereldmarkt een hoeveelheid goud, gelijk staande met één pond sterling, of 7.322 gram fijn, te bedingen is. Zoo blijft het vroegere grenspunt behouden. Men krijgt dan voor *f* 12.10 wel geen 7.322 gram goud, doch men krijgt zilver, dat juist 7.322 gram goud waard is, hetgeen op hetzelfde nederkomt.

Het zal wel niet noodig zijn, nog andere dan deze drie gevallen te onderstellen, daar de eenvoudige waarheid, die wij wenschten te betoogen, nu genoegzaam is toegelicht. De rijzing van den wissel, voor zoover zij niet reeds door andere oorzaken tot staan is gebracht, houdt op, zoodra het voordeel geeft muntmetaal uit te zenden; de daling, zoodra het voordeel geeft muntmetaal te ontbieden. Bij welke koersen dit voordeel ontstaat, vindt men in elk bijzonder geval door becijfering. Tal van verwikkelingen zijn hier denkbaar, omdat zoowel in het land van trekking, als in het land, waarop getrokken wordt, allerlei muntregelingen kunnen bestaan. Maar het beginsel, dat men in toepassing heeft te brengen, is altijd hetzelfde; het is het hierboven genoemde.

Groot belang heeft de kennis van de grenspunten der wisselkoersen. Wie haar bezit kan beoordeelen, of uitvoer van muntmetaal, invoer van muntmetaal, of geen van beide aanstaande is. Men zendt geen goud of zilver, als wisselremise minder kost; men ontbiedt geen goud of zilver, als het voordeeliger is te trekken. Uitvoer van edel metaal wordt altijd door rijzing, invoer door daling der wisselkoersen voorafgegaan. Een der grenspunten moet bereikt, althans genaderd worden zal metaalzending plaats vinden. Wanneer men de grenspunten der wisselkoersen tusschen de verschillende landen kent, gaan cijfers, die dagelijks in de groote dagbladen voorkomen, een taal voor ons spreken; even als de opgaven der barometerstanden op verschillende plaatsen voor hem, die vertrouwd is met metereologische waarnemingen. Ook de wisselkoersen zijn barometerstanden. Zij geven licht omtrent den stand der betalingsbalans.

Dit woord is een technische term. Men spreekt van een passieve of ongunstige betalingsbalans, als er schaarschte is van wissels en muntmetaal wegstroomt; van een actieve of gunstige betalingsbalans, wanneer het tegenovergestelde geschiedt. Deze uitdrukkingen zijn in zwang gekomen in een tijd, toen elke uitvoer van goud of zilver als een nadeel, elke toevoer als een voordeel werd beschouwd; zij bleven in gebruik, nadat het economisch stelsel, waarin zij pasten, was veroordeeld. En als technische termen zijn zij onschadelijk. Gelijk men fraai weder „goed" pleegt te noemen, schoon ieder weet, dat droogte schadelijk kan zijn, zoo spreekt men van een gunstige balans, schoon het van algemeene bekendheid is, dat toevoer van edel metaal niet altijd wenschelijk, uitvoer niet altijd te betreuren is.

De wisselkoersen geven dus licht over de betalingsbalans; in dat licht moeten zij ook wetenschappelijk worden gadegeslagen. Zoovaak men over de leer der wisselkoersen heeft gehandeld, heeft men dit onderwerp met dat der uit- en invoeren van edel metaal in verband gebracht, en volkomen terecht. De vraag, door welke oorzaken de koersen der wissels op het buitenland stijgen of dalen, hangt op het nauwst met deze andere samen: door welke oorzaken wordt de betalingsbalans zoogenaamd ongunstig of gunstig? Trachten wij de gegevens te verzamelen, die tot een juiste beantwoording dezer vraag kunnen leiden.

---

§ 4.

De oorzaken van een verandering der betalingsbalans.

Er bestaat hier een dwaling, die vooral daarom schadelijk is, omdat zij een beletsel is voor verdere studie. Wanneer de wisselkoersen stijgen en muntmetaal wegstroomt, wordt dikwijls een ongunstige betalingsbalans de oorzaak daarvan genoemd. Dit is ongeveer dezelfde fout, als wanneer men een daling in de ruilwaarde van het geld de oorzaak noemt van het stijgen der prijzen. Daling in de ruilwaarde van het

geld en prijsverhooging der goederen zijn twee uitdrukkingen voor hetzelfde. Zoo is ook een ongunstige betalingsbalans nooit een oorzaak van metaaluitvoer, maar slechts een andere benaming daarvan. Vraag en aanbod van wissels kunnen niet met elkander in evenwicht komen bij koersen, die binnen de grenspunten zijn gelegen: ziedaar den stand van zaken, die opheldering vereischt. Maar die opheldering wordt niet gegeven, zoo men vermeldt, dat de betalingsbalans ongunstig is geworden. De woorden „ongunstige betalingsbalans" zijn niet meer dan een verkorte uitdrukking, waarvan men overeengekomen is zich te bedienen om den stand van zaken te beschrijven, die zoo even is bedoeld. Om welke redenen is de betalingsbalans soms ongunstig? Deze vraag kan ook aldus worden geformuleerd: om welke redenen is er bijwijlen een overmaat in de vraag naar wissels, dus uitvoer van muntmetaal?

Wie in den stand der betalingsbalans een oorzaak van uit- of invoer van goud en zilver meent te zien, zoekt niet naar de ware oorzaken daarvan en stelt zich met woorden tevreden. Sedert vele jaren, bijvoorbeeld, trekt Britsch-Indië groote hoeveelheden edel metaal uit Europa. Over dit merkwaardig verschijnsel meenen sommigen licht te doen opgaan, door te wijzen op de Indische betalingsbalans. Britsch-Indië, zoo spreken zij, voert meer goederen uit dan in, heeft dus een groot saldo van Europa te vorderen en ontvangt dat saldo voor het grootste deel in goud en zilver. Wat is nu opgehelderd, wat heeft men meer gedaan dan in andere woorden te herhalen hetgeen reeds was gezegd? Waarom zendt Indië niet minder goederen naar Europa of ontvangt het niet meer goederen van daar? Het metaal, dat Europa jaarlijks aan Indië levert, verkrijgt het uit Amerika en Australië tegen voortbrengselen. Men vervaardigt dus jaarlijks in Europa een aantal goederen, zendt die naar Amerika en Australië, krijgt er goud en zilver voor terug en zendt van dit laatste een gedeelte naar Indië. De vraag ligt voor de hand, waarom Europa niet minder goederen voortbrengt tot aankoop

van edel metaal en meer, die in Britsch-Indië aftrek vinden? Kortom, dezen geheelen eigenaardigen loop van zaken willen wij verklaard zien; den gewonen stand der betalingsbalans èn tusschen Europa en de daareven genoemde werelddeelen, èn tusschen Europa en Azië, juist dien willen wij begrijpen.

Vreemdsoortig is daarbij de voorstelling, volgens welke goud en zilver worden uitgevoerd „ter verevening van een saldo," of „om de betalingsbalans te doen sluiten." Twee landen leveren elkander goederen tot een gelijk bedrag; tot die, welke het eene levert, behoort jaarlijks voor zóóveel millioen aan suiker. Verklaart men dien suikeruitvoer, stelt men zijne oorzaken in het licht, zoo men zegt, dat hij dient om de betalingsbalans tusschen die twee landen sluitend te maken? Het is waar, dat de balans niet sluiten zou, indien de suikeruitvoer achterwege en al het overige onveranderd bleef. Doch hetzelfde laat zich beweren met betrekking tot elk der goederen, die van het eene land naar het andere gaan.

Er schuilt echter in dit alles meer dan oppervlakkigheid, meer dan een zich tevreden stellen met woorden. Zij, die de betalingsbalans tot verklaring laten dienen van de goud- en zilverbewegingen tusschen de verschillende landen, meenen werkelijk, dat zij iets verklaart. Ten grondslag van hunne beschouwing ligt een theorie, volgens welke iedere vermeerdering in de behoefte aan buitenlandsche voortbrengselen de strekking heeft om uitvoer van muntmetaal *noodzakelijk* te maken, en iedere vermeerdering der binnenlandsche productie van goederen bestemd voor de wereldmarkt *noodwendig* invoer van edel metaal teweegbrengen. Soortgelijke werkingen worden toegekend aan rentebetalingen. Een volk, welks staatsschuld grootendeels in handen is van buitenlanders, zal naar deze theorie steeds bijzondere moeite hebben om uitvoer van muntmetaal te voorkomen, omdat het jaarlijks belangrijke sommen naar het buitenland moet remitteeren. Een volk daarentegen, dat vele buitenlandsche fondsen bezit en dus jaarlijk voor rentebetaling groote bedragen heeft te vorderen, zal van zelf een „actieve" betalingsbalans hebben;

zijn geldvoorraad tegen vermindering te behoeden, zal aan dat volk geen inspanning kosten. Wie deze zienswijze is toegedaan, ziet gewoonlijk in hooge invoerrechten een geneesmiddel tegen een ongunstige betalingsbalans, daardoor worden immers de invoeren belemmerd! Wij zullen in een later gedeelte van dit werk aantoonen, dat deze slotsom niet ten eenenmale verwerpelijk is, maar dat de werking van hooge invoerrechten op de betalingsbalans snel voorbij gaat. Hier daarentegen wordt haar een duurzaam karakter toegekend.

Het blijkt nu, dat de voorstelling, waarvan wij spreken, practische gevolgen kan hebben, en die gevolgen kunnen zoowel in het nemen van verkeerde als in het nalaten van goede maatregelen bestaan. Gewagende van het goud-agio in landen met oninwisselbaar papieren geld, merkten wij aan, dat men dat agio liefst uit allerlei oorzaken verklaart, behalve uit de ware, de overmatige uitgifte van biljetten, die het goud deed wegstroomen. Dan doet men op de leer der betalingsbalans een beroep; het wegstroomen van goud wordt geweten aan wanverhouding tusschen uit- en invoeren, aan groote remises voor rentebetaling. De vraag blijft echter onbeantwoord, of de wanverhouding tusschen uit- en invoeren niet haar oorsprong kan vinden in den toestand van het ruilmiddel, en waarom, terwijl er keus is tusschen koopwaren van allerlei soort, ook tusschen koopwaren en effecten, de rentebetaling juist in edel metaal moet geschieden? Het is niet waar, dat bij een volk, welks staatsschuld hoofdzakelijk in den vreemde is geplaatst, de betalingsbalans een natuurlijke neiging zou hebben om passief te zijn; zulk een volk heeft wel jaarlijks voor een zeker bedrag remises naar het buitenland te zenden, doch er is geen economische wet krachtens welke de zendingen, waartegen die wissels getrokken zijn, noodwendig uit goud moeten bestaan en niet uit graan of manufacturen? Het is niet waar, dat de betalingsbalans van een volk met een ruimen voorraad buitenlandsche fondsen een natuurlijke neiging zou hebben om actief te zijn; zulk een volk moet wel jaarlijks veel w a a r d e van het buitenland ontvangen, doch

wat geeft ons recht om te verzekeren, dat het geld zal willen hebben en niet suiker of koffie? De ondervinding geeft tot die verzekering geen recht, want zij leert ons dat de zendingen, waartegen de wissels zijn afgegeven, altijd bestaan uit datgene, waaraan de meeste behoefte is.

Hiermede is niet geloochend, dat naar een land, welks uitvoeren door sterke vermeerdering van buitenlandsche vraag plotseling toenemen, gewoonlijk goud of zilver wordt gezonden; evenmin, dat een land, welks invoeren ten gevolge van misgewas, plotseling belangrijker worden, meestal goud of zilver verliest. Maar men heldert deze verschijnselen niet op door ze toe te schrijven aan de verandering der betalingsbalans. Deze zou in evenwicht blijven, indien tegenover de vermeerdering der buitenlandsche vraag naar binnenlandsche goederen, altijd even sterke vermeerdering der binnenlandsche vraag naar buitenlandsche goederen ontstond; zoovaak dit niet gebeurt, valt er iets te verklaren, want een volk brengt gewoonlijk niet voort om zijne geldvoorraden te versterken, maar om zich beter te voorzien van andere benoodigdheden. En indien misgewas in een land daar tot uitvoer van muntmetaal leidt, is er evenzeer iets op te helderen; want in de omstandigheid, dat de oogsten van een volk mislukken, is geen reden gelegen voor andere volken om meer goud en zilver te verlangen. Een misgewas, daarenboven, tast veler koopvermogen aan, brengt ten opzichte van sommige artikelen vermindering der vraag teweeg, maakt dus goederen overvloedig. Datgene wat in zulke gevallen naar de gebruikelijke voorstelling van zelf spreekt, is veeleer hoogst opmerkelijk, vereischt een breede toelichting. Wie dit niet inziet, heeft de diepte van het probleem nog niet gepeild of zich niet volkomen losgemaakt van mercantilistische begrippen.

Het mercantilisme bestaat niet in het vereenzelvigen van geld en rijkdom, zoals meermalen, doch steeds ten onrechte, is beweerd; het bestaat in de toekenning van een geheele éénige plaats aan het geld, waardoor het ophoudt een gewone koopwaar te zijn, een der vele zaken die een volk noodig

heeft, onderworpen aan de bekende wetten van vraag en aanbod, beurtelings uitvoer- en invoerartikel, naar gelang het meer of minder overvloedig is. Het mercantilisme bestaat hierin, dat men ten aanzien van het verkeer in edele metalen leeringen verkondigt, die men ten aanzien van het verkeer in andere artikelen verwerpelijk zou achten. Het bestaat ook hierin, dat men het geld kapitaal bij uitnemendheid acht te zijn en uitvoer van edel metaal, ofschoon in ruil voor andere goederen, kapitaalverlies.

Deze laatste opmerking brengt ons tot een tweede verklaring van de bewegingen der wisselkoersen en de uit- en invoeren van edel metaal. Zij behelst meer dan een herhaling van het vraagstuk in andere en niet altijd gelukkige bewoordingen; zij is inderdaad een verklaring. Maar een onjuiste, en men heeft ook in haar een overblijfsel te zien, een nagalm, van de leer der mercantilisten, waarvan zooeven gesproken is.

De wisselkoersen, zegt men, zijn hoog, en het goud of zilver stroomt weg, wanneer een land aan het buitenland veel schuldig is. Metaaluitvoer is kapitaalverplaatsing, en zijn gevolg kapitaalschaarschte. De veranderingen in de wisselkoersen wijzen aan, in welke richting de kapitalen zich bewegen of zich gaan bewegen. Want men koopt wissels, omdat men naar het buitenland moet remitteeren. Een rijzing der wisselkoersen geeft derhalve een levendiger behoefte aan remise, dat is, aan kapitaalverzending naar het buitenland te kennen. Is die behoefte duurzaam, gaan de goederen-invoeren de goederen-uitvoeren steeds te boven, zoodat er aanhoudend edel metaal moet worden weggezonden, zoo kan dit een bedenkelijken toestand aanduiden. Bedenkelijk, niet alleen omdat hierdoor het metallieke geld, in evenredigheid tot andere ruilmiddelen, schaarsch dreigt te worden, maar ook omdat een algemeene verarming daaruit kan volgen. De voornaamste woordvoerder van deze meening is G. J. GOSCHEN, schrijver van het bekende werk *Theory of the foreign exchanges* [1]). Goud of zilver uitvoeren is

[1]) London, 1879, 10e Uitgave. Een Nederlandsche vertaling van dit werk, met kritische aanteekeningen voorzien, is in 1880 door mij uitgegeven bij Jan D. Brouwer, te Amsterdam.

kapitaal afstaan aan den vreemdeling, ziedaar de grondgedachte van GOSCHEN's boek. Die afstand kan tijdelijk zijn, een afstand in leen, dan schaadt hij natuurlijk niet; maar een doorgaand ongunstige betalingsbalans is hoogst nadeelig voor een land. Nadeelig, wij herhalen het, niet alleen, ja niet inzonderheid, met het oog op den geldsomloop, maar omdat deze toestand een aanhoudende kapitaalsvermindering te kennen geeft. Een volk, dat geregeld meer in- dan uitvoert en het saldo met goud of zilver verevent, verbruikt meer dan het voortbrengt en geraakt in schuld [1]).

Wij noemen ook dit mercantilisme. Koren wordt ingevoerd en voldaan met manufacturen; dit zal GOSCHEN geen kapitaalsvermindering noemen, maar een ruil van goederen tegen goederen. Wordt echter het koren met goud of zilver voldaan, zoo spreekt hij niet langer van een ruil, maar van een afstand van kapitaal. Een bewijs, dat hij goud en zilver als kapitaal beschouwt en manufacturen niet.

Zonder twijfel kan gelduitvoer kapitaalschaarschte veroorzaken; dit gebeurt, wanneer voor het uitgevoerde geld of muntmetaal niet terstond een equivalent in goederen verschijnt. Maar dan ligt de oorzaak niet daarin, dat er juist goud of zilver is weggestroomd, want hetzelfde gevolg ware teweeggebracht door uitvoer van suiker of katoen, maar hierin, dat er koopwaren naar het buitenland zijn gezonden, die nog niet met andere koopwaren zijn betaald.

Nog een derde oplossing van het vraagstuk hebben wij te vermelden, alvorens tot de uiteenzetting onzer eigene denkbeelden over te gaan. Zij is te danken aan DAVID RICARDO. In zijne brochure van 1809, *The high price of bullion*, en nog duidelijker in het aanhangsel van de vierde uitgave dezer brochure, verschenen in 1811, betoogt hij deze stelling, dat rijzing der wisselkoersen en uitvoer van muntmetaal alleen zijn toe te schrijven aan vermindering in de betrekkelijke

[1]) Zie bl. 128 der Engelsche, bl. 93 der Nederlandsche uitgave.

waarde van het geld. Want goud en zilver zijn gewone koopwaren, hunne verspreiding over de verschillende landen geschiedt naar dezelfde wetten, als die van alle andere goederen. Wanneer gaat suiker van hier naar het buitenland? Als suiker hier betrekkelijk overvloediger en dus minder waard is dan in het buitenland. Maar uitvoer van muntmetaal heeft onder geen andere voorwaarden plaats. Bezit ieder land op een gegeven oogenblik juist zooveel geld als het noodig heeft, is er dus nergens overvloed, nergens schaarschte, hoe kan dan van internationaal verkeer in goud of zilver sprake zijn? Zoodanig verkeer ontstaat eerst, wanneer het evenwicht in de eene of de andere richting is verbroken.

Vernemen wij, hoe Ricardo zelf zich uitlaat. Zijne zienswijze was bestreden in een naamloos opstel van de *Edinburgh Review* [1]), afkomstig van MALTHUS, en hij verdedigt zich als volgt.

„Het verdient opmerking, hoe diep geworteld het vooroordeel is om munt en muntmetaal aan te merken als zaken, die in ieder opzicht van andere dingen verschillen. Schrijvers, die omtrent economische onderwerpen goed zijn ingelicht, zullen schier nimmer nalaten, nadat zij hunne lezers verzocht hebben munt en muntmetaal als gewone koopwaren te beschouwen, onderworpen aan de algemeene regels van vraag en aanbod..., zelven deze aanbeveling te vergeten en over het geld en de wetten, die zijn uit- en invoer beheerschen, te spreken, als waren deze wetten geheel verschillend van die, waardoor de uit- en invoeren van andere goederen worden geregeld. Zoo zou de schrijver in de *Review*, indien hij van koffie of suiker had gesproken, nooit hebben toegegeven, dat deze goederen van Engeland naar het Continent uitgevoerd konden worden, tenzij zij ginds duurder waren dan hier.... Wat, zou hij gezegd hebben, acht gij het mogelijk, dat men een partij koffie naar Frankrijk zendt om daar voor £ 100 verkocht te worden, wanneer die koffie hier £ 105 kost?... Maar is het dan mogelijk, dat men £ 100 in geld naar Frankrijk zendt, of dat Frankrijk, indien de zaak voor zijne rekening geschiedt, £ 100 in geld van ons aanneemt, wanneer bijvoorbeeld koffie hier te lande £ 95 en in Frankrijk £ 100 waard is? De goederen meten de waarde van het geld, gelijk het geld de waarde der goederen meet. Derhalve, wanneer men voor goederen meer geld kan krijgen in Engeland dan in Frankrijk, zoo mogen wij besluiten, dat het geld in Engeland goedkooper is..... Wanneer ik, na de betrekkelijke waarde op de beide markten van suiker, ivoor, indigo en alle andere zaken, die voor uitvoer geschikt zijn, met elkander vergeleken te hebben, besluit om geld te zenden, welk verder bewijs heeft men dan noodig om aan te nemen, dat geld inderdaad het goedkoopste is van alle goederen op de Engelsche markt, met betrekking tot de buitenlandsche markten, en daarom het voordeeligste uitvoerartikel?”

[1]) Februari 1811, bl. 340—372.

Deze leer trekt aan door haren eenvoud en het ontbreekt niet aan gronden tot hare verdediging. Men zou te haren gunste kunnen aanvoeren, dat de uitvoeren niet gering kunnen zijn, of in den stand der geldprijzen moet dit zijn verklaring vinden. Een ongunstige betalingsbalans schijnt dus met hooge prijzen saam te vallen, en wat anders beteekenen hooge prijzen dan een betrekkelijk lage waarde van het geld? Bij een gunstige betalingsbalans is de toestand juist omgekeerd. De uitvoer moet dan sterk, de invoer zwakker dan gewoonlijk zijn, hetgeen wijst op lage prijzen, dus op een betrekkelijk hooge waarde van het ruilmiddel. RICARDO's leer, het moet erkend worden, strookt in menig opzicht met de ervaring. Ook is zij gegrond op een juiste beschouwing van het geld. Zij verheft het geld niet tot kapitaal bij uitnemendheid en zoekt naar geen bijzondere wetten voor zijne verspreiding, wetten, die verschillend zouden zijn van die, waarnaar de verspreiding van alle koopwaren geschiedt.

Doch zij is onvolkomen, zelfs nevelachtig. Men heeft reeds gelegenheid gehad om op te merken, dat een juiste vergelijking tusschen de ruilwaarde van het geld in verschillende

landen niet wel mogelijk is, daar ieder land uitvoerproducten heeft, welker prijzen altijd lager, invoerproducten, welker prijzen altijd hooger zijn dan elders, terwijl sommige zaken noch voorwerpen van invoer-, noch voorwerpen van uitvoerhandel zijn, maar binnenslands worden verkregen en verbruikt. Wat moet nu bij de vergelijking tot maatstaf dienen? Wanneer kan de ruilwaarde van het geld geacht worden gestegen of gedaald te zijn? De artikelen van uit- en invoer zijn duurder geworden, de andere goedkooper: heeft het geld nu in waarde gewonnen of verloren? Op deze vragen geeft RICARDO geen antwoord, hij stelt ze niet. Voor hem is de uitdrukking: *ruilwaarde van het geld*, een term, welks beteekenis van zelf spreekt. Zij vereischt echter in dit verband een breede toelichting. Men kan de waarde van het geld op allerlei wijzen meten of berekenen en het is hier op verre na niet onverschillig, welke methode men kiest.

In het algemeen genomen is RICARDO's opvatting juist. Hij heeft ons geleerd — en hierdoor deed hij zelfs een verrassend licht over het onderwerp opgaan — de bewegingen der wisselkoersen en de uit- en invoeren van muntmetaal inzonderheid te verklaren uit voorvallen, die betrekking hebben op den toestand van het ruilmiddel. Die voorvallen echter zijn talrijker dan hij ons laat vermoeden, en de formule, die hij ons aanbiedt, is om de aangeduide reden niet zeer bruikbaar. Partij trekkende van zijne uitkomsten en ook van die, welke hij in andere geschriften dan de zoo even genoemde heeft nedergelegd, willen wij nu zelfstandig uiteenzetten, onder welke invloeden, naar het ons voorkomt, de betalingsbalans van een volk wordt gewijzigd. Bedriegen wij ons niet, zoo laten deze invloeden zich samenvatten onder vier hoofden.

a. Veranderingen in de waardeverhouding tusschen goud en zilver.

b. Vermeerdering of vermindering in de vraag naar muntmetaal of in het aanbod daarvan.

c. Buitengewone behoefte aan remise naar het buitenland, inzonderheid bij een toestand der banken, die uitzetting der ongedekte circulatie gedoogt. (Ook het omgekeerde van dit alles).

d. Veranderingen in den ruilvoet met het buitenland.

a. V e r a n d e r i n g e n i n d e w a a r d e v e r h o u d i n g t u s s c h e n g o u d e n z i l v e r noemen wij in de eerste plaats en denken daarbij aan de handelsbetrekkingen tusschen landen, welker muntstandaard verschillend is. Verschil van muntstandaard, men weet het reeds, brengt mede, dat de stand der wisselkoersen zich wijzigt, zoodra de waardehouding tusschen de twee metalen merkbaar verandert. In de jaren 1847—1873, toen Nederland den enkelen zilveren standaard had, waren de uiterste grenspunten van onzen wisselkoers op Londen bij een zilverprijs van 60 pence ongeveer *f* 11.98 en *f* 12.23 doch bij een prijs van 62 pence ongeveer *f* 11.59 en *f* 11.84. Van daar, dat de koers op Londen niet op hetzelfde punt kon blijven, wanneer het zilver van 60 op 62 steeg, of van 62 op 60 daalde. Dit nog eens te bewijzen zou onnoodig zijn. Maar hetgeen ons hier belang inboezemt is iets nieuws. Dat de wisselkoersen in het onderstelde geval moesten veranderen, vordert geen betoog meer. Maar hoe, langs welken weg, moesten zij veranderen? Onmiddellijk of na een voorafgaande wijziging der betalingsbalans? Ziedaar wat nu onderzocht moet worden. Het zal blijken, dat hier tusschen twee gevallen zorgvuldig moet worden onderscheiden.

Eene rijzing van den Londenschen zilverprijs kan tweederlei beteekenis hebben. Zij kan beteekenen, dat het zilver schaarsch, maar ook dat het goud overvloedig is geworden. Spreken wij eerst van een rijzing der zilvernoteering, die aan betrekkelijke schaarschte van dat metaal zelf moet worden toegeschreven. Wij zullen bespeuren, dat de betalingsbalans van Nederland bij zulk een rijzing niet onveranderd zou kunnen blijven, indien de muntregeling van 1847 hier nog bestond.

Het zilver is meer gevraagd of minder aangeboden en wordt dientengevolge duurder; het stijgt van 60 op 62 pence. Aanvankelijk heeft dit op de waarde van ons ruilmiddel nog

geen invloed, want muntmetaal en gemunt geld zijn twee artikelen; een rijzing van het eerste kan, ja moet in het onderstelde geval, een rijzing van het tweede veroorzaken; maar hiervoor is een zeker tijdsverloop noodig. Het onmiddellijk gevolg is alleen, dat bij de genoteerde wisselkoersen voordeel ontstaat om zilver naar Londen te zenden en wissels daartegen te trekken. Dit gebeurt dan ook op groote schaal, maar door het sterke aanbod daalt de koers. Hij stond tusschen *f* 11.98 en *f* 12.23; thans komt hij op ongeveer *f* 11.84.

De daling van den wisselkoers heeft echter een nadeeligen invloed op onze uitvoeren. Wie goederen naar Engeland zendt, ontvangt thans daarvoor wel evenveel ponden sterling als vroeger, maar elk pond sterling levert hem in Nederlandsch geld slechts *f* 11.84 op, tegen *f* 11.98 à *f* 12.23 alvorens de beweging is begonnen. Daarentegen wordt de invoer van goederen sterk geprikkeld, want voor ieder pond sterling betaalt men belangrijk minder guldens dan voorheen. Door dien minderen uitvoer, dien grooteren invoer, zal van lieverlede een daling van vele prijzen in Nederland plaats grijpen, tot welke daling de uitvoer van muntmetaal, daar zij schaarschte van ruilmiddelen veroorzaakt, niet weinig zal bijdragen. En hoe lang zal dit alles voortduren? Wanneer zal de uitvoer van zilver een eind nemen en daarmede de prijsverlaging? Zoodra de rijzing van het zilver op de wereldmarkt zich tot het Nederlandsche zilvergeld heeft uitgestrekt; dat is, zoodra onze prijzen van export- en importgoederen juist zooveel zijn gedaald, als de Londensche zilvernoteering is gestegen. Dan komt de betalingsbalans van zelf weder in evenwicht.

Personen, die onbekend zijn gebleven met den loop der zilverprijzen, of daaraan niet indachtig zijn, zullen dergelijke gebeurtenissen op een geheel andere wijze beschrijven dan wij hier hebben gedaan. Op de vraag, waarom er een groote uitvoer is geweest van muntmetaal, zullen zij geneigd zijn te antwoorden: omdat de invoeren van goederen de uitvoeren belangrijk hebben overtroffen en ter verevening van het daardoor ontstane debet-saldo aanzienlijke remises noodig

waren. Naar hunne voorstelling zal het zilver zijn uitgevoerd ter betaling van de goederen. Inderdaad echter zullen de goederen zijn ingevoerd ter betaling van het zilver, dat slechts daarom in groote hoeveelheden naar het buitenland zal zijn verzonden, omdat zijn koopvermogen er is gestegen.

Nog altijd uitgaande van de onderstelling, dat onze muntwetgeving van 1847 onveranderd is gebleven, willen wij thans het tweede geval toelichten. Het zilver stijgt te Londen van 60 op 62, doch niet, omdat het zelf schaarsch, maar omdat het goud overvloedig is geworden. Alles is in Engeland tegenover goud gerezen, zilver, maar ook arbeid, ook goederen. Men begrijpt, dat er nu geen aantrekkingskracht is, die ons zilver naar Engeland doet gaan. Voor Nederlandsche rijksdaalders, in baren omgezet, zal wel meer goud te bedingen zijn dan vroeger, maar voor dat goud zal men minder goederen verkrijgen; het koopvermogen van ons zilvergeld is op de wereldmarkt niet toegenomen. Daarom is nu geen verandering onzer betalingsbalans te wachten. Geen oorzaak is werkzaam, die het evenwicht tusschen in- en uitvoeren verbreekt.

Maar hoe zal de stand onzer wisselkoersen op Engeland zich dan wijzigen? Want dit, naar men weet, is noodzakelijk, nu de grenspunten zich hebben verplaatst. De wijziging zal onmiddellijk geschieden, door de gewone werking van vraag en aanbod. Gelijk er een „prijsschaal” is van goederen [1]), zoo is er ook een „prijsschaal” van wissels, en deze laatste verandert bij een rijzing der buitenlandsche prijzen terstond. Wanneer alles in het buitenland duurder is geworden, kan de Nederlandsche importeur zijn invoerhandel niet op den gewonen voet voortzetten, tenzij de prijzen der wissels, waarmede hij zijne invoeren moet voldoen, in gelijke evenredigheid dalen. Hij zal dus lager koersen bieden. Maar tot die verlaagde koersen zal er geen minder aanbod van wissels zijn dan vroeger, want de exporteur kan, wegens de prijsverhooging in het

---

[1]) Zie bl. 391.

buitenland, met een lageren koers zeer wel genoegen nemen en toch zijn gewone winst behalen. Dientengevolge komt de gelijkheid tusschen vraag en aanbod van wissels nu even goed op een lagen koers tot stand als eertijds op een hoogen. In de koersverlaging, die plaats grijpt, zal de waardevermindering van het goud zich afspiegelen.

Wij mogen dus besluiten, dat een verandering in den ruilvoet tusschen zilver en goud, schoon zij noodzakelijkerwijs de wisselkoersen tusschen landen met verschillenden muntstandaard doet stijgen of dalen, niet altijd in ieder opzicht dezelfde gevolgen heeft. Zij wijzigt de betalingsbalans der landen met zilveren standaard, indien zij een waardeverandering van het zilver beteekent. Deze waardeverandering kan een verhooging of een verlaging zijn. Is zij een verhooging, dan zullen de invoeren van goederen toenemen, de uitvoeren verminderen, en muntmetaal zal naar het buitenland worden gezonden. Is zij een verlaging, dan gebeurt het omgekeerde. Maar heeft de ruilvoet tusschen zilver en goud een verandering ondergaan door oorzaken, die op het laatstgenoemde, dus op het goud betrekking hadden, dan zal niets van dit alles gebeuren. Het peil der wisselkoersen wordt dan onmiddellijk, zonder voorafgaande wijziging der betalingsbalans, verhoogd of verlaagd.

Men zou nu geneigd kunnen zijn, een gewichtige stelling hieruit af te leiden. Bij een verandering in den ruilvoet tusschen goud en zilver is het niet altijd duidelijk, waar de oorzaak ligt, welk metaal aan koopvermogen heeft gewonnen of verloren. Leerden wij thans niet een zeer eenvoudig middel kennen om hierover licht te verkrijgen? Indien men de betalingsbalans der landen met zilveren muntstandaard raadpleegt en men vindt, dat zij ten opzichte der landen met gouden muntstandaard onveranderd is gebleven, mag men dan niet besluiten: het zilver behield zijn vroegere waarde, het goud is gestegen of gedaald? En neemt men het tegenovergestelde waar, is het dan niet bewezen, dat de oorzaak bij het zilver ligt?

Het antwoord moet ontkennend zijn, want de betalings-

balans tusschen landen met verschillenden muntstandaard wordt niet uitsluitend door de waardeverhouding tusschen zilver en goud op de wereldmarkt bepaald, zij is nog aan andere invloeden onderworpen en met die invloeden valt rekening te houden. Bijvoorbeeld: in een land met den zilveren standaard vermindert de behoefte aan ruilmiddelen op een gegeven oogenblik zeer sterk, wordt dus het geld overvloedig; maar tegelijk heeft op de wereldmarkt een verandering in den ruilvoet tusschen de twee metalen ten gunste van het zilver plaats, die, omdat hare oorzaak bij het goud ligt, op zich zelve niet in staat zou zijn de belastingsbalans van dat land te wijzigen. Nu zal deze laatste niettemin ongunstig worden, en wel om de zoo even genoemde reden.

b. Vermeerdering of vermindering in de vraag naar muntmetaal, of het aanbod daarvan, is het tweede punt, waarbij de aandacht moet worden bepaald. Zij kan plaats hebben in het land zelf, welks betalingsbalans verandert, maar ook in het buitenland. Stellen wij eerst, dat zij plaats vindt in het land zelf en wijzen wij de voornaamste oorzaken aan, waardoor dit kan geschieden.

De hoeveelheid gemunt geld of muntmetaal, die een volk noodig heeft, hangt af van den binnenlandschen handel, dien het drijft en van de mate, waarin het door credietmiddelen op het gebruik van metalliek geld bezuinigt. Hier leeren wij reeds twee groote oorzaken kennen, waardoor de vraag naar muntmetaal kan toenemen of verminderen. Er kan verandering komen in den omvang van het verkeer en in den omvang der bezuiniging op metalliek geld. De handel kan zich uitbreiden of inkrimpen, maar ook de ongedekte circulatie kan, bij gelijk gebleven behoefte aan ruilmiddelen, kleiner of grooter worden.

Is er uitbreiding van den handel, zoo kan deze tijdelijk, maar ook duurzaam wezen; is zij tijdelijk, dan behoeft bij een goed ontwikkeld bankwezen geene verandering in de betalingsbalans te volgen. Hier te lande neemt de vraag naar ruilmiddelen geregeld toe van begin April tot half Mei en van

half September tot half Januari. In deze periodieke verheffingen van vraag voorziet gewoonlijk de Nederlandsche Bank geheel. Zij weet, dat de uitbreiding, die zij dan geeft aan het bedrag der in omloop zijnde bankbiljetten, slechts van korten duur zal wezen; dat hare disconteeringen en beleeningen eerlang even sterk zullen verminderen, als zij aanvankelijk zijn toegenomen; wanneer de beweging binnen de gewone grenzen besloten blijft en niet intreedt op een tijdstip, waarop de krachten der Bank gering zijn, laat deze haar ongestoord voortgaan. In zulke tijden veroorzaakt de vermeerdering van de ongedekte circulatie der Bank geen overvloed van ruilmiddelen, want er komt niet meer in omloop dan het verkeer noodig heeft; en slinkt de behoefte, zoo keeren de biljetten van zelf door het afloopen van credieten tot de Bank weder. Zoo althans is de gang van zaken onder gewone omstandigheden.

Maar de Bank, kan wel in tijdelijke, niet in duurzame vermeerdering van behoefte aan ruilmiddelen voorzien, omdat zij hare ongedekte circulatie niet in het onbepaalde kan uitbreiden. Zulk een duurzame vermeerdering, naar men weet, heeft zich hier te lande in de jaren 1866—1876 voorgedaan [1]). De hoeveelheid muntspecie en papier, buiten de Bank in omloop, wordt geraamd op 31 December 1866 *f* 210,000,000, doch op 31 December 1876 *f* 309,000,000, of bijna 50 percent meer, te hebben bedragen; een toeneming van behoefte aan ruilmiddelen, die van levendiger handel en grooter volkswelvaart getuigde. Zulk een vermeerdering van behoeften kon de Bank niet bevredigen; daaraan moest door een ander middel worden voldaan. Welk kon dat middel zijn?

Het kon slechts hierin bestaan, dat Nederland zich muntmetaal in het buitenland aanschafte door verkoop van goederen of effecten. En dit is ook gebeurd. In het genoemde tijdperk is onze betalingsbalans meestal gunstig geweest; men heeft berekend, dat van 1866 tot 1876 voor een bedrag van ruim

[1]) Zie de becijferingen van Mr. W. C. Mees, *De Gids*, 1882, IV, 149—163.

f 93 millioen meer goud en zilver in ons land is gekomen dan van hier naar het buitenland en de koloniën is verzonden. Zoo werd de vraag naar geld bevredigd. Het is niet zeer gebruikelijk van vraag naar geld te spreken in dezen zin; men verstaat onder die uitdrukking meestal vraag naar kapitaal, credietvraag; toch is zij alleen in de hier bedoelde beteekenis volstrekt nauwkeurig. De toevoer van muntmetaal in de jaren 1866—1876 heeft daarom plaats gevonden, omdat ons land niet genoeg ruilmiddelen bezat; er was een leemte in den geldvoorraad, waarin op de een of andere wijze voorzien moest worden. Van daar de lage wisselkoersen, de meestal gunstige betalingsbalans. Vraag naar geld doet zich altijd voor als aanbod van goederen. Wanneer een land vele zaken uitvoert en zich met goud of zilver laat betalen, pleegt men niet te zeggen, dat in zulk een land veel vraag naar geld bestaat; men zegt: de prijzen zijn er laag, daarom is er een sterke uitvoer, en muntmetaal stroomt toe als gevolg daarvan. Doch inderdaad zijn de toestrooming van muntmetaal en de uitvoer van goederen twee kanten van ééne zaak, te weten, van een ruiling met het buitenland. Geld is noodig voor het verkeer, en daar het bij de banken in de gewenschte hoeveelheid niet verkrijgbaar is, koopt men het in den vreemde.

Daarom bewijst niet iedere toevoer van muntmetaal vermeerdering der behoefte aan ruilmiddelen. Daargelaten, dat zulk een toevoer ook overvloed van muntmetaal buitenslands kan aanduiden, is het zeer wel mogelijk, dat hij een andere oorzaak heeft: te hooge rente bij de Bank.

Men herinnere zich, dat een circulatiebank hoofdzakelijk credieten van korten duur verleent, zoodat het bedrag van die credieten slechts stand kan houden op dezelfde wijze als het bevolkingscijfer, of zoodals het water in een rivier op het oude peil blijft. Dagelijks worden zeer vele personen voor deze vraag gesteld, of zij hunne behoefte aan ruilmiddelen zullen bevredigen door bij de Bank te disconteeren en te beleenen, dan wel langs een anderen weg; een vraag, welker beant-

woording voor een groot deel wordt bepaald door de rente, die de Bank bij credietverleening eischt, in vergelijking met de rente, die men opoffert of betaalt door zich op andere wijze te voorzien. Is nu de Bank te duur, zoo gaat menigeen haar voorbij; hare ongedekte circulatie neemt dan af, en daar die ongedekte circulatie een belangrijk deel uitmaakt van den geheelen geldsomloop, zou er schaarschte van ruilmiddelen ontstaan, had er geen aanvoer van buiten plaats. Deze aanvoer is, wat zijn bedrag aangaat, dan nagenoeg volkomen gelijk aan de vermindering der disconto's en beleeningen, zoodat hij de hoeveelheid der in omloop zijnde biljetten niet vermeerdert.

Men stelle zich den loop van zaken zoo eenvoudig mogelijk voor; de eenvoudigste voorstelling is hier de nauwkeurigste. Dagelijks worden door het afloopen van credieten biljetten aan het verkeer onttrokken; dagelijks is dus aanvulling van de som der in omloop zijnde ruilmiddelen noodig. Uit twee bronnen kan die aanvulling geschieden. De eene is de Bank; voor afgeloopen credieten kunnen nieuwe in de plaats treden. De andere is de metaalvoorraad op de wereldmarkt, en acht men de credíethulp der Bank te duur, zoo wordt uit deze bron geput. Het geschiedt door verkoop van goederen of effecten, waardoor deze een weinig dalen. Reeds een zeer kleine daling kan voldoende zijn om de betalingsbalans gunstig te maken.

Men zal nu in staat zijn te verklaren, waarom een circulatiebank, wanneer hare dekking in verhouding tot hare opeischbare schuld te gering is geworden, tot renteverhooging de toevlucht neemt, en waarom dit middel doeltreffend is. Niet al de redenen, die men gewoonlijk hiervoor aangeeft, zijn afdoende. Renteverhooging, zoo spreken velen, trekt uit het buitenland kapitaal aan; wanneer de Bank hare rentekoersen verhoogt, wordt de uitvoer van kapitaal belemmerd, de toevoer aangemoedigd, bijgevolg de betalingsbalans gunstig. Men blijft dan echter in gebreke aan te toonen, waarom het ingevoerde kapitaal juist bestaan moet uit goud of zilver.

Het zou kunnen bestaan uit katoen of suiker, en daarmede ware de Bank niet geholpen. Deze leer is gegrond op de mercantilistische voorstelling, welker onjuistheid wij reeds leerden inzien. Anderen zeggen: renteverhooging verzwakt den ondernemingsgeest, werkt dus verlagend op de prijzen der goederen, op die der fondsen vooral, en daarin ligt haar gunstige invloed op de betalingsbalans. Deze opmerking is niet voor tegenspraak vatbaar; doch tegenover de feiten, die zij beschrijft, staat iets anders, dat niet veronachtzaamd mag worden. Bij hooge rente plegen velen spaarzamer te worden in het regelen van hun kasvoorraad. Hierdoor neemt de vraag naar ruilmiddelen af, wordt dus het geld overvloediger, en overvloed van geld, men zal het toestemmen, werkt niet gunstig, maar ongunstig op den stand der betalingsbalans.

Neen, de voornaamste reden, waarom na renteverhooging de dekking zich verbetert, is hierin gelegen, dat de Bank daardoor de credietvraag afschrikt. Niet zoozeer de verhooging der rente in het geheele land komt haar ten goede, als wel de verhooging van hare eigene rentekoersen. Hoe meer deze laatste het algemeene peil te boven gaan, des te meer zullen hare disconto's en beleeningen afnemen; des te grooter leemte zal dus in den geldsomloop ontstaan, des te sneller zal door metaalinvoer van buiten die leemte worden aangevuld. De Bank moet duur zijn in vergelijking met anderen. Stijgt de rente algemeen, bij haar niet meer dan elders, zoo zal slechts heil zijn te verwachten van de hierboven beschreven werking op de prijzen der goederen en fondsen; doch de vermindering der kasvoorraden, die onder zulke omstandigheden nooit uitblijft, zal invloed oefenen in de tegenovergestelde richting, en deze invloed zal overwegend kunnen blijken. Doch brengt de Bank hare rentekoersen boven het algemeene peil, zoo is het zeker, dat hare handeling doel treft. Zij maakt dan de ongedekte circulatie kleiner en bijgevolg het ruilmiddel schaarsch.

Het punt, dat ons in de tweede plaats zou bezig houden, is door dit alles reeds voor het grootste deel toegelicht. Naast

verandering in den omvang van het verkeer is meerdere of mindere bezuiniging op munt of muntmetaal inderdaad een der hoofdoorzaken van wisselingen der betalingsbalans. Hierboven onderstelden wij, dat die bezuiniging afneemt, omdat de Bank te hooge rente vordert; maar wij kunnen ook onderstellen, dat zij ontstaat of toeneemt, en dan gebeurt juist het omgekeerde van het hierboven beschrevene: de betalingsbalans wordt ongunstig, muntmetaal stroomt weg. Men stelle zich voor, dat een circulatiebank wordt gevestigd in een land, waar zulk een inrichting nog ontbreekt, en dat zij spoedig het voorwerp is van aller vertrouwen, hare biljetten dus door elkeen worden aangenomen. Zoolang die bank slechts biljetten uitgeeft tegen muntspecie en geene credieten verleent, tenzij uit eigen middelen, heeft haar bestaan of werkzaamheid geen invloed op de betalingsbalans. Dit verandert, zoodra zij papier in omloop brengt, waarvoor geen metaaldekking aanwezig is. Valt dit samen met een gelijk gebleven behoefte aan ruilmiddelen, zoo moet de betalingsbalans ongunstig worden en een zeer heilzame uitvoer van muntmetaal volgen.

Zeer heilzaam noemen wij dien uitvoer, omdat hij strekt tot vermeerdering van het maatschappelijk inkomen. Want hoe is nu de gang van zaken? Het geld wordt overvloedig, sommige prijzen stijgen, de uitvoer neemt af, de invoer toe; voor het weggezonden muntmetaal komen dus werktuigen, vee, verbruiksgoederen, rentegevende fondsen, in de plaats; een ruil, die slechts voordeelig kan zijn voor de maatschappij. De vaste kapitalen der fabrikanten en landbouwers zullen nu iets grooter worden; de winkeliers zullen ruimer zijn gesorteerd. Men zal niet rijker worden en toch in denzelfden toestand komen, als ware dit geschied, want men leerde zijn rijkdom beter aanwenden. Goud of zilver worden door nuttiger zaken vervangen.

Wanneer dus een bank ongedekte circulatie doet ontstaan, of binnen de grenzen, door de voorzichtigheid gesteld, hare ongedekte circulatie vermeerdert, en uitvoer van muntmetaal daaruit volgt, dan moet men dit laatste niet betreuren. Het is de roeping eener bank, goud of zilver te verdrijven; juist

met dat doel werd zij opgericht. Bezuiniging op muntmetaal sluit in, dat een zekere hoeveelheid metalliek geld overbodig wordt gemaakt. Die bezuiniging te wenschen, en tevens te verlangen dat uitvoer van muntmetaal wordt voorkomen, ware ongerijmd. Er is geen bezuiniging, zoolang er geen uitvoer is.

Wij moeten hier echter een opmerking herhalen, die reeds vroeger is gemaakt, te weten, dat uitbreiding der ongedekte circulatie niet onder alle omstandigheden de betalingsbalans doet keeren. Zij doet het niet, wanneer zij samentreft met vermeerdering der behoefte aan ruilmiddelen. Credietvraag bij een bank kan tweederlei beteekenis hebben. Zij kan kapitaalvraag zijn. Dan worden de biljetten niet verlangd, omdat er meer geld noodig is voor het verkeer, maar omdat er meer kapitaal noodig is tot voortbrenging, tot handel, tot aankoop van fondsen in het buitenland. De vraag naar bankpapier is in dit geval een indirecte vraag naar andere zaken en voor ieder biljet, dat de bank in omloop brengt, zal goud of zilver uit het land gaan, in ruil waarvoor juist datgene zal komen, wat het publiek begeert. Maar de credietvraag bij een bank kan ook eenvoudige geldvraag zijn. Dan blijven de uitgegeven biljetten in omloop en de wisselkoersen stijgen niet; want tegenover de vermeerdering in het aanbod van ruilmiddelen staat vermeerdering van behoefte.

Bij deze beschouwingen dachten wij steeds aan gebeurtenissen in het land zelf, welks betalingsbalans zich al of niet wijzigt. Maar alles, wat wij beschreven hebben, kan ook plaats vinden in het buitenland. Ook daar kan ten aanzien van muntmetaal de vraag of het aanbod veranderingen ondergaan en ook zulke veranderingen laten de betalingsbalans van een volk niet ongemoeid. Nemen wij bijvoorbeeld aan, dat het goud buitenslands alom in waarde stijgt, hetzij door vermindering van voortbrenging, hetzij door inkrimping van ongedekte circulatie, hetzij door toeneming der behoefte aan ruilmiddelen, of eindelijk, omdat zilvergeld op groote schaal door goudgeld wordt vervangen. Zoolang die waardeverhooging zich niet

tot het in Nederland aanwezige goud heeft uitgestrekt, zal onze betalingsbalans ongunstig wezen. De invoeren zullen de uitvoeren overtreffen, de wisselkoersen hoog staan.

Want duurder goud, ter plaatse waar het goud standaard is, beteekent lager prijzen, en prijsverlaging buitenslands prikkelt den invoer, belemmert den uitvoer. De verandering in den stand onzer betalingsbalans zal vermoedelijk niet van langen duur zijn. Zij zal een einde nemen, zoodra de prijzen der voornaamste artikelen hier te lande in gelijke mate als elders zijn gedaald, en drie oorzaken zullen samenwerken om die daling te bespoedigen: de grootere aanvoer van buitenlandsche, de mindere afvoer van binnenlandsche voortbrengselen, daarbij de schaarschte van ruilmiddelen, die zich allengs zal openbaren. In een klein land kan het peil der prijzen niet lang betrekkelijk hoog blijven. In een land van grooten omvang, echter, zou het geruimen tijd kunnen duren, alvorens het vroegere evenwicht ware hersteld.

Het is onnoodig langer hierbij stil te staan, of in bijzonderheden aan te toonen, dat ook in het nu bedoelde geval de metaalbeweging niet gevolg, maar oorzaak der beweging in de goederen zou zijn. Het goud zou niet wegstroomen ter verevening van een of ander „saldo", maar omdat het meer gevraagd of minder aangeboden zou zijn.

c. Buitengewone behoefte aan kapitaalverplaatsing naar het buitenland, inzonderheid bij een toestand der banken, die uitzetting der ongedekte circulatie gedoogt, is de derde oorzaak van wijziging der betalingsbalans, waarover moet gesproken worden. Ook het omgekeerde van het hier genoemde is denkbaar; er kan buitengewone behoefte zijn aan het betrekken van kapitaal uit den vreemde, terwijl de banken hare ongedekte circulatie gaarne willen inkrimpen. Doch het is voldoende, de eene zijde van het vraagstuk toe te lichten. Wij spreken dus alleen over rijzing der wisselkoersen, uitvoer van muntmetaal.

Op meer dan ééne wijze kan buitengewone behoefte aan

kapitaalplaatsing ontstaan. Wanneer een koopman goederen ontbiedt, weet hij gewoonlijk niet, hoeveel soortgelijke goederen ontboden zijn door anderen. Daardoor kan de markt worden overvoerd, en bij een overvoerde markt zijn er altijd velen, die hunne voorraden voorloopig terughouden, in afwachting van prijsverbetering. Middelerwijl moet het aangekochte betaald worden en zoo ontstaat ongewone behoefte aan remise.

Nog andere gevallen zijn denkbaar. De oogst is mislukt, waardoor belangrijke aanvoeren van graan worden vereischt. Een vreemde mogendheid heeft een groote leening gesloten en het bedrag daarvan moet binnen een kort tijdsverloop worden overgemaakt. De rentestand in naburige landen is aanmerkelijk gestegen en velen willen daarvan partij trekken. Onder al deze omstandigheden is er een ongewone vraag naar wissels. Doch het zou voorbarig zijn te besluiten, dat nu de wisselkoersen hun hoogste grenspunt moeten naderen en edel metaal uit het land moet gaan. Alvorens men gerechtigd is dit aan te nemen, heeft men nog een onderzoek in te stellen met betrekking tot een zeer belangrijk punt.

Of zouden de gebeurtenissen zelve, waaruit de wisselvraag ontspruit, niet langs een anderen weg een levendig aanbod van wissels kunnen veroorzaken? Kunnen zij niet een toestand scheppen, die uitvoer van goederen en effecten met zich brengt? En is het ondenkbaar, dat onder de vereenigde werking van dit alles wisselvraag en wisselaanbod, hetzij geheel, hetzij nagenoeg, met elkaar in evenwicht blijven?

Men denke zich een land, waar geen banken zijn, of geene, die hare ongedekte circulatie met een noemenswaardig bedrag kunnen uitbreiden. In zulk een land doet levendige behoefte aan kapitaalverplaatsing de rente voor korte credieten aanmerkelijk stijgen. Want het kapitaal, dat voor korte credieten beschikbaar is, wordt voor zulke behoeften altijd het eerst aangesproken, en in de meeste gevallen zal de rente reeds stijgen, alvorens de remises hebben plaats gehad. Ontstaat de behoefte door een leening, zoo moet het geleend bedrag eerst door de

inschrijvers worden gestort. Vindt zij haar oorsprong in een slechten oogst, dan zullen de boeren, in de opbrengst hunner gewassen teleurgesteld, minder kapitaal beschikbaar hebben. Doch wat hiervan zij, zooveel staat vast, dat onttrekking van een belangrijke hoeveelheid kapitaal aan de credietmarkt de rente doet stijgen. Ten overvloede zij herinnerd, dat wij hier denken aan een land, waar geen banken zijn die in de plotseling opgekomen kapitaalbehoeften door ruimer credietgeving kunnen voorzien. In zulk een land, de stelling heeft nauwelijks bewijs noodig, is onder de genoemde omstandigheden eene verhooging der disconto-, beleening- en prolongatierente volstrekt onvermijdelijk.

Deze renteverhooging zal echter verschillende gevolgen hebben. Zij zal een daling veroorzaken in de prijzen van sommige effecten; ongunstig werken op den ondernemingsgeest en daardoor tevens op de prijzen van sommige goederen; de uitzetting van kapitaal in het buitenland tegengaan, ja zelfs kapitaal uit het buitenland aantrekken; voor de kooplieden, die te remitteeren hebben, zal zij een reden zijn om hunne remises zoo lang mogelijk te verschuiven. Door dit alles neemt het aanbod van wissels toe en wordt de wisselvraag verzwakt. De betalingsbalans, die aanmerkelijk scheen te zullen veranderen, ondergaat invloeden, welker strekking is haar in evenwicht te houden. En dit is toe te schrijven aan de gebeurtenissen zelve, waaraan de vermeerdering der wisselvraag haar ontstaan heeft te danken.

Zal die strekking krachtig genoeg zijn om elke verbreking van het evenwicht te voorkomen; of wordt, in weerwil van al het genoemde, de vraag naar wissels overmatig?

Hiervoor is het moeilijk een algemeenen regel te stellen. Een rijzing van den wisselkoers, wij hebben het reeds vroeger opgemerkt [1]), brengt altijd eenige vermindering van invoer, eenige vermeerdering van uitvoer te weeg; maar dit een en ander kan zoo gering zijn, dat het schier geen beteekenis

[1]) Zie bl. 571.

heeft. Daarentegen veroorzaakt renteverhooging altijd overvloed van ruilmiddelen, door de meerdere spaarzaamheid bij het regelen der kasvoorraden, waartoe zij aanleiding geeft; hoe meer offers de bevrediging eener behoefte kost, des te sterker is men geneigd zich tot het allernoodigste te beperken; deze algemeene waarheid is van toepassing op kasbehoeften. Bij hooge rente komt altijd geld te voorschijn, dat bij lage rente onbelegd blijft, en dit werkt de prijsverlaging, de verbetering der betalingsbalans, min of meer tegen, bevordert dus den uitvoer van muntmetaal. Er zal in het onderstelde geval een strijd van krachten zijn. De rijzing van den wissel zal samenwerken met de verhooging van den rentekoers om de betalingsbalans gunstig te maken; en is de behoefte aan remise het gevolg van misgewas, dan zal ook de vermindering van rijkdom bij den boerenstand, die daarmede gepaard gaat, de wisselvraag temperen, omdat zij den aankoop van goederen zal tegengaan, dus de verlaging der prijzen zal bevorderen. Maar de overvloed van ruilmiddelen, die het gevolg is van de vermindering der kasvoorraden, zal de oorzaak versterken, waartegen dit alles moet bestand zijn. Wij durven niet verzekeren, dat de betalingsbalans onveranderd zal blijven; wel, dat in het ondersteld geval de metaaluitvoer niet belangrijk zal zijn. In een land, dat geen banken heeft, of geene, die hare ongedekte circulatie aanmerkelijk kunnen uitbreiden, zal een sterke kapitaalverplaatsing naar het buitenland een grooten invloed oefenen op den rentestand voor korte credieten, slechts een geringen op de betalingsbalans.

Onderstellen wij thans, dat een bank niet ontbreekt; onderstellen wij tevens, dat zij aan buitengewone credietaanvragen het hoofd kan bieden, dus niet verplicht is, zoodra hare dekking vermindert, tot sterke renteverhooging te besluiten. Nu zal het beloop geheel anders wezen. Want ter voorziening in de ontstane kapitaalbehoeften zal men zich nu zonder twijfel tot de Bank wenden. Maar banken verleenen hare voorschotten altijd in den vorm van biljetten of saldo's, en hetgeen thans moet geschieden, laat zich voorspellen.

De bankbiljetten komen in het verkeer, dat echter aan vermeerdering van ruilmiddelen geen behoefte heeft. Nu ondergaan de goederen- en effectenprijzen geen daling, nu ontstaat tegenover de toeneming der vraag naar wissels geen versterking van het aanbod; maar het geld wordt overvloedig, de wisselkoersen bereiken weldra hun hoogste grenspunten en muntmetaal wordt uitgevoerd. En die uitvoer zal niet gering zijn in verhouding tot de buitengewone behoefte aan remise. Integendeel; zoolang de Bank mild blijft in het verleenen van credieten — dus in het uitgeven van biljetten, die het verkeer niet noodig heeft — zal de uitvoer van muntmetaal aanhouden.

Geen welbestuurde bank drijft onder zulke omstandigheden de mildheid zoover, dat zij hare rentekoersen niet eenigermate verhoogt. En wordt de beweging zeer sterk, dreigt de dekking al te gering te worden, zoo wordt tot belangrijke renteverhooging besloten. Maar dan neemt de metaaluitvoer ook een einde, om de redenen, die men kent. Middelerwijl is echter aan de maatschappij een groote dienst bewezen. Er was behoefte aan kapitaal, en de Bank heeft voor een groot gedeelte in die behoefte voorzien. Eerst gaf zij slechts biljetten uit, maar voor die biljetten stond zij weldra goud of zilver af. Zij vergenoegde zich tijdelijk met minder dekking en stelde aanzienlijke hoeveelheden metaal voor uitvoer beschikbaar. Zij was daartoe bij machte, doordien zij ruimer was gedekt dan de wet of de eischen van een voorzichtig bankbeheer haar voorschreven. Zij verleende haren bijstand uit haar *beschikbaar metaalsaldo*. Juist voor omstandigheden als deze moet dat metaalsaldo dienen.

Wij kunnen hieruit een belangrijken regel afleiden. Tot de eischen van een goed bankbeheer behoort, dat de banken onder gewone omstandigheden hare ongedekte circulatie niet opvoeren tot het hoogste peil. Door dezen regel na te leven, zullen zij sterk zijn onder buitengewone omstandigheden en dan stoornis in het verkeer, onmatige renteverhooging, voorkomen. Waar geen banken zijn, of geene, die een voldoend beschikbaar metaalsaldo bezitten, zullen bij ongewone behoefte

aan remise naar het buitenland, de remises hoofdzakelijk uit goederen en effecten bestaan. Doch waar banken zijn, die hare ongedekte circulatie tijdelijk kunnen vermeerderen, bestaan de remises in zoodanig geval voor een groot deel uit overvloedig goud of zilver, hetgeen een voordeel is te achten.

Na eenigen tijd zal het uitgevoerde goud of zilver wederkeeren; de Bank moet haar saldo terug erlangen. Doch gelijk wij reeds hebben aangetoond, toen wij de fouten der Currency-theorie in het licht stelden [1]), dit behoeft niet op eens te gebeuren. Een ongunstige betalingsbalans, op de hierboven aangeduide wijze veroorzaakt, zal altijd vroeg of laat door een gunstige worden achtervolgd. Maar langzaam zal het edel metaal terugvloeien, dat ter voorziening in een onverwachte behoefte binnen een kort tijdsbestek in groote hoeveelheden door de Bank beschikbaar is gesteld.

d. Verandering in den ruilvoet met het buitenland is de vierde en laatste oorzaak van een wijziging der betalingsbalans, die wij hebben genoemd. Uit onze beschouwingen over de geldprijzen [2]), laat zich afleiden, wat zulk een verandering insluit. De arbeidsprijs, in ieder land, houdt verband met de voorwaarden waarop geruild wordt met het buitenland; de arbeidsprijs is hooger bij een gunstigen dan bij een ongunstigen ruilvoet. Het is een teeken van welvaart voor een land, wanneer de arbeidsprijzen er hooger zijn dan elders, voor zoover dit niet het gevolg is van beschermende rechten. Slechts daarom hebben sommige volken een lagen stand van arbeidsprijzen, omdat zij geen uitvoerproducten kunnen leveren, die gemakkelijk verplaatsbaar, gemakkelijk verkrijgbaar en in den vreemde zeer gezocht zijn.

Indien de ruilvoet van een land verandert moet, naar de voorgedragen leer, ook de arbeidsprijs veranderen, en wel in de tegenovergestelde richting. Doch hoe geschiedt dit laatste, langs welken weg? Niet onmiddellijk; eerst verandert de ruilvoet, daarna de betalingsbalans, en hierdoor, immers door

[1]) Zie bl. 502.
[2]) Zie bl. 408.

den uit- of invoer van muntmetaal, die nu volgt, verandert ook de arbeidsprijs.

Denken wij ons een land, welks uitvoerartikelen hoofdzakelijk runderen en zuivelproducten zijn en onderstellen wij dat deze artikelen op de wereldmarkt belangrijk dalen. Dit heeft ten gevolge, dat de koopman, die ze uitvoert, minder wissels dan het gewone bedrag ter markt brengt. Trok hij eertijds, indien de uitvoer naar Engeland geschiedde, voor £ 100,000, nu zal hij slechts voor £ 60,000 of £ 70,000 trekken. Daardoor wordt het evenwicht tusschen vraag en aanbod van wissels verbroken, de koersen stijgen, uitvoer van muntmetaal volgt. Maar gestadige uitvoer van muntmetaal door een land, dat geen goud of zilver voortbrengt, is onbestaanbaar; hoe herstelt zich het evenwicht? Het herstelt zich aldus. De uitvoer van muntmetaal begint met eenige spanning te veroorzaken op de geldmarkt. Dit, doch bovenal de vermindering van inkomsten bij allen, die door de prijsverlaging van het vee en de zuivelproducten nadeel lijden, werkt ongunstig op den stand der arbeidsprijzen, die, in het algemeen gesproken, dalen zal. Maar daalt de stand der arbeidsprijzen, dan worden de voortbrengingskosten in geld berekend van alle binnenslands voortgebrachte goederen geringer, hetgeen werken moet als de heffing van een invoerrecht, de toekenning van een uitvoerpremie. Zaken, die men vroeger uit den vreemde ontbood, kan men nu met voordeel zelf voortbrengen, en naar het buitenland kan gezonden worden, wat vroeger daar niet met winst te verkoopen was. Door dit een en ander neemt de vraag naar wissels af, het aanbod daarvan toe, en ten slotte is de stand der wisselkoersen weder van dien aard, dat geen verzending van muntmetaal voordeel geeft.

Het tegenovergestelde geval, verbetering van den ruilvoet, heeft ons in het laatste hoofdstuk der vorige afdeeling reeds stof gegeven tot eenige beschouwingen [1]). Wij herinnerden toen aan de belangrijke rijzing in de katoenprijzen na 1861

[1]) Zie bl. 432.

en de voordeelen, die daaruit, hoewel slechts tijdelijk, voor Britsch-Indië zijn ontsproten. De Indische betalingsbalans werd ongemeen gunstig; zelfs in de jaren 1889—1893, onder den invloed van de daling der zilverprijzen, heeft Britsch-Indië niet zooveel zilver getrokken als in 1862 tot 1866. Zijne (netto) invoeren daarvan waren

1861/62	90,864,560	ropijen
1862/63	125,501,570	„
1863/64	127,967,190	„
1864/65	100,787,980	„
1865/66	186,686,730	„

tegen gemiddeld 117,469,912 ropijen in 1889—93. Daarenboven trok het nog belangrijke hoeveelheden goud: in 1861—66 voor gemiddeld 72,990,654 ropijen per jaar, tegen 24,631,462 in 1889—93. Deze verbazend groote aanvoeren van edel metaal — in vijf jaren tijds voor een waarde van ruim *f* 1126 millioen — konden hunne werking op den Indischen arbeidsprijs niet missen. Maar ook ditmaal was het beloop gelijk hierboven is aangewezen; de betalingsbalans moest den invloed van de verandering in den ruilvoet ondergaan, eer deze op den arbeidsprijs kon werken.

Voor zoover een hooge arbeidsprijs een lage waarde van het geld kan heeten, mag men zeggen, dat door het gebeurde de waarde van het geld, dat is van het zilver, reeds in Britsch-Indië was gedaald, alvorens dat metaal begon te dalen op de wereldmarkt. Dit verdient de aandacht van hen, die niet begrijpen, waarom het zilver, toen het door groote voortbrenging en door sluiting van Europeesche Munten overvloedig werd, niet terstond in sterke hoeveelheden naar Britsch-Indië is uitgevoerd. Wel is een zeer sterke uitvoer later gevolgd, maar niet aanvankelijk. Wij verklaarden dit in een vroeger hoofdstuk door te zeggen, dat Britsch-Indië kort te voren van zilver „verzadigd" was. Een meer wetenschappelijke verklaring is nu mogelijk: er was in Britsch-Indië reeds een daling voorafgegaan. En daarom moest het zilver op de wereldmarkt méér dalen dan anders noodig zou zijn geweest,

om op zoo groote schaal als destijds door velen werd verwacht een voordeelig uitvoerartikel naar dat land te worden.

Men ziet uit dit alles, met hoevele factoren in het volksleven de betalingsbalans samenhangt. Hare veranderingen beteekenen soms slechts een uitzetting of inkrimping der ongedekte circulatie, een meerdere of mindere behoefte aan kapitaalremise, dus een voorbijgaand voorval. Doch zij kunnen ook de uitdrukking zijn van gewichtiger feiten. Zij kunnen beteekenen, dat de geheele economische toestand van het land een verbetering of achteruitgang heeft ondervonden.

---

§ 5.

Gevolgtrekkingen.

Wij wenschen uit het bovenstaande twee gevolgtrekkingen af te leiden.

De eerste luidt aldus. Wanneer een volk geen doorgaande behoefte heeft aan vermeerdering van ruilmiddelen, zijn muntmetaal evenmin op de wereldmarkt onafgebroken in waarde daalt, en ook zijn ruilvoet met het buitenland niet aanhoudend gunstiger wordt, zullen de invoeren van dat volk dooreengenomen uit goederen en effecten bestaan, al heeft het jaarlijks aanzienlijke bedragen van het buitenland te vorderen. Ontvangt het bijwijlen eenig goud of zilver, juist evenveel goud of zilver als het ontvangen heeft, zal het weder afstaan; behoudens, natuurlijk, wat het noodig heeft voor industrieele oogmerken.

Er zijn landen, die inderdaad veel meer van het buitenland hebben te vorderen, dan zij aan het buitenland schuldig zijn, en niet slechts gedurende een enkel jaar, wegens bijzondere oorzaken, maar geregeld, ja ieder jaar in toenemende mate. Men stelle zich namelijk voor, dat vele kapitalen in buitenlandsche en koloniale ondernemingen zijn belegd, waarvan dus de inkomsten moeten geremitteerd worden; dat jaarlijks vele personen, die zich naar verwijderde streken hebben begeven om fortuin te maken, met hunne overwinsten naar het vaderland terugkeeren; dat vele schepen gebruikt worden voor vrachtvaart tusschen vreemde plaatsen; dat renten en commissiën worden verdiend door opening van credieten aan buitenlandsche huizen; eindelijk, dat in het land, waarvan wij spreken, vele buitenlandsche fondsen aanwezig zijn, welker coupons of dividendbewijzen geregeld vervallen. Onder deze omstandigheden zal een groot saldo jaarlijks van het buitenland te vorderen zijn, en hetgeen wij thans willen betoogen is het volgende. Wanneer een land in zulke omstandigheden verkeert, zal het — mits de bovengenoemde voorwaarden zijn vervuld — dit saldo niet in edel metaal ontvangen, maar in goederen of in effecten.

Want ontving het edel metaal, dan zou het ruilmiddel weldra overvloedig worden. Maar overvloed van ruilmiddelen leidt tot verhooging van prijzen en verhooging van prijzen tot vermeerdering der invoeren, tot vermindering der uitvoeren. De betalingsbalans zou dus ongunstig worden.

Van hetgeen hier is gezegd levert Groot-Brittannië een merkwaardig voorbeeld op. Zijne invoeren van goederen gaan zijne uitvoeren steeds te boven en wel in sterk klimmende mate. In 1856/9 was het verschil slechts £ 29 millioen per jaar; maar in 1865/9 was het £ 56 millioen, in 1875/9 £ 119 millioen, in 1892/5 ruim £ 131 millioen per jaar. Aanvankelijk hebben zich sommigen daarover verontrust. Deze overmaat van invoeren, zoo meenden zij, bewijst, dat het land meer verbruikt dan het voortbrengt: de mercantilistische voorstellingen, naar men ziet, zijn nog niet geweken. Het is echter eenvoudig bevestiging van de zooeven voorgedragen leer. Engeland heeft jaarlijks voor renten, vrachten, commissieloonen en winsten groote sommen van het buitenland te vorderen, en in normale tijden zorgen de banken er wel voor, dat die sommen niet in goud worden afbetaald; of indien dit toevallig voor een deel geschiedt, dat het aangevoerde goud eerlang tegen nuttiger zaken wordt verruild [1]).

Ook het tegenovergestelde van een toestand als die van

---

[1]) In 1894 en 1895, was er ook een sterke overmaat in de invoeren van

Engeland is bestaanbaar. Men denke zich een volk, dat jaarlijks effecten koopt, of het getal en den omvang zijner buitenlandsche ondernemingen gestadig uitbreidt. Zoolang de inkomsten, uit die effecten en ondernemingen verkregen, minder bedragen dan de hoeveelheid kapitaal, die jaarlijks naar het buitenland wordt verzonden, zal zulk een volk jaarlijks een saldo te remitteeren hebben. Maar indien de geldsomloop juist voldoende is, de ruilvoet niet verandert en de waarde van het muntmetaal, door dat volk gebezigd, op de wereldmarkt niet stijgt, zal dit saldo geremitteerd worden in goederen. Werd het geremitteerd in goud of zilver, dan zouden de prijzen dalen, de uitvoeren grooter, de invoeren kleiner worden; door een wijziging der betalingsbalans zou dus het weggezonden muntmetaal terugkeeren.

Onze tweede gevolgtrekking raakt een practisch onderwerp. Wat zal geschieden, wanneer een volk door hooge rechten zijne invoeren beperkt? Dan zullen op den duur de uitvoeren van dit volk een gelijke vermindering ondergaan. De beteekenis dezer slotsom, ter beoordeeling van het zoogenaamd *beschermend stelsel*, is duidelijk, doch zal ten overvloede met een enkel woord worden aangewezen.

Wij onderstellen, dat een volk jaarlijks voor *f* 500 millioen aan goederen uitvoert en daarvoor aldus wordt betaald:

voor *f* 450 millioen in goederen,
voor *f* 50 „ in effecten.

De rekening sluit dus volkomen. Maar nu wordt door hooge

edele metalen. Zij gingen de uitvoeren te boven:

in 1892	£	3,419,924
1893	„	3,656,104
1894	„	10,765,164
1895	„	15,038,961

De aanzienlijke vermeerdering der *private deposits* bij de Engelsche Bank houdt daarmede verband.

Zij bedroegen in de laatste week van December

1892	£ 29,400,000
1893	„ 29,300,000
1894	„ 32,800,000
1895	„ 48,500,000.

rechten de invoer van buitenlandsche goederen dermate bemoeilijkt, dat de *f* 450 millioen tot *f* 350 millioen verminderen. Thans sluit de rekening niet meer en zal van de volgende drie zaken een moeten gebeuren.

De invoer van effecten zal met *f* 100 millioen moeten toenemen. Maar hoe kan dit door de verhooging van invoerrechten worden teweeggebracht? Die rechten zullen de som der jaarlijksche besparingen niet doen aangroeien; integendeel, zij zullen vele artikelen duurder maken, zoodat er meer kans bestaat voor vermindering dan voor vermeerdering der inkoopen van effecten. Wij zijn alzoo verplicht deze oplossing onmogelijk te noemen. Langs den hier bedoelden weg kan het evenwicht zich nooit herstellen.

Of wel, er zal jaarlijks voor *f* 100 millioen aan muntmetaal in het land komen. Maar is dat te verwachten? In een tijdperk van toenemende welvaart heeft Nederland eens zijn metaalvoorraad met ruim *f* 90 millioen vermeerderd. Dit is geschied tusschen 1866 en 1876; ongeveer tien jaren zijn er voor noodig geweest. En ons land had toen aan versterking van zijn ruilmiddelen behoefte, anders zou het die *f* 90 à *f* 100 millioen òf niet verkregen, òf na korten tijd weder uitgestooten hebben. Een volk, dat reeds genoeg geld bezit voor zijn binnenlandsch verkeer, kan niet meer daarvan ontvangen, of de prijzen stijgen; en men weet wat dan verder gebeurt. Wel kan het ontvangene tijdelijk worden ter zijde gelegd; dan ziet men hetzij de biljetten, hetzij de rekening-courant saldo's of deposito's der banken belangrijk aangroeien. Maar op den duur blijft overvloedige kas niet onbelegd, en zoodra het geld in het verkeer komt, oefent het zijn werking uit.

Zoo blijft slechts over, dat de *uitvoeren van goederen* met *f* 100 millioen zullen verminderen. Aldus zal inderdaad het beloop wezen en op deze wijze wordt de balans weder sluitend. Van welke artikelen de uitvoer zou afnemen, wanneer van andere de invoer werd belemmerd, is in sommige gevallen zeer duidelijk. Verbood Nederland, ter bevordering zijner katoenspinnerijen, den invoer van garens, dan zouden

vele onzer katoenweverijen worden te gronde gericht; de uitvoer van weefgoederen zou sterk verminderen. Sloten wij onze havens voor den invoer van tarwe en rogge, dan zouden vele weilanden in akkers worden herschapen en met den uitvoer van runderen, schapen en zuivelproducten ware het hier te lande grootendeels gedaan. Werd de invoer van ijzeren werktuigen belemmerd, dan zouden de stoommachines duurder worden, hetgeen een ongunstigen invloed zou hebben op onzen uitvoer van nijverheidsartikelen in het gemeen. Reeds de verhooging van vrachten, die noodwendig zou ontstaan, doordien de wagens en schepen gedeeltelijk in ballast onze markten en havens zouden bereiken, ware noodlottig voor onzen uitvoerhandel, bijaldien onze invoeren aan hooge rechten werden onderworpen [1]). De samenstelling der maatschappij is echter niet zoo eenvoudig, dat het altijd mogelijk is, de artikelen, welker uitvoer door hooge invoerrechten wordt belemmerd, als met den vinger aan te wijzen. Toch is het aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat na eenigen tijd op vermindering van het totale bedrag der jaarlijksche invoeren gelijke vermindering van het totale bedrag der jaarlijksche uitvoeren moet volgen. Een nauwlettende beschouwing van de oorzaken, die de betalingsbalans regelen, toont dit aan.

Het blijkt dus een dwaling te zijn, zoo men meent, dat de

---

[1]) Getuige wat na 1784 ondervonden is in Oostenrijk. (Zie FALKE, Geschichte des deutschen Zollwesens, bl. 324-4, Leipzig, 1869.) De invoer van een groot aantal goederen was toen door de regeering verboden en daarop volgde een aanzienlijke vermindering der invoeren. „Solches Verbot wie das kaiserliche," schreef een tijdgenoot, „ist eine harte Anflage, die von vielen Millionen Menschen erhoben wird, nm unter einige Tausend Fabrikanten vertheilt zu werden. Mit eben der Hand, mit der man den fremden Kanfmann nnd Fabrikanten abhält, seine Waaren in 's Land zu bringen, mit eben der Hand hindert man ihn auch, die Schätze des Landes, die man verkanfen will, ab zu nehmen, nicht nur weil er nicht mit lauter barem Gelde kaufen kann nnd mag, sondern auch weil die Fracht zu hoch kommt, da dem Fuhrmann nnn die Rückfracht fehlt. Daher liegen viele Tausend Ctr. Knpfer in den Magazinen," enz.

Verg. ook G. K. VAN HOGENDORP, *Bijdragen tot de huishouding van Staat*, I, 130 en verv.

„nationale nijverheid" bij de toepassing van het beschermend stelsel baat vindt; zij wordt slechts in een andere richting geleid. Juist zooveel nationale nijverheid, als de hooge invoerrechten te voorschijn brengen, vernietigen zij. En in een volgende afdeeling zal ons blijken, dat de verandering, die op deze wijze in de voortbrenging van een land kan ontstaan, meestal geen verandering ten goede is.

Ziedaar wel een der belangrijkste uitkomsten, waartoe de beoefening van de leer der wisselkoersen ons leidt. Zij doet ons het verband tusschen in- en uitvoer kennen; zij leert ons inzien, dat deze beide handelingen, uit een maatschappelijk oogpunt bezien, slechts ééne handeling zijn, waarvan verschillende personen ieder de helft volvoeren: ruil met het buitenland. Ware elkeen gewoon de door hem aangebrachte goederen en effecten met andere goederen en effecten te betalen, dan zou dit geen bewijs van noode hebben. Maar in de meeste gevallen gebeurt dit niet, en daardoor verliest men soms den blik op den samenhang van hetgeen de een verricht met hetgeen de ander doet. Dien samenhang brengt de leer der wisselkoersen aan den dag. Het is onverschillig of juist zij, die goederen invoeren, het buitenland met andere goederen betalen; indien zij met goud of zilver betalen en dat goud of zilver voor het verkeer onmisbaar is, zal de stand der prijzen van dien aard worden, dat het weggezonden metaal in ruil voor allerlei voortbrengselen terugkeert. Zoo geschiedt ten slotte de betaling toch in voortbrengselen.

In één woord: zoolang er geen oorzaken bestaan, bij het ruilmiddel zelf gelegen, die gestadigen uit- of invoer van muntmetaal teweegbrengen, moet dooreengenomen en afgezien van tijdelijke stoornissen de rekening-courant met het buitenland op zoodanigen voet worden verevend, alsof elk, die iets aan het buitenland schuldig was, zijn schuld in goederen en fondsen kweet, en elk, die iets van het buitenland te vorderen had, zich op dezelfde wijze liet voldoen.

HOOFDSTUK IV.

Muntpolitiek.

§ 1.

Vastheid van waarde tusschen pasmunt en algemeene betaalmiddelen.

Wij besluiten deze afdeeling met eenige beschouwingen over muntpolitiek, waaronder te verstaan is het samenstel der maatregelen, zoo nationale als internationale, die in het belang van het muntwezen te nemen zijn. Vooraf een korte herinnering aan eenige bekende zaken.

De munten van ieder land laten zich verdeelen in twee groepen, pasmunt en algemeene betaalmiddelen. De eerste, gelijk haar naam reeds aanduidt, dient alleen voor kleine sommen of tot bijpassing van groote. In iedere wetgeving komt een bepaling voor, volgens welke niemand gehouden is meer dan een zeker bedrag in pasmunt aan te nemen. In Engeland is dit bedrag 40 schellingen voor het zilver, 1 schelling voor het brons; in Duitschland 20 en 1 mark; in Nederland *f* 10 en 25 cents. Uit den aard der zaak bestaat de pasmunt altijd uit de kleinste geldsoorten. In het Engelsche stelsel behoort daartoe iedere munt beneden den halven sovereign; in het Nederlandsche, alles beneden den halven gulden.

Naast de pasmunt noemden wij de algemeene betaalmiddelen, waaronder men de munten heeft te verstaan, die tot delging van elke schuld, hoe aanzienlijk ook, mogen gebezigd worden. Vroeger onderscheidde men anders. Men verdeelde toen het geld in pasmunt en standpenningen (een verkorte uitdrukking voor standaardpenningen); doch die verdeeling is niet meer bruikbaar, nu er munten zijn, die voor elke betaling mogen dienen, zonder standaardmunten te mogen heeten. Onze Nederlandsche guldens en rijksdaalders zijn geen standpenningen meer — schoon een verouderde wet ze nog altijd zoo betitelt [1]) — sedert het metaal, waaruit zij zijn vervaardigd, hier te lande geen standaardmetaal meer is. Doch zij zijn algemeene betaalmiddelen en daarin ligt het onderscheid tusschen deze geldsoort en de pasmunt. De uitdrukking „algemeene betaalmiddelen" heeft dus een ruimeren inhoud, dan aan de uitdrukking „standpenningen" behoort te worden toegekend. Zij omvat niet alleen de standaardmunten, maar ook het grove zilveren teekengeld, dat thans in zoo groote hoeveelheden omloopt.

Dit nu is een der eerste regels van muntpolitiek: de pasmunt moet in een vaste waardeverhouding staan tot de algemeene betaalmiddelen. Er moet voor gezorgd worden, dat zelfs niet tijdelijk die vastheid van waardeverhouding wordt gestoord. Men kan aan het muntwezen van een land verschillende eischen stellen. Er moet een behoorlijke sorteering van stukken zijn, niet te veel en niet te weinig; het omloopende geld moet gemakkelijk herkenbaar wezen en in ongeschonden toestand verkeeren; het mag alleen uit speciën van het eigen land bestaan, dus niet vermengd zijn met munten van naburige rijken. Dit alles heeft beteekenis en zou bij een monographische behandeling der leer van het geld stof kunnen geven tot velerlei beschouwingen [2]). Doch hier bepalen wij ons

[1]) Het Wetsontwerp „tot nadere regeling van het Nederlandsche muntwezen", ingediend 25 Januari 1894 (Gedrukte Stukken, Zitting der Tweede Kamer 1893/4, N°. 145) liet deze nomenclatuur vervallen. Art. 2 luidde aldus: „'s Rijks muntspeciën zijn: 1°. de volgende, als wettig betaalmiddel tot onbeperkt bedrag: ..... 2°. de volgende pasmunten.....

[2]) In het *Nader Verslag aan den Koning omtrent het muntwezen*, uit-

tot de hoofdzaken en daartoe behoort het genoemde. Ontbreekt vastheid van waarde tusschen de pasmunt en de algemeene betaalmiddelen, is bijvoorbeeld een sovereign nu 18, dan 20, straks 21 schellingen waard, of moet men voor een rijksdaalder soms meer, soms minder dan 50 stuivers geven, zoo heerscht er verwarring in het geldwezen.

Aan twee gevaren staat de pasmunt bloot: zij kan tegenover het andere geld in waarde stijgen, maar ook dalen. Het eerste gevaar werd na de prijsverlaging van het zilver zoo gering, dat wij het slechts volledigheidshalve vermelden. Men neme het Engelsche zilvergeld tot voorbeeld. Uit een ons troy gewicht standaardzilver slaat de Engelsche Munt pasgeld ter waarde van 66 *pence*, zoodat, indien de zilverprijs op de wereldmarkt boven 66 pence steeg, inderdaad een belang zou ontstaan om volwichtige schellingen en dergelijke stukken te versmelten. Doch men moet teruggaan tot het jaar 1760 om een zilverprijs van 66 pence te vinden, en thans is de noteering ruim 30. Of letten wij op onze eigene zilveren pasmunt. Volgens de wet van 1847, die te dezen aanzien nog altijd geldt — de bronzen pasmunt is geregeld bij een wet van 28 Maart 1877 — houdt een 25-centsstuk 2.288, een 10-centsstuk 0.896, een 5-centsstuk 0.4384 gram fijn zilver in. Bij de bestaande waarde van het zilver zou men voor deze hoeveelheden zilver slechts 12, 4.7 en 2.3 cents in goud verkrijgen. Er bestaat eerder reden om te vragen of het verschil tusschen de nominale en de metaalwaarde der zilveren pasmunt niet veel te groot is geworden, daar het namaken dezer munt thans een zeer belangrijke winst zou geven. Er valt echter van namaak nog niets te bespeuren. De ondervinding heeft geleerd, dat de pasmunt veel lichter kan worden geslagen, dan vroeger raadzaam werd geoordeeld.

De winst, ontstaande uit het verschil tusschen de nominale en de metaalwaarde der pasmunt, komt ten bate van het

gebragt door de Staatscommissie, benoemd bij Zr. Ms. besluit van 30 October 1872 No. 5, 's Gravenhage, 1873, komt over deze verschillende punten veel belangrijks voor.

Rijk, daar pasmunt slechts van overheidswege wordt aangemaakt. Dit voordeel is minder groot dan het schijnt, daar de muntkosten veel zwaarder drukken op kleine dan op groote munten. En hier te lande is het gebruikelijk geworden om voor den aanmaak van zilveren pasmunt rijksdaalders te versmelten, ten einde jaarlijks eenige vermindering te brengen in de van die geldsoort aanwezige hoeveelheid. Eene vermindering, die zeer gering is, in verhouding tot hetgeen zij kost.

Spreken wij nu over het voorbehoedmiddel tegen waardeverlaging of depreciatie der pasmunt. Depreciatie wordt veroorzaakt door overvloed; de pasmunt moet derhalve nooit overvloedig worden. De regeering moet er zooveel van laten slaan als noodig is, doch ook niet meer. Men heeft dezen regel in vroegere tijden dikwijls uit het oog verloren. Pruisen liet van 1764 tot 1805 voor 45 millioen thalers aan pasmunt vervaardigen, hetgeen na de beperking van zijn grondgebied, onder Napoleon, een aanzienlijke daling in de waarde dezer munt ten gevolge had [1]). Nederland heeft ten behoeve van Indië van 1816 tot 1843 4700 millioen koperen duiten laten slaan, en welke nadeelen dit heeft opgeleverd, werd reeds vermeld [2]).

Een goede regeling van de hoeveelheid pasmunt is het moeilijkst in landen met den zuiveren gouden standaard, dat is, zonder zilveren teekengeld dat algemeen betaalmiddel is. Wij mogen aannemen, dat hier te lande ongeveer voor *f* 47.5 millioen aan tienguldenstukken, benevens voor *f* 139.6 millioen aan rijksdaalders, guldens en halve guldens, dus voor ruim *f* 187 millioen aan algemeene betaalmiddelen aanwezig is, de voorraad bij de Nederlandsche Bank hieronder begrepen; maar het geheele bedrag der pasmunt wordt slechts geraamd op *f* 9,900,000, of weinig meer dan 5 percent van de som der aanwezige munt. Men slaat geen goudstukken beneden een

[1]) Zie W. ROSCHER, *System der Volkswirthschaft*, III, 224.

[2]) Verg. bl. 477. Zie voorts over de onmatige uitgifte van kopergeld in Rusland en Zweden het werk van A. BRÜCKNER, *Kupfergeldkrisen*, Petersburg, 1876.

waarde van ongeveer *f* 2.50; stukken van die grootte zijn zelfs in de meeste landen niet eens zeer gewild. In Frankrijk is van 1803 tot 1877 voor *fr.* 8251 millioen aan goud geslagen en slechts *fr.* 233 millioen hiervan — nog geen 3 percent — bestond uit vijffrankstukken. In Duitschland sloeg men van 1872 tot 1895 voor 2895 millioen mark aan goud, en slechts 27,900,000 mark hiervan — minder dan één percent — bestond uit vijfmarkstukken. In Engeland worden goudstukken beneden de waarde van een halven sovereign in het geheel niet vervaardigd. Daar een zekere hoeveelheid kleine munten volstrekt noodig is, zoo moet men wel, wanneer die munten niet voor het meerendeel uit algemeene betaalmiddelen kunnen bestaan, aan de pasmunt een sterkere uitbreiding geven.

Hier ligt een overwegend bezwaar tegen de invoering van den zuiveren gouden standaard in weinig beschaafde landen, vooral in die, waar de arbeidsprijs zeer laag is. De kleine omzettingen zijn daar zoo talrijk in verhouding tot de groote, dat men schier evenveel pasmunt als algemeene betaalmiddelen zou noodig hebben voor het verkeer. De pasmunt, die uit haren aard een ondergeschikte plaats moet innemen, zou hoofdbestanddeel worden van het ruilmiddel en vastheid van waarde tusschen de verschillende geldsoorten moeilijk te verkrijgen zijn. Herhaaldelijk zijn plannen geopperd om in Britsch-Indië den zuiveren gouden standaard in te voeren, ten einde tusschen deze uitgebreide kolonie en haar moederland eenheid van muntmetaal te verkrijgen. Wijselijk echter is tot dusver aan geen dezer plannen gevolg gegeven. De regeling der pasmunt in een land als Britsch-Indië, waar veel kleine munten worden vereischt, zou onuitvoerbaar zijn, bijaldien daar de gouden standaard heerschte. Tenzij men het zilveren teekengeld als algemeen betaalmiddel in omloop liet blijven en dus het stelsel van den gouden standaard niet zuiver toepaste [1]).

[1]) Verg. het zeer lezenswaardig opstel van Mr. S. C. H. NEDERBURGH, *Proeve van een onderzoek ter beantwoording der vraag: Is de zuiver gouden muntstandaard in Nederlandsch Indië bestaanbaar?* Tijdschrift voor Ned. Indië, 1876, II, 425—450.

Een der middelen om depreciatie der pasmunt te voorkomen — doch een middel, dat men in een zeer uitgebreid land met onvoldoende verkeerswegen bezwaarlijk in genoegzame mate kan aanwenden — bestaat hierin, dat op vele plaatsen gelegenheid wordt gegeven om pasmunt tegen grove specie te verwisselen. Onze wet van 28 Maart 1877 bevat dienaangaande een bepaling. Zij legt (bij artikel 6) aan de regeering de verplichting op, kantoren aan te wijzen, waar de verwisseling van bronzen pasmunt kan geschieden. Maar met betrekking tot de zilveren pasmunt ontbreekt in onze wetgeving zulk een voorschrift. De aanvulling dezer leemte is wenschelijk. Hoewel depreciatie van pasmunt hier te lande nooit voorkomt, is het voor een ieder geriefelijk zich van overvloedig klein zilvergeld te kunnen ontdoen.

---

§ 2.

Vastheid van waarde tusschen de algemeene betaalmiddelen. De enkele en de dubbele standaard.

Zal de pasmunt in een vaste waardeverhouding staan tot de algemeene betaalmiddelen, dan mogen deze tegenover elkander niet aan wisselingen zijn blootgesteld. Wij komen hiermede tot een tweeden regel van muntpolitiek, die reeds onafhankelijk van de pasmunt zeer gewichtig is.

Onder het stelsel van den enkelen standaard is geen onvastheid van eenige beteekenis in de waardeverhouding tusschen de algemeene betaalmiddelen mogelijk. Een sovereign is van zelf gelijk aan twee halve. Een rijksdaalder, vóór 1873, was noodwendig twee en een halven gulden waard. De kosten van aanmunting, wel is waar, drukken meer op het kleine dan op het groote geld, doch ziedaar ook het eenige, dat hier eenige stoornis kan veroorzaken, en van veel belang kan die stoornis nooit zijn. Ook is zij te voorkomen. Men bepale bij de wet, dat ieder, die groote stukken laat aanmunten, kan verplicht worden om tegelijk een zekere hoeveelheid kleine stukken te doen vervaardigen. Ontstaat dan aan kleine stukken

behoefte, zoo heeft de regeering het middel in handen om daarin te voorzien.

Hier vertoont het stelsel van den enkelen muntstandaard zich van zijne gunstigste zijde; de voorkeur, dien dit stelsel bij velen geniet, is daaruit voor een deel te verklaren. Vastheid van waardeverhouding tusschen de verschillende deelen van het ruilmiddel is zulk een hoofdvereischte van een goed geregeld muntwezen, dat het geen bevreemding mag wekken, zoo hieraan bijzondere beteekenis wordt toegekend. En nergens, de pasmunt nu daargelaten, is de vastheid meer verzekerd dan bij den enkelen standaard. Bij de anders stelsels moet men trachten haar te verkrijgen; bepaalde maatregelen zijn daartoe noodig. Hier ontstaat zij nagenoeg van zelf.

Die twee andere stelsels zijn dat van den dubbelen en dat van den zoogenaamden „hinkenden" standaard, waarbij één der metalen tot standaard gekozen en het geld, dat uit het andere metaal bestaat, teekengeld is. Wij beginnen met te spreken over den dubbelen standaard. Indien in Nederland de vrije aanmunting van guldens en rijksdaalders, naast die der tienguldenstukken, ware toegelaten, hoe zou dan een afwisselende waardeverhouding tusschen ons goud- en zilvergeld te voorkomen zijn?

Het antwoord is zeer eenvoudig. Bestond zulk een regeling van het muntwezen alleen in Nederland, dan zou het bedoelde kwaad niet te voorkomen zijn. Nu wij bekend zijn met de leer der wisselkoersen, laat zich dit zeer gemakkelijk aantoonen. Het zilver te Londen is thans ongeveer 30 pence per ons troy waard en bij dien prijs is één pond sterling gelijk aan ruim *f* 24 in Nederlandsch zilvergeld. Daar onze wisselnoteering op Londen thans ongeveer *f* 12.10 is, zou, indien de aanmunting van zilver werd vergund, een zeer groote prikkel bestaan om van deze vergunning gebruik te maken. Voor *f* 12.10 per pond sterling zou men wissels op Engeland kunnen koopen, en voor een pond sterling zou men een hoeveelheid zilver kunnen verkrijgen, die in Nederlandsche zilvermunt ten bedrage van ruim *f* 24 kon worden omgezet.

Er zou dus een ongekende verandering plaats grijpen in onze betalingsbalans, daar van geen artikel de invoer zoo voordeelig zou worden als van zilver. En deze beweging zou niet eindigen, alvorens de waarde onzer zilvermunt, die zich thans naar het goud richt, tot hare metaalwaarde zou zijn gedaald.

Doch wat zou middelerwijl geschieden met onze tienguldenstukken? Men weet, dat de uitvoer van Nederlandsch goud rekening geeft, zoodra de wissel op Londen een weinig boven *f* 12.10 per pond sterling klimt. Met groote snelheid, bijgevolg, zou de meerderheid onzer goudstukken naar het buitenland worden verzonden. De wet van GRESHAM, die nimmer faalt, zou ook ditmaal haar gezag uitoefenen. Den dubbelen standaard te handhaven op den voet van $15\frac{5}{8}$ — want aldus is het quotient tusschen 6.048 (fijngewicht onzer tienguldenstukken) en 10×9.45 (fijngewicht onzer guldens) — terwijl op de wereldmarkt de verhouding ruim 31 was, zou onvermijdelijk tot verdrijving van het goud voeren. Het overschatte metaal, het zilver, zou het andere verdringen. De weinige tienguldenstukken, die over waren gebleven, zouden in Nederlandsch zilvergeld weldra ruim het dubbel van hun nominaal bedrag waard zijn.

Met opzet hebben wij dit alles nauwkeurig beschreven; thans knoopen wij een gewichtige vraag hieraan vast. Zoo in Duitschland dezelfde maatregel werd genomen, als hierboven is ondersteld, dat genomen werd in Nederland; zoo Frankrijk en de overige landen der Latijnsche Unie dit voorbeeld volgden; zoo daarop Noord-Amerika, in plaats van de zilveraanmunting slechts in beperkte mate toe te slaan, gelijk geschied is onder de Bland- en de Sherman-Act, haar toestond in het onbepaalde; zoo eindelijk Groot-Brittannië, terugkomende op zijne wetgeving van 1816, den dubbelen standaard insgelijks weder invoerde en wel op den voet van 1 tot 15.5; — zoo dit alles plaats greep, zou dan volkomen hetzelfde gebeuren, als wij zoo even hebben gezien dat noodwendig gebeuren zou in Nederland, indien hier de dubbele standaard werd hersteld?

Men is misschien geneigd, op deze vraag bevestigend te antwoorden. Waarom zou het beloop anders wezen? Op de wereldmarkt geldt thans een kilogram zilver slechts 1/31 van een kilo goud. Wordt in al de genoemde landen een kilogram zilvergeld met 1/15.5 of 1/16 van een kilogram goudgeld gelijk gesteld, zoo beteekent dit een verregaande overschatting van het zilvergeld, waarop verdringing van goud door zilver moet volgen.

Bij eenig nadenken zal men echter bespeuren, dat deze redeneering niet opgaat. Zij miskent den invloed van vraag en aanbod op de ruilwaarde der dingen. Zoo Nederland, Duitschland, de staten der Latijnsche Unie, Groot-Brittannië en Noord-Amerika alle hun goud tegen zilver trachten te verwisselen; zoo bijgevolg voor ettelijke honderden millioenen, neen voor ettelijke milliarden, vraag naar zilver, aanbod van goud ontstaat, kan de waardeverhouding tusschen de twee metalen niet onveranderd blijven. Reeds de openstelling der Munt voor het zilver in Nederland alleen zou den prijs van dat metaal doen stijgen. Het zilver zou niet lang op 30 pence blijven staan, werd hier te lande de dubbele standaard ingevoerd. Maar hoe zou het dan zijn, indien dit stelsel werd ingevoerd in alle groote handelsstaten! Men kan er vast op rekenen, dat reeds de waarschijnlijkheid van die gebeurtenis den zilverprijs zou opvoeren tot zijn vroegere hoogte. Daarop zou dan wel eenige terugvloeiing van zilver uit Azië volgen, maar het aangevoerde zou op zulk een groot terrein spoedig plaatsing vinden.

Het antwoord is hiermede gegeven op de vraag, hoe onder het stelsel van den dubbelen standaard vastheid van waardeverhouding is te verkrijgen tusschen de twee geldsoorten. Zoodanige vastheid is alleen te verkrijgen, wanneer het stelsel wordt toegepast op een zeer uitgebreid terrein. Maar dan is zij ook verzekerd. Wanneer de dubbele standaard op eenparigen voet werd ingevoerd door al de groote handelsstaten, zou tusschen goud en zilver als betaalmiddelen een vaste nuttigheidsverhouding ontstaan. En een vaste nuttigheidsverhouding,

dit hebben wij vroeger gezien [1]), leidt van zelf tot een vaste waardeverhouding.

Ziedaar de nieuwe leer van het bimetallisme, die thans bij de meeste schrijvers van naam instemming vindt. Men behoeft niet te aarzelen, haar een der belangrijkste uitkomsten te noemen van het economisch onderzoek in de tweede helft der negentiende eeuw. Vroeger wist men van den dubbelen standaard niets anders te zeggen, dan dat hierdoor het muntwezen van een enkel land, of een kleine groep van landen, in gestadige verwarring wordt gebracht. Men is nu verder gekomen. Terwijl men deze waarheid nog ten volle erkent, weet men er nu bij te voegen: maar toegepast op een groot terrein werkt de dubbele standaard heilzaam.

De fout der vroegere beschouwing was hierin gelegen: men zag voorbij, dat de Wet van Gresham, volgens welke het overschatte geld het andere verdringt, wel een beletsel is voor de goede werking van den dubbelen standaard, wanneer hij wordt toegepast op een klein grondgebied, maar juist een waarborg voor zijne goede werking op een zeer uitgebreid terrein. Bestond er een vaste nuttigheidsverhouding tusschen tarwe en rogge, doch alleen in Nederland, dan zou de prijsverhouding tusschen die beide graansoorten zich daarnaar niet regelen; maar bestond zij overal en ware zij overal dezelfde, dan zouden tarwe en rogge tegenover elkander een vaste waarde hebben. Zoo is het ook met goud en zilver. Ingevoerd door een enkel land wordt de dubbele standaard van zelf de alternatieve; beurtelings doet het goud op het zilver en het zilver op het goud agio. Maar op eenparigen voet ingevoerd door een groot getal staten, brengt hij tusschen de beide metalen groote bestendigheid van waardeverhouding te weeg.

Men zou aarzelen hier met vastheid van overtuiging te spreken, indien men de Wet van Gresham ooit had zien falen. Uit verschillende voorbeelden is ons echter gebleken, dat er geen economische wet is waarop men zich beter verlaten

[1]) Zie bl. 395.

kan. Tegenwerkende oorzaken schijnen hier machteloos. Werd vrije aanmunting van de beide metalen vergund, en aan de circulatiebanken van alle beschaafde landen de verplichting opgelegd om goud en zilver in een vaste verhouding te koopen, dan zou men op grond der Wet van Gresham er vast op kunnen rekenen, dat reeds het kleinste verschil op de wereldmarkt tusschen de werkelijke en de eenparig aangenomen verhouding een zeer levendige vraag naar het gedeprecieerde metaal zou uitlokken. Indien bijvoorbeeld de aangenomen verhouding 1 tot 15.5 ware, zoodat de Nederlandsche Bank zilver kocht voor 1/15.5 van den prijs (*f* 1648), dien zij thans voor het goud besteedt, of *f* 106.32 per kilogram, dan zouden, bij een daling van het zilver tot *f* 106, alle bankiers van Nederland zich beijveren om zooveel zilver te ontbieden als zij tot dien prijs konden machtig worden, ten einde één derde percent — een zeldzaam schoone arbitragewinst — te verdienen. Dit zou geschieden in Nederland, en ware de depreciatie van het zilver algemeen, dan zou het overal geschieden. Maar hoe lang zou dan de depreciatie stand houden? Het is louter miskenning van den invloed, die door het vrije spel van vraag en aanbod op de waarde der dingen wordt uitgeoefend, wanneer men het zeer aanmerkelijk verschil tusschen de werking van den dubbelen standaard op een groot en op een klein gebied loochent.

Toch beroepen juist de bestrijders van het internationaal bimetallisme — zoo noemt men het stelsel, welks theoretische grondslag hier verdedigd wordt — zich altijd bij voorkeur op de wet van vraag en aanbod. Wat zou te denken zijn, zoo vragen zij, van een overeenkomst tusschen de verschillende landen, waarin bepaald werd, dat voortaan twee mudden tarwe overal en altijd evenveel zullen gelden als drie mudden rogge? Goud en zilver, hetzij in gemunten, hetzij in ongemunten toestand, zijn gewone koopwaren. En de onderlinge waardeverhouding der dingen hangt niet af van besluiten of verdragen, maar van maatschappelijke oorzaken.

Hier wordt iets zeer belangrijks over het hoofd gezien.

Tarwe en rogge ontleenen geen enkele nuttige eigenschap aan de wetgeving; doch heeft de wetgeving geen invloed op vraag en aanbod van muntmetaal? Er is een tijd geweest, waarin bij een gunstige betalingsbalans van Duitschland enkel zilver daarheen werd gezonden; thans zendt men onder gelijke omstandigheden enkel goud. Heeft de wetgeving met die verandering niets te maken? In de achttiende eeuw daalde de waardeverhouding tusschen de twee metalen, en toen heeft Engeland schier al zijn zilver voor goud verruild. Zou dit óók zijn gebeurd, indien bij het tot stand komen der Recoinage Act de enkele zilveren standaard ware aangenomen? In 1893 werden de Indische Munten voor den aanmaak van ropijen gesloten, in Noord-Amerika werd in datzelfde jaar de Sherman Act ingetrokken. Vergelijkt men den gemiddelden zilverprijs van het voorafgaande met dien van het volgende jaar, zoo vindt men de volgende daling: 1892 39.75, 1894 28.93 pence per ons. Bloot toevallig al weder?

Nog om een andere reden is de bedenking ongegrond. De waardeverhouding tusschen goud en zilver, zegt men, laat zich niet regelen bij verdrag. Doch niemand heeft ooit voorgesteld haar te regelen bij verdrag. Een overeenkomst tot invoering van den dubbelen standaard op gelijken voet is een internationale regeling van het muntwezen, niets meer en niets minder. Zulk een overeenkomst houdt niet in: een kilo goud zal altijd en overal gelijk zijn aan 15.5 kilo's zilver; maar: ieder die een schuld heeft te voldoen, zal zich te dien einde kunnen bedienen van zóóveel tienguldenstukken of zóóveel rijksdaalders, zóóveel sovereigns of zóóveel schellingen, naar het hem goeddunkt. En nu spreken zij, die het tot stand komen van zulk een overeenkomst wenschelijk keuren, eenvoudig de v e r w a c h t i n g uit, dat daaruit van zelf, krachtens de gewone regels van vraag en aanbod, groote vastheid in de waardeverhouding tusschen goud en zilver zal volgen. Deze verwachting gronden zij niet alleen op theoretische bespiegelingen; zij gronden haar op nauwgezette waarneming van hetgeen zich onder de werking van den dubbelen standaard steeds

heeft voorgedaan; op het tallooze malen geconstateerde en nooit wedergesproken feit, dat, zoo vaak de aanmunting van beide metalen is vergund, het overschatte, dus betrekkelijk gedeprecieerde, bij voorkeur tot aanmunting is gebezigd. Niet lang, zoo meenen zij, kan een depreciatie van goud tegenover zilver, of van zilver tegenover goud, aanhouden, indien in de geheele beschaafde wereld de belanghebbenden zich beijveren om gebruik te maken van het voordeel, dat zij verschaft.

De leer, die wij voorstaan, is ook bestreden met een zoogenaamd bewijs uit het ongerijmde. Ware zij juist, zoo heeft men gezegd, dan zou men den dubbelen standaard kunnen invoeren op den voet van 1 tot 1, of van 1 tot 100, ja met zoodanige verhouding, als men goed vond. Welke regeling men ook maakte, steeds zou de waardeverhouding tusschen de twee metalen op de wereldmarkt zich daarnaar richten.

Sommige bimetallisten hebben niet geaarzeld, deze gevolgtrekking te aanvaarden. Zij zagen voorbij, dat goud en zilver nog tot andere doeleinden dan tot ruilmiddelen worden gebezigd. Wie wil nog zilver gebruiken, als hij goud kan krijgen tot denzelfden prijs; hoe velen daarentegen zullen aan zilver de voorkeur geven boven goud, indien goud honderd maal duurder wordt dan zilver! Men vergete niet, dat bij een onderlinge overeenkomst tusschen verschillende staten slechts de betrekkelijke nuttigheid der twee metalen als ruilmiddelen kan worden geregeld. Dit is van groot gewicht, doch het is niet alles. De vraag naar goud en zilver vindt wel voor een zeer groot gedeelte, doch niet uitsluitend in de behoefte aan muntspecie haren oorsprong.

Een derde bedenking luidt aldus. Indien de waardeverhouding, die tusschen de geldsoorten der twee metalen is aangenomen, ook de waardeverhouding wordt tusschen die metalen zelve in ongemunten toestand, zal dit ten gevolge kunnen hebben, dat de voortbrenging van het eene metaal sterk geprikkeld, die van het andere gestaakt wordt. Dit laatste

wordt dan door het industrieel verbruik steeds zeldzamer, zoodat ten slotte in het geldverkeer slechts het andere voorkomt. Dan is er geen bimetallisme meer; het eene metaal heeft het andere als ruilmiddel verdrongen.

Bijvoorbeeld: de overeenkomst houdt in, dat uit 15.5 kilogram zilver en 1 kilogram goud muntstukken zullen geslagen worden van gelijk nominaal bedrag, en dit heeft werkelijk ten gevolge, dat de waardeverhouding tusschen goud en zilver 1:15.5 wordt, met andere woorden dat op de wereldmarkt het zilver stijgt tot 60.85 pence per ons. De voortbrenging van zilver is in de laatste jaren zelfs bij dalende prijzen zeer belangrijk toegenomen, eerst bij een prijs van 30 pence kwam zij tot staan; zij zal dus herleven, ja een ongekende uitbreiding erlangen; en het gevolg daarvan zal zijn, dat het geheele ruilmiddel, waarvan het goud deel uitmaakt, overvloediger wordt, dus gestadig in koopkracht vermindert. Maar dan vermindert ook het belang om goud voort te brengen gestadig. Met ieder jaar wordt de goudwinning geringer, eenmaal eindigt zij geheel. Dan zal in de industrieele behoefte aan goud slechts voorzien kunnen worden door versmelting van geldstukken, en hoe meer dit geschiedt, des te sneller nadert het tijdstip, waarop alle goud uit den omloop, ja uit de kelders der banken is verdwenen.

Men heeft aan de denkbeelden, die aan deze redeneering ten grondslag liggen, eene graphische voorstelling gegeven, die door bijzondere duidelijkheid uitmunt [1]). Maar graphische voorstellingen zijn onnoodig om de redeneering begrijpelijk te maken, en niemand zal kunnen loochenen, dat de gang van zaken, dien zij schetst, tot de mogelijkheden behoort. Zijn de twee metalen in hunne waardebewegingen met elkander verbonden, ongeveer op de wijze als het peil van twee waterbakken, tusschen welke een pijp is aangebracht, zoo moet groote toevoer van zilver de waarde van het geheele ruilmiddel, dus ook van het goud, verminderen. Het behoort tot de denk-

[1]) Zie het artikel van IRVING FISHER, in The Economic Journal van 1894, bl. 527—537, getiteld: The Mechanics of Bimetallism.

baarheden, dat die vermindering de goudproductie geheel doet eindigen; en eindigt zij, dan zal ook eens de dag aanbreken, dat goudstukken slechts voorkomen in muntverzamelingen.

Doch hoe groot zijn de kansen, dat deze mogelijkheid werkelijkheid wordt? De oorzaak die de goudproductie verzwakt, verzwakt, daar zij op het geheele ruilmiddel werkt, tevens de zilverproductie, want de zilverproducent verlangt als minimum-belooning zijner moeite niet een bepaalde hoeveelheid goud, maar een bepaalde hoeveelheid g o e d e r e n, en naar de gemaakte onderstelling zou deze hoeveelheid steeds geringer worden. Het kan zijn, dat dezelfde waardeverhouding meer invloed heeft op de voortbrenging van goud dan op die van zilver; daarvan is echter *a priori* niets te zeggen. Waarschijnlijk zal de arbeid, ter verkrijging van goud en zilver benoodigd, beurtelings voor het eene en voor het ander metaal geringer zijn. Zoo is het altijd geweest, en er is geen reden om te onderstellen dat het anders zal worden.

Het is waar, dat indien t h a n s het bimetallisme werd ingevoerd op den voet van 1 tot 15.5, aan de zilverproductie een sterke prikkel zou worden gegeven; maar deze verhouding, welke vóór vijftien jaren zeer in aanmerking kwam, zou nu niet meer aannemelijk zijn. Zij zou aan de ropij een waarde geven van bijna 50 percent boven die welke zij thans bezit, en de waarde van Mexicaansche dollars, ook in het Oosten van Azië zeer verbreid, verdubbelen. Onberekenbare stoornissen zouden daarvan het gevolg zijn. Voor zoover nog aan invoering van het bimetallisme gedacht kan worden, mag dit alleen geschieden met volledige inachtneming van de groote belangen, die zich aan de verlaagde waarde van het zilver, vooral in Azië, hebben vastgeknoopt. En bij invoering op zóódanigen voet is er geen grond om te vreezen, dat het eene metaal het andere verdringen zal. De bedenking, waarvan wij melding maakten, heeft meer theoretische dan practische beteekenis.

Het moet echter helaas erkend worden, dat na de sterke daling, die het zilver heeft ondergaan, de geheele strijd over

het bimetallisme meer theoretische dan practische beteekenis heeft. Toen die strijd een aanvang nam, waren de meeningen zeer verdeeld over den wetenschappelijken grondslag van het stelsel; indien men zich daarover met elkander had kunnen verstaan, zou het vraagstuk der verhouding gemakkelijk zijn opgelost. Thans is de toestand geheel veranderd. De juistheid van den wetenschappelijken grondslag wordt door de beste schrijvers niet langer betwist, maar het vraagstuk der verhouding werd onoplosbaar. Voor de landen, die groote hoeveelheden zilveren teekengeld bezitten, welk teekengeld tot gouden munten van gelijk nominaal bedrag in een verhouding staat van 15.5 à 16 tot 1, ware elke andere verhouding dan deze laatste een bron van groot verlies. Om een voorbeeld te geven: 10 guldens of 4 rijksdaalders (94.5 gram zilver) gelden hier te lande evenveel als een tienguldenstuk (6.048 gram goud), en de verhouding tusschen 94.5 gram zilver en 6.048 gram goud is $15^{5}/_{8}$. Werd de verhouding van 25 tot 1 aangenomen, dan zou de gulden gebracht moeten worden op

$$\frac{25 \times 6.048}{10} = 15.12$$ gram zilver, hetgeen voor het moederland alleen, dus ongerekend de koloniën, den aankoop van zooveel malen (15.12 − 9.45) 5.67 gram zilver zou noodig maken als er guldens hier te lande in omloop zijn, en van zooveel malen 14.17^{5} ($2^{1}/_{2} \times 5.67$) gram zilver als ons land aan rijksdaalders bezit. In ongeveer gelijke evenredigheid zouden de vijffrankstukken der Latijnsche Unie en de Amerikaansche dollars verzwaard moeten worden. Men begrijpt, dat de landen met groote hoeveelheden zilveren teekengeld tot de zeer aanzienlijke geldelijke offers, die daartoe zouden gevorderd worden, niet bereid zijn. In deze landen is men derhalve weinig gezind, over het bimetallisme te onderhandelen op een anderen grondslag dan op dien van ongeveer 15.5. Een grondslag, dien de andere landen niet kunnen aanvaarden en die thans ook inderdaad afkeuring zou verdienen. Zoolang niet door een sterke en duurzame rijzing van het zilver het vraagstuk der verhouding eindigt een geschilpunt te zijn,

bestaat op de invoering van het internationale bimetallisme geen redelijke kans.

---

§ 3.

Voortzetting. — Standaardmunt en teekengeld.

Daarom zal de vraag, hoe vastheid van waarde tusschen de verschillende algemeene betaalmiddelen van hetzelfde muntstelsel kan verkregen worden, wanneer die betaalmiddelen ten deele uit zilveren teekengeld bestaan, nog lang een zeer gewichtige en actueele vraag blijven.

Over hare beantwoording hebben wij reeds ten deele gesproken, toen wij melding maakten van de Nederlandsche wet van 27 April 1884. Zoolang het ruilmiddel niet overvloedig is kan het niet deprecieeren in zijn geheel, en is evenmin voor een zijner onderdeelen tegenover de andere waardevermindering te duchten. Gevaar van depreciatie ontstaat eerst voor het teekengeld, wanneer hetzij door toevoer van buiten, hetzij door vermindering van behoefte, de voorraad ruilmiddelen de vraag dreigt te overtreffen. Dan moet, in overeenstemming met de beginselen der hoeveelheidtheorie, die voorraad verminderd worden, en juist dit is de schaduwzijde van het muntstelsel, dat ons nu bezig houdt: die vermindering ontstaat bij zulk een stelsel niet van zelf, niet automatisch. Is het Engelsche ruilmiddel overvloedig, zoodat de 7.322 gram goud van den sovereign minder waard zijn in Engeland dan in Frankrijk, zoo veranderen de Engelsche wisselkoersen onmiddellijk, en bij de Bank worden zóóveel biljetten tegen goud aangevraagd dat de plaatselijke overvloed spoedig verdwijnt. Maar wordt het Nederlandsche ruilmiddel overvloedig, zoo is er geen landswet, die de Bank verplicht om goud af te geven. Men zou haar de verplichting daartoe niet kunnen opleggen, zoolang de ruim *f* 80 millioen aan zilveren teekengeld in haar kelders niet van rijkswege door goud vervangen zijn.

Maar hetgeen de Bank niet verplicht is te doen, behoort zij vrijwillig doen, zoolang hare krachten dit toelaten. Wanneer het tot breideling der wisselkoersen noodig is — anders gezegd, wanneer het noodig is om overmaat van ruilmiddelen te voorkomen — behoort de Bank haren goudvoorraad steeds voor uitvoer beschikbaar te stellen. Te dien einde moet zij dezen voorraad in normale tijden zooveel mogelijk versterken; het goud, dat door de dagelijksche ontvangsten tot haar komt, opzamelen, weinig daarvan in omloop brengen. Voor het binnenlandsche verkeer zijn goudstukken onnoodig; zij zijn een gemakkelijk ruilmiddel, maar klein papier bewijst in dat opzicht dezelfde, ja nog grootere diensten. Voor uitvoer daarentegen is alleen standaardmunt bruikbaar, en zal de Bank daarvan een genoegzame hoeveelheid hebben, dan mag zij niet mild zijn met het uitgeven dier munt ter voorziening in behoeften, die met teekengeld even goed bevredigd kunnen worden.

De Nederlandsche Bank heeft deze gedragslijn gevolgd sedert de wet van 6 Juni 1875, waarbij het tienguldenstuk werd ingevoerd, tot stand is gekomen. Het duurde eenigen tijd eer men begreep, welk beginsel haar bestuurde; zoowel hare karigheid in het afgeven van goud, wanneer het gevraagd wordt voor binnenlandsche behoeften, als hare vrijgevigheid, wanneer het vereischt wordt tot uitvoer, wekte bevreemding op. Inderdaad hangt hier het een met het ander samen. Is het tot voorkoming van depreciatie der teekenmunt volstrekt noodig, dat bij overvloed van ruilmiddelen goud *a pari* bij haar beschikbaar zij, dan mag de Bank niets nalaten wat strekken kan om haar dit mogelijk te maken. De haar verleende rechten en de plaats die haar is toegewezen maken het haar tot plicht om alles te doen, wat in haar vermogen ligt, om verwarring in het ruilmiddel te verhoeden. Voor zoover zij dit kan doen zonder een nòg hoogeren plicht te verzaken.

Deze laatste woorden hebben eenige toelichting noodig. Toen in 1883 de goudvoorraad bij de Bank gestadig verminderde en de vrees ontstond, dat die voorraad eerlang geheel zou zijn uitgeput, heeft de regeering het ontwerp ingediend, dat

den 27 April 1884 wet is geworden en welks inhoud men kent [1]). Dat ontwerp heeft destijds veel bestrijding uitgelokt. Zulk een wet, zeide men, was onnoodig ter voorkoming van depreciatie der teekenmunt; de Bank kon aan iederen goud-uitvoer terstond een eind maken door renteverhooging, want renteverhooging leidt tot inkrimping der hoeveelheid ongedekte bankbiljetten, en zoodra die hoeveelheid genoegzaam vermindert, wijkt de overvloed van ruilmiddelen. Waartoe dan een wet, welker uitvoering altijd aanzienlijke geldelijke offers zal vergen?

De fout dezer redeneering bestond hierin, dat zij de bezwaren van renteverhooging niet in aanmerking nam, noch rekening hield met de hoofdbestemming van iedere circulatiebank. Tot renteverhooging mag een bank alleen dan worden aangespoord, wanneer het bedrag van hare metaaldekking te klein dreigt te worden; zijn de bestanddeelen daarvan onvoldoende, zoo is dit een gebrek in het muntwezen, dat zij wel trachten moet onschadelijk te maken, maar niet tot elken prijs moet willen verhelpen. Het is waar, dat renteverhooging tot vermindering der ongedekte circulatie voert, dus een waardedaling van het zilvergeld kan tegengaan. Onze ruilmiddelen buiten de Bank bestaan, ongerekend de muntbiljetten, uit vier factoren: 1° standaardmunt, 2° teekengeld, 3° gedekte bankbiljetton, 4° ongedekte bankbiljetten; wanneer het totaal overvloedig is, de standaardmunten te veel verspreid zijn om voor uitvoer op groote schaal te kunnen worden opgezameld, en de metaaldekking der biljetten uitsluitend uit teekengeld bestaat, kan werkelijk bij vermindering der ongedekte bankbiljetten heil worden gevonden. Maar het is niet wenschelijk, dat dit geschiede, want dan zou aan de personen, die van de Bank credieten plegen te ontvangen, een offer worden opgelegd, dat in zoodanig geval de staat, de gemeenschap, heeft te dragen. Men verlangde destijds, dat de Bank door renteverhooging hare credieten zou beperken; niet omdat

[1]) Zie bl. 483.

de middelen haar ontbraken of de inwisselbaarheid van haar papier gevaar liep, maar om een reden vreemd aan het doel van haar bestaan. Dit was een verkeerde eisch; zeer terecht heeft de wetgever daarmede niet ingestemd. Wanneer de goudvoorraad der Bank is uitgeput, ligt het alleen dan op haren weg de rente te verhoogen, indien dit tot naleving der goede regelen van bankbeheer noodig is; niet tot voorkoming van verwarring in het muntwezen. Tegen deze laatste moet onder zulke omstandigheden de regeering waken, en in Nederland stelt de wet van 27 April 1884 haar daartoe in de gelegenheid.

Toch is er iets op het gebied der credietzaken, dat men in dit geval van de Bank eischen kan: vermindering der wissels op het buitenland. Een centrale bankinstelling mag wel in plaats van overvloedig goud een zekeren voorraad van die wissels bezitten, mits zij niet aarzele daarvan desgevorderd te scheiden, óók zoodra de toestand van het ruilmiddel dit wenschelijk maakt. Onze Bankwet van 7 Augustus 1888 bevat dienaangaande geen voorschrift; zij laat den voorraad wissels verband houden met het bedrag, niet met de bestanddeelen van het beschikbaar metaalsaldo. Het ligt echter voor de hand, dat de Bank die bestanddeelen in dit geval steeds in aanmerking zal nemen. Belegging in buitenlandsch papier is met voorschotten aan ingezetenen niet op eene lijn te stellen.

De gedragslijn, die een centrale bank tegenover de belangen, waarvan hier sprake was, heeft te volgen, zoude hiermede volledig zijn aangewezen, ware het niet dat nog gewaarschuwd moest worden tegen een practijk, die bij de Fransche Bank toepassing vindt. Het is af te keuren, dat een bank, om een plicht te volbrengen, die op de regeering rust, hare rentekoersen verhoogt. Maar het is nog meer af te keuren, indien zij, ten einde verhooging van rentekoersen te ontgaan of te verschuiven, partij trekt van hare wettelijke bevoegdheid om goud voor uitvoer te weigeren, of het slechts afstaat tegen betaling van een agio. Tot verdediging van zulk een gedrags-

lijn pleegt men aan te voeren, dat renteverhooging veel schadelijker is dan het ontstaan van een agio op de standaardmunt; maar deze stelling is moeilijk bewijsbaar, want hoe talrijk de credietnemers bij een bank ook zijn, zij zijn nooit zoo talrijk als dezulken, die bij een vaste waardeverhouding tusschen de verschillende muntsoorten van hetzelfde stelsel belang hebben. Wanneer de zekerheid ontbreekt, dat goud voor uitvoer beschikbaar zal komen, zoodra dit noodig is, ontbreekt een vaste grens aan de rijzing der wisselkoersen, kunnen zij ver boven de goudpariteit stijgen. Heeft zulk een stijging plaats, zoo brengt dit stoornis in vele berekeningen, onverwachte baten aan hen die te trekken, verliezen aan hen, die te remitteeren hebben. Het staat aan een centrale bank niet vrij, ten einde aan hare credietnemers het nadeel van eenige renteverhooging te besparen — een nadeel, dat zij niet zouden kunnen ontgaan bij een zuiveren toestand van het ruilmiddel — gebruik te maken van zulke middelen. Ieder, die bij haar een beleening sluit of zijne zaken inricht op zoodanigen voet dat hij van tijd tot tijd papier ter disconteering zal hebben aan te bieden, weet dat de rentekoersen kunnen veranderen. Zulke veranderingen zullen hem beurtelings tot voordeel en tot nadeel zijn. Onvastheid in de onderlinge waardeverhouding der muntsoorten en groote onzekerheid ten aanzien van de hoogte, waartoe de wisselkoersen op het buitenland kunnen stijgen, is een veel grooter kwaad dan onvastheid in de rente, te meer daar deze laatste bij een voorzichtig bankbeheer zeer wel binnen enge grenzen kan besloten blijven. Zoolang een bank naast haar zilveren teekengeld nog goud in voorraad heeft, behoort zij zich, wanneer het ruilmiddel overvloedig dreigt te worden, zoo te gedragen als bezat zij enkel goud. Iedere afwijking van dien regel is een misstap.

Ook zonder het goud beslist te weigeren, kan een bank den uitvoer daarvan bemoeilijken door hun, die daartoe willen overgaan, ontevredenheid te betoonen en zoodoende vrees bij hen te wekken dat zij te eeniger tijd verstoken zullen blijven van crediethulp op den gewonen voet. Ook dit verdient afkeuring. Zoodra de gouduitvoer winst oplevert, is het nuttig dat hij voortgang hebbe; de Bank mag aan dien handel geen zwarigheden van welken aard ook in den weg leggen. Zulke middelen treffen doel of niet; in het eerste geval zijn zij schadelijk, in het tweede overbodig. Hier te lande zijn zij nooit aangewend, schoon het zilveren teekengeld, dat in Nederland en zijne Oost- en West-Indische koloniën in omloop is, er een veel grooter bestanddeel van het ruilmiddel uitmaakt dan soortgelijk geld in de staten der Latijnsche Unie, in Duitschland en in Noord-Amerika. Welk beter bewijs ware te geven voor de juistheid van het hier gevolgde stelsel, dan gelegen is in het feit, dat het Nederlandsche goud sedert zijne invoering nimmer opgeld deed tegenover guldens en rijksdaalders? De waardeverhouding tusschen de verschillende muntsoorten is hier nooit gestoord.

---

§ 4.

Nadeelen van overmaat of schaarschte van ruilmiddelen.

Tot dusverre spraken wij over de bestanddeelen van het ruilmiddel, in hunne onderlinge betrekking. Ook aan het ruilmiddel in zijn geheel worden eischen gesteld, en bij het formuleeren daarvan wordt insgelijks de uitdrukking: waardevastheid gebezigd. Maar deze uitdrukking, die een ondubbelzinnige beteekenis heeft, wanneer zij wordt toegepast op de betrekkingen tusschen munten en munten, vereischt hier toelichting.

Wanneer de voortbrengingsmoeite der goederen geene verandering ondergaat, noch gebeurtenissen plaats grijpen, die de verdeeling der inkomsten wijzigen, zullen de prijzen en de geldloonen daarom niet gewaarborgd zijn tegen groote wisselingen; want het ruilmiddel kan schaarsch worden, dus in koopkracht toenemen, overvloedig worden, dus in koopkracht verliezen. Wisselingen in den algemeenen stand der prijzen toonen onder zulke omstandigheden aan, dat het

geld niet voldoet aan den eisch der waardevastheid, en bij het gebruik van dit woord zal nu geen aanleiding worden gegeven tot misverstand. Kosten alle goederen in arbeid steeds evenveel als vroeger en blijft de voet van verdeeling der inkomsten dezelfde, dan is waardevastheid van het geld: vastheid in de prijzen en geldloonen.

In hand- en leerboeken der staathuishoudkunde wordt vermeld, dat waardevastheid van het ruilmiddel een zijner meest gewenschte eigenschappen is. Mogen wij dit beamen? Dan alleen, wanneer gesproken wordt in de zooeven bedoelde onderstelling. Wanneer met de goederen en den arbeid niets voorvalt, dat op zichzelf in staat zou zijn hunne prijzen te veranderen, is het inderdaad zeer wenschelijk, dat het geld vastheid van waarde, van koopwaarde, bezit. Men heeft echter dikwijls verzuimd deze voorwaarde uitdrukkelijk te noemen en daardoor aan den eisch der waardevastheid van het ruilmiddel een te verre strekking gegeven; eene strekking, vermoedelijk veel verder reikende dan in de bedoeling lag van hen, die dezen eisch stelden. Onuitgesproken stond deze voorwaarde hun waarschijnlijk voor den geest. Maar gelijk meermalen op economisch gebied heeft plaats gevonden, is een voorwaardelijk gedachte, maar onvoorwaardelijk uitgesproken stelling door sommigen in laatstgemelden zin vertolkt. De zeer juiste theorie: bij gelijk gebleven voortbrengingsmoeite en voet van verdeeling der goederen moet het geld standvastig in koopkracht zijn, is omgezet in deze zeer betwistbare stelling: het geld moet standvastig in koopkracht zijn onder àlle omstandigheden.

Uit deze stelling zijn gevolgtrekkingen afgeleid van groote beteekenis. Van 1872 tot 1892 daalde het zilver van 62 op 38 *pence* per ons; men heeft gezegd: juist daarin toonde het zijn „waardevastheid", want in ongeveer gelijke verhouding daalden dooreengenomen de prijzen der goederen in goud uitgedrukt. De „koopkracht" van het zilver veranderde dus weinig, die van het goud daarentegen nam belangrijk toe; waaruit blijkt, dat in het laatste vierendeel der negentiende eeuw het zilver meer dan het goud aan den eisch der „waardevastheid" heeft voldaan.

Wij willen hier geen onderzoek instellen naar de nauwkeurigheid der statistieke gegevens, waarop zij, die zoo spreken, zich beroepen. Met nadruk echter verzetten wij ons tegen de vertolking, die door hen aan een welbekende uitspraak gegeven wordt. Moest onder waardevastheid van het geld vastheid van koopkracht onder alle omstandigheden worden verstaan, dan zou men deze eigenschap in het geld niet mogen verlangen. Er zijn gevallen, waarin het zeer wenschelijk is, dat het ruilmiddel tegenover goederen aan koopkracht wint of verliest; gevallen, waarin het zijn vroegere koopkracht niet anders zou kunnen behouden dan tot den prijs van stoornissen in het verkeer.

Bijvoorbeeld. Er heeft vermindering plaats in de voortbrengingsmoeite van alle artikelen. Naar de leer, die wij trachten te wederleggen, mag geen algemeene prijsverlaging daaruit volgen. Maar hoe zullen dan de arbeiders door deze gunstige verandering bevoordeeld worden? Dit kan alleen geschieden doordien hunne geldloonen stijgen. Ter nakoming van den eisch der „waardevastheid", in den zooeven bedoelden zin, wordt dus een algemeene loonsverhooging noodzakelijk. Zal deze verhooging onmiddellijk tot stand komen? Nergens te gering, nergens overmatig zijn? Naar de opvatting van den eisch der waardevastheid, die in de taal van het dagelijksch leven geldt, zal het beloop der dingen geheel anders zijn. De prijzen zullen dalen, verder zal niets gebeuren. Dan zal het geld tegenover goederen — niet tegenover arbeid — in koopkracht toenemen; doch waarom zou dat afkeurenswaardig moeten heeten, nu de oorzaak daarvan niet bij het geld zelf, maar bij de goederen ligt?

Keeren wij de onderstelling om: de voortbrengingsmoeite van alle goederen wordt niet kleiner maar grooter. Het eenvoudigste is nu, dat de loonen stand houden, maar alle prijzen stijgen. Naar de theorie der onveranderlijke koopkracht moeten echter de prijzen stand houden en alle geldloonen dalen.

Geeft men zich rekenschap van hetgeen dit insluit? Volgt de daling der geldloonen niet spoedig, dan zal depressie ontstaan in menigen tak van bedrijf; doch zonder veelvuldige werkstakingen is een algemeene daling der geldloonen niet te verwachten.

Nemen wij thans aan, dat de verandering der voortbrengingsmoeite zich bepaalt tot een aantal artikelen; er zijn bijvoorbeeld 1000 goederensoorten en met betrekking tot 400 daarvan heeft zij plaats. Naar de gewone opvatting zullen nu die 400 artikelen in prijs verhoogd of verlaagd worden; doch zoo eenvoudig loopt de zaak niet af, als het ruilmiddel aan koopkracht winnen noch verliezen mag. Er moet dan een algemeene prijsbeweging ontstaan, in twee richtingen. Werden de 400 artikelen dooreen goedkooper, dan moeten de 600 duurder worden; werden de 400 duurder, dan moeten de 600 goedkooper worden; anders wijzigt zich de koopkracht van het geld. Hetgeen aan deze laatste van den eenen kant wordt toegevoegd, moet haar van den anderen kant ontnomen worden. Men heeft beweerd, dat vastheid in de koopkracht van het geld den speculatiegeest verzwakt, meer rust, meer stabiliteit geeft aan de economische toestanden. Onder de voorwaarde, die hierboven werd vermeld, is dit juist. Maar verzuimt men deze voorwaarde te stellen, dan is de bewering onhoudbaar. De gegeven voorbeelden bewijzen het, en tegelijkertijd toonen zij aan, dat hij, die vastheid van koopkracht verlangt, een keus moet doen. Zoodra gebeurtenissen als de hier aangeduide plaats grijpen, moet het geld hetzij tegenover goederen, hetzij tegenover arbeid aan koopkracht winnen of verliezen. Het kan zijn vroegere waarde niet behouden tegenover beide. En men is tot dusver in gebreke gebleven ons duidelijk te maken, waarom standvastigheid in koopkracht tegenover goederen boven standvastigheid tegenover arbeid zou te verkiezen zijn.

Nu de uitdrukking: waardevastheid van het geld een bron van misverstand is geworden, wordt het noodig haar te omschrijven. Men zal den eisch, dat het geld standvastig in

waarde zij, aldus hebben op te vatten: de betrekking tusschen vraag en aanbod van ruilmiddelen moet standvastig zijn. Welke wisselingen de goederenprijzen ook mogen ondergaan, bij overvloed of schaarschte van geld in verhouding tot de gelijkgebleven of veranderde behoefte ligge nooit de oorzaak daarvan. Iedere rijzing of daling van goederenprijzen moet uit omstandigheden, die onmiddellijk verband houden met de goederen zelve, te verklaren zijn. Is de toestand anders, zoo voldoet het ruilmiddel aan den eisch der waardevastheid niet.

Het is er verre af, evenwel, dat de rechtmatigheid van dezen eisch algemeen zou zijn erkend; zij wordt het slechts ten deele, onder een voorbehoud. Schaarschte van ruilmiddelen acht ieder nadeelig, maar overvloed niet alzoo. Reeds vóor anderhalve eeuw heeft DAVID HUME de leer verkondigd, dat overvloed van geld een weldadige werking heeft, immers een prikkel geeft aan alle ondernemingen, want de loonen stijgen daardoor slechts langzaam, en zoolang zij niet gestegen zijn worden alle winsten vergroot [1]). De voorspoed, die hieruit ontstaat, is volgens HUME slechts tijdelijk; volgens anderen moet hij duurzaam wezen, door de vermindering die overvloed van geld teweegbrengt in den schuldenlast. Wordt het ruilmiddel minder waard, dan zal dezelfde rentelast minder drukkend worden voor den debiteur. Op dit punt is nadruk gelegd door MAC CULLOCH, maar niet minder door W. STANLEY JEVONS [2]) en, om van latere schrijvers te spreken, door L. L. PRICE [3]) en F. A. WALKER [4]). Vooral JEVONS spreekt zich krachtig uit. Hij kent aan waardevermindering van het ruilmiddel nagenoeg

[1]) Essay XXV, On Money. „It is easy to trace the money in its progress through the whole commonwealth, where we shall find that it must first quicken the diligence of every individual before it increases the price of labour."

[2]) Investigations into currency and finance, London 1884, bl. 96—97.

[3]) Money and its relations to prices, London 1896, bl. 37—39.

[4]) The relation of changes in the volume of the currency to prosperity; in de *Economic Studies* der American economic association, Vol. I, n°. 1, bl. 35 en verv.

dezelfde werking toe op de maatschappij, als de kwijting zijner schulden op den gefailleerde heeft!

Over deze laatste bewering kan men moeilijk een oordeel vellen, daar vele gegevens, die tot een juiste beoordeeling noodig zijn, ontbreken. Men zou moeten weten, hoe het geld verdeeld is; welke soorten van schuldeischers het traagst worden betaald; in welke kringen de meeste aandeelen, in welke daarentegen de meeste schuldbrieven worden gevonden; ten einde te kunnen nagaan, wie bij een daling in de waarde van het geld gewoonlijk het meest verliezen. De schuldeischer, die benadeeld wordt, is óók de gepensionneerde, de eigenaar van enkele fondsen of van een te goed op de spaarbank. De schuldenaar, die wint, is niet alleen de kleine grondbezitter, op wiens goed een zware hypotheek rust, maar tevens de groote landheer uit hoofde zijner grondbelasting, indien deze niet dikwijls wordt herzien, of uit hoofde van uitkeeringen, die hem zijn opgelegd. Het gaat niet aan, de belanghebbenden bij een dalende waarde van het geld zonder nader onderzoek te rangschikken onder die kringen der maatschappij, wier toestand ons meer belangstelling inboezemt dan die van anderen. Hetgeen JEVONS zegt moge waar zijn, het is niet bewezen.

Doch wat hebben wij te denken van die levenwekkende kracht, die van geldovervloed zou uitgaan? Denkbeeldig is zij niet, zij zal zich echter alleen openbaren in bepaalde bedrijven, en zij heeft depressie in andere bedrijven tot voorwaarde. De loop van zaken moet dan verder aldus zijn: waar leven was komt depressie, waar depressie was komt leven.

Een enkel woord kan tot toelichting hiervan volstaan. Eén van beide: of alle loonen en pachten deelen terstond in de beweging, of zij volgen traag. In het eerste geval zal de prikkel achterwege blijven, die aan waardevermindering van het geld wordt toegeschreven; in het tweede geval moet tijdelijke achteruitgang ontstaan in die bedrijven, die inzonderheid bij de arbeidersklasse afzet vinden voor hunne voortbrengselen, en de personen, die zulke bedrijven uitoefenen, zijn talrijk. Voor onderscheidene grondstoffen zullen zij allengs meer moeten

betalen, doch voor hunne producten zullen zij niet naar evenredigheid hooger prijzen bedingen. En de klasse der arbeiders zal niet de eenige zijn, die tijdelijk in minder gunstigen toestand is gekomen; gepensionneerden, lijfrentetrekkers, allen wier vermogen belegd is in schuldvorderingen, grondeigenaars die hun land voor eenige jaren verhuurd hebben, ambtenaren wier tractementen geregeld zijn bij wetten of reglementen, zij allen zullen bij gelijk gebleven inkomen voor vele zaken hoogere prijzen hebben te besteden. Men zal dus in den kring derzulken geen goede markt vinden. Hoe zal het gaan in het bouwvak? De bouwmaterialen zijn waarschijnlijk reeds duurder geworden, terwijl de huurwaarden der mindere soorten van woningen eerder gedaald dan gestegen zullen zijn.

Depressie is om die reden in sommige bedrijven niet te ontgaan. Men gelieft den gang van een waardeverlaging van het geld doorgaans zoo voor te stellen, dat het eerst de eindproducten duurder worden; maar wie zegt ons, dat in vele gevallen het proces niet zal beginnen bij de grondstoffen en de eindproducten eerst later volgen? Zoo vaak dat geschiedt, en het zal in vele gevallen zoo zijn, is niet meerdere bedrijvigheid te verwachten, maar het tegenovergestelde daarvan.

Men merke nu op, dat al de druk moet plaats maken voor levendigheid, maar ook al de levendigheid voor druk. Beide zijn het gevolg der tijdelijke veranderingen. De overvloed van geld werkte niet op alle prijzen gelijkmatig, en hierdoor werden misstanden, maar ook voor den ondernemer gunstige verhoudingen geboren. De misstanden zullen verdwijnen, maar de gunstige verhoudingen evenzeer, en alles wat daarop gebouwd is moet te gronde gaan. Naarmate de overvloed van geld meer leven heeft gewekt, zal op dat leven langduriger depressie volgen.

De theorie, waarvan wij thans spreken, heeft in den jongsten tijd een nieuwen en zeer eigenaardigen vorm aangenomen. Door de daling van het zilver is in de landen met zilveren standaard, gelijk men weet, de wissel op landen met gouden munt zeer gestegen. Toen de ropij 22 pence waard was bedong

men te Calcutta voor een traite op Londen van £ 1000 nog geen 11000 ropyen; na de daling tot 14 pence klom dit bedrag tot ruim 17000. Naar het oordeel van sommigen zou dit aan die landen groote baten hebben verschaft: deze rijzing van den wissel zou gewerkt hebben als uitvoerpremie en als beschermend invoerrecht. Laat het zoo zijn. Het is waar, en wij lieten het niet onopgemerkt, dat hooge wisselkoersen, door een oorzaak als deze teweeggebracht, de uitvoeren tijdelijk bevorderen, de invoeren tijdelijk belemmeren. Deze dubbele werking is in Britsch-Indië merkbaar geweest, want onder den invloed van de dalende zilverprijzen is zijne betalingsbalans gunstiger geworden, heeft het grooter hoeveelheden zilver dan vroeger ontvangen; voor zoover dit geschied is kan men naar waarheid getuigen, dat in Britsch-Indië de uitvoeren bevorderd, de invoeren belemmerd zijn. Maar was dit een voordeel? Wordt een land verrijkt door meer goederen af te staan, minder goederen terug te ontvangen, en het verschil aangevuld te zien door muntmetaal dat eerlang deprecieeren zal? Slechts een mercantilist kan hierop bevestigend antwoorden.

In deze leer schuilt toch een kern van waarheid, naar men bespeurde; deze namelijk, dat rijzing der wisselkoersen door depreciatie van het muntmetaal op de wereldmarkt tijdelijk als een beschermend recht of een uitvoerpremie werkt. Iedere kern van waarheid daarentegen moet ontzegd worden aan een andere, met de vorige schijnbaar verwante leer, volgens welke gelijke invloed moet worden toegekend aan rijzing der wisselkoersen door ruime uitgifte van oninwisselbaar papieren geld. Uitgifte van oninwisselbare biljetten op groote schaal maakt de betalingsbalans niet gunstig, maar ongunstig; niet door uitgifte, juist door inkrimping der ongedekte papiercirculatie wordt de uitvoer van goederen bevorderd, de invoer van goederen belemmerd. Het verschil tusschen overvloed van geld, die door toevoer van buiten, en overvloed van geld, die door uitbreiding der binnenlandsche papiercirculatie ontstaat, is zeer groot. In het eerste geval stijgen de wisselkoersen terstond en worden zij de

oorzaak van prijsveranderingen. In het tweede geval stijgen de wisselkoersen het laatst van alles en is hunne verhooging geen oorzaak van prijsveranderingen, maar gevolg daarvan. De biljetten komen in het verkeer en verruimen vele kassen. Nu stijgen vele prijzen, en daardoor wordt de betalingsbalans ongunstig, hetgeen in de wisselkoersen zijne openbaring, zijne uitdrukking vindt. Maar de stijging dezer koersen werkt nu niet als uitvoerpremie, als beschermend recht; zij is een kenteeken van den toestand. Zij komt niet aan het begin, zij komt aan het eind der beweging. Zij wijzigt niet de betalingsbalans, maar is het gevolg van hare wijziging.

Door hierop niet te letten, is men tot zonderlinge dwalingen vervallen. In de laatste jaren, bijvoorbeeld, zijn de graanuitvoeren van Argentinië zeer belangrijk toegenomen, welke toeneming samenviel met een sterke rijzing der Argentijnsche wisselkoersen op het buitenland, veroorzaakt door overmatige uitgifte van papieren geld. Tusschen deze twee gebeurtenissen heeft men verband gezocht; men heeft zelfs de tweede de eenig denkbare verklaring van de eerste genoemd [1]). Geheel ten onrechte. De uitgifte van inwisselbaar papier heeft in Argentinië evenzoo gewerkt als overal; zij heeft de betalingsbalans ook daar ongunstig gemaakt, dus de invoeren doen vermeerderen ten koste van de uitvoeren. Nam tegelijkertijd de graanproductie en de verzending van graan naar het buitenland toe, de betalingen aan het buitenland klommen nog meer. Die sterke uitbreiding der graanproductie vond hare oorzaak in den aanleg van spoorwegen — in 1882 waren 2650, in 1888 7256, in 1893 13401 kilometers spoorweg voor het verkeer geopend —, in den grooten toevoer van kapitaal naar Argentinië en in de aanzienlijke emigratie daarheen. Wie aan uitgifte van ongedekte bank- of muntbiljetten de werking toeschrijft van de uitvoeren te bevorderen, de invoeren tegen te gaan, moet de slotsom aanvaarden, dat, indien bijvoorbeeld hier te lande

[1]) Zie het opstel van W. E. Bear in The Economic Journal van 1895, bl. 516—526, en het werk van Edmond Théry, La crise des changes, Paris 1894.

de goudvoorraad bij de Bank te gering werd, de Bank dien voorraad zou kunnen versterken door op ruime schaal credieten te verleenen, dus veel papier in omloop te brengen: dan zouden de wisselkoersen stijgen, en hooge wisselkoersen werken immers gunstig op de betalingsbalans! Wij weten, dat de Bank zoodoende het kwaad niet genezen, maar verergeren zou. De rijzing der wisselkoersen werkt in zulke gevallen wel als een correctief; bleef zij achterwege, dan zou de betalingsbalans nòg ongunstiger worden. Maar hieruit volgt niet wat men bewijzen wil. De stijging der wisselkoersen is in zoodanige gevallen geen uitvoerpremie, zij verzwakt alleen de belemmering van den uitvoer, door de prijsverhooging der goederen veroorzaakt; zij is geen beschermend recht, maar vermindert alleen den prikkel, dien deze prijsverhooging op zich zelve aan den invoer geven zou.

De eisch, dat het ruilmiddel standvastig in waarde zij, is nu in zijne voorwaardelijke beteekenis toegelicht en als zoodanig gerechtvaardigd. De gevolgen van schaarschte en overvloed van geld verschillen niet veel van elkander. Het is niet waar, gelijk soms wordt beweerd, dat de eerste louter depressie, de tweede enkel bedrijvigheid veroorzaakt; depressie en bedrijvigheid ontstaan in beide gevallen. Of deze dan wel gene zal ontstaan, hangt voor ieder bedrijf hiervan af, welke prijzen het eerst veranderen, die der grond- en hulpstoffen of die der eindproducten. Bij schaarschte van geld zal de ondernemer moeten wenschen, dat de prijzen der grondstoffen, bij overvloed, dat die der eindproducten zich het eerst naar den nieuwen toestand richten. Maar niet ieders wenschen zullen bevredigd worden; daarom zal tijdelijke voorspoed het deel zijn van den een, tijdelijke tegenspoed het deel van den ander. En op schaarschte van geld is ook dit van toepassing: de voorspoed zal door tegenspoed, de tegenspoed door voorspoed worden achtervolgd; want beide vloeiden voort uit een voorbijgaande oorzaak: vermindering of verruiming van prijsverschillen, die eerlang weder normaal zullen worden.

Toch is er één gewichtig onderscheid. Bij prijsverhoogingen door overvloed van ruilmiddelen teweeggebracht ontstaan ingebeelde winsten; bij prijsverlagingen in het andere geval ontstaan denkbeeldige schadeposten. Ingebeelde winsten leiden tot overmatige verteringen, denkbeeldige schadeposten tot meer bezuiniging. Daarom zal de maatschappij, in haar geheel beschouwd, uit een tijdperk van schaarschte van geld rijker te voorschijn komen, dan uit een tijdperk van overvloed.

Welke middelen kunnen door iederen staat in het bijzonder of door alle beschaafde staten vereenigd worden aangewend, om aan het ruilmiddel de voorwaardelijke standvastigheid te geven, waarvan hierboven is gesproken?

De beantwoording dezer vraag kan geschieden in drie stellingen. I. Voor iederen staat in het bijzonder is waardevastheid van het geld alleen dan te verkrijgen, wanneer tot muntstandaard het metaal wordt gekozen, dat door de meeste beschaafde landen voor dit doel wordt gebezigd. II. De invoering van het internationaal bimetallisme zou aan de waardevastheid van het geld bevorderlijk zijn. III. Uitgifte van oninwisselbare biljetten op groote schaal werkt niet alleen waar zij plaats vindt, maar ook daarbuiten, nadeelig op de waardevastheid van het ruilmiddel.

(I) Tot toelichting der eerste stelling moge het volgende dienen. Het muntmetaal der meeste beschaafde landen is uit den aard der zaak in ruimen voorraad aanwezig; reeds daarom zal het in zijn waarde niet zeer gevoelig zijn voor elke vermeerdering of vermindering van toevoer. Er is veel getwist over de ware oorzaak der daling van het zilver; is zij te zoeken bij het sterk toenemen der productie, of wel bij het sluiten der Munten van vele landen voor den aanmaak van grof zilvergeld? De oorzaak ligt bij het een, zoowel als bij het ander. Ware de productie niet toegenomen, dan zou de verwachting, in 1873 door sommigen uitgesproken, dat het zilver wel onvast, maar dooreen genomen niet veel lager in waarde zou worden, zijn vervuld. Doch waren de Munten voor het zilver niet gesloten, dan zou, in weerwil van de toegenomen productie, het zilver

evenmin sterk gedaald zijn, want tegenover het aanbod zou vraag hebben gestaan [1]). Hoe grooter het terrein is, waarover een zekere hoeveelheid water zich verspreiden kan, des te minder hoog zal het peil zijn, waartoe het water zich verheft. Zoo zal ook een oorzaak, bij het ruilmiddel gelegen, die de strekking heeft om de prijzen te verhoogen, dit gevolg in mindere mate teweeg brengen, naar gelang zij voor hare werking een uitgebreider grondgebied vindt.

Hierbij komt, dat beschaafde landen meestal een hoog ontwikkeld bankstelsel hebben; door beurtelings de ongedekte circulatie uit te zetten en in te krimpen weet men er in tijdelijke onder- of overmaat van metalliek geld te voorzien. Ook dit draagt er tot de waardevastheid van het ruilmiddel bij.

(II) De tweede stelling staat met de eerste in verband, is gegrond op dezelfde gedachte. Bij de behandeling der theoretische bezwaren tegen het internationaal bimetallisme is aangetoond, dat onder dat stelsel elke waardeverandering van het eene metaal zich aan de waarde van het andere mededeelt. Als dat zoo is, kan te geringe productie van goud, bijvoorbeeld, vergoed worden door grootere productie van zilver, of de werking van overmatige zilverproductie door die van geringe goudproductie worden te niet gedaan, wanneer een internationaal verdrag tusschen alle beschaafde rijken de beide metalen op eenparigen voet tot universeele standaardmetalen heeft verheven. Hier mag, wel is waar, niet worden voorbijgezien, dat naast de gunstige ongunstige kansen staan. Ware het met zekerheid te verwachten, dat het goud nooit schaarsch of overvloedig zal worden, dan zouden de landen, die thans den gouden standaard hebben, nooit baat kunnen vinden bij een maatregel, die hun muntmetaal met een ander verbindt. Deze zekerheid is echter niet aanwezig; op grond van het verleden, zooals reeds gezegd is, heeft men veeleer reden om

[1]) Zie de zeer belangrijke graphische voorstelling van den loop der productie- en der waardeverhoudingen tusschen goud en zilver, door Mr. N. P. van den Berg in het Tijdschrift *De Gids* van 1892, Deel II bl. 230 gegeven.

te gelooven, dat tijden van te geringe en tijden van overmatige goudproductie elkander zullen afwisselen. Het internationaal bimetallisme maakt het terrein, waarop goud zoowel als zilver standaardmetaal is, zoo groot als de geheele aardbodem, met uitzondering van onbeschaafde landen en van landen met oninwisselbaar papier. Het geeft dus aan elken toevoer van goud of zilver een ruim veld, en op dat ruime veld zal de voorraad zoo groot zijn, dat vermeerderde geldbehoefte er de goederenprijzen niet zal doen dalen, zoolang zij niet ongemeen sterk is. Men weet, dat de invoering van het internationaal bimetallisme onder de gegeven omstandigheden op onoverkomelijke moeilijkheden afstuit. Maar de omstandigheden kunnen zich wijzigen, en dan behoort het vast te staan, dat de gelegenheid om datgene te doen, wat thans onmogelijk is, onverwijld moet worden aangegrepen.

(III) En nu de derde stelling. Het is van algemeene bekendheid, dat uitgifte van oninwisselbaar papier in het land, waar zij plaats grijpt, het ruilmiddel alle vastheid van waarde doet verliezen. Wij willen echter doen opmerken, dat de gevolgen van deze fout, wanneer zij begaan wordt op groote schaal, zich niet tot dat land bepalen, maar zich tot andere landen uitstrekken. Toen de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, tijdens den burgeroorlog, voor ettelijke honderde millioenen aan muntbiljetten in omloop brachten, deden zij niet alleen daar te lande een goud-agio ontstaan, maar vermeerderden zij het aanbod van goud allerwege, doordien dit metaal in groote hoeveelheden werd uitgestooten. Toen de Fransche Bank van 1870 tot 1873 aan hare ongedekte circulatie een uitbreiding gaf van ongeveer 1800 millioen francs, had dit voor Europa dezelfde werking, als ware een metaalschat van dit bedrag ontdekt en op eens verspreid; de bewegingen op de goederen- en fondsenmarkten, die geleid hebben tot de crisis van 1873, moeten voor een gedeelte aan deze oorzaak worden toegeschreven. En keert een groot land, dat tot aanzienlijke uitgifte van oninwisselbaar papier is overgegaan, van dien verkeerden weg terug, dan heeft het daartoe munt-

metaal noodig. De vraag, die het dan schept, werkt even nadeelig als vroeger het aanbod werkte. Na overvloed veroorzaakt te hebben, brengt het schaarschte van muntmetaal te weeg. Iedere misstap in de bedoelde richting geeft stoornissen, maar ook iedere ernstige poging om den misstap te herstellen.

Er is nauw verband tusschen de economische toestanden der verschillende volken; onder den invloed van het aangroeiend verkeer wordt dat verband steeds inniger. En de wijze, waarop een groot land zijne economische belangen ter harte neemt kan beteekenis hebben voor vele andere landen. Er is geen gebied, waarop deze waarheid zich duidelijker openbaart, dan op dat van het muntwezen.

AANTEEKENINGEN.

Aanteekeningen.

Bl. 185 § 7. *Maatregelen tot verbetering der volkshuisvesting.* Sedert het schrijven en afdrukken dezer paragraaf is onder den titel: *Het vraagstuk der volkshuisvesting, in opdracht van de Maatschappij tot nut van 't algemeen, bewerkt door* Mr. H. L. Drucker, Mr. H. B. Greven, Mr. J. Kruseman (Rapporteur), in April 1896 een zeer belangrijke bijdrage over dit onderwerp verschenen. Met de denkbeelden, die ten grondslag liggen aan het rapport der Nutscommissie, stemmen de door mij voorgedragene in hoofdzaak overeen; behoudens dit verschil, dat de commissie meer nadruk legt op de wenschelijkheid van kapitaalverschaffing uit publieke middelen en meer vrees koestert voor het ontbreken van bouwterreinen, dan mij gerechtvaardigd schijnt. Men vergelijke over dit een en ander de opmerkingen van Mr. R. J. H. Patijn in *De Economist* van 1896, bl. 406—420.

Bl. 335. *De werktuigen en de arbeidsloonen.* De hier voorgedragen beschouwingen sluiten zich aan bij die van Ricardo (Zie hoofdstuk XXXI der *Principles*, On machinery). Zooals men weet komt dit hoofdstuk eerst voor in de derde uitgave en is het de vrucht van veranderde inzichten.

Een belangrijke monographie over *The effects of machinery on wages* is die van Prof. J. Shield Nicholson, waarvan in 1892 een herziene uitgaaf bij Swan Sonnenschein & Co. te Londen is verschenen.

Bl. 357. Over het verband tusschen loon en voeding vindt men velerlei bijzonderheden in het opstel van Prof. F. S. Nitti, The food and labour-power of nations, in *The Economic Journal* van 1896, bl. 30—63. Belangrijk is wat de schrijver over de Italiaansche immigranten in Noord-Amerika zegt. „As the poor and ill-nourished Italian emigrant arrives in the States on the Atlantic Coast, he is held in little account, and bearing upon his body the pitiful marks of denutrition which compels him to work as a machine, he has not, and cannot have, anything more than feeble powers of labour.... But when, after a time, he penetrates to the Central States, or presses right on those of the West, adopts the customs of the native workmen, feeds well, and, giving up all hope of returning to his fatherland, sacrifies saving to nutrition, then at last he is able to obtain high wages, and sometimes to compete with the vigorous workmen of the North". De Schrijver noemt dit een feit „noticed by all observers of Italian emigration to America", en bevestigd door den inhoud der in 1893 te Rome verschenen officieele publicatie *Emigrazione e Colonie*, bl. 432—462.

Bl. 418—420. *Het stelsel der gemiddelde index-numbers.* Mijne bezwaren tegen dat stelsel heb ik uiteengezet in het tijdschrift *The Economic Journal* van 1896, bl. 127 en verv. Prof. Edgeworth heeft in hetzelfde tijdschrift, bl. 132 en verv., getracht die bezwaren op te lossen.

Bl. 469. *Het Nederlandsche muntwezen in de Middeleeuwen.*

Het hier gezegde heeft bewijzen noodig.

In de eerste plaats wensch ik de gronden aan te geven, waarop het mij in hooge mate waarschijnlijk voorkomt, dat de verhouding van 8 tot 1, die bij het eind der Middeleeuwen tusschen het pond grooten en het pond Hollandsch heeft bestaan, reeds sedert een paar eeuwen een vaste verhouding was geweest.

Men zie de volgende plaatsen bij van Mieris.

II, 191 (1317): „den groten Tornoysen voor 16 deniers" gerekend. Hier is sprake van ponden zwarte tornoyzen, waarvan twee gelijk waren aan één pond Hollandsch. De groot, wordt dus hier gelijk gesteld met *acht* deniers, of 8/240 van een pond Hollandsch.

II, 222 (1319) Dezelfde rekening.

II, 248 (1321) „ „

II, 382 (1326) „ „

II, 448 (1327) „ „

II, 474 (1328) 600 pond Hollandsch, den „groten Cominex Tornoys" voor 8 penningen gerekend.

II, 501 (1330) „enen groeten voor 16 penn. en enen goeden Holl. voer twe penn."

II, 572 (1335) dezelfde rekening.

II, 575 (1336) Willem, Graaf van Henegouwen enz. en Jan, Hertog van Brabant besluiten een munt te doen maken van een halven groot, die gelijk zal zijn aan 8/240 van het pond zwarte tornoyzen. Dus een heele groot = 8 penn. Holl.

III, 153 (1363). „Enen Vlaemschen groten voer VIII deniers."

III, 257 (1371). Een groot gerekend voor 16 penningen zwarte tornoyzen.

Dit alles heeft betrekking op de veertiende eeuw; nu wat de vijftiende betreft. De Heer Mr. N. de Roever, in leven adjunct-archivaris en lector aan de Universiteit van Amsterdam, heeft de welwillendheid gehad, het Archief van Haarlem voor mij na te zien en daar het volgende gevonden.

1417. Vijf mannen verdienen ieder 270 groot en krijgen nu 45 pond Hollandsch. Dus 1 pond Holl. gelijk 30 groot, en 1 pond grooten gelijk 8 pond Holl.

1422. „Een oudt buttgen voir een groten en 30 dier groten voir 't pond."

1420. 170 Cronen = 272 pond Holl. en 1 Croon = 48 groten. Dus 1 pond Holl. = 30 grooten.

1431. 25 Cromstaerten = 1⅝ pond. Een Cromstaert (dit blijkt ook uit een opgave van 1429) was een dubbele groot. Dus 30 grooten = 1 pond Holl.

1435. 15 witte penningen, „die men *Stuvers* heet", voor

één pond. Holl. gerekend. De stuiver was gelijk aan 2 grooten. Dus andermaal 30 grooten = 1 pond Holl.

1439, 1440, 1441, 1442 gelijke opgaven.

1446. 4 pond grooten = 32 pond Hollandsch. Dus 1 : 8.

1451. 30 pond, 9 schellingen en 2 grooten Vlaamsch = 243 pond, 13 schellingen en 4 penningen Hollandsch. Wederom 1 : 8.

Wat staat hiertegenover, dat aan de vastheid der waardeverhouding tusschen de twee ponden zou doen twijfelen? Men vindt soms, bijvoorbeeld bij VAN MIERIS (III, 146 en III, 158), grooten vermeld van 6 penningen. Maar deze afwijking is volkomen opgehelderd door Mr. J. A. SILLEM in zijn belangrijk *Onderzoek naar loonen en prijzen van levensmiddelen in de 14e eeuwsche Nederlandsche bronnen* (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 1895, bl. 295—334) waar aangetoond wordt, dat er naast de ponden grooten en de ponden Hollandsch nog „ponden grooten gezellen" waren, waarvan na 1342 $1\frac{1}{3}$ steeds gelijk waren aan één pond grooten. Dientengevolge was één zulk een groot 6 penningen waard.

Ik ben verder een verklaring schuldig van mijne opgaven omtrent den metaalinhoud van het pond Hollandsch in verschillende jaren. Daarvoor is door mij geput uit drie bronnen. Ten eerste, natuurlijk, uit VAN MIERIS; voorts, wat de jaren 1489 en 1520 betreft, uit het *Groot Placaetboeck;* maar nog een andere en bij uitstek betrouwbare bron stond mij ten dienste.

In 1323 is door den abt van het klooster St. Pouwels te Utrecht een jaarlijksche rente bedongen van den Graaf van Holland, ten bedrage van 100 pond zwarte tornoyzen, of 50 pond Hollandsch. Ten gevolge der muntverzwakking werd deze geldsom steeds minder waard; daarom heeft het klooster in 1371 weten te bewerken, dat het voortaan niet juist 50 pond zou ontvangen, maar „dertien merk fijn silvers troys gewicht of payement daarvoir." Men is van vele jaren in staat op te geven, hoeveel de betalingen hebben bedragen; hieruit laat zich afleiden, wat het pond telkens waard was. Om een voorbeeld te geven. In 1371, het jaar, waarin de

overeenkomst is tot stand gekomen, heeft St. Pouwels ontvangen 50 pond. Dus in 1371 waren 50 pond Hollandsch gelijk aan 13 mark „fijn zilver". Onder „fijn zilver" [1]) verstond men destijds 23/24 fijn, en een mark (volgens VAN SWINDEN, *Goud en Zilver*, 1811) was 246,08 gram. Waaruit volgt, dat 50 pond Hollandsch toen gelijk waren aan 13 × 246,08 × 23/24, of 3065 gram zilver, dus één pond = 61,30 gram.

Uit deze bron heeft reeds vóór eenige jaren Prof. R. FRUIN geput. In zijn opstel *Over de muntverzwakking in de veertiende eeuw*, geplaatst in Nyhoff's Bijdragen, Nieuwe Reeks, Deel IX, bl. 1—12, komen eenige opgaven voor, door Dr. P. L. MULLER aan den schrijver uit het Rijksarchief verstrekt en op deze zaak betrekking hebbende. Maar het lag niet in 's schrijvers plan het onderwerp breedvoerig te behandelen: de door hem medegedeelde cijfers zijn daarom niet talrijk. Ik heb gemeend, aan het Rijksarchief een nieuwe opgave te moeten vragen, die mij met de meeste heuschheid door den Commies-chartermeester, den Heer J. H. HINGMAN, is toegezonden. Uit het hier volgend overzicht zal men bespeuren, hoeveel gebruik ik daarvan heb gemaakt.

Metaalinhoud van het pond Hollandsch van 30 grooten 1336—1520.

Jaartal.	Goud. Gr.fijn.	Zilver. Gr.fijn.	BEWIJSPLAATSEN.
1336		85,8	VAN MIERIS, II, 575. De regeering laat slaan „une certaine monnaie" van 124 stuks op het mark, 9/12 fijn, waarbij fijn wordt gerekend 23/24. Dus ieder stuk houdt in 1,43 gram zilver. „Et courrait cil blanc denier . . . les deux pour un gros." Derhalve is 1,43 gram zilver = een halven groot, en het pond 60 × 1,43 of 85,8 gram.
1342	7,23		VAN MIERIS, II, 664. Hier wordt het fransche

[1]) Zie VUITRY, *Régime financier de la France*, I, 446. Men sprak ook van *Konings zilver*, of *Lodewijks zilver*.

Jaartal.	Goud. Gr. fijn.	Zilver. Gr. fijn.	
			schild op 18 grooten gerekend. Volgens VUITRY (*Régime financier de la France*, III, 232 noot) werden in 1337 54 fransche schilden geslagen uit een mark „fijn". Deze mark is vermoedelijk de Parijsche mark, blijkens *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, IV, 1250, wegende 244,75 gram. Het schild hield dus in 4,34 gram goud. Waren 18 grooten 4,34 gram, zoo waren 30 groot 7,23 gram. Het in 1388 geslagen Dordtsche schild bevatte slechts 4,01 gram goud en werd voor 40 gr. uitgegeven. Het fransche gold destijds 43½, hetgeen nagenoeg sluit.
1345	6,51		VAN MIERIS, II, 694 Het schild gerekend op 20 groot.
1359	5,43		„ III, 103 „ „ „ „ 24 „
1360	5,43		„ III, 121 „ „ „ „ 24 „
1363	5,43		„ III, 153 „ „ „ „ 24 „
1364	5,43		„ III, 171 „ „ „ „ 24 „
1371		61,30	„ III, 257 Hier begint de St. Pouwels rekening. De abdij ontvangt £ 50 in het jaar.
1381		40,37	St. Pouwels. De abdij ontv. £ 38. en 0.20 p. per half j.
1384-7		39,54	„ „ „ „ „ 38. 15.— „ „ „ „
1388	3	32,07	VAN MIERIS, III, 504. Het Dordtsche gouden schild wordt ingevoerd, op een fijn gewicht van 4,01 gram, en het geldt 40 groot. Dit brengt het pond van 30 groot op 3 gram goud. — Tevens wordt geslagen een zilveren groot, op een fijn gewicht van 1,096 gram. 30 × 1.096 = 32,07.
1389		31,36	St. Pouwels. De abdij ontv. £ 97.14.3 per jaar.
1396		29,19	„ „ „ „ „ „ 106 per jaar, incl. 20 sc. bodenloon, dus netto £ 105.
1411	2,55		VAN MIERIS, IV, 165. Het fransche schild van 4,34 gram goud op 51 groot gesteld.
1414	2,50		IV, 292—3. Dezelfde munt op 52 groot gesteld.
1421	2,10		IV, 600. Dezelfde munt op 62 groot gesteld.

Jaartal.	Goud. Gr. fijn.	Zilver. Gr. fijn.	
1432		24,29	St. Pouwels. De abdij ontv. £ 63.1.9 per half jaar.
1434		25,91	„ „ „ „ 88 pd. v. 40 gr. en 14 st.
1447		25,91	„ „ „ „ hetzelfde.
1450		25,91	„ „ „ „ hetzelfde.
1453		24,56	„ „ „ „ 31 pd. Vl. en 4 sch. over 2j.
1469		23,94	„ „ „ „ 16 „ „ per jaar.
1470-4		22,54	„ „ „ „ 104 „ van 40 gr. per jaar.
1475		19,64	„ „ „ „ 117 „ „ „ „ „
1478		18,42	„ „ „ „ 124 „ „ „ „ 16 st. p.j.
1479		17.86	„ „ „ „ 128 „ „ „ „ 14 „ „
1480		17,17	„ „ „ „ 133 „ „ „ „ 18 „ „
1481		16,37	„ „ „ „ 140 „ „ „ „ 8 „ „
1482		15,79	„ „ „ „ 145 „ „ „ „ 12 „ „
1483		14,73	„ „ „ „ 156 „ „ „
1484 5		14,37	„ „ „ „ 156 „ „ „
1486-9		12,81	„ „ „ „ 89 „ „ „ „ 14 „ „
1489		14,47	„ „ „ „ 79 „ „ „ „ 8 „ „
1489	1,89	22,64	Groot Placaetboeck I, 2578. Ordonnantie van Keizer Maximiliaan dd. 14 Dec. 1489, volgens welke zal geslagen worden (onder anderen) een gouden Florijn, wegende 1/72 mark, houdende 19 karaat fijn, benevens 4 kar. zilver en 1 kar. koper, de Engelsche nobel voor fijn gerekend. Het zilveralliage in goud omgezet, komt deze florijn op 2,52 gram. Daar hij voor 40 grooten werd uitgegeven, was toen het pond van 30 grooten 1,89 gram goud waard. Maar tevens 22,64 gram zilver, want tegelijk werd een zilveren penning verordend, houdende ruim 6,03 gram fijn, die 8 grooten zou gelden.
1490-1		23,11	St. Pouwels. De abdij ontv. 99 pd. v. 40 gr. en 9 st. p.j.
1492		18,41	„ „ „ „ 124 „ „ „ „ „ 16 „ „
1493		15,79	„ „ „ „ 145 „ „ „ „ „ 12 „ „
1494		16,39	„ „ „ „ 140 „ „ „ „ „ 4 „ „

Jaartal.	Goud. Gr. fijn.	Zilver. Gr. fijn.	BEWIJSPLAATSEN.
1495		16,24	St.Pouwels.De abdij ontv.141 pd.v.40gr.en 9st.11 p.j.
1497-9		16,37	„ „ „ „ 140 „ „ „ „ „ 8 „ „
1500		15,51	“ „ „ „ 148 „ „ „ „ „ 4 „ „
1505		15,51	„ „ „ „ 148 „ „ „ „ „ 4 „ „
1516		15,53	„ „ „ „ 148 „ „ „ „ „ „
1519		14,63	„ „ „ „ 159 „ „ „ „ „ 18 „ „
1520	1,32	14,45	Groot Placaetboek, I. 2605. Karel V laat slaan den gouden Carolus, geldende 40 grooten. Naar de wijze van berekening, toegepast op den florijn van 1489, was dit stuk 1,77 gram goud waard. Dit brengt het pond van 30 grooten op 1,32 gram goud. Verder laat hij (onder anderen) slaan den zilveren dubbelen Carolus ad 6 grooten. Dit stuk houdt in 2,891 gram fijn zilver. Hierdoor komt het pond Hollandsch op 5 × 2,891 of 14,45 gram zilver.

Wie de verzwakking onzer munt verder in bijzonderheden wil volgen, raadplege de tabellen voorkomende achter het bekende werk van Mr. W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland*, Rotterdam 1838. Zij beginnen met het jaar 1542. Men bedenke echter wel, dat de daar opgegeven hoeveelheden zilver en goud betrekking hebben op den gulden, dus op het pond van 40 grooten, terwijl al het bovenstaande op het pond van 30 grooten slaat. De *azen*, waarvan daar sprake is, zijn gelijk aan 0,048 gram.

Ten slotte nog eenige opmerkingen over de omzetting van Middeleeuwsche rekenmunt in hedendaagsch Nederlandsch geld. Onze standaard is thans goud, vroeger was hij zilver; en de waardeverhouding tusschen de beide metalen, thans ongeveer 31, was gedurende de latere middeleeuwen 10 à 11. Maar ofschoon het goud hier te lande in 1875 standaardmetaal is geworden, is onze hoofdmunt nog altijd zilveren teekengeld, en tusschen de 94.5 gram zilver, die in tien guldens of vier rijksdaalders, en de 6.048 gram goud, die in een tienguldenstuk zijn begrepen, bestaat een verhouding van

15.62^5 : 1. Op grond van deze gegevens zou men de omzetting, op drieërlei wijze kunnen bewerkstelligen en de uitkomsten zouden belangrijk van elkander verschillen. Om dit toe te lichten geef ik aan het probleem een concreeten vorm.

In 1388 was een pond Hollandsch van 30 grooten

3 gram goud,

maar ook 32.07 „ zilver.

Nu zou men aldus kunnen redeneeren:

I. 32.07 gram zilver zijn op dit oogenblik (bij een prijs van ruim 30 pence per ons troy te Londen) *f* 1.70 waard. Derhalve, 1 pond Hollandsch van 1388 = *f* 1.70.

II. Een tienguldenstuk is 6.048 gram goud. Derhalve, 3 gram goud of 1 pond Hollandsch van 1388 = *f* 4.96.

III. Onze gulden bevat 9.45 gram zilver, en 9.45 gedeeld op 32.07 geeft 3.39.

Derhalve, 1 pond Hollandsch van 1388 = *f* 3.39.

Welke van deze drie berekeningen is juist?

De eerste schijnt mij geheel verwerpelijk. Zij leert ons, wat 32.07 gram ongemunt zilver in Nederlandsch geld thans waard zijn; doch met ongemunt zilver hebben wij niet te maken, nu alleen van het gemunte sprake is. De keus moet zich bepalen tot II en III, en aanvankelijk heb ik gedacht, dat II de voorkeur verdiende. In de eerste uitgaaf van dit werk werd door mij aanbevolen van het goud uit te gaan, daar goud thans onze standaard is. Doch ik ben hiervan teruggekomen, en wel op dezen grond:

Goud is thans hier te lande standaardmetaal, maar in vroegere eeuwen gold als zoodanig zilver, en dit moet ten gevolge hebben gehad, dat naarmate de waardeverhouding tusschen de twee metalen gestegen is, de gouden munten betrekkelijk duurder zijn geworden. Nemen wij aan, dat er reeds in 1388 een zilveren penning van 9.45 gram zilver had bestaan en die zilveren penning toen geschat ware op één gulden = 20 stuivers = 40 grooten; onderstellen wij verder, dat men daarnaast een goudstuk had gehad ter waarde van 10 gulden. Dan zou dat *f* 10 stuk niet 6.048 gram goud hebben ingehouden, maar

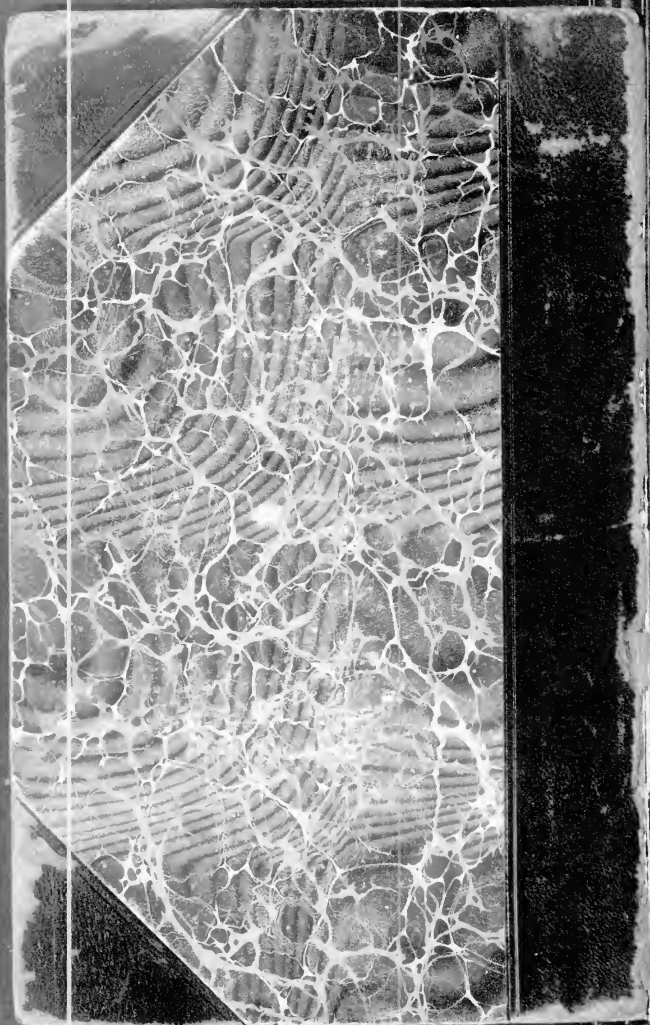
één elfde van 10 × 9.45, dus 8.59 gram. Door de rijzing van het goud zou echter dat *f* 10 stuk van 8.59 gram allengs gestegen zijn; toen de waardeverhouding tusschen de beide metalen 15.62[6] bedroeg, zou het gegolden hebben *f* 14.20. Met andere woorden: indien onze gulden van 9.45 gram zilver reeds in 1388 had bestaan en daarnaast een *f* 10 stuk in omloop ware geweest met ongeveer 42 percent meer goud dan het hedendaagsche, zou dat stuk reeds sedert lang negotiepenning zijn geworden, met afwisselenden prijs. De omstandigheid, dat de rekenmunt van 1388 aanmerkelijk is verzwakt en de stuiver of dubbele groot destijds veel meer zilver vertegenwoordigde dan het twintigste deel van 9.45 gram, heeft op deze redeneering geen invloed. Ik meen daarom, dat het verkieselijk is, bij onze omzettingen van Middeleeuwsche in hedendaagsche rekenmunt het zilver tot uitgangspunt te nemen en te cijferen zooals sub III is aangegeven.

Maar deze methode moet dan ook consequent worden toegepast, want men mag niet beurtelings van het zilver en van het goud uitgaan. Bijvoorbeeld. Omstreeks 1345 verdiende een timmermansknecht in Noordholland, blijkens een opgave van Mr. J. A. Sillem in zijn hierboven vermeld *Onderzoek*, 10 à 16 penningen Hollandsch per dag. Hoeveel is dat in Nederlandsch geld van onzen tijd? Onze tabel geeft voor 1345 slechts de goudwaarde van het pond Hollandsch aan: 6.51 gram. Nu zou men geneigd kunnen zijn, die 6.51 gram goud in hedendaagsche munt te herleiden op den grondslag van *f* 10 = 6.048 gram goud, hetgeen de 10 à 16 penningen op 45 à 72 cents zou brengen. Maar zoo mag men niet rekenen. Men moet de 6.51 gram goud eerst door vermenigvuldiging met 11 in zilver omzetten en daarna in guldens herleiden op den grondslag van *f* 1 = 9.45 gram zilver. Het equivalent der 10 à 16 penningen blijkt dan niet 45 à 72, maar slecht 31 à 50 cents te zijn.

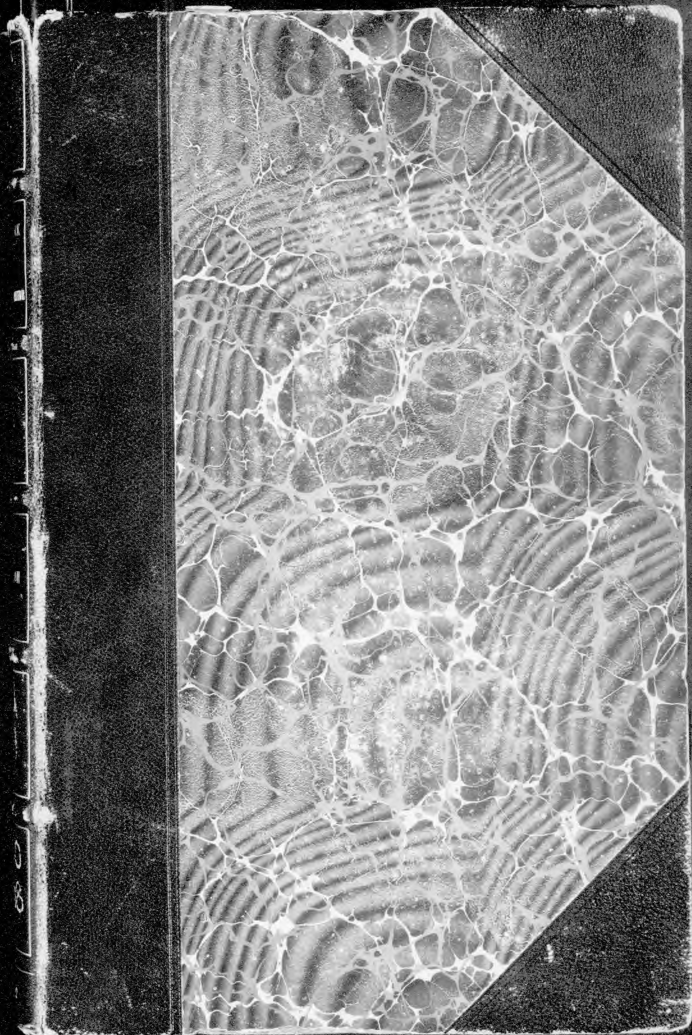
Ik neem hier nog een tabel over, aan een Italiaansche bron van 1765 ontleend, uit Soetbeer's *Materialien*, bl. 22, betreffende de waardeverhouding tusschen de beide metalen.

1252	10.70	1460	9.36
1296	10.88	1452	9.38
1324	13.62	1464	11.43
1345	10.88	1471	10.57
1375	10.79	1480	10.86
1402	10.56	1485	10.45
1422	10.18	1495	10.45

Deze cijfers — waarvan enkele wel niet juist zullen zijn — wijzen dooreengenomen een iets lagere verhouding aan dan van 1 tot 11. Daarentegen vermeldt Soetbeer andere getallen, uit Lubecksche bescheiden ontleend, die hoogere verhoudingen aangeven: 1346 11.33, 1365 11.37, 1441 11.12. Door een verhouding aan te nemen van 1 tot 11 zal men dus niet ver van de waarheid afwijken, althans zooveel nauwkeurigheid verkrijgen als hier bereikbaar en noodig is.

Volume 2

LEERBOEK

DER

STAATHUISHOUDKUNDE

LEERBOEK

DER

STAATHUISHOUDKUNDE

DOOR

MR. N. G. PIERSON

TWEEDE DEEL

Tweede, herziene druk

HAARLEM
DE ERVEN F. BOHN
1902

INHOUD.

DERDE AFDEELING.

De Voortbrenging.

HOOFDSTUK I.

Doel en wezen der Voortbrenging.

HOOFDSTUK II.

De Voortbrenging en het eigenbelang.

HOOFDSTUK III.

Bevolking en Voortbrenging.

HOOFDSTUK IV.

DE VOORTBRENGING EN HET BESCHERMEND STELSEL.

HOOFDSTUK V.

De Voortbrenging en het Grondbezit.

VIERDE AFDEELING.

De Inkomsten van den staat.

HOOFDSTUK I.

INKOMSTEN UIT DOMEINEN EN RETRIBUTIËN.

HOOFDSTUK II.

DE DRUK DER BELASTINGEN.

HOOFDSTUK III.

DE REGELING DER BELASTINGEN.

HOOFDSTUK IV.

Leeningen.

DERDE AFDEELING.

DE VOORTBRENGING.

HOOFDSTUK I.

Doel en wezen der Voortbrenging.

§ 1.

Voortbrenging en Volkswelvaart.

Van het onderwerp, dat wij gaan behandelen, kan in zekeren zin getuigd worden, dat het meer dan eenig ander op economisch gebied belangstelling wekt. Welk een rol speelt niet de voortbrenging in het maatschappelijk leven, en hoeveel offers getroost zich niet de gemeenschap om harentwille! Belastingen te verwijderen, die den prikkel tot voortbrenging verzwakken, inrichtingen tot stand te brengen die haar bevorderen, rekent in onze dagen schier elke regeering zich tot plicht.

Het schijnt dus onnoodig de hooge beteekenis van ons onderwerp in het licht te stellen. De toekomst, zegt RICHARD COBDEN, behoort aan het volk, dat werkt en voortbrengt; geene uitspraak gelijkt meer op een gemeenplaats. Zij is het echter niet. Onze eeuw, die op het gebied der voortbrenging meer dan eenige andere heeft gewrocht en nog steeds aan hare uitbreiding arbeidt, gelooft aan de heilzame werking van die uitbreiding op het peil der algemeene welvaart slechts ten halve. Dit blijkt reeds hieruit dat, wanneer in verre streken de landbouw toeneemt en daardoor de voedingsmiddelen belangrijk dalen in prijs, bezorgdheid zich meester maakt van zeer

velen. De verhooging van invoerrechten, waartoe in de laatste jaren bijkans alom is besloten, is een uiting van wantrouwen in de zegenrijke gevolgen van vermeerderde voortbrenging. Wil men meer bewijzen? Geen economisch boek is meer gelezen in onze dagen en heeft grooter bewondering en bijval ingeoogst dan *Progress and Poverty* van den Amerikaan HENRY GEORGE. Daarin wordt geleerd, dat bij de bestaande inrichting der maatschappij het toenemen der voortbrenging aan de talrijkste klassen niet ten nutte komt.

HENRY GEORGE staat met zijn leer op socialistischen grondslag. De socialisten hebben het altijd òf onverholen uitgesproken, òf stilzwijgend aangenomen, dat niet het hoofdstuk der voortbrenging, maar alleen het hoofdstuk der verdeeling belangstelling verdient. Na de groote uitvindingen van WATT en ARKWRIGT, zoo denken zij, is het niet langer de vraag, hoe de rijkdommen verkregen, maar hoe zij onder het bereik van allen gebracht zullen worden. Juist de sterke vlucht, dien de voortbrenging in onze dagen heeft genomen, is hun een reden om aan dit onderwerp geen aandacht te schenken: goederen zijn er genoeg; de pakhuizen en magazijnen zijn overvol; doch de verdeeling is gebrekkig, en in dat euvel te voorzien, daarop alleen komt het aan. In deze zienswijze wordt gedeeld door allen, wier economisch denken min of meer socialistisch is getint. Zij vragen, waartoe al die ontdekkingen en uitvindingen der laatste honderd jaren hebben geleid, nu rondom ons nog zooveel armoede heerscht? En omdat zij op die vraag niet terstond een bevredigend antwoord vinden, twijfelen zij aan het nut van het vermeerderen der voortbrenging.

Toch is een bevredigend antwoord hier gemakkelijk te vinden: het wordt gegeven door de bevolkingsstatistiek. In Europa woonden in het jaar 1800 172 millioen zielen, thans wonen er ruim tweemaal zooveel; en dat die talrijker menschenschaar minder welvaart geniet, is wel dikwijls beweerd, maar het tegenovergestelde is vaak bewezen. Hierin openbaart zich de beteekenis der voortbrenging: alleen door de groote vlucht,

die deze laatste heeft genomen, is het begrijpelijk, dat 350 millioen menschen thans voeding, kleeding, huisvesting vinden op nagenoeg dezelfde oppervlakte, waar vroeger 172 millioen woonden; in de vorige eeuw zou dit onmogelijk zijn geweest. De maatschappij kan zich in tweederlei richting ontwikkelen: in uitgebreidheid èn in rijkdom; het aantal harer leden kan toenemen, maar terwijl dit aantal onveranderd blijft, kan ook ieder lid meer welvaart gaan genieten. De gevolgen zijn zeer verschillend bij ontwikkeling in de eene of in de andere richting, doch de voorwaarde van beide is dezelfde: het algemeene inkomen moet grooter worden. Het toenemen der productie in onze eeuw heeft die voorwaarde vervuld. Men zou kunnen zeggen: het heeft de maatschappij der negentiende eeuw in de gelegenheid gesteld, zich te ontwikkelen in die richting, die zij nu eenmaal heeft gekozen.

De fout der socialisten bestaat niet hierin, dat zij hooge waarde hechten aan het hoofdstuk der verdeeling; maar dat zij daaraan uitsluitend waarde hechten en de niet minder groote belangrijkheid van het hoofdstuk der voortbrenging voorbijzien. Zij letten ook niet genoeg op het verband tusschen beide onderwerpen: op het nut van ruime voortbrenging tot verkrijging van meer gelijkmatigheid in den voet van verdeeling. Op grond van de uitkomsten, die ons vorig onderzoek heeft opgeleverd, mag verzekerd worden, dat geen enkele klasse der maatschappij bij het vermeerderen der productie een grooter belang heeft dan juist de arbeidersstand. Voor de anderen is de zegen niet altijd onvermengd. Door overvloedig aanbod van landbouwproducten kunnen de pachten dalen. De huiseigenaars winnen niet, maar verliezen, als door lage prijzen van materialen goedkoope woningen verrijzen. Den kapitalist brengt het geen voordeel, wanneer toenemende besparingen een drukkenden invloed oefenen op den rentestand. Maar voor den arbeider beteekent dit alles: meer welvaart. Algemeene vermeerdering van voortbrenging verbetert den toestand der arbeiders in tweederlei opzicht: zij doet

hem deelen in een grooter hoeveelheid goederen, en deelen op gunstiger voet.

Het zou niet alleen voor het menschdom een weldaad zijn, maar krachtig bijdragen tot opklaring van veler begrippen, indien deze oorzaak een tijd lang ongestoord kon werken, namelijk zoo, dat hare werking niet door andere oorzaken werd verduisterd. Men zou wenschen, dat gedurende eenige jaren de bevolking niet aangroeide, geene begrootingsposten door leeningen werden gedekt, geen kapitaalvernietiging plaats had door onbezonnen speculatiën; doch middelerwijl door verbetering der middelen van vervoer, door vorderingen in landbouw en nijverheid, de productie zich sterk bleef uitbreiden. Het ware noodig, dat zulk een tijdperk lang genoeg aanhield om tot zekere veranderingen in de verdeeling van kapitalen en werkkrachten, ook tot zekere onvermijdelijke verplaatsingen, gelegenheid te geven. Doch wij zijn er vast van overtuigd, dat na het einde van dat tijdperk een meerdere welvaart onder de arbeidersklasse zou bestaan, zoo duidelijk zichtbaar, dat niemand aan de hooge beteekenis van een ruime voortbrenging meer zou twijfelen. De tegenstelling tusschen rijk en arm zou veel minder scherp zijn geworden. Stond dan een ROBERT OWEN [1]) of een HENRY GEORGE op om te betoogen, dat in onze dagen slechts het hoofdstuk der verdeeling onze belangstelling waardig is, men zou niet naar hem luisteren, omdat het duidelijk zou zijn gebleken, dat niets zoozeer als ruime voortbrenging gelijkmatiger verdeeling in de hand werkt.

Niet alleen de socialisten en degenen, die onder hun invloed staan, verkeeren in de noodlottige dwaling, die wij hier bestrijden; zij bestaat ook bij anderen, die van het socialisme geheel afkeerig zijn. Wij kunnen, om de belangrijkheid van het onderwerp te doen beseffen, ons niet bepalen tot verwijzing naar vroegere uitkomsten, maar moeten aan de verkregene nieuwe toevoegen. Sommigen twijfelen vaak aan het nut van vermeerderde voortbrenging, omdat zij vreezen dat daardoor groote jammeren over het menschdom gebracht zullen worden; zij verwachten daarvan Algemeene Overproductie. Onze taak is in de eerste plaats, het ijdele van die vrees aan te toonen.

[1]) Zie Mr. H. P. G. QUACK, *De Socialisten*, Deel II, bl. 396.

---

§ 2.

Overproductie.

Wat heeft men onder overproductie te verstaan?

Overproductie wordt dikwijls genoemd: voortbrenging boven de behoefte. Heeft het woord dezen zin, zoo bestaat eerst algemeene overproductie, wanneer men alle dingen om niet kan verkrijgen. Zulk een toestand ware niet te vreezen, maar te wenschen, daar hij een eind zou maken aan alle gebrek. Indien de voorraad van iedere zaak zoo groot was, dat niets waarde had, zou een ware heilsstaat zijn aangebroken, want elkeen zou zich kunnen voeden, kleeden, huisvesten, naar goeddunken. Men begrijpt, dat dit ideaal nooit werkelijkheid kan worden; en geschiedde dit al voor een zekeren tijd, wat reeds ondenkbaar is te achten, dan zou de prikkel tot arbeid verdwijnen en eerlang groote schaarschte ontstaan.

Wij moeten hier andermaal in herinnering brengen [1]), dat het woord behoefte meestal zeer onnauwkeurig wordt gebezigd. Wanneer een fabrikant zijne goederen niet tot normale prijzen kan verkoopen, hoort men hem zeggen, dat er geen „behoefte" is aan zijn artikel. Bood hij zijne goederen aan tot den halven prijs, dien zij gewoonlijk kosten, dan zou hij bespeuren, hoevele behoeften onder gewone omstandigheden onbevredigd blijven. Iedere prijs, hoe gering ook, tempert de vraag eenigszins, schrikt sommigen af, noopt tot minder verbruik dan men zich gunnen zou, indien het artikel te geef ware. De behoefte, waarvan de fabrikant of de koopman spreekt, is niet de volle, de geheele behoefte, maar slechts een gedeelte daarvan: die, welke zich openbaart in

[1]) Zie Deel I, bl 54.

bereidvaardigheid tot koopen. Op een plaats, waar drinkwater een prijs heeft, laat de behoefte aan drinkwater zich niet afmeten naar de verkochte hoeveelheid: men kan er vast op rekenen, al is de prijs nog zoo gering, dat hij sommigen zal nopen om minder water te verbruiken dat zij anders nuttig zouden achten. Niet alleen verspilling, ook voorziening in werkelijke nooddruft wordt voor een deel, zij het voor een klein deel, belet, zoodra men een offer moet brengen om iets te verkrijgen. Bezuiniging is voor velen zulk een dure plicht!

Indien algemeene overproductie voortbrenging boven de behoefte beteekent, is zij een voortbrenging op zoo groote schaal, dat alle dingen zijn gebracht in de groep der Niet-economische goederen. Maar zóó is het woord nooit opgevat, noch in de wetenschap, noch in de practijk. Men verstaat daaronder een voortbrenging, die zoo ruim is, dat zij de prijzen doet dalen beneden de zoogenaamde productiekosten. Er is overproductie van suiker, als Java-suiker *f* 8 per picol waard is en slechts met voordeel kan geleverd worden voor *f* 8.50 of *f* 9. Er is overproductie van ijzer, wanneer voor Engelsch ijzer 36 shillings per ton wordt betaald, doch de Engelsche fabrikanten ten minste 37 of 38 shillings moeten bedingen om een redelijke winst te maken. De beteekenis van het woord is zelfs nog enger dan uit deze voorbeelden blijkt. Indien in een of ander werelddeel rijke ijzermijnen werden gevonden en het daardoor mogelijk bleek in de g e h e e l e vraag naar ijzer te voorzien tot een prijs, ver beneden dien, waarvoor men thans in Amerika en Europa dit artikel kan leveren, zou niet van overproductie worden gesproken, maar van sterke buitenlandsche mededinging. Overproductie wordt slechts dan gezegd aanwezig te zijn, wanneer een groot deel der bestaande ondernemers met verlies moet werken, en dit niet het gevolg is van uitvindingen of ontdekkingen, maar alleen van te sterke uitbreiding der productie in een bepaalde richting. Bij overproductie is de toestand aldus: zeer vele ondernemers kunnen hunne kosten niet goedmaken; maar indien àl die ondernemers hunne zaken beëindigden, zou er duurte ontstaan.

Wij weten echter, wat Voortbrengingskosten zijn. In streng wetenschappelijken zin [1]): hetgeen aan brandstoffen en diergelijken verloren gaat; in de taal van het dagelijksch leven: de som der uitgaven van allerlei aard, die de ondernemer zich tot verkrijging van een bepaalde hoeveelheid goederen moet getroosten. Loonen en renten vervullen daaronder een zeer voorname plaats; ja bij scherpe ontleding, en wanneer men de belastingen buiten rekening laat, kan men zeggen: schier de eenige plaats; want uit loonen en renten bestaan ook de prijzen der grond- en hulpstoffen, de vrachten, de huren van gebouwen, voor zoover daarin geen pachtwaarde is begrepen.

Na deze toelichting laat zich het verschijnsel Overproductie nog nauwkeuriger omschrijven. Het is een wanverhouding, door groote voortbrenging veroorzaakt, tusschen de prijzen der goederen eenerzijds en de loonen en renten anderzijds. Daarop komt de geheele zaak neder. Dit blijkt hieruit, dat de klachten wegens overproductie dadelijk verstommen, wanneer de loonen en renten een verlaging ondergaan. De ondernemer, hoewel hij geen hoogere prijzen bedingt, is dan tevreden. Het is waar, zegt hij, iedere picol suiker brengt mij slechts *f* 8, iedere ton ijzer slechts 36 shillings op, maar mijne „kosten" zijn dermate verminderd, dat ik hiermede genoegen neem, immers een redelijke winst overhoud.

Indien de prijzen belangrijk dalen, maar in gelijke of nog sterkere verhouding de „kosten" per picol, per ton, zal niemand van overproductie spreken. De ondernemers zullen dan wel verliezen op hunne oude voorraden, doch zijn die eenmaal opgeruimd, geen stof tot klagen hebben. Breiden wij deze onderstelling nog een weinig uit. De arbeiders worden bij de taak of bij het stuk betaald, en zij ontvangen voortaan wel een geringere belooning voor elke hoeveelheid, die zij

[1]) Zie Deel I, bl. 69—72.

leveren, maar brengen door betere werkwijze, betere behandeling der grondstoffen — in den landbouw door betere toebereiding van den grond of meer kennis van het bedrijf — een zooveel grootere hoeveelheid voort, dat zij ten slotte niet minder geld dan vroeger ontvangen. In dat geval is niemand in een slechteren toestand gekomen. De ondernemers niet, want zij dekken hunne „kosten"; de arbeiders niet, want zij verdienen evenveel als te voren, en als verbruikers kunnen zij zich voor minder geld de goederen aanschaffen, die zij plegen te koopen.

Men moet nu duidelijk leeren inzien, want daarmede verdwijnen alle nevelen op dit gebied, dat vermeerdering van productie juist zoodanig werkt, als in ons voorbeeld werd ondersteld; daargelaten de gunstiger voet van deeling tusschen arbeiders en anderen, waarvan vroeger is gesproken. Men ziet gewoonlijk voor vermeerdering van productie aan, wat alleen verplaatsing, verandering is. Het gebeurt menigmaal, dat aan een bepaalden tak van nijverheid een te groote uitbreiding wordt gegeven, doordien kapitalen en werkkrachten, die men voor andere doeleinden placht aan te wenden, voortaan in dien tak van nijverheid worden gebruikt. Dan daalt de prijs van het daar voortgebrachte artikel belangrijk, en de ondernemers lijden verliezen, omdat er niets is dat hun de schade vergoedt. Maar dat is geen vermeerdering van voortbrenging; door in plaats van het een het ander te vervaardigen doet men de totale uitkomsten der productie niet klimmen, maar brengt men slechts een wijziging — en in het hier onderstelde geval geen gelukkige wijziging — in de verhouding tusschen de voortgebrachte goederen onderling. Nu ontstaat het euvel, dat overproductie heet: de prijzen dekken de „kosten" niet meer. Doch bij werkelijke vermeerdering van voortbrenging wordt een veel gunstiger toestand geboren. Een grooter productie van manufacturen of ijzer is mogelijk, doordien velen, die andere artikelen plachten te vervaardigen, manufacturen of ijzer gaan leveren. Maar een ruimer voortbrenging èn van manufacturen, èn van ijzer, èn van alle

overige zaken heeft alleen plaats door betere aanwending van de bestaande krachten en hulpmiddelen, door grootere vruchtbaarheid van kapitaal en arbeid. Bij die grootere vruchtbaarheid wint de ondernemer op de hoeveelheid terug, wat hij verliest op den prijs. Was zijn product vroeger 100000 kilo's, die hij tot *f* 1 per kilo verkocht, nu moet hij zich misschien met 80 cents per kilo tevreden stellen; doch het deert hem niet, indien hij thans 125000 kilo's verkrijgt. Laten zijne uitschotten *f* 90000 bedragen: in beide gevallen zal hij een winst behalen van *f* 10000.

Dit gewichtig punt wordt door hen, die Algemeene Overproductie vreezen, steeds voorbijgezien. Zij slaan de jammeren gade, die zich vertoonen, wanneer de prijzen van sommige goederen dalen beneden de „voortbrengingskosten": stilstand van fabrieken, afdanking van werkvolk, kapitaalverlies op groote schaal. Nu roepen zij uit: welk een ramp zou het zijn, wanneer datzelfde eens gebeurde in alle takken van bedrijf! Maar dat kan niet gebeuren in alle takken van bedrijf, want hetgeen men bij overproductie waarneemt is niet vermeerderde vruchtbaarheid, maar verplaatsing van kapitalen en werkkrachten; niet toeneming der voortbrenging, maar verandering in hare richting; niet vergrooting van de som harer uitkomsten, maar een andere verdeeling dezer som over de verschillende soorten van goederen. Juist datgene wat vermeerdering van voortbrenging onschadelijk maakt voor den ondernemer, ontbreekt hier, zoodat wij recht hebben om te besluiten, dat de vrees voor algemeene overproductie ijdel is. Tevens moet worden opgemerkt, dat indien de vermeerdering van voortbrenging zich ook uitstrekt tot het muntmetaal, zelfs de prijsverlaging, waarvan wij hebben gesproken, achterwege blijft. In dat geval echter stijgen de geldloonen, hetgeen voor den ondernemer op hetzelfde nederkomt.

Het is van overwegend belang, dat dit punt goed begrepen wordt; op het gevaar af van te uitvoerig te worden, willen wij daarom twee bedenkingen pogen op te lossen, die men tegen de hier voorgedragen zienswijze zou kunnen inbrengen.

Ten eerste: Wat geeft ons recht tot de bewering, dat de ondernemer alles terugwint op de hoeveelheid, wat hij op den prijs verliest? Zou het verlies niet de winst kunnen te boven gaan? Met dezelfde kapitalen en werkkrachten worden 125000 kilo's verkregen, als waarmede vroeger slechts 100000 kilo's werden voortgebracht. Daalt nu de prijs niet tot 80, maar tot 70 cents, terwijl de uitschotten nog altijd *f* 90000 bedragen, zoo worden niet *f* 10000 verdiend, maar *f* 2500 verloren. Wie bewijst ons, dat dit onmogelijk is?

Ten aanzien van bepaalde artikelen is dit inderdaad verre van onmogelijk. Er zijn wel goederen, waarvan een veel grooter hoeveelheid te verkoopen is, zoodra de prijs slechts een weinig lager wordt gesteld: van andere daarentegen is alleen dan belangrijk meer te plaatsen, wanneer zij zeer goedkoop worden aangeboden. Bij algemeene vermeerdering van voortbrenging zal groote ongelijkheid ontstaan. De eene ondernemer zal meer winnen op de hoeveelheid, dan hij verliest op den prijs; de verandering zal hem dus zeer bevoordeelen. Vroeger maakte hij 100000 kilo's en bedong hiervoor *f* 1.— per kilo; thans maakt hij 125000 kilo's en verkoopt die à 85 of 90 cents, zoodat hij *f* 6250 of *f* 12500 meer verdient, in weerwil der prijsverlaging. De andere ondernemer zal niet zoo gelukkig zijn: zijn verlies zal zijne winst overtreffen. Wij mogen echter voorspellen, dat noch de bate van den eersten, noch de schade van den tweeden, duurzaam zal wezen; want de mededinging zal aangroeien in het bedrijf, dat tot meerderen bloei is gekomen, afnemen in het andere, en eerlang zal in beide nagenoeg hetzelfde verdiend worden. Toch moet dit gereedelijk worden toegestemd: gedurende een zekeren tijd — die langer zal zijn, naar gelang het moeilijker is kapitalen en werkkrachten uit de bedrijven, waar verlies wordt geleden, terug te trekken — zal ten aanzien van sommige artikelen de grootere hoeveelheid den lageren prijs niet vergoeden [1]).

[1]) Terecht wordt hierop nadruk gelegd door Prof. J. S. NICHOLSON, *The effects of machinery on wages*, London 1892, bl. 66 en verv. Maar ten onrechte zoekt hij daarin een argument tegen J. S. MILL's bekende theorie aangaande het onderwerp, dat ons bezig houdt, voorgedragen in de *Principles*, Book III, Ch. XIV.

Van dit laatste werk, MILL's *Principles of political economy*, is in 1895 te New-York eene uitgave verschenen „abridged, with critical, bibliographical, and explanatory notes", van de hand van Prof J LAURENCE LAOGHLIN. Deze uitgave verdient zeer de aandacht.

Maar wij onderstellen nu, dat die tijd van overgang voorbij is; zal dan, dooreengenomen, de vergoeding onvoldoende blijken? Wij kunnen het niet inzien; want de totale vraag naar goederen is dezelfde gebleven, zoodat nog evenveel als vroeger tot aankoop van allerlei zaken zal worden besteed. Men noeme de som, die eertijds werd uitgegeven, 100, de hoeveelheid zaken, die men daarvoor kocht x; dan kostte iedere zaak gemideld $\frac{100}{x}$. Is x tot $1^1/_4\, x$ aangegroeid, dan zal iedere zaak, altijd wanneer nog 100 in het geheel wordt besteed, dooreen $\frac{100}{1^1/_4\, x}$ kosten, dus in prijs zijn gedaald; maar die daling zal naar evenredigheid niet sterker zijn dan de toeneming der hoeveelheid, zoodat de vergoeding volkomen is.

Of werpt men ons tegen, dat de totale vraag naar goederen verminderd kan zijn, doordien er minder wordt verteerd, meer opgelegd? Wij herinneren dan, dat opleg op de totale vraag naar goederen geen invloed heeft. „Besparing", zegt LEROY-BEAULIEU terecht, „geeft aan de nijverheid en den „arbeid van een volk een nieuwe richting: in plaats van ze „te richten op de voortbrenging van zaken, die terstond ver„bruikt kunnen worden, richt zij die op de voortbrenging „van werktuigen of andere kapitalen" [1]). In een land, waar veel wordt opgelegd, worden niet minder goederen gevraagd dan in een land, waar veel wordt verteerd; de vraag naar dingen van blijvend nut, naar voortbrengingsmiddelen, zal er juist zooveel grooter zijn, als er de vraag naar alle overige

[1]) *Le Collectivisme*, Livre II, Ch. II, bl. 230. De geheele plaats, waarvan deze woorden de aanhef zijn, is lezenswaardig.

Verg. ook Deel I, bl. 305.

zaken geringer is. Zelfs dan zal er geen mindere vraag zijn, wanneer vele personen in dat land hunne spaargelden beleggen in buitenlandsche fondsen; op grond van de uitkomsten, waartoe wij in ons hoofdstuk over de Wisselkoersen zijn gebracht, mogen wij verzekeren, dat de buitenlandsche fondsen met goederen betaald zullen worden. Er bestaat dus geen enkele reden om te gelooven, dat in het onderstelde geval de totale som, die voor allerlei aankoopen wordt besteed, zal verminderen; en vermindert zij niet, dan vindt ook dooreengenomen elke ondernemer in de hoeveelheid terug, wat hij op den prijs verliest.

Doch gesteld nu eens, deze redeneering bleek onjuist, wat zou dan nog bewezen zijn? Niemand zal loochenen, dat een grootere hoeveelheid althans éénige vergoeding geeft voor een lageren prijs; aan de vergoeding zou alleen iets ontbreken. Het geneesmiddel zou dan voor de hand liggen: het zou hierin bestaan, dat de „voortbrengingskosten" een weinig daalden; met andere woorden, dat de arbeiders — om ons tot hen te bepalen — zich met een kleiner g e l dloon tevreden stelden. Het kwaad zou zijn, dat de arbeid niet in de algemeene prijsverlaging had gedeeld, en om de kranke maatschappij gezond te maken ware het niet noodig, niet wenschelijk zelfs, dat de voortbrenging werd ingetoomd, maar zou het voldoende wezen, dat de arbeiders iets van hun g e l dloon lieten vallen. Na hierin bewilligd te hebben, zouden zij in geen slechteren, maar nog altijd in een beteren toestand zijn gebracht dan dien, waarin zij vroeger verkeerden; want de geldloonen zouden op verre niet evenveel behoeven te dalen als de prijzen; zij zouden slechts zooveel behoeven te dalen, als noodig ware om den ondernemers de schade te vergoeden, die hieruit was ontsproten, dat de prijzen sterker waren verminderd dan de hoeveelheden toegenomen. Het euvel zou niet zijn: te groote vermeerdering van productie; maar de voet, waarop de arbeiders in het maatschappelijk inkomen deelen, zou door het standhouden der geldloonen bij algemeene daling van prijzen voor hen te gunstig zijn geworden, gunstiger namelijk dan

de omstandigheden toelieten. Zoodra hierin ware voorzien, zou het kwaad verwijderd zijn.

Men zie niet voorbij, dat in het hier gestelde geval de prijsverlaging zéér belangrijk zou wezen. Als een grootere hoeveelheid vermenigvuldigd met een lageren prijs een minder bedrag tot uitkomst geeft dan een kleinere hoeveelheid vermenigvuldigd met een hoogeren prijs, moet de prijs zeer sterk zijn gedaald. En bij een zeer belangrijke prijsverlaging, die zich uitstrekt tot alle of althans de meeste artikelen, kan het geldloon een weinig dalen, terwijl het werkelijke loon — de som der goederen, waarover de arbeider beschikking erlangt — stijgt. Daar dit werkelijke loon het eenige is, waarbij de arbeider belang heeft, komen wij tot de slotsom, dat zelfs dan, wanneer ons betoog niet geheel juist ware, vermeerdering van voortbrenging zou blijken bevorderlijk te zijn aan de welvaart der talrijkste volksklasse, algemeene overproductie ook dan een ijdel schrikbeeld zou moeten heeten.

Maar nog een tweede bedenking kan geopperd worden. Wij hebben steeds beweerd, dat toeneming van productie slechts mogelijk is door toegenomen productiviteit van kapitaal en arbeid. Werd niet door ons voorbijgezien, dat zij ook het gevolg kan zijn van aanwas van bevolking en daarmede gepaard gaande vermeerdering van voortbrengingsmiddelen? En zoo daarin de oorzaak is gelegen, faalt dan niet de redeneering, die wij hebben voorgedragen? Het aanbod van goederen wordt dan grooter, maar zoo dit prijsverlaging bewerkt, zal geen enkele ondernemer vergoeding vinden voor het verlies, dat hij daardoor lijdt.

Het is waar, dat wij tot dusver een stilstaand bevolkingscijfer hebben ondersteld. Neemt men aan, dat de bevolking toeneemt, zoo brengt men een nieuw punt ter sprake, dat afzonderlijk moet worden overwogen. Men moet nu goed inzien, wat de strekking is van de gestelde vraag. De vraag is niet, of aanwas van bevolking voordeelig of schadelijk is te achten; maar of het al of niet bevorderlijk is aan de algemeene welvaart, dat de voortbrenging, i n d i e n de bevolking

toeneemt, klimt in dezelfde of een grootere evenredigheid. Wij onderzoeken hier, of de productie in haar geheel ooit te overvloedig kan worden, zoodat het wenschelijk zou zijn hare uitbreiding tegen te gaan. Wij hebben dus na te sporen, of dit geval zich kan voordoen, wanneer zij toeneemt wegens vermeerdering van het getal der voortbrengers. Gegeven die vermeerdering, kan het dan ooit beter zijn, dat de productie niet, dan dat zij wel aangroeit?

Denken wij aan een geisoleerd land, zoo is het antwoord niet moeilijk, want aanwas van bevolking is dan tevens toeneming van vraag. In zulk een land wonen 10 millioen menschen, en hun getal klimt tot 12 millioen. Brengen die twaalf millioen juist één vijfde meer voort dan vroeger de tien, zoo is er geen enkele reden om te gelooven, dat de prijzen zullen dalen; want de nieuwe voortbrengselen zullen nieuwe koopers vinden; met de vermeerdering van het aanbod zal de behoefte gelijken tred hebben gehouden. Brengt de grootere bevolking naar evenredigheid méér voort, bijvoorbeeld omdat doelmatiger verdeeling van arbeid mogelijk is geworden, dan is zeer zeker prijsverlaging te wachten; maar dan staat men weder voor het geval, waarover wij vroeger hebben gesproken: kapitaal en arbeid zullen productiever zijn geworden, en de ondernemers zullen in de grootere hoeveelheden een vergoeding vinden voor de prijsverlaging. Is daarentegen, hetgeen zeer denkbaar genoemd mag worden, de vermeerdering van voortbrenging geringer dan de aanwas van bevolking, zoo zal het zijn, omdat men de toevlucht heeft moeten nemen tot minder vruchtbaar land, of omdat men fabrieken heeft moeten bouwen op plaatsen, waar de grond- en hulpstoffen minder gemakkelijk verkrijgbaar zijn. Maar dan is ook geen prijsverlaging denkbaar; integendeel, de meeste zaken zullen duurder worden, en dit zal het nadeel van de onvoldoende toeneming der productie openbaren.

In een geisoleerden staat kan het derhalve slechts nadeelig zijn, zoo de voortbrenging geen gelijken tred houdt met den aanwas van bevolking; veeleer moet men het tegenovergestelde

wenschen, grooter vermeerdering van productie. Moet de slotsom anders luiden, zoo wij denken aan een land, dat deel neemt aan het internationaal verkeer? Om te bewijzen, dat dit niet zoo is, willen wij aannemen, dat alle benoodigdheden zonder onderscheid uit het buitenland worden aangevoerd, dus in het land zelfs slechts uitvoerproducten worden voortgebracht; dit is zeker wel het sterkste, dat wij kunnen onderstellen, een toestand, die zich nergens voordoet. Blijkt ook in dat geval vermeerdering van voortbrenging nooit te vreezen, steeds wenschelijk, dan is zonder twijfel het pleit gewonnen.

De bevolking alzoo groeit aan en met haar de productie. Daar echter buitenslands de vraag onveranderd is gebleven — niets in ons voorbeeld vergunt ons aan te nemen, dat zij geklommen is — kunnen de uitgevoerde goederen niet meer dezelfde prijzen bedingen als vroeger. De ondernemers kunnen dus evenmin dezelfde loonen betalen: de loonstandaard en, bijaldien het kapitaal in gelijke evenredigheid als de bevolking vermeerderd is, ook de rentestandaard, daalt. Dit wil met andere woorden zeggen, dat de algemeene volkswelvaart vermindert. Waarschijnlijk zal dit kwaad wel eenigszins getemperd worden door de loonsvermindering zelve, waardoor het rekening zal geven om goederen, die men uit het buitenland placht te ontbieden, in het eigen land voort te brengen, zoodat het niet langer noodig is alleen voor uitvoer te werken. Maar volstrekte genezing kan dit niet verschaffen; het geldloon blijft stellig beneden het oude peil.

Men is nu misschien geneigd te besluiten, dat wij ons pleit niet gewonnen, maar verloren hebben, want in dit geval is er vermindering van welvaart. Zeer zeker is er vermindering van welvaart, doch waarom? Omdat de voortbrenging is toegenomen? Neen: in weerwil van die toeneming. De vermeerdering van de hoeveelheid goederen gaf geen evenredige vermeerdering van inkomen, daar die goederen, wegens het ruimere aanbod, buitenslands niet meer dezelfde prijzen konden bedingen als voorheen; maar zij gaf toch éénige vermeerdering van inkomen, en welk een ramp zou het geweest zijn,

indien zij ware uitgebleven! De bevolking nam toe; tegenover die toeneming had een gelijke groei van het algemeene inkomen moeten staan, en die bleef achterwege. Maar zou de welvaart meer gebaat zijn, indien de voortbrenging op hetzelfde peil gebleven, dus het inkomen in het geheel niet gestegen ware? Dat zal wel niemand beweren, en wij moeten ook in dit geval de vermeerdering der voortbrenging weldadig noemen; ofschoon het beter ware geweest, indien aanwas van bevolking haar niet noodzakelijk had gemaakt.

Dit een en ander moge niet de wederlegging bevatten van elke bedenking, die men zou kunnen opperen, wij meenen toch genoeg gezegd te hebben om aan te toonen, dat zij, die voor algemeene overproductie beducht zijn, in dwaling verkeeren. In het belang der algemeene welvaart is niets zoozeer te wenschen, als dat de arbeid steeds ruimer vruchten levert. Wordt die wensch vervuld, dan zal van drie dingen één gebeuren. Òf er zal een aanhoudende daling plaats vinden in alle prijzen; levensbenoodigdheden en alle overige zaken zullen steeds goedkooper worden, dus steeds meer onder het bereik vallen van personen, die zich vroeger menig genot moesten ontzeggen. Of wel, de prijzen zullen onveranderd blijven, maar alle geldelijke inkomsten zullen gestadig vermeerderen, hetgeen hetzelfde gevolg zal hebben voor de algemeene welvaart; hoewel zij, die vaste inkomsten genieten, in de verbetering van den toestand niet zullen deelen. Of eindelijk, zoowel het een als het ander zal geschieden: er zal èn daling van prijzen, èn vermeerdering der geldelijke inkomsten zijn. In welken van dezen drie vormen de vooruitgang zich openbaren zal, hangt af van de vermeerdering, die al of niet de voortbrenging van muntmetaal ondergaat. Hetgeen wij vroeger over de vormen van loonsverandering hebben gezegd [1]), is hier van toepassing.

[1]) Deel I, bl. 409—415.

---

§ 3.

Het begrip van Voortbrenging.

Nu de belangrijkheid van ons onderwerp is toegelicht, moeten wij dat onderwerp zelf nader leeren kennen. Wat onder voortbrenging te verstaan is en wat niet, vereischt meer opheldering, dan bij den eersten aanblik noodig schijnt.

Aan de physiocraten komt de lof toe van het eerst een poging te hebben aangewend om het economisch begrip van Voortbrenging te bepalen. Gelijk in het algemeen hun verdienste daarin bestaat, dat zij de aandacht hebben gevestigd op belangrijke punten van onderzoek, zoo ook hier. Maar evenals in de meeste andere gevallen, reikt ook ten aanzien van dit onderwerp hun verdienste niet veel verder. Hun voortbrengingsbegrip is te eng; de ontwikkelingsgang onzer wetenschap, nadat de Physiocraten van het tooneel verdwenen zijn, heeft zich gekenmerkt door grootere uitbreiding van dat begrip. In welke mate men daarin gelukkig is geweest, zal straks worden nagegaan.

Het uitgangspunt der Physiocraten was in zeker opzicht niet verkeerd. Er kan, zoo spraken zij, van voortbrenging geen sprake zijn, wanneer het inkomen niet vermeerdert; en het inkomen vermeerdert niet, zoodra de kosten meer bedragen dan de uitkomst van het werk. Wanneer voor een waarde van *f* 10,000 is verkregen en de kosten bedragen juist evenveel, is er stellig in economischen zin niet voortgebracht. Doch het komt er nu wel op aan, goed te begrijpen wat Voortbrengingskosten zijn en niet als zoodanig te beschouwen, wat inderdaad geen kosten zijn, maar deelen van het inkomen.

En daarin hebben de Physiocraten misgetast; de dwaling, die wij in het begin van dit werk hebben bestreden [1]), is, zooals toen reeds werd opgemerkt, bij uitnemendheid hunne dwaling geweest. Arbeidsloonen, renten, belastingen, dat alles

[1]) Deel I, bl. 69—72.

noemen zij „kosten”, gelijk de individueele ondernemer dat doet; geheel voorbijziende, dat de economist, die voorwaarden van algemeene volkswelvaart heeft op te sporen, zich op een ander, een hooger standpunt moet plaatsen. Loonen, renten en belastingen, wij herhalen het met nadruk, zijn geen kosten, maar vruchten, uitkomsten van het verrichte werk; aandeelen van arbeiders, van kapitalisten, van den staat, in het voortgebrachte. De kosten bestaan uitsluitend in hetgeen door afslijting en verbruik bij de voortbrenging te niet gaat. Geen graan wordt verkregen zonder zaad, geen vleesch zonder veevoeder, geen brood zonder brandstoffen aan te wenden. Geen vervoer heeft plaats, of de wagens en schepen, die daartoe gebezigd worden, lijden eenige schade. Ziedaar de kosten; niet het loon, dat den arbeider wordt uitgekeerd, en dat, wij hebben er zoo even aan herinnerd, zijn deel is in hetgeen met zijne medewerking wordt tot stand gebracht.

Wanneer dus een fabrikant goederen ter waarde van *f* 10,000 heeft opgeofferd en goederen ter waarde van *f* 100,000 heeft verkregen, zal hij voor *f* 90,000 hebben voortgebracht, al bedroegen zijne uitschotten belangrijk meer. Hij verrichtte productieven arbeid, schoon hij zelf misschien een zwaar verlies leed. Dat verlies zal hieruit zijn ontsproten, dat hij te hooge loonen en renten heeft betaald, of wel, dat hij de hulpmiddelen, die hem ter beschikking stonden, niet oordeelkundig heeft aangewend, of eindelijk, dat hij niet het meest gewilde artikel heeft geleverd. In plaats van *f* 100,000 had hij missehien niet meer dan *f* 60,000 aan loonen en renten behoeven te voldoen; of in plaats van goederen ter waarde van *f* 100,000 te verkrijgen, had hij voor *f* 125,000 kunnen voortbrengen. Dit waren fouten, welker gevolgen niet hem alleen, maar ook anderen zullen treffen. De maatschappij heeft er belang bij, dat geen kapitaal verloren ga; en gewoonlijk gaat kapitaalverlies voor den ondernemer met kapitaalverlies voor de maatschappij gepaard; want de arbeiders plegen niet veel op te leggen van hetgeen hun boven de werkelijk verkregen uitkomsten wordt verstrekt. Doch er zijn drie vragen, die men

zorgvuldig van elkander moet onderscheiden: of een handeling productief is geweest; of zij het dermate is geweest als zij dit had kunnen en moeten zijn; voorts, of zij, die tot het verrichten van die productieve handeling hebben medegewerkt, niet overmatig zijn bezoldigd. Het gebeurt menigmaal, dat òf de productiviteit te gering, òf de bezoldiging te ruim was, terwijl er niettemin voortbrenging heeft plaats gehad. Voortbrenging is er altijd, zoodra meer verkregen wordt, niet dan de ondernemer aan zijne medewerkers of aan den staat betaalde, maar dan hij ter wille van de voortbrenging heeft opgeofferd [1]).

De ontwikkeling der wetenschap sedert de Physiocraten, merkten wij aan, heeft zich gekenmerkt door verruiming van het voortbrengingsbegrip. Is men daarin ver genoeg gegaan? Op enkele punten misschien te ver? Wij zullen dit onderzoeken door achtereenvolgens drie theorieën, die alle nog aanhangers tellen, in oogenschouw te nemen. Naar luid van de eerste dezer theorieën is voortbrenging in economischen zin: dingen scheppen, die r u i l w a a r d e hebben, of ook: de ruilwaarde der dingen door arbeid verhoogen. De tweede theorie verschilt van de eerste alleen hierin, dat zij voor Ruilwaarde Waarde in de plaats stelt. Het eigenaardige van de derde is gelegen in de opneming der zoogenaamde o n s t o f f e l i j k e g o e d e r e n onder de voortbrengselen.

I. Naar luid van de eerste theorie zou Voortbrenging zijn: ruilwaarde scheppen. Aldus JOHN STUART MILL in zijne *Principles of Political economy.* Hij begint met ons te zeggen, wat te verstaan is onder rijkdom, *Wealth.* Niet geld alleen, zooals de mercantilisten (naar MILL's voorstelling) beweerden, maar alles wat den mensch nuttig kan zijn en niet tot de vrije natuurgaven behoort. Dus alle stoffelijke dingen, die waarde

[1]) Het is opmerkelijk, dat J. B. SAY, die de Physiocraten bestrijdt, zich nochtans de volgende uitdrukking laat ontvallen: „On ne produit véritablement que lorsque, tous les services productifs étant payés, le produit vaut ses frais de production”. Cours complet, Deel I., bl. 346. Dit is — bij SAY's opvatting van de woorden „frais de production” — zuiver Physiocratisme.

hebben, alle zoogenaamde Economische goederen, om het even of zij al of niet verkoopbaar zijn, maken deel van den rijkdom uit? Dit is MILL's bedoeling niet. „Dingen, waarvoor men niets in ruil kan krijgen, hoe nuttig of noodig zij mogen wezen, zijn geen rijkdom in den zin, waarin dat woord in de staathuishoudkunde wordt gebezigd."

Weet men eenmaal wat rijkdom is, *Wealth*, dan weet men ook wat voortbrenging is; want voortbrengen bestaat alleen in scheppen of vermeerderen van *Wealth*, middellijk of onmiddellijk. Deze gedachten worden door MILL op stelligen toon voorgedragen; hare juistheid spreekt bij hem van zelf; hij schijnt niet te vermoeden, dat al hetgeen hij zegt bewijs noodig heeft. Eerst dan, wanneer hij over den Improductieven arbeid gaat spreken, treedt hij in een verdediging zijner zienswijze. Die verdediging raakt echter de punten niet, waarop zij bovenal verdediging noodig heeft. MILL maakt den indruk van over die punten niet veel te hebben nagedacht, want dikwijls bezigt hij woorden, die in zijn leer kwalijk passen. Zoo verzekert hij (in het derde hoofdstuk van het eerste Boek) dat alle arbeid productief moet heeten, die dient om zaken van blijvend nut te scheppen [1]). Maar zaken van blijvend nut zijn niet altijd verkoopbaar. In een maatschappij, waar niet geruild wordt, waar dus ieder voortbrengt wat hij zelf noodig heeft, is niets verkoopbaar.

De leemte in MILL's betoog wordt door andere schrijvers, die dezelfde meening als hij zijn toegedaan, niet volkomen aangevuld, zoodat wij naar de gronden, waarop die meening rust, eenigermate moeten gissen. Het laat zich vermoeden, dat zij vervat zijn in de volgende redeneering.

De staathuishoudkunde heeft alleen rekenschap te geven van sociale voorvallen; het zuiver individueele ontsnapt aan hare waarneming, wordt zelfs met opzet door haar verwaarloosd. Ook op het gebied der voortbrenging moet een grens-

[1]) „We should regard all labour as productive which is employed in creating permanent utilities, whether embodied in human beings, or in any other animate or inanimate objects."

lijn worden getrokken tusschen het sociale en het individueele, het algemeene en het bijzondere. Als iemand voor eigen gebruik een meubel timmert, dat slechts hij zelf kan gebruiken, verricht hij een handeling, die misschien voor hem persoonlijk zeer nuttig is; die handeling heeft echter geen maatschappelijk belang, hare gevolgen zullen zich niet verder uitstrekken dan tot den kring van het huisgezin, zij verrijkt niet de maatschappij, maar slechts het individu. Had diezelfde persoon iets gemaakt, dat ruilwaarde bezat, dan zou hij een m a a t s c h a p p e l i j k e handeling hebben verricht, dus in economischen zin hebben voortgebracht.

Doch mocht men op deze wijze de beperking van het begrip Voortbrenging tot het scheppen van dingen, die ruilwaarde hebben, rechtvaardigen, dan zou de rechtvaardiging hoogst gebrekkig zijn. Gij maakt een meubel, dat slechts gij zelf kunt gebruiken: géén voortbrenging in economischen zin. Een ander, wetende dat gij dit meubel noodig hebt, maakt het om het u te verkoopen: wèl voortbrenging in economischen zin, want het meubel heeft nu ruilwaarde. Wat is dit anders dan willekeur? En zulk een willekeur leidt tot begripsverwarring. Zou MILL hebben durven beweren, dat handelingen, die geen ruilwaarde scheppen, het menschdom nooit verrijken? Dat zou gelijk staan met te verklaren, dat in een land, waar geen handel wordt gedreven, het bebouwen van den grond, het vervaardigen van kleedingstukken, nooit stoffelijk voordeel kan verschaffen. De maatstaf dien hij aanwendt tot bepaling van de productiviteit eener handeling, is niet, of zij stoffelijk voordeel geeft, maar of zij iets tot stand brengt, dat deze of gene bereid is te koopen. Maar door zulk een maatstaf te gebruiken leidt men de aandacht af van de hoofdzaak en vestigt haar op bijzaken. MILL had aldus moeten spreken. „Voortbrenging in economischen zin is elke daad, die de hoeveelheid stoffelijke goederen, op welker vermeerdering wordt prijsgesteld, doet aangroeien, of stoffelijke goederen in een toestand brengt, waarin zij meer nut geven. Maar niet elke daad, die deze gevolgen heeft, leent zich tot een

economische beschouwing; daartoe leent zich alleen de voortbrenging, die ruilwaarde schept." Men zou dan tegen dit laatste in verzet kunnen komen, maar MILL niet mogen verwijten, dat hij het wezen, het eigenaardig karakter der economische voortbrenging had verduisterd. Thans kan hij dit verwijt niet ontgaan, en dezelfde aanmerking treft allen, die zijne voetstappen hebben gedrukt. Hunne geschriften raadplegende leert men niet, wat het karakter van een economisch productieve handeling uitmaakt. Zij mengen twee vragen dooreen: wat voortbrenging is, en welke voortbrenging den economist als zoodanig belangstelling inboezemt: twee vragen van zeer verschillenden aard [1]).

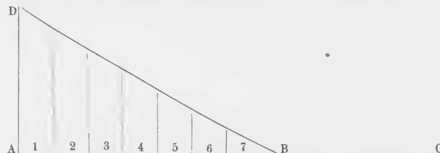
II. De tweede theorie is ruimer, omdat het begrip Waarde verder reikt dan het begrip Ruilwaarde. De Duitsche schrijvers hebben voor het verschil tusschen die beide begrippen altijd een zeer geopend oog gehad; bij hen derhalve moeten wij de bepaling zoeken, waarover wij nu gaan spreken. Men vindt haar onder anderen bij KLEINWÄCHTER, in het bekende *Handbuch der politischen Oekonomie* van Schönberg. Voortbrenging in algemeenen zin, zoo lezen wij daar [2]), is: iets nieuws te voorschijn brengen; in economischen zin: het scheppen van goederen, die waarde hebben of het verhoogen van de waarde der goederen. Onze schrijver betoogt nu verder, dat die

[1]) Het sterkst komt de vermenging aan het licht bij SENIOR. Door TORRENS was een soortgelijke opmerking gemaakt, als die wij hierboven hebben voorgedragen: indien er geen rijkdom is zonder ruilwaarde, kan er geen rijkdom zijn, waar geen handel wordt gedreven. Hierop zegt SENIOR: „The answer is, that, for the purposes of political economy, there would be no wealth; for, in fact, in such a state of things, supposing it possible, the science of Political Economy would have no application. In such a state of society, agriculture, mechanics or any other of the arts which are subservient to the production of the commodities which are, with us, the subjects of exchange, might be studied, but the science of Political Economy would not exist". Political Economy, London 1850, bl. 25.

[2]) „Erzeugung oder Schaffung von Werthen für die Wirthschaften der Menschen... Die Werthbildung besteht im Allgemeinen darin, dass entweder neue werthvolle Güter für die Wirthschaft geschaffen werden, oder der Werth der schon vorhandenen Güther erhöht wird." Deel I, bl. 161.

goederen stoffelijk of onstoffelijk kunnen zijn. Doch met dit gedeelte zijner leer laten wij ons voorloopig niet in; wij bewaren dit tot later.

Men herinnert zich de onderscheiding, die in het begin van dit werk is gemaakt, tusschen Economische en Niet-economische goederen. De eerste zijn die, waarvan steeds minder aanwezig is dan de vereischte hoeveelheid of juist genoeg, waarvan men dus niets kan missen zonder eenig nadeel te ondervinden; de tweede zijn die, waarvan steeds meer aanwezig is, zoodat aan een bepaalde hoeveelheid geen beteekenis wordt toegekend. Wanneer een kilogram of een kubieke meter van een artikel waarde heeft, zoo behoort dat artikel uit den aard der zaak tot de Economische goederen; omgekeerd, wanneer dit niet zoo is, wanneer men ieder toelaat van een voorraad zooveel tot zich te nemen als hem goeddunkt, bestaat die voorraad zonder twijfel uit Niet-economische goederen. De figuur, die in het eerste deel [1]) is afgebeeld, stelt het onderscheid tusschen deze twee klassen voor; gemakshalve willen wij ze hier herhalen:

AB is de voorraad van een artikel. De lijn is in zeven vakken verdeeld, en de figuur boven elk dezer vakken geeft het nut te kennen, dat elk onderdeel van den voorraad verschaft. Dat nut is zeer groot bij vak 1, zeer klein bij vak 7, en eindigt bij het punt B geheel. AB is dus een Economisch goed, het Laatste Toevoegsel [2]) heeft nog beteekenis. Maar strekte

[1]) Zie Deel I, bl. 67.
[2]) Zie Deel I, bl. 65.

de voorraad zich uit tot C, dan zou dit artikel een Niet-economisch goed zijn, want op de laatste toevoegsels, uitgedrukt door de lijn BC, zou niemand prijs stellen.

Bij deze toelichting is aangenomen, dat de waardeleer van JEVONS en MENGER den lezer nog helder voor oogen staat. Het voortbrengingsbegrip, dat wij thans gaan beoordeelen, laat zich nu aldus uitdrukken. Slechts Economische goederen kunnen voorwerpen van productie zijn, want men schept geen waarde, tenzij door Economische goederen te vermeerderen of te verbeteren. Ook moet van die goederen de voorraad niet zoo groot wezen, dat hij juist overeenkomt met de behoefte, anders worden zij bij vermeerdering in de andere klasse gebracht. Om de taal van onze figuur te spreken: de voorraad mag zich niet uitstrekken tot B, maar moet eindigen bij vak 5, uiterlijk bij vak 6. Te meer, omdat door de productie altijd eenige waarde verloren gaat, die, zal er voortbrenging zijn, door de waarde van het verkregene moet worden overtroffen.

Maar als men de leer van KLEINWÄCHTER en zijne geestverwanten aldus omschrijft, toont men reeds aan wat hare fout is. Men denke zich een Niet-economisch goed, een voorraad AC. Nu wordt die voorraad, of een deel daarvan, verbeterd, hetgeen wij kunnen afbeelden door een lijn te trekken, parallel loopende met DB, iets hooger van ligging, en die de lijn BC raakt. Waarde wordt nu niet gevormd; ook in zijn verbeterden toestand is het artikel overvloedig. Hoewel het laatste deel, dat nuttigheid heeft, nu verder dan B is gelegen, bij C ligt het nog niet. Volgens KLEINWÄCHTER heeft er in dit geval geen voorbrenging plaats gehad, schoon het duidelijk is — afgezien van de productiekosten — dat het menschdom in stoffelijken zin is verrijkt.

Geven wij voorbeelden. Er wordt een middel uitgedacht en toegepast om den Londenschen dampkring te zuiveren van rook. In een streek, waar door schaarschte van bevolking het land te geef is, doch de landbouw door de een of andere oorzaak wordt belemmerd, weet men die oorzaak weg te nemen. Het rivierwater is ondrinkbaar, en een werk wordt uitgevoerd, dat de stoffen, die het ontreinigden, een andere loozing doet vinden. Dit alles is verbetering van Niet-economische zaken, en niemand zal kunnen loochenen, dat dit alles ook in staathuishoudkundigen zin productief is te achten. Maar de formule laat niet toe het zoo te noemen. Een bewijs, dat die formule gebrekkig is.

De leer van KLEINWÄCHTER zou waar zijn, indien voortbrenging alleen bestond in het vermeerderen der dingen. Het kan geen productieve handeling zijn lucht te maken; een put te graven op een plaats, waar voortreffelijk water in overvloed aanwezig is; huizen te bouwen in een stad, waar reeds meer huizen zijn dan gezinnen, die ze zelfs om niet willen bewonen. Overtollige dingen te scheppen is krachtsverspilling. Maar de voortbrenging bestaat niet alleen in het vermeerderen, zij bestaat ook in het verbeteren, en uit de gegeven voorbeelden blijkt duidelijk dat Niet-economische goederen tot nut van het menschdom verbeterd kunnen worden, zonder daarom op te houden Niet-economische goederen te zijn, dus zonder waarde te erlangen.

Vergeleken met de theorie, die slechts voortbrenging ziet in het scheppen van ruilwaarde, is deze leer een vooruitgang. Toch is ook zij te eng; er kan waarachtige productie zijn, zonder dat iets waarde erlangt of hoogere waarde. — De practische beteekenis dezer uitkomst zal aan het licht treden, wanneer wij in een volgend hoofdstuk de vraag stellen, of men zich ter verkrijging van een genoegzame voortbrenging geheel op den prikkel van het eigenbelang kan verlaten.

III. Wij zijn nu genaderd tot de derde theorie, die der Onstoffelijke voortbrengselen. Tot dusver is gestreden voor verruiming van het voortbrengingsbegrip; thans wordt het noodig voor beperking op te komen. Naar onze meening is er in economischen zin geen voortbrenging, tenzij s t o f f e l ij k e goederen, op welker bezit wordt prijs gesteld, vermeerderd worden, of s t o f f e l ij k e goederen in een toestand worden gebracht, waarin zij meer nut verschaffen.

Wij beginnen met na te gaan, hoeveel aan hen, die anders

oordeelen, kan worden toegegeven. Zonder aarzeling kan worden toegegeven, dat menige arbeid, schoon niet rechtstreeks op vermeerdering, verbetering of verplaatsing van stoffelijke dingen gericht, voor de welvaart zeer nuttige gevolgen heeft. Beoefening van wetenschap, bescherming van personen en eigendommen, onderwijs, bevordering van schoonheidsgevoel, dit alles komt aan de welvaart dermate ten nutte, dat wij ons bij gemis daarvan geen groote vermeerdering van welvaart kunnen voorstellen. De nijverheid kan zich niet krachtig ontwikkelen zonder hulp der natuurstudie. Een gebrekkig rechtswezen is economisch een ware ramp. Een slecht onderwezen volk levert gebrekkigen arbeid. Wil men nog verder gaan en ook vermaak, voor zoover het geestelijk en lichamelijk de krachten verfrischt, bevorderlijk noemen aan de welvaart, wij zullen ons daartegen niet verzetten. „Er wordt niets goeds, niets groots volbracht, dan bij een innerlijke vreugd," zong een onzer dichters.

Maar dit te erkennen, is voor hen, wier zienswijze ons hier bezig houdt, verre van genoeg. Zij zijn niet tevreden met de verklaring, dat er naast de direct-productieve handelingen nog indirect-productieve zijn; dat men, zonder deel te nemen aan de voortbrenging, haar krachtig kan bevorderen. De arbeid van een onderwijzer wordt niet alleen in zoover economisch productief door hen genoemd, als hij de strekking heeft om de verkrijging van stoffelijke goederen in de hand te werken; neen, als rechtstreeksche voortbrenging wordt hij aangemerkt, even goed als de arbeid van iemand, die den grond bebouwt. „Een geneesheer," zegt J. B. SAY [1]), „bezoekt een zieke, neemt de verschijnselen zijner kwaal waar, schrijft hem een geneesmiddel voor en vertrekt zonder eenig voortbrengsel na te laten, dat de zieke of zijn gezin aan andere personen kunnen overdragen of zelfs voor later verbruik kunnen bewaren. Is daarom de arbeid van dien geneesheer improductief geweest? Wie kan het gelooven? De zieke is immers gered.

[1]) Traité, Livre I, Ch. XIII.

Was deze voortbrenging onvatbaar voor ruil? Evenmin, daar de raad van den arts verruild is tegen zijne belooning; alleen is de behoefte aan dien raad geëindigd, zoodra hij gegeven was. De voortbrenging bestond in het uitspreken, het verbruiken in het aanhooren; de raad is verbruikt op het oogenblik dat hij is voortgebracht. Ziedaar wat ik een onstoffelijk voortbrengsel noem. De arbeid van een musicus, een tooneelspeler, geeft een voortbrengsel van gelijken aard; hij verschaft u een ontspanning, een genoegen, dat gij niet behouden, bewaren kunt tot later verbruik, of om het tegen andere genietingen andermaal te ruilen. Deze genieting heeft waarde; maar is het oogenblik van de voortbrenging voorbij, dan bestaat zij niet langer, tenzij in de herinnering, en heeft geen ruilwaarde meer."

Wij kunnen in dit een en ander slechts duisterheid en begripsverwarring ontdekken. De raad van een arts, het spel van een violist, de uitspraak van een rechter, de bewaking van personen en eigendommen zijn geen voortbrengselen maar handelingen; het voortbrengsel is hier herstel van gezondheid, kunstgenot, rechtszekerheid; en gezondheid, kunstgenot, rechtszekerheid, nauwkeurig uitgedrukt, zijn geen goederen, maar toestanden; toestanden van het lichaam, den geest, de maatschappij. Noemt men diensten voortbrengselen, waarin bestaat dan de voortbrenging zelve? Het zou in elk geval nauwkeuriger zijn de onstoffelijke voortbrengselen niet in diensten, maar in dienstresultaten te doen bestaan.

Na deze verbetering ware echter weinig gewonnen en zou nog altijd te vergeefs een antwoord worden gezocht op de vraag, wat de bedoeling is van hen, die deze leer voordragen. Willen zij aantoonen, dat door elken nuttigen arbeid iets wordt voortgebracht? Maar dat vereischt geen betoog: nuttig zijn, iets voortbrengen, deze woorden hebben eenerlei beteekenis. Of beweren zij, dat ieder, die iets nuttigs doet, daardoor van zelf en onmiddellijk het menschdom in stoffelijken zin verrijkt? Die stelling zal wel niemand verdedigen; wie u goede muziek laat hooren, streelt uw kunstgevoel, maar

verrijkt u niet, verarmt u integendeel met het volle bedrag, dat hij u voor het aanhooren van die muziek laat betalen. Wat betoogt men dan? Enkel en alleen te bewijzen, dat artsen, musici, advocaten bij machte zijn een prijs te bedingen voor hunnen arbeid? Maar dat heeft geen bewijs van noode; dat weet iedereen. „De afdoende reden," schrijft AD. WAGNER [1]), „waarom men de diensten binnen den kring der economische goederen moet brengen, ligt hierin, dat de middelen tot bevrediging onzer behoeften niet uitsluitend kunnen bestaan in stoffelijke dingen, daar onze behoeften zich tot persoonlijke diensten (met name ook van den staat, zooals rechtsbescherming en bevordering van allerlei belangen) uitstrekken." Maar om de oude waarheid te doen erkennen, dat de mensch „van brood alleen niet leeft", behoeven wij het economisch begrip van voortbrenging niet zoover uit te strekken, dat het eigenaardige van dat begrip, en daarmede de juiste blik op het wezen der economische voortbrenging, verloren gaat. De staathuishoudkunde is niet de wetenschap, die de voorwaarden opspoort van geluk in den ruimsten zin of van beschaving en veredeling; alleen de stoffelijke welvaart houdt haar bezig. Voortbrengen in economischen zin is iets anders, dan nut stichten op allerlei gebied; het is alleen: de stoffelijke welvaart verhoogen. „Wie varkens vetmest — zoo heeft men de hier voorgedragen leer, belachelijk willen maken — verricht een productieve handeling; wie kinderen opvoedt niet." Zeer juist, want varkens maken deel uit van het nationaal vermogen, en kinderen zijn de toekomstige eigenaars of vruchtgebruikers van dat vermogen. „Een vioolfabrikant brengt, economisch gesproken, rechtstreeks voort, maar niet een violist." Natuurlijk, want een viool is een stoffelijke zaak en kuntgenot is dit niet. „Kraaien van het veld te jagen is productief, maar niet, door een flinke legermacht veel gevaarlijker vogels buiten het land te houden." Voor zoover dit laatste economische gevolgen heeft, kunnen beide handelingen zeker op ééne lijn worden

[1]) Grundlegung, § 20.

gesteld; voor zoover het die niet heeft, is het inderdaad iets anders.

Het schijnt aan sommigen te ontgaan, dat het onderzoek naar de grenzen van het staathuishoudkundig begrip Voortbrenging ten doel heeft aan te wijzen, niet welke handelingen de menschheid in het algemeen gelukkiger maken, maar welke handelingen haar stoffelijk voordeel verschaffen. De voortbrenging in economischen zin te beperken tot de voortbrenging of verbetering van tastbare dingen, is geen miskennen van de eenvoudige waarheid, waaraan AD. WAGNER ons herinnert, maar slechts inachtneming van de grenslijn, die onze wetenschap van andere wetenschappen scheidt.

De vraag, die ons hier bezig hield, staat in nauw verband met een andere, namelijk met die betreffende de groepeering der inkomsten in Oorspronkelijke en Afgeleide. Naar de meening, die wij voorstaan, is de laatstgenoemde groep veel uitgebreider dan naar het gevoelen van hen, die wij bestrijden. AD. WAGNER beweert zelfs, dat er van zijn standpunt bezien in het geheel geen afgeleide inkomsten zijn. Maar dit is kennelijke overdrijving. Inkomen, dat uit schenkingen bestaat, rente van kapitaal, dat de geldopnemer heeft verbruikt, zal toch wel altijd afgeleid inkomen moeten heeten, welken zin men ook aan het woord Voortbrenging hecht. Naar de beschouwing, die WAGNER is toegedaan, vervalt niet de onderscheiding tusschen Oorspronkelijk en Afgeleid inkomen, maar wordt alleen de eerste groep grooter, de laatste kleiner, dan wij kunnen toegeven dat zij geacht moeten worden te zijn.

Oorspronkelijk noemen wij de inkomsten, die verkregen worden door voortbrenging in economischen zin, of wel door grond of kapitaal ten behoeve van voortbrenging beschikbaar te stellen. Oorspronkelijk is het inkomen der arbeiders in een fabriek; maar ook dat van de eigenaars der fabriek en van hen, die het bedrijfskapitaal hebben geleverd. Hetgeen zij uit dien hoofde genieten is hun aandeel in de vruchten van den arbeid, vruchten door aller samenwerking te voorschijn gebracht. Ook pacht is oorspronkelijk inkomen. De grondeige-

naar had zijn land zelf kunnen bebouwen: hij heeft dit niet gedaan, maar het aan anderen in gebruik gegeven, op voorwaarde van een deel der opbrengst te zullen ontvangen. Wordt dat deel hem ter hand gesteld, zoo is dit oorspronkelijk inkomen. Het kwam hem toe, zoodra de pachter het verkreeg. Het wezen der oorspronkelijke inkomsten is niet hierin gelegen, dat zij, alvorens de rechthebbenden te bereiken, door niemands handen gaan, want sommige oorspronkelijke inkomsten gaan door zeer vele handen; maar dat zij belooning zijn van diensten, die aan de vermeerdering der stoffelijke welvaart rechtstreeks ten goede komen: arbeid, beschikbaarstelling van grond en kapitaal.

Wanneer men de oorspronkelijke inkomsten bij elkander telt, verkrijgt men het geheele inkomen der maatschappij. Maar telde men alle inkomsten zonder onderscheid bij elkander, dan zou men een veel grootere som verkrijgen, een som, die het geheele inkomen ver te boven ging. Want tal van inkomsten zouden dan twee, drie, misschien zesmaal gerekend worden. Die inkomsten nu, die men bij de berekening van het totaal niet mag medetellen, zijn de Afgeleide. Het woord geeft te kennen wat zij zijn: niet de vruchten van eigen voortbrenging of verschaffing van hulpmiddelen tot voortbrenging, maar uit het inkomen van anderen geput. Afgeleid is in de eerste plaats, het werd reeds opgemerkt, alle inkomen door schenking verkregen. In de tweede plaats, alle inkomen van personen, die kapitaal hebben geleend aan den staat, voor zoover dat kapitaal niet productief, maar tot dekking van tekorten is aangewend; want de renten, die de staat aan zijne schuldeischers uitkeert, verkrijgt hij in dat geval door heffing van belastingen. Maar in de derde plaats, en hier komen wij aan het kritieke punt, afgeleid is ook alle inkomen, dat verkregen wordt door aan anderen zekere genoegens te verschaffen, hun geest te verlichten, hunne kinderen te onderwijzen, hunne eigendommen te beschermen, hunne gezondheid te bevorderen, kortom door het verrichten van die tallooze werkzaamheden, die omdat zij gewaardeerd zijn, worden beloond, maar omdat zij ons niet in stoffelijken zin verrijken, geen economische voortbrenging mogen heeten. Het eene afgeleide inkomen is vaak geput uit het andere. De onderwijzer verteert een deel van zijn bezoldiging in den schouwburg; die daar speelt, koopt straks een toegangsbiljet tot den circus. Maar de laatste bron van het afgeleide inkomen moet altijd het een of ander oorspronkelijk inkomen zijn. Zoo die bron werd verstopt, of niet ruim genoeg vloeide om tot verteringen boven het dringend noodige in staat te stellen, zou geen onderwijzer, geen zanger, geen arts of rechter, als zoodanig eenig inkomen hebben. Dit zou niet alleen en niet hoofdzakelijk voor die personen zelven een groot nadeel zijn, maar ook nadeel voor de geheele maatschappij, ja indirect aan de welvaart schade berokkenen. Het nut, dat het bezit van een groot inkomen aan een land verschaft, is juist hierin gelegen, dat daardoor een aanzienlijk getal zijner bewoners kan ontheven worden van deel te nemen aan de eigenlijke voortbrenging. Niet allen behoeven landbouwers of fabrikanten, kooplieden of bankiers, schippers of spoorwegbeambten te zijn; sommigen kunnen worden aangesteld tot hoogleeraren, anderen tot schoolonderwijzers, anderen tot het besturen van land of gemeente. Maar de nuttigheid, ja onmisbaarheid van den arbeid dezer personen mag ons niet blind maken voor het feit, dat zij hun eigen inkomen niet voortbrengen. Het wordt voortgebracht door degenen, die hen bezoldigen, voor zoover de laatstgenoemden niet op hunne beurt van afgeleide inkomsten leven.

Deze beschouwing kan natuurlijk geen bijval vinden bij dezulken, die allen nuttigen arbeid voortbrenging noemen in economischen zin. Zij redeneeren aldus: het inkomen der maatschappij bestaat niet alleen uit stoffelijke, maar voor een deel uit onstoffelijke dingen. De zanger, die een schoon lied voordraagt, brengt iets voort, dat hij tegen een ander voortbrengsel verruilt; hetgeen hij met zijn kunst verdient, is dus evenzeer oorspronkelijk inkomen als de verdienste van een boer, die graan levert, of van een timmerman, die een tafel

maakt. Het gewrongene, het onjuiste van die zienswijze in het licht te stellen, zou ons in herhalingen doen vervallen; maar wij noemen het een harer schadelijke gevolgen, dat zij de grenslijn tusschen oorspronkelijk en afgeleid inkomen, zoo niet uitwischt, dan toch niet daar doet trekken, waar zij getrokken moet worden. Het totaal van het inkomen der menschheid wordt gewoonlijk verre overschat; dit is een der redenen, waarom men het nut van een ruime voortbrenging niet altijd helder genoeg inziet. En niets werkt deze overschatting meer in de hand, dan uit het oog te doen verliezen, welk een belangrijk deel van het algemeene inkomen uit afgeleide inkomsten bestaat, en hoezeer men mistast door de som van alle individueele inkomsten met het inkomen der maatschappij gelijk te stellen.

---

§ 4.

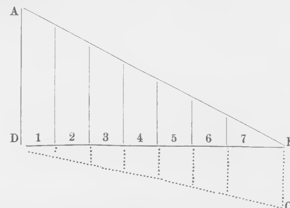
Soorten van voortbrenging.

Afbrekende hebben wij tevens getracht op te bouwen; het is gebleken, dat men onder voortbrenging heeft te verstaan: elke handeling, die de hoeveelheid stoffelijke goederen, op welker vermeerdering wordt prijs gesteld, doet aangroeien, of die stoffelijke goederen in een toestand brengt, waarin zij meer nut geven; mits door dit een en ander niet meer of evenveel wordt opgeofferd als gewonnen. Wij willen de hoofdbestanddeelen dezer bepaling van naderbij bezien, ten einde ons rekenschap te geven van de verschillende soorten van voortbrenging.

Vermeerderen en in een anderen toestand brengen: tot deze twee rubrieken laten zich al die soorten groepeeren. Over het vermeerderen is reeds het een en ander gezegd; wij hebben gezien dat voortbrenging door vermeerdering alleen met betrekking tot Economische goederen mogelijk is. Maar toen wij over dat punt spraken, lieten wij de kosten onaangeroerd, en wij willen die thans in onze beschouwing opnemen; niet

de kosten in Physiocratischen zin, maar de werkelijke kosten; wat bij de voortbrenging verloren gaat.

De welbekende figuur kan hier andermaal tot verduidelijking strekken.

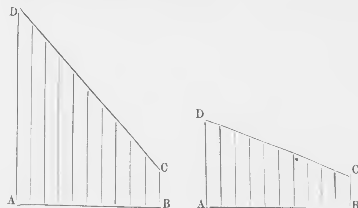
AB is een voorraad goederen, verdeeld in zeven vakken met steeds afnemende nuttigheid. In hoever was de verkrijging van dezen voorraad productief? Hierover geven de gestippelde lijnen, die beneden AB zijn geplaatst, uitsluitsel. Zij stellen voor wat men heeft opgeofferd, om elk der zeven hoeveelheden, die tezamen den voorraad AB vormen, te verkrijgen. Wij hebben gemeend die offers als klimmend te moeten voorstellen, en wel om twee redenen. Ten eerste, omdat men tot verkrijging van een grooteren voorraad dikwijls onder ongunstiger omstandigheden moet gaan werken; dit kan nu wel alleen ten gevolge hebben, dat meer arbeid moet worden aangewend, maar het kan ook de noodzakelijkheid doen ontstaan van meer goederen prijs te geven, naar evenredigheid tot hetgeen men verkrijgt. Ten tweede, omdat de beteekenis, die aan elk overblijvend deel van een voorraad wordt gehecht, toeneemt, wanneer die voorraad kleiner wordt, en verbruik of afslijting werkt in deze richting. Men zou echter desverkiezende aan de figuur ABC ook een anderen vorm kunnen geven, dien van een parallelogram bijvoorbeeld; de offers, tot verkrijging der hoeveelheden 1 tot 7 gebracht, zouden dan worden voorgesteld als voor elk dezer hoeveel-

heden gelijk zijnde. De strekking van ons betoog zou daardoor niet veranderen.

Die strekking is, duidelijk te maken waar de productiviteit eindigt, waar namelijk de arbeid en kapitaalaanwending ophouden in economischen zin voortbrenging te zijn. Het was een zeer productieve handeling de hoeveelheid 1, een mindere de hoeveelheid 2 te verkrijgen. Hoeveelheid 5 leverde nog een overschot, hoeveelheid 6 niet meer. Derhalve was het een improductieve daad die hoeveelheid en de volgende te leveren; voortbrenging alleen in technischen, niet in economischen zin.

Dit punt is te eenvoudig om verdere toelichting te vereischen; doch wij willen nog wijzen op een dwaling, waarin men bij de beoordeeling van de beteekenis der verschillende takken van voortbrenging meermalen vervalt. In het hier gekozen voorbeeld wordt niet ondersteld, dat de waarde van het verkregen goed zich noodwendig uitspreekt in ruilwaarde; hetgeen wij gezegd hebben is evenzeer van toepassing op de voortbrenging van een op zich zelf staand persoon voor eigen behoefte, als op die van een of meer ondernemers voor een markt. Maar niets belet ons aan te nemen, dat het voortgebrachte goed werkelijk ruilwaarde heeft en die ruilwaarde de betrekkelijke nuttigheid van het laatste toevoegsel vrij wel uitdrukt. In het maatschappelijke leven zal dit zelfs in den regel het geval zijn: wanneer een pond katoen en een pond koffie gelijken prijs bedingen, mag men onderstellen, dat ter plaatse, waar dit zoo is, aan vermeerdering van den voorraad koffie met een bepaalde hoeveelheid dezelfde beteekenis wordt gehecht, als aan vermeerdering met een gelijke hoeveelheid van den voorraad katoen. De fout, waartegen wij moeten waarschuwen, bestaat nu hierin, dat men recht zou meenen te hebben de betrekkelijke nuttigheid van de g e h e e l e koffie- en katoenproductie hiernaar af te meten. Men zou aldus kunnen spreken: van koffie wordt zóóveel verkregen, van katoen zóóveel, en de prijzen zijn gelijk; derhalve hangt het stoffelijk voordeel, dat de gezamenlijke koffieproductie in verhouding tot de gezamenlijke katoenproductie geeft, van de verhouding tusschen de voortgebrachte hoeveelheden af. Inderdaad wordt meermalen zoo gecijferd. Men geeft dikwijls statistieken van voortbrengselen in geld uitgedrukt, waarbij de prijs van ieder artikel per pond met het verkregen aantal ponden is vermenigvuldigd en waaruit dan wordt afgeleid, welke productie de belangrijkste is te achten. Aldus redeneerende ziet men twee dingen voorbij: ten eerste, dat de kosten, de werkelijke kosten, ook bij gelijkheid van geldelijk product zeer ongelijk kunnen zijn; maar ten tweede, en daarop vooral moeten wij hier wijzen, dat de prijs van een artikel, al drukt hij de nuttigheid van het Laatste Toevoegsel uit, hoegenaamd geen licht geeft over de nuttigheid van elke v o o r a f g a a n d e hoeveelheid. Ten aanzien van de voorafgaande hoeveelheden zijn twee dingen mogelijk: zij worden misschien slechts in geringe mate hooger dan de allerlaatste gewaardeerd, maar het kan ook zijn, dat het verschil van waardeering bijzonder groot is. Dientengevolge kunnen wij ons zeer wel voorstellen, dat van twee artikelen een gelijke voorraad is verkregen, ook hunne prijzen volkomen gelijk zijn, en nochtans de schade, die het menschdom zou lijden, als het eene artikel niet meer werd voortgebracht, belangrijk grooter zou zijn dan die, welke het door gemis van het andere artikel zou ondervinden.

Onze figuur kan dit ophelderen.

De lijn AB, die den voorraad afbeeldt, is in beide figuren even lang, even lang is ook in beide de lijn BC, die den prijs en, naar onze onderstelling, tevens de betrekkelijke nuttigheid van het laatste toevoegsel uitdrukt. Hier hebben wij dus gelijke hoeveelheden en gelijke prijzen, dus ook gelijkheid van geldswaardig product. Maar het nut van het geheele artikel, dat afgebeeld wordt door de eene figuur, is desniettemin veel grooter dan het nut van het geheele artikel, dat door de andere figuur wordt voorgesteld, zoodat de productiviteit der handelingen, die in de voortbrenging van deze twee artikelen bestonden, zich niet naar de geldswaarden laat berekenen.

In de opgaven, waarvan wij spreken, ligt dus altijd iets bedriegelijks. Wat zij werkelijk zeggen, is waar: men zou die bepaalde hoeveelheden ijzer, steenkolen, katoen, mits een bekwamen tijd er voor nemende, voor zóóveel geld kunnen verkoopen. Maar hetgeen zij bovendien te verstaan geven is ònwaar: over de beteekenis der verschillende takken van voortbrenging verspreiden zij geen licht, hoewel zij den schijn hebben van dit te doen. Deze beteekenis zou eerst aan den dag kunnen komen, indien van al die artikelen de voortbrenging op de helft of een derde verminderde. Men zou dan geheel nieuwe prijsverhoudingen zien ontstaan; elk artikel zou duurder worden, maar het een zou veel meer stijgen dan het ander. De nuttigheid der hoeveelheden, die aan het laatste toevoegsel voorafgaan, verbergt zich, zoolang die hoeveelheden niet zelve laatste toevoegsels zijn geworden. Vóór dien tijd is zij slechts te gissen, nooit te meten.

De tweede soort van voortbrenging, die wij noemden, is: bestaande goederen in een toestand brengen, waarin zij meer nut verschaffen. Hieronder is verbetering, zoowel als verplaatsing en handel begrepen. Om welke reden men dit alles hier onder ééne benaming moet samenvatten, zal aanstonds blijken.

Verbetering is niet elke industrieele arbeid. Wanneer van tarwe brood, van ruw katoen geweven goederen, van ijzererts ijzeren werktuigen worden gemaakt, zoo is dit, streng genomen, geen verbetering, maar voleindiging. Tarwe, ruw katoen, ijzererts zijn tot niets bruikbaar, zoolang zij geen nadere bewerkingen hebben ondergaan; deze bewerkingen moeten derhalve beschouwd worden als de voltooiing van het voortbrengingsproces, dat met de verkrijging der grondstoffen een aanvang heeft genomen. Verbetering is slechts die industrieele arbeid, waardoor zaken, die reeds bruikbaar zijn, nog bruikbaarder worden voor het doel, waarvoor zij zijn bestemd, of bruikbaar tevens voor een ander doel. In hoeverre zulke arbeid productief is te achten, hangt af van de waardeering der nieuwe eigenschappen, die de dingen verkrijgen, en van de kosten. Geeft een zekere hoeveelheid van een artikel in onverbeterden toestand een nut, dat op a wordt geschat, en wordt de nuttigheid van hetgeen bij de bewerking verloren gaat geacht gelijk b te zijn, dan zal er geen voortbrenging wezen, tenzij diezelfde hoeveelheid, als zij verbeterd is, een nut verschaft, dat hooger gesteld wordt dan $a + b$.

Indien wij het woord verbetering vervangen door het woord verplaatsing, blijkt hetzelfde waar te zijn; technisch verschillen die beide handelingen van elkander, economisch zijn zij nauw aan elkaar verwant. Verbetering brengt de dingen in een nieuwen stoffelijken toestand, geeft hun eigenschappen, die zij vroeger niet of in minderen graad bezaten; verplaatsing brengt hen in een anderen socialen toestand, immers onder een nieuwen kring van verbruikers. In hoever ook de laatstgenoemde handeling productief is voor het menschdom, hangt af van dezelfde oorzaken als die, welke de productiviteit der verbetering bepalen. Een partij koffie heeft in Nederland een nuttigheid van a, in Amerika een nuttigheid van x. Zal de verplaatsing dezer koffie naar Amerika het menschdom verrijken, zoo moeten de werkelijke kosten minder dan $x—a$ bedragen.

Slechts dit valt hierbij op te merken. Verplaatsing onderstelt gewoonlijk handel, en handel is ruil. Als Nederland koffie naar Amerika zendt, moet Amerika iets anders daarvoor in betaling geven, hetzij goud, fondsen of goederen. Bij internationaal verkeer is er dus altijd een dubbele verplaat-

sing; die gevallen uitgenomen, waarin de goederen gezonden tot voldoening van verschuldigde interesten, dividenden, vrachten enz. Het is niet volstrekt noodig dat bij elk van de beide onderdeelen dezer dubbele transactie winst wordt behaald; het is voldoende, dat er winst zij bij één daarvan. Men moet den ruil als een enkelvoudige handeling beschouwen, en het is genoeg, zal er voortbrenging wezen, dat die handeling in haar geheel het menschdom verrijkt. Er kan verlies zijn op de retouren; de handel blijft toch voordeelig, indien op het uitgezondene nog meer wordt gewonnen dan dit verlies bedraagt.

Om geen andere reden en onder geen andere voorwaarden dan de verplaatsing van goederen is het winkelbedrijf productief. Ook daardoor worden de dingen in een nieuwen toestand gebracht. Men wenscht een enkel pond koffie, een enkel paar handschoenen, eenige vierkante meters katoen te koopen; men wil goederen van dezelfde soort met elkander kunnen vergelijken, keus hebben; men verlangt ook de dagelijksche benoodigdheden niet op een moeilijk te bereiken zolder van een ver verwijderd pakhuis, maar in zijne onmiddellijke nabijheid te vinden. Het winkelbedrijf voldoet aan die verschillende eischen en is daarom van nature niet minder productief dan landbouw, nijverheid of scheepvaart. Er zou zelfs weinig tegen zijn, den arbeid van den winkelier als de ware voleindiging van het voortbrengingsproces te beschouwen; de industrieele arbeid, die de goederen geschikt maakt voor het verbruik, zou dan niet het laatste, maar het voorlaatste onderdeel moeten heeten. In volkomen bruikbaren toestand toch zijn de dingen niet, alvorens zij ons worden aangeboden in de benoodigde hoeveelheden en op zeer bereikbare plaatsen.

Er is nog een derde soort van handel; hij bestaat in het opkoopen der goederen, wanneer zij overvloedig, en het verkoopen, wanneer zij schaarsch zijn Ook deze handel is van nature niet minder productief dan de overige. Wij zouden gebrek lijden, zoo de dingen, die wij niet door inheemschen arbeid kunnen verkrijgen, maar toch noodig hebben, ons niet werden toegevoerd, en veel last, tijd- en geldverlies zou

het ons veroorzaken, indien de dingen ons werden aangeboden in te groote hoeveelheden en op te verre afstanden; maar niet minder nadeelig zou het zijn, indien de goederen onmiddellijk, nadat zij verkregen waren, tot lage prijzen, die het verbruik overmatig prikkelden en den ondernemers verlies berokkenden, van de hand werden gezet, in stede van bewaard te worden tot tijd en wijle, dat zij aan ernstige behoeften voldoen. Het woord Speculatiehandel heeft geen goeden klank; men verbindt daarmede dikwijls het begrip van spel, en in spel wordt zeer terecht het tegenovergestelde van ware voortbrenging gezien, immers kracht- en veelal kapitaalverspilling. Maar gebruikt men het woord Speculatiehandel in zijn ruimste beteekenis, zoodat daaronder verstaan wordt iedere tijdelijke onttrekking van goederen aan het verkeer, met het oog op een latere gunstiger gesteldheid der markt, of iedere transactie, waarbij partij wordt getrokken van een tijdelijk overvloedig aanbod, waarop men weet, dat eerlang een levendiger vraag zal volgen, zoo komt de speculatiehandel in een gunstiger daglicht. Men vrage zich af, wat gebeuren zou, indien de voortbrengers hun goed altijd terstond te gelde maakten, of wel, voor zoover dit geschiedt, indien geen personen gereed stonden om het op speculatie te koopen. Er zou dan groote ongelijkmatigheid in de prijzen ontstaan; heden zouden de verbruikers voor luttel gelds zich dingen kunnen aanschaffen, die zij na weinige maanden zeer duur zouden moeten betalen, ja misschien in het geheel niet kunnen verkrijgen. De productiviteit van den speculatiehandel, in den zin dien wij hier aan het woord toekennen, is bewijsbaar door middel van de redeneering, waarmede de productiviteit van verbetering, van invoerhandel is aangetoond. Speculatiehandel is ook een soort van verplaatsing; wel niet van het eene land naar het andere, maar van het eene tijdperk naar het andere; en voor zoover die handel niet in spel ontaardt, dus de prijsbewegingen niet versterkt, maar tempert, is hij uit een economisch oogpunt nuttig te achten.

Tot toelichting van de beteekenis der voortbrenging, haar

doel en wezen en de voornaamste werkzaamheden, waarin zij bestaat, meenen wij thans het voornaamste gezegd te hebben; genoeg ten minste — want de stof uit te putten was niet ons oogmerk — om een grondslag te leggen, waarop kan worden voortgebouwd. Wij hebben gezien, voor welke dwalingen men zich ten aanzien van het nu behandeld onderwerp moet wachten. Ten eerste is gewaarschuwd tegen miskenning van het nut der voortbrenging; tegen de fout der socialisten, die ons willen doen gelooven, dat in onze dagen slechts een betere verdeeling der goederen beoogd moet worden, daar thans de som der goederen reeds van zelf voldoende is: een grove eenzijdigheid, ook omdat die leer den gunstigen invloed van ruimer voortbrenging op de verdeeling zelve miskent. Ten tweede is aangetoond, dat algemeene overproductie òf zeer gewenscht, òf onbestaanbaar is; zeer gewenscht, wanneer men daaronder begrijpt: voortbrenging boven de behoefte; onbestaanbaar, wanneer men het woord opvat in de gebruikelijke beteekenis van voortbrenging, die de uitschotten van den ondernemer niet dekt. Ten derde is de verkeerde meening bestreden, als zou voortbrenging noodwendig ruilwaarde scheppen; wij zagen, dat echte voortbrenging zeer wel mogelijk is, terwijl er niets is dat ruilwaarde, zelfs directe waarde erlangt, of een hoogere dan vroeger. Daarentegen bleek het een vereischte te zijn van voortbrenging in streng economischen zin, dat stoffelijke goederen tot stand komen of in bruikbaarheid winnen. Tot besluit van dit alles stelden wij in het licht, hoe veelsoortig de handelingen zijn, waarvan naar waarheid getuigd kan worden, dat zij aan de stoffelijke welvaart ten nutte komen.

Het bouwen op deze grondslagen moet in de eerste plaats hierin bestaan, dat wij pogen te ontdekken, of een voldoende voortbrenging te verwachten is onder den prikkel van de groote drijfkracht tot arbeid, het eigenbelang; dan wel, of hetgeen door die kracht tot stand komt aanvulling noodig heeft.

HOOFDSTUK II.

De Voortbrenging en het eigenbelang.

§ 1.

Natuurlijke premiën en boeten.

Een van de merkwaardigste karaktertrekken onzer hedendaagsche maatschappij is de wijze, waarop de voortbrenging er voor het meerendeel geschiedt. De regeering zorgt daarvoor nauwelijks. Het ontbreekt haar niet aan belangstelling in het werk der voortbrenging, maar zij toont die belangstelling door oprichting van scholen, door uitvoering van publieke werken, door tariefswetgeving. De spoorwegen zijn dikwijls in hare hand, gelijk de posterijen de telegraaf. Maar graan te ontbieden uit het buitenland, te verhoeden, dat er gebrek komt aan kleederen of meubelen, dit acht zij niet tot hare taak te behooren. Het is reeds veel, indien zij hare eigene schepen bouwt, hare eigene wapens maakt, hare eigene stoeterijen bezit, vaak laat zij ook dit aan de particuliere nijverheid over. Alleen op het punt der arbeiderswoningen hebben in den jongsten tijd sommige gemeenten eenige bedrijvigheid aan den dag gelegd, doch talrijk zijn die gemeenten niet.

Merkwaardiger nog dan deze houding der regeering ten aanzien van belangen, die toch waarlijk niet gering zijn te schatten, is de houding der belanghebbenden zelve. De verbruikers, ten minste in landen, waar de bevolking een hoogen graad van dichtheid heeft bereikt, plegen voor de bevrediging hunner behoeften rechtstreeks even weinig te zorgen als de

regeering het doet. Ieder tracht wel naar de noodige middelen om zich de dingen aan te schaffen, maar niemand denkt aan maatregelen om te voorkomen, dat men niet zou kunnen koopen wat men wenscht. Op dezen regel bestaan eenige uitzonderingen, doch niet vele. Men ziet de verbruikers niet op gezette tijden bijeenkomen om met elkander te beraadslagen over gemeenschappelijken toevoer van buitenlandsche voortbrengselen, gezamenlijke bestelling van inheemsche goederen. Zij laten het aan den handel over, te zorgen, dat van dat alles een voldoende voorraad aanwezig zij; wanneer zij voor gemeenschappelijke rekening koopen, geschiedt dit alleen met het oog op hoedanigheid en prijs. Er is in een maatschappij, die tot zekere ontwikkeling is gekomen, verdeeling van arbeid, en ieder rekent er op dat, gelijk hij zelf de taak zal volbrengen, die hij op zich heeft genomen, anderen zich evenzoo zullen gedragen. Die verdeeling van arbeid is niet van hooger hand verordend, zij is van zelf ontstaan; de plichten, op welker vervulling gerekend wordt, zijn vrijwillig aanvaard. De wereld der voortbrenging is over het geheel een volmaakte republiek, ja terecht is zij een wereld van regeeringloosheid genoemd. Ieder doet en laat hier, binnen zekere ruim getrokken grenzen, wat hem goed dunkt. De werklieden zijn vrij in de keus hunner patroons en de patroons in de aanwending van hun vermogen. Wilt gij schepen bouwen of huizen, uw kapitaal naar het buitenland zenden of binnenslands beleggen, er is niemand, die u hier de wet voorschrijft. Vonden de boeren goed hun grond onbebouwd te laten, de fabrikanten, hunne fabrieken te laten stilstaan, de reeders, hunne schepen niet meer te laten varen, het zou hun niet verboden worden. Maar wie van ons vreest, dat dit gebeuren zal, zoolang de prijzen van landbouwartikelen en fabrikaten en de scheepsvrachten hoog genoeg blijven om den ondernemers een prikkel te geven tot arbeid? Men vertrouwt op elkanders arbeidzaamheid, omdat men vertrouwt op elkanders zucht om voordeel te behalen.

Men vreest ook niet, dat kapitalen en werkkrachten zich

zullen vermenigvuldigen in enkele bedrijven en andere, die niet minder nuttig zijn, zullen verwaarloozen. Spoedig zou dit zich zelf straffen; de mededinging kan niet overmatig toenemen op een of ander punt, of de kapitaalaanwending houdt daar op winstgevend te zijn. Dan ontstaat dat eigenaardige, voor hen, die het ondervinden, zoo pijnlijke euvel, dat wij als overproductie leerden kennen; een kwaad, naar ons bleek, dat wel nooit algemeen kan zijn, maar in bepaalde takken van nijverheid zeer licht kan ontstaan. Achteruitgang, geheel verlies van vermogen misschien, is de boete, die een ondernemer beloopt door een onberaden gebruik zijner productiemiddelen. Daarentegen kan een vorstelijk fortuin de premie zijn van hem, die in tijds weet te raden, welke goederen of diensten eerlang levendig gevraagd zullen worden.

Premiën en boeten zijn dus de middelen, waarvan de maatschappij zich bedient om de voortbrenging in het rechte spoor te houden, en die middelen, in het algemeen gesproken, zijn zoo doeltreffend, dat de economische wereld, trots hare regeeringloosheid, geen wanordelijke wereld mag heeten. De loop der prijzen schept een belang om handelingen, die zeer nuttig worden geoordeeld, bij voorkeur te verrichten, en de kapitalen en werkkrachten naar mate van de behoeften over de verschillende takken van nijverheid te verdeelen. De prijs is niet slechts een thermometer, waarop men kan aflezen wat de maatschappij verlangt, maar ook een drijfkracht, een prikkel om het meest productieve, voor zoover zich dit in ruilwaarde uitspreekt, te volbrengen. En die prikkel wordt niet weinig versterkt door hetgeen men gewoon is de kapitalistische voortbrengingsmethode te noemen; het eigenaardige van welke methode hierin is gelegen, dat de arbeider zijn vooraf bedongen loon, de geldschieter zijn vooraf bedongen rente krijgt, hoedanig ook de uitslag zij der onderneming. Reeds meer dan eens[1]) hebben wij aangetoond, hoe daardoor bij de prijzen van vele artikelen een grooter neiging ontstaat.

[1]) Deel I, bl. 110-111 en 382.

dan zich anders zou openbaren, om zich zóó te regelen, dat de voortbrenging van iedere zaak de daartoe verrichte werkzaamheden of vermogensdiensten op normalen voet beloont, welk een verscherping van het boete- en premiestelsel daarvan het gevolg is. Zoowel de verliezen als de baten concentreeren zich nu meer. De ondernemer, die een misgreep heeft gedaan, draagt alléén de schade, en hij, die gelukkig of verstandig was, geniet alléén het voordeel. In het eerste geval kan hij zijn verlies niet op anderen verhalen, in het tweede behoeft hij het met niemand te deelen. Zoo wordt hij aangespoord èn om zich te wachten voor onberaden handelingen, èn om winstgevende handelingen te verrichten.

Dit premie- en boetestelsel bevordert niet slechts in het algemeen een gelijkmatige verdeeling van kapitalen en arbeidskrachten, maar werkt ook gunstig in tallooze bijzondere gevallen, die zich telkens voordoen. Is in Nederland op een gegeven oogenblik te weinig tarwe, dan zullen de tarweprijzen hier stijgen, en van deze rijzing zal diegene het meeste voordeel trekken, die het eerst tarwe uit het buitenland ontbiedt. Hij geniet een ruime premie voor zijn ijver; de maatschappij beloont hem, omdat hij het snelst hare behoeften wist te bevredigen. De boete treft dengeen, die te laat komt, die tarwe naar Nederland brengt, als de betrekkelijk schaarschte er geweken is; hij lijdt verlies: tot straf voor zijne traagheid. Of laat er te weinig scheepsruimte op Java zijn tot afvoer van producten naar Europa, zoodat er de vrachten een belangrijke verhooging ondergaan. Een bekwaam reeder heeft dit voorzien en in tijds zijne schepen naar Java gezonden; hij maakt goede winsten, tot loon zijner schranderheid; voor hem is de premie. Maar door de hooge vrachten aangelokt komen nu schepen van alle kanten, en weldra zijn er te veel; de laatstgekomene moeten met halve lading vertrekken en hunne eigenaars, in plaats van premie te verdienen, beloopen boete. Zij hebben de tijdelijke behoefte der Indische maatschappij aan meer scheepsruimte niet weten te voorzien, wellicht hunne schepen naar havens gezonden, waar geen schepen meer

noodig waren, en nu ontgaan zij de straf niet, die door de vrije werking van vraag en aanbod op zulke misgrepen volgt. Of eindelijk, laat in een gegeven jaar de katoenoogst bijzonder overvloedig zijn. Verstandige kooplieden beleggen in katoen een deel van hun vermogen, daar het artikel tijdelijk zeer goedkoop is; later, als op den ruimen oogst een minder ruime is gevolgd, zullen zij het gekochte met winst te gelde maken. Wat anders is deze winst dan een premie voor hunne bedachtzaamheid? Deed men het omgekeerde, verzamelde men een voorraad in een jaar van misgewas en hooge prijzen, en verkocht men dien in een jaar van overvloed, zoo ware dit het tegenovergestelde van een productieve handeling. Maar ook het tegenovergestelde van een winstgevende: de boete zou niet gering zijn.

Genoeg voorbeelden om toe te lichten, dat er krachten zijn in de economische wereld, die de strekking hebben om het aanbod in overeenstemming te brengen met de vraag. Diezelfde krachten brengen ook de vraag in overeenstemming met het aanbod, want iedere prijsbeweging werkt naar twee kanten, temperend wat te sterk, prikkelend wat te zwak is. Deze werking op de vraag is dikwerf zeer heilzaam, vooral bij slechte oogsten. De publieke meening is gewoonlijk op een dwaalspoor bij de beoordeeling van hetgeen dan plaats vindt. Zij beschouwt meestal de stijging der prijzen als een ramp; maar dat is onjuist; elke stijging der prijzen moet bij schaarschte als een voordeel, ja als onmisbaar correctief worden aangemerkt. Het nadeel is gelegen in de schaarschte zelve, ten gevolge waarvan het verbruik beperkt moet worden; en het is veel beter, dat met die beperking terstond een begin wordt gemaakt, dan dat ieder voortgaat met de gewone hoeveelheden te verbruiken en na eenigen tijd niets meer aanwezig is. Overbekend is het Fransche woord: „le meilleur remède contre la cherté, c'est la cherté." Zij is het beste geneesmiddel, zoowel om de vermeerdering van toevoer, als om de vermindering van verbruik, die zij teweeg brengt; want in tijden van gebrek is deze zoowel als gene noodig, zal het

kwaad binnen de nauwst mogelijke grenzen beperkt blijven. Enkele jaren geleden werd op sommige plaatsen veel gesproken van „woningsnood"; de woninghuren stegen er belangrijk, hetgeen aanleiding gaf tot luide klachten. Doch waar lag het euvel, zoo niet in de opeenhooping van bevolking op enkele punten en het gemis aan bouwterrein? De rijzing der huren was een correctief tegen beide. Zij ging verdere opeenhooping tegen en dreef velen terug naar de gemeenten, van waar zij gekomen waren; zij schiep ook een belang om gronden, die vroeger tot andere doeleinden gebezigd werden, voor bouwterrein beschikbaar te stellen. Na weinig tijds was de aanleiding tot klachten dan ook weggenomen; ja de bouwondernemers klaagden nu op hunne beurt, omdat zij voor de nieuwe woningen niet gemakkelijk huurders kon vinden.

Wanneer men de economische wereld als in vogelvlucht overziet en de bijzonderheden niet te nauwkeurig in oogenschouw neemt, gevoelt men onwillekeurig bewondering voor de werking van den prijs op de vraag en het aanbod; voor dien kompas, die veel meer is dan kompas, immers régulateur. Tot bewondering bestaat hier aanleiding. Men lette bijvoorbeeld op de verzorging van een groote stad als Londen of Parijs; op de aanzienlijke hoeveelheden goederen van de meest verschillende soort, die in zulk een stad dagelijks benoodigd zijn, en de regelmaat, waarmede die goederen geleverd worden, zonder tusschenkomst of leiding van hooger hand. Alles gaat hier als van zelf; de arbeid van den een sluit zich aan bij dien van den ander; zelden is er overmaat, zelden of nooit, commercieel gesproken, te weinig. Een organisatie, die door niemand is tot stand gebracht, maar in weerwil daarvan — of moeten wij zeggen: juist daarom? — over het geheel door doelmatigheid uitblinkt. Een natuurlijke orde in dien zin, dat zij, hoewel op den grondslag der rechtsorde gevestigd en daarin wortelend, niet gemaakt, maar gegroeid is.

Bewonderenswaardig is deze orde ook wegens de aanmoediging, die zij geeft, tot verbetering en vereenvoudiging der productie. De maatschappij beloont niet alleen den arbeid, die in het bevredigen harer dagelijksche behoeften bestaat, maar niet minder, ja dikwijls veel meer, den arbeid, die haar eerlang vergunnen zal de behoeften doeltreffender en met geringer inspanning te bevredigen. Wie op de voortbrengingsmoeite weet te bezuinigen of met gelijke moeite goederen weet te verkrijgen van hooger waarde, maakt grootere winsten dan anderen. Deze winsten zullen wel niet duurzaam wezen; maar ten slotte — bij een verkregen octrooi zal het eerst na vele jaren zijn — wordt toch het geheim van enkelen gemeengoed. Dan is er louter voordeel voor de maatschappij. Het eigenbelang is derhalve een prikkel tot handelingen, waardoor aanvankelijk misschien slechts enkelen, maar op den duur zeer velen gebaat zullen worden. En wij mogen hier bijvoegen, dat diezelfde prikkel het uitdenken van nieuwe voortbrengselen in de hand werkt, van dingen, die voorzien in behoeften, waarvan de menschheid zich nog niet bewust is. Hoevele goederen gebruiken wij niet dagelijks, die ons zijn aangeboden, eer wij ze vroegen! Het talent van den ondernemer openbaart zich niet alleen in bezuiniging op voortbrengingsmoeite van bekende, maar ook in het scheppen van nieuwe zaken. Wie onzer, om een voorbeeld te geven, dacht aan den telephoon, eer hij ons geleverd werd?

Het is niet overtollig aan deze zeer eenvoudige waarheden te herinneren en ons wel te doordringen van de nuttige rol, die het eigenbelang in de voortbrenging vervult. Overschatting dezer rol is een bedenkelijke fout; doch geringschatting niet minder, daar zij ons blind maakt voor de eischen, waaraan iedere maatschappelijke ordening gehouden is te voldoen. Een sociale regeling, die in mindere mate dan de bestaande tot voortbrenging en tot verbetering der voortbrenging zou prikkelen, of in mindere mate een waarborg zou geven tegen ondoeltreffende verdeeling van kapitalen en werkkrachten, te trage bevrediging van behoeften, te sterk verbruik bij misgewas, ware reeds daarom verwerpelijk. Het is geen klein probleem, hoe de anderhalf milliard menschen, die onzen aardbol bewonen, gevoed, gekleed, gehuisvest zullen worden en in het genot

zullen komen van de tallooze geriefelijkheden, die zij daarenboven noodig hebben. Onder de werking van het eigenbelang wordt dat probleem opgelost; niet op volmaakte wijze, maar toch zoo, dat groote stoornissen tot de zeldzaamheden behooren. Ziedaar wat tot lof van de bestaande maatschappelijke ordening mag worden getuigd; wie haar door een andere wil doen vervangen, moet beginnen met aan te toonen, dat die nieuwe ordening gelijken lof zal kunnen inoogsten.

Hij zal ook te bewijzen hebben, dat bij die nieuwe orde van zaken de toekomst der voortbrenging in gelijke mate is verzekerd als nu. Dit is misschien wel het gewichtigste punt; wij hebben het daarom voor het laatst bewaard.

Geen voortbrenging is mogelijk zonder kapitaal, en hoe meer voortbrenging er noodig is, des te meer kapitaal wordt vereischt. De maatschappij moet derhalve zoo zijn ingericht, dat weinig kapitaal verloren gaat, en dat, naar gelang de bevolking zich uitbreidt, nieuw wordt gevormd. De bestaande regeling voldoet hieraan; zij het niet volkomen, toch in zeer sterke mate. Daar de kapitalen nagenoeg uitsluitend het eigendom zijn van bijzondere personen, beteekent kapitaalverlies in de meeste gevallen individueele verarming, kapitaalvergrooting individueele verrijking, zoodat er een belang bestaat bij elk individu om de hulpmiddelen van voortbrenging in stand te houden, ja te vermeerderen; anders gezegd, om de voorwaarden te helpen vervullen, waaronder de komende geslachten in staat zullen zijn hunne behoeften te bevredigen. Een noodzakelijk bestanddeel van de maatschappelijke orde, waaronder wij leven, is derhalve het erfrecht, en het moet nog bewezen worden, dat een voldoende kapitaalvorming bij gemis daarvan te verkrijgen is. Het erfrecht bindt de geslachten aan elkander, schept voor het levende geslacht een beweegreden om niet alleen aan zich zelf te denken, maar ook aan hen, die komen zullen. Het werkt met het eigendomsrecht mede tot behoud en vermeerdering der voortbrengingsmiddelen.

---

§ 2.

Leemten in de werking van het eigenbelang.

Wij hebben aangetoond, wat het eigenbelang ten aanzien der voortbrenging vermag; men bespeurde dat dit niet weinig is. Het laat zich begrijpen, dat oppervlakkige geesten daardoor in een zekere verrukking zijn gebracht en de leer van het volstrekte laisser faire hebben omhelsd. Zij zagen voorbij, dat het eigenbelang dagelijks partij trekt van instellingen, gezindheden en toestanden, gevormd onder geheel andere invloeden dan het zijne, doch onmisbaar voor zijne nuttige werking. Men herinnert ons, dat het vrije spel van vraag en aanbod menige economische behoefte van zelf, zonder directe inmenging der overheid, bevredigt. Doch waardoor is dat vrije spel van vraag en aanbod bestaanbaar en kan het goede uitkomsten geven? Doordat er een rechtsorde is, die steun vindt in de openbare meening; doordat godsdienst, zedelijkheid en kunst ons aan het barbarisme ontvoerd en maatschappelijk leven mogelijk gemaakt hebben; doordat de wetenschap zich in den dienst der menschheid heeft gesteld en onder alle klassen der bevolking zooveel kennis heeft verspreid als noodig is, om ook de minst beschaafden te doen deelnemen aan het verkeer. Wij zijn aan het bestaan van dit alles gewoon en merken het daardoor meestal niet op. Het eigenbelang, om zijne doeleinden ongestoord te kunnen najagen, vindt een wel toebereid terrein, en nu vergeten wij den arbeid van hen die dit terrein in den toestand hebben gebracht, waarin het verkeert, of het in dien toestand doen blijven; wij schenken al onze bewondering aan de sociale krachten die daarop werken [1]). Dit is de hoofdfout van het laisser faire stelsel. Een theoretische fout, die tot zeer ernstige practische gevolgen zou hebben gevoerd, indien ooit het laisser faire stelsel

[1]) Men vergelijke de schoone opmerkingen hierover van F. A. Lange in zijne Geschichte des Materialismus, 5e druk, deel II, bl. 474—476.

door zijne voorstanders met volstrekten ernst ware opgevat.

Doch hier is nog meer te zeggen. Het eigenbelang vermag vele dingen, maar vele andere vermag het niet. Zijne werkzaamheid heeft op gewichtige punten aanvulling noodig.

Het eigenbelang is alleen een voldoende prikkel tot het voortbrengen van die zaken, door het verkrijgen waarvan men zichzelven een voordeel kan verschaffen. In een maatschappij, waar het ruilverkeer zich krachtig heeft ontwikkeld, zijn dat hoofdzakelijk de dingen, die koopwaarde hebben, en wel zooveel koopwaarde, dat de geldelijke opbrengst alle uitschotten ten volle dekt en nog een normale winst overblijft. Indien het kan worden bewezen, dat de menschheid economisch belang heeft bij handelingen, waardoor deze uitkomst niet wordt verkregen, zal het tevens bewezen zijn, dat men zich op de werking van het eigenbelang niet geheel kan verlaten.

Zulke handelingen zijn er ongetwijfeld. Eene daarvan leerden wij reeds kennen: het verbeteren van niet-economische goederen. Indien er een middel wordt uitgedacht om den dampkring op een plaats, waar die onzuiver is, van verkeerde bestanddeelen te reinigen, zal geen ondernemer er belang bij hebben dat middel toe te passen, want de verbeterde lucht zal even overvloedig zijn als tot dus ver de niet verbeterde, bijgevolg evenmin een economisch goed. Doch er zijn nog meer handelingen te noemen, die, ofschoon zij in dringende stoffelijke behoeften voorzien, nochtans aan geen enkelen ondernemer winst beloven. Er is geen winst te behalen door ziekenhuizen te stichten; scholen voor minvermogenden; bibliotheken; wandelparken, waar ieder vrijen toegang heeft. Toch moeten deze dingen er komen; maar wacht men tot het eigenbelang ze te voorschijn brengt, zoo wacht men te vergeefs.

De oorzaak, die in deze en alle soortgelijke gevallen het eigenbelang den gewonen prikkel doet missen, laat zich gemakkelijk aanwijzen. Wie een zaak tot stand brengt, trekt er gewoonlijk zelf al het voordeel van, òf rechtstreeks, door haar te gebruiken, òf middellijk, door het equivalent er voor

te ontvangen. Maar in de gevallen, die zoo even zijn genoemd, gebeurt noch het een, noch het ander. De een brengt voort, de ander geniet de baten. En deze gevallen zijn talrijker dan zij schijnen; hoewel een deel der baten den voortbrenger niet altijd ontgaat, dit gedeelte is dikwerf zeer klein in verhouding tot het geheel.

Noodwendig is dit zoo bij vervoermiddelen; de vrachten, die een spoorweg- of een stoombootmaatschappij kan eischen, zijn uit den aard der zaak altijd slechts een betrekkelijk klein gedeelte van de voordeelen, die zulk een onderneming aan het land, waar zij is gevestigd, verschaft. Men moet het gelukkig prijzen, dat dit zoo is; het nut der vervoermiddelen zou niet belangrijk zijn voor het menschdom, indien de vermeerdering van inkomen, die zij verschaffen, voor het grootste deel slechts verrijking van eenige kapitalisten ten gevolge had. Maar gelukkig of niet, het kan nu gebeuren, dat onder de vrije werking van vraag en aanbod zeer nuttige, immers voor het menschdom zeer productieve ondernemingen niet tot stand komen. De redenen, waarom de sociale voordeelen, die vervoermiddelen opleveren, meestal de baten der ondernemers zelven belangrijk overtreffen, zijn hoofdzakelijk de volgende.

Ten eerste kunnen de ondernemers de vrachten niet altijd regelen naar eigen goedvinden; hunne tarieven zijn veelal onderworpen aan de goedkeuring der regeering. Zij doen elkander ook concurrentie aan; spoorwegmaatschapijen hebben rekening te houden met andere spoorwegmaatschappijen, en vaak is er mededinging tusschen land- en waterwegen. Doch al bestond die reden niet, dan zou er nog een andere zijn: zelfs een spoorweg, die een volstrekt monopolie heeft, kan er gewoonlijk niet in slagen een voldoend vervoer te krijgen, tenzij door de vrachten zoo te stellen, dat de landstreek, die hij doorsnijdt, er zeer door gebaat wordt. Men bedenke, dat er groote ongelijkheid is in de voortbrengingsmoeite, zoodat vrachten, die aan sommigen een voldoend belang geven om van het vervoermiddel gebruik te maken, voor anderen nog veel te hoog zijn. In een land, waar veel vruchtbare grond, maar geen uitvoer

van graan is, omdat het vervoer te veel kosten zou, wordt een spoorweg aangelegd. De maatschappij, waaraan die spoorweg behoort, begint nu, zoo willen wij aannemen, met zeer hooge vrachten te eischen. Daardoor maakt zij slechts de bebouwing van bij uitstek goede en goed gelegen gronden mogelijk, en hare inkomsten blijven dientengevolge gering. Zij verlaagt daarop hare vrachten eenigszins, zoodat gronden van iets mindere hoedanigheid en ligging in cultuur komen; het verkeer neemt nu toe, doch, naar de bekende wet van RICARDO, verkrijgen de eerstgenoemde gronden pachtwaarde. In weerwil van de vermeerdering, die het vervoer heeft ondergaan, blijkt het nog altijd onvoldoende; nieuwe vrachtverlaging is wenschelijk en wordt ingevoerd. Nu komt een derde, een vierde klasse van gronden in aanmerking om bebouwd te worden; maar hoe sterker de vrachten dalen, des te grooter wordt de uitgestrektheid landerijen, die pachtwaarde erlangen en des te hooger de pachtwaarde der gronden, die ze reeds bezaten. Wat anders zijn die pachtwaarden dan sociale voordeelen, die de spoorweg verschaft, maar die door de spoorwegonderneming niet worden genoten? Indien het verkeer slechts door zeer lage vrachten den gewenschten omvang kan verkrijgen en de ongelijkheid van voortbrengingsmoeite zeer sterk is, zullen zij hoogst belangrijk zijn.

Wij hadden in plaats van landbouw ook nijverheid tot voorbeeld kunnen nemen. Een industrieel voortbrengsel werd tot heden niet uitgevoerd, doch er komt een spoorweg, die grooten uitvoer van dat artikel mogelijk zal maken, indien de vrachten laag genoeg worden gesteld om een prikkel te geven, niet alleen aan rijke, uitstekend geaccrediteerde, zeer begaafde ondernemers, aan dezulken, wier fabrieken voor toevoer van grond- en brandstoffen en afvoer van producten voortreffelijk zijn gelegen, maar ook aan anderen. Het spreekt nu van zelf, dat indien de vrachten alzoo geregeld worden, de bevoorrechten belangrijk zullen winnen. Hunne ondernemerspremie — men herinnert zich de beteekenis dezer uitdrukking [1]) — zal een

[1]) Verg. Deel 1, bl. 273.

vrij aanzienlijke hoogte bereiken, en dit zal weder een dier sociale baten zijn, die de spoorweg verschaft, maar die de inkomsten der spoorwegmaatschappij niet vermeerderen.

Eindelijk is nog te denken aan de algemeene prijsverlaging, die door verbetering der vervoermiddelen wel is waar niet noodzakelijk wordt teweeggebracht — verbetering der vervoermiddelen brengt de pzijzen in de verschillende landen dichter tot elkander, verlaagt ze dus hier, verhoogt ze ginds — maar die er toch het gevolg van kan zijn. Zoovaak zij intreedt, ontstaat een voordeel voor allen, die vaste geldelijke inkomsten genieten, zooals eigenaars van effecten, en voor hen, wier vermogens uit geld bestaan. Dank zij de prijsverlaging zullen zij zich meer goederen kunnen aanschaffen, dus inderdaad meer inkomen genieten, dan vroeger; en hoewel de aandeelhouders van den spoorweg mede tot deze klasse van personen behooren, zij zijn niet de eenigen en deelen derhalve hunne baten met anderen.

Het feit, dat niettemin vele vervoerondernemingen winstgevend zijn, is met het bovenstaande zeer wel te rijmen. Een aandeel, al is het percentsgewijze gering, kan op zich zelf genomen groot zijn. De vrachten, die een spoorweg- of stoombootmaatschappij ontvangt, kunnen een klein gedeelte uitmaken van de gezamenlijke baten, die de spoorweg- of stoombootlijn verschaft, en toch zooveel bedragen, dat de onderneming een behoorlijk inkomen geeft. Het eenige wat wij wilden aantoonen is, dat dit niet noodwendig, niet uit den aard der zaak zoo zijn moet. Het is zeer denkbaar niet alleen, maar het komt meermalen voor, dat het aandeel der onderneming niet slechts klein is in verhouding tot het geheel, maar ook in verhouding tot het aangewende kapitaal, en als dit zich laat voorzien of waarschijnlijk wordt geacht, komt zulk een onderneming onder den blooten prikkel van het eigenbelang niet tot stand, hoe nuttig zij moge zijn voor het menschdom. Wij hebben hiervan in ons vaderland sprekende voorbeelden gezien. Ruim twintig jaar lang heeft men zich ten aanzien der spoorwegen geheel verlaten op de particuliere nijverheid, en het gevolg daarvan is geweest, dat

slechts enkele lijnen aangelegd, verscheidene streken des lands van spoorwegen verstoken gebleven zijn. Heeft de particuliere nijverheid verkeerd gezien, toen zij zich tot die enkele lijnen bepaalde? De ondervinding bewees het tegendeel; de spoorwegen, door den staat aangelegd, brengen rechtstreeks een zeer kleine rente op. Maar hoeveel welvaart hebben zij niet verspreid, welke ontwikkeling niet gegeven aan vele bedrijven! Zoo is het ook met kanalen, havenwerken en andere inrichtingen ten behoeve van den handel. Het economisch voordeel, dat zij verschaffen aan de burgerij, kan zeer belangrijk zijn, terwijl de zuivere bate, welke zij verschaffen aan den kapitalist die ze bekostigt, zeer gering is, ja misschien geheel ontbreekt. In zulke gevallen is het niet te verwachten, dat zij onder den prikkel van het eigenbelang zullen tot stand komen; maar evenmin is het aan twijfel onderhevig, dat zij op een andere wijze tot stand gebracht moeten worden.

Wij noemden de ruilwaarde het kompas, waarnaar de voortbrenging zich richt. Het blijkt nu, dat ook dit kompas vele afwijkingen vertoont en dat men verkeerd zou doen door het slaafs te volgen. Juister gesproken: het geeft over het geheel wel een vrij nauwkeurige aanwijzing aan den kapitalist, den ondernemer; het zegt hem wat hij in z ij n belang doen of laten moet; maar het geeft niet altijd te kennen, welke richting de voortbrenging moet nemen in het belang van de menschheid, de maatschappij.

De werking van het eigenbelang heeft dus aanvulling noodig, en die aanvulling kan komen van twee kanten, uit den boezem der maatschappij zelve, maar ook van den staat. In een land, waar de menschlievendheid niet ontbreekt, ziet men tal van inrichtingen tot stand komen, die geen winst beloven, die zelfs jaarlijks veel geld kosten, en toch aan particuliere krachten haar ontstaan te danken hebben. De liefdadigheid treedt hier in de plaats van het winstbejag; de zorg voor de algemeene belangen vult aan, wat de zorg voor het eigenbelang uit den aard der zaak moest nalaten. Men mag aan die

liefdadige stichtingen geen economisch-productief karakter ontzeggen, enkel en alleen omdat zij geen inkomen verschaffen aan degenen, die ze bekostigen. Het is wel mogelijk, dat zij dit karakter missen, maar het feit alleen, dat zij geen rente geven, bewijst dit niet. Scholen, gasthuizen, gestichten voor blinden en oude lieden, zijn stoffelijke goederen, en economisch-productief is iedere handeling, waardoor stoffelijke zaken, die niet overtollig zijn, tot stand komen. Waarom zou het productief mogen heeten een woning te bouwen of een nuttig meubel te vervaardigen, maar niet, een park aan te leggen ten gebruike van het algemeen? Kapitalisten maken een waterleiding en laten zich daarvoor betalen: productief. Andere kapitalisten maken een fontein, waar ieder zich kosteloos van drinkwater kan voorzien: improductief! Een bouwondernemer maakt een huis, dat hij voordeelig kan verkoopen of verhuren: productief. Een liefdadig man bouwt een gesticht voor arme ooglijders: improductief! Door alzoo te spreken, zou men het wezen der voortbrenging miskennen en aan de ruilwaarde een beteekenis toekennen, die zij niet heeft.

De voornaamste aanvulling komt echter van den staat, en was onze uiteenzetting juist, dan is het nu mogelijk een belangrijk gedeelte van de taak, die den staat ten aanzien der voortbrenging moet worden opgelegd, te bepalen. Wat particuliere krachten tot aanvulling doen, bestaat in de meeste gevallen, hoewel niet uitsluitend, in het tot stand brengen van inrichtingen, die verzachting van leed, verspreiding van kennis, aankweeking van zedelijkheid ten doel hebben. Uit philanthropie bouwt men gasthuizen; maar niet zoo dikwijls komt het voor, dat louter met het oog op de algemeene belangen kapitaal wordt gegeven voor spoorwegen of kanalen; het gebeurt wel, maar gewoonlijk op beperkte schaal. Van zelf is hiermede aangeduid, wat bovenal de staat heeft te doen. Hij moet die inrichtingen scheppen, die werkzaamheden bekostigen, die tot bevordering der stoffelijke volkswelvaart zeer nuttig, doch om de genoemde reden van de particuliere nijverheid niet te wachten zijn. Wij beweren niet, dat de staat zich tot deze

dingen behoort te bepalen; wij willen alleen doen opmerken, welke taak hij in ieder geval te vervullen heeft, om het even of de philanthropie zich al of niet krachtig laat gelden. Hoe mild de particuliere bijdragen tot leniging der maatschappelijke nooden ook vloeien, het gebied der publieke werken ten gerieve van handel, landbouw en nijverheid zal wel steeds in hoofdzaak aan den staat worden overgelaten Onder den staat begrijpen wij, ook zijne onderdeelen: provinciën en gemeenten [1]).

De geldelijke offers, die zulke werken van de schatkist vergen, zijn meestal veel geringer dan zij schijnen, want de welvaart, die zij verspreiden, openbaart zich doorgaans in hoogere opbrengst van belastingen. Maar ook dan, wanneer dit niet het geval is of niet in zeer ruime mate, kan het tot stand brengen van die werken zeer productief zijn, daar het grootendeels van de regeling der belastingen afhangt, of hare opbrengst bij toeneming der welvaart van zelf klimt. Onze maatstaf moet hier niet wezen wat in de schatkist, maar wat in de beurzen der ingezetenen vloeit. Economisch-productief is ieder publiek werk, wanneer het voorziet in een behoefte.

Het vereischt geen bijzondere inspanning van den geest dit een en ander toe te lichten en sommige werkzaamheden van den staat op het gebied der voortbrenging economisch te rechtvaardigen. Maar even gemakkelijk als het bewijs, dat de staat op dat gebied een taak te vervullen heeft, even moeilijk is de rechte vervulling dezer taak. Zeker, economisch-productief is een publiek werk, zoodra het voorziet in een behoefte; doch de eisch, dien wij aan de voortbrenging moeten stellen, is niet alleen, dat zij in waarheid voortbrenging zij, maar ook, dat zij den hoogsten g r a a d van productiviteit bezitte, die op een gegeven oogenblik bereikbaar is. Productief is het werk van den katoenplanter, die *f* 100,000 aan loon, rente en pacht betaalt om katoen te verkrijgen

[1]) Publieke werken worden hier slechts bij wijze van voorbeeld genoemd. Verg. Mr. H. Th. 's Jacob, Staatsmoeiing betrekkelijk veefokkerij, Amersfoort, 1896.

van *f* 50,000 waarde; want hij brengt nog altijd goederen voort, die het menschdom noodig heeft. Zijne fout is niet, dat hij improductief, maar dat hij te weinig productief werk deed. Het is moeilijk voor den staat die fout altijd te vermijden, en ontgaat hij haar niet, zoo stelt hij zich wel niet noodzakelijk bloot aan het rechtmatig verwijt van slechts in schijn te hebben voortgebracht, maar men zal hem kunnen verwijten, dat hij door zijne handeling voordeeliger arbeid heeft verhinderd.

De wetenschap kan hier niet meer doen dan het beginsel aangeven, dat den staat tot richtsnoer moet dienen, en dat beginsel is zeer eenvoudig. Ten eerste moet het bewijs geleverd zijn, dat het te bekostigen of subsidieeren werk behoort tot die zaken, waarvan hierboven gesproken is, die namelijk veel grootere baten verschaffen aan de ingezetenen des lands dan kapitalisten, die ze zouden tot stand brengen en exploiteeren, zich ooit daarvan kunnen toeëigenen. Hierdoor zijn van zelf subsidiën aan fabrieken en vele andere ondernemingen uitgesloten; het terrein is derhalve binnen vrij enge grenzen beperkt. Ten tweede moet men kunnen aantoonen, dat de sociale voordeelen die het werk kan leveren, meer bedragen dan de offers, die de staat door het uit te voeren zich zou opleggen; een nauwkeurige waardeering èn van die voordeelen èn van die offers is daartoe noodig. Maar juist in de waardeering der voordeelen schuilt een groote moeilijkheid; hier kan men zelden verder komen dan tot gissingen, en daarom is het gevaar van mistasten, van geldverspilling, op dit gebied zeer groot. Zelfs na de voltooiing van het werk is het vaak onmogelijk met zekerheid te bepalen, in welke mate het productief is geweest. Begrijpelijk is dus de aarzeling van vele staten om voor spoorwegen en soortgelijke doeleinden kapitaal beschikbaar te stellen. Men weet in zulke gevallen met zekerheid wat men prijs geeft; men heeft reden om te gelooven, dat de arbeidskrachten en kapitalen, die aan de bestaande bedrijven worden onttrokken, daar een normaal inkomen zouden hebben opgeleverd. Zeker is het derhalve,

dat men begint met het algemeene inkomen te verminderen; doch welke vermeerdering daartegenover zal staan, of er voor de maatschappij in haar geheel genomen een batig saldo of een deficit zal zijn, moet later blijken. Wanneer het kompas der ruilwaarde niet langer bruikbare aanwijzingen geeft, zou men zoo gaarne een ander kompas daarvoor in de plaats erlangen; die wensch wordt nooit vervuld. Maar uit deze en soortgelijke overwegingen mag slechts worden afgeleid, dat groote bedachtzaamheid hier noodig, niet dat onthouding plichtmatig is. Want dit staat vast: op de werking van het eigenbelang kan men zich niet geheel verlaten. In een land, waar ten aanzien der voortbrenging het beginsel van *laisser faire* streng zou worden toegepast, zou men gevaar loopen, ja de zekerheid bezitten, dat veel nuttig werk ongedaan bleef.

---

§ 3.

Depressiën.

Wij hebben leemten in de werking van het eigenbelang leeren kennen en zijn daarbij opzettelijk uitgegaan van de onderstelling, dat de ondernemers en kapitalisten voor hunne belangen niet blind zijn, niet de noodige kennis en geestkracht missen om hun voordeel na te jagen. Men begrijpt terstond, dat zoo vaak deze onderstelling niet met de werkelijkheid overeenkomt, een leemte zich vertoont nog grooter dan eenige, die wij hebben aangewezen. In landen, waar de bevolking traag is en onkundig, waar de belanghebbenden zich zelfs tot uitvoering van het nuttigste en eenvoudigste werk, dat gezamenlijk moet worden ondernomen, niet met elkander weten te verstaan, heeft een verlichte overheid ten aanzien der voortbrenging een nog veel ruimere taak, dan hierboven is geschetst. Doch hierbij stil te staan mag overbodig heeten. Om de werking van het eigenbelang te beoordeelen moeten wij onderstellen, dat het inderdaad een kracht is, een kracht, die zich in het economische volksleven met nadruk doet gelden. Wij

moeten aannemen, dat de kapitalen, zonder eenige aansporing van overheidswege daartoe noodig te hebben, toevloeien naar de bedrijven, die winstgevend zijn, zich onttrekken aan de bedrijven, die verlies opleveren. Eerst dan kunnen wij zien wat het eigenbelang vermag en niet vermag, en hoe de voortbrenging zich onder zijn invloed ontwikkelt.

Weinig onderzoek is voldoende om ons te doen inzien, dat deze kracht met de natuurkrachten een trek gemeen heeft. Zij werkt meedoogenloos, zonder aanzien des persoons. Zij laat zich vergelijken, nu met den stormwind, die den dampkring zuivert, maar tegelijk de hut van den arme omverwerpt en oogsten vernielt, straks met de felle zonnehitte, die weldadig is voor het vochtige land, maar in droge streken een ramp. Ook dan, wanneer de werking van het eigenbelang zich openbaart in een recht buigen van hetgeen verdraaid is, een gelijk maken van hetgeen zich bovenmatig heeft verheven, een terugkeer tot het normale, het gezonde, ook dan mogen wij de oogen niet sluiten voor het bittere leed, dat gewoonlijk daarmede gepaard gaat. Om de kracht, waarvan wij spreken, te bewonderen, moet men haar gadeslaan in hetgeen zij schept, niet altijd in de wijze, waarop zij het doet. Men moet niet denken aan al de wonden, die zij slaat en noodwendig moet slaan om te beantwoorden aan hare bestemming, zal men vrede hebben met haar werk.

Juist op deze punten echter zal nu onze aandacht zich richten. Achtereenvolgens willen wij spreken over depressiën en over crises. Die beide uitheemsche woorden hebben in onze taal burgerrecht verkregen: zij drukken ziektetoestanden uit, waarmede wij trachten moeten ons nader bekend te maken.

Wat hebben wij onder depressie in landbouw, nijverheid of handel te verstaan?

Om dit te vatten moet men zich herinneren, dat alle ondernemerswinsten in prijsverschillen haren oorsprong vinden, het voortbestaan van die verschillen dus het eenige is, dat den ondernemer als zoodanig belang inboezemt. Een boer kan zeer voorspoedig zijn, zoowel bij een doorgaand lagen prijs

van landbouwvoortbrengselen, als bij een doorgaand hoogen stand van pachten en werkloonen, wanneer die twee maar niet samen gaan; zijn de voortbrengselen goedkoop, dan mogen het land en de arbeid niet duur zijn. Een fabrikant kan even voordeelig werken bij lage, als bij hooge prijzen der goederen, die hij aflevert; zoolang er een behoorlijke *marge* is tusschen zijn grondstoffen en fabrikaten, maakt hij winst. Een reederij kan bloeien bij matige vrachten, mits ook hare uitgaven matig zijn. De belangen van voortbrengers en verbruikers staan niet zoo scherp tegenover elkander, als men gewoonlijk denkt; ja in zóóver hebben de voortbrengers belang bij lage prijzen, als lage prijzen het debiet vermeerderen. Maar tusschen de goederen en diensten, die de voortbrengers hebben te bekostigen, en de dingen, die zij verkoopen, moeten zekere prijsverhoudingen bestaan, zal er winst overblijven.

Depressie is stoornis van die prijsverhoudingen, zoodat de *marges* te gering worden of geheel te loor gaan. Depressie in den landbouw beteekent, dat de boeren hooge pachten en loonen moeten betalen, maar slechte prijzen maken. Depressie in de katoennijverheid beteekent, dat het prijsverschil tusschen ruw katoen en garen, tusschen garens en weefgoederen, een vermindering ondergaat, die de winst van den spinner, den wever, gevoelig aantast. Depressie in den scheepsbouw wil zeggen, dat de scheepsbouwmeesters in de prijzen der vaartuigen, die zij afleveren, niet of nauwelijks terugvinden wat zij aan materialen, aan loonen, aan renten, aan afslijting van werktuigen, hebben ten koste gelegd. Depressie derhalve is depressie van ondernemerswinsten. Dat is zij namelijk in de eerste plaats, doch ieder begrijpt terstond, dat daarmede voorvallen samengaan, betrekking hebbende op de belangen van anderen. Vooreerst op die der arbeiders. Depressie in een tak van nijverheid openbaart zich altijd in afdanking van werkvolk of vermindering van werkuren, dus in verarming bij de lagere klassen, voor zoover zij bij dien tak van nijverheid belang hebben. Doch wanneer een industrie aan velen brood geeft, is de kring der belanghebbenden nog grooter

dan hij aanvankelijk schijnt; want vermindering van inkomsten bij een talrijke klasse der maatschappij heeft ten gevolge, dat ook een aantal winkeliers en andere personen minder inkomen genieten. Het zijn dezulken, die in leveranciën en diensten ten behoeve der rechtstreeks bij de noodlijdende industrie betrokkenen een bron van bestaan vinden.

Door twee oorzaken kan een toestand als deze geboren worden.

Zij kan het gevolg zijn van schaarschte en duurte der grondstoffen. Het treffendste voorbeeld hiervan levert de zoogenaamde katoencrisis in Engeland, veroorzaakt door den burgeroorlog in Noord-Amerika in de jaren 1861—1865. Men weet, welk een diepe ellende destijds te Manchester en op andere plaatsen heeft geheerscht, hoe slechts de liefdadigheid, die toen op ruime schaal is uitgeoefend, den hongerdood van velen heeft verhoed. Bij het duurder worden der grondstoffen stijgen de fabrikaten niet altijd onmiddellijk naar evenredigheid, en al stijgen zij ten slotte, dan zal toch het getal der fabrieken en der fabrieksarbeiders moeten verminderen. Maar eer dit alles gebeurt, eer de kapitalen en werkkrachten een nieuwe plaatsing hebben gevonden, is een tijdperk van depressie te doorworstelen, welke depressie heviger zal wezen, naar gelang de te verplaatsen kapitalen en werkkrachten talrijker zijn.

De oorzaak kan echter ook liggen in daling van de prijzen der voortbrengselen, en hier willen wij doen opmerken, wat zeer de aandacht verdient, dat niet alleen voor de algemeene welvaart ongunstige, maar ook zeer heilzame gebeurtenissen zulk een daling kunnen uitlokken. Ongunstig is de reden der daling, tenminste voor een bepaald land, wanneer zij ligt in vooruitgang der nijverheid bij volken, die met de bewoners van dat land mededingen op de wereldmarkt. Zoo heeft bijvoorbeeld de ontwikkeling van Noord-Amerika, Britsch-Indië en Argentinië op het gebied van den landbouw aan Rusland schade berokkend. Zoo was ook de opkomst der beetwortelsuikerindustrie in Europa een nadeel voor Java. Wanneer wij

vermeerdering van productie voor de menschheid weldadig noemen, mogen wij nooit voorbijzien, dat zij in sommige gevallen aan het een of ander volk schade toebrengt. Zulk een volk lijdt dan wel geen verliezen door eigen vermeerdering van productie — integendeel, zijn eenig redmiddel is, dat het de productiviteit zijner voortbrengingsmiddelen zooveel het maar kan verhoogt — maar het wordt benadeeld door de productievermeerdering bij anderen, die zijne concurrenten zijn.

Ongunstig is ook de reden der daling, wanneer zij ligt in verarming bij hen, aan wie men pleegt te verkoopen hetgeen men voortbrengt, om het even of de koopers in het binnen- of buitenland wonen. De afzet wordt dan beperkt, de betalingen gaan langzamer, en depressie is hiervan het gevolg. Ongunstig, eindelijk, wanneer die daling is te wijten aan overmatige voortbrenging in een voorafgaand tijdperk. Er was levendige vraag naar huizen, naar schepen, naar rails en locomotieven voor spoorwegen; daarop is een aanzienlijke bedrijvigheid om in die vraag te voorzien gevolgd; doch de bedrijvigheid ging te ver, en nu is er meer dan met winst verkocht kan worden, zoodat vele ondernemingen tot werkloosheid zijn gedoemd. Dit is het geval der „overproductie"; een geval, naar ons bleek, dat nooit ten aanzien van alle goederen tegelijk, maar wel degelijk ten aanzien van bepaalde goederen kan voorkomen.

Doch naast deze ongunstige oorzaken van daling bestaan er andere, die in het algemeen gesproken en op den duur hoogst gelukkig zijn te achten. Men weet, hoe wij te denken hebben over uitvindingen, over werktuigen, over alles, in één woord, wat de voortbrengingsmoeite vermindert De meening, als zouden de loonen daardoor geringer worden, werd reeds vroeger met nadruk bestreden; wij blijven het boven alle redelijken twijfel verheven achten, dat bij voldoende kapitaalvorming het werktuig niet de vijand, maar de vriend is van den arbeider, en het beste werktuig in dat geval zijn nuttigste vriend. Maar tevens gelooven wij te mogen verzekeren, dat

er nooit een uitvinding, die groote gevolgen had, is gedaan, of sterke depressie in sommige kringen deed zich daarbij voor. Wij betoogen hier, wat aan ieder bekend is en reeds vroeger werd toegelicht. Wegens gebrek aan kennis en kapitaal, gehechtheid aan het oude, of omdat de arbeiders slechts berekend zijn voor een bepaalde taak, blijft men voortwerken op den vroegeren voet; midderwijl verrijzen nieuwe ondernemingen, die tot lagere prijzen hare voortbrengselen kunnen leveren, en de zaak, die men bestuurt, geraakt in een staat van kwijning, van achteruitgang, waarin al de belanghebbenden moeten deelen. Hoe werkt hier de prikkel van het eigenbelang? Ten slotte voortreffelijk; zijn eenige jaren voorbijgegaan, dan zal schier niemand zich over de verandering, die plaats heeft gevonden, te beklagen hebben. Maar wie peilt de smart, geleden door hen, wier bedrijf te gronde werd gericht; wie beschrijft ons de armoede hunner werklieden, der bedaagden bovenal, die in de nieuwe ondernemingen geen plaatsing konden vinden!

Noemen wij nog een ander voorbeeld van een gunstigen loop van zaken, gunstig namelijk in zijne einduitkomsten, die echter aanvankelijk groote depressie teweegbrengt in sommige kringen.

Een volk, dat meer graan verbruikt dan het voortbrengt, kan bij daling der graanprijzen slechts voordeel hebben. Laat het verbruik jaarlijks 10, de voortbrenging 6 millioen hectoliters bedragen. Daalt dan de prijs *f* 3 per hectoliter, zoo is de winst der verbruikers *f* 30,000,000, de schade der voortbrengers *f* 18,000,000, en wordt dus door het volk in zijn geheel *f* 12,000,000 gewonnen. De schade der voortbrengers zal op den duur ten laste der grondeigenaars komen, want dalen de graanprijzen, zoo dalen ook de pachten; de boerenstand, voor zoover hij uit pachters bestaat, heeft bij hooge graanprijzen geen belang. Daling dezer prijzen in een land als het hier beschrevene moet dus over het algemeen als een zegen worden aangemerkt. Straks zal dit de toestand zijn: vermindering van inkomen bij betrekkelijk weinigen, maar aanzienlijke besparing op uitgaven bij allen, en de winnenden veel meer gebaat dan de anderen benadeeld.

Doch eer die tijd is aangebroken, welk een stoornis! Vele pachtovereenkomsten zijn aangegaan op langen termijn; maar zoo kort kunnen de termijnen niet wezen, of in den beginne valt de druk der prijsverlaging nagenoeg uitsluitend op den boerenstand. Welvarende landbouwers worden tot den bedelstaf gebracht, althans gevoelig in hunne welvaart aangetast. En dit werkt op de voortbrenging ongunstig terug, want tot een doeltreffende uitoefening van het landbouwbedrijf, bovenal voor een goede toebereiding van den grond, is kapitaal noodig, en als een boer verarmd is, vindt hij niemand, die hem kapitaal verschaffen wil. Hij durft het nauwelijks vragen, uit vrees van zich in schulden te begeven, die hem te zwaar zullen zijn. Men lette nu verder op zijne omgeving, op den winkeliersstand in de dorpen, de nabij gelegen marktplaatsen. Ook hier zal groote achteruitgang zijn waar te nemen.

Depressie in sommige kringen ware zelfs dan niet te ontgaan, wanneer deze overgangstoestand kon worden vermeden, wanneer namelijk eensklaps en tijdig de pachten in overeenstemming konden gebracht worden met de verlaagde prijzen. Alleen de pachters zelven zouden dan gespaard worden, maar in de nijverheid en den kleinhandel zou depressie toch zeer merkbaar zijn. Want de mindere verteringen of beleggingen der grondeigenaars zouden dan wel ruimschoots worden opgewogen door meer vertering en belegging bij anderen — dit laatste is in ieder geval te verwachten — doch het zou al zeer toevallig zijn, indien de richting der vraag, de keus der voor vertering of belegging verlangde zaken daarbij volkomen dezelfde bleef. Wijziging van de verdeeling der inkomsten brengt gewoonlijk in dat opzicht eenige verandering mede. Veroorzaakt zulk een wijziging, gelijk ditmaal het geval zou wezen, grooter gelijkmatigheid, maakt zij de rijken minder rijk, de armen minder arm, dan zal de vraag naar weeldeartikelen, naar kunstvoorwerpen, naar ruime woningen afnemen, ten gunste van de vraag naar levensbenoodigdheden. De nijverheid, die de eerstgenoemde soorten van goederen voortbrengt, zal daardoor in een nadeeligen toestand geraken, die eerst zal wijken, wanneer kapitalen en werkkrachten uit die nijverheid naar andere bedrijven zijn verplaatst.

In al deze gevallen, wij aarzelen geen oogenblik het uit te spreken, heeft de depressie een heilzamen kant. Als de pijn in het lichaam, geeft zij een nuttige waarschuwing; meer dan dat: een krachtigen spoorslag om te doen wat dringend wordt gevorderd. Wij mogen zelfs nog verder gaan en, de traagheid der menschelijke natuur in aanmerking nemende, in depressiën een schier onmisbaren prikkel tot vooruitgang zien. Men moet een volslagen vreemdeling zijn in de wereld der practijk om te loochenen, dat tallooze verbeteringen eerst tot stand komen, als de nood er toe dwingt ze uit te denken en in te voeren. Een altijd bloeiende industrie wordt ten slotte een weelderige, een achterlijke industrie. Onder den druk der tijden leert men bezuinigen op kosten; grondstoffen verwerken, die men vroeger onbruikbaar achtte; werktuigen bezigen, waar tot dusver handenarbeid werd aangewend; persoonlijk toezicht uitoefenen, waar men zich voor toezicht placht te bedienen van bezoldigde personen. Hoe schoon, bijvoorbeeld, heeft de suikerindustrie op Java zich niet ontwikkeld, na de crisis, die zij van 1884 tot 1887 heeft moeten doorstaan! Maar dit alles erkennende, blijven wij volhouden, dat de depressiën ons een somber tafreel te aanschouwen geven. Zij zijn de „boeten", door de maatschappij opgelegd aan hen, die met of zonder hunne schuld gedaan hebben wat zij moesten laten, en gelaten wat zij behoorden te doen; maar die boeten zijn dikwijls zwaar, en hoewel zij rechtstreeks slechts diegenen treffen, voor wie zij bestemd zijn, zijdelings treffen zij ook anderen. De prijs mogen zij wezen, waartoe herstel van evenwicht, terugkeer tot normale toestanden, verkregen wordt, het is treurig, dat slechts tot dien prijs herstel verkrijgbaar is. Een aansporing mogen zij geven aan het eigenbelang en zoodoende den vooruitgang der nijverheid bevorderen, het pleit niet voor de werking van het eigenbelang, dat zulke pijnlijke aansporingen noodig zijn.

---

§ 4.

Crises.

Nauw verwant aan de depressie is de *crisis*. Fransche schrijvers gebruiken voor beide zaken hetzelfde woord, *crise;* de uitdrukking *depressie*, in economischen zin gebezigd, is van Engelschen oorsprong. Tusschen een crisis en een depressie bestaat alleen dit verschil, dat bij de eerste zeer snel en hevig geschiedt, wat bij de tweede langzaam, geleidelijk plaats vindt. Met dit verschil hangt echter menig ander samen. Een depressie, naar ons bleek, kan even goed door rijzing van grondstoffen als door daling van fabrikaten ontstaan; of wil men aan depressie in den handel denken, even goed doordien de goederen duurder worden in de landen van oorsprong als door een verlaging hunner prijzen in de landen van bestemming. Met een crisis daartegen is het anders gesteld; zij is in de overgroote meerderheid der gevallen aan daling, niet aan verhooging van prijzen toe te schrijven. Tijdens de groote handelsberoeringen, waarvan de economische geschiedenis gewaagt — men denke aan 1763, aan 1799, aan 1857, aan 1873 — was er een sterke ineenzinking van prijzen, en juist daarin bestond het kwaad. Onze Duitsche naburen vervangen het woord crisis gaarne door dat van *Krach;* dat zij dit veilig kunnen doen, bewijst reeds, hoe een crisis zich meestal openbaart. Gelijk een huis, dat haastig is opgebouwd, zoo vallen bij een crisis de kunstmatig opgeschroefde prijzen in puin, en zij sleepen in hun val het crediet, ook het kapitaal, van vele kooplieden en industrieelen mede. Dan komt er een geweldig oogenblik. Firma's, aan welke het grootste vertrouwen werd geschonken, zijn bezweken; wie waarborgt ons, zoo vraagt men zich af, dat niet nog andere zullen vallen? Men wil, om staande te blijven, zijn goederen verkoopen, doch alleen tegen kontant geld, hetgeen echter moeilijker is dan ooit. Zoo dalen de prijzen op nieuw; de vrees wordt paniek, verbijstering; de middelen, die men tot redding aangrijpt, vermeerderen soms het kwaad. Gelukkig moet het heeten

indien er onder zulke omstandigheden eene regeling van het bankwezen bestaat, die aan het wankelend crediet een steunpunt kan verschaffen. Zulk een regeling echter, wij zullen het straks bespeuren, is niet te verkrijgen, tenzij door op het gebied van het bankwezen het eigenbelang eenigermate aan banden te leggen.

Leerzaam is het, den oorsprong der crises te onderzoeken; leerzaam niet minder voor ons doel, na te gaan hoe het kwaad ten slotte wordt gekeerd.

De oorsprong is steeds dezelfde: opwinding, overschatting van sommige behoeften. Het eenige, wat hier te verklaren valt, is, hoe die opwinding in sommige tijden kan ontstaan. Zij kan het gevolg zijn van een staatkundige gebeurtenis, een vredestractaat bijvoorbeeld. Wanneer de politieke hemel lang bewolkt is geweest, eindelijk een oorlog is uitgebroken, en onder den druk der tijden groote moedeloosheid heeft geheerscht, zoodat weinig groote zaken zijn ondernomen, geeft het sluiten van den vrede dikwijls een verademing, een gerustheid, die allicht in overmoed verkeert. Het mag geen toeval heeten, dat zoowel de crisis van 1857 als die van 1873 door een vredesverdrag is voorafgegaan, schoon deze oorzaak in het eene, evenmin als in het andere jaar uitsluitend heeft gewerkt. Wanneer door overmatige opgewektheid tot ondernemingen de prijzen van vele goederen stijgen — hetgeen dan noodzakelijk het geval is, want elke onderneming begint met een aankoop — ontstaat, als wij het zoo mogen noemen, een vicieuse cirkel. Iedere prijsverhooging van een bepaald artikel, die eenigen tijd aanhoudt, om het even wat haar teweegbrengt, prikkelt den speculatiegeest, daar zij bij velen de verwachting opwekt, dat de prijs nog meer zal stijgen; en als de speculatie zich van het artikel meester maakt, stijgt hij werkelijk nog meer, zij het ook, dat de hoogere prijs slechts betaald wordt door nieuwe speculanten. Men gaat ten slotte aan een algemeene oorzaak gelooven, die bestemd is alle goederen zonder onderscheid duur te maken; artikelen, die aanvankelijk met rust zijn gelaten, worden in de beweging betrokken.

Hoe grooter de kring wordt, des te machtiger wordt die beweging, totdat zij bijkans alle goederen medesleept.

Vicieus is de cirkel nog uit anderen hoofde. Om de gekochte goederen te betalen, hebben de speculanten geld noodig, en te dien einde maken zij gebruik van credietmiddelen: bij de banken wordt meer dan ooit gedisconteerd en beleend; wie geen wissels of promessen meer heeft, om in disconto te kunnen geven, laat zich credieten openen bij bankiers of anderen, wier accepten hij hier of daar zoekt te plaatsen. Dientengevolge neemt de ongedekte circulatie der banken — of waar het rekening-courant-stelsel in zwang is, het bedrag der ongedekte saldo's en deposito's — belangrijk toe, en daardoor ontstaat vermeerdering van datgene wat het metalen ruilmiddel vervangt. Dit werkt mede om de prijsverhooging te bevorderen, geeft haar nieuw voedsel, en dat op een tijdstip, waarop reeds zoo weinig noodig is om haar aan te wakkeren!

De opwinding kan ook het gevolg zijn van een zuiver economische gebeurtenis. De crisis van 1857 bijvoorbeeld is zeer in de hand gewerkt door de Amerikaansche en Australische goud-ontdekkingen, die aanleiding hebben gegeven tot levendige vraag naar goederen voor de landen, waar het metaal gevonden was. Want hoe anders dan met koopwaren kon het goud, dat die landen uitvoerden, worden betaald? Aanvankelijk bepaalde zich de rijzing tot de artikelen, die in Amerika en Australië koopers konden vinden; maar krachtens de wet, die wij zoo even leerden kennen, uit reactie tevens tegen de moedeloosheid, die de troebelen van 1848 en 1849 allerwege hadden doen ontstaan, onder den opwekkenden invloed eindelijk van den vrede van Parijs, die aan den Krimoorlog een einde maakte, werd de beweging uitgebreider. De opwinding, die aan de crisis van 1857 voorafging, is daarom hevig geweest, omdat destijds zeer vele oorzaken samentroffen, die opwinding moesten te weeg brengen.

Naast opwinding noemden wij overschatting van behoeften. Streng nauwkeurig is deze uitdrukking niet, want de stoffelijke behoeften van het menschdom zijn zoo talrijk en worden zoo

schaars vervuld, dat overschatting hier nauwelijks mogelijk is te achten. Doch wij spreken ditmaal de taal van het gewone leven en verstaan dus onder behoefte niet het werkelijk benoodigde, maar de vraag tot een prijs, die den ondernemer schadeloos stelt voor zijne uitschotten en hem daarenboven een winst verschaft. Overschatting van behoefte is dus hier: overschatting van de hoeveelheden, waarvoor normale prijzen te bedingen zijn. Wij leerden deze oorzaak reeds kennen als een oorzaak van depressie; werkt zij op groote schaal, zoo kan zij tevens een belangrijke plaats innemen onder de oorzaken, waaruit een crisis volgt. In de jaren 1865 tot 1873 zijn in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika spoorwegen geopend ter lengte van 56000 kilometers; juist zooveel als in de voorafgaande vijf en dertig jaren. Later is gebleken, dat zelfs door die snelle uitbreiding aan de behoefte niet was voldaan: het cijfer van 112000 kilometers, in 1873 bereikt, is thans verdubbeld. Toch was die uitbreiding te snel geweest voor dat oogenblik; er bestond nog geen verkeer, groot genoeg om aan zóóveel nieuwe lijnen een behoorlijk inkomen te verzekeren, en zware teleurstellingen waren voor hen, die kapitalen tot spoorwegaanleg in Amerika hadden afgestaan, onvermijdelijk. Wat gebeurde thans? De aanleg werd aanzienlijk verminderd; vermindering van de vraag naar ijzer en staal en sterke daling in de prijzen van deze artikelen, die een zeer groote plaats innemen in het handelsverkeer en die aanmerkelijk gestegen waren, moest daarop volgen. Had nu zulk een overschatting van behoefte alleen plaats gevonden op spoorweggebied, dan zou het daarbij gebleven zijn; men zou alleen depressie hebben waargenomen in enkele bedrijven. Maar in de jaren 1871 tot 1873 werd dezelfde fout begaan in vele andere vakken; nooit bijvoorbeeld zijn in Duitschland en Oostenrijk zoovele naamlooze vennootschappen opgericht voor het bouwen van woningen; de rijzing der huurprijzen in sommige groote steden, welker bevolking snel was toegenomen, had daartoe aanleiding gegeven. Het was de zoogenaamde *Gründerperiode*, een tijdvak, dat de treurigste herinneringen

heeft achtergelaten bij duizenden. Nu had het kwaad een veel grooter uitbreiding en moest de straf voor de begane misgrepen een veel grooter beteekenis verkrijgen.

Onder de oorzaken van crises bekleedt ook sterke vermeerdering van ongedekte bank- en muntbiljetten een voorname plaats. Wij hebben gezien, hoe zulk een vermeerdering — van bankbiljetten namelijk — door de speculatie zelve kan worden uitgelokt; doch zij kan ook onafhankelijk daarvan ontstaan. Dat Rusland tusschen 1855 en 1860 zijne emissie van ongedekt papieren geld heeft doen klimmen van *f* 450,000,000 tot ruim *f* 1200,000,000 en de Vereenigde Staten tusschen 1860 en 1866 hetzelfde hebben gedaan voor een nominaal bedrag van ruim *f* 1900,000,000, was alleen het gevolg van de financieele moeilijkheden, waarin die landen destijds verkeerden. Ook in Frankrijk is weinige jaren later door een soortgelijke oorzaak het papieren geld aanzienlijk toegenomen: in 1870 was de ongedekte circulatie der Fransche Bank slechts *f* 90,000,000 doch in 1873, na de groote voorschotten, die deze Bank aan den staat had verleend, ruim tien maal meer, of ongeveer *f* 1000 millioen [1]). Dergelijke gebeurtenissen, zooals reeds bij een vorige gelegenheid is gezegd [2]), hebben dezelfde werking, als ware op eens een groote hoeveelheid goud gevonden en in het verkeer gebracht. Zij maken in de landen, waar zij plaats vinden, de wisselkoersen ongunstig, doen edel metaal wegvloeien, en zoodra zich dat metaal over de wereldmarkt verspreidt, verlaagt het de waarde van het ruilmiddel, hetgeen zich openbaart in stijging van prijzen. Men begrijpt gemakkelijk, dat in een tijdperk van groote opgewektheid en levendigen ondernemingsgeest de werking van zulk een oorzaak noodlottig moet zijn.

Vat men dit alles bijeen, dan blijkt het dat aan een crisis steeds een aanzienlijke prijsverhooging voorafgaat, welke prijsverhooging, omdat zij op den duur het evenwicht tusschen vraag en aanbod verbreekt, geen stand kan houden. De crisis zelve is het smartelijke, maar afdoende middel, waardoor de prijzen worden teruggebracht tot het normale peil, en ware zij niets meer dan dat, dan zou hare werking heilzaam wezen. Dit is echter zoo niet; het geneesmiddel is niet enkel geneesmiddel, maar tegelijk een kwaal. De crisis brengt de prijzen niet slechts terug tot het normale peil, maar beneden dat peil; zij herstelt het evenwicht niet, maar veroorzaakt een nieuwe stoornis. De opwinding maakt onder haren invloed plaats voor gedruktheid, het overmatig vertrouwen voor ongegronde vrees, zoodat, wanneer een crisis eenmaal is uitgebroken, dit het doel moet zijn van allen, die haar willen keeren, het vertrouwen te doen herleven en de prijsverlaging te stuiten. Nu leert de ondervinding, dat een centrale bankinstelling daartoe krachtig kan bijdragen, en een van de voornaamste redenen, die voor centralisatie van het bankwezen pleiten, is hierin gelegen.

[1]) Zie de tabel in Neuman-Spallart's Uebersichten der Weltwirthschaft, 1887, bl. 452—3.

[2]) Zie Deel 1, blz. 657.

Bij al de groote crises, die in den loop dezer eeuw in Europa hebben geheerscht, heeft men dit opmerkelijk feit waargenomen, dat het crediet der centrale banken ongeschokt is gebleven. Men bleef de biljetten dezer instellingen als geld beschouwen; met welke mate van wantrouwen andere lichamen ook werden bejegend, aan de soliditeit van deze ontstond geen twijfel. Voor zoover die banken vrij waren in de bepaling van hare gedragslijn, lag hierin een groote kracht. Want een crisis bestaat in een levendige, een overmatige vraag naar ruilmiddelen. Wanneer men goederen wil verkoopen, verlangt men geld in betaling, verkiest men dus geldbezit boven goederenbezit. Aanbod van geld is vraag naar andere zaken, maar aanbod van andere zaken dan ook vraag naar geld. Een vraag, waarbij het de bedoeling niet is het verkregene aan te wenden, maar alleen het voorloopig weg te bergen; het te bewaren, totdat men den tijd zal gekomen achten om het te beleggen. Men wil aan zijn vermogen den geldvorm geven, omdat men beducht is voor nog grootere dan de reeds geledene verliezen, zoolang men het een anderen vorm laat

behouden; of wel, omdat men gereed wil zijn verplichtingen na te komen, die door het trekken of endosseeren van wissels zijn aangegaan. En nog uit anderen hoofde is er in dagen van crisis sterke vraag naar ruilmiddelen. Geen credietinrichting, voor zoover zij niet een bevoorrechte plaats inneemt, laat dan na hare kas aanmerkelijk te vergrooten; herdisconteering van wissels en promessen is het voornaamste middel dat daartoe wordt aangewend. Die kasvergrooting is niet slechts een voorzorgsmaatregel, maar dient tot voorziening in werkelijke behoeften, wanneer zulk een inrichting zelve het voorwerp van wantrouwen is geworden en dus vele rekening-couranthouders en deposanten hun geld komen opeischen. In landen waar het rekeningcourant-stelsel in zwang is, kan in tijden van crisis de behoefte aan ruilmiddelen wegens de hiergenoemde oorzaak tot een aanmerkelijke hoogte stijgen. Als ieder, die bij een bank of kassier een saldo heeft, daarvoor geld verlangt, is er een hoeveelheid geld noodig van ongewonen omvang.

De geldbehoefte, waarvan laatstelijk melding is gemaakt, draagt een ander karakter dan de eerstgenoemde. Zij openbaart zich niet in aanbod van goederen en werkt derhalve niet rechtstreeks op de prijzen, zij werkt veeleer op den rentestand. Maar een verhooging van den rentestand — men heeft hier bovenal aan de rente voor korte credieten te denken — oefent op de prijzen een drukkenden invloed uit, en zoo hebben de maatregelen der credietinstellingen tot versterking van hare kassen ten gevolge, dat de prijzen nog verder dalen, dus de crisis toeneemt. Moet het onder die omstandigheden niet van onberekenbaar nut zijn, dat er een centrale bank is, aan welker biljetten onbepaald vertrouwen wordt geschonken en die op grond daarvan zich bereid toont de vraag naar ruilmiddelen op groote schaal te bevredigen? Reeds de zekerheid, dat men niet te vergeefs bij haar zal aankloppen, werkt geruststellend. De crises waren altijd daar het hevigst, waar òf zulk een bank niet bestond, gelijk in 1857 te Hamburg, òf door wetgevende bepalingen de handen haar

zoodanig gebonden waren, dat zij de hulp niet kon verleenen, waartoe zij anders in staat zou zijn geweest.

Dit laatste heeft zich in Engeland drie malen voorgedaan: in 1847, in 1857 en in 1866; bij de beschrijving der zoogenaamde Peel-acte hebben wij daarop reeds gewezen, de fout van die wet in het licht gesteld en medegedeeld, welk redmiddel de regeering heeft aangegrepen om de noodlottige gevolgen dezer fout af te wenden. Het redmiddel bestond hierin, dat aan de Bank werd toegestaan de som van hare ongedekte circulatie boven het wettelijk maximum uit te breiden, en voor het wezen der crisis is het kenmerkend, dat dit middel steeds heeft gebaat: de paniek was ten einde, zoodra men wist, dat aan de geldvraag voldaan kon worden. Maar het middel had onnoodig moeten zijn; omtrent de dekking der bankbiljetten mogen geen bepalingen bestaan, die de bank verhinderen om in een tijd van crisis juist datgene te doen, wat in zulk een tijd hare roeping is en waardoor zij groote rampen kan voorkomen. Het nut van centralisatie der papieruitgifte is voor een goed deel hierin gelegen, dat men een credietinstelling verkrijgt, die vertrouwen blijft genieten te midden van de hevigste stormen en daardoor in een tijd van levendige behoefte aan ruilmiddelen die behoefte op groote schaal kan vervullen. Dat voordeel wordt verijdeld, zoo men de Bank aan regels bindt, die, als de nood dringt, niet gemakkelijk en tijdig verruimd kunnen worden. En zulk een verruiming kan zonder het minste gevaar worden toegestaan, wanneer men weet, dat de uit te geven biljetten bestemd zijn voor het grootste deel ongebruikt te blijven, de vermeerdering der circulatie dus geen noemenswaardigen invloed zal hebben op de betalingsbalans.

Wat leert ons dit alles ter beoordeeling van de werking van het eigenbelang? De vraag, die wij hebben op te lossen, is, of men zich voor een regelmatigen gang der voortbrenging op het eigenbelang kan verlaten, en dit blijkt thans niet zoo te zijn. Wij zagen ten eerste, dat de ruilwaarde niet altijd een betrouwbare gids is te noemen, maar een gids, die bij-

wijlen zelf op dwaalwegen gaat, waar hun, die hem volgen, groote teleurstelling wacht. Met andere woorden: het eigenbelang ziet niet altijd scherp; zijn blik is meermalen beneveld; het neemt vaak onnauwkeurig waar, of misduidt de teekenen der tijden. Wij zagen in de tweede plaats, dat het middel om de nadeelen te temperen, die hieruit voortkomen, bestaat in beperking der vrije mededinging op een belangrijk gebied van het bankwezen. Waar een krachtige centrale circulatiebank wordt gemist, ontbreekt een zeer noodige waarborg tegen ineenstorting van het crediet in dagen van crisis, tegen herhaling der ontzettende tooneelen, die zich in 1857 te Hamburg hebben voorgedaan.

Dit een en ander bewijst op nieuw, dat een maatschappelijke orde, waarbij het eigenbelang, zij het ook binnen de grenzen der strafwet, vrij spel heeft, verre van volmaakt mag heeten. Zij werkt redelijk goed onder gewone omstandigheden, doch soms biedt zij gelegenheid tot uitspattingen, die niet enkel voor hen, die ze plegen, maar ook voor duizende anderen noodlottig zijn. Het eigenaardige der economische orde, waaronder wij leven, het zij nog eens herinnerd, bestaat in de schier onbeperkte vrijheid, die aan de ondernemers wordt gegund. Zij brengen kapitaal en arbeid tot elkander, bepalen het werk, dat volbracht zal worden, de richting, den omvang van dit werk, de snelheid, waarmede het wordt uitgevoerd, en of het zal worden voortgezet of gestaakt. Het oordeel en beleid, waarmede zij die macht uitoefenen, zullen derhalve over het wel en wee der maatschappij beslissen. Een republiek is de wereld der voortbrenging, maar een republiek van een bijzondere soort; een republiek als die van de Vereenigde Nederlanden in vorige eeuwen, bestaande uit bijkans souvereine provinciën. Elke ondernemer is bijkans souverein in eigen kring, en hij kan van die souvereiniteit gebruik maken op een wijze, waardoor hij velen in het verderf stort. Dat dit meermalen geschiedt, leert de ervaring. En niet alleen de ervaring van depressiën en crises, want er valt hier nog meer op te merken.

Wij komen tot een punt, dat de aandacht overwaard is.

---

§ 5

De belangen der arbeiders.

De ondernemer is souverein in eigen kring. Hij is het ook in dezen zin, dat hij personen kan aanstellen en ontslaan, en hunne plichten kan regelen, zooals het hem behaagt. Het staat hem vrij zijne arbeiders al of niet humaan te bejegenen, al of niet te zorgen dat de jongere goed gevormd, de oudere niet te vroeg uitgeput worden; fondsen kan hij stichten voor zieken en gebrekkigen, door premiën aanmoedigen tot vlijt, veel belangstelling toonen in de ontwikkeling en veredeling der werklieden; maar hij kan dit alles ook nalaten. Men neemt groote verscheidenheid waar in den voet, waarop de ondernemingen bestuurd worden, en hieruit blijkt, dat plichtgevoel en eigenbelang niet aan allen dezelfde gedragslijn voorschrijven. Talrijk zijn de fabrieken en werkplaatsen, waar uitmuntend voor de arbeiders wordt gezorgd; maar niet minder talrijk dezulke, waar zij worden behandeld als gereedschappen, die men door nieuwe zal vervangen, zoodra zij versleten zijn.

Een leer der voortbrenging, die dit onderwerp voorbijging, zou hoogst onvolledig blijven. Want de voortbrenging is geen doel, maar middel, middel tot verspreiding van welvaart onder alle klassen der maatschappij, en ernstige overweging verdient de vraag, of de wijze, waarop zij plaats vindt, aan dat doel bevorderlijk is. Men achte deze opmerking niet in strijd met hetgeen vroeger omtrent het nut van een ruime productie is gezegd. Een ruime productie kan zeer wel samengaan met een zoodanige behandeling der arbeiders, als ieder wenschelijk zal keuren; ja, het is onze vaste overtuiging, dat zij zulk een behandeling tot voorwaarde heeft; dat de samenwerking van kapitaal en arbeid eerst dan de rijkste vruchten zal geven, wanneer voor de belangen der arbeiders zorgvuldig wordt gewaakt.

Om dit te bewijzen behoeven wij slechts aan welbekende zaken te herinneren; inzonderheid aan deze eenvoudige waarheid, dat een goede arbeider meer verricht dan een slechte, dus de mate van zedelijkheid, lichaamskracht, kennis en doorzicht, opgewektheid en levenslust der werklieden van grooten invloed is op hetgeen zij tot stand brengen. In een land, waar de kinderen reeds vroeg naar de fabrieken en werkplaatsen worden gezonden en daar tien, twaalf uren daags moeten arbeiden; waar aan de leerlingen weinig gelegenheid wordt geschonken om zich te oefenen; waar een geest van ontevredenheid heerscht, die zich dikwijls openbaart in werkstakingen en in onlusten; in zulk een land kan de voortbrenging stellig niet het hooge peil bereiken, waartoe zij vatbaar is te worden opgevoerd. De voornaamste kracht tot voortbrenging, trots al de vorderingen der werktuigkunde, is nog altijd en zal altijd blijven de hand des menschen, en wat die hand vermag zal afhangen van hetgeen de mensch is, naar lichaam en naar ziel. Dit alles vereischt geen nader betoog, want het spreekt van zelf; indien alle ondernemers de belangen van hun stand begrepen en zich dienovereenkomstig gedroegen, zou het volkomen overtollig zijn daarbij stil te staan. De verscheidenheid, waarvan wij zoo even gewaagden, zou zich nergens vertoonen. Er zou een wedijver zijn onder allen, die werklieden in dienst hebben, om hen beschaafder, kundiger, edeler, gelukkiger te maken. Misbruik van kinderarbeid zou niet voorkomen, zondagsrust zooveel mogelijk worden gegund; de zieken zou men nooit verwaarloozen, het bemoedigend uitzicht op een onbezorgden levensavond niemand onthouden. Armoede zou wel evenmin als thans ontbreken, want door overmaat van bevolking en onvoldoende voortbrengingsmiddelen zou het loon gering kunnen zijn. Op tijden van voorspoed zouden tijden van depressie blijven volgen; faillissementen, onverwachte ontbindingen van zaken door sterfgevallen of andere gebeurtenissen zouden niet zeldzamer worden; verkwisting en luiheid zouden nog talrijke slachtoffers maken onder de arbeidersklasse. Toch zou de ellende minder wezen,

immers zich uitstrekken tot een kleiner aantal personen, omdat het peil der beschaving gestegen zou zijn en daarmede de voortbrenging.

Tusschen het welbegrepen eigenbelang van den ondernemersstand en de belangen der arbeiders bestaat derhalve geen strijd. Wat is dan de reden, dat deze laatste dikwijls zoo gebrekkig worden behartigd? Er bestaan hier twee oorzaken, waarvan de eerste is, dat vele ondernemers hun waarachtig belang niet inzien, en de tweede, dat de belangen van den individueelen ondernemer met die van zijn stand niet altijd samenvallen.

Velen zien hun waarachtig belang niet in, en daar zij zich gedragen naar eigen inzicht, baat het in zoodanige gevallen niets, dat hun belang met dat hunner arbeiders overeenstemt. Kon men hen bewegen tot een ernstige proefneming, hoeveel zou dan gewonnen zijn! Ondernemers bijvoorbeeld, die proefondervindelijk hebben vastgesteld, tot welk getal uren de dagelijksche werktijd zich moet bepalen, opdat de arbeid, in verband met het uitgekeerde loon, hun de meeste voordeelen verschaffe, bespeurden dikwijls, dat inkorting van den tot dusver gebruikelijken werktijd bevorderlijk was aan den bloei hunner zaak. En waar is de fabrikant, die spaarkassen en ziekenfondsen voor zijn werkvolk heeft gesticht of premiën uitgeloofd op vlijtiger arbeid, en later op dit alles is teruggekomen of anderen ontraden heeft zijn voorbeeld te volgen? Maar de sleur, die sterke kracht ten kwade zoowel als ten goede, belet velen om zich aan zulke proeven te wagen. Onverschilligheid en cynisme spelen hier ook een rol. Gelijk al wat verkeerd is in den mensch, verduisteren zij vaak den blik op hetgeen in waarheid voordeelig is te achten.

Maar de tweede oorzaak is niet minder krachtig. Zeer dikwijls begrijpt de fabrikant, die de belangen zijner arbeiders slecht behartigt, zijn eigen voordeel helaas maar al te wel, want tusschen hetgeen voordeelig is voor den ondernemersstand en voor den enkelen ondernemer bestaat soms verschil. De enkele ondernemer wordt gebaat door alles wat onmiddellijk zijn inkomen vermeer-

dert. Wanneer hij door den arbeid van jonge kinderen kan bezuinigen op hetgeen hij zijne voortbrengingskosten noemt, is het zijn belang daartoe over te gaan, en zoo daarvan het gevolg is, dat die kinderen later zeer gebrekkige werkkrachten worden, zal dit wel schadelijk zijn voor zijne opvolgers, maar hem in zijn stoffelijk belang niet deeren. Wanneer hij, door zijn lieden geen rust te gunnen, hen vroegtijdig uitput, draagt hij er wel toe bij een ontzenuwd geslacht te doen opgroeien — want uitgeputte ouders verwekken zwakke kinderen — middelerwijl echter maakt hij zelf grootere winsten. De belangen van den ondernemersstand zijn duurzame belangen, die van den individueelen ondernemer, wiens misgrepen, hoe lang zijn leven ook zij, mogelijkerwijs eerst jaren na zijn dood nadeelige gevolgen zullen opleveren voor degenen, die dan zijn bedrijf uitoefenen, onmiddellijke belangen. Gene sluiten een verre toekomst in, deze slechts de naaste toekomst en het heden. Hoewel wij met het volste recht kunnen herhalen wat zoo even omtrent overeenstemming van belangen tusschen de klasse der ondernemers en die der arbeiders is gezegd, blijft het toch waar, dat men den individueelen ondernemer niet altijd gemis aan helder inzicht in zijn persoonlijk voordeel mag verwijten, wanneer hij zijne zaken bestuurt op een voet, die den arbeider tot nadeel strekt. Het is inderdaad onloochenbaar: een fabrikant, die zonder genade of barmhartigheid ontslaat wie minder bruikbaar is geworden, van zijn personeel altijd de uiterste krachtsinspanning vergt, vrouwen of kinderen in dienst neemt, zoovaak hij daardoor bezuinigen kan op voortbrengingskosten, zal dikwijls meer verdienen dan een ander, die zich van dat alles onthoudt, ofschoon zijne onmenschelijkheid op den duur de voortbrenging benadeelt. De straf voor zijn wangedrag zal niet uitblijven; maar niet hem zal zij treffen, zij treft degenen, die na hem komen. Reeds vóór eeuwen heeft men geweten, dat de misdaden der vaderen worden bezocht aan hunne kinderen en kindskinderen.

Het eigenbelang heeft dus, behalve voorlichting, breideling

noodig. Die breideling kan komen van twee kanten, van de zijde der arbeiders en van de zijde van den staat.

Van de zijde der arbeiders. Zij kunnen bonden of vereenigingen vormen, die voor hunne belangen opkomen tegenover de patroons. Men vindt hiervan een treffend voorbeeld in Engeland, waar de zoogenaamde *trade unions* ongeveer 1,500,000 leden tellen en een ware kracht zijn geworden in de maatschappij. Het doel dezer vereenigingen is in de eerste plaats: onderstand aan hare leden te verschaffen in tijden van ziekte of gebrek aan werk, zich te verzetten tegen loonsvermindering, die ongerechtvaardigd, of loonsverhooging te verkrijgen, die mogelijk wordt geacht; maar ook, paal en perk te stellen aan de willekeur der ondernemers, engere grenzen aan hunne „souvereiniteit”. Het uiterste middel, waarvan de aldus georganiseerde arbeiders zich bedienen om bevrediging te erlangen van hunne wenschen, is de *strike*, de werkstaking; ten einde dit middel met goed gevolg te kunnen aanwenden en tevens de andere oogmerken te bereiken, waarvoor de *trade unions* zijn opgericht, plegen zij de kassen dezer vereenigingen steeds welgevuld te houden. De leden der *Amalgamated Engineers* bijvoorbeeld betaalden in 1892 nagenoeg *f* 31 per hoofd en hun aantal was toen ruim 70,000. Blijkens een statistiek, die in 1894 is verschenen, hadden 381 Unions in 1892 1,072,102 leden, een inkomen van *f* 20,000,000 en een kapitaal van *f* 20,500,000 [1]). Van zulke geldmiddelen voorzien, vermogen de *trade unions* zeer veel. Geen Engelsch fabrikant, die hare macht niet kent of niet schroomt met haar in strijd te komen. De werking der *trade unions* wordt zeer verschillend beoordeeld, maar zoowel de gunstige als de ongunstige meening, die te haren opzichte bestaat, is gegrond op de overweging, dat zij een machtigen invloed hebben.

[1]) *The Statist* van 25 Augustus 1894. De twee beste werken over de Engelsche *trade unions* zijn G. Howell, The conflicts of capital and labour, 2e druk, London 1890 en Sidney and Baetrice Webb, The history of Trade Unionism, London 1894. Van dit laatste werk gaf ik een overzicht in *De Economist* van 1894, bl. 650—666 en 727—743.

Het is zeer verklaarbaar, dat men verschillend over de *trade unions* denkt, want zij zijn geen onvermengd goed en nog minder een onvermengd kwaad. Het zijn instellingen van arbeiders, dus van personen, die voor diepgaande economische studiën tijd noch gelegenheid gehad en met alle overige menschen gemeen hebben, dat hartstochten en vooroordeelen hun niet vreemd, hunne begrippen niet altijd juist zijn. De besturen zijn dikwijls tyranniek [1]), de reglementen bekrompen; het denkbeeld dat een arbeider zijn taak niet te snel moet afwerken, daar groote vlijt zijne inkomsten of die zijner medearbeiders zou benadeelen, straalt door in vele voorschriften, die van deze vereenigingen uitgaan. Hare verdedigers beweren, dat onder haren invloed minder, en vooral minder onbezonnen werkstakingen worden ondernomen. Hier staat echter tegenover, dat de werkstakingen, die zij ondernemen, uitgebreid en vaak langdurig zijn. In één woord, de *trade unions* hebben haar licht- en haar schaduwzijde, gelijk ieder menschenwerk, en niet alle *unions* zijn van hetzelfde gehalte. Aannemelijk is de opmerking van LEROY-BEAULIEU, volgens welke de nationale vereenigingen de beste zijn, de provinciale iets minder, de plaatselijke de minste van alle. Toch bestaat er reden om zich af te vragen, of bij een inrichting der nijverheid als die van Engeland, waar duizende arbeiders vaak werkzaam zijn in enkele ondernemingen, dus weinige personen tot op zekere hoogte over het wel en wee van een geheele bevolking te beschikken hebben, eene organisatie als die der *trade unions* gemist kan worden; of tegenover de macht van het kapitaal niet een andere macht moet staan, die haar in toom houdt en, waar het plichtgevoel of de menschelijkheid niet spreekt, ontzag inboezemt. Het laat zich verwachten, dat de Engelsche werklieden, door de ervaring geleerd, van lieverlede hunne ergste dwaalbegrippen zullen afleggen; in sommige opzichten is reeds vooruitgang merkbaar. Dan zullen waarschijnlijk de reglementen hunner vereenigingen

[1]) Zie Deel I, bl. 295 en 351.

verstandiger, de *strikes* minder talrijk en hevig worden, en de werkzaamheid der *unions*, voor zoover zij in verdediging van de belangen harer leden tegenover de patroons bestaat, zal zich meer bepalen tot het tekeer gaan van onbillijkheden of hardheden. Ook zonder in te stemmen met de lofredenen, waarmede BRENTANO en anderen de *trade unions* hebben overladen, kan men den wensch uiten, dat soortgelijke bonden zich ook buiten Engeland mogen vormen, en voor zoover dit reeds is geschied — Amerika heeft zijne *Knights of labor*, Frankrijk zijne *Chambres syndicales ouvrières*, Duitschland zijne *Gewerkvereine*, Nederland zijne *Vakvereenigingen* — dat zij meer op de *trade unions* mogen gelijken, zoowel in talrijkheid van leden, als in wijze van handelen. Vele misbruiken zullen en moeten verdwijnen, zoodra de arbeiders zich met elkander verstaan om ze niet langer te dulden Overmatige arbeid van vrouwen, kinderen, en half-volwassenen, te lange werkuren, gemis van alle Zondagsrust, het ontbreken van fondsen tot onderstand van zieken en invalieden, betaling van loon op ongeschikte tijden of in winkelgoederen, dit alles kan veranderen op aandrang der arbeiders zelven, mits zij zich onderling vereenigen om het te eischen. Tot breideling van het kortzichtig of cynisch eigenbelang vermogen zij veel meer dan zij zelven schijnen te gelooven, en wenschelijker zou het in vele gevallen zijn, dat hun dit met nadruk onder het oog werd gebracht, dan dat tot wering van ieder misbruik een beroep werd gedaan op de wetgevende macht. *Self-help* is gewoonlijk de beste, de meest doeltreffende hulp [1]).

Maar *self-help* heeft zijne grenzen. Om ontzag in te boezemen moeten de arbeidersvereenigingen van voldoende geldmiddelen zijn voorzien, naar ons bleek; daaruit volgt reeds, dat zij slechts beteekenis kunnen erlangen te midden van een arbeidersbevolking, die een vrij hoogen trap van welvaart heeft bereikt, en deze voorwaarde is niet overal vervuld. Nog min-

[1]) Een goed overzicht van hetgeen de *trade unions* in Engeland hebben verkregen is te vinden in het in 1885 door de Académie des sciences morales et politiques bekroonde werk van L. SMITH, Les coalitions et les grèves, bl. 58—63.

der algemeen is de voorwaarde vervuld, waaronder het aan deze vereenigingen mogelijk is de publieke meening gunstig voor haar te stemmen; daartoe wordt vereischt, dat zij over het geheel goed worden bestuurd, zich niet inlaten met politieke geschillen, zich niet overgeven aan volksmenners, bereikbare doeleinden najagen met geoorloofde middelen. Fouten zal men haar vergeven, mits haar gedrag geen aaneenschakeling van fouten zijn. Aan de besluiten van de jaarlijksche congressen der Engelsche *trade unions* is tot vóór korten tijd groote waarde gehecht, doch in de laatste jaren hebben de socialisten in die congressen de overhand gekregen — naar men verwachten mag, slechts tijdelijk — en hun invloed op de publieke meening heeft daarbij niet gewonnen. Toch gingen de *trade unions* nooit zoo ver als in 1887 het *Congrès annuel de la fédération des travailleurs socialistes révolutionnaires* te Parijs, dat een reeks van besluiten nam, waarvan het eerste den oorlog predikt tegen de *bourgeoisie* in al hare vertakkingen! [1]) Om een nuttige kracht te zijn in de maatschappij, moeten de vakvereenigingen niet alleen uit betrekkelijk welvarende, maar ook uit ontwikkelde arbeiders bestaan; anders dwingen zij geen eerbied af, nopen zij veeleer de hoogere standen tot de uiterste krachtsinspanning om weerstand te bieden aan hare eischen.

Dit alles wil zeggen, dat van de *trade unions* juist daar weinig verbetering is te wachten, waar verbetering der sociale toestanden het allernoodigst is. Zij kunnen een arbeidersbevolking, die reeds boven het gewone peil van welvaart en ontwikkeling is gestegen, nog verder doen stijgen, en natuurlijk zal dit gunstig terugwerken op de minder welvarenden en ontwikkelden in hetzelfde land; maar zij kunnen niet het middel zijn zijn om een bevolking, die nog op een zeer laag standpunt staat, tot een hooger standpunt op te voeren [2]).

[1]) Zie F. Husson, L'industrie devant les problèmes économiques et sociaux, Tours 1888, bl. 36.

[2]) De feiten, die in het boek van Sydney en Beatrice Webb worden medegedeeld, bevestigen deze uitspraak.

Van zelf is de taak der wetgevende macht nu aangewezen. De staat mag het niet rustig aanzien, dat de voortbrenging wordt gedreven op een wijze, die, boven en behalve de zedelijke nadeelen die zij veroorzaakt, de voortbrengende krachten des volks ondermijnt. Reeds op zuiver economische gronden, die hier niet eens de allerbeste gronden zijn, is hij geroepen tusschenbeide te treden. Om dezelfde reden en met hetzelfde recht, waarom hij de slavernij en het pandelingschap niet duldt, waarom hij het huwelijk en het erfrecht regelt, waarom hij aan vele soorten van overeenkomsten rechtskracht ontzegt, verbiedt of beperkt hij den arbeid van kinderen en jeugdige personen beneden zekere leeftijden en maakt hij bepalingen van hygienischen aard voor fabrieken en werkplaatsen.

„Het leven van een volk," zegt een Engelsche econoom van onze dagen in een boek, dat hoofdzakelijk aan beschrijving en beoordeeling van de sociale wetgeving zijns lands is gewijd [1]), „het leven van een volk gaat voort, terwijl het eene geslacht na het ander verdwijnt; de beginselen, die een staatsman aanneemt, moeten betrekking hebben op dit voortgezet gemeenschapsleven, niet op een kort tijdsverloop". Noodwendig brengen deze beginselen hem in strijd met individueele belangen, want, zooals dezelfde schrijver ons herinnert, „bijzondere personen kunnen hunne ondernemingen zoo drijven, dat zij hun rijkdom vermeerderen ten koste der welvaart van toekomende geslachten". De staatsman, die zijne roeping begrijpt, aarzelt echter geen oogenblik om dien strijd, wanneer het moet, te aanvaarden. Hij gedoogt niet, dat de toekomst aan het heden wordt opgeofferd. Hij breidelt het eigenbelang, zoodra het in plaats van een nuttige, een schadelijke kracht is geworden.

Deze denkbeelden vinden in onze dagen geen bestrijding meer, zoolang daaruit niets anders wordt afgeleid dan de plicht tot bescherming van minderjarigen. Ook de warmste

[1]) W. Cunningham, Politics and economics, London 1885, bl. 112.

voorstander van *laisser faire* keurt het af, dat ouders bevoegd zijn hunne kinderen op jeugdigen leeftijd naar fabrieken te zenden en er zoovele uren te laten werken, als het den ondernemer of directeur, aan het hoofd der inrichting staande, zal behagen. Zoover zijn wij gelukkig gekomen, dat te dezen aanzien eenstemmigheid heerscht; schoon velen in de beperking van den kinderarbeid en in het stellen van waarborgen, waardoor verkregen wordt dat de uren, die de nijverheid verliest, aan het onderwijs ten goede komen, niet zeer ver willen gaan. Maar levendige bestrijding vindt nog de zoogenaamde sociale wetgeving in engeren zin, die zich uitstrekt tot volwassenen. Sommigen willen hier een scherpe grenslijn getrokken zien. Dat de staat voor de belangen der minderjarigen zorgt, uitmuntend; zij zijn niet vrij, ook niet ontwikkeld genoeg om voor zich zelven te zorgen. Doch met de volwassenen late hij zich niet in, want bescherming hunner belangen is noodwendig beperking der vrijheid, der individueele zelfstandigheid. Hetzij de patroon, hetzij de arbeider wordt aan banden gelegd, en dikwijls deze zoowel als gene. Beschermen is hier reglementeeren, gebieden en verbieden, inbreuk maken op het recht van overeenkomsten sluiten. De staat, die voor de belangen der volwassen arbeiders in de bres springt, zegt tot den patroon: gij zult dit doen en dat laten, en tot den arbeider spreekt hij in gelijken geest: hij verbiedt bijvoorbeeld Zondagsarbeid of arbeid van vrouwen. Zoodoende laat hij dat kostbare kleinood verloren gaan: het recht van het individu om zijn eigen levensopvatting te volgen, bij de bepaling van iedere gedragslijn zijne bijzondere behoeften in aanmerking te nemen. Elkeen wordt onderworpen aan vaste regels, van overheidswege gehandhaafd, of zij voor hem passen of niet. En hoe krenkend zijn vaak die regels, niet alleen voor het vrijheids,- maar ook voor het rechtsgevoel! Aan ondernemers wordt opgelegd den arbeiders schadevergoeding te geven voor rampen, die hun buiten schuld der ondernemers zijn overkomen! De arbeider zelf wordt verplicht tot bijdragen aan fondsen, waaruit hij wellicht nooit iets zal trekken!

Men stappe over zulke bedenkingen niet luchtig heen: de individueele vrijheid is een kleinood, daar zij ten nauwste samenhangt met het besef van persoonlijke verantwoordelijkheed, dat versterkt, niet verzwakt moet worden. Er zijn inderdaad beginselen, die het hoogst gevaarlijk is te schenden of in minachting te brengen, daar de arbeiders, te wier behoeve dit heden zou geschieden, morgen de slachtoffers zouden worden van die onbedachtzaamheid. Zeer nuttig is het, zoo hierop wordt gewezen, vooral in onzen tijd, die veel gevaar loopt deze dingen te vergeten. En dit zijn de eenige bezwaren niet, die aan sociale wetgeving kleven. Geene wetgeving is zoo moeilijk; bij geene gebeurt het zoo licht, dat voor een bedwongen kwaad een ander en misschien grooter in de plaats treedt. HERBERT SPENCER, die in zijn bekend geschrift, *Man versus the state*, behagen schept in het opsommen van de fouten der sociale wetgevers, weet hun een lang zondenregister voor te leggen. Daarvan kennis te nemen is niet bemoedigend, maar leerzaam.

Daarom is het goed, dat tegen deze soort van wetgeving bij enkelen principieele bedenkingen bestaan; zoo ergens, dan is hier een oppositiepartij dringend noodig. Toch kunnen wij het uitgangspunt van hen, die deze bedenkingen opperen, niet goedkeuren.

Sociale wetgeving ten behoeve van volwassenen bestaat reeds op de uitgebreidste schaal, en de eenige reden, waarom wij ons hiervan niet altijd bewust zijn, is de gewoonte: in het keurslijf, waarin wij ons bewegen, hebben wij altijd gewandeld; daarom hindert het ons niet meer. Sociale wetgeving behelst een groot deel van ons Burgerlijk Wetboek, van ons Wetboek van Koophandel, van ons administratief recht. Gij moogt uw goed niet verzekeren voor meer dan de waarde; geen bankbiljetten uitgeven; geen geld slaan; gij kunt uw persoon of uw arbeid niet verpanden; niet meer dan éene vrouw huwen. Voorzorgsmaatregelen zijn genomen ten behoeve van aandeelhouders van vennootschappen. Speelbanken zijn verboden. Er is toezicht op de spoorwegen, op het

stoomwezen. Zeer vele beperkingen van den eigendom en andere zakelijke rechten zijn louter sociale wetgeving, daar zij alleen dienen om een krenking van belangen te voorkomen, waartegen de belanghebbenden zelven zeer goed zouden kunnen waken.

Sociale wetgeving aan te prijzen is niet te ijveren voor een nieuw, maar voor verdere toepassing van een oud en algemeen erkend beginsel. In geen enkel goed bestuurd land gaat de wetgever van de onderstelling uit, dat ieder volwassene genoeg kennis van zaken, oordeel en zelfstandigheid bezit om bij alles wat hij doet en laat, bij elke overeenkomst, die hij sluit, te zorgen, dat hij niet door zijne medeburgers wordt benadeeld. Overal neemt de staat maatregelen om te verhoeden, dat van gebrek aan kennis, oordeel en zelfstandigheid misbruik wordt gemaakt, en wat anders is sociale wetgeving ten behoeve van arbeiders dan een nieuwe stap in die richting? De Duitsche wetten op de verzekering der werklieden — men moge over hare doelmatigheid denken zooals men wil — laten zich in datzelfde licht beschouwen. Bij de verzekering tegen de gevolgen van ziekten en ongelukken, bij voorbeeld, ging de staat van de gedachte uit, dat de arbeiders hunne belangen en die hunner gezinnen goed zouden behartigen, indien zij fondsen stichtten voor onderstand in die gevallen; voorts, dat zij geen onbillijke eischen zouden stellen door te verlangen, dat de patroons tot zulke fondsen bijdroegen, daar toch menige ziekte en menig ongeluk ontstaan in hun opgedragen werkzaamheden. Ziende echter, dat dit een en ander slechts zelden gebeurt, schreef de staat het voor. Men moge dit misprijzen, principieel gesproken is het toch volkomen hetzelfde als zoo menige andere maatregel, waarbij de staat voor individueele belangen opkomt. Of zou het nieuwe misschien hierin liggen, dat bij de verplichte verzekering de arbeiders gedwongen worden tot een handeling uitsluitend in hun eigen belang, tewijl bij andere maatregelen de beperking der vrijheid hoofdzakelijk ten doel heeft de belangen van derden te beveiligen? Maar de verzekering is niet uitsluitend in het belang der arbeiders, zij dient ook hunne vrouwen, soms hunne kinderen. Voor zoover deze laatsten bij de zaak betrokken zijn, is de toekomst der maatschappij er bij betrokken en wordt de verzekering een onderdeel der zorg voor het nationale welzijn; voor dat „continued corporate life of the nation", waarvan CUNNINGHAM gewaagt.

Neen, de bezwaren tegen sociale wetgeving ten behoeve van volwassenen liggen niet hierin, dat zij in strijd zou zijn met erkende beginselen; zij zijn van practischen aard. De staat vermag hier zoo weinig. Vele dingen kan hij voorschrijven, doch hij kan geen beteren geest brengen in den ondernemersstand. Naast enkele misbruiken, die het hem gelukt te voorkomen, staan vele, die zich door geen wetten laten verhoeden. En menige wet heeft een dubbele werking, een goede en een slechte tegelijk. Is dit het geval, zoo moet men nagaan wat overwegend is, en vaak komt men tot de slotsom, dat het zich nauwelijks vooraf laat bepalen; of wel, dat het nadeel het voordeel evenaart, zoo al niet overtreft. Een volmaakt correctief tegen de uitspattingen van het eigenbelang geeft sociale wetgeving evenmin als de *trade unions* het geven; zij kan het kwaad slechts temperen.

Dit alles overwegende en voorts in aanmerking nemende wat nog meer tegen een regeling der voortbrenging op den bestaanden voet kan worden aangevoerd, begrijpt men zoo goed, dat er personen zijn, die onze geheele maatschappelijke orde afkeuren en door een nieuwe wenschen te vervangen. Hoe uitvoerig onze kritiek ook was, wij hebben nog niet alles genoemd. Wij hebben nog gezwegen van het voornaamste: de groote ongelijkheid van welvaart, die zij ten gevolge heeft. Het kan niet anders, of in den wedstrijd om het bestaan moeten sommigen vooruitkomen, anderen achterblijven, sommigen fortuinen verzamelen, anderen tot den bedelstaf vervallen. En over de verdeeling der inkomsten sprekende, hebben wij gezien, dat oorzaken, die schadelijk zijn voor de maatschappij in haar geheel, zeer wel aan bepaalde klassen der maatschappij tot voordeel kunnen strekken, zoodat het

nadeel geheel op de anderen valt, op de minst bedeelden inzonderheid. Staatsleeningen tot dekking van te korten doen de rente stijgen, doch het loon dalen. Aanwas van bevolking, mede een oorzaak van loonsverlaging, werkt gunstig op de kapitaalrente en op de pachtwaarde van den grond. LEROY-BEAULIEU, in zijn boek over *La répartition des richesses*, moge beweren, dat er een natuurlijke strekking is tot vermindering der economische ongelijkheden, die stelling, zooals zij daar ligt, is niet vol te houden. Gelukkig zijn er nivelleerende krachten; wij hadden gelegenheid ze te leeren kennen. Maar de andere ontbreken evenmin, en dat gene op den duur de sterkste zijn, moet nog bewezen worden.

Voor de gebreken onzer samenleving de oogen te sluiten en te miskennen, dat sommige van die gebreken onafscheidelijk met haar verbonden zijn, leidt tot geen practisch resultaat. Wij moeten de naakte en niet altijd schoone werkelijkheid met geen mantel, door vooringenomenheid of voorzichtigheid geweven, pogen te bedekken. Bovenal moeten wij ons wachten voor de fout van de bestaande maatschappelijke orde als de „natuurlijke orde" aan te merken. Zij is niet natuurlijker dan elke andere. Haar grondslag is het eigendomsrecht, een schepping van den wetgever, door den sterken arm beveiligd. Met een streng wetenschappelijke behandeling der stof, die ons bezig houdt, is het onvereenigbaar in deze ordening iets anders te zien dan een der vele, die denkbaar zijn, en geen economist mag zich onttrekken aan een nauwgezet onderzoek der vraag, of zij de beste is te achten. Allerminst in onzen tijd is dat geoorloofd, nu deze vraag met meer nadruk dan ooit wordt gesteld en door duizenden, ja honderdduizenden in ontkennenden zin wordt beantwoord.

---

§ 6.

Het socialisme.

Hoogst opmerkelijk is dit laatste. Behalve in de tweede helft der veertiende eeuw, toen de pest een ontzettende verminde-

ring had teweeggebracht in het cijfer der bevolking, is er vermoedelijk geen tijd geweest in de geschiedenis van Europa, waarin de arbeiders over het geheel meer welvaart hebben genoten dan in onze dagen. Op welke kenteekenen men ook de aandacht vestigt, voor zoover onderzoek mogelijk is komt men steeds tot deze slotsom. Maar nooit waren de klachten luider en ondervond de maatschappelijke ordening heviger bestrijding. Men richt zich niet langer tegen enkele harer onderdeelen slechts — bevoorrechting van sommige standen, achterstelling van andere —, tegen hare grondslagen zijn de aanvallen gericht. Niets meer of minder wordt beoogd dan die geheel te vernieuwen.

In welken geest? Wat moet voor het oude in de plaats komen? Hier doet zich andermaal iets opmerkelijks voor: op weinige uitzonderingen na zijn de hervormingsplannen zoo algemeen en onbepaald, dat men nauwelijks weet, hoe veel of hoe weinig van het oude gebouw zij laten staan. LASSALLE wil van staatswege kapitaal verschaft hebben aan coöperatieve arbeidersvereenigingen; moet het daarbij blijven, of is dit slechts een eerste stap? HENRY GEORGE wil het land waardeloos en tot gemeengoed maken, door de grondlasten te brengen op 100 percent der pacht: als het blijken zal, dat hiermede alleen veel geld voor de schatkist, maar verder geen enkele der schoone uitkomsten wordt verkregen, die hij ons voorspiegelt, zal hij dan nog verder willen gaan? CARL MARX heeft een lijvig werk geschreven over het kapitaal; men leert uit dit boek zijn afkeer van het „kapitalisme" kennen; maar ook zijne denkbeelden omtrent de toekomstige inrichting der maatschappij? De gewichtigste punten blijven meestal in het duister. Zoo lichten de Nederlandsche socialisten ons nooit in over de vraag, of met de uitvoering hunner plannen moet gewacht worden, totdat alle volken tegelijk daartoe willen overgaan, dan wel of ieder volk, om het even wat de anderen doen, daarmede een begin kan maken. Een vraag, men gevoelt het terstond, van groote practische beteekenis.

Afronding, nauwkeurige aanwijzing van hetgeen zij beoogen,

vindt men slechts bij zeer weinigen onder hen, die de maatschappij willen herscheppen, en die weinigen zijn niet de gevaarlijkste bestrijders der bestaande sociale orde. Wij moeten op dit punt de aandacht vestigen, daar het licht geeft over het karakter der hedendaagsche socialistische beweging. Men legge de *Utopia* van Sir THOMAS MORE naast *Das Capital* van MARX of het verslag eener redevoering van DOMELA NIEUWENHUIS; waarin ligt het verschil? Het eene is louter verstandswerk. MORE acht onze maatschappij ondoelmatig ingericht en hij gaat haar in zijne verbeelding reorganiseeren, maar hij maakt zich bij dien arbeid niet zeer warm. ERASMUS, zegt men, heeft aandeel gehad aan de *Utopia;* het bericht is aannemelijk: Erasmiaansch is het gansche boek. De schrijver vindt tijd, vindt rust, om zijn denkbeelden nauwkeurig, in alle bijzonderheden, uiteen te zetten, omdat hij het kan doen zonder hartstocht; hij geeft een schets van zijn ideale maatschappij, bijna zooals de chef eener afdeeling op een groot kantoor een schets zou geven van een nieuwe verdeeling der werkzaamheden, die onder zijn toezicht werden gebracht; het gemoed is er nauwelijks bij betrokken [1]). Geheel anders onze moderne socialisten. Hen lezende of hoorende gevoelt men terstond, dat hun gemoed is aangedaan Zij haten onze maatschappelijke orde, zij verfoeien haar. Een wereld, waarin het eigenbelang den schepter voert, is hun een gruwel. Dat de een zich in weelde baadt, terwijl de ander honger lijdt, brengt hun gansche ziel in oproer, en zij kunnen niet aannemen, dat er geen middelen zijn uit te denken om hierin verandering te brengen. Welke die middelen zijn? Legt geen nadruk op de vraag, want het antwoord zou u geen licht geven. Men weet het zelf nauwelijks; dit alleen weet men met stellige zekerheid, dat het bestaande is af te keuren. Bedenkt daarbij, dat hier geen echt wetenschappelijke mannen aan het woord zijn; te vergeefs zou men onder de socialistische schrijvers

[1]) Slechts een enkele maal is dit anders. Zie bijv. de bladzijde, die Mr. H. P. G. QUACK in zijne *Socialisten* teruggeeft (I, 236), over het omzetten van bouw- in weiland en de gevolgen daarvan.

iemand zoeken, die blijk geeft, wij zeggen niet van geleerdheid, maar van grondige economische kennis. Er zijn wel enkelen, die zich als mannen van wetenschap voordoen, doch men behoeft het peillood niet zeer diep in hnnne wetenschappelijkheid te laten vallen om grond te raken. LASSALLE maakt de wonderlijkste logische sprongen; het boek van GEORGE heeft een *blunder* tot uitgangspunt; KIRKUP, de nog te weinig bekende schrijver van dat beminnelijk boek: *An inquiry into socialism* [1], beuzelt over het begrip van overproductie; de economische wijsheid van FLÜRSCHEIM is beneden het laagst denkbare peil. MARX heeft veel gelezen en op zijne wijze ook veel gedacht; maar zijne fouten zijn van dien aard, dat men hem moeilijk een streng wetenschappelijk denker kan noemen. Men zoeke bij deze mannen geen wetenschap, maar gevoelsuitingen; gevoelsuitingen, waarin hetzij liefde voor het ideaal, dat hun nevelachtig voor oogen staat, hetzij deernis met de lagere klassen, hetzij afkeer van de bestaande toestanden op den voorgrond treedt, naar gelang van de persoon, die spreekt. Er zijn zachtzinnige lieden onder de socialisten, die geen droppel bloeds willen vergoten hebben, daar zij alles verwachten van zedelijke middelen. Er zijn ook demonische naturen onder hen, die gelooven, dat slechts een bloedige omwenteling de wereld kan herscheppen en tegen zulk een omwenteling niet opzien.

Hoedanig moet tegenover deze beweging de houding zijn van den economist? Hij heeft de wetten, die het ontstaan en de verdeeling van den rijkdom in onze maatschappij beheerschen, onderzocht; hij weet ongeveer wat de pachtwaarde regelt, wat het loon, de rente, de wisselkoersen; hij heeft de voortbrenging onder den prikkel van het eigenbelang nagegaan en veel licht, maar ook veel schaduw in onze samenleving opgemerkt. Thans ziet hij zich geplaatst tegenover een bonte groep van mannen, die hem zeggen: de geheele organisatie, die gij hebt beschreven, ontleed, verklaard, is verwerpelijk! Kan hij antwoor-

[1]) London, 1887.

den: die opmerking treft mij niet; met dat ontleden en verklaren eindigt mijne taak? De verleiding om alzoo te handelen zal niet groot zijn voor hem, die juist door zijne studiën heeft leeren inzien, hoeveel aanleiding er bestaat voor den wrevel, dien de maatschappelijke toestanden verwekken. Begrijpende, dat zijne wetenschap niet verantwoordelijk is voor die toestanden, dat zij ze gevonden heeft, niet gemaakt, zal hij ze met volkomen onpartijdigheid willen gadeslaan en beoordeelen, zelfs trachten den best mogelijken vorm te geven aan hetgeen men voorstelt om ze te herscheppen. SCHÄFFLE heeft dit beproefd in zijne *Quintessenz des Socialismus.* Het staat vast, meenen wij, dat geen socialist de denkbeelden zijner richting zoo nauwkeurig heeft uiteengezet als deze bestrijder van die denkbeelden. Dat voorbeeld verdient navolging.

De kern van het socialisme moeten wij opsporen, de grondgedachte, die de een op deze, de ander op gene wijze heeft uitgewerkt, maar die, hoe gebrekkig meestal de uitwerking bleef, meermalen door socialisten is blootgelegd. KIRKUP omschrijft haar aldus. Tot heden is altijd de eene mensch door den anderen geëxploiteerd, en wel in drieërlei vorm: door de slavernij, het lijfeigenschap en het loonstelsel. De toekomst moet wezen: exploitatie van den aardbodem door den eenen mensch vereenigd met den anderen. Nauwkeuriger uitgedrukt: het socialisme wil, dat de nijverheid wordt uitgeoefend door arbeiders, die gezamenlijk eigenaars zijn van de hulpmiddelen van voortbrenging, land en kapitaal. Dus geen ondernemers meer met loontrekkende werklieden, maar collectief kapitaalbezit, en dan ook verdeeling der baten naar billijke regels [1]).

Trachten wij aan dit alles de gedaante te geven, die het meest recht doet wedervaren aan het denkbeeld, waarop het is gegrond, en vragen wij daartoe in de eerste plaats, wie nu eigenaar van de productiemiddelen zal moeten worden. Een groep, na-

[1]) Verg. de doorwrochte studie van Prof. d'AULNIS DE BOUROUILL, Het hedendaagsch socialisme, Amsterdam 1886, bl. 23–50.

tuurlijk, geen persoon: maar welke groep? De arbeidersvereeniging, de gemeente, de staat?

Het kost weinig moeite om aan te toonen, dat het socialistisch ideaal in geen enkel opzicht wordt verwezenlijkt, indien de voortbrengingsmiddelen het eigendom worden van arbeidersvereenigingen. Met die vereenigingen zal het evenzoo gaan als met de gilden: zij zullen na eenigen tijd gesloten corporatiën worden, en daarnaast zal een proletariaat opgroeien, weinig minder uitgebreid dan de hedendaagsche maatschappij te aanschouwen geeft. Want niet elke vereeniging zal voorspoedig zijn; vele vereenigingen zullen haar kapitaal verliezen en ontbonden worden. En zij die bloeien zullen gewis bepalingen maken, waarbij de toelating van kinderen van leden wordt beperkt: welke firmant vergunt aan elk zijner medefirmanten zoovele zoons in het kantoor te brengen, nog wel op den voet van gelijke winstverdeeling, als hem goeddunkt? Allengs vormt zich dus een talrijke schaar van niet-leden, en deze personen zullen zich gelukkig rekenen, wanneer zij ten behoeve der anderen voor loon mogen werken. Zoo herleeft het loonstelsel, waarmede men juist wilde breken. Daarenboven, wanneer het kapitaal in handen komt van arbeidersvereenigingen, verdwijnt de onderlinge mededinging niet, wordt de maatschappij niet in den waren zin des woords herschapen of op nieuwe grondslagen gevestigd; het eigenbelang blijft heerschen, de ongelijkheid houdt stand. Zulk een plan tot uitvoering te brengen maakt het socialistisch ideaal niet tot werkelijkheid, maar vervangt alleen de bestaande ondernemers door nieuwe, die wel aanvankelijk tevens arbeiders zullen zijn, maar dit stellig niet allen zullen blijven [1]).

Een soortgelijk bezwaar kan geopperd worden tegen het denkbeeld, dat onder een groep van socialisten in Frankrijk bijval vindt: het kapitaalbezit op te dragen aan de gemeenten. Men kan er vast op rekenen, dat de geschiedenis der marken zich

[1] In gelijken geest spreekt W. D. P. BLISS, Handbook of socialism, London 1895, bl. 10–12.

dan herhalen zou; naast den stand der geërfden zou men een stand van niet-geërfden krijgen; van *orang menoempang*, gelijk men op Java, van *Bobyly*, gelijk men in Rusland zegt. Maar deze niet-geërfden zouden in een veel ongunstiger toestand verkeeren dan hunne voorgangers in de Middeleeuwsche gemeenten, die alleen aan het grondbezit geen deel hadden, doch tot handel en nijverheid waren toegelaten. Hoe wisten zij op dat gebied de patriciers te overvleugelen en hoe oppermachtig werd in vele gemeenten hun invloed! De nieuwe stand van niet-geërfden zou van alle bestaansmiddelen verstoken zijn, behalve de gewone arbeid voor loon, voor zoover men daartoe de gelegenheid wilde openen. Voorts zou er groote, ja zeer groote ongelijkheid ontstaan tusschen de welvaart in de eene stad en in de andere; want niet elke gemeente zou even gelukkig zijn in hare ondernemingen, of door den loop der gebeurtenissen — wijzigingen in den smaak of de behoeften, opkomst van nieuwe takken van bedrijf, aanleg van verkeerswegen — in gelijke mate als andere begunstigd of benadeeld worden. Wie echt socialistische idealen koestert, mag dit gemeentelijk socialisme nooit goedkeuren. Om eerbied af te dwingen voor zijne overtuiging, zal hij het even nadrukkelijk moeten verwerpen als het zoo even geschetste, waarbij het kapitaal in handen komt van arbeidersvereenigingen.

Zoo blijft niets over, dat de moeite van een onderzoek beloont, dan het zuivere staatssocialisme, dat de middelen van voortbrenging ter beschikking der landsregeering stelt. Wij stellen ons voor, dat dit doel op de volgende wijze bereikt zou kunnen worden. Evenals de staat nu reeds de posterijen en een deel der telegrafen beheert, evenals hij in sommige landen eigenaar en exploitant is van spoorwegen, sigaren en lucifers laat voortbrengen, domeinen bezit, die hij òf voor eigen rekening laat bebouwen, òf verpacht, zou hij achtereenvolgens eigenaar en exploitant kunnen worden van alle fabrieken, alle werkplaatsen, alle vervoermiddelen, alle boerderijen, alle visscherijen, alle magazijnen en winkels. Ten einde gelegenheid te hebben om van lieverlede een staf van bekwame

ambtenaren te vormen, zou hij zich hierbij moeten wachten voor overijling. Beginnende met die takken van bedrijf, die weinig kennis en vernuft vorderen, zou hij den kring zijner werkzaamheden van stap tot stap moeten uitbreiden en tevreden moeten zijn, indien hij na zestig of honderd jaren de geheele productie onder zijn beheer had gebracht. Daaruit volgt echter deze belangrijke waarheid, waarop wij bijzonderen nadruk leggen, dat de overgang zou m o e t e n geschieden tegen voldoende schadeloosstelling. Wij laten rechtsvragen geheel ter zijde en denken hier alleen aan het economisch belang. In den tijd, waarin de staat bezig is de voortbrengingsmiddelen te naasten, mogen geen stoornissen plaats grijpen zoo groot, dat de allerdiepste ellende wordt geboren, en zulke stoornissen zouden onvermijdelijk zijn, wanneer elken kapitalist gedurende een reeks van jaren verbeurdverklaring als een zwaard van Damocles boven het hoofd hing. Hoe duidelijker de ervaring leerde, dat dit gevaar geen ijdel schrikbeeld was, des te erger zou de toestand worden. De lust tot sparen zou sterk verminderen, de lust tot verkwisting in hooge mate stijgen. De bezittingen, die de staat zich toeëigende, zouden ten slotte verkeeren in een allerdroevigsten toestand van verval, en gewoonten van verwaarloozing of onzorgvuldige behandeling, die niet spoedig zouden verdwijnen, algemeen zijn geworden.

De socialistisch gezinde staat heeft geen andere keus: òf hij moet in zeer korten tijd de geheele voortbrenging in handen nemen, òf hij moet onteigenen tegen schadeloosstelling. Het eerste is, zelfs in een klein land als het onze, onmogelijk. Derhalve moet besloten worden tot het tweede; reeds op zuiver economische gronden, afgezien van alle recht en billijkheid, is dit volstrekt noodzakelijk. En de schadeloosstelling zou volledig moeten zijn naar het oordeel van hen, die haar ontvingen, anders bereikte zij haar doel niet. Men heeft gezegd, dat zij zou kunnen geschieden in 30 of 50 annuïteiten, welke annuïteiten dan bestaan zouden in verbruiksgoederen: levensmiddelen, schoenen, kleederen. Zeker is dit stelsel, gelijk elk

ander, voor toepassing vatbaar; men begrijpe echter wel, dat alles wat de schadeloosstelling gering maakt de zorg voor de nog niet genaaste goederen verzwakt, en het is van het allerhoogste belang, dat zij niet wordt verzwakt, maar tot het laatste oogenblik onverminderd blijft voortbestaan.

Men zou het belang van den eigenaar om zijn goed niet te verwaarloozen wel eenigermate kunnen prikkelen door hetzij het getal, hetzij het bedrag der annuïteiten afhankelijk te stellen van den toestand der goederen op het tijdstip der overneming; maar het is zeer de vraag of deze prikkel voldoende zou zijn. Ieder zou het tastbare voordeel, door besparing van onderhoudskosten of door roofbouw te verkrijgen, vergelijken met de vermoedelijke nadeelen van het annuïteitenstelsel, en het laat zich voorzien, hoe de vergelijking meestal zou uitvallen. Dan inzonderheid, wanneer de annuïteiten werden toegezegd in een vorm, die den eigenaar niet aanstond, of wanneer men grond had om te vreezen, dat de socialistische staat — naar het voorbeeld van menigen anderen — zijne verplichtingen niet zou nakomen.

Wij gaan verder; zestig, honderd jaren zijn voorbij: welken toestand hebben wij thans voor oogen? Wat is veranderd en wat niet?

Van het oude is hoofdzakelijk overgebleven, wat sommigen het meest daarin hinderde: de ongelijkheid. Men zal geen kooplieden, reeders of fabrikanten meer hebben, geen grondeigenaars en bankiers; maar, tenzij het annuïteitenstelsel werd toegepast, een aanzienlijk getal fondsenhouders is daarvoor in de plaats getreden, de klasse der bezitters dus niet verminderd. Deze klasse zal stand houden en toenemen. Want de socialistische staat zal begrijpen — en begrijpt hij het niet onmiddellijk, dan zal hij het door een harde ervaring moeten leeren — dat bij een klimmend bevolkingscijfer het kapitaal in dezelfde, ja in een grootere evenredigheid moet aangroeien. Hij zal een premie moeten stellen op de zuinigheid, door voor alle besparingen, die hem worden toevertrouwd, een zekere rente te vergoeden. Hij zal het erfrecht moeten handhaven; want indien verbruiksgoederen en schuldvorderingen niet van het eene geslacht op het andere kunnen overgaan, is er tot sparen geen krachtige prikkel. Wij weten niet of dit volkomen past in het socialistische stelsel, maar wel dat het volstrekt noodig is, daar de kapitaalbehoefte blijft bestaan, om het even hoe de maatschappij is ingericht. Alleen door het sparen aan te moedigen ontgaat de socialistische staat tot op zekere hoogte het verwijt, dat CAIRNES [1]) tot het communisme richt, van de kapitaalvorming tegen te werken. Het communisme, dat het eigendomsrecht prijs geeft, ontsnapt aan dat verwijt in geen geval; het socialisme daarentegen, dat met het eigendomsrecht niet breekt — gelijk terecht door SCHÄFFLE wordt herinnerd — kan, zonder zijne beginselen te verloochenen, naar middelen omzien, waardoor het kapitaliseeren wordt bevorderd.

De ongelijkheid blijft dus; intusschen vervallen eenige oorzaken, die haar bevorderen. Men zal geen fortuinen meer kunnen verzamelen in handel en nijverheid, en toenemende behoefte aan grond en bouwterrein zal niet meer strekken tot verrijking van enkelen op kosten van het algemeen. Het beursspel zal echter niet vervallen. Ook dan wanneer de onteigening geschiedde tegen afloopende annuïteiten, zullen vele jaren verloopen, eer de schuldbrieven, die op de ontvangst daarvan recht geven, verdwenen zijn, en het laat zich verwachten dat zij in den socialistischen staat aan geen geringe koerswisselingen zullen blootstaan. Is in het eigen land de laatste annuïteit afgelost, dan zullen er nog wel schuldbrieven zijn van andere landen, waarin men kan dobbelen Daarenboven, spel en weddenschap vinden altijd voorwerpen. Van de socialistische inrichting der maatschappij te verwachten, dat zij deze oorzaken van ongelijkheid zou wegnemen, ware een naïveteit. Men pleegt daarentegen aan het socialisme onrecht, zoo men niet erkent, dat onder een toestand, als dien wij pogen te schetsen, de wereld der voortbrenging ons in menig

[1]) Leading Principles, bl. 323.

opzicht een aantrekkelijker beeld te aanschouwen geeft. Wijzen wij de lichtzijden aan.

Ten eerste zal men de nijverheid veel doelmatiger kunnen inrichten. Reeds Sir THOMAS MORE wist op te merken, dat de bestaande regeling een oorzaak van veel krachtverspilling is, en men behoeft slechts rond te zien om te bespeuren, hoe juist hij daarin oordeelde. Waar één winkel kon volstaan, vindt men er dikwijls tien. Waar honderd schepen genoeg zouden zijn, heeft men er soms honderd vijftig. Hoeveel kleine ondernemingen rekken met moeite haar leven, en welk een besparing van arbeid zou het zijn, als zij tot weinige groote ondernemingen werden versmolten! De practische bezwaren daartegen zouden niet langer bestaan, indien alle ondernemingen werden gedreven voor rekening van den staat. Het lijdt geen twijfel, of een doeltreffender en eenvoudiger organisatie van den arbeid ware mogelijk, zoo zij kon geschieden naar een vast plan, waarin elke individu zich had te voegen. Indien de post niet in handen der regeering ware, maar in die der particuliere nijverheid, met vrije mededinging, zou zij meer kapitalen en werkkrachten in beslag nemen dan thans.

Er zal ook een grooter deel van de opbrengst der nijverheid — wij gebruiken hier dit woord in den ruimen zin, die alle bedrijven omvat — ten bate komen van de gemeenschap. Men herinnert zich wat verstaan wordt onder de uitdrukking: ondernemerspremie. Daaronder zijn te verstaan alle baten, die door ondernemers worden genoten boven de normale winst; dat is, boven het dusgenaamde ondernemersloon en de vergoeding voor ondernemersrisico. Deze baten zullen wel niet geheel vervallen; bij het toekennen van schadeloosstelling voor de ondernemingen, die hij naast, zal de staat wel verplicht zijn ze in rekening te laten brengen; maar geen nieuwe ondernemerspremie zal zich vormen, en dit is een voordeel. Ook zal de schadeloosstelling voor de oude premiën vermoedelijk wel in niets meer behoeven te bestaan dan in jaarlijksche uitkeeringen, die eindigen bij den dood der personen, wier

ondernemingen in het bezit van den staat zijn overgegaan, of althans bij den dood hunner vrouwen en kinderen; want ondernemerspremiën zijn geen baten, waarop bij voortduring gerekend wordt, daar zij samenhangen met persoonlijke eigenschappen, met omstandigheden van velerlei aard. Ten slotte derhalve worden deze voordeelen geheel genoten door den staat, dat is, niet door enkelen, maar door allen.

In de derde plaats zal er een eind komen aan alle „depressiën" in bepaalde takken van nijverheid. Begrijpt de staat, dat hij op een of ander punt de voortbrenging moet inkrimpen, hij zal haar elders uitbreiden, in elk geval verhoeden, dat de inkrimping armoede onder bepaalde groepen van werklieden veroorzaakt. De nadeelen, die zich vertoonen, wanneer de voortbrenging zich ongelijkmatig heeft ontwikkeld, worden onder de bestaande orde van zaken slechts door enkelen gedragen. Dan echter zullen zij zich verspreiden over de geheele bevolking en uit dien hoofde veel minder lijden teweeg brengen. Behalve op de effectenbeurs zullen er ook geen crises meer zijn; de diepe ellende, die stoornissen in den goederenhandel altijd veroorzaken, zal zich nooit meer vertoonen.

Mag men in de vierde plaats niet verwachten, dat de socialistische staat de belangen zijner arbeiders zal ter harte nemen, hunne krachten, die hunner vrouwen en kinderen bovenal, zal sparen en bij ziekte, ongeval of ouderdom behoorlijk voor hen zal zorgen? Wij mogen er bijvoegen, dat niets hem zou beletten een prikkel te geven aan behendigheid en vlijt door betaling bij het stuk en uitkeering van premiën, in al die gevallen, waarin dit mogelijk is. Het communisme verdraagt zich hiermede niet, maar wel het socialisme. Het communisme kent geen anderen maatstaf van loonsbetaling dan de behoefte; het verloochent zijn beginsel door vlijt en kunde in aanmerking te nemen. Het socialisme, dat zich bij de bestaande maatschappelijke inrichting veel nauwer aansluit, is daartoe wel degelijk bevoegd, en niets verplicht ons te gelooven, dat het van die bevoegdheid geen gebruik zou maken.

Eindelijk: van het beschermend stelsel zal men niets meer

hooren. De nuchtere waarheid, dat internationale handel den nationalen arbeid vruchtbaarder maakt, zal niet alleen vatbaar worden voor mathematisch bewijs — dat is zij nu reeds — maar voor zulk een eenvoudig bewijs, dat niemand haar langer in twijfel trekt Een land, dat graan voortbrengt, wordt door de regeering van een ander land aangezocht zijne vruchtbaarste akkers in weilanden om te zetten, ten einde haar vee en zuivelproducten daarvoor in ruil te ontvangen. De overweging van het aanzoek leidt tot de slotsom, dat men langs dezen weg voor gelijke moeite meer veldvruchten zal verkrijgen dan men tot dusver rechtstreeks verkreeg. Natuurlijk wordt het voorstel terstond aangenomen. Of wel, de regeeringskassen van een staat-ondernemer zijn te ruim voorzien, terwijl in een ander land de toestand juist omgekeerd is. Een ruil van geld tegen goederen volgt nu van zelf, en geen der partijen zal wanen bij dien ruil te verliezen.

Uit deze laatste opmerking blijkt, dat behoud van het gemunte geld ons zeer wel vereenigbaar schijnt met een inrichting der maatschappij op socialistische grondslagen; het ontgaat ons ten eenenmale, welk voordeel te verkrijgen ware door het af te schaffen. In socialistische hervormingsplannen bekleedt de vervanging van geld door *arbeidsbons* of *arbeidscertificaten* meestal een groote plaats. Alle betalingen, zegt men, zullen geschieden in papier, recht gevende op goederen, die zóóveel uren of dagen arbeids vertegenwoordigen, en alle goederen zullen in uren of dagen arbeids worden geprijsd. Omtrent die prijsbepaling zelve pleegt men in velerlei beschouwingen te treden, waarbij men de leer der gemiddelden op niet altijd vlekkelooze wijze toepast. Waartoe dit alles? Omdat men het gemunte geld meent te kunnen missen? Als ieder land zijn gemunt geld van de hand wil doen, zal dit gepaard gaan met groote verliezen, want de industrieele vraag zal dan de eenige vraag zijn, en slechts door een zeer belangrijke prijsverlaging kan zij genoeg geprikkeld worden om de milliarden goud en zilver, die men haar zal aanbieden, op te nemen. Industrieele vraag op den bestaanden voet zal er zelfs in het geheel niet meer zijn,

zoodra de staat de eenige ondernemer is. Het beste zal wezen, het ingetrokken geld weg te bergen en van lieverlede in gouden en zilveren voorwerpen om te zetten. Doch jaren kunnen verloopen, eeuwen misschien, eer die voorwerpen aftrek vinden, en middelerwijl is al dat geld een dood kapitaal gebleven. Waarom het dan niet gelaten in den toestand, waarin het is? Als ruilmiddel bewijst het uitnemende diensten.

En wat de prijsbepalingen aangaat: de socialistische staat zal weldra bespeuren, dat niet de eene of andere wiskundige formule, maar een nauwkeurige en telkens voortgezette vergelijking van aanwezige en toekomstige voorraden met aanwezige en toekomstige vraag hem daarbij tot richtsnoer moet dienen; voorts, dat die prijsbepalingen niet eens en voor altijd kunnen geschieden, maar dikwijls verandering noodig zullen hebben. Niet de leer der gemiddelden, maar de ruilwaarde der dingen zal in de meeste gevallen zijn kompas moeten zijn, en waarom zou hij de aanwijzingen van dat kompas versmaden? Waarom bijvoorbeeld, als de tarweoogst tegenvalt, zal hij den tarweprijs niet verhoogen, ten einde te snelle uitputting van den voorraad te verhoeden; of als de kersen overvloedig zijn, ze niet goedkoop verkrijgbaar stellen, om te voorkomen, dat ze weldra in onbruikbaren toestand weggeworpen moeten worden? De socialisten willen te vernuftig zijn. Zij nemen in hun stelsel allerlei zaken op, die onnoodig aanstoot geven en die men beginnen moet met daaruit te verwijderen, om een billijke beoordeeling hunner hoofdgedachte voor anderen en zich zelven mogelijk te maken [1]).

Naar ons beste weten hebben wij die taak volbracht, en thans gaan wij de vraag stellen, welke nadeelen tegenover de geschetste voordeelen zouden staan. De wereld der voort-

[1]) Men vergelijke intusschen de opmerkingen van Prof. H. B. Greven in zijne even leerzame als welwillende kritiek van dit *Leerboek*, voorkomende in *De Gids* van 1892, Deel II, bl. 34—75. Zij hebben mij aanleiding gegeven om enkele gezegden aan te vullen of op andere wijze te verduidelijken.

brenging, volmondig werd het erkend, zou in sommige opzichten een aantrekkelijker aanzien hebben, indien het socialisme werd ingevoerd. In andere echter niet, want zij zou een wereld van louter ambtenaren zijn. Een wereld van controleurs en gecontroleerden, derhalve. Een wereld, waarin het initiatief zeer sterk aan banden zou zijn gelegd. Een bij uitstek conservatieve wereld, want juist datgene, wat de deugd uitmaakt van den goeden ambtenaar: regelmatige plichtsbetrachting, stelt hem meer dan anderen bloot aan het gevaar van tot sleur te vervallen. Wie ondervinding heeft op dit punt zal het beamen: voor levenwekkende denkbeelden zijn bureaux geen vruchtbare akkers. Zulke denkbeelden komen meestal van buiten of uit het brein van hen, die aan de spits staan; uit de bureaux komen zij gewoonlijk niet. Doch wanneer eene administratie zeer uitgebreid, en vooral wanneer zij zeer veelsoortig is, wordt het voor hen, die aan het hoofd staan, moeilijk alle onderdeelen te overzien, alle behoeften op te merken; zij zullen hunne eigene inzichten doorgaans ook niet vertrouwen, alvorens de bureaux zijn geraadpleegd; en hoe menige goede kiem wordt bij dat raadplegen verstikt of begraven!

Door premiën op goede uitkomsten ware het kwaad wel eenigszins te temperen. Aan den bestuurder van iederen winkel, iedere fabriek, iedere boerderij zou men aandeel kunnen toekennen in de baten door de zaak verkregen; ook zou men aan de meesten van die bestuurders een groote mate van zelfstandigheid kunnen verleenen, zoodat zij niet voor elke verandering goedkeuring van hooger hand noodig hadden. Maar om te voorkomen, dat die zelfstandigheid werd misbruikt, zou men naast het deelen in de winsten ook het deelen in de verliezen tot regel moeten stellen, en het gevaar ware dan groot, dat menige bestuurder, het zekere voor het onzekere nemende, zich zorgvuldig van elke proefneming onthield.

Ziedaar de eerste schaduwzijde: weinig vooruitgang; en dit bezwaar wint in beteekenis, zoodra men aan twee zaken denkt. Ten eerste, dat er geen mededinging zou bestaan. Er zou wedijver kunnen zijn tusschen de verschillende bestuurders om boven elkander uit te blinken, maar die wedijver zou het gemis van den krachtigen prikkel der onderlinge mededinging waarschijnlijk niet vergoeden. Ten tweede zou men nooit in de gelegenheid zijn aan het hoofd der ondernemingen personen te plaatsen, opgevoed buiten den kring der ambtenaars. Waarom wordt het in naamlooze vennootschappen gewoonlijk vermeden directeuren te benoemen uit het personeel, zelfs uit het hoogere personeel der bureaux? De reden ligt in hetgeen zooeven omtrent de eigenschappen van dit personeel is opgemerkt. In den socialistischen staat echter zou men geen keus hebben. Personen, die eigen zaken hebben bestuurd, zouden er niet meer zijn. Men zou aan de spits komen, na eerst de lagere rangen te hebben doorloopen. Dit alles bij elkander voegende, meenen wij grond te hebben om de vrees te uiten, dat vooruitgang op het gebied der voortbrenging en socialisme zich slecht met elkander verdragen.

In de tweede plaats is het te duchten, dat de kapitaalvorming veel te gering zou zijn. Hierboven is wel gebleken, dat de staat haar zou kunnen aanmoedigen, door zich bereid te verklaren het door de ingezetenen bespaarde in ontvangst te nemen en daarvoor rente te vergoeden. Maar bepaalde hij zich hiertoe, dan zou hij op verre na niet genoeg doen Het kapitaal, dat thans wordt gevormd, ontstaat niet alleen door bezuiniging op normale, maar ook door opleg van buitengewone inkomsten. Wanneer de pachten stijgen, wanneer bekwame of gelukkige ondernemers groote winsten maken, zoo lette men toch vooral niet uitsluitend op de economische ongelijkheden, die daarin haren oorsprong vinden. Die hooge pachten, die groote winsten zullen voor een belangrijk deel ten bate komen van de geheele maatschappij, doordien zij in productiemiddelen worden omgezet. Dit is een punt, dat meermalen wordt vergeten en toch al onze aandacht verdient. Kennis nemende van de groote inkomsten van sommige Engelsche landeigenaren of van industrieelen als BESSEMER of KRUPP, vraagt men zich af, hoe iemand jaarlijks zooveel geld kan verteren? Maar

dat inkomen wordt slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte verteerd; het meeste wordt bespaard en zal straks den vorm aannemen van spoorwegen, fabrieken, schepen, landontginningen, kortom van al die nuttige zaken, bij gemis waarvan geen voórtbrenging op ruime schaal denkbaar is in onzen tijd. Wanneer men wil berekenen, hoeveel de lagere klassen door het verdwijnen van alle economische ongelijkheden zouden winnen, moet men zich dan ook wachten voor de fout van de inkomsten bijeen te tellen en de som daarvan te deelen door het cijfer der bevolking of der gezinnen; niet de inkomsten moet men bijeentellen, maar de verteringen: het verschil tusschen die beide is het gevormde kapitaal, dat ten eerste tot dekking van alle verliezen door afslijting of ongevallen moet dienen, en ten tweede noodig is om in nieuwe kapitaalbehoeften wegen aanwas van bevolking en andere oorzaken te voorzien. Vervallen de pacht en de ondernemerspremie, omdat de staat de eenige grondeigenaar en de eenige industrieel is geworden, dan houdt een zeer milde bron van kapitaalvorming bij de burgerij op te vloeien, en de regeering zal daaraan wèl indachtig moeten zijn. Tusschen de prijzen, die zij vordert en de renten en loonen, die zij uitkeert, zal zij een voldoende *marge* moeten stellen. Zij zal juist datgene moeten nalaten wat haar door de socialisten steeds wordt aanbevolen: de prijzen zoo te regelen, dat geen voorwerp bij aankoop in de staatsmagazijnen meer kost dan de hoeveelheid arbeids, die gemiddeld tot verkrijging van dat voorwerp is besteed.

In het afgetrokkene gesproken, is het niet ondenkbaar, dat de socialistische staat deze wenken zal opvolgen Maar wanneer wij letten op den grooten schuldenlast in schier alle landen, wordt ons vertrouwen, dat dit gebeuren zal, niet sterk, en vinden wij veel reden om in twijfel te trekken of de kapitaalvorming voldoende zal zijn. Is zij het niet, zoo openbaart zich het nadeel daarvan in ongenoegzame voortbrenging: ongenoegzaam niet terstond, maar op den duur.

In de derde plaats moet men denken aan de moeilijkheden, die zich zouden voordoen bij den internationalen ruil. Wij gaan uit van de onderstelling, dat in alle landen het socialisme is ingevoerd; als dit zoo is, kan internationale ruil slechts plaats vinden door onderhandelingen van den eenen staat met den anderen. Ware het te verwachten, dat aan die onderhandelingen de politiek geheel vreemd zou blijven? Eene bevriende mogendheid nooit begunstigd zou worden ten nadeele van een minder bevriende? Een klein land nooit zou worden achtergesteld bij een groot? Geschillen over gewicht en hoedanigheid en kosten van verzending — tusschen kooplieden zoo veelvuldig! — nooit zouden ontstaan, en indien zij ontstonden, steeds naar billijkheid beslist zouden worden? De socialisten droomen van een eeuwigen vrede. Het is onwaarschijnlijk, dat de toepassing hunner leer bevorderlijk zou zijn aan de bereiking van dat doel [1]).

Over het bevolkingsprobleem wordt hier gezwegen, want dit punt komt in het volgende hoofdstuk ter sprake. Wij gaan dit thans voorbij en eindigen met te vragen of zelfs dan, wanneer de naasting van alle ondernemingen met de meeste bedachtzaamheid ware geschied, den staat niet een last op de schouders zou zijn gelegd, dien hij nooit zou kunnen torschen. Men wijst op de voortreffelijke inrichting der posterijen, op de staatsexploitatie van spoorwegen in Pruisen en elders, op de sigarenfabrieken in landen, waar de tabaksrégie bestaat, om aan te toonen wat een geoefend corps regeeringsambtenaren vermag. Deze voorbeelden bewijzen niets, want dat de staat op industrieel gebied veel kan doen en goed kan doen, is onbetwistbaar. Wat onder het bereik valt van een naamlooze vennootschap, valt ook onder het zijne. Beide werken door bezoldigde personen, en er is geen reden om te gelooven, dat een bezoldigd persoon zijne plichten slechter zou nakomen in dienst der regeering dan in dienst van aandeelhouders

[1]) Zou ook de landverhuizing geen aanleiding tot botsingen geven? In streken, waar de bevolking sterk ware toegenomen, zou de drang daartoe even sterk zijn als nu. Doch niet overal zou men immigratie gedoogen. Verg. ADOLPH WAGNER, Grundlegung der pol. Oekonomie, 3e druk. Leipzig 1893, Deel I, bl. 662.

eener maatschappij. Te bewijzen valt, niet dat de staat een beperkt aantal bedrijven kan uitoefenen, maar dat hij ze alle tezamen kan uitoefenen; in den omvang der taak, in de menigvuldigheid der werkzaamheden, ligt het bezwaar. Bij de ondernemingen, die de staat tot dusverre heeft bestuurd, doet hij op verre na niet alles zelf, maar trekt hij van de particuliere nijverheid in ruime mate partij. De brieven laat hij voor een groot deel door particuliere maatschappijen vervoeren; gebouwen laat hij aanbesteden; waar hij spoorwegen exploiteert, koopt hij de locomotieven en wagons; zelfs ten behoeve van het leger en de marine maakt hij van de diensten der particuliere nijverheid steeds ruim gebruik. Wat bewijst dan in al deze gevallen de goede uitslag? De staat, wij erkennen het, kan doen wat een naamlooze vennootschap doet. Maar wordt het ideaal der socialisten verwezenlijkt, dan zal hij een taak te vervullen hebben zoo uitgebreid, als nog nooit, zoolang de wereld bestaat, aan een naamlooze vennootschap is opgedragen, en er zal ten slotte geen particuliere nijverheid meer zijn, waaraan hij kan overlaten wat hij niet zelf wil verrichten.

Maken wij nu de rekening op. De ongelijkheid der inkomsten is niet verdwenen, ten hoogste een weinig getemperd. Er worden geen fortuinen meer gemaakt in handel en nijverheid, maar de kapitaalvorming, die daardoor ontstond, verviel evenzeer. Depressiën in bepaalde takken van bedrijf doen zich niet meer voor, doch in de plaats daarvan kwam een altijddurende depressie door gebrek aan kapitaal en volslagen gemis aan alle mededinging. De arbeiders worden beter behandeld, doch zij staan bloot aan nadeelige gevolgen van onvermijdelijke misgrepen en vergissingen der kolossale administratie, in wier dienst zij werken. Naar verhouding tot het verkregen product zijn hunne inkomsten toegenomen, maar dat product zelf is zeer stellig belangrijk minder dan thans; want een betere verdeeling en groepeering van den arbeid is wel mogelijk geworden, doch hoeveel vernuft is er noodig om deze mogelijkheid tot een werkelijkheid te maken! Daarbij, onop-

houdelijk gevaar van botsingen met vreemde mogendheden wegens geschillen over prijzen en leverantiën van goederen, en binnenslands, van botsingen met kapitalisten, die op een of ander punt het staatsmonopolie willen breken. Alles tezamen nemende, kunnen wij geen moed vinden om een proef met het socialisme aan te bevelen, een proef, die eerst dan iets kan beteekenen, wanneer hij genomen wordt op zeer groote schaal; want zoolang de staat nog leunen kan op de particuliere nijverheid, zal niet datgene bewezen zijn, wat bovenal bewijs noodig heeft, te weten, dat hij dien steun bij de uitoefening zijner bedrijven kan missen. De winst is veel te onzeker, het mogelijk nadeel veel te groot. En schoon wij dit woord niet willen aangeven voor het laatste der wetenschap — de wetenschap spreekt nooit haar laatste woord, en de onze, die nauwelijks aan de kinderschoenen is ontwassen, allerminst — zoo kunnen wij voorloopig tot geen ander besluit komen dan dit: naar verbetering der economische toestanden moet worden getracht, met behoud van de grondslagen der bestaande maatschappelijke ordening. Onvolmaakt is die ordening, doch wij mogen haar niet prijsgeven, zoolang de socialisten de gewichtige bezwaren tegen hun stelsel niet hebben opgelost.

Begrijpelijk is hun afkeer van een wereld, waarin het eigenbelang ten troon zit, begrijpelijk, dat zij het ideaal niet loslaten van een regeling der voortbrenging op anderen voet. Ook ons blijve dat ideaal voor oogen staan. De strijd tegen het socialisme — hoewel nog meer tegen het communisme, want het socialisme, wel bezien, is een *compromis* — is een strijd, waarin men moet wenschen verslagen te worden; in dien zin namenlijk, dat men wenschen moet te kunnen gelooven aan de nuttigheid en uitvoerbaarheid van hetgeen van die zijde wordt voorgesteld. Maar vooralsnog ontbreekt aan dat geloof bij hen, die het koesteren, een redelijke grond. Het is niets méér dan een geloof; terecht heeft men het socialisme een *religie* genoemd. Het leeft van gemoedsaandoeningen. Zijn leer is een dogmatiek, met al de onklaarheden

en onderlinge tegenstrijdigheden aan iedere dogmatiek eigen. Het heeft zijne priesters, zijne profeten, zijne martelaars, die ons, gelijke alle priesters, profeten en martelaars, vaak met bewondering vervullen. Maar wij kunnen niet aannemen, dat het een bruikbaren vorm voor het maatschappelijk leven heeft uitgedacht, en allerminst een vorm, die boven den bestaanden te verkiezen is.

Ook niet uit een zedelijk oogpunt. Hoe grooter een administratie is, des te meer gelegenheden biedt zij tot diefstal, en de ondervinding leert, dat zulke gelegenheden nooit ongebruikt worden gelaten. Werd de geheele voortbrenging voor rekening van den staat gedreven, welke waarborgen zouden er zijn, dat al het voorgebrachte aan den staat werd afgeleverd? Het is te vreezen, dat de gewoonte om daarmede de hand te lichten van lieverlede tamelijk algemeen zou worden, te meer, indien ijver en ondernemingsgeest niet langer tot rijkdom zouden voeren. Een wereld, waarin het eigenbelang ten troon zit, wekt afkeer. Maar ten eerste past deze benaming niet geheel op eene maatschappij als de bestaande [1], ten tweede is het waarschijnlijk, dat zij evenzeer passen zou op een socialistische inrichting. Behalve ongemeene kennis en talenten bij hare bestuurders vordert deze voor hare goede werking een ongemeen hoogen graad van zedelijkheid bij al hare leden. Is die niet bereikt, zoo kan zulk een inrichting slechts tot toenemende demoralisatie voeren.

De kracht der socialisten ligt tot dusver alleen in hunne kritiek. Met deze, hoeveel overdrijving haar ook kenmerkt, moeten wij ons voordeel weten te doen. Aan hetgeen de socialisten vooralsnog theoretisch hebben opgebouwd kan geen waarde worden toegekend.

[1]) Zie Deel I, bl. 20 en verv.

HOOFDSTUK III.

Bevolking en Voortbrenging.

§ 1.

Inleiding.

De slotsom van ons onderzoek in het vorige hoofdstuk was niet bemoedigend. Van depressiën is gebleken, dat zij onvermijdelijk zijn te achten; van crises, dat hare gevolgen door een goede inrichting van het bankwezen slechts getemperd kunnen worden; van *trade unions*, dat haar invloed niet groot kan wezen te midden van een arme en weinig ontwikkelde bevolking; van sociale wetgeving, dat zij in beginsel volkomen gerechtvaardigd is, maar dikwijls machteloos en altijd moeilijk; van het socialisme, dat het idealen predikt, waarvoor wij de hoogste sympathie moeten koesteren, doch die het belichaamt op een allergebrekkigste wijze, terwijl tot heden niet gebleken is, dat zij voor betere belichaming vatbaar zijn. Wat blijft dan over om de hardheden van een maatschappelijke ordening, die aan het eigenbelang zooveel plaats gunt als de onze, weg te nemen?

Ten eerste blijft over de liefdadigheid. Zij is niet alleen het middel om hen, die door persoonlijke omstandigheden in het ongeluk zijn gekomen, te helpen; zij is tegelijk een correctief, zij het ook een gebrekkig correctief, tegen fouten van de inrichting der maatschappij. Wanneer door een uitvinding of door achteruitgang in een tak van bedrijf honderde arbeiders tijdelijk geen werk kunnen vinden en daardoor weken,

maanden lang met vrouwen en kinderen in een staat van toenemende ellende moeten verkeeren, dan wijst dit op een fout in het sociale raderwerk, en wanneer de liefdadigheid in den nood dezer lieden voorziet, lenigt zij niet slechts individueele smart, maar verricht zij een handeling, die bij een volmaakte inrichting der maatschappij nooit van haar gevraagd zou worden. Hetzelfde is waar met betrekking tot den onderstand van personen, die verminkt zijn in de uitoefening van hun bedrijf. Als in een fabriek een ketel springt en daardoor verscheidene arbeiders ongeschikt worden om hun brood te verdienen, stoot de wet van vraag en aanbod deze lieden eenvoudig uit. Hunne krachten gelden op de arbeidsmarkt zoo goed als niets meer: de koopwaar, die zij aanbieden, wordt nu even weinig begeerd als een sterk beschadigd handelsartikel. Wat wil dit anders zeggen, dan dat een maatschappelijke inrichting, die de wet van vraag en aanbod tamelijk onbeperkt laat heerschen, zeer gebrekkig is? Komt de liefdadigheid tusschenbeide om deze arbeiders tegen hongerdood te beveiligen, zoo vult zij aan, wat dringend aanvulling noodig had: zij handelt als de machinist, die zelf doet, wat zijn werktuig ongedaan liet.

En dan de ouden van dagen! Bij veranderingen in de samenstelling der nijverheid, bij ontbinding van ondernemingen, is hùn toestand altijd het bedroevendst. Staat tegenover vermindering van vraag in het eene bedrijf of de eene streek vermeerdering elders, dan weten de jongeren wel plaatsing te vinden; maar wie stelt een zestig-, wie zelfs een vijftigjarige aan? Ook zonder dergelijke gebeurtenissen komt het, helaas, meermalen voor, dat oude lieden broodeloos worden, want de ouderdom gaat meestal van gebreken vergezeld, en niet elke ondernemer is goed gezind of rijk genoeg om half onbruikbaar geworden werkkrachten te behouden. De arbeider laat zich vergelijken met een rentenier, die jaarlijks meer verteert dan zijn inkomen bedraagt, want hij verbruikt als het ware zijn kapitaal, zijn arbeidsvermogen, en als hij het verbruikt heeft, bezit hij doorgaans geen ander, geen werkelijk

kapitaal ter vergoeding van dit verlies. Komt hier de liefdadigheid te hulp, wat doet zij ook nu weder anders dan een correctief leveren voor een gebrekkige sociale inrichting? De voortbrenging is om den mensch, niet de mensch om de voortbrenging te dienen; maar slaat men den loop der dingen gade, dan zou men bijwijlen gelooven, dat de regeling der voortbrenging op dit laatste denkbeeld is gegrond.

Laten wij oprecht zijn; laat geen vrees voor „het roode spook", geen vrees om onrechtmatige eischen te doen stellen door de arbeiders, ons weerhouden van het openhartig uitspreken dezer waarheden. De liefdadigheid wordt nog te veel aangemerkt als iets bijkomstigs in ons maatschappelijk leven: men geeft den arme, gelijk men elkander een geschenk geeft; men doet het, of men laat het, naar goedvinden. Jongelieden, die zich in het huwelijk begeven, maken hun budget op: de rubriek armverzorging staat veelal onderaan, indien zij al niet geheel ontbreekt! Te zeldzaam zijn degenen, die bij de regeling hunner uitgaven maat houden; met het oog op de behoeften der armen minder verteren, ten einde ruimer te kunnen geven. Wij moeten leeren inzien, dat de zoogenaamde philanthropie voor een zeer groot deel niets anders is dan noodwendige, volstrekt onmisbare aanvulling en verbetering van het werk der maatschappelijke machine. De arbeider aan het weefgetouw, die den gebroken draad opvat en vastbindt, is niet noodiger dan zij. Zonder waarachtige philanthropie zou onze sociale inrichting kortweg onhoudbaar wezen.

Voor het beginsel van staats- en gemeentelijke armverzorging pleit dan ook zeer veel, mits de grenslijnen, binnen welke die beiden zich bewegen moeten, met oordeel zijn getrokken. De overheid kan inrichtingen tot stand brengen, die voor particulieren te duur zijn, middelen van contrôle aanwenden, die buiten hun bereik liggen en door belastingheffing van dezulken, die zich liefst aan elke bijdrage van eenig aanbelang ten behoeve der armen zouden onttrekken, een offer vergen. De ondervinding in Engeland opgedaan stemt voor publieke armverzorging niet gunstig, doch er zijn andere

ondervindingen, bijvoorbeeld die van Elberfeld, waaruit blijkt, dat er buiten het Engelsche stelsel nog andere stelsels zijn, die betere uitkomsten kunnen leveren. Het is in geenen deele noodzakelijk, dat bij publieke armverzorging de arme slechts een nommer in een register wordt en persoonlijke toewijding aan zijne belangen hier op den achtergrond treedt. De overheid kan het daarheen leiden, dat niet enkel ambtenaren het werk verrichten; zij kan gebruik maken van de tusschenkomst der burgerij en er op die wijze zelfs krachtig toe bijdragen, dat tusschen rijken en armen nauwere banden worden aangeknoopt dan die nu, tot nadeel van beiden, meestal bestaan. Vooral in onze dagen, nu het kerkelijk leven bij de hoogere standen verzwakt, verdient het veel meer dan vroeger een ernstig onderzoek, of de particuliere weldadigheid voldoende is. Het is waar, wij hebben genootschappen, doch hoe gering zijn doorgaans hunne middelen in verhouding tot den omvang der behoeften! Het hangt nu grootendeels af van het toeval, of en in welke mate een arme onderstand zal genieten. Wie het luidste klagen, zijn niet altijd degenen, die de meeste hulp noodig hebben, en zij ontvangen gewoonlijk het leeuwendeel. De particuliere liefdadigheid is in den regel een beginsellooze liefdadigheid; zij handelt meestal naar indrukken, niet naar vaste en welbeproefde regels. Daardoor geeft zij voedsel aan de luiheid en onbeschaamdheid en doet zij dat treurigste van alle bedrijven, het bedrijf der bedelarij ontstaan [1]).

Er is een tweede middel om de hardheden te keer te gaan,

[1]) Men zie over dit onderwerp het academisch proefschrift van Jhr. Mr. H. SMISSAERT, *Het aandeel van den Staat in de verzorging der armen*, Utrecht 1893, en het niet minder voortreffelijke rapport, in opdracht van de Maatschappij tot nut van 't Algemeen, door Mr. H. GOEMAN BORGESIUS, Mr. A. F. K. HARTOGH, J. F. L. BLANKENBURG, Dr. H. J. DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ en Mr. R. J. H. PATIJN over *Het vraagstuk der armverzorging* uitgebracht (Amsterdam, 1895). Voorts de *Praeadviezen*, over een deel van datzelfde vraagstnk uitgebracht in 1894 op verzoek der *Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek* en de daarop in de jaarlijksche vergadering van die Vereeniging gevolgde debatten.

waartoe onze maatschappelijke inrichting aanleiding geeft, en dat middel is: te werken op de publieke meening. Wij moeten trachten haar zóó te stemmen, dat een humane behandeling der arbeiders beschouwd wordt als een zedelijke plicht, aan welks vervulling niemand zich kan onttrekken zonder zich verachtelijk te maken in de oogen zijner medeburgers. De staat kan daartoe krachtig bijdragen door *enquêtes*, waarvan de uitkomsten ter algemeene kennis worden gebracht, want niets, de ervaring heeft het geleerd, is meer geschikt om de publieke meening voor te lichten en de conscientiën te doen ontwaken. De reden, waarom in vele ondernemingen slecht voor de belangen der arbeiders wordt gezorgd, is voor een groot deel hierin gelegen, dat men er aan die belangen nauwelijks denkt; en men denkt er niet aan uit sleur, omdat men nooit geleerd heeft er aan te denken. Dien sleur te breken, aan velen de oogen te doen opengaan, ziedaar wat van *enquêtes* verwacht mag worden. Maar de staat moet daarbij zelf, als werkgever, een goed voorbeeld geven. Hij kan ook eischen, dat de werkgevers, wier diensten hij gebruikt, zekere beginselen ten opzichte hunner arbeiders in practijk brengen.

Wil men dit een en ander palliatieven noemen? Wij hebben vrede met die benaming; zoolang het middel tot radicale verbetering niet gevonden is en het onzeker blijft of dit middel ooit gevonden zal worden, is men verplicht tot palliatieven de toevlucht te nemen. Doch van den anderen kant: men oordeele over onze maatschappelijke inrichting niet onbillijk. Groot zijn hare gebreken; wij hebben ze niet verbloemd. Maar die gebreken zouden veel minder hinderlijk zijn dan thans, zoo niet een oorzaak bestond, die hunne schadelijke werking krachtig doet toenemen. En deze oorzaak is zoo noodlottig, dat zij ook dan, wanneer de inrichting der maatschappij volmaakt ware, zou leiden tot verarming. Daarover willen wij nu in bijzonderheden treden. De oorzaak, waarop wij doelen, is te snelle aanwas van bevolking.

Waarom zijn depressiën en crises zoo nadeelig voor de lagere

standen? Omdat de arbeiders in den regel te weinig verdienen voor noemenswaardige kapitaalvorming: komen de slechte tijden, zoo is men gewoonlijk onvoorbereid, men heeft niets gespaard en vervalt terstond tot diepe ellende. Waarom vermogen de *trade unions* meestal te weinig? Waarom kunnen zij niet tal van eischen stellen, met de patroons altijd op een voet van gelijkheid onderhandelen? Omdat hare leden doorgaans te arm zijn, en reeds gelukkig wanneer zij op dragelijke voorwaarden werk kunnen vinden. De wet van vraag en aanbod is vooral daarom voor de arbeiders een harde wet, omdat ingevolge deze wet de talrijkste partij altijd de zwakste is; waren de arbeiders minder sterk in aantal, zij zouden in veel gunstiger toestand verkeeren. De prijs van alle dingen, wij weten het, richt zich naar het punt, waarop vraag en aanbod met elkaar in evenwicht zijn, en dit punt is altijd lager, naar gelang tegenover een gelijke vraag een grooter aanbod staat. De prijs van een artikel moet zóóver dalen, dat de geheele voorraad, die ter markt is, nemers vindt. Dit geldt ook van den arbeid, zooals wij in een vroegere afdeeling hebben gezien. Maar van het kapitaal geldt volkomen hetzelfde: de kapitaalrente moet dalen, totdat het laatst aangeboden kapitaal geplaatst is. Het geldt ook van den grond: de pacht van gronden, die een bepaalde vruchtbaarheid bezitten, moet dalen tot het punt, waarop al die gronden bebouwers vinden; tenzij dat punt beneden nul is, in welk geval zij braak blijven liggen. *A priori* staat het derhalve volstrekt niet vast, dat de wet van vraag en aanbod voor de arbeiders ongunstig werkt; het is zeer wel denkbaar, dat zij hun een ruim deel van het maatschappelijk inkomen verschaft, daarentegen de kapitalisten en grondeigenaars dwingt zich met een betrekkelijk klein deel te vergenoegen. Ongunstig werkt de wet van vraag en aanbod voor de arbeiders alleen dan, wanneer het numerieke overwicht aan hunne zijde is, zoodat zij in hooge eischen van den kapitalist en den grondeigenaar moeten bewilligen. En dan ontstaan ook al die jammeren, waarvan wij hebben gesproken. Dan vindt elke crisis of depressie hen in

zulk een toestand, dat zij door het tijdelijk ophouden hunner inkomsten in steeds nijpender armoede verzinken; dan kunnen zij op het punt van arbeidsduur, zondagsrust, veiligheidsmaatregelen, onderstand bij invaliditeit, nauwelijks eenige eischen stellen; dan ontbreken hun ook de middelen om zich te verzekeren voor den ouden dag.

Wanneer men spreekt over de gebreken der maatschappelijke inrichting moet men deze dingen niet vergeten. Door het overmatige cijfer der bevolking worden die gebreken eerst recht hinderlijk. Waren de arbeiders veel minder talrijk, dan zou datgene, wat er gebrekkigs is in de maatschappij, schier in gelijke mate door allen worden gedragen, tot welke klasse zij ook behoorden, derhalve niet door de arbeidersklasse inzonderheid. De werklieden zouden tegenover hunne patroons een geheel ander standpunt innemen, immers veel onafhankelijker zijn. Werkloosheid zou even dikwijls voorkomen als nu, maar zij zou door ruimer verdiensten voorafgegaan en gevolgd worden, dus minder leed veroorzaken. Ook in beschaving zouden de standen der maatschappij elkander nader staan, dan nu in de meeste landen het geval is.

Wij herhalen hier slechts in andere bewoordingen hetgeen breedvoerig is betoogd, toen wij over de verdeeling der inkomsten spraken. Maar het vraagstuk der bevolking is niet uitgeput, wanneer men het uitsluitend bij het licht van de leer der verdeeling heeft bezien; het leent zich nog tot een andere beschouwing. Ook het verband tusschen bevolking en voortbrenging moet worden nagegaan, en juist dit is van het hoogste belang. Want eerst bij die beschouwing neemt men den invloed van aanwas van bevolking waar, onafhankelijk van elke bepaalde inrichting der maatschappij, zoodat men de diepste economische oorzaken van volksarmoede leert kennen. Dat de arbeiders met de kapitalisten en grondeigenaars op ongunstiger voet moeten deelen, naarmate zij talrijker zijn, meenen wij te hebben toegelicht; maar hoe zou hun lot zijn, bijaldien geen individueel eigendom bestond, en ook dan hun aantal belangrijk vermeerderde? Ziedaar de vraag, waarop wij

een antwoord hebben te zoeken, en luidt dat antwoord zoo, dat aanwas van bevolking dan insgelijks ongunstig zou werken, dan zal het gebleken zijn, dat men verkeerd doet in onze dagen door aan het vervormen of herscheppen der maatschappij de hoogste aandacht te wijden; een geheel ander probleem zal dan blijken onze hoogste aandacht waard te zijn. Het verbeteren der sociale inrichting zal daardoor niet op den achtergrond worden gedrongen, als onze belangstelling onwaardig; maar van den eersten rang zal het moeten afdalen op den tweeden; het zal niet meer geacht mogen worden de *panacee* te zijn tot genezing van alle economische kwalen.

Hetgeen hier onderstellenderwijs wordt voorgedragen is de leer van den man, wiens naam voor goed met het vraagstuk der bevolking verbonden is, dermate, dat men over dat vraagstuk niet kan spreken, zonder aan hem te denken: ROBERT MALTHUS. In de inleiding tot dit werk hebben wij vermeld, hoe zijn stelsel is geboren, wat hem gedrongen heeft als schrijver op te treden [1]). Tegen het eind der vorige eeuw, onder den invloed der Fransche omwenteling, verhief zich het communisme; in Engeland vond het een warmen verdediger in WILLIAM GODWIN, die eerst in zijn *Political Justice* (1793), later in zijn *Enquirer* (1797), de beginselen der communisten uiteenzette en in bescherming nam. De vader van MALTHUS was van die beginselen niet afkeerig en pleitte daarvoor in den huiselijken kring. Dit bracht den zoon op den weg van het onderzoek, en de vrucht zijner studie is zijn *Essay on Population* geweest, in 1798 verschenen, in 1803, aanmerkelijk gewijzigd en uitgebreid, op nieuw in het licht gezonden. Van deze leer moeten wij nu in bijzonderheden kennis nemen. MALTHUS zelf heeft er op het eind van zijn leven een beknopt overzicht van gegeven [2]), en wij kunnen niet beter doen dan dit overzicht op den voet te volgen, daarbij gebruik makende van het hoofdwerk tot opheldering van enkele punten.

[1]) Deel I, bl. 9. Verg. J. BONAR, Malthus and his work, London 1885, *passim*.
[2]) In Macvey Napier's Supplement to the *Encyclopaedia Brittannica* (1824). Zie BONAR, t. a. p. bl. 71 en verv.

§ 2.

De leer van Malthus.

MALTHUS begint met op te merken, dat al wat leeft, mits behoorlijk gevoed, de strekking heeft om in een geometrische verhouding te vermeerderen en de aarde na een zeker aantal jaren geheel in beslag te nemen. Tarwe vermenigvuldigt van 1 tot 6 in een enkel jaar; naar dezen maatstaf zou de aardbol in veertien jaren met tarwe bedekt kunnen zijn. Het aantal schapen kan in twee jaren verdubbelen; naar dezen maatstaf zouden er in zes en zeventig jaren overal zooveel schapen kunnen wezen, in verhouding tot de aanwezige uitgestrektheid, als thans in die streken, waar de meeste schapen zijn, worden aangetroffen. Dit geldt van de menschen evenzoo, alleen is te hunnen aanzien zulk een snelle vermenigvuldiging als de zoo even genoemde ondenkbaar. Doch zoo men nagaat, dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika de bevolking is toegenomen, ongerekend de immigranten, op een voet, die verdubbeling geeft in $22^1/_3$ jaar van 1790—1800, $22^1/_2$ van 1800—1810 en $23^7/_{12}$ van 1810—1820, heeft men alle reden om van een mogelijke verdubbeling in 25 jaren te spreken; te meer omdat de Vereenigde Staten nog niet eens het gezondste en vruchtbaarste land zijn, dat men zich kan voorstellen.

Waren nu goede gronden in overvloed aanwezig, dan zou er geen enkele reden bestaan om te gelooven, dat de voedingsmiddelen niet konden verdubbelen in een even kort tijdsverloop. Dit is echter zoo niet. Zoodra de beste gronden in cultuur zijn gebracht, moet men tot gronden van mindere hoedanigheid overgaan, en die leveren over een bepaalde uitgestrektheid minder op dan de vorige. Zijn deze eenmaal bebouwd, zoo moet men zich behelpen met een nog minder soort van gronden. De vermeerdering der voedingsmiddelen ontmoet derhalve toenemende bezwaren, en wanneer men voor een dicht bevolkt land, als Engeland of Duitschland, aanneemt, dat elke 25 jaren een gelijke hoeveelheid aan den oogst kan worden toegevoegd, neemt men stellig

niet te weinig aan; want dit beteekent dat iedere boerderij over twee eeuwen achtmaal, over vijf eeuwen twintigmaal zooveel kan opbrengen als nu. Hieruit blijkt, dat de werkelijke aanwas van bevolking op het grootste deel van den aardbodem aanmerkelijk geringer moet zijn dan hij zou wezen, indien er geene hinderpalen bestonden. Bij voldoende voeding zou de bevolking alle vijf en twintig jaren kunnen toenemen in deze verhouding:

1. 2. 4. 8. 16. 32. 64. 128. 256. 512. 1024,

maar de voedingsmiddelen kunnen slechts aangroeien in een arithmetische reeks:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11.

Op deze cijfers moge het eenigen invloed hebben, hoe een land geregeerd wordt en hoedanig er de geaardheid der bewoners is; maar al denken wij ons een volmaakte regeering en een volmaakte maatschappij, ten slotte zal de wet, die hier is aangeduid, hare werking doen gevoelen. Men zal eindelijk te kiezen hebben tusschen deze twee: òf de geboorten te beperken, òf de sterfte te zien toenemen. Met andere woorden: men zal rekening moeten houden met de harde waarheid, dat de bevolking niet elke vijf en twintig jaren hare middelen van bestaan kan verdubbelen; of wel men zal dit nalaten, maar dan ook ondervinden, dat men niet straffeloos blind is voor de wetten der natuur. Goed bestuur helpt slechts voor een tijd, verschuift alleen het kwaad. „Indien sedert de tijden van Willem den Veroveraar, om niet hooger op te klimmen, alle volken der aarde goed bestuurd waren geweest en de verdeeling der eigendommen, zoowel als het gedrag van rijken en armen, allergunstigst ware geweest voor de vraag naar voortbrengselen en arbeidskracht, zou er buiten twijfel veel meer voedsel en veel meer bevolking zijn dan nu; maar de gelegenheid tot verwijdering der hinderpalen tegen aanwas van bevolking zou stellig ook minder zijn"; want juist het wanbestuur onzer voorouders deed vele gronden ongebruikt blijven.

De slotsom van dit alles ligt voor de hand. *Moral restraint*, zelfbeheersching op sexueel gebied, ziedaar het eenige voorbehoedmiddel tegen verarming der menschheid, en daar dit middel weinig wordt te baat genomen, het minst onder de arbeidersklasse, heeft de ellende, die men alom waarneemt, geen andere verklaring meer noodig. Wanneer vele menschen onder elkander het voedsel moeten verdeelen, dat vroeger weinige hadden, is er daling van loonen, duurte van levensmiddelen. Dan komt er van zelf stilstand in den aanwas van bevolking, en middelerwijl neemt de voortbrenging toe: als dat naar behooren is geschied, heeft men weder een redelijken graad van welvaart; maar dan klimt op nieuw het bevolkingscijfer, en eerlang is de toestand even slecht als hij was. Zoo gaat het voort; nooit duurzame verbetering. Een reeks van goede jaren, maar die steeds door een reeks van slechte jaren wordt achtervolgd. Hooge prijzen en lage loonen prikkelen tot meerdere voortbrenging, doch meerdere voortbrenging doet de bevolking andermaal aangroeien, en dan keeren de hooge prijzen en lage arbeidsloonen terug.

Kan men dezen vicieusen cirkelgang verbreken door, gelijk Godwin wil, het individueel eigendomsrecht af te schaffen en de maatschappij communistisch in te richten? Schijnbaar is het communisme een oplossing van alle moeilijkheden, en geen wonder, dat dit stelsel telkens herleeft. Men ziet overvloed in sommige kringen, gebrek in andere, en het natuurlijke geneesmiddel, bij oppervlakkige beschouwing, schijnt te wezen, dat de voortbrengselen op een voet van gelijkheid worden verdeeld. Men ziet, dat een groote hoeveelheid arbeidskracht wordt aangewend voor onbeduidende, ja overbodige en soms schadelijke doeleinden, en men vraagt zich af, of er niet veel gewonnen zou zijn, indien deze arbeid voor andere oogmerken werd gebruikt. Men ziet uitvinding op uitvinding de productie vermeerderen, maar geen evenredige welvaart daardoor ontstaan, en twijfelt dan van zelf aan de deugdelijkheid van een maatschappelijke inrichting, die dit mogelijk maakt. Al bestaat de wereld nog duizende jaren, communistische theorieën zullen steeds, hoe vaak onderdrukt, weder

opdoemen en velen bekoren. Doch zij lijden alle aan twee fouten. Wanverhouding tusschen voortbrenging en bevolking is de kwaal: welnu, onder het communisme, indien het werd ingevoerd, zou de prikkel tot voortbrenging zwakker, die tot aanwas van bevolking sterker worden, dus juist het tegenovergestelde gebeuren van hetgeen tot verkrijging van meerdere welvaart noodig is. De prikkel tot voortbrenging zou zwakker worden, omdat de natuurlijke belooning van goed gedrag, de aansporing tot vlijt en inspanning, die thans bestaat, zou wegvallen. De aanwas van bevolking zou grooter zijn, omdat elke drangreden tot *moral restraint* zou verdwijnen. Daar allen even rijk of even arm zouden zijn, zou niemand zich meer dan een ander tot betrachting dezer deugd geroepen achten. De vroege huwelijken zouden nog talrijker zijn dan thans, nu menigeen zijn huwelijk uitstelt, totdat hij de middelen gevonden heeft om een gezin te onderhouden. Bij onze bestaande maatschappelijke inrichting is er een natuurlijke hinderpaal tegen vroege huwelijken, die onmogelijk gemist kan worden. Wat zal men voor dien natuurlijken hinderpaal in de plaats stellen? Wettelijke bepalingen? Maar welke bepalingen kunnen hier iets baten? Of zij moeten zoo hard, zoo onmenschelijk zijn, dat in geen beschaafd land daaraan te denken is.

Zou dan landverhuizing niet het redmiddel zijn? Zonder twijfel werkt zij gunstig als palliatief. Het gebeurt wel eens, dat door bijzondere oorzaken de welvaart gedurende een reeks van jaren met ongewone snelheid toeneemt in een land, en dan breidt de bevolking zich daar sterker dan gewoonlijk uit. Houden die oorzaken op te bestaan, dan blijft de arbeidsmarkt nog een tijd lang overvoerd en groote ellende wordt daaruit geboren. Onder zulke omstandigheden biedt landverhuizing een heerlijke uitkomst aan. Zij is daarenboven bevorderlijk aan het verbreiden der beschaving en vergroot het terrein der voortbrenging. Maar noemt men landverhuizing het middel om de bevolking gelegenheid te geven tot aanwas in die evenredigheid, waarin wij gezien hebben, dat zij de

natuurlijke strekking heeft om te vermeerderen, zoo vergist men zich deerlijk. Zoo sterk kan de landverhuizing nimmer zijn, en ware zij dat al, dan zou in de landen, waarheen zij plaats vond, spoedig overbevolking ontstaan. Een palliatief is in dit middel te vinden, wanneer het binnen zekere grenzen wordt aangewend, maar het kan de menschheid nooit ontslaan van de verplichting die op haar rust om, wil zij niet in welvaart achteruitgaan, maat te houden in het vermeerderen van haar getal.

Met dit korte overzicht der leer van Malthus meenen wij te kunnen volstaan, omdat het al de punten vermeldt, waarop hier licht moet vallen. „Bevolkingsleer" wordt zij meestal genoemd, doch met evenveel recht zou men haar een leer omtrent de voortbrenging kunnen noemen, want zij heeft betrekking op de snelheid, waarmede de voortbrenging kan toenemen. Nog een andere benaming zou voor haar passen; de leer van Malthus is een leer omtrent het gemiddeld inkomen, want zij heeft dit tot inhoud: indien de bevolking zoo snel aangroeide als geschieden zou, indien bij te grooten aanwas de sterfte niet toenam, zou het gemiddeld inkomen van elk individu al kleiner en kleiner worden. De richting, waarin ons onderzoek zich moet bewegen, is nu van zelf aangeduid. Wij hebben ten eerste na te gaan of het waar is wat Malthus van de bevolking, daarna, of het juist is wat hij van de voortbrenging zegt. Is het waar, dat er storende invloeden moeten zijn, wanneer de bevolking niet alle 25 jaren verdubbelt; is het waar, dat geen grootere vermeerdering van voortbrenging (dooreengenomen) te verwachten is dan die, welke Malthus ons in zijne arithmetische reeks aangeeft?

---

§ 3.

Beoordeeling der leer van Malthus.

De bewering van Malthus, volgens welke de bevolking van een land, bij gemis van tegenwerkende oorzaken, in 25 jaren

kan verdubbelen, is niet altijd goed begrepen. P. LEROY BEAULIEU, over wiens bestrijding der Malthusiaansche bevolkingsleer straks nog meer zal gezegd worden, heeft gemeend haar te kunnen ontzenuwen door aan te toonen, dat in geen land door natuurlijken groei zulk een snelle aanwas van bevolking is verkregen. Hij zag voorbij, dat de ervaring hier wel veel, maar nooit het volle licht kan geven, daar de hinderpalen, de tegenwerkende oorzaken, waarvan MALTHUS gewaagt, nergens ontbroken hebben. Een voorbeeld moge zijne fout duidelijk maken. Men wil nagaan, welke de gevolgen zouden zijn, indien een rad in een of ander werktuig zich ongehinderd kon bewegen. Een proefneming kon nooit geschieden; men vindt dus alleen door redeneering wat men zoekt. Zal de slotsom van zulk een redeneering gelogenstraft worden door de opmerking, dat de daarin aangewezen gevolgen zich nooit hebben voorgedaan? LEROY-BEAULIEU meent dit werkelijk, naar het schijnt.

MALTHUS wil weten of het noodig is, dat de aanwas van bevolking door den wil des menschen gebreideld wordt; of de menschheid, wat hare vermenigvuldiging betreft, hare natuurlijke neigingen zonder gevaar kan botvieren. Te dien einde moet hij nagaan, hoe snel de vermenigvuldiging kan plaats vinden, indien niets haar stoort. Een kracht, die in hare werking door verschillende oorzaken, door oorzaken in en buiten den mensch gelegen, wordt gehinderd, wil hij meten. Dat doel kan hij niet bereiken door de werking van die kracht gade te slaan, want haar gadeslaande zou hij tevens den storenden invloed der tegenwerkende krachten waarnemen. Wel heeft de ervaring van landen, waar de storende invloed gering was, hier waarde; maar die waarde is uit den aard der zaak betrekkelijk, omdat, gelijk MALTHUS zelf opmerkt, ook daar, waar de omstandigheden het gunstigst zijn, nog altijd eenige stoornis aanwezig is. LEROY-BEAULIEU geeft zich veel moeite om te bewijzen, dat de verdubbeling in 25 jaren, die de bevolking der Vereenigde Staten in sommige tijdperken te aanschouwen gaf, in veel sterker mate, dan men bij oppervlakkige waarneming der cijfers zou denken, aan immigratie is te danken. Het betoog is belangrijk op zich zelf, maar MALTHUS wordt alleen in zooverre daardoor getroffen als hij zich op de ondervinding der Vereenigde Staten beroepen heeft. En hij beriep zich op deze ondervinding niet onvoorwaardelijk; niet zonder de opmerking te maken, aan welke zooeven werd herinnerd.

Om het vraagstuk op te lossen moet men cijferen en redeneeren, er is geen andere weg. En dezen weg willen wij thans bewandelen, daarbij gebruik makende van de veel talrijker en betrouwbaarder statistische gegevens dan die, waarover men in het begin der negentiende eeuw beschikte.

Geven wij eerst aan het probleem een concreten vorm. Indien de jaarlijksche geboorten in een land de sterften met 100 per 10,000 inwoners overtreffen — indien de eerste bijvoorbeeld 400, de laatste 300 bedragen — groeit de bevolking van dat land, bij gemis aan immigratie, jaarlijks met 1 percent aan. Zij vermeerdert dan aldus:

100	+ 1	percent	=	101
101	+ 1	„	=	102.01
102.01	+ 1	„	=	103.0301

zoodat er jaarlijks niet 1 percent van het oorspronkelijk, maar 1 percent van het toenemend getal bijkomt. Een jaarlijksche aanwas, gelijk hier is ondersteld, geeft eene verdubbeling in 69.6 jaren.

De volgende tabel wijst de verdubbelingstijdperken aan voor jaarlijksche vermeerderingen van 0.5 tot 3 percent.

Bij een jaarlijkschen aanwas van	is er verdubbeling in
0.5 percent	139 jaren
0.6 „	116 „
0.7 „	95 „
0.8 „	87 „
0.9 „	74 „
1.— „	69 „
1.25 „	56 „
1.5 „	46 „

Bij een jaarlijkschen aanwas van	is er verdubbeling in
1.75 percent	40 jaren
2.— „	34 „
2.25 „	30 „
2.5 „	28 „
2.8 „	25 „
3 „	23 „

Hieruit blijkt, dat het overschot der geboorten op de sterften 2.8 per 100 of 280 per 10,000 inwoners moet bedragen, zal er verdubbeling zijn in 25 jaren. Behoort dit tot de mogelijkheden?

In de jaren 1865—83 is het getal der levendgeborenen per 10,000 inwoners dooreen geweest, in geheel Europa, 387.

De hoogste cijfers hadden:	Europeesch Rusland	494
	Croatië en Slavonië	453
	Servië	436
	Hongarije	430
	Wurtemburg	426
	Saksen	424
	Russisch Polen	419
De laagste cijfers hadden:	Frankrijk	254
	Ierland	264
	Griekenland	284
	Rumenië	297
	Zwitserland	302
	Zweden	302
	Noorwegen	308
	Denemarken	313
	België	315
	Portugal	319
Tusschen deze uitersten lagen:		
	Engeland en Wales	351
	Schotland	347
	Nederland	359
	Pruisen	388
	Beieren	385

	Oostenrijk	384
	Spanje	339
	Italië	368[1]).

Raadplegen wij thans de sterftestatistiek. Het getal der gestorvenen was gemiddeld in 1865—83 per 10,000 zielen in geheel Europa 281.

De hoogste cijfers hadden:	Croatië en Slavonië	387
	Hongarije	382
	Europeesch Rusland	357
	Wurtemberg	315
	Oostenrijk	310
	Beieren	306
De laagste cijfers hadden:	Noorwegen	172
	Ierland	178[2])
	Zweden	189
	Denemarken	197
	Griekenland	208
	Portugal	210
	Engeland en Wales	214
	Schotland	214
	België	224
	Zwitserland	235
	Frankrijk	238
Tusschen deze uitersten lagen:		
	Nederland	246
	Pruisen	265

[1]) Deze cijfers en de onmiddellijk volgende zijn ontleend aan RAWSON'S opstel *On international statistics*, in het Bulletin de l'Institut international de statistique, Tome I, bl. 178. Latere cijfers zal men aantreffen in de volgende paragraaf.

Zij die belang stellen in bevolkingsstatistiek vinden nergens vollediger opgaven bijeengebracht dan in de jongste uitgaaf van Prof. ADOLF WAGNER'S Grundlegung der politischen Oekonomie, Erster Theil: Grundlagen der Volkswirthschaft, Viertes Buch, en in Dr. F. VON JURASCHEK'S *Uebersichten der Weltwirthschaft*, bl. CIII—CXVI.

[2]) De geringe geboorte- en sterftecijfers in Ierland hangen samen met de emigratie.

Saksen	290
Spanje	291
Italië	291
Servië	267
Rumenië	254
Russisch Polen	268

Men ziet uit deze opgaven, dat de bevolking van een land met een geboortecijfer als dat van Rusland in 1865—83 (494) en een sterftecijfer als dat van Engeland in hetzelfde tijdperk (214) alle 25 jaren verdubbelen zou.

Maar het is verre van onbetwistbaar, dat zelfs bij de gunstigste economische toestanden deze twee getallen met elkander kunnen samengaan. Van de 1000 levendgeborenen stierven in het eerste levensjaar:

in Europeesch Rusland (1871—79) 296

daarentegen in Engeland en Schotland (1871—80) 145[1])

en er is reden om te denken, dat die groote sterfte der jonggeborenen met de hooge nataliteit samenhangt. Men huwt zeer jong in Rusland. Daar al de vorige cijfers op de jaren 1865—83 betrekking hebben, zullen wij dit met een statistiek uit datzelfde tijdvak (1870—82) aantoonen. Volgens Levasseur[2]) hadden op 1000 huwenden den leeftijd van 20 jaren nog niet bereikt:

	bij de mannen	bij de vrouwen
in Europeesch Rusland . .	378	580
„ Engeland	33	144
„ Schotland	31	134

Deze opgave geeft te denken. Het is zeer wel mogelijk, dat kinderen uit zeer jeugdige ouders geboren, een geringer levenskans hebben dan andere; mocht dit zoo zijn, dan zou men een statistische fout begaan door te rekenen gelijk zoo even is geschied. Een zeer hoog geboortecijfer als dat van Rusland

[1]) Statistik des Deutschen Reichs, Neue Folge, Band 44, bl. 71 der *Einleitung*.

[2]) La population française, Deel II, bl. 215 en 216. Latere en vollediger cijfers vindt men in een volgende paragraaf.

is alleen bij vroegtijdige huwelijken te verwachten, en het is minst genomen denkbaar, dat vroegtijdige huwelijken groote kindersterfte, dus hooge sterftecijfers in het algemeen, onvermijdelijk maken[1]).

Het is dan ook begrijpelijk te achten en zelfs te billijken, dat men de mogelijkheid van verdubbeling in 25 jaren geloochend heeft. De ervaring van Noord-Amerika — daarin oordeelt Leroy-Beaulieu juist — bewijst niet genoeg, omdat de invloed der landverhuizing zich daar sterker heeft doen gevoelen dan Malthus aanneemt. De „natuurlijke" aanwas van een land als Noord-Amerika is nooit nauwkeurig te

[1]) Men vergelijke de opmerkingen van Ad. Wagner in zijne *Grundlegung*, 3e druk, bl. 502 en 503. Wagner legt nadruk op andere factoren, te weten, „dass mit der Zahl der Geburten die Kindersterblichkeit eher wächst als abnimmt, weil die Kinder weniger gepflegt werden, sich zu rasch folgen, vielleicht auch deswegen schwächer sind", enz.

Tusschen de geboortecijfers en het percentage der kindersterften is geen vast verband, zooals blijken kan uit de volgende tabel, die samengesteld is uit de opgaven, voorkomende in de Statistik des Deutschen Reichs, Neue Folge, Band 44, bl. 11 en 71 der *Einleitung*. Zij hebben betrekking op de jaren 1871—80 (soms een iets korter tijdperk).

	Geboorten per 10,000 inw. (incl. levenloozen).	Van de 1000 levendgeboren zijn in het eerste levensjaar gestorven	
Europ. Rusland . . .	493	296	
Galicië en Bakowina .	456	257	
Duitschland	406	230	(excl. Wurtemberg, Saksen-Meinungen en Hamburg)
Nederland	384	203	
Finland.	381	167	
Italië.	380	214	
West-Oostenrijk . . .	377	256	
Engeland en Schotland.	354	145	
België	341	169	
Denemarken	325	138	
Zwitserland	322	194	
Noorwegen	321	104	
Zweden.	315	130	
Rumenië	298	197	
Griekenland	276	138	
Frankrijk	266	166	

berekenen; want de landverhuizers zijn grootendeels gehuwde of huwbare personen, zoodat hunne komst het getal der geboorten allicht belangrijk vermeerdert. Waar ervaring geen licht geeft, becijfering het eenige middel is om te vinden wat men zoekt, moet men zeer bedachtzaam te werk gaan, en het is te vreezen dat MALTHUS, toen hij de mogelijkheid van verdubbeling in 25 jaren aannam, dezen regel niet genoeg heeft betracht.

Hij zou echter het verwijt van overdrijving geheel hebben ontgaan, indien hij niet van 25, maar van 40 jaren had gesproken. Zelfs in Europa, waar de armoede nergens ontbreekt en de sterfte dus overal grooter is dan zij zijn zou in een maatschappij, die beantwoordde aan MALTHUS' onderstelling, zijn er landen, waar de natuurlijke aanwas tamelijk nabij komt aan het cijfer (1.75 percent) dat voor een verdubbeling in 40 jaren noodig is. Van 1865—1883 was het jaarlijksch overschot der geboorten op de sterften

in Nederland. . . .	1.13	percent der bevolking.
„ Duitschland . . .	1.24	„ „ „
„ Noorwegen . . .	1.36	„ „ „
„ Engeland en Wales	1.37	„ „ „
„ Rusland	1.37	„ „ „
„ Russisch Polen . .	1.51	„ „ „ [1]).

welk laatste cijfer een verdubbeling geeft in 46 jaren.

Wij zullen bij onze verdere beschouwingen dit getal van 40 voor dat van MALTHUS in de plaats stellen. Hij zelf verklaart ons bij herhaling tot zulk een wijziging bevoegd, want hij meent, dat zijne argumenten nog sterk genoeg blijven, ook dan wanneer men den verdubbelingstermijn aanzienlijk langer neemt dan in zijn voorbeeld is geschied.

Wenden wij ons nu tot de voortbrenging Heeft MALTHUS gelijk, als hij beweert, dat zij onmogelijk alle 25, of laten wij nu zeggen alle 40 jaren, kan verdubbelen?

Hier doet zich een moeilijkheid voor, omdat het niet vol-

[1]) RAWSON, t. a. p. bl. 178.

komen helder is wat MALTHUS bedoelt. Wil hij te kennen geven, dat verdubbeling van productieve krachten in een zeker tijdsverloop op zich zelf geen verdubbeling van de uitkomsten der voortbrenging waarborgt? Dat, indien er 1500 millioen menschen op de aarde wonen en dit getal aangroeit tot 3000 millioen, deze 3000 millioen niet door het feit alleen, dat zij tweemaal talrijker zijn dan de 1500 millioen, ook tweemaal meer goederen zullen te voorschijn brengen? Mocht dat zijn bedoeling wezen, onderstelt dus MALTHUS, dat het kapitaal niet toeneemt en 's menschen kennis en bedrevenheid evenmin, zoo heeft hij zijn pleit aanstonds gewonnen. Want bij gelijkgebleven kapitaal, kennis en bedrevenheid moet noodwendig de gemiddelde hoeveelheid goederen, die ieder voortbrengt, geringer worden, daar meestal de beste en gunstigst gelegen gronden in cultuur zijn en uitbreiding der productie bijgevolg slechts mogelijk is op gronden van minder vruchtbaarheid en ongunstiger ligging. Maar in dat geval heeft hij nog meer bewezen, dan hij misschien bewijzen wilde. Zijne slotsom zou dan moeten zijn, dat aanwas van bevolking, hoe traag zij ook geschiedt, het gemiddeld inkomen gestadig doet dalen.

Deze slotsom zou juist zijn voor landen, welker bevolking een graad van dichtheid heeft bereikt, die behoorlijke verdeeling van arbeid toelaat. Niet alle verkeeren in dezen toestand, in sommige is nog overvloed van vruchtbare gronden aanwezig. Er zijn streken, waar groote fabrieken niet kunnen bestaan, omdat de markt er te klein is voor de producten, die zij zouden afleveren; waar bovendien landbouw en veeteelt nog voor groote uitbreiding vatbaar zijn, zonder buitengewone kapitaalaanwending te vereischen Bij verdubbeling van bevolking in zulke streken zal meer dan verdubbeling der voortbrengselen worden waargenomen, want door het toenemen der arbeidskrachten wordt nu een betere organisatie van den arbeid mogelijk. Terecht zegt Mr. W. C. MEES [1]):

[1]) Overzicht van eenige hoofdstukken der staathuishoudkunde, bl. 152.

„Om de voordeelen, die een land voor de nijverheid oplevert, ten volle te kunnen gebruiken, wordt veelal zekere dichtheid van bevolking gevorderd, en dit geldt niet alleen van den handel en het fabriekwezen, maar ook van den landbouw. Zoo lang het bedoelde peil niet bereikt is, wordt de voortbrenging eener voor de aanwezige bevolking voldoende hoeveelheid ook van bodemvoortbrengselen door toeneming van bevolking, ver van bemoeilijkt te worden, integendeel bepaaldelijk gemakkelijker gemaakt.

„Van daar dat de eerste vestiging van landbouwkoloniën, ook in vruchtbare en goed gelegen streken, altijd met groote moeilijkheden gepaard gaat. Zijn echter de eerste bezwaren overwonnen, dan wordt lichtelijk de toestand gunstig genoeg om bevolking en kapitaal, zoo in zich zelf als door toestrooming van buiten, te doen toenemen; en onder zulke omstandigheden is die toeneming gansch niet schadelijk voor de welvaart. De welvaart gaat veeleer door de betere inrichting, die de nijverheid nu kan erlangen, nog meer vooruit. De prikkel tot toeneming van bevolking en kapitaal wordt hierdoor nog telkens sterker; en met verwonderlijke en telkens toenemende snelheid ziet men de dichtheid van bevolking en de uitgebreidheid der nijverheid in zulke landen toenemen met onverminderde, ja zelfs met stijgende welvaart."

Maar dit is niet de toestand, waarin Europa, waarin het grootste deel van Zuidelijk Azië, het Oostelijk gedeelte van Noord-Amerika verkeert. Ten aanzien van deze landen kan naar waarheid worden getuigd, dat aanwas van bevolking, hoe traag ook, er de strekking heeft om toenemende verarming te weeg te brengen. Hiermede is niet gezegd, dat aanwas van bevolking daar noodwendig van toenemende verarming moet vergezeld gaan; want terwijl de bevolking aangroeit, kunnen er uitvindingen geschieden, kan er meer kapitaal worden gevormd, kunnen de arbeiders door beter onderwijs en hoogere beschaving hunne krachten doelmatiger leeren aanwenden. Maar wanneer dit alles gebeurt, zal de aanwas van bevolking op zich zelf toch nadeelig werken. De vooruitgang in welvaart zal niet aan dien aanwas te danken zijn; sterker nog: hij zal in weerwil daarvan zijn verkregen [1]. Wanneer aanwas van bevolking gepaard gaat met allerlei gebeurtenissen, die gunstig werken op de voortbrenging en daarna het gemiddeld inkomen stijgt, zal de aanwas van bevolking zijn schadelijke werking niet gemist hebben: ware hij achterwege gebleven, dan zou het gemiddeld inkomen nog veel meer zijn verhoogd.

Om de stelling te bewijzen, die wij thans aannemen, dat het zijn doel was aan het licht te brengen, had MALTHUS zijn geometrische reeks niet noodig. Hij kon volstaan met hieraan te herinneren, dat alle nijverheid grondstoffen noodig heeft en dat bij gelijken arbeid slechte grond minder opbrengt dan goede, een half uitgeputte mijn minder dan eene, die nog nauwelijks in bewerking is genomen. Hij had aan hen, die een krachtig argument tegen zijne leer meenen te zien in den overvloed van goede gronden en rijke mijnen, die nog op vele punten van den aardbol te vinden zijn, de vraag kunnen voorleggen, of verplaatsing, eerst van menschen naar verre streken, daarna van voortbrengselen uit die streken naar de landen van verbruik, geen arbeid kost; of verafgelegen hulpbronnen van welvaart met nabijgelegene gelijkgesteld kunnen worden, wat de inspanning en moeite betreft, die zij noodig maken? Zoodoende had hij den omvang van zijn boek niet weinig kunnen beperken, en de slotsom van zijn betoog ware onwederlegbaar geweest.

Er is slechts ééne overweging, die ons kan doen aarzelen om toeneming van bevolking op zich zelve nadeelig te noemen. Geeft zij niet een spoorslag tot inspanning; zal de arbeidzaamheid niet geringer worden, als de bevolking ophoudt te vermeerderen? Dit wordt door sommigen beweerd. Zij wijzen op de vele groote mannen, die voortgekomen zijn uit zeer talrijke gezinnen en meenen, dat deze personen minder groot, althans minder energiek zouden geweest zijn, indien zij tot

---

[1]) Men vergelijke hier de opmerkingen in Deel I, bl. 37 en 38.

kleinere gezinnen hadden behoord. In een talrijk gezin, waar de inkomsten niet ruim zijn, moet ieder zich aangorden. Van jongs af wordt den kinderen geleerd, dat arbeid de wet is van het leven. Dit heeft ten gevolge, dat ieder zich reeds vroeg bekwaamt voor een werkkring en menigeen tot veel grooter welvaart komt dan ooit zijn deel zou zijn geworden, indien zijne ouders slechts weinige kinderen hadden gehad. PAUL LEROY-BEAULIEU legt op deze beschouwingen veel nadruk [1]). In de kleine gezinnen, zoo beweert hij, wordt aan de opvoeding der kinderen overmatige zorg besteed; zij is te week, zij vormt geen karakters. Van daar dat een stilstaande bevolking van lieverlede ontzenuwd wordt, de geest van *routine* bij haar de overhand krijgt. Dan bespeurt men, dat in de hoogere en middelklasse iedere poging tot lotsverbetering zich bepaalt tot sparen; het moeilijke en gevaarvolle wordt geschuwd, de ambtenaarsloopbaan het hoogste ideaal. Zal een volk zich krachtig ontwikkelen, naar binnen en naar buiten, dan moet het, zoo luidt zijne slotsom, gestadig in aantal toenemen.

Deze redeneeringen hebben een kern van waarheid; hare fout is hierin gelegen, dat zij op alle leden der maatschappij toepassen, wat slechts van zeer enkelen geldt. Het kan niet geloochend worden, dat onder de gegoede burgerij talrijkheid van gezin een prikkel is tot werkzaamheid; bewijzen voor die stelling kan elkeen uit waarneming of persoonlijke ervaring geven. Wie zeker is een groot vermogen te zullen erven, zelfs wie uitzicht heeft op het erven van een matig fortuin, mist een beweegreden tot arbeid, die voor anderen bestaat. Maar nu wende men zijne aandacht geheel van de hoogere standen af; men denke niet meer aan de vermogenden, men denke uitsluitend aan die breede schare, de overgroote meerderheid der bevolking in iedere maatschappij, in die van Europa vooral, wier eenig inkomen bestaat in de bezoldiging van handenarbeid; voor wier kinderen krachtig voedsel soms door

[1]) Traité, Deel IV, bl. 628.

liefdadigheid moet verkregen worden en voldoend onderwijs altijd door geldelijken bijstand van staat, kerk of particulieren. Reeds de dagelijksche bezigheden der ouders beletten hen van opvoeding veel werk te maken, en het kind moet zoo vroeg mogelijk — veelal, zoo vroeg als de wet het toelaat, — iets verdienen. Met deernis, wanneer men ronddwaalt in de volksbuurten, ziet men die jonge wezens aan. Hoe gering is de zorg, die hun ten deel valt; naar ziel en lichaam worden zij soms verwaarloosd; en men waagt het niet den ouders sterke verwijten te doen, wetende met hoeveel moeilijkheden zij te kampen hebben om aan hun talrijk kroost althans het onmisbare te verschaffen. Welken indruk maakt het, wanneer men, met zulke tooneelen voor den geest, hoort waarschuwen: laten toch de gezinnen niet te klein worden; dit zou ontzenuwend werken; de zorg der ouders voor hunne kinderen zou tot in het overmatige kunnen aangroeien; uit groote gezinnen komen krachtige mannen voort; en wat dies meer zij, dat men zoo vaak verneemt! Ontzenuwing? Wat ontzenuwt meer dan ellende! Overmatige zorg? Het gevaar is wel groot!

LEROY-BEAULIEU denkt alleen aan de Fransche *bourgeoisie*. Uit zijne eigene opgaven blijkt, dat in de jaren 1886—88 de geboorten per 10,000 zielen dooreen bedroegen: in Massachusetts 253, in Connecticut 225, in Rhode Island 233; cijfers die van de Fransche weinig verschillen. Van verslapping, van ontzenuwing, die zich in deze Staten zou vertoonen, wordt niets medegedeeld. Evenmin verneemt men ongunstige berichten omtrent de arbeidzaamheid der kleine Fransche grondeigenaars, en juist bij hen vindt het tweekinderstelsel ruime toepassing Hunne kennis daarentegen hoort men weinig roemen, hetgeen niet aan overmatige opvoeding doet denken.

De nadeelige invloed van een geringe bevolking op den vlijt en den geest van initiatief wordt ook betoogd door te herinneren aan de bezielende werking van den strijd om het bestaan, die in een schraal bevolkt land zwakker moet zijn dan elders. Laat het zoo zijn, maar daarvoor treden andere prikkels in de plaats. De beschaafde mensch wil ruimer wonen,

beter gekleed gaan dan de onbeschaafde; hij verlangt naar genietingen van edeler en kostbaarder soort; hij wil zijn kinderen een zorgvuldiger opvoeding geven. In dit alles ligt een groote drijfveer tot inspanning. Er is wel een graad van rijkdom, waar de lust tot economisch-productieven arbeid ophoudt, althans bij velen; maar tot zulk een rijkdom zal beperking van den aanwas der bevolking de groote meerderheid niet opvoeren; veeleer zal die beperking, omdat zij gunstig werkt op de gelijkmatigheid der verdeeling, de vorming van zeer groote fortuinen tegengaan. Het eenige wat van haar verwacht kan worden is, dat zij hen, die thans een kommervol bestaan hebben, tot een zekere gegoedheid brengt. Dan zal ook de voeding der arbeiders krachtiger en hun arbeidsvermogen, thans vaak zoo gebrekkig, versterkt worden. Er zullen misschien minder uren aan den arbeid worden besteed, maar die uren zullen vruchtbaarder zijn.

De worstelstrijd om het leven zal anders, maar niet minder worden, als het peil der welvaart klimt; het zal een strijd worden om de genietingen, den *comfort* van het leven, niet om het leven zelf, en er is geen reden om te denken, dat dit een minder ernstige strijd zal zijn. Het zal een strijd zijn als dien wij reeds nu waarnemen bij den bankier, die zich door zijne medebankiers niet wil laten overvleugelen, bij den fabrikant, die een hooge plaats wil bekleeden in zijn vak, bij den winkelier of koopman, die der concurrentie het hoofd wil bieden. Moest men aannemen, dat bij het vermeerderen der welvaart noodwendig de behoeften onveranderd bleven, dan zou men geen recht hebben alzoo te spreken. Maar de behoeften vermeerderen doorgaans nog sterker dan de welvaart.

Er is een tweede opvatting mogelijk van hetgeen MALTHUS omtrent de voortbrenging leert; naar deze heeft de stelling, die hij voordraagt, den volgenden inhoud. „Hoe belangrijk de kapitaalvorming en hoe groot de vooruitgang van landbouw en nijverheid ook zij, een gestadige verdubbeling der productie in een kort tijdsverloop, het zij dan 25 of 40 jaar, is

onmogelijk." Werkelijk is de leer van MALTHUS dikwerf zoo begrepen, en dan scheen zij den een volmaakt onhoudbaar, den ander een axioma.

Zij is het beide. Volmaakt onhoudbaar, wanneer men een kort tijdsbestek in oogenschouw neemt; al minder en minder onwaarschijnlijk, naar gelang men dit tijdsbestek langer stelt; geheel onwederlegbaar, wanneer men zijne berekeningen uitstrekt over eeuwen.

De Amerikaansche katoenoogst bedroeg van 1852 tot 1858 gemiddeld 3,351,540 balen per jaar; van 1893 tot 1896 gemiddeld 8,194,000 balen. Vóór ruim dertig jaren werden op Java van een bouw gronds dooréén niet meer dan 42 pikols suiker verkregen, in 1891—94 gemiddeld ruim 84. De steenkolenproductie der wereld steeg in de jaren 1860—1890 van 136 tot 514 millioen tonnen; de ijzerproductie van 7,360 tot 27,332 millioen kilogram. Tegenover zulke voorbeelden, die voor vermeerdering vatbaar zijn, mag men niet ontkennen, dat de productie in veertig jaren tijds kan verdubbelen. Het is waar, dat de voet van toeneming dikwijls trager is. THOROLD ROGERS [1]) verzekert, dat in Engeland in de 13e eeuw van een *acre* land gemiddeld 8 *bushels* tarwe werden geoogst en 13 *bushels* als een ruime opbrengst werd beschouwd; thans is het middencijfer 28 *bushels* [2]), zoodat in zes eeuwen per *acre* nog geen twee verdubbelingen hebben plaats gevonden. Toch geeft niets ons het recht om de mogelijkheid te loochenen, dat over veertig jaren van alle goederen tweemaal meer zal verkregen worden dan nu. Niemand weet, welke uitvindingen nog zullen geschieden, voor welke verbeteringen de landbouw vatbaar is, welke meststoffen bijvoorbeeld men zal ontdekken en welke kracht in die stoffen schuilen zal. Niemand weet ook, hoe het in de toekomst met de kapitaalvorming zal gesteld zijn. En de verkeersmiddelen kunnen nog sneller en goedkooper worden, zoodat het koloniseeren van verre streken geringer bezwaren oplevert.

---

[1]) Six centuries of work and wages, bl. 41 en 119.

[2]) Journal of the Royal Statistical Society, 1896, bl. 673.

Maar strekken wij onzen blik nu verder uit. De 40 jaren zijn voorbij: Amerika levert geen 8, maar 16 millioen balen katoen, de grond van Java geen 84, maar 168 picols suiker per bouw. Steenkolen, ijzer, tarwe, vee, alles is verdubbeld. De 1,500,000 runderen en 264,000 paarden, die thans in ons vaderland op een uitgestrektheid van 1,100,000 hectaren voedsel vinden en welker getal sedert 1871 slechts weinig is vermeerderd [1]), zijn aangegroeid tot 3,000,000 runderen en 528,000 paarden. Is thans een nieuwe verdubbeling in 40 jaar waarschijnlijk? En na die 40 jaren nog eens en wederom? Om bij het laatst gekozen voorbeeld te blijven: is het te verwachten, dat er over 120 jaar hier te lande 12 millioen runderen en 2,112,000 paarden zullen zijn? Ook de meest optimistisch gestemde moet aarzelen hierop bevestigend te antwoorden, en hoe grooter het aantal verdubbelingen is, waarvan gesproken wordt, des te meer zal die aarzeling toenemen.

Men kan het vraagstuk nog van een andere zijde bezien. En thans willen wij het denkbeeldig getal van 40 loslaten en ons houden aan de werkelijkheid. Volgens LEVASSEUR [2]) is van 1801 tot 1886 de bevolking van Europa (ondanks emigratie) toegenomen van 175 tot 360.9 millioen zielen; zij is in die 85 jaren dus meer dan verdubbeld. Nemen wij slechts een verdubbeling aan en onderstellen wij een oogenblik, dat dit zoo voortgaat. Dan zullen over 5 × 85 jaar na 1886 32 maal
„ 10 × 85 „ „ „ 1024 „
„ 15 × 85 „ „ „ 32768 „
360.9 millioen menschen in Europa wonen.

Dus over 425 jaar 11,548 millioen
„ 850 „ 369,561 „
„ 1275 „ 11,825,971 „

[1])

	1871.	1894.
Paarden.	252,200	263,800
Rundvee	1,376,000	1,508,300
Schapen.	668,000	665,300
Bokken en geiten	135,100	167,500
Varkens.	318,600	640,200

[2]) La population française, Paris 1892, III, bl. 240.

Of wil men het anders zien uitgedrukt? Volgens eene opgave van ADOLPH WAGNER [1]) is in Europa de gemiddelde dichtheid van

bevolking thans	37	zielen per □ kilometer
Over 425 jaar zal zij bedragen.	1,184	„
„ 850 „	37,888	„ [2])
„ 1275 „	1,212,416	„

Daar een vierkante kilometer gelijk is aan één millioen vierkante meters, zal dus elk individu na 1275 jaren over iets meer dan 0.82 vierkante meter te beschikken hebben, en 85 jaren later zal die ruimte tot 0.41, weder 85 jaren later tot beneden 0.21 vierkante meter geslonken zijn. Wie gelooft aan de mogelijkheid hiervan? Wie durft aannemen, dat er genoeg middelen van bestaan zouden zijn voor zulk een dicht opeengehoopte bevolking? Het is volkomen duidelijk voor ieder, die een oogenblik nadenkt, dat zelfs met een aanwas van bevolking gelijk dien, waarvan onze eeuw getuige was, de voortbrenging geen tred kan houden, althans niet op den duur. Een tijd lang, een paar eeuwen misschien, moge dit gelukken; maar is Amerika eenmaal dicht bevolkt, zoodat het geen voedingsmiddelen meer kan uitvoeren, en zijn elders, waar nog groote graanproductie mogelijk is, alle vruchtbare gronden in cultuur gebracht, dan zal de natuur haar „tot hiertoe en niet verder" uitspreken. Nemen dan de geboorten niet merkbaar af, zoo zullen treurige tijden aanbreken voor het menschdom. De gemiddelde inkomsten, de loonen inzonderheid, zullen al kleiner en kleiner worden en de sterftecijfers naar evenredigheid klimmen.

MALTHUS zou dus zeer wel te verdedigen zijn, indien zijn leer omtrent de voortbrenging zoo moest worden opgevat als hier is ondersteld. Toch gelooven wij niet, dat deze opvatting de ware is. Zijn uitgangspunt was de ervaring, en wel de ervaring van zijn eigen tijd, zijn eigen omgeving. Hij sprak

[1]) Grundlegung, bl. 572.

[2]) Een stad moet reeds tamelijk dicht bevolkt zijn, zullen er 18 à 20,000 zielen per □ kilometer wonen. Verg. Deel I, bl. 161.

niet in het afgetrokkene, maar stelde zich concrete toestanden voor oogen. „Indien," zoo begrijpen wij zijne theorie, „geen middelen tot uitbreiding der voortbrenging worden gevonden, die onze stoutste verwachtingen beschamen, kan geen sneller aanwas van productie alle vijf en twintig jaren worden tegemoet gezien, dan naar de arithmetische reeks: 1, 2, 3, enz. Dit is het maximum. Door toe te geven, dat (bij een kapitaalvorming als die wij waarnemen en een ontwikkeling der nijverheid als die zich nu laat tegemoet zien) zulk een aanwas kan plaats hebben, geven wij reeds zeer veel toe; onze stelling zou nog waar blijven, indien men de tijdvakken iets langer nam. Wie de noodzakelijkheid der *moral restraint* loochent, moet dus aantoonen, òf dat onze voorstelling van de bestaande groeikracht der voortbrenging veel te ongunstig is, òf dat die groeikracht belangrijk grooter zal worden, en wel zóóveel grooter als noodig is om de arithmetische reeks: 1, 2, 3, in een geometrische reeks: 1, 2, 4, te herscheppen. Het eerste is onmogelijk, het tweede ontsnapt aan alle berekening. Voor zoover onze kennis der voorwaarden, waaronder de productie plaats heeft, reikt, weten wij met zekerheid, dat reeds een vermeerdering in de verhouding van 1, 2, 3, alle 25 of 40 jaren nauwelijks te verwachten is, en hoe die voorwaarden in de toekomst zullen worden weet niemand. Bij het licht, dat wij nu bezitten, is derhalve geen andere slotsom gewettigd dan die, waartoe wij gekomen zijn. Daalt het cijfer der geboorten niet aanmerkelijk, zoo moet het sterftecijfer hoog blijven, het gemiddeld inkomen gering. Tegen overmatigen aanwas van bevolking bestaan twee soorten van middelen: de eene zijn preventief, de andere repressief. Gene wendt de mensch, deze de natuur aan. Om te voorkomen dat de laatste noodig zijn, moet men de eerste aangrijpen. Het middel, dat de natuur aanwendt, is verarming, verkorting van levensduur; het beste middel, dat de menschheid zelve kan aanwenden, zelfbeheersching."

Afgezien van het allerlaatste punt, waarover aan het slot van dit hoofdstuk nog een woord zal gezegd worden, komt

dit alles ons onwederlegbaar voor. Is het meerdere waar, dan moet ook het mindere dit zijn. Staat het vast, dat onder de gunstigst denkbare voorwaarden op den duur geen voldoende bestaansmiddelen zouden te vinden zijn voor een bevolking, die zich in een betrekkelijk kort tijdsverloop telkens verdubbelt, dan moet dit ook boven twijfel zijn verheven, wanneer men de voorwaarden, waaronder de productie werkelijk geschiedt, tot uitgangspunt neemt. De leer van MALTHUS omtrent het verband tusschen welvaart en bevolking, bijna een axioma, wanneer men aan een verre toekomst denkt, is, indien wij haar opvatten naar de bedoeling van hem, die haar voordroeg, ook waar voor onzen tijd. Met een kapitaalvorming en een ontwikkeling van landbouw en nijverheid, als die van de eerste twintig jaren der negentiende eeuw, verdraagt zich stellig geen duurzame aanwas van bevolking op den voet van verdubbeling in 25, of zelfs in 40 jaren.

Maar een verre toekomst boezemt ons geen levendig belang in, en in onze dagen heeft de voortbrenging, dank zij de uitbreiding der verkeersmiddelen en de verbeteringen der techniek, een vlucht genomen, waarvan MALTHUS niet heeft gedroomd. Niet overbodig derhalve is de vraag, of zijne leer ook voor ons beteekenis heeft. Men zou kunnen toestemmen, dat zij te eeniger tijd voor het menschdom een hooge beteekenis verkrijgen zal, en niettemin in twijfel trekken of die tijd wel zeer aanstaande is. Met andere woorden: zonder de theoretische waarde van MALTHUS' leer voorbij te zien, zou men hare practische waarde, haar actueel belang, kunnen betwijfelen. Wij hebben te onderzoeken, of daartoe aanleiding bestaat.

Dit is niet onze meening, want hoezeer het waar is, dat de voortbrenging reuzenschreden maakt in onzen tijd, het is niet minder waar, dat ook de bevolking met gansch ongewone snelheid aangroeit. RÜMELIN [1]) beweert op gezag van WIETERSHEIM, dat de in Europa gelegen deelen van het Romeinsche

[1]) In SCHÖNBERG'S Handbuch, bl. 1242.

rijk in de tweede eeuw onzer jaartelling 45 millioen inwoners telden; een getal, dat reeds zeer hoog moet worden geacht, indien de opgaven van Dr. Beloch, die de bevolking van geheel Europa ten tijde van Augustus op slechts 30 millioen stelt, juist is [1]). Thans, zoo berekende Rümelin in 1882, wonen op diezelfde uitgestrektheid 156 millioen zielen, zoodat de jaarlijksche aanwas sedert de tweede eeuw niet meer dan 0.07 percent kan hebben bedragen. Een jaarlijksche aanwas van 0.07 geeft eene verdubbeling in 950 jaren; maar van 1801 tot 1886 is Europa's bevolking meer dan verdubbeld! Thorold Rogers [2]) becijfert, dat Engelands bevolking in de dertiende en veertiende eeuw, dus omstreeks 1300, te nauwernood kan bestaan hebben uit 2,500,000 zielen; in 1811 bedroeg zij ruim 10 millioen, hetgeen een verdubbeling aanwijst in gemiddeld elke 250 jaren. Maar in 1861 was zij gestegen tot 20,200,000; dus in die 50 jaren was de aanwas even sterk geweest als vroeger in een vijfmaal langer tijdperk. Bij de zes laatste tellingen in ons vaderland — de jongste was van 1889 — is de volgende toeneming gevonden:

1 Januari 1830	. 100	1 December 1869	. 136.97
1 „ 1840	. 109.46	31 „ 1879	. 153.54
19 November 1849	. 116.97	31 „ 1889	. 172.62
31 December 1859	. 126.62		

Blijft de bevolking van Nederland aangroeien op dezen voet, dan zal bij de telling van 1909 het cijfer van 200 overschreden worden. Er zal dan in minder dan 80 jaren verdubbeling zijn [3]).

Meer getallen te geven is onnoodig. Het moge waar zijn, dat de voortbrenging in onzen tijd zich op verbazende wijze ontwikkelt, het is niet minder waar, dat die verbazende ontwikkeling dringend noodig is om tred te houden met den

[1]) Die Bevölkerung der Griechisch-Römischen Welt. Leipzig 1886, bl. 502.

[2]) Six centuries of work and wages, bl. 119.

[3]) In de jaren 1889—95 was het jaarlijksch accres als volgt: 1.18, 1.25, 1.03, 1.36, 1.33 en 1.33 percent. Ter beoordeeling dezer cijfers wordt verwezen naar de tabel op bl. 125.

aanwas van bevolking. Een vooruitgang der voortbrenging als die van vroeger eeuwen, ja zelfs een belangrijk sneller vooruitgang, zou thans onvoldoende zijn.

Men bedenke hierbij, dat tred houden met den aanwas van bevolking niet het hoogste is, dat wij van de voortbrenging verlangen; zij moet sneller gaan, anders komt er nooit een rijzing in het gemiddeld inkomen. Gesteld, de uitkomst der volkstelling van 1899 bewees, dat het bevolkingscijfer van ons land in de laatste tien jaren weder ruim 11 percent was toegenomen en de statistiek kon ons leeren, dat ook het nationale inkomen in dat tijdsverloop met 11 percent was vermeerderd, dan zouden wij ons wel kunnen verheugen in de afwezigheid van teruggang, doch van vooruitgang op economisch gebied zou niets gebleken zijn. En vooruitgang is dringend noodig. Hoe meer men over het gemiddeld inkomen nadenkt, des te meer wordt men geneigd het onvoldoende te achten. Had een gelijkmatige verdeeling plaats, dan is het zeer onwaarschijnlijk, dat ieders aandeel groot genoeg zou worden bevonden om aan ieder een goed bestaan te verzekeren, zelfs dan niet, wanneer het totaal der voortbrenging onder de maatregelen, voor die gelijke verdeeling benoodigd, niet leed. Wij hebben het reeds vroeger opgemerkt: men loopt altijd gevaar het totaal der inkomsten te overschatten. Schenkingen, betalingen voor niet-economischen arbeid, renten voor verbruikt kapitaal, in één woord, alle inkomsten, die geput zijn uit het inkomen van anderen, worden bij berekeningen van het totaal meer dan eens geteld. Men vergeet doorgaans, dat een gedeelte der inkomsten moet worden opgelegd, zoowel tot aanvulling van verliezen (door rampen en verslijting) als tot versterking der productiemiddelen [1]). Een juiste begrooting van het voor vertering beschikbaar inkomen is slechts mogelijk door optelling van alles wat verbruikt, niet van alles wat genoten wordt. Dit alleen is de ware methode, en hoewel de statistiek niet ver genoeg gevorderd is om een nauwkeurige

[1]) Zie boven, bl. 33 en bl. 105—106.

toepassing van die methode te vergunnen, zoo weten wij toch reeds genoeg om te bevroeden, tot welke uitkomsten zij leiden zou. Wij weten bijvoorbeeld, dat het aantal rijke lieden in verhouding tot het aantal van hen, die met moeite in hun onderhoud voorzien, zeer gering is [1]), zoodat het gemiddeld voor verbruik beschikbaar inkomen geen zeer belangrijken invloed kan ondergaan door de aanwezigheid dezer personen. Met strenge nauwkeurigheid kan men ook hier niet spreken, men moet zich verlaten op indrukken. Die indrukken echter, wanneer men alles overweegt, zijn niet gunstig voor het denkbeeld, als zou tusschen het bevolkingscijfer en de som der voor verbruik beschikbare voortbrengselen een gewenschte evenredigheid bestaan. Voorts: het gemiddeld inkomen zou vrij belangrijk kunnen zijn, wat baat dit den arbeiders, indien hun eigen inkomen nooit dat middencijfer kan bereiken? Voor de arbeiders heeft de bevolkingsaanwas dubbele beteekenis, in verband met de economische wetten, die eenerzijds hunne inkomsten, de geldloonen, anderzijds de voornaamste hunner uitgaven, die voor woning en voedsel bepalen. In de eerste afdeeling van dit werk is over het een en het ander uitvoerig gesproken; wij verwijzen daarnaar. Er is geen gebied, waar de leer der voortbrenging en die der verdeeling elkander nauwer raken dan dat, waarop wij ons nu bewegen.

Laat het waar zijn, wat wij ontkennen, dat verhooging van het gemiddeld inkomen niet streng noodzakelijk zou zijn bij een gelijkmatige verdeeling; die gelijkmatige verdeeling is niet te verkrijgen met handhaving van de bestaande maatschappelijke orde. En schaft men deze orde af, dan zou weder het gemiddeld inkomen zelf dalen, dus niets gewonnen zijn. Zoo komt men telkens terug tot MALTHUS. Hij heeft den weg gewezen, die voeren kan èn tot verhooging van het gemiddeld inkomen, èn van het aandeel dat de arbeider daarin heeft.

---

[1]) Zie b.v. de tabel Deel I, bl. 143, en in de Bescheiden omtrent de Geldmiddelen de opgaven betreffende de Personeele, de Vermogens- en de Bedrijfsbelasting.

Hij heeft ons ook geleerd iederen maatregel in het belang der arbeidersklasse te toetsen aan de werking, die daarvan uitgaat op den aanwas der bevolking. Niet daaraan alleen of zelfs in de eerste plaats behoort zij getoetst te worden. Maar tot de vele dingen, die men te onderzoeken heeft, wanneer men wil nagaan, in hoever deze of gene maatregel weldadig zou werken, behoort de invloed, dien hij op den aanwas van bevolking zou uitoefenen, een plaats te bekleeden. Bevordert hij dien aanwas, zoo kunnen er redenen zijn, waarom men den maatregel toch nuttig acht, doch het zal zijn in weêrwil daarvan; dat eene is in ieder geval een schaduwzijde, ja, zoo de invloed sterk prikkelend is, een zeer donkere schaduwzijde. De voortbrenging zal nu veel sneller moeten toenemen, dan anders noodig zou zijn, om het gemiddeld inkomen te doen rijzen of voor daling te behoeden, en de snellere toeneming zal niet tijdelijk, maar duurzaam moeten wezen.

Dit alles, echter, wordt niet algemeen erkend. De leer van MALTHUS, zelfs datgene wat wij de hoofdbestandeelen dezer leer noemden, wordt nog door velen verworpen. Wij willen zien op welke gronden dit geschiedt en de kracht dier gronden pogen te meten.

---

§ 4.

De bestrijding van Malthus' leer.

Vragen wij in de eerste plaats, welke theorie nopens het verband tusschen welvaart en bevolking bij het optreden van MALTHUS de heerschende was.

De oude school (die haar besten vertegenwoordiger heeft gevonden in den als hervormer van het strafrecht zoo welbekenden BECCARIA, in 1768 tot hoogleeraar in de staathuishoudkunde te Milaan benoemd) loochende niet, dat ruimte of beperktheid der middelen van bestaan invloed heeft op het cijfer der bevolking. Verre van dien; zoovaak zij de oorzaken aanwees, waardoor dit cijfer kan toenemen, verzuimde zij

nooit aan vermeerdering van welvaart een groote plaats te geven. Zij meende echter, en dit was het eigenaardige in hare denkbeelden, dat er tusschen bevolking en welvaart een tweeledige betrekking bestaat: beurtelings zou de eene en de andere hetzij oorzaak of gevolg zijn. Om dichtheid van bevolking te verkrijgen is welvaart noodig; doch bestaat eens die dichtheid, zoo werkt zij gunstig op de welvaart, brengt zij haar tot hooger peil. Men heeft menigen schrijver van vroeger tijd tot voorlooper van MALTHUS verheven, omdat hij aantoonde, dat vermeerdering van welvaart tot vermeerdering van bevolking onmisbaar is te achten; maar zoo dit voldoende ware om iemand tot voorlooper van MALTHUS te stempelen, zou deze titel aan geen enkelen econoom der zeventiende of der achttiende eeuw betwist kunnen worden. BECCARIA bijvoorbeeld wijst breedvoerig aan, dat het toenemen der bevolking natuurlijke grenzen heeft: zonder voeding kan de mensch niet leven en de voedingsmiddelen worden ons verschaft door den grond; aanwas van bevolking is derhalve slechts mogelijk, voor zoover de landbouw intensief en extensief nog voor uitbreiding vatbaar is, of voor zoover men met andere zaken landbouwproducten in het buitenland kan koopen. Tot deze opmerking bepaalt BECCARIA zich echter niet. Dit is voor hem slechts de eene zijde van het vraagstuk; straks neemt hij de andere in oogenschouw. Aanwas van bevolking, zoo leert hij ons nu, is altijd wenschelijk, want daardoor onstaat vermeerdering van werk (travaglio), en dank zij die vermeerdering stijgen de prijzen der goederen, worden de belastingen minder bezwaarlijk. Deze gedachte verlaat hem nooit. Ja, als er meer te verdienen is, komen er meer menschen; maar als er meer menschen zijn, is er ook meer te verdienen. het tweede schijnt hem even waar als het eerste. De oude leer is nooit beter uitgedrukt dan door den Duitschen schrijver J. J. BECKER (geb. 1626), die het volgende zegt: „Durch die Populirung verstärkt sich die leichte Nahrung und durch solche der Zulauff der Menschen: hierdurch aber wiederumb die Popolisirung, gleichsam in einem ewigen

Cirkul." [1]) Tegen deze cirkeltheorie is de leer van MALTHUS lijnrecht gekant. Van de twee stellingen: de bevolking hangt af van de middelen van bestaan, en: aanwas van bevolking geeft altijd meer welvaart, behoudt hij slechts de eerste, omdat de andere indruischt tegen deze economische waarheid, dat niet verbruik, afzet of vertier, maar alleen voortbrenging de bron van welvaart is.

Het laat zich gemakkelijk begrijpen, hoe de oude school tot hare dwaling is vervallen. Vergelijkt men een winkel in een dichtbevolkte stad met een anderen van gelijken rang in een afgelegen dorp, dan is het niet onzeker, waar de omzet het grootst zal zijn. De landbouwer brengt zijne goederen liever ter markt, waar veel, dan waar weinig menschen wonen. Samentrekking van bevolking heeft altijd plaats op punten, die gelegenheid aanbieden tot ruimer verdiensten [2]), zoodat, waar veel bevolking wordt aangetroffen, tevens veel rijkdom is. Men verwart nu het wezenlijke met het bijkomstige en schrijft aan de talrijkheid van bevolking toe, wat inderdaad aan den rijkdom is te danken. Het eenvoudigste middel om aan te toonen, dat de gunstige verschijnselen, die men opmerkt, den rijkdom alleen tot oorzaak hebben, is te onderstellen, dat de bevolking eener stad tweemaal kleiner wordt, doch het totale inkomen van hare burgers even groot blijft. Die stad zal dan een even goede markt zijn als vroeger. Naar sommige artikelen zal er minder vraag zijn, doch naar andere des te meer; de voorwerpen, waarin vroeger de meeste handel werd gedreven, zullen niet die zijn, waarin nu de handel het grootst is, maar op den omvang van den handel zal dit geen invloed hebben. Het is begrijpelijk, dat in een tijd, toen de economie nog in hare windselen lag en de methode

[1]) Zie Dr. O. JOLLES, Die Ansichten der deutschen national-ökonomischen Schriftsteller des 16. und 17. Jahrhunderts über Bevölkerungswesen; in Hildebrand's Jahrbücher, Deel 47, bl. 193—224.

[2]) Verg. de reeds vroeger, Deel I, bl. 163, aangehaalde studie van WILH. ROSCHER, Betrachtungen über die geographische Lage der grossen Städte. Ansichten der Volkswirthschaft, 3e druk, I, bl. 316—368.

van waarneming en ontleding nog te weinig werd toegepast, een verwarring als die, waarop wij gewezen hebben, kon ontstaan.

Maar de bevolkingsleer der oude school telt nog aanhangers. Zoo genoot zij den steun van den Heer CORT VAN DER LINDEN, die in het tijdschrift *De Gids*[1]) het volgende heeft geschreven: „Wat zou gebeuren, indien het aantal beschikbare werkkrachten verminderde of althans niet vermeerderde? Zou het mindere aanbod inderdaad een verhooging der loonen en een meerderen welstand ten gevolge hebben? Hoe zou dit mogelijk zijn? Er zou minder vraag zijn naar de benoodigdheden der arbeiders, er zoude een kleinere productie in het leven kunnen blijven en een aantal takken van bedrijf, de groote takken van den wereldhandel, de bouwmaterialen, de katoen, de tabak, het graan, de suiker, zouden duurzaam moeten worden ingekrompen. Het minder aanbod van arbeiders zou voor een groot deel spoedig worden opgewogen door een mindere vraag.

„Het is waar: voor andere takken van bedrijf zou de consumtie niet dadelijk verminderen; de behoefte aan artikelen van weelde voor hoogere standen zou in den aanvang dezelfde blijven, maar weldra zou vermindering van de arbeiders-consumenten eene vermindering ten gevolge hebben van de winst voor de producenten van artikelen van algemeen gebruik, een vermindering dus ook van de koopkracht der hoogere standen, en de vraag ook naar artikelen van weelde zou moeten verminderen. Maar laat ons aannemen dat deze vermindering niet opweegt tegen het verminderd aanbod van arbeiders. Dan zullen toch weder na korten of langen tijd arbeidsparende machines worden gevonden, betere arbeidsverdeeling worden toegepast, grootere kapitalen exploitatie op ruimer schaal mogelijk maken, en ten gevolge van dat alles zullen er te veel werklieden zijn, de concurrentie zal de loonen doen dalen en er zal zich vormen een proletariaat

[1]) Jaargang 1887, Juli-aflevering, bl. 101.

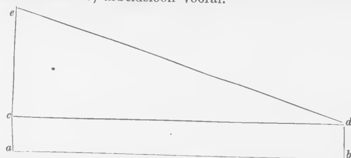
waartoe de hoogere standen evenals nu hun contingent zullen leveren van roekeloozen, verdorvenen en ongelukkigen. Op kleinere schaal zou zich dezelfde maatschappelijke orde op nieuw vormen: dezelfde ellende en dezelfde overvloed, dezelfde heerschappij van het toeval en dezelfde ongerechtigheid."

De cirkel-theorie van J. J. BECKER kan niet nauwkeuriger worden teruggegeven. Vermindert de bevolking, dan vermindert ook de vraag naar goederen, en vermindert de vraag naar goederen, hoe zal het loon dan kunnen stijgen? Het moet veeleer een daling ondergaan! Men behoeft deze redeneering slechts een weinig voort te zetten, om tot de slotsom te komen: „durch die Populirung verstärkt sich die leichte Nahrung". Want als vermindering van bevolking het loon doet dalen, doet vermeerdering het rijzen. Een ware zegen voor de arbeidersklasse is dan het toenemen van hun aantal.

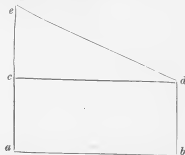
Schuilt hier een fout? Is het dan niet waar, dat een kleine bevolking minder goederen noodig heeft dan een groote? Kan het geloochend worden, dat indien er in Europa 175 millioen menschen woonden, gelijk in het jaar 1801, in plaats van de 390 millioen, die er vermoedelijk thans wonĕn, Europa minder behoefte zou hebben aan graan, aan katoen, aan bouwmaterialen? Op deze vragen is slechts één antwoord mogelijk, doch een antwoord, dat niets bewijst. Niet op de som der goederen, maar op de hoeveelheid waarover gemiddeld ieder mensch beschikken kan en op den voet van verdeeling komt het aan; en ten aanzien van beide punten wordt door het klimmen der bevolking de toestand ongunstiger. Ware het bevolkingscijfer van Europa aanmerkelijk kleiner, dan zouden landbouw en veeteelt zich kunnen bepalen tot de vruchtbare en goed gelegen gronden. Wij zouden niet tot lage prijzen voor millioenen en millioenen nijverheidsartikelen aan Amerika en Indië behoeven te verkoopen, ten einde van daar de granen te verkrijgen, die wij zelven niet voortbrengen, maar door eigen productie in onze behoeften kunnen voorzien. Voor het overzeesche verkeer zouden veel minder kapitalen vereischt worden, en die kapitalen

zouden in Europa zelf plaatsing zoeken. Zou dat alles ongunstig werken op de loonen? Ja, de pachten zouden lager zijn, ook de huren, de rentestand, maar de loonen zouden belangrijk hooger zijn dan nu.

Vermindert de bevolking, dan vermindert wel de vraag naar goederen, maar niet in dezelfde evenredigheid, zoodat de toestand der arbeiders inderdaad gunstiger wordt. De gehalveerde bevolking zal niet tweemaal minder voortbrengen en verbruiken dan de geheele, maar belangrijk méér dan de helft. Wij kunnen dit het duidelijkst voorstellen, door de volgende figuur, waarin de onderste lijn *ab* het bevolkingscijfer uitdrukt, en het vlak *abde*, dat boven die lijn is afgeteekend, de som van goederen, waaruit het volksinkomen bestaat. Al wat boven de lijn *cd* is gelegen is pacht, ondernemerspremie, al wat daaronder ligt gewone kapitaalrente ondernemersloon, arbeidsloon vooral.

Vermindert nu het bevolkingscijfer op de helft, zoo wordt de gedaante der figuur aldus:

Met andere woorden: het vlak *abde* wordt niet 50 percent, maar slechts een vijfde of een zesde kleiner, en de lijn *cd*, die

aanwijst hoe het inkomen wordt verdeeld, stijgt aanmerkelijk: er wordt naar evenredigheid minder pacht en ondernemerspremie, meer loon en rente genoten.

Men zou misschien nog een weinig aarzelen deze dingen met beslistheid uit te spreken, kon niet het volgende vermeld worden. De Zwarte Pest, omstreeks het jaar 1333 in China ontstaan, vertoonde zich tegen het einde van 1347 op het eiland Cyprus, en nauwelijks waren acht maanden verloopen, of over Italië, Frankrijk, Engeland, Duitschland had zij zich verbreid. In 1349 bereikte zij Polen, Zweden en Noorwegen [1], zelfs IJsland en Groenland; in 1351 was zij tot Rusland doorgedrongen. Men rekent, dat het bevolkingscijfer van Europa door die ziekte met niet minder dan een derde, 25 millioen zielen, is gedaald; maar op sommige plaatsen was de verwoesting veel grooter. Dank zij de breedvoerige, van jaar tot jaar voortgezette aanteekeningen uit die tijden, door den reeds meermalen genoemden schrijver Thorold Rogers ten behoeve zijner *History of Agriculture and Prices in Engeland* bijeenverzameld en in zijn *Six Centuries of work and wages* op nieuw bewerkt, zijn wij thans ingelicht omtrent den gang der loonen in Engeland onder den invloed van deze droevige gebeurtenis. Welnu, wat Rogers mededeelt sluit geheel met hetgeen de theorie ons deed verwachten te zullen vinden. In het tijdperk 1350 tot 1400 werd voor dorschen bijvoorbeeld meer betaald dan in de onmiddellijk voorafgaande jaren: 60 percent in de Oostelijke graafschappen, 48 in de Zuidelijke, 36 in de Westelijke, 59 in de Noordelijke, 73 percent in het midden des lands. Voor timmerlieden was de rijzing 48, voor metselaars 60 percent. De loonen der vrouwen stegen het meest, vermoedelijk omdat wegens de ruimere verdiensten der mannen de vrouwen te huis konden blijven: zij stegen ruim 100 percent. Hiermede ging een groote daling in de pachten en huren gepaard. Een molen, die vroeger voor 50

[1]) Hoe zij hier nog voortleeft in de volksverhalen, vermeldt C. Honigh in zijn *Noorwegen*, Deel I, bl. 136—141.

shillings werd verpacht, bracht weldra slechts 22 shillings op; de landeigenaars hadden de grootste moeite om huurders te vinden voor hunne landerijen. Uit dezen tijd dagteekenen die harde wetten tegen de arbeiders, hun verbiedende om meer dan een zeker loon te eischen, die echter, omdat zij steeds overtreden werden telkens hernieuwd moesten worden.

Het wekt vertrouwen in een theorie, wanneer zij niet alleen bestand blijkt tegen kritiek, maar wanneer tot hare verdediging ook kan gewezen worden op feiten als de hier vermelde.

Men heeft nog andere argumenten. MALTHUS, beweert men [1]), „gaat uit van de *stilzwijgende* veronderstelling, dat een volk een afgesloten geheel vormt, zich alleen kan voeden van eigen bodem, en dus noodzakelijk langzamerhand van de vruchtbare naar de onvruchtbare gronden wordt gedreven, zoodat de arbeid met iedere toename der bevolking onvruchtbaarder worden *moet*. Nu weet intusschen een ieder, dat dit *niet* het geval is, maar dat integendeel een volk, hetwelk de noodige uitbreiding aan zijn handel en nijverheid heeft gegeven, door middel van ruil zich op de wereldmarkt alles verschaffen kan, wat het noodig heeft, en zijn onvruchtbare gronden rustig onbebouwd kan laten.

„Daarmede vervalt geheel de noodzakelijkheid, dat bij toeneming van bevolking de arbeid onvruchtbaarder worden *moet*. Althans de toepasselijkheid der verkondigde wet wordt daarmede verschoven tot den tijd, dat er op de aarde geen onbebouwde grond meer zal zijn.

„Men ontkent dit en zegt, dat het een mensch in een overbevolkt land weinig geeft, of hij weet, dat de vlakten van Amerika nog enorme uitgestrektheden ter bebouwing aanbieden. Ook dit echter is alweder een dubbelzinnigheid. Het is waar uit het oogpunt van *ruimte*, gelijk de bevolking der groote steden ondervindt. Maar geheel onwaar ten opzichte

[1]) Zie het opstel van Mr. H. TER HAAR in het *Sociaal Weekblad* van 1878, bl. 366.

van de vraag, waar het volk zijn *voedsel* vandaan halen zal, zooals wij heden ten dage, tot groot verdriet van de landheeren en boeren, maar tot genoegen van het algemeen ondervinden."

Reeds de eerste dezer volzinnen is zeer onnauwkeurig. MALTHUS gaat niet uit van de onderstelling dat een volk een afgesloten geheel vormt, want hij spreekt breedvoerig over landverhuizing [1]), waarvan hij de bezwaren aantoont, maar ook de voordeelen, tot welke voordeelen hij rekent, dat de aarde meer algemeen bebouwd wordt. Hij weidt ook uit over handel en nijverheid, als middelen om zich granen in den vreemde aan te schaffen, wanneer de eigen bodem grootendeels bebouwd is. Er komt in zijn boek een hoofdstuk voor, dat den schrijver, wiens woorden zooeven werden aangehaald, schijnt te zijn ontgaan en waarin al zijne argumenten worden beantwoord Wij willen uit dat hoofdstuk, getiteld *Of the commercial system*, het een en ander overnemen.

Een volk, zegt MALTHUS, dat in handel en nijverheid uitblinkt, kan van zeer vele andere volken graan koopen, en men zou daaruit kunnen afleiden, dat zulk een volk snel in aantal kan toenemen, totdat in de landen, waarmede het handel drijft, alle gronden bebouwd zijn. Maar dit is zoo niet: langen tijd te voren en terwijl in de omliggende landen de middelen tot verkrijging van voedsel nog overvloedig zijn, zal het ondervinden, dat het zijn aanwas moet matigen.

En wel om vier redenen. Ten eerste, omdat voordeelen in het handelsverkeer uit hunnen aard niet duurzaam kunnen zijn. Verbeteringen op industrieel gebied vinden elders navolging; kapitalen worden gevormd in landen, die vroeger arm waren. Men kan nooit verwachten, dat men een of ander monopolie zal kunnen handhaven, en komt de buitenlandsche mededinging, zoo moet men zich met lagere prijzen vergenoegen. Doch lagere prijzen beteekenen kleiner winsten, dus minder vermogen en prikkel tot sparen, minder kapitaalvorming.

[1]) Boek III, Hoofdstuk IV.

Ten tweede, omdat, zoo de buitenlandsche mededinging deze gevolgen niet teweegbrengt, reeds de binnenlandsche dit zal doen. Wanneer een werktuig wordt uitgevonden, met behulp waarvan één man den arbeid kan verrichten van tien, behaalt elk, die zulk een werktuig bezit, in den beginne zeer groote winsten; maar die winsten houden geen stand; dank zij der concurrentie, dalen zij eerlang tot het normale peil. Aanvankelijk zullen misschien de voortbrengselen, door middel van dat werktuig verkregen, buitenslands zoo duur zijn te plaatsen, dat de arbeid van één man het voedsel kan koopen voor veertig of vijftig, maar na eenigen tijd zal dit geheel anders worden.

Ten derde, omdat een volk, dat èn grondstoffen èn voedingsmiddelen uit het buitenland moet aanvoeren, geheel afhankelijk is, wat de vermeerdering zijner welvaart en talrijkheid betreft, van de vermeerdering van welvaart en behoeften in de landen waarmede het handel drijft. Hoe vlijtig, bekwaam en spaarzaam zulk een volk ook zij, indien de afnemers zijner goederen niet in staat of gezind zijn een jaarlijks toenemende hoeveelheid van die goederen te koopen, zal het van zijn vlijt en bekwaamheid slechts kortstondige voordeelen plukken.

Ten vierde, omdat de afzet dezer goederen van zelf vermindert, als in het land, dat ze pleegt te koopen, de binnenlandsche nijverheid zich ontwikkelt. Zoolang vruchtbare gronden daar nog overvloedig zijn, zal dit niet gebeuren, want dan zijn de winsten hoog en is het voordeeliger voortbrengselen van nijverheid tegen landbouwproducten uit den vreemde te laten komen dan zelf te vervaardigen. Zijn echter de beste gronden in cultuur gebracht, zoo verandert deze toestand; de winsten dalen; de uitbreiding van den landbouw neemt af, die der nijverheid, waarvoor men de grondstoffen onder zijn bereik heeft, begint. De goederen van het industrieele land, eertijds zoo ruim betaald, vinden dan al minder en minder afzet: met andere woorden, de inwoners van dat land zijn al minder en minder in staat zich door voortbrenging van nijverheidsartikelen grondstoffen en voedingsmiddelen aan te schaffen.

Deze vier redenen komen ons afdoende voor, behoudens de tweede, die echter veel in kracht zou hebben gewonnen, indien MALTHUS betoogd had, dat bij aanwas van bevolking in het industrieele land het toenemen der binnenlandsche mededinging volstrekt onvermijdelijk is. Hij had daarenboven in het licht kunnen stellen, dat de voorwaarden, waaronder men landbouwproducten verkrijgt, reeds van zelf ongunstiger zijn geworden, als die producten uit verre streken moeten komen: minder vruchtbaarheid en verder ligging hebben economisch nagenoeg dezelfde werking en laten zich onderling vergelijken. De wet, volgens welke de arbeid na elke toeneming van bevolking (indien al het andere gelijk is gebleven) minder uitkomsten moet opleveren, houdt niet op van kracht te zijn, omdat geen enkel volk een afgesloten geheel vormt. Zoodra vermeerdering van voedingsmiddelen alleen te verkrijgen is, hetzij van slechter, hetzij van *verder gelegen* gronden, is die wet van toepassing en doet zij hare harde werking gevoelen. Datgene wat in de laatste jaren heeft plaats gevonden brenge ons toch geen oogenblik in den waan, alsof dit niet zoo ware. De wet der verminderde productiviteit heeft wel degelijk gewerkt, óók toen de tarwe 50 percent in prijs daalde en onzen boeren en grondeigenaars de schrik om het hart sloeg. Maar door de sterke uitbreiding van het spoorwegnet in Rusland, het Westen van Amerika, het Noord-Westen van Engelsch-Indië en Argentinië is in die streken een uitbreiding van landbouw voor de Europeesche markten mogelijk geworden, waarvan vroeger niemand had gedroomd. Om een oud beeld te gebruiken: op de eene schaal der balans werd wel degelijk een gewicht gelegd, maar op de andere schaal een nog veel grooter, en zoo helde de balans ten slotte naar de laatstgenoemde zijde over De stelling bleef daarom niet minder waar, dat, wanneer alle overige dingen gelijk zijn, aanwas van bevolking in een reeds dicht bevolkt land tot minder vruchtbaren arbeid dwingt en het onder alle om-

standigheden voordeelig is aan de noodzakelijkheid daartoe te ontkomen. De blik op die waarheid werd alleen beneveld, doordien gebeurtenissen plaats grepen, waarvan het gevolg was, dat groote hoeveelheden graan en andere landbouwproducten naar Europa konden worden uitgevoerd. Doch, gelijk wij reeds vroeger zeiden, ons wetenschappelijk onderzoek moet ons leeren ook datgene met klaarheid te aanschouwen, wat zich achter de verschijnselen van het oogenblik verbergt. Zij moet ons de krachten leeren opmerken, waarvan die verschijnselen, meetkundig gesproken, de *resultanten* zijn.

Ook de socialisten lieten zich tegenover MALTHUS niet onbetuigd, hetgeen ons geen oogenblik behoeft te verwonderen. Verbazing wekt het alleen, dat zoovelen onder hen een volmaakt stilzwijgen hebben bewaard tegenover een schrijver, die de grondslagen van hun stelsel heeft aangetast, of, indien zij hem al antwoordden, het deden als in het voorbijgaan. Een Duitsch schrijver, Dr. H. SOETBEER, heeft in een bekroonde verhandeling de houding der socialisten tegenover MALTHUS aan een nauwlettend onderzoek onderworpen [1]); niets in dat werk treft zoozeer de aandacht als de geringe plaats, die de bevolkingsleer gewoonlijk in de socialistische geschriften bekleedt. Dit geldt zelfs van het geleerdste boek, dat ooit door een socialist geschreven is, *Das Kapital*, van KARL MARX. In die drie lijvige deelen zoekt men te vergeefs naar een afzonderlijk hoofdstuk aan MALTHUS gewijd. MARX, die nooit bevreesd is wijdloopig te zijn, ja honderd malen hetzelfde zegt, heeft het niet noodig geacht de bezwaren van MALTHUS tegen het socialisme zelfs met den vinger aan te roeren. Daarom laat hij dezen schrijver niet onvermeld. Maar hij behandelt hem niet opzettelijk, behalve in een noot, waar hij èn de oorspronkelijkheid èn de waarheidsliefde van MALTHUS in twijfel trekt: de *Essay on population* zou een onbeschaamd plagiaat zijn,

[1]) Die Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre, Berlin 1886.

geschreven in het belang der hoogere klassen, die gaarne vernemen, dat de hoofdoorzaak van het pauperisme buiten de maatschappelijke instellingen is gelegen. Om redenen, die ieder begrijpt, gaan wij deze aanmerkingen voorbij: wij kunnen het alleen betreuren, dat de tweede nog bij sommigen weerklank vindt. Men is in den geest van MALTHUS al zeer slecht doorgedrongen, zoo men dergelijke dingen schrijft.

De polemiek van MARX is grootendeels ingeweven in zijne beschouwingen over de werktuigen. Om MARX wel te vattten, moet men beginnen met ééne zaak duidelijk in te zien: te weten, dat hij het werktuig den c o n c u r r e n t acht van den arbeider [1]). Deze gedachte keert telkens terug. De machinerie maakt arbeiders „overvloedig". Wanneer zij een nieuw terrein in beslag neemt, brengt zij daar „chronische ellende" te weeg. „Het arbeidsmiddel slaat den arbeider dood". Wel erkent hij ter loops [2]), dat de fabrieksarbeiders talrijker kunnen zijn dan de handwerkslieden, die de machine verdringt, doch hij legt hierop geen nadruk en doet veeleer uitkomen, dat dan toch altijd in verhouding tot het aangewende kapitaal het getal der arbeidskrachten kleiner is geworden [3]).

In een onderneming, zoo stelt hij, wordt een kapitaal gebruikt van £ 500, waarvan £ 200 uit productiemiddelen, £ 300 uit loonfonds bestaat, en het getal arbeiders is 300. Nu wordt een werktuig aangekocht ter waarde van £ 200 zoodat de £ 500 voortaan aldus zijn verdeeld: £ 400 productiemiddelen, £ 100 loonfonds. Het aantal arbeiders daalt nu van 300 op 100: twee derden worden broodeloos. Dank zij de groote winsten, die de ondernemer maakt, is het thans wel denkbaar, dat zijn kapitaal tot het drievoud, zelfs het viervoud aangroeit, en zoo dit laatste gebeurt, zullen eerlang 400 arbeiders op de onderneming werkzaam zijn, nog 100 meer dan vroeger. Maar toen was een kapitaal van £ 500 voldoende

[1]) „Als Machine wird das Arbeitsmittel sofort zum Concurrenten des Arbeiters selbst." Das Kapital, 1e druk, Deel I, bl. 422.
[2]) t. a. p. bl. 439.
[3]) t. a. p. bl. 439/40 en 614.

om aan 300 arbeiders brood te geven, terwijl nu £ 1500 daartoe noodig zijn. En zelfs deze stand van zaken is niet duurzaam. Slechts een tijd lang kan hij aanhouden, en dat zal voor de arbeiders een tijd van voorspoed zijn, want elke nieuwe kapitaalvorming beteekent dan nieuwe vraag naar werkkrachten, stijgend arbeidsloon. Doch straks herhaalt zich het proces, dat zooeven is toegelicht: de verhouding tusschen productiemiddelen en loonfonds, eerst 4 tot 3, later 4 tot 1, wordt 5 tot 1, misschien 7 tot 1. Dan worden op nieuw arbeiders overtollig, en er zal geen plaatsing voor hen zijn, alvorens het kapitaal zoozeer is aangegroeid, dat het één zevende of één vijfde evenveel bedraagt als vroeger het één vierde. Ziedaar een even noodwendigen als treurigen gang van zaken. MARX noemt de productiemiddelen (in engeren zin) het *constante* deel van het kapitaal, de som, die voor loon wordt aangewend het *variabele* deel, en nu meent hij de volgende wet te hebben ontdekt: „bij den voortgang der kapitaalvorming wijzigt zich de verhouding tusschen het *constante* en het *variabele* deel; was het oorspronkelijk 1 tot 1, zoo wordt het 2 tot 1, 3 tot 1, 4 tot 1, 5 tot 1, 7 tot 1." Daar nu de vraag naar arbeid niet door den omvang van het geheele kapitaal, maar alleen door dien van het *variabele* bestanddeel wordt bepaald, zoo vermindert zij progressief, naar gelang het kapitaal toeneemt; wel niet in volstrekten, maar in betrekkelijken zin. Er wordt dus een altijd snellere toeneming van het kapitaal vereischt om een aangroeiende bevolking werk te verschaffen. Ongelukkigerwijs doet tevens die snellere toeneming de wet der verandering van *variabel* in *constant* kapitaal schielijker werken; men komt dus nooit in een gezonden toestand. Maar dat is het juist wat MARX wil aantoonen: de geheele voortbrengingsmethode, die hij de „kapitalistische" noemt, is verwerpelijk, daar zij den arbeider in een vicieusen cirkel brengt, waaruit hij nooit kan ontsnappen, ja dien hij zeer onwillekeurig en zonder dat hij het kan verhelpen steeds nauwer toehaalt. Want het kapitaal, dat hem straks vermoorden zal, is het voortbrengsel van zijn

eigen arbeid. Het ontstaat daardoor, dat de arbeider niet het equivalent van zijn arbeid ontvangt, maar iets minder. Bij een gezonde orde der dingen zou hij de volle opbrengst van zijn werk genieten; thans geniet hij slechts een deel daarvan, het overschot blijft bij den patroon, die er kapitaal uit vormt. Zoo maken de arbeiders zich zelven overkompleet. „Mit der durch sie selbst produzirten Akkumulation des Kapitals produzirt die Arbeiterbevölkerung in wachsendem Umfang die Mittel ihrer eigenen relativen Ueberzähligmachung" [1]).

Staan wij hier een oogenblik stil, ten einde ons af te vragen, tot welke gevolgtrekkingen deze beschouwing, indien zij juist is, leiden moet. Het is zonneklaar, dat zij moet leiden tot een verdubbelde aansporing aan de arbeiders om toch vooral niet te snel te vermenigvuldigen, zoolang de maatschappij op de bestaande grondslagen is ingericht. Men lette er wel op, dat MARX de nuttige werking der kapitaalvorming op het loon niet in twijfel trekt; hij beweert niet, dat kapitaalvorming de arbeiders in volstrekten zin overvloedig maakt, maar alleen, dat zij dit doet in betrekkelijken zin. Aanwas van kapitaal heeft ook naar zijne opvatting de strekking om het loon te verhoogen, immers om de vraag naar arbeiders te versterken; alleenlijk, die versterking zou niet zoo groot zijn als men zich voorstelt, omdat een altijd belangrijker deel van het kapitaal in werktuigen wordt omgezet. Er is hier een krachtige tegenwerkende oorzaak, die uit de kapitaalvorming zelve ontspruit en waarmede volgens MARX gewoonlijk geen rekening wordt gehouden. Welnu, als dat zoo is, moeten de arbeiders nog meer dan anders de les van MALTHUS opvolgen; hunne „relative Ueberzähligmachung" zal dan geen „absolute" worden, en in spijt van de wet der toenemende wanverhouding tusschen *variabel* en *constant* kapitaal zal hun lot gestadig verbeteren.

Wordt hierop door MARX met nadruk gewezen? Allerminst, hij geeft het alleen te verstaan. Op de woorden, die wij zoo

---

[1]) t. a. p. bl. 617.

even hebben aangehaald, volgen deze: „Es ist diess ein der kapitalistischen Productionsweise eigenthümliches Populationsgesetz, wie in der That jede besondere historische Produktionsweise ihre besondern, historisch gültigen Populationsgesetse hat. Ein abstraktes Populationsgesetz existirt nur für Pflanze und Thier." Hij tracht dan verder aan te toonen, dat een overmatige arbeidersbevolking — „eine disponible industrielle Reservearmee", gelijk hij zich uitdrukt in dat mengsel van Fransch en Duitsch, waarvan hij zich zoo gaarne bedient — volstrekt noodig is om de voortbrenging op de bestaande wijze te doen plaats hebben. De term, dien hij bezigt, reikt zeer ver: de „disponible industrielle Reservearmee" is „Existenzbedingung der kapitalistischen Productionsweise" [1]). Reden te meer, zouden wij zeggen, om MALTHUS de hand te drukken. Is de „kapitalistische" wijze van voortbrenging onhoudbaar, tenzij de bevolking gestadig aangroeit, en staat het evenzeer vast, dat die wijze van voortbrenging niet deugt, waarom dan met smaadredenen den man overladen, die het aangroeien der bevolking wil tegengaan? Hij is geen vijand, maar een bondgenoot, laat het zijn een onwillekeurige bondgenoot; want hij geeft den raad om juist datgene te doen, wat volgens MARX den levensdraad van het kapitalisme moet afsnijden. Deze opmerkingen liggen dermate voor de hand, dat men verbaasd is, ze niet overbodig gemaakt te zien. Dit in elk geval schijnt ons vast te staan: wie de leer van MARX omtrent de werktuigen en het variabele kapitaal onderteekent en desniettemin verzuimt om de arbeiders, zoolang de bestaande voortbrengingswijze niet is afgeschaft, tot breideling van hun aanwas op te wekken, handelt onverantwoordelijk.

Maar nu een woord over die leer zelve. Terecht beweert MARX dat de evenredigheid tusschen *variabel* en *constant*, of laten wij liever zeggen tusschen vlottend en vast kapitaal, zich voortdurend wijzigt; met dien verstande, dat een altijd kleiner deel van het geheele kapitaal uit vlottend, dus een

[1]) t. a. p. bl. 618.

altijd grooter deel uit vast kapitaal bestaat: naar gelang de aardbodem met spoorwegen, fabrieken en andere zaken van blijvend nut wordt bedekt, moet dit noodwendig zoo wezen. Maar in dien loop van zaken heeft men niets bedroevends te zien, allerminst voor de arbeidersklasse. Vermeerdering van het vaste kapitaal beteekent grootere productiviteit der ondernemingen; die vermeerdering staat in hare werking gelijk met grootere vruchtbaarheid der gronden, en zij komt op den duur niet alleen aan het kapitaal, maar ook aan den arbeid ten nutte.

MARX neemt het veelzijdig karakter van den invloed der werktuigen niet genoeg in aanmerking. Hij blijft te veel staan bij het feit, dat, zoodra een werktuig menschenhanden overbodig maakt, arbeiders worden afgedankt. Dit gebeurt ook, doch er gebeurt meer. Er wordt nieuw inkomen gevormd, de som van goederen, die tusschen de verschillende klassen der maatschappij verdeeld moet worden, neemt toe; daardoor ontstaat tevens nieuw kapitaal, hetgeen de leemte, die in het vlottend kapitaal is gekomen, spoedig aanvult. Volgens MARX zou in een land, waar de fabriekmatige nijverheid een hooge vlucht neemt, het loon steeds moeten dalen, de rente steeds moeten rijzen, tenzij in dat land de besparingen zoo overmatig waren, als zij in geen land ooit zijn. Maar de ondervinding van Engeland is daar om te bewijzen, dat dit niet zoo is; nergens is de rentestand zoo laag [1]).

Doch gesteld, dit alles ware onjuist, zou dan MARX er in geslaagd zijn de bezwaren van MALTHUS tegen het socialisme te ontzenuwen? Hij zou bewezen hebben, dat bij onze bestaande maatschappelijke orde trage aanwas van bevolking dubbel noodig is; maar niet, dat die trage aanwas overbodig zou zijn bij een socialistische orde, en allerminst, dat een staat van zaken, als die hij aanprijst, de vroege en talrijke huwelijken niet sterk zou begunstigen. Over dit punt glijdt hij heen. Hij erkent, dat hooge loonen een prikkel zijn tot

[1]) Uitvoerig is dit onderwerp behandeld in Deel I, Hoofdstuk VI, § 6.

snelle vermeerdering van het bevolkingscijfer; maar hij wil ons doen gelooven, dat de inrichting der maatschappij daaraan schuld heeft. De vroege huwelijken zouden een speculatie van de arbeiders zijn: wetende, dat de kinderen zeer gewild zijn als werkkrachten in de fabrieken, zouden de arbeiders daardoor worden aangespoord om zich vroegtijdig in den echt te begeven [1]). Hij staat echter bij dit een en ander niet stil, schoon het zijn plicht ware geweest dat te doen. Hij beweert „dat iedere voortbrengingswijze haar eigene bevolkingswet heeft". Als dat zoo is, heeft ook de „voortbrengingswijze" van het socialisme hare „bevolkingswet". MARX had dus behooren te zeggen, waarin deze wet verschilt van die, welke MALTHUS heeft aan het licht gebracht.

De bedenkingen, die wij gepoogd hebben te wederleggen, zijn die, welke men het meest verneemt. Bevolking geeft vertier; — er is overvloed van vruchtbare gronden; — er zou geen overbevolking zijn, waren er geen werktuigen: — ziedaar wat men gewoonlijk tegen MALTHUS aanvoert; waarbij door sommigen nog een argument wordt gevoegd, dat aan alle wetenschappelijke behandeling ontsnapt: de leer van MALTHUS zou niet zijn overeen te brengen met het geloof aan een wijs en liefderijk wereldbestuur. Doch er is nog een ander bezwaar, dat overweging verdient. Als MALTHUS waarheid heeft gesproken, zegt men ons, moeten alle hygienische maatregelen, moet ook alle liefdadigheid worden afgekeurd. Laat dan sterven wat van nature niet leven kan Richt geen hospitalen op, vooral geen kinderziekenhuizen. Strekt de hand niet uit om hulp te bieden aan de armen; gij houdt de overbevolking slechts in stand, ja gij prikkelt haar, omdat gij de straf, die door de natuur op het onbe-

[1]) „Das absolute Wachsthum der Arbeiterklasse erheischt eine Form, welche ihre Zahl schwellt, obgleich ihre Elemente sich rasch abnutzen .... Diess wird erreicht durch frühe Ehen, nothwendige Folge der Verhältnisse worin die Arbeiter der grossen Industrie leben, und durch die Prämie, welche die Exploitation der Arbeiterkinder auf ihre Produktion setzt." t. a. p. bl. 628.

raden huwelijk is gesteld, wegneemt. Wie durft zulk een gedragslijn aanbevelen? Onze geheele ziel komt daartegen in verzet! Maar dit beteekent, dat onze geheele ziel in verzet komt tegen de leer van MALTHUS, waaruit dit alles voortvloeit.

De kracht van dit argument schijnt ons even gering als die der vorige. Men verplaatse zich in gedachten nog eens naar het midden der veertiende eeuw: zonneklaar is toen gebleken, dat de plotselinge dood van 25 millioen menschen gunstig heeft gewerkt op de stoffelijke belangen der overblijvenden. Indien kort te voren een MALTHUS ware opgestaan en de stelling had verkondigd: wanneer straks een pest het derde deel der bevolking ten grave sleept, zullen de overige twee derden meer welvaart genieten, had hij waarheid gesproken. Doch indien hij aan die stelling de raadgeving had vastgeknoopt, den Zwarten Dood door geen enkelen hygienischen maatregel af te weren, zou toch elkeen het recht hebben gehad zich tegen het opvolgen van dien raad te verzetten; verzet ware niet alleen een recht, maar een dure plicht geweest. Theoretische waarheden, betrekking hebbende op één enkel belang, mogen niet zonder nader onderzoek worden omgezet in practische leefregels, waarbij nog andere en veel hoogere belangen betrokken zijn. Laat het vast staan, dat de dood van velen economisch nuttig zou zijn voor de overlevenden, is dit een reden om den dood van velen te wenschen? Voorzeker ware het een goedkoop stelsel degenen, die niet in hun onderhoud kunnen voorzien, van honger te laten omkomen. Doch armverzorging geschiedt niet in het economisch belang van hen, die verzorgen, maar van hen, die verzorgd worden. Als tien personen een erfenis moeten deelen, zou de helft van hen er veel bij winnen, indien de andere helft door ziekten werd weggerukt; maar waarom zullen wij onze belangstelling meer geven aan het eene dan aan het andere vijftal?

Een maatschappij, die niets voor hare armen deed, zou hard, zou onmenschelijk zijn en het in toenemende mate worden. De betrekkingen tusschen de individus zouden er uitsluitend beheerscht worden door zelfzucht, door eigenbelang;

het medelijden zou er sterven, en daarmede een der heerlijkste bronnen van poezie worden verstopt. Al stond het onherroepelijk vast, dat armverzorging meer ellende schept dan zij lenigt, wij zouden haar nochtans moeten aanprijzen. Stoffelijke welvaart is het eenige, is het beste niet. Duizendmaal beter een wereld, waarin veel gebrek wordt geleden, dan een wereld, waar de liefde is gedood. Wij leven niet van brood alleen, zelfs niet van brood in de eerste plaats [1]).

Doch staat het werkelijk vast, dat armverzorging een prikkel geeft tot aanwas van bevolking? Om het te bewijzen moet men aantoonen, dat minder onberaden huwelijken zouden gesloten worden, indien de arme aan zijn lot werd overgelaten, en hoe zal men daarin slagen? De ondervinding geeft dien aangaande weinig licht, maar het licht, dat zij geeft, is niet gunstig voor de stelling, die men voordraagt. Er zijn landen, waar bijkans op gezette tijden zware hongersnooden plaats grijpen, hongersnooden van zulk een omvang, dat geen liefdadigheid in staat is hunne gevolgen af te wenden. Men denke bijvoorbeeld aan Britsch-Indië. De „straf", door de natuur op het miskennen harer wetten gesteld, wordt daar nagenoeg ten volle gedragen; doch men bespeurt niet, dat de huwelijken minder talrijk zijn in die landen dan elders. Zoodra de kwade tijd voorbij is, herneemt de aanwas van bevolking zijn ouden gang, indien die gang al niet eenigermate wordt versneld. Is niet dit een ware beschrijving van den toestand, dat de weinig beschaafde mensch enkel op het heden let, slechts door de waarnemingen van het oogenblik zijne daden laat besturen? In jaren van voorspoed worden de huwelijken altijd talrijker, huwt men ook op jeugdiger leeftijd. Toch weet een ieder, die nadenkt, dat jaren van voorspoed en tegenspoed elkander afwisselen, ruime verdiensten op een gegeven tijdstip derhalve

[1]) „Supposing it to be allowable," zegt Malthus, „that the exercise of onr benevolence in acts of charity is not npon the whole really beneficial to the poor, yet we could never sanction any endeavour to extinguish an impulse, the proper gratification of which has so evident a tendency to purify and exalt the human mind" Essay on population, 7th. Ed. bl. 443.

geen waarborg zijn voor even ruime verdiensten op een later tijdstip Maar gemis aan hoogere beschaving openbaart zich hierin, dat men verzuimt na te denken, een min of meer verwijderde toekomst niet opneemt in den kring zijner beschouwingen. Zou hierin verbetering komen, indien het vaak gebeurde, dat een gezin van honger stierf? Zou niet veeleer het peil der beschaving nog verder dalen, de onnadenkendheid dus nog grooter worden, indien het verkeer met welgezinde en ontwikkelde personen, dat ieder goed geregeld stelsel van armverzorging voor de lagere volksklasse doet ontstaan, ophield? De strenge afschrikkingstheorie heeft op het gebied van het strafrecht haren tijd gehad; eeuwen lang en in allerlei vormen is zij toegepast, maar ten slotte is zij onhoudbaar bevonden. Moet zij herleven op sociaal gebied en zal zij hier betere vruchten geven? [1])

Een geheel andere vraag dan die ons bezig houdt is deze: of niet de armverzorging luiheid kan bevorderen? Gegeven eenmaal gemis aan verdiensten door de eene of andere oorzaak, is dan niet het ontvangen van aalmoezen voor menigeen een reden om in dien toestand te berusten, in stede van zich krachtig aan te gorden en zijn beste pogingen aan te wenden tot

[1]) Zij, die alleen van hardheid voor het armwezen heil verwachten, mogen toch bedenken, hoe betrekkelijk gering het aantal der behoeftigen is, die door eigen schnld armlastig worden. Volgens opgaven van het statistisch bureau van het Koninkrijk Saksen, waren de oorzaken van verarming ten aanzien van de voortdnrend ondersteunden in 1880 aldaar als volgt:

laag loon, werkloosheid	bij	18.52	pCt.
groot aantal kinderen	„	19.96	„
overlijden van den kostwinner	„	5.11	„
hooge leeftijd	„	17.70	„
lichamelijke en geestelijke gebrekkigheid . .	„	10.22	„
voortdurende ziekte	„	15.91	„
ongeval	„	2.64	„
luiheid, *dronkenschap*, *wangedrag*	„	9.94	„
		100.—	pCt.

Deze woorden zijn ontleend aan: Het vraagstnk der armenverzorging, in opdracht van de Maatschappij tot nut van 't algemeen bewerkt door Mr. H. Goeman Borgesius. c. s., bl. 269.

verbetering van zijn lot? Hierop, gelijk van zelf spreekt, moet een bevestigend antwoord volgen; en schoon dit geen reden kan zijn om de liefdadigheid af te keuren, moet het een aansporing wezen om bij het betrachten van liefdadigheid met oordeel te handelen. Maar deze vraag staat in geen verband met die, waarover wij spreken. Wij onderzoeken thans niet of aalmoezen, wanneer men ze ontvangt, verlammend werken op de geestkracht, maar of het uitzicht op aalmoezen het onberaden huwelijk bevordert. Tusschen deze twee vragen moet nauwkeurig onderscheiden worden, want de eerste heeft betrekking op den invloed eener handeling, de tweede op den invloed eener verwachting; de eerste op de psychologische werking van iets dat gebeurt, de tweede op die der min of meer gegronde onderstelling, dat er iets gebeuren zal. Dit zijn geen werkingen, die men met elkander gelijk mag stellen. Uit het bestaan der eerste mag niet tot het bestaan der tweede worden besloten.

Met alle menschelijke zaken heeft de liefdadigheid dit gemeen, dat zij onvolmaakt is. Onvermengd goed te kunnen stichten schijnt voor den mensch nu eenmaal niet te zijn weggelegd. Geen instelling, geen maatregel, geen gedragslijn, waaraan, indien men doordenkt, niet eenig nadeel blijkt te kleven. De blinkendste medaille heeft hare keerzijde. Conservatisme en cynisme — nauw met elkaar verwant! — hebben dus altijd schoon spel; te meer, omdat in deze zonderlinge wereld, waar goed en kwaad, licht en schaduw, maar zelden door een duidelijke grenslijn van elkander zijn gescheiden, ook moeilijk een instelling of leefregel is aan te wijzen, hoe slecht die in het algemeen ook zij, waaraan niet eenig voordeel verbonden is. Men vindt dus altijd gelegenheid om het goede te bestrijden en het slechte te verdedigen, zonder aan de waarheid te kort te doen. Zoo ook hier. Werd alle liefdadigheid verbannen, éénig nut zou dit stellig opleveren. De vraag is echter niet, of het éénig nut zou geven, maar of de nadeelen niet honderdmaal de voordeelen zouden overtreffen.

Men vergete ook niet, dat de bezwaren tegen de liefda-

digheid aanmerkelijk getemperd kunnen worden. De oplossing van het groote probleem der armverzorging moge practisch moeilijk zijn, theoretisch is zij hoogst eenvoudig; zij bestaat hierin, dat persoonlijke betrekkingen met den arme worden aangeknoopt en de armverzorging veel verder reikt dan tot het geven van aalmoezen. De armverzorging ontwikkelt zich dan van zelf tot iets hoogers en schooners; verheffing van het zedelijk en verstandelijk peil der armen wordt misschien niet haar doel, maar toch, neen misschien juist daarom, haar vrucht. Bij zulk een opvatting stijgt ook het peil van hen, die dit liefdewerk volbrengen. „Er is geen middel," schrijft MALTHUS, „om een uiting te geven aan onze gemoedsaandoeningen, dat meer de strekking heeft om den menschelijken geest rein en verheven te maken. Deze soort van liefdadigheid is nagenoeg de eenige die zegen brengt aan den gever, gelijk, in het algemeen gesproken, bijna uitsluitend deze soort van weldoen een zegen is voor hem, die ontvangt. Dit ten minste mogen wij verklaren, dat er slechts weinig middelen zijn om onze liefdadigheid uit te oefenen, waarbij aanzienlijke sommen gegeven kunnen worden, zonder een grooter kans van kwaad dan goed te stichten." [1])

Uit deze en de vroeger aangehaalde woorden blijkt genoeg, hoe MALTHUS zelf over het gevoelsargument, dat men tegenover zijne leer heeft geplaatst, zou oordeelen. Zijn hevige bestrijding der Engelsche armenwet, eene wet, die ten tijde dat hij schreef allergebrekkigst was en in 1834 aan een geheele herziening moest worden onderworpen, was niet een bestrijding van de liefdadigheid als zoodanig, maar van de wijze, waarop zij in Engeland werd uitgeoefend. Onberispelijk kunnen wij zijne polemiek niet noemen. Hij beweert bijvoorbeeld, dat het uitdeelen van aalmoezen in geld altijd ellende veroorzaakt onder die klasse, die economisch een weinig hooger staat dan de bedeelden. Indien, zegt hij, de rijke lieden elk drie gulden per dag aan vijfhonderd duizend personen gaven, maar zon-

[1]) Essay on population, 7th. Ed. bl. 444.

der daarom hun eigen verbruik te verminderen, zouden de voedingsmiddelen zeer duur worden, en duurte geeft armoede. Dit is juist, maar de onderstelling zelve is ongerijmd: de rijke lieden zouden niet *f* 1,500,000 per dag, dus *f* 547,500,000 per jaar, aan aalmoezen kunnen besteden, zonder vrij belangrijk op hunne uitgaven, hetzij dan voor voeding of andere zaken, te bezuinigen; voorts zou de prijsverhooging der voedingsmiddelen een krachtig correctief vinden in den aanvoer van buitenslands. Onvoldoende toegelicht is hetgeen hij zegt over de werking der *Poor-laws* op den aanwas van bevolking. Hij gelooft, dat die werking niet te loochenen is, doch om zijne overtuiging te staven geeft hij ons geen voldoenden grond. Eindelijk stelt hij de particuliere liefdadigheid te hoog en vereenzelvigt hij te veel de publieke armenverzorging als zoodanig met den vorm, waarin die in Engeland, toen zijn boek de pers verliet, werd uitgeoefend. Maar dit alles is voor ons hier bijzaak. Datgene, waarop het aankomt, is te weten, of de bevolkingsleer van MALTHUS leiden moet tot onderdrukking van die gezindheden en gemoedsaandoeningen, die voortspruiten uit de beste eigenschappen onzer natuur, en die wij niet zouden kunnen smoren zonder deze eigenschappen te dooden.

Ware dit alzoo, het zou ons werkelijk doen huiveren deze leer te aanvaarden. Wij meenen echter te hebben bewezen, dat dit niet zoo is, en dat zelfs op economische gronden over de liefdadigheid geen ongunstig eindoordeel kan worden geveld, mits zij op de rechte wijze wordt uitgeoefend.

---

§ 5.

De invloed der beschaving op den aanwas van bevolking. Het Neo-Malthusianisme.

Het is geen lichte taak een juiste uiteenzetting te geven van MALTHUS' leer, daar deze leer niet helder is op ieder punt, en evenmin de problemen te ontwarren, die hare beste bestrijders ons ter oplossing geven. Doch de grootste moeilijkheid begint, wanneer

men deze dubbele taak heeft volbracht en gesteld wordt voor de vraag, tot welke practische gevolgtrekkingen die leer, zooals men haar begrepen heeft, ons moet brengen. Het baat niet veel te weten, dat waarachtige verbetering der economische toestanden slechts mogelijk is, indien de aanwas van bevolking sterk wordt gebreideld, zoolang men de middelen niet weet aan te geven, die kunnen voeren tot dat doel.

Maar is het noodig naar die middelen te zoeken? Staat het niet vast, dat bij toeneming van welstand en beschaving de natuurlijke aanwas van bevolking van zelf geringer worden, ja misschien geheel eindigen zal? In Frankrijk, naar men weet, is het reeds zoover gekomen. In den loop dezer eeuw zijn er de geboorten steeds verminderd, en hoewel ook de sterften zijn afgenomen, zoo is dit niet in dezelfde mate geschied; de overmaat der geborenen op de overledenen is verdwenen, ja in een tekort veranderd [1]). Reeds dikwijls werd beweerd, dat hetgeen in Frankrijk voorviel zich in alle beschaafde landen zal vertoonen, zoodat men zich ten onrechte bezorgd maakt over aanwas van bevolking. Ook P. LEROY-BEAULIEU verzekert het in zijn jongste geschrift met den meesten nadruk. Volgens hem bestaat er „een wet, welker strekking is om „van lieverlede, naarmate de welvaart en een zekere ver„standelijke beschaving toenemen, de evenredige overmaat

---

[1]) De volgende cijfers zijn ontleend aan E. LEVASSEUR, La popnlation française, Deel II, bl. 15 en 149, wat de jaren 1821—1880 betreft. Voor de latere jaren zijn zij ontleend aan P. LEROY BEAULIEU, Traité d'économie politique, Deel IV, bl. 578 en 587. De doodgeborenen zijn in deze opgave niet begrepen.

Jaarlijks per 10,000 inwoners.

	Geborenen.	Overledenen.
1821—30	308	250
1831—40	290	250
1841—50	274	233
1851—60	263	239
1861—70	263	236
1871—80	254	236
1881—90	238	221
1891—93	226	227

„der geboorten op de sterften te verminderen" [1]). Door het bestaan dezer wet te bewijzen, meent hij de leer van MALTHUS in het hart te treffen, want deze schrijver, zoo oordeelt hij, stelt den mensch op sexueel gebied vrij wel met de dieren gelijk, maakt hem „tot slaaf van het instinct" [2]). Kan worden aangetoond, dat de ervaring die beschouwing logenstraft, dan zal de bevolkingswet van MALTHUS ter zijde gesteld en door een betere, die van LEROY-BEAULIEU, vervangen zijn.

Vooraf een woord van ernstig protest tegen de voorstelling, die hier van MALTHUS' leer wordt gegeven. MALTHUS zou den mensch tot „slaaf van het instinct" hebben gemaakt — terwijl hij een boek schreef om „preventieve middelen" tegen het toenemen der bevolking aan te bevelen! Neen, de *Essay on population* was geen uiting van cynisme, maar wel degelijk een uiting van vertrouwen. MALTHUS geloofde, dat de mensch ook op sexueel gebied in staat is tot zelfbeheersching. Indien de wet van LEROY-BEAULIEU waar bleek te zijn, zou dit niet zijn een logenstraffing, maar een bevestiging zijner leer. Het zou dan blijken, dat hare verkondiging vruchten heeft gedragen.

Maar wat hebben wij van die nieuwe bevolkingswet te denken? Is zij iets meer dan een fantasie? Bevat zij misschien een kern van waarheid, en is die kern belangrijk? Wij willen het onderzoeken

Er zou zijn „une loi que nous allons constater chez tous les peuples civilisés qui tend à réduire graduellement, au fur et à mesure du développement du bien-être et d'une certaine culture intellectuelle l'excèdent proportionnel des naissances sur les décès".

Men rijme dit, zoo men kan, met de volgende feiten. De tienjaarlijksche aanwas van bevolking heeft in Engeland en Wales van 1710—1801 gemiddeld ruim 6 en nooit meer dan 10.3 percent bedragen: van 1801—1891 was hij ruim 14 en nooit minder dan 11.7 percent, in weerwil van sterke land-

[1]) Traité, Deel IV, bl. 566.
[2]) Traité, Deel IV, bl. 542 en elders.

verhuizing [1]). In Nederland werd de jaarlijksche overmaat der geborenen sedert 1840—49 steeds grooter. Hij bedroeg in vijf tientallen van jaren achtereenvolgens 69.07, 83.39, 98.73, 118.31 en 131.99 per 10,000 inwoners. De aanwas van bevolking in Europa kan, zooals wij vroeger hebben gezien, van de tweede tot het begin der negentiende eeuw niet meer bedragen hebben dan 0.07 percent; van 1801—1886 was hij 0.9 percent of dertien maal zooveel! Om de statistieken niet te vermenigvuldigen bepalen wij ons verder tot de volgende tabel [2]), aanwijzende de gemiddelde jaarlijksche overmaat der geborenen op de gestorvenen per 10,000 inwoners in een aantal landen van Europa gedurende de jaren 1871—1880.

Finland	148	Denemarken	120
Groot-Brittannië (zonder Ierland)	140	Duitschland	119
Noorwegen	139	België	98
Europ. Rusland (zonder Finland en Polen)	136	Griekenland	79
Zweden	122	West-Oostenrijk	75
Nederland	121	Galicië en Bukowina	75
		Zwitserland	73

Welk een gemis aan welvaart en beschaving vertoont hier Groot-Brittannië naast Griekenland, West-Oostenrijk, Galicië en Bukowina! En welk een economische en verstandelijke achteruitgang in geheel Europa, vergeleken met vroegere eeuwen!

De cijfers zijn zoo treffend, dat men zich met verwondering afvraagt hoe onze schrijver tot zijn „wet" kan gekomen zijn? Hij is er toe gekomen na een geboorte statistiek te hebben samengesteld, zich uitstrekkende over de jaren 1874 tot 1892 en over zes en twintig landen [3]). Wij zullen er het volgende uit mededeelen.

[1]) Zie de tabel bij A. MARSHALL, Principles of Economics, 3e Ed. London 1895, bl. 268.
[2]) Ontleend aan het terecht door ADOLPH WAGNER zoozeer geprezen overzicht voorkomende in de *Statistik des Deutschen Reichs*, Neue Folge, Band 44. Zie bl. 2 der *Einleitung*.
[3]) Zie Traité, Deel IV, bl. 605.

Levendgeborenen per 10,000 inwoners.

	Jaarlijks. 1874—76	1889—92
Europeesch Rusland	501	485 [1]
Hongarije	445	422
Servië	433	428
Duitschland . . .	405	362
Oostenrijk	399	377
Italië.	373	370
Nederland	367	329
Engeland en Wales.	359	308
Schotland	355	308
België	329	291
Denemarken . . .	318	306
Zwitserland . . .	317	277
Noorwegen	312	303
Zweden	308	279

Men kan, zegt de schrijver, een opgave als deze in twee richtingen lezen, in verticale en in horizontale. In beide gevallen bewijst zij het bestaan der nieuwe „wet". De geboorten zijn het talrijkst bij de minst ontwikkelde volken; en naar gelang dezelfde volken zich ontwikkelen, worden hunne geboortecijfers kleiner.

Wij antwoorden hierop het volgende.

Ten eerste is het niet bewezen, dat juist de mindere ontwikkeling der landen met hooge geboortecijfers deze cijfers verklaart. In Rusland wonen per vierkanten kilometer slechts 17, in Hongarije 53, in Servië 45 menschen; daarentegen in Nederland 138, in Engeland en Wales 192, in België 208 [2]). Eene vergelijking, om vruchtbaar te zijn, moet niet onvergelijkbare grootheden tegenover elkander stellen, zooals hier geschiedt.

Ten tweede zijn wel de geboorten in de laatste 20 jaren schier alom verminderd, maar dit bewijst nog geen standvastige, doorgaande vermindering. Wij laten hier een tabel volgen [3]),

[1]) In 1886. Latere opgaven ontbreken.
[2]) Naar de tabel in AD. WAGNER's Grundlegung, 3e druk, bl. 574.
[3]) Ontleend aan de zooeven vermelde Duitsche bron, bl. 11 der *Einleitung*.

die vroeger begint, maar ook vroeger eindigt dan de vorige. (Met uitzondering van Groot-Brittannië en Rusland, zijn de doodgeborenen in deze cijfers begrepen.)

	1851—60	1861—70	1871—80
Duitschland . .	368	387	406
West-Oostenrijk.	362	365	377
Frankrijk . . .	273	273	266
Groot-Brittannië	342	352	354
België	318	337	341
Nederland . . .	351	377	384
Denemarken . .	340	319	325
Zweden . . .	339	325	315
Noorwegen . .	344	321	321
Finland. . . .	370	358	381

Dus in zes landen van de tien vermeerdering. Wie kort na 1880 op grond van geboorte-cijfers, die zich uitstrekten voor twintig of dertig jaren, een „bevolkingswet" had voorgedragen, zou haar allicht een anderen inhoud hebben gegeven dan LEROY-BEAULIEU. De jaren 1874—76, die deze tot uitgangspunt nam, waren jaren van zeer hooge nataliteit in de meeste landen. Dit blijkt terstond, wanneer men de verspreide opgaven van WAPPÄUS [1]) bijeenverzamelt en daarnaast de getallen van LEROY-BEAULIEU plaatst.

Levendgeborenen per 10,000 inwoners.
Jaarlijks dooreen.

Oostenrijk .	. 1842—51	. . 381	1874—76	. . 399
Kon. Saksen	. 1847—56	. . 384	„	. 444
Wurtemberg	. 1843—52	. . 385	„	. . 447
Beijeren . .	. 1841—50	. . 342	„	. . 416
Nederland .	. 1845—54	. . 333	„	. . 367
België . . .	. 1847—56	. . 291	„	. . 329
Engeland. .	. 1845—54	. . 332	„	. . 359
Noorwegen .	. 1846—55	. . 316	„	. . 312
Zweden . .	. 1841—50	. . 308	„	. . 308
Denemarken.	. 1845—54	. . 309	„	. . 318

Met uitzondering van Zweden en Noorwegen zijn al de cij-

[1]) Algemeine Bevölkerungsstatistik, Leipzig 1859, Deel I.

fers van 1874—76 hooger, in de meeste gevallen zelfs aanmerkelijk hooger, dan de vroegere.

Ten derde zij opgemerkt, dat de aanwas van bevolking niet afhangt van de geboorten alleen, maar van deze in verband met de sterfte. Daar nu toeneming in welvaart en beschaving de sterfte pleegt te verminderen, kunnen dalende geboorten zeer wel met gelijk gebleven, zelfs met klimmenden aanwas samengaan. Voorbeelden daarvan zijn in overvloed aanwezig; wij zullen ons bepalen tot Groot-Brittannië (zonder Ierland) en Nederland. De volgende tabel wijst voor elk dezer landen aan, hoe talrijk daar gemiddeld ieder jaar per 10,000 inwoners de levend geborenen waren en hoevéél talrijker dan de overledenen.

	Groot Brittannië.			Nederland.	
	Levend geborenen.	Overmaat der geborenen op de overledenen.		Levend geborenen.	Overmaat.
1841—50	326	102	1840—49	331	69
1851—60	342	119	1850—59	335	83
1861—70	353	127	1860—69	346	98
1871—80	354	140	1870—79	363	118
1881—90	325	133	1880—89	344	132
1891—95	305	117	1890—94	330	130 [1]

Bij een geboortecijfer van 305 had Groot Brittannië een natuurlijken aanwas, die bijkans evenveel bedroeg, als toen de geboorten 342 waren. En de natuurlijke aanwas van Nederland was in 1890—94 ruim 88 percent grooter dan in 1840—49, bij nog iets minder nataliteit per 10,000 inwoners.

Hiermede is niet gezegd, dat vermindering van geboorten

[1]) Van de laatste 20 jaren, bij vijftallen van jaren berekend, zijn de cijfers als volgt:

	Levendgeborenen.	Overmaat van dezen op de overledenen.
1875—79	366	133
1880—84	350	130
1885—89	339	133
1890—94	330	130

geen invloed heeft op den aanwas van bevolking. De tabel, die zoo even is medegedeeld, bewijst dat de overmaat der geboorten op de sterften soms de bewegingen der geboortecijfers volgt. Wij wilden slechts aantoonen, dat uit de laatstgenoemde alleen geen „bevolkingswet" kan worden afgeleid.

Het is nu gebleken, dat de wet van LEROY-BEAULIEU met de uitkomsten der statistiek in strijd is. Al ware het bewezen, dat door toenemende welvaart en beschaving de g e b o o r t e n afnemen, dan zou nog niet bewezen zijn, dat door die oorzaak ook de a a n w a s v a n b e v o l k i n g geringer wordt, want toenemende welvaart en beschaving verminderen tevens de sterfte. Eerst dan, wanneer de sterftecijfers gedaald zijn tot een peil, waarop verdere daling van aanbelang niet meer mogelijk is, en de geboortecijfers steeds voortgaan te verminderen, nadert men een toestand als die, waarin Frankrijk nu verkeert. De bevolking van dit land zou echter ook thans nog aangroeien, indien het een sterfte had als die van Engeland of Schotland [1]). Bij een geboortecijfer van 226 laat een sterfte van 187 (het gemiddelde van Engeland in 1891—95) nog een jaarlijksche overmaat van 39 per 10,000 zielen, of ruim $^3/_8$ percent; en zulk een aanwas brengt een vermeerdering van 20 percent in 50 jaren teweeg.

Ten onrechte evenwel zou uit dit alles worden afgeleid, dat de leer van LEROY-BEAULIEU zelfs geen kern van waarheid

	[1]) Engeland	Schotland.
1881—90	191	192
1891	202	207
1892	190	186
1893	192	195
1894	166	172
1895	187	197

Zie Journal of the Statistical Society, 1896, bl. 233, 239 en 388. Het sterftecijfer in Nederland, in 1890—94, was 199.6.

bevat. Zij bevat die wel degelijk. Er is namelijk reden om te gelooven, dat de geboorten, in verhouding tot het cijfer der bevolking, veel talrijker zijn bij de armen dan bij de gegoeden.

Dit is reeds in 1839 door H. PASSY opgemerkt [1]). A. BERTILLON — wij ontleenen ook deze mededeeling aan LEVASSEUR — heeft onderzocht het cijfer der jaarlijksche geboorten in verband met het percentage der grondeigenaars in de verschillende departementen van Frankrijk ten jare 1862; hij vond dat in 30 departementen, met 28.5 percent eigenaars, de geboorten per 10,000 inwoners 247 bedroegen, tegen 281 in 21 departementen met 17.7 percent eigenaars [2]). Maar vergelijkingen tusschen verschillende streken hebben hier geringe waarde, daar plaatselijke oorzaken van allerlei aard in ongelijke richting op de nataliteit kunnen werken. Men heeft daarom de wijken van ééne gemeente met elkander vergeleken, en de uitkomst was verrassend. D'HAUSSONVILLE, in zijn werk *Misère et remèdes* [3]), deelt mede, dat de geboorten het talrijkst zijn in de armste buurten van Parijs; naar een opgave van 1880 waren zij 73 en 86 per 1000 gehuwde vrouwen in het 8e en het 9e, 164 en 160 in het 19e en het 20e arrondissement. Er zijn nog latere en vollediger gegevens dan die, waarop d'HAUSSONVILLE zich beroept. Uit een zeer nauwkeurig onderzoek, kort geleden ingesteld door J. BERTILLON [4]), den directeur der Parijsche statistiek, blijkt, dat de jaarlijksche geboorten per 1000 vrouwen van 15—50 jaren te Parijs bedragen:

[1]) E. LEVASSEUR, La population française, Deel III, bl. 177.

[2]) Met gebruikmaking van andere gegevens is een soortgelijk onderzoek ingesteld door A. DUMONT, Dépopulation et civilisation, Paris 1890, bl. 166.

[3]) Paris 1886, bl. 184—187.

[4]) Zie zijn opstel in den *Annuaire statistique de la ville de Paris* voor 1893. In *De Economist* van 1896, bl. 518—522, is over de methode, die BERTILLON heeft gebezigd, om te komen tot een juiste classificatie der arrondissementen, het voornaamste door mij medegedeeld.

in 5 zeer arme arrondissementen	105	tot	116
3 arme	93	„	99
5 gegoede	69	„	78
2 zeer gegoede	63	„	65
4 rijke.	47	„	57
1 zeer rijk	34		

Het vruchtbaarste arrondissement is het 20e, Ménilmontant; het onvruchtbaarste het 8e, Elysée. De ongelijke welvaart in die twee arrondissementen spiegelt zich reeds hierin af, dat per 1000 gezinnen het 20e slechts 2 manlijke en 17 vrouwelijke dienstboden heeft: het 8e 509 manlijke en 870 vrouwelijke [1]).

Al deze opgaven hebben betrekking op Frankrijk, doch ook omtrent Nederland kunnen wij iets mededeelen. Eene „Raadscommissie in zake den omvang der werkloosheid in de gemeente Utrecht" bericht in haar verslag van November 1893, dat zij heeft nagegaan, hoe groot de nataliteit was bij hen, die wel, en bij hen die niet in de plaatselijke inkomstenbelasting zijn geslagen. Hare slotsom was, dat de nataliteit

[1]) De 20 arrondissementen zijn verdeeld in 80 quartiers en van elk van deze is de gemiddelde hnurwaarde per woning op 1 Januari 1889 bekend. Zie o. a. Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik, Band 60 (1893) bl. 432—438. Wij hebben hieruit de volgende tabel samengesteld, die tot aanvulling kan dienen van de in Deel I, bl. 188 gegevene.

Huurwaarden 1 Jannari 1889.	Geboorten per 10000 inwoners.
8 quartiers met gem. fr. 1500 en hooger.	Van 129.5 tot 160.4
7 „ „ „ „ 1000 tot fr. 1500	„ 103.3 „ 267.7
19 „ „ „ „ 500 „ „ 1000	„ 173.9 „ 273.6
20 „ „ „ „ 300 „ „ 500	„ 200.1 „ 320.3
22 „ „ „ „ 200 „ „ 300	„ 244.3 „ 367.4
4 „ „ „ beneden „ 200	„ 323.3 „ 391.2

Het qnartier met de hoogste gemiddelde huurwaarde per woning is dat der Champs-Elysées, fr. 2984. Het heeft een geboortecijfer van 158. Aan den voet der tabel vindt men

	Huurwaarde.	Geboorten.
Charonne	fr. 190	323.3
Père la Chaise . . .	„ 190	391.2
Maison Blanche . . .	„ 189	327.4
La Gare	„ 182	352.5

der eerste tot die der tweede groep in eene verhouding staat van 5 tot 8. Een onderzoek, ingesteld door de Centrale Commissie voor de Statistiek in Nederland [1]), gaf voor de hoofdstad des Rijks gelijksoortige uitkomsten. De gegevens zijn nog schaarsch, gelijk men ziet, maar overal, waar men onderzocht, vond men de woorden van d'HAUSSONVILLE bevestigd: „la misère contribue à l'accroissement”.

Men treedt bij de hoogere standen gewoonlijk later dan bij de andere in het huwelijk. Hier te lande waren (in 1895) van de 100 huwende *mannen* en *vrouwen*.

	mannen	*vrouwen*
beneden 21 jaar. . . .	3.28	12.63
21—24 „	27.46	36.38
25—29 „ . . , .	35.72	29.11
30—34 „	16.18	11.12
ouder „	17.36	10.76
	100.—	100.—

Derhalve hadden 66 percent der huwende mannen den leeftijd van 30 jaar, 49 percent der huwende vrouwen den

[1]) Zie Maandcijfers, N°. 8, Aanhangsel. Van de daar medegedeelde tabellen wordt hier de eerste overgenomen.

Er zijn zes groepen van buurten gemaakt. De vier kolommen na het bevolkingscijfer wijzen bij benadering den graad van welvaart in elke groep aan. Kolom I geeft het getal aanslagen in de gemeentelijke inkomstenbelasting, 1892—93, in percenten der bevolking. Kolom II hetzelfde, maar alleen wat de aanslagen boven klasse 10 (*f* 2400) betreft. Kolom III geeft het aantal kiezers (naar de oude wet) voor de Tweede Kamer per 10,000 inwoners. Kolom IV het aantal bewoners per bewoond huis (excl. gestichten) naar de volkstelling van 1889. Eindelijk vermeldt kolom V: het gemiddeld aantal geborenen in 1891—94 per 10,000 inwoners.

Bevolking 31 Dec. 1892.		I.	II.	III.	IV.	V.
Eerste groep . . .	51,542	2.3	0.12	96	190	413
Tweede „ . . .	100,569	4.6	0.28	257	159	395
Derde „ . . .	119,121	8.6	1.26	450	140	367
Vierde „ . . .	112,388	12.6	2.67	703	125	312
Vijfde „ . . .	33,448	16.2	4.91	831	86	251
Zesde „ . . .	17,973	19.2	7.55	980	78	225

In dezelfde tabel wordt ook de gemiddelde kindersterfte in de jaren 1891—94 aangegeven. Per 10,000 inwoners stierven beneden het jaar: in de eerste groep 70, in de zesde 32 kinderen; van 1—5 jaren: in de eerste groep 34, in de zesde 16.

leeftijd van 25 jaar nog niet bereikt. Konde men een statistiek maken, alleen betrekking hebbende op de hoogere standen, dan zou men zulke groote percentages voor de minder dan 30 jarige mannen en de minder dan 25 jarige vrouwen wel niet vinden. In de hoogere kringen is in de inkomsten veel meer groei dan in de lagere; men bereikt er het bedrag, dat noodig wordt geoordeeld voor den stand waartoe men behoort, meestal eerst van lieverlede. Zijn de ouders in staat tot het verleenen van een bijdrage, dan wordt dit bezwaar overwonnen; doch niet altijd is dit zoo, of zou de bijdrage voldoende zijn.

Op het cijfer der geboorten heeft de leeftijd der huwenden, die der huwende vrouwen vooral, grooten invloed. Dit is meermalen statistisch aangetoond [1]), het laatst door KÖRÖSI [2]). Wel werken hier andere factoren mede, maar deze is van aanbelang. Het hooge geboortecijfer van Rusland bijvoorbeeld, vindt zijne verklaring in het feit, dat 31.3 percent der huwende mannen, 56 percent der huwende vrouwen daar beneden den leeftijd van 20 jaren zijn [3]). Het laat zich dus zeer wel verklaren, dat onder de meer gegoeden de nataliteit geringer is dan in arbeiderskringen.

Doch welke troost is hierin gelegen, welke grond tot optimistische beschouwingen? Men is nu bevoegd om aan te nemen — en ziedaar de kern van waarheid in de beweringen van LEROY-BEAULIEU — dat indien de meerderheid der arbeidersbevolking mocht opklimmen tot een veel hoogeren trap van welvaart, en indien dan tevens haar levensstandaard aanmerkelijk rees, zoodat hij nabij kwam aan dien van de kleine groep der meergegoeden, de jonge huwelijken, dus ook de geboorten, zouden afnemen. Zulk een groote maatschappelijke verbetering, evenwel, heeft dit laatste zelf tot voorwaarde; zij is ondenkbaar, tenzij onder de arbeiderskringen

[1]) Zie b.v. de tabel in de Statistik des Deutschen Reichs, Neue Folge, Band 44, bl. 56 der *Einleitung*, overgenomen door MAYO-SMITH, Statistics and Sociology, bl. 114.

[2]) Revue d'économie politique, Jannari 1895, bl. 8.

[3]) Naar de laatste bekende opgave (1886).

de aanwas van bevolking gebreideld wordt; en tot dusver bespeurt men van die breideling in de meeste landen niet veel. Ook in hoog beschaafde Europeesche staten is het percentage der jonge huwelijken nog zeer aanzienlijk (schoon nergens zoozeer als in Rusland en Hongarije). In Engeland, bijvoorbeeld, waren in 1892 44.02 percent van de huwende mannen, 59.15 van de huwende vrouwen, eerst 25 jaar oud of jonger [1]).

Bij de lezing van LEROY-BEAULIEU's kritiek op MALTHUS wordt men herinnerd aan een woord van ADOLPH WAGNER. In een bijzonder lezenswaardige afdeeling zijner *Grundlegung der politischen Oekonomie* [2]), aan de bevolkingsleer gewijd, zegt hij dat de anti-Malthusianen gaarne aan vermeende feiten of wetten argumenten ontleenen „um sich über unliebsame Malthus'sche Bedenken hinwegtäuschen zu konnen". Op de pogingen van LEROY-BEAULIEU om den ernst van het bevolkingsprobleem te betwisten, is dit ten deele van toepassing.

Zoo keert de vraag met vernieuwden aandrang terug, door welke middelen de aanwas van bevolking gestuit kan worden.

[1]) Leeftijden der huwenden.

		Mannen.		Vrouwen.	
		Beneden 20.	20-25 jaar.	Beneden 20.	20-25 jaar.
Frankrijk	1890. .	1.76	23.76	19.55	42.78
Engeland en Wales,	1892. .	1.93	42.09	10.22	48.93
Schotland	1891. .	2.49	35.28	11.25	44.83
Beijeren	1892. .	0.49	30.68	10.55	43.55
Saksen	„ . .	0,04	38.54	8.71	51.77
Wurtemberg . . .	„ . .		17.21 [1])	3.90	41.17
Oostenrijk	1891. .		15.75 [2])	17.19	30.48 [3])
Hongarije	„ . .		22.78 [2])	36.88 [4])	34.77 [3])
Zwitserland . . .	1889. .	0.87	25.25	6.90	39.78
België	1890. .		30.53 [1])		50 73 [1])
Zweden	1891. .	0.15	24.60	6.68	34.93
Noorwegen . . .	1890. .	1.98	26.21	7.96	38.17
Denemarken . . .	1889. .		25.79 [1])	7.30	39.23
Eur. Rusland .	1886. .	31.35	34.59	56.—	30.43

[1]) Beneden 25. [2]) Beneden 24. [3]) 20—24. [4]) 20 en minder.

Deze statistiek is bewerkt uit de uitvoerige opgaven, voorkomende in het Bulletin de l'institut international de Statistique, Deel VII, 2e aflevering.

[2]) Bl. 539.

Van landverhuizing is voor dat doel nauwelijks heil te verwachten. Met schatte hare beteekenis niet gering met het oog op de voortbrenging: de groote uitbreiding van den landbouw in verre streken, waarvan onze eeuw getuige was, is vooral aan haar te danken. Zij werkt ook gunstig op het gehalte, op de veerkracht eener natie; zij verruimt den blik, prikkelt tot ijver en spaarzaamheid. De opengevallen plaatsen worden door anderen ingenomen, die op hunne beurt ruim baan maken voor degenen, die op hen volgen. Maar indien de landverhuizing den aanwas van bevolking in oude landen moest tegengaan, zouden uit Europa alleen jaarlijks drie millioen menschen moeten vertrekken, en geschiedde dit, dan zouden in Amerika en elders eerlang zooveel menschen wonen, dat ook daar overbevolking heerschte. Dan ware echter een nieuw kwaad geboren van groote beteekenis. Westelijk Europa voorziet thans in zijne behoeften aan landbouwproducten voor een vrij aanzienlijk deel door aanvoer uit Amerika. Maar de onderzoekingen van SERING en anderen hebben geleerd, dat de overvloed van vruchtbare gronden in Noord-Amerika op verre na zoo ruim niet is, als men dikwijls heeft geloofd. Sterke aanwas van bevolking in dat werelddeel zou dus weldra den uitvoer van landbouwproducten uit Amerika een eind doen nemen, en het nadeel hiervan zou voor de welvaart in Europa moeilijk te overschatten zijn.

Landverhuizing werkt uitmuntend, zoolang zij plaats vindt op beperkte schaal of zich bepaalt tot een enkel land. Ierland bijvoorbeeld heeft bij dit middel veel baat gevonden. Zijne bevolking, in 1842 nog 8,179,000, was in 1891 tot 4,700,000 zielen verminderd. Emigratie heeft ook gunstig gewerkt in sommige streken van Italië [1]). Doch op zeer uitgebreide schaal zou landverhuizing niet k u n n e n plaats vinden, wegens de

[1]) Zie hierover S. SONNINO, I contadini in Sicilia, Firenze 1877, bl. 442 en verv. AD. WAGNER geeft in zijne *Grundlegung*, bl. 557, een uitvoerige statistiek der landverhuizingen van 1871—1890. Tot aanvulling kunnen de opgaven dienen voorkomende in Dr. F. VON JURASCHEK, Uebersichten der Weltwirtschaft, bl. CIII—CX. Zij loopen voor het meerendeel tot 1894.

aanzienlijke kosten; en ware zij op dien voet al mogelijk, dan zouden de lieden, die verhuisden, in hunne nieuwe woonplaatsen weldra geen grootere welvaart genieten dan hun deel was in het land, dat zij verlaten hadden.

Wat blijft dan over? Niets dan de „moral restraint" waarvoor MALTHUS zelf heeft geijverd, en het zoogenaamde Neo-Malthusianisme, dat door sommige zijner hedendaagsche volgelingen wordt aangeprezen. Een derde is er niet. Maar de „moral restraint", wie gelooft er aan, dat hij ooit in ruime mate zal worden toegepast? De drang, die de seksen tot elkander brengt en die niet alleen in lagere hartstochten zijn oorsprong neemt, is gewoonlijk te sterk, dan dat vermaningen, met hoeveel ernst ook voorgedragen, in staat zijn hem te keeren Er wordt een graad van beschaving vereischt, waartoe de meesten niet zijn opgeklommen, om zich de genietingen van het huwelijk te ontzeggen, alleen omdat men, door in den echt te treden, gevaar loopt af te dalen tot een lageren sport van den maatschappelijken ladder. De eischen, die de groote meerderheid der bevolking aan het leven stelt, zijn zeer gering; groot is daarentegen de lichtzinnigheid, de roekeloosheid. Zoolang hierin geen verbetering komt, baat het weinig onthouding van het huwelijk te prediken, en die verbetering zelve, gelijk reeds hierboven werd gezegd, is ondenkbaar, zoolang de economische toestanden niet verbeterd zijn. Vooral welvaart doet op welvaart prijs stellen. De deugd der bedachtzaamheid bloeit inzonderheid bij hen, die iets te verliezen hebben. Het geneesmiddel van MALTHUS brengt dus niet veel verder: het moet dienen om ons te verlossen van een kwaal, die juist de aanwending van dat middel in hooge mate belemmert.

Van het Neo-Malthusianisme kan men niet hetzelfde zeggen. Het predikt geene onthouding van het huwelijk en stelt aan de zelfbeheersching geene, althans geen zware eischen. De voordeelen, die het oplevert, kunnen door den onkundigste begrepen worden, daar het een eind maakt aan die talrijkheid der gezinnen, die drukt op het levensgeluk van menig echtpaar. Het is geen herschenschim de mogelijkheid

te onderstellen, dat dit stelsel, wanneer het door personen, die vertrouwen inboezemen, met nadruk en in ruimen kring wordt aanbevolen, eenmaal op groote schaal zal worden toegepast. Men weet, dat het reeds nu ruime toepassing vindt in een naburig land, bij den boerenstand in Frankrijk.

Maar kan men in gemoede daarvoor ijveren? Dit punt verdient onbevooroordeeld onderzoek, en wij maken er een grief van aan velen, dat zij, in stede van tot dit onderzoek aan te sporen, daarvan terughouden. Over de leefregels met betrekking tot het huwelijk, die het Neo-Malthusianisme aanprijst, wordt vaak met groote heftigheid de staf gebroken; men noemt ze onzedelijk, onkiesch, onnatuurlijk. Doch vraagt gij naar de gronden dezer meening, zoo blijven die gewoonlijk achterwege. Men veroordeelt het stelsel, omdat het indruischt tegen begrippen en voorstellingen, die men steeds heeft aangekleefd, maar nooit aan een nauwlettende kritiek onderworpen. Nog zeer verbreid is het gevoelen, dat onze denkbeelden omtrent zedelijkheid geen kritiek van noode hebben; schoon de ondervinding toont, dat ook op dit gebied vooruitgang mogelijk is, en dat die vooruitgang even goed bestaan kan in het leeren goedkeuren van hetgeen men placht te laken, als in het leeren verwerpen van hetgeen men placht goed te keuren.

Het is opmerkelijk, dat dezelfde personen, die het Neo-Malthusianisme scherp veroordeelen, gewoonlijk met de meeste zachtheid spreken over het feit, dat aan menschen het leven wordt geschonken, wier geboorte de ellende zal doen toenemen in hun kring, tot wier opvoeding in stoffelijken en geestelijken zin de middelen onvoldoende zijn, ja van wie het zeker is, dat een groot aantal ten prooi zal vallen aan een vroegtijdigen dood. Hierin wordt dan te nauwernood iets afkeurenswaardigs gezien. Men weet, dat pauperisme de vruchtbaarste bron is van bestialiteit; men kan nagaan, dat overmaat van bevolking het pauperisme meer dan iets anders voedt [1]): toch heeft men geen woord van verwijt jegens hen, die

[1]) Verg. de cijfers Deel I, bl. 160, 161, 181 en 188.

Wanneer de bevolking van een land sterk toeneemt, vermeerdert altijd die

deze bron van kwaad zoo mild doen vloeien. De eerste eisch der zedelijkheid zal toch wel deze zijn, dat men handelt naar beginselen en niet naar de indrukken of behoeften van het oogenblik; dat men zijne hartstochten beheerscht, niet daaraan bot viert. Maar voor velen schijnt die eisch niet te gelden op het gebied, waar hij bovenal moest behartigd worden omdat de belangen van honderd duizenden daarbij betrokken zijn.

Zoo het Neo-Malthusianisme onzedelijk is, moet het uitsluitend wezen om de middelen, die het aanprijst, niet om de beweegredenen, waaruit het ontkiemt, het doel, dat het beoogt. Die beweegredenen, dat doel, zijn in geen enkel opzicht verkeerd te achten. Het Neo-Malthusianisme zou slechts dan principieel te veroordeelen zijn, indien het juist ware, wat vóór eenige jaren door den Heer CORT VAN DER LINDEN is geschreven in het Gids-artikel, waaruit wij reeds een bladzijde hebben overgenomen. „De vermeerdering der bevolking", zoo leest men daar [1]), „is de veer van het leven, prikkelend tot ruimer productie, tot nieuwe vindingen, de concurrentie opwekkend welke steeds het oude sloopt en het nieuwe sticht. De vooruitgaande maatschappij is als een steeds aanwassende pyramide, die om hooger te worden een immer breederen grondslag behoeft. Het is waar, het proletariaat neemt toe overal waar de ontwikkeling toeneemt, de scharen werkeloozen zijn talrijker dan voorheen, maar deze verschijnselen zijn inderdaad een kenteeken van den vooruitgang. Zal de maatschappij vooruitgaan, dan moet de bevolking toenemen en een toenemende bevolking geeft een immer grooter residu. Zoek een beperkte bevolking te midden van een rijke natuur,

der groote steden inzonderheid. Van Duitschlands bevolking woonden in steden van 100,000 zielen meer: 1 December 1871 5.18, 1 December 1880 7.51, 2 December 1895 14.55 percent. In Nederland wies de geheele bevolking tusschen 31 December 1879 en 1895 met 882,758 zielen, ruim 22 percent. Maar die der 21 gemeenten, die bij de volkstelling van 1889 meer dan 20,000 inwoners hadden, klom in die jaren met 516,999 zielen, of ruim 46 percent.

[1]) *De Gids*, Juli 1887, bl. 103.

en gij vindt armoede en gebrek aan beschaving. Zoek beschaving en overvloed van alle genietingen van het leven, en gij vindt een dichte bevolking. De vooruitsnellende maatschappij voedt immer meer arbeiders, deelt in steeds ruimer mate hare weldaden aan meerderen uit, maar het aantal van hen, die moeten derven, neemt toe naast het aantal van hen, die verzadigd zijn."

Wie deze gedachten beaamt, kan natuurlijk het doel, dat den Malthusiaan gelijk den Neo-Malthusiaan voor oogen staat, niet prijzen. Doch voor hem, die met beslistheid weigert dit alles te onderteekenen; die in de toeneming van „het proletariaat" en „de scharen werkeloozen" geen kenteekenen van waren vooruitgang ziet, maar van gemis aan vooruitgang; die meent, dat ons ideaal niet moet wezen een maatschappij, wier ledental snel vermeerdert en in wier midden de diepste ellende voortwoekert, maar een maatschappij, waaruit het pauperisme is verdwenen, voor hem is in het doel, dat de Neo-Malthusianen najagen, niets onzedelijks gelegen. Hij herinnert zich de kleine bevolking van het Griekenland der oudheid, het Florence der vijftiende eeuw, het Engeland, dat Shakespeare, het Nederland, dat Rembrandt heeft voortgebracht, en verwerpt de harde leer, volgens welke een talrijke menschenmassa voorwaarde zou zijn van een bloeiende beschaving. Hij gelooft niet, dat de maatschappij om hooger te rijzen een „immer breederen grondslag" zou noodig hebben. Hij meent, dat zij eerst dan in waarheid rijst. wanneer de beschaving doordringt tot alle klassen en standen, en de groote meerderheid des volks ontheven wordt van die nijpende zorg voor het dagelijksch brood, die thans zoo vaak alle hoogere aandrift smoort.

Nog eens, derhalve: zoo het Neo-Malthusianisme afkeuring verdient, kan het alleen zijn om de middelen, die het tot beperking der geboorten aanbeveelt. Welnu, laat door hen, die hier bij uitnemendheid tot oordeelen bevoegd zijn, laat door de geneeskundigen ten aanzien van die middelen een onderzoek worden ingesteld. Wij kunnen voor het Neo-Malthu-

sianisme nog niet ijveren, het zelfs niet ten deele verdedigen, wij bestrijden echter de oppervlakkigheid, waarmede het doorgaans wordt bejegend. Een stelsel, uit de edelste bedoelingen ontsproten, dat zoekt te vereenigen wat MALTHUS heeft gescheiden, immers het door hem geschetste ideaal bereikbaar poogt te maken langs een weg, die niet afvoert van het huwelijksleven, zulk een stelsel moge verkeerd blijken, het heeft aanspraak op een zorgvuldige beoordeeling. Moet het gevonnisd worden, het zij zoo; wij zullen dan in elk geval de overtuiging erlangen, dat het niet lichtvaardig is ter zijde geschoven [1]).

Moral restraint en *Neo-Malthusianisme:* zoo lang wij naar

---

[1]) Deze woorden, nit de eerste uitgave onveranderd overgenomen, drukken ten aanzien zoowel van betgeen zij verzekeren, als van betgeen zij in bet midden laten, nog altijd mijn gevoelen nit.

Het vraagstuk is verre van eenvoudig. Zijn er voorbehoedmiddelen, waartegen uit een oogpunt van betamelijkbeid geen redelijke bezwaren bestaan? Is de aanwending dezer middelen uit een medisch oogpunt onscbadelijk? Is het onwaarschijnlijk, dat de bekendmaking dezer middelen de onzedelijkheid zal bevorderen, en wel in sterker mate dan overbevolking dit onbetwijfelbaar doet? Men moet op elk dezer vragen met volle overtuiging bevestigend kunnen antwoorden, om voor het Neo-Maltbusianisme te kunnen ijveren. Maar men moet ook degelijke gronden kunnen aangeven voor een ontkennend antwoord, om het recht te hebben tot bestrijding van dit stelsel, en zoodanige gronden worden ons gewoonlijk ontbouden Nog nooit zag ik glashelder de onbetamelijkbeid van ieder middel aangetoond, bet betoog van Prof. H. TREUB (Leerboek der Gynaecologie, bl. 514) wederlegd, of zeer waarschijnlijk gemaakt, dat aanprijzing van bet stelsel de onzedelijkheid in de band zou werken. Men bepaalt zich gewoonlijk tot berbaling van hoogst gebrekkige argumenten tegen de leer van MALTHUS en tot exclamatiën. Voor den demoraliseerenden invloed van overbevolking schijnen sommigen volkomen blind te zijn, scboon die invloed zoo duidelijk aanwijsbaar is

De afkeer, dien bet Neo-Malthusianisme wekt, is zeker voor een deel toe te scbrijven aan de onkiescbbeid, waarmede dit stelsel vaak verdedigd is. Daarin is echter in den laatsten tijd, hier te lande, verbetering gekomen.

Het beeft enkelen verbaasd, ja geërgerd, dat ik in deze qnaestie niet met beslistheid partij heb gekozen. Maar beslist partij kiezen kan slechts hij, die al bet licbt verkregen acbt. dat voor de oplossing van een vraagstnk vereischt wordt. En naar mijne meening is al dat licbt nog niet verkregen.

middelen zoeken om den aanwas van bevolking te stremmen, bepaalt zich hiertoe de keus. Maar het vraagstuk, dat ons bezig houdt, loopt niet enkel over aanwas van bevolking; het loopt over bevolking en voortbrenging. Het gemiddeld inkomen moet stijgen, en er zijn twee wegen, die voeren tot dat doel: de eene bestaat in hetgeen wij hebben opgenoemd, de andere is uitbreiding der productie. Inderdaad, niets is geschikter om onze belangstelling te verhoogen in alles wat de voortbrenging raakt dan de studie van MALLHUS' leer. Hoe meer men inziet, dat de oplossing van het probleem van de zijde der bevolking met groote moeilijkheden gepaard gaat, des te meer is men geneigd iedere poging tot oplossing, die van de andere zijde wordt gedaan, welkom te heeten. Ofschoon men weet, dat die pogingen nooit tot een voldoende uitkomst kunnen leiden, zoo weet men toch ook, dat zij altijd nut moeten stichten, de ellenden der menschheid noodwendig moeten verzachten, ja zelfs dan niet overtollig zouden zijn, indien de aanwas van bevolking ophield. Want met dit laatste ware op verre na niet alles gewonnen; houdt de bevolking stand, doch het totaal der inkomsten evenzeer, dan is wel geen toeneming van armoede meer te duchten, doch daarmede kunnen wij niet tevreden zijn. Vermeerdering der productie is noodig in ieder geval, om het even of het mogelijk zal zijn den aanwas van bevolking tegen te gaan of niet.

Zoo noopt dan de studie der leer van MALTHUS tot een ernstige overweging van alles wat de voortbrenging kan benadeelen of bevorderen. Maar welk een veld van onderzoek ontsluit zich hier aan ons oog! Het economisch leven eens volks staat niet op zich zelf, het is ten nauwste verbonden met zijn geheele bestaan, is daarvan een onafscheidbaar deel. Voortbrenging is geestelijke en lichamelijke arbeid; alles wat den geest verruimt of verheldert, de lichaamskrachten verhoogt, werkt dus de voortbrenging in de hand. Wij vonden reeds meer dan eens gelegenheid aan deze eenvoudige waarheid te herinneren: zij wijst ons het punt aan, waar de economie met andere vakken in aanraking komt; juister gezegd,

waar hare taak op andere wetenschappen overgaat. Gewichtige zaken zou de econoom onvermeld laten, deed hij niet opmerken, hoezeer de productie moet winnen door verheffing van het zedelijk peil der natie en bevordering der volksgezondheid; waarschuwde hij bijvoorbeeld niet met nadruk tegen de dwaling van in beperking van den kinderarbeid een maatregel te zien, waarbij economische belangen ter wille van hoogere belangen worden opgeofferd. Het nauwe verband tusschen die beide belangen moet hem altijd helder voor den geest staan en hij moet dat verband ook aan anderen weten duidelijk te maken. Maar trad hij in een onderzoek naar de middelen, waardoor de hoogere belangen behartigd kunnen worden, hij zou de hem gestelde grenzen overschrijden.

Wij willen die grenzen in acht nemen, te meer, omdat daarbinnen de stof nog ruim genoeg blijft. De vraag, wat gunstig of nadeelig op de voortbrenging werkt, kan reeds, zuiver economisch opgevat, aanleiding geven tot velerlei beschouwingen, tot zóóvele zelfs, dat beperking noodig is. Van de onderscheidene punten, die in staat zouden zijn ons hier bezig te houden, kiezen wij een tweetal, het beschermend stelsel en het grondbezit. De keus wordt bepaald door deze gedachte, dat beide onderwerpen in onzen tijd zeer veel aandacht trekken en het vermoedelijk nog langen tijd zullen doen.

HOOFDSTUK IV.

De Voortbrenging en het Beschermend Stelsel.

§ 1.

De herleving van het Protectionisme.

Toen in de vorige eeuw het economisch denken iets meer was geworden dan een vluchtig aanroeren van economische onderwerpen, toen het een wetenschappelijk karakter begon te dragen, openbaarde zich al zeer spoedig twijfel aan het nut van hooge invoerrechten en uitvoerpremiën tot bevordering van landbouw en nijverheid. De Physiocratische school, met haren stichter Quesnay aan het hoofd, stond zeer vijandig tegenover het protectionisme; en mochten hare gronden niet altijd deugdelijk zijn, weldra zou een man opstaan, die het goede in hunne denkbeelden overnam, het slechte daaruit verwierp, en voor den vrijen handel opkwam met een nadruk en een talent, zooals nog nooit was geschied. Men kent den invloed, dien Adam Smith inzonderheid op het gebied der handelspolitiek heeft uitgeoefend. Van lieverlede zijn de beginselen, die hij voorstond, doorgedrongen in vele landen, en hoeveel bestrijding zij ook ontmoetten, zij zegevierden er allengs. Dertig jaar geleden had men allen grond om te gelooven, dat het protectionisme een teringlijder was, ja een stervende. Maar die stervende is herleefd; op het vasteland van Europa is Nederland het eenige land, dat nog niet met

den vrijen handel heeft gebroken, en hoe talrijk zijn degenen, die het tot een breuk aansporen!

Verschillende oorzaken hebben tot de herleving van het protectionisme bijgedragen; de voornaamste daaronder is zeker wel de daling van vele prijzen geweest; hoe sterker zij werd, des te luider werd de roep om bescherming. Wij hebben hier niet aan toeval te denken. Nooit heeft het protectionisme meer gebloeid dan in de jaren, die gevolgd zijn op de Napoleontische oorlogen, toen insgelijks een groote daling van prijzen is ingetreden, en het wordt nu, evenals vroeger, inzonderheid toegepast op die bedrijven, welker voortbrengselen het meest zijn gedaald. Mochten de prijzen weder stijgen, dan zouden de kansen voor de vrijheid van handel zich verbeteren. Niet COBDENS' Anti-cornlawleague alleen, ook de duurte der aardappelen heeft in 1846 de Engelsche korenwetten doen vallen.

Het verband, waarop wij doelen, is gemakkelijk aanwijsbaar. Prijsverlaging kan het gevolg zijn van grootere productiviteit der arbeidskrachten en kapitalen, van aanzienlijke invoeren uit het buitenland of van schaarschte van ruilmiddelen. Maar welke de oorzaak ook zij, schier noodwendig brengt zij depressie te weeg in sommige takken van landbouw of nijverheid. Is meerdere productiviteit de oorzaak, dan — in het eerste hoofdstuk dezer afdeeling werd het aangetoond — zal wel dooréengenomen, door den ondernemersstand in zijn geheel, worden teruggevonden in de hoeveelheid, wat verloren werd op den prijs, maar terwijl voor sommige ondernemers de vergoeding meer dan volkomen zal wezen, zal zij onvoldoende zijn voor anderen. Ligt de oorzaak bij aanzienlijke toevoeren uit het buitenland, zoo lijden de ondernemers, met wier voortbrengselen de aangevoerde in concurrentie treden, verlies; er zal verplaatsing van werkkrachten en kapitalen uit hunne bedrijven naar andere noodig zijn. Is eindelijk schaarschte van ruilmiddelen de oorzaak, dan richten zich de loonen niet altijd spoedig naar de veranderde waarde van het geld, de *marges*, waaruit de ondernemers

hunne winsten putten, worden hier en daar te klein en er ontstaat in sommige takken van nijverheid een gedruktheid, die ten slotte wel wijken zal, maar die, zoo de arbeiders zich hardnekkig tegen elke verlaging van hun geldloon verzetten, tamelijk lang kan aanhouden. Depressie derhalve in elk geval; depressie, nooit zoo algemeen als zij wordt voorgesteld en waartegenover bloei in andere vakken, besparing van uitgaven bij de verbruikers staat; die echter bezorgdheid wekt in vele kringen en naar middelen om het vermeende kwaad te genezen doet omzien. Tot die middelen behoort het stelsel van hooge invoerrechten; van daar, dat bij daling van prijzen het protectionisme altijd welig tiert. En zoodra door een of meer staten tot verhooging van invoerrechten is besloten, kan men er vast op rekenen, dat anderen dit voorbeeld zullen volgen; want zeer verbreid is de meening, dat handelsvrijheid, hoewel voortreffelijk wanneer zij door alle volken wordt toegepast, louter nadeel teweegbrengt aan een land, dat door staten met hooge invoerrechten is omringd en haar niettemin zou willen toepassen.

Maar behalve de daling der prijzen heeft iets anders bijgedragen tot de herleving van het protectionisme. Er is een tijd geweest, waarin men grooten eerbied koesterde voor het zoogenaamde beginsel van *laisser faire*. In de praktijk heeft dit beginsel, dat staatsinmenging op economisch gebied afkeurt, nergens volkomen gezegevierd, en ook in de wetenschap is het nooit dermate gehuldigd, als vooral Duitsche schrijvers goed vinden te verzekeren. Maar het valt niet te ontkennen, dat onder den invloed der Fransche school, met hare verheerlijking der zoogenaamde „natuurlijke orde" — een overblijfsel van het Physiocratisme — het beginsel van *laisser faire* tijdelijk een zekere achting heeft genoten, meer dan het verdiende. Hierin is in de laatste jaren verandering gekomen; die achting bestaat nog slechts bij weinigen; de natuurlijke orde wordt door velen zelfs een toonbeeld van wanorde geacht. Men is gunstiger gaan denken over staatsinmenging op economisch gebied in het algemeen, en daar-

door kwam de soort van staatsinmenging, die Protectionisme heet, in voordeeliger licht. Geheel ten onrechte, naar wij meenen; want even ongerijmd als het zou wezen de bescherming af te keuren, enkel en alleen omdat zij het eigenbelang aan banden legt, niet minder onverdedigbaar zou het zijn haar goed te keuren, enkel en alleen omdat zij de vrijheid van verkeer beperkt. Ons onderzoek in het tweede hoofdstuk dezer afdeeling heeft geleerd, dat het eigenbelang wel in een groot aantal gevallen tot handelingen drijft, die schade toebrengen aan de algemeene welvaart, maar in een nog veel grooter aantal tot handelingen, die de algemeene welvaart bevorderen. De bewijslast mag dus geacht worden nog altijd te rusten op hen, die beperkende maatregelen voorstaan. Deze zienswijze wordt echter in onze dagen door zeer velen niet gehuldigd. De goede werking van het *laisser faire*, vroeger overschat, wordt thans ook daar miskend, waar zij onloochenbaar is. Eertijds verwachtte men te veel van het vrije spel van vraag en aanbod; thans verwacht men te veel van het staatsgezag.

Er is nog een derde oorzaak te vinden voor de herleving van het protectionisme: meerdere belangstelling in het lot der arbeidersklasse. Op gronden, welker juistheid wij straks zullen hebben te onderzoeken, zijn velen de overtuiging toegedaan, dat bescherming van landbouw, nijverheid en scheepvaart een middel is van werkverschaffing, een middel derhalve om de loonen te doen stijgen, de armoede te verminderen. Men zou zich schuldig maken aan grove miskenning van de drijfveeren der protectionisten van onzen tijd, zoo men hen verdacht van op te komen voor de belangen van het kapitaal, de belangen der ondernemers. De meesten onder hen, en dit strekt hun tot lof, hebben in de eerste plaats de belangen der arbeiders op het oog. Zij meenen, dat deze laatsten, hoezeer als verbruikers door de handelsvrijheid gebaat, nochtans als producenten veel meer daaronder lijden; dat derhalve beschermende rechten, in weerwil van de prijsverhooging, waartoe zij aanleiding geven, de welvaart der lagere

klassen vermeerderen. Deze meening, het laat zich gemakkelijk begrijpen, vindt onder de arbeiders zelven veel bijval; de uitbreiding van het kiesrecht kwam dus aan de bescherming ten goede. Het is geen toeval, dat de democratische landen — Duitschland, Frankrijk, Noord-Amerika — protectionistische landen zijn. Werd in ons vaderland het algemeen stemrecht ingevoerd, dan zouden de kansen voor bestendiging onzer vrijgevige handelspolitiek zeer zeker niet verbeteren.

De bij toeneming gunstige gezindheid voor het protectionisme, die uit deze verschillende oorzaken is geboren, maakt het noodzakelijk, dat wij aan dit stelsel een hoofdstuk wijden. Aan het slot onzer studie over de wisselkoersen is over éêne soort van bescherming reeds een korte opmerking gemaakt, een opmerking die vooral ten doel had het nauwe verband aan te wijzen tusschen de stof, die ons nu gaat bezig houden, en de leer van het geld [1]). Wij hopen, dat men zich van dat verband bewust is gebleven. Den invloed der bescherming op de voortbrenging te willen nagaan, zonder de wetten te kennen, die de verspreiding der muntmetalen beheerschen, zonder zich een begrip te hebben gevormd van de oorzaken, die aan het geld in verschillende landen een ongelijke waarde geven, is volkomen ijdel. Maar voor hem, die deze voorwaarde heeft vervuld, is de taak zeer vereenvoudigd, en getracht werd dit aan te toonen. Wij willen nu aan de verkregen resultaten herinneren en daarop voortbouwen, deels tot wederlegging van bedenkingen, deels tot beoordeeling van die soorten van bescherming, waarover nog niet is gesproken.

---

§ 2.

De arbeidsprijs.

Als bewezen mag worden aangenomen, dat tusschen de uitvoeren en de invoeren van een land de allernauwste betrekking

[1]) Deel I, bl. 618—620.

bestaat; eene betrekking, die zich niet noodwendig openbaart in gelijkheid tusschen die beide, maar hierin, dat hooge rechten geen vermindering kunnen brengen in de eene, zonder dat noodzakelijkerwijs een vermindering van de andere daaruit volgt. Onderstellen wij dat een land jaarlijks goederen invoert voor *f* 400 millioen, meer effecten koopt dan verkoopt ter waarde van *f* 50 millioen en goud of zilver noodig heeft tot voorziening in een toenemende behoefte aan ruilmiddelen voor *f* 30 millioen. Onderstellen wij verder, dat het voor vrachten, commissieloonen, interesten, dividenden en diergelijken jaarlijks per saldo voor *f* 25 millioen van het buitenland heeft te vorderen. Dan zal de goederenuitvoer van dat land dooreengenomen jaarlijks moeten zijn: *f* 400 + 50 + 30 — *f* 25 millioen = *f* 455 millioen. Worden nu door hooge rechten de invoeren X milloen minder, dan zullen ook de uitvoeren X millioen afnemen. Ziedaar de leer, die in het hoofdstuk over de wisselkoersen is voorgedragen. Geen gelijkheid tusschen uit- en invoeren, maar verband. Zoolang alle overige zaken dezelfde blijven, geen daling of rijzing van de eerste, die niet door een even sterke beweging in gelijke richting der tweede wordt achtervolgd.

De uitspraak is hierop gegrond, dat kunstmatige vermindering van invoer toestrooming van muntmetaal ten gevolge moet hebben, dus verhooging van den arbeidsprijs. Men kent de beteekenis dezer technische uitdrukking [1]; de arbeidsprijs is de som van geldelijke inkomsten, die door een gegeven hoeveelheid arbeid en kapitaalaanwending wordt verkregen. Brengt de arbeid van éénen man, ondersteund door een kapitaal van *f* 1000, in 200 dagen goederen voort ter waarde van *f* 250, dan zullen één dag arbeids en één dag kapitaalaanwending van *f* 1000 tezamen gemiddeld *f* 1.25 per dag waard zijn. Deze *f* 1.25 kunnen zoo zijn verdeeld, dat het kapitaal 25 cents krijgt, de arbeid *f* 1.— of wel zoo, dat het kapitaal 50 cents geniet, de arbeid slechts 75: in het eerste

[1]) Zie Deel I, bl. 401—409.

geval zal de rente ongeveer 9, in het tweede ongeveer 18 percent in het jaar bedragen. Maar in beide gevallen is de gezamenlijke belooning van *f* 1000 kapitaalaanwending en den arbeid van éénen man *f* 1.25 daags, en die gezamenlijke belooning, ziedaar wat wij onder „arbeidsprijs" verstaan. Men moet het woord niet met loon verwarren: het arbeids- en ondernemersloon is slechts een gedeelte van den arbeidsprijs, het overige is kapitaalrente. Wat de pacht en de ondernemerspremie betreft, die zijn, zooals men weet, niet altijd aanwezig, maar dan alleen, wanneer de voortbrenging onder gunstige omstandigheden geschiedt. Om onze bepaling geheel nauwkeurig te maken moeten wij haar aldus doen luiden: de arbeidsprijs is de som van geldelijke inkomsten, die door een gegeven hoeveelheid onbevoorrechten arbeid en kapitaalaanwending wordt genoten.

De uitdrukking „arbeidsprijs", gelijk men zich herinnert, is een verkorting van de woorden „schaal van arbeidsprijzen". Zooals men van den suiker-, den katoenprijs spreekt en daarbij nooit vergeet, dat er verschillende soorten van suiker en katoen zijn, zoo, maar ook zoo alleen, spreekt men van den arbeidsprijs. Wij moeten hieraan indachtig blijven. Een verhooging of verlaging van de schaal der arbeidsprijzen behoeft niet gelijkmatig te zijn voor alle posten op die schaal; de oorzaken, die werken op de geldprijzen der diensten, kunnen ook invloed hebben op hunne onderlinge waardeverhouding.

Geen enkel economisch gegeven bekleedt bij het internationale ruilverkeer een belangrijker plaats dan de arbeidsprijs. Hij is gevolg en tevens oorzaak; kenteeken van een toestand, maar tegelijk andere toestanden bepalende. Van den arbeidsprijs hangt het grootendeels af, welke goederen een land met voordeel zal kunnen invoeren en uitvoeren; elke verandering, die hij ondergaat, brengt hierin een wijziging. Want de som gelds, waarop een voorwerp aan een fabrikant te staan komt, hangt af van twee factoren: 1°. van de hoeveelheden arbeid en kapitaalaanwending, die tot verkrijging van dat voorwerp vereischt worden, 2°. van den prijs dezer diensten, in

geld berekend. Meermalen komt het voor, dat een tak van nijverheid in een land ten aanzien van den eersten dezer factoren onder ongunstige omstandigheden verkeert, en nochtans uitvoer van de producten dezer nijverheid, zelfs naar landen, waar de voortbrengingsmoeite geringer is, met voordeel kan geschieden. De verklaring ligt dan hierin, dat de ondernemer in den lageren arbeidsprijs meer dan een vergoeding vindt voor hetgeen hij uit anderen hoofde moet derven.

Zulk een stand van zaken is nooit gelukkig te noemen. Een tak van nijverheid, die zijn eenige oorzaak van bestaan vindt in lage arbeidsloonen, gaat te gronde, zoodra de arbeidsloonen stijgen. Maar dit is geen reden om op zulk een industrie neder te zien, gelijk soms gebeurt; te beweren, dat zij zou bloeien op kosten der arbeidersbevolking. De arbeidersbevolking wordt door het bestaan dier industrie toch bevoordeeld; bestond zij niet, dan zouden de loonen nog geringer zijn. En gaat die industrie door loonsverhooging te gronde, dan zullen alleen de ondernemers schade lijden, want de loonen zullen gestegen zijn, omdat nieuwe industrieën zijn verrezen, die meer loon kunnen geven dan hun mogelijk was. Alleen zullen de arbeiders, die in zulk een tak van nijverheid werken, nog meer dan anderen indachtig moeten zijn aan de gevaren, waaraan werkstakingen hen bloot stellen. Zij behooren te begrijpen, hoedanig de treurige voorwaarde is, waaronder die tak van nijverheid alleen bestaan kan en zich te wachten voor overdreven eischen.

In de werking van den arbeidsprijs op het internationaal verkeer is ook de eenvoudigste verklaring te vinden van een waarheid, die in het begin dezer eeuw door TORRENS [1]), later door JAMES MILL [2]) is voorgedragen en die bij den eersten aanblik zeer onaannemelijk schijnt. Zij luidt aldus: wanneer alle dingen zonder onderscheid juist evenveel meer of minder voortbrengingsmoeite kostten in het eene land dan in het

[1]) The Economists refuted, 1808.
[2]) Elements of political economy, 1821.

andere, zou geen handel tusschen de verschillende volken bestaanbaar zijn. Het streng wetenschappelijk bewijs voor die stelling is dikwijls geleverd [1]); het komt hierop neder, dat in het onderstelde geval door internationaal verkeer geen besparing van arbeid zou verkregen worden, daar men evenveel zou verliezen op den invoer als winnen op den uitvoer. Maar deze waarheid wordt eerst recht tastbaar, wanneer men den arbeidsprijs in rekening brengt, zooals uit het volgende voorbeeld moge blijken.

Onderstellen wij, dat Engeland en Frankrijk geene uitvoerproducten behalve ijzer en tarwe hebben en dat de voortbrengingsmoeite dezer twee artikelen als volgt is. Men kan verkrijgen:

	In Engeland:	In Frankrijk:
10 quarters tarwe . .	in 100 dagen	in 200 dagen
10 tonnen ijzer . . .	in 100 dagen	in 200 dagen

Wanneer nu de geldswaarde zoowel van een quarter tarwe als van een ton ijzer op de wereldmarkt 40 shillings bedraagt, zal de arbeidsprijs zijn als volgt:

in Engeland 4 shillings per dag
in Frankrijk 2 shillings per dag.

De arbeidsprijs moet juist omgekeerd evenredig zijn aan de voortbrengingsmoeite; ware hij anders, dan zou een onhoudbare toestand zijn geboren. Door toevallige oorzaken, bijvoorbeeld, stijgt hij in Frankrijk tot 3 shillings. Nu kost daar zoowel een quarter tarwe als een ton ijzer 60 shillings (namelijk het equivalent hiervan in Fransch geld). Dientengevolge worden aanzienlijke hoeveelheden tarwe en ijzer naar Frankrijk gezonden, zoolang totdat de prijzen der beide artikelen zijn terug gekomen op 40 shillings. En is dit eenmaal gebeurd, dan daalt de arbeidsprijs in Frankrijk van zelf tot het oude cijfer: 2 shillings per dag.

Breiden wij onze hypothese uit. Niet slechts tarwe en ijzer, maar twintig, vijftig, honderd artikelen kunnen in Engeland

[1]) Onder anderen door Mr. A. BEAUJON, Handel en handelspolitiek, Haarlem 1888, bl. 25—29.

met minder moeite worden voortgebracht dan in Frankrijk; doch ten aanzien van elk dezer artikelen is de verhouding, wat voortbrengingsmoeite betreft, als 1 tot 2. Wordt nu handel tusschen die landen mogelijk? Immers neen, want in geld uitgedrukt zal iedere zaak even duur zijn in Engeland als in Frankrijk. De koopman vraagt niet naar voortbrengingsmoeite, hij vraagt alleen naar prijsverschillen, en die zullen hier niet aanwezig zijn, daar $4 \times x$ en $2 \times 2x$ dezelfde uitkomst geven. Doch laat ten aanzien van één enkel artikel de vaste verhouding worden verbroken; laat bijvoorbeeld de grond, waarvan in Engeland tarwe wordt geteeld, aan vruchtbaarheid verliezen, zoodat de 100 dagen, vroeger tot voortbrenging van tien quarters tarwe benoodigd, stijgen tot 150, terwijl ten opzichte van alle overige zaken de toestand onveranderd blijft. Nu ontstaat eensklaps de mogelijkheid van een levendig verkeer. Een quarter tarwe zal thans den landbouwer op $15 \times 4 = 60$ shillings te staan komen, een prijs, dien niemand in Engeland zal willen besteden, daar een quarter tarwe in Frankrijk voor 40 shillings verkrijgbaar is. Er wordt dus van nu af tarwe uit Frankrijk ingevoerd. Aanvankelijk kan men in Engeland hiervoor niets anders in betaling geven dan goud, want alles, uitgenomen tarwe, kost er in geld nog evenveel als in Frankrijk; doch hierin komt eerlang verandering. In Engeland wordt het goud schaarsch, derhalve daalt er de arbeidsprijs; in Frankrijk wordt het goud overvloedig, derhalve stijgt er de arbeidsprijs. Voortbrengingsmoeiten en arbeidsprijzen zijn nu niet langer omgekeerd evenredig aan elkander, er worden prijsverschillen geboren, waarmede de handel winst kan doen. Gesteld bijvoorbeeld, de arbeidsprijs wordt $3^1/_2$ shillings in Engeland, $2^1/_2$ shillings in Frankrijk: dan zal een ton ijzer voortaan den ondernemer te staan komen op 35 shillings in het eerste, op 50 shillings in het tweede land. Gelijk Frankrijk aan Engeland tarwe levert — hoewel de voortbrengingsmoeite van tarwe in Engeland nog altijd geringer is dan in Frankrijk — zal Engeland aan Frankrijk ijzer leveren.

Uit dit een en ander moge de groote beteekenis van den arbeidsprijs voor het internationaal verkeer nog nader zijn gebleken, en op de waarneming dier beteekenis is de leer aangaande het verband tusschen uit- en invoer gegrond. Het loont de moeite de volgende hypothese uit te werken. Op de wereldmarkt ontstaat levendige vraag naar zekere goederen, die slechts in een bepaald land worden voortgebracht; maar dat land zelf heeft aan buitenlandsche goederen geen behoefte, het wil ze tot geenen prijs koopen. Het geval, wij erkennen het, is ondenkbaar; maar door het te stellen komt men eerst recht tot het inzicht van deze waarheid, dat uitvoer, tenzij tot verplaatsing van kapitaal, tot dekking van rente- en andere schulden, of tot aankoop van muntmetaal om in behoefte aan ruilmiddelen te voorzien, niet mogelijk is zonder invoer van gelijk bedrag. Niet mogelijk althans op den duur.

Hoe zal het beloop zijn? Voor de uitgevoerde goederen wordt goud en zilver in betaling genomen. Aanvankelijk heeft dit geen andere werking, dan dat op de credietmarkt de rente daalt, want wij weten, dat aanvoer van muntmetaal gewoonlijk dit gevolg heeft. Bij de banken zal de ongedekte circulatie wegens mindere disconteering en beleening verminderen, en zoolang niets meer gebeurt groeit de voorraad ruilmiddelen niet aan. Maar juist de daling van den rentestand prikkelt de credietvraag, zoodat nieuw geld in omloop komt. De prijzen van alle goederen stijgen, mitsdien stijgt ook de arbeidsprijs, en aan die beweging komt voorloopig geen eind, want steeds houdt de toestrooming van muntmetaal aan. Maar dit kan niet gestadig zoo voortgaan, want de uitvoerproducten kunnen niet stijgen in het onbepaalde. Weldra komt er een oogenblik, waarop de buitenlandsche vraag naar die producten vermindert, en hoe duurder deze worden, des te sterker is de vermindering; eindelijk verdwijnt de laatste buitenlandsche kooper van de markt. Hoever de prijsverhooging zich moet uitstrekken, eer het daartoe komt, is vooraf niet te bepalen, maar dat het daartoe komen moet, is aan geen twijfel

onderhevig, want ook het meest begeerde artikel, wanneer het al duurder en duurder wordt, vindt ten slotte geen aftrek meer. Is een rijzing van 50 percent niet voldoende, dan zal een rijzing van 100, misschien van 1000 percent plaats hebben. Maar eens komt het oogenblik, waarop alle uitvoer eindigt.

Men zal ons misschien tegenwerpen, dat wij een belangrijk punt vergeten hebben, den effectenhandel. Inderdaad is het in dit bijzondere geval niet ondenkbaar, dat die handel zich krachtig ontwikkelt. In het algemeen mag men aannemen, dat bij levendige vraag van het buitenland naar de voortbrengselen van een volk de winsten, die de uitvoerhandel aan dat volk oplevert, voor een deel in fondsen belegd zullen worden. Onderstellen wij dat dit geschiedt; dat voor de uitgevoerde goederen geen muntmetaal alleen, maar ook een groote hoeveelheid effecten in het land komt. Gaan wij nog verder: nemen wij aan, dat er aanvankelijk hoegenaamd geen muntspeciën en baren, maar louter effecten komen; verandert dit iets aan de slotsom onzer redeneering? Slechts dit verandert: de uitvoerhandel zal nu minder spoedig eindigen misschien, maar eindigen zal hij toch. Want ieder buitenlandsch effect heeft een couponblad, en iedere coupon van een buitenlandsch effect vertegenwoordigt op den vervaldag een schuldvordering ten laste van het buitenland. Hoe meer effecten er komen, des te grooter wordt de jaarlijksche som dier schuldvorderingen. Na vijftien, na twintig jaren bedraagt zij reeds evenveel als de waarde der jaarlijks ingevoerde fondsen, en is dat tijdstip overschreden, gaat zij meer bedragen, dan wordt het oogenblik verhaast, waarvan zooeven is gesproken, want dan komt er niet alleen muntmetaal voor de goederen, maar ook tot betaling van een steeds klimmend deel der vervallende coupons. Men ziet hieruit dat de effectenhandel veilig door ons verwaarloosd kon worden. Om het even of de uitvoeren met goud of met fondsen worden betaald, ten slotte zullen zij een eind nemen, tenzij een invoer van goederen ontstaat van gelijke geldswaarde.

En dat die ontstaan zal, is te verwachten. De verhooging van den arbeidsprijs geeft daartoe van zelf aanleiding, omdat zij een voordeel schept op den invoer van goederen, die men tot dusver door eigen voortbrenging verkreeg. Dit punt vooral moet goed begrepen worden. Een verandering van den arbeidsprijs, die het gevolg is van vermeerdering of vermindering der hoeveelheid ruilmiddelen in een land, heeft niet alleen invloed op de uit- en invoeren van dat land, maar ook op de voortbrenging. Deze laatste wordt op vele punten gewijzigd, neemt een andere gestalte aan. Daalt de arbeidsprijs, zoo zal de invoer van sommige zaken geen rekening meer geven, omdat het voordeeliger zal worden ze voort te brengen in het land zelf; daarentegen wordt uitvoer mogelijk van goederen, die het buitenland vroeger van elders of rechtstreeks verkreeg. Stijgt de arbeidsprijs, zoo gebeurt het omgekeerde van dit alles: de invoer wordt aangemoedigd, de uitvoer belemmerd. Maar in beide gevallen ontstaat bloei in sommige bedrijven, depressie in andere. Van vele ondernemingen zullen er nu te weinig zijn, van andere zal overmaat wezen. Een verschuiving, een andere verdeeling van kapitalen en werkkrachten wordt noodig. De landbouw zal zich misschien ontwikkelen ten koste van de veeteelt, of de veeteelt ten koste van den landbouw, of beide zullen hetzij plaats maken voor uitbreiding der nijverheid, hetzij de nijverheid overvleugelen. Dat zulke veranderingen met lijden gepaard gaan, is ontegenzeggelijk: wie kent niet de luide klachten, die in het begin der zestiende eeuw in Engeland werden aangeheven wegens de talrijke omzettingen van bouw- in weiland? Wij hebben in een vorig hoofdstuk herinnerd [1]), hoe het kalme Latijn van Thomas More een ongekenden gloed verkrijgt, als hij daaraan gedenkt. Ten hoogste afkeurenswaardig is om die reden elke handeling der regeering, waardoor, zonder dat eenig voordeel ontstaat ter vergoeding van dit euvel, op den gang van het internationaal verkeer invloed wordt uitgeoefend. Want tegelijk

[1]) Deel II, bl. 92.

wordt dan invloed uitgeoefend op den gang der voortbrenging. Men brengt industrieën tot bloei, maar benadeelt andere. Men schept welvaart, maar armoede daarnevens. Vooruitgang hier, depressie ginds. Fortuinen zullen ontstaan, maar ook vernietigd worden. En wat zal het lot zijn der arbeidersklasse? Nieuwe industrieën zoeken jonge krachten; oude, die te gronde gaan, laten de bedaagden onverzorgd.

---

§ 3.

Hooge invoerrechten.

Ziedaar in den regel de werking van hooge invoerrechten; zoovaak zij de invoeren verminderen, verminderen zij tevens de uitvoeren en juist zooveel nationale nijverheid als zij scheppen, richten zij dan te gronde. En dikwijls zal het beloop nog veel eenvoudiger zijn dan hier is ondersteld, want een beschermd artikel kan grondstof of voortbrengingsmiddel zijn, en dan is de nadeelige invloed der bescherming op de niet beschermde takken van bedrijf onmiddellijk waarneembaar. Duur graan benadeelt de meel-, de gist- en spiritusindustrie; duur veevoeder, de zuivelbereiding; duur hout en touwwerk, de visscherij en reederij; duur ijzer, de stoomvaart en wat niet al meer! Duur garen hindert de wevers, duur weefgoed de drukkers. Stijgen de bouwmaterialen, zoo kwijnt het bouwvak; stijgen de gereedschappen en werktuigen, zoo lijdt alles daaronder. Men zoekt dit euvel te verhelpen door het zoogenaamde stelsel van „drawbacks": aan de meelfabrikanten, bijvoorbeeld, wordt bij uitvoer terugbetaald, wat in den prijs der granen, waarvan het uit te voeren meel vervaardigd is, geacht wordt aan invoerrecht te zijn begrepen. Maar dit stelsel geeft geen baat aan die takken van bedrijf, die niet of slechts weinig voor uitvoer werken, en het kan nooit zuiver worden toegepast, omdat niet elke fabrikant uit een bepaalde hoeveelheid grondstof evenveel product weet te maken. De drawback is te laag of te hoog; gewoonlijk te hoog en dan werkt hij als uitvoerpremie.

Er is nog iets, dat men in het oog moet houden. Daar dezelfde geldsom door dezelfde persoon niet tweemaal kan worden besteed, zoo moet, wanneer vele artikelen duur worden, noodwendig de vraag naar de overige verminderen. Aan deze slotsom kan het protectionisme nooit ontkomen, welke pogingen het daartoe ook aanwendt. Of zal men ons tegenwerpen, wat hierboven gezegd is van den arbeidsprijs? Zal men aanvoeren, dat onder de werking van het beschermend stelsel alle geldelijke inkomsten een verhooging ondergaan, de hooge prijzen dus gemakkelijk betaald kunnen worden? Inderdaad is meermalen in dezen geest gesproken, doch zoo sprekende zag men voorbij, dat men alles toegaf, wat tegen bescherming door hooge invoerrechten met grond gezegd kan worden. Zeer zeker, als de bescherming vele artikelen treft, stijgt de arbeidsprijs belangrijk; maar kan de uitvoer dan stand houden? Zal de buitenlandsche vraag niet verminderen, wanneer voor ieder voorwerp, dat X maal *f* 1.— kostte, X maal *f* 1.10 of *f* 1.20 wordt geëischt? De leer, die wij aan het slot van ons hoofdstuk over de wisselkoersen en thans op nieuw hebben voorgedragen, steunt juist op die verhooging van den arbeidsprijs. Erkent men dat bescherming haar noodzakelijk maakt, zoo erkent men tevens, dat hooge invoerrechten de voortbrenging van uitvoerartikelen tegengaan; en juist dat wilden wij betoogen.

Welke argumenten stelt men hiertegenover? Voor zoover ons bekend is, slechts vier, die met ernst verdienen overwogen te worden. Men beweert:

1°. dat hooge invoerrechten niet noodzakelijk vermindering, dikwijls alleen verandering der invoeren teweegbrengen;

2°. dat, al vergen zij een offer van de natie, dit offer door veelzijdige ontwikkeling der volksnijverheid wordt vergoed;

3°. dat zij voor landen met hooge arbeidsloonen het middel kunnen zijn om daling dier loonen te voorkomen;

4°. dat zij kunnen dienen om tijdelijke depressiën tegen te gaan.

Laten wij zien, wat hiervan is.

I. De protectionisten ontkennen, dat hooge invoerrechten noodzakelijk vermindering brengen in het belang der invoeren. Ja, zoo spreken zij, de invoer der beschermde fabrikaten vermindert en moet verminderen; dat is juist het doel van den wetgever; doch hiervoor komt invoer van grondstoffen en productiemiddelen in de plaats. Er zal minder laken komen, maar meer wol; minder garen, meer katoen; minder werktuigen, meer ijzer en brandstoffen. De heffing van beschermende rechten stoort de betalingsbalans ook daarom niet noodwendig, omdat zij welvaart verspreidt, en vermeerdering van welvaart aanleiding geeft tot invoer van tropische en andere voortbrengselen, die de eigen bodem niet kan leveren.

Is dit juist? Men beweert, dat er evenveel invoer van grondstoffen en voortbrengingsmiddelen zal zijn als vroeger van fabrikaten. Maar dan moet de vraag naar fabrikaten zijn toegenomen, toegenomen in weerwil van de prijsverhooging, die zij door de invoerrechten hebben ondergaan. Een gefabriceerd artikel had bij den invoer een waarde aan grondstof van a, aan brandstof, vernieuwingskosten van werktuigen en diergelijken van b, aan arbeidsloon van c, dus $a + b + c$. Thans wordt ingevoerd: de grondstof $= a$, de brandstof en hetgeen noodig is voor vernieuwing van werktuigen $= b$, dus voor een waarde van $a + b$. Bijgevolg is er een vermindering van invoer $= c$, tenzij aan grondstof en productiemiddelen meer wordt ingevoerd dan hier werd ondersteld; hetgeen slechts mogelijk is, naar wij zeiden, bij toeneming der vraag naar fabrikaten. Doch er is geen toeneming te verwachten, wel afneming. Er zal niet worden ingevoerd $a + b$, maar bijvoorbeeld $^3/_4\ a + {}^3/_4\ b$, zoodat er een vermindering zal zijn van $^1/_4\ a + {}^1/_4\ b + c$.

Doch stappen wij hierover heen. Misschien zal in den aanvang, als nieuwe fabrieken gevestigd en ingericht moeten worden, de verminderde invoer van fabrikaten geheel door

vermeerderden invoer van andere dingen worden vergoed. Misschien zal ook de vraag naar het dure artikel niet noemenswaardig geringer zijn dan voorheen de vraag naar het goedkoope. Maar de verbruikers van het duur gemaakte artikel moeten dan toch op andere goederen bezuinigen, en nu rijst de vraag: welke zullen die artikelen zijn? Binnenlandsche? Dan blijkt het andermaal, dat bescherming nationale nijverheid te gronde richt. Buitenlandsche? Dan verminderen de invoeren wel degelijk en blijft de betalingsbalans niet langer in evenwicht.

Neen, werpt men ons tegen, de geldloonen en andere geldelijke inkomsten uit nijverheid zullen stijgen, dank zij de nieuwe industrie, die zich gevestigd heeft. Dit vermeerdert de vraag naar binnenlandsche en buitenlandsche artikelen beide!

Zullen de geldloonen en andere geldelijke inkomsten uit nijverheid werkelijk stijgen, ook dan wanneer geen kilogram muntmetaal in het land is gekomen, daar de betalingsbalans in evenwicht bleef? Maar dan kan die stijging niet duurzaam wezen en moet zij straks door een daling worden achtervolgd. Als de geldloonen en andere geldelijke inkomsten gestegen zijn, maar niet door grootere productiviteit van den grond en evenmin door betere voortbrengingsmiddelen of betere aanwending daarvan, zijn immers de kostprijzen der uitvoerartikelen het ook, zal daarenboven de buitenlandsche nijverheid met de binnenlandsche, voor zoover zij niet beschermd is, beter kunnen concurreeren! Dit alles moet dan leiden tot een ongunstige betalingsbalans, tot uitvoer van muntmetaal, en die uitvoer moet aanhouden, zoolang niet de geldloonen en andere geldelijke inkomsten uit nijverheid op het vroegere peil zijn teruggekeerd. Òf het een, òf het ander: men moet aannemen, dat beschermende rechten de invoeren verminderen, en dan heeft men alle reden om aan een verhooging van den arbeidsprijs te gelooven; maar dan vervalt ook het gebruikte argument. Of men moet aannemen, dat beschermende rechten de invoeren niet verminderen, maar dan is ook geen verhooging van den arbeidsprijs te wachten. Indien zij door toevallige

oorzaken al plaats had, zou zij niet duurzaam kunnen wezen, immers een reeks van gebeurtenissen teweegbrengen, die haar spoedig te niet deden. En zoodra de arbeidsprijs tot het vroegere peil is teruggekeerd, begint de bezuiniging, waarvan gesproken is, staat men dus weder voor de vraag: welke artikelen zal zij treffen? Men kent de twee antwoorden, waartusschen de protectionist te kiezen heeft, en beide zijn even bedenkelijk voor zijne leer.

II. In het eerste argument ligt dus geen kracht. Beschouwen wij het tweede: hooge invoerrechten mogen een offer vergen van de natie, dit offer wordt door veelzijdige ontwikkeling der volksnijverheid vergoed. Het is zeer wel denkbaar, zoo wordt gezegd, dat menig artikel tot lager prijs in het land zelf vervaardigd dan van het buitenland aangevoerd zou kunnen worden, zoo men het slechts beproefde; doch men waagt het niet uit gemis aan kennis of ondernemingsgeest. Heft nu de staat hooge invoerrechten van zulke goederen, dan wordt de ondernemingsgeest geprikkeld; het volk leert zijne krachten en hulpmiddelen kennen op een gebied, waarop het die krachten nog nooit heeft aangewend, en eerlang is een nieuwe bron van bestaan geopend voor velen. Tijdelijk zullen de hooge rechten hinderlijk zijn geweest, ja de algemeene welvaart verminderd hebben. Doch dit heeft lang niet geduurd, en het doel was zijn prijs waard.

Het moet erkend worden, dat dit argument veel beter is dan het vorige. Het is niet gegrond op onjuiste begrippen aangaande het internationale ruilverkeer, loochent niet, dat beperking van dat verkeer op zich zelf nadeelig is te achten en levert geen pleitrede voor duurzame, maar alleen voor tijdelijke bescherming. De wetgever zal hebben na te gaan, welke goederen slechts uit onkunde en gemis aan veerkracht bij de ondernemers in het buitenland worden gekocht; deze goederen en geene andere zal hij belasten.

Theoretische bedenkingen zijn hiertegen niet aan te voeren, practische des te meer. Men onderstelt bij den wetgever een scherpzinnigheid, een industrieële kennis, die geen wetgever

bezit. Indien hij zich eens vergiste en rechten hief van goederen, die, als de bescherming wegvalt, nooit meer met winst in het eigen land verkregen kunnen worden? Dan zou hij geen sluimerende krachten wakker geroepen, maar een deel der nijverheid in een verkeerde richting geleid hebben, in een richting, die op kapitaalvernietiging uitloopt.

Het is waar, dat dikwijls een tak van nijverheid door bescherming tot bloei is gekomen. Als de wetgever twintig bedrijven belast, zullen er onder die twintig allicht twee of drie zijn, die levensvatbaarheid bezitten. Doch men weet nooit met zekerheid, welke die bedrijven zijn; om met een twee- of drietal te slagen, moet men een lange reeks van goederen treffen, zoodat het offer veel grooter is dan het schijnt. Wat zal de wetgever later met de beschermde, maar niet levensvatbare industrieën doen? Ze overlaten aan haar lot? Slechts noode gaat men daartoe over. Voortgaan ze te beschermen? Dit is nadeelig voor de algemeene welvaart. Door dezen weg te bewandelen wikkelt een staat zich in groote moeilijkheden, want van bescherming tot vrijheid te komen gaat altijd met verliezen voor enkelen en tijdelijk gebrek aan werk bij een deel der arbeidersklasse gepaard. Tegen deze bezwaren ziet een wetgever gewoonlijk op; menig volk heeft jaren lang onder het beschermend stelsel geleden, lijdt misschien nog daaronder, omdat naast takken van bedrijf, die een toekomst hadden, andere zijn te voorschijn gebracht, welker bestaan van de invoerrechten afhankelijk was en die men schroomde, wellicht nog heden schroomt, aan ondergang prijs te geven. Is het dan niet beter door goed technisch onderwijs de ontwikkeling der nijverheid te bevorderen en het tarief als opvoedingsmiddel met rust te laten? Bescherming is een duur middel, en misgrepen bij het gebruik daarvan — misgrepen, die onvermijdelijk zijn — brengen groote schade teweeg.

Ook hierop zij gewezen, schoon het niet behoort tot het gebied der zuiver economische beschouwingen. Aan de natie wenscht men een offer op te leggen, ten einde de nijverheid op bepaalde punten tot bloei te brengen. Doch invoerrechten

als de hier bedoelde leggen geen offer op aan de natie in haar geheel, alleen aan de verbruikers van sommige goederen; dezen moeten den last dragen. Is dat rechtvaardig? Tot bevordering der algemeene belangen behooren alle ingezetenen iets af te zonderen van hun inkomen, de een meer, de ander minder. Maar wat ook de maatstaf moet wezen, naar welken de lasten worden verdeeld, nooit kan hij zijn: de hoeveelheden, die men toevallig van zekere artikelen verbruikt. Een regeering acht het bijvoorbeeld mogelijk in een land, waar geen uurwerken worden vervaardigd, door hooge invoerrechten op uurwerken de voortbrenging daarvan blijvend wortel te doen schieten. Eer zij daartoe overgaat, bedenke zij toch wel, dat zij een offer gaat vergen, niet van allen, naar den maatstaf van ieders draagvermogen, maar van degenen, die uurwerken koopen, naar den maatstaf van het bedrag, dat ieder daaraan jaarlijks ten koste legt. Waarom juist deze personen en niet anderen tot de vestiging der uurwerknijverheid moeten bijdragen, is niet duidelijk. Veel beter zou het wezen, dat men de invoerrechten achterwege liet en premiën uitloofde voor de vervaardiging van uurwerken, of aan de fabrikanten van dat artikel subsidiën gaf uit de staatskas. Wil men, om een industrie te vestigen tot kunstmiddelen de toevlucht nemen, men gebruike geen middelen, waardoor de eenvoudigste beginselen omtrent verdeeling der publieke lasten worden geschonden. Ten onrechte zou men hierop antwoorden, dat deze redeneering te ver gaat, omdat zij alle invoerrechten, ook die, welke met een bloot fiscaal oogmerk worden geheven, zou veroordeelen. In een goed geregeld belastingstelsel houden de verschillende heffingen met elkaar verband; de eene heffing vult de andere aan; door de eene treft men dezen, door de andere genen. Maar beschermende rechten staan op zich zelve; zij leggen niet aan bepaalde personen lasten op, omdat men oordeelt, dat juist die personen moeten getroffen worden, maar om geheel andere redenen. Daarin is een onbillijkheid gelegen, waarop men te weinig de aandacht pleegt te vestigen.

Ten slotte is het niet overbodig te herinneren aan den verdoovenden, den verslappenden invloed, die gewoonlijk van het beschermend stelsel uitgaat. Een nijverheid, die aan de buitenlandsche mededinging is onttrokken, is zelden veerkrachtig, op de hoogte van haar tijd. In een zeer groot land moge dit bezwaar zich minder doen gevoelen; de binnenlandsche mededinging is daar zoo levendig, dat het gemis der buitenlandsche er betrekkelijk weinig nadeel sticht. In een klein land daarentegen kan die prikkel niet worden ontbeerd, omdat de mededinging in eigen kring hier uit den aard der zaak minder sterk is. Wanneer men van de nadeelen der buitenlandsche concurrentie spreekt, denke men toch ook aan hare voordeelen, niet alleen voor den verbruiker, maar voor den producent. Het valt licht een staat door een hoogen muur te omringen, die den toevoer van buiten belet; maar verdoofde levensgeesten in een ontzenuwd lichaam weder op te wekken is een zwaarder taak. En de gevaren, die wij hier schilderen, zijn niet denkbeeldig, gelijk de ondervinding bij herhaling heeft getoond. Zelfs in Frankrijk is de nijverheid gebleken op vele punten achterlijk te zijn, toen in 1860 de beschermende rechten aanzienlijk werden verlaagd.

Het moge waarheid behelzen, dat bescherming wel eens sluimerende krachten wakker roept, het is niet minder waar, dat zij den geest van vooruitgang vaak in hooge mate verzwakt. Dit, gevoegd bij de overige bezwaren, maakt het ongeraden door hooge invoerrechten den bloei der nijverheid te bevorderen. Het is te vreezen, dat men langs dien weg het doel niet zal bereiken, waarnaar men tracht. Men zal misschien het aanzijn geven aan eenige industrieën, die vroeger niet bestonden, en wij willen aannemen, dat dit voordeel blijvend zal zijn. Doch het zal vermoedelijk door zoovele nadeelen worden opgewogen, dat men betreuren zal dit middel te hebben aangewend [1]).

[1]) Over de „Erziehungszölle" zijn voortreffelijke dingen te lezen in het reeds aangehaalde geschrift van Mr. A. BEAUJON, Handel en handelspolitiek, Hoofdstuk VI.

III. Men zegt verder, dat bescherming nuttig is voor landen met hooge loonen, omdat zij daling dier loonen voorkomt.

Hooge werkelijke loonen kunnen het gevolg zijn van verschillende oorzaken: van groote productiviteit der voortbrengingsmiddelen, van geringe bevolking en van lagen rentestand. Wij willen eerst onderstellen, dat groote productiviteit der voortbrengingsmiddelen de oorzaak is en vragen nu: kan in zoodanig geval bescherming voordeelig zijn voor de arbeidersklasse?

Zij, die het beweren, zien voorbij, dat hooge w e r k e l ij k e loonen in dit geval den vorm zullen hebben van hooge g e l d-loonen tegenover n o r m a l e prijzen [1]). De toestand zal deze zijn: de arbeiders zullen in geld een ruime bezoldiging genieten; de ondernemers zullen in staat zijn hun die te geven, omdat de hoeveelheid voortbrengselen, die elke arbeider levert, belangrijker zal wezen dan elders, waar de voortbrengingsmiddelen (of krachten) minder productief zijn. Welke goederen zullen dan worden ingevoerd? Invoer, wij weten het, is alleen mogelijk bij een prijsverschil: de vraag komt dus hierop neder: welke goederen zullen buiten het land met de hooge loonen lager in prijs staan? Stellig zullen het niet de goederen zijn, tot verkrijging waarvan dat land bijzondere hulpmiddelen bezit; deze goederen zullen er buitenslands niet minder kosten, maar meer; maar die veeleer, ten aanzien waarvan de hulpmiddelen minder voortreffelijk zijn, minder voortreffelijk in volstrekten zin, of vergeleken met de andere goederen. En waarmede zal het ingevoerde betaald worden, zoo niet met de laatstgenoemde, dat is, met de voortbrengselen van den bijzonder vruchtbaren bodem, van de ongemeen rijke mijnen, van de bij uitstek bekwame ambachtslieden. Dank zij den vrijen handel zal het volk, waarvan wij spreken, op tweederlei wijze partij trekken van zijn schoone hulpbronnen, rechtstreeks en middellijk. Rechtstreeks, door zich vele zaken met geringer inspanning dan elders noodig is te verschaffen; middellijk, door met de gemakkelijk verkregen goederen andere, die het niet even gemakkelijk kan voortbrengen, buitenslands aan te koopen. Hooge geldloonen geven in dit geval een gunstigen ruilvoet te kennen; zou het voordeelig kunnen zijn een gunstigen ruilvoet te hebben en niet te ruilen? Bescherming kan hier voor de arbeiders tot niets anders leiden dan tot vermindering hunner inkomsten, in goederen berekend. Het rechtstreeksche voordeel der rijke hulpbronnen laat zij bestaan, maar het middellijke doet zij te niet.

[1]) Zie Deel I, bl. 409—415.

Ook geringe bevolking kan den hoogen stand der loonen verklaren, geringe bevolking namelijk met betrekking tot de beschikbare uitgestrektheid gronden. De a r b e i d s p r ij s zal dan hoog zijn, de pacht daarentegen zeer laag. Arbeiders en kapitalisten zullen beiden op gunstigen voet deelen met de grondeigenaars, en wel in dezen vorm, dat zij belangrijke geldelijke inkomsten zullen genieten — hooge geldloonen zullen hier met hooge rente samengaan — terwijl alle voortbrengselen van landbouw goedkoop zijn. Bij vrijheid van handel zullen schier uitsluitend landbouwvoortbrengselen worden uitgevoerd; de ingevoerde artikelen zullen in hoofdzaak producten van nijverheid zijn. Is dit een onvoordeelige ruil? Het kan niet schadelijk zijn, de voortbrengselen van een grootendeels maagdelijken bodem af te geven en daarvoor goederen, die veel arbeid kosten, in betaling te ontvangen.

Maar de buitenlandsche arbeider, met zijn hongerloon, treedt dan toch op als mededinger tegenover den eigen arbeider, die ruim wordt bezoldigd? Zeker, maar hij vraagt evenveel goederen als hij aanbiedt, en hoe kan dan het loon dalen? Ja, in bepaalde bedrijven zal het door de buitenlandsche concurrentie belet worden, dezelfde hoogte te bereiken als in andere bedrijven. Dit is echter geen reden om hooge rechten te heffen, maar een klare aanwijzing van de richting, waarin kapitaal en arbeid de beste uitkomsten kunnen verkrijgen.

In deze beide gevallen is het niet twijfelachtig, dat bescherming louter kwaad sticht. Minder eenvoudig is het derde

geval: een betrekkelijk hoog peil van loonen wegens lagen rentestand. Wij moeten daarbij iets langer stilstaan.

Hierboven, van den arbeidsprijs sprekende, deden wij opmerken, dat er allerlei evenredigheden kunnen bestaan tusschen de betrekkelijke belooning van arbeid en kapitaalaanwending, in dien prijs begrepen. Een arbeidsprijs van *f* 1.25 daags, bijvoorbeeld, kan vertegenwoordigen een arbeids- en ondernemersloon van *f* 1.— per dag en rente over een kapitaal van *f* 1000 à 9 percent in het jaar, maar ook 75 cents loon en 18 percent rente over datzelfde kapitaal. Daaruit volgt, dat in twee landen de arbeidsprijs even hoog kan zijn, terwijl de loon- en rentestanden er belangrijk van elkaar verschillen, en als dit zoo is, zal een eigenaardige ruil tusschen die twee landen mogelijk zijn. Een bepaalde hoeveelheid van zeker goed vereischt een arbeid van 10 man, ondersteund door een kapitaal van *f* 20 000, gedurende een jaar. Nu zal de kostprijs van die hoeveelheid goederen zijn: in land A, waar de rente 9 percent en het loon *f* 1.— daags is (het jaar op 300 werkdagen gerekend) . . *f* 4800
maar in land B, waar de rente 18 pct. is, het loon *f* 0,75 daags . . . . „ 5850
Dus *meer* in land B . . . *f* 1050

Een bepaalde hoeveelheid van een ander goed vereischt den arbeid van 15 man, ondersteund door een kapitaal van *f* 5000.

Nu zal de kostprijs van die hoeveelheid goederen zijn:
in land A. . . . . . . *f* 4950
„ „ B. . . . . . . „ 4275
Dus *minder* in land B. . *f* 675 [1])

Men ziet nu, waarin de ruil tusschen die beide landen, indien de vervoerkosten niet te groot zijn, kan bestaan. In het eene land zullen de zaken, die betrekkelijk veel kapitaalaanwending, in het andere die, welke betrekkelijk veel arbeid kosten,

[1]) Geheel nauwkeurig is deze rekening niet, daar de hoogte van het loon invloed heeft op het benoodigde kapitaal. Maar in ons voorbeeld kon dit veronachtzaamd worden.

goedkoop zijn en derhalve tot uitvoer aanleiding geven. En mocht het al gebeuren, dat het land met de hooge loonen meer goederen wilde koopen van het land met de hooge rente dan omgekeerd, dan zou zelfs dit den ruil niet beletten. Verplaatsing van muntmetaal zou dan de gelijkheid van arbeidsprijzen tusschen hen verbreken, hetgeen een nieuwe oorzaak van handelsverkeer zou worden.

Het spreekt echter van zelf, dat zulk een ruil, indien hij mogelijk is, niet zonder invloed kan blijven op de verhoudingen tusschen loon en rente, waaruit hij ontstaat. Hij heeft de strekking om de twee loon- en rentestanden nader tot elkander te brengen, zonder de verschillen geheel uit te wisschen. Bij het volk met de lage loonen en de hooge rente zal het loon eenigermate stijgen, de rente eenigermate dalen; bij het volk met de hooge loonen en de lage rente zal het tegenovergestelde gebeuren. Daarin ligt opgesloten, dat deze handel voor de arbeiders in landen met hooge loonen en lage rente een schaduwzijde heeft. Als verbruikers trekken zij er voordeel van, dat zaken, die betrekkelijk veel arbeid kosten, goedkooper worden; maar als voortbrengers, dit is niet tegen te spreken, worden zij eenigermate benadeeld. De arbeiders in de landen met lage loonen verkeeren te dien opzichte in gunstiger toestand; zij winnen èn als verbruikers, èn als voortbrengers Als verbruikers, omdat de dingen, die veel kapitaalaanwending vorderen, dalen in prijs; als voortbrengers, omdat de vraag naar hun arbeid vermeerdert.

Men kan zich nu op een algemeen standpunt plaatsen en aldus redeneeren: Waar de loonen zeer laag zijn hebben zij het meest behoefte aan verhooging; ruil tusschen volken met hooge en met lage loonen is derhalve bevorderlijk aan de algemeene welvaart. Maar men kan zich ook op een zuiver nationaal standpunt plaatsen en, uitgaande van het denkbeeld, dat hooge loonen weldadig zijn te achten, ook dan wanneer zij met lage kapitaalrente gepaard gaan, den staf breken over een handel, waardoor in dien toestand verandering komt. Men zal dan geneigd zijn het oor te leenen aan voorstellen,

die de strekking hebben zoodanige verandering te voorkomen, en beschermende rechten kunnen daartoe het middel zijn. Wanneer in een land als het hier beschrevene zware invoerrechten worden gelegd op goederen, die veel arbeid en weinig kapitaalaanwending vorderen, zal dit inderdaad ten nutte komen aan de arbeidersklasse van dat land.

Het is echter met deze zaak evenzoo gesteld als met invoerrechten tot ontwikkeling der nijverheid: de moeilijkheid ligt in de toepassing. Hoe zal de regeering te weten komen, welke invoer enkel en alleen in ongelijke verhouding tusschen loon en rente zijn oorsprong vindt? In Engeland bijvoorbeeld is het loon hooger, de rente lager dan in Nederland, maar in welke goederen wordt slechts uit dezen hoofde tusschen beide landen handel gedreven? Hierop te antwoorden vereischt een kennis, die niemand bezit. Tusschen Engeland en Nederland bestaan vele ongelijkheden, deels ten gunste van het eene, deels ten gunste van het andere land. De uitkomst van al die ongelijkheden is, dat Engeland deze artikelen van ons koopt, gene aan ons levert. Doch het ware niet mogelijk in bijzonderheden aan te toonen, welk gedeelte van dien handel zou verdwijnen, indien tusschen loon en rente hier en ginds dezelfde verhouding ontstond. Een staat, die door middel van invoerrechten het internationaal verkeer, voor zoover het uit ongelijkheid in de verhouding tusschen loon en rente voortspruit, wilde tegengaan, zou maatregelen moeten nemen, welker gevolgen veel verder reikten dan hij wenschte en verder dan nuttig waren voor de arbeidersklasse, wier heil hij beoogde.

Het is daarbij zeer twijfelachtig, of de hier bedoelde ongelijkheid wel ooit de éénige oorzaak van handel tusschen twee volken kan zijn, of zij ooit iets meer is dan een bijkomstige oorzaak. Aanleiding tot deze vraag geeft de overweging, dat het renteverschil tusschen naburige landen nooit belangrijk is, dus al zeer licht door vrachten en andere onkosten wordt opgewogen; het is alleen van beteekenis tusschen plaatsen, die ver van elkander zijn gelegen, tusschen welke de vervoerkosten dus nooit gering zijn. Zeker heeft Engeland aan zijn

kapitaalrijkdom een groot deel van zijn handel te danken. Menig land zou niet bij machte zijn om Engeland van goederen te voorzien, ware Engeland niet in staat die goederen kontant te koopen en bij het verkoopen lange credieten te geven. Maar zou het dikwijls gebeuren, dat Engeland goederen invoert alléén wegens zijn hooge loonen, of goederen uitvoert alléén wegens zijn lage rente? In het afgetrokkene is het denkbaar, maar indien het in de werkelijkheid al voorkomt, zal het dan wel voorkomen op zulk een schaal, dat het op den stand der loonen een merkbaren invloed heeft? Dit is moeilijk aan te nemen.

Voorts, alles wat de strekking heeft om de rente in een land, waar zij reeds laag is, te drukken, bevordert de verplaatsing van kapitaal uit dat land naar andere landen. Tegen die verplaatsing is de wetgeving onmachtig: zij kan den aanvoer van effecten bijvoorbeeld niet tegengaan. Wat baat hier dan bescherming? Al geschiedde zij met de meest volledige kennis van zaken en het meeste beleid, zij zou geen doel treffen; en hoe meer zij doel trof, des te meer zou zij in de hand werken hetgeen zij moest voorkomen. Indien de Engelsche regeering zware rechten hief van alle goederen, die uitsluitend wegens de verhouding tusschen loon en rente uit het buitenland worden ingevoerd, en de rente in Engeland daardoor daalde beneden het lage peil, waarop zij nu reeds staat, zou het Britsche kapitaal in nog veel sterker mate in andere landen een vaste belegging zoeken. Wat ware dan gewonnen? Tegenover een oorzaak van loonsverhooging zou een oorzaak van loonsverlaging zijn gekomen.

IV. Thans een woord over bescherming als geneesmiddel tegen depressie in landbouw of nijverheid. Kan zij ooit zulk een geneesmiddel wezen? Zoo vaak zij de uitvoeren doet afnemen en de binnenlandsche vraag beperkt, is zij juist het tegendeel. Maar wij zouden aan de waarheid te kort doen door niet te erkennen, dat er een bijzonder geval is, waarin van bescherming nut is te verwachten om depressie tegen te gaan. Het is het geval, waarvan wij reeds gesproken hebben, toen wij

het verschijnsel der depressie poogden te verklaren: sterke uitbreiding van den landbouw in verre streken door verbetering der middelen van vervoer aldaar, en dientengevolge plotselinge daling in de prijzen der landbouwvoortbrengselen.

Geen oogenblik kunnen wij toegeven, dat zulk een gebeurtenis een ramp zou zijn, hoewel zij meermalen als zoodanig is aangemerkt. Niet een ramp, een onwaardeerbare zegen moet het genoemd worden, zoo het dagelijksch brood goedkoop wordt. De redenen, waarmede men het tegenovergestelde tracht aan te toonen, missen alle bewijskracht. Gewoonlijk komen zij hierop neder, dat ieders welvaart is verzekerd, als de boer welvarend is, omdat een rijke boerenstand veel verteert of veel oplegt, dus in beide gevallen de nijverheid tot bloei brengt. De stelling is alleen dan waar, wanneer de welvaart van den boer van zelf is gekomen en niet door hooge rechten op granen. Op grond van de aangevoerde redeneering bescherming voor te staan, is even ongerijmd als het zou zijn aldus te spreken: voor de winkeliers is het voordeelig in een rijke buurt te wonen; wij zullen daarom den winkeliers geld afnemen en dat geld onder de buurtbewoners verspreiden: deze lieden zullen dan veel verteringen maken.

Herinneren wij ons daarenboven, dat hooge of lage graanprijzen, zoodra de pachten zich naar de prijzen hebben gevoegd, den pachter volmaakt onverschillig zijn. De ware, ja ten slotte de eenige belanghebbende bij dure landbouwvoortbrengselen, men kan er zich niet diep genoeg van doordringen, is de grondeigenaar: een invoerrecht op graan is een cijns, opgelegd aan de geheele burgerij, te zijnen voordeele; een middel om de verdeeling van het maatschappelijk inkomen te zijnen gunste te wijzigen, of te verhinderen, dat die verdeeling in zijn nadeel wordt veranderd. Goede gevolgen voor de algemeene welvaart heeft zulk een recht nooit. Wordt een land met vreemde granen „overstroomd", des te beter voor dat land: men moet wenschen „overstroomd" te worden met alle denkbare goederen. Want aanbod van buitenlandsche voortbrengselen is slechts een andere uitdrukking voor vraag

naar eigen voortbrengselen, en een ruim aanbod tot lage prijzen wil hier zeggen, dat het buitenland met ons ruilen wil op een voet, die zeer voordeelig voor ons is.

Maar dit alles, hoe onbetwistbaar, doet niets te kort aan een waarheid, waarop wij reeds vroeger hebben gewezen: de nadeelen, die een plotselinge daling van de graanprijzen altijd te weeg brengt. Het zijn niet louter nadeelen; groote voordeelen staan er tegenover; maar de bezwaren worden ondervonden door dezen, de baten worden genoten door genen. Nevens sterke vermeerdering van welvaart in sommige deelen des rijks zal er sterke vermindering zijn elders. Op den duur vindt zich dat alles door verhuizing van menschen en kapitalen (verhuizing van de eene streek naar de andere, van het eene bedrijf naar het andere), maar tijdelijk is hier en daar de ellende groot. Het kwaad ligt in het plotselinge, het onverwachte der gebeurtenis; en de gevolgen reiken ver: vele kapitalen in het landbouwbedrijf zullen door de snelle daling der prijzen voor goed verloren gaan. En dat heeft niet alleen belang voor de boeren, maar belang voor de geheele maatschappij. Want gemis aan kapitaal bij den landbouw beteekent een gebrekkigen landbouw, dus onvoldoende voortbrenging. Een maatregel tegen te snelle daling der graanprijzen strekt niet uitsluitend tot voordeel der boeren en der neringdoenden in hunne omgeving, maar ook tot voordeel van allen.

En zulk een maatregel kan zijn: heffing van invoerrechten gedurende een korten tijd; van invoerrechten namelijk, die jaarlijks met 15 of 20 percent over het oorspronkelijk bedrag verminderen, dus na vijf of zeven jaren verdwenen zijn. Bijvoorbeeld: de tarwe daalt op eens van *f* 10 op *f* 6 de hectoliter. Nu wordt een invoerrecht geheven van *f* 4 in het eerste jaar, *f* 3.40 in het tweede, *f* 2.80 in het derde, en zoo voort. Ieder weet thans, dat eerlang de prijs op *f* 6 zal komen, ten minste zoo vraag en aanbod niet veranderen. Bij het sluiten van koop- en pachtovereenkomsten kan daarop gerekend worden, terwijl zij, die oordeelen dat een prijs van *f* 6 voor tarwe hunne uitschotten niet dekken zal, òf een ander bedrijf

kunnen kiezen, òf aan hun grond tijdig een nieuwe bestemming kunnen geven. Het voordeel der duurzame prijsverlaging wordt op deze wijze niet weggenomen, maar wel het kwaad der onverhoedsche daling. In het eigen land daalt nu de prijs eerst van lieverlede.

Wat is er tegen, dat dus wordt gehandeld? Dit in de eerste plaats, dat wel sommigen worden geholpen niet allen. Gewoonlijk voert een land sommige land- en tuinbouwproducten in, andere uit. Het beschermend recht kan nooit ten nutte komen aan hen, die hoofdzakelijk de laatstgenoemde artikelen voortbrengen. Zulk een recht zou bijvoorbeeld in Nederland geen voordeel geven aan de producenten van aardappelen, vlas, beetwortelen, gerst, groenten. Men heeft berekend, dat van de 855,000 hectaren bouwland, die wij bezitten, slechts 500,000 beteeld worden met producten, die in de termen vallen om door invoerrechten beschermd te worden. En een groot gedeelte dezer oppervlakte is in het bezit van personen, die hunne eigen producten verbruiken, dus bij hooge prijzen geen belang hebben.

In de tweede plaats zij opgemerkt, en dit versterkt wat zoo even is gezegd, dat met daling der graanprijzen veelal samengaat een daling in de prijzen van vee en zuivelproducten. Dan vinden de veeboeren in het goedkoope graan een gedeeltelijke vergoeding voor de schade, die zij daardoor lijden. Hun die vergoeding te onthouden, zou een hardheid zijn. Met daling der graanprijzen gaat ook samen: daling van de prijzen der dingen, waarvoor graan tot grondstof dient; een beschermend recht moet nadeelig werken op de industrieën, die deze goederen voortbrengen. Men kan wel in vele gevallen deze nadeelige werkingen voorkomen door ook de voortbrengselen van veeteelt, ook het meel, de stijfsel, het gedistelleerd en wat verder uit graan verkregen wordt, aan tijdelijke invoerrechten te onderwerpen; maar wanneer die zaken artikelen van uitvoer zijn, helpen hier geen invoerrechten, kunnen slechts uitvoerpremiën baat geven. Zoo komt men van het een tot het ander. De offers, die tijdelijk van de natie worden

verlangd, zijn grooter dan zij bij den eersten aanblik schijnen.

In de derde plaats: de wetgever moet een vasten regel volgen. Wanneer straks op een ander gebied datgene gebeurt, wat hier wordt ondersteld te hebben plaats gevonden in den landbouw, zal hij de eens aanvaarde beginselen ook daar moeten toepassen. Hij zal de hand moeten reiken aan allen, die lijden aan depressie in hun vak, en indien invoerrechten of uitvoerpremiën daartoe onmachtig zijn, zelfs niet tegen geldelijke uitkeeringen aan ondernemers of arbeiders moeten opzien. Zoodoende neemt hij een zware taak op zijne schouders en verzwakt daarenboven het gevoel van verantwoordelijkheid voor eigen daden, eigen beroepskeuze, bij de leden der maatschappij.

In de vierde plaats: aan wie zal hulp worden verleend, aan allen of slechts aan enkelen? Wanneer in een tak van bedrijf depressie heerscht, verbeurt de een zijn ondernemersloon, maar de ander slechts zijn ondernemerspremie, omdat hij onder gunstige omstandigheden werkt. Een algemeene maatregel van staatswege in het belang eener noodlijdende industrie zal dus ten gevolge hebben, dat sommigen, die volstrekt geen hulp noodig hebben om hun bedrijf met een normale winst voort te zetten, op kosten der schatkist worden verrijkt, immers de bijzondere baten, die zij plachten te genieten, herwinnen. Deze laatste opmerking geldt niet alleen van de nijverheid, maar ook van den landbouw, voor zoover hij wordt uitgeoefend op eigen grond, aangekocht tot lage prijzen. Voor menigen boer is de waardevermindering, die de landbouwproducten in onzen tijd hebben ondergaan, niets meer dan een derving van buitengewone winsten.

Ten vijfde: wanneer moet hulp worden verleend? De tarweprijs daalt van *f* 10 op *f* 6 de hectoliter: moet nu terstond tot heffing van een tijdelijk invoerrecht van *f* 4 worden besloten? Dit zal wel niemand aanbevelen, want de daling kan van zeer voorbijgaanden aard zijn, en dan zou het recht niet alleen onnoodig wezen, maar veel kwaad stichten, immers een deel der burgers op kosten van al de anderen verrijken.

Snelle dalingen en rijzingen zijn bij artikelen als granen verre van ongewoon, zoodat overijling in dit geval zorgvuldig moet vermeden worden. Doch ontgaat men deze fout, dan loopt men groot gevaar eerst invoerrechten te gaan heffen, wanneer de depressie haar verderfelijken invloed reeds op groote schaal heeft doen gevoelen. Dus niet te snel en niet te traag, maar juist op het rechte oogenblik moet de wetgever handelen! Een voorschrift, dat gemakkelijker gegeven dan nageleefd kan worden, want wie is in staat het rechte oogenblik aan te wijzen? Wie kan zelfs bepalen, hoe hoog het recht moet zijn om den landbouwer een tijdelijke vergoeding te verschaffen voor zijn verlies? Wanneer een artikel door vermeerderde voortbrenging begint te dalen, weet niemand te voorspellen, wanneer het punt zal worden bereikt, waarop het verbroken evenwicht tusschen vraag en aanbod zal zijn hersteld.

Op grond van al deze bezwaren, en voorts in aanmerking nemende, dat er hier en overal een protectionistische partij bestaat, die stellig niet zou nalaten tegen elke periodieke vermindering van het invoerrecht in verzet te komen, moeten wij ernstige bedenkingen opperen tegen de uitvoering van het zoo even voorgedragen denkbeeld. Het strekt tot nadeel van menig bedrijf; het brengt den wetgever op een terrein, waar consequent te handelen hem onmogelijk is; het biedt onderstand aan menigeen, die geen onderstand noodig heeft; voorts is de tijd waarop, zoo min als het bedrag waarvoor invoerrecht zou moeten geheven worden, zelfs bij benadering vast te stellen. Wij ontkennen niet, dat het plan lichtzijden heeft, maar de schaduwzijden zijn grooter; en wij achten daarom ook deze soort van bescherming niet aanbevelenswaardig.

Hiermede is het voornaamste gezegd; doch met verwondering merkte men misschien op, dat wij een veelvuldig gebruikt argument onbeantwoord lieten. Hooge invoerrechten, wordt vaak beweerd, treffen niet den binnenlandschen verbruiker, maar den buitenlandschen producent, en daarmede vervalt de hoofdbedenking, die tegen zulke rechten pleegt te worden aangevoerd. Zij maken de goederen niet duurder, zij zijn een middel om een deel der belastingen op het buitenland over te dragen.

Wij lieten dit onbeantwoord, omdat het bezwaarlijk als een argument voor bescherming kan gelden. Het kan dienen om aan te toonen, dat hooge rechten voor het land, waar zij geheven worden, onschadelijk zijn, dat zij daar de economische toestanden in geen enkel opzicht wijzigen en alleen de schatkist vullen. Maar het kan nooit dienen om het stelsel van bescherming in een gunstig daglicht te plaatsen. Is het waar, dat de invoerrechten door het buitenland worden betaald, met andere woorden, dat de buitenlandsche prijzen dalen met het volle bedrag der rechten, dan werken die rechten in het geheel niet beschermend. De invoer der belaste goederen blijft dan voortgaan op den ouden voet. Een protectionist moet dan zeggen: zij missen hun doel. De vreemde producten moesten geweerd worden; dat weren moest geschieden door ze duur te maken, opdat de verbruikers binnenlandsche goederen zouden verkiezen. Maar worden de vreemde producten niet duur, blijven zij in weerwil van de invoerrechten tot dezelfde prijzen als vroeger verkrijgbaar, wat is dan gewonnen? Men zal voortgaan met ze te ontbieden, en de nationale nijverheid is niet geholpen.

De voorstanders van bescherming moeten dus, op straffe van het verwijt te beloopen, dat zij slechts maatregelen voorstaan, die aan de toepassing van hun stelsel in geen enkel opzicht bevorderlijk zijn, de bewering laten vallen, als zouden de invoerrechten uitsluitend ten laste van het buitenland komen. Die bewering zelve is bovendien niet vol te houden. Wel geven wij toe, dat invoerrechten, wanneer zij geheven worden door een zeer groot land en op uitgebreide schaal, de buitenlandsche prijzen drukken. Indien Engeland een zeer hoog recht op boter ging heffen, zouden de boterprijzen buiten Engeland een daling ondergaan. Maar die daling zou niet gelijk zijn

aan het recht, zij zou minder bedragen; omdat de Engelsche vraag, hoe belangrijk ook, slechts een klein deel uitmaakt van de geheele vraag, en voorts, omdat de prijsverlaging tot minder voortbrenging zou leiden, welke mindere voortbrenging de daling zelve zou temperen. Het is waar, dat invoerrechten een middel zijn om de schatkist te vullen op kosten van het buitenland; maar nooit wordt zij gevuld met het geheele bedrag dezer rechten, altijd slechts met een gedeelte daarvan; en worden de rechten geheven door een klein land, zoo is dit gedeelte zoo gering, dat het nauwelijks in aanmerking komt.

Juist daarom werkt bescherming voor een klein land dubbel nadeelig. Voor een groot land worden de nadeelen van hooge invoerrechten eenigszins verminderd door hunne werking op de buitenlandsche prijzen, en voor zoover die werking reikt zijn de rechten niet beschermend. Maar een klein land mist dat voordeel nagenoeg geheel, daar de omvang zijner vraag te geringe beteekenis heeft om op de buitenlandsche prijzen een noemenswaardigen invloed te hebben.

Thans nog een enkel woord tot beantwoording eener vraag, die men dikwerf verneemt. Zijn hooge invoerrechten ook dan schadelijk, wanneer het buitenland zulke rechten heft? Door velen wordt hieraan getwijfeld. Vrije handel, zoo spreken sommigen, is nuttig, wanneer hij algemeen wordt toegepast; maar worden onze uitvoeren door het buitenland bemoeilijkt, zoo brengt het nationaal belang mede hooge invoerrechten te heffen. Men noemt het stelsel, dat zij, die deze meening huldigen, in praktijk willen brengen, het stelsel van *fair trade.* Het komt hierop neder: de voortbrengselen te belasten van die landen, die in hunne wetgeving de beginselen van den vrijen handel, den *free trade*, niet volgen.

De vraag moet zuiver worden gesteld. Zij is niet, of het heffen van zware invoerrechten tegenover staten, die onze uitvoeren bemoeilijken, aanbeveling verdient als een middel om die staten tot een vrijgeviger handelspolitiek te bewegen.

Dat is een vraag van regeeringsbeleid, waarover op economische gronden geen oordeel kan worden uitgesproken Ons onderzoek loopt uitsluitend hierover: of maatregelen van *représaille* op het gebied der tariefswetgeving de welvaart bevorderen, althans hare vermindering tegengaan? Het buitenland belast onze artikelen; dit brengt ons schade toe. Zal die schade geringer worden, als wij van onzen kant de buitenlandsche artikelen belasten?

Het kost moeite zich te verplaatsen in den gedachtenkring van hen, die hierop toestemmend antwoorden. Men moet aangaande het internationaal verkeer geheel andere denkbeelden koesteren, dan die men zich van lieverlede vormt, wanneer men dat verkeer aan een nauwlettende beschouwing onderwerpt, om de meening te zijn toegedaan, dat de schade, door beperking van den ruil teweeggebracht, vermindert, zoo die beperking nog verder wordt uitgestrekt. Zij vermindert niet, maar blijft even groot als zij was, of wordt grooter.

Het buitenland belast onze artikelen. Die belasting kan zoo zwaar zijn, dat alle uitvoer van goederen, die wij in staat zijn voort te brengen, onmogelijk wordt. Maar dan zal van zelf alle invoer ophouden, tenzij wegens remise voor renten en diergelijken, en wordt het volkomen overbodig ons tarief te herzien. Door zulk een herziening maken wij den toestand niet erger en niet beter, maar bevestigen wij alleen grendels aan een deur, die reeds hermetisch gesloten is.

Dit geval echter zal zich niet licht voordoen. Het buitenlandsche recht zal in den regel niet zoo zwaar zijn, dat al onze uitvoer onmogelijk wordt, maar zal slechts in die mate op onze goederen drukken, dat wij ons met lagere prijzen moeten tevreden stellen en slechts geringere hoeveelheden kunnen plaatsen. Onze arbeidsprijs zal dientengevolge dalen, en hoe bedroevend dit op zich zelf moge zijn, het zal het eenige middel wezen om ons in staat te stellen tot voortzetting van onzen uitvoerhandel, zij het dan ook op bescheidener en minder voordeeligen voet. Wat zal nu geschieden, indien wij op onze beurt den invoer gaan belasten? Dan verheft de arbeids-

prijs zich weder eenigszins, zoodat aan den uitvoerhandel een tweede slag wordt toegebracht, misschien nog noodlottiger dan de eerste. De werking zal dezelfde zijn (niet in den vorm, maar in het wezen der zaak) als had het buitenland onze goederen aan een nieuwe tariefsverhooging onderworpen. Want niemand wane, dat de verbetering van den arbeidsprijs ons land bevoordeelt. Het laat zich gemakkelijk bewijzen, dat de geldelijke inkomsten in geringer mate zullen toenemen dan de buitenlandsche voortbrengselen duurder zullen worden. Vermeerdering van schade dus aan alle kanten.

De voorstanders van représaille-maatregelen hebben geen ongelijk, wanneer zij beweren, dat die maatregelen het buitenland benadeelen, maar het ontgaat hun gewoonlijk, dat zij ook nadeel toebrengen aan het land, dat ze neemt. Is het wenschelijk, dat men zich dat nadeel voor een tijd getroost, laat het zich bijvoorbeeld aanzien, dat door représailles het buitenland tot rede zal zijn te brengen, zoo ga men daartoe over. Wij herhalen, dat vraagpunten van regeeringsbeleid buiten de grenzen liggen, die wij ons hier moeten stellen. Doch men ontveinze zich geen oogenblik, dat men door zoo te handelen een offer, misschien een zeer groot offer brengt; men beelde zich niet in, dat men alleen den vreemdeling, niet zich zelven kwetst. Belast het buitenland onze voortbrengselen, zoo is dit een kwaad; maar belasten wij daarop de buitenlandsche voortbrengselen, zoo is dit andermaal een kwaad, èn voor de volken, met wie wij handel drijven, èn voor ons. De regeering moet weten, wat haar te doen staat om nadeelige bepalingen uit vreemde wetgevingen te verwijderen; dat is hare zaak. Maar zij moet niet gelooven, dat zij een euvel tempert, terwijl zij het vergroot.

Uitvoerpremiën.

§ 4.

Nu over den meest gebruikelijken vorm van bescherming uitvoerig is gesproken, kunnen wij ons met betrekking tot

de andere vormen tot de hoofdzaken bepalen. Bijkans alle duurzame bescherming lijdt aan hetzelfde euvel: bevoordeeling van enkelen op kosten van velen; verheffing van bepaalde takken van bedrijf, maar gelijktijdige depressie van andere takken. Bescherming geeft aan de voortbrenging geen nieuwe levenssappen, maar doet slechts parasitische planten ontstaan; zij verrijkt nooit een volk, in zijn geheel beschouwd, maar verarmt het in zekere mate, omdat zij aan een deel der voortbrenging een minder gewenschte richting geeft. Internationaal verkeer is het middel, waarvan een land zich bedient om op voortbrengingsmoeite te bezuinigen; hoofdbestanddeel van een stelsel, dat in zijn geheel kan genoemd worden: indirecte verkrijging van benoodigdheden. In plaats van x voort te brengen, brengt men y voort, en koopt daarmede buitenslands $1^1/_4$ of $1^1/_2$ x, misschien nog meer. Door beschermende rechten het internationaal verkeer te belemmeren, staat gelijk met kunstmatige verhooging der vrachten, bemoeilijking van de toegangen der havens. De werking is verschillend wat het uitwendige aangaat; in het wezen der zaak heeft iedere belemmering van het internationaal verkeer, op hoedanige wijze ook, dezelfde noodlottige gevolgen.

Maar geldt dit evenzeer van uitvoerpremiën? Zij hinderen het ruilverkeer niet, zij bevorderen het juist! — Beginnen wij met op te merken, dat dit laatste in geenen deele vaststaat; het is zeer wel mogelijk, dat uitvoerpremiën de handelsbeweging volkomen onveranderd laten. Dit zal het geval zijn, wanneer de nieuwe industrieën, die door het verleenen dezer premiën te voorschijn komen, arbeidskrachten en kapitalen onttrekken aan bestaande bedrijven, die voor uitvoer werken. Dan komt slechts voor den eenen uitvoer de andere in de plaats, en verhooging van belastingen zal de eenige vrucht zijn van den regeeringsmaatregel. Het zal wezen, of men zich een cijns heeft opgelegd, jaarlijks aan het buitenland te betalen.

Het is echter denkbaar, dat de uitvoeren werkelijk toenemen. Maar dan moeten de invoeren het insgelijks, anders

sluit de betalingsbalans niet meer. Waarin zullen die meerdere invoeren bestaan? In effecten? Er is geen reden om aan meerderen invoer van effecten te gelooven, als de belastingen verhoogd, de besparingen dus verminderd zijn; maar ontstond meerdere effecteninvoer, dan zou dit voor een jaarlijks in stijgende evenredigheid klimmend bedrag moeten zijn, en wel om de reden, die reeds vroeger is vermeld: omdat men zijn bezit van buitenlandsche effecten niet vergrooten kan, zonder een rentevordering ten laste van het buitenland te scheppen. En nog een ander gevolg zou zich dan vertoonen: de arbeidsloonen zouden dalen; want jaarlijks toenemende aanvoer van effecten is een andere uitdrukking voor jaarlijks toenemenden afvoer van kapitaal, en zulk een oorzaak kan slechts gunstig werken op den rentestand, ten koste van het loon. Maar uit deze laatste opmerking blijkt op nieuw de onhoudbaarheid der effectenhypothese: verhooging van den rentestand gaat immers aanvoer van effecten tegen!

De vraag, waarin de meerdere invoeren zullen bestaan, laat slechts één antwoord toe: zij zullen bestaan in goederen. En wat anders zullen de premiën dan uitwerken dan hetgeen wij hebben aangewezen als het gevolg van iedere bescherming, te weten, dat evenveel nationale nijverheid wordt te gronde gericht als opgebouwd en de gebrachte offers door niets worden vergoed? De voorstanders van uitvoerpremiën moeten aannemen, dat door die premiën het totaal der uitvoeren òf onveranderd blijft, òf vermeerdert. Blijft het onveranderd, zoo lijden de niet beschermde industrieën, die voor uitvoer werken; vermeerdert het, zoo vermeerderen ook de invoeren, ten koste der nijverheid, die werkt voor de binnenlandsche markt. In beide gevallen zullen met het bedrag der premiën de belastingen verhoogd zijn, terwijl de de voortbrenging niet is uitgebreid en de baten, die zij verschaft, geen vermeerdering hebben ondergaan.

Geschenken aan het buitenland, ziedaar de kortste, maar tevens de nauwkeurigste bepaling, die men van uitvoerpremiën kan geven. De kostprijs van een artikel is zóóveel per

kilogram. Dit beteekent, dat kapitalen en werkkrachten niet op den normalen voet beloond zouden worden, niet verdienen zouden wat onder gewone omstandigheden voor hen te verdienen is, als de prijs lager ware. Tot dezen prijs echter wil het buitenland het artikel niet koopen, met andere woorden: het buitenland wil onzen arbeid en onze kapitaalaanwendingen niet bezoldigen op den voet, waarop zij bezoldiging kunnen vinden, indien wij juist dit artikel aanbieden. De slotsom ligt voor de hand, dat wij het *niet* moeten aanbieden, dat wij onze krachten en productiemiddelen moeten gebruiken voor andere doeleinden. Komt de wetgever tusschenbeide door te zeggen: een deel van den prijs, namelijk zooveel als de vreemdeling het artikel te duur acht, zal uit de schatkist worden betaald, dan begaat hij een fout, want dan spoort hij juist tot datgene aan, wat zorgvuldig vermeden moet worden. De natie in haar geheel beschouwd wordt dan in haar inkomen verkort; zij neemt genoegen met een onvoldoende betaling; onvoldoend namelijk in verhouding tot de normale baten, die door aanwending van kapitaal en arbeid verkrijgbaar zijn. Alleen de vreemdeling trekt hiervan voordeel.

Kent men de werking van uitvoerpremiën ten opzichte van het land, dat ze verleent, zoo kent men ook den invloed van buitenlandsche uitvoerpremiën op de welvaart van het eigen land. Zoo Frankrijk of Oostenrijk hooge premiën geeft voor den uitvoer van een artikel, dat Nederland gewoon is te verbruiken, kan dit voor Nederland slechts voordeelig zijn. Men zou dwalen door te meenen, dat onze nijverheid dientengevolge geringer of minder productief moet worden. Want òf de buitenlandsche premiën *vermeerderen* onze invoeren, en dan zullen ook onze uitvoeren toenemen; of zij *veranderen* slechts onze invoeren, zoodat voor artikelen, die wij uit den vreemde plachten te ontvangen, nieuwe in de plaats treden; maar ook in dat geval zullen bedrijven, die vroeger in ons land geen rekening gaven, tot bloei komen. Hetgeen de vreemde landen door hunne premiën verliezen, is even

zooveel aanwinst voor de landen, waarheen zij hunne goederen verzenden. Bepaalde industrieën worden benadeeld, misschien te gronde gericht, dat willen noch mogen wij voorbijzien. Maar het nationale inkomen wordt onbetwistbaar vergroot.

Anders intusschen is de werking, wanneer de premiën verleend worden voor artikelen, die wij zelven gewoon zijn uit te voeren, of die wij uitvoeren uit onze koloniën. In zoodanig geval wordt ons een kunstmatig gekweekte concurrentie aangedaan, die slechts schadelijk kan zijn voor onze welvaart. De uitvoerpremiën op suiker, bijvoorbeeld, hebben aan de Nederlandsche en Engelsche kapitalisten, die belang hebben bij de koloniale suikerindustrie, groote verliezen berokkend. Maar wij spreken thans van goederen, die een land niet gewoon is uit te voeren, die het dus òf in het geheel niet, òf slechts voor eigen behoefte voortbrengt. Worden voor zulke goederen door het buitenland uitvoerpremiën verleend, dan meenen wij op grond van het geleverde betoog te mogen volhouden, dat de nationale welvaart in dat land daar niets bij verliest, er zelfs bij wint. Het staat er mede gelijk, of het jaarlijks een zekere schatting ontving.

Verdient het dan ook afkeuring, door invoerrechten, die met het bedrag der uitvoerpremiën gelijk staan, de werking dezer laatsten te niet te doen? Als Frankrijk bijvoorbeeld een uitvoerpremie geeft van zóóveel cents per 100 kilogram meel, is het dan verkeerd, dat Nederland den invoer van meel met een recht van gelijk bedrag bezwaart? Wij gelooven het inderdaad, maar beseffen niettemin, dat wij nog andere gronden dan de hierboven genoemde moeten aanvoeren om het te bewijzen. Want men zou al hetgeen zoo even over de werking van buitenlandsche uitvoerpremiën in het midden is gebracht kunnen beamen, en toch, neen juist daarom, van oordeel kunnen zijn, dat invoerrechten als de hier bedoelde goedkeuring verdienen.

Men zou namelijk aldus kunnen spreken. Te eeniger tijd komt het buitenland stellig tot het inzicht van het verkeerde,

het reeds uit een financieel oogpunt onhoudbare, van zijn stelsel. Gebeurt dit echter en heeft men niet van stonde aan de werking der premiën door invoerrechten te niet gedaan, dan is er een dubbel nadeel te wachten. Eerst brengen de premiën een gedeelte onzer nijverheid tot kwijning. Hier staat nu wel tegenover, dat zij een ander deel tot bloei brengen; maar straks, als de premiën worden afgeschaft, is de voorwaarde van dien bloei vervallen. Dan herleeft wel wat eerst vernietigd is, maar wat leven heeft verkregen, wordt nu ook te gronde gericht. Groote kapitaalverliezen zijn van dit een en ander het gevolg. De ondernemers, die door de invoering der premiën zijn benadeeld, hebben misschien hunne fabrieken afgebroken, hunne werktuigen tot spotprijzen verkocht; en thans komen de ondernemers, die door de afschaffing der premiën schade lijden, aan de beurt om hetzelfde te doen. Mag een regeering de industrie van haar land bloot stellen aan zulke schokken? Is het niet haar plicht stoornissen in de voortbrenging, in de regelmatige ontwikkeling der nationale nijverheid, voor zooveel haar dit mogelijk is te keer te gaan?

Er schuilt kracht in dat betoog, maar de bedenkingen, die men daartegen zou kunnen opperen, schijnen ons nog sterker. Ten eerste leert de ondervinding, dat jaren en jaren kunnen verloopen, eer uitvoerpremiën, die een wetgever eens heeft toegekend, worden afgeschaft. Sedert hoe lang, bijvoorbeeld, wordt niet in vele landen van Europa de suikerindustrie door dit middel beschermd! Bestaat er gegronde reden om te denken, dat de premiën van korten duur zullen zijn, ja, dan verdient het ernstige overweging den maatregel te nemen, dien men aanbeveelt; maar wij zouden zeggen: dan is die maatregel schier onnoodig, want de fabrikanten, die onder de premiën lijden, zullen dan wel zoo verstandig zijn van hunne fabrieken niet af te breken, hunne werktuigen niet te verkoopen. Zij zullen begrijpen, dat zij te kampen hebben met tijdelijke moeilijkheden, moeilijkheden als die, waaronder elke industrie op hare beurt gedrukt wordt en die men tracht te overwinnen. Bestaat er daarentegen geen uitzicht op een

spoedigen terugkeer in het buitenland tot een gezonder stelsel, waarom dan de voordeelen, die de premiën verschaffen en die misschien een lange reeks van jaren genoten zullen worden, prijs gegeven?

In de tweede plaats: meestal worden de premiën toegekend in zoodanigen vorm, dat het moeilijk is nauwkeurig te berekenen hoeveel zij bedragen. Zij hebben gewoonlijk den vorm van zoogenaamde *drawbacks*, dat is, vergoedingen van betaalde accijnzen of invoerrechten, waarbij meer wordt vergoed dan er betaald is. Een artikel bijvoorbeeld, grondstof van nijverheid, wordt door een of ander recht getroffen; om nu te zorgen, dat men de nijverheid niet hindert, geeft men bij uitvoer van het fabrikaat terug, wat men rekent dat voor de grondstof aan recht is voldaan. Maar bij die rekening overschat men het betaalde recht opzettelijk; of wel, de fabrikant leerde allengs meer uit de grondstof verkrijgen, dan hem aanvankelijk mogelijk was, maar de vergoeding bleef dezelfde. Op dezen voet zijn al de uitvoerpremiën van den nieuweren tijd geregeld. Hoeveel zij bedragen, weet niemand met juistheid aan te geven, buiten degenen, die er voordeel van trekken; ook is dat voordeel gewoonlijk niet voor allen hetzelfde, want de eene ondernemer weet zijne grondstoffen beter aan te wenden dan de ander. Hoe hoog zal men het invoerrecht, dat tegen de buitenlandsche premie moet opwegen, nu stellen? Het ligt voor de hand, dat hier gelegenheid is tot grove misvatting en dat hetgeen slechts bedoeld is afwering van schade te zijn, bijkans van zelf bescherming wordt. De belanghebbenden zullen er altijd op aandringen het recht zóó te stellen, dat het ten minste gelijk is aan de hoogste premie, die verleend wordt. Maar het is zeer wel denkbaar, dat die hoogste premie slechts genoten wordt door betrekkelijk weinigen, en in dat geval is het recht geen equivalent, maar veel meer dan een equivalent.

Evenals de premie zelve wordt in vele gevallen haar invloed op de prijzen te hoog aangeslagen. Wanneer, bijvoorbeeld, in een bepaald land een artikel niet met normale winst voor

de wereldmarkt kan worden voortgebracht en een uitvoerpremie dit mogelijk maakt, zal de prijs van dat artikel niet met het volle bedrag der premie kunnen dalen, want dan zou weldra in dat land de vorige toestand terugkeeren: de producenten zouden evenveel verloren als gewonnen hebben. De premie zal er dus nooit een zoodanige uitbreiding aan de voortbrenging doen geven, als noodig is om de prijs van het artikel te verlagen tot het zoo even genoemde punt. Tijdelijk moge dit het geval zijn, doch na eenigen tijd zal men in het land met de premie de voortbrenging intoomen, en dan verheft de prijs zich weder. Dezelfde loop van zaken is te verwachten, indien premie wordt verleend voor den uitvoer van een artikel van algemeen verbruik, dat uit verschillende landen wordt verkregen. De prijs op de wereldmarkt zal ook nu dalen, maar daalt hij belangrijk, zoo wordt de toevoer minder, zoowel uit het premie verleenende land als uit andere landen. Werd in zulke gevallen een invoerrecht geheven, dat met het bedrag der premie overeen kwam, dan zou aan den binnenlandschen producent méér dan zijne schade worden vergoed, misschien belangrijk meer.

Hierbij komt, dat in staten, die den uitvoerhandel begunstigen, het beschermend stelsel doorgaans nog op vele andere wijzen wordt toegepast. Is dit zoo, dan zal de premie dikwijls te beschouwen zijn als een teruggaaf aan de voor uitvoer werkende ondernemers van hetgeen de bescherming der overige ondernemers hun door hoogere geldloonen en hoogere prijzen van werktuigen en brandstoffen kost. Zij maakt dan deel uit van een stelsel, welks algeheele opheffing dezulken, die schijnbaar begunstigd zijn, meer tot voordeel dan tot nadeel zou strekken.

Eindelijk: wanneer men invoerrechten heft, ten bate van hen, die benadeeld zijn door buitenlandsche uitvoerpremiën, zal men dezelfde gunst niet kunnen weigeren aan hen, die benadeeld zijn door buitenlandsche fiscale wetgeving van anderen aard. Het is meermalen betoogd, dat heffing van hooge invoerrechten in een naburig land daar een werking kan hebben, welke met die van uitvoerpremiën volkomen gelijk staat.

Dit zal het geval zijn, wanneer de aldus beschermde producenten, om den binnenlandschen prijs niet te drukken, dus het voordeel der bescherming niet te verliezen, hun aanbod op de binnenlandsche markt beperken en datgene, wat zij boven een bepaalde — misschien onderling vastgestelde — hoeveelheid voortbrengen, buitenslands verkoopen. Hun belang kan medebrengen, dat zij alzoo handelen, en indien dit geschiedt zal de prijs van het artikel op de wereldmarkt dalen, evenzoo als ware een uitvoerpremie verleend. Moet de staat, die de beginselen van den vrijen handel toepast, ook ter wille van hen, die door deze laatste praktijken schade ondervinden, van zijne beginselen afwijken? Doet hij het niet, terwijl hij het wel doet ter wille van de eerstgenoemden, zoo begaat hij een onbillijkheid. Maar laat hij zich daartoe verlokken, wat blijft dan over van de handhaving zijner beginselen? Door invoerrechten de werking van buitenlandsche premiën te keer te gaan is: den eersten stap te zetten op een weg, waarop vele andere stappen van zelf moeten volgen, en die tot volledige invoering van het beschermend stelsel leidt.

---

§ 5.

Bescherming der nationale vlag.

Ten slotte nog een woord over bescherming der nationale scheepvaart. Zij wordt gemeenlijk in dezen vorm verleend, dat men goederen, die in buitenlandsche schepen worden aangevoerd, hoogere rechten laat betalen. Ter beoordeeling van dit stelsel moeten wij aannemen, dat de vrachten, wanneer zij aan het vrije spel van vraag en aanbod werden overgelaten, onvoldoende zouden blijken om een nationale scheepvaart te doen ontstaan of in het leven te houden; met andere woorden, dat bij gemis van differentieele rechten de buitenlandsche goederen onder vreemde vlag zouden binnenkomen en de uitvoerproducten onder vreemde vlag zouden verzonden worden. Alleen bij die onderstelling heeft deze soort van bescher-

ming een redelijk doel. Is de begunstiging der nationale vlag overbodig, zoo kan zij geen ander gevolg hebben dan òf dat de nationale scheepvaart, door tegen mededinging beveiligd te zijn, achterlijk blijft, vergeleken met de buitenlandsche, òf dat de vrachten juist zooveel lager worden als het verschil in rechten bedraagt. Is daarentegen bij gemis aan bescherming nationale scheepvaart onbestaanbaar, dan sluit dit in, dat uit hoofde der bescherming de vrachten hooger zijn, dan zij anders zouden wezen.

Hierin ligt al dadelijk een ernstige grief tegen dit stelsel, want hooge vrachten zijn schadelijk voor verbruikers en voortbrengers beiden. Men betaalt meer voor buitenlandsche goederen en moet bij verkoop van eigen goederen aan den vreemdeling met lagere prijzen genoegen nemen, naarmate het vervoer kostbaarder is. Maar de voorstanders van bescherming der nationale vlag meenen, dat tegenover dit nadeel een belangrijk voordeel staat, het voordeel namelijk van een bloeiende eigen scheepvaart, met al de directe en indirecte baten, die zij verschaft. Is het niet beter, vragen zij, dat de handel een weinig belemmerd wordt, dan dat er stilstand zij op de werven, en vreemde schepen al de vracht verdienen, die voor het goederenvervoer te water betaald moet worden? De schade, aan het ruilverkeer toegebracht, behoeft niet belangrijk te wezen. Stellen wij, dat de vrachten 25 percent hooger worden, dan zij onder de vrije mededinging zouden zijn. Dit ware in menig geval voldoende, en het zou een vracht van *f* 60 per last van 2000 kilogram slechts met drie kwart cent per kilogram, verhoogen! Is het verkrijgen of behouden van een nationale scheepvaart hiermede te duur betaald?

De hier gestelde vraag heeft veel overeenkomst met die betreffende de uitvoerpremiën. Bij onbeperkte mededinging, ziedaar het uitgangspunt, is nationale scheepvaart niet bestaanbaar: dit beteekent, dat de rentestand en de stand der arbeidsloonen te hoog zijn om een ondernemer te vergunnen, indien hij schepen laat bouwen en die schepen op vracht laat varen, een normale winst over te houden. Die normale winst

zou uitblijven, ja misschien zou er verlies zijn. Doch als de rente en het loon zulk een stand hebben bereikt, en dat niet tijdelijk, wegens samenspanningen, maar duurzaam, zoo moet het wezen, omdat de aanwending van kapitaal en arbeid grootere voordeelen verschaft in andere bedrijven, dan in het vak der reederij verkregen kunnen worden. Welk nut is onder die omstandigheden te verwachten van wetgevende maatregelen, waardoor aan sommige ondernemers een prikkel wordt gegeven, op kosten van het algemeene inkomen, om zich toch op dit vak toe te leggen? Zulke maatregelen kunnen slechts ten gevolge hebben, dat een deel der voortbrenging in een richting wordt geleid, die ten aanzien der publieke welvaart slechte uitkomsten geeft.

Wij raken hier een punt aan, dat de protectionisten steeds uit het oog verliezen. De uitdrukking: dit of dat bedrijf geeft geen rekening, schijnt niet volkomen door hen begrepen te worden. Er is geen soort van onderneming, die niet met voordeel kan gedreven worden, zoo de loon- en de rentestand het slechts vergunnen. Men kan zich in het afgetrokkene een peil van loon en rente voorstellen, waarbij in Noordelijke streken het teelen van Zuidelijke gewassen winst oplevert. Maar het zal een bijzonder laag peil moeten zijn, zoo laag, dat de kapitalist noch de arbeider daarbij op den duur zou kunnen leven. Waaraan is het te danken, dat loon en rente, in ons land bijvoorbeeld, niet tot dit lage peil zijn afgedaald? Immers hieraan, dat de aanwending van arbeid en kapitaal reeds bij een aanmerkelijk hooger peil aan de ondernemers voordeelen verschaft. Voordeelen verschaft zelfs aan die ondernemers, die onder de ongunstigste omstandigheden werken; want wij weten, dat het loon en de rente voor geleend kapitaal niet geregeld worden door de baten der bevoorrechte ondernemers, maar door de baten der ònbevoorrechte. Hieruit volgt echter, dat het kunstmatig, het op algemeene kosten aankweeken van een tak van nijverheid nooit wenschelijk kan zijn. De stand van loon en rente zegt duidelijk: deze of gene industrie te beoefenen is onraadzaam. Nu koopt de wetgever

als het ware de ondernemers om, opdat zij het tòch zullen doen!

Het geval, dat wij hier behandelen, verschilt hemelsbreed van dat, waarover in een vorig hoofdstuk is gesproken, toen wij de leemten aanwezen, die in de voortbrenging achterblijven, wanneer de staat alle productie aan de particuliere nijverheid overlaat. Want in dit geval zou er geen leemte ontstaan. Komt er geen nationale scheepvaart, dan zal daarom de scheepvaart zelve niet ontbreken, maar het zal scheepvaart onder buitenlandsche vlag zijn. Bescherming heeft hier zoomin als op elk ander gebied aanvulling der particuliere nijverheid ten doel, maar alleen: een deel der particuliere nijverheid te brengen op een gebied, dat zij uit zich zelve niet zou gekozen hebben. Hoe zal dit in het belang der nationale welvaart zijn, wanneer sommigen daardoor gedrongen worden tot ondernemingen, die zonder bijbetaling uit de schatkist de winst niet kunnen opleveren, welke andere aanwending van kapitaal en arbeid, blijkens den stand van rente en loon, in staat is hun te verschaffen? Ook het kleinste blijvende offer, in het belang der nationale scheepvaart aan de bevolking opgelegd, zou te zwaar zijn, want het doel, zuiver economisch gesproken, is hier in het geheel geen offer waard. Reederijen, die niet uit eigen middelen een normale winst kunnen opleveren, zijn schadelijk te achten; ten minste, wanneer het vast staat, dat scheepsruimte in geen geval ontbreken zou. En in dit geval zou zij niet ontbreken, zelfs tot lager prijs verkrijgbaar zijn.

Brengt het ook verandering in de slotsom dezer redeneering, wanneer een volk effecten bezit? Men zou kunnen zeggen: die effecten zijn geen kapitaal; hunne aanwezigheid, afgezien van de rente, die zij geven, draagt dus niets bij tot de publieke welvaart. Konden zij in schepen en loonfonds voor de bemanning dier schepen worden omgezet, het zou een weldaad wezen voor het land, dat daardoor aan kapitaalrijkdom zou winnen! Zeker is het denkbaar, zelfs waarschijnlijk, dat bijaldien een kunstmatige prikkel werd gegeven aan het reederijvak, verscheidene renteniers hunne effecten voor scheeps-

aandeelen of voor aandeelen in stoomvaartmaatschappijen zouden verruilen. Maar die kunstmatige prikkel kan slechts gegeven worden door een middel, dat nadeelig werkt op den bloei van menigen tak van nijverheid, want in onze dagen van scherpe mededinging heeft reeds de kleinste vrachtverhooging beteekenis. Daar alles wat de strekking heeft om de inkomsten uit nijverheid te verminderen de geldbelegging in effecten bevordert, zou tegenover het aanbod van effecten een vraag ontstaan, die allicht nog grooter ware; het zou kunnen gebeuren, dat in plaats van uitvoer invoer van effecten plaats greep.

Tot versterking van deze redeneering willen wij nog op iets wijzen, dat gewoonlijk aan de aandacht ontsnapt en hier toch van groot gewicht is; te weten, dat vrachtbetaling aan buitenlanders binnenslands vertier geeft, welk vertier vervalt, zoodra die betaling ophoudt. De protectionisten herinneren ons gaarne aan de welbekende waarheid, dat de betalingsbalans, voor zoover zij alleen op goederen betrekking heeft, bij menig volk niet sluit; een land bijvoorbeeld, dat een uitgebreide vrachtvaart heeft, zal belangrijk meer invoeren dan uitvoeren. Wij maken ons deze herinnering ten nutte door op te merken, dat dan ook een volk, welks handel met buitenlandsche vaartuigen wordt gedreven, meer zal uitvoeren dan invoeren. Niet met geld, niet met effecten, maar met goederen zal de vracht, die den vreemdeling verschuldigd is, worden voldaan. Vrachtbetaling aan buitenlanders is ruilverkeer met buitenlanders: een ruilverkeer, waarbij van den eenen kant goederen geleverd, van den anderen kant diensten bewezen worden. Zoodra door bescherming der nationale vlag de diensten van den vreemdeling niet langer noodig zijn, neemt de goederenuitvoer, die tot vrachtbetaling diende, een einde; want anders zou een duurzaam gunstige betalingsbalans ontstaan, en wij weten, dat een duurzame gunstige betalingsbalans slechts mogelijk is bij steeds dalende waarde van het geld op de wereldmarkt of steeds toenemende behoefte aan ruilmiddelen in het eigen land. Zoomin het een als het ander wordt door differentieele rechten ten gunste der nationale

scheepvaart teweeggebracht; de goederenuitvoer moet dus verminderen, en die vermindering zal noodwendig gepaard gaan met achteruitgang in onderscheidene takken van bedrijf. Een nieuw bewijs voor de stelling, die wij herhaaldelijk hebben voorgedragen: de bloei, dien bescherming op sommige plaatsen te voorschijn brengt, wordt altijd verkregen door kwijning te veroorzaken op andere punten.

---

§ 6.

Internationaal verkeer als kenteeken van volkswelvaart.

Wij nemen thans afscheid van het onderwerp, dat ons in dit hoofdstuk heeft bezig gehouden. De stof is niet geheel uitgeput, want er zijn nog soorten van bescherming behalve de genoemde, doch men kent nu de methode, naar welke zij beoordeeld moeten worden. Zij bestaat vooral hierin, dat men zich niet bepaalt tot waarneming van hetgeen terstond de aandacht treft, maar den blik zoover mogelijk uitstrekt, zich den nieuwen toestand, dien de bescherming teweegbrengt, zoo volledig mogelijk voorstelt, zoodat geen der berekenbare gevolgen aan het oog ontsnapt. Bij dat onderzoek is er geen betere gids dan de leer der wisselkoersen. Niet omdat de wisselkoersen zelve op het internationaal verkeer altijd een grooten invloed oefenen; hunne rijzingen en dalingen hebben slechts in die landen veel beteekenis, waar het muntwezen in een gebrekkigen toestand verkeert, waar dus de grenspunten, tusschen welke zij zich bewegen kunnen, ver van elkander liggen, of waar — hetgeen ook mogelijk is — voor de rijzing geen grens bestaat. Maar het onderzoek naar de oorzaken, die de wisselkoersen regelen, leidt tot kennis van de wetten, die de verspreiding der muntmetalen beheerschen en waardoor de arbeidsprijzen in de verschillende landen worden bepaald; tot datgene alzoo, wat meer dan iets anders licht verspreidt over het goederenverkeer. Het is niet toevallig,

dat een volk dit artikel invoert, dat artikel uitvoert, van landbouw of van veeteelt, van landbouw en veeteelt of wel van nijverheid, zijn hoofdbestaan maakt. Het is toevallig, dat zijn betalingsbalans deze of gene eigenaardigheden heeft; dat de twee zijden van die balans, wat de goederen betreft, steeds met elkander in evenwicht zijn, of wel de eene zijde altijd een overwicht aantoont. Dit hangt samen met den geheelen economischen toestand van dat volk: met de gesteldheid van zijn bodem, het cijfer zijner bevolking, zijn rijkdom of armoede aan kapitaal. En dit alles vindt zijn meest concrete uitdrukking in den arbeidsprijs, dat is, in de geldelijke belooning der productieve diensten. Wie den arbeidsprijs in een land heeft verklaard, heeft den sleutel gevonden tot verklaring van den handel, dien dat land met het buitenland drijft, dus ook van de gestalte die er de voortbrenging aanneemt.

Tot besluit van dit hoofdstuk wenschen wij nog een punt te behandelen, dat wel is waar met het stelsel van bescherming in geenerlei verband staat, doch waarop de overweging der voor- en nadeelen van bescherming als van zelf de aandacht richt.

Wanneer men nagaat of een land voorspoedig is, verzuimt men nooit een blik te werpen op de handelsbeweging, het toe- of afnemen der in- en uitvoeren. Het vermeerderen van die cijfers — van de uitvoeren inzonderheid! — wordt vrij algemeen voor een teeken van welvaart gehouden. En dikwijls zal het dit ook zijn. Heeft een volk in zijn bodem nieuwe hulpbronnen ontdekt of van bekende krachten beter partij leeren trekken, dan zal het bedrag zijner uitvoeren, dus geheel zijn internationaal verkeer, toenemen, en dit zal buiten twijfel een teeken van vermeerderde welvaart zijn. Naast deze gevallen echter zijn andere, waarin groei van den handel geen vooruitgang, maar achteruitgang bewijst; ja het kan voorkomen, dat vermindering van den handel een teeken van grooter welvaart is. De statistiek der uit- en invoeren mag nooit op zich zelve tot maatstaf dienen; zij verschaft slechts licht in verband met vele andere gegevens.

Om dit aan te toonen herinneren wij eerst aan de ongelijke verhouding tusschen loon en rente als oorzaak van handelsverkeer. Wij hebben gezien, dat die oorzaak op zich zelve niet sterk genoeg geacht kan worden om veel handel te doen ontstaan, maar dat zij in vereeniging met andere oorzaken daartoe kan bijdragen; valt zij weg, zoo heeft dit derhalve invloed. Men stelle zich nu voor, dat de loonen betrekkelijk hoog zijn in een land, dank zij grooten overvloed van kapitaal. Maar door financieel wanbeheer of door mislukte speculatiën van particulieren gaat zeer veel kapitaal te niet, zoodat de rente belangrijk stijgt, de loonen belangrijk dalen, en beide meer gelijk worden aan de loonen en renten bij naburige volken. Nu zal de handel geringer worden en dit zal een teeken van achteruitgang zijn. Doch wij hadden ons even goed kunnen voorstellen, dat de loonen en renten oorspronkelijk met die der naburige volken op ééne hoogte stonden, zoodat de kapitaalvernietiging geen gelijkheid deed ontstaan, maar ongelijkheid veroorzaakte. Dan zou de handel juist geprikkeld zijn en door het toenemen der in- en uitvoeren zou de achteruitgang zich openbaren.

Wij willen in de tweede plaats herinneren aan het bezit van een rijken bodem als oorzaak van handelsverkeer. De voordeelen uit den handel ontstaande kunnen te niet gaan of veel verminderen door gebeurtenissen, die voor het volk, dat zulk een bodem bezit, ongunstig zijn te achten, zooals uitbreiding van vervoermiddelen in verre landen, uitvindingen, waardoor men elders goederen leert gebruiken, die op minder rijken grond verkrijgbaar zijn. In dat geval zal de kwijning van het internationaal verkeer met kwijning der volkswelvaart samenvallen. Doch ook een zeer gelukkige oorzaak kan zulk een handel te gronde richten. Gesteld, het volk, waarvan wij spreken, heeft weinig kennis en weinig kapitaal. De grondstoffen, die zijn vruchtbare bodem oplevert, gaan slechts naar het buitenland om grootendeels als fabrikaten voor eigen gebruik terug te keeren. Zoodra nu zulk een volk beschaafder en rijker wordt, zal het dien handel staken, om-

dat het zijne grondstoffen dan zelf zal verwerken; hetgeen toch zeker, daar het langs natuurlijken weg geschiedt, een vooruitgang zal zijn.

Denken wij eindelijk aan toeneming van kapitaal en bevolking in een land, waar de beste en bestgelegen gronden reeds in cultuur zijn gebracht, waar uitbreiding van landbouw en veeteelt dus slechts mogelijk is op gronden van minder hoedanigheid en ongunstiger ligging. Daling van den arbeidsprijs, tenzij tegenwerkende oorzaken die verhoeden, is daar onvermijdelijk, maar uit die daling vloeit vermeerdering van handel voort, want het is ondenkbaar, dat zij de kostprijzen in geld van alle zaken onveranderd laat. Als de voortbrengingsmoeite ten aanzien van landbouw- en veeteeltproducten stijgt, stijgt zij niet noodwendig ten aanzien van alle overige goederen, stijgt zij evenmin ten aanzien van die producten zelve gelijkmatig. De toestand zal deze zijn bijvoorbeeld: daling van den arbeidsprijs als van 10 tot 9; vermeerdering der hoeveelheden kapitaal en arbeid benoodigd tot voortbrenging (onder de ongunstigste omstandigheden) van artikel A als van 9 tot 10; van B, als van 9—11; van C, als van 9 tot $9^1/_2$; terwijl er voor D in het geheel geen vermeerdering is waar te nemen. Het is duidelijk, dat nu de kostprijs in geld voor A onveranderd zal blijven; voor B zal stijgen, voor C zal dalen, voor D nog sterker zal dalen. Laten de vrachten het toe, dan zal invoer van B, uitvoer daarentegen van C en D hieruit volgen. En het is denkbaar, dat de uitbreiding van handelsverkeer, die nu plaats vindt, zeer belangrijk wordt. Dit zal het geval kunnen zijn, indien de hoedanigheid en ligging der gronden, die in gebruik genomen moeten worden, veel verschillen van die der tot dusver gebruikte. Dan zal het misschien voordeeliger wezen die gronden vooralsnog in het geheel niet in cultuur te brengen, maar een uitbreiding te geven aan de fabrieksnijverheid, en in de nieuwe behoeften aan landbouw- en veeteeltproducten door invoer te voorzien.

Men zou deze voorbeelden kunnen vermeerderen, en dan zou het telkens blijken, dat toeneming der handelsbeweging

een zeer bedriegelijke maatstaf is tot beoordeeling van den economischen toestand eens volks, daar zij zoowel uit schadelijke als uit gelukkige veranderingen kan voortvloeien. Dat hieruit geenerlei gevolgtrekking kan worden afgeleid aangaande den invloed, dien het vrije ruilverkeer op de welvaart heeft, vereischt geen betoog: wanneer een volk, om de werking van een ongunstige gebeurtenis te temperen, tot vermeerdering van handel met het buitenland de toevlucht neemt, is dit zeer zeker een aanwijzing van verarming, maar tevens een middel tegen die verarming. Het gebruik van geneesmiddelen is niet verkeerd te noemen, omdat het blijk geeft van ongezondheid. Wij moeten de hier verkregen uitkomst alleen daarom in het oog houden, omdat zij een waarschuwing behelst tegen de fout, waarin men licht vervalt, van de handelsbelangen met de algemeene belangen te vereenzelvigen. Wanneer luide klachten worden aangeheven over vermindering van handel en scheepvaart, is men licht geneigd aan achteruitgang van den geheelen economischen toestand te gelooven, en de commercieele pers doet gewoonlijk in zulke gevallen wat zij kan om dat geloof te versterken. Wij spreken niet tegen, dat kwijning in den handel met algemeene kwijning *kan* gepaard gaan. Maar als dit zoo is, zal het door een nauwlettend onderzoek bewezen moeten worden, want de kwijning van den handel op zich zelve bewijst hier niets [1]).

[1]) Verg. de juiste opmerkingen van PAUL LEROY BEAULIEU, Traité d'économie politique, Deel 1, bl. 503.

HOOFDSTUK V.

De Voortbrenging en het Grondbezit.

§ 1.

Inleiding.

De problemen, waarover het vorige hoofdstuk liep, het werd in den aanhef herinnerd, behooren tot dezulke, waarover reeds bij de opkomst onzer wetenschap is gedacht en geschreven. Hetzelfde kan niet gezegd worden van die, waarbij wij nu de aandacht gaan bepalen; zij zijn niet veel ouder dan onze eeuw. Agrarische moeilijkheden hebben altijd bestaan, maar eerst in de laatste honderd jaren is de regeling van het grondbezit een voorwerp geworden van wetenschappelijk denken. Men raadplege de bijna vijftig deelen, waaruit CUSTODI's verzameling van Italiaansche economisten uit de 16e tot de 18e eeuw bestaat; of make aan ROSCHER's hand een wandeling door de oudere economische litteratuur van Duitschland; of verdiepe zich in een dier rijke verzamelingen, hetzij van Engelsche, hetzij van Hollandsche brochures uit de zeventiende eeuw, die in enkele openbare bibliotheken worden aangetroffen Men zal schier alle economische onderwerpen behandeld vinden, maar die, waaraan wij thans den naam van agrarische quaestiën geven, te nauwernood.

Het is in de eerste plaats aan de Fransche revolutie te danken, dat wij thans in die onderwerpen levendig belang stellen. Zij heeft niet alleen in Frankrijk zelf den boerenstand uit de knellende banden van het Ancien Régime bevrijd,

maar den stoot gegeven tot een gelijke hervorming in de overige landen van Europa, waar het feodale grondbezit bestond, een stoot, waarvan de laatste werking in Rusland is gevoeld, toen daar het lijfeigenschap in 1861 werd opgeheven. Men wilde Frankrijk's voorbeeld in de wijze en voorwaarden der boerenbevrijding niet volgen, meer billijkheid betrachten dan ginds was in acht genomen, en juist dit gaf aanleiding tot ernstig nadenken en onderzoek. De boeren zijn er slecht bij gevaren, dat men stap voor stap gevorderd is, als in Pruisen, of veertig, vijftig jaren gedraald heeft, als in Oostenrijk; maar de wetenschap heeft er bij gewonnen; zooals zij thans nog wint bij den strijd, die over het gemeentelijk grondbezit in Rusland, door de wetgeving van 1861 onaangeroerd gelaten, wordt gevoerd. De praktijk vindt baat bij een spoedige oplossing van moeilijkheden, een langzamer tred komt der wetenschap ten nutte.

Er is meer, dat belangstelling heeft gewekt. RICARDO en MALTHUS hebben gewezen op de beperktheid van den grond en, in eene verre toekomst, het schrikbeeld van chronischen hongersnood doen rijzen. Geschiedkundige onderzoekingen hebben ons bekend gemaakt met oude vormen van grondbezit, en zij leerden ons opmerken, dat die vormen voor een groot gedeelte nog ten huidigen dage bestaan. Engeland ondervond bij de regeling der landrente in Britsch-Indië bezwaren, die het slechts door regeling van het grondbezit kon oplossen; ook hier te lande heeft een Indisch agrarisch probleem veel aandacht getrokken: men denke aan den strijd over het gemeentelijk grondbezit op Java. Zelfs in staten, die meenden met de agrarische problemen voor goed te hebben afgerekend, traden deze problemen sterk op den voorgrond; Engeland staat nog altijd voor een agrarische quaestie in Ierland, Italië in Sicilië. Voorts deed de daling der graanprijzen, die de inkomsten uit den grond aanmerkelijk heeft verminderd, bij zeer velen de vraag rijzen, of de betrekkingen tusschen eigenaars en pachters in de wetboeken goed zijn geregeld.

Onder hen, die hervorming of althans verbetering op agrarisch gebied noodig achten, vindt men vier richtingen, welke niet alle vijandig tegenover elkander staan. De eerste richting is die van HENRY GEORGE, den bekenden Amerikaanschen schrijver. Zij, die daartoe behooren, wenschen den grond „genationaliseerd" te zien; eene uitdrukking, die niet door allen in gelijken zin wordt opgevat, die echter dit te kennen geeft, dat zij een toestand wenschen, waarin door particuliere personen geen pacht meer zal geheven worden. Lijnrecht tegenover hen staan dezulken, die veeleer een krachtige ontwikkeling van den stand der boereneigenaars verlangen, die maatregelen aanprijzen en noodig achten om dezen stand voor ondergang te behoeden. Tot die maatregelen behoort een bijzondere regeling van het boerenerfrecht. Een derde richting, vooral in Engeland vertegenwoordigd, schrijft *Free trade in land* in haar vaandel en komt op tegen alle wetsbepalingen en gebruiken, die beletten, dat het grondbezit wordt verbreid. Ieder gebondenheid, die geheel of ten deele onvervreemdbaarheid van het vaste goed teweeg brengt, keurt zij af. Een vierde richting, op welker bestaan reeds hierboven werd gezinspeeld, wordt vertegenwoordigd door hen, die inzonderheid op den toestand der pachters het oog vestigen. Zij achten het onbillijk, dat deze laatsten nagenoeg uitsluitend de risico's van het landbouwbedrijf dragen; vooral, dat hun bij de beeindiging der pachtovereenkomt niet de teruggave van hetgeen zij aan de verbetering van den grond hebben te kosten gelegd is gewaarborgd.

Gelijk bij de meeste economische problemen, zijn ook bij deze twee groote belangen betrokken, dat der ruime voortbrenging en dat der gelijkmatige verdeeling. Wij zullen bij onze onderzoekingen geen van beide mogen verwaarloozen. De grond is een der grootste productiemiddelen; die van Nederland alleen heeft een koopwaarde van ongeveer drie milliarden. Dit productiemiddel moet de rijkste vruchten kunnen leveren, waartoe het in staat is; geen stelsel van bezit of beheer, dat aan dezen eisch te kort komt, heeft aanspraak op

onzen steun. Maar niet minder is het een schaduwzijde van stelsels van grondbezit, of van erfrecht met betrekking tot den grond, wanneer zij opeenhooping van rijkdom in weinige handen begunstigen. Veel moet hunne werking uit anderen hoofde goed maken, zal men, ondanks dat groote bezwaar, met zulke stelsels vrede kunnen hebben.

Werpen wij eerst een blik op het verleden, om den historischen achtergrond te ontdekken van de problemen, die thans onze aandacht vragen.

---

§ 2.

Het grondbezit in de Middeleeuwen.

Reeds lang eer het West-Romeinsche rijk ten val neigde, was in Italië het stelsel van groote landgoederen, van *latifundia*, zeer verbreid. Wij kunnen de oorzaken, die den kleinen boerenstand in Italië hadden verminderd, hier niet opsommen [1]; het zij genoeg te vermelden, dat reeds in de dagen van Augustus veel land in het bezit gekomen was van groote kapitalisten, die het beheer meestal overlieten aan rentmeesters. Het werd gebruikelijk het land te splitsen in twee deelen, waarvan het eene voor rekening van den eigenaar werd bebouwd, terwijl het andere deel in bruikleen werd gegeven aan de arbeiders, die er elk hunne eigene woning hadden en aan den eigenaar jaarlijks het een en ander moesten leveren of betalen [2]. Waren die arbeiders louter slaven, of ook anderen? Of waren er louter slaven in den aanvang en zijn de

[1]) Zie daarover o. a. Dr. H. BUHL, Die agrarische Frage im alten Rom, 2e Editie, Heidelberg 1878. Tegen de meening, volgens welke de kleine grondeigendom zou verdwenen zijn, heeft FUSTEL DE COULANGES ernstige bezwaren aangevoerd in zijne Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. L'alleu et le domaine rural, bl. 22—27.

[2]) FUSTEL DE COULANGES, Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France, Première partie, bl. 216. Zie ook, in het zoo even aangehaalde werk, bl. 80—87, deel uitmakende van het zeer lezenswaardige eerste hoofdstuk: La villa gallo-romaine.

latifundia van lieverlede ook door personen uit andere standen bevolkt, terwijl de slaven, dank zij de betrekkelijke zelfstandigheid, die hun gegund was, tot een hoogeren stand zijn opgeklommen? Zooveel is zeker, dat wij in den lateren keizertijd op de groote landgoederen verschillende klassen van lieden aantreffen, die, hoezeer hunne rechtstoestanden niet dezelfde zijn, zonder groote onnauwkeurigheid met een algemeenen naam, met den naam van *Colonen*, kunnen worden aangeduid. Zij waren grondhoorig en mochten dus het goed, waarop zij woonden, niet verlaten; doch hiertegenover stond, dat de eigenaar hen niet verwijderen mocht, en een wet van het jaar 325 [1]) verbood hem evenzeer de cijnsen, die de colonen te betalen hadden, te verhoogen. Over den oorsprong van het colonaat is veel getwist [2]), maar de instelling zelve is goed bekend. VON SAVIGNY [3]) beschrijft haar aldus. De colonen waren door hunne geboorte aan den grond gebonden, niet als daglooners, maar als pachters, die voor eigen rekening een stuk land bebouwden en daarvoor producten of geld uitkeerden. Dat zij op het goed van den eigenaar ook diensten te praesteeren hadden, blijkt niet [4]). Zij bezaten geen eigenlijk recht op den grond; daar echter de staat om redenen van politie en om financieele redenen er aan hechtte, dat zij op den grond bleven wonen en de canon niet verhoogd kon worden, was hun toestand bijna even zoo zeker, als hadden zij zulk een recht bezeten. Vermogen konden zij hebben, doch zij mochten het niet vervreemden, schoon dit verbod voor enkele klassen onder hen niet gold. Een stand van half-vrijen

[1]) RODBERTUS-JAGETZOW, Zur Geschichte der agrarischen Entwicklung Roms unter den Kaisern, Jahrbücher für Nat. Oekonomie und Statistik, Band II, bl. 243.

[2]) Een overzicht van de theorieën aangaande dit punt is te vinden bij Dr. B. HEISTERBERGH, Die Entstehung des Colonats, Leipzig, 1876.

[3]) Ueber den Römischen Colonat und die Römische Steuerverfassung, Stuttgart 1835, bl. 33.

[4]) FUSTEL DE COULANGES, L'alleu et le domaine rural, bl. 86, acht dit nochtans waarschijnlijk.

alzoo, den overgang vormende tusschen de geheel vrijen en de slaven.

Aldus was de toestand in Italië, en aldus was hij ook in de voornaamste der provinciën. Toen de Franken Gallië veroverden, vonden zij daar het groote landbezit overheerschend. De meeste goederen waren in handen van den staat, de kerk en een weinig talrijke aristocratie; van den kleinen grondeigendom was in de vierde en de vijfde eeuw veel te niet gegaan [1]). De Frankische heerschappij bracht hierin geen gunstige verandering; integendeel, wat in, en vooral buiten Gallië van kleinen eigendom nog was overgebleven, verdween nu van lieverlede. In de eerste eeuwen van die heerschappij moet de agrarische toestand van Europa wel een bont tafreel te aanschouwen hebben gegeven. Hier *villa's* naar Romeinsch model, ginds zelfstandige hoeven [2]), elders dorpsvereenigingen met zeer uiteenloopende gebruiken. Daarbij een aantal rechten slecht bepaald of in wording, en in vele streken de macht van den sterkste de opperste wet.

Tot de uitbreiding der groote bezittingen werkte destijds alles mede; de behoefte aan bescherming, die bij den kleinen man bestond, in de eerste plaats. Door zich een heer te kiezen en aan dezen zijn land over te dragen, maar onder voorwaarde van het in bruikleen terug te erlangen, verloor hij wel zelfstandigheid, hield hij wel op eigenaar te zijn van zijn goed, maar won hij datgene, wat hij in die dagen zoo levendig op prijs moest stellen: beveiliging tegen brutale aanranding, bescherming tegen willekeur. Er was nu een machtige, die voor hem zou opkomen en daartoe, naar de destijds heerschende begrippen, ook was gehouden. Aan zich zelven overgeleverd stond de kleine landeigenaar bloot aan allerlei verdrukking. Recht kon hem geweigerd worden. De dienstplicht — die een veel zwaardere plicht was geworden dan vroeger,

[1]) H. BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte, Leipzig 1887, Deel I bl. 199.

[2]) K. TH. VON INAMA STERNEGG, Untersuchungen über das Hofsystem im Mittelalter, Innsbruck 1872, heeft aangetoond, dat deze veel talrijker waren dan men langen tijd heeft geloofd.

sedert de legers niet meer bijna uitsluitend uit voetvolk, maar inzonderheid uit ruiters bestonden — kon, in weerwil der milde bepalingen en voorschriften uit den tijd van KAREL DEN GROOTEN, zulk een druk op hem uitoefenen, dat hij tot den bedelstaf werd gebracht. Van het oogenblik af, dat hij zich een heer koos en aan dezen zijn land overdroeg, veranderde zijn toestand. Hij werd aan dien heer diensten en leveringen schuldig, doch hij had ook een beschermheer gewonnen, zoodat de lasten niet opwogen tegen de voordeelen. En de verwoestingen van Denen, Noormannen, Magyaren en anderen — ook de druk der kerkelijke tienden — hebben vele kleine grondeigenaars zeer verarmd. Vaak hadden zij geen keus meer, moesten zij wel afstand doen van hun bezit. Ook door deze oorzaak is de vrije eigengeërfde boerenstand sterk ingekrompen [1]).

Voorts is de uitbreiding der groote landgoederen bevorderd door het in cultuur brengen van woeste gronden, die destijds, bij de schaarschte van bevolking, in grooten overvloed aanwezig waren. Misschien is er in Europa nooit meer land ontgonnen en gekoloniseerd dan in de achtste en de negende eeuw, en de kloosters namen hieraan levendig aandeel. Zij lieten geene middelen ongebruikt om arbeidskrachten te winnen voor dat doel, en het meest gewone middel was, dezulken, die zich onder hunne bescherming stelden, van grond en woning te voorzien. De wereldlijke heeren volgden dit voorbeeld. Zoowel in hooge bergstreken als aan de oevers van den Rijn bouwden zij hunne kasteelen bij voorkeur in onbewoonde streken; die kasteelen werden middelpunten van landontginning op groote schaal. Ter verkrijging van arbeidskrachten is soms dwang uitgeoefend: de Frankische vorsten ontzagen zich niet om overwonnen Saksers naar verschillende deelen van het rijk te verplaatsen [2]).

[1]) Zie F. W. MAITLAND, Domesday book and beyond, three essays in the early history of England, Cambridge 1897, bl. 69 en verv.; en K. TH. VON INAMA STERNEGG, Deutsche Wirthschaftsgeschichte bis zum Schluss der Karolingerperiode, Leipzig 1879, bl. 245—260.

[2]) K. TH. VON INAMA STERNEGG, t. a. p. bl. 207—225.

Een derde oorzaak van het ontstaan van groote landgoederen waren de *beneficia* [1]). De Romeinsche Staat had talrijke domeingronden bezeten en dat bezit was overgegaan op zijne opvolgers. Dezen schonken veel daarvan weg aan kerken en kloosters, ten einde een Gode welgevallig werk te doen. Doch de oorlogen, waarin de Frankische vorsten gewikkeld werden, hun strijd met de Arabieren in de eerste plaats, brachten hen in de noodzakelijkheid om het krijgswezen te versterken. Men gaf geen soldij in die dagen. De ten heerban opgeroepenen moesten zich op eigen kosten uitrusten en gedurende den veldtocht onderhouden. Ten einde zeer velen daartoe in staat te stellen gaven de vorsten land aan anderen dan kerken, beschikten zij zelfs over een deel van hetgeen vroeger aan deze was afgestaan. En thans werd het land niet meer geschonken, maar in leen gegeven, onder zekere voorwaarden. Die voorwaarden hielden in, dat de gebeneficieerde 's konings vazal, zijn leenman werd, tot hem in een nauwere betrekking trad, zelf ruiterdienst voor hem zou verrichten, en indien het *beneficium* belangrijk was, hem ook ruiters zou leveren. Daartegenover stonden voordeelen van groote beteekenis. Van oudsher was het domein vrij geweest van verschillende lasten, die op andere goederen kleefden; het genoot, wat men noemde, *immuniteit*. Dezen vrijdom behield het goed, wanneer het als *beneficium* werd uitgegeven: alle inkomsten, die het opleverde, met uitzondering van een drie- of viertal, gingen op den leenman over. Daartoe behoorden de baten, die uit de lagere rechtsspraak voortvloeiden, want de Immuniteitsheer oefende haar uit [2]). De invloed, dien dit hem gaf, was niet gering en zou belangrijk toenemen.

[1]) Zie H. BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte, Deel I, bl. 209 en Deel II, bl. 210, 242—302.

[2]) Dit wordt althans door de beste schrijvers aangenomen. Zie H. BRUNNER, t. a. p. Deel II, bl. 298 en F. W. MAITLAND, Domesday book and beyond, bl. 279. Deze laatste schrijver draagt over het ontstaan der *beneficia* een nieuwe theorie voor. Hij betoogt, dat niet alleen, zelfs niet hoofdzakelijk, domeingoederen werden afgestaan, maar ook andere, waarop de vorst of de staat geen

De *beneficia* met een krijgskundig doel waren niet de eenige; dikwijls werd ook grondbezit verbonden aan de uitoefening van een ambt. Terecht noemt GUIZOT de *beneficia* een soort van geld, waarmede de vorsten niet alleen vazallen aan zich trachtten te verbinden, maar de meeste diensten, die zij noodig hadden, betaalden [1]). Ditzelfde betaalmiddel werd door houders van *beneficia* gebruikt; de leenman werd leenheer op zijn beurt.

Zoo ontstond een *feodaal* bezit, dat aanvankelijk slechts voor een zekeren tijd werd verleend en in naam steeds herroepelijk was, maar dat (evenals menig ambt) van lieverlede een erfelijk karakter kreeg. De feodale bezittingen werden, als het ware, staten in het klein. Het had niet in de bedoeling der vorsten gelegen, hunne eigene macht tegenover de Immuniteitsheeren te beperken; wanneer zij aan hunne ambtenaren verboden het gebied dezer heeren te betreden, beoogden zij daarmede uitsluitend beperking van de macht der ambtenaren. Maar de verzwakking van het centraal gezag had tengevolge, dat hetgeen niet bedoeld was ontstond. De vermenging van publiekrechtelijke met zuiver economische betrekkingen is, naar men weet, een der kenmerkendste eigenschappen van het feodale grondbezit geworden.

Deze vermenging had grooten invloed op den rechtstoestand der landbouwende bevolking. Er waren, gelijk wij reeds opmerkten, eertijds drie klassen of standen onder haar: die der slaven of lijfeigenen, die der halfvrijen, en die der vrijen. De laatstgenoemden zijn wel niet verdwenen, maar aanmerkelijk in aantal verminderd, en de halfvrijen (liten, colonen) zijn met de lijfeigenen versmolten. Na weinige eeuwen vond men op de meeste grondheerlijke goederen slechts twee klassen van lieden meer; die der *serfs* of *villeins* (in de taal der Nederlandsche rechtsbronnen: lijfeigenen, halseigenen of volschuldig

eigendomsrechten uitoefende. In deze gevallen zijn geen meerdere rechten afgestaan dan die, welke de vorst als zoodanig bezat. Maar in den loop der tijden hebben deze rechten zich uitgebreid.

[1]) Essais sur l'histoire de France, 10e Ed. Paris 1860, bl. 136.

eigenen genoemd) en die der hofvrijen, vrijhoorigen, vrijeigenlude, vrieluden, die echter veel minder talrijk waren dan de anderen. Daar zij allen tegenover den grondheer in een zekere afhankelijkheid stonden, verkeerden zij ook allen in een toestand van *hoorigheid*. Maar de echte hoorigen, de hoorigen in engeren zin, waren alleen de lijfeigenen. Overtuigend is aangetoond, dat onder hen zeer velen gevonden werden, die afstamden van oorspronkelijk vrijen; het is zelfs waarschijnlijk, dat dit gezegd kan worden van de groote meerderheid. Intusschen mag niet onopgemerkt blijven, dat de rechtstoestand der lijfeigenen allengs verbeterd was. Het feodale stelsel heeft het gros der landbouwende bevolking nedergedrukt tot den laagsten rang, maar die laagste rang stond nu hooger dan voorheen.

Het ligt niet op onzen weg, dit alles meer dan aan te stippen; wie dieper in deze belangrijke onderwerpen wil doordringen vindt een rijke litteratuur te zijner beschikking [1]). Maar wij willen trachten een korte beschrijving te geven van een grondheerlijk goed in den bloeitijd van het *Senioraat*, van de plichten en rechten der op zulke goederen gevestigde bevolking en van de wijze, waarop het landbouwbedrijf daar werd uitgeoefend. Men kan hier zeer algemeen spreken, want de toestanden waren in Westelijk en Midden-Europa nagenoeg overal dezelfde. Eenvormigheid is een karaktertrek onzer eeuw genoemd. Op agrarisch gebied is dit stellig niet juist. Onze tijd kenmerkt zich hier door een veel grootere verscheidenheid dan in de vroegere eeuwen is waargenomen.

Evenals op de *latifundia* der Romeinen bestond het land, ongerekend de woeste gronden, uit twee deelen, waarvan het

[1]) Bij H. BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte, is deze litteratuur voor elk onderdeel vermeld. Zie verder W. J. ASHLEY, An introdnction into English economic history and theory, Deel I, London 1892; P. VINOGRADOFF, Villainage in England, Oxford 1892; en de voor Nederland zoo bijzonder lezenswaardige studie van Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE, getiteld *Hoorigheid*, die den derden bundel vormt zijner Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis, Haarlem 1892.

eene (Saalland, demesne, terra dominica) voor rekening van den heer, het andere (terra tenentium) door de bevolking voor hare eigen rekening werd bebouwd. Het gebeurde wel, dat de heer van zijn land eenige stukken verhuurde, maar zulke verhuring werd dan toch altijd beschouwd als iets tijdelijks. De overeenkomst tusschen de inrichting der *latifundia* en die der Middeleeuwsche landgoederen heeft sommigen geleid tot het zoeken van een historisch verband tusschen die beide [1]), een verband, dat in sommige gevallen wel bestaan zal hebben. Doch naast de punten van overeenkomst zijn er punten van groot verschil. Straks, wanneer wij aantoonen, hoe het land tusschen de *terra dominica* en de *terra tenentium* was verdeeld, zal men toestanden vinden, waarvan uit den tijd der Romeinsche *latifundia* geen voorbeelden bekend zijn.

Over den rechtstoestand der bevolking is reeds gesproken. De hofvrijen hadden minder zware verplichtingen dan de eigenlijke hoorigen; hunne persoonlijke diensten, bijvoorbeeld, waren in de meeste gevallen slechts gering. Dit verschil werd allengs van minder beteekenis, daar de lasten, die op de personen drukten, veelal op de hoeven, die zij bewoonden, zijn overgegaan, zoodat een hofvrije, die een hoorige hoeve in gebruik nam, tot al datgene, wat van een hoorige geëischt kon worden, gehouden was. Men sprak van *mansi serviles* en *mansi ingenuiles;* ook van *mansi censuales*, *carroperarii*, *manoperarii*, naar den omvang en den aard der verplichtingen, die hun bezit met zich bracht. Hier te lande gold lang de regel, dat een hoeve, waarop bepaalde lasten kleefden, slechts betrokken kon worden door een persoon uit de groep (de *Echte*) op wie zulke lasten mochten drukken. Men liet echter dien regel los. Zoo verkregen vele verplichtingen, die vroeger zuiver persoonlijk waren, immers samenhingen met den stand waarvan men deel uitmaakte, een zakelijk karakter.

[1]) Dit is vooral geschied door F. SEEBOHM, in zijn beroemd werk The English Village Community, London 1883, bl. 252—335.

Zie echter wat F. W. MAITLAND, Domesday Book and beyond, Cambridge 1897, bl. 327—356, daartegen aanvoert.

Het zou een lange opsomming zijn, wilden wij al de lasten der hoorigen in bijzonderheden vermelden [1]). Zij bestonden in arbeid, in leveringen en in betalingen. In arbeid. De grond van den heer moest bebouwd worden, en dat was in de eerste plaats de taak zijner hoorige lieden; kwam de oogsttijd, dan moest de oogst van het land worden gehaald en voor zooveel noodig verwerkt. De heer moest bediend worden op zijn kasteel; de jonge lieden waren daartoe gehouden, tegen genot van kost en inwoning en een kleine belooning [2]); maar daarenboven moesten velen op gezette tijden ten kasteele verschijnen om vuren te onderhouden, brood te bakken, bier te brouwen of werkzaamheden in den keuken te verrichten. Ook moest gezorgd worden voor den opbouw en het onderhoud van magazijnen, woningen en dergelijken, en voor bijstand aan den heer, als hij ging jagen of visschen, voor zijn nachtverblijf en dat zijner metgezellen, zoovaak hij dit noodig had. (Recht van herberg.) Wij noemen slechts het voornaamste. De diensten waren echter niet op alle goederen even zwaar.

Behalve arbeid waren er leveringen te doen, leveringen van allerlei soort, soms verband houdende met het te verrichten werk, soms niet: kippen en eieren, varkens, veldvruchten, was en honig, kaas, boter en melk, ook allerlei huisraad, zooals messen, scharen, stoelen, bedden, handdoeken, schotels, netten voor de vischvangst, hoefijzers voor de paarden, mest en gereedschappen voor den land- en tuinbouw. Daarenboven was de heer bevoegd om betalingen te eischen in allerlei gevallen. Hij kon ook een *bede* doen, dat is, een belasting uitschrijven. Ieders aandeel, naar gelang het werd voldaan, placht men op een kerfstok in te snijden; de Fransche uitdrukking *taille* is daarvan afkomstig. Naast de gewone waren er buitengewone beden, die geheven werden als de heer moest worden losgekocht uit gevangenschap, of een bedevaart ging

[1]) Zie hierover het onderhondend geschreven hoofdstuk: *Rural work and rents* in P. VINOGRADOFF's Villainage in England, bl. 278—312.

[2]) In Beieren is deze verplichting eerst in 1808 afgeschaft.

doen, of als zijn zoon ridder werd, zijne dochter in het huwelijk trad.

Voorts kon de heer zich monopoliën verzekeren; de boeren bijvoorbeeld dwingen om hun graan te laten vermalen in zijn molen, hun brood te doen bakken in zijne ovens, geen ander bier te drinken dan uit zijne brouwerij, geen anderen wijn dan uit zijne kelders.

Een zijner gewichtigste rechten was dat van *keurmede*.

Naar het strenge recht had de hoorige, de lijfeigene, niets dat hem ten volle toebehoorde, zoodat hij van zijn goed ook niets kon nalaten. Maar dit strenge recht werd niet toegepast. Het goed van den hoorige kwam na zijn dood niet aan den heer, maar deze liet zekere rechten daarop gelden. Hij nam het beste stuk vee, of het beste paard, of een gedeelte van het huisraad. Dit is het recht van keurmede, dat vele andere feodale lasten heeft overleefd. Er waren nog lang keurmedigen, toen het lijfeigenschap in algemeenen zin niet meer bestond [1]).

Den oorsprong van al hetgeen de heer eischen kon te bepalen, is niet altijd gemakkelijk. Zijne rechten ontstonden ten deele uit de persoonlijke onderwerping van den hoorige; ten deele waren het rechten, die hij uitoefende als grondeigenaar; ten deele ook hielden zij verband met het staatkundig gezag, het *banrecht* [2]), dat hem toekwam. De juiste grenslijnen te trekken tusschen hetgeen door hem gevorderd werd in de eerste, de tweede of de derde hoedanigheid, vereischt groote historische kennis Het oorspronkelijk karakter van sommige lasten is meestal verloren gegaan; schier alles werd eenvoudig „grondheerlijk”. Zelfs de *beden*, schoon deze wel het duidelijkst in den aanvang een publiekrechtelijk karakter droegen en dit karakter lang bewaard hebben, verloren het ten slotte geheel [1]).

[1]) Ook de keurmedigheid heeft soms een zakelijk karakter verkregen. Nog in de negentiende eeuw is het in Engeland voorgekomen, dat uit de nalatenschap van iemand, tot wiens bezittingen een keurmedige hoeve behoorde, door den rechthebbende beslag werd gelegd op een raspaard van £ 1000 of op een zeer kostbaren diamant. Zie H. Doniol, La révolution française et la féodalité, 3e druk, Paris 1883, bl. 284.

[2]) Van daar het Fransche woord *banalités* voor sommige heerlijke rechten.

Wanneer men de lange reeks van diensten, leveringen en betalingen nagaat, waartoe de hoorigen gehouden waren, is men geneigd zich den toestand dezer lieden als zeer bedroevend voor te stellen Men herinnert zich de Fransche uitdrukking: *taillables et corvéables à merci*, die op hen werd toegepast, en vraagt zich af, op welk een lagen trap van welvaart een zoozeer gedrukte bevolking niet gestaan moet hebben! Er is voor deze beschouwing veel grond; de *Jacquerie* in Frankrijk, de opstand onder Wat Tyler in Engeland, beide in de veertiende eeuw, getuigen van de ontevredenheid, waartoe het feodale stelsel dikwijls aanleiding gaf [2]). Wij moeten echter niet vergeten, dat de bevoegdheid der heeren om aan hunne onderhoorigen lasten op te leggen door aloud gebruik binnen zekere grenzen was beperkt. Er waren registers, waarop aangeteekend stond, wat en hoeveel de bezitter van iedere hoeve schuldig was, en ofschoon geen macht den grondheer kon beletten de lasten te verhoogen, zoo mag men toch aannemen, dat het van oudsher bepaalde hem meestal tot leidraad zal hebben gediend. Reeds om onlusten te voorkomen moest hij daarmede rekening houden De aloude gebruiken legden hem ook plichten op. Ging de arbeid een bepaald getal dagen te boven, dan verwachtte men, dat de heer de lieden van voedsel, soms van kleeding zou voorzien; waren zij krank of arm, dat hij hen zou verzorgen. Daarenboven, toen de steden toenamen in bloei en het feodale juk geheel of ten deele hadden afgeschud, was het zijn belang te verhinderen, dat de hoorigen wegliepen van zijn goed. Ook bracht het gebruik mede, dat

[1]) K. Th. von Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte, Deel II, bl. 86. Verg. hier echter K. Lamprecht, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, Leipzig 1886, Deel I, bl. 301, waaruit blijkt, dat dit niet van alle beden geldt.

[2]) Voor vroegeren tijd raadplege men K. Th von Inama-Sternegg, t. a. p. Deel I, bl. 374—5.

onder moeilijke omstandigheden met vele lasten de hand werd gelicht: de heer woonde soms te midden van zijn volk; persoonlijke overwegingen zullen in menig geval de hardheden van het stelsel getemperd hebben [1]). Een allerbelangrijkst deel van den grond behoorde aan kloosters, en de kloosterheeren stonden bekend voor hunne mildheid.

Vermoedelijk zal de toestand niet overal dezelfde zijn geweest. Naast de zachte en verstandige grondheeren, die hunne lieden wisten te sparen en tot een zekeren trap van welvaart te brengen, zal het niet ontbroken hebben aan anderen, die geen hart hadden voor de belangen hunner hoorigen en ze belastten zooveel zij konden. De diensten en leveringen mochten allengs door het gebruik zijn bepaald, het is de vraag of die regelingen altijd geëerbiedigd werden Wij weten zelfs met vrij voldoende zekerheid, dat dit niet altijd is geschied, want de opstand der boeren onder WAT TYLER had juist ten doel, meer vastheid in de hun gestelde eischen en erkenning hunner gebruiksrechten te verkrijgen. Men bezit een anoniem Engelsch rechtsboek uit den tijd van EDUARD I, getiteld *Fleta*, dat een soort van *Vademecum* of handleiding voor de grondeigenaars dier tijden mag heeten. Men vindt daar aangegeven, wat een heer al zoo had na te gaan; hiertoe behoort, voor zooveel de *custumarii* of gewone hoorigen betreft: tot welke bedragen zij met beden belast konden worden zonder tot armoede te vervallen! Uit dit zelfde stuk intusschen blijkt al weder dat de heeren niet gelijke rechten hadden tegenover iedereen: onderzocht moest worden, welke personen men uit hoofde hunner geboorte op de genoemde wijze belasten mocht, en welke niet [2]).

[1]) Treffende voorbeelden hiervan geeft G. L. VON MAURER, Geschichte der Fronhöfe enz., Deel III, bl. 247—9.

[2]) Zie SEEBOHM, The English Village Community. bl. 47.
POLLOCK en MAITLAND, The history of English law, Deel I, bl. 359, achten het zeer moeilijk „to fix in precise words the degree of binding force that the lords in their thoughts and their deeds ascribed to the manorial custom". Naar hunne meening is er, wat Engeland betreft, „some evidence to show that the mere reverence for custom as a custom grew weaker during the thirteenth century.... On the whole however the two clauses of the formula which is in after times to describe the position of the copyholder (dit woord zal straks worden toegelicht) grow into definiteness side by side: — the tenant in villeinage holds at the will of the lord, but according to the custom of the manor".

Ook de ontwikkelingsgang was niet overal gelijksoortig. In het eene land, in de eene streek, zijn de feodale lasten gestadig verminderd, of zijn de boeren hetzij gewone huurders geworden, hetzij in het bezit gekomen van erkende gebruiksrechten op hunne gronden. Elders daarentegen zijn de heeren door verarming genoodzaakt hunne goederen geheel of bij gedeelten te verpachten, en de pachters gingen veelal naar commercieele beginselen te werk, zoodat de lasten zeer drukkend werden voor het landvolk. Dit laatste is in Duitschland geschied; de onlusten onder de boeren ten tijde van LUTHER zijn er voor een deel uit voortgekomen.

Groote welvaart heeft zeker in de Middeleeuwen onder de landbouwende bevolking niet geheerscht. Bij een opbrengst van den grond drie à viermaal minder per hectare dan thans; groote schaarschte of volslagen gemis van een aantal zaken, die ons nu onontbeerlijk schijnen — groenten waren zeldzaam, aardappelen kende men nog niet; visch was duur, wol evenzeer; het ijzer zoo hoog in prijs, dat het, de tarwe tot maatstaf gekozen, achttien maal zooveel kostte als nu; het zout, dat men in Engeland slechts door verdamping uit zeewater wist te bereiden, was daar althans bijzonder slecht, — hierbij zware epidemische ziekten, die vaak terugkeerden, en hongersnooden zoo hevig, als Europa ze sedert lang niet meer ervaren heeft; bij dit alles kon de welvaart stellig niet groot zijn, ten minste naar onze eischen gemeten [1]). Maar dit alles heeft niets met het stelsel van grondbezit gemeen, en dit stelsel had zijn schaduwzijde voorzeker, maar toch ook zijn licht-

[1]) Verg. J. E. THOROLD ROGERS, The economic interpretation of history, London 1886, bl. 16, 49, 52, 57 en 286. ROGERS tracht ons een tamelijk gunstigen indruk te geven van de toestanden; maar de feiten, die hij vermeldt, bevestigen dien indruk niet.

kant. Voor dezen laatsten mogen wij niet blind zijn. Wij mogen niet voorbijzien, wat het feodale stelsel van grondbezit voor ons werelddeel geweest is; welk een krachtigen spoorslag het gegeven heeft aan de verbetering en de uitbreiding van den landbouw.

Dit is vooral door VON INAMA-STERNEGG in het licht gesteld, in twee der schoonste hoofdstukken van die leerrijke *Deutsche Wirthschaftsgeschichte*, waarvan hij het eerste deel in 1879, het tweede in 1891 geleverd heeft [1]). Behalve op de talrijke ontginningen der grondheeren, waarvan hierboven reeds melding is gemaakt, wijst hij op de groote verbeteringen, die zij wisten te brengen in de wijze van bebouwing, op de afronding der bezittingen, op de betere verdeeling van den arbeid, op de groote verscheidenheid der cultures, die zij wisten in te voeren. De voortreffelijke verordeningen van KAREL DEN GROOTE met betrekking tot zijne eigene talrijke villa's hebben hun in den aanvang tot richtsnoer gediend, en door toe te passen wat zij geleerd hadden, strekten zij aan hunne colonen tot voorbeeld, gaven zij aan den geheelen landbouw een krachtigen stoot. Dikwijls voorzagen zij hunne lieden van het noodige kapitaal in den vorm van vee, zaadkoren, grondstoffen en werktuigen, terwijl de kasteelen middelpunten werden van een niet onbelangrijke nijverheid. Inzonderheid de metaalbewerking en de weverij hebben zich onder den onmiddellijken invloed der grondheeren sterk ontwikkeld. Het stelsel van kleinen grondeigendom moge groote voordeelen opleveren en zoowel uit een economisch, als uit een maatschappelijk en staatkundig oogpunt in vele opzichten boven alle andere stelsels

[1]) Deel I, Buch II, Dritter Abschnitt, Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften und ihrer Agrarverfassung, bl. 278—346, en Vierter Abschnitt, Die volkswirthschaftische Wirksamkeit der grossen Grundherrschaften und das nationale Erwerbsleben, bl. 346—427. Verg. Deel II, bl. 1—32, en bl. 177 en verv. Zie ook het nagelaten werk van THOROLD ROGERS, The industrial and commercial history of England, London 1892, bl. 251. „At two well-defined periods of English economical history", zegt deze schrijver, „the great landowners conferred incalculable benefits on English industry. These periods are from about 1260 to 1350, and from 1730 to 1780".

te verkiezen zijn; wanneer men in aanmerking neemt welken graad van kennis en ontwikkeling en welke hulpmiddelen kleine grondeigenaars, die het landbouwbedrijf uitoefenen, gewoonlijk bezitten, zal men moeten erkennen, dat die voordeelen niet onvermengd zijn. Niet van den kleinen boerenstand is gewoonlijk de meeste vooruitgang op het gebied van landbouw en veeteelt te verwachten; zijne vasthoudendheid aan overgeleverde begrippen en oude gebruiken is bekend. Het feodaal bezit is weldadig geweest, omdat het gepaard ging met eigen landbouw bij de grondheeren; het heeft opgehouden weldadig te werken, voor zoover daarin verandering kwam en de grondheeren slechts rentheffers werden. Voor zoover dit laatste echter niet is geschied — en het geschiedde gelukkig niet overal — heeft het altijd een lichtzijde behouden.

Ten einde onze voorstelling van de agrarische toestanden in de Middeleeuwen niet al te onvolledig te doen blijven, moeten wij thans nog eenige oogenblikken stilstaan bij de verdeeling der gronden. Men weet reeds, dat een deel van het land (de *terra dominica*) bebouwd werd voor rekening van den heer, terwijl een ander deel (de *terra tenentium*) in erfelijk bezit was van colonen. Men moet zich die twee deelen niet voorstellen als van elkander gescheiden; de akkers lagen door elkander. Het waren lange smalle strooken, met reepen weiland er tusschen, zoodat men telkens van saalgoed op hoorig land trad, en omgekeerd. Zelfs de landerijen van een en denzelfden grondhoorige lagen niet bijeen, maar zeer verspreid, soms in twintig of dertig velden [1]). Dit hing tezamen met de maatschappelijke instelling, waaronder de meeste boeren destijds leefden.

[1]) Zie de kaarten, die SEEBOHM geeft in zijn werk: The English Village Community. Zie verder de belangrijke monographie van E. NASSE, On the agricultural community of the Middle Ages and the inclosures of the sixteenth century in England, London 1871. — POLLAOCK en MAITLANN noemen een bezitting van 5 acres (2 hectaren), die uit 14 verspreide stukken bestond. The history of English law, Deel I, bl. 345. — In het Moezelland waren de strooken gewoonlijk 31 à 38 aren groot en was de verhouding tusschen lengte en breedte als 6.4 tot 1. Zie K. LAMPRECHT, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, Leipzig 1886, Deel I, bl. 344.

Zij vormden gewoonlijk een *dorpsvereeniging*, die haar eigen bestuur had, eigenaardige rechten uitoefende ten aanzien van hare leden en ook bijzondere plichten moest vervullen. Later, wanneer wij over het gemeentelijk grondbezit spreken, gelijk het thans nog in Rusland en elders bestaat, zullen wij met deze instelling nog nader kennis maken; voorloopig zij het voldoende op te merken, dat deelgenootschap in een dorpsvereeniging altijd zekere beperking van individueele rechten insluit, daar het individu zich moet schikken naar de belangen der gemeenschap. De Middeleeuwsche landgebruiker, voor zoover hij tot een dorpsvereeniging behoorde, kon niet zaaien en oogsten wat en wanneer hij wilde, hij mocht ook zijn akkers niet duurzaam omheinen; hij stond onder hetgeen de Duitschers *Flurzwang* noemen. Op een bepaalden dag moest zijn oogst van het veld verdwenen zijn; dan werden al de omheiningen weggenomen en de gronden gemeene weide. Zij werden het andermaal en voor langeren duur, wanneer zij braak moesten liggen, wat bij het destijds veel gevolgde drieslagsstelsel om de drie jaren gebeurde. Periodieke verdeeling der bouwlanden was in Westelijk Europa hooge uitzondering [1]): in Engeland werden echter de lage weilanden (de *meadows*), vermoedelijk omdat zij schaarsch waren, bij loting jaarlijks aan de rechthebbenden toegewezen [2]).

Men heeft in het bestaan der dorpsvereeniging en hare groote verbreiding het bewijs willen zien van de waarheid der bewering, dat alle grondbezit in de oudste tijden gemeenschappelijk is geweest. Maar het gemeenschappelijk bezit van de leden der dorpsvereeniging bepaalde zich in hoofdzaak tot hetgeen wij thans de onverdeelde markgronden zouden noemen.

[1]) De voorbeelden, die G. L. von Maurer geeft, Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung, München 1854, bl. 6 en 72, hebben uitsluitend betrekking op de zoogenaamde *Gehöferschaften*, waarover vele bijzonderheden te vinden zijn bij K. Lamprecht, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, Leipzig 1886, Deel I, 442—458.

[2]) P. Vinogradoff, Villainage in England, bl. 259 en F. W. Maitland, Domesday book and beyond, bl. 348. — Verg. wat K. Lamprecht, t. a. p., Deel I, bl. 527—531, over den *Wiesenbau* zegt.

Voor het overige waren alle rechten individueel, hoezeer in het algemeen belang beperkt [1]). De dorpsvereeniging is zeker een oude instelling, schoon, zoover de oorkonden reiken, altijd afzonderlijke hoeven naast haar bestaan hebben; maar dat zij een overblijfsel zou zijn van een vroeger type, waarin voor individueele rechten op den grond geen plaats was, is wel vermoed, doch nooit geschiedkundig aangetoond.

De gebruiksrechten, die de leden der dorpsvereeniging op de onbebouwde gronden uitoefenden, bestonden hierin, dat zij er hun vee lieten weiden, er konden jagen, hout sprokkelen; een en ander, voor zoover zij met de aanspraken der heeren niet in botsing kwamen. De rechten op de onverdeelde mark waren veel minder bepaald dan de andere en liepen dus meer gevaar van niet geëerbiedigd te worden. Men moet deze rechten aanmerken als uitvloeisels van het hoevenbezit; naar gelang dit grooter was reikten zij verder.

---

§ 3.

De overgang van het feodale naar het moderne grondbezit.

Hoe is uit het feodaal bezit ons modern grondbezit voortgekomen? De vraag kan ook zoo gesteld worden: hoe zijn de betrekkingen tusschen grondheeren en boeren zoodanig vervormd, dat zij allengs een bloot economisch karakter hebben verkregen? Verschillende oorzaken — het verval der Immuniteit, de opkomst der staande legers, de verandering van vele feodale lasten in geldelijke uitkeeringen — hebben daartoe medegewerkt. Maar een der voornaamste oorzaken was de versterking van het landsheerlijk gezag. Iedere Hof had van ouds zijn *hofrecht*, naar welks regelen werd recht gesproken door de lieden der *Echte*, dat zijn de personen van dezelfde klasse. Maar „het landgerecht kende, noch erkende aanvan-

[1]) Verg. K. Th. von Inama Sternegg, Deutsche Wirthschaftsgeschichte, Deel I, bl. 96—98.

kelijk dit hofrecht" [1]). De belangrijke wijziging van den toestand, die van lieverlede in de latere Middeleeuwen op vele plaatsen zich voordeed, was deze, dat het openbaar gezag zich ging mengen in de inwendige aangelegenheden van den hof, zich ging gedragen als de „voogd" der hoorigen, hun allerlei bevoegdheden toekende [2]). Daardoor is de hoorigheid zoo verzwakt, zoo verbleekt, dat zij ten slotte aan elke poging tot nauwkeurige bepaling ontsnapte en de rechtsgeleerden zich dan ook liefst daarvan onthielden. In de landen, waar aldus de loop van zaken is geweest, zoekt men te vergeefs naar een wet, die de hoorigheid heeft afgeschaft. Zij is daar niet afgeschaft, maar allengs verdwenen.

Aldus in *Engeland*. Een beroemd geworden vonnis, onder Hendrik IV (1399—1413) gewezen, bepaalde dat de boeren slechts om een billijke reden (ex justa causa) van hunne gronden ontzet konden worden. De meest bevoorrechten onder hen kregen een rechtstitel: zij werden *copyholders*, dat is, zij kregen een uittreksel uit het grondheerlijk register, den *Court-roll*, met welk stuk in handen zij niet meer aan volstrekte willekeur waren prijsgegeven [3]). Wel kwamen er tijden van reactie. Een *copyholder* kon zijne aanspraken op velerlei wijze verbeuren, en niet altijd viel het hem licht ze voor den rechter te handhaven, gesteld al, dat hij de kosten van een proces kon betalen. Bisschop LATIMER, die in 1549 met zijn *Sermon of the plough* krachtig voor de belangen der landbevolking opkwam, beschuldigde daarenboven de rechters van zich dikwijls te laten omkoopen [4]). Maar ofschoon zonder twijfel vele individueele rechten zijn verloren gegaan, tot eigenlijke hoorigheid zonken de boeren niet terug, want het *copyhold* bleef bestaan.

Weinige jaren geleden bestond het zelfs nog op tamelijk uitgebreide schaal, en het is niet geheel verdwenen. Ook draagt het nog altijd hetzelfde karakter, dat het vier eeuwen

[1]) Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE, Hoorigheid, bl. 67.

[2]) Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE, Hoorigheid, bl. 37 en 73.

[3]) R. GNEIST, Englische Verfassungsgeschichte, bl. 455.

[4]) E. NASSE, On the agricultural community of the Middle Ages, bl. 92.

geleden droeg: de *copyholder* heeft een erfelijk gebruiksrecht op den grond dien hij *in copyhold* bezit, een recht, dat hij kan verkoopen, behoudens de verplichting, die op hem rust om al datgene te doen of te betalen, waarop de landheer naar recht of gewoonte aanspraak heeft De lasten zijn velerlei [1]), maar zij drukken niet alle op iederen *copyholder;* de een is tot dit, de ander tot dat gehouden. Het grootste bezwaar tegen dezen vorm van grondbezit ligt niet zoozeer in de mate, als wel in het onzekere van den druk, in het weinig streng bepaalde der rechten van den landheer en de geschillen, waartoe dit aanleiding kan geven [2]). Sedert in 1841 de wetgever begonnen is den afkoop van *copyhold* te bevorderen, en nog meer sedert hij in 1858 aan beide partijen heeft toegestaan den afkoop te eischen, verdwijnen dan ook de *copyholds* met snelheid. Van 1841 tot 1870 zijn niet minder dan 1,250,000 *acres* — 500,000 hectaren — vrijgemaakt. De vrijmaking heeft ten gevolge, dat de *copyholders* eigenaars worden [3]).

De grootste moeilijkheden heeft het *Open field system* gebaard. Zoo noemt men in Engeland dat stelsel van verspreide ligging der akkers, van strooken en reepen en weideservituten, dat wij beschreven hebben, en dat in de Middeleeuwen zoo algemeen was. Natuurlijk kon het op den duur geen stand houden, daar het onvereenigbaar was met een doeltreffende beoefening van den landbouw naar de begrippen van den

[1]) Zie de opsomming bij HENRI DONIOL, La révolution française et la féodalité, bl. 283 en verv. — Verg. H. SUMNER MAINE, Dissertations on early law and custom, London 1883, bl. 308 en verv.

[2]) Over de vraag, waarin het wezen der *unfree tenure* bestond, geven POLLOCK en MAITLAND vele beschouwingen. Zij vinden het voornaamste kenteeken in de „uncertainty" der diensten. Volgens VINOGRADOFF, Villainage in England, is het dit van lieverlede g e w o r d e n. Zie bl. 130.

[3]) Het ligt niet in onze bedoeling in dit hoofdstuk over het Groninger Beklemrecht te spreken; een instelling van plaatselijk belang, die daarenboven genoeg bekend is. Doch mocht het ooit wenschelijk en mogelijk blijken wetgevende maatregelen te beramen tot de conversie van dat recht in eigendom, dan zou de Engelsche wet van 1858 op de conversie van *Copyhold* misschien tot voorbeeld kunnen dienen, op sommige hoofdpunten althans.

nieuweren tijd. Men denke aan de verkwisting van terrein door de vele grenzen en veldwegen, aan het tijdverlies door het noodzakelijk heen en weder gaan, aan de moeilijkheid van toezicht, van kapitaalaanwending op groote schaal. Hoe lastig, zegt ROSCHER (dien men aan zulk een concrete opmerking terstond herkent) moet niet reeds de verdelging van muizen en onkruid zijn, wanneer een enkele trage landman door nalatigheid het werk der anderen kan verijdelen! [1]) Men denke bovenal aan de strenge regels — den *Flurzwang* — waaraan ieder zich had te onderwerpen, regels die wellicht nuttig waren voor den onbekwame of zorgelooze, maar hinderlijk voor hem, die zijn tijd vooruit was of tot proefnemingen geneigd.

Reeds op het eind der vijftiende eeuw ontstond een neiging bij de landheeren om met dit stelsel te breken [2]). De hooge wolprijzen maakten een uitgebreide schapenteelt voordeelig, en die was alleen mogelijk, wanneer de landerijen samengevoegd en omheind werden. Maar de boeren verzetten zich krachtig hiertegen; het kwam zelfs in 1549 tot hevige onlusten in het Oosten des lands en de beweging is daardoor gestuit Dermate gestuit, dat het *Open field system* nog in het begin der achttiende eeuw een der meest verbreide stelsels was [3]) en van 1760 tot 1849 niet minder dan 7,350,577 *acres* (bijna een vijfde van geheel Engeland) aan dit stelsel konden worden onttrokken [4]). Deze 7,350,577 *acres* bestonden echter, dit moeten wij er bijvoegen, niet alleen uit bebouwde akkers in ver-

[1]) Nationalökonomik des Ackerbaues, § 76.

[2]) Zie over de *enclosures* der 15e en 16e eeuw en hetgeen daartoe aanleiping gaf, behalve het aangehaalde werk van NASSE, het zeer duidelijk overzicht dat W. CUNNINGHAM geeft in zijn boek, The growth of English industry and commerce, Cambridge 1882, bl. 252—359. Zie ook R. PAULI, Drei volkswirthschaftliche Denkschriften aus der Zeit Heinrichs VIII von England, Göttingen 1878.

[3]) Volgens ROGERS, The economic interpretation of history, bl. 178, en G. C. BRODRICK, English land and English landlords, London 1881 bl. 4.

[4]) Blijkens een opgave van G. R. PORTER, Progress of the nation (Ed. 1854) bl. 157. De *enclosures* bedroegen alleen in de jaren 1790—1820 3,969,270 acres.

spreide ligging; daartoe behoorden ook vele onverdeelde markgronden.

Het stond nu vast, dat de landheeren over die akkers en markgronden niet vrijmachtig mochten beschikken, maar dat er een overeenkomst moest tot stand komen; en konden partijen het niet eens worden, dat de meerderheid de minderheid slechts dwingen kon krachtens een bijzondere wet (*Enclosure Act*) Van 1710 tot 1853 zijn 4000 zulke wetten door het Parlement aangenomen; haar inhoud, wat het kader betreft, is meestal eensluidend. Zij beginnen gewoonlijk met te vermelden, dat de gronden, tot ongerief van iedereen, in bonte orde door elkander liggen, dat verschillende personen er markrechten op uitoefenen, zoodat het onmogelijk is ze te verbeteren, dat hunne verdeeling en omheining daarom wenschelijk is. Zij houden dan verder de benoeming in van commissarissen (*Enclosure Commissioners*), onder wier leiding de reepen tusschen de akkers omgeploegd, de velden op nieuw verkaveld en aan de rechthebbenden toegewezen, en de noodige heggen geplant zullen worden [1]). Men overdrijft niet wanneer men zegt, dat door deze wetten het geheele aanzien des lands is veranderd, en zonder twijfel was dit in hoofdzaak een verandering ten goede [2]). De gemiddelde oogsten per *acre* zijn in den loop der achttiende eeuw, met die der zeventiende vergeleken, ruim 80 percent toegenomen en voor een groot deel is dit aan de opruiming van het *Open field system* te danken. Van den anderen kant mag niet worden voorbijgezien, dat daarbij vele hardheden zijn begaan. Op de belangen der kleine lieden, die hun vee op het gemeene land, waartoe ook de reepen tusschen de akkers behoorden, lieten weiden en die geen enkelen rechtstitel konden vertoonen, daar zij noch *copyholders*,

[1]) SEEBOHM, t. a. p. bl. 13 en 14. In 1801 is een algemeene *Enclosure Act* aangenomen, die in 1845 — na een parlementair onderzoek, waarvan het verslag, in 1844 uitgebracht, zeer lezenswaardig is — is gewijzigd en in 1876 door een nieuwe wet vervangen.

[2]) Zie SPENCER WALPOLE, A history of England from the conclusion of the great war in 1885, London 1890, Deel I, bl. 145.

noch *freeholders* waren, is in vele gevallen even weinig gelet, als op de behoeften der nabijgelegen steden aan gelegenheid tot ontspanning. Eerst in 1845 is daarin verbetering gekomen; en nog meer is dit geschied in 1876, toen bepaald werd, dat geen *enclosure* zou worden toegestaan, tenzij het duidelijk bleek, dat de belangen der gezamenlijke inwoners — dus niet alleen die der rechthebbenden op den grond — daardoor gebaat werden. Hierdoor intusschen is wel de voortgang van het kwaad gehinderd, maar het verleden niet ongedaan gemaakt.

Wij zullen straks op Engeland terugkomen; doch men weet nu, hoe het grondbezit en de landbouw er de vormen hebben verkregen, die hun thans eigen zijn. Gebleven zijn de groote landgoederen der Middeleeuwen; zij zijn zelfs toegenomen in uitgebreidheid. De Engelsche schrijver CH. DAVENANT deelt in een geschrift van het jaar 1699 [1]) een becijfering mede van GREGORY KING betreffende het nationale inkomen, waaruit blijken moet, dat de vier hoogste klassen der maatschappij, bestaande uit 4586 gezinnen, destijds een inkomen hadden van £ 2,839,800. Tevens vermeldt hij op een andere plaats [2]), dat in zijn tijd de pacht dooreen niet meer dan 6 shillings 2 pence per acre bedroeg. Al hebben dus die £ 2,839,800 geheel uit pacht bestaan, dan kunnen 4586 gezinnen toch niet meer bezeten hebben dan 9,210,000 *acres;* terwijl een hedendaagsche statistiek, die wij later in haar geheel zullen mededeelen, aantoont, dat weinige jaren geleden 4217 personen in het bezit waren van 18,545,899 acres. Een belangrijke vermeerdering alzoo. Maar die vermeerdering is niet de eenige en niet de voornaamste verandering. Deze bestaat hierin, dat elk der goederen thans een wel aaneengesloten geheel vormt, dat zij nagenoeg alle verpacht zijn en de pachters te midden hunner landerijen wonen, voorts dat, met uitzondering van de weinige overgebleven *copyholds*, geen erfelijke gebruiksrechten meer bestaan, maar ook geen heerlijke rechten meer worden uitge-

[1]) An essay upon the probable methods of making a people gainers in the balance of trade, *Works*, Ed. Deel 1771, II, bl. 114.

[2]) t. a. p. II, bl. 216.

oefend. De betrekkingen tusschen heeren en boeren zijn louter contractueel geworden.

Zoo geleidelijk als in Engeland is het beloop in **Frankrijk** niet geweest, en voor een groot deel moet dit worden toegeschreven aan een oorzaak, die op zich zelve niet ongunstig mag heeten. Men heeft lang in den waan verkeerd, dat de boereneigendom in Frankrijk eerst ontstaan is door de revolutie en ten gevolge daarvan; maar dit is zoo niet; reeds vóór de revolutie was hij zeer verbreid, en juist dit heeft aanleiding gegeven tot die verbittering tegen de feodale rechten, die zich in 1789 en later zoo krachtig heeft geopenbaard. De Engelsche adel was rijk en werd het dagelijks meer. Hij schaarde zich niet om het Hof en brak niet met het landleven, maar bleef wonen op zijne gronden, dus te midden der landbouwende bevolking. En hield hij na het einde der veertiende eeuw ook op persoonlijk aan den landbouw deel te nemen, verdween ook allengs de *terra dominica*, de adel bleef in den landbouw belang stellen, verbeterde den grond, bracht ontwikkeling in de cultuur. Geheel anders in Frankrijk. Reeds in de tweede helft der dertiende eeuw werden adellijke goederen het eigendom van *vilains;* zoo werden de grondhoorigen genoemd, naar de *villae*, die zij bewoonden. Ook kooplieden verwierven grondbezit [1]); in de zestiende eeuw vooral kwamen groote uitgestrektheden gronds in handen van *roturiers*, dat is, van niet-adellijke personen [2]). Omstreeks het jaar 1760 was ongeveer een vierde van den grond boereneigendom geworden, omdat de heeren uit armoede, gevolg veelal van verkwisting door het Hofleven, hunne bezittingen hadden verkocht.

[1]) De gebroeders Bonis b. v., kooplieden te Montauban, hadden in de tweede helft der 14e eeuw veel land in eigendom, op voorwaarden, die van de hedendaagsche weinig verschillen, aan *metayers* uitgegeven. Zie het belangrijke opstel van Madame JAMES DARMESTETER in de Fortnightly Review van November 1890, bl. 738—752: Rural life in France in the 14th century.

[2]) DONIOL, Histoire des classes rurales, bl. 245—8 en 306. Verg. DARESTE DE LA CHAVANNE, Histoire des classes agricoles, bl. 281 en verv.

Men stelle zich echter de boereneigenaars van dien tijd niet voor als van alle plichten jegens de heeren ontheven. Met het overige landvolk hadden zij dit gemeen, dat zij nog vele lasten te dragen hadden. Bij den verkoop hunner gronden schijnen de heeren zich meestal zekere rechten te hebben voorbehouden, en die rechten zijn op den grond blijven kleven, ook als de heeren zelven ze niet meer uitoefenden. Want dikwijls hadden zij die rechten — waarvan wij hier geen opsomming kunnen geven, omdat zij zoo veelsoortig waren: men telde er drie honderd — aan anderen overgedragen: zeer veel feodale rechten waren verkocht aan personen, die ze eenvoudig voor geldbelegging hadden genomen. Wat was derhalve het Senioraat in Frankrijk geworden? HENRI DONIOL drukt het even kort als nauwkeurig uit, als hij antwoordt: „une collection de redevances" [1]). De *Seigneur* was niet meer het hoofd van een bevolking, haar beschermer, haar bestuurder, de vertegenwoordiger in haar midden van het openbaar gezag, bekend met hare toestanden, acht gevende op hare belangen; hij was evenmin, gelijk in Engeland, een gewone landedelman; hij was eenvoudig een schuldeischer: iemand die den boeren zóóveel kwam afnemen van hun oogst, zóóveel van de koopsom hunner gronden, wanneer zij die verkocht hadden; die hen dwong hun graan te doen vermalen in deze molens, hun brood te laten bakken in gindsche ovens. Zoo ten minste was de toestand in zeer vele gevallen. Het stelsel was uit zijn verband gerukt en niet, als in Engeland, allengs door een economisch beter stelsel vervangen; het Senioraat leefde slechts voort in datgene, wat het verfoeid maakt bij den geheelen landbouwersstand.

Zoodra het volk de macht in handen had is het Senioraat dan ook van zelf bezweken: men kent het decreet der Nationale Vergadering van 4 Augustus 1789, waarbij tot afschaffing der feodale lasten werd besloten. Maar dit decreet moest wor-

[1]) La Révolution française et la féodalité, bl. 2. — Voor de kennis der *droits féodaux* raadplege men ook G. D'AVENEL, Histoire économique de la propriété, enz., Paris 1894, Deel I, bl. 223–236.

den uitgevoerd, en op de wijze van uitvoering kwam nu zeer veel aan. Zou de afschaffing met of zonder schadevergoeding plaats vinden? In Maart en Mei 1790 werd bepaald, dat men een grenslijn zou trekken tusschen tweederlei lasten: tusschen die, welke te beschouwen waren als prijs van het grondbezit, en dezulke, die geacht moesten worden hun oorsprong te vinden in persoonlijke dienstbaarheid of in het publiek gezag, dat de heeren eertijds uitoefenden; gene zouden afkoopbaar zijn, deze eenvoudig verdwijnen. En met deze laatsten verdwenen, zonder vergoeding, de tienden.

Deze regeling voldeed niemand. De heeren niet, omdat zij te onbepaald was; de boeren, omdat zij hun te weinig gaf. Niet op den heer was de plicht gelegd om aan te toonen, dat hij bevoegd was te eischen, wat hij gewoon was van de boeren te verlangen; de wetgever had de zaak juist omgekeerd: wanneer de boeren weigerden een afkoopbaar gestelden last als rechtmatig te erkennen, moesten zij de onrechtmatigheid van dien last bewijzen. Daarbij was de afkoop zelf moeilijk en duur gemaakt. Men ziet uit dit een en ander, hoe behoudend de Nationale Vergadering in weerwil van haar kloek besluit van 4 Augustus 1789 gestemd was. Zeer verklaarbaar: in haar midden waren vele belanghebbenden.

Na hare ontbinding is men veel verder gegaan. De bewijslast werd verschoven: niet de boeren zouden de onrechtmatigheid, maar de heeren de rechtmatigheid hunner eischen met schriftelijke stukken moeten aantoonen. Dit gaf den genadeslag aan alle feodale rechten, die slechts op gebruik berustten of waarvan de schriftelijke titels bij de verwoesting van kasteelen door de boeren waren verbrand. Voorts werden zeer vele rechten, die aanvankelijk in de groep der afkoopbare waren gebracht, overgeplaatst naar die, welke zonder schadeloosstelling zouden verdwijnen. Door deze maatregelen, die van 6 Juli en 25 Augustus 1792 dagteekenen, is van de heerlijke rechten weinig meer dan een schaduw overgebleven. Doch voor de Nationale Conventie was zelfs die schaduw nog te veel; den 4 Juli 1793 decreteerde zij de afschaffing van alle feodale

lasten, de zuivere grondrenten in geld of arbeid alleen uitgezonderd. En liet deze uitzondering nog de mogelijkheid over om het een en ander uit de schipbreuk te redden, in de practijk bleek dit onuitvoerbaar; de publieke meening was te sterk gekant tegen elke poging, hoe zwak ook, tot herstel van het Ancien Régime, of wat daarop geleek.

Groote onrechtvaardigheden zijn door dit alles begaan, de billijkste aanspraken miskend. De Fransche revolutie was een uitbarsting van nationale verbittering. Toen zij plaats greep, was de tijd voorbij, waarin met kalmte onderscheiden kon worden tusschen gegronde en ongegronde eischen.

De agrarische geschiedenis van **Nederland** is moeilijk te schrijven, daar de bronnen te zeer ontbreken [1]); inzonderheid voor het tijdvak, dat wij het best zouden willen kennen, waarin de Middeleeuwsche vormen van grondbezit zijn veranderd. Het is opmerkelijk, hoe betrekkelijk vroeg dit buiten Gelderland en Overijssel, waarover wij straks afzonderlijk zullen spreken, heeft plaats gevonden. In de veertiende en de vijftiende eeuw waren de gelden wegens keurmedigheid voor de graven van Holland nog een belangrijke tak van inkomsten; afzonderlijke ambtenaren — koermedebewarers noemt ze VAN MIERIS — waren met de ontvangst daarvan belast. Doch de afkoopen werden zoo talrijk, dat Holland en Zeeland reeds in de zestiende eeuw, voor zoover men weet, geene keurmedigheid meer kenden [2]). Wel bestonden hier nog lang groote adellijke bezittingen: in de zestiende eeuw behoorde ruim een twaalfde van geheel Holland aan drie edelen [3]); maar de bevolking op

[1]) Lezenswaardig is nog altijd Mr. H. J. KOENEN, De Nederlandsche boerenstand historisch beschreven, Haarlem 1858.

[2]) Zie de bijdrage van Mr. P. W A. CORT VAN DER LINDEN in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, II, bl. 212—215; voorts A. KLUIT, Historie der Hollandsche Staatsregeling, Amsterdam 1804, IV, bl. 81 en V, bl. 95 en 108; en Dr. P. I. BLOK, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, Deel II, bl. 516.

[3]) A. KLUIT, Primae lineae collegii diplomatico-historici-politici, Leiden 1780, bl. 147.

die goederen was sedert lang volkomen vrij, schoon aan de jurisdictie harer Ambachtsheeren onderworpen. Van gemeene marken was in de veertiende eeuw in het Westen des lands, zoover wij weten, niets te bespeuren; daargelaten de streken, waar duingronden zijn, was alles particulier eigendom [1]). De akkers waren meestal lange strooken, maar indien dit een overblijfsel was van het *Open field* stelsel — men kan niet bewijzen, dat dit stelsel ooit in Holland heeft bestaan [2]) — was dit ook het eenige, wat daaraan herinnerde. In enkele deelen des lands vond men nog in de zeventiende eeuw een voorkoopsrecht en recht van naasting. Wie zijn eigendom wilde verkoopen, moest eerst drie Zondagen achtereen in het openbaar van zijn voornemen daartoe kennis geven. Zijne naaste verwanten hadden dan hunne „naerhede en aanboort" [3]); hetgeen wil zeggen, dat zij het goed koopen mochten.

Niet alle goederen nochtans zijn allodiaal eigendom geworden; zoolang de Republiek heeft bestaan, is er feodaal bezit geweest. Er waren twee soorten van leenen, Onsterfelijke leenen en Rechte of Kwade leenen, welke laatste alzoo werden genoemd, zegt BORT [4]), „omdat dezelve, niet kunnende komen op vrouwen, noch ook op opgaande of zijd-magen van den laatsten bezitter, zeer licht aan den leenheer komen te vervallen". Men onderscheidde ook tusschen groote, middelbare

[1]) Zie de belangrijke studie van Mr. H. A. A. VAN BERCKEL, Een Hollandsch dorp in de veertiende eeuw. Dietsche Warande van 1855, Deel I, bl. 209—232, 305—326 en 551—574, Deel II, bl. 97—122, 325—344 en 511—537.

[2]) Voor zoover mij bekend is, werd dit punt nog nooit onderzocht. Nu men weet, dat dit stelsel zeer verbreid was èn in Engeland, èn in Duitschland, en nu F. SEEBOHM — blijkens zijn opstel: French peasant proprietorship under the open field system of husbandry, in *The Economic Journal* van 1891, bl. 59—72 — daarvan ook zeer duidelijke sporen in Frankrijk heeft aangetroffen, heeft men moeite om te gelooven, dat het ook in Holland niet zou zijn toegepast. Bleek dit nochtans zoo te zijn, dan zou dit verklaring noodig hebben.

[3]) Mr. PIETER BORT, Hollands leenrecht. Kompleete werken, 2e druk, Leiden 1702, bl. 226.

[4]) t. a. p. bl. 17.

en kleine leenen; tot de eerste soort behoorden alleen die, waarmede een heerlijkheid verbonden was en die een inkomen gaven van meer dan 300 Carolusguldens. Maar tusschen leengoed en allodiaal goed bestond bijna geen verschil. Alleen was het eerste meestal ondeelbaar en reeds uit dien hoofde niet onderworpen aan de gewone bepalingen omtrent het erfrecht: het ging gemeenlijk over op den oudsten manlijken erfgenaam — op vrouwen alleen, als er geen mannen waren en als het leen onsterfelijk was —, terwijl de regels van plaatsvervulling en legitieme portie hier niet golden. Het gebeurde wel, dat men allodiaal goed tot leengoed maakte, ten einde een majoraat te stichten [1]). Doch belasting werd voor beide soorten van goederen op gelijken voet betaald; reeds vroeg is in ons land de vrijdom van belasting, die de adel aanvankelijk genoot, omdat hij krijgsdienst verrichtte [2]), opgeheven, doordien bepaald werd, dat schotbaar land schotbaar blijven moest, en daarenboven de eisch werd gesteld, dat hij, die beweerde van belasting vrij te zijn, die bewering in rechten met een of ander authentiek stuk moest kunnen staven [3]). Hierdoor vervielen de privilegiën van zelf; onder KAREL V was er weinig meer van over [4]).

Van waar die gunstige loop van zaken? Het voorbeeld van het nabijgelegen Friesland, waar de feodaliteit nooit wortel geschoten en de hofhoorigheid wel bestaan heeft, doch reeds vroeg verdwenen is, heeft waarschijnlijk invloed gehad, want reeds in de dertiende eeuw openbaarde zich in de Noord-Oostelijke deelen van Holland een krachtig verzet van de boeren tegen de edelen; vele sloten en kasteelen zijn bij die gelegenheid verwoest. Voorts waren de grafelijke domeingoederen tal-

[1]) Zie BORT, t. a. p. bl. 9.

[2]) „Qui militiam debebant, tributum non pendebant. Pendebant tantum iis qui non militabant. Militabant autem omnes, praeter servos, sive proprios homines, qui agris colendis, iique soli erant intenti. KLUIT, Primae lineae bl. 127.

[3]) KLUIT, t. a. p. bl. 133.

[4]) KLUIT, t. a. p. bl. 146—7.

rijk, en de graven veelal gunstig jegens de boeren gezind. De opkomst der steden was insgelijks bevorderlijk aan de verheffing van den boerenstand. Onder de poorters der steden waren velen, die het landbouwbedrijf uitoefenden, en dezen verkregen in verschillende steden de bevoegdheid om zich gedurende den zaai- en oogsttijd naar het land te verplaatsen, zonder daardoor hun poorterschapsrecht te verbeuren [1]). Zoo drong het stedelijk recht, dat voor de vrijheid over het geheel [2]) gunstig was, allengs tot het platte land door. Men denke ook aan de talrijke verkoopen van stifts- en kloostergoederen na de Hervorming, en aan de niet minder talrijke vervreemdingen van grafelijke domeinen, tijdens den opstand van Spanje, uit geldnood [3]); door dit een en ander is veel grond in het bezit van boeren gekomen. Maar welke de oorzaken ook zijn, wij mogen ons vaderland gelukkig prijzen wegens het zeldzame voorrecht, dat het genoten heeft; van geleidelijk te zijn ontgroeid aan het feodale agrarische stelsel. Het oude is weggevallen, het nieuwe daarvoor in de plaats getreden, zonder dat iemand het jaar of zelfs de eeuw kan aanwijzen, waarin dit is geschied.

Bij Artikel 25 der staatsregeling van 1798 werd bepaald, dat alle rechten, die uit het leenstelsel afkomstig waren (Tienden Chijns- of Thijns-, Nakoops-, Afstervings- en Naastingsrechten) zouden beschouwd worden als voor altijd vervallen; tenzij die rechten hunnen oorsprong hadden in een wederzijdsch vrijwillig en wettig verdrag. De strekking dezer bepaling was wel even radicaal als die van de weinige jaren te voren in Frankrijk genomen besluiten; maar tusschen Frankrijk en Nederland bestond dit belangrijk verschil, dat ginds op ruime schaal werd aangetroffen wat hier uitzondering was.

De staatsregeling van 1798 legde aan het Vertegenwoordi-

[1]) Een voorbeeld daarvan bij KOENEN, t. a. p. bl. 40.

[2]) „Over het gebeel". Verg. Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE, Hoorigheid, bl. 53–59.

[3]) Zie de Resolutiën der Staten van Holland, daarop betrekking hebbende, uit de jaren 1580–83.

gend Lichaam de verplichting op, binnen achttien maanden na zijn eerste zitting den voet en de wijze van afkoop te bepalen van alle rechten en renten, die als vruchten van wezenlijken eigendom konden worden beschouwd. Aan dit voorschrift is niet voldaan, en evenmin is gevolg gegeven aan Artikel 4 van de Additionneele Artikelen der Grondwet van 1848, welk artikel aldus luidt: „De heerlijke rechten betreffende voordracht of aanstelling van personen tot openbare betrekkingen zijn afgeschaft. De opheffing der overige heerlijke rechten en de schadeloosstelling der eigenaren kunnen door de wet worden vastgesteld en geregeld." Onder die „overige heerlijke rechten" werden klaarblijkelijk door de Grondwet de zoo even bedoelde heffingen verstaan, die de staatsregeling van 1798 bij Artikel 25 behandeld en zorgvuldig van de eigenlijke heerlijke rechten onderscheiden had [1]), zooals tienden en dergelijken. De algemeene wet, waarvan de Grondwet spreekt, laat nog steeds op zich wachten, doch bij enkele bijzondere wetten is in de aangelegenheid, die zij moet regelen, genoegzaam voorzien. Zoo is het jachtrecht op eens anders grond en het vischrecht in eens anders water bij Artikel 3 der Wet van 13 Juni 1847 (*Stbl.* n° 87) afkoopbaar gesteld, al ware het tegendeel bedongen; en hetzelfde is geschied bij Artikel 1 der Wet van 12 April 1872 (*Stbl.* n°. 25) ten aanzien van alle tiendrechten, die ontstaan zijn vóór de invoering van het Burgerlijk Wetboek. In de eerste negen jaren na het tot stand komen der wet van 1872 is in het geheel een som van

[1]) In de zeventiende en de achttiende eeuw, toen het leenstelsel geheel uit zijn verband was gerukt, beteekende Heerlijkheid niets anders dan Jurisdictie. Wanneer de Ambachtsheeren nog andere Gerechtigheden bezaten, als Visscherij, Vogelerij, tienden, tollen, cijnsen, hofsteegeld, dus leert ons Bort in zijn Tractaat van de Hooge en Ambachtsheerlijkheden, zoo was dit geen „ambachtsgevolg"; het waren geen „heerlijke rechten". Een uitzondering maakt Bort alleen voor de Maalderij, de Ban-malerie, gelijk hij zich uitdrukt; en omtrent het recht van de waag laat hij verschil van meening toe. Zie Bort's Werken bl. 779—780. — Verg. de belangrijke studie van Mr. J. F. Van Reede, De zoogenaamde heerlijke rechten, Utrecht 1854.

f 7,347,362 voor afkoop besteed, en sedert dien tijd bedroegen de afkoopsommen dooreen nagenoeg *f* 90,000 per jaar.

Alleen in het Oosten van ons land heeft de hofhoorigheid lang stand gehouden. Van zekere goederen te Putten, Nijkerk en Barneveld stonden in 1803 nog 49 bekend als volschuldig eigen [1]), en in Overijsel werden zelfs nog later sporen van hoorigheid aangetroffen. Men vindt belangwekkende bijzonderheden in de *Overijselsche Gedenkstukken* van Mr. J. W. Racer, en wel in het vierde deel, dat handelt over de dienstbaarheid der Vrije en Hoorige ingezetenen van Overijsel [2]). De diensten der Vrije ingezetenen waren de zoogenaamde Drostendiensten, die, hoewel zij reeds bij een Resolutie der staten van Overijsel van 18 Maart 1631, met gelijktijdige verhooging van de bezoldiging der Drosten en de verponding der huislieden, waren opgeheven, op het eind der achttiende eeuw nog altijd gevorderd werden. Eerst op aandrang van den Heer van der Capellen tot den Pol zijn zij bij besluit van 25 Februari 1783 voor goed afgeschaft [3]). Wat de hoorige lieden betreft, dezen werden nagenoeg uitsluitend aangetroffen op de lands domeinen. Racer deelt in zijn werk de Hofrechten van Twente van 17 Maart 1546 mede, en toen hij schreef waren die rechten nog geheel van kracht. Men kende hier drie soorten van hoorigen: hofvrijen, kamerlingen of keurmedigen, en hofhoorigen; van dezen waren de eersten het hoogst, de derden het laagst in rang. De hofhoorigen waren verplicht om te blijven op den grond, dien zij bewoonden; zij mochten niet huwen buiten *de Echte*, het was hun verboden bij testament over hunne eigendommen te beschikken, en bij hun dood kreeg de heer de helft van alle viervoetige dieren, van het ongemunte goud en zilver, van het spek en eenige andere zaken, terwijl het beste kleed en een deel der sieraden ten bate

[1]) Mr. S. J. Fockema Andreae, Hoorigheid, bl. 24.

[2]) Kampen, 1785.

[3]) Racer, t. a. p. bl. 43 en 87 Verg. over Joan Derck van den Capellen tot den Pol de studie van Mr. J. A. Sillem, in *De Gids* van 1882, Deel III, bl. 204—379 en 401—460.

kwam van den over hen gestelden *hofmeijer*. Maar tegenover deze nadeelen stonden voordeelen: wat de hoorigen in geld, graan, vee of persoonlijke diensten moesten opbrengen was zeer gering en zij genoten daarvoor een erfelijk gebruiksrecht op hunne hoeven of *Zathen*. Na de afschaffing der hoorigheid was echter het Domeinbestuur niet terstond gezind om dat gebruiksrecht te erkennen. Bij Koninklijk Besluit van 24 Maart 1816 is de afkoop van renten, uitgangen, tijnzen, cijnzen, legschatten en dergelijke lasten, aan het domein verschuldigd toegelaten; aan de meijers in Twenthe echter, die daarvan partij wilden trekken, werd dit geweigerd, op grond dat zij gewone pachters waren. Een rechtsgeding is hieruit voortgevloeid; toen in 1820 het Domein eenige hoeven had verkocht en de koopers de daarop gevestigde boeren als gewone pachters wilden behandelen, kwam een van hen daartegen bij den rechter in verzet en ontstond een proces, dat op 7 Juli 1824 bij de rechtbank te Almelo ongunstig voor den meijer afliep. Deze kwam nu in beroep bij het Hoog-gerechtshof, en de Advocaat-Generaal bij dat college concludeerde tot vernietiging van het vonnis, terwijl alle reden bestond om te denken, dat het Hof zich met deze conclusie zou vereenigen. Tusschen de partijen is daarop een schikking getroffen, die den meijer den vrijen eigendom zijner hoeve tegen betaling van een zekere geldsom verschafte [1]).

Dat gebeurde in 1828. Ongelukkigerwijs hadden reeds een jaar te voren zeer vele andere meijers — meer dan 200 — door het vonnis der rechtbank te Almelo verontrust, in de minder gunstige voorwaarden, hun door het domeinbestuur aangeboden, bewilligd. Zij zouden 20 maal de jaarlijks verschuldigde uitkeeringen en bovendien de helft van hetgeen hun goed meer dan die som waard was betalen, om als eigenaars erkend te worden! Het verdwijnen der laatste overblijf-

[1]) Bijzonderheden daarover zijn te vinden in een opstel van Mr. J. D. Meyer, Aanmerking over de hoorigheid en derzelver bestaan nog heden in Nederland, Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving, Jaargang 1826, Deel I, bl. 441—9. Maar vooral bij Mr. S. J. Fockema Andreae, De hoorigheid, bl. 136—143.

sels van hofhoorigheid in Twenthe is derhalve voor een groot deel der belanghebbende bevolking in die streek met veel schade gepaard gegaan.

Een geheel ander tafereel krijgen wij te zien, als wij onze blikken naar **Duitschland** wenden. In het begin dezer eeuw was de toestand der boeren daar in ieder opzicht beklagenswaardig. De grondhoorigheid bestond er nog in alle deelen van het Rijk, en het was geen hoorigheid als die wij zoo even leerden kennen, waarbij het gemis aan vrijheid door stoffelijke voordeelen ruim werd vergoed; een zware druk werd op de bevolking uitgeoefend, zwaarder dan zij in de Middeleeuwen ondervonden had.

De meeste landgoederen in Pruisen, tot welk land wij ons willen bepalen, waren in het bezit van edellieden, van kloosters en andere lichamen, tot welke de boeren in betrekking van „onderdanigheid" stonden. De grondheeren beschouwden zich als vazallen der konings en werden ook zoo genoemd; de boeren waren hun onderworpen, gelijk zij zelven aan den koning. Aldus was de toestand wel niet overal, want niet alle goederen waren in handen van edellieden of corporatiën, en slechts dezen konden onderdanen hebben. Maar de goederen, die zich in het bezit van anderen bevonden, waren niet het talrijkst, zoodat „onderdanigheid" regel was. En die onderdanigheid sloot niet weinig in. De boer was aan zijn heer gehoorzaamheid schuldig, mocht buiten zijn toestemming geen ambacht leeren of huwen, niet weigeren zijne kinderen in het huis van den heer te laten dienen, ook den grond niet verlaten. Voorts was hij gehouden tot een aantal diensten en leveringen. Hiertegenover stonden wel eenige rechten; maar die rechten waren niet voor allen dezelfde en voor zeer velen reikten zij weinig verder dan tot een niet erfelijk gebruiksrecht.

Dit alles herinnert levendig aan Middeleeuwsche agrarische toestanden, met dit verschil nochtans, dat de klasse dergenen, die erfelijke gebruiksrechten hadden, in de Middeleeuwen veel

talrijker was geweest, en voorts, dat de diensten der boeren, door de uitbreiding der gronden, die de heeren voor eigen rekening lieten bebouwen, aanmerkelijk waren verzwaard. De Duitsche wetten der zeventiende en achttiende eeuw bevatten scherpe bepalingen om te beletten, dat de boeren hunne gronden zouden verlaten; zulke bepalingen waren noodig geworden, nu de lasten, op den boerenstand gelegd, sterk waren toegenomen. In Pommeren waren de diensten zoo drukkend, dat de lieden slechts de nachten beschikbaar hadden om voor hun land te zorgen. En de loonen stonden op het laagst denkbare peil; menige vrouwelijke dienstbode moest zich tevreden stellen met 3 thalers 8 groschen (nog geen zes gulden) in het jaar, behalve den kost.

Hervorming was sedert lang dringend noodig, toen in 1799 daarmede een ernstig begin werd gemaakt [1]). De eerste maatregelen betroffen de boeren op de domeingoederen. Deze goederen waren verpacht aan tusschenpersonen, die tot de boeren ongeveer in dezelfde betrekking stonden als elders de grondheeren tot hunne onderhoorigen. Dank zij de krachtige bemoeiingen van den minister VON SCHROETTER zijn toen allengs de span- en handdiensten grootendeels afgeschaft, tegen een zekere vergoeding aan de pachters, tot welke vergoeding de middelen werden verkregen door aan de boeren een betaling in geld, dienstgeld genaamd, op te leggen. Doch de boer moest niet alleen bevrijd worden van drukkende lasten, maar ook belang krijgen bij de verbetering der cultuur. Op aandrang van den minister WLOEMER, daarin gesteund door VON SCHROETTER en bovenal door VON STEIN, is bepaald, dat de boeren eigenaars konden worden, indien zij hunne gebruiksrechten op de dominiale bosschen en hunne aanspraken op zekere ondersteuningen wilden prijs geven. Dientengevolge hebben in Oost en West Pruisen en Litthauen 30,000 boeren eigendom verkregen.

---

[1]) Een kort overzicht van hetgeen vooraf was gegaan vindt men in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel II, bl. 184 (Bauernbefreiung).

Thans moest gezorgd worden voor de grondhoorigen op de particuliere gronden. Een edict van 9 October 1807, onderteekend door VON STEIN en VON SCHROETTER, maakte in de geheele monarchie een einde aan de zoogenaamde „Erbunterthänigkeit": onmiddellijk voor hen, die erfelijke of nog betere bezitrechten hadden, na drie jaren voor al de anderen. En op dit edict is een reeks van verordeningen gevolgd, die alle dezelfde strekking hadden, namelijk de sociale en economische verheffing van den boerenstand.

Volmaakt zijn die verordeningen niet geweest; de grondheeren hebben al hun invloed gebruikt om de verdeeling van het land tusschen hen en de boeren en de regelingen omtrent den afkoop der diensten zooveel mogelijk in hun voordeel te doen uitvallen, en dit is hun maar al te goed gelukt [1]). Het bleek dan ook weldra, dat men nog minder dan half werk had verricht en een nieuwe wetgeving noodig was om de hervorming, die in het begin der eeuw was aangevangen, te voltooien. Eerst de minister VON MANTEUFFEL heeft aan dien dringenden eisch voldaan. De wet van 2 Maart 1850, op zijne voordracht tot stand gekomen, hield de volgende bepalingen in. Ten eerste werden vier en twintig soorten van feodale rechten, meest overblijfsels van vroegere onderdanigheid, zonder schadeloosstelling afgeschaft [2]). Ten tweede werden alle erfpachten in eigendom omgezet en werd de omzetting van andere rechten in eigendomsrechten begunstigd.

---

[1]) Zie hierover het nitvoerige werk van G. F. KNAPP, Die Banernbefreinng nnd der Ursprnng der Landarbeiter in den älteren Theilen Preussens, 2 deelen, Leipzig 1887, waarvan door mij een kort overzicht is gegeven in *De Economist* van 1887, bl. 335—346.

Volgens Prof. FR. J. NEUMANN, die in een zijner opstellen, Zur Lehre von den Lohngesetzen, het onderwerp ter sprake brengt, had vooral het Oosten des lands te lijden van de nadeelige gevolgen, „jener gntsherrlich-bäuerlichen Reguliernngen der sogen. Stein- Hardenbergschen Reformperiode, von denen nur zu lange angenommen ist, dass sie der Bevölkerung unmittelbar znm Segen gereicht hätten". Jährbücher für Nationalökonomie nnd Statistik, Band 60 (1893) bl. 629. Nog sterker spreekt hij bl. 641.

[2]) De opsomming is te vinden bij A. BUCHENBERGER, Agrarwesen nnd Agrarpolitik, Leipzig 1892, Deel I, bl. 107.

Ten derde werd de afkoop der nog overgebleven hand- en spandiensten gemakkelijker gemaakt en minder kostbaar. Eindelijk schreef nog een andere wet van denzelfden datum de oprichting voor van „Rentenbanken”. Aan de boeren was namelijk toegestaan zich van hunne jaarlijksche grondrenten te kwijten door de betaling van het achttienvoud in eens. Daar nu de meesten hiertoe niet in staat waren, zoo werd hun een andere gelegenheid tot kwijting gegeven, hierin bestaande, dat zij gedurende een zeker aantal jaren de verschuldigde grondrente zouden storten bij een „Rentenbank”, welke bank dan een obligatie te haren laste zou uitreiken aan den heer, ter waarde van de gekapitaliseerde grondrente. Daar de bank minder interest had te voldoen over de uitgegeven obligatiën dan zij jaarlijks van de boeren ontving, zou zij telkens een zekere som overhouden, en deze som zou tot aflossing der obligatiën worden aangewend. Na die aflossing eindigde de verplichting der boeren tot storting.

Deze regelingen hebben gunstig gewerkt. Vóór 1850 hadden slechts 171,350 boeren hunne diensten afgekocht; van 1850 tot 1865 is dit door 624,914 geschied, en van 1850 tot 1 October 1890 hebben de Rentenbanken voor niet minder dan *f* 285 millioen aan obligatiën uitgegeven. Toch is de werking niet zóó gunstig geweest, als zij bij een krachtige en onpartijdige uitvoering der wet had kunnen zijn. Men heeft ook verzuimd degenen, die erfelijke of niet erfelijke gebruiksrechten hadden, tegen misleiding te vrijwaren: velen van hen zijn gewone pachters geworden. Maar hoe onvolmaakt de geheele wetgeving, die in 1799 is begonnen, ook was, zij heeft niettemin deze goede vruchten gedragen, dat de boerenstand in een aanmerkelijk gunstiger toestand is gekomen en de kleine grondeigendom zich sterk heeft uitgebreid. Men telde in Pruisen vóór 1866 1,111,117 eigenaars, tegen 60,739 pachters, en slechts 800 bezittingen van 400 hectaren en meer, tegen 1,087,081 van $1^1/_2$ en 649,828 van $1^1/_2$ à 8 hectaren [1]).

[1]) Een latere statistiek, van 1882, die ook de nieuwe provinciën omvat, wijst aan, dat er in Pruisen op het gebied van landbouw 1,232,168 „Hauptbetriebe” zijn; hetgeen beteekent, dat op 1,232,168 goederen de landbouw als hoofdbedrijf wordt uitgeoefend. Van deze hebben 813,942 in het geheel geen land gepacht, terwijl van de overige 418,226 slechts 75,166 uitsluitend op gepachten grond zijn gevestigd. Of wil men een splitsing naar de oppervlakte: van al den grond wordt 87.83 percent bebouwd door eigenaars, 12.17 door pachters.

Ook de volgende eijfers zijn belangrijk. Op elke 100 Hectaren zijn gemiddeld: 1,52 Parzellenbetriebe (tot 2 Hect.)
5,81 Kleinwirthschaften (2–5 Hect.)
22,73 Baüerliche Wirthschaften (5–20 Hect.)
34.15 Grossbauerwirthschaften (20–100 Hect.)
35,79 Grosswirthschaften (100 en meer Hect.)

Zie Jaarg. 1887, Heft III–IV der Zeitschrift des Kön. Preussischen Statistischen Bureaus, bl. 42 der Stat. Correspondenz.

Voor geheel Duitschland vindt men opgaven in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel IV, bl. 166–170 (Statistik des Grundbesitzes).

Middelerwijl is ook het een en ander gedaan om de verdeeling der marken en het verkoppelen of samenvoegen der gronden in verspreide ligging mogelijk te maken. Het eerste is geschied bij een wet van 7 Juni 1821, het tweede bij een der beide wetten van 2 Maart 1850, die zoo even zijn vermeld; en bij deze gelegenheid is zoowel het verdeelen van markgronden als het aflossen van weide- en andere servituten nog krachtiger bevorderd. Hoe noodig dit was en op welk een uitgebreide schaal het *Open Field System* in Pruisen bestond, blijkt uit de volgende cijfers. Vóór den oorlog van 1866 had Pruisen een uitgebreidheid van 27,760,910 hectaren, en op niet minder dan 15,262,100 hectaren, behoorende aan 1,600,510 personen, is verdeeling en verkoppeling toegepast [1]). Ook van deze wetten kan men getuigen, wat wij van soortgelijke wetten in Engeland hebben verklaard, dat zij het geheele aanzien des lands veranderd hebben.

Hetgeen in Pruisen is geschied, heeft ook in de andere Duitsche staten plaats gevonden, hier vroeger, ginds later;

[1]) G. Schönberg, Handbuch der politischen Oekonomie, Tübingen 1882, bl. 694—5 (opstel van A. Meitzen). Zie verder over de Pruisische agrarische wetgeving en hare gevolgen het Engelsche *bluebook*: Reports from her Majesty's representatives respecting the tenure of land in the several countries of Europe, London 1870, Deel I, bl. 237 en verv.

wij kunnen daarbij niet stilstaan en besluiten ons overzicht met een kort woord over **Oostenrijk**, dat eerst in 1848 den weg der hervorming heeft betreden. De agrarische toestanden in dit rijk waren nog zeer Middeleeuwsch. Alleen de adel kon volledigen grondeigendom hebben; voor de andere klassen der bevolking bestonden slechts gebruiksrechten. Het lot der boeren was er zeer hard: in Galicië, bijvoorbeeld, moesten zij 156 dagen in het jaar met twee mannen en zes ossen voor de heeren werken. Bij een wet van 7 September 1848, waaraan door een reeks van latere wetten uitvoering is gegeven, is in dit alles verandering gebracht. De hoorigheid werd afgeschaft, het koopen van grond aan een ieder toegestaan. De gronden, die de boeren in erfelijk gebruik hadden, werden hun in eigendom toegewezen; tevens werden zij ontheven van alle diensten en leveringen, ten deele zonder schadevergoeding aan de heeren, ten deele op dezen voet: Door een commissie, waarin al de groote landeigenaars vertegenwoordigd waren, werden de lasten in geld gewaardeerd. Een derde van dat bedrag werd geannuleerd; het overschot werd aan de grondheeren uitgekeerd in 5 percents schuldbrieven, aflosbaar bij lotingen in 40 jaren. De hiervoor benoodigde annuïteit zou dan aldus gevonden worden: de helft zou gedragen worden door de provinciën, terwijl de wederhelft gevonden werd door een bijzondere belasting, verschuldigd door de vrijgemaakte boeren [1]). Een regeling, naar men ziet, die deze laatsten zeer bevoordeeld en dan ook veel ongenoegen bij hunne voormalige heeren verwekt heeft. Oostenrijk heeft lang gewacht met de afschaffing der grondhoorigheid, maar toen het eenmaal daartoe overging, is het niet halverwege blijven staan [2]).

[1]) Reports respecting the tenure of land, Deel II, bl. 9.

[2]) Vergelijk verder VON CZOERNIG, Oesterreichs Neugestaltung, Stuttgart 1858, bl. 486—539.

§ 4.

De nationalisatie van den grond.

Hoe onvolledig deze geschiedkundige overzichten waren, zij hebben den lezer, naar wij hopen, eenig denkbeeld gegeven van vroegere agrarische toestanden en van de wijze, waarop het hedendaagsche grondbezit zich daaruit heeft ontwikkeld. Wij gaan nu over tot ons eigenlijk onderwerp; het voorafgaande was historische inleiding. Trachten wij ons rekenschap te geven van den inhoud der voornaamste problemen op agrarisch gebied, en zoo niet de oplossing, dan toch in ieder geval het gezichtspunt te vinden, waaruit zij beschouwd en overwogen moeten worden.

De voornaamste problemen zijn de volgende; wij stellen ze, duidelijkheidshalve, in den vorm van vragen.

1°. Is het wenschelijk, dat de grond het eigendom worde van den staat? „genationaliseerd” worde, zooals men pleegt te zeggen.

2°. Is het wenschelijk, dat ten aanzien van den grond een bijzonder erfrecht gelde; en zoo ja, waarin moet dat bijzondere erfrecht bestaan?

3°. Welke gedragslijn heeft de staat te volgen tegenover het gemeenschappelijk grondbezit?

4°. Behoort de staat zich te mengen in de betrekkingen tusschen grondeigenaars en pachters?

Geen dezer vragen, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, is louter economisch, maar in alle is een economisch bestanddeel aanwezig, dat wij trachten zullen aan te wijzen.

1°. Is het wenschelijk, dat de grond het eigendom worde van den staat? Economisch opgevat wil dit zeggen: zal de grond beter worden bewerkt, wanneer hij aan den staat, dan wanneer hij aan particulieren toebehoort? Zal de verdeeling van hetgeen de grond opbrengt tusschen de leden der maatschappij in dat geval gelijkmatiger zijn? Zijn er misschien nog andere stoffelijke voordeelen te verkrijgen dan de hier genoemde, door den grond tot staatseigendom te maken?

Over het eerste en het derde van dit drietal punten behoeven wij niet uitvoerig te spreken. Over het eerste niet, omdat tot dusverre nog niemand heeft beweerd, dat de bewerking van den grond door „nationalisatie” inderdaad iets winnen zou. Ja, de staat heeft ruime hulpmiddelen; tot lage rente kan hij leenen. Doch in ieder land, waar het hypotheekwezen goed geregeld is, kunnen ook de particuliere grondeigenaars tot lage rente leenen: wanneer een eigenaar zijn land niet verbetert, moet het zijn, omdat hij er geen voordeel in ziet of zijn voordeel niet begrijpt; moeilijkheid om kapitaal op billijke voorwaarden te verkrijgen is slechts in bijzondere gevallen de oorzaak. Het is waar, dat die bijzondere gevallen zich dikwijls voordoen: de grond kan reeds zoo zwaar belast zijn, dat de eigenaar er niet meer geld op krijgen kan. Doch hiertegenover staat, dat het land, wanneer het nationaal eigendom is, wordt overgelaten aan de zorgen van een departement van bestuur; dat de Minister en de ambtenaren, die met het beheer van dat departement zijn belast, verantwoording schuldig zijn van hunne daden en niet licht zullen overgaan tot belangrijke uitgaven, tenzij het boven allen twijfel verheven is, dat die uitgaven ruimschoots vergoed zullen worden; dat zij daarenboven geen geld kunnen besteden zonder voorafgaande toestemming van het Parlement. Vermoedelijk zal het beloop aldus zijn: jaarlijks zal voor verbeteringen van den grond een post op de begrooting worden uitgetrokken, en het Departement van landbouw zal moeten beslissen over het gebruik van dien post. Dat onder zulk een stelsel alle redelijke behoeften bevredigd zullen worden, beter bevredigd dan thans, nu elke eigenaar kan doen wat hem goeddunkt, wie durft het gelooven?

Mocht men hierop antwoorden, dat ook een andere regeling denkbaar is; dat namelijk de grond in erfpacht kan worden uitgegeven voor 75 of 100 jaren, en de staat de verbeteringen geheel aan de erfpachters kan overlaten, zoo vragen wij: wat is dan uit een oogpunt van verbetering gewonnen? Een erfpachter heeft toch nooit een grooter belang dan een eigenaar, zijn belang is altijd minder. En kwam het voor, wat zeker wel dikwijls geschieden zou, dat de erfpachters den grond verhuurden aan gewone pachters, dan zou de toestand zeer verergerd zijn. Tusschen den eigenaar en de gebruikers van den grond zou dan een nieuwe klasse zijn geschoven, een stand van personen, bij wie de prikkel om veel geld ten bate van het land te besteden tamelijk zwak zou zijn, zwakker ten minste, dan hij thans bij de landheeren gewoonlijk is.

Meent de staat, dat zijne roeping medebrengt — en het kan gebeuren, dat zijne roeping dit wel degelijk medebrengt — kapitaal beschikbaar te stellen om de opbrengst van den grond te verhoogen, zoo behoeft hij niet over te gaan tot „nationalisatie”. Hij kan aan de eigenaars geld leenen tot matige rente, of bevloeiings- en andere werken uitvoeren, die aan een geheele landstreek ten nutte komen. Zoo bereikt hij zijn doel veel beter.

Slechts één geval is denkbaar, waarin wel niet algeheele nationalisatie van den grond, maar onteigening van een deel der gronden, in het belang der algemeene welvaart ernstige overweging verdient. Wij stellen het volgende. In een uitgebreide streek, een provincie, behoort al het land aan een zeer klein getal personen. Die personen zijn ongemeen rijk; op vermeerdering hunner inkomsten stellen zij volstrekt geen prijs, maar des te meer op onbelemmerde uitoefening van het jachtbedrijf. Zij laten dus belangrijke uitgestrektheden vruchtbare gronden onbebouwd en schaars bevolkt. Ziedaar een geval, waarin de staat reden zou hebben in te grijpen. Het zou te rechtvaardigen zijn, dat hij zulk een misbruik van het eigendomsrecht niet gedoogde. Doch wij twijfelen er sterk aan of een toestand, als hier geschilderd werd, ontstaan kan, althans op zoo groote schaal kan ontstaan dat hij hinderlijk is, in een land zonder fideicommissen, *entails* en eerstgeboorterecht. Waar geen inbreuk wordt toegelaten op het beginsel der legitieme portie, zijn de zeer groote landgoederen nooit talrijk.

Even weinig aandacht verdient het derde punt. Levert de nationalisatie van den grond, zoo vroegen wij, misschien andere

stoffelijke voordeelen op, behalve die van betere productie en gelijkmatiger verdeeling van hetgeen de grond opbrengt? De vraag, naar men weet, wordt toestemmend beantwoord. Mogen wij FLÜRSCHEIM en zijne volgelingen gelooven, dan is nationalisatie van den grond het middel om de kapitaalrente te doen verdwijnen, omdat de groote kapitalisten met hunne kapitalen geen weg zullen weten, wanneer zij die niet kunnen beleggen in land. En beweert men, dat na het verdwijnen der rente het sparen een eind zou nemen, dan merken zij op, dat het sparen een groot kwaad is, daar het wanverhouding doet ontstaan tusschen voortbrenging en verbruik; overproductie, die groote oorzaak van stilstand in de nijverheid, verarming onder de lagere volksklasse. Het vereischt weinig nadenken om te leeren inzien, dat dit alles op grof misverstand rust. Kon niemand grond koopen, het zou op de kapitaalrente geen invloed hebben; de vraag naar kapitaal zou daardoor niet verminderen, het aanbod van kapitaal niet toenemen. A bezit land, B kapitaal. Kan tusschen die beiden een ruiling plaats hebben, dan zal B niet op de kapitaalmarkt verschijnen; maar A zal het doen in zijne plaats, ziedaar alles wat veranderd is. Laat nu A de staat zijn, en de staat besloten hebben geen grond te verkoopen. Dan zal B geen landeigenaar kunnen worden en zijn kapitaal op rente moeten uitzetten. Doch wat maakt het uit voor den loop van den rentekoers, of kapitaal wordt aangeboden door A of door B? — Wat voorts de bewering betreft, dat sparen overproductie zou teweegbrengen, hierover hebben wij reeds vroeger gesproken. Zeker, wanneer in een land, dat gewoon was een hoeveelheid, die wij 100 noemen, te verbruiken, en een hoeveelheid, die wij 50 noemen, op te leggen, plotseling wordt overgegaan tot verbruik van 80 en opleg van 70, zal er stoornis komen; vele producten zullen in dat land geen koopers meer vinden. Doch volmaakt hetzelfde zal gebeuren, wanneer de opleg, in plaats van te stijgen tot 70, daalt tot 20: iedere plotselinge verandering in de richting der vraag werkt tijdelijk nadeelig. Wij zouden in herhalingen vervallen, wanneer wij breedvoerig betoogden, dat kapitaliseeren niet *tegenover* koopen van voortbrengselen staat; koopen doet hij, die spaart, en koopen doet hij, die verbruikt; maar de eerste koopt *iets anders* dan de tweede: werktuigen, productieve diensten. Het is waar, hij kan ook effecten koopen, maar dan treedt degeen, die hem de effecten levert, in zijne plaats. In een land, waar veel gespaard wordt, is wegens dat sparen de afzet van goederen niet minder dan elders; maar de aard der voortgebrachte zaken zal er gedeeltelijk anders zijn.

De nationalisatie van den grond, indien zij te verdedigen is, zal dus alleen verdedigd kunnen worden als een maatregel tot bevordering van gelijkmatiger verdeeling van hetgeen de grond opbrengt. En in dat licht bezien verdient zij meer aandacht dan haar gewoonlijk wordt geschonken. Wij trekken een scherpe grenslijn tusschen de argumenten, die de meeste voorstanders van het denkbeeld, om den grond tot staatseigendom te maken, aanvoeren, en dat denkbeeld zelf. De eerste zijn gewoonlijk allergebrekkigst; het tweede verdient ernstige overweging. Wil men de nationalisatie van den grond bepleiten, men bepleite haar met argumenten aan JOHN STUART MILL ontleend. Dat wil zeggen: men herinnere aan de beperktheid van den grond, de toeneming van het cijfer der bevolking en de waarschijnlijkheid, die daaruit voortvloeit, dat op den duur de pachtwaarde moet stijgen. Hoe ver die waarschijnlijkheid reikt, hebben wij in een vorig hoofdstuk onderzocht [1]). Men doorleeft thans een tijdperk, waarin meer geklaagd wordt over te lage dan over te hooge prijzen. Uit Rusland, uit Noord- en Zuid-Amerika, uit Britsch-Indië, zelfs uit Australië, wordt ons tarwe toegezonden, en onze boeren hebben het zwaar te verantwoorden. Doch indien de bevolking van Europa, die in de negentiende eeuw meer dan verdubbeld is, het andermaal doet in de twintigste, dan zal op het eind dier eeuw, daar voor menschelijk voedsel per jaar en per hoofd ongeveer $2^1/_2$ hectoliters tarwe en rogge worden ver-

[1]) Deel I, bl. 139.

bruikt, de behoefte aan tarwe en rogge voor dat doel in Europa alleen met ongeveer 900 millioen hectoliters zijn gestegen. Wat dit cijfer beteekent, laat zich eenigszins nagaan, als men weet, dat de geheele tarweoogst van Noord-Amerika thans 170 à 180 millioen hectoliters bedraagt. En hoeveel andere producten dan tarwe heeft het menschdom noodig!

Doch waartoe nader uiteengezet, wat in onze hoofdstukken over de Pachtwaarde en over de Bevolkingsleer reeds is gezegd of aangeduid? Met volstrekte zekerheid kan men natuurlijk niet spreken, want niemand weet, welke nieuwe voedingsmiddelen ontdekt zullen worden. Maar zijn aan het menschdom geen groote verrassingen bereid, dan ligt het voor de hand om aan te nemen, dat met betrekking tot de voeding de stand van zaken over een eeuw geheel anders zal zijn dan nu. Dalingen der pachtwaarde werden steeds door grootere rijzingen achtervolgd. Het is verre van ondenkbaar, dat dit ook in de toekomst zoo zijn zal.

Ziedaar wat voor „nationalisatie van den grond" te zeggen is. Behoort de grond aan den staat, zoo wordt de rijzing van de pachtwaarde wel niet voorkomen; doch zij strekt dan niet ten voordeele van enkelen: een bepaalde klasse der maatschappij wordt dan niet verrijkt door een oorzaak, die voor de groote meerderheid van het menschdom een oorzaak van verarming is. De „nationalisatie van den grond" neemt het kwaad, dat te duchten is, niet weg, doch verhoedt, dat daaraan een ander kwaad wordt toegevoegd. Het is erg genoeg, dus zou men kunnen spreken, indien voedingsmiddelen duur worden; maar nog erger, zoo die duurte het inkomen van een kleine minderheid der bevolking sterk doet aangroeien. Stijgt de pachtwaarde van het land, de stijging zij ten minste een bate voor de schatkist; dan kunnen de belastingen aanmerkelijk verlaagd worden, hetgeen een zekere vergoeding zal geven voor het leed, dat men ondervindt.

Wat is hiertegen aan te voeren? Dit hoofdzakelijk, dat een volk, door zijn grond tot staatseigendom te maken, begint met een zwaar financieel offer te brengen. Wij willen voor

een oogenblik aannemen, dat de leening, die tot schadeloosstelling der eigenaren gesloten zou worden, niet meer aan rente zou kosten, dan de staat jaarlijks aan pacht zou ontvangen. Wij nemen dit aan, hoewel het geenszins boven twijfel verheven is, want volledig is de schadeloosstelling dan alleen, als zij niet in schuldbrieven, maar in geld geschiedt; de staat zou een zeer groote leening moeten sluiten, en groote leeningen zijn niet altijd op gunstige voorwaarden te plaatsen. Laten wij echter dit punt, waarover verschillend kan worden geoordeeld, rusten en onderstellen wij, dat er uit dezen hoofde geen verlies zou zijn. Maar dan zou toch in ieder geval een leger van bekwame en volmaakt betrouwbare ambtenaren aangesteld moeten worden om toezicht uit te oefenen op de pachters, om te zorgen, dat zij het land niet bedierven, niet uitputten; de kosten daardoor veroorzaakt zouden niet gering wezen. Meent men die kosten te kunnen ontgaan door de gronden uit te geven in erfpacht voor 100 jaar? Ze aldus uit te geven zou inderdaad verstandig zijn, maar het financieele offer werd dan waarlijk niet kleiner. Want na de jongste ervaringen zouden geen soliede erfpachters zich aanmelden, tenzij tot pachtprijzen ver beneden die, waarvoor thans de meeste gronden zijn verhuurd: wie die iets te verliezen heeft, wil zich verbinden voor 100 jaar, tenzij de slechte kansen, die hij loopt, ten volle in rekening zijn gebracht? Om zich op het belang der erfpachters bij een goede exploitatie geheel te kunnen verlaten, zou de staat alleen met welgestelde en eerlijke lieden overeenkomsten moeten sluiten. Hij zou kieskeurig moeten zijn ten aanzien van de personen, maar dan ook niet veeleischend met betrekking tot de pacht. En hoe zou de schade, door het verschil tusschen de zuivere inkomsten uit den grond en de rente der leening veroorzaakt, dan gedekt worden? Hoe anders dan door verhooging van belastingen!

Ziedaar dus een onvermijdelijk gevolg der „nationalisatie": de belastingen beginnen met vrij aanzienlijk te stijgen.

Men zal zeggen, dat dit een voorbijgaand nadeel is. Toch niet zoo voorbijgaand, of de belangen van twee of drie ge-

slachten worden er door gedeerd. De „nationalisatie” van den grond, in dit licht bezien, blijkt nooit een maatregel te kunnen zijn in het belang van hen, die thans leven; zij is een offer van hen, die thans leven en hunne kinderen en kindskinderen, ten behoeve van de nakomelingschap. Mag zulk een offer gevergd worden? Is het te rechtvaardigen? Indien wij al op deze vragen bevestigend konden antwoorden, zou nog een andere vraag te stellen zijn, namelijk deze: of wij, eenmaal aanzienlijke offers willende brengen voor een ver nageslacht, geen betere vormen konden kiezen voor de uitvoering van dit denkbeeld? Waarom dan niet liever de staatsschuld in weinige jaren gedelgd, publieke werken uit de opbrengst van belastingen bekostigd, of een schat gevormd en in soliede fondsen belegd? Dit zou boven „nationalisatie” van den grond te verkiezen zijn.

En wel daarom, omdat het toch nooit volstrekt zeker is, dat de pachtwaarde zal stijgen. Waarschijnlijk is het wel, doch meer dan een hooge waarschijnlijkheid bezitten wij hier niet. De voorwaarde der stijging is aanwas van bevolking, een aanwas, die zoo sterk moet zijn, dat hij de vermeerdering der productie overtreft, en Frankrijk bewijst ons door zijn voorbeeld, dat op het toenemen der bevolking niet met vastheid kan gerekend worden; bleef het achterwege, dan zou geen stijging der pachtwaarde, dan zou veeleer een daling ontstaan. Hoe zonderling het schijne, toch is het waar: men heeft evenveel recht tot de bewering, dat de grond een natuurlijke strekking heeft om duur, als tot die, dat hij een natuurlijke strekking heeft om goedkoop te worden. In het eene geval onderstelt men een aangroeiende bevolking, dus een toenemende behoefte aan grond. In het tweede geval onderstelt men een bevolking, die niet toeneemt in talrijkheid, maar wel in kennis, en daardoor gelijke uitgestrektheden weet dienstbaar te maken aan de voortbrenging van steeds vermeerderende oogsten. Wij durven de hoop niet voeden, dat deze tweede onderstelling zal bewaarheid worden; toch behoort dit tot de mogelijkheden; en had het werkelijk plaats, of geschiedden er uitvindingen

op landbouwkundig gebied, die leidden tot een ongedachte vermenigvuldiging der opbrengsten, dan zou het nageslacht geen reden hebben om ons dankbaar te zijn, indien wij den grond tot de bestaande prijzen onteigend hadden. Het zou dan de rente moeten betalen van een zware schuld, aangegaan tot verkrijging van een bezit, dat veel minder dan die rente zou opbrengen.

De „nationalisatie” heeft dus onloochenbaar een schaduwzijde. Doch aan een maatregel van zoo verre strekking, als het leggen van zware lasten op het levende geslacht ten bate van de nakomelingschap, mag geen schaduwzijde van eenig aanbelang kleven. Het moet boven allen twijfel verheven zijn, dat de nakomelingschap daarvan groote voordeelen zal trekken; die voordeelen mogen in geen enkel opzicht problematisch zijn. Daarom volharden wij bij hetgeen zoo even is gezegd. Gelooft men werkelijk, dat het nageslacht wegens schaarschte van grond in een ongunstigen toestand zal verkeeren en acht men zich geroepen tot tempering van dit kwaad, welnu, men wende middelen aan, waarvan het nut onbetwistbaar is. Zulk een middel is de delging der staats-, provinciale en gemeentelijke schulden. Blijkt het dan later, dat de voorzorg onnoodig is geweest, zoo is niets verloren. Men zal geen offers hebben gebracht om iets te verkrijgen, dat ten slotte geen winst, maar schade bleek.

Bij dit betoog zijn wij van het denkbeeld uitgegaan, dat aan nationalisatie in geen anderen vorm wordt gedacht dan aan dien van onteigening met volledige schadeloosstelling. Wij mogen echter niet vergeten, dat ook een andere vorm wordt aanbevolen. De bekende Amerikaansohe schrijver Henry George, dien wij in het eerste deel van dit werk en later meer dan eens hebben genoemd, heeft een plan uitgedacht, dat niet zoozeer ten doel heeft den grond tot staatseigendom te maken, als wel tot gemeengoed, tot een zaak, waarover elkeen vrij kan beschikken. Dit plan bestaat hierin, dat van den grond een belasting wordt geheven gelijk aan de volle

zuivere pacht. Grond, die geen pacht kan opbrengen, heeft geen koopwaarde, maar grond, die aan een belasting is onderworpen, met de volle pacht overeenkomende, evenmin. GEORGE's plan is dus zeer doeltreffend. Werd het uitgevoerd, dan zou geen enkele grondeigenaar meer prijs stellen op het behoud van zijn goed; even weinig als een kapitalist prijs stelt op het behoud van een obligatie, waarvan het volstrekt zeker is, dat zij nooit rente zal geven. Daartoe althans wil GEORGE eenmaal komen. Voorloopig stelt hij zich tevreden met verhooging der grondlasten tot het volle bedrag der staatsuitgaven; doch onverholen geeft hij te kennen, dat, als men eenmaal zoover gevorderd is, het andere niet zal uitblijven. „When the hare is once caught and killed, cooking will follow as a matter of course" [1]).

Van alle vormen van „nationalisatie" ware deze wel de ongelukkigste. Eenvoudige verbeurdverklaring ware verre te verkiezen. Een schandelijk onrecht zou zij wezen, een miskenning van het eigendomsrecht op een bepaald gebied, die de geheele instelling van het eigendomsrecht zou ondermijnen; maar economisch zou zij niet zóóveel nadeel stichten, als van GEORGE's plan te wachten ware. Men behoeft slechts na te gaan, hoe waardelooze voorwerpen plegen behandeld te worden, om zich een voorstelling te maken van hetgeen met den grond geschieden zou, indien hij aan een belasting van 100 percent der pachtwaarde werd onderworpen. Elk, die grond in gebruik had, zou er van trekken wat hij trekken kon, en geen enkele grondeigenaar zou er belang bij hebben zich daartegen te verzetten. Men vraagt zich af: heeft HENRY GEORGE zich ooit rekenschap gegeven van hetgeen in een pachtceel verboden en voorgeschreven pleegt te worden en van de nuttigheid dezer bepalingen? Stellig is de groote beteekenis, die aan nauwlettende verzorging van den grond moet worden toegekend, hem ontgaan [2]).

---

[1]) Progress and poverty, bl. 365.
[2]) Verg. Deel 1, bl. 121.

Wij nemen hiermede afscheid van de nationalisatieplannen [1]). Zij mogen nog stof geven tot verdere beschouwingen, zoowel van economischen als van anderen aard, een practische strekking kunnen die beschouwingen vooralsnog niet hebben. Als verbeurdverklaring niet in aanmerking mag komen en belasting naar het voorstel van GEORGE een ongerijmdheid zou zijn, blijft alleen aankoop van den grond voor rekening van den staat over. Maar niet licht zal een Minister van Financiën gevonden worden, die een wetsontwerp tot zulk een grootsche speculatie zal indienen, en niet licht een parlement, dat zulk een ontwerp, indien het werd ingediend, zou bekrachtigen. Er zijn vragen van dringender aard, waarbij wij hebben stil te staan, en daartoe behooren in de eerste plaats die betreffende het erfrecht op den grond.

---

§ 5.

De grondeigendom en het erfrecht.

Moeten ten aanzien van het erfrecht op den grond bijzondere bepalingen bestaan, en zoo ja welke? Het kunnen bepalingen zijn, die de vorming of instandhouding van groote landgoederen beoogen; het kunnen ook bepalingen zijn, die ten doel hebben den boereneigendom te beschermen. Wij beginnen met de eerstgenoemde en wenden nu van zelf den blik naar Engeland, Ierland en Duitschland.

Naar **Engeland**, waar meer dan in eenig ander land het grondbezit geconcentreerd is. De volgende cijfers geven daarvan een denkbeeld. Zij zijn door den Engelschen schrijver BRODRICK [2]) bewerkt naar een register van alle landgoederen en hunne eigenaars in Engeland en Wales, samengesteld ingevolge een in 1872 door het Parlement genomen besluit.

---

[1]) Zie verder het uitvoerig proefschrift van Mr. A. H. VAN DE LAAR, Landnationalisatie, Utrecht 1895.
[2]) English land and English landlords, bl. 187.

400	Peers bezitten tezamen	5,728,979	acres
1288	niet-adellijke personen	8,497,699	„
2529	Squires	4,319,271	„
9585	groote boeren	4,782,627	„
24412	kleinere boeren.	4,144,272	„
217049	kleine eigenaars	3,931,806	„
703289	Cottagers.	151,148	„
14459	Corporatiën	1,443,548	„ [1])
	Woest land	1,524,624	„
	tezamen . .	34,523,974	acres [2])

Uit deze opgaven blijkt, dat de kleine grondeigendom in Engeland wel niet ontbreekt: wij vinden 33,997 boereneigenaars [3]) vermeld, met een bezit van 8,926,899 acres, en nog 217,049 „kleine eigenaars" daarenboven, vermoedelijk meest kapitalisten in de steden, die hun vermogen geheel of ten deele in grond hebben belegd, met een bezit van 3,931,806. Dit maakt tezamen 12,858,715 acres, of meer dan een derde van het geheel. Doch de groote landgoederen zijn sterk overwegend: 4217 personen hebben 18,544,949 acres in bezit, ruim twee maal zooveel als de 33,997 boereneigenaars, en die $18\frac{1}{2}$ millioen acres beslaan ruim 53 percent van de geheele uitgestrektheid des lands [4])!

Deze groote concentratie van het grondbezit is hoofdzakelijk

---

[1]) Hieronder is het kroondomein.

[2]) 1 acre — 0.405 hectare.

[3]) GREGORY KING stelde het aantal „freeholders" op 160,000, te weten 40,000 „of the better sort", 120,000 „of the lesser sort". Waren dit louter boereneigenaars (hetgeen uit KING's opgave niet blijkt), dan is deze klasse zeer gedund, naar men ziet.

[4]) Een andere statistiek geeft BUCHENBERGER, Agrarwesen nnd Agrarpolitik Deel I, bl. 427 en 428. Volgens deze zijn er in Engeland en Wales 874 eigenaars van 5000 acres en meer, met tezamen 9,367,032 acres of ruim 28 percent van het geheel; in Schotland 580, met tezamen 14,298,956 acres of ruim 79 percent van het geheel; in Ierland 744, met tezamen 9,612,723 acres of ruim 47 percent van het geheel. Eigenaars van meer dan 100,000 acres heeft Engeland 1, Schotland 24, Ierland 3. Deze 28 personen hebben tezamen 5,510,580 acres in eigendom.

het gevolg van de wetgeving op het erfrecht [1]). Bij gebreke van een testament komt al het vaste goed aan den oudsten zoon, en het gebruik brengt mede, vooral bij adellijke familliën, dat nooit een andere regel wordt toegepast Er zijn streken van Engeland, waar niemand in staat is het kleinste stukje gronds te koopen, omdat alles in handen is van zeer rijke personen, die wel bedacht zijn op vergrooting en afronding hunner bezittingen, doch nooit iets willen afstaan. In de meeste gevallen zouden zij het ook niet kunnen doen, al waren zij daartoe gezind, ten gevolge van het stelsel van *Entails*. De wet vergunt namelijk, dat men zijn goed vermaakt aan een bepaald persoon (of den langstlevende van een reeks van personen) onder beding, dat de erfgenaam het goed niet zal mogen vervreemden, maar het bij zijn dood zal doen overgaan op een volgend persoen, die bij het maken van het testament misschien nog moet geboren worden. Een vader, bijvoorbeeld, kan zijn goed vermaken aan zijn zoon, op voorwaarde dat het later onverminderd aan zijn kleinzoon moet komen. Sterft de vader, zoo treedt de zoon in zijn plaats, maar slechts als voorwaardelijk eigenaar; hij mag niet vrij over het goed beschikken; want al bezit hij nog geen kind van het manlijk geslacht, de mogelijkheid bestaat, dat hem zulk een kind geboren wordt. En gewoonlijk is er zelfs in voorzien, dat dit niet gebeurt; dan komt het goed aan een ander familielid. Er is dus altijd een werkelijke of mogelijke rechthebbende (tenant-in tail in reversion). Men pleegt nu het eene *entail* door het andere te vervangen. Zoodra degeen, die eenmaal erfgenaam en dan volstrekte eigenaar worden zal, tot meerderjarigheid is gekomen, beweegt hem de bezitter van het goed, door hem een jaargeld toe te zeggen, tot een overeenkomst (family settlement) waarbij hij dat toekomstige onbeperkte eigendomsrecht prijs geeft. Bij zulke overeenkomsten worden lasten opgelegd, bevoegdheden toegekend of begrensd,

---

[1]) Over de andere oorzaken, die daartoe hebben medegewerkt, spreekt G. SHAW LEFEVRE, Agrarian tenures. London 1893, bl. 7 en verv.

uitkeeringen bedongen; kortom het bezit wordt aan allerlei bepalingen onderworpen [1]).

De *entails* kunnen beschouwd worden als beperkte fideicommissen. Eeuwigdurende fideicommissen zijn naar het Engelsche recht verboden; men mag den grond niet verder vermaken dan voor twee geslachten. Maar dank zij de regelingen, waarvan zoo even is gesproken en die ten doel hebben het verbod te ontduiken, werkt het stelsel nagenoeg alsof de grond voor altijd was vastgelegd. In verband met het eerstgeboorterecht hebben de *entails* ten gevolge, dat het landbezit der groote familiën eerder aangroeit dan vermindert, dus de kleine grondeigendom zich niet kan uitbreiden. Hierbij komen nu nog de groote kosten, waarmede aankoop van land meestal gepaard gaat en de moeilijkheid om een volledigen rechtstitel te erlangen [2]). Volstrekte zekerheid, dat het goed niet op eenigerlei wijze bezwaard is en de verkooper bevoegd was het in eigendom over te dragen, verkrijgt men in Engeland nooit; men moet zich altijd tevreden stellen met iets, dat aan zekerheid nabijkomt, en gewoonlijk verloopen twaalf maanden of langer, eer zelfs die gebrekkige zekerheid verkregen wordt. Daar dit voor den kleinen kapitalist een veel grooter bezwaar is dan voor den rijken *landlord*, die zich de kosten en de langdurigheid van het onderzoek der rechtstitels getroosten kan, werkt dit mede om vrijkomend land in handen te brengen van hen, die reeds veel land bezitten. Alleen de talrijke conversiën van *copyhold* en de verkoopingen van stukjes land, die bij het verdeelen en verkoppelen van *commons* soms plaats hadden, deden in den laatsten tijd den kleinen grondeigendom hier en daar toenemen.

De eerste indruk, dien men ontvangt, wanneer men van

[1]) Een duidelijk en vrij volledige uiteenzetting van dit geheele stelsel is te vinden bij G. C. BRODRICK, English land and English landlords, bl. 129–151.

[2]) Reeds lang wordt daarover geklaagd. SIR WILLIAM PETTY schrijft in zijn Political Arithmetick, 1691, bl. 27: „Although land and houses may be called *terra firma* and *res immobilis*, yet the title unto them is no more certain than it pleases the lawyers and authority to make them."

dit een en ander kennis neemt, is voorwaar niet gunstig. Opmerkelijk is het niettemin, dat de meerderheid van het Engelsche volk van zijn landstelsel niet scheiden wil. Het kiesrecht is aanmerkelijk uitgebreid; het Huis der Gemeenten, vroeger niet minder sterk dan het Hoogerhuis de vertegenwoordiging van den adel, is allengs een ware volksvertegenwoordiging geworden; de democratische strooming, die zich bijkans in geheel Europa deed gevoelen, heeft zich in Engeland bijzonder levendig vertoond. Aan kritiek op het eerstgeboorterecht en de *entails* heeft het bovendien niet ontbroken: men kan daarvan niet meer kwaad spreken, dan er in Engeland zelf van gezegd is. Toch bleef het stelsel nog onaangetast. Men heeft het verbeterd, verzacht, doch aan de grondslagen niet geraakt. Ja, de tegenstand, dien het in sommige kringen wekt, schijnt eerder te verflauwen dan heviger te worden. Althans hij openbaart zich minder krachtig dan vóór tien of vijftien jaren het geval placht te zijn.

De verklaring is voor een gedeelte hierin te zoeken, dat hetgeen men in Engeland zelf van den boereneigendom waarneemt, niet onvoorwaardelijk gunstig mag heeten. Men roemt de vlijt der boereneigenaars, maar niet de wijze, waarop zij verder hun beroep uitoefenen. In de Zuid-Westelijke graafschappen, waar het zachte klimaat tuinbouw- en ooftkultuur bevordert, is de toestand beter, doch in het Noorden, waar meest landbouw wordt gedreven, moet de cultuur zeer eenvormig zijn en van weinig talent getuigen; terwijl de boeren vaak met schulden zijn beladen en zich gelukkig achten, wanneer een rijke nabuur hun den grond afkoopt [1]). Maar deze waarneming ligt te ver buiten het bereik van de meesten om de hoofdreden te zijn van de ingenomenheid der Engelsche natie met haar stelsel van grondbezit. Die hoofdreden is te zoeken in de werking van het stelsel ten aanzien van de voortbrenging, de belangen der pachters en die der boerenarbeiders.

[1]) Zie de voorbeeldige monographie van E. NASSE, in nº. 27 der Schriften des Vereins für Socialpolitik, getiteld: *Agrarische and landwirtschaftliche Zustände in England*, bl. 135–6, en bl. 203, noot 10.

De voortbrenging. De Engelsche *landlord* bepaalt zich gewoonlijk niet tot het ontvangen der inkomsten, die zijn grond hem verschaft; hij pleegt zijn goed niet te beschouwen als een aandeel of obligatie, waarvan hij slechts de coupon heeft te knippen. Hij begrijpt, dat het zijn taak is de bezitting te verbeteren, en dat zijn belang ook medebrengt dit te doen. Tusschen hem en zijn pachter bestaat, als het ware, een associatie; *a joint business*, gelijk een der getuigen voor de Engelsche landbouw-enquête van 1879 zich uitdrukt [1]). Gesteld, bijvoorbeeld, een landheer wil zijn bouwland in weiland omzetten, hetgeen op vrij groote schaal gebeurt en 3 tot 5 pond sterling per acre kost. Dan zal hij de reiniging van den grond en de draineering betalen, het graszaad leveren, in de twee eerste jaren geen pacht verlangen, in de volgende aanvankelijk met een kleine pacht genoegen nemen. Vele landheeren bemoeien zich persoonlijk met de zaken en stellen met ruime hand geld beschikbaar voor kostbare proefnemingen; meestal daarenboven hebben zij rentmeesters (landagents), wier bekwaamheid geroemd wordt. Aan dit alles is het te danken, dat in Engeland oogsten worden verkregen, die slechts in weinig landen worden geëvenaard, en ook dat de gemiddelde opbrengsten van den grond per hectare er hoog zijn. De volgende tabel zal dit laatste bewijzen; de getallen zijn in hectoliters [2]).

			Tarwe.	Gerst.	Haver.
Engeland	1886—96,	gemiddelde opbrengst	25.6	29.0	35.9
Pruisen	1884—93	. . . .	17.1	18.0	23.3
Beieren	„	. . . .	17.3	21.5	27.5
Wurtemberg	„	. . . .	16.2	21.3	26 4
Saksen	„	. . . .	23.4	23.2	33.5
Mecklenbnrg-Schwerin	„	. . . .	27.1	28.7	36.0
Het Duitsche Rijk	„	. . . .	17.6	20.1	25.5
Frankrijk	1886—95	. . . .	15.5	18.3	22.6
Nederland	1886—93	. . . .	24.3	41.3 [3]) 30.8 [4]).	39.8 [5])

[1]) NASSE, t. a. p. bl. 138.

[2]) Voor Duitschland vindt men slechts opgaven in kilogrammen. Deze zijn omgezet als volgt: de tarwe à 78, de gerst à 64, de haver à 45 kgr. per HL.

[3]) Wintergerst.

[4]) Zomergerst.

[5]) Deze tabel is samengesteld uit gegevens, die te vinden zijn: voor Engeland, in het *Journal of the Royal Statistical Society*, 1896, bl. 673; voor Duitschland, in het *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, Jaarg. 1896, bl. 14; voor Nederland in de *Jaarcijfers der Centrale Commissie voor de Statistiek*, 1895, bl. 107. Voor Frankrijk zijn mij de opgaven verstrekt door den Heer L. BROEKEMA, Hoofddirecteur der Rijks-landbonwschool te Wageningen. — Verg. Deel I, bl. 133.

Men ziet, dat Engeland meestal bovenaan staat; moge dit zijn toe te schrijven aan de vruchtbaarheid van den grond, men bedenke hoeveel die vruchtbaarheid heeft gewonnen door hetgeen de eigenaars tot verbetering van het land hebben gedaan [1]).

Na de belangen der voortbrenging, die de algemeene belangen zijn, noemden wij die der pachters. Lange huurcontracten van 15 en 19 jaren (in Schotland nog zeer gebruikelijk [2]) komen in Engeland weinig voor; de meeste gronden zijn verhuurd op dezen voet, dat de overeenkomst van beide kanten zes of twaalf maanden te voren kan worden opgezegd [3]) en anders stilzwijgend wordt verlengd. De boeren zijn derhalve in staat, wanneer de pachtwaarde van den grond vermindert, de pachtprijzen vrij spoedig daarmede in overeenstemming te brengen. Daarbij komt, dat de Engelsche *landlord* in den regel mild is. Hij stelt er prijs op, dat zijn grond bewoond wordt door een welvarenden boerenstand; een zeer hooge pacht te vergen, een *rack-rent*, acht hij beneden zijne waardigheid en ook in strijd met zijn belang. Bij onverwachte rampen laat hij van de pacht iets vallen; deskundigen verzekeren, dat in de booze jaren 1879—81 nauwelijks een derde der bedongen pachtsommen is ingevorderd [4]). Men mag dit

[1]) Intnsschen mag ook niet vergeten worden, wat de Staat heeft gedaan door de *Land Improvements and drainage Act* van 1846, waarbij voor Engeland en Schotland alleen £ 2,000,000 zijn toegestaan voor draineering. Het geld is gegeven als voorschot, door een annniteit van 6½ pct. te delgen.

[2]) Zie Dr. F. PH. KOENIG, Die Lage der englischen Landwirtschaft, Jena 1896, bl. 236. In de vorige eenw waren ook in Engeland langdurige pachtcontracten nog zeer in zwang. Zie G. SHAW LEFEVRE, Agrarian tennres, bl. 48, waar de oorzaken der verandering worden medegedeeld.

[3]) Tenzij anders werd overeengekomen, is de termijn van opzegging, volgens Art. 33 der *Agricultural Holdings Act* van 1883, altijd twaalf maanden. Vroeger was hij zes maanden.

[4]) NASSE, t. a. p. bl. 152.

niet vergeten, wanneer men de oorzaken opsomt, die de sterke concent atie van den grondeigendom in Engeland verklaren; in de meeste gevallen is een boer er veel gelukkiger als pachter dan als eigenaar. Als eigenaar loopt hij al de goede, maar ook al de slechte kansen, en wil hij zijn grond verbeterd zien, zoo moet hij de verbetering zelf bekostigen. Als pachter van een rijken edelman daarentegen kan hij rekenen op een goede behandeling; op remissie van pacht in slechte jaren, op verlaging, wanneer de prijzen der landbouwproducten een daling ondergaan [1]); terwijl hij den *landlord* gewoonlijk bereid zal vinden tot kapitaaluitgaven, wanneer hij kan aantoonen, dat hun beider belang daardoor gediend wordt.

De hoeven zijn gemiddeld ongeveer 60 acres of 24 hectaren groot; maar twee vijfde van den bebouwden grond bestaat uit hoeven van 100 tot 300 acres (40 à 120 hectaren); de kleine hoeven, van 50 acres en minder, beslaan nog slechts ongeveer een zevende van den grond. Vroeger waren zij talrijker, doch de landeigenaars achtten grooten hoeven voordeeliger, en hoewel velen in den laatsten tijd van deze meening zijn teruggekomen, is het thans moeilijk en kostbaar in den bestaanden toestand verandering te brengen. Men schat het benoodigd bedrijfskapitaal der boeren op £ 8 à 10 per acre voor bouwland, £ 10 à 12 voor weiland. Een deel van dit kapitaal wordt aan de banken ontleend, die aan soliede pachters gaarne voorschotten doen.

Ten slotte een woord over den arbeidersstand op de groote goederen. Eigenaars van stukjes grond, zooals in andere landen mogelijk is, kunnen zij in Engeland meestal niet worden; en de groote hoeven vereischen zooveel kapitaal, dat zij niet kunnen opklimmen tot den rang van pachters, hetgeen vooral

---

[1]) Dat in weerwil hiervan de Engelsche pachters nog zware verliezen kunnen lijden, bewijst de staat, dien Dr. F. PH. KOENIG, Die Lage der englischen Landwirtschaft, bl. 57 geeft betreffende een boerderij in Wiltshire van 827 acres (335 *ha*) Van 1868—1893 gaven 11 jaren een verlies van £ 520915 en een winst van £ 6493. Onder de kosten zijn 5 percent rente over het bedrijfskapitaal (van £ 7000) opgenomen.

onder het jongere geslacht ontevredenheid wekt; doch voor het overige is hun toestand vergelijkenderwijs niet slecht. Wel is het getal der boerenarbeiders in Engeland en Schotland door de inkrimping van den landbouw en de uitbreiding der nijverheid tusschen 1871 en 1891 van 1,161,738 op 919,682 verminderd, en hunne geldloonen hebben eenige daling ondergaan [1]); maar de voornaamste levensbenoodigdheden zijn dermate goedkooper worden, dat deze daling daardoor is opgewogen. Wij beweren niet, dat de boerenarbeiders in Engeland een bijzonder hoogen graad van welvaart hebben bereikt, doch alleen, dat hunne welvaart onder een ander agrarisch stelsel niet grooter zou zijn [2]).

Dit alles maakt begrijpelijk, dat het Engelsche landstelsel, in weerwil van de hevige bestrijding, die het ondervindt, nog de sympathie heeft van de meerderheid des volks; die bestrijding zelve echter laat het onverklaard. Mist zij allen redelijken grondslag? Is zij in geen enkel opzicht gewettigd? Het tegenovergestelde is waar, en nu wij de lichtzijden leerden kennen, moeten wij op de schaduwzijden wijzen. Niet iedere grondeigenaar is mild en verstandig. Het is ongeloofelijk, welke uitgaven de pachters vaak doen, in het vast vertrouwen, dat de landheer of zijn rentmeester hen in het rustig bezit van den grond zal laten; maar dit vertrouwen wordt soms beschaamd. Er komt wel eens een nieuwe rentmeester of eigenaar, die de pachtwaarde van al de gronden laat herschatten en, zonder te vragen op wiens kosten het land verbeterd is, ieder laat betalen naar de hoedanigheid van hetgeen hij in

---

[1]) Volgens berekeningen van A. L. BOWLEY, in het Jonrnal of the Royal Statistical Society, 1895, bl. 252, bedroegen zij dooreen, het loon van 1860 = 100 genomen, in 1870 107, in 1877 132, in 1880 122, in 1886 111, in 1891 118. In het boek van Dr. KOENIG komen vele opgaven van loonen voor, ook in vergelijking met vroegere jaren. Zie b. v. bl. 169, 207, enz.

[2]) Het meest wordt geklaagd over het gemis van „free cottages", dat is, van woningen, die onmiddellijk van den grondeigenaar, niet van den pachter, gehnurd knnnen worden. De van den pachter gehuurde noemt men „tied cottages". Het gemis bestaat echter niet overal. In 32 gemeenten van Wiltshire vond men 1029 *free* tegen 1170 *tied cottages* Zie Dr. KOENIG, t. a. p. bl. 75.

huur heeft. De pachters beklaagden zich hierover luid vóór eenige jaren, en de Enquête-commissie van 1879 heeft hunne klachten gegrond genoemd.

Ook de *entails* geven tot bezwaren aanleiding. Zij brengen dikwijls land in handen van personen, die òf te onverschillig, òf te arm zijn om er veel geld aan ten koste te leggen en houden daarom in sommige gevallen de verbeteringen tegen. Dat die gevallen zeer talrijk zijn, mag men in twijfel trekken, hoewel het door de bestrijders van het stelsel wordt beweerd [1]); met deze bewering strookt niet, dat de Engelsche landbouw den hoogen rang inneemt, dien hij, in weerwil van zijn teruggang onder den druk der tijdsomstandigheden, nog altijd bekleedt. Toch doen die gevallen zich voor; ook is het niet te loochenen, dat ten gevolge van de *entails* menig goed onverkocht blijft, waarvan de verkoop in het belang van alle partijen wenschelijk zou zijn. Wij spraken hierboven van overeenkomsten — family settlements — waarbij *entails* verlengd worden, en waarbij dan verschillende bepalingen worden gemaakt. Deze bepalingen leggen den eigenaar soms de verplichting op tot zoovele uitkeeringen aan familieleden, dat zijn persoonlijk belang bij het goed aanmerkelijk kleiner wordt dan dat der gezamenlijke personen, aan wie hij een deel der inkomsten moet afstaan, en die zelven, schoon de grootste belanghebbenden, op het beheer geen invloed kunnen hebben. „De fout van ons landstelsel", zoo sprak in 1877 op een economisch congres te Aberdeen een der grootste autoriteiten op landbouwkundig gebied, J. Caird, „is niet, dat wij groote eigenaars hebben, want in den regel worden hunne goederen zeer verstandig beheerd; maar dat het land te dikwijls toebehoort aan personen, die zoo zwaar belast zijn met schulden en uitkeeringen, dat zij niet kunnen doen wat noodig ware in hun eigen belang en dat van hunne bezittingen" [2]). Anderen echter zien juist in de opeenhooping van veel grondbezit in weinige handen het hoofdbezwaar. Het geheele stelsel heeft ten gevolge, dat onoverkomelijke scheidsmuren zijn opgetrokken tusschen eigenaars, pachters en arbeiders, en dat achten zij het bedenkelijkst. In dezen geest spreekt bij voorbeeld de oud-minister Shaw Lefevre in zijn boek *Agrarian tenures* [3]).

[1]) Zie Joseph Kay, Free trade in land, London 1879, en Arthur Arnold, Free land, London 1880.

[2]) Joseph Kay, Free trade in land, bl. 51. Zie ook Dr. F. Ph. Koenig, t. a. p., bl. 280 en verv.

Opmerkelijk is nu de houding, die de regeering en het Parlement, om het even welke partij aan het bewind was, tegenover de bestrijding van het landstelsel hebben aangenomen. Wij hebben haar reeds gekenschetst: van een toegeven op hoofdpunten is geen sprake geweest. Doch men heeft getracht het bestaande stelsel van gebreken te zuiveren, zoodat het geen aanleiding meer zou kunnen geven tot rechtmatige grieven.

Een groot bezwaar tegen de *entails* was hierin gelegen, dat een eigenaar, wiens goed onder *entail* stond, zelfs geen gedeelte daarvan voor langer dan zijn leven mocht verpachten; sedert 1856 mag hij het doen voor 21 jaar, tenzij het hem uitdrukkelijk verboden is. Een ander was het verbod van bezwaring met hypotheek; sedert 1864 is dit onder zekere voorwaarden geoorloofd, indien het opgenomen geld moet dienen voor het aanbrengen van verbeteringen. Een derde was gelegen in de moeilijkheid en de kosten van de overdracht van vaste goederen; drie wetten, een van 1875 en twee van 1881, hebben hierin eenigermate voorzien. Een vierde was de onmogelijkheid van verkoop; de *Settled land Act* van 1882 (een wet van Lord Cairns) vergunt nu, dat de goederen onder *entail* worden te gelde gemaakt; mits het huis en het park onverkocht blijven [4]) en de opbrengst ten bate van het onverkochte deel aangewend, of in bepaald aangewezen fondsen, onder het beheer van *Trustees*, belegd worden. Ook de pachters zijn niet vergeten; de *Ground Game Act* van 1880 geeft hun het onvervreemdbaar recht om het wild op hun land te dooden, de

[3]) Bl. 33 en 34.

[4]) Tot den verkoop van het huis en het park is de toestemming der Trustees of die der High Court of Justice noodig.

Agricultural Holdings Act van 1883 (waarover meer in een latere paragraaf) kent hun onder zekere voorwaarden recht van vergoeding op aangebrachte verbeteringen toe, en de *Tithe Act* van 1891 brengt voortaan alle tienden, al wordt ook het tegendeel bedongen, ten laste van den eigenaar. Voorts zijn maatregelen genomen in het belang der arbeiders, nadat in den verkiezingstrijd van 1885 (onder de leuze: three acres and a cow!) krachtig en door velen daarop was aangedrongen. De *Allotment Act* van 1887, in 1890 en 1894 verbeterd, geeft aan het sanitair bestuur zoowel van stedelijke als van plattelandsgemeenten bevoegdheid om gronden te koopen of te huren en deze tot pachtprijzen, die de kosten dekken, in stukjes van ten hoogste één acre (40.5 aren) aan arbeiders uit te geven. Is niemand genegen om voor dat doel grond af te staan, zoo kan, onder medewerking van het Graafschapsbestuur, onteigening plaats vinden [1]). Een andere wet, de *Small Holdings Act* van 1892, heeft tot oogmerk den kleinen grondeigendom te bevorderen. De Graafschapsraad is gemachtigd om land te koopen, en dit door het bouwen van woningen, het aanleggen van wegen en dergelijke middelen voor den kleinen landbouw geschikt te maken. De verkoop aan de boeren geschiedt dan op zoodanige voorwaarden, dat de koopers betrekkelijk slechts weinig kontanten beschikbaar behoeven te stellen; zij zijn echter gedurende twintig jaren aan allerlei beperkende voorschriften gebonden. Dezelfde wet vergunt ook de Graafschapsraden om aan pachters van 50 *acres* en minder, ter pachtwaarde van £ 50 en lager, vier vijfden voor te schieten van het tot aankoop van den grond benoodigde geld, indien de eigenaar hun dezen wil afstaan.

Uit deze lange reeks van wetten (van zeer verschillend gehalte) blijkt duidelijk, hoe de meerderheid van het Engelsche volk het stelsel van grondbezit beoordeelt. Men erkent de onvolmaaktheden van dat stelsel, maar acht het desniettemin in zijne hoofdtrekken nuttig. Er is niets, dat ons recht

[1]) Zie J. Bruinwold Riedel, Tuingrondverhuring aan kleine luiden, bl. 9.

geeft de verwachting uit te spreken, dat die overtuiging spoedig voor een andere wijken zal. Zoolang de groote eigenaars blijven inzien, wat hunne roeping is, dus belang blijven stellen in den landbouw, ook in de welvaart hunner pachters, zoolang daarbij de wetgever voortgaat het stelsel te verbeteren op die punten, waarop het verbetering noodig heeft, zoolang kan het stand houden, in weerwil van de bestrijding, die het ondervindt; ja misschien wel — omdat daardoor de aandacht wordt gevestigd op gebreken, die verwijderd kunnen worden — juist dank zij die bestrijding. Het landstelsel, bovendien, is één met de geheele structuur der Engelsche maatschappij. De Engelsche adel dankt een groot deel van zijn aanzien aan zijn rijkdom. Een Earl of Derby, bij wien men zijn dagelijksche benoodigdheden zou bestellen, een Duke of Bedford, die een kleine industrieele onderneming zou besturen, zouden niet den invloed en het aanzien hebben, die hun thans ten deel vallen. Het ware onmogelijk de Engelsche aristocratie te handhaven in haren rang, indien niet ten behoeve der soort van eigendom, waaruit haar vermogen pleegt te bestaan, afwijking van de gewone regels van erfrecht werd toegestaan. En de Engelsche adel, trots de fouten van vele zijner leden en den democratischen geest, die ook in Engeland begint te heerschen, geniet nog te zeer de sympathie des volks, dan dat men geneigd zou zijn hem den levensdraad af te snijden. Engeland, in één woord, wil nog niet geamericaniseerd worden. Het wil zijne maatschappij het schilderachtig aanzien niet doen verliezen, dat zij thans bezit, noch de distinctie, van den adel uitstralend, die haar in vele opzichten eigen is. De wet van Lord Cairns teekent de stemming: alles mag onder den hamer komen, maar niet het kasteel, niet het park.

Moeten wij op grond van een economische doctrine deze gezindheid afkeuren? Zulk een doctrine zou kunnen zijn, dat wetten en instellingen, die de ongelijkheid der fortuinen en inkomsten bevorderen, strijden met het algemeen belang; of zij moeten voordeelen verschaffen, die opwegen tegen dit nadeel. Doch er is reden om te gelooven, dat dit laatste in En-

geland werkelijk het geval is. Brengen de majoraten ook bijwijlen het land in ongeschikte handen, in den regel doen zij dit stellig niet, ten minste, wanneer de bronnen, die men voor de kennis van Engelsche agrarische toestanden bij voorkeur raadpleegt, niet ten eenenmale onbetrouwbaar zijn. En zou de afschaffing der majoraten en *entails* ten gevolge hebben, dat het kwaad, voor zoover het aanwezig is, volkomen werd genezen? Ook in landen, waar het grondbezit anders is verdeeld, ontbreekt het toch waarlijk niet aan eigenaars, die hunne goederen verkeerd behandelen!

Daarenboven kunnen de Engelsche majoraten niet gezegd worden de ongelijkheid in ieder opzicht te bevorderen. Is het juist, wat van vele zijden wordt beweerd, dat de meeste gronden, behoorende aan groote landheeren, verhuurd zijn beneden, ja soms ver beneden, hunne werkelijke pachtwaarde [1]), dan strekt het stelsel zeer ten bate van de boeren en heeft men recht om te vragen, of de welgestelde *farmer* nog dermate de type zou zijn van een talrijke klasse der Engelsche maatschappij als hij het nu zonder twijfel is, indien de regels van erfrecht, die voor de *personal property* bestaan, ook voor de *real property* golden. Stellen wij voor een oogenblik, dat de grond voortaan gelijkmatig onder de kinderen werd verdeeld en dientengevolge de $18^1/_2$ millioen *acres*, die nu aan ruim 4200 personen toebehooren, na een of twee eeuwen behoorden aan 40 of 50,000 personen; maar onderstellen wij tevens, dat die 40,000 of 50,000 personen veel hoogere pachten vroegen dan thans de 4200; dan zou toch de gelijkmatige verdeeling der inkomsten niet in ieder opzicht gewonnen hebben. Er zou winst zijn aan den eenen kant, verlies aan den anderen, en ware dan tegelijkertijd de kapitaalaanwending tot verbetering van den grond veel geringer geworden, dan is het zeer twijfelachtig of de algemeene welvaart zou zijn toegenomen [2]).

[1]) Zie reeds de *Essay on the commercial principles applicable to contracts for the hire of land* van den DUKE OF ARGYLL, in 1877 door de Cobden-Club uitgegeven, bl. 46–49.

[2]) „In Ireland — schrijft Prof. NICHOLSON — the greatest outcry was against the new commercial proprietors who, after the act of 1860, bought land to make as large a profit as possible". Principles of political economy, London 1893, bl. 312. SHAW LEFEVRE zegt: „There are very many large estates where the rents, reduced as they have been in consequence of the agricultural depression of the last twelve years are little more than a fair rate of interest on the expenditure in improvements effected during the last thirty or forty years, and where the true economic rent, apart from such interest, has wholly disappeared." Agrarian tenures, bl. 27 (verg. bl. 299). Men zie ook wat hij daaraan toevoegt met betrekking tot landeigenaars wier middelen gering zijn.

De majoraten bevorderen wel de ongelijkheid, doch alleen binnen een bepaalden kring. Wanneer een vader vier zonen heeft, van welke slechts een het vaste goed erft, zoo is dit voorzeker niet in het belang der drie anderen; maar het heeft geen invloed op den stand der loonen, op de winsten van kooplieden, fabrikanten, winkeliers. Het werkt de armoede niet in de hand, het doet de rente niet stijgen. Er is menige oorzaak van ongelijke welvaart, die uitsluitend de belangen van bepaalde klassen der maatschappij raakt, en wel van klassen, die niet de talrijkste zijn. Zulke oorzaken zijn de schadelijkste niet. De schadelijkste zijn die, waardoor de arbeidsloonen dalen, zooals aanwas van bevolking en vernietiging van kapitaal; doch in deze richting werken de majoraten in geenen deele.

Wij mogen er ten slotte op wijzen, dat vele jongere zonen van grondeigenaars, dank zij hun goede opvoeding en de behoefte, die bij hen levendig is om door vlijt aan te vullen, wat het erfrecht hun onthield, tot het veerkrachtigste deel der bevolking behooren. Trekt ook vaak de kerk of het leger hen aan, dikwijls begeven zij zich in den handel en dragen daar bij tot den bloei des lands. Ook dit biedt een vergoeding. Zoo mogen wij, alles tezamen nemende, wel in twijfel trekken of het Engelsche stelsel de blaam verdient, waarvan het meermalen het voorwerp is geweest, en of het Engelsche volk zich aan een groote fout bezondigt door het vooralsnog te bestendigen [1]).

[1]) Een der donkerste schaduwzijden is zeker wel deze, dat zooveel bouw-

Mocht men echter, op grond van de niet in allen deele ongunstige werking van het Engelsche agrarische erfrecht, neiging gevoelen om dat erfrecht voor ieder land aan te prijzen, dan zou een vluchtige blik op **Ierland** voldoende zijn om die neiging te onderdrukken. Ierland heeft het Engelsche stelsel, maar ontdaan van alles wat het aanbeveelt. De landheer behoort tot een ander volk, belijdt een anderen godsdienst dan de pachter, woont niet in zijne nabijheid, is hem in geenerlei opzicht sympathiek. Het schandelijk wanbestuur, waaraan Enland zich eeuwen achtereen tegenover Ierland heeft bezondigd, heeft een niet te onderdrukken wrevel gewekt bij het Iersche volk, een wrevel, dien de landheeren te weinig getracht hebben weg te nemen. Gelijk de Fransche *Seigneur* der vorige eeuw niet veel meer dan een renthe𝑓fer was, aldus ook de meerderheid der Iersche grondeigenaren. En gelijk er voor den *Seigneur* een tijd is gekomen, waarin het volk weigerde te betalen, zoo is ook voor de *landlords* in Ierland die tijd eens aangebroken. Men weet, wat het wachtwoord van PARNELL's land-league was: *No rent.*

De Iersche landquaestie is niet zuiver economisch; zij is daarenboven niet wel te vatten zonder een breede geschiedkundige toelichting [1]). Het eenige, dat hier vermeld moet worden, is, dat het stelsel van groote landgoederen in Ierland in den meest volkomen zin schipbreuk heeft geleden. Of de *latifundia* Rome en zijne provinciën te gronde hebben gericht, moge in twijfel zijn te trekken — toen dit verzekerd werd, had het Romeinsche rijk nog bijna vier eeuwen leven vóór zich — stellig hebben zij in Ierland den economischen toestand bedorven en den staatkundigen bovendien. De wetgever heeft daar, hoe noode en schoorvoetend ook, moeten ingrijpen in de betrekkingen tusschen landheeren en boeren op een wijze, gelijk in onzen tijd nooit elders is geschied. De hoofdzaak der landwet van 1881 is deze, dat, behoudens zekere uitzonderingen, aan alle pachters bij het jaar bevoegdheid is verleend hunne hoeven te laten inschrijven als *Tenancies under statutory conditions*. Maken zij hiervan gebruik, zoo gebeurt niet meer of minder dan het volgende. 1°. De pachtprijs, indien hij niet geregeld kan worden bij overeenkomst of door arbiters, wordt vastgesteld door den rechter. 2°. Gedurende 15 jaren mag de pachtprijs niet verhoogd worden, en als deze tijd verstreken is, volgt een nieuwe vaststelling voor 15 jaar. 3°. Zoolang de pachter zijne verplichtingen nakomt, mag hij gedurende die 15 jaren niet van de hoeve verwijderd worden, tenzij in bijzondere gevallen en ook dan slechts tegen schadeloosstelling. 4°. De pachter is bevoegd om zijn gebruiksrecht te verkoopen aan wien hij wil; de eigenaar mag niet weigeren den nieuwen pachter als zoodanig te erkennen, tenzij op redelijke gronden, ter beoordeeling van den rechter.

Deze bepalingen zijn later eenigszins gewijzigd, doch over het geheel niet in het voordeel der eigenaren. Door de onverwachte daling van de prijzen der voortbrengselen van landbouw en veeteelt bleek het weldra, dat de pachtsommen, hoezeer naar billijkheid vastgesteld, in vele gevallen te hoog waren; een wet van 1887 heeft daarom toegestaan, dat deze pachtprijzen aan een herziening zouden worden onderworpen. Tegelijkertijd is de landwet van 1881, die zich aanvankelijk bepaalde tot de pachters bij het jaar, uitgestrekt tot de zoogenaamde *leaseholders*, de pachters voor langeren tijd. Een gewichtige uitbreiding, daar de *leaseholders* 150,000 in getal waren.

Door dit alles — wie zal het ontkennen? — werd inbreuk

---

terrein in handen van weinige personen is. De Duke of Westminister en de Duke of Bedford hebben gansche wijken van Londen in eigendom. Zie hierover F. POLLOCK, The land laws, London 1883, bl. 153.

[1]) Schrijver dezes heeft beproefd die te geven in zijn opstel: De Iersche landwet, *De Gids* van 1882, Deel III, bl. 385—448. Men vindt daar ook de voornaamste litteratuur vermeld. Van later verschenen werken zijn de beste: F. DE PRESSENSÉ, L'Irlande et l'Angeleterre depuis l'acte d'Union jusqu' à nos jours, Paris 1889; hoewel daar inzonderheid de politieke gebeurtenissen worden beschreven. Voorts het met veel zorg bewerkte proefschrift van Mr. J. G. J. TOUTENHOOFD, De Iersche landwetten, Leiden 1893, terwijl van het reeds vermelde werk van G. SHAW LEFEVRE, Agrarian tenures, London 1893, een groot gedeelte aan Ierland is gewijd.

gemaakt op de eigendomsrechten der Iersche landheeren. Hun is de bevoegdheid ontnomen om hunne gronden te verpachten op de voorwaarden, die hun het meest in overeenstemming schijnen met hun persoonlijke belangen: de wet schrijft hun zekere regels voor, die zij bij de verpachting moeten opvolgen en laat hun niet vrij in datgene, wat voor hen het gewichtigste is, de regeling der pachtsom. Terecht is opgemerkt, dat de Iersche landwet van 1881 een *dual ownership* heeft geschapen, een eigendomsrecht van twee personen op denzelfden grond. Het was onmogelijk aan den pachter rechten toe te kennen, zonder juist even zoovele rechten aan den landheer te ontnemen, en dit laatste is op de meest ondubbelzinnige wijze geschied.

De Iersche landquaestie, die uit verschillende factoren is samengesteld, kan hier niet volledig behandeld worden, maar het bestaan dezer quaestie, het door niemand weersproken feit, dat de maatschappelijke toestand van Ierland betreurenswaardig is en dat die betreurenswaardige toestand er ten nauwste samenhangt met het grondbezit, dit alles bewijst, dat de werking van het stelsel van groote landgoederen hoofdzakelijk wordt bepaald door de gedragslijn van hen, wien deze goederen toebehooren, door de mate, waarin zij de sympathie des volks weten te verdienen. Meer dan van eenig ander stelsel op agrarisch gebied kan van dit gezegd worden: zijne werking hangt van de toepassing af. De persoonlijke eigenschappen van den landheer, zijn meerdere of mindere tact in den omgang met zijne onderhoorigen, zijne gezindheid of ongezindheid om bij te dragen tot verhooging van de productieve krachten des lands, zijn hier van overwegende beteekenis. En dit is niet alleen waar, van een algemeen maatschappelijk of staatkundig standpunt bezien, maar ook zuiver economisch gesproken. Groote landheeren, die niets in het belang der voortbrenging doen, ook aan hunne pachters geen prikkel weten te geven om den grond in waarde te doen rijzen, misschien wel, gelijk in sommige deelen van Schotland het geval is, geheele landstreken onbebouwd laten ter wille van het jacht-

vermaak [1]), zijn door hun bestaan economisch hinderlijk. De rijkdom, dien zij verzamelen, hoe rechtmatig verkregen, dwingt geen eerbied af. En hoe eerder de wetgever, met inachtneming van hetgeen de billijkheid jegens alle partijen vordert, het daarheen weet te leiden, dat zij de plaats ruimen voor boereneigenaars, al is het ook, dat aan dezen de kennis en de kapitalen ontbreken, waarover de groote landheer gewoonlijk beschikt, des te beter zal het zijn. Die boereneigenaars zullen ten minste belang stellen in hun land en geen zorg of moeite te veel achten om het te verbeteren.

In deze richting wordt de oplossing der Iersche landquaestie meer en meer gezocht. Reeds in 1870 is aan de regeering (op voorstel van John Bright) toegestaan, aan de boeren, die het met hunne landheeren over den aankoop hunner gronden eens zouden kunnen worden, twee derden van het daartoe benoodigd kapitaal voor te schieten, en wel op dezen voet, dat de terugbetaling zou geschieden in 35 annuïteiten van 5 percent. Deze twee derden zijn later tot drie vierden verhoogd en, toen ook dit onvoldoende bleek, tot de geheele koopsom, terwijl voor de 35 annuïteiten van 5 percent 49 van 4 percent in de plaats zijn gesteld. Een der belangrijkste der hier bedoelde wetten was die van Balfour, van 1891 [2]). Bij gelegenheid van een algemeene herziening der Iersche landwetgeving, die in 1896 ondernomen en den 15 Augustus van dat jaar tot stand gebracht is, kon de regeering mededeelen, dat voor een som van £ 12,000,000 aan 25,000 personen was voorgeschoten en dat het geringe cijfer der achterstanden (ongeveer £ 4000) het loslaten van allerlei bepalingen, die tot dusver den afkoop bemoeilijkten, mogelijk maakte. De annuïteiten zijn in 1896

[1]) Zie de mededeelingen van Prof. Mr. J. d'Aulnis de Bourouill, Handelingen der Ned. Juristenvereeniging, 1884, Deel II, bl. 34 en verv.

Ook in Schotland heeft de wetgever ingrijpende maatregelen moeten nemen, n.l. ten aanzien der zoogenaamde *Crofters*. Zie over de *Crofters' Act* van 1886 G. Shaw Lefevre, t. a. p. bl. 181—216.

[2]) Deze wet is uitvoerig toegelicht in de hierboven vermelde werken van Mr. Toutenhooft en Shaw Lefevre.

zoo geregeld, en men beschouwt dit algemeen als een groote verbetering, dat zij alle tien jaren geringer worden; gedurende den eersten termijn betalen de koopers 4 percent over het volle bedrag, vervolgens hetzelfde percentage voor hetgeen na de voldoening van 10 annuïteiten van de oorspronkelijke schuld is overgebleven; zoo gaat het voort, van termijn tot termijn. Men ziet, hoezeer het den wetgever ernst is met de vervanging van het *dual ownership* door een beter stelsel, dat de Iersche boeren tot grondeigenaars zal maken. Het is te hopen, dat hij zijn doel bereiken mag [1]).

Soortgelijke toestanden als in Ierland bestonden, worden nu nog aangetroffen in **Sicilië** [2]). Men heeft daar in 1812 het feodale stelsel afgeschaft, maar zonder eenige eigendomsrechten op den grond aan de bevolking toe te kennen; de opheffing van het eerstgeboorterecht, zes jaren later, verergerde dit kwaad, daar de grondeigenaars hunne bezittingen meestal onverdeeld lieten en aan tusschenpersonen (*gabelloti*) verpachtten. Deze tusschenpersonen zijn veelal een weinig beschaafd en weinig humaan slag van lieden, alleen op eigen voordeel bedacht; staande tegenover een bevolking, wier ontwikkeling gering en wier levensstandaard laag is, hebben zij haar nog dieper doen zinken. Men vindt op de groote landgoederen nergens dorpen De boeren wonen op de naastbij gelegen plaatsen; zijn die ver afgelegen, dan begeven zich de landlieden ter uitoefening van hun bedrijf in het begin der week naar de door hen gehuurde gronden, van waar zij eerst op het eind der week terugkomen. Bij de *gabelloti* staan zij steeds in schuld, en de rente, die hun berekend wordt, is zeer hoog. Aldus is de toestand in Sicilië, behalve in de streken waar wijn- en tuinbouw wordt gedreven.

Even als in Ierland heeft dus ook hier het stelsel van groote

[1]) Een duidelijke uiteenzetting der wet van 1896 is te vinden in de rede, 31 Juli 1896 door den Markies van LANSDOWNE in het Hoogerhuis gehouden. Zie The Parliamentary Debates, Vol. 43, bl. 1146—1159.

[2]) Zie daarover mijn opstel: Siciliaansche toestanden, in *De Economist* van 1895, bl. 473—531.

landgoederen zeer slecht gewerkt. Maar terwijl men door wetgevende maatregelen, die een milden geest ademen, de Iersche agrarische toestanden trachtte te verbeteren, werd voor die van Sicilië niets gedaan. Een wetsontwerp om de kleine cultuur te bevorderen, en dat klaarblijkelijk tot einddoel had de boeren op de groote bezittingen tot erfpachters te maken, is 1 Juli 1894 ingediend, doch nooit in behandeling gekomen.

---

§ 6.

De grondeigendom en het erfrecht. — voortzetting.

Wij richten nu onze aandacht op **Duitschland**. Schoon het niet minder dan Frankrijk het land der boereneigenaars mag heeten, heeft het niet als Frankrijk met de majoraten en fideicommissen gebroken, zoodat het stelsel van groote landgoederen er naast den boereneigendom nog bloeit. Hierboven deelden wij eenige cijfers mede betreffende den belangrijksten staat van Duitschland, Pruisen; daaruit bleek, dat in dien staat in zijn geheel dooréén slechts 35.79 hectaren op de 100 tot de zoogenaamde „Grosswirthschaften" behooren, dat is, tot de goederen van meer dan 100 hectaren. Maar dit cijfer van 35 79, dat in Hannover tot 6.47, in Westphalen tot 5.72, in Rheinland tot 2.94 daalt, klimt in Westpruisen tot 51.41, in Posen tot 61.22, in Pommeren tot 64.76. In Silezië zijn goederen van 7500 hectaren. En komt men buiten Pruisen, in Mecklenburg vooral, dan vindt men het groote landbezit verhoudingsgewijze nog sterker vertegenwoordigd. Deze vorm van bezit wordt het meest in het Noorden van Duitschland aangetroffen; in de streken, die eerst laat gekoloniseerd zijn en waar de inrichting der maatschappij steeds een aristocratisch karakter heeft gedragen [1]).

Omstreeks het midden dezer eeuw scheen het een oogen-

[1]) Zie de reeks van opstellen van Dr. J. CONRAD, in de Jahrbücher fur Nacionalökonomie und Statistik, Band 57 (1891) en verv., over de zeven oostelijke provinciën van Pruisen.

blik, of men de fideicommissen wilde afschaffen; de Frankforter National-Versammlung besloot daartoe den 21 December 1848. Hiervan is echter weinig gekomen; men heeft zich meestal tot hervorming of verbetering bepaald. De regels zijn thans niet overal dezelfde, maar doorgaans is tot vestiging van een fideicommis toestemming der regeering noodig — in Oostenrijk een wet — en die toestemming pleegt niet verleend te worden, tenzij zekere voorwaarden (minimum van inkomen, adeldom) zijn vervuld. Schulden kunnen in sommige gevallen onder verband van het goed worden aangegaan; aldus bijvoorbeeld in Pruisen, waar dit mogelijk is met toestemming van een familieraad; de regel is echter, dat het goed niet belast kan worden. Wordt van dien regel afgeweken, zoo eischen de meeste wetten goedkeuring der overheid, terwijl alle zonder onderscheid voorschrijven, dat de schuld door periodieke aflossing moet worden gedelgd. Het Pruisische, het Beiersche en het Badensche recht kennen ook verpanding der inkomsten; bij wanbetaling wordt dan het goed niet verkocht, maar onder sequester gebracht [1]).

In de acht oude provinciën van Pruisen zijn van de 100 hectaren bebouwbaren grond (ongerekend de bezittingen van het vorstenhuis) 6.45 in fideicommis. Maar die 6.45 stijgen in Silezie tot 11, in Pommeren tot 15.1. Het fideicommis is derhalve in Duitschland, zelfs in die streken, waar het de meeste verbreiding vond, op verre na niet zoo algemeen als in Engeland en Schotland [2]). Daarentegen kennen Engeland en Schotland niet de eeuwigdurende fideicommissen, die de Duitsche wetgeving toelaat. Maar wij hebben gezien, dat dit weinig verschil maakt, omdat men in Engeland het eene *entail* door het andere pleegt te vervangen.

[1]) Zie over dit alles veel uitvoeriger: Dr. A. VON MIASKOWSKI, Das Erbrecht und die Grundeigenthumsvertheilung im Deutschen Reiche, Deel II, Leipzig 1884, bl. 1–90, en Dr. J. CONRAD, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Band 57, bl. 835–839.

[2]) Volgens eene opgave in L'économiste européen van 9 Februari 1895 is de oppervlakte der goederen in fideicommiss in geheel Pruisen 1,833,769 hectaren. De geheele oppervlakte van Pruisen is 34,834,720 hectaren.

Het voornaamste onderscheid tusschen Groot-Brittannië en Duitschland, wat de groote landgoederen betreft, is hierin gelegen, dat de Britsche grondheer zijne landerijen meestal verpacht. In Duitschland komt verpachting wel voor — bij de domeingoederen is zij zelfs regel — doch weinig bij de particuliere goederen. Gewoonlijk beheert de eigenaar zijne goederen persoonlijk of laat hij die voor zijne rekening beheeren. Dit geeft vele voordeelen. Men kan kostbare werktuigen gebruiken; den arbeid regelen naar de behoeften; specialiteiten aanstellen voor iedere soort van cultuur; branderijen, brouwerijen, beetwortelsuikerfabrieken, kaas- en boterfabrieken oprichten, kortom met den landbouw en de veeteelt de daarbij behoorende nijverheid vereenigen; men kan ook belangrijke werken uitvoeren tot verbetering van den grond. Maar het nadeel is, dat op goederen, die aldus worden beheerd, geen middenstand zich vestigt, als die der pachters in Engeland. Er wordt dus geen klasse gevormd, die rijk en arm tezamen bindt. Waar de groote landheeren al den grond in eigendom hebben, vindt de kleine man geen gelegenheid om op te klimmen; hij blijft altijd daglooner, ten minste zoolang hij geen ander bedrijf kiest. Het heeft meermalen de aandacht getrokken, dat naar evenredigheid van het cijfer der bevolking de meeste landverhuizingen uit Pruisen over het geheel plaats vinden uit de provinciën, waar het grondbezit het meest geconcentreerd is. In 1895 bijvoorbeeld was het middencijfer der over Duitsche, Belgische en Nederlandsche havens geëmigreerden voor geheel Pruisen 0.65 per 1000 inwoners. Maar voor Pommeren was het 1.03, voor Posen 1.36, voor West-Pruisen 1.30 [1]). Het is niet onwaarschijnlijk, dat tusschen die twee zaken eenig verband bestaat.

Ten einde in die streken, waar het groote landbezit overheerschend is, een stand van boereneigenaars te vestigen, heeft de Pruisische wetgever in de laatste jaren het een en

[1]) Daarentegen was het voor Silezië slechts 0.21, voor Oost-Pruisen 0.33. Zie Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1896, bl. 10.

ander gedaan, dat hier vermeld moet worden 1). Men is begonnen — 26 April 1886 — met 100 millioen Mark beschikkaar te stellen voor het koloniseeren van West-Pruisen en Posen door Duitsche boeren. De staat zou met dat geld land koopen, gebouwen laten oprichten, voorschotten doen geven aan de nieuwe bewoners, en dezen zouden de goederen in handen krijgen tegen een vaste „rente”, die voor negen tienden aflosbaar zou zijn; het overige tiende zou slechts mogen worden afgelost met toestemming van den fiscus. Deze laatste bepaling was een afwijking van hetgeen was voorgeschreven bij de wet van 2 Maart 1850; bij overdrachten van vaste goederen tegen een geldrente mocht het recht tot aflossing voor geen langer tijdperk dan dertig jaren beperkt worden, zoo werd toen vastgesteld. Het gevolg der bepaling van 1850 was, dat zoogenaamde *Rentengüter* niet meer ontstonden. De wetgeving van 1886 deed ze op nieuw te voorschijn komen. Doch, zooals gezegd is, zij gold alleen voor twee provinciën, en de eenige, die als heffer van een eeuwigdurende rente zou kunnen optreden, was de staat.

Veel verder ging de wet van 27 Juni 1890. Zij geldt voor geheel Pruisen en vergunt de overdracht in eigendom van grond tegen een vaste geldrente, welker aflossing de toestemming van beide partijen vereischt. Men hoopte door dit middel de eigenaars van groote landgoederen te bewegen tot afstand van gedeelten hunner bezittingen. Want voor de geldrente zouden leveringen en diensten in de plaats kunnen treden; men zou zich een recht van voorkoop tegen de geschatte waarde, zoolang de rente bestond, kunnen voorbehouden; men zou de deelbaarheid van het goed gedurende dien tijd kunnen beperken en, dank zij de intrekking der wetsbepaling van

1) Zie hierover PAUL WALDHECKER, Die preussischen Rentengutsgesetza nach Theorie und Praxis, Berlin 1894. De schrijver is als lid der General-Kommission van Bromberg met de uitvoering dezer wetten belast. Men raadplege ook de artikelen van Prof. L. BRENTANO, in *Die Nation* van 13, 20 en 27 Maart en 3 April 1897 — mede verschenen in *The Economic Journal* van 1897 — waarin een scherpe kritiek dezer wetten wordt geleverd.

1850, dezen tijd zoolang kunnen maken als men verkoos. In één woord, men zou in staat zijn half-feodale agrarische toestanden te doen herleven; de verwachting scheen niet ongegrond, dat hierin voor adellijke eigenaars van groote landgoederen veel aantrekkelijks was gelegen. Gelukkig echter bleek deze aantrekkelijkheid niet groot genoeg om de eigenaars tot uitgifte van Rentengoederen te bewegen. Reeds na weinige maanden zag de regeering in, dat daarvan eerst sprake zou kunnen zijn, als zij een krachtiger prikkel deed werken.

Toen is weder — ingevolge een wet van 7 Juli 1891 — partij getrokken van de *Rentenbanken* 1). Er zijn commissiën benoemd (General-Kommissionen) met uitgebreide bevoegdheden. Onder hare goedkeuring kunnen deze banken de constitutie van *Rentengüter* bevorderen, door drie vierden der kapitaalwaarde in $3^{1}/_{2}$ of 4 percents obligatiën aan de verkoopers ter hand te stellen 2), tegen overdracht aan haar van een evenredig deel der grondrente, welk deel dan echter aflosbaar moet zijn. De kooper van het goed betaalt aan de bank een half percent meer dan deze laatste aan de obligatiehouders uitkeert; daarmede delgt hij zijn schuld in $60^{1}/_{2}$ of in $56^{1}/_{12}$ jaren, naar gelang de obligatiën $3^{1}/_{2}$ of 4 percent rente geven. Wie gronden op deze wijze uitgeeft kan ten aanzien van het één vierde deel der grondrente (men noemt dit deel de *Privatrente*) handelen naar goedvinden. Hij kan daarvan een eeuwigdurende rente maken; hij kan eischen, dat die rente hem gepraesteerd wordt in arbeid of leveringen; hij kan ook een recht van voorkoop bedingen en dit zoo regelen, dat de praestatie van arbeid steeds op den nieuwen eigenaar overgaat. Maar tot dusver is het niet gelukt personen te vinden, die in de laatstgenoemde voorwaarden bewilligen; de *Privatrente* is in werkelijkheid steeds binnen een betrekkelijk korten termijn aflosbaar gesteld. En de wet van 1891 werkt dat in de hand door te bepalen, dat zoodra aan de rentebank door middel

1) Zie boven bl. 280.

2) De kapitaalswaarde is het 27 voud der grondrente, wanneer $3^{1}/_{2}$, het $23^{2}/_{3}$ voud, wanneer 4 percents obligatiën worden verstrekt.

der annuïteiten een genoegzaam deel van de schuld is afbetaald, de bank bevoegd is om hare bemiddeling óók te verleenen tot delging der *Privatrente*. De gevaren, die de wet van 1890 opleverde, zijn dus door de wet van 1891 practisch zoo goed als ter zijde gesteld [1]).

Zeer nuttig is daarbij de tusschenkomst der Commissiën. Zij verleenen hare medewerking alleen dan, wanneer geschikte en niet geheel onvermogende personen zich tot verkrijging van rentegoederen aanmelden; en de overeengekomen prijs moet niet te hoog zijn, zal de onmisbare hulp der *Rentenbank* worden toegezegd. Zij stellen ook eischen aan de verkoopers. Het land moet, bijvoorbeeld wat wegen en draineering betreft, in bruikbaren staat worden opgeleverd, en aan de eerste bewoners moet bijstand worden verleend tot verkrijging van bouwmaterialen, van grond voor scholenbouw. Stippen wij nog aan, dat de Commissiën aan de boeren voorschotten kunnen doen verleenen voor het stichten van woningen en andere gebouwen en dat deze voorschotten, die mede bij annuïteiten aflosbaar zijn, gegeven worden door de Rentenbanken, dus geenerlei financieele betrekkingen tusschen de heeren en de landbouwende bevolking doen ontstaan.

De wetgeving van 1890 en 1891 is niet volmaakt. Had men van stonde aan voorzien, dat zonder krachtdadige crediethulp het beoogde doel niet te bereiken was, dan zou men waarschijnlijk het stelsel der *Rentengüter* — dat, naar het ons voorkomt, louter omslag geeft [2]) — niet verkozen hebben. Maar het moet erkend werden dat door deze wetgeving, in weerwil van hare gebreken, groote voordeelen zijn verkregen. Op ruime schaal is partij getrokken van hetgeen zij aanbiedt. Reeds in

[1]) Dit wordt door BRENTANO, in zijne hierboven vermelde artikelen, te weinig op den voorgrond geplaatst.

[2]) „Nach der Praxis, schrijft WALDHECKER, t. a. p. bl. 130, wird der Kaufpreis von vornherein nicht in Rente, sondern in Kapital vereinbart. Nur ausnahmsweise, z.B. bei Begründung von Arbeitsstellen, finden von vornherein Vereinbarungen über die Geldrente statt.... Die Rentengutsgesetze gehen von Rente aus und so muss bei der Berechnung und Ausstellung des Rentengutsvertrages die General-Kommission auf diese zurückgehen."

1894 kon getuigd worden, dat de Commissiën nauwelijks in staat waren om al het werk te volbrengen, dat haar was opgedragen, zoo talrijk waren de aanvragen [1]). Er vormt zich onder de werking dezer wetten in de Oostelijke provinciën een boerenstand, die er grootendeels ontbrak, en daar de aanvulling dezer maatschappelijke leemte het oogmerk der wetgeving was, kan men naar waarheid zeggen, dat zij aan hare bestemming voldoet.

Niet alleen op vorming, ook op behoud van den boerenstand is de Pruisische wetgever bedacht geweest. Het daartoe aangewende middel was de toepassing van het zoogenaamde *Anerbenrecht*, waarover wij thans hebben te spreken. Het is een oud-Duitsche instelling, in den jongsten tijd vervormd en gewijzigd naar nieuwe begrippen. Het schept een afzonderlijk erfrecht, even als de fideicommissen dit doen, maar voor een ander deel der bevolking en op andere wijze.

Zooals men weet, kennen alle wetten, die het beginsel der Legitieme Portie huldigen, aan de ouders een beschikbaar deel toe; eene verplichting om aan elk der kinderen evenveel na te laten bestaat nergens. Dit beschikbaar deel is zoo groot, dat het, bij een enkel wettelijk erfdeel gevoegd, dit laatste tot de helft, of weinig minder dan de helft der nalatenschap kan doen stijgen. Een eenvoudige berekening toont aan, dat dit zelfs van Frankrijk en Nederland geldt, waar de legitieme portie bij meer dan twee kinderen drie vierden der geheele nalatenschap bedraagt [2]). Gesteld, bijvoorbeeld, het getal der kinderen is zes; dan heeft één kind recht op een zesde van drie vierden, dus $^1/_8$, en dit, gevoegd bij het beschikbare $^1/_4$, geeft $^3/_8$. Is het getal der kinderen drie, zoo heeft ieder recht op $^3/_{12}$, en dit gevoegd bij $^1/_4$ geeft juist $^1/_2$. Indien de nalatenschap van den vader even groot is als die der moeder, kan

[1]) VON DER GOLTZ, Die Agrarischen Aufsgaben der Gegenwart, bl. 160. Verg. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Erster Supplementband, bl. 584 a.

[2]) In Pruisen, bij 1 tot 2 kinderen $^1/_3$, bij 3–4 de helft, bij 5 en meer $^2/_3$. In Oostenrijk, onverschillig het getal der kinderen, de helft. In Frankrijk en in Nederland bij één kind $^1/_2$, bij 2 kinderen $^2/_3$, bij 3 of meer $^3/_4$.

dus aan een der kinderen juist zooveel worden toebedeeld, als hetzij de vader of de moeder alleen bezat. Het is nu de vraag niet, of van deze bevoegdheid tot overbedeeling veelvuldig gebruik wordt gemaakt; wij willen slechts hieraan herinneren, dat volkomen gelijke verdeeling door de wet nergens wordt voorschreven. Wanneer de ouders het wenschelijk oordeelen, dat niet al hunne kinderen evenveel ontvangen, geeft de wet hun bevoegdheid om hierin binnen zekere grenzen te voorzien.

Maar de voorstanders van het *Anerbenrecht* achten dit onvoldoende: de ouders moeten nog grootere bevoegdheden hebben. Welke die bevoegdheden zijn, blijkt het duidelijkst, wanneer wij een kort overzicht geven van het Pruisische *Gesetz betreffend das Höferecht in der Provinz Hanover* van 3 Juni 1874 (gewijzigd in 1880 en 1884), een wet, die aan de denkbeelden, waarvan wij spreken, uitvoering heeft gegeven. Zij is niet de eenige van die soort; ook voor Schaumburg-Lippe (1870), Oldenburg (1873), Brunswijk (1874), Bremen (1876), Westphalen (1882), Brandenburg (1883), Silezië (1884) zijn dergelijke wetten tot stand gekomen, en Oostenrijk-Hongarije heeft bij een wet van 1 April 1889 mede het *Anerbenrecht* ingevoerd. Het zou ons te ver leiden bij al die wetten, die niet in allen deele op elkander gelijken, stil te staan: door de Hannoversche te beschrijven doen wij het beginsel kennen, waarop zij gegrond zijn, het doel dat zij beoogen [1]).

Volgens deze wet is er een Register gemaakt, een *Höferolle*, waar elke boerderij op verzoek van den eigenaar kan worden ingeschreven. Niemand is tot inschrijving verplicht, en schrapping, mede op verzoek van den eigenaar, is ten allen tijde mogelijk. Maar zoolang de boerderij op het register staat, is zij

[1]) De warmste verdediger van het Anerbenrecht is Dr. A. von Miaskowski, in het hierboven aangehaalde werk. Men moge het met den schrijver eens zijn of niet, bewondering verdienen in ieder geval zijn uitgebreide kennis en de nauwgezetheid, waarvan hij blijk geeft. Verg. ook zijne Agrarpolitische Zeitund Streitfragen, Leipzig 1889, vooral bl. 169–191.

De Hannoversche wet is in extenso medegedeeld en voor zooveel noodig toegelicht door Mr. C. A. Beels in zijn Academisch Proefschrift: Grondeigendom en erfrecht, Amsterdam 1889, bl. 101–118.

onttrokken aan de gewone bepalingen omtrent het erfrecht en onderworpen aan die van het *Anerbenrecht*. Laat nu de eigenaar van zulk een ingeschreven boerderij meerdere erven na, zoo komt zij slechts aan hem, dien de eigenaar heeft aangewezen. Is niemand aangewezen, dan erft de oudste zoon, en ontbreekt ook deze, dan geeft de wet de noodige aanwijzingen. Er is altijd slechts één erfgenaam; de boerderij blijft in haar geheel.

Maar die erfgenaam — de *Anerbe* — wordt niet zoo sterk bevoordeeld als een oudste zoon krachtens een majoraat. De boerderij komt wel aan hem, doch hare waarde komt voor een deel aan den boedel. Dat deel wordt aldus berekend: men vermenigvuldigt de jaarlijksche zuivere opbrengst met 20, voegt daarbij de waarde van den inventaris en trekt af de hypothecaire en overige schulden, voor zoover zij niet betaald kunnen worden uit het andere vermogen van den erflater. Van de aldus verkregen som worden twee derden in den boedel gebracht; daarin deelen allen tezamen naar den gewonen regel [1]).

Het gevolg hiervan is, dat de *Anerbe* altijd aan zijn medeerfgenamen het een en ander heeft uit te keeren. Zijn geldelijk voordeel, vergeleken met hetgeen hem verzekerd had kunnen worden door toewijzing van het beschikbaar deel krachtens het gemeene recht (in Pruisen nooit minder dan een derde),

[1] Bijvoorbeeld: de boerderij rendeert netto *f* 3000 per jaar, er is een inventaris van *f* 6000, er zijn *f* 25000 aan kontanten, effecten, enz., daarentegen is er *f* 28000 schuld. Nu wordt de boedel geacht waard te zijn:

f 3000 × 20	*f* 60,000
De inventaris	„ 6,000
	f 66,000
Af: schuld, die niet uit het andere vermogen kan betaald worden (*f* 28,000 – *f* 25000)	„ 3,000
	f 63,000
Hiervan is 2/3.	*f* 42,000

Zijn er zes kinderen, dan krijgt elk *f* 7000. Maar de Anerbe krijgt bovendien het verschil tusschen *f* 63,000 en 42,000 = *f* 21,000, dus *f* 28,000 in het geheel; ongerekend wat de boerderij en de inventaris meer waard zijn dan *f* 66,000.

bestaat dus nagenoeg uitsluitend hierin, dat de boerderij tot een matigen prijs zijn eigendom wordt: de overige erfgenamen kunnen noch schatting, noch verkoop eischen. Wij mogen echter niet verzwijgen, dat het bovenstaande alleen dan geldt, wanneer de erflater het voordeel van den *Anerbe* niet anders geregeld heeft, en hij kan het regelen zooals hij wil. Hij kan bijvoorbeeld eerst ten bate van den *Anerbe* beschikken over het één derde, dat buiten de legitieme portie valt, en daarna de verdeeling maken gelijk zoo even is geschetst. Hij kan ook bepalen, dat de *Anerbe* aan zijne broeders en zusters geen deel der nalatenschap heeft uit te keeren vóór zij meerderjarig zijn, mits hij hen tot dat tijdstip behoorlijk opvoedt en desvereischt op het goed zelf onderhoudt:

Het *Anerbenrecht* laat dus den erflater groote vrijheid. Maar het is een recht, dat niemand wordt opgedrongen; men kan het aanvaarden of niet, en wie het aanvaard heeft, kan terugkomen op zijn besluit, of zijn testament zoo inrichten, dat de *Anerbe* geen noemenswaardig voordeel geniet boven de andere kinderen [1]). Toen den 6 October 1884 in de algemeene vergadering van het *Verein für Socialpolitik* het onderwerp ter sprake kwam, werd door alle sprekers eenstemmig verklaard, dat het daarbij blijven moest; slechts een enkele (Prof. CONRAD) sprak een afwijkende meening uit; maar verder dan een premie te geven op het inschrijven in de registers, door de grondbelasting op de ingeschreven boerderijen met een tiende te verminderen, wilde hij niet gaan [2]). Ook de Oostenrijksch-Hongaarsche wet handhaaft de vrijheid der boeren om over

[1]) Hierop is in den laatsten tijd eene nitzondering gemaakt door de wet van 8 Juni 1896, volgens welke de *Rentengüter*, waarvan hierboven gesproken is, alsook de zoogenaamde *Ansiedelungsgüter* der Wet van 1886, ambtshalve onder het Anerbenrecht worden gebracht. BRENTANO, in zijne hierboven vermelde opstellen, acht dit een groote fout. Hij meent, dat de wetgeving van 1890—91 daardoor zeer in hare werking gestremd zal worden. Zie ook wat hij zegt in zijn jongste werk: Agrarpolitik, Theoretische Einleitung, Stuttgart 1897, bl. 135. De wet van 8 Juni 1896 is medegedeeld in de Jahrbücher fur Nationalökonomie nnd Statistik, Band 67, bl. 709—720.

[2]) Schriften des Vereins fur Socialpolitik, XXVIII, bl. 18 en 74.

hun goed naar de gewone regels van erfrecht te beschikken [1]). Daaruit ware af te leiden, dat bij een volk, dat aan de gelijke verdeeling is gehecht en dat iedere afwijking daarvan als een onbillijkheid beschouwt, een wet als de Hannoversche een doode letter zou zijn. De voorstanders van het *Anerbenrecht* erkennen dit. VON MIASKOWSKI zelf deelt ons mede, dat wel is waar in Hannover ongeveer 60 percent der boerderijen in de *Höferolle* zijn ingeschreven, maar dat de inschrijvingen in Lauenburg niet meer hebben bedragen dan 11 percent, en dat zij in Westphalen een jaar na de in werking treding der wet geen hooger getal hebben bereikt dan 213. Het nieuwe recht is alleen daar op groote schaal aanvaard, waar het zich aansloot bij bestaande gebruiken, dus eigenlijk geen nieuw recht heeten mocht. Maar men laat zich door deze ondervinding niet uit het veld slaan. Gedachtig aan den invloed der wet op het billijkheidsgevoel, hoopt men dat de opvattingen zich zullen wijzigen, en deze verwachting mist niet allen grond. Werd bijvoorbeeld hier te lande, waar de gelijke verdeeling sedert eeuwen gebruikelijk is, het facultatieve *Anerbenrecht* ingevoerd, dan zou waarschijnlijk een reeks van jaren verloopen, eer van de werking van dat recht veel werd bespeurd. Maar wij durven er niet voor instaan, dat dit zoo blijven zou en dat niet na eenigen tijd, onder den invloed der wet, nieuwe regels omtrent vererving van boerengoed in zwang zouden komen.

Zou dit gelukkig zijn? In weerwil van den ijver door talentvolle mannen aan den dag gelegd om het te bewijzen, kunnen wij het niet gelooven.

Is er in de landen, waar de gelijke verdeeling wordt toegepast, inderdaad versnippering van den grond? De statistiek leert dit niet. Zij vermeldt, wat Frankrijk betreft, dat

5,211,456	Hectaren	uit	bezittingen	van	0	tot	2	Hectaren	bestaan
7,543,347	„	„	„	„	2	„	6	„	„
19,217,902	„	„	„	„	6	„	50	„	„
9,398,057	„	„	„	„	50	„	200	„	„
8,017,542	„	„	„	„	200	en	meer	„	„

[1]) Art. 3 al. 1. Der Eigenthümer eines den Bestimmungen dieses Gesetzes

Deze cijfers geven een nog veel te ongunstige voorstelling, omdat het gebruikelijk is een bezitting, die in twee gemeenten is gelegen, wat tallooze malen voorkomt, als twee bezittingen te vermelden [1]).

Omtrent Nederland vinden wij, dat in 1894 eigenaars en pachters de volgende uitgestrektheden lands in gebruik hadden:

		Eigenaars.	Pachters.
1— 5	Hectaren	44,972	33,269
5— 10	„	20,991	13,288
10— 15	„	10,835	7,091
15— 20	„	6,929	5,223
20— 30	„	6,364	5,442
30— 40	„	3,073	3,413
40— 50	„	1,617	1,898
50— 75	„	1,247	1,637
75—100	„	224	224
meer dan 100	„	109	82
		96,361	71,567 [2])

Wij zien uit deze statistiek, dat de kleine landbouwbedrijven in Nederland zeer talrijk zijn, en wie zal dat betreuren? Zij nemen zelfs in vrij sterke mate toe; in 1885 waren er 41,972 eigenaars en 28,134 pachters, die 1—5 hectaren in gebruik hadden, in 1894 44,972 eigenaars en 33,269 pachters. Maar deze vermeerdering ging niet gepaard met vermindering bij de bedrijven van middelmatige grootte; achteruitgang is alleen te bespeuren bij die van 75 hectaren en meer. In 1885 hadden 341 eigenaars en 376 pachters, in 1894 slechts 333 eigenaars en 306 pachters 75 en meer hectaren in gebruik. Het kan zijn, dat enkele middelmatige bedrijven verbrokkeld zijn, maar dan werd hun getal van boven aangevuld.

unterliegenden Hofes ist durch dasselbe in seiner Verfügung über den Hof oder über einzelne Theile desselben weder unter Lebenden, noch von Todeswegen beschränkt.

[1]) A. de Foville, Le morcellement, Paris 1885, bl. 91 en 92.

[2]) Jaarcijfers der Centrale Commissie voor de Statistiek voor 1895. bl. 104—105. Het aantal hectaren bouw- en grasland bij meer dan 1 hectare exploiteerende eigenaars en pachters in gebruik wordt daar (voor 1889) aldus opgegeven: 1,023,600 Hect. bij eigenaars, 825,900 bij pachters.

En nu Duitschland, het land, waar het nieuwe recht reeds ingang vond. Wij hebben gezien [1]), dat in Pruisen van de 100 hectaren slechts 1.52 door landbouwbedrijven met 2 hectaren of minder, slechts 5.81 door bedrijven met 2—5 hectaren in beslag worden genomen; daarentegen 22.73 door bedrijven met 5—20 en 34.15 door bedrijven met 20—100 hectaren. Dit is een statistiek van het jaar 1882, die betrekking heeft op den geheelen staat, dus ook op Hannover, Westphalen, Brandenburg, Silezie, provinciën, waar het *Anerbenrecht* is ingevoerd. Men zal toestemmen, dat hier van versnippering geen sprake kan zijn. De fout, waaraan Pruisen op agrarisch gebied lijdt, is eer te groote concentratie in sommige streken dan te sterke verdeeling van het grondbezit.

De voorstanders van het *Anerbenrecht* erkennen de waarheid dezer opmerking. Von Miaskowski verklaart uitdrukkelijk, dat de verdeeling van het grondbezit in Duitschland, afgezien van enkele streken, „gezond en normaal" is; maar, zegt hij, de voortduring van dien toestand is niet voldoende gewaarborgd [2]). En van Westphalen sprekende, geeft hij toe, dat de statistiek hier geen ontwikkeling in de richting van sterke verpanding en verbrokkeling van het grondbezit aanwijst, doch hij voegt er bij: „diess darf aber nicht hindern diesen ungesunden erst in der Entwicklung begriffenen Tendenzen rechtzeitig entgegen zu arbeiten" [3]). Voorzeker is het de taak van den wetgever preventief te handelen, vooral wanneer hij dit kan doen zonder een enkel belang te benadeelen, een enkel recht te krenken. Dit laatste kan echter van het *Anerbenrecht* moeilijk gezegd worden, want de broeders en zusters van het bevoorrechte kind worden achtergesteld. Een jonge man, die de dochter van een rijken boer huwt, komt hier te lande na den dood van zijn schoonvader in het genot van een flink erfdeel, dat hem gelegenheid zal geven tot uitbreiding of verbetering van zijn bedrijf. De wetgever moet zich twee,

[1]) Zie boven, blz. 281.

[2]) t. a. p. Deel I, bl. 126.

[3]) Deel II, bl. 345.

ja driemaal bedenken, eer hij een maatregel neemt, die zulke gevolgen kan hebben. De noodzakelijkheid van dien maatregel moet boven alle bedenking staan. Wij meenen in twijfel te mogen trekken of dit het geval is, wanneer men nog niets kwaads heeft waargenomen, dat zich onder cijfers laat brengen, niets dan eenige „erst in der Entwicklung begriffenen Tendenzen”.

Kunnen zelfs die „Tendenzen” geacht worden waarneembaar te zijn? Dr. A. MEITZEN, een der beste kenners van de agrarische toestanden in Duitschland, bericht ons, dat men voor Pruisen „noch van een overwegend verbrokkeld kleinbezit, noch van een noemenswaardige toeneming daarvan kan spreken” [1]). En in de vergadering van het *Verein für Socialpolitik* berichtte hij hetzelfde omtrent andere streken van Duitschland Een nauwkeurig onderzoek, bijvoorbeeld, heeft hem geleerd, dat het grondbezit in Hessen meer verbrokkeld was in 1760 dan thans [2]).

Wel zijn er landen, waarvan dit alles niet geldt. In een gedeelte van Beieren (Unterfranken), in Wurtemberg, Baden, Elzas-Lotharingen, kortom in het Zuid-Westen van Duitschland, is de versnippering zeer sterk. Men heeft die streek „den Zwergwirthschaftswinkel Deutschlands” genoemd, en terecht; stukjes van $^1/_{40}$ hectare zijn er niet ongewoon. De volgende statistiek, die wij aan VON MIASKOWSKI ontleenen [3]), dagteekent van 1873, maar sedert dien tijd zullen de toestanden wel niet veel veranderd zijn; zij geeft een overzicht van de uitgestrektheden gronds, die op iedere 100 hectaren door be-

[1]) G SCHÖNBERG, Handbuch der pol. Oekonomie, Tübingen 1882, Deel I, bl. 706. Hij geeft de volgende cijfers:

auf je 1000 Hectar	1816	1859
In der Hand eines Rittergutsbesitzes	575.2	597.3
Im Besitz spannfähiger bäuerlichen Nahrungen .	373.9	352.0
Nicht spannfähiger Nahrungen.	49.9	50.7

[2]) Schriften des Vereins für Socialpolitik, XXVIII, bl. 66—67. Het is vreemd, dat MEITZEN zich toch niet tegen het Anerbenrecht verzet. Hij noemt „eine weitere Konsolidation dringend nothwendig”. Die noodzakelijkheid blijkt echter geenszins uit zijne mededeelingen.

[3]) Deel I, bl. 287.

zittingen van verschillende grootte in het groothertogdom Baden in beslag wordt genomen.

10.7	door bezittingen	beneden 1.8	hectaren (= 5 morgen).
17.1	„ „	van 1.8— 3.6	„
25.0	„ „	„ 3.6— 7.2	„
24.3	„ „	„ 7.2—18	„
11.3	„ „	„ 18 —36	„
9.0	„ „	„ 36 en meer	„
2.6	Oningedeeld.		

Derhalve bestaan 52.8 percent der gronden, die in cultuur zijn, uit bezittingen van 7.2 hectaren en minder. Het geheele aantal is 222,746, op een uitgestrektheid van 797,600 hectaren. Van die 222,746 beslaan 72 1 percent niet meer dan 227,313 hectaren, dus gemiddeld weinig meer dan één hectare ieder!

Dit is voorzeker geen gunstige toestand [1]), maar hij is het gevolg van een welbekende oorzaak. Gaan wij de bijzonderheden slechts aandachtig na. In de streken waarvan hier sprake is, wonen de lieden niet te midden hunner gronden, maar dorpsgewijze bij elkander. Zelfs de kleine bezittingen zijn nog zeer verspreid. In Wurtemberg vindt men eigendommen van ongeveer een enkele hectare, die uit 20 ja 30 verspreide stukjes bestaan; in Baden is een district van 1700 à 1800 hectaren, verdeeld in ongeveer 13000 kleine akkers. Herinnert dit niet levendig aan het *Open field system*, en ligt niet het vermoeden voor de hand, dat de kleine eigendom in het Zuid-Westen van Duitschland zijn eigenaardige gestalte heeft ver-

[1]) Men moet het FRIEDRICH LIST volmondig toestemmen, als hij zegt: „Die Parzellwirthschaft ist nnr nützlich als Beihülfe oder Appertinenz znm Gewerbe, beim Garten- oder Weinban, in der Nähe von Städten oder Marktflecken oder zur Unterstützung des Standes der Taglöhner, dem sie zngleich als Sparkasse und als Gelegenheit dient, seine freie Zeit und die seiner Angehörigen nützlich zu verwenden . . . . Wo sie weiter geht oder gar Regel ist, da erscheint sie als das bedeutendste Gebrechen der Ackerverfassnng”. Zie zijn opstel: Die Ackerverfassnng, die Zwergwirthschaft nnd die Auswanderung (1842), in Deel II zijner *Gesammelte Schriften*, Ed. 1850, bl. 162. Alleen achter het woord „bedeutendste” zou een vraagteeken geplaatst kunnen worden.

kregen door definitieve verdeeling van markgronden? Dit is ook het gevoelen van FRIEDRICH LIST, die uit eigen aanschouwing sprak. „Die Zwergwirthschaft", noemt hij, „eine Tochter der Gütergemeng- und Dorfverfassung"; en hij zoekt het geneesmiddel niet in wijziging van het erfrecht, maar in „Gutsarrondirung", dat is, in samenkoppeling van al die kleine stukjes tot flinke boerderijen [1]). Deze opvatting schijnt ons de ware; schoon het denkbeeld van LIST niet gemakkelijk is uit te voeren.

Ten slotte nog dit. Men verwijt aan het bestaande erfrecht, dat het de verpanding van den grond bij boedelscheidingen bevordert. Het *Anerbenrecht* doet dit in nog veel sterkere mate. Het bestaande recht dwingt althans geen der erven tot overneming van het goed, lokt zelfs niemand daartoe uit, maar wel het *Anerbenrecht*. In de vergadering van het *Verein für Socialpolitik* is hierop (door BUCHENBERGER) met eenigen nadruk gewezen en is de verzekering afgelegd, dat blijkens alle ingestelde onderzoekingen juist in die gemeenten, waar het bedoelde recht bestaat, de boeren het meest met schulden zijn bezwaard [2]).

[1]) t. a. p. bl. 157—8 en 170.

[2]) Schriften des Vereins für Socialpolitik n°. XXVIII, bl. 32—3.

Men zie verder over het *Anerbenrecht* Mr. C. PYNACKER HORDIJK's belangrijk praeadvies aan de Jnristenvereeniging over de vraag: Is verandering wenschelijk in de bepalingen omtrent het wettelijk erfdeel? Zoo ja, in welken zin? — *Handelingen* van 1884. Voorts de opstellen van W. J. N. LANDRÉ, getiteld *Het Boeren-erfrecht*, in *De Economist* van 1888, bl. 217—233 en *Een nieuw Boeren-erfrecht in Oostenrijk*, in *De Economist* van 1889, bl. 562—583; het Verslag van de Vergadering der Vereeniging voor de Statistiek van 2 Juli 1887, in de Bijdragen van het Statistisch Instituut, 1887; en de vier opstellen van Mr. J. P. MOLTZER in het *Sociaal Weekblad* van 1887, n°. 30—33, *Erfrecht en landbouwbedrijf.* Zeer lezenswaardig zijn ook de opmerkingen van Dr. Th. Freiherr VON DER GOLTZ, Die agrarischen Aufgaben der Gegenwart, bl. 152—158, welker slotsom is, dat aan dit recht zeer groote nadeelen verbonden zijn, dat het echter wenschelijk zou zijn het in bepaalde streken, „für welche es sich besonders eignet" te handhaven. Nog ongunstiger oordeelt L. BRENTANO, Agrarpolitik, Theoretische Einleitung, bl. 112—128: het *Anerbenrecht* moet verkeerd werken op de verbetering van den grond, omdat het een huisvader zal doen aarzelen zijn kapitaal daaraan te besteden, en alzoo de niet begunstigde kinderen nog meer te benadeelen. Op den 23sten Duitschen Jnristendag kwam het onderwerp mede aan de orde. Zie Jahrbücher fur Nationalökonomie und Statistik, Band 65 (1895) bl. 764—767.

Het onderwerp is rijk en kan in een werk als dit, waar voor monographische behandeling van ieder punt geen plaats is, niet worden uitgeput. Wij meenen echter genoeg te hebben gezegd om twijfel aan de nuttige werking van het *Anerbenrecht* te rechtvaardigen. In ons land heeft het tot dusver nog weinig sympathie gevonden, en in Oostenrijk kwam het slechts onder hevige tegenkanting tot stand. Deze tegenkanting laat zich verklaren. Blijft het nieuwe recht geen doode letter, zoo moet het zeer krenkend zijn voor veler belangen, en wij meenen, dat de voorstanders nog niet de noodzakelijkheid hebben aangetoond om over dit bezwaar, dat toch ieder als zoodanig zal erkennen, heen te stappen.

Men vreest, dat bij het toenemen der bevolking de gemiddelde omvang van ieders grondbezit kleiner wordt. Als dit zoo ware, zou het een nieuwe reden zijn om aanwas van bevolking bedenkelijk te noemen, niet om het erfrecht te wijzigen in den hierboven bedoelden zin. Aanwas van bevolking werkt ook nadeelig op den stand der loonen; moet dit den wetgever nopen tot een regeling, waarbij aan enkelen een voldoend loon wordt verzekerd en de anderen zooveel te minder genieten? Het *Anerbenrecht* doet niets anders; het verrijkt een der erfgenamen op kosten van de overigen.

Zoo als reeds vroeger werd opgemerkt [1]), is er in ieder land met een sterk aangroeiende bevolking van zelf een gestadige verhuizing van het platteland naar de steden. Men noeme deze verhuizingen een noodzakelijk correctief tegen de verbrokkeling der landbouwbedrijven, een treurig correctief zijn zij tevens: de schaduwzijde der opeenhooping van groote menschenmassa's in steden is algemeen bekend. Welk nut kan gelegen zijn in het kunstmatig versterken van die beweging? Plaatselijk wordt de welvaart daardoor gebaat; maar is dat de eenige vraag? De nadeelige werking van bevolkingsaanwas in een bepaalde

[1]) Deel II, bl. 183, noot 1.

streek door een regeling omtrent het erfrecht of de deelbaarheid der goederen te voorkomen, moge voor die streek zelve wenschelijk zijn en haar een bloeiend aanzien doen behouden; men moet den blik ook verder uitstrekken, en dan merkt men bezwaren op, die de voorstanders van zulke regelingen meestal verzuimen aan te wijzen, schoon zij in hooge mate de aandacht verdienen.

Men neemt ook niet genoeg in aanmerking, dat er sociale krachten zijn, die de verbrokkeling der bedrijven tegengaan [1]). Van waar, dat kleine fabrieken vaak door groote werden vervangen, schepen van 5 à 6000 tonnen, ja nog grootere, van stapel loopen? Van waar, dat men reusachtige winkels en magazijnen ziet verrijzen, die aan magazijnen op bescheidener voet het leven onmogelijk maken? Maar aan den anderen kant: van waar, dat op velerlei gebied de kleine industrie, het kleine handelsbedrijf, niet alleen stand houdt, maar voorloopig van het groote kapitaal nog niets te duchten heeft? Het antwoord geeft de bekende wet: *survival of the fittest*. De onderlinge mededinging heeft de strekking om te leiden tot een zoodanige groepeering van kapitalen en arbeidskrachten, als waardoor met de minste kosten de beste uitkomsten verkregen worden.

Wij weten zeer wel, dat deze wet, als elke andere, slechts een richting aangeeft, een neiging. De onderlinge mededinging leidt inderdaad tot het aangewezen doel; maar hoeveel hindernissen ontmoet zij op haar weg, vooral op het gebied van den landbouw! Het groote kapitaal, bijvoorbeeld, zou er waarschijnlijk baat bij vinden, al die kleine eigenaars in het Zuid-Westen van Duitschland, van wie zij zoo even gesproken hebben, een voor een uit te koopen; doch alleen, wanneer dit geschieden kon tot redelijke prijzen. Zoolang vele dezer lieden uit overdreven gehechtheid aan hunne bezittingen en overschatting harer waarde ze tot geen prijs willen loslaten, zijn er geen behoorlijk aaneengesloten terreinen verkrijgbaar en trekt het groote kapitaal zich terug. Doch soortgelijke of

[1]) Verg. BUCHENBERGER, Agrarwesen und Agrarpolitik, Deel I, bl. 435.

andere belemmerende oorzaken bestaan overal, een volmaakte groepeering van werkkrachten en kapitalen wordt nergens verkregen. Niettemin is het onloochenbaar, dat er een kracht werkzaam is om haar tot stand te brengen en die kracht is op agrarisch gebied niet machteloos. Wij stemmen toe, dat zij jaren tijds noodig kan hebben om een gebrekkigen toestand te verbeteren; doch veel lichter valt het haar, een gezonden toestand gezond te doen blijven, en dit is alles wat in de meeste landen van Europa van haar gevergd wordt. Indien een bunder gronds meer waarde heeft, wanneer hij deel uitmaakt van twintig, dan wanneer hij een deel is van drie bunders, zal het lang kunnen duren, eer bezittingen van drie tot bezittingen van twintig bunders aangroeien; doch b e h o o r t die bunder eenmaal tot een goed van twintig, dan is de kans zeer groot, dat hij het zal blijven doen. Men weet hoe wij denken over de rol, die het eigenbelang bij de voortbrenging speelt; zich daarop geheel te verlaten, is een ongerijmdheid. Doch het is niet minder ongerijmd te redeneeren, alsof het eigenbelang niet werkte, altijd blind was. De school van het *laisser faire* heeft van argumenten, als die wij hier gebezigd hebben, schandelijk misbruik gemaakt en ze daardoor in discrediet gebracht. Maar de school, die thans in Duitschland heerscht, begaat de tegenovergestelde fout; schier alle vertrouwen in de nuttige werking, die dikwijls van het vrije spel van vraag en aanbod uitgaat, ontviel haar, en van daar, dat zij op zoo velerlei gebied regelend, wijzigend, voorbehoedend optreedt, veel meer dan noodig, dan nuttig is. Wij hebben ons vrij te houden van het een, zoowel als van het ander. Wij moeten niet vervallen tot het bijgeloof, dat alle kwaad zich zelf geneest; doch evenmin tot de dwaling, als zou geen kwaad te voorkomen zijn, tenzij de staat als heelmeester optreedt.

Vatten wij alles tezamen, wat in deze en de vorige paragraaf is behandeld, dan luidt ons antwoordt op de vraag, of voor het landbezit een ander erfrecht dan het gewone om economische redenen wenschelijk is te achten, ontkennend. Daarmede is niet gezegd, dat elk ander erfrecht hier schadelijk werkt; een

economisch louter schadelijke werking durfden wij bijvoorbeeld aan het Engelsche stelsel voor Engeland zelf niet toeschrijven. Maar het bleek ons, dat dit stelsel, om een nuttige zijde te hebben, den grond moet brengen in handen van personen, zooals gelukkig de Engelsche *landlords* in de meeste gevallen zijn; dat echter, getuige Ierland en ten deele ook Schotland, die gunstige loop van zaken door niets is gewaarborgd. En wat het boeren-erfrecht aangaat, hier bleek ons geen noodzakelijkheid, zelfs geen wenschelijkheid te bestaan om van de gewone regels af te wijken. In die landen, waar alle vermogens zonder onderscheid op gelijken voet tusschen de kinderen worden verdeeld, bevindt men zich over het geheel genomen zeer wel daarbij; voor zoover wij kunnen nagaan wordt de voortbrenging daardoor niet gehinderd. En zoolang het tegenovergestelde niet zeer duidelijk is gebleken, bestaat er geen reden om een anderen voet van verdeeling aan te prijzen.

---

§ 7.

Het gemeentelijk grondbezit.

Ons derde probleem betreft de houding, die de staat moet aannemen tegenover het gemeentelijk grondbezit. Dit stelsel is nog in vele landen zeer verbreid, met name in Rusland en verschillende deelen van Azië. Volgens sommigen, naar men weet, waaronder Sir HENRY SUMNER MAINE en EMILE DE LAVELEYE een eerste plaats bekleeden, is het de oudste vorm van grondbezit, waaruit alle andere vormen zich allengs hebben ontwikkeld. Volgens anderen — wij noemen slechts ROSS, SEEBOHM, INAMA-STERNEGG, FUSTEL DE COULANGES [1]) — zou dit een dwaling, minstgenomen een onbewezen stelling zijn. Dit geschiedkundig vraagpunt is zeer gewichtig, maar uit een

[1]) Zie L'Alleu et le domaine rural (heftig bestreden door E. GLASSON, Les communaux et le domaine rural à l'époque franque, Paris 1890) en, in zijne Questions historiques, Paris 1893, het tweede stuk: Le problème des origines de la propriété foncière.

practisch-economisch oogpunt bezien heeft een ander nog veel grootere beteekenis: welke wijzigingen het gemeentelijk grondbezit heeft ondergaan. Zijn de individueele rechten tegenover die der gemeente versterkt of verzwakt? Werden de periodieke verdeelingen, waar zij bestonden, veelvuldiger of minder veelvuldig? Hadden oorspronkelijk alle gemeenteleden rechten op den geheelen grond (was er dus gemeentelijk grondbezit in engeren zin) en werd dit anders, of hebben alle gemeenteleden eerst later rechten op den grond verworven? Men zal bespeuren hoeveel licht verkregen wordt door dit na te gaan en de oorzaken van zulke veranderingen op te sporen.

Voor Rusland, waartoe wij ons in hoofdzaak zullen bepalen, staat een uitstekende monographie ons ten dienste. Het uitvoerige werk van JOH. VON KEUSSLER, *Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland* (het eerste deel is in 1876, het laatste en derde in 1887 verschenen) stelt alles wat vroeger over het gemeentelijk grondbezit in Rusland is uitgekomen in de schaduw; hoewel ook na de lezing van dit werk de hoofdstukken [1]), die A. LEROY-BEAULIEU in zijne studie *l'Empire des Tsars et les Russes* aan het gemeentelijk grondbezit heeft gewijd, nog zeer lezenswaardig zijn te achten [2]).

Vóór de afschaffing van het lijfeigenschap oefenden de boeren uit den aard der zaak geen andere rechten uit op den grond, dan de gebruiksrechten die de heeren hun gunden. Na dien maatregel, waartoe bij een algemeene wet van 19 Februari 1861 (aan welke verscheidene bijzondere wetten zijn toegevoegd) is besloten, werden deze rechten erkend en afgebakend, maar gebruiksrechten bleven zij aanvankelijk. Aan elke gemeente van vrijgemaakte lijfeigenen is een bepaalde uitgestrektheid gronds toegewezen, waarvoor de boeren pacht

[1]) Deel I, Livre VII en VIII en Deel II, Livre II.

[2]) Voor latere litteratuur verdient veel aandacht het tweetal artikelen over Rusland door VON KEUSSLER in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften geplaatst (Deel II, bl. 226—247 en Deel IV, bl. 1185—1195). Men raadplege verder de opstellen van Dr. G. JOLLOS en van M. VON SOBELEFF in Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Band 56 (1891) bl. 107—115, Band 65 (1895) bl. 535—540, in Band 67 (1896) bl. 709—711.

zouden betalen aan den eigenaar, tenzij arbeid daarvoor in de plaats trad. Wel zou de hoeve met hare aanhoorigheden door den boer ook tegen den wil van den eigenaar gekocht kunnen worden, maar aankoop van het overige land zou alleen mogelijk zijn door vrije overeenkomst, of op eisch van den heer, in welke beide gevallen staatshulp zou verleend worden voor de betaling der koopsom. Eerst twintig jaren later heeft de regeering begrepen, dat het wenschelijk was de gebruiksrechten in eigendomsrechten om te zetten. Het daartoe aangewende middel bestond hierin, dat de staat aan de landheeren de gekapitaliseerde pacht in schuldbrieven te zijnen laste uitkeerde, daarentegen de boeren tot eigenaars maakte, onder de verplichting van in 49 annuïteiten hunne schuld te delgen. Kort daarna werd tegenover de „kroonboeren" evenzoo gehandeld; de duur der annuïteiten is voor beiden zoo geregeld, dat de laatste daarvan op 1 Januari 1931 vervalt.

„Kroonboeren" noemde men de boeren op de staatsdomeinen. Zij waren even talrijk als die der particulieren, ongeveer 22 millioen personen, zoo manlijk als vrouwelijk; door wegschenking van staatsdomein was hun aantal zeer gedund. Een derde klasse was die der „Apanage-boeren", gevestigd op de gronden der keizerlijke familie. Persoonlijke vrijheid was hun reeds twee of drie jaren vóór de wetgeving van 1861 toegekend, en deze wetgeving zelve had hun eigendomsrechten verleend, nagenoeg op gelijke voorwaarden als die, waarop in 1883 en 1887 de overige boeren zulke rechten verkregen. Hun aantal was ongeveer 2 milioen personen. Thans kwamen allen: voormalige lijfeigenen van particulieren, kroonboeren, apanage-boeren, in denzelfden rechts-, schoon niet allen in denzelfden economischen toestand. De voorwaarden, waaronder den kroonboeren land is verleend, waren gunstiger dan de voor de overigen vastgestelde. Op de domeingoederen had de staat geen grondeigenaren tegenover zich.

Na deze korte uiteenzetting van hetgeen in de jaren 1861 tot 1887 ten aanzien der boerenbevolking in Rusland is bepaald, komen wij tot ons onderwerp, het gemeentelijk grondbezit. Dit stelsel is onder de Russische boeren zeer verbreid. Men vindt het in geheel Groot-Rusland. In die uitgebreide landstreek, waartoe 18 der 48 Gouvernementen van Europeesch Rusland behooren, maken de individueele eigenaars nauwelijks 1 à 2 percent uit van het geheel. Daarentegen bestaat individueel bezit in Lithauen en de drie Baltische provinciën; voorts in het Zuiden, in het zoogenaamde Klein-Rusland, schoon hier het individueel bezit vermengd is met andere bestanddeelen, daar de gemeente er meestal zekere rechten op de gronden uitoefent. De wet van 1861 kende slechts twee vormen van grondbezit, individueel en communaal; voor alles, wat daar tusschen lag, had zij geen oog. Voorts heeft zij de gemeenten in haar geheel voor het nakomen van alle verplichtingen jegens den staat aansprakelijk gesteld. Door dit een en ander zijn de banden tusschen de gemeenteleden veel nauwer toegetrokken, zelfs periodieke landverdeelingen ingevoerd op plaatsen, waar zij sedert lang niet meer gebruikelijk waren. Nog meer dan vroeger is thans het gemeentelijk grondbezit in Rusland overwegend; zelfs daar, waar het schijnbaar niet bestaat, bestaat het in werkelijkheid. In het district Kursk bijvoorbeeld, van het Gouvernement dat denzelfden naam draagt, heeten 48 percent der landbezitters individueele eigenaars te zijn. Doch wanneer men hunne rechten van naderbij beziet, bemerkt men alras, dat hier in den grond der zaak louter communaal bezit heerscht. Want niet bepaalde velden of akkers, maar slechts aandeelen in zekere uitgestrektheden lands zijn hier het voorwerp van eigendomsrecht, en deze aandeelen bestaan nu uit deze, straks uit gene velden, naar dat het lot heeft aangewezen. Dit is stellig geen individueel bezit, naar de gebruikelijke beteekenis van het woord.

Treden wij thans een dorp in Groot-Rusland binnen, om er de regeling van het grondbezit te leeren kennen. Levendig worden wij hier bij den eersten aanblik herinnerd aan Middeleeuwsche toestanden in Westelijk Europa [1]); aan dat *Open*

[1]) Ook den Moscouschen Hoogleeraar P. Vinogradoff, Villainage in Eng-

field system, welks opruiming aan Engeland en andere landen zooveel moeite heeft gekost, met zijn lange strooken, zijn spinneweb van akkers, zijn strenge regels op de bebouwing, zijn driejarige braak, zijn gemeenschappelijke weiden, terwijl de boeren niet te midden hunner velden wonen, maar evenals in die Zuid-Duitsche dorpen, waarvan in de vorige paragraaf gesproken is, dicht bijeen. De grond der Russische dorpsgemeenten is, wanneer hij een zekere uitgestrektheid heeft, altijd gesplitst in groote afdeelingen, en de akkers van elke afdeeling zijn aan een bepaalde groep van gemeenteleden toegewezen; bij aanwas van bevolking pleegt men het getal der afdeelingen te vermeerderen. De rangschikking in de afdeelingen en groepen geschiedt naar de rij der hoeven, bij het lot of bij onderling overleg, en aan het hoofd van elke groep staat een Hoofdman, door de leden gekozen. Is de gemeente te groot om slechts éénen herder te bezitten, zoo heeft elke groep haren eigenen. De groep met hare afdeeling van gronden is als het ware een gemeente in de gemeente. Merken wij echter op, dat binnen de grenzen der afdeeling akkers van een gemeentelid nooit bijeen liggen. Evenals in het Middeleeuwsche dorp en waarschijnlijk om dezelfde billijkheidsreden, daar de vruchtbaarheid niet op ieder punt even groot is, zijn de afdeelingen gesplitst in een aantal onderafdeelingen, waarin de akkers van elken boer verspreid liggen.

Er is periodieke verdeeling der velden, doch hier moet tusschen verschillende soorten van verdeeling, die niet alle een even verre strekking hebben, worden onderscheiden. Er kan deeling zijn tusschen al de leden der gemeente, maar ook tusschen de leden slechts van een enkele groep. Men kan àlle gronden verdeelen, maar de verdeeling ook beperken tot het braakland, dat is tot een derde van den bebouwden grond: wanneer van jaarlijksche verdeelingen wordt gesproken,

land, bl. 236, trof de overeenkomst. Men houde echter wel in het oog, dat van periodieke verdeeling der akkers in de Middeleeuwsche dorpen, als algemeene regel, geen sprake was. Het gemeentelijk grondbezit bepaalde zich in hoofdzaak tot de woeste gronden. Zie boven, bl. 260.

beteekent dat altijd dit laatste. Eindelijk kan men zoo verdeelen, dat aan iederen akker een nieuwe vorm wordt gegeven, dus alles op nieuw wordt verkaveld; maar men kan ook de akkers laten wat zij zijn, zoodat ieder stuk zijn gedaante behoudt en slechts een anderen bezitter verkrijgt. Hoe radicaler de deeling is, des te liever stelt men haar uit; zoolang men kan, behelpt men zich met partieele deelingen. Deze laatste, wanneer zij talrijk zijn, leveren echter dit bezwaar op, dat zij de verspreide ligging der velden bevorderen. Het blijkt bijvoorbeeld, dat aan den eenen boer meer moet worden toegewezen dan hij tot dusver in gebruik had, aan den anderen minder. Doch geeft men den eersten een stuk van het aandeel van den tweeden, dan zal dat stuk waarschijnlijk niet grenzen aan een zijner akkers, en zijn bezit zal nog meer dan vroeger verbrokkeld zijn. Na veelvuldige partieele deelingen wordt een algemeene, een radicale, onvermijdelijk.

Er heerscht groote verscheidenheid tusschen de gemeenten van Rusland, wat de talrijkheid der algemeene deelingen betreft. Von Keussler [1]) geeft ons een statistiek, waaruit blijkt hoeveel malen in de twintig jaren 1858—78 gedeeld is in 4449 gemeenten van het Gouvernement Moscou:

1	maal	in	1655	gemeenten	of	37.2	percent.
2	„	„	1879	„	„	42.3	„
3	„	„	395	„	„	8.9	„
4	„	„	110	„	„	2.4	„
5	„	„	72	„	„	1.6	„
6	„	„	338	„	„	7.6	„

Talrijke algemeene deelingen behooren, wat het bouwland betreft — voor het weiland bestaan andere regels — tot de uitzonderingen, ja er zijn streken, waar zij nauwelijks meer voorkomen; waar men reservegronden heeft gevormd, om aan hen, wier aandeelen vergroot moeten worden, of aan nieuwe rechthebbenden, het noodige te kunnen verschaffen, zonder dat men de overigen behoeft te storen in hun bezit. Doch er

[1]) T. a. p. Deel II, 2e helft bl. 143.

zijn gemeenten, onze tabel toont het reeds aan, waarvan dit alles niet geldt.

Van waar dit belangrijk verschil? Om welke reden wordt niet overal hetzelfde beginsel toegepast? Plaatselijke gewoonten verklaren het niet ten volle; de oorzaak ligt dieper. Om haar bloot te leggen, moeten wij twee dingen ophelderen: den maatstaf, naar welken de deeling geschiedt, en de ongelijkheid der baten, die het bezit van een landaandeel verschaft. Het een hangt met het ander samen.

De maatstaf van deeling kan zijn „per mond", dat is naar het getal der verbruikers, of „per broeder", dat is naar het getal der arbeiders in ieder gezin; maar de gewone rekening is „per ziel". De „ziel" is in de Russische gemeenten de rekeningseenheid; zij is dit geworden onder de werking van het hoofdgeld, dat onder Peter den Groote is ingevoerd en met ingang van 1 Januari 1886 (voor de kroonboeren een jaar later) onder algemeene toejuiching is afgeschaft [1]).

Een belasting, waarbij minder werd gelet op individueele draagkracht, is wel nooit aan een bevolking opgelegd. Er werd in het geheel niet op gelet. Zooveel menschen, oud en jong, als er woonden in een gemeente, voor zooveel werd die gemeente, op den voet van 1.20 roebels per hoofd voor de burgers, 0.80 per hoofd voor de boeren, aangeslagen [2]). Te dien einde had er in de jaren 1718—22 een volkstelling plaats, die negen malen is herhaald: de laatste is van 1858. Groeide in een gemeente het getal der zielen aan of nam het af, zoo had dit geen invloed op het bedrag, dat een gemeente had te betalen, zoolang geen nieuwe telling — geen „Revisie" — had plaats gevonden. Men betaalde naar het getal der zielen op het register, en hoe langer een nieuwe telling werd verschoven, des te meer ongelijkheden werden door dit uitstel geboren. In welvarende gemeenten is de aanwas van bevolking natuurlijk het sterkst; achteruitgang van bevolking beteekent meestal

[1]) Behalve voor Siberië. Daar bestaat het hoofdgeld nog.

[2]) Behoudens talrijke vrijstellingen voor adellijke personen, gegradueerden, enz.

verarming. Als na een telling vele jaren waren verloopen, was derhalve de druk het zwaarst, waar de draagkracht naar evenredigheid het geringste was.

Het hoofdgeld heeft veel bijgedragen tot ontwikkeling van het gemeentelijk grondbezit, heeft daaraan zelfs een zijner voornaamste karaktertrekken gegeven. Vroeger had de gemeente wel een zekere macht in zaken die den grond betroffen; zij beschikte over het ongedeelde land en de verlaten hoeven, besliste over grensgeschillen, deed het technische werk bij de periodieke verdeelingen en stelde regels vast, die bij den landbouw waren in acht te nemen. Maar zij had geen bezitrechten, waarin door elk lid der gemeente als zoodanig werd gedeeld. De grondhoorigheid, die, zooals men weet, eerst op het eind der zestiende eeuw in Rusland is ingevoerd, verhoogde de macht der gemeente, maar bracht overigens in het zoo even vermelde geen verandering. Dit deed eerst de invoering van het hoofdgeld, daar de gemeente als zoodanig aansprakelijk werd gesteld voor de belasting (bij de kroonboeren door de regeering, op de particuliere gronden door de heeren, die voor het inkomen der belasting borg stonden). Er moest nu gezorgd worden dat ieder zijn hoofdgeld betalen zou, en het meest doeltreffende middel daartoe was, dat aan alle gelijke aanspraken op het land werden toegekend. Von Keussler meent te kunnen aantoonen, dat op deze wijze het Russisch gemeentebezit in den vorm, waarin wij het kennen, is ontstaan.

De wet van 1861, maar men bespeurt, schoon radicaal op menig punt, hield zich ten aanzien van een zeer belangrijke zaak aan de historische lijn, daar ook zij de gemeenten aansprakelijk stelde voor de verplichtingen van ieder gemeentelid jegens den staat. Juist daarom was zij evenals de regeling van het hoofdgeld aan het communaal bezit bevorderlijk. Een regeering, die de gemeenten en niet de personen belast, neemt, wanneer onder die personen communaal bezit heerscht, tegenover deze instelling geen onzijdige houding aan.

De „ziel" is dus bij de Russische boeren de rekeningseenheid geworden voor de verdeeling der landerijen: lusten en

lasten moeten samengaan. Maar beteekent dit, dat een gezin bestaande uit zes personen altijd driemaal zooveel land krijgt en ook driemaal zooveel lasten te dragen heeft als een gezin van twee personen? Men heeft het dikwijls zoo begrepen, maar dan verwarde men de rekeningseenheid met den maatstaf van verdeeling. Er wordt wel gecijferd per ziel: maar bij de Russische boeren wordt aan sommigen meer, aan anderen minder dan „een ziel" toegekend; enkelen hebben zelfs in het geheel geen „ziel": hetgeen natuurlijk zeggen wil, dat zij geen land hebben, maar ook niets behoeven te betalen. Men houdt rekening met de omstandigheden der verschillende gezinnen: met leeftijden, lichaamskrachten, voortbrengingsmiddelen; met het vermogen om te dragen, te werken. Herinneren wij ons hierbij, dat de geregistreerde zielen niet de werkelijke zielen zijn. LEROY-BEAULIEU geeft een voorbeeld van een gemeente met 493 inwoners, van welke slechts 212 te boek staan [1]).

Er bestaat veel verschil tusschen de gemeenten van Rusland, wat de verhouding tusschen baten en lasten betreft; de afschaffing van het hoofdgeld heeft hierin verbetering gebracht, maar niet genoeg, want niet het hoofdgeld alleen was de oorzaak der ongelijkheid. Bij gelegenheid der emancipatie zijn groote fouten begaan, zoowel van den kant der regeering, als van de zijde der boeren.

De fouten der regeering zijn geweest, dat aan de boeren te weinig grond is toegewezen en dat hun te zware lasten zijn opgelegd. Te weinig grond. Men heeft het land, voor zoover er lijfeigenen woonden, verdeeld in 29 streken, en voor elke streek een maximum van grond bepaald, dat de boeren mochten, en een minimum, dat zij moesten nemen. Deze uitgestrektheden waren echter meestal te klein, veel kleiner dan de beste voorstanders van de belangen der boeren hadden gewenscht, inzonderheid wat het weiland betreft; en bosschen waren er niet onder begrepen. Ook de hoedanigheid van den

[1]) Zie zijne beschrijving van de huishouding der gemeente Arachine, in L'empire des Tsars et les Russes, Deel I, bl. 534—7.

grond liet hier en daar te wenschen over. En wat de lasten betreft: de afkoopsommen bestonden in 4/5 der à 6 percent gekapitaliseerde pacht [1]), verdeeld over 49 annuïteiten; maar die pacht was in de meeste gevallen op een veel te hoog cijfer vastgesteld, waaruit volgt, dat ook de annuïteiten dan veel te hoog waren [2]). De boeren hebben insgelijks fouten begaan. De wet had bepaald, dat de eigenaar zich kon vrijmaken van alle verplichtingen jegens hen door hun een vierde der maximum-uitgestrektheid gronds, die zij eischen konden, om niet af te staan. In verscheidene streken hebben de boeren zich laten verlokken om hierop in te gaan, waardoor zij in het bezit van nog minder land zijn gekomen dan elders is verkregen.

Wij keeren nu terug tot de vraag: vanwaar, dat in de eene gemeente veelvuldiger gedeeld wordt dan in de andere? Het antwoord ligt begrepen in hetgeen wij hebben vermeld: de hoofdreden is, dat de regelingen, die bij de emancipatie zijn gemaakt, op de eene plaats ongunstiger voor de boeren zijn uitgevallen dan op de andere. Een landaandeel beteekent tegelijkertijd: een evenredig aandeel in de belastingen en annuïteiten, want de boeren voegen alles, wat betaald moet worden, bij elkander. Nu kunnen de baten van het landaandeel zoo groot zijn, dat de lasten niet in de verte daartegen opwegen; maar ook het tegenovergestelde is denkbaar en komt zeer dikwijls voor. In het eerste geval is er bij de bezitters geen drang tot verdeeling, daar wegens het toenemen der bevolking hunne aandeelen stellig kleiner zouden worden. Kunnen zij niet meer werken, of wordt hun bezit te groot voor hunne krachten, zoo verhuren zij eenige stukken of nemen daglooners; ongaarne staan zij iets af van hetgeen zij hebben. Maar in het tweede geval dringen zij op een nieuwe deeling

[1]) Als de boer zelf den afkoop had geëischt, uit de volle gekapitaliseerde pacht.

[2]) Tegelijk met de gedwongen aflossing, waarvan hierboven melding is gemaakt, 28 December 1881, zijn echter de betalingen der boeren, op staatskosten, met 12 millioen Roebels verminderd. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel II, bl 242.

aan, zoodra daartoe mogelijkheid bestaat, omdat zij niets liever wenschen dan hunne landaandeelen, waarvan de grootte hunner betaling afhangt, verminderd te zien. Liefst zouden zij de gemeente voor goed verlaten. Maar uittreding uit het communaal verband is slechts vergund, wanneer men de helft der op zijn aandeel rustende schuld aan den staat in eens voldoet en de gemeente voor de wederhelft borg staat. En heimelijk te vertrekken is bedenkelijk voor een boer, want dan heeft hij geen paspoort.

Men heeft waarschijnlijk reeds de punten opgemerkt, waarop wij het meeste licht deden vallen: het zijn die, waaruit blijken kan, welke oorzaken medewerken tot bestendiging van het gemeentelijk grondbezit in engeren zin, welke daarentegen de strekking hebben om het geleidelijk in individueel bezit te doen overgaan. Tot de eerste behooren zware lasten, gemeentelijke solidariteit; tot de tweede: alles wat de bevolking welvarend maakt. De ondervinding heeft dit in Rusland klaar bewezen, en zij bewijst het nog dagelijks. Er zijn streken, waar het communaal bezit nog weinig meer dan in naam bestaat, althans den karaktertrek verloren heeft, dien het door de invoering van het hoofdgeld heeft verkregen [1]): het zijn de streken, waar de belangen, die de periodieke grondverdeeling tegenhouden, met den dag sterker worden. Er zijn andere, waar het communaal bezit geenerlei kenteekenen van verval vertoont: dit zijn de armste gewesten. Er is veel geschreven over den invloed van het communaal bezit op de welvaart; het is niet minder belangrijk den invloed van de welvaart op het communaal bezit na te gaan, en hier is de waarheid veel spoediger ontdekt. Deze vorm van bezit moge al of niet tot verarming leiden, zeker houdt verarming hem in stand. En dan is hij tot op zekere hoogte ook nuttig. Von Keussler vraagt: hoe zouden de arme Russische boeren, buiten den steun van het gemeenteleven, zich gered hebben onder dien

[1]) Zie o. a. Von Keussler's mededeelingen in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel IV, bl. 1189 en verv.

zwaren druk van hoofdgelden en annuïteiten, waaronder zij, sedert zij hun duur gekochte vrijheid verkregen, gebukt gingen? Zouden niet de meesten hunne gronden tot spotprijzen hebben verkocht, enkel om bevrijd te worden van dien zwaren last? De vraag laat slechts één antwoord toe; een antwoord, dat niets bewijst voor het gemeentelijk grondbezit als zoodanig, maar slechts aantoont, dat het onder abnormale omstandigheden van werkelijk nut kan zijn.

Overweegt men dit alles, dan is het nauwelijks meer een probleem, hoe de staat zich tegenover deze instelling heeft te gedragen. Een volk, dat zich krachtig ontwikkelt, ontgroeit aan het communaal bezit van zelf. De periodieke verdeeling geraakt dan in onbruik; er ontstaan rechten op den grond, die elkeen eerbiedigt, en deze rechten verkrijgen koopwaarde, zoodat zij ten slotte slechts een anderen naam noodig hebben om in ieder opzicht eigendomsrechten te zijn. Onder ditzelfde licht beschouwe men ook de vraag, of het gemeenschappelijk grondbezit de verbetering van den grond tegenhoudt en uit dien hoofde schadelijk werkt op de voortbrenging. Tot verbetering der cultuur zijn drie dingen noodig: de bevolking moet de wenschelijkheid daarvan inzien, geestkracht en kennis bezitten om naar dat inzicht te handelen, en niet verstoken zijn van de daartoe vereischte stoffelijke hulpmiddelen. Ontbreken deze drie, zelfs indien een daarvan ontbreekt, dan zullen geen verbeteringen plaats vinden, om het even welk stelsel van grondbezit in zwang is. Doch zijn die voorwaarden vervuld, dan wordt alles, wat de verbeteringen in den weg staat, spoedig een belemmering, die men niet meer duldt. De scherpzinnige, bekwame en van kapitaal voorziene boeren gedoogen het niet langer, dat zij, telkens na hun grond te hebben behandeld gelijk het betaamt, in het bezit worden gesteld van anderen grond, die, wie weet naar welke wanbegrippen is bebouwd. Zij dringen aan op verlenging der termijnen van bezit; doch iedere verlenging schijnt hun op den duur te kort en individueel eigendomsrecht wordt het einddoel, dat zij trachten te bereiken.

Wij beweren niet, dat de staat bij dit alles lijdelijk kan blijven. De verspreide ligging der velden en wat verder met het gemeentelijk grondbezit samenhangt, dit alles doet gewoonlijk moeilijkheden ontstaan, die slechts uit den weg zijn te ruimen door wetgevende maatregelen, en de staat mag niet nalaten zulke maatregelen te nemen, zoodra zij vereischt worden. De Engelsche *Enclosure Acts*, vooral de laatste algemeene, waarvan hierboven melding is gemaakt, kunnen naast de Duitsche wetten van dezelfde strekking tot voorbeeld dienen. Er moet voor gezorgd worden, dat de minderheden de meerderheden niet belemmeren, maar ook hiervoor, dat de meerderheden de minderheden niet onderdrukken of krenken in hare belangen. Wij wilden slechts betoogen, dat de staat tegenover het gemeentebezit een afwachtende houding kan aannemen. Doet hij niets om het te bevorderen, hetzij door overmatige belastingen te heffen, hetzij door de gemeenten in haar geheel voor die belastingen aansprakelijk te stellen, vermeerdert hij tevens de welvaart, zooveel hij kan, en draagt hij krachtig bij tot de verstandelijke ontwikkeling des volks, zoo werkt hij reeds mede tot de oplossing van het communaal in individueel bezit. Het oogenblik, waarop hij verder moet gaan, zal zich van zelf aanwijzen. Zijn taak bepaalt zich hiertoe: die aanwijzing op te merken en op het rechte tijdstip met oordeel te handelen.

Wat ons recht geeft om zoo te spreken, is niet alleen de geschiedenis van het communaal bezit in Rusland, maar ook die van het communaal bezit op Java. Wij hebben voor deze kolonie een bron van kennis, die in rijkdom en betrouwbaarheid niet onderdoet voor VON KEUSSLER's monographie: het *Eindrésumé* van het bij Gouvernements besluit van 10 Juni 1867 nº. 2 bevolen Onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond op Java en Madoera, samengesteld door den toenmaligen chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, Mr. W. B. BERGSMA, waarvan het eerste deel in 1876, het tweede in 1880 te Batavia is verschenen [1]). Dit werk

[1]) Zeer lezenswaardig is ook het door denzelfden schrijver geleverde artikel

raadplegende, wordt men door niets zoozeer getroffen als door de gelijkheid van gevolgen, die gelijksoortige oorzaken in Rusland en op Java hebben teweeggebracht. Het is helaas bekend genoeg, hoe loodzwaar ons bestuur op de bevolking van dat eiland heeft gedrukt in de jaren van het cultuurstelsel, en niet door dat stelsel alleen, maar ook door de zware heerendiensten, die destijds gevorderd werden. Welnu, onder den invloed vau dien druk heeft het gemeentelijk grondbezit zich krachtig uitgebreid, zich zelfs uitgebreid tot streken, waar het vroeger niet bestond. Wij weten zeer wel, dat dit ten deele is toe te schrijven aan onmiddellijke inmenging der ambtenaren, wien het voor de regeling van sommige cultures geriefelijk was, dat de gronden periodiek werden verdeeld, of die de periodieke verdeeling te baat namen om het cultuurstelsel voor de bevolking dragelijker te maken. Maar dit is niet de eenige oorzaak geweest. „Bovendien", zoo lezen wij in het genoemde werk [1]), „drong de door den arbeid zoo te velde als in de fabrieken zoozeer verzwaarde dienstpraestatie tot gelijke verdeeling van baten en lasten, welke uit dien hoofde in eenige desa's door de dienstplichtige landbouwers zelven werden verlangd." De lieden „wisten geen ander middel om de steeds verzwaarde diensten gelijk te doen drukken". Van Banjoemas wordt bericht: „die diensten waren aanvankelijk zoo geregeld, dat ieder praesteerde naar evenredigheid van de uitgestrektheid van zijn bezit, maar aangezien dat te zwaar drukte op hen, die veel sawah's hadden, vroegen deze lieden zelven om gelijke verdeeling" [2]). En sedert de druk verminderd is, vertoont zich neiging tot individueel bezit op plaat-

over het *Grondbezit* in de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië, Deel I, bl. 603—615. In een kort bestek is hier ongemeen veel belangrijks bijeengebracht. En niet minder aandacht verdient het opstel van Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, De afwijkingen van het Mohammedaansche vermogensrecht op Java en Madoera, Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, 1897, bl. 83—181.

[1]) Deel II, bl. 303.

[2]) Bl. 305. Verg. bl. 78, 125, 143, enz.

sen, waar die neiging vroeger ontbrak. Omtrent de residentie Bagelèn lezen wij: „Het moet erkend worden, dat zich bij de inlandsche maatschappij een streven openbaart naar vooruitgang, dat tot einddoel heeft: individueel bezit van den grond. Al is het converteeren van communaal in individueel bezit in Bagelèn nog nergens gewild, zoo ontdekt men er toch reeds een begin van in die streken, waar het bezit van een aandeel in de gemeentevelden verbonden is aan het bezit van een erf, en aan even weinig mutatiën onderhevig als het laatste. Het individueel bezit van den bouwgrond heeft alzoo nog wel geen wettig bestaan, maar het krijgt er langzamerhand al het aanzien van" [1]). En omtrent de residentiën Rembang en Pekalongan: „Toen de omstandigheden, die aanleiding hadden gegeven tot het ontstaan van het gemeen bezit, niet meer voorkwamen, herleefde de oude adat, zoodat niet alleen geen nieuwe verdeeling plaats vond, maar ook de nieuwe ontginningen in individueel bezit bleven, en niet, gelijk elders waar het gemeen bezit was ingevoerd, na eenige jaren privaatgebruik daarin moesten overgaan. En zoo schijnt het ook elders op vele plaatsen gegaan te zijn, b.v. in de residentie Tegal" [2]).

Bij de lezing van dit een en ander moet men op twee dingen wel het oog houden. Ten eerste, dat de druk der belastingen op Java nog altijd zwaar is, ten gevolge der groote uitgaven voor het leger en voor publieke werken in den laatsten tijd. Ten tweede, dat in het grootste gedeelte van Java de dorpsgewijze aanslag der landrente nog altijd bestaat; hoofdelijke aanslag bestaat alleen in de Preanger regentschappen. Is dan de verwachting ongegrond, dat wanneer in die beide zaken verandering kwam, indien de belastingen werden verlicht en de hoofdelijke aanslag — of, wat wij verkiezen zouden, de akkerswijze aanslag — werd ingevoerd, het communaal bezit meer en meer voor het individueel bezit zou wijken?

[1]) Bl. 139.
[2]) Bl. 301—2.

Wij kunnen er niet aan twijfelen en zouden het een vooruitgang noemen.

Of zou het geen vooruitgang mogen heeten? Men vindt nog altijd personen, in Rusland vooral zijn zij talrijk, die weigeren dit te erkennen en groote ingenomenheid met het gemeentelijk grondbezit aan den dag leggen. Die ingenomenheid rust hierop: zij meenen in deze instelling een voorbehoedmiddel te mogen zien tegen verarming der lagere volksklasse. Sommigen betreuren het zelfs, dat het gemeentelijk grondbezit in Westelijk Europa nauwelijks meer bestaat. Zij brengen de geschiedkundige theorie te berde, waarvan in den aanvang dezer paragraaf is gesproken, volgens welke alle grondbezit in ons werelddeel zijn oorsprong vindt in de Vrije Mark. Terugkeer tot dien „primitieven" toestand zou ons aller doel moeten wezen, en slechts dat zou de echte vooruitgang zijn.

De kern van waarheid in deze beschouwing hebben wij zooeven reeds aangeduid. Doch men bedriegt zich ten eenenmale, wanneer men het gemeentelijk grondbezit, in het algemeen gesproken, een waarborg tegen verarming noemt. Het belemmert ten eerste de verspreiding der bevolking; zoolang een landaandeel een bron van eenig voordeel is, geeft niemand het gaarne prijs. Maar ten tweede: er is in de dorpen met gemeentelijk grondbezit veel meer ongelijkheid van welvaart, dan men gewoonlijk onderstelt. In Rusland komt het herhaaldelijk en bij toeneming voor, dat rijke boeren — men noemt ze *miroiedy*, verslinders van de *mir*, de gemeente — hun verarmde dorpsgenooten door voorschotten tegen woekerrente [1]) in een staat van afhankelijkheid brengen en tegen een onbeteekenende schadeloosstelling hunne landaandeelen machtig worden. Natuurlijk verkrijgen zij deze slechts tot de eerstvolgende nieuwe verdeeling, maar juist zulke lieden wenden al hunnen invloed aan, opdat een nieuwe verdeeling zoo lang mogelijk worde uitgesteld [2]). Wie zijn kapitaal verspeeld, verkwist of

[1]) Soms 10 à 12 percent per maand, zegt LEROY-BEAULIEU t. a. p., I bl. 543.
[2]) VON KEUSSLER. t. a. p. Deel III, bl. 337.

door rampen verloren heeft, kan het landbouwbedrijf niet uitoefenen, zoomin onder het communale als onder het individueele stelsel; hij moet op andere wijze zijn brood verdienen. Men vindt dan ook in de meeste Russische dorpen een klasse van personen, Bobuli of Bobyly genaamd, die geen aandeel hebben in het grondbezit; dat zijn zij, aan wie geen „ziel" is toegekend, die noch in de lusten, noch in de lasten deelen [1]). Nu is het waar, dat zulke personen later weder deelgerechtigd kunnen worden, doch wij hebben gezien, wat deze bevoegdheid, indien zij al waarde heeft, in de practijk beteekent. De oorzaken van maatschappelijke ongelijkheid liggen veel te diep en zijn veel te sterk, dan dat men hare werking zou kunnen tegengaan door het een of ander kunstmiddel; de meest ingrijpende maatregelen zouden daartoe nauwelijks voldoende zijn. En ging men daartoe over — schreef bijvoorbeeld de wet in de dorpen met gemeentebezit een periodieke verdeeling der landerijen voor en wist de regeering, wat niet licht zou vallen, dit draconisch voorschrift te doen naleven — dan ware het geneesmiddel erger dan de kwaal.

Nog twee punten willen wij aanstippen, alvorens afscheid te nemen van ons onderwerp. Het eerste betreft de vraag, welke ondervinding men in Rusland heeft opgedaan met betrekking tot concentratie van het grondbezit; het tweede, niet van zuiver economischen aard, betreft de macht der gemeente tegenover hare leden in de Russische dorpen.

Aan het slot van onze vorige paragraaf hebben wij een meening bestreden, volgens welke er een vaste natuurwet zou zijn, die voert tot altijd voortgaande verbrokkeling van het grondbezit. Er bestaat nog een andere meening, lijnrecht tegenovergesteld aan de eerstgenoemde, volgens welke er een historische wet zou zijn, die leert, dat de kleine grondeigendom op den duur geen weerstand kan bieden aan de mededinging van het groote kapitaal en dus van zelf moet verdwijnen. Zoo min als

[1]) VON KEUSSLER, Deel II, 2e helft, bl. 242. LEROY-BEAULIEU, Deel I, bl. 545.

wij de eerste meening kunnen beamen, kunnen wij instemmen met de tweede. De „historische wet" bestaat slechts in de verbeelding van hen, die haar voordragen; een algemeenen gang wijst de geschiedenis met betrekking tot de verdeeling van het grondbezit niet aan. Het beloop is zeer verschillend geweest in verschillende landen, het was altijd afhankelijk van omstandigheden. In Engeland heeft de boereneigendom tegenover het groote landbezit terrein verloren, hetgeen voor een groot deel hieruit te verklaren is, dat de Engelsche boeren het voordeeliger vonden pachters te zijn dan eigenaars. In Frankrijk was de gang van zaken juist omgekeerd: wij hebben gezien, welk een omvang de boereneigendom er reeds vóór de Revolutie had verkregen.

Wat gebeurt nu in Rusland? Wie blijkt daar machtiger te zijn in den wedstrijd om het bezit, de boer of zijn vroegere heer? In 1878 is ook aangaande dit punt een uitgebreid onderzoek ingesteld; van 25 personen zijn over 40 streken verslagen ontvangen. Deze verslagen leeren ons, dat het heerenland zich niet uitbreidt ten koste van het boerenland, daar veeleer het tegenovergestelde plaats vindt. In het gouvernement Twer is het aantal heerengoederen met eigen exploitatie van 2860 op 1802 gedaald; in het Gouvernement Tula van 2,075,660 op 1,068,500 dessiatinen. Elders was de vermindering niet even sterk, maar overal was zij merkbaar. Nu waren de koopers van het vrijgekomen land wel niet altijd boeren of dorpsgemeenten — in Tula waren het meestal kooplieden —, maar zij waren het toch dikwijls: in Twer gingen niet minder dan 479,545 dessiatinen in boerenhanden over, terwijl meer dan de helft, 248,668, het eigendom werd van 12,609 personen [1]). Deze loop van zaken is zeker opmerkelijk.

Maar wel schijnt het noodig geweest te zijn, de kleine lieden te beschermen tegen personen uit hun eigen kring; tegen boeren, die hun landbezit willen vergrooten, tegen woeke-

[1]) VON KEUSSLER, Deel II, 1e helft, bl. 98—101. Over de eigenaardige wijze waarop de gemeenten land aankoopen, zie Deel II, 2e helft, bl. 223—6, en Deel III, bl. 327—330. — Verg. ook LEROY-BEAULIEU, Deel I, bl. 573—7.

raars, misbruik makende van de onwetendheid, de lichtzinnigheid of den nood hunner slachtoffers. De algemeene wet van 1861 behelsde een bepaling (Artikel 165), die aan elken boer het recht gaf om de op zijn landaandeel rustende schuld af te koopen, in welk geval de gemeente gehouden zou zijn hem dat land in individueelen eigendom toe te wijzen. Daarvan is tamelijk veel gebruik gemaakt: tot en met 1887 voor een bedrag van 13,374,000 roebels. Doch er is op 14 December 1893 een wet uitgevaardigd om dit tegen te gaan. Zij vergunt den verkoop van gemeenteland slechts onder toestemming der gemeentevergadering, wier besluit met een meerderheid van twee derden der stemgerechtigden moet genomen zijn, en onder die der hooge regeering, indien de koopprijs 500 roebels te boven gaat, anders onder die van een lagere autoriteit. Ook kan de verkoop slechts geschieden aan gemeenteleden. Von Soboleff, die van deze wet een verslag en een beoordeeling geeft, noemt haar onvoldoende, en de bepaling, dat slechts aan gemeenteleden verkocht mag worden, „onzinnig, daar het „juist de boeren zijn, die den landwoeker drijven en hunne „netten over de leden derzelfde gemeente uitbreiden" [1]). Hiermede bevestigt hij, dat niet van den kant der groote adellijke bezitters het gevaar, dat men wil afwenden, dreigt. De wet schijnt nochtans vrij goed te werken, daar zij tenminste een dam opwerpt tegen het lichtzinnig verkoopen van landaandeelen.

Het tweede punt verdient niet minder de aandacht, daar het ons wijst op een groot gevaar, waartegen te waken zou zijn, indien de idealen der socialisten werden verwezenlijkt. De Russische dorpsgemeente beantwoordt aan deze idealen wel niet volkomen, maar toch eenigszins, en genoeg om ons te doen zien, hoe sterk de individueele vrijheid wordt bedreigd, zoo het politiek bestuur tevens economisch bestuur wordt; zoo namelijk aan de overheid de macht wordt toevertrouwd, die zij uit den aard der zaak bezitten moet, zal zij de taak, die

[1]) Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Band 65, bl. 540.

de socialisten haar willen opdragen, naar behooren vervullen. Stond de boer vroeger onder het oppergezag van zijn heer, nu is hij aan de willekeur der dorpsgemeente overgelegd, want hare voogdij is door niets beperkt. Over alle gemeenteaangelegenheden wordt door de dorpsvergadering beslist; slechts voor sommige gevallen is een meerderheid van twee derden noodig, voor de meeste kan met een gewone meerderheid worden volstaan volstaan. Hier doen nu die *Miroiedy* zich gelden, van wie zoo even gesproken is; zij brengen hunne clienten mede, en met hunne stemmen wordt alles doorgedreven, wat zij verlangen. Elders zijn het de luiaards en de dronkaards, die het overwicht hebben, en voor hun wil moet alles zwichten [1]). Bedenkt men nu, welke gewichtige belangen hier dikwijls op het spel staan, zoo kan men zich een voorstelling vormen van de nadeelige gevolgen, die vaak uit zulk een toestand voortvloeien; gevolgen, die zelden geheel zijn af te wenden, daar men de handen der gemeentebesturen niet binden kan. Het communaal grondbezit maakt tal van regelingen noodig, waarbij vermogensrechten, waarbij het wel en wee van velen betrokken zijn. Aan wie men de bevoegdheid tot het maken van die regelingen ook toevertrouwt, zij die haar bezitten hebben groote macht. Voor de zelfstandigheid van het individu blijft weinig speelruimte over. Het individu gaat op in de gemeenschap, en moet zelfs daarin opgaan, zal niet groote verwarring ontstaan.

Men heeft dan ook in Rusland de noodzakelijkheid erkend om de macht der dorpsbesturen te beperken. Reeds in 1886 is daarmede een begin gemaakt, doch de krachtigste maatregel was de wet van 12 Juli 1889 tot instelling van districtshoofden en raden, die slechts gekozen kunnen worden uit de klasse der groote grondbezitters en der hoogere ambtenaren, en aan welke veel gezag is toegekend. Zoo zijn de hierboven bedoelde herdeelingen aan de goedkeuring der districtshoof-

[1]) Zie Von Keussler, Deel I, bl. 215, en Leroy-Beaulieu, Deel II bl. 28 en 29.

den onderworpen. Dit is geschied bij een wet van 3 Augustus 1893, die daarenboven omtrent de herdeelingen van gemeengronden strenge regels heeft vastgesteld [1]).

Er is dus reden genoeg, naar wij meenen, om eene ontwikkeling in de richting van het individueel bezit met blijdschap te begroeten, en, voor den staat, om de hand te leenen tot alles, wat die ontwikkeling noodig kan maken. Een werkdadigen invloed uit te oefenen, ligt hier niet op zijn weg; dit is ook niet noodig. Wij herhalen het: hij oefent reeds genoeg invloed ten goede uit, wanneer hij de algemeene welvaart en beschaving bevordert. Welvaart en beschaving zijn op dit gebied de krachtigste hulpmiddelen, ja de eenige, waarvan heil te verwachten is. De oplossing van het vraagstuk, dat ons bezig hield, bestaat hierin: het volk zoo te besturen, dat het communaal bezit van zelf zijne voornaamste karaktertrekken verliest en een nieuwe toestand wordt geboren, dien de wetgever dan slechts te erkennen, te regelen en te volmaken heeft.

Men kan niet van het gemeentelijk grondbezit spreken, zonder te denken aan de onverdeelde marken, waarvan in sommige landen nog groote uitgestrektheden bestaan en die ook in ons land talrijk zijn geweest. In de provincie Drenthe bijvoorbeeld bestonden in 1828, bij de invoering van het kadaster, nog 116 marken, die tezamen 126,398 hectaren besloegen, de helft der provincie; hiervan waren reeds op 31

[1]) Zoo is bepaald, dat het besluit omtrent de herdeeling den termijn, waarvoor zij gelden zal, moet aanwijzen, en dat die termijn twaalf of meer jaren moet bedragen. Tusschentijdsche verdeeling is slechts in bijzondere gevallen, onder goedkeuring van den districtsraad, geoorloofd. Niet minder gewichtig is een andere bepaling, volgens welke bij iedere herdeeling aan de boeren, die hun land verbeterd hebben, zooveel mogelijk dezelfde akkers, of anders gronden van gelijke hoedanigheid moeten wordeu toegewezen; kan ook dit niet geschieden, dan hebben deze boeren aanspraak op een vergoeding, bestaande (bij voorbeeld) in eene overeenkomstige vermindering der verschuldigde lasten. Zie Russisch Staatsblad 1893 n°. 113, waarvan ik de vertaling te danken heb aan de goedheid van den heer F. G. Kramp te Amsterdam.

December 1860 76 verdeeld. Zulke verdeelingen kostten echter veel geld en veel moeite; daarom is den 10 Mei 1886 een wet tot stand gekomen „houdende bepalingen ter bevordering „van de verdeeling van markgronden". Krachtens deze wet is ieder markgenoot gerechtigd de verdeeling te vorderen; hij moet dan eerst het bestuur der mark tot vrijwillige verdeeling gerechtelijk aanmanen. Binnen ééne maand na die aanmaning roept het bestuur de markgenooten tot een vergadering bijeen om bij een meerderheid van stemmen over de verdeeling te beslissen. Beslist zij in ongunstigen zin, of is aan het besluit tot verdeeling binnen twee jaren geen uitvoering gegeven, zoo kan de markgenoot, die verdeeling wenscht, zich wenden tot de arrondissements-rechtbank; deze rechtbank gelast dan de verdeeling en benoemt een rechter-commissaris, onder wiens leiding de zaak, met inachtneming van ieders billijke aanspraken en nadat de belanghebbenden gehoord zijn, ten einde wordt gebracht. Hij wordt daarin bijgestaan door een commissie van drie of vijf personen, bij voorkeur uit de markgenooten, en een landmeter, welke personen hij zelf aanstelt. Aan hen, die alleen krachtens ingezetenschap tot het genot van markgronden gerechtigd zijn — die bijvoorbeeld, omdat zij in een bepaalde gemeente wonen, hunne schapen op de mark mogen laten weiden — wordt geen aandeel toegekend, want zij zijn geen mede-eigenaars; toch is voor hunne belangen gezorgd. „Aan de gemeente of afdeeling eener gemeente, aan welker ingezetenschap zij dat genot ontleenen, wordt een derde gedeelte toebedeeld van het aandeel, dat zij verkrijgen zouden, indien hun recht dat van eigendom ware." Dat gedeelte wordt op het aandeel der markgenooten gekort.

Voor zoover het doel dezer wet alleen het bevorderen van de verdeeling der markgenooten was, heeft zij voldaan aan hare bestemming, want de laatste marken zullen eerlang verdwenen zijn. Even als de Pruisische wet van 7 Juni 1821 geeft zij reeds aan een enkelen deelgenoot de bevoegdheid om deeling te eischen; de beperking dezer bevoegdheid voorkomende in een latere Pruisische wet (van 23 Juli

1838 [1]) over te nemen, heeft zij onnoodig geacht. De vraag is gesteld, of men hierin niet te ver is gegaan, of niet aan een enkelen markgenoot te veel rechten zijn toegekend? Maar terecht is hierop geantwoord, dat de overige deelgenooten, indien zij de mark niet willen ontbinden, zich veelal met elkander kunnen verstaan tot oprichting eener naamlooze vennootschap voor de gemeenschappelijke exploitatie hunner gronden, gelijk reeds meermalen is geschied [2]). Onze wetgever, wij erkennen het, is zeer radicaal geweest; de regel van het Burgerlijk Wetboek, volgens welken niemand genoodzaakt is in een onverdeelden boedel te blijven, werd streng door hem toegepast. Maar had hij keus? Gaf hij eenmaal rechten aan minderheden, waarom dan niet elk individu bevoegd verklaard om deeling te eischen? Tusschen het een en het ander bestond geen principieel verschil.

Een zwaardere bedenking zou tegen deze wet zijn aan te voeren, indien het bleek, dat zij niet genoeg gelet had op de billijke aanspraken van den kleinen man, die geen medeëigenaar der mark is, maar toch medebelanghebbende. Men herinnert zich, dat de vroegere Engelsche *Enclosure Acts* deze aanspraken zeer veronachtzaamd en daardoor een aantal belangen gekrenkt hebben. Tot lof onzer wet van 1886 mag worden gezegd, dat zij deze groote fout heeft vermeden. Zij heeft de oplossing der moeilijkheid hierin gevonden, dat aan de gemeenten, waar lieden wonen, die gebruiksrechten hebben op de mark, een gedeelte der mark wordt toegewezen. Tot dusver is niet vernomen, dat deze bepaling aan haar oogmerk niet beantwoordt.

Aan elke hervorming kleven bezwaren, ook aan die waar-

[1]) Hierin bestaande, dat „der Regel nach für mit Umtauschen und Zusammenlegungen verbundene Gemeinheitstheilungen das Einverständniss der Besitzer des der Fläche nach mindestens vierten Theils der durch den Umtausch betroffenen Ackerländereien vorhanden sein muss.” Zie A. Buchenberger, Agrarwesen und Agrarpolitik, Deel 1, bl. 283—4.

[2]) Zie het Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij, 1896, afl. 6, bl. 111.

van hier gesproken wordt. Als Dr. Karl Bücher, in zijn Duitsche uitgave van de Laveleye's bekend geschrift over den eigendom en zijn oorspronkelijke vormen [1]), beweert, dat de onverdeelde marken zoowel uit een zedelijk, als uit een economisch oogpunt eenige voordeelen hebben, kunnen wij hem dit gereedelijk toestemmen. Doch zij zijn een belemmering voor de uitbreiding van den landbouw, voor de intensieve bewerking van den grond, en dit belang weegt te zwaar om ter wille van betrekkelijk kleine voordeelen veronachtzaamd te mogen worden. De voordeelen moeten hier zéér groot, zéér tastbaar zijn. Bij een sterk aangroeiende bevolking is vermeerdering van het landbouwterrein geen zaak van ondergeschikte beteekenis. Ook uit een zedelijk oogpunt is het wenschelijk, dat de drang der oorzaken, die de landsbevolking naar de steden drijven, voor zoover dit geschieden kan met inachtneming van andere belangen, wordt verzwakt Ter wille daarvan moet men heenstappen over bezwaren, die men anders zou laten gelden.

Hieruit volgt echter, dat de verdeeling der markgronden behoort te geschieden op een wijze, die aan de ontginningen ten nutte komt. Het gaat niet aan, daarbij alle macht in handen te brengen van meerderheden, die bestaan kunnen uit personen, bij wie geheel andere overwegingen den doorslag geven dan bevordering van den landbouw. Begaat de wet, die de verdeeling der markgronden regelt, deze fout, zoo is dit een ernstige grief.

En juist deze grief wordt tegen de Nederlandsche wet van 1886 aangevoerd. Sommige verdeelingen moeten geschied zijn op zoodanigen voet, dat ontginning der verdeelde gronden onmogelijk is gemaakt; maar zij werd ook niet beoogd, men verlangde slechts plaggevelden in individueel bezit te verkrijgen. Strooken zijn gevormd die, in kaart gebracht, aan de spinnewebben van het *Open field system* herinneren Dikwijls is verzuimd de noodige wegen en waterleidingen te maken.

[1]) Das Ureigenthum, Leipzig 1879, bl. 160 en verv.

Deze fouten zouden voorkomen zijn, indien de uitvoering der wet, gelijk in Engeland is geschied [1]), ware opgedragen aan deskundige commissiën met ruime bevoegdheden. De goedkeuring der gemeentebesturen gaf in vele gevallen geen voldoende waarborgen.

---

§ 8.

Grondeigenaars en Pachters.

Wij zijn nu gekomen tot de laatste van het viertal vragen, dat wij ons gesteld hebben. Behoort de staat zich te mengen in de betrekkingen tusschen grondeigenaars en pachters, of kan hij hier volstaan met de gewone wetten van vraag en aanbod te laten werken? De vraag eischt nadere omschrijving, want het spreekt van zelf, dat de wetgeving van ieder land regels moet bevatten aangaande het huurcontract; in ons Burgerlijk Wetboek zijn zij te vinden onder den Zeventienden Titel van het Derde Boek. Maar de regels van ons Wetboek dienen slechts tot richtsnoer in die gevallen, waarin de overeenkomst tusschen de belanghebbenden onvolledig is. Om een voorbeeld te geven. Artikel 1629 zegt: „Indien de huur slechts voor één jaar is aangegaan en de oogst voor het geheel of voor de helft is verloren, is de huurder ontheven van de betaling van den geheelen huurprijs of van een evenredig gedeelte van hetzelve. Wanneer het verlies minder dan de helft bedraagt, heeft hij geene aanspraak op eenige korting." De huurder bij het jaar kan op grond van deze bepaling korting van huurprijs vorderen bij gedeeltelijke mislukking van zijn oogst, indien de overeenkomst over dit onderwerp zwijgt. Bevat zij echter een artikel, waarbij de huurder van die vordering afziet, dan heeft de bepaling van het Burgerlijk Wetboek alle beteekenis voor hem verloren.

In ons land, derhalve, mengt de staat zich niet in de betrekkingen tusschen grondeigenaars en pachters. Hij zegt alleen,

[1]) Zie Deel II, bl. 265.

hoe hij wil, dat de overeenkomst tusschen hen zal worden opgevat ten aanzien van de punten, waarover in het huurcontract gezwegen is; doch hij laat hen contracteeren naar hun eigen goedvinden. Behoudens den algemeenen regel, dat alle voorwaarden om iets te doen dat onmogelijk, met de goede zeden strijdig of bij de wet verboden is, nietig zijn en de overeenkomst, die men daarvan heeft doen afhangen, van onwaarde maken (Art. 1290 B. W.).

Zóó is het in ons land, en zóó is het ook in de meeste overige landen. Maar tegen de handhaving der schier volledige vrijheid om zelven de voorwaarden te bepalen, waaronder zij hunne landerijen aan anderen ten gebruike geven, die deze stand van zaken den grondeigenaren verleent, is men in den laatsten tijd van meer dan ééne zijde in verzet gekomen. Beperking dezer vrijheid wordt naar veler oordeel noodig geacht. Voor de facultatieve wetsbepalingen moet dwingend recht in de plaats treden. Zelfs van een erfelijk gebruiksrecht der pachters is gesproken, van vaststelling der pachtsom door van overheidswege benoemde commissiën, van verplichte vergoeding door den landheer aan den pachter ook van hetgeen deze eigenmachtig tot waardeverhooging van het goed heeft besteed. Werd aan elk deze eischen voldaan, dan zou het eigendomsrecht op den grond een zeer beperkt eigendomsrecht worden, veel gelijkende op dat, waarmede sedert 1881 de Iersche landheeren zich moeten tevreden stellen.

Hoogst opmerkelijk is daarom de stemming, waarin voorstellen, op zulke denkbeelden gegrond, zelfs in kringen van belanghebbenden worden ontvangen Men verwerpt ze niet *a priori*, omdat zij in botsing komen met van ouds aangenomen begrippen en stelregels. Men onderzoekt, kalm en onbevooroordeeld, of zij aanbeveling verdienen.

Dit is een merkwaardig teeken des tijds, waarop wij hier wel in de eerste plaats de aandacht mogen vestigen. De socialistische en communistische stormwinden zijn over Europa heengegaan en hebben de hoofdinstellingen onzer maatschappij niet veranderd. Die oude eiken staan nog, al moesten zij en-

kele hunner takken missen, soms hun kroon. Maar bleven ook de instellingen onveranderd, wij zelven bleven het klaarblijkelijk niet. Veranderd is het oog, waarmede wij ze gadeslaan, het standpunt, waaruit wij ze beschouwen. Nog altijd zijn zij het voorwerp van onzen eerbied, en wie ze wil ontwortelen, vindt bij ons hulp noch steun. Die eerbied echter is geen blinde vereering meer, maar vermengd met kritiek. Als BASTIAT van een „natuurlijke", half-goddelijke orde der dingen gewaagt, waarvoor wij hebben te buigen, spreekt hij een taal, die wij niet meer verstaan. Wij waardeeren de maatschappelijke instellingen, omdat wij ze nuttig achten, maar daarom alleen; haar ouderdom maakt ons niet blind voor de nuchtere waarheid, dat zij het werk zijn van menschen.

Dit alles geldt inzonderheid van het eigendomsrecht. De communisten zijn er niet in geslaagd, de kinderen onzer eeuw tot de overtuiging te brengen, dat deze instelling gemist kan worden; desniettemin is onder hun invloed de opvatting van het eigendomsrecht belangrijk gewijzigd. Het woord van BECCARIA, ruim een eeuw geleden uitgesproken: het eigendomsrecht (la proprietà) is niet de moeder, maar de oudste dochter der samenleving — een woord van verre strekking — schijnt ons zoo stout niet meer, als het geklonken moet hebben in zijn tijd. Communisten zijn wij niet geworden, maar iets communistisch is er gekomen in onze denkwijze en beschouwing der dingen. Wij eerbiedigen den eigendom, omdat hij dienstbaar is aan de beschaving, de welvaart; omdat hij de geslachten aan elkander bindt, continuïteit brengt in het maatschappelijk leven. Maar wij verlangen dan ook, dat hij die schoone taak vervult. Niet ter wille van het individu, ter wille der menschheid wordt hij bestendigd.

En bij die bestendiging de vraag te stellen, of zij volledig mag zijn, dan wel of het eigendomsrecht aan meer beperkingen moet worden onderworpen, achten wij in onze dagen geoorloofd, ja plichtmatig.

Iedere beperking van het eigendomsrecht moet, om gewettigd te zijn, de bevordering van het algemeen belang tot vermoedelijk gevolg hebben. Economische onderzoekingen kunnen dikwijls leeren of dit gevolg te verwachten is; dat geldt met name van beperking der eigendomsrechten op den grond ten bate der pachters. Wanneer dit onderwerp ter sprake komt, bepaalt men zich veelal tot billijkheidsoverwegingen. Is het rechtvaardig, dat de pachter al het risico draagt van daling der prijzen; rechtvaardig, dat hem de verplichting kan worden opgelegd om af te zien van alle vorderingen, die bij misgewas of bijzondere rampen het wetboek hem toelaat te stellen; rechtvaardig, dat zijn pachtsom bij onderlinge mededinging wordt bepaald? De belangrijkheid dezer vragen wordt niet ontkend; doch er is meer te onderzoeken. Het ingrijpen van den staat in economische toestanden brengt economische werkingen voort; deze werkingen moet men kennen om te beoordeelen, of dat ingrijpen nuttig zou zijn op een bepaald gebied. Dit wordt bij de behandeling der zaken, die ons nu bezig houden, te dikwijls vergeten. Het is noodig, zullen wij ons een oordeel vormen over de wenschelijkheid der verschillende maatregelen, waarvan hierboven melding is gemaakt, dat wij ons zooveel mogelijk rekenschap geven van de economische gevolgen, die zij zouden teweeg brengen. En bij het opsporen daarvan vormt men zich van zelf een oordeel over het billijkheidsprobleem.

Hetgeen verlangd wordt laat zich verdeelen in twee groepen; ten deele heeft het tot strekking: den pachter een bevoorrechte plaats te verschaffen tegenover den landgebruiker, die zijn grond in eigendom bezit; ten deele slechts: hem tegenover dezen laatsten geheel of nagenoeg op een voet van gelijkheid te brengen. Wij beginnen met de eerste groep en rangschikken daaronder: 1° wetsbepalingen, die den eigenaar doen deelen in de schade, door prijsverlaging van voortbrengselen den pachter berokkend; 2° wetsbepalingen, die bij groot misgewas of bijzondere rampen den pachter bevoegdheid tot het eischen van pachtvermindering toekennen.

Weinige woorden zijn voldoende om te bewijzen, dat zoo-

wel het een als het ander den pachter in een gunstiger economischen toestand dan den landgebruiker op eigen grond zou brengen. Wie vergoedt aan dezen de schade van dalende prijzen? Als door die oorzaak zijn land in waarde vermindert, wordt geen deel van den koop- of toebedeelingsprijs hem teruggegeven. De hypotheekhouder — als deze er is, en hij is er zeer dikwijls — laat niets vallen van het kapitaal, zelfs van de rente. De boer alleen, zoolang hij zich staande kan houden, is de lijdende partij. Evenzoo is de toestand bij „hagel, „bliksem, vorst of ontijdig afvallen der bloesems van den boom „of wijngaard; verwoestingen van den oorlog, of overstroo- „mingen, waaraan het land niet gewoonlijk onderworpen is". Reeds nu, onder het bestaande recht, is de pachter in al deze gevallen vaak minder deerniswaardig; hij kan een beroep doen op de welwillende gezindheid van den landheer te zijnen opzichte, en meermalen zal dit beroep niet te vergeefs geschieden. Worden de wetsartikelen, waarvan hier sprake is, tot dwingend recht gemaakt, deelt daarenboven de landheer in verliezen, die het gevolg zijn van daling der prijzen, zoo wordt het verschil nog grooter. En het belang om pachter in plaats van eigenaar te zijn kan niet aanmerkelijk vergroot worden, of dit moet zekere invloeden uitoefenen. Waarin zullen die invloeden merkbaar zijn?

Hierin, dat zich bij den boer een neiging zal openbaren om pacht boven eigendom te verkiezen, maar bij den landheer een neiging om zijn grond te verkoopen. De pachter heeft meer rechten gekregen; dit geeft aan de pacht een grootere bekoorlijkheid. De landheer daarentegen moet voldoen aan eischen, die vroeger slechts wenschen of verlangens waren, en bij onwil zijnerzijds om daaraan te voldoen, wordt hij bedreigd met een rechtsgeding; dit maakt het landbezit als kapitaalbelegging minder aantrekkelijk. Dientengevolge zullen de pachtprijzen stijgen, de koopprijzen dalen. Door dit een en ander zal voor den boer de bekoorlijkheid van de pacht boven den eigendom verminderen, terwijl bij den landheer de neiging om zich van zijn grond te ontdoen, wordt verzwakt; de

stijging der pacht- en de daling der koopprijzen werkt in beide richtingen als een correctief. Doch het is verre van zeker, dat het in elke richting als een voldoend correctief zal werken. Mocht dit wel zoo zijn, dan zouden de bedoelde maatregelen alleen een gewijzigde verhouding tusschen pacht- en verkoopprijzen ten gevolge hebben, maar geen gewijzigde verhouding tusschen de uitgestrektheden gronds bij eigenaars en pachters in gebruik. Bleek daarentegen het correctief alleen sterk genoeg voor de boeren, maar te zwak voor de landheeren, dan zou de stijgende beweging der pacht- en de dalende beweging der koopprijzen niet tot rust komen, alvorens vele pachters eigenaars waren geworden.

Tenzij iets anders geschiedde, dat ook tot de denkbaarheden behoort. De aangeboden gronden zouden grootendeels gekocht kunnen worden door kapitalisten van een andere soort dan de vroegere; door personen, die in den lageren koopprijs een gekapitaliseerde assurantie-premie zouden vinden voor toekomstige schaderekeningen van de zijde der boeren, en zich op hunne sluwheid zouden verlaten om op die schaderekeningen niet weinig te kunnen afdingen. In hoever dit gevaar te duchten ware, zou afhangen van het vermogen der pachters om met eigen of geleend geld grond te koopen. Ware dit vermogen gering, dan zou het gevaar, waarop wij doelden, ernstig zijn.

Is de hier voorgedragen redeneering te streng theoretisch? Houdt zij genoegzaam rekening met het werkelijke leven? Uit het toekennen van wettelijke bevoegdheden aan de pachters vloeit immers niet met noodzakelijkheid voort, dat daarvan altijd door hen partij zal worden getrokken. Het ware zeer wel mogelijk, dat de boeren slechts zelden in rechten zouden optreden om datgene te verlangen, wat de wet hun zou toestaan te vorderen; dat in de meeste gevallen alles bij minnelijke schikking zou gevonden worden; dat derhalve in de bestaande toestanden weinig verandering zou komen, en onder de nieuwe bedeeling, gelijk als nu onder de oude, het bedrag der pachtremissie bij dalende prijzen en anderen tegenspoed

zou bepaald worden door het billijkheidsgevoel en het verstandig inzicht van den eigenaar. Het belang der pachters zou hen nopen om hunnerzijds gematigdheid te betrachten. Een boer, die bekend stond als niet op te zien tegen rechtsgedingen om zijne aanspraken te doen gelden, ware geen gewenschte pachter.

Het is zeer mogelijk, dat aldus het beloop zou wezen; van daar dat de economische werking van wetsveranderingen als de genoemde zich niet met zekerheid laat voorspellen. De voornaamste oorzaak van onzekerheid is hierin gelegen, dat men niet weet, in hoever deze wetsveranderingen in de praktijk een doode letter zouden blijven; in hoever zij namelijk de bestaande toestanden aanmerkelijk zouden wijzigen. Deden zij dit wel; hadden zij ten gevolge, dat de eigenaars belangrijk meer aan pachtremissie moesten geven dan zij nu vrijwillig doen; wisten de boeren zich met elkander te verstaan om van hunne nieuwe rechten op ruime schaal gebruik te maken, zoodat grondbezit een ongewenschte geldbelegging, maar het pachtersbedrijf, in vergelijking met landbouw op eigen grond, bijzonder voordeelig, immers van slechte kansen die deze laatste niet ontgaan kan bevrijd werd, in dat geval zou rijzing der pacht- en daling der koopprijzen van het land niet kunnen uitblijven. En indien deze veranderde verhouding tusschen pacht- en koopprijzen voor vele eigenaars geen voldoende reden zou zijn om in den toestand te berusten, maar wel een prikkel voor vele pachters om land te koopen, dan zouden de landbouwers op eigen grond talrijker kunnen worden. Maar niets van dit alles ware te verwachten, indien de nieuwe wetsbepalingen slechts geringen invloed hadden op de remissiën, en wij hebben gezien welke redenen er zijn om dit laatste zeer mogelijk te achten. Hoe milder, onder de oude bedeeling, de eigenaars met het verleenen van pachtvermindering reeds zijn, des te kleiner is de kans dat de nieuwe bedeeling in de praktijk veel beteekenis zal hebben.

Wij komen nu tot de tweede groep van wetgevende maatregelen; tot dezulke, die den pachter geen bevoorrechte plaats tegenover den landgebruiker-eigenaar verschaffen, maar hem met dezen slechts op een voet van gelijkheid brengen, geheel of ten deele. Hier onder zijn te rangschikken: 1° wetsbepalingen, die den pachter een min of meer vast, erfelijk of niet erfelijk, verkoopbaar of niet verkoopbaar, gebruiksrecht geven; 2° wetsbepalingen, die hem voor aangebrachte verbeteringen vergoeding toekennen. Zoowel door het een als door het ander verkrijgt de pachter voordeelen, die onder de in bijkans alle landen bestaande wetgeving slechts de eigenaar geniet. Hij zal niet van de hoeve verwijderd kunnen worden, tenzij in bijzondere gevallen. Hij zal ook kapitaal kunnen besteden tot vermeerdering van de opbrengst der door hem gehuurde gronden, zonder gevaar te loopen daardoor schade te lijden.

Spreken wij eerst over het vaste gebruiksrecht en beginnen wij met aan te nemen, dat het is toegekend op de wijze als in Ierland is geschied. Gelijk men weet, wordt daar de pachtsom elke vijftien jaren van overheidswege vastgesteld, en is de pachter bevoegd om de hem verleende rechten te verkoopen. De gevolgen van zulk een regeling laten zich gemakkelijk aanwijzen; de ervaring, die in Ierland is opgedaan, geeft daarover al het noodig licht. Het pachtrecht (tenant-right) kan in dit geval een koopwaarde verkrijgen; en het zal die noodzakelijk verkrijgen, indien, zooals zich laat verwachten, de van overheidswege vastgestelde pacht*prijs* beneden de pacht*waarde* is bepaald. Bijvoorbeeld: de pachtwaarde is *f* 1000, de pachtprijs *f* 800; het verschil tusschen die twee getallen, vermenigvuldigd met een zeker cijfer — dat hooger zal zijn, naarmate de rentestand lager is, en de waarschijnlijkheid grooter, dat het verschil tusschen pachtwaarde en pachtprijs langer tijd zal stand houden — is dan de koopwaarde van het pachtrecht. Erfelijk gebruiksrecht te verleenen op dezen voet, met vaststelling van lage pachtprijzen, is eenvoudig: gedeeltelijke onteigening van den landheer, ten bate der bestaande pachters en hunne erfgenamen. Slechts dezen zullen bevoordeeld worden; wat degenen betreft die het pachtrecht

door aankoop van hem verkrijgen, zij zullen niets winnen, want aan rente over de koopsom en aan pacht zullen zij juist zooveel betalen, als het land hun gekost zou hebben, indien zij het tot de volle pachtwaarde hadden gehuurd; maar op mildheid van den kant des eigenaars bij misgewas of rampen zullen zij uit den aard der zaak niet meer kunnen rekenen. Wij hebben reeds opgemerkt, dat het Iersche stelsel naar waarheid gezegd is een *dual ownership* te scheppen; de eigenaar wordt daarbij pachtheffer, niets meer. Zijn belang om bij te dragen tot verbetering van den grond verdwijnt nagenoeg geheel, daar hij de zekerheid mist, dat bij een nieuwe vaststelling der pachtsom in voldoende mate zal worden rekening gehouden met de uitgaven, die hij zich voor verbeteringen heeft getroost. Hier staat tegenover, dat den pachter zulk een belang gegeven is; doch het zal minder sterk zijn dan het belang van den boer, die op eigen grond bouwt, want bij de nieuwe pachtregeling kan ook te zijnen nadeele misgetast worden. Het Iersche stelsel, schoon het voor Ierland zelf een beteren toestand schiep, doorstaat niet de vergelijking met landbouw op eigen geërfden grond, of met een pachtwezen als het Engelsche. Bracht men het over naar een land, waar de eigenaars gewoon zijn hunne pachters mild te behandelen en aan de verbetering van den grond desgevorderd kapitaal ten koste te leggen, dan zou daardoor de boerenbevolking in zulk een land op den duur niet gebaat worden. Na eenigen tijd, wanneer alle hoeven door verkoop of boedelscheiding in andere handen waren overgegaan, zouden de geldsommen, die de boeren jaarlijks aan huur en aan rente van pachtrecht te betalen hadden, zeer hoog zijn; en remissiën in slechte jaren zouden uitblijven.

Men behoeft echter bij de toekenning van gebruiksrechten niet zoover te gaan als in Ierland is geschied. Toen de Britsche wetgever in 1886 de agrarische toestanden der zoogenaamde *crofters*, in de Schotsche hooglanden, moest regelen, heeft hij aan deze lieden (wier aloude aanspraken op den grond door hunne landheeren zeer waren miskend) wel vastheid van

gebruik (fixity of tenure) en billijke, door onafhankelijke colleges vast te stellen pachtvoorwaarden (fair rent), maar geen bevoegdheid tot verkoop van het pachtrecht verleend [1]). Deze bevoegdheid is hun zelfs uitdrukkelijk onthouden. Wel kan de *crofter* zijn pachtrecht aan een familielid vermaken, maar de eigenaar is niet gehouden den nieuwen huurder toe te laten; alleenlijk, van zijne weigering is beroep op den rechter. Een soortgelijke regeling is voor Nederland bepleit, niet slechts voor bepaalde streken, zooals in Schotland is geschied, waar daarvoor bijzondere aanleiding bestond, maar algemeen [2]). De pachter zou eenerzijds, behalve tot betaling van huur, ook tot een passend en behoorlijk gebruik van den grond gehouden zijn, met bevoegdheid van den eigenaar om, zoowel bij wanbetaling der huur, als bij misbruik of verwaarloozing van den grond, het gebruiksrecht van zijn huurder vervallen te doen verklaren. Anderzijds zou echter de pachter, en na zijn overlijden de rechtverkrijgende, kunnen eischen om telkens na afloop van den bepaalden huurtijd, en zoolang niet de eigenaar de exploitatie van zijn grond voor eigen rekening mocht wenschen ter hand te nemen, in het gebruik van den grond als huurder te worden bestendigd op zoodanige voorwaarden als, bij gebreke van overeenstemming tusschen hem en den eigenaar, door een „agrarischen rechter" zou worden bepaald. De vastheid van des pachters gebruiksrecht zou dus verre van onvoorwaardelijk zijn. Dit recht ware hem slechts verzekerd, zoolang hij den door hem gehuurden grond voor

[1]) De ervaring in Ierland opgedaan schijnt daartoe geleid te hebben. „If there is land-hunger, — schrijft Prof. NICHOLSON, Principles of Political economy, Deel I, bl. 320 — the value of the tenant-right will be pushed to such an extreme, that the interest on the sum, added to the judicial rent, will amount to a rack-rent. This discovery was fortunately made in time to prevent the grant of the doubtful boon of free sale to the crofters in Scotland. They obtained judicial rents and fixity of tenure." — Verg. G. SHAW LEFEVRE, Agrarian tenures, bl. 181—3.

[2]) Zie de Rede van Mr. J. P. MOLTZER in het Verslag van de Algemeene Vergadering der Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek, gehouden te Utrecht op 3 October 1896, bl. 36 en bl. 51.

eigen rekening bebouwde, dien niet verwaarloosde, de huursom bleef betalen, en zoolang de eigenaar niet goed vond zelf als exploitant op te treden.

Het moet worden toegestemd, dat onder zoodanige omstandigheden geen verhandelbaar pachtrecht ontstaan zou. Van den bestaanden toestand zou de nieuwe hoofdzakelijk hierin verschillen, dat de pachtsom niet zou geregeld worden door het vrije spel van vraag en aanbod, maar door een „agrarischen rechter", welke rechter in voorkomende gevallen tevens te beslissen zou hebben over de gegrondheid van des eigenaars bewering, dat de boer het goed verwaarloosde. Ter beoordeeling van de vraag, of door zulk een regeling het algemeen belang zou gebaat worden, moeten wij dus nagaan, welke economische gevolgen de vrijheid van den eigenaar, om zijn goed te verhuren voor zooveel, zoolang en aan wien hij wil, gewoonlijk met zich brengt.

Er is veel optimisme noodig om te durven beweren, dat deze gevolgen louter gunstig zijn. Door overmatige vraag stijgt dikwijls de pachtsom tot een veel te hoog cijfer. En wie zal de mogelijkheid loochenen, dat wel eens pachters worden geweerd — of aan bestaande de huur opgezegd — om verkeerde redenen? Ook winkeliers evenwel bieden soms, door de concurrentie gedreven, een overmatige huursom, en kapitalen worden soms opgenomen tot een rente, die voor den geldopnemer te bezwarend zijn. Het vrije spel van vraag en aanbod leidt op geen gebied tot volmaakte toestanden. De fabrikant betaalt soms een te hoogen prijs voor zijne grondstoffen, of verscheept zijne goederen voor een vracht, die de winst verslinden zal. De koopman laat zich soms verlokken tot handelsoperatiën, die hem verlies zullen geven. De bankier neemt wel eens deel in een consortium, dat hem geld zal kosten.

Men kan de schaduwzijden der vrije mededinging en vrije prijsbepaling niet loochenen, want elken dag treden zij te voorschijn. Doch onmiskenbaar is ook de lichtzijde. De persoonlijke verantwoordelijkheid voor eigen daden heeft ten gevolge, dat men schade lijdt, wanneer men zich heeft vergist, maar ook, dat men voordeelen geniet, wanneer men beter heeft gezien dan de meesten. Verliezen zullen onder het stelsel van vrije mededinging geleden, maar ook buitengewone winsten behaald worden. Wij noemden dit stelsel in een vorig hoofdstuk een stelsel van boeten en premiën; van boeten op verkeerd inzicht en wanbestuur, van premiën op juist oordeel, kennis en geestkracht. Het geluk speelt hierbij een rol; maar op den duur niet de hoofdrol. De vrije mededinging geeft een spoorslag tot werkzaamheid, die geen stelsel van staatsvoogdij ooit geven kan of zal. Zij is een levenwekkende kracht voor de maatschappij in haar geheel beschouwd. Waar zij ontbreekt is stilstand, ja misschien verdooving, achteruitgang te duchten. Men behoeft de ervaring, die onder het stelsel van bescherming is opgedaan, slechts te raadplegen, om zich daarvan te overtuigen; maar nog andere ervaring, en juist zulk eene, als hier nuttig kan zijn, staat ons ten dienste. De landbouw is in Europa eerst tot krachtige ontwikkeling gekomen, toen hij zich uit de Middeleeuwsche banden had losgemaakt, toen hij onder den invloed was gebracht van commercieele beginselen. Ook op dit gebied heeft de mededinging goede uitkomsten gegeven. Onder dit stelsel kan de bekwame en voortvarende landbouwer, door een pacht te bieden, waartoe slechts hij in staat is, altijd de beschikking erlangen over gronden, passende voor zijn bedrijf. Niet roekeloos geve men dit voordeel prijs. Regeling der pachtsommen door een „agrarischen rechter" zal altijd geschieden naar een zachten maatstaf; men eischt een „fair rent", en „fair" zal hier zijn, wat als zoodanig door de groote meerderheid wordt aangemerkt. Waar blijft dan de prikkel tot grooter krachtsinspanning, waar de gelegenheid voor hem, die uitblinkt, om zich de plaats te veroveren, die hem toekomt? Laat zulk een regeling een eeuw, zelfs een halve eeuw bestaan hebben; tenzij bijzondere omstandigheden, waarop niemand rekenen kan, het hebben verhoed, zal stilstand in de ontwikkeling van den landbouw waarneembaar zijn. Hetgeen men wil is bescherming van den pachter, niet alleen tegen

den onvoorzichtigen, maar ook tegen den bekwamen, den vooruitstrevenden concurrent; niet alleen tegen hem, die een hoogeren pachtprijs biedt uit onkunde, maar ook tegen hem, die het doet op grond van zijn meerdere kennis en geestkracht. Het is een weren van het kwade niet alleen, maar ook van het goede, dat de vrije mededinging verschaft; een wegnemen van stoornis, maar ook van heilzame prikkels. Verdient dit aanbeveling? Zoo ja, waarom dan alleen of inzonderheid op het gebied van den landbouw? Is bijgeval de macht van den sleur, het gezag der overlevering, op dat gebied geringer dan elders? Is de boerenstand van nature zoo geneigd om verbeteringen te beproeven en bij goeden uitslag terstond in te voeren, dat hij den prikkel der mededinging wel missen kan? Of leert de ervaring juist het tegendeel?

Wij kunnen in het tot dusver behandelde niets ontdekken, dat, wanneer men voor- en nadeelen met elkander vergelijkt, zich als een door het algemeen belang geboden beperking van het eigendomsrecht doet kennen Dit belang wordt niet gediend door, als het ware, een premie uit te loven of het pachtersbedrijf in tegenstelling met het landbouwbedrijf op eigen grond, en evenmin door de regeling der pachtsommen te onttrekken aan een mededinging, die zeker haar schaduwzijde heeft, doch op landgebouwgebied niet minder heilzaam is dan elders. In onze dagen wordt de landbouw steeds meer een gewoon, naar commercieele beginselen uitgeoefend bedrijf. Dat moet hij ook worden om te bloeien. Opwekking van zelfstandige kracht zij daarom het wachtwoord der hedendaagsche agrarische politiek. Zeker, de staat moet helpen, steunen; maar helpen en steunen op een wijze, die den ijver aanvuurt, de oogen scherpt voor de eischen der nieuwe toestanden. De betrekkingen tusschen eigenaar en pachter te gieten in half-Middeleeuwsche vormen; bij den landbouwer op gehuurden grond de overtuiging te vestigen, dat hij een ondernemer is van een geheel bijzondere soort, die gevrijwaard moet zijn, voor een deel althans, tegen de teleurstellingen, waaraan elke ondernemer, ook de boer op eigen grond, bloot

staat, gevrijwaard tegen de mededinging van hem, die aan zijn land een hoogere pachtwaarde toekent, dan het naar de publieke meening bezit; dit alles ware geen steunen en helpen op de rechte wijze, ja veeleer, naar het ons voorkomt, het tegenovergestelde van hetgeen de behoeften des tijds medebrengen.

Nu blijft nog over, te spreken van wetgevende maatregelen, die den pachter vergoeding geven voor aangebrachte verbeteringen. Zulke maatregelen zijn reeds in Engeland genomen. De *Agricultural Holdings Act* van 1883, in de plaats getreden van een gelijknamige wet van 1875, verschilt van hare voorgangster bovenal hierin, dat zij dwingend recht geeft. Naar de oude wet werd den pachter vergoeding voor verbeteringen toegekend, maar hij kon bij de overeenkomst afzien van het recht om haar te eischen. Dit is nu niet meer mogelijk.

Het woord „verbeteringen" heeft naar Engelsche opvattingen een ruime beteekenis. Verbetering — improvement — is elke waardeverbetering. De wet onderscheidt tusschen drie soorten van verbeteringen. De eerste omvat het oprichten of vergrooten van gebouwen, het maken van duurzame weiden, van bedden, tuinen, waterwerken, bruggen, wegen en heggen; het planten van boomgaarden, het ontginnen van woesten grond, het bedijken; kortom, allerlei werkzaamheden, die de gedaante, soms de bestemming van het goed veranderen. De tweede soort bestaat alleen uit draineering; de derde is alle toevoeging van bestanddeelen aan den grond, zoowel door gewone bemesting als door het aanbrengen van gemalen beenderen, krijt, klei, kalk, mergel; of zelfs door koeken of andere zaken, niet op den grond zelf verkregen, aan vee, schapen of varkens tot voedsel te geven.

Nu is dit de algemeene regel: wanneer de huurovereenkomst van een pachter eindigt en hij zijne hoeve verlaat, heeft hij recht op vergoeding voor de verbeteringen, die hij bekostigd heeft: iedere overeenkomst, die hem dat recht ontneemt, zegt de wet, is zonder waarde (void both at law and in equity).

Onder dit beding nochtans. Verbeteringen van de eerste soort worden alleen vergoed, wanneer zij geschied zijn met toestemming van den *landlord;* en deze mag zijn toestemming voorwaardelijk geven, ook wat de som der vergoedingen betreft. Voor verbetering van de tweede soort (draineeren) is toestemming van den eigenaar onnoodig; maar niet langer dan drie en niet korter dan twee maanden vooraf moet hem van het voornemen om die verbetering toe te passen en de wijze, waarop men dit voornemen denkt uit te voeren, kennis worden gegeven; hij is dan bevoegd het werk zelf te bekostigen en den pachter ten hoogste 5 percent van het kapitaal te doen betalen (of wel gedurende 25 jaar een annuïteit, berekend naar 3 percent rente). Wat de derde soort betreft, ten aanzien van deze verbeteringen wordt noch toestemming, noch kennisgeving vereischt; er zijn alleen zekere gevallen bepaald, waarin de pachter zijn aanspraak op vergoeding verbeurt. Hij verbeurt die bijvoorbeeld, wanneer hij de verbeteringen uitvoert, nadat hem de huur is opgezegd, of, als het pachtcontract is aangegaan voor een zeker getal jaren, wanneer hij ze uitvoert in het laatste van die jaren. Hij moet ook twee maanden vóór het einde der pacht den landheer mededeelen, dat hij voornemens is vergoeding te eischen.

De som der vergoeding kan bij onderlinge overeenkomst geregeld worden; zijn de partijen het niet eens geworden, dan beslist een scheidsrechter; des noods benoemt elke partij er een en stellen de twee gekozenen een derden aan. Voor sommen boven £ 100 is beroep op den Graafschapsrechter. De betaling van het verschuldigde geschiedt niet noodwendig door den landheer zelf. De pachter kan die ook van zijn opvolger vragen, en heeft deze, onder schriftelijke toestemming van den landheer, daaraan voldaan, zoo treedt die opvolger geheel in de rechten van zijn voorganger.

Het is in Engeland, naar men weet, de algemeene regel, waarvan slechts bij uitzondering wordt afgeweken, dat gebouwen en draineeringen door den eigenaar worden bekostigd. Verbeteringen van de eerste en de tweede soort komen dus

bijna nooit in aanmerking om vergoed te worden, daar niet de pachter, maar de eigenaar zelf gewoonlijk de kosten daarvan draagt. Anders is het gesteld met verbeteringen der derde soort, en de beteekenis der wet schuilt vooral in hetgeen zij omtrent deze laatste heeft voorgeschreven. Zij geeft hier, gelijk men bespeurt, den pachter groote vrijheid. Geen toestemming heeft hij noodig, geen kennisgeving heeft hij te doen; bij het verlaten der hoeve is hij niettemin bevoegd de bestanddeelen te laten schatten, die hij eigenmachtig aan het land heeft toegevoegd, en te vorderen, dat hem de waarde daarvan vergoed wordt.

Het heeft verwondering gewekt, dat een wet als deze juist in Engeland is ingevoerd, waar reeds zooveel tot verbetering van het land wordt gedaan. Hierop kan geantwoord worden met een verwijzing naar hetgeen wij reeds hebben opgemerkt. Over het geheel is de Engelsche grond het eigendom van personen, die er veel aan ten koste leggen; doch op dezen regel bestaan uitzonderingen, en die uitzonderingen, juist omdat zij dit zijn, trekken zeer de aandacht. Slechts een volk, dat aan zijn landbouw hooge eischen stelt en in het algemeen de onmisbaarheid van een ruime en steeds toenemende voortbrenging begrijpt, brengt zulk een wet tot stand. Elders moge men twisten over de verdeeling der inkomsten. Engeland miskent de beteekenis van een billijke verdeeling niet, getuige zijn *trade unions;* maar op een groote productie, die ieders deel doet aangroeien, legt het den meesten nadruk. Zijn aristocratie behoude hare groote inkomsten; het eerstgeboorterecht, zelfs de *entail*, blijve in wezen. Mits de ondernemende *farmer* niet wordt afgeschrikt om kapitaal aan te wenden in zijn bedrijf.

Een schoone gedachte, naar men ziet, ligt aan deze wet ten grondslag. Maar de Agricultural Holdings Act van 1883 heeft niet voldaan aan de verwachtingen, die men van haar koesterde. Het beste, dat van haar getuigd wordt, is, dat zij aan sommige eigenaars een prikkel heeft gegeven om met hunne pachters wegens het vergoeden van verbeteringen

zekere regelingen te maken [1]); verder verneemt men louter kritiek op haren inhoud. In 1895 is een Koninklijke Commissie benoemd, met opdracht een onderzoek in te stellen naar den toestand van den landbouw in het Vereenigd Koninkrijk en tevens naar de werking der Agricultural Holdings Act. Hetgeen door deze Commissie over het laatstgenoemde onderwerp is bekend gemaakt, luidt hoogst onbevredigend [2]). Ook van elders wordt hetzelfde oordeel vernomen. Niemand is geheel voldaan met de uitkomsten der wet; de meesten noemen deze uitkomsten zelfs in ieder opzicht gebrekkig.

Maar over de vraag, wat nu geschieden moet, loopen de meeningen ver uiteen. Prof. NICHOLSON, weleer een voorstander van nog veel sterker voorschriften dan de Agricultural Holdings Act bevat, is door hetgeen hij sedert 1883 heeft waargenomen zoodanig ontmoedigd, dat hij thans gestemd is tegen het toekennen van elke aanspraak op vergoeding aan den pachter voor de door hem bekostigde verbeteringen. Het doel der wet was schoon, maar faalde in de practijk; ook is het voordeel, dat den boer verschaft werd, hersenschimmig, omdat de pachtprijzen zich wel naar het nieuwe recht zullen regelen [3]). Maar in dezen geest spreken niet allen. Velen dringen aan, niet op intrekking, maar op grondige herziening der wet, en wel op herziening in een voor den pachter milden geest [4]).

Een meeningsverschil als dit is zeer natuurlijk. Sociale wet-

[1]) Zie W. E. BEAR, *The agricultural problem*, in The Economic Jonrnal van 1893, bl. 579.

[2]) Zie het opstel van den Heer F. B. LÖHNIS in De Economist van 1896 bl. 189–199; het prae-advies van Prof. D'AULNIS DE BOUROUILL over *Het pachtcontract in Nederland en de daarin aan te brengen verbeteringen:* Praeadviezen der Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek van 1896, bl. 45 en verv.; voorts het artikel van L. L. PRICE over *The Commission on Agriculture* in The Economic Journal van 1896, bl. 404.

[3]) Principles of political economy, London 1893, Deel I, bl. 322.

[4]) Zie het zooeven aangehaalde artikel van den Heer LÖHNIS, bl. 195, en vooral Dr. F. PH. KOENIG, Die Lage der englischen Landwirtschaft, bl. 66 en 287.

geving is altijd moeilijk, en voert daardoor licht tot teleurstelling. Dan achten sommigen weder het bewijs geleverd, dat met sociale wetgeving niets goeds te bereiken is, terwijl anderen in het aanvankelijk mislukken slechts een reden zien om op nieuw aan het werk te gaan. Het is altijd een voordeel, zoo deze laatsten niet ontbreken. Op menig gebied van wetgeving is, wel niet het volmaakte, maar toch iets zeer bruikbaars al tastend en proefnemend gevonden; indien reeds na een eerste of tweede teleurstelling van nieuwe pogingen ware afgezien, zouden wij minder ver gevorderd zijn dan thans. Men stake niet te spoedig het onderzoek naar de middelen tot bereiking van een doel, indien het boven allen twijfel verheven is, dat de bereiking van dat doel in hoogen graad wenschelijk zou zijn.

En alzoo is de stand van zaken met betrekking tot het onderwerp, dat ons bezig houdt, in ons vaderland zelfs nog meer dan aan gindsche zijde van het Kanaal. Aan grond, die alleen gekocht is voor geldbelegging en welks eigenaar alle kennis van landbouwzaken mist — hoe dikwijls komt dit voor! — wordt in de meeste gevallen slechts weinig kapitaal ten koste gelegd. De landheer waagt zich niet aan groote uitgaven, omdat hij het nut daarvan niet kan beoordeelen, en de pachter, tenzij hem het goed voor zeer geruimen tijd is verhuurd, heeft daarbij geen belang. Doch aan langdurige pachtcontracten kleeft het bezwaar, dat zij, meer dan korte, een speculatie op de prijzen zijn; men kan ze dus niet onvoorwaardelijk aanbevelen, en naar gelang zij ten einde spoeden, verminderen de voordeelen, die zij opleveren. Het gevolg van dit een en ander is, dat tot kapitaaluitgaven, die eerst na jaren ruim beloond zullen worden, te weinig geschiedt op goederen behoorende aan niet deskundigen in landbouwzaken. Wie het belang heeft mist de kennis, en wie de kennis heeft, het belang. De *Agricultural Holdings Act* is een poging om daaraan tegemoet te komen. Het laat zich begrijpen, dat zij, die een geopend oog hebben voor de behoeften van den landbouw in onzen tijd en de voorwaarden van haren bloei, niet gezind

zijn om die poging los te laten. Dit verdient zelfs in hooge mate waardeering.

Maar is het practische probleem, aan welks oplossing men arbeidt, door middel van wetgeving voor oplossing vatbaar? Men zal er vermoedelijk in slagen de wet van 1883 aanmerkelijk te verbeteren, bezwaren, die zich bij hare uitvoering voordeden, grootendeels te verwijderen; doch hiermede zal men nog niet gekomen zijn op het punt, dat men bereiken wil. De in Engeland met deze wet opgedane ondervinding is hoogst leerzaam; tot dit leerzame echter behoort in de eerste plaats het door alle berichtgevers vermelde feit, dat de wet in de meeste deelen des lands een doode letter is gebleven. Van de bevoegdheden, die zij den pachter geeft, wordt weinig gebruik gemaakt; wat zij hem vergunt te doen en te eischen, doet en eischt hij maar zelden. Naar veler oordeel is dit alleen te wijten aan sommige verkeerde bepalingen der wet; van daar hun vertrouwen, dat de wet zal worden toegepast, zoodra zij op verstandige wijze is herzien. De kosten, die het beslechten van geschillen met zich brengt, zijn inzonderheid voor kleine pachters te hoog, zoodat zij vaak billijke eischen laten varen. Zoo zijn er nog andere gebreken. Is dit alles verholpen, dan zal, naar men zich voorspiegelt, van de bevoegdheden, die de wet verleent, veel meer partij worden getrokken dan tot heden is geschied.

Wij zijn er niet zeker van, dat men hierin juist oordeelt en den vinger heeft gelegd op de ware beletselen. Men herinnert zich welke gedachte zich aan ons opdrong, toen over verplichte pachtremissiën werd gehandeld. Bij de levendige mededinging tusschen hen, die op gehuurden grond den landbouw uitoefenen, zal een pachter doorgaans prijs stellen op het bevestigen of aankweeken van een welwillende gezindheid onder de landheeren te zijnen opzichte. Ongaarne zal hij bekend staan als een, die den verhuurder moeite en kosten veroorzaakt, die gewoon is zijne wettelijke bevoegdheden en aanspraken in al hare volheid te doen gelden. Deze zelfde gedachte dringt zich thans weder aan ons op. De ware reden, die verhindert, dat de Agricultural Holdings Act op ruime schaal wordt toegepast, zal wel hierin zijn gelegen, dat de pachters het strijdig achten met hun belang, van hare bepalingen gebruik te maken. Verscherping der wet, vermindering der kosten, die zij vergt van den boer, brengt hierin geen verandering. Ook daarna zal er een publieke meening zijn, die den individueelen pachter groote gematigdheid voorschrijft; en hoe meer de landheeren voortgaan bij misgewas of anderen tegenspoed de gebruikelijke remissiën te geven, des te krachtiger zal die publieke meening haren invloed doen gevoelen. Maar dan blijft de wet wat zij nu is: grootendeels een doode letter. Overeenkomsten, waarbij van hare bepalingen wordt afgeweken, zullen evenmin als nu gesloten worden, doch in de practijk zal de loop van zaken juist zoo wezen, als ware dit wel geschied en elke afwijking geldig. En mocht het van tijd tot tijd voorkomen, dat een huurder zich niet aan de stilzwijgende afspraak hield, dan zou dit voor den landheer slechts een reden zijn om voortaan bij de keus zijner pachters scherper toe te zien; of wel, om aanteekening te houden van iedere, ook de geringste overtreding der overeenkomst door den pachter, ten einde hem desgevorderd een hooge tegenrekening te kunnen voorhouden. Dit laatste, zoo beweert men, gebeurt nu reeds. Hoe is dit alles door wetsverbetering te voorkomen?

Principieele redenen tot afkeuring eener wet als de *Agricultural Holdings Act* zal niemand kunnen aanvoeren; hare strekking verdient allen lof. Doch wie gouden bergen verwacht van de gunstige uitkomsten, die zij geven kan, houdt, naar wij meenen, niet genoegzaam rekening met de werkelijkheid.

Men zoeke dus bovenal naar middelen die, buiten alle wetgeving om, kunnen leiden tot oplossing van het probleem, dat den Britschen wetgever van 1883 voor oogen stond, en dat in onze dagen gelukkig meer en meer als een bij uitstek gewichtig probleem wordt erkend. Waar die middelen te vinden zijn? In de vorming van adviseerende pachtcommissiën, zooals hier te lande reeds enkele bestaan? In de oprichting

van administatiekantoren, bestuurd door bekwame landbouwkundigen, aan wie de grondeigenaar de verpachting zijner goederen en het toezicht op de huurders zou opdragen, en die, van de noodige kapitalen voorzien, zoowel aan de eene als aan de andere partij desgevorderd tijdelijke voorschotten zouden geven? Specialisten mogen hierop antwoorden. De belangen der grondeigenaars en pachters zijn op gewichtige punten dezelfde, doch menige grondeigenaar doet niet wat zijn belang, tevens het belang der nationale voortbrenging, voorschrijft. Noodige uitgaven laat hij soms achterwege; land wordt verpacht op voorwaarden, die een kwelling zijn voor den boer, tevens nadeelig voor den verhuurder. Het is aan vele grondeigenaars niet duidelijk, dat landverpachting, om het meest blijvende voordeel op te leveren, kennis van landbouw en nauwlettend toezicht vereischt. Van deze eenvoudige waarheid moeten de belanghebbenden dieper doordrongen worden; daarvan is meer heil te verwachten, dan van wetgevende bepalingen, tot verwijdering der gebreken, die het pachtwezen aankleven.

Hiermede zijn wij aan het eind gekomen van de taak, die wij ons voor deze afdeeling hebben gesteld. De stof is zeer rijk; hoe meer men haar bearbeidt, des te meer wordt men dit gewaar. Wij deden enkele grepen, en veel werd slechts aangeroerd, veel bleef buiten behandeling. In hetgeen volgt zullen wij echter dikwijls op de voortbrenging terugkomen, hetgeen tot aanvulling zal strekken van sommige leemten. En de hoofdgedachte, die bij herhaling is geuit: hoe gewichtig de problemen zijn, die op de verdeeling der inkomsten betrekking hebben, nog gewichtiger zijn die, welke de voortbrenging raken, wordt, naar wij meenen, door ons volgend onderzoek bevestigd.

END OF TITLE